Forum. Jaargang 4

bron
Forum. Jaargang 4. Reflex, Utrecht 1980

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/_for003193501_01/colofon.htm

© 2004 dbnl

[Vierde jaargang, Nº. 1]

Nederland

Else Böhler, Duitsch Dienstmeisje

Berlijn, 10 April '34

Natuurlijk: wanneer het met dat beven zoo doorgaat, dan komt er niets terecht van mijn plan. Al was het maar alleen, omdat niemand het teekenen van zulke trillerige hanepooten erg lang volhoudt. Ik zou nauwelijks klaarkomen in de weken, die mij nog resten: de twee weken, die mij scheiden van het einde; het papier zou onder mijn pen wegglijden, uit wanhoop zou ik alles verscheuren. Gelukkig maar, dat ik dag en nacht door kan werken in deze verlichte cel: ook dat zal mij worden toegestaan. Tegen de aandrang van een dubbele hiërarchie als die van mijn familie naar dien bevrienden referendaris, en zoo naar den gezant, en de Duitsche regeering, en dan weer, afdalend, naar de rechters en gevangenisautoriteiten, is nu eenmaal weinig in het midden te brengen. Ik hoop, dat ik me deze gunsten waardig zal toonen, en de kracht bezit iedere dag zooveel te schrijven als ik mij voorgenomen heb. Niemand hoeft het bij mijn leven te lezen, ik schrijf geen rechtvaardiging, geen toelichting, ik wil mijn rechters niet vermurwen, of gratie afdwingen, - het lijkt mij alleen een troostrijke gedachte na mijn dood iets van mijzelf te hebben achtergelaten, iets zwaars en volledigs en afgeronds, iets van hemel en hel beide, op elkaar geklemd als twee halve bollen, die in de aldus gevormde schaal de quintessens bevatten van een leven, dat dan reeds vervluchtigd zal zijn. Of schrijf ik enkel om het lange wachten beter te kunnen dragen?

Ik vraag mij af hoe men mij in een land als Frankrijk zou hebben behandeld. Hoe ijzig koel ik mij ook toonde op het moment van de moord, een sluw en psychologisch doorkneed advocaat (maître die en die, neus als een vouwbeen, intuïtieve haarlokken buitelend over de beroemde voorhoofdsknobbels der caricaturisten) zou de constructie van de ‘crime passionnel’ niet moeilijk gevallen zijn. Juist

door die koelheid! Een vonk vuur in een ijskast, mijne heeren gezworenen, stelt u zich maar eens in zijn plaats: hier de vrouw, de jeune fille, daar de man, de situatie... Maar neen, dit vizioen is al te verleidelijk: een gemakkelijke zelfbevrediging, en hoe goedkoop. Neen, ik moet weer terug, uit Frankrijk weg, weer de Rhein over, weer, en nu in één ruk, die onmetelijke reis maken, die mij vier maanden geleden aan mij zelf heeft ontvreemd, en al zou ik er mij niet tegen verzetten, indien in het dossier werd vastgelegd, dat inderdaad, bij mij als bij zoovelen vóor mij, de misdaad een dwanghandeling was, waarin zich gestuwde hartstochten ontlaadden, - en een handeling bovendien, meer op een woord gericht dan op een mensch: dat paradepaardje van mijn advocaat, dat onopgehelderde punt dat ik tot het uiterste toe verdedigd heb tegen onbescheiden vragen, - van díe uitvlucht zou ik toch geen gebruik meer willen maken. Ik vraag een harde straf, ik ben nieuwsgierig naar de dood, - en, Else, vergeef, dat ik je een jeune fille genoemd heb...

Ik beef minder. Ik had het wel gedacht. Eigenlijk schrijf ik reeds als een bezetene, en toch gelijkmatig, zonder veel ratures. Als twee mieren, waarvan de eene al dood is en de andere nog springlevend, sleepen de letters elkaar voort, maar dan met de snelheid van sommige waterinsecten. Ook het ordenen der gedachten gaat vanzelf: daar zijn de letters voor. Zoo moet een middeleeuwsche monnik zich gevoeld hebben, wanneer hij hemel en hel beschreef in de gelijkenissen, die hem bijgebleven waren na de pijn der extasen, want nooit zijn woorden gewilliger dan wanneer men op hen neerstrijkt na een te lang voortgezet verblijf in het woordenlooze... Of dienen deze gemakkelijke strooptochten tusschen woorden en gedachten door alleen maar om mij dat éene woord te helpen ontwijken, waarop ik zooeven reeds zinspeelde? Twee maal heb ik het voor mijn duren advocaat moeten opzeggen omdat hij me niet goed verstond; mijn rechters hebben het zoo vaak uitgesproken en doen uitspreken, dat de klank ervan in een mannenmond voor mij erger is geworden dan wat men aan de

schandpaal hoort. Maar opgeschreven heb ik het nog nooit, - en dat moet nu gebeuren. Ja, dat moet, want niet voordat het hier staan zal, op ditzelfde groote, gladde papier, met een streep eronder en geflankeerd door aanhalingsteekens, zal mijn hand voldoende vast geworden zijn om het tegen de geschiedenis van dit laatste jaar op te kunnen nemen. Vreemd, vreemd, hoe nijpend is toch mijn angst voor die barrière van twaalf letters... Daarbij dan nog een woord, dat zijn geheimzinnige invloed in de eerste plaats ontleent aan onwetendheid. Ik ken dit woord niet, ik weet niet wat het beteekent, God weet wie me hierin zal bijstaan. Ik geef mezelf tien bladzijden.

Maar zóolang mag ik er toch niet om heen blijven draaien: tien bladzijden! Laat ik om te beginnen me nu eens inbeelden, dat ik op dit papier mijn hart aan het uitstorten ben, aan een ander; in zoo'n geval zegt en schrijft men gewoonlijk meer dan men zich voorgenomen had, misschien springt het woord dan ineens te voorschijn met de andere woorden mee! Aan mijn moeder bijvoorbeeld, die beklagenswaardige dwaas, aan mijn vervloekt broertje, die het als kladpapier gebruiken zal, als ik niet oppas, en wie meer? De mevrouwen, die mij op de Waalweg tot razernij hebben gebracht, zij komen reeds toegesneld om mijn confidenties aan elkaar te betwisten. Treedt binnen, dames, nur herein, het is hier een *cel*, zooals u ziet, zonder thee, maar wel zindelijk, en het bloed, dat verondersteld wordt aan mijn handen te kleven, kan de heele dag door afgewasschen worden, met de inkt. Vrienden om de hoek? Kom maar binnen, jongens, en steek de brand er eens in. Neen, neen, geen Rijksdagbrand van Loebbels, ouwe schelmen, liever toch maar geen galgenhumor. Gaat stil op die centrale verwarming zitten, neemt even de blaren over, waarvoor ík mijn billen gebrand heb, en luister naar mijn hagepreek. Niet voor niets gaan dominees bij mij in en uit, niet voor niets bebijbelt mijn moeder mij met haar posthume godsvrucht, en ligt daar onder mijn hoofdkussen niet een bidprentje met zeven zwaarden, dat een Duitsch dienstmeisje mij gestuurd heeft? Een Duitsch dienstmeisje,

hoor jullie wel, lach jullie dan toch te barsten over dat Duitsche dienstmeisje!

Wanneer het gelach bedaard is, ga ik van mijn hagepreek de tekst meedeelen, de tekst waarin het woord staat, het alom bekende en toch zoo weinig geweten woord, dat ik jullie met veel voldoening in je afzichtelijke tronies smijt: *1 Corinthiërs 13:1*. Schamen doe ik me er niet voor, want dat woord is het tenslotte waarvoor ik hier zit, niet minder dan dat andere, dat ik niet durf op te schrijven. Heb jullie soms iets op dit woord tegen? Heraus mit der Rede! Zwijgen? Bedremmeld zwijgen? Dan gaan we beginnen.

Kijk eens, jongens, jullie hebt allemaal gedacht, dat dat woord ten nauwste samenhing met het spartelend, gluiperig, kissebissig, paling-in-gelei-achtig gevoel ergens waar God jullie in een onbewaakt oogenblik een ezelsoor in het midden van je lichaam gevouwen heeft, niet waar? Jullie gnuift, ik heb goed geraden. De ‘vrouw’ was voor jou, Peter, ondanks al je theorieën van onthouding en terughouding, weinig anders dan een zoetsmakend entre-mets; entre-mets inderdaad: tusschen-twee-gerechten, tusschen dijen en buik, tusschen loopen en vreten, zoo en passant. En dan was jij nog niet eens een van de ergsten; je hebt me tenminste op intelligente wijze van raad gediend; zelfs ben je me met psychologische ontledingen aan boord gekomen waarachter je sympathie voor mijn geval maar met moeite schuil ging, zij het ook steeds met de hardnekkige bedoeling om het steile pad onbegaanbaar voor me te maken en me de breede weg op te krijgen der liefdeloosheid-met-veel-vrouwen. Ondanks je theorieën, - precies. Maar, het mag ondankbaar schijnen, nú pak ik je ook bij je twee ooren en dat oor van zooeven, en sleur je hetzelfde steile pad op, dat je voor mij zoo verderfelijk achtte! Je stribbelt tegen, je glijdt uit over die glibberige rotspunt, - je bent al in mijn macht en verloren. Want ik laat je nu de ‘liefde’ zien zooals ík die ervaren heb, liefde tot er de dood op volgt, liefde niet als huidprikkel van geile, gegalvaniseerde kikvorschen (die óok doodgaan), op de expe-

rimenteertafel van het goedkeurend intellect, maar als een ondoorgrondelijke mengeling van onzindelijkheid, bloedwraak en een zalig verdwaasde beulshonger in je hartkuil. En dat zijn óok allemaal maar woorden, want het is nóg heel anders wat er met het woord aangeduid wordt dat ik nu al drie maal opgeschreven heb, en drie maal te veel... Ben je daar nog, Peter? Een onherbergzaam oord is het, niet waar, waar we ons bevinden, en weinig gelijkend op de mathematische doorkijkjes, waarmee jij je portretten zoo modieus wist te verlevendigen. Een nauwe kloof, waardoor we omhoogstijgen, dan een soort dalketel als een holle bazuintromp in de lucht, en we zijn er. Je denkt aan Faust, Gretchen, en wat niet al, maar dan, zelfs in dit halfslachtig licht, herken je de entourage natuurlijk, ik moet trouwens toegeven, dat ik Rubens uit de Pinakotheek wat al te vrijmoedig plagiëerde in deze opzet die nochtans het naakt ontberen moet, maar de Vader, de aartsengel, de andere engelen, de heiligen en de zaligverklaarden in hun groote kring, allen zijn ze aanwezig, en allen aan het wachten op de stoot van mijn dirigeerstok, waarmee ik deze Wagner-opera openen zal. Fanget an! De inspiciënt verdeelt nog wat massa's, lokt naar zich toe en wijst af, iedereen heeft zijn nummer, de duivels staan gereed om onder hun last weg te rennen. Maar nu gebeurt er iets vreemds. Wíe zien we daar langzaam en statig omhoogzweven, wolkig, of muisachtig versmald als de ‘kleine thoma’ in zoo'n glazen speelgoedbuisje met groenig vocht? Het is bijna ongelooflijk, het moet op een vergissing berusten, dat niet de braven en godvruchtigen daar de vleugels aanschoten en met witte gewaden omkleed de wenkende rechterhand benaderen gaan, niet de steunpilaren der maatschappij, de ontginners van Beemd en Bosch en Bols en Bijbel, maar boerenjongens, die hun meisje gestoken hebben, overspeligen en wanhopige bedrijvers van ontucht, vrouwenjagers, duellisten, bezetenen en geslachtszieken, vermagerde mystici, die hun handen niet thuis konden houden, aan zichzelf of aan anderen, krankzinnig geworden nonnen, onsmakelijke oude tangen met een hond, alcoholisten, die

luide tierende de lakens afzochten op verdachte vlekken, mannen die overspel begunstigden om beter te kunnen beseffen hoe vlijmend hun hartstocht geworden was, vrouwen die hun leven lang naar één smachten, en mannen die hetzelfde deden en het niet wisten: kortom, allen die zich onvoorwaardelijk, al was het maar op één kortdurend moment van hun bestaan, aan liefde overgaven en daarbij te kort gekomen zijn. En die daar op die duivelsbulten weggedragen worden, na hun van hoogerhand bewerkstelligde plof in de diepte, dat zijn niet de zondaars, dat zijn niet de afvalligen, maar dat zijn zakenmenschen, die voor hun huisvrouw vluchten in hun sigaar, en zich aarzelend filmsterren voorstelden, als ze de echt bedreven, en alleen naar de hoeren durfden als ze bezopen waren, en die zich tenslotte enkel nog maar op een beursplein autoritair over de onderkin streken bij wijze van geslachtsdaad-in-hun-eentje; het zijn zelfs, als ik me niet bedrieg, heele slaapkamers die daar kantelend naar beneden worden gedonderd, ontwijd als kerken door geile biechtvaders, maar hier dan door een tegenovergestelde zonde, en op de kamers volgen de goede partijen en de slechte partijen en de gerangeerden en de kleffe bohémiens en de gewoonteverleiders en de kantoormeisjes die hun verstand gebruikten, en loerende secretaresjes met krulletjes en alle anderen van hun soort, en daar, Peter, zoo waar, aanschouwen we daar ook niet de mevrouwen die mij in Holland, op de Waalweg, de dood in het hart hebben gejaagd? Ja, ja zeker, die vijf weinig appetijtelijke hellevegen daar bedoel ik, wier onderhouden huid toch nog wel blank afsteekt op het theebruin van de duivels die hen meevoeren en die zich weinig storen aan het krampachtige geroddel, dat reeds onmerkbaar in de helletaal is overgegaan, die ze bij hun leven... Doch genoeg! Mij dunkt, aan duidelijkheid laat deze symboliek niets te wenschen over. Geen liefde, geen haat: de lauwen en onverschilligen zijn het, die daar ter helle varen, en, zooals er geschreven staat: God zal ze uitspuwen.

Zoo, nu kun je wel gaan. Ik weet niet aan welke kant

jíj thuishoort, in weerwil van je theorieën over middenweg en zelfbeheersching, nog steeds weet ik het niet, - maar ga maar weer naar je frivool en sober atelier terug, Peter, ik heb je niet meer noodig.

Wanneer ik me aan het moedwillig produceeren van dergelijke metaphysische paskwillen blijf overgeven, kan ik natuurlijk beter stoelen gaan matten. Ik moet het nog leeren blijkbaar. Het bovenstaande schrap ik alleen daarom niet, omdat het me als memento helpen kan zakelijker te worden. Want wat heb ik nu bereikt, behalve dat ik me 'losgeschreven' heb? Een meesleepende peroratie van veel te veel woorden en woorden, en met de onuitgesproken bedoeling toch nog steeds om dat éene woord, - waar ik overigens vier of vijf bladzijden dichterbij gekomen ben, wanneer ik aan mijn limiet van tien vasthoud! - te omzeilen. Waaróm dan toch? Kom, probeer het nu! Vooruit. Alle letters, waaruit het samengesteld is, heb je al ettelijke malen opgeschreven, afgezien van de Umlaut, vooruit dus, bijt op de tanden... S... Sc...

Het gaat niet. De stroom is onderbroken. Ik moet wachten tot morgen.

Zoojuist verzekerde mijn cipier mij nog eens, dat ik voor mijn 'Verteidigungsschrift' zooveel papier kan krijgen als ik wensch. Ook zonder 'crime passionnel' schijn ik nog steeds persona grata te zijn bij sommige instanties. Gek genoeg, want is mijn geval zoo erg problematisch? Verzachtende omstandigheden in overvloed, - maar onder dit nieuwe régime gelden ijzeren wetten, en het gaat nu alleen nog tusschen de strop en de bijl. Zelf stem ik voor de bijl, maar met wat te weinig overtuiging. Was Steinmann een Hollander geweest, als ik, misschien dat ze... *Gecensureerd!* Pas op, anders pakken ze je papier nog af! Zeer ten onrechte overigens, want dit volk, al is het völkisch, deze nationale societas, als is zij..., heb ik nooit ge-

haat, nooit veracht. Eerder nog voel ik me aan hen verwant in hun armzalige menschelijkheid; nooit zal men mij uit het hoofd kunnen praten, dat deze pompeuze en sentimenteele paradeloopers nog het meest op werkelijke menschen lijken, juist omdat ze minder zijn dan alle anderen, en zoo belachelijk: dát vooral. En toen ik heel jong was, en mijn ouders gingen op reis, dan leek het land mij een nevelig sprookjesgebied achter de Oostelijke grens, die ik me als een muurtje voorstelde met besnorde soldaten er bovenop, maar ook hingen er over dat muurtje bloemen en bloeiende takken, en die kwamen altijd van de andere kant, nooit van de onze: als de laatste plantaardige uitloopers van gouden heuvels, en die weer van bergen, glooiend en stijgend tegen een krachtig opgaande zon op. En ineens liep de boel dan leeg, want dan had de keizer een Talsperre geopend... Misschien is dat alles mijn noodlot geweest. Voeg daarbij, dat Berlijn, de koortsachtige maanden dat ik er woonde, voor mij zoo ondoorgrondelijk gebleven is als een werelddeel waarin men niet meer dan twee of drie smalle paden kent, die men altijd weer opnieuw gaan moet. Laat niemand dus politieke instantané's verwachten van zoo'n zwakzinnig monomaan, zoo'n erotische van der Lubbe, als ík mij getoond heb! In elk geval heeft Berlijn mij niet gehinderd, en aan de kubusvormige hoofden van mijn bewakers is het makkelijk wennen, en mijn cel is ruim en hygiënisch, zooals dit geheele rijk ruim en hygiënisch geworden is of altijd al was, en één van mijn rechters leek maar een Beier, en mijn advocaat...

Dien advocaat moet ik voor het laatst bewaren, wanneer me de moed weer ontzinkt op het uiterste moment.

Enkele dagen geleden was mijn moeder hier. Hoewel zij nog steeds haar nasporingen voortzet in plaats van démarches te beproeven, die tòch nergens meer toe leiden, - wij weten nu wel, dat men hier niet onhoffelijk is, - is zij er tot nog toe niet in geslaagd Else's verblijf te ontdekken. De poststempel op de envelop, waar het bidprentje in zat, was van Keulen, maar in Keulen is ze niet meer te vinden. Ik moet erkennen, dat voorloopig alleen

nieuwsgierigheid mij zoo heeft doen aandringen: naar waar zij woont, hoe zij leeft, en met wie. Sinds ik haar het laatst gezien heb, in de getuigenbank, is ze spoorloos verdwenen, - maar ik weet dat van vroeger: plotseling zal ze door muren heenbreken om bij me te zijn; ze zal haar komst niet aankondigen, ze zal niet eens 'komen' in de gewone beteekenis van een nadering en een af te leggen weg, - ze zal er *zijn*. En zoomin als vroeger zal ik dat tijdstip van te voren kunnen bepalen, door geen van die gedachtentrucs zelfs, waarin ik me toch geoefend heb tot in het zinnelooze toe. Indien ik me niet voorgenomen had díe omgang tot het hoognoodige te beperken, zou ik mijn advocaat naar haar...

Mijn advocaat! Weer ben ik waar ik wezen moet. Zeven bladzijden zijn verstreken, nu zal ik woord moeten houden: het eene woord voor het andere. Nog ijlt mijn pen over het witte, schel verlichte vlak, en van beven is weinig meer te bespeuren, - doch daar buiten, aan de rand van mijn gezichtsveld, daar zie ik, onder het schrijven door, voor het eerst de dingen. Ik zie daar de deur, de waschbak, mijn etensgerei, het ijzeren bed en mijn koffer. Enkele minuten geleden kunnen ze me onverschillig zijn geweest, maar nu smeek ik onderdanig om hulp en steun in hun richting, en om afleiding van de vreeselijke taak die ik mijzelf heb opgelegd, en dat alleen omdat het geen woorden, maar dingen zijn. Dingen, die hun beteekenis in zich zèlf dragen, bescheiden en beperkt, zonder zich aan de schier loensche buitensporigheden over te geven van iets dat zichzelf is en iets ànders beteekent, en dat andere nog maar beteekent op sommige oogenblikken, in éen mond, in een bepaalde atmosfeer, in een park, onder donkere boomen. Die koffiepot daar *is*, en beteekent precies hetzelfde wat hij is, maar kaff...

Maar mijn hemel, laat ik nu toch mijn bezinning niet verliezen, vooruit, laat ik beginnen, de advocaat zal mij bijstaan, vooruit: zwart op wit! Ik weet, dat het het pijnlijkste is dat van een mensch geëischt kan worden, het is erger dan het ontblooten van lichaamsdeelen, dan het pros-

titueeren van een geliefde vrouw, het is le ridicule qui tue in een zoo letterlijke zin als men zich maar denken kan, maar het móet, ik moet me bevrijden, er mee afrekenen, het moet, het moet...

Een week voor de terechtzitting kwam mijn advocaat met geaffaireerde pasjes achter zijn dikke actentasch aan mijn cel binnen, en liet zich op de eenige stoel vallen die onbezet was omdat ik op bed lag.

'Bleiben Sie ruhig liegen, mich stört es nicht im geringsten.'

Ik bleef dus liggen, en zag hem zoo van opzij voor het eerst in zijn ware gedaante, in al zijn vreeselijke fachmännisch geoliede zelfverzekerdheid. Ik zag zijn kaal hoofd, dat onbelemmerd glansde, ik zag zijn lippen glinsteren, ik zag zijn onderkin en zijn bijwangen en zijn juchtleeren plooinek, en ik kan niet zeggen hoe ik hem haatte. Als Germanen geen witte hangsnorren meer dragen met zoete mede erin, zooals ten tijde van Julius Caesar, zijn zij verfoeilijk [1]. Hij rook naar goede sigaretten en een doorschijnende, geel-bruine zeep, waarvan ik de naam vergeten ben. Tijdens het gesprek trachtte ik mij voor te stellen, dat hij toch een Jood moest zijn, en dan meende ik ineens teekenen van psychologische begaafdheid bij hem op te merken. Het kwam namelijk hier op neer, dat hij mij ontoerekenbaar wou laten verklaren. De kansen waren zwar äusserst gering, maar bij het gratieverzoek lei het misschien gewicht in de schaal. Op mijn vraag, of Frick niet meer sympathie gevoelde voor gezonde moordenaars, gaf hij vriendelijk ten antwoord, dat wij politische Fragen maar niet moesten aanroeren. Ik was er nu van overtúigd, dat hij een Jood was. Het gesprek, dat volgde, wil ik in zijn geheel opschrijven, voorzoover ik het mij herinner; voor den nazaat, die dit lezen zal, kunnen de taalfouten alleen maar pikant zijn. (Of voor Peter: ja, ik zal het M.S. aan Peter laten opzenden.)

1) In het M.S. doorgehaald (uitgever).

‘Àusserdem: es handelt sich ja gar nicht darum Sie aktuell wahnsinnig zu er erklären, lieber Kollege, darauf würde ja kein Irrenarzt einfallen. Ich möchte nur meinesteils vorläufig, sozusagen offiziös, bestätigt wissen was ich als meine Privatüberzeugung keinen Anstand nehme Ihnen gegenüber auszusprechen, nämlich, dass Sie im Augenblick der Tat im höchsten Af-fekt gehandelt haben...’

‘Mag sein, aber ist kaum abnormal, und diesseits der Vogesen keine Entschuldigung.’

‘Doch, doch...’ - hij smakte, en trok zijn witte wenkbrauwen op, en pruttelde nog iets na van ‘Na, na’ of ‘Nu, nu’, wat me levendig deed denken aan de hondennamen in een kinderverhaal, dat ik heel vroeger eens gelezen moet hebben, waarop hij vervolgde: ‘Bei aller rigorösen Aufrechthaltung des Gesetzes, die in diesem Lande seit der Naznalsozliiiistischen Erhöbung zu den (segenreichsten... Spenden... of zooiets),... ist die Annahme kaum zu umgehen, dass auch Ihre Richter schliesslich doch... öh Menschen sind.’

‘Ich freue mich auf ihren Anblick,’ zei ik droog.

‘Nnnn... *Guck* mal!’ - Na dit afschuwelijk koekoeksgeluid voortgebracht te hebben, draaide hij zich heelemaal naar mij om, vastbesloten om me door trouwhartigheid te winnen. Bijtijds herinnerde ik me, dat meer dan de helft van mijn vaders resteerend kapitaaltje in de zak verhuisd was van deze vettige beroemdheid en bleef gedwee luisteren uit kinderplicht.

‘Schau mal, Herr Kollege: wenn es mir gelingt die öffentliche Meinung, - immerhin gibt es hier noch eine solche! - zu Ihren Gunsten umzustimmen, sei es auch durch Mittel, die mehr an die subkonszienten Regungen als an Vernunft und Wissenschaft appellieren... na, Sie verstehen. Ich sehe, Sie sind einverstanden, ich fühle es, mein Gott, es handelt sich doch schliesslich um Ihren... um Ihr Leben, nu ja, Passmalauf: bei der Voruntersuchung haben Sie wiederholt erklärt, dass Sie im Moment, da Sie Ihren Revolver zogen, lediglich von einem *Wort*,

einem Wort, das Sie nicht... kannten, beziehungsweise nicht... verstanden, so aufgebracht waren, dass Sie dem Impuls auf Fräulein Böhlers Lieb... öh Anbeter zu schiessen Widerstand zu leisten leider nicht mehr im Stande waren. Stimmt das?'

'Stimmt. - Beziehungsweise Liebhaber... öh Zuhälter,' kon ik niet nalaten te hoonen.

'Nô, nô, Sie regen sich ja so mächtig... Nô. - Also: wussten Sie wirklich nicht, was das von Fräulein Böhler zur Rede gebrachte Wort zu bedeuten hatte?'

'Keine blasse Ahnung.'

'Und dennoch... Na ja, hörmal, aber das ist doch *wichtig!*' - Opgetogen als over een trouvaille kraaide hij deze woorden de lucht in. - 'Ich nehme an, das Wort spiele eine gewisse Rolle in Ihren persönlichen Beziehungen zu Fräulein Böhler, Sie haben es vielleicht von ihr gehört, Sie haben vergessen sich nach der Bedeutung zu erkundigen, das kommt ja vor, aber ich kann doch kaum annehmen, dass nur dieses Wort, dessen Bedetung Ihnen verborgen geblieven war, Sie *so* kolossal...'

'Nur dieses Wort.'

'Sag mal, Kollege,' - plotseling boog hij zich tot mij over, zijn gezicht kwam in het halfduister te liggen, de rand van zijn bril blonk als geslepen kristal; in weerwil van de spanning waarin hij scheen te verkeeren, kwamen de woorden week en diep en achteloos sissend en lijmend uit zijn keel:

'Welches Wort war es denn doch?'

'Welches...'

'Ja, wie war es? Sag nur...,' fluisterde hij steeds dringender, terwijl hij zich al verder, al moederlijker naar mij overboog. Met moeite bewaarde ik mijn zelfbeheersching.

'Sie können es doch leicht in den Akten...'

'Ach, die Akte! Wenn man das Alles im Kopf... Aktö!' riep hij, populair op zelfvernedering uit, en siste en lijmde al weer, glimlachend, bijna handtastelijk van vertrouwelijkheid: 'Sagg nur. Wie war es denn. Sagg nur.'

Ik bleef zwijgen.

‘Aber dann ist die Sachlage doch unverkennbar!’ barstte hij nu triomfantelijk los en sloeg met zijn vuist op een bibberende dij. ‘Ich spreche Ihnen so viel Besonnenheit und intellektuelle Fähigkeiten zu wie Sie nur wünschen, aber dies ist... *Können* Sie es nicht sagen, *wollen* Sie nicht, *wagen* Sie es nicht das Wort auszusprechen? Na?’

Hij was opgestaan, één hand vragend vooruit, waarvan de vingers, verschillend ver gebogen, rhetorische ruimten tusschen zich openlieten. Onmiddellijk volgde ik zijn voorbeeld, het bed kletterde onder de schok, ik stond rechtop met het bloed in mijn wangen. Toen ik begon te spreken, merkte ik, hoe droog mijn verhemelte was.

‘Es ist mir sehr peinlich schon wieder...’

‘Versteht sich! Aber selbstverständlich! *Das* möchte ich von Ihnen hören! Sie verstehen ein Wort nicht, und es ist Ihnen peinlich. Na... Hörmal, - aber, wie wáár es denn?’ ging hij weer zonder overgang tot zijn fluistertoon over, ‘wie war es? Vielleicht erleichtert es dich, sag es nur, wir kennen uns doch ein Wenig aus in Psükanalüse, was? War es vielleicht ein obzönes, ein laszives Wort? Vertraue es mir nur an, ich bin älter als du, ich habe Kinder, sag nur... Bist du es etwa vergessen? Kommt alles vor. In diesem Fall schlägt Freud - psst, ist ja verbrannt - schägt der Künkel Ersatzwörter vor, andere Worte wohlgemerkt, die mit dem einschlägigen Wort Ähnlichkeit besitzen. Also? Wie? Versuchmal. Na? Vö...? Schw...? Fôô...?’

Onder dit listige geprevel door trachtte hij mij in een hoek van de cel te drijven, met langzame, overredende boksersbewegingen, die al zijn gewrichten in beslag namen. Hoewel ik wist, dat het me niet helpen zou, week ik achteruit als door tien cellen tegelijk. Nooit heb ik van een mannelijk lichaam gewalgd als van het zijne. Vol haat vergeleek ik hem met mijn slachtoffer, niet als zou er sprake zijn geweest van eenige gelijkenis, - hij leek echter op Stresemann, - maar omdat hij het woord van mij eischte, dat dien ander en mijzelf in het verderf had gestort. Juist

drukte ik mijn rug tegen de koude muur, die ik door mijn gevangeniskleeren heen voelde, toen ik hem genoegelijk hoorde ronken:

‘Lassen Sie nur, 'nen Revolver gibts gar nich...’

Had ik naar mijn broekzak gegrepen? Of beeldde hij het zich maar in, om zich zelf zijn overwicht te bewijzen? Ik zweer, dat ik kalm gebleven ben bij wat er volgde. Kalmer dan nu! Alles zou ik nog kunnen beschrijven: de correcte snit van zijn kleeren rondom zijn gespannen bierbuik, de Schmiss boven zijn rechter oog, de lippen, die mij op een hartelijke manier schenen toe te snauwen rondom speekselgeglinster en goud, de geruststellende, bijna koesterende zeep-tabaksgeur, die al imperatiever de sfeer van het na-oorlogsche Berlijn begon op te roepen met zijn Turksche baden vol geïnverteerden met lotusbloemen in hun mond even boven de waterspiegel. En nu moest het gebeuren. Nu moest ik spreken, want anders kwam ik niet meer van hem los, dan werd ik Berlijnsch advocaat mée, dan zou ik bier willen drinken, actentaschen door mijn cel heen en weer sjouwen en over de kale, vierkante binnenplaats bij het luchten, dan zou ik wegkwijnen, wanneer ik me niet met diezelfde zeep wasschen kon waar híj naar stonk, dan zou ik de boel kort en klein slaan, wanneer... de boel kort en klein...

‘*Schützkaffee,*’ zei ik.

‘Wáaaas?!’

‘Das ist ja das Wort.’

‘Ach so! Na, gratuliere. Aber wíe sagten Sie? Ich verstand nicht *ganz* genau. Schütz...? Jedenfalls eine ziemlich harmlose, wenn auch sonderb.....

14 April

Twee dagen lang heeft men mij mijn papier en schrijfbehoeften afgenomen; drie bewakers zijn er voor noodig geweest om mij tot rede te brengen; gespierde kerels waren het. Vijf regels boven waar ik nu ben zweeft een

regen van inktvlekken en woeste pennekrassen over het foliovel. Daar, links in de hoek, ziet het er op de celmuur uit als een groote, zwarte spinnekop in een net van lange spatten, en is het tafeltje waarachter ik zit te schrijven niet kleiner en vierkanter dan drie dagen geleden? Ja, dat komt ervan, als men zich aan de woorden overgeeft... Maar, of het de consul is geweest, of de gezant, of alleen maar mijn advocaat: ik heb alles weer terug, de disciplinaire straf is ingetrokken! Zonderling, op dit oogenblik zou ik het woord zonder eenige gemoedsbeweging kunnen opschrijven, lange bladzijden zou ik er mee kunnen vullen, de een na de ander. Ongetwijfeld zou me dat gemakkelijker vallen dan het verhaal, dat ik beginnen ga, - met een ruimer gemoed overigens, gezuiverd door die éene razende uitbarsting van woede en de apathie van twee dagen lang die er op volgde.

S. VESTDIJK

(Wordt vervolgd)

Najaar

Het is nu bijna stil, als in de kuilen,
waar water staat na teruggeloopen vloed;
een tol, die even nog met druilen
en wiegelen zich voor het vallen hoedt.

En éven nog - het is een bitter pogen -
't verbeten gloeien van het najaarsblad,
voordat het valt en het wordt meegezogen
door wind en regen langs een doodstil pad.

Hoe vreemd was het om alles te gebruiken,
alsof men het voor zich en altijd heeft,
terwijl toch naderhand het blijkt: een ruiken
aan wat het leven nooit te éten geeft.

CAMP DE BASSCHAERDE

De Oud-officier

Hij is reeds lang met roem gepensionneerd,
doch de krijgshaftigheid van zijn gebaren
bleef ongerept, verstramd'alleen wat met de jaren,
en van een paard spreekt hij nog steeds als péérd.

Een strenge deftigheid versiert het militeer
gelaat, welks trekken elken slappeling vervaren.
Ook stelt hij nog volop belang in 's lands wèlvaren;
hij, die een jonge meid en Bach om 't zeerste savoureert.

Doch d'achtenswaardigheid van dit veelzijdig streven
rijst in d'ontvank'lijkheid voor 't hooger leven,
dat op dit ondermaansche volgt, ten top.

Want eens per week tijgt hij naar een séance,
waar men zich wijdt aan sticht'lijk tafeldansen
en roept den geest van Blücher of Napoleon op.

C.L. SCIARONE

De jonge Indiesman [1)]

Wij woonden bijna 2 jaar in Tjitjalengka, maar ik had een treinabonnement naar Bandoeng en in Bandoeng logeerde ik waar het maar uitkwam. Een vriend van mijn vader, dezelfde oude planter die hem eens met verse koelies in de Zandbaai te hulp was gekomen, had zijn huis voor mij opengesteld; ik kon ook terecht bij de ouders van verschillende kameraden; in een hotel was ik nog nooit dan met mijn ouders geweest. Op een avond, op het feestterrein achter de bioskoop waarvan haar vader gérant was, zag ik Trude terug. Er was een soort kermis op dit feestterrein, met Amerikaanse of Australiese vermakelikheden, waarvan het voornaamste heette: het vrolike wiel. Dit wiel slingerde van zich af wie van het middelpunt losraakte; inlanders, schooljongens en oudere knapen kropen daar bij elkaar en duwden elkaar weg zodra het begon te draaien; als er maar één overbleef kon hij rustig blijven zitten, ofschoon hij duizelig werd en niets meer zag. Hij lachte dan toch om zich heen alsof hij het publiek uitdaagde en een van de omstanders deed een sprong op het wiel om hem eraf te rukken; als grote insekten aan elkaar gehaakt wentelden zij er dan samen af. Men trok zijn schoenen uit voor men begon en men kwam soms hard tegen de houten rand aan als het wiel zijn grootste kracht had. Ik was er verscheidene keren in geslaagd alleen over te blijven en steeds vroliker geworden, tot ik de pijn aan mijn schouders en ellebogen begon te voelen; toen ik daarna naar mijn schoenen zocht kon ik ze niet vinden. Er lagen zeker 20 paar schoenen door elkaar; ik nam dus een paar andere die mij slecht pasten en strompelde weg; hier zag ik Trude die zeker een halfuur om mij gelachen had. Zij was met een lange Hollander (ik noem nu ‘Hollander’ iedere tótóh, iedere geïmporteerde rivaal), een man van in de dertig, die met iets van respekt naast haar liep. Zij fluisterde mij in: - Kom alsjeblieft bij ons praten. - Ik zei dat ik liever niet storen wilde; zij kneep mij vinnig in de arm: - Kom nu, hij is zó vervelend. - Mijn ijdelheid was gestreeld, ik liep

1) Fragment uit *Het Land van Herkomst*.

met hen mee de andere barakken langs en tenslotte naar Trude's huis. Ik had haar vader, een roodverbrand joviaal heer die liefst met zo weinig mogelik kleren in huis zat, in lang niet gezien; wij zaten met ons vieren bij elkaar, de Hollandse aanbidder van Trude was inderdaad opmerkelik verliefd en saai, haar vader maakte gemene zaak met mij en hield hem voor de gek en eindigde met veel port te schenken, waartegen de aanbidder volstrekt niet kon. Ik stelde er een eer in tweemaal zoveel te drinken als hij en te laten zien dat het mij niets deed; hij ging om 11 uur weg en ik werd met de Indiese hartelikheid uitgenodigd om daar te blijven slapen; dat ik ergens anders gelogeerd was kon geen beletsel zijn, want waarom zou ik zo laat een groot stuk van de stad doorgaan als hier een kamer was? Sindsdien logeerde ik dikwels bij Trude, en ik kon onverwacht komen en wanneer ik maar wilde.

In Tjitjalengka kreeg ik van mijn vader een dubbelloopgeweer en ging op jacht. Ik schoot een groot aantal vogels, omdat mijn moeder zoveel van dit vlees hield: aanvankelik alleen woudduiven, tekoekoers in de eerste plaats, later de kleine groene papegaaien die betets of ekeks heten en waarvan een waringin bij het inlandse kerkhof wemelde. Een inlander die met mij meeging raapte de gevallen beestjes op en stak ze met de schacht van een van hun eigen veren dood als zij nog leefden of draaide ze de nek om; bij een van de papegaaien zag ik hoe het tongetje er dik en schokkend uitkwam terwijl het met omgedraaide nek nog scheen te leven, en ik had al mijn wil nodig om mijn afschuw te bedwingen (van mijzelf vooral) en niet naar huis te gaan. Maar daarna gaf ik ieder aangeschoten dier een twede schot ofschoon dit tegen alle regels van de jacht is en tegen de ekonomie van de hagels. Toch heeft ook deze jacht iets meeslepends; ik bracht soms dagen door in het bos bij Tjitjalengka en ik maakte een hele kampoeng gelukkig door er de eekhoorntjes uit te roeien die de klappers beschadigden. Ik had een grote haat opgevat tegen kraaien, die slimmer zijn dan alle andere vogels en krijsend wegvliegen als men maar naar ze wijst. Mijn

grootste jachtavontuur was het schieten van een ooruil: hij kwam fladderend en langzaam uit een hoge boom neer en zag er angstwekkender uit dan het grootste wild, met het bloed dat uit zijn open snavel liep. Onze Javaanse chauffeur keek er rillend naar toen ik het dier thuisbracht.

De enkele Europeanen van Tjitjalengka hadden een kleine soos met een biljard en zelfs een toneel, waarop de stationchef een enkele keer voordrachten hield. Op de aloen-aloen tussen ons huis en dat van de kontroleur werd soms getennist. De kontroleur zong ook; 's avonds kwam zijn stem over de aloen-aloen in onze voorgalerij; hij zong *Die Grenadiere* van Schumann en ik dacht dat het de *Marseillaise* was. Het was alles bijeen een vredig en lief plaatsje, en de mensen zagen elkaar te weinig om intensief kwaad te spreken; in de trein zat ik met Chinezen, Arabieren, halfbloed-beambten van de spoorwegen en schoolkinderen; ik sprak bijna nooit met iemand maar genoot soms van de gesprekken om mij heen. De indo's hebben een grote liefde voor spreekwoorden; met hun akcent voorgedragen krijgen deze ook werkelik iets nieuws. Een spoorbeambte tot een hele dikke juffrouw die maar een enkele keer in de trein zat, op een toon van galante konversatie: - Eh, juffrouw! u wordt toch te dik (uitspr. dèk), zeg! - Ja, wat wilt u, meneer, ik ben nu weer bij andere mensen in de kost en het eten is goed en ze zeggen wel: vieze varkens worden niet vet. - De jonge man, met glinsterende ogen en een glimlach vol snaaksheid: - Ja, en ze zeggen ook wel: van andermans leer is goed riemen snijden! (Het akcent valt vooral in de 2 laatste woorden hard op de laatste lettergreep). - Er was een ‘bonhomie’ in deze gesprekken die Stendhal niet minder dan in de Italiaanse zou hebben verrukt.

Het huis dat wij gehuurd hadden, was het gewezen huis van de patih, feitelik een luxueus inlands huis; er was een grote tuin omheen, en het zinken dak rammelde soms omdat het terrein langgeleden een kerkhof was geweest, zodat het nu nog niet vrij was van geesten. Wij gaven sedekahs (bezweringsmaaltijden), en op een avond na het gebed

rammelde het dak hevig. Wij stonden allen in de tuin om te kijken. Het was een bewijs dat de geest zich tevreden verklaarde, meende de voorbidder. (De geest stelt zich met de aromen van de spijzen tevreden, waarvan de stoffelike vorm door de inlanders wordt doorgeslikt.) Mijn ouders en hun vriend, de planter van Bandoeng, deden nu weer druk aan spiritisme; mijn moeder was schrijvend medium, zij zaten samen tot laat in de nacht en 's morgens las mijn vader grote vellen met potlood beschreven in steile letters, en deed geheimzinnig wanneer ik in de buurt kwam. Ik keek soms ook in zijn spiritistiese boeken, maar alleen degene die werkelik spookverhalen bevatten trokken mij aan. Ik kan niet zeggen dat ik hieraan geloofde of niet geloofde; eerder moet ik zoiets gedacht hebben dat er mensen waren voor wie deze wereld kon bestaan, omdat zij het wilden. Niet ver van het race-terrein van Tegallega, enkele huizen van het huis waar mijn latere vriend Eelco Westra woonde, stond het huis waarin de moord op Darma had plaatsgehad die mij 3 jaar geleden nog belet had te slapen. Ik bleef ongelovig bij de ontdekking, alsof iets uit een sprookje opeens reëel en gelokaliseerd werd. Het was een betrekkelik klein huis, waarin 's morgens een inlandse school gehouden werd, maar 's avonds stond het leeg; niemand durfde erin wonen. Het verhaal ging dat twee zeelieden van de Paketvaart een nacht erin hadden doorgebracht, en krankzinnig van schrik de straat waren opgerend. Eelco, die een uitstekend bokser was, en ik plaagden elkaar zo lang met onze vrees toch op dit gebied dat wij besloten er een avond heen te gaan. Wij hadden het huis al overdag bezocht; in de moordkamer, waar wij de bloedafdruk op de muur zochten, vonden wij niets dan sirihstrepen en moddervegen, maar dan ook zo talrijk, dat het leek of de hele buurt er een kwasi-bloedvlek op had willen achterlaten. Het was even donker en omstreeks half 7 toen wij er terugkwamen, wij waren druk pratend uit huis gegaan, maar toen wij de stoep naderden zeiden wij geen woord meer. Voorzichtig liepen wij over het grind. De deur naar de middenkamer was open en een

tafel met spijzen en door een kaars verlicht stond daar, zonder dat er iemand te bespeuren viel. Het was als een kleine sedekah, maar ditmaal voor de geest van de vermoorde man alleen, zonder hulp om het voedsel zelf weg te slikken. Wij bleven staan in het halfdonker en de stilte, en opeens knalde een stem - een onmiskenbaar Europese stem ofschoon ze Maleis sprak - van verder achter door deze kamer. Wij gingen haastig weg, blij dat onze expeditie overbodig was geworden. Het was duidelik dat de een of andere oud-sergeant een deel van het huis toch in beslag had genomen en dat zijn inlandse huishoudster op deze manier trachtte de bewoner van het andere deel zoet te houden.

Hieronder kan ik het verhaal vertellen van mijn eigen drie spoken. Het eerste bezocht mij in Gedong Lami, in de tijd van mijn moordvisioenen. Ik was die nacht uit vermoeidheid in slaap geraakt, werd wakker en zag door de klamboe heen Alimah bij mijn nachttafel staan; ik vroeg haar mij een glas water te geven, maar zij liep terug naar haar eigen bed. Ik wachtte een paar sekonden, maar hoorde haar rustige ademhaling; ik sprong toen uit bed om in het hare te kijken en zag haar diep in slaap. Toen ik haar wakker maakte, zei ze dat zij steeds geslapen had; zij had bovendien een donkere kabaja aan en de vrouw die ik gezien had was in het wit. Mijn bed stond bij de enige deur van de kamer, Alimah's bed bij het venster; als de vrouw Alimah dus niet geweest was, moest zij verdwenen zijn door het raam. Ik heb mijzelf voorgehouden dat ik door de klamboe slecht gezien had dat Alimah die nacht slaapwandelde (wat zij anders bepaald nooit deed); voor mijn moeder was het duidelik dat het mijn grootmoeder Lami was geweest, die een vrouwtje was van het formaat van Alimah. Zij was zeker komen kijken naar haar kleinkind dat er zo slecht aan toe was.

Het twede spook was van iets later; ik zat te lezen in de kamer pandjang en opeens had ik het gevoel dat iemand door het venster aan de kalikant naar mij keek. Het was zo duidelik, dat ik een sekonde niet uit mijn boek durfde

opzien; toen ik het deed zag ik boven de horretjes iets wegschieten dat een vogeltje had kunnen zijn. Daarachter stond de nacht al geheel donker in de omlijsting van het raam. Ik bedacht dat wat ik voor een vogel had aangezien de slip kon zijn van de hoofddoek van een inlander; ik ging zacht maar zonder aarzelen naar de deur en draaide de sleutel om, zo geruchtloos als ik maar kon. Daarna ging ik met bonzend hart mijn ouders halen. Mijn vader deed de deur open, wij keken om het huis, in de tuin bij de rivier en zagen natuurlik niemand. Gegeven mijn neiging tot hallucinaties wilde mijn vader meteen het onderzoek opgeven, toen Isnan met een petroleumlampje kwam. Ik kreeg opeens een ingeving die ik zeker aan Sherlock Holmes dankte: als het een inlander was geweest die ingekeken had en geen geest (wat mijn moeder al geneigd was aan te nemen) kon hij niet groot genoeg zijn geweest om zonder tegen de muur te steunen zijn hoofd boven de horretjes te brengen. Ik riep Isnan met zijn lamp dus bij het venster waar ik het verdachte gezien had, en inderdaad, tegen de muur was een lichte maar duidelike afdruk van uitgespreide tenen. Ik geloofde toen dat ik een moordenaar belet had binnen te komen; in werkelikheid kon het de tuinjongen zijn geweest die uit nieuwsgierigheid ingekeken had.

De derde maal was ik 17 en het gebeurde in Tjitjalengka. Een vriend van de eerste H.B.S., Rudi van Geen, was bij ons gelogeerd; wij hadden aan tafel over geesten gesproken en voor het plezier van Rudi had ik er een romanties avontuur van kapitein Marryat bij verteld, dat van ‘the brown lady of Rainham’. Kapitein Marryat was bij vrienden op een kasteel gelogeerd en had gemerkt dat één kamer altijd leeg stond; in deze kamer hing een portret van een dame in het bruin, en ofschoon die dame niet tot de familie behoorde en niemand wist wie zij geweest was, dwaalde zij af en toe toch door het kasteel. Kapitein Marryat vroeg in de kamer te slapen en er gebeurde niets. Op een avond liet hij een pistool zien aan een van de andere gasten; toen hij naar zijn eigen kamer terug wilde

gaan, zag hij een dame in de gang aankomen en daar hij in négligé was, verstopte hij zich achter een deur. Maar toen de dame bij hem gekomen was liep zij niet door, maar keek om de deur en vlak in zijn gezicht, waarbij zij glimlachte ‘op een duivelse wijze’. De kapitein herkende opeens de bruine vrouw van het portret en zo woedend werd hij over haar gemene lach dat hij het pistool dat hij zo toevallig bij zich had in haar gezicht afschoot. Bij de knal van het schot was zij verdwenen; iedereen kwam toegelopen maar men vond niets dan de kapitein in négligé en een kogel in de muur. Ik vertelde dit verhaal in alle ernst bij het dessert; na de maaltijd ging ik een kater halen die altijd bij mij sliep, maar hij liep weg naar de donkere voorgalerij. Er was enig maanlicht; ik liep hem na en stond op het punt hem te grijpen toen hij onder een bank door wegschoot. In mijn gebukte houding was mijn gezicht ter hoogte van de zitting van deze bank; toen ik mij weer had opgericht en de kater nakeek die de tuin was ingelopen, stond ik weer een stap van de bank af, en op dit oogenblik zat er iemand op, vaag en wit, en toch duidelik in de maneschijn. Mijn eerste beweging was mij om te draaien; maar ik liep niet weg. Ik wilde geen spook zien, maar ik ‘hield mijzelf vast’, ik bleef op diezelfde plek staan, met de rug naar de bank en ik redeneerde tegen mijzelf: ‘Dit *moet* gezichtsbedrog zijn, want ik ben nog sterk onder de indruk van de verhalen van zoëven. Dit *is* verbeelding van mij, en als ik mij nu rustig omdraai en weer kijk, *kan* er niets zijn.’ Hier draaide ik mij om en keek: en duideliker als daarnet zat daar het witachtige wezen en keek mij aan. Het was zonder twijfel een man en hij had niets verschrikkeliks; hij zat rustig, met de handen op de knieën, en keek naar mij met een soort welwillende aandacht. Zijn gezicht was nogal bol, en alles aan hem was nevelachtig wit, ook zijn haar, want hij was niet kaal en niet grijs en toch had zijn hoofd geen andere kleur dan de rest; alleen zijn kraaloogjes en een klein snorretje waren zwart. Hij leek misschien het meest op een mannetje uit brood gemaakt, maar hij was van normale grootte en zijn houding

was zo natuurlijk mogelik. Dit alles zag ik natuurlik in één sekonde, maar ik heb hem later verscheidene keren proberen uit te tekenen en soms was het gelijkend. - Was het een inlander of een Europeaan? vroegen mijn ouders. - Het was niet te zeggen door de kleurloosheid; maar ik zou eerder denken aan een Europeaan door de afwezigheid van een hoofddoek. Op het ogenblik zelf stapte ik langzaam weg. Ik hield mijzelf voor dat spoken zelden gevaarlik zijn en ik wilde niet vluchten, maar ik liep ook niet de voorgalerij om, maar stapte over de balustrade voor de kortste weg. Toen ik in de achterkamer terug kwam, was ik nauweliks in het licht gekomen of Rudi zei: - God, wat heb je? je bent doodsbleek! - Ik zei het hem in drie woorden en wij gingen haastig terug; maar er was niets dan het maanlicht in de voorgalerij en de bank was duidelik onbezet.

Dit was mijn enige *bewuste* kontakt met een spook; de sedekah waarbij het dak rammelde werd hierna gegeven. Ik stond toen in de tuin en keek met de anderen wat het gerammel kon zijn maar ik was weer zo skepties als tevoren. De verklaring van wat ik hierboven schreef laat ik ook nu aan anderen over, die zeker niet om een verklaring verlegen zullen zijn. De ‘puberteit’ lijkt mij ook hier, na wat ik van de moordvisioenen verteld heb, de aangewezen oplossing: men ontsnapt nooit aan Freud. Een mengsel van welk komplex met een soort ‘kunstenaarsfantazie’?

Op mijn 17e had ik nog steeds niet de inwijding doorgemaakt die de inlandse edelvrouw mij voorgeschreven had. Mijn moeder had op Tjitjalengka een hulp in de keuken van een jaar of 16, met een allerinnemendst zacht ovaal gezicht; zij heette Noer en als ik bij mijn moeder stond keek ik naar haar ronde vormen die mij aanlokten als geen andere, maar ik durfde haar nauweliks toespreken. Als zij bij het naar huis gaan een enkele maal langs mij alleen kwam in de tuin, groette zij mij altijd met nadrukkelike vriendelikheid, in het bijzijn van mijn moeder leek zij stom, en toch heb ik nooit de moed gevonden haar te volgen. Voor een deel komt dit misschien door de posi-

tie van de Europeaan tegenover de inlander: een Europese jongeman die met een inlandse vrouw op straat gezien wordt valt iedereen op en Noer woonde bovendien bij haar ouders; dat haar ouders haar aan mij hadden kunnen ‘afstaan’ kwam niet in mij op, en toch zou zoiets noch mijn moeder noch haar ouders hebben geschokt. Mijn boeken maakten mij hier te Europees. Een jaar later zei een inlandse vriend van mijn ouders dat hij zich gaarne bereid verklaarde een ‘speelkameraadje’ (letterlik uit het Soendanees vertaald) voor mij te zoeken; mijn moeder ging er lachend op in. Op een middag kwam een lief inlands meisje - van goede familie, zei men erbij, misschien nog vaag geparenteerd aan de adellike bezorger - in onze bijgebouwen met een brief van hem voor mijn moeder: *Dit lijkt mij de persoon waarover wij hebben gesproken*. - Wil je niet gaan kijken? vroeg mijn moeder mij. - Ik weigerde met verontwaardiging. Ik had het afschuwelik gevonden dat mijn broer Otto vóór zijn huwelik een inlandse huishoudster had, en mijn kuisheid hier was vreemdsoortig maar onverbiddelik; ik had geen enkel bezwaar om op mijn beurt naar de inlandse meiden te gaan, maar het samenleven met zo iemand leek mij ongeveer misdadig. Men weet bij deze instinktieve kriteria nooit waar de domheid begint en de zuiverheid van gevoel eindigt. Misschien leefde ik ook hier eigenlik alleen naar een kode die door mijn eigen vrienden bepaald werd: als Meertens, Rudi, Eelco en anderen ieder een vaste njai hadden gehad, had ik er misschien een eer in gesteld de mijne zo nauwkeurig mogelik te kiezen. Maar een jongen van onze leeftijd die er een eigen njai op nahield was voor ons iets weerzinwekkends, en scheen alleen voor te komen bij de verwende zoontjes van heel rijk geworden indo's; men had als men jong was geen njai dan wanneer men planter was en dus ook om praktiese redenen behoefte had aan een huishoudster.

Dieper-in dacht ik bovendien dat het ‘mysterie van de vrouw’ *mij* onthuld zou moeten worden door een Europese, en daar een meisje van ongeveer mijn leeftijd hier-

voor niet in aanmerking kwam, bleef ik dus uitzien naar de ‘vriendin van mijn moeder’ (iets als de dame die mij als kind bij haar toilet had laten zitten) en al had mijn moeder nog minder vriendinnen die ook maar even aan de droom beantwoordden, deze verwachting ongeveer moet mij hebben getroost. De realiteit bood zich op een middag aan in de vorm van Trude, zoals volkomen logies was. Zij ging weer met mij om als met een jonger broertje en wij bespraken soms dus sexuele onderwerpen, ik op een wereldwijze, zij op een vragende toon. Zij had een boek gevonden onder oude boeken van haar vader en na het mij eerst geheimzinnig en als onder vrezen te hebben vertoond, lazen wij sommige bladzijden samen, waarbij ik de poëtiese omschrijvingen nader moest uitleggen die zij niet begreep. Het boek heette *Vrouwenleven en -lieven in een Arabische Harem* en heette door een sjeik geschreven te zijn; er stonden tien of twaalf foto's in van de meest banale Franse naakten, maar de held van het verhaal was een sjeik met onuitputtelike hulpbronnen, die binnen 24 uur 10 maagden ontsloeg van haar ‘dagen van onnut’. Ik kreeg het werk van Trude mee, die aldus haar onverschilligheid ervoor bewijzen kon, en leende het aan mijn kameraden; daarvoor in de plaats kreeg ik van een van hen *De Schoonheid van de Vrouw* van Rudolf Stratz, met een overvloed van illustratiemateriaal en canons voor het vrouwelike lichaam. Ik liet het Trude even zien, maar de kameraad die het mij geleend had moest het spoedig terughebben; zij kon de tekst dus niet zelf bestuderen en vroeg mij wat zij van de vrouwelike schoonheid weten wilde. Mijn geheugen veroorloofde mij op bijna alles te antwoorden, zij kreeg het grootste vertrouwen in mijn geleerdheid en vroeg mij of ik haar niet zeggen kon wat *haar* fouten waren. Ik zei op de ernstigste toon dat het gekleed moeilik zou gaan of altans gemakkelik onjuist kon zijn; diezelfde middag, toen haar vader uit was, stuurde zij haar broertjes naar bed, en kwam met niets dan een saroeng en een kimono in mijn kamer. Zij had dit bezoek voor wetenschappelike doeleinden vooruit aangekondigd en ik had

mij dus tijdig voor de siësta in mijn kamer teruggetrokken. Toen ik haar hoorde aankomen, betrapte ik mij erop dat ik voor de spiegel mijn pyama rechttrok met de bijgedachte of ik misschien niet een aardige minnaar kon zijn, maar ik vond mij op hetzelfde moment belachelik. Toen zij binnengekomen was en wij de deur op slot hadden gedaan, maakte zij zwarigheden om zelfs haar kimono uit te doen; zij kon immers de stof dicht tegen zich aantrekken en precies zo gaan staan als ik het zou zeggen. Een badkostuum was dan nog beter geweest, meende ik, maar dat had zij niet; zij wierp de kimono dus opeens op het bed en begon haar vragen te stellen. Ik zat op het bed met een klimmende ontroering maar antwoordde zo rustig mogelik, en met een stem die ik gewoon trachtte te houden, op haar vragen; ik citeerde zelfs verschillende canons, wanneer de ene een gebrek volgens de andere juist voor een deugd hield of verzachtte. Zij leek mij te mager, en ik zei dus ‘iets te mannelik’, bij de heupen, maar praatte dit weer goed door te zeggen dat het waarschijnlijk aan maagdelike onrijpheid te wijten was; ook haar schouders waren immers nog iets te mager. Haar lichaam was anders allesbehalve maagdelik en op het punt van de borsten deed zij angstig en zei dat zij zeker wist dat zij lelik waren. Voor zover ik met de saroeng erover kon oordelen, stelde ik haar gerust, maar zij bleef twijfelen en er kwaad van spreken; dit werd de aanleiding om de saroeng langzaam lager te schuiven. Eindelik kreeg ik er één te zien, en toen, voor de symmetrie en het algemene aanzicht, ook de andere; ik kon haar werkelik geruststellen en de saroeng ging haastig weer de hoogte in. Het eigenlike onderzoek was afgelopen en zij kwam nu, als zonder erbij na te denken, zusterlik naast mij op bed zitten. Van hieraf begon een nieuw verhaal. Ik kreeg er de saroeng helemaal af omdat ik haar vroeg mij eindelik en voor de eerste maal een naakt vrouwenlichaam te laten zien: alles wat ik tot dusver op dit gebied bespeurd had waren inlandse vrouwen badend onder een pantjoran; zij lachten soms schril als wij nog veraf waren, als wij dan in haar richting kwamen do-

ken zij kuis onder het water ineen. Trude's lichaam was welig en bruin als dat van een inlandse vrouw, maar langer; zij strekte zich eerst helemaal achterover; daarna ondernam zij het mij mijn kalmte te doen verliezen, omdat ik mij bespiegelend bleef uitlaten en geen wilde gebaren maakte. Zij deed het, zeggend: - Zo zou ik doen als ik een slechte vrouw was. - Zij kwam inderdaad een heel eind en de middag vloog om; ik vroeg haar tenslotte of 'het kon', en zij antwoordde dat zij werkelik nog maagd was en het dus niet wist. Ik sprong opeens het bed uit en moest om dit te doen mij lostrekken uit haar armen; ik rende naar de badkamer, bleef een halfuur als verslagen onder de douche staan, kleedde mij daar verder aan en fietste dan zo hard ik kon de stad in; ik dacht dat zij nog altijd in bed lag en wilde haar vooral niet meer zien voor ik terugkwam. Die avond zat zij met haar broertjes aan de tafel in de eetkamer; ik groette haar opgewekt om te laten zien dat alles weer gewoon was, zij hief het hoofd niet op en antwoordde bijna fluisterend; een uur later nam zij mij bij de arm om mij te zeggen dat zij zich dodelik schaamde. - Ben je blij dat er niets gebeurd is? vroeg ik, en ze zei natuurlijk ja. - Zij was toen 19, ik 17 en het ging door mijn hoofd dat als ik haar ontmaagd had de uitwisseling altans eerlik zou zijn geweest, maar ik had ook het gevoel gehad dat ik met haar had moeten trouwen. Ik weet tot nu toe nog niet wat precies de reden was waarom er niets gebeurde. Mijn vader zei mij later dat hij altijd een uitgesproken afkeer had van maagden en ik meende deze afkeer bij mijzelf waar te nemen, maar ik dacht zeker ook aan het verraad tegenover haar vader, die mij altijd zo joviaal bij zijn dochter had vertrouwd; dit vertrouwen op te vatten als een soort minachting waarover men zich juist wreken moest, kwam niet bij mij op.

E. DU PERRON

Locarno

In deze kleine stad, aan 't groote meer
Gelegen tegenover groene, lage bergen,
Loop ik in lichte kleeren op en neer
Om 't heimwee naar mijzelven te verbergen.

Terwijl ik rondwaad in een vloed van bloesem
En de verrukte wind mij spelende verleidt,
Proef ik van licht en wijn de neergeslagen droesem:
Hoe ik vol zorg mijn afscheid voorbereid.

Laat mij dan sterven in dit warme licht.
Ik heb mijzelf in Amsterdam gelaten.
Hier kan het heimlijk heengaan mij wellicht
Den vrede schenken, dien ik elders haatte.

D.A.M. BINNENDIJK

Gandria
(Lago di Lugano)

Hoog tegen donkre bergen ingemetseld
En vastgeklemd in spleten en ravijnen,
Waarin de zon ternauwernood kan schijnen,
Houdt Gandria onvindbaar zich genesteld.

Nu valt er de avond langs vergrijsde muren,
Terwijl een onweer wakkert over 't water.
Ik hoor, ver over 't meer, het dof geklater
Der regenbuien onder gele vuren.

In een vooruitgebouwde herberg krijscht
Een oude grammofoon een nieuw refrein,
Waarbij twee mannen suffen naast den wijn,
Dien de een vergeet en de ander zwijgend prijst.

Zoo houden tusschen nacht en vuur en regen
Beide de wacht voor 't ontoeganklijk dorp.
Wie geeft de steenen en wie doet den worp?
Wie waagt den tocht langs de gescheurde wegen?

Het lied is uit. Slaap overmant hen beide.
Hun hoofden vallen in hun armen neer.
En 't ontij van den nacht herschept het meer
Tot d'eersten dag, waar licht en duister scheidden.

D.A.M. BINNENDIJK

De Humor van Jo Spier [1)]

Jo Spier is binnen enkele jaren een populair man geworden, en niet zonder redenen. In zijn genre (de uiterst verfijnde, ‘gejapaniseerde’ conventionaliteit, ondersteund door den humor van bijschriften) heeft hij een meesterschap bereikt, dat niemand zal kunnen loochenen zonder onrechtvaardig te worden. De schilders met schilderkunstige principes, die in Jo Spier altijd den mindere willen zien, omdat hij zich niet gestoord heeft aan hun metaphysica en groote honoraria verdiende aan *De Telegraaf,* kan ik niet uitstaan; in de eerste plaats waardeer ik Jo Spier, omdat hij niets in zich heeft van de schilders-interessantheid en liever een burgerman heeft willen zijn dan een Mondriaan. Daarmee bedoel ik niets onaangenaams te zeggen aan het adres van den zoo ijverig op de zuivere abstractheid losstevenenden schilder van hoogere sierkunst, maar wel Jo Spier te prijzen om zijn gezond verstand. Een Jo Spier met den ernst van Mondriaan ware een ongenietbaar wezen, evenals een Mondriaan met gezond verstand een slechte Jo Spier zou zijn. Bij een bepaalde zuivere soort van kunstbeoefening is nl. gezond verstand onontbeerlijk, terwijl het bij een andere zuivere soort onbruikbaar is.
Een van de oorzaken van Jo Spier's populariteit is dit gezond verstand, dat ondenkbaar is zonder burgerlijkheid. Wie gezond verstand heeft, is op welke wijze dan ook ontsnapt aan de specialistenmentaliteit van een groep, die zich op grond van schijnprivileges boven den burger verheft; hij heeft ergens een schakel gevonden, die hem verbindt met ‘het volk’, d.w.z. met het burgerlijke, vulgaire, of (om het groote woord te gebruiken) ‘algemeen-menschelijke’. Het algemeen-menschelijke is volstrekt niet iets verhevens, tenzij men het met alle geweld als iets voor vegetariërs en pacifisten wil beschouwen; het algemeen-menschelijke is een afschuwelijk leeg en onherbergzaam woord,

1) Jo Spier, *Per Potlood door Nederland* (Andries Blitz, A'dam 1934).

als het niet met relativiteit, humor, *beperkte* menschelijkheid, te maken heeft. Jo Spier nu, door en door een burger, meer nog: een burgerman, verstaat het algemeen-menschelijke op de wijze van den humorist, d.w.z. van den scherpen opmerker, die tegelijk de ongevaarlijkste mensch ter wereld is. Het gezond verstand, waarvan ik sprak, kan bij sommige menschen een aanvalswapen worden (voorbeeld Multatuli); het kan ook een mogelijkheid zijn om van de onuitputtelijke voorraden menschenkennis, die door de specialiseering aan de gemiddelde 'doode zielen' ontgaan, ongehinderd te profiteeren (voorbeeld Stendhal); het kan iemand, die zich door een verleden van specialisme als geestelijk wezen had leeren beschouwen, terugvoeren tot zijn lichamelijkheid, zoodat alle specialisme van doel middel, van metaphysica biologie wordt (voorbeeld Nietzsche); het kan ook aanleiding geven tot amusement met een ondergrond van lafheid en tot toewijding aan het humaniteitsideaal met een ondergrond van leegheid (voorbeeld Erasmus). Multatuli en Erasmus hadden beide veel gezond verstand, tegenover b.v. Potgieter en de scholastiek, die alleen konden bestaan door het volledig ontbreken daarvan; maar dat is nog geen reden om Multatuli en Erasmus aan elkaar gelijk te stellen; zij verhouden zich ongeveer als Georg Grosz zich tot Jo Spier verhoudt. Bij den één krijgt het spel met burgerlijke waarden het karakter van een aanklacht, van een nieuwen grimmigen ernst, bij den ander blijft het, bij alle scherpte, louter een ongevaarlijk spel. Ik ben er van overtuigd, dat ondanks (of misschien zelfs juist *dank zij*) zijn litteraire beroemdheid, Erasmus' *Lof der Zotheid* een van de ongevaarlijkste boeken is, die de geschiedenis heeft opgeleverd; toen eenmaal een bepaalde soort specialisten verdwenen was, herkende geen enkele specialist zich meer in deze galerij van specialisten, eenvoudig omdat de auteur geen gevaarlijk man is geweest.

In één opzicht zou men den humor van Jo Spier erasmiaansch kunnen noemen: de scherpte en geoefendheid van den blik is bij hem evenredig aan de onschade-

lijkheid en neutraliteit van het standpunt, zoodat de gevaren voor het goed fatsoen en de conventie, voortvloeiend uit het eerste, aanstonds weer worden gecorrigeerd door den vriendelijken glimlach van het andere. Jo Spier doet mij, wat de bedoeling van zijn critiek op mensch en samenleving betreft, onwillekeurig toch denken aan de juffrouw, die tegen den oorlog en het mishandelen van trekhonden is, maar er haar specialiteit van maakt om middels een daarvoor speciaal aangeschaft instrument met ongeëvenaard talent en in de onschuld haars pacifistischen harten vliegen te ‘meppen’; zijn slagen zijn zoo raak maar tevens zoo volkomen ‘kleinkunst’, dat de lezer van *De Telegraaf*, hoewel hij zelf dikwijls de man is aan wien de ‘mep’ wordt toegediend, niet eens het gevoel heeft vernietigd te worden; en hij wòrdt ook niet vernietigd, omdat de teekenaar (fraaie paradox!) iemand is die ‘geen vlieg kwaad zal doen’. Wanneer de humor van Jo Spier werkelijk een *gericht* kon worden, zou hij aanstonds van *De Telegraaf* zijn congé krijgen; *nu* weet de directie van dit plooibare dagblad voldoende, in welk een gewatteerde onschuld deze damascener kling is gebed, en dat zij door Spier alleen maar abonné's kan winnen.

Zooals de teekenstijl van Spier een onnavolgbare verfijning van het conventioneele is, zoo is zijn humor de even oorspronkelijke ‘verfijning tot gezond verstand’ van het burgerlijk fatsoen. Aan het werk van Spier blijkt, dat ‘de waarheid zeggen’ niemand choqueert, wanneer men de illusie van een verzonnen situatie maar goed volhoudt en zoodoende de bittere consequenties meteen wegneemt; in dit opzicht is Spier, hoe vreemd het ook moge klinken, de gelijke van den Duitschen philosoof, die veertig jaar over de waarheid en de objectiviteit heeft nagedacht om Hitler te kunnen ‘verstaan’... en dit laatste alweer met een betrekkelijk goed geweten. Het publiek wil zelfs, dat op deze manier, in het uurtje van ontspanning, over de ‘waarheid’ wordt gesproken, om in de uren van den ernst met des te meer volharding en kortzichtigheid te kunnen opgaan in de ‘onwaarheden’, die humoristen

en philosophen aan de kaak stellen; het geniet Jo Spier, maar het geniet de volgende minuut ook prof. Casimir. Hoe verschillend hun temperament en karakter ook moge zijn, hun sociale taak is dikwijls dezelfde: in het voorbijgaan te prikkelen zonder te schokken. Zoo ziet men, hoe de individualiteit onder een bepaalden gezichtshoek wegvalt tegenover het collectieve effect.

Door deze onrechtvaardige redeneering wil ik Jo Spier allerminst beleedigen; ik behoor tot degenen, die van zijn werk genieten en die er het gericht in leggen, dat hij zelf vermijdt; maar ik ben er tevens heilig van overtuigd, dat ook prof. Casimir een bewonderaar is van Jo Spier. Die tweeledigheid mag men niet voorbijzien, wil men begrijpen, waarom Spier een bijzonder artist kan zijn en tevens een attractie voor *De Telegraaf*. Humor en ernst hebben dezelfde werking op den Europeeschen mensch der vergevorderde civilisatie, mits zij zich er van onthouden onbeschaamd, aanmatigend en grof te zijn: zij leiden af, zij verstrooien, en de subtielste lijn van den japaniseerenden schertser paart zich aan het weldenkendst-stichtelijkst woord om het Nederlandsche gezin te helpen den Zondagmorgen door te komen. Moeten wij er ons dan nog over verbazen, dat de vraag naar preeken vermindert? Jo Spier is op zijn manier ook predikant; vandaar waarschijnlijk zijn succes als geeselaar van de zonden des volks, vandaar de volle kerken die hij trekt, juist door den toeloop van gekapittelde zondaars; want zonder zondaars geen predikanten en evenmin humoristen.

MENNO TER BRAAK

Mijn zuster de negerin

(Slot)

De avond begon al te vallen toen Frits Ruprecht aan het hangslot morrelde van het houten hek van de plantage ‘Miraflores’. Achter hem leek de Ford opgetild in de ruimte door de vage kleuren van den naderenden avond. Het heuvelig landschap, met de enkele verwrongen boomen, was overtrokken door het doorzichtig-groene vlies van de schemering die zich weldra zou verdichten tot zwarten nacht.

Het was de oude neger-rentmeester die op het morrelen aan het hangslot afkwam. Hij ging recht voor Frits staan, aan de andere zijde van het hek. Het wekte bij Frits wrevel op dat de oude Wantsjo hem niet dadelijk herkende, maar als het ware door hem heen keek met zijn in de blinde verte starende oogen. De zwartheid van zijn gezicht stak scherp af tegen de witheid van zijn hemd, als zwarte lak op een witte envelop; over de broek droeg hij nog een strak aansluitend voorschoot. Zijn grijs kroeshaar was zoo pluizig dat het wel leek of de wind het zou kunnen wegwaaien.

- Herken je me niet, Wantsjo? Ik ben Frits Ruprecht.

- Mijnheer Frits!

Het hangslot haakte los, de twee poorten van het hek klapten achterwaarts open, terwijl de oude Wantsjo praatte en zich verontschuldigde.

- Vergeef de oude Wantsjo, hij wordt oud, zijn oogen worden zwak en Mijnheer Frits komt zoo onverwacht tegen het vallen van den avond.

- De notaris kon natuurlijk ook niet veel vertellen.

- Neen, alleen maar dat u zou komen, dit jaar nog.

Frits zat weer achter het stuur. Maar hij drukte niet terstond op de pedaal. Hij keek weemoedig om zich heen. Met gebogen hoofd stond Wantsjo opzij van het hek, met het zwaar-ijzeren hangslot in zijn tengere oude negerhanden. Verder geen spoor van menschen. Een oogenblik boog ook Frits het hoofd en keek op het stuurwiel waarvan het lak aan de kanten was weggeschuurd door de han-

den van zijn vader en van een chauffeur dien hij niet had gekend. Dan volgden zijn oogen weer de lijnen van het landschap. Krijtachtig wit, als een gil in den doorzichtiggroenen avond, strekten zich de witgekalkte muren uit, overdadig opgetrokken in een tijd dat slaven uit den treure muren optrokken, zoodra er geen ander werk aan de hand was, zoodra geen kalk of houtskool te branden viel, niet om kokosnoten in de hooge stengels geklauterd werd, het vee niet om aandacht vroeg, de irrigatie-werken niet werden verzorgd... Witgekalkt waren de heining-muren die zich uitstrekten ter weerszijden van het hek en witgekalkt de muren aan beide zijden van de oprijlaan. Dichter bij den ingang stonden de gevels van de bij-gebouwen, als groote witte plakkaten waarvan de vergankelijke woorden door stroomen regen waren weggewasschen. In de verte zag hij, op den top van de heuvel, het landhuis schemeren op het wijde steenen terras. Op dezen afstand deed het door zijn witheid en door de vorm van zijn dak denken aan een overgroote tent, hier achtergelaten door menschen die inderhaast waren verder getrokken. Met zijn wanden van wit linnen zou het kunnen deinen bij zwaar weer als vlerken van een groote vogel.

Frits drukte de pedaal neer, met een ruk schoot de wagen de oprijlaan op. De rentmeester duwde het hek achter hem dicht. De weg naar de garage, een vroegere stal, herinnerde hij zich slechts vaag; hij wist de richting ervan, maar de gesteldheid bleek hij vergeten. Nu merkte hij dat in zestien jaar wel het een en ander in vergetelheid kan raken. Het was onzinnig Wantsjo kwalijk te nemen dat hij hem niet direct herkende; ook de notaris zou zonder de hulp van den kapitein hem niet zoo hartelijk hebben verwelkomd. Frits reed langzaam, tastte met de voorwielen den weg af. Wantsjo stond reeds met de deuren wagewijd open toen hij de garage bereikte.

- Ga maar liever aan het huis vertellen dat ik gekomen ben. Ik zal zelf wel sluiten, ik heb de sleutels van de notaris.

Hij bleef de laatste schokken van de stoppende motor aanhooren en stapte toen uit. Met tegenzin. Bij het dicht-

klappen achter zich van het portier, kreeg hij het gevoel of hij een ongewisse toekomst tegemoet ging, nu hij weer het huis zou betreden waar hij vele jaren geleden had geleefd met zijn moeder en zijn vader. Zij hadden herhaaldelijk aangedrongen dat hij eens zou komen kijken op het eiland waar hij zijn jeugd had doorgebracht... Toen was, vele jaren geleden, zijn moeder gestorven en, voor eenige maanden, ook zijn vader... Gedachteloos bleef hij aanleunen tegen de wagen, met de eene voet op de treeplank... Zijn moeder... Zijn vader... Soms verschenen zij hem voor oogen, zoo helder, zoozeer in levenden lijve, dat hij er zelf van schrok. Soms ook waren het slechts begrippen, namen. Hij vroeg zich af waarom hij zoo dadelijk dezen eersten dag hierheen gekomen was. Hij vroeg zich af of hij hier wel blijven zou vannacht. Hij zou nu terug naar de stad kunnen gaan. Hij zou er zijn intrek kunnen nemen in een hotel, zooals de notaris hem had aangeraden. Hij zou dan van een balkon af kunnen uitkijken op de haven waar nu het licht uit de patrijspoorten sprankelend over het water viel. Hij zou zelfs nog eenmaal aan boord, in de vertrouwde hut, kunnen overnachten.

Langzaam sloot hij de garage. Buiten heerschte nu volslagen duisternis. Langzaam ging hij door de oprijlaan, maar toen hij de trap naar het terras moest opklimmen had hij zich wel willen omwenden en hard wegsnellen. Diep in hem schreide een oude, bijna doode stem: in het duister zit je moeder op het terras in een schommelstoel... je ziet haar niet... het is het geluid van het schommelen en de geur van je moeder die je leiden... dan stoot je tegen de schommelstoel aan... je raakt het kleed van je moeder... je tast den kanten kraag af om haar hals... je moeder steekt je haar hand toe... je speelt met de hand... je draait ook aan die eene ring, die niet, en die andere die wèl haar trouwring was...

Schrijnend was de herinnering aan deze hand waarmee hij vroeger in het duister speelde en die hij ook weleens naar de lippen gebracht had, om uit een vreemde soort speelschheid in een van de vingers te bijten. In de her-

innering beleefde hij dit opnieuw: de moeder lachte gelukkig, maar trok niettemin de hand terug. Het kind drukte dan het gezicht tegen het gezicht van de moeder aan, dat tegen het zijne terugdrukte. Evenzeer uit speelschheid, doch ook uit een overmaat van teederheid, maakten zij beiden daarbij een zoemend geluid, diep uit de borst, en waarbij de tanden niet vaneengingen.

Dit alles was evenwel lang geleden. Nu liep hij over een leeg terras. Hij zou niet meer aanstooten tegen een stoel, waarop een jonge vrouw langzaam schommelde. En dit bracht een gevoel mee van groote bijna misselijke leegheid; alsof hij zich stortte van leegte in leegte.

Er kwam licht uit het huis. De oude Wantsjo stond in de deur en keek Frits aan met zijn blinde oogen die in de verte staarden. De man bleef hem aankijken. Ruprecht keek fronsend terug. Voor de tweede maal wekte de oude Wantsjo zijn wrevel. De rentmeester draaide zich toen om, buigend: ‘goeden nacht, mijnheer Frits.’

Wat wou deze man? Oud werd hij waarschijnlijk. Terwijl Frits zoo in gedachten verzonken stond, hoorde hij een rok voorbijruischen, hoorde hij hoe een vrouw hem groette; met de officieele term: ‘welkom op Miraflores, mijnheer Frits. Ik zal nog wat eten voor u klaar maken.’ ‘Goed,’ had Ruprecht geantwoord die de oude neger nog nastaarde totdat deze geheel in het duister was verdwenen. Toen trad hij het huis binnen. Daarmee was het of hooge sluizen zich openden. Werkelijkheid en herinnering stortten zich, om den voorrang strijdend, over hem. Eerst was hij in gedachte terug op de zolderruimte die hij vroeger als kind bereikte door een ladder op te klauteren en dan onhandig met hoofd en handen een luik open te duwen... Een wirwar van spanten en binten. Daar hingen zwermen vleermuizen, aan hun pooten, met den kop omlaag. Roerloos hingen ze. Maar ze begonnen langzaam te slingeren zoodra stappen op de vloer stampten. Spookachtig slingerden de dieren, als vlokken zwarte watten.

Dan was het van het interieur de overzichtelijkheid, die hem opschrikte. Hij voelde zich bedrogen. Hij had zich

al die jaren in Europa met hersenschimmen opgehouden. De indeeling van het huis had nauwelijks iets uitstaande met de ingewikkelde, halfduistere voorstellingen die hij er zich van gemaakt had, de tallooze malen dat hij er aan had teruggedacht, des nachts, wanneer hij den slaap niet kon vatten, halfovereind in zijn bed, met zijn armen zijn knieën omknellend en starend in het donker, of overdag, lang-uit liggend in een zonnig bosch, met een zakdoek over zijn gezicht en muggen om zijn ooren. Dezelfde twee binnenmuren, die nu de eenvoud zelf waren, hadden zich toen als iets geheimzinnigs aan hem voorgedaan. Zij liepen evenwijdig aan de lange zijde van het huis en verdeelden de ruimte in een smal voorhuis, een smal achterhuis en een breeder middenstuk. Dit middenstuk was op zijn beurt ook weer in drieën verdeeld: het slaapvertrek van zijn ouders, links; de kamer, waar hij zelf vroeger sliep, rechts; en in het midden de woonzaal. De geheimzinnigheid werd versterkt door de boogvormige openingen waarmee de muren der woonzaal naar voor- en achterhuis doorbroken waren. Daar kon het licht doorheen vallen, als in een oude verlaten kerk. De pijlers van de bogen rustten op een dik muurtje dat niet hooger dan de knie reikte, zoodat de kleine jongen makkelijk onder de bogen kon klauteren waar hij zijn kinderboeken las. Frits wreef zich met de hand over de oogen om de hersenschimmige voorstellingen, die er zich nog staande trachtten te houden, te verdrijven. De lichtwisseling onder de arcaden had in zijn verbeelding dat onwerkelijk labyrinth geschapen dat allengs de werkelijkheid was gaan vervangen.

Frits bleef dralen voor de doorgang van voorhuis naar woonzaal, waar arcade en muurtje ontbraken. Er was iets dat hem weerhield zich in de woonzaal te begeven. De glans, ongelijkmatig verdeeld over de cementen vloer als het licht over de vacht van een dier, vertoonde een bijna felle schittering bij deze doorgang, die in zijn verbeelding zooiets had beteekend als de poort die twee werelden scheidde. Zou het leven uit de architectuur ook niet grootendeels verdwenen zijn tegelijk met de menschelijke ge-

zichten waarop de uitdrukkingen even grillig wisselden als het licht in de bogen van de arcaden? In de woonzaal waren het steeds zijn vader en moeder of blanke verwanten die hij ontmoette. In het smalle voor- en achterhuis zweefde steeds lichtelijk de geur van kleurlingen. Een geur waar hij in Europa vaak heimwee naar had. De geur van de huis-bewaarster, van den rentmeester of van andere kleurlingen die kwamen om zijn vader te spreken. Zijn vader bleef dan aan de deur met hen staan praten of voerde hen naar de kamer aan het eene uiteinde van het voorhuis.

De uiteinden van voor- en achterhuis waren met schotten afgesloten tot ruimten die voor verschillende doeleinden waren in orde gebracht. Zoo was aan het linker uiteinde van het voorhuis de keuken ontstaan, waar walmplekken op werelddeelen leken en waar de negerinnen soms bedrijvig bezig waren, soms ook doodstil lagen te slapen op matjes. Zoo ook ontstonden de badkamer en de vroegere slaapkamer van de huisbewaarster in het achterhuis; wanneer deze kamers op slot gingen, had hij als kind wonder wat vermoed achter de dunne deurpaneelen, waarop hij een enkele maal zelfs met de vuist had staan bonzen. Dan was er nog in het voorhuis de kamer waar zijn vader vroeger zijn correspondentie afdeed als hij op de plantage was. Deze kamer had diepen indruk op hem achtergelaten. Waarschijnlijk zou daar nog altijd hangen de volgetuigde driemaster in een flesch. Waarschijnlijk zou daar nog altijd de schrijfmachine staan die hem eens vreeselijk aan het schrikken had gebracht: hij had op een van de toetsen gedrukt, de wagen was toen pijlsnel van het eene eind met een harde slag tegen het andere aangestooten. In zijn foedraal zou de schrijfmachine er nu staan als overdekt met een rouwhoes. - In Holland had hem de vraag van een familie-lid of hij geen rouwband om den arm droeg bijna misselijk gemaakt. - In de schrijfkamer van zijn vader moesten ook nog altijd in een hoek de geweren aanleunen, waarmee hij vroeger ging jagen met Karel die nu districtmeester was en een wrok tegen hem koesterde waarvan hij de reden onmogelijk kon nagaan.

Maar het was niet alleen de districtmeester, het was het geheele eiland dat een wrok tegen hem koesterde. Met leege handen was hij teruggekomen in zijn land. Daarom moest hij dwalen over leege wegen en door leege kamers en voorbij menschen wier harten leeg bleven voor hem. Liever had hij de wegen, de kamers, de menschen vermeden, zooals hij zich ook met het woonhuis in de stad niet had ingelaten. Daarom ook weifelde hij op het glanzend cement in de doorgang, de woonzaal had hij liever niet betreden. Een groote angst maakte zich van hem meester toen een macht sterker dan hijzelf hem daar binnen dreef. De petroleumverlichting, van de zeer zwakke lampen van voor- en achterhuis en van de sterkere hanglamp van de woonzaal, spreidde zich in cirkels van verschillende grootte over vloer en wanden uit. De cirkels wentelden langs elkaar of sneden elkaar. En de segmenten van sterker en zwakker licht vormden, samen met de slagschaduwen in de bogen van de arcaden, een overgroote bloemkroon van licht. Het was Frits of hij in deze bloemkroon van licht stapte. En tegelijk daarmee ook in een hinderlaag, in iets onstoffelijks, in een gaping van de ruimte. Zijn blik zocht een houvast in dit luchtledig en hechtte zich aan de deur van de kamer aan zijn linkerhand. Daar sliepen vroeger zijn ouders. Daar was hij weleens in de vroege morgen komen binnenstuiven, had zichzelf bekeken in de kapspiegel van zijn moeder, was tegen zijn moeder aan gaan liggen; zijn vader dwaalde dan reeds over de heuvels van de plantage, soms te paard, op de schichtige vos die Boulanger heette, soms ook te voet met een bijl in de hand om cactussen en lianen weg te kappen... ‘Achter die deur slapen nog altijd mijn ouders, mijn vader, mijn moeder,’ riep overluid een stem in hem. De stem weerkaatste ook buiten hem. Ruprecht bedacht zich nauwelijks. Hij maakte een sprong naar de deur, sloeg die open. Hij zag nog lichtschijnsel in de kapspiegel. Maar op ditzelfde oogenblik was het of iemand of iets met gloeiende oogen uit de duisternis een sprong naar hem terugmaakte, hem bij de schouders greep, hem in de ooren gilde. Doodsbleek

smeet hij de deur weer dicht. Het angstzweet brak hem uit. De voorwerpen leken onder stroom te staan, bij iedere aanraking kreeg hij een schok. Maar hij bezon zich. Dat ging te ver. Er was iets van aan, hij was niet geheel toerekenbaar, hij verkeerde in een toestand van overspanning. Bizarre avonturen moest hij uit het hoofd zetten, van het hoogste gewicht was: tot rust komen. Een mensch moet zijn opwellingen weerstaan.

Het was alleen om een gevoel van veiligheid tegenover zichzelf voor te wenden dat hij zoo achteloos naar het achterhuis slenterde. Knarsend draaide de deurknop in zijn greep. De deur woei open als een flard bij windhoos; de achterdeur lag aan den Noordkant en daar blies de volle Noordoostpassaat op... Een oogenblik voelde Frits zich besprongen door den wind. Dan wendde hij eraan en liet de bries koel door zijn haren spelen.

Hij keek in een ondoordringbare duisternis. Geleidelijk wenden zijn oogen zich ook aan het duister. Maar het was zoo donker dat de dingen zich slechts door een meerdere of mindere mate van zwartheid of enkel maar door hun geruisch lieten onderscheiden. Alleen heel in de verte zag hij eenige uitwaaierende lichtlijnen op de zee, tusschen de donkere hooge armen van de rotskust. De Noordkust van het eiland was zoo ontoegankelijk dat de kleine baai, die hij van hier uit zag, indertijd alleen maar diende als speelplaats voor Frits, en zijn blanke en zwarte vrindjes en vriendinnetjes. Daartoe behoorde ook Karel, die later met hem ging jagen en hem vandaag een hand gaf als een doode vogel. Daartoe behoorde ook het nichtje dat hij zich dien middag pijnlijk herinnerd had in de stad; zij stond tusschen de pilaren met haar spichtig lichaam, met haar vrij groote voeten, maar ook met haar helderblauwe oogen en haar haren van goud: zij lachte hem uit. Ook bij hun spelletjes op de plantage had zij hem steeds uitgelachen. Alle spelletjes, die Karel, met zijn oogen van een fletsblauw als vergeet-me-nieten, verzon, vond zij prachtig. Zelfs voor de mooie schelpen met hun inwendig rose, die Frits aan het strand van de kleine baai vond, trok zij

pretentieus de lippen op, terwijl zij met vinnig gebaar van de hand het haar dat naar voren wapperde, weer naar achter terugwierp over haar schouders. Neen, bijster veel had zij niet van hem gehouden.

Ginds hadden zij ook gespeeld. Ginds waar de waaiers van de kokos- en dadelboomen ruischten. Een enkele lichtflits, god weet van welke eeuwen-verre ster, stuitte op de metalen blaren. Het ruischen van de zee vermengde zich met het ruischen van de blaren om zich er weer uit los te maken, zoodat de twee motieven ook afzonderlijk hoorbaar waren... De ruischende muziek wekte in hem de herinnering aan een ander veertienjarig meisje... Een gevoel van dankbaarheid steeg op in het hart van Frits Ruprecht tegenover het negervriendinnetje Maria dat hem als het ware verdedigde tegen de kleine nicht en op haar beurt alle spelletjes van Karel beslist vervelend vond en ook aan de meest onnoozele van Frits de voorkeur gaf.

In den tuin, waar de kokos- en dadelpalmen zich hoog verhieven boven de trosachtige groepen mango- en mispelboomen, stonden hier en daar met mos begroeide steenen banken; ten tijde van de slaven gebouwd, met geen andere bedoeling dan om de verschillende Elizabeth's, Virginia's en Carolina's in de gelegenheid te stellen het geruisch van het palmbosch te beluisteren: het rythmisch schuren van de waaiers langs elkaar, de perioden van ademlooze stilte, het verre kraken van een tak, een twijg.

De kleine Frits had toen het spelletje uitgevonden: op de oude steenen banken klauteren en daar zitten, zoo maar naast elkaar zitten. Het nichtje kon het natuurlijk niet dwaas genoeg vinden en holde met Karel verder. Minutenlang zat dan Frits daar met Maria en samen telden zij hoe vaak zij in de verte de woudduif hoorden koeren. Een innig koeren, diep uit de borst.

Frits herinnerde zich levendig dit jonge zwarte meisje. Zij was zoo zwart als men onder de vrij gemengde negers van het eiland bijna niet aantrof. Maar er was iets zeer bizonders aan haar: haar schedelvorm, haar neus, haar lippen waren die van een blanke, hadden niets negersch.

Zelfs de bewegingen waren typisch van een blanke, met het hoekige en geknakte in de gewrichten, het quattrocento in de allure, dat bij de soepeler negers niet voorkomt en bij de blanken kan ontaarden tot houterigheid. Maria maakte niet den indruk van een mulattin, maar van een ras-echte negerin bij wie zich echter zeer bepaalde eigenschappen van een verren niet negerschen voorvader hadden doen gelden. Ruprecht had ook later, toen hij al in Europa rondliep, zich ertoe gedrongen gevoeld te informeeren naar dit kleine meisje uit zijn jeugd. Langzaamaan hadden de mededeelingen over haar zich geordend tot een samenhangend verhaal dat hij evenwel weer jarenlang vergeten was geweest. Zij was het kind van de oudste dochter van den rentmeester. De moeder had de bevalling niet overleefd. Haar vader had zich verder weinig aan haar gelegen laten liggen. Het was een van die mannen van wie men zonder weifeling kan zeggen dat hij niet ‘oppassend’ was. Hij heette Theodoor. Evenals Frits Ruprecht was hij in Europa verdwaald geraakt. Frits Ruprecht was hem tegengekomen als waiter van een net Haagsch restaurant, maar ook als portier van een Parijsche gelegenheid waar Frits voornamelijk heenging om eenige Lesbische vrouwen met elkaar te zien dansen, met gezichten zoo smartelijk, dat zij eruit zagen als drenkelingen die men juist uit het water ophaalt. Dat was de vader Theodoor. De dochter Maria had met de hulp van de ouders van Ruprecht kunnen studeeren op de Normaalschool in de eenige stad van het eiland voor onderwijzeres derde klas. Daarmee kreeg zij de bevoegdheid dag-in dag-uit met haar eenigszins verwonderde oogen te staan voor de arme negerkinderen die, de armen netjes voor de borst, hun eentonige rijtjes in koor herhaalden: ab, bc, cd... drie vier vijf, een twee drie. Dien middag in de stad was hem uit een der gebouwen dit galmen toegewaaid maar hij had er toen nauwelijks op gelet. Misschien was zij het, die dit galmen had staan dirigeeren. Hij nam zich voor haar in ieder geval op te sporen voordat hij op de boot stapte en het eiland weer achter zich liet. Want niettegenstaande alle verwachtingen van bizarre

avonturen wist hij wel dat hij hier niet lang zou blijven en dat dit korte verblijf zich zou beperken tot besprekingen met den ouden notaris. Hij deed eenige stappen terug, totdat zijn hakken de drempel raakten. Al mijmerend was hij naar buiten geslenterd.

Met de smalle drempel tusschen hak en zool wiebelde hij op en neer. Hij voelde hoe een glimlach over zijn gezicht trok; hij was allerminst gelukkig maar voelde zich opgenomen in een sfeer van welbehagen. Vóor hem lag de duisternis, die hij bevolkt had met teedere beelden uit de kinderjaren. Achter hem hoorde hij in de woonzaal het rinkelen van vorken en messen, de bons van borden die op het tafelblad stootten. Het was de huisbewaarster die voor hem het eten gereed maakte.

- Wat is het donker vannacht, in Europa denken ze dat er alleen maar heldere maan- en sterrennachten bestaan in de tropen.

De huisbewaarster gaf geen antwoord.

- Wanneer komt de maan op?

- Er is geen maan vannacht, antwoordde zij met een heldere stem die hem er bijna toe verleidde zich om te draaien en de vrouw aan te kijken bij wie deze heldere stem hoorde. Maar hij wendde zich niet om. Nog even wilde hij zoo staan: op en neer wiebelend met de smalle drempel tusschen hak en zool en, achter zijn rug, het licht van de hanglamp, het rinkelen en bonzen van het eetgerei, het schuiven over het cement van de sandalen der vrouw.

Het gaf hem een veilig gevoel, streelend bijna, dat de huisbewaarster zich voortdurend om hem heen bewoog; zooals een kat, die men ook nauwelijks ziet maar waarvan men zich voortdurend de aanwezigheid bewust is. Hij vond het een waar geluk dat hij zich niet omgedraaid had; het was precies goed zoo: haar om zich heen te weten zonder haar te hebben aangezien. De huisbewaarster, een smalle negerin, stond gebogen onder de hanglamp, die door het witte tafelkleed eenige malen sterker licht scheen uit te stralen; zorgvuldig schikte zij nog iets op tafel. Toen zij klaar was, nam zij het leege blad op, waarop zij borden

en eten had binnen gebracht, en liep langzaam langs de arcade naar de keuken waar zij het leege blad op een tafel neerzette. Bij het verdwijnen uit de zaal had zij tersluiks gekeken naar Frits Ruprecht die nog steeds met de rug naar haar toegekeerd stond. In de keuken blies zij nog het vuur in de comfoor aan, zette zich toen aan een tafel, en begon nadenkend met de vingers aan het voorhoofd te wrijven. Toen stond zij op, stak de lantaarn aan, ging naar buiten. De wind wapperde tegen haar rok die slechts tot even over haar knieën reikte. Langzaam liep zij het terras af, wandelde langzaam in het donker rond het terras. De lantaarn schommelde zachtjes als een wierookvat. Het licht viel een enkele maal op een cactusstengel die plotseling uit het donker sprong en tot aan den hemel reikte. In de struiken schoten de hagedissen wakker en vluchtten ritselend langs de blaren. Het licht slingerde over den kalen grond, waar ook het geringste keitje voorzien was van een duidelijke slagschaduw. Bij een weelderig begroeid stukje grond, dat in scherpe tegenstelling stond tot de omgeving, legde zij de lantaarn neer en hurkte. Plekken licht en duister wisselden elkaar af tusschen de blaren en de stengels. Ook het lichaam van de vrouw werd slechts fragmentarisch bestreken door het licht: haar hals, haar gezicht, haar beenen. Een enkele lichtstraal streek over de punt van haar eene sandaal. Zij zag toe hoe een slakkenhuisje waggelend zich verplaatste over eenige klonters aarde. Op een hartvormig blad werd een rups verontrust door de wijziging in de verlichting en kronkelde met de helft van het lichaampje in de lucht. Een bloemknop dook op uit het duister, waardoor hij gescheiden werd van zijn stengel die pas onderaan weer het volle licht kreeg. De vrouw woelde met beide handen tusschen de blaren en ranken van de meloenen, rukte en wrong een van de meloenen los, terwijl haar lippen zich kordaat samendrukten bij de inspanning.

Met een lach op het gezicht zat inmiddels Frits Ruprecht aan tafel. Een tevreden onverschillige lach, nu het kauwen op voedsel hem weer teruggebracht had tot de

werkelijkheid en tot wantrouwen tegenover de meer of minder omslachtige verhalen waarmee de eene mensch den ander tracht om den tuin te leiden. Men had hem verteld dat Maria de dochter was van Theodoor. Dat kon zoo zijn. Maar dat kon ook heel anders zijn. Hij onderbrak het eten, legde vork en mes neer. Met op elkaar geklemde kaken en met oogen, die zich slim dichtknepen, volgde hij zijn eigen malicieuze gedachten. Hij was ook zelf van dit eiland, de toestanden kende hij, verdichtselen doorzag hij. Dus zou het hem niet verwonderen als hij den een of anderen dag zou moeten besluiten tot een vaderschap niet van den slordigen Theodoor maar van Alexander Ruprecht, Frits' vader. Hij wist dat zulke mannen als Theodoor, die zouden eindigen in Europeesche bars, vaak werden uitgekozen als dekmantel voor de zonden van de blanke heeren. Maar er bleef één ding over waarmee deze blanke zondaars zich niettemin verrieden: zij gaven aan hun verborgen kinderen een opvoeding die de kinderen en ook henzelf verdacht maakten in de oogen van anderen. Wat den mensch het meest verraadt, blijft nog steeds zijn eigen hart met de enkele onweerstaanbare opwellingen... Frits wendde het hoofd om. Hij had het schuiven van de sandalen gehoord in het achterhuis. Hij had wel met een medemensch willen spreken maar zij was al in de kamer verdwenen rechts in het achterhuis, waar zij waarschijnlijk sliep. Frits lachte en herhaalde veelbeteekenend, bijna obsceen, tegen zichzelf: ‘waar zij waarschijnlijk sláápt.’ Half-luid vervolgde hij, terwijl hij de wijsvinger opstak en de denkbeeldige persoon tegenover hem bedreigde: ‘ja papa-tje, papa-tje, wat weet ik ervan wat je hier allemaal uitgehaald hebt. Wij zijn, allen hier op de plantage, misschien wel kinderen van U, o Vader die in de hemelen zijt.’ Dadelijk daarop versomberde zijn gezicht, de misplaatstheid van de opmerking en vooral de vroolijkheid van de stem drongen als van een ander afkomstig tot hem door. Muisstil at hij verder, terechtgewezen door het eigen kinderlijk geweten. Dan veegde hij den mond af en klemde het servet tusschen de vingers. Dan stond hij op. Van de

stoel naast zich nam hij de acte-tasch, waarin hij het meest noodzakelijke had meegebracht. Hij ging de kamer in, waar hij vroeger sliep, rechts van de zaal, tegenover de deur die hij gesloten had omdat de gloeiende oogen op hem afkwamen. Hij liet de deur openstaan, totdat hij op een tafel een petroleumlamp had gevonden met een koperen plaat als reflector. Hij knutselde aan de lamp, stak de pit aan, schoof het lampeglas er weer over. De kamer had geen vensters, wel een tweede deur die uitzag op het terras. Er was een soort veldbed. Hij herinnerde zich hoe vaak hij in Europa ernaar verlangd had in zoo'n bed te slapen, voornamelijk omdat men geen dekens gebruikte, slechts twee heele dunne lakens. Aan de wand hing een ingelijste plaat, die hij ook van vroeger kende, voorstellend een heel jong meisje, geknield, in nachtpon, en biddend met gevouwen handen. Praerafaëlietisch. Het origineel was hij eens in de Tate of National Galery tegengekomen, als hij zich niet vergiste was het de Tate Galery. Daarvoor was hij lang blijven stilstaan, omdat het een copie leek van de plaat op de verre plantage, zooals ook het gezicht, dat hij nu in de ronde spiegel boven de tafel onderzocht, een verfomfaaide copie leek van zijn vroeger kindergezicht. Hij herinnerde zich dat hij zijn haren kort moest laten knippen, zelfs maar eenigszins lange haren beteekenden voor zijn vader iets grenzenloos vies. Daardoor wervelden de twee kruinen op het voorhoofd zijn haar tot een spits lokje, een miniatuur Napoleon-lokje, dat hij zelf altijd belachelijk had gevonden. Barsch trok hij de lade open van de tafel. Daar lagen allerlei schelpen in. Hij herinnerde zich dat zijn vader, die in weinig genoegen placht te vinden, een enkele maal zich verrukt toonde over de schelpen:

- Geef je vader deze schelp, Frits.

Zouden de schelpen die hij zijn vader geschonken had, nog altijd bestaan? Dan moesten zij in een van de laden liggen van zijn vaders bureau. Frits zou dadelijk maar een onderzoek hiernaar instellen. Haastig liep hij zijn kamer uit. Hij had reeds de deur opengetrokken. Hij wilde naar de volgetuigde driemaster in een flesch; naar de schrijf-

machine in rouwhoes; naar de geweren en de revolvers; van de schrijfkamer uit was het ook, dat hij bij afwezigheid van zijn vader een enkele maal via ladder en luik naar de vleermuizen was geklommen die slingerden, als vlokken zwarte watten. De herinnering aan de spookachtige dieren vermocht hem geen angst aan te jagen, nu hij, zich veilig wanend als vroeger, toen de kleine jongen in een druk oogenblik de eene kamer in, de andere uitholde, heen en weer ging door het ouderlijk huis. De deurkruk, waarvan zijn hand weer de oude deuken herkende, voelde vertrouwd aan in de greep. Reeds was hij een eindweegs voortgeschreden door de woonzaal, reeds boog zijn weg af naar de doorgang van het voorhuis, toen hij onwillekeurig de stap inhield.

In de verste boog, den kant uit van de keuken, had hij gezien: het gezicht van Maria. De schrik dreef het bloed onregelmatig door zijn lichaam. Zijn vingertoppen tintelden, deden pijn bijna. Hij stond daar als een onnoozele figuur, met beide handen vooruitgestoken, en met een leege verbazing in oogen en gezicht. Langzaam vloeide de schrik af, hij hoorde het tikken van de mahoniehouten hangklok, die in het achterhuis hing maar waarvan het geluid dien avond nog niet tot hem was doorgedrongen. De rust van de woonzaal, beschenen door het petroleumlicht, stroomde weldadig in hem over. Merkwaardig hoezeer het aspect der dingen zich met onzen gemoedstoestand kan wijzigen. Dezelfde zaal, die hem aan het begin van den avond verontrust had met haar bloemkroon van licht, waarin hij zich als in iets onstoffelijks stortte, stelde hem nu gerust door het ongevaarlijke van haar landelijke verlichting. In lang had Ruprecht niet gestaan in dit kalme licht. Hij keek op naar de peroleumlamp. Hij keek als voor het eerst naar de kleine lichtflitsen op het reservoir. Zijn blik volgde, rondom het reservoir, de metalen rand die met oogjes bevestigd was aan drie kettingen waaraan het geheel vanaf het plafond boven de tafel hing. De minutieuze klemmen, waarmee de brander zich vaster tegen het lampeglas aandrukte,

verteederden hem zelfs, omdat zoo'n klein détail uit het verleden hem weer voor oogen stond. Het leek bijna onmogelijk dat men in deze vredige atmosfeer door dwangvoorstellingen zou worden achtervolgd. Was het werkelijkheid geweest of opnieuw hallucinatie? Hoe vredig het licht ook in de zaal scheen, wellicht hadden de slagschaduwen in de bogen der arcaden meegewerkt tot het oproepen van het aanbiddelijk beeld: het gezicht van Maria. Of beter, zooals hij zich voorstelde dat het gezicht van de kleine Maria zich tot volwassenheid moest hebben ontwikkeld. In de omraming van den boog leek het wel de piëteitvolle vergrooting van de huiselijke foto van een vrouw, die jong was gestorven. Zij had een witlinnen blouse aan, gestoken in een zwarte rok. Het was het Europeesch profiel; ook het haar stond wijder uit dan meestal het geval is bij negerinnen... Maar het was niet mogelijk... Het schuifelen van de sandalen van de huisbewaarster had hij ook gehoord. En huisbewaarster kon Maria hier onmogelijk zijn. Die was onderwijzeres in de stad, bij de paters en nonnen die hun godsdienst en hun godsdienstachtig onderwijs brachten aan de kleine negers van het eiland. Louter toeval: de huisbewaarster had eenige gelijkenis met Maria, wat niet te verwonderen was, zij was misschien wel, ja zelfs hoogstwaarschijnlijk familie van Maria... Niettemin liep hij snel, bijna op een draf, naar de keuken. Terwijl hij aan de arcade voorbijliep, zag hij zijn eigen schaduw als een zwarte mantel aan zijn schouder wapperen. In de keuken vond hij niemand. Het vuur was reeds gebluscht in de comfoor, in het halflicht zag hij een kat om zichzelf gekruld op de rieten zitting van een stoel.

Hij keerde weer op zijn schreden terug. Eerst gloeiende oogen zien en nu het gezicht van Maria. Waar moest dit heen? Waarom waarde die vrouw zoo onzichtbaar om hem heen? De tafel had zij afgenomen terwijl hij in zijn slaapkamer mijmerde over schilderijen in de Tate Galery. Waarom dit onzichtbaar rondwaren? In de schrijfkamer trok hij een van de laden van het bureau open. De la was leeg, alleen een van de planken was doordrenkt met opge-

droogde plassen inkt. In een andere lade lag een browning, naast een gele houten centimeter en een electrische zaklantaarn die hij even liet functionneeren; de browning en de zaklantaarn legde hij op tafel, schoof de la weer dicht. In de volgende la lagen slechts eenige proppen papier op een aangebroken pak kaarsen. Pas in de vierde vond hij de schelpen die hij voor zijn vader had geplukt op het witte zand aan de zee. Frits draaide de schelpen om en om in zijn hand; met zijn vingers voelde hij de stekels, maar hij had geen oog meer voor de bontheid der schalen en den paarlemoeren glans, die hij vroeger had bewonderd. Hij keek vaag voor zich uit, hij zag het gezicht in de omraming van de arcade; hij had de oogen even naar opzij zien bewegen, angstig alsof Frits voor haar onheil zou kunnen beteekenen. Had hij ooit onheil beteekend voor Maria? Weer waren zijn gedachten bij het jonge meisje, met wie hij eens in de palmentuin zat op de bemoste steenen bank. Zijn hart werd week van medelijden... Hij herinnerde zich hoe hij eens Maria een standje had gemaakt. Hij had toen haar lippen zien trillen, maar zij had ze dadelijk samengedrukt, op elkaar geperst, als een flink meisje dat niet huilen wil... Voordat de eerste traan viel, had hij haar gekust, ergens op de wang...

Wie weet hoe ongelukkig zij zich later had gevoeld... Wanneer een negerjongen onderwijzer werd, dan was het duidelijk wat hem dreef, wat hij beoogde. Hij wilde hoogerop, geen knecht meer zijn. Een meisje daarentegen als Maria werd onderwijzeres omdat zij voldoen wilde aan de eischen die men aan haar stelde, meer niet... Wie had haar die eisch gesteld: onderwijzeres te worden?... Een meisje als Maria zou ook in staat zijn naar haar oorsprong terug te keeren, zooals ook Frits naar zijn oorsprong was teruggekeerd... Wie weet had zij dus inderdaad het onderwijzerschap in de meisjesschool van de stad uit innerlijken drang weer omgeruild voor het leven op de plantage. Uit innerlijken drang naar haar oorsprong. Zij had de kousen afgelegd, tegelijk ook de schoentjes met de hooge hakken.

Frits fantaseerde maar, met de schelp in zijn handen. De schelp liet hij tenslotte in de la vallen, tusschen de andere schelpen; hij koos er een andere uit, waar hij evenmin veel aandacht aan schonk. Met zijn fantasieën bracht hij zichzelf de overtuiging bij dat het werkelijk Maria was die hij had gezien. In de fantasieën sloop ongemerkt een vreemde jubeling.

Zij had de kousen afgelegd, tegelijk ook de schoentjes met de hooge hakken. Zij stond er weer in haar sandalen, zooals toen zij met Frits speelde op de verschillende plekken van de plantage: het strand, de palmentuin. Misschien ook in het tuintje dat zij samen hadden aangelegd, vlak achter het huis; daar zaaiden zij boonen, meloenen, maar ook onbekende uit een lade weggegapte zaden waarvan de toekomst moest uitwijzen wat daaruit gedijen zou. Wie weet had Maria dit tuintje uitgebreid en hurkte zij nog steeds aandachtig neer naast een sprietje met twee zaadlobben, of naast de meloenenranken die wazig en behaard zijn als insectenpooten. Mogelijk kweekte zij er zelfs de nuttelooze dingen die bloemen zijn: de roos, de dahlia, de camelia... Maar wie of wat kon haar de raad hebben ingefluisterd om het onderwijzerschap eraan te geven en hier terug te keeren op de plantage? Zoo zal het wel gegaan zijn. Zij zal ziek geworden zijn in de dorre levenlooze stad. Niet alleen de schoenen met de hooge hakken zullen haar hebben gekneld. Neen. Ook de nonnetjes en patertjes zullen niet nagelaten hebben hun afschuwelijke druk op haar uit te oefenen. Zij zal ziek geworden zijn en daarom eenige weken hebben doorgebracht bij haar grootvader, den rentmeester. Zij zal weer teruggegaan zijn. Weer ziek teruggekomen zijn. En op zekeren dag was de gedachte in haar hoofd gaan rijpen: om kalmweg maar niet meer terug te gaan, om niet meer de schoenen met de hooge hakken aan te trekken, niet meer op de bus te klimmen die er tweemaal 's daags voorbijging, niet meer haar opwachting te maken bij de Moeder Overste... Hier blijven maar... Tusschen de meloenen, de rozen, de palmen... De Noordoostpassaat waait tusschen je haren... Droevig

wordt het leven, maar vol van een zinrijkheid die het elders mist.

Frits Ruprecht glimlachte verteederd. Om dit te bereiken moet zij den rentmeester toch iets hebben op de mouw gespeld. Die zal er immers met zijn in de blinde verte starende oogen van opgekeken hebben dat een meisje haar juffrouwen-bestaan wilde verwisselen voor dat van een gewoon dienstmeisje op een plantage...

Misschien ook had zij den rentmeester niets op de mouw gespeld. Misschien ook was zij in het geheel niet teruggekeerd op de plantage en waren het louter fantasieën in het brein van Frits. Maar hij kon zich evenmin onttrekken aan de bijna angstwekkende bekoring van de andere mogelijkheid: dat hij nu maar eenige meters van haar verwijderd was, dat hij slechts een deur hoefde open te stooten om weer de mildheid te ervaren van haar tegenwoordigheid. Frits voelde onweerstaanbaar de drang in zich opkomen om naar de kamer van Maria te gaan, haar te wekken, haar uit te vragen. Hoe zij het had klaar gespeeld. En of zijn vader haar daar ook behulpzaam bij was geweest. En of zij altijd hier wilde blijven... En zoo maar zonder man blijven... En langzaam aan verdorren... En wegsterven zooals een herfstblad dieper in den bodem raakt en weg sterft...

Frits legde de schelpen weer bij elkaar, schoof ze tot een bos samen, zooals hij ze gevonden had. Langzaam begon hij de lade dicht te duwen. De lade verschoof nauwelijks. Frits dacht: waarom zou ik niet naar haar toegaan en haar troosten, die toch werkelijk is: mijn zuster de negerin? Men kon zelfs met vrij groote zekerheid aannemen dat zij werkelijk zijn zuster was, dat zij niet was de dochter van Theodoor, die deuren wentelde voor Lesbische drenkelingen, maar van Alexander Ruprecht, Frits' vader, die op zekeren nacht, even onverwacht als over het inwendig rose van de schelpen, verrukt raakte over de dochter van zijn rentmeester.

Met een harde slag sloeg Frits de lade dicht, liep de schrijfkamer uit. In het voorhuis bemerkte hij dat de

vrouw alweer door het huis had rondgewaard, terwijl hij in de schrijfkamer over Maria nadacht: de lichten in vooren achterhuis had zij uitgeblazen, alleen in de woonzaal brandde het licht, op een lage pit. Een vrouw waarde rondom hem in cirkels die kleiner en kleiner werden, of was hij het die zich om de vrouw bewoog en haar naderde? Terwijl hij naar haar kamer stapte, rees nogmaals, doch nu voor het laatst, de twijfel in zijn hart: of zij Maria was en of Maria werkelijk zijn zuster was. Maar toen vergat hij allen twijfel, want hij raadpleegde niet langer de berekeningen van het verstand, hij raakte in een andere wereld. De deur van haar kamer had hij reeds bereikt. Hij opende de deur, deed een stap en nog een stap in haar kamer, maar hield de knop achter zich vast, en sloot de deur niet. In het donker hoorde hij hoe zij stil lag, ademloos. Een onverwachte omkeer had in zijn gevoelens voor Maria plaats. Hij hoorde het suizen van de stilte, hij hoorde het suizen van zijn eigen bloed. De geur van de vrouw zweefde in de kamer. Het was hem of hij het nieuwe, het glanzende tegemoet ging. Niet langer was het het kind in Maria dat hem verteederde, maar de vrouw die hem eindeloos bedwelmde... Maria, of die andere, die op haar leek en die dezen nacht toch geen andere zou kunnen zijn dan Maria... Hij bedacht hoe vreemd zij bij elkaar gestrand waren dezen nacht... Hier, waar alles zoo ver was van Azië, Amerika, Europa met hun sombere strevingen waaraan hij, als hij zich niet vergiste, zelf een blauwen Maandag meegedaan had... Hoe nietig kwamen hem hun twee machtelooze lichamen voor, die langzaam ademhaalden - zooals de dieren in de kraal - in dit witte huis op de heuvel, waarvan ieder schijnsel door den nacht en ieder geluid door het ruischen van palm en zee werd opgeslorpt. Niet alleen deze vermurwende eenzaamheid was het, die hem naar haar dreef. In zijn werkzame verbeelding zag hij hoe het tengere zusje opgroeide tot een jonge vrouw. Verrukt keek hij hierbij toe. En dit verrukt toezien bij het rijpen van het vertrouwde meisjeslijfje wekte bij hem het verlangen naar

haar vrouwelijke voltooiing, naar haar omhelzingen, naar de welvingen van haar lichaam. Nog steeds rustte zijn hand op de deurknop. Nog steeds hoorde hij hoe zij stil lag, ademloos. Met een hart, dat hem in de keel klopte, sloot hij de deur. Geen hand kon hij voor oogen zien, zoo donker was het... Maria of die andere, zij weerstond hem niet; zelfs schuchtere pogingen daartoe liet zij na. De armen, die zij om zijn hals sloeg, snoerden hem een oogenblik krampachtig aan zich vast; daarop had zij hem weer losgelaten en, hem op armlengte van zich houdend, verteld: weet je, Frits, hoe je altijd in mijn herinnering bent gebleven? Als de kleine jongen, apart van de anderen, met je twee kruinen, je lokje, je hatelijk mondje...

Even was hij geschrokken omdat nu onherroepelijk vaststond dat het werkelijk Maria was. Maar lachend sloot zij hem in haar armen: de kleine hatelijke Frits. Zijn lichaam ontspande zich in haar omhelzing totdat hij het was, die omhelsde, en haar lichaam het was, dat zich ontspande. Reeds streelde zijn hand over de welving van haar heup, reeds vloeide de innigheid uit zijn hart over tot begeerte van het lichaam, toen er plotseling een heftig rammelen aan de voordeur tot hen doordrong. Meteen stond Frits recht overeind naast het bed. Tranen van woede sprongen hem in de oogen. En in zijn mond proefde hij de verbittering. Bits beet hij haar de vraag toe:

- Heb je een vent hier in de buurt?
- Een vént, Frits?
- Nu geen grappen. Heb je een vent? Ja of neen?
- Neen. Maar wat is er, Frits? Laat mij open maken.
- Neen. Jij blijft hier.

Zij zouden hem niet krijgen. Zoo makkelijk kon men met Frits Ruprecht niet afrekenen. Hij draaide het slot op haar deur; hij hoorde nog haar stem: ach Frits, waarom doe je dat?... In de zaal blies hij de lamp uit, zoodat het huis in het donker lag. Hij liep naar de schrijfkamer van zijn vader, greep naar de browning, trok de patronenhouder uit; die was leeg. Hij trok de laden bij tweeën tegelijk, open; nergens kogels. Wel vond hij patronen voor het

jachtgeweer dat in den hoek stond. Browning en houder slingerde hij over de tafel. Hij greep naar het jachtgeweer, laadde het. In zijn zakken duwde hij de resteerende patronen en de zaklantaarn. De deur sloot hij af, ook van hier kon geen licht in het huis doordringen. Door het donkere voorhuis liep hij naar de voordeur. Weer werd er aan gerammeld. Het rammelen maakte hem helsch. Bij de deur gekomen, bleef hij stilstaan, hield zijn adem in, luisterde. Juist toen er weer gerammeld werd, trok hij de deur, die naar binnen opende, met een ruk open. Meteen richtte hij de zaklantaarn op den bezoeker: de in de blinde verte starende oogen van den rentmeester.

- Wat wil je hier op dit uur, Wantsjo? Ik dacht dat jullie hier nog altijd om acht uur naar bed gingen. Dit is de derde maal dat je mij vandaag verveelt. Kon je niet tot morgen wachten?

- Mijnheer Frits...

- Niks geen mijnheer Frits. Je pakt je biezen en maakt dat je naar bed komt. Morgen kunnen we verder praten...

- Mijnheer Frits...

- Ik ken dat van vroeger. Midden in den nacht de menschen overrompelen en denken dat je dan je zin doorkrijgt...

- Ik wil niets, mijnheer Frits...

- Dat kennen we, dat niets willen. Een geit voor het feest van tante Carolina. Of een konijn voor het feest van tante Esmeralda. Je krijgt het allemaal. Goed. Maar morgen. Vannacht niet. En nu naar bed, Wantsjo. Ik wil geen rammelen meer hooren. Slaap wel.

Op het oogenblik, dat hij de deur voor de neus van Wantsjo wilde dichtsmijten, hoorde hij een gillen even onwerkelijk als daarstraks toen hij de deur opende van zijn moeder's slaapkamer:

- Maria is de dochter van uw vader!!

Met een ruk trok hij de deur weer open. Hij wist niet precies wat er toen gebeurde. Waarschijnlijk gleed hij uit over de afgesleten drempel, viel met armen die in de lucht grepen, waardoor de loop van het geweer Wantsjo tegen

de borst aanstiet. Toen hij zich hersteld had en weer rechtovereind stond, was zijn eerste gedachte: ‘'t is maar gelukkig dat de haan niet overging, dat had er nog bij moeten komen.’ Hij hielp den ouden Wantsjo overeind, die door den stoot gevallen was en zachtjes kreunde. Hij moest het bijna op den tast doen, zoo donker was het; ook sterren zag hij niet, de hemel was zwaar bewolkt. In het donker kon Ruprecht zijn aandoening makkelijk met woorden verbergen voor den ander, die nog niet van de schrik bekomen was en hoorbaar klappertandde.

- Er is niets gebeurd, Wantsjo. Ik ben alleen maar uitgegleden, zoodat ik met het geweer tegen je borst aanstiet. Je borst was het toch, niet?

- Ja, mijn borst... hij kon de woorden nauwelijks uitbrengen.

- Zullen we even licht maken en kijken wat eraan scheelt?

- Neen, niet naar binnen. Maria moet dit alles maar liever niet weten. Ik schrok alleen maar, ik heb geen pijn.

- Nou goed, Wantsjo. Laat mij je even wegbrengen tot je van de schrik bekomen bent.

Wantsjo liet zich aan den arm leiden, terwijl Ruprecht hem geruststelde.

- Ik ben alleen maar uitgegleden. Je moet er verder niets van denken. Je moet weten dat ik ook zelf er een zwak vermoeden van had dat Theodoor alleen gebruikt was als dekmantel. Dat vermoeden kon ik daarom zoo makkelijk hebben, omdat mijn vader Maria voor onderwijzeres had laten leeren. Ik hoef niets voor je te verbergen. Je bent een oude man, voor mijn vader was je leven meer waard dan het mijne, je hebt het recht om alles te weten.

Het grint van de oprijweg kraakte onder hun voeten. Een glimworm blonk en verschoot, de eenige verlichting van den duisteren nacht. Aan de wijze waarop de oude man zijn arm in die van Ruprecht liet rusten, merkte deze dat hij hem nog even moest vergezellen.

- Ik geef toe, Wantsjo, dat je kleindochter een mooi

meisje is. Ik ben zwart, doch liefelijk, gij dochteren van Jeruzalem. Herinner je je dat nog uit het Hooglied? Ik vermoed dat je de bijbel beter kent dan ik. Wanneer ik er in het geheel geen vermoeden van had gehad, dan was er misschien wel iets te vreezen geweest. Maar Wantsjo, goede Wantsjo, waarom zou ik er trouwens zoo'n haast achter zetten?

Ruprecht voelde dat de arm, die hij steunde, zich langzaam aan hem begon te onttrekken.

- Wantsjo, ik geloof dat je mij voor ondeugender aanziet dan ik wel ben.

Hij hoorde de sloffende gang van Wantsjo naast zich. Hij had wel urenlang zoo naast den ouden man kunnen doorloopen, zwijgend en gedachteloos. Maar hij wilde hem vooral niet tot last zijn; zoodra hij merkte dat de andere zijn steun niet langer noodig had, nam hij afscheid.

- Nu Wantsjo. Laten wij elkaar de hand geven. Slaap wel.

- Slaap wel, mijnheer Frits. Neem het mij niet kwalijk. Ik heb veel ongelukken gezien. Ook ongelukken waarvoor ik anderen had kunnen behoeden.

Een oogenblik rustte de tengere oude negerhand in de jonge hand van den blanke.

- Slaap wel, Wantsjo.

De twee scheidden. Wantsjo liep door. Ruprecht bleef kijken in de richting waarin hij verdween, totdat hij zijn stap niet meer hoorde. Besluiteloos bleef hij in de stilte staan, maar dan wendde hij zich met een ruk om, achter zijn rug had hij ritselen gehoord. Hij luisterde. Het leek wel op het fluisteren van menschenstemmen. Een oogenblik meende hij zelfs doffe voetstappen en een gichelend lachen te hooren. Hij hield zich voorbereid, scherp op zijn hoede; zoo sprekend leek het op het fluisteren en lachen van menschen. Maar het moesten windstooten zijn in het palmbosch, dat terugveert, kraakt en schuurt. Om een of andere reden herinnerde het hem aan Karel, zooals die vroeger niet zonder leedvermaak kon lachen. Maar Karel zat nu Othello te lezen, met zijn onbegrijpelijke

glimlach die het midden hield tusschen wilskracht en vijandschap. Deze weinig behagelijke herinnering aan Karel streek echter even snel aan hem voorbij als de bries die door zijn haren woei... Frits wendde zich om. Een zware weg terug naar het huis, waar hij een zuster had gevonden, maar een minnares verloren. Hij was zoo moe dat hij slechts een kort oogenblik naar uitvluchten zocht tegenover Maria, om het dadelijk weer op te geven.

Kome wat komen moge! Toen hij evenwel haar deur ontsloot en licht vond in haar kamer, begreep hij dadelijk dat de angstkreet van Wantsjo ook tot hier was doorgedrongen. Zij lag halfovereind op het bed, met de oogen wijdopen naar den grond gericht. Hij zette zich naast haar, wist niet wat te zeggen, keek ook naar den grond. Tenslotte legde hij zijn arm om haar schouder. Hij drukte zijn gezicht tegen het hare. Zij liet hem begaan maar haar gezicht drukte niet, als indertijd dat van zijn moeder, tegen het zijne terug. Zoo zaten zij even naast elkaar. Toen begon hij langzaam haar heen en weer te wiegen. Daarbij maakte hij, evenals indertijd bij zijn moeder, dat zoemende geluid, diep uit de borst en waarbij de tanden niet vaneengaan. De tranen rolden langzaam uit haar oogen... Droevig werd het leven, maar het werd vol van een zinrijkheid die het elders mist. En dit is het eenige dat men de kinderen dezer aarde niet kan ontnemen.

COLA DEBROT

Panopticum

O, toon der kultuur!

Parijs, Dec. '34. - Ik ontvang twee proefnummers van *De Nieuwe Kern,* socialisties maandblad voor politiek, kultuur en wetenschap onder redaktie van J. de Kadt en S. Tas. Er staan wellicht enige goede - altans honorabele - beschouwingen in over het politieke gebeuren van deze tijd, men vindt er de nodige dingen over Spanje, de Februari-dagen in Parijs, Marx en Freud... Wat mij vooral opvalt is de lelikheid alweer van dit soort tijdschriften. Al deze ernstige denkers en sociologen schijnen, wat de typografiese verzorging van hun ideën betreft, altijd hopeloos overgeleverd aan de smaak van de eerste de beste drukkersknecht; en het gekste is nog, dat socialisten en kommunisten niet schijnen te kunnen ontsnappen aan de bourgeoise lelikheid, want ook met weinig middelen kan men presentabeler zijn of men zou kunnen komen tot een pittoreske en eigen lelikheid, inplaats van steeds weer deze typiese lelikheid te vertonen van bioskoop-programma's en officiële rapporten.

Cultuurspiegel is een rubriek die in het eerste nummer gevuld wordt door zekere heer Carnot, in het tweede door zekere heer Lambrechts. Onverbeterlik als ieder intellektueel, heb ik mij natuurlik direkt op deze *Cultuurspiegel* geworpen. Het is een spiegel van bescheiden afmetingen, vervormend en toch niet genoeg om een behoorlike lachspiegel te kunnen zijn, een spiegel die slecht gefoelied moet zijn en bovendien van minderwaardig glas. De heer Carnot is bewonderend gestemd; hij bewondert Plivier, Malraux en Silone. Waarom? Omdat ze goede revolutieromans hebben geschreven. Het is een reden, en zelfs een reden die wel iets met de kultuur uitstaande heeft, in zekere zin beschouwd. De heer Carnot schrijft tot slot ook enige opmerkingen over de stijl van de drie besproken auteurs; hij zegt daarover wat ieder oppervlakkig opmerker zou kunnen zeggen, niets bepaald juists of onjuists, en uit heel deze beschouwing zou geen enkele kultuurliefhebber opmaken dat Malraux zoveel groter schrijver en stylist is dan Silone, als... laat ons zeggen Couperus groter schrijver en stylist is dan Ina Boudier. Een van de grootste boeken van onze tijd vertoont zich in deze kultuurspiegel volkomen gelijkwaardig aan een aangrijpend boek van zeer gewoon kunstgehalte, waarbij de kultuur te kort komt, ook al was (wat ik nog betwijfel) hun politiek belang ongeveer gelijk.

De heer Lambrechts is zeer afbrekend en zegt boze woorden voor Theun de Vries, Helman, Jef Last ‘en hun soortgenoten’, welk laatste toevoegsel in dit verband bedenkelik vaag is. Men zou geneigd zijn hem gelijk te geven, als men niet vreesde voor *zijn* positieve waarden, als men daarvoor - ik bedoel voor het minderwaardige daarvan - niet een al te zekere garantie vond in zijn stijl, in de

kultuur die uit *zijn* toon en redeneerkunst spreekt. Deze kultuur drukt zich natuurlik vol verachting uit over ‘kleinburgers’, zoals iedere halfbakken fascist, nazi, kommunist, socialist, royalist dat tegenwoordig doet als hij bedoelt wat hij meestal zelf *is*, maar wat hij in andersgeoriënteerden ten felste wenst uit te roeien. *Het geval Helman - De Vries is beschamend, niet voor die twee jongens, die het misschien niet eens zo kwaad bedoelen en die alleen maar een flink pak rammel noodig hebben, opdat ze goed begrijpen dat bepaalde onderwerpen niet op een vlegelachtige wijze behandeld kunnen worden*, enz. - aldus deze kultuurtaal, die met de Kultur van de S.A.-held schijnt te zijn besmet, d.w.z. met die van de *rabiat gewordene Kleinbürger* bij uitstek. De redaktie van *De Nieuwe Kern* hoeft niet verwonderd te zijn wanneer, beoordeeld vanuit een zeker kultuurpeil, haar kultuurspiegelaars weinig overtuigend zijn. Men zal mij niet van een overdreven sympatie voor Theun de Vries verdenken, maar èn hij èn Helman vertonen soms meer kultuur in één zin die zij schrijven dan de heer Lambrechts ‘en zijn soortgenoten’ zullen vermogen te vatten, wanneer zij lijken op het proza hier door mij geciteerd. De heer Lambrechts schijnt van de geloofsovertuiging uit te gaan dat wanneer een paar bulkende idioten iemand ‘een flink pak rammel’ toedienen, de kultuur meteen aan hun kant is. De poenigheid, de idiotie en de kultuurloosheid van deze overtuiging kunnen echter alleen overtroffen worden door het in toepassing brengen ervan; een poenigheid, idiotie en kultuurloosheid die door geen orthodoxe schoolmeesterij en wegwijsheid gered wordt, helaas, omdat Marx - ook orthodox gezien - toch werkelik iets anders is dan een kultuurdrager die schrijft en denkt als een stalknecht.

Er is één ding dat al deze orthodoxen - tot welk politiek ‘isme’ dan ook behorend - zouden moeten overwegen alvorens de kultuur te willen spiegelen: dat zelfs een overtuigd kapelmeester zich belachelik maakt wanneer hij begint te oreren over het wezen der muziek. En het moet een weerzinwekkend bedrijf zijn voor ieder behoorlik kommunist om in zijn kultuurvoorlichters ‘geesten’ aan te horen voor wie *Mein Kampf* van Hitler het kultuurwonder der eeuw zou zijn, gesteld dat het gedacht en geschreven was door een partijgenoot. Een mij bekend kommunist, op het politiebureau gevraagd met wie hij placht om te gaan, antwoordde zonder aarzelen: ‘Met mensen van een geestelike aristokratie’. De kommissaris was er verbaasd over en ten onrechte. Het zijn lieden als de kultuurspiegelaar Lambrechts die zijn verbazing weer zouden rechtvaardigen.

E.D.P.

De militaire muze

In *Groot Nederland* citeert J. Greshoff een zeer fraai gedicht, door een hoofdofficier vervaardigd naar aanleiding van de herdenking van Lombok. Er bestaat een oud boek over de geschiedenis der Nederlanders op Java, *Luctor et Emergo* genaamd, door een leraar aan de krijgsschool, R. van Eck. Deze heer, die ‘onze’ roemrijke daden daarginds in een twijfelachtig proza bezingt, wordt op één plek door de rijmende Muze overrompeld, en wel als hij vertellen moet (de Geschiedenis eist het), hoe ‘wij’ eens al het veroverde aan de Engelsen moesten afstaan. Geen ander dan hijzelf kan dit ongetekende gedicht hebben gemaakt, dat opeens uit het omringende martiale proza uitbloeit; voor wie de toon der ware inspiratie in het gedicht over Lombok gehoord hebben, moge deze andere proeve nogmaals een verkwikking zijn:

Nederland-insulinde 1811-1816

Daar ligt mijn roem, door Engeland m'ontnomen!
Ik sta beschaamd - 't vervolgt mij in mijn droomen:
'k Hoor dan een Koen en anderen mij vragen:
Waar is de schat, door ons U afgedragen?

De schat is weg, met Nederland verdwenen!
Gij Leeuw en ik, waar bergen wij ons henen? ...
Wat zie ik daar? Schudt gij niet den grijzen kop,
Als maandet gij: Geef, Mevrouw, de hoop niet op?

De hoop niet op? Zou 't moog'lijk dan nog wezen,
Dat uit dit graf zij eenmaal weer herrezen?
Dat Nederland, door Frank en Brit genomen,
Met Insulind' nog tot ons terug zal komen? ...

Welaan, mijn Leeuw! ook ik wil 't dan gelooven,
Dat straks weer keert wat nijd ons moest ontrooven!
Wat meerder zegt, mijn geest ziet reeds 't Vaderland,
En Insulind' opgewekt door Godes hand!

Op onzen post! Daar nad'ren zij, verbonden
Door eene kroon! Geheeld zijn alle wonden.
De Koning leev'! Zoo klinkt 't door gansch Nederland,
Straks ook daarginds in Orient, langs alle strand!

Wat bovenal het burgerhart sterkt, bij zoveel kreupels en banaals, is de volstrekte zekerheid omtrent het recht op de ‘schat’, de argeloze vanzelfsprekendheid waarmee de Javaan in dit verband als niet bestaand beschouwd wordt, de Jan Lubbes Conquistador aan wie Coen de schat schijnt te hebben ‘afgedragen’. En er is voor deze brave borsten niets veranderd!

E.D.P.

Vlaanderen

Verrassing

Haar oog ging over mij: een wolk die snel
den vrede opschrikt van het bezonde veld;
maar zonder dralen komt zon aangewuifd
en 't land ligt weer in geur van zon gehuifd;
zoo schoof, mij over, deze blik van haar
en liet mij 't volgend oogenblik weer klaar.

Doch van een klaarte niet meer onvermengd.
Gelijk het land verdord van zon, verzengd
van eendre zon altijd, naar regen snakt
en sterker snakt en snakt tot berstens toe:
zoo kiemde nu, zoo groeit elk oogenblik,
zwelt uur aan uur 't verlangen naar dien blik.

Gij weet, mijn vrienden, hoe de zorgen niet
te schenden mij vermochten, hoe verdriet
- nog steeds gekoesterd - glimlachte op mijn mond;
hoe elke roes, na wilden nacht, mij vond
- ondankbaar niet - maar helder van begeeren
naar vrede dien geen smart of lust kan keeren.

Zoo lag ik, land in zeekre zon gehuifd,
waarover wel een snelle schaduw schuift,
maar daadlijk weer vertrouwde klaarten beven.
Toen streek haar blik mij langs. Er bleven
één stond vier oogen trillen aan elkaar.
Waarom is nu mijn vrede mij zoo zwaar?

HERREMAN

Herinneringen

Opent de poort, herinneringen, 'k ben geschonden
van een lange reis op zoek naar het gulden vlies;
leeg zijn mijn handen want ik heb niets gevonden,
en mijn hart zal luttel zijn en licht als verlies.

Mijn hoop is uit, ik kom niet tot u om te vinden,
mijn oog zal niet meer branden in mijn aangezicht,
om geen van u allen zal ik mijn armen winden,
ik zal langs den muur staan in de schaduw van 't licht.

Opent de poort, dat het gerucht van de stad kan sterven;
'k weet het eind van 't begeeren, ik begeer niet meer.
Opent, dat ik dit laatste bezoek niet moet derven,
dat de dag mij niet vangt en ik nooit wederkeer.

HERREMAN

Spiegel of Bokswant?

De geschillen in het Rijk der Letteren komen meestal voort uit verschillen in de bepaling der kunst. Daar waar andere geestelijke bedrijvigheden, zooals b.v. de natuurwetenschappen, nauwkeurig afgebakende werkterreinen bezitten, blijft het begrip ‘letterkunde’ daarentegen vatbaar voor de meest afwijkende en tegenstrijdige opvattingen. Deze opvattingen groepeeren zich in twee antipodische kampen, die we het ‘contemplatieve’ en het ‘actieve’ kunnen noemen. De ‘contemplatieve’ opvatting werd treffend geformuleerd zoowel door Shakespeare, waar zijn Hamlet over de dramatische kunst gewaagt ‘whose end both at the first and now, was and is, *to hold as 'twere the mirror up to nature;... to show the very age and body of the time his form and pressure*’ alsook door Stendhal: *‘l'Art est un miroir qu'on promène le long de la grande route’*. Wie deze bepaling aanvaardt, bezit alvast een duidelijk criterium om het litteraire werk te beoordeelen. Hij kan den spiegel verwijten dat hij een onduidelijk of misvormd beeld van de werkelijkheid te zien geeft, of dat hij tegenover onbelangrijke aspecten van het leven opgesteld staat. Maar hij zal van hem steeds een strenge objectiviteit eischen. Twijfel over de mogelijkheid dezer objectiviteit uit zich reeds in een andere beroemde definitie der kunst: ‘La Nature vue... *à travers un tempérament*’. Toch vinden wij treffende voorbeelden eener haast absolute objectiviteit.

Het is deze objectiviteit die b.v. den athee Anatole France er toe brengt de leuke boutade te schrijven over ‘un libre penseur qui ne pensait pas librement pour le bon motif qu'il ne pensait pas du tout...’, die den katholieken Gerard Walschap er toe brengt de tekortkomingen van de kloosteropvoeding niet te bemantelen, die den vrijdenker Maurits Sabbe beweegt de mooiste Christelijke novelle - *Een Mei van Vroomheid* - te schrijven die onze Vlaamsche letteren bezitten, die een Flaubert de twee meesterlijke antithetische modellen van bekrompenheid doet beitelen: Homais en Bournaisien.

Deze objectiviteit, deze neutrale houding van den letterkundige tegenover alle verschijnselen van het leven wordt, in onze tijden waar de meeste sukkelaars zich maar behaaglijk voelen, wanneer ze gedwee kunnen meemarcheeren in gelid of bende, verworpen door de ‘actieve’ school. Deze eischt van den schrijver dat hij zich in dienst stelle van een ‘gedachte’, waarmee natuurlijk bedoeld wordt een welbepaald politiek, godsdienstig, ethisch of sociaal dogma. In den grond komt dit hierop neer: dat de politiek, de ethica, de sociologie, de godsdienst verlangen dat de Litteratuur zou dienen als een papieren camouflage, een kleurig festoen op het schamel kraam hunner stellingen, als barnumreklaam en boerenbedrog; of als een woordentonikum om den ijver der zedelijkheidsapostels aan te vuren en den wankelen moed der sociale en nationale strijders te ‘stalen’. Dit is een opvatting die zich laat verdedigen en over niet minder klinkende namen mag bogen dan de ‘contemplatieve’. Anton van de Velde bijvoorbeeld, roept luidkeels ‘Vloek op de “temerige luwheid” (sic!) van den ivoren toren!... Deze tijd vergt mannelijke allures en 't zou wellicht goed zijn wilden onze litteratoren 'n poos aan 't werk gaan met halter en bokswant...’ Nu weze deze toren al of niet van ivoor, hij blijft de verheven uitzichtplaats waar Goethes Lynceus de wacht houdt. De zwanenzang van den wijze van Weimar geeft ons het treffende credo van de contemplatieve school: de doelstelling van alle waarachtige kunst, de goedkeuring van alle verschijnselen in Natuur en Leven:

Zum Sehen *geboren*
Zum Schauen *bestellt,*
Dem Turme geschworen,
Gefällt mir die Welt.
Ich blick' in die Ferne
Ich seh, in der Näh'
Den Mond und die Sterne
Den Wald und das Reh.

So seh ich in allen
Die ewige Zier,
Und wie mir's gefallen
Gefall' ich auch mir.
Ihr glücklichen Augen,
Was je ihr gesehn,
Es sei wie es wolle,
Es war doch so schön!

Niet om het stormpakje van gelijk welke partij aan te trekken werd Lynceus geboren, niet om recht te spreken werd hij aangesteld. ‘Als ik een verhaal schrijf over paardendieven,’ zegde Tsjechof, ‘heb ik mijn helden natuurgetrouw te schilderen; maar het is niet míjn taak daarenboven nog een preek te houden om aan te toonen dat het stelen van paarden ongeoorloofd is.’

Is het ‘lafheid’ die de ‘contemplatieve’ schrijver doet weigeren de bokswant op te rapen die de krachtpatser van de foorbarak hem toeslingert?... Het zijn veeleer de moreele scrupules die Goethe deden verklaren: ‘De man van de daad is steeds gewetenloos. Slechts de contemplatieve is gewetensvol...’ En ook het wijze besef van de geringe draagkracht van het litteraire veldgeschut. Van de Voorde stelde terecht vast: ‘Hoe weinig kunnen denkers en dichters de wereld veranderen! Hoe weinig kunnen zij den gang der dingen tegenhouden. Hoe weinig kon het Pascal in zijn land, hoe veel minder nog Dostojewski in het zijne!’

Hiermee wordt de letterkundige echter niet verwezen naar de zalige uitsluitende contemplatie der maan, der sterren, der reebokken en allerindividueelste emoties... Integendeel. Hij moet midden in het leven staan. Hij blijve in gedurig en intiem contact met de groote gebeurtenissen van zijn tijd; niet met de zoo verwaande als ijdele hoop deze op beslissende wijze te beïnvloeden, maar om hun dramatische schoonheid en philosophische beteekenis te ontdekken en in het licht te stellen. En nogmaals kunnen we ons hier spiegelen aan Goethe, den Goethe die den

veldtocht van 1792 meemaakte - niet als medestrijder, maar als waarnemer. Goethe die, op den avond van den slag bij Valmy, bij het wachtvuur gezeten, zoo objectief juist de epochemachende kentering van de Geschiedenis waarnam en de groote conclusie van den dag wist te formuleeren.

Ook tegenover de huidige wereldconjunctuur heeft de Litteratuur, in princiep, geen andere houding aan te nemen. Maar déze vraag dient echter overwogen te worden: kan de Litteratuur tegenover de politieke, de sociale stroomingen, objectief blijven, *daar waar deze laatste zelve haar bestaan bedreigen?* Men kan evengoed vragen: 'Kan een Staat neutraal blijven tegenover een mogendheid die haar onzijdigheid schendt?...' Het gevaar dat het bestaan der autonome litteratuur bedreigt, is geenszins denkbeeldig. Goebbels, de Duitsche Rijksminister voor... cultuur en propaganda, heeft het driest verklaard: 'Absolute Kunst heeft geen bestaansrecht meer!...' En de ernst dezer bedreiging werd voldoende belicht door den gloed der brandstapels. Daar waar déze waarden in het gedrang komen, die de levensvoorwaarden zelve zijn van alle waarachtige litteratuur: de vrijheid van gedachte, van pers, en laat ons maar zeggen: de vrijheid 'tout court'... is er voor den schrijver geen andere waardige en consekwente houding mogelijk dan deze van het verzet, van het verweer tot het uiterste. Athena, de wijze Godin der kunst bezit talrijke bijnamen: de maagdelijke Athena Parthenos, de werkzame Athena Ergané. Haar gewone verblijfplaats is de verheven Olympos. Maar als het nood doet en *alleen wanneer het nood doet,* daalt zij in de vlakte en mengt zich in het strijdgewoel. Dan heet ze: Athena Promakhos, Athena die vecht op de eerste rangen... Zal zij dan steeds haar vierden bijnaam behouden: Athena Nikephora, de Zegevierende?...

RAYMOND BRULEZ

Terug uit de Ballingschap

Nous avons vécu en ménage
En ce pays trop de marchands.
Max Elskamp

Hoe word ik straks mijn vurigheid de baas!
Ik dacht alreeds dat niets me nog kon deren
En vond het leven doelloos. Me te weren?
Onnoodig, overbodig zelfs, en dwaas.

Maar sedert ik het land van Jantje Kaas
Verliet, alwaar ik alles moest ontberen
En huichelaars bij Jezus hoorde zweren
Dag-in, dag-uit, alsof, door dit gedaas,

Een echt vroom mensch zich ooit liet imponeeren,
Gevoel ik me in staat om alle zeeren
En kwellingen des lijfs te wederstaan;

Zoodat ik hoop ook andere bezwaren,
Moreele wil ik zeggen, van de baan
Te schoppen, of het knikkerbollen waren.

Mei, 1926.

AMAND SIMOENS

Marine

In uitgewaaierd avondrood
klimt op de hoogste golf een dronken boot
vaal van zeilen en droef bemand
een heilig lied hangt in het want

Er is de ree er is de kim
grauwe gestalten en hun schim

Rijst ooit de sterren tegen
een helder toplicht in de mast
zoo naakt de boot langs wilde wegen
ter blanke haven ankervast.

VICTOR J. BRUNCLAIR

Drie Koningen

Drie koningen-der-nijverheid
die gingen vol ootmoedigheid

hun pelgrimsweg naar 't Godlik Kind.
De ster ontbrak. Maar, die verblindt!

De katedraal was rijk verlicht:
dat was men aan hun stand verplicht.

De mirre geurde tot reklaam,
de wierook droeg Melchior's naam,

en voor het goud, als boete voor zijn zonden,
had Baltazar tien werklui doorgezonden.

KAREL VERTOMMEN

Het Morgengebed [1)]

Te Basel krijg ik een mageren, bejaarden Zwitser. Laag op den neus draagt hij een gouden bril, die niet aan al zijn behoeften voldoet, want hij kijkt er evenveel over als door en is in geen van beide gevallen van zijn zaak zeker. Over den bril heen zoekt hij zorgvuldig een geschikte plaats voor zijn klein valiesje en erdóór een voor zijn regenscherm. Hetzelfde doet hij, nog rechtstaande, en vluchtig, met een jong Engelsch paar, dat ons met drie valiezen komt vervoegen: den echtgenoot monstert hij met het bloote, de echtgenoote met het gewapende oog.

Dan installeert hij zich ganz bequem in den hoek tegenover mij en op zijn welsprekend gezicht staat duidelijk het volgende te lezen: ‘Laten wij nu eens zien wie wij vandaag meenemen. Want ik word weldra zestig, dus gepensionneerd en zal dan deze reis niet meer elken dag maken. Mijn recht is dus, aan het einde van mijn carrière slechts nette menschen mee te nemen, geen lawaaimakers, geen vraagsteerten en vooral geen moppentappers.’

Critisch en grondig herexamineert hij nu het Engelsch paar, dat mijns inziens op huwelijksreis is en wien het onderzoek absoluut niet kan schelen. Aan de jonge dame gekomen, schuift hij weer den bril zoo hoog mogelijk in het zadel en houdt het hoofd wat achterover. Terwijl ik naga dat zij bijster weinig indruk op hem maken, zoodat zijne gevoelens eerder gemengd blijven en hij een definitief oordeel voorloopig nog in beraad houdt, bereid ik mijzelf kalm en waardig op zijn onderzoek voor. Ik heb een passie voor zulk stom spelletje. Ik neem de uitdrukking aan van een eerlijk en maatschappelijk rustig mensch, die b.v. elke week deze reis doet om b.v. zijn oude moeder te bezoeken, eene weduwe die hare kamers in een gesticht heeft en waarvoor hij eene taart, schoolbulletijns en fotokens van de kinderen in zijn valies heeft, om dezen avond terug te keeren met de kousjes en lijfjes, door haar voor zijn kroost

1) Gehouden na de nachtreis, zie *Forum* III, 9.

gebreid, alsmede met haar kruisje op zijn voorhoofd. Aldus wacht ik kalm zijn oordeel af en stel tot mijn genoegen vast dat hij mij slechts even nauwkeurig van onder tot boven op te nemen heeft, om van mijne onschadelijke onbeduidendheid overtuigd te zijn. Even zegt een hapering in zijn blik dat hij mij, zijnde wat ik dan ben, liever met witten, stijven kraag, dasspeld en manchetten zou gezien hebben, maar hij schijnt daar te willen overheen stappen.

En het weder is mooi, constateert zijn gezicht ietwat optimistischer. Bovendien wacht hem voor het vertrek nog een aangename verrassing in de talrijke personen eener Baselsche muziekmaatschappij, die den trein hiernaast neemt en het perron met feestelijke morgendrukte vult. De nettere, niet spelende leden van het gezelschap komen hem door het raam de hand drukken, trouwe medewhisters van gisterenavond. Hij wenscht hun goede reis, verneemt met Goddank dat die Constanze dezen morgen veel beter is, bevestigt een afspraak voor dezen avond, waar ook der Hans zal zijn, zet zich vergenoegd weer neer en vouwt de handen. De trein beweegt.

Maar Engeland belet hem te bidden. Zíj gaat kalm door het raam leunen, kijkt hém verwonderd aan en deelt hem mee dat haar groot valies nog op het perron staat. Dit laat niet na zelfs hém lichtelijk te verbazen, maar niet mogelijk, voegt hij er dan aan toe, want ik heb het hier in de gang gezet. Gezamenlijk gaan zij zich van dit feit vergewissen, kijken het valies en dan elkander aan, met een breeden smile wegens de nuttelоosheid van hare opmerking.

Al hunne bewegingen hebben den Zwitser maar uiterst matig aangestaan. Het heeft geen haar gescheeld of hij had het complete huwelijk op één schaal, te licht bevonden. Nu de rust weer ingetreden is, vouwt hij opnieuw de handen, maar houdt ze ditmaal goed in 't oog opdat zij volharden, moge ook het wereldsch rumoer rondom hen wederom losbarsten. IJverig prevelen zijne lippen.

Zooals ik er uitzie, moet ik ook een degelijk kruis slaan, ofwel dit gebed reeds vroeger hebben gestort. Misschien

excuseert hij, gezien ik tot eene jongere generatie behoor, dat ik het geloof nog niet in openbare gelegenheden belijd. Hij deed het in den aanvang zijner carrière misschien ook niet en is pas op lateren leeftijd verstandig en moedig geworden.

Het is nu Engeland's beurt om hem lang aan te kijken, - zijne gesloten oogen laten dit toe. Het is alsof hij een klein heet aardappeltje over zijn tong weg en weer rolt, waarvoor hij zijne vrouw eene hatelijkheid zal toevoegen, zoodra hij het zal weggewerkt hebben. De Engelschman, zijn vrouw en ik, wij wijden ons aan de meer vulgaire vertroostingen des tabaks, die gelukkig niet hinderlijk blijken voor zwitsersche morgengebeden, want nu haalt de man een klein, roze, met een gebedsformulier bedrukt briefje voor den dag. Nog weltentrückter kwabbelt hij dit af.

Dit bidden is maar fluisteren, even uit den trein vliegen naar een van deze heerlijke groene bergen, waar de hemel is, of toch niet ver af. Hij kan hooger zijn, maar aan iets schooners dan deze landschappen, geloof ik niet. Hier moet in elk geval een fluistering van een engel over den vromen Friedrich Schulze van Basel rechtstreeks de oorschelp van Sint Pieter bereiken. Hier moet Jacob's ladder niet lang zijn, noch zal hij moeten worstelen met den engel, want die zal zelf niet weg willen. Wellicht stoeien zij hier, de engelen, de bergen afbuitelend tesamen met elfen, nimfen, kabouters en al het liefs dat menschenfantasie geschapen heeft.

Wanneer mijne nieren versleten zullen zijn, mijne aderen verkalkt of de levensgeesten mij onder het rad van een auto bliksemsnel ontglipt en ik zou in onstoffelijke conditie moeten herbeginnen op langen termijn, wat mij in de stoffelijke tot heden toe maar zoo en zoo is meegevallen; wanneer ik handen noch zintuigen meer hebben zal en dus het verdoemde boekenschrijven vanzelf wel zal laten; wanneer ik, los van anderhalven kilo hersenen wat verstandiger geworden, niet meer duisternis zal zien en mij geen neuralgieën meer dubben, oh hemelsche vader, indien mij zulks moest beschoren zijn, laat mij dan in deze

zwitsersche bergen zweven in de lieflijkheid; gun mij de rust die hier aanwezig is en waarvan ik een eeuwigheid zal noodig hebben om te herstellen van mijn infernaal zoeken.

Er staat over Lamennais geschreven dat hij, als twaalfjarige knaap voor het eerst de zee ziende, uitriep ‘God’! en men zegt dat de meeste sterrekundigen in God gelooven. Van heel ouds hebben aldus de rassen met goden de natuurverschijnselen verklaard, waaraan hunne menschenproportie te klein gemeten was. Wij, als wij thuis tusschen onze patattenvelden rijden, wij zeggen ‘boer Peeters’, want het is zijn werk; de vuile fabrieken, wat verder, noemen wij ‘Usines Dumont réunies’, want zij zijn het en wij voelen Boerenbondsch, kapitalistisch of communistisch; of wij voelen heelemaal niet. Maar deze Zwitser rijdt door zijn vaderlandsche bergen en zegt ‘God’. Het is schoon en niets is natuurlijker. Daarom moeten allen, die in het rationalisme gelooven, nog lang wachten. Behalve dat niets taaier is dan de vrees voor het hierna, moet men Friedrich Schulze goed voor oogen houden. Voor hem heeft God deze aarde geschapen, de bergen mooi gevormd en overtrokken met beste kwaliteit pluche van een allervriendelijkst groen, de donkere dennenbosschaadjes geschikt als wonderlijke decors voor een idyllisch levensspel in peis en vrijheid. En hij heeft daar heelemaal geen bewijs voor noodig vermits hij zelf wenscht en wil dat het zoo zij.

Wat heeft Friedrich Schulze aan de triviale gedachte dat bergen deels door vulcanische omvormingen, gróótendeels door afvoering van de hoogere aardegedeelten naar de lagere zijn ontstaan. Zoo terre à terre is hij niet. Hij heeft een goede positie, een gezin, een stamtafel; een pensioen wacht hem. Nochtans kan hem nog een en ander overkomen. Daartegen bezit hij een bewaarengel, heiligen en de groote God zelf, die allen over hem en zijne belangen waken. Eens komt zijn uur. Daartegen heeft hij den hemel, eeuwige belooning voor zijn leven in eer en deugd en de zedeloozen, die gedecollecteerd loopen, niet bidden in den trein enzoovoorts, zullen naar de hel gaan. Wat

heeft Friedrich Schulze aan de platte theorie, van de aarde als bungalow, zonder helkelder of hemelverdiep. Ware zijn geloof innerlijke dwang, het zou spoedig verdwijnen, doch gij die den heer Schulze aankijkt, sir, en dan met een blik dien ik ken, uw vrouw, het is voor Friedrich Schulze een innerlijke behoefte, een poëzie. En, waarde Friedrich, ik gemis nu Jufvrouw Carolientje Van Der Stichelen, om u de reis te verkorten met aangenamen, Godvreezenden kout, Carolientje die verleden week Cecile, bij haar vertrek naar Antwerpen, voorhield dat een deftig alleen reizend meisje, in den trein moet bidden, breien, door het venster kijken en niet antwoorden als een heer haar aanspreekt. Ik ken ze zoo goed, hem, Friedrich en Carolientje, en een zoete verteedering is in mijn hart.

Op eene enkele vergetelheid dient den Hemelschen Vader toch gewezen, toen hij in den oertijd voor de Zwitsers zorgde: aan het modern verkeer heeft hij niet gedacht. Er is met den trein niet door te komen, tunnels verrassen mij als ik in het smalle gangetje sta. Er is geen licht. Ik wil voor rook, stof, steentjes en muffe walmen naar binnen vluchten en grijp den arm der engelsche bruid als deurklink. Zij verontschuldigt zich evenals ik, maar reeds heb ik binnen haren bruidegom bij zijn haar en als ik goed en wel op mijn plaats zit, wordt het weer dag. Weswegen ik den heer Schulze vraag of men het electrisch licht niet zou aanmaken. Hij bromt eens, zonder de lippen te openen en met de kin vooruit, alsof hij last had om zijn boterhammen met twee eieren en wat ramenas te doen oprispen. En kijkt dan door het raam. Ja, dit is vijandschap, bij Jove! De bruidegom herhaalt mijne vraag in een nog veel ellendiger Duitsch dan het mijne en krijgt onmiddellijk gedetailleerd antwoord.

Ik ken die instinctieve antipathieën, dieper dan de beredeneerde en ook juister, maar deze van den vromen dienaar Gods Friedrich Schulze is verrassend lief. Hij zit kaarsrecht, het geweten zuiver, het hart verheven tot God en veracht mij. Mij, lijdend en kwaadaardig dier, dat hem met onnoozele snoet onschuldige reizigersvragen begint te

stellen om ze hem met gefronste wenkbrauwen grommend te doen afslaan. Wat heb ik misdreven dat hij den Engelschman behoorlijk te woord staat en mij afsnauwt? Was mijn Duitsch bij toeval te goed en ziet hij in mij een onbelangrijken landgenoot, die niet moet verzorgd worden zooals een echt toerist? Zie ik er armer uit dan de Brit, die mij slechts een vulgaire voetballer lijkt? Heeft het ontvangstation van zijn instinct mijn à rebours werkende hersenen waargenomen als een vervaarlijken dynamo en was zijn gebed van daareven een bezwering mijwaarts? Heeft hij met katoogen gemerkt dat ik een bruid bij den arm had en houdt hij mij voor een geniepigaard?

Friedrich Schulze kwam, zag en veroordeelde. Ik heb niets gezegd, niets gedaan, wij hebben niet eens een blik gewisseld, maar geheel zijn rechtschapen wezen heeft getuigd dat ik de ware Jacob niet ben. Ik zie nu dat dit niets te maken heeft met zijn morgengebed, want ik heb vrienden die meer en vuriger bidden dan hij en zonder gebed zou hij mij niet liever zien. Het zijn instincten die zich in hem oprollen als egels: eenvoud in verweer tegen verwikkeldheid, rust tegen ongedurigheid, harmonie tegen gekweldheid. Hij voelt mij aan als koorts en niets ter wereld kan dat veranderen. Indien wij samen een handel begonnen, zou hij binnen het jaar zijn contract opzeggen en mij van iets gemeens betichten; indien wij buren werden, zou hij ruzie met mij zoeken; indien wij aan de beurs waren, zou hij er geld voor over hebben om mij te ruïneeren; indien wij ‘in de literatuur’ waren zou hij mij vervolgen met ‘objectieve, beginselvaste’ kritieken en dit alles is voor immer vastgesteld in het ondeelbaar oogenblik waarop ons beider lichaamselectriciteit incompatibel tegeneen heeft geketst.

Ware dit land niet zoo verdoemelijk schoon, hoe genoegelijk zou ik dit stomme spel van vijandschap meespelen. Hem een gesprek aandoen over de verdorvenheid der moderne wereld en zoodra hij op dreef is, den dans, de mode en de emancipatie der vrouw verdedigen. Hem vragen naar de politieke partijenconstellatie van den Bondstaat en

dan juist zooveel te veel belangstelling voor de communisten aan den dag leggen, dat hij mij voor een geheim agent houdt. Maar licht en groen en de vriendelijke toover van deze natuur beïnvloeden gunstig mijn slecht karakter, leggen mij in mijn hoekje, verzadigd als een Radjah die na een festijn in zijn gestoelte op een olifant een digestief toertje maakt. De wielen razen mij dronken en in een ijl hoofd met luie oogen vormen zich woorden:

Geachte Friedrich Schulze, waarom u plagen, waarom op uw weeke plekken duwen. Het leven is goed en wat is de aarde mooi. Loven wij samen alles wat de menschen tot elkaar brengt, hun lijden verlicht, hun dood terugdrijft, hun bestaan menschwaardiger maakt. Vergeten wij oorlog en alles wat de menschen verdeelt. Laten wij ze gerust. Ontfronsen wij onze wenkbrauwen...

Om één woordje van hem te krijgen zeg ik, wanneer de trein te Zürich binnenbolt, met opzet luid ‘Luzern’. Hij vertrekt geen spier. Zou ik niet aanstalten maken tot uitstappen, om te zien of hij mij werkelijk zou laten gaan? Langzaam is mijn woord tot de Engelsche hersenen doorgedrongen. ‘Luzern’ herhalen bruidegom en bruid en bewegen zich naar het raam om een pakjesdrager te roepen. En dán eindelijk gewaardigt mijn vijand zich, mij terecht te wijzen.

In peis vervolgen wij samen onze reis, vermeerderd met de drie leelijkste Engelschen die ergens bestaan, twee gezette dames en een gezette heer, van wier uitzicht de God die Zwitserland schiep stellig niet beticht kan worden.

GERARD WALSCHAP

Kraaien hebben gekrast

II

De avonden worden koud. De centrale verwarming is nog niet aan. Maar feestelijk brandt voor de eerste maal in dezen Herfst het haardvuur van beukenblokken. Het riekt in de huiskamer naar schroeiend hout en hars en een stroom frissche lucht. De kinderen zijn op hun zondags. Er staat een ruiker asters met blaren van rooden beuk op de étagère. De tafel wordt gedekt met zilver en kristal. Oom Willem is terug. Het wordt een soort van viering. Willem zit met den kleinen Hendrik op zijn knie en laat hem verre reizen doen. - ‘Naar Spanje. En hier is de Torreador. Oe-joei, daar komt de stier! Maria, vlucht, gij hebt een rood lint in uw haar. Maria is bang! Kijk, Maria, hoe de ruiter vast in het zadel zit. Maar zijn paard krijgt een horenstoot en valt omver, in 't hoekje van den fauteuil...’ Het is moeilijk om 't klein volk en oom Willem aan tafel te krijgen. Zij hebben te veel pret. Onder 't eten reist oom Willem de wereld rond. - ‘Zoo eten de Italianen en zoo de Montenegrijnen. Zoo drinken de negers. Zoo rooken de Mikado's. En de Eskimo's? Dat is voor na afloop van het souper. ‘- Zij gaan zoo, op hun teenen, naar bed. En oom Willem lokt ze uit de kamer waar mijn vrouw ze niet uitkrijgen kon, en hij manoeuvreert tot ze in bed zijn. Oom Willem verovert de volwassenen langs de kinderen om. Mijn vrouw is tevreden. Maar ik ken hem en stel mij met een soort van ongenaakbaarheid te weer.

Als we met zijn drieën alleen zijn zegt hij tot mij: - ‘Bert, het is goed kinderen te hebben. Zoo iets verlengt uw eigen leven. Zij ankeren u vast en geven uw bestaan een zin.’ Langs mij om spreekt hij tot mijn vrouw, die in stilte jubileert, maar mij de hulde van het gesprek wil laten. Zij wacht met Willem op mijn bevestiging. Maar ik stel ze allebei teleur. Ik stem met Willem in, maar zonder overtuiging. Ik ben op mijn hoede, ik weet niet waarvoor. Ik

ben moe van 't jagen. Ik maak met mijn argwaan of mijn stilzwijgen het gesprek moeilijk. Willem en Hélène vermijden de zwaarwichtige onderwerpen, uit een soort van ontzag voor mij. Hélène vertelt over de kinderen. Willem luistert vol toewijding en zwijgt dan ook over zijn eigen avonturen. Ikzelf ben er nieuwsgierig naar, maar toch wars, afwijzend, vormelijk. Voor confidenties is het oogenblik allesbehalve gunstig.

De schaduw van Judko, Judko Rapallo is met Willem in huis gekomen. Ik beleef opnieuw mijn worsteling met hem. Als wij eindelijk, Willem, mijn vrouw en ik, te ruste gaan, neem ik even Willem apart: - ‘Excuseer mijn stugheid, dat komt nog van hem.’ Ik zeg dat om toch in een kleine mate mijn weerbarstigheid te overwinnen.

- ‘Excuseer gij liever mijn brutaliteit,’ is alles wat hij vergoelijkend antwoordt, als vindt hij alles in deze nieuwe situatie natuurlijk. Hij draait achter zich de deur van de logeerkamer op slot en wij hooren hem zacht zingen:

‘La fleur que tu m'avais jetée,
Dans ma prison...’

Nee, Willem is mijn directe vijand niet. Maar hij heeft bij mij de gedachte opgeroepen van den man, die mijn leven heeft omgekeerd. Mijn vrouw wordt het wel gewaar, dat er een pijnlijk dreigement in mij omwoelt. Zij reikt met een bescheidenheid, die bijna onderwerping is, haar voorhoofd tot mijn lippen. Ik zoen haar met het onuitgesproken verwijt: ‘Waarom hebt gij Willem zoo gefêteerd?’ Zij vraagt streelend, alsof zij slechts om mij bekommerd was: - ‘Blijf niet te lang meer op, Bert?’ Ik antwoord niet meer en sluit de deur van mijn eigen kamer.

Ik ben met de schim van Judko alleen. Slechts af en toe rijzen in mijn gedachte, troebel en draaiend als de zwervende luchtbellen, die vitriool maken op een metalen plaat, de figuren op van Willem en mijn vrouw. Een obsessie vol verwarring, maar tevens vol luciditeit. Het nachtbosch in het dal ruischt. De duisternis glanst tegen mijn vensters. En zooals op een filmdoek de hoofden uit

het donker groeien en er weer in worden opgelost komt het gezicht van Judko op mij toe, om te vervagen en dan weer scherp voor mij te staan. Judko. Ik weet niet meer of ik waarlijk als een slaapdronkene uit een droom luidop heb gesproken. Maar een stuk van den nacht heb ik gemonologeerd, ben ik, gespannen van slapeloosheid, in een strubbeling met Judko verwikkeld geweest. Soms was het alsof ik Willem wilde overtuigen: - ‘Nee, onderbreek mij niet. Laat ik de dingen recapituleeren zooals zij zich voor mij hebben afgespeeld. Ik weet het wel, dat er voor de menschen honderd maskers en voor de gebeurtenissen duizend lezingen mogelijk zijn, ik kan maar zeggen wat ik zag en ik vertel het u toch kalm. Als gij mijn houding tegenover Judko begrijpt, zult ge ook beter verstaan waarom gij onrechtvaardig zijt geweest voor mij. Want Willem, gij hebt mij miskend, gij hebt onze vriendschap te kort gedaan.’

- ‘Hoe bespottelijk al was die kennismaking met den gevaarlijken man: een ontmoeting voor een goedkoopen detective-roman, in een internationalen trein. Ik laat een klapdeur dichtvallen. Een heer krijgt ze vlak in 't gezicht. Hij grijpt zonder een woord van verwijt zijn pochette. Ik zie duidelijk, drie, vier vlekjes bloed. Desondanks getuigt hij van zooveel zelfbeheersching en distinctie, dat hij mijn excuses overbodig maakt. Hij ziet een beetje bleek en hij lacht: - ‘Ik ben u dankbaar: treinongevallen hebben mij altijd veel geluk gebracht en ik moet in Praag belangrijke transacties afsluiten.’ Wat ik die slaande deur naderhand verwenscht heb. De herinnering eraan heeft mij geruimen tijd in de positie gehouden van iemand, die iets goed te maken heeft. Als mijn excuses met hooghartige beleefdheid waren aangenomen geweest, ik zou de schouders hebben opgehaald en gedacht: het leven is vol van zulke incidenten. Nu wilde ik wedijveren in beleefdheid, ik echter van de moeilijke zijde af. Wij moesten nog een nacht en een dag in denzelfden trein doorbrengen. Toen wij te Praag het Wilsonstation binnenreden waren wij uiterst vriendelijke reisgezellen, die aan eikaars attenties en beleefdheden een buitengewoon prettige reis hadden te danken.

Hij was een financier, die zich wel eens met oude schilderijen bezighield, ik was een kunsthandelaar, die soms met groote bedragen moest omspringen. Het zou hem een genoegen zijn mijn wissels te disconteeren, - ja, de relatie van een van zijn banken met de Nationale Circulatiebank stelde hem daartoe in de gelegenheid. En ik, wat zou ik niet allemaal doen om mijn lompen streek met de klapdeur goed te maken? Ik zou voor hem een oud schilderij, dat uit de Ermitage afkomstig moest zijn, expertiseeren.

Drie maanden later had ik niet één, maar drie schilderijen van Judko Rapallo geëxpertiseerd, drie authentieke meesterwerken, een verrukkelijke Cranach, die thans het sieraad is van het Museum voor Oude Kunst te Brussel, een merkwaardige Madonna van Simon Martino en een Kruisafneming uit de school der Duitsche primitieven. Door de bemoeiingen van den Minister van Kunst Delporte, die ik vaak ten huize van de Rapallo's ontmoette, werd de Cranach door een klein comité van kunstbeschermers aan het Museum aangeboden. De eerste gelegenheid was mij geboden om de handigheid en de tact van Judko Rapallo te bewonderen. Hij zelf bepaalde mijn honorarium voor de expertise, die ik nochtans als een louteren vriendendienst, - o klapdeur!, - had willen beschouwen. Een bankbediende kwam mij een chèque van enkele duizenden overhandigen, acht dagen nadat ik reeds van het comité der kunstbeschermers voor mijn ‘onbaatzuchtige expertise’ een dankbrief had ontvangen, waarbij bovendien een vriendelijk briefje ging met de lovende appreciatie van een officieel deskundige, Prof. Dr. Louis van Puingelde, over mijn rapport. Judko Rapallo figureerde onder de schenkers. Toen ik achteraf in zijn bankzaken werd gemengd kwam ik tot de ontdekking, dat hij een slordige 200.000 frank op het doek, dat een millioen frank waard was, had gewonnen.

Maar ik loop op de chronologische gebeurtenissen vooruit. Ik had op enkele diners in het gezellig hotel van Judko Rapallo aan de Vijvers van Elsene verscheidene financiers,

industrieelen en politieke persoonlijkheden ontmoet. Gij zult deze diners wel kennen, Willem. Bij nabeschouwing maak ik mij boos, omdat ik mij in die subtiele valstrikken heb laten vangen. Ik zeg subtiel. Ik kon evengoed over grove valstrikken spreken. Maar de intimiteit was er alvast subtiel. Er waren altijd maar enkele gasten, - drie onbekenden en één overbekende, die schitteren kon, al waren er zelden vrouwen. De smaakvolle luxe, de overvloed en de nonchalance waren verder bekoorlijk. Bij de champagne, het moment van groote losheid, pakte mevrouw Rapallo met haar merkwaardige foto's uit. Neen, niet de statische kunst, maar de film was haar liefhebberij. Een gansche verzameling beroemde mannen had ze persoonlijk gefilmd: Briand, met zijn hoogen rug en een sigaret canaille-achtig in den mondhoek, Emil Ludwig, profetisch peinzend, de Fransche generaal Despiaux, - drie, vier staatslieden ‘uit onzen Zwitserschen tijd’ verklaarde mevrouw. Op deze foto's was Judko Rapallo telkens in de buurt van de beroemdheid, dien men hem wel eens de hand zag drukken. Op de filmpjes van de Belgische ‘vooraanstaande persoonlijkheden’ lag soms vertrouwelijk op den schouder van Judko Rapallo een beroemde hand, zooals die van minister Delporte. Ik verzwijg den naam van meer dan één belangrijke autoriteit, die onder sommige filmopnamen een beminnelijke opdracht voor Mevrouw Judko Rapallo had geschreven. Het was telkens een eer om ook in de verzameling te worden opgenomen.

Op een der diners bij Rapallo werd mij een plaats van administrateur in een van zijn banken aangeboden, de Banque Industrielle et Financière, die tot een kapitaalsverhooging was overgegaan en die meteen werd gereorganiseerd. Mijn kunsthandel en fabriek van schildersartikelen zou ik in een naamlooze vennootschap ‘Apollo’ omzetten, - Judko Rapallo bewees mij welke voordeelen dat op fiscaal gebied voor mij zou opleveren. Eenige van zijn vrienden zouden mij als goedwillige vennooten terzijde staan en op een gedeelte van het kapitaal inteekenen. Op mijn beurt kon ik in de Banque Industrielle et Financière

wat belangen nemen, zonder één cent baar geld uit te geven: ik kon daarvoor een pakket aandeelen der kunstzaak Apollo N.V. beschikbaar stellen.

Het is wellicht overbodig dat ik al de draden uiteenhaal, die mij in minder dan twee maanden als een onontwarbaar financieel kluwen hadden omstrikt. Het was juist dat de Banque Industrielle et Financière bij de Rijksbank een crediet bezat van ruim 45 millioen frank, dat voor disconto-operaties was verkregen. Als garantie was er alles in gegooid wat maar in de handen van Rapallo was gekomen; de papieren die voortkwamen van een heeleboel wankele ondernemingen, fictieve kapitaalsverhoogingen, schriftuurgoochelarijen.

Ik ben een der zeldzame ingewijden, die weet wat het ongeval beteekent, dat aan een der hooge ambtenaars van de Rijksbank, die de contrôle der garanties onder zijn bevoegdheid had, het leven heeft gekost. Ik zie nog het dun glimlachje van Rapallo, toen hij den zelfmoord vernam:

- ‘Arme man, die niet wist dat hij al zijn fooien veilig op zak kon houden. Als hij met mij had gesproken: ik zit toch met den quittus van de Rijksbank op zak. De directie aanvaardt vereffening in spermarken voor het vol bedrag van hun nominale waarde. Het verlies van de bank is al lang onder het wisselverlies geschoven. De sukkel zou tenslotte nog het schandaal hebben geschopt waarvan niemand weten wil... Was hij tenminste nog wijs genoeg geweest om met zijn geheimen in het graf te gaan en stoïcijns te zwijgen. Maar neen, hij heeft stoïcijns zijn fouten te boek gesteld en een memorandum nagelaten, waarin hij vol wroeging al zijn schuld opbiecht als een heroïsche zondebok. Stel u voor, dat men mij het document te koop heeft aangeboden. Waarom zou ik daarvoor een cent hebben uitgegeven? Het heeft meer moeite gekost het memorandum uit de wereld te helpen, dan het verlies af te schrijven.’ En dan, met een strak gezicht, rustig als van een heilige: ‘Moeite gekost, wel te verstaan: aan mij niet... Het was een braaf man, een beetje simpel, die nooit den krankzinnigen droom had moeten koesteren te wonen in een

eigen huis, met een voortuin aan een laan. En dan die onzin: die zelfaanklacht, maar de smeekbede zijn vrouw toch het huis niet te ontnemen. Te weinig en te veel gewetenszorg. Met wat meer verstand zou hij ingezien hebben, dat hij over een goed middel beschikte om de hypotheek op het huis van zijn dochter af te lossen. De goede man had heimwee naar een verloren deugdzaamheid, maar arm van geest als hij was bracht hij het offer van zijn leven zonder dat het voor iets dienen kon. Integendeel. Ik heb weinig het katholicisme bestudeerd: maar steekt daar niet iets van de dweepzucht der heiligen in?'

Ik voel thans nog die golf van verontwaardiging na, die mij het bloed naar het hoofd joeg, die onmenschelijke spanning: te weten dat ik Rapallo's medewerker en dupe was. Ik was administrateur van een Rapallobank. Ik had vertrouwen gehad in den vriend van politici, ministers, in een zaak waarin con brio de boeken voor mij werden opengeslagen, tenminste het stel boeken waarin de gevelrekeningen alle perfect in orde waren. Als administrateur had ik te goeder trouw handteekeningen gezet. Ik zat als een wiel in een raderwerk van oplichterijen. Het bezit van industrieelen en argelooze spaarders werd bevroren, gesmolten en vervluchtigd. In dat mechanisme had ik mijn rol gespeeld. De eerste malen uit goed vertrouwen, als gedupeerde idioot en uilskuiken, - er is geen verwijt dat scherp genoeg is om die beetgenomen argeloosheid te bespotten. De volgende malen uit noodzaak, logische consequentie, strijdbaarheid. Mijn besluit stond gauw genoeg vast: weg uit dit financieel wespennet, zoodra zich een iet of wat gunstige gelegenheid voordoet, maar niet alvorens er alles op te hebben gezet om de stukken te bemachtigen waarmee Rapallo mij naar hartelust compromitteeren kon, en niet alvorens nog te pogen wat flarden van mijn bezit te redden.

Willem, gij zijt een vrijgezel, maar zie niet misprijzend neer op dat strijden om te redden wat nog te redden viel. Mijn eer en mijn fortuin waren ondermijnd, dat klinkt burgerlijk. Tot waar de ineenstorting kon gaan wist ik niet, -

alleen wist ik dat zij gansch mijn gezin kon meesleuren. En dat maakte mij razend en koppig, dat deed mij nog verder eer en fortuin op het spel zetten.

Ik speelde dus voorloopig de partij voort met Rapallo, - bewust wat de inzet was: er bovenop geraken of er onder. Wij waren partners, die wisten wat ze aan elkaar hadden: omzichtig als worstelaars die elkaar beloeren, om bij de eerste kans den meest roekeloozen greep te wagen. Of beter: wij waren voorloopig bondgenooten, bereid om elkaar te verraden. Hoe goed begrijp ik de uitbarsting van generaal Larieux, die, zooals wij allen als administrateur in het vuil vastgemetseld, krijgshaftiger dan scherpzinnig, met een stoel gooide en Rapallo's lip opensloeg. Welk een lafheid en welk een meesterschap toen van Rapallo: hetzelfde gebaar met zijn pochette, er mee bettend op den mond, als toen, in den trein, bij het incident met de klapdeur; dezelfde hoofdschheid, om toch onverstoorbaar loensch voort te doen.

Ik meende hem gansch te doorzien. Toch betwijfel ik of ooit iemand hem tot den grond van zijn onzuiver wezen heeft gepeild. Soms heb ik hem verwenscht, dikwijls heb ik mijn bewondering voor zijn onuitputtelijke sluwheid niet kunnen onderdrukken en nog vaker heb ik gedacht: ‘Hij kan nog minder terug dan iemand anders. Hij is gedoemd om tot het einde van alle listen te gaan.’ Hij deed het, uit een soort luiheid en genotzucht, met een beleefdheid, die razend maakte en daarna teeder poogde te zijn toen hij suste:

- ‘Voyons mon général, la colère ne résoud rien. Nous nous trouvons tous dans une passe difficile. Nous avons le choix: y rester ou en sortir. Sortons-en et signons.’ ‘Signons’ zei hij, maar zelf teekende hij nooit een stuk. Die groote, martiale generaal liep over en weer, balde de vuisten, zette nog eens een handteekening en bulderde: ‘Liever gansch den boel laten springen, dan er nog mee voort te gaan!’ Toch hoopte hij nog vaag, dat de nieuwe combinatie, die Rapallo had uitgewerkt en die op alle zichtbare zijden in orde was, saneering zou brengen.

Minister Delporte, die sinds hij uit de regeering was getreden, als advocaat van de Banque Industrielle et Financière optrad, was mede een deel van ons aller hoop geworden: hij was adviseur der bank en werkte druk en geregeld mee om juridisch perfecte contracten te maken en links en rechts wat orde te scheppen.

Deze autoriteit naast ons bracht wat verademing. Ik richtte mij toen ook tot hem met een uiterst delicate zaak, die mij soms slapelooze nachten bezorgde. Om een paar compromitteerende stukken in te koopen had ik een deel van mijn Apollo-aandeelen verpand. En eens was ik wakker geschoten met de nachtmerrie: Rapallo bezit nog de minderheid in mijn eigen zaak, maar als hij er ooit in slaagt de hand te leggen op al de nog uitstaande aandeelen, wordt hij mij de baas.

Ik informeerde voorzichtig bij oud-minister Delporte of ik niet een optie kon krijgen op tijdelijk geblokkeerde Apollo-aandeelen van een andere Rapallo-onderneming. Enkele dagen later kon ik merken, aan de beweging in de aandeelenportefeuille der Banque Industrielle et Financière, dat er in sommige Rapallo-zaken belangenwisselingen plaats hadden. Wat geblokkeerd lag kwam los, wat zwierf zette zich vast. Oud-minister Delporte was uiterst vriendelijk voor mij en ik had goede hoop.

Maar toen was er plotseling geen schuldeischer van de Apollo N.V., die niet met aandrang zijn vordering begon op te vragen. Terwijl ik zelf uiterst krap zat, hadden mijn schuldeischers allen zoogenaamd zware vervaldagen en mijn bankcredieten werden onder allerlei voorwendsels ingekrompen. Een geheime hand trok blijkbaar aan de touwen.

Er is een latente vrees die de gevreesde onheilen roept. Ik had in mijn argwaan mijn kwetsbare plek aan oud-minister Delporte onthuld. Hij was te verstandig om mij uit dwaasheid te verraden. En verraden was ik. Verontwaardiging veranderde niets aan het feit, dat oud-minister Delporte, die ik tot de onaangetaste figuren had gerekend, een corrupt handlanger bleek te zijn. Was ik het trouwens zelf

niet in mindere of meerdere mate, zij het niet uit lust of aanleg? Maar wat ook ooit de redenen van een verraad kunnen zijn, het is ontstellend te constateeren, dat vriend en vijand fluctueeren en van masker veranderen. En ik was ontsteld. Ik beleefde de oogenblikken van de hoogste spanning, die ik in het duel met Rapallo heb gekend. De strijd zou nu gaan om mijn in pand gegeven Apollo-aandeelen. Ik zou niet wachten tot ik werd aangemaand mijn pand in te lossen, - ik kwam er betrekkelijk gemakkelijk achter, dat geruchten van insolvabiliteit op mijn rekening waren verspreid.

Willem, het is voor u niet bedoeld, nog voor u niet, - gij waart weg, op één van uw zwerftochten, maar wat vrienden waard zijn, wordt men eerst gewaar wanneer de vriendschap aan geldkwesties wordt getoetst. Een ellendige paar honderd duizend frank heb ik niet kunnen vinden, zelfs niet tegen garanties van schilderijen, die tienmaal meer waard waren. Willem, ik wist toen dat ik geen vrienden had. Een relatie zei me zelfs in een lawine van excuses: ‘Ik zou in dezen tijd toch ook geen locomotief als garantie kunnen nemen.’

Verraden en verlaten verbeet ik mijn ontgoocheling en spande mij in om het cynisme van Rapallo met cynisme te bestrijden. Ik bestelde een taxi. Ik deed mij naar het hotel van Rapallo aan de Vijvers van Elsene voeren. Met een bezeten kalmte liet ik mij bij Mevrouw Rapallo aandienen en zei haar: - ‘Ik kom de schilderijen halen, de Simon Martini en de Kruisafneming.’ De waardevolle doeken stonden nog altijd in de rommelkamer, zooals ik ze na mijn expertise had laten inpakken. De taxichauffeur en de huisknecht brachten ze in de auto. Ik liet ze naar huis voeren en, zonder ze uit te pakken, opbergen. Hoe ver was de tijd dat ik aan het aanschouwen van schilderwerk verrukkingen beleefde. Maar een half uur later postte ik een brief naar Stockholm aan een bevrienden kunsthandelaar, met een uitvoerige beschrijving van de meesterwerken, die ik hem tegen een aanlokkelijken prijs te koop aanbood. Rapallo moest maar met zijn eigen middelen en

zonder eenige scrupules worden bestreden. Er mocht om het even wat van komen: ik zou mij met zíjn eigendom tegen zijn aanvallen verdedigen.

Hardvochtig en dronken van opwinding wachtte ik daarna op de reactie van Rapallo. Ik wachtte twee dagen tevergeefs. Toen kwam er antwoord uit Stockholm. De tragische spanning waarin ik verkeerde, sloeg over in een grenzelooze verwarring. Ik had het gevoel mij op gekke wijze te branden. - ‘Of ik zeker was, dat de schilderijen niet voortkwamen van allerlei verdachte manipulaties in Sovjet-Rusland? In Zwitserland zat een Rus gevangen voor een schilderijendiefstal, waarbij de naam van San Martino was genoemd.’

Een oogenblik voelde ik den vasten grond onder mijn voeten verzinken. Als Rapallo twee dagen niet van zich had laten hooren, kon hij inmiddels wel zijn valstrik hebben gespannen.

In zulke gevallen beseft ge eerst goed wat het beteekent, contact te missen met een vijand, die verborgen strategische zetten uitvoert, slagen voorbereidt, onvermoede aanvalspunten kiest, of misschien wijkt om u naar plaatsen te lokken waar ge uw eigen weerstandsvermogen breekt. En met Rapallo zijn alle mogelijkheden, tot de uiterste grens van onrechtschapenheid te verwachten. ‘Ach kom, hoor ik hem nog zeggen, tusschen een eerlijk man en mij is er maar een nuance: ik ben een beetje minder conventioneel. De eerlijke man heeft zijn marge voor alles: 10% onvoorziene kosten, 10% snoeverij, 10% trucs, 10% dubieuze trouw. Mijn marge is rekbaar, voilà tout. Foch zei: een minuut langer duren dan de tegenpartij. Ik noem dat daarom geen militair genie, - gewoon een man met verstand, die zich eenvoudig een overwinnaarsmentaliteit heeft geconstrueerd. Een pure mathematische geest, die de philosophie der telling verstaat: ik neem een getal, ik doe daar één bij. Ik neem in alles het procent der tegenpartij en doe daar één bij. Gebruikt iemand 12% trucs? Ik dan 13%... ‘Maar tot slot, met zijn gezicht van heilige, die over veel leed heen is: - ‘Zonder wel te verstaan in het

automatische te vervallen: soms moet er 1% af... pour donner le change. De bedelaar met het verslagen gezicht, die thuis op goud slaapt, heeft ook een overwinnaars-mentaliteit. Ik heb zoo'n Foch gekend, die bedelde...'

Ik zag vóór mij in den geest een Rapallo, die diabolische tegenzetten deed. Hij, die het genie bezat van den man, die zelf buiten schot blijft, was in staat, als de twee schilderijen, die ik bij hem had weggenomen van diefstal voortkwamen, om een van zijn stroomannen met het gerecht te doen praten. Dan werden de opgeborgen schilderijen uiterst compromitteerend voor mij. Als het lot niet die ironie te mijnen koste had geoefend zou ik waarlijk om het gek geval geproest hebben.

Maar ik stond ver van alle lachen af. Ik wil niet in weekhartig zelfontfermen vervallen. Ik zou anders uitvoerig uiteenzetten met welk benepen hart ik 's avonds onder de vertrouwde lampen, de kinderen hun huiswerk zag schrijven, hoe ik mij soms haastig op de dikke loopers verwijderen moest als een luchtig radiodeuntje ons huis met die warme geluksatmosfeer vulde, hoe ik mijn vrouw niet goed durfde aan te zien als ze een van de maaltijden met vernuftige schotels en bloemen had opgewerkt: gansch die huiselijke wereld kreeg een stralend uitzicht, den toover van een vroeger nooit zoo scherp gevoeld geluk. Ik zag er soms het teeken in, dat het instorten zou.

Die gedachte sterkte mijn verzet: ik aanvaardde geen nederlaag. Een groot deel van den nacht liep ik in mijn werkkamer over en weer. Al mijn overleg leidde tot één conclusie: dat ik in een verdoemden ring opgesloten bleef en er nederlaag op nederlaag leed, omdat ik voorzichtig streed en beproefde er met een minimum van offers uit te breken. Ik moest nu maar eens en voor altijd tot het uiterste gaan: alles prijsgeven en het weinige, dat eventueel zou gered worden beschouwen als pure winst.

Ik had het nog met Rapallo's doeken willen beproeven en hem toonen dat ik evenals hij zelf voor geen enkele brutaliteit week. Dan maar niet demonstratief gestreden en alles als een sublieme dwaas uit het bezit van Apollo ver-

effend. De vennooten, die ik mij in Apollo heb laten opdringen, zijn gewillige werktuigen in zijn handen: ik weet, dat zij mij, in wat eens geheel mijn eigen zaak is geweest, als een gevangene bewaken. Dan maar achter hun rug om verkocht wat mij en niemand anders toebehoort, als ik tenminste alle goochelen met waardeloos papier uitschakel. Rapallo, Apollo, heb ik mij genoeg geërgerd aan hetzelfde balancement der lettergrepen in den naam van mijn onderneming als in den persoonsnaam, die mij zoo hatelijk is geworden. De groote opoffering zou ik nu brengen.

In den goeden tijd had ik immers het grootste gedeelte van mijn fortuin in oude en moderne meesterwerken belegd. Het was waarlijk een belegging, meer zelfs, een speculatie. Van maand tot maand steeg hun waarde. En zooals vele speculanten heb ik de fout begaan slechts weigerachtig te verkoopen toen er nog hausse in stak, terwijl ik even weigerachtig ben geweest toen eenmaal de prijzen-débâcle was begonnen. Maar wat wil ik spreken van louter speculatie?

Ik heb drie collega's uit Parijs en Londen laten overkomen om ‘tegen elk aannemelijk aanbod, maar mits contante betaling’ een bedrag van één millioen frank bijeen te brengen. Met een verscheurd hart maar zonder pinken heb ik de hand zien leggen op schilderijen, waarvan ik hield buiten alle handelswaarde om, of liever, waarvan de artistieke waarde en de handelswaarde elkaar volkomen dekten. Ik zag mijn fortuin en mijn liefde in één klap verminkt worden: een Titiaan, twee kleine Fluweelen Breughels, een douanier Rousseau, een heele serie werken van internationaal bekende meesters werden weggekaapt. Den volgenden dag verzond ik een chèque om mijn Apollo-aandeelen te beveiligen. Ik zou tenminste meester blijven in mijn eigen onderneming, hoezeer ook verarmd. Meteen gingen de orders weg om papieren waarop mijn handteekening voorkwam, onuitvoerbare verbintenissen van de Banque Industrielle et Financière, in te koopen. Mijn ontslag als administrateur der bank vertrok tegelijk. Ik wachtte op een proces van mijn medevennooten. Het bleef

uit. De Banque Industrielle et Financière, Rapallo zelf, was immers bij mijn ‘eerlijk’ papierkoopen gebaat.

Generaal Larieux, de eenige mede-administrateur die niet dubbelzinnig tusschen Rapallo en mij laveerde en die ik op de hoogte bracht van mijn sacrificie, greep zijn snor tusschen de tanden en mompelde: - ‘Als ik uw voorbeeld volg ben ik geruïneerd en ben ik dan minder gecompromitteerd?’ Hij zocht iets om mee te gooien, zooals altijd als hij zich machteloos voelde. - ‘Voyons, il doit y avoir d'autres moyens pour se tirer de cette saloperie!’ De moed bij hem ging altijd eerst over physieke uitbarstingen van geweld en onmacht. - ‘Je veux me battre au revolver avec ce cochon-là! Reste encore un mois: on l'aura.’ Ik had moeite om tegen mijn mede-slachtoffer stand te houden en om mijn orders niet terug te nemen. Het was misschien het hardste moment in dezen strijd: vast te staan op een besluit, waarbij ook een tweede persoon de keuze kreeg om alles prijs te geven of alleen in een moreele wildernis achter te blijven. Alsof ik een ondergeschikte was, commandeerde hij na een poos: - ‘Ecrivez! Les deux mêmes lettres que vous avez écrites. Nous sommes fous: tout est perdu, sauf un lambeau d'honneur. Un lambeau d'honneur est-ce encore l'honneur?’ Hij raasde door, terwijl ik inderdaad schreef. Hij zette zijn handteekening onder beide brieven en brak daarna mijn pennehouder in twee. Toen werd hij sereen, wreef met wijsvinger en duim de snor van tusschen de tanden: - ‘Vous ne m'en voulez pas, n'est-ce pas? Il me fallait casser quelque chose.’

Denzelfden middag bracht ik met een taxi de schilderijen, die ik bij Rapallo weggenomen had, terug naar zijn hotel. Hij zelf kwam mij in de vestibule goedendag zeggen. Geen verwondering. Bij hem niet. Bij mij niet. Sterk tegenspeler, kon hij een ironie in den tweeden graad aan den dag leggen, zoo subtiel, dat ze met een drogen ernst kon worden verward en dat alle vijandigheid als onder vriendelijke natuurlijkheid verborgen lag. - ‘Ik had gehoopt, dat ge een kooper gevonden hadt.’ En ik, met bovenmenschelijke inspanning, om geen zweem van boos-

heid te laten merken: - ‘Dat was ook zoo. Maar de pedigree van deze doeken bleek niet in orde.’ Ik beheerschte mij dan toch zoo, dat niets van mijn beven in mijn stem overging. - ‘Tiens, zei hij; dat moet ik eens nakijken.’ Alsof hij nooit iets te maken had gehad met dingen van verdachte herkomst...

Hij trachtte met een snellen blik in mijn oogen te peilen, wat er bij mij precies gaande was en wellicht omdat mijn gezicht zoo gesloten bleef werd hij voor de eerste maal dat ik het zag onrustig. - ‘De wereld is gek. Wij zijn het allemaal. Gij en ik ook. Ik, omdat ik dat spel van kat en muis met de eerlijke, domme lui speel. En daarbij neem ik het dan nog niet eens ernstig op. Gij zijt niet dom, ik erken het graag, maar gij speelt de eerlijkheid als een tragedie in verzen. Gij hadt eerlijk kunnen zijn met minder moeite en kosten.’ Hij wachtte wat, als om mij goed met die korte stilte te vernederen, - in zijn toon echter, was geen spoor van ironie te vinden. Ik hield mij sterk om niet te laten blijken dat hij mij met zijn stilzwijgen toch even had geraakt. Toen hij meende geen vat te krijgen op mij, beproefde hij het anders: ‘Toch heb ik een zeker respect voor u. Maar gij niet voor mij.’ Hij sprak toen door, als dronken of bezeten door een vreemde roes. Plotseling bezon hij zich, alsof hij gewaar werd dat ik uit zijn greep was ontsnapt en ik als vrij man behagen vond in zijn kronkelen. - ‘Ik hoorde, dat gij u uit onze bankzaken terugtrekt. Ach ja, gij hebt er minder plezier aan beleefd, dan ik het zou gewenscht hebben. Maar dat komt wel in orde. A propos, wat die schilderijen betreft, die pedigree, het gerecht vergist zich...’

Hij aarzelde en observeerde mij met toenemende zenuwachtigheid. Hij hengelde om toch iets meer te vernemen. Ik voelde mij zalig beloond voor mijn zelfbeheersching. Ik had reeds gezocht hoe hem te beleedigen? Een vuistslag, zou hij, superieur in zijn lafheid, zonder meer encaisseeren. Hij triomfeerde immers altijd door een elastische slapheid, waarboven hij zich door zijn intelligentie verheven achtte. Maar hem daar zoo te zien modderen gaf

mij op dat oogenblik een overwicht op hem en ik kon mij de luxe veroorloven minachtend te lachen:

- ‘Ik wist niet, dat het gerecht u zoo van de wijs kon brengen.’

Hij haalde de schouders op, al was hij zeer bleek geworden: - ‘Alsof het gerecht op de doolwegen van de procedure niet een gedrocht was, dat nu eens naar zijn hoofd en dan weer naar zijn staart zocht... Maar in elk geval, dank u voor den wenk. Het gerecht is er dan toch in gemengd.’

Ik vond er een verrukkelijk welbehagen in hem met geen woord uit het onbestemde te halen en hem desnoods in hypothesen van onveiligheid te laten verdolen. Ik dacht met de zoetheid van de wraak: - ‘Ik laat de gevaarlijkste vijanden achter: de spoken, die de ongeruste verbeelding oproept.’

Toen ik buiten langs de vijvers liep, lagen ze zwart te glanzen onder een betrokken hemel. Mijn welbehagen vloeide weg. Judko Rapallo is geen man, die lang met spoken bezig is. Ik was losgestreden. Ik had een overwinning behaald, zij het ook een Phyrrusoverwinning. Bovenal was ik moe, zeer moe en mat. En toen zijt gij, Willem, de vertrouweling van Rapallo geworden, - na mijn waarschuwing kon ik niet anders dan gekrenkt zijn, meer dan de vriendschap verdragen kon toen ik zoo moe was.

Is dit de moeiheid van toen? Of ben ik nu weer zoo aan 't einde van mijn kracht? Willem, wat komt gij doen in dit huis? Wat moet ik doen om de rust in iets anders terug te vinden? Hoe niet meer door die oude gedachte bereden te worden? Ik leg mij te bed en ik sta op, een stuk van den nacht. Ik open het raam. Een nachtuil slaat met de vlerken. Ik glimlach bij de gedachte, dat de schim van Judko onder die gedaante van mij wegvlucht. Het duister is koel en wolkig van den mist. Ik riek aarde en blaren, die vergaan. Zoo is het goed: alleen maar meer open te staan voor de indrukken van een genadige aarde. Straks mag het dagen. Ik zal slapen.

M. ROELANTS

(Wordt vervolgd)

De Keerzijde

Toenadering tot jan

Na de auteurs zijn nu in *Het Vaderland* over de enquête ‘Onderschatting en Overschatting’ de lezers aan het woord gekomen. Jan Publiek. Was ik Jan Publiek, ik had er geen vinger naar verroerd. Negen op de tien antwoorders hebben hem hun min of meer diepe verachting doen voelen, de meesten echter in den stijl van marktwijven die uitschelden wie haar kraam voorbijgaat: een gering aankoopje en haar achting en waardeering zullen u toestroomen.

Iets moet Jan verbaasd hebben. Sedert alle eeuwen in alle landen gaat de groote kunst boven zijn pet, behalve een schaarsche uitzondering waarover hijzelf niet weinig blij en fier is, want hij heeft niets tegen de kunst, hoe groot ook, integendeel. En voor alle komende eeuwen in alle landen zal Jan zich best bevinden met een huiselijk middensoort. Hij heeft zeker gedacht dat de kunstenaars er zich al sedert eeuwen bij neergelegd hadden, zooals hijzelf, dat kunst is ‘een zaak van weinigen voor nog minderen’ en zal niet weinig verbluft hebben opgekeken van het dwangidee zooveler verhevenen: Jan zou onze boeken moeten koopen en Jan wil onze boeken maar niet koopen. In zijne oogen kunnen zij er niet verhevener door geworden zijn en dat brengt hen nader tot hem.

Hij dacht nl. over ons dat wij niet zijn als al de anderen. Hij geloofde vastelijk dat wij leven, zoo niet van den hemelschen dauw, dan toch in de aardsche nevelen, blind voor commercie, bezig met sublieme gedachten en voor kleine gevoelens onvatbaar. Ik zag hem in gedachten knipoogend grijnslachen, toen een paar gezalfden der kunst, vóór zij één enkel antwoord gelezen hadden, er positief zeker van waren dat wij nu allemaal elkanders koopwaar gingen denigreeren. O, zegde zijn knipoogje van rappen verstaander, bij onze prinsen van den geest gaat het dus net zoo.

Verscheidenen hebben uitvoerig en met klem van bewijzen aangetoond dat niets van al wat over boeken geschreven wordt, betrouwbaar is. Een gunstige kritiek, verzekerden zij, beteekent dat de auteur en de recensent bevriend zijn, een ongunstige dat zij boos zijn op elkaar. Zoovelen en zoo ‘grooten’ hebben in dien zin gepontificeerd, dat Jan er nu wel definitief het zijne van weet. Men zal hem niet meer wijsmaken dat vriendschap onder literatoren het gevolg is van gemeenschap van gedachten, smaak, gevoelens en niet van belangengemeenschap. Hij weet nu wel beter. Hij zal niet meer gelooven dat een literaire afwijzing een hartstochtelijke strijd, hetzij om zelfbevestiging, hetzij voor een duurbaar idee kan zijn. Indien wij niet veertien dagen gaan logeeren bij hem die ons werk verguist, dan is het niet omdat wij geen contactpunt vinden met iemand die of geen

begrip of geen waardeering heeft voor ons werk, den Liebig van ons wezen, maar eenvoudig wegens een winkeliersgekrenktheid.

Jan weet nu alles. De witte merels die eerlijke critici heeten, hebben niet het minste gezag, want zij zijn zoo verblind, verwaand en eigenzinnig, dat onder hun collega's niemand het met hen eens is. De andere critici trachten eenvoudig hun vrienden geld te doen verdienen en de overigen financieel te benadeelen. Dat hebben hem de betrokkenen zelf gezegd, hij kan er nu niet meer aan twijfelen.

Jan voelt zich nu heel wat anders op zijn gemak met de verhevelingen der literatuur. Hij heeft wel eens verbleekt opgekeken naar het défilé van vulgairiteitsexhibitionisten, maar hoe snel had hij het peil beet en zich aangepast. Wij gaan nu eindelijk naar betere verhoudingen met Jan, die nu weet dat de critiek hem voorlicht welken prins van den geest hij den stuiver mag gunnen. Zoo begrijpen wij elkaar.

Vermoedelijk echter zit ergens een bleek bedeesd jongsken, pas uit de school en nog zonder naam, in onnoemelijke kwelling hemel en aarde, nu te aanroepen, dan te vervloeken, alleen maar om iets heel moois te kunnen schrijven, dat hem als bloed uit neus en ooren zou springen, maar den uitweg langs zijn pen nog niet vindt. Voortdurend verkeert hij in stervensgevaar. Wat nu met hem doen? Hem de enquête toonen, zeggend: het is maar dit, niets anders, niets meer? Zal het hem slaggelings dooden of slaggelings genezen en naar eene eerbare betrekking doen uitzien?

Zeker, de toenadering tot Jan is alles en vermits men in het belang van duizend er vijftig mag doodslaan, naar ons thans geleerd wordt, mag men zoo'n erfprinsje zonder gemoedsbezwaar laten omkomen. Wat heeft hij nl. te beteekenen tegenover de voordeelen van de toenadering? Zijn casus wordt dan ook slechts uit zuiver theoretische, academische belangstelling gesteld.

G.W.

Barnum op den helikon

Bij het lezen van Dr. P. Endt's en J. Gans' gekijf in het November-Panopticum, kan ik - o lagere school met uw fabeltjes! - niet beletten, dat het vers van Loveling '*Elk volgens zijne Natuur,* - De zwaluw was weergekomen en zat met de musch op de goot -, mij voor den geest komt.

Beiden hebben gelijk. Dr. P. Endt heeft het bij het rechte eind: het *volk,* van den derden stand af tot de fine fleur, moet tegen de ooren worden gekletst, wanneer een nieuw boek, warm uit den oven, een aanwinst voor de cultuur komt beteekenen. Het boek dient immers verkocht, een uitgever dient even noodzakelijk in leven te blijven als de schrijver zelf. Brood is geld.

J. Gans heeft het bij het tweede rechte eind; kunst mag niet als

‘de eenige manier om in drie weken tijds twintig pond af te nemen’ den volke in het hoofd worden geheid. Hart en geest dienen niet gebradeerd.

Wie spreekt daar den naam van Paillasse uit? Of denk ik dat maar bij het zien van Elseviers kroniek *Auteurs voor het voetlicht*? Arm licht, arme voeten, nog armere auteurs. Hoort.

> *‘Tijdens de Vlaamsche boekenweek heeft Lode Zielens een lezing gehouden te Oostende. Er was geweldig veel belangstelling, om half negen zou de lezing beginnen en om zeven uur was de zaal reeds uitverkocht. Politie te paard (wij spatieeren) moest de orde handhaven. De teleurgestelden vonden onderdak in een naburig café (id.), waar de lezing door de microfoon te volgen was. Gelukkig het volk, dat zoo zijn schrijvers waardeert!’*

Ik weet nu niet of *Elseviriana* te Oostende-in-Vlaanderen veel lezers telt. Zoo ja, zal Zielens door Barnum niet gediend worden. Een Oostendenaar is maar ernstig als hij glimlacht en dan koopt hij nooit boeken. Welnu velen van de aanwezigen op de lezingen, zullen *Elseviriana* genieten met een guirlande van glim- en grimlachjes.

De belangstelling, nu, was meer dan ‘geweldig’; ze was onrustbarend en allesoverweldigend. Doch uitverkocht was de zaal niet, voor geen enkele van de zeven ingeschreven sprekers; noch te 7 uur, noch te 8.30. De toegang was kosteloos, wat niets vermindert aan de goedbedoelde aanwezigheid van 800 Vlamingen voor 400 zitplaatsen. Van een charge te paard, geen spoor. Vraag het aan de musschen te Oostende... Waar Pegasus wordt bereden is la plus noble conquête de l'homme voorloopig van geen tel.

Het ‘naburig café’, waar alleen kon gehoord en gezwegen, was zoo ‘naburig’, dat alleen een glazen deur, voor de gelegenheid met ‘Ken uw schrijvers, lees hun werk’-plakkaten gedrapeerd, de continuïteit afbrak. Een toeschouwer, die hier ‘onderdak’ gevonden had, verveelde zelfs enkele gelukkigen, wèl du côté de chez Swann, in casu Lode Zielens, door zijn neus aquariumgroen te drukken tegen het glazen beschot.

Gelukkig het volk, dat zoo zijn schrijvers waardeert. Even gelukkig de uitgevers van die schrijvers.

Mogen echter, in het vervolg, wanneer Hollandsche fanfares Vlaamsche schrijvers een serenade brengen, wat minder valsche grossecaisseslagen bonken.

K. JONCKHEERE

[Vierde jaargang, Nº. 2]

Vlaanderen

Persius 1935

1. Ik heb doorgaans veel meer last met mijn sympathieën dan met mijn antipathieën. In 1927 ben ik van Persius geweldig gaan houden. Ik weet nog steeds niet waarom. 1927: anders een heel gewoon jaar; maar daar is Persius. Zeven jaar lang heb ik naar hem opgekeken met iets als vereering, heb ik hem bewonderd door het troebele glas van een schoolschen en nochtans niet akademischen eerbied. Ik heb getracht, onbaatzuchtig en - juist daarom -, zonder succes, mijn vereering met anderen te deelen. Ik ben alleen blijven staan met mijn bewondering, eenzaam genoeg om niet te twijfelen, alhoewel het tijd wordt om een reden en vastere gronden te zoeken voor een totnogtoe onvruchtbare sympathie. Ik houd niet van dubbelzinnige toestanden, noch ben graag het slachtoffer van eigen opwinding.

2. Als er bij piep-jonge ‘cultuurmenschen’ nog wat romantisme te vinden was - ik zou beter dezen zin schrappen, als ik bedenk den avond waarop ik een bende anders zeer zakelijk-aangelegde jongelui *Sarie Mareis* hoorde zingen: zij zaten daar, de handen in den schoot, voor onaangeroerde glazen bruinbier, en zongen met een volledige overgave en kinderachtig-bezorgde toewijding -; maar toch: als er bij jonge universitairen nog wat romantisme te vinden was, dan zouden zij misschien van Persius kunnen houden omdat hij jong en zuiver is gestorven, en omdat hij een goede zoon was. Maar het eerste heeft hij aan zijn maag te danken, het tweede aan zijn schuchterheid, het derde aan zijn moeder.

3. Vele critici beweren dat Persius onverstaanbaar is, omdat zij hem niet begrijpen. Een heilige - de heilige Hieronymus, meen ik -, wierp eens zijn werk in het vuur (Si non vis intelligi, non debes legi). Men zou van Persius kunnen houden omdat de kritiek hem heeft mishandeld (loutere sentimentaliteit). Nochtans ziet men lieden,

jazelfs moreel-aangelegde literati, die - sympathie in den tweeden graad -, de oogen sluiten voor de papperigheid van den mondainen overspeler die Ronsard in zijn eer heeft hersteld en die, omgekeerd, den properen Boileau niet kunnen luchten.

4. Ik houd van Persius, omdat Persius niet hield van Nero. Wat mij betreft, ik vind Nero een dilettant, op elk gebied.

5. Persius is gesloten als een ei, hard en hoekig als een steen. Maar zijn vers is stroef; hij schrijft lastig Latijn; zijn hermetisme is armoede. Ik houd daarbij niet van moralisten. Zij maken het zich al te gemakkelijk: ‘Je rends au public ce qu'il m'a prêté’. Ik stel derhalve Persius op hetzelfde plan als de schoolsche abundantie van een Juvenalis en de klein-burgerlijke moraal van een Horatius.

6. Persius schrijft verzen als deze: ‘Waarom kamt g' op uw kaken een geparfumeerden schoteldoek, terwijl aan uw onderbuik een gladgeschoren gorgel uitsteekt?’ Hij kan tieren als een profeet. Zijn strakgespannen verontwaardiging, zijn brutale eenvoud, daar zou ik wel kunnen van houden.

7. Het kan mij niet schelen of hij jong is gestorven, en dat de critici hem niet naar waarde hebben geschat. Maar ik houd van dezen goeden zoon, die, levend - zonder wrevel -, aan de zijde van een angstvallig-bezorgde moeder, in den eng gesloten familiekring, dag aan dag zijn moreele strakheid voedt aan de ijskoude bron van een zorgvuldig-onderhouden woede. Persius: de dichter die, in een tijd van intellectueel en moreel dilettantisme, zonder een arme of een verstooteling te zijn, zich aanstelt als de louter cerebrale vijand van al wat is, theoreticus der allesomvattende oppositie.

8. Facit indignatio versus, slechte verzen, maar harde

verzen, verzen gesloten als een ei. Men zou van Persius kunnen houden als van een Léon Bloy; meer nog, omdat zijn werk een louter intellectueele constructie is.

9. Ik houd van Persius voor wat hij niet heeft geschreven; ik geloof dat ik vooral van hem houd omdat hij de zuivere geweldenaar is, afgetrokken en kalme energumeen.

10. Sentimenteel post-scriptum: jammer dat Nero Persius niet heeft laten vermoorden!

PAUL VAN DE WOESTIJNE

De vierde Satire van Persius

‘Gij doet aan politiek?’ (Stel dat dit zegt de langbaardige meester, dien een wreede teug scheerling ons ontnam).’ Waarop steunend? Biecht op, pupil van den grooten Pericles. Natuurlijk kwam verstand en vroege zakenkennis vóór den baard, en weet gij bij ervaring wat moet gezegd of moet verzwegen worden. Derhalve meent gij, zoodra het klootjesvolk met bewogen gal aan het koken gaat, de heete menigte met een majestueus gebaar der hand tot stilte te moeten brengen. Wat zult gij verder vertellen? Dit, bijvoorbeeld: ‘Burgers, dit is niet rechtvaardig, dat is slecht, dat, beter?’ Ja, gij weet het rechtvaardige af te wegen in de dubbele schaal van een weiflende waag; gij onderscheidt het rechte waar het onder kronkels zich verbergt, zelfs zoo het liniaal, krombeenig, bedriegt, en gij zijt bij machte de zwarte theta op de ondeugd te spelden. Staak liever - gij die niets anders hebt dan de ijdel-oppervlakkige schoonheid van uw huid -, dat voorbarig kwispelstaarten voor het liefdoend volkje, gij, die beter zoudt doen de (drie) Anticyras zuiver te slikken. Wat is u het hoogste goed? Steeds te leven bij een vetten schotel en uw zoete vel te koesteren in een stage zon? Wacht even: dit oude wijf hier zou niet anders antwoorden. Ga uw gang, nu; maak u dik: ‘Ik ben de zoon van Dinomache! Ik ben schoon!’ Mij goed; maar geef toe dat de rimpelige Baucis even wijs is, wanneer zij voor een ontgorden huisslaaf den lof van haar groenten heeft gezongen.

Dat niemand in zichzelf tracht neer te dalen, niemand, maar slechts begluurt den zak op den rug van zijn vóórman. Stel maar even de vraag: ‘Kent ge de landgoederen van Vettidius?’ ‘Van wien?’ ‘Den rijke die te Cures een land bebouwt, uitgestrekter dan de vlucht van een wouw.’ ‘Bedoelt gij hem, hem op wie wegen de toorn der goden en de ongenade van zijn genius; hij die, wanneer hij het juk vestigt aan den open toren (bij het feest der Driesprongen), vreezend het oude stof van zijn stoop af te wrijven, een “Moge 't mij ten goede komen” zucht, kauwend met

schil en al een ui met zout, en, terwijl zijn knechten in de handen klappen bij 't zien van een pot brij, de rimpelige moer slurpt van stervenden azijn?'

Maar gij dan, als ge, met olie bestreken, rondslentert en de zon op uw huid laat bijten, is er naast u een onbekende, die u met zijn elleboog aanstoot en schamper spuwt: 'Dát zijn zeden! Zijn lid en het geheim van zijn lendenen wieden om voor Jan en alleman een verlepte aars wijd open te stellen. Waarom kamt ge op uw kaken een geparfumeerden schoteldoek, terwijl aan uw onderbuik een gladgeschoren gorgel uitsteekt? Al rukken ook vijf badknechten die stoppels uit, en brengen zij uw doorweekt achterste met de kromme tang aan 't wankelen, geen ploeg die deze varen temt.'

Wij slaan een wonde, en stellen zelf ons been aan de pijlen bloot. Zoo leeft men; zoo hebben wij het geleerd. In uw liesch schuilt een verborgen wonde, maar een gordel met breed goudblad bedekt haar. Maak uzelf wat wijs, indien gij 't verkiest, en bedrieg uw krachten, als het gaat. 'Als de buurt mij voortreffelijk noemt, zou ik het niet gelooven?' Verbleekt gij, zwakkeling, bij het zien van wat centen; doet gij alles wat u schiet door 't bitter lid; brengt gij, sluw, de Beurs menige striem toe... tevergeefs hebt ge uw dorstig oor aan het publiek geschonken. Spuw op wat gij niet zijt; dat de schoenlapper zijn cadeau's weer meeneme. Woon in uzelf: ge zult inzien hoe armoedig uw inboedel is.

Uit het Latijn vertaald door
PAUL VAN DE WOESTIJNE

De moeilijke Vreugde

De wereld om ons heen breekt open in kwetsuren,
aan alle hoeken wachten krijgers op een sein,
de schreeuw uit duizend kelen voedt onze eigen pijn:
wij zullen alijd morgen naar de sterren turen.

Bij elk blij uur zijn wij als vreemdeling te gast,
en keeren snel terug naar zwaarden en naar wonden;
de geest blijft aan wat dagelijksche zorg gebonden,
en 't lichaam wordt tot stof eer het zijn doem ontwast.

Wij moeten nog de woorden van de vreugde leeren,
de stem verheffen boven 't somber avontuur;
de liefde en God verrijzen zien uit ieder uur:
en wien hen tegenlacht kan 't leven niet bezeeren.

Leer weren uit uw hart den ondermaanschen angst,
die ons den dag verdonkert en den dood doet vreezen:
al wat deze aarde biedt zij jubelend geprezen,
en de eeuwigheid meteen, als onze rijkste vangst.

HERREMAN

Wankelmoed

Ik geef mij, dood, u reeds gewonnen.
Eens droomde ik dat mij openbrak
de vreugde buiten dag en dak,
maar atijd nog bleef ik bezonnen.
Ik heb te hoog mijn lied gestemd,
want reeds was elke vreugd getemd
nog vóór de zang begonnen.

Ik kan niet meer, ik geef mij over.
Ik heb verlangd naar wild verdriet,
ik schreide er om, het kwam mij niet.
En gij, o lied, o smartbelover,
de diepste smart hebt gij gekeerd
tot dooven klank die niet bezeert,
tot ijdel leedgetoover.

Ik zeg vaarwel, het leven duistert.
Mijn hoogmoed wordt gelatenheid,
ik maak mij op den dag bereid
dat van de laatste ster ontluisterd,
de grond mij woonst en hemel wordt,
en broederschap die mij omgordt,
en lied waar niemand meer naar luistert.

HERREMAN

De Haven

Ik ben een schip van rustelooze vaart gekeerd;
eens joeg het hart de zon na van onaardsche streken,
of dook om in den wellust van 't verdriet te breken,
maar 'k lig nu vreedzaam in uw heldre zorg gemeerd.

Mag nog een storm opgaan, ik zal niet meer verzinken,
want gij zijt als de haven die mij draagt en schut,
het leven van ons leven is uit u geput,
gij zijt het water dat ik niet verleer te drinken.

En vaar ik toch, als een die God noch duivel vreest,
't vertrouwde land uit naar de lokstem van de golven,
den steven naar de zon, of in den mist bedolven:
dit zijn de reizen slechts en 't zoeken van den geest.

Nog kan herinnering den horizon doen gloeien,
maar als ik wakend door de klare kamer schouw,
zie 'k 't dagelijksch gebaar van de beminde vrouw,
en kindren die naar eendre vreugde en lijden groeien.

HERREMAN

Verlangen zonder Naam

Achter den wentelenden waaier van mijn oogen
spettert het vuurwerk van den dag, van morgenzon
tot avondbrand. De straat waar 'k aarzelend begon
te stappen, hol ik nu door; mijn armen zijn bogen

waar ik mijzelf uit schiet, de verte tegemoet.
Koetsen hobbelen voorbij, trage schepen varen
langs de Leie en Schelde naar zee... Nooit zal bedaren
mijn vaart, nooit getijloos schuiven mijn jagend bloed!

De wereld draait verrukt, een blik vlamt op en dooft,
een roode mond gaat open en is weer gesloten,
een hand die mij zou houden heb ik weggestooten,
mijn vrije sprong en kreet worden mij niet geroofd!

De wolk springt met mij mee, de hemel roept mij tegen,
ergens zijn voor mijn komst twee armen uitgespreid:
als ik mij hijgend in dien schoot heb neergevleid
zal hij van aarde en hemel, zon en sterren wegen!

HERREMAN

Een Naam

Verlangen zonder naam dat, God gelijk, omspant
de grenzen van 't heelal en ongeschapen zonnen,
die straal en doelwit zijt van alle levensbronnen,
de vlam die 't al verteert en dat waar zij van brandt,

Hoe wordt gij op een avond dien gij niet verwachtte,
zoo klein en hulpeloos, zoo van uw trots beroofd,
dat gij aan tijd- en eindloosheid niet meer gelooft
als niet een roode mond uw bedelen toelachte.

Verlangen zonder naam, hier legt zich reeds uw vlucht;
hier wacht uw hand dat haar een jonge borst zal vullen,
hier wacht uw oor dat zich een nieuw lied zal onthullen,
en 't gonzen van 't heelal beluistert ge aan een zucht.

Dit is het menschelijk verbond: de heemlen zwijgen;
't verlangen kreeg een naam, dien ik nog aarzlend spel;
op al zijn letters speel ik het verborgen spel
waarin de vreugde lokt en alle smarten dreigen.

HERREMAN

Jong Verdriet

Men draagt een moe gelaat, een blik vol triestig weten,
men wijst elk jong pleizier met bittre lippen af,
of men tot op den draad zijn dagen had versleten
en reeds het leven had geproefd tot aan het graf.

Men lijdt een oogenblik, men speelt dan met het lijden,
men wil zich hooger in de wanhoop opgetild;
men zingt met Schubert en met Heine van het scheiden,
en rukt de wond weer open als de pijn verstilt.

Toch lokt een nieuwe lente, een ster trilt in het duister:
al duikt men dieper in zijn Herfst en in zijn nacht,
aan elken blik ontbloeit wat onverhoedsche luister,
zoodat men schamper om zijn kleine liefde lacht.

Bedwing uw jagend hart, eens zal het toch ontspringen
en vrijer openslaan naar 't meer gedoken kloeg;
laat redelooze weemoed u geheel doordringen,
want geen zal blijdschap smaken dien de smart niet sloeg.

HERREMAN

Fern. Debonnaires

> ‘On sculpte afin de voir et de toucher le dieu.’
> Alain

Het was een heele opluchting toen, enkele maanden geleden in ons land verscheen de heer Waldemar George, ambassadeur ‘at large’, van de École de Paris die aan onze verbijsterde kunstenaars de mare bracht dat alle andere ismen hadden uitgediend en dat we op weg waren naar een Kanaän dat hij sierlijk en vaag omschreef als het neo-humanisme.

Er zijn maar weinig beroepsrenegaten, af en toe ontmoet men een kunstenaar die een sadieke lust uit het verloochenen van zijn theorieën put, maar de eerlijkheid is bij onze kunstenaars zoo groot dat zelfs de meest bedreigden zich slechts met schaamte voorbereiden op een afzweren der te starre formules die zij jaren lang, onder den druk van een ongezonde, artificieel opgevoerde atmosfeer hadden gediend.

Toen verscheen de profeet van het neo-humanisme met een formule zoo magisch, zoo elastisch dat al de refoulés van het classicisme, al de met het inferiority-complex van een jeugdperiode vol sentimenteel impressionisme behepten, ruimer gingen ademen. Men bevond dat we in feite altijd humanisten geweest waren, dat we de humaniteit tijdelijk en om redenen van opportunisme en geschiktheid hadden afgezworen maar men zou nu eerherstel kunnen doen. Men zou aan het menschelijk element, aan het gevoel in zijn hoogsten edelsten vorm, weer een plaats geven in het kunstwerk. De vulgaire pasmunt der anecdote en van de sentimentaliteit blijft versmaad en veroordeeld, wat men najagen wil is het puurste goud.

W. George heeft een moedig woord voorzichtig en tijdig uitgesproken. Het heeft onmiddellijk een verzoenenden invloed gehad. Naast de financieele crisis die in België ongemeen hard de kunstenaars treft, heeft de aankondiging van de nieuwe richting een verdraagzaamheid doen ont-

staan die aan het kunstleven een heel anderen toon geeft dan toen de strijd tusschen modernen en ‘pompiers’ op zijn vinnigst was. Zoodat wij thans merken dat meer dan een jong beeldhouwer en schilder teruggrijpt naar de diepere levenselementen van zijn kunst, zonder daarom afstand te doen van wat de felste en stoutste experimenten hem leerden.

Men is het met P. Valery eens om die *volonté de nouveauté* welke de laatste jaren beheerschte als een koorts, als een ziekte te beschouwen. Wat hij in *Choses tires* daarover zegt klopt volkomen met de critische houding die de ruwste revolutionairen thans tegenover het nieuwe aannemen.

Nouveauté! Volonte de nouveauté.

Le nouveau est un de ces poisons excitants qui finissent par être plus nécessaires que toute nourriture; dont il faut, une fois qu'ils sont maîtres de nous, toujours augmenter la dose et la rendre mortelle à peine de mort.

Il est étrange de s'attacher ainsi à la partie périssable des choses, qui est exactement leur qualité d'être neuves.

Vous ne savez donc pas qu'il faut donner aux idées les plus nouvelles je ne sais quel air d'être nobles, non hâtées, mais mûries; non insolites, mais existantes depuis des siècles; et non faites et trouvées de ce matin, mais seulement oubliées et retrouvées. Daarom is het humanisme bescheiden en meldt het zich aan onder dekking van het gerieflijke ‘neo’.

De rustpoos die ons nu wordt gegund, dat opklaren van het menschelijk gelaat in zijn duidelijkste expressie achter het kris-kras des extremismen, dit otium waarin de ziel herademt van baldadig en dramatisch pogen, is een gezegend oogenblik. Niemand weet of het lang duren zal, lang genoeg om eenige kunstwerken te laten rijpen tot volledigheid, tot onafwendbare schoonheid, maar het geeft ons althans de gelegenheid om onbevangen te spreken van enkele kunstenaars die zonder brutaliteit hun wezen hebben bevestigd in werk dat mij van beteekenis schijnt. Onder de jonge beeldhouwers in België lijkt mij Fern. Debonnaires te behooren tot die enkelen die bij het experi-

menteeren de essentie van hun kunst niet hebben in gevaar gebracht en wier eigen karakter steeds duidelijker en harmonieuzer tot uiting komt.

Jan Engelman heeft onlangs gewezen op een physische behoefte een plastisch werkje van Moissy Kogan in handen te houden, te betasten. Hij verweert zich tegen het verwijt, dat deze behoefte van zuiver sensualistischen aard zou zijn. ‘Zou ik mijn vingertoppen niet mogen toestaan wat aan mijn netvlies wél was gegund?’ Dat voelen is wellicht maar een vorm van herinnering: we weten niet hoe een blinde op sculptuur reageert, of de hand hem toelaat het esthetische karakter van een voorwerp te onderscheiden. Voor den ziende zal het tasten maar een complement van zijn aanschouwen zijn, in zooverre het althans zijn oorsprong vindt in een ‘gezuiverde sensualiteit’. Maar die spontane en onpreutsche uiting van Engelman laat ons het plastische wezen der beeldhouwkunst op een onverwachte wijze benaderen: *‘On sculpte afin de voir et de toucher le dieu’,* zegt Alain. Zonder het tastgevoel tot criterium van de plastische schoonheid te willen uitroepen, voelt men toch hoe deze uitspraak een impliciete veroordeeling bevat van de klodderscultuur die in de impressionistische periode zegevierde, toen men geneigd was het genie te meten aan den graad van brutaliteit der in brons gegoten steken van het paletmes.

De beelden van F. Debonnaires - ik bedoel zijn zuiver lyrisch werk, niet de onafwendbare bestelde portretten, - bezitten die zeldzaam verfijnde aantrekkingskracht die tot voelen en betasten noopt. Meestal klein van vorm, zijn ze zoo gevoelig en zoo monumentaal in de proportie dat geen foto toelaat hun ware afmetingen te raden. Zijn werk overziend, - het is niet zoo uitgebreid, - kan men zeggen dat hij tot hiertoe steeds hetzelfde vrouwennaakt heeft gebeeldhouwd en gemodelleerd: Een vrouw op de grens van het kindzijn, nog pril, nog in het begin van haar bewustzijn. De tors is fijn en trillend, het aangezicht is sommair en bijna uitdrukkingsloos behandeld, de dijen zijn zwaar en dragen onbewogen den triomf van het strakke en

toch levende lichaam. Dat dit naakt van onverschrokken kuischheid is moet ik er niet bijvoegen: geen schoon naakt is onkuisch. Geen goed beeld of het bevrijdt ons van begeerlijkheid en de dingen van den dag. Want onze behoefte aan gebeeldhouwde goden, is een pogen om het vluchtige te vermijden en het wezenlijke voor ons af te beelden. Dat dit wezenlijke schoon en vol edele grootheid is, blijkt uit ieder goed kunstwerk. Elke daad, elk tijdelijk gebeuren vernietigt en vermindert ons wezen zoodat onze angst getuigenissen voortbrengt waaraan wij onze Wenigkeit vastklampen. Als de waarheid ons werkelijk bevrijdt (het lijkt zoo vaak of de bevrijding ligt in een permanente leugen) dan doet zij dat allereerst langs het kunstwerk.

Welke fata heeft Debonnaires vastgehouden? Welke god heeft hij tot steen verstard? Men moet deze subtiele beelden niet lang beschouwen, men hoeft er maar vluchtig mee kennis gemaakt te hebben, om te voelen hoe de geest der Lente, het rythme der soepele, triomfante jeugd hier in steen en brons zit beklemd. Noch anecdote, noch geleerd spel van anatomische werkelijkheden maar een voorname, harmonieuze lijn die geheel het figuur bindt en die het verheft tot die onvermijdelijke eenheid welke het artistieke leven verleent. Niets in deze sculptuur is geweldig of hard, de bekomen effecten vervloeien in elkaar, de lichamelijke vorm wordt zelden geschonden maar zoo gesynthetiseerd dat hij spreekt meer dan den mond die lichtelijk geopend in de weeke vormeloosheid der jeugd nog zwijgt, meer dan de oogen, spleten die versmallen voor een te heftig licht. Ergens een oude Griek heeft gezegd: ‘het oogloos beeld aanschouwt u met geheel zijn lichaam’. Uit de confrontatie van onzen adamischen droom met deze sierlijke en doorzinderde werkelijkheid, uit de ontmoeting van ons tijdelijk leven met deze stille blijvende getuigen van ons meest verheven begeeren, ontstaat een euphorie waartoe slechts zeer enkele levende beeldhouwers in Vlaanderen den toeschouwer kunnen voeren. De kleine naaktfiguren van Debonnaires wijzen op een zeer verfijnde intellectualiteit, ze zijn luid van een bedwongen innerlijk

F. Debonnaires - Hoofd (Steen)

F. Debonnaires - Tors (Steen)

F. Debonnaires - Badenden (Plaaster)

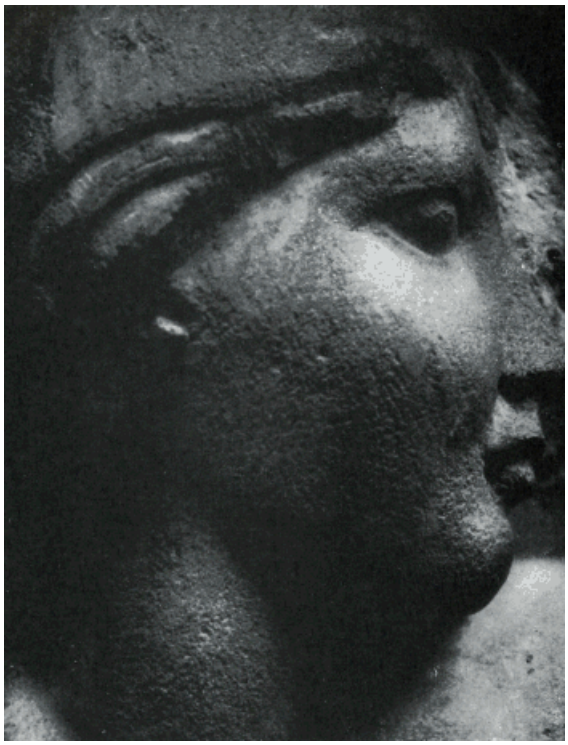

F. Debonnaires - Fragment (Steen)

leven dat zich niet uit in de mondhoeken of in den blik, maar dat het heele beeld van binnen doorlicht, zoodat de vorm een wand wordt tegen de buitenste duisternis die de wereld en de tijd is. Het vibreerende van deze vormen neemt alle verstrakking weg en het hindert toch niet hun verbazend monumentaal karakter.

Dit wondere leven is m.i. in bijkomende orde te danken aan het feit dat Debonnaires, in tegenstelling met de meesten zijner gelijken, het beeldhouwen ook in zijn oorspronkelijke beteekenis beoefent. Het voorbeeld van Ernest Wijnants heeft meer ingewerkt dan men doorgaans beseft: terwijl onze beeldhouwers jaren lang aan de diverse Academies met klei prutsen en het kappen overlaten aan practiciëns die er een mechanische taak van maken, heeft hij er steeds op gewezen hoe een beeldhouwer moet in staat zijn te beeldhouwen. Hijzelf, opgegroeid uit het Mechelsche ambacht van meubelbeeldhouwerij, in staat met ongelooflijke vaardigheid direct in de stof te werken, heeft vele jongeren rechtstreeks of onrechtstreeks tot het besef gebracht van die waarheid dat het beeld in den steen zit verborgen en dat de beeldhouwer het moet kunnen reveleeren. Dat gevoel is ook bij Debonnaires uiterst levendig: het is een gevolg van den eerbied voor en de kennis van de stof, van de vereischten van den poreuzen zachten steen ‘poli, sanaf et si précieux’ lijk het lichaam der vrouw zelf, van het brons waarop het licht zoo verraderlijk en onverhoeds kan invreten.

Zooals bij Wijnants en bijna even intens voelt men in het werk van Debonnaires, spijts zijn bescheiden afmetingen, een nieuw bewustzijn der verwantschap tusschen het beeld en de architectuur. In de mate waarin de architectuur haar doelstellingen zuiverder ging poneeren, werd de kloof tusschen haar en de beeldhouwkunst grooter in de laatste jaren en daar waar men in modernen zin tot een samenwerking kwam, gebeurde dit voor de beeldhouwkunst in vrij vernederende voorwaarden. Er wordt thans een reusachtige poging tot verzoening belegd ter gelegenheid van de Brusselsche Tentoonstelling van 1935. Men heeft een groot

aantal decoratieve werken besteld en men vond zelfs nieuwe formules voor de uitvoering: ook Debonnaires werd met het schetsen van vier figuren belast die onder zijn leiding door drie andere beeldhouwers zullen uitgevoerd worden. Hij heeft het onderwerp, de vier seizoenen, op gelukkige wijze opgefrischt en de figuren tot een eenvoud en een onderlinge harmonie opgevoerd die zonder conventioneele hulpmiddelen, zelden bereikt werd.

En ook hier weer heeft hij de onvermijdelijke armoede der plastiek, - die kunst met het eenige onderwerp, het menschelijk lichaam - zoo bemeesterd dat zij tot een heerlijke belijdenis van vreugde, frischheid en stralende kracht is gegroeid.

MARNIX GIJSEN

Na het feest

Zij keek hem aan. Haar oogen waren
Wondren van gekwelde lust.
Hij dacht niet eens. De wilde baren
Brengen u verder van de kust.

Maar na het feest heeft hij begrepen
Dat alle zinnen zinloos zijn.
Hij heeft haar dan opnieuw gegrepen,
Onvoldaan van aardschen schijn.

P. ROGGHÉ

Het Moment

Grondeloos, zonder maat of tijd
In u verzonken en dronken
Van steeds wegvluchtende eeuwigheid.

[P. Rogghé]

De Finale

Wij hebben ons gemeten
Binnen en buitenwaarts,
Zonder geweten
En heel aardsch.

En tot finale
Van dit hooglied
De schrale vertroosting
Van het niet.

P. ROGGHÉ

Kraaien hebben gekrast

(Slot)
III

Het huis is leeg als ik opsta. De kinderen zijn reeds lang naar school. De meid legt linnen te bleeken op de wei. Ik hoest in gangen en kamers om de aandacht te trekken van mijn vrouw of om een teeken van leven te krijgen van Willem. Gangen en kamers hoesten met een doffen galm terug. Mijn morgenkoffie is warm gehouden op den damp van den waterketel. Ik ontbijt alleen.

Ik hou van deze stille voormiddaguren, nu de tuin zoo blauw ligt. De lucht is één heldere parel, waarachter er zon straalt. Er bestaat dan toch zoo iets als vrede, een moment van afwachting na een slapeloozen nacht, de verademing in de eenzaamheid van een stil huis. Op de dakgoot van het kippenhok wipt een musch en draait het kopje met hoekige bewegingen. Maar vooral een fijne tak van den wingerd, blond en ontbladerd onderaan, is mooi: aan zijn top, tegen den grijzen muur draagt hij nog blaren, als een tros, met al de kleuren van geelgroen tot rood, de kleuren van rijpe peren. En een peer, bij het ontbijt, sappig en koud en zoet, maakt het brood korrelig en welriekend. Er ronkt een vliegtuig, dicht bij ons huis.

Hoe een hand, die op mijn schouder wordt gelegd, mij zoo kan doen schrikken. Willem, heb ik onmiddellijk gedacht, met een gansche sliert onaangenaamheden en een stroef gevoel, zooals men dat heeft wanneer men langs een wingerdslinger al de blaren tusschen de vingers wegritst. Het was nochtans de vertrouwde hand van mijn vrouw. Maar Willem stond achter haar. Zij waren samen naar het dorp geweest. Hélène bloosde en lachte:

- ‘Het is warm als men loopt.’ Willem zag er eer bleek uit, scherp van gezicht, in den rook van een sigaret. Hij zei: - ‘Een morgenwandeling doet waarachtig goed.’ Ik antwoordde: - ‘Dat moet ge dan maar dikwijls samen doen.’ En meteen was er tusschen ons drieën een aarzeling, die misschien nog meer van gêne weghad.

Ik had nochtans zonder bijbedoelingen gesproken, al erken ik, dat Willem voor mijn gevoel een onbehagen in huis had gebracht. Willem ging zijn goed ophangen in de gang, - er was maar even de vage plooi van een glimlach om zijn mondhoeken geweest. Hélène nam mijn hand, drukte ze vergoelijkend en zei: - 'Ik zou het prettig vinden indien wij van Willems verblijf bij ons een plezierige partij konden maken.'

- 'Ha? Doe dat gerust, als u dat mogelijk is.'

- 'Neen, ik zou willen dat gij meedoet?'

- 'Ik zal doen wat ik kan,' beloofde ik, vol goeden wil, doch zonder allen argwaan tegen Willem van mij af te kunnen zetten. Toen hij weer binnenkwam, spande ik mij in om een hartelijk gebaar te maken. Ik ging op hem toe, lei een hand om zijn schouder en, besloten om mijn geheime zorg maar ineens te luchten, voerde ik hem mee naar de fauteuils vóór het tuinvenster, deed hem zitten en vroeg, zoo los als het mij mogelijk was:

- 'Dus ge zijt onze gast?'

Ik moest oprecht lachen, toen ik mijzelf betrapte op de manie van een gemeenschappelijken vriend, den grooten, blozenden Louis, die altijd gewichtig zijn overwegingen begon met een 'dus', waarvan niemand kon weten waarop die sloeg. 'Dus heeft Engeland aan Ottawa zijn wil opgedrongen.' 'Dus is de moderne schilderkunst op een nevenpad geraakt.' Voor en na zijn 'dus' hing er altijd een betoog in de lucht, dat steeds uitbleef. Ik echter vervolgde met *mijn* 'dus' het gesprek, dat aan den boschkant begonnen was, - over een slapeloozen nacht van monologeeren heen. Willem nochtans lachte met mij mee.

- 'Dus ik ben uitgeschud,' zei hij met grappige losheid. Hélène, doelend op Rapallo, viel hem verontwaardigd in de rede:

- 'Wat die kerel toch een slachtoffers heeft gemaakt!'

- 'Denk niet dat ik mij zoo erg slachtoffer voel,' lachte hij. 'Vandaag ben ik arm, morgen niet meer. Dat wisselt af en toe. En een verstokte vrijgezel als ik trekt

zich wel uit den slag.’ Daarna richtte hij zich weer tot mij en hernam:

- ‘Dus ik ben uitgeschud. Meen nu niet, dat ik hier maar ben omdat ik niet weet van welk hout pijlen te maken. Ik kan het zonder pijlen wel doen. Maar om ernstig te zijn, moet ik u nog antwoorden op uw brief van twee jaar geleden? Gij herinnert u toch nog...’

- ‘Ik herinner mij die dingen nog min of meer.’

- ‘Goed dan, dat ge er om lachen kunt. Ik was in het bootje van Rapallo gestapt. Ik schreef u toen, dat ik in uw waarschuwing een blijk van vriendschap zag, maar dat ik u later zou antwoorden. Ik ben bij Rapallo gebleven. Ik hoor nog ons kort gesprek, bij mijn laatste telefoontje. - “Laten we elkaar niet terugzien, zoolang ge met dat heerschap samenwerkt.” - “Dat is een grap.” - “Dat is absolute ernst.” - “Absolute ernst is gekheid.” - “Gekheid voor gekheid dan: het is gek bij Rapallo te blijven.” Het is nu later en mijn samenwerking met Rapallo is verbroken. Gij hebt in zekeren zin gelijk gehad: Rapallo gaat te ver. Het was van mijnentwege wel wat gek.’

Ik was tevreden dat hij zijn fout erkende, al deed hij dat nog zoo gereserveerd. En ik stond op het punt te zeggen, dat hij zich de moeite van een persoonlijk experiment had kunnen sparen. Maar reeds vervolgde hij, - de geestige tinteling week niet uit zijn oogen:

- ‘Noteer goed, dat ik u destijds niet direct heb geantwoord, omdat ik niet wilde handelen in een vlaag van slecht humeur. Ik zou u anders hebben geantwoord met een paradox: “Er is iets eerlijks in sommige ploerten, dat ik tevergeefs bij een heeleboel brave lui heb gezocht: zij zijn dikwijls minder schijnheilig en niet zoo geborneerd.” Ik ben blij dat ik u toen niet zoo vinnig heb geantwoord. Het ware een beleediging geweest. En bovendien was het niet omdat ik een bijzondere voorliefde heb voor eerlijkheid en intelligentie bij ploerten, dat ik bij Rapallo ben gebleven. Ik had vele redenen. Vergeet niet, dat hij begonnen was met mijn moeder een grooten dienst te bewijzen in een proces, dat zij aan de Banque du Sud had aange-

daan. Dat zou voor haar een halsbrekerij zijn geweest, als hij haar niet geadviseerd had. Ik ben toen stilaan zijn vriend geworden. Toen ik uw brief kreeg, was ik reeds min of meer op de hoogte van Rapallo's financieel goochelspel, al dacht ik minder aan systematisch oplichterswerk, dan aan subtiele gymnastiek om uit tijdelijke moeilijkheden te geraken. Die subtiele gymnastiek boeide mij buitengewoon. En dan, ik kon niet goed uw ultimatum uitstaan: met dat heerschap breken of elkaar niet terugzien. Ik heb altijd gaarne mijn eigen zin gedaan.'

Mijn vrouw zag dat ik ernstiger werd en kwam bemiddelend tusschenbeide:

- 'Als gij, Bert, maar niet zoo zwaar op de hand waart, en gij, Willem, maar niet zoo licht.'

- 'En ik zei zoo bij mijzelf: "He, waarom zou ik de gevaren niet mogen loopen, die Bert geloopen heeft?" Ik voelde mij als de vrouw van Sganarelle: "Et s'il me plaît d'être battue? In 't slechtste geval bega ik een dwaasheid." En slechts de dwazen hebben een heiligen schrik voor dwaasheden. Eerlijk gezegd, ik vond dat uw redenen de mijne niet behoefden te zijn. Onder vrienden moet elk zijn zin kunnen doen, dacht ik. En ik vond dat gij ongelijk hadt, radicaal allen omgang met mij te staken.'

- 'Er zijn momenten, waarop ge verwacht, dat een vriend uw wensch zal beschouwen als een gebod,' onderbrak ik hem wat te ernstig, want hij luisterde nog altijd even goedlachs. 'Te meer als men dien vriend zich hals over kop ziet storten in een avontuur, dat men zelf maar al te goed kent. Gij vondt mij een tikje kleingeestig. Ik vond u overmoedig en eigenwijs. Ik meende nochtans zeker te mogen zijn, dat gij onvoorwaardelijk op mijn hand waart.'

- 'Mea culpa, mea maxima culpa,' zei hij met komische onderwerping. 'Ik pleit niet. Ik verklaar. Ik dacht: Bert ziet na zijn eigen slechte ervaringen de dingen te somber in. Waarom zou ik het nu ook op een loopen zetten? En dan, Hélène, - hij wendde zich speelsch naar mijn vrouw om, - ik ben verkeerd gemaakt: uit puur

temperament willig ik nooit een ultimatum in. Ik ben op dat punt zooals een van mijn ooms: het ideaal van mij en alle vrijgezellen. Het verhaal van mijn oom heeft altijd al mijn tantes geschandaliseerd. Hij vertelde het altijd diep bedroefd: - ‘Ik heb eens in mijn leven op het punt gestaan te trouwen. De trouw is afgesprongen op een ultimatumkwestie. Ultimatumkwestie? Dat is te weinig gezegd. Het was een ultimatumsysteem. Het eerste ultimatum gold mijn reizen: - “Ik trouw niet met u, als ge later om de maand alleen blijft reizen.” Ik had kunnen antwoorden: - “Goed kind.” Want het ultimatum was slecht gesteld. Hoe kon zij het trouwen laten, voor iets dat blijken moest als we reeds getrouwd zouden zijn? Ik zei lachend: - “Dat zult ge later wel zien, maar ik wil u geen verkeerde illusies geven...” Ge ziet het, gansch de discussie was louter speculatief. De tweede maal was het ernstig. Ik droeg een wit en zwart geruite broek, waarvan Louise niet hield, - Louise heette mijn imperialistische aanstaande. Nieuw ultimatum: - “Als ge die broek nog draagt, ga ik met u niet meer uit.” Ik had die broek al lang willen afdanken. Ik kon het niet meer. Ik heb die geruite broek zelfs eens aangedaan met een smoking. Kortom, het dom ultimatum heeft Louise zoo opgewonden, dat ze heftig ruzie moest maken en dat scheiden de eenige uitkomst is geweest. Driekwart der groote oorlogen zijn alleen en uitsluitend het gevolg van een ultimatum,’ besloot mijn oom. Doch na een korte pauze beschuldigde hij zich heftig: - ‘Ik ben een idioot om op zoo'n grap een liefde te laten verkeerd loopen. En toch draait de wereld! Toch zit er iets vreeselijk ernstigs in! Wat een leven zou dat zijn? Altijd maar toe moeten marcheeren, omdat een vrouw op de plaats van haar hart een stapel ultimata draagt.’

- ‘Maar alle gekheid op een stokje, het heeft mij gespeten, Bert, dat gij mij en Rapallo toen over denzelfden kam geschoren hebt. Wil ik u wat zeggen? Wij zijn allebei nogal absoluut in onze opvattingen over de vriendschap. Kan ze lang wijken voor iets anders? Ik geloof het niet. Om eens absurd te redeneeren: als ik morgen premier van

België werd en gij de moordenaar van uw vrouw, - excuseer mij Hélène, - we zouden misschien allebei griezelen, maar eenmaal de eerste ontroering voorbij, zouden wij weten dat we toch nog op aarde één oprechten vriend behouden. Wij hebben eens tot elkaar gezegd, hoe was het ook weer? - 'Er moet een vriendschap bestaan, waarin de partijen zich nooit kunnen blameeren, dan door een vergrijp tegen de vriendschap zelf.' - Ik heb dat ook altijd gedacht voor Rapallo. Toen hij in groote moeilijkheden verkeerde heb ik hem dan ook bijgestaan en van raad gediend. Welbewust heb ik zijn verdacht spel meegespeeld. Ik weet het wel, dat zoo iets met uw ingeboren eerlijkheid in strijd is. Maar waar staat geschreven, dat in een wereld waarin het bedrog zooveel speling heeft, de eerlijkheid den voorrang op alles moet hebben? Voor mijn part was ik een veel te goede vriend van Rapallo geworden, om hem in den steek te laten. Ik weet het wel, dat men geëerd wordt met wie men verkeert, maar conventioneele eer, zonder risico, en eer 'tout court' zijn twee aparte begrippen. Ik dacht er niet aan den deugdelijken vriend te laten schieten om der wille van den ondeugdelijken financier, zoolang die vriendschap actief was en die financieele ondeugdelijkheid geen absolute rottigheid. Hij placht te zeggen: - 'Ik zal waarlijk verademen, zoodra ik van al dat geknoei zal kunnen afzien.' Helaas, hij zei al wat hem dienstig kon zijn. Dat is trouwens zijn sterkte. Zijn zwakte is echter, dat hij geen dingen zegt, die hij waarlijk volkomen meent. Toen hij bij mij op het vakje der vriendschap speelde, speelde hij dan ook valsch. Het geld, dat hij mijn moeder in haar proces tegen de Banque du Sud heeft doen winnen, heeft hij haar ruimschoots langs mij om weer ontfutseld. Ach ja, zoo is hij; een meester om langs zooveel omwegen tot zijn doel te komen: voor hem is het een spelletje zich tegen zijn eigen bank te keeren, om daarna meer op te strijken dan hij quasi heeft verloren laten gaan! En zoo begrijpt ge meteen waarom ik tenslotte mijn jas en hoed heb genomen, - het eenige wat mij nog overbleef. Ik ben niet naïef genoeg om te gelooven, nu ik alles

overzie, dat hij niet berekenend begonnen is met de comedie der vriendschap te spelen. Ik ben echter overtuigd, dat hij al spelend waarlijk mijn vriend is geworden. Doch de passie van 't geld, wel te verstaan van het in een vernuftig warnet opgevischt geld, ik zou zeggen de passie voor het subtiel oplichterswerk, is hem te machtig. Wat het zwaarst is moet het zwaarst wegen: bij hem was het die passie voor het financieel avontuur, bij mij is het altijd de vriendschap geweest. Ons afscheid was kostelijk. Ik zei tot hem: - 'Arme Judko, salut. Ik heb al vier maal geld bezeten en ben het al vier maal kwijt geweest. Gij zult er honderd maal hebben en 't helpt tot niets dan wat gek goochelen en scharrelen. Ik ben naast u toch een rijke meneer: ik heb een paar vrienden en ik houd ze. Gij hebt ter wereld alleen een goed stel vijanden. Eenzame sukkelaar op uw geroofd goud. Leen mij 100 frank op wat gij mij schuldig zijt.' Ik zag zijn bedrukt gezicht en moest hartelijk lachen. Hij zei: - 'Gij zijt de eerste man ter wereld, die mij niet verlaat als iemand, die mij vermoorden wou.' - 'Bij mijn weten, heeft ook mijn vriend Bert Voorhoof u netjes adieu gezegd,' onderbrak ik hem nog. Maar hij vervolgde: - 'De anderen waren radeloos: zij hadden met hun geld precies het licht van hun oogen verloren. Wim, doe nu niet onnoozel. Als ik morgen weer geld heb, hebt ge 't ook. Laat ons alles vergeten.' Hij sprak waarachtig als een berouwvolle overspelige vrouw, die de scheiding wil vermijden. Ik zei: - 'Sapristi Judko, maak me niet ijdel en doe me niet gelooven, dat ik de eenige man ben ter wereld, die u zoo heeft kunnen verteederen. Ik heb niet alleen geen geld meer, maar ik heb ook geen erfenis te verwachten. Gij kunt mij heusch van niets meer berooven.' - 'Stommeling,' zei hij met spijt en razernij, - twee aandoeningen, waaraan hij bij mijn weten nooit onderhevig was geweest. - 'Da-ag!' heb ik tot afscheid gezegd. - 'Streep onder de rekening. Ik begin op een nieuw blad.'

Hélène luisterde blijkbaar naar Willem met welbehagen. Zij keek naar zijn oogen, die zuiver en bruin blonken en zij glimlachte ingenomen. Naar mij zag ze op met onder-

vragenden blik als vond zij mij niet meegaand genoeg. De handen van Hélène lagen op haar knie gekruist. Willem lei er zijn beide palmen omheen, drukte ze innig, alhoewel met veel natuurlijkheid. En ik zag, dat zij tezelfdertijd zeer tevreden was en beschaamd tegenover mij, toen hij zei:

- ‘Ben ik mis? Maar ik mag hier jaren wegblijven en als een schoelie terugkeeren, ik ben toch zeker dat ik voor u beiden dezelfde gebleven ben.’ Hij zag mij daarna aan met een guitigen blik, alsof hij, gericht naar mijn vrouw, ook tot mij had willen spreken. Tenslotte kon ik onder de gansche comedie niet goed ernstig blijven. Er waren nog heel wat vragen, die ik gaarne aan Willem had gesteld. Ik schoof ze terzijde tot later en stak hem voor de eerste maal met losheid de hand toe.

- ‘Flauwe kul, dat lang wegblijven...’

Mijn vrouw wachtte als 't ware op dat teeken, om er opgewekt aan toe te voegen: - ‘En dat terugkeeren als schoelie is nog flauwer.’ Zij stond op, haalde een flesch porto en stopte ze mij, samen met den kurketrekker, in de handen. Nadat wij ons glas tegen het licht hadden gehouden tikten wij. Ik zag den tros rijpe wingerdblaren er naast, tegen den grijzen muur buiten. Ik dronk den Herfst, iets warms en koels. In mij stroomde, na veel weerbarstige uren, een gezellige genoeglijkheid.

- ‘Ik denk dat vanavond de buit van mijn jacht van gisteren genoeg bestorven zal zijn. Ik ga de fazanten pluimen. En gij?’

- ‘Ik ken er niets van. Maar dat is een reden te meer om mee te doen.’

Toen ik op het punt stond achter Willem de huiskamer te verlaten, kwam mijn vrouw op mij toe, nam mijn hoofd tusschen beide handen en zoende mij vol blijde goedkeuring.

IV

Terwijl we in het stalletje twee fazanten plukten is de knecht van het kasteel een prachtigen haas komen afgeven.

Hélène heeft het dier uit de handen van de meid genomen om het ons te komen toonen. Zij is opgetogen over het vriendelijk gebaar van den kasteelheer.

- ‘Willem, uw komst is vol goede voorteekenen. Wij zijn met wild overstelpt!’

Het is een buitengewoon aardige attentie van mijn buurman, al zitten wij nu, na mijn strooptocht, met een overvloed wild, dien we niet aan kunnen. Willem zegt:

- ‘Aan wie veel neemt zal veel gegeven worden.’ Hij lacht en ik voel, dat een stroom bloed mij naar het hoofd slaat. Ik vind die persiflage te raak, om er niet verveeld door te zijn.

- ‘Hebt gij tenminste den knecht van 't kasteel een goede fooi gegeven?’ ga ik bij de meid informeeren. Zij valt zooals altijd uit de wolken.

- ‘Nee, maar ik heb aan mevrouw vergeten te zeggen, dat ik de boodschap moest afgeven: Met de groeten van baron 't Sas ter Meeren en dat de haas zoo lekker smaken zou als 't wild, dat meneer gisteren geschoten heeft.’ Mijn eerste impuls is geweest aan de meid te vragen liefst aan niemand een woord over die boodschap te zeggen. Doch ik heb mijn schaamtegevoel overwonnen en ik heb de geschiedenis aan Willem en Hélène verteld. - ‘Vindt ge dien kasteelheer geen fijne vent en een geestige baas? Prachtig is dat, prachtig.’

In den grond bleef er mij geen andere houding over dan te lachen over mijn eigen kleine onvolkomenheden. Wel beschouwde ik het als een lichte verademing, dat ik dien middag een afspraak had om eenige nieuwe doeken van een jong schilder te X... te gaan bekijken. Het deed mij goed even alleen te zijn en voor mijzelf te antwoorden op de vraag of het nu tusschen Willem en mij werkelijk was als te voren. In gemoede zei ik ja, maar zonder veel overtuiging. Ik zat in den electrischen trein met een oorlogsverminkte, die er op belust was een gesprek aan te knoopen. Daar beging ik de onvoorzichtigheid om te informeeren ‘of hij nog last had van oude wonden’ - ik was gek genoeg om dat overdrachtelijk te bedoelen en van

zijn antwoord een les te verwachten, want mijn vriendschap had toch een verminking ondergaan.

Tot in het eind-station te X... hield hij mij met een soort wellustig genot een betoog over een volledige staalkaart van alle mogelijke wonden, die zich misschien in een gansche legerdivisie kunnen voordoen, en die hij met evenveel trots als zelfbeklag monopoliseerde:

- 'Ik ben geen gewone verminkte met 100% invaliditeit, - men heeft mij 200% toegekend, omdat ik voor speciale verzorging permanent een verpleegster noodig heb. Er zijn er met twee zilveren ribben. Ik heb er acht. Bovendien heb ik...'

Het welbehagen waarmee hij over zijn onovertroffen wonden en kwalen sprak had dan toch tot gevolg, dat ik mijn zorgen van moreelen aard als onbelangrijk terzijde stelde. Dan maar ook opgewekt gebleven en uit het complex der reacties van oude wonden, die alle op eigen wijze nawerken dit onthouden:

- 'Als ge mijn mouw wilt opstroopen zult ge daar een litteeken zien. Ik mag er niet naar kijken of het doet me pijn. Dan moet ge er maar nooit naar kijken, zult ge zeggen? Ja, maar er mag geen regen in de lucht hangen of "mijn" heupbeen zou mij doen schreeuwen. Welnu, als er regen op komst is, dan bezie ik het litteeken van mijn arm. Mijn pijn aan de heup gaat daarmee niet weg. Maar over mijn heup en mijn arm verdeeld is ze veel beter dragelijk.' Hij gaf een knipoogje en was stralend. Hij was er blijkbaar fier op de pijn zoo sluw te verschalken. Het goed humeur van dezen man, som van verminkingen, bleef tot het eind aanstekelijk.

Ik was later thuis dan eerst voorzien. De kinderen waren al naar bed. Wij soupeerden gedrieën. Het relaas over mijn treinontmoeting deed mijn vrouw even griezelen, doch daarna jubileeren met Willem, die de zedeles trok: - 'Met wat armen en beenen minder is de mensch veel gelukkiger, maar het ideaal is om mét armen en beenen zoo gelukkig te zijn als zij die er geen hebben.'

Speelsch deed mijn vrouw of ze diep nadacht: - 'He-

mel, hoe kom ik daar bij?’ Willem zei snel: - ‘Dat is heel eenvoudig: het ideaal is om verminkt of niet het geluk waard te zijn!’ Het werd met roemers wijn en vriendschap, een samenzijn vol uitgelatenheid.

Onder het eten is immers de feestelijke stemming volgroeid, zooals wij die enkele malen hebben gekend, toen zich tusschen ons nog geen enkel incident had voorgedaan. Moet ik dat niet een zalige roes noemen? Ik weet niet hoe mijn vrouw en Willem dien roes ondergingen. Zij dronken en zij lachten om alles. Zij zagen mij als in een opgewekte verstandhouding aan, ondervroegen mijn blik met een beschermende blijdschap in de oogen, als hadden zij overleg gepleegd om mij de vraag te stellen: - ‘Is het leven nu niet mooi?’

En inderdaad ik vond het leven stralend. Ik proefde in het kastanjemoes en de gebraden fazanten, in den wijn en de truffels iets van den wilden smaak van het najaar, iets van aarde en natte blaren, samen met een bedwelmenden geur. Ik zag het licht over de gedekte tafel en het was warm en besloten. Daarbuiten wist ik den nacht en de ruimte vol waaiende boomen. Ik kon soms, de lippen in den wijn, even roerloos blijven om naar hun klotsen en ruischen te luisteren. Ik stelde mij voor hoe bij zulk weer de wolken voorbij de sterren varen. En ik voelde mij gedragen door een verrukking, die niet uitsluitend in dit samenzijn haar oorsprong vond.

- ‘Bert hoort vreemde stemmen,’ lachte Willem.

Ik zei: - ‘Ja.’ Ik hoorde ook zegevierend vreemde stemmen, maar met het gevoel van uit zwaren druk op te staan. Dan zag ik, dat Hélène's gezicht, misschien wel van 't vele lachen, betrok. Ik vatte haar hand. Ik zoende ze. Ik zei: - ‘Wees gerust. Ik voel mij veilig vanavond.’

Zij vroeg teleurgesteld:

- ‘Vanavond alleen?’

- ‘Ik voel mij altijd veilig als ik denk aan het land rondom ons, aan de notelaren, de accacia in den tuin, aan de rhododendron- en de asterstruiken, aan het winterkoren, dat gisteren werd gezaaid in het dal.’

Hélène had het instemmende knikje van Willem noodig om weer rustig en blij te worden. Hij zei overigens tot haar: - ‘Bert is altijd, onder het uitoefenen van zijn vak een stuk kunstenaar geweest.’ En hij hief zijn glas en proclameerde met lollige bezieling: - ‘Wij zullen nooit brave burgers worden! Wij zullen altijd op iemand of iets verliefd zijn! Hélène, wij zullen niet noodeloos hebben geleefd.’ Wij waren alle drie, verblijd door den wijn en de vriendschap, boven de nuchterheid gestegen, die u anders in de benepen dagelijksche realiteit bevestigt. Er was alleen nog iets vaag beklemmends, dat ik van mij afwerpen wilde.

Ik weet niet waarom ik plotseling dien plechtigen toon aansloeg. - ‘Wij hebben niet noodeloos geleefd, neen, maar ik, ik heb verkeerd geleefd. Ik heb dom geleefd.’ - ‘Leve de domheid dan,’ jubelde Wim. Maar mijn vrouw gaf hem een teeken te zwijgen. - ‘Hoe zoo?’ - ‘Ik heb te veel naar een verkeerde inclinatie geleefd. Eerst als kunsthandelaar. Ik vertrouwde in mijn doorzicht. Een criticus kan zich alle dwaasheden veroorloven voor een schilderstuk. Een kunsthandelaar echter beoefent de critiek in bankbiljetten. Vergissingen worden duur betaald. Maar zekerheid in de keus krijgt haar belooning op de bankrekening. Mijn schilders maakten de doeken, goede en slechte door elkaar, terwijl ik de reputaties maakte op de keur van schilderijen, waarin groeikracht stak. Het is passionant schilderijen te koopen, waarvan men zeggen kan: - “Die kunnen rijpen als wijn, - daar steekt stof en bouquet in.” Het was het moment van een soort triviale kortzichtigheid. Ik zag mijn bankrekening stijgen. Ik werd dupe van het spel. De fluctuaties van mijn bankrekening kwamen mij voor als iets dat eerbiedwaardig was: mijn kunst- en levensinzicht konden in cijfers worden gemeten. De schilders hadden respect voor mij en mijn geld. Zooals zij een mooi doek schilderden, maakte ik een mooi fortuin. Dat werd fascineerend op zichzelf. Rapallo heeft het spoedig gemerkt. Ik was verrijkt in zelfgenoegen en zelfvertrouwen. Van mijn zelfgenoegen heeft hij mij genezen: ik

heb het nu een beetje nauw, - ik zou evengoed arm kunnen zijn. Mijn zelfvertrouwen, dat is een andere kwestie... dat is een andere kwestie...'

Ik geloof dat ik op 't laatst met overmatige luchthartigheid sprak. Ik spande mij tenminste in om bij sombere woorden niet somber te doen en onderbrak mijn ontboezeming om de glazen opnieuw te vullen. Hélène en Willem lieten mij echter alleen drinken.

- 'Drink toch niet te veel,' vroeg mijn vrouw met zoeten aandrang, waarin misschien wel wat bezorgdheid klonk.

- 'En waarom niet?' lachte ik overmoedig terug. 'Vóór één keer dat we licht van geest zijn, zooals men het maar alleen is als alle zwarigheden afvallen... Drinkt ge niet mee, dan ga ik cavalier seul.'

- 'Kom, gauw!' zei Willem tot mijn vrouw. Hij hief zijn glas op, tikte met een hoffelijk gebaar tegen haar roemer. Zij bracht toen ook den wijn even aan de lippen.

- 'En nu de kwestie van het zelfvertrouwen...?' vroeg hij.

- 'Van het vertrouwen, tout court,' antwoordde ik snel en uitbundig. 'Vertrouwen en zelfvertrouwen hangen samen. Ik had het verkeerd geplaatst.'

- 'Uw financieel vertrouwen. Bij Rapallo. Dat was inderdaad verkeerd geplaatst,' gooide Willem er droogkomiek in.

- 'Mijn vertrouwen, tout court, had ik verkeerd geplaatst. Ik vertrouwde in het talent om kunst- en levensinzicht met geld te meten. Ik vertrouwde in den kunsthandel en in de financiers als in een spel, dat superieur kan zijn, en in elk geval even vernuftig als elke andere speculatie van den geest. Misschien bestaat er een respectabel genie van handel en financie, - maar wat ik thans zeker weet is dit: ik had de hiërarchie omvergegooid. De eenvoudigste van mijn schilders, die geleid door zijn vijf zinnen, zijn aandoeningen, zijn vreugde of verdriet met wat goedgekozen verf uitstrijkt, is tienmaal respectabeler.

Ik ken twee of drie goede schilders, die schilderend, het leven vieren. Ik zelf ben als kunsthandelaar en financier gewaar geworden, dat in mij de mensen dreigde uit te drogen. De handelaar en de financier zochten het geld te domineeren: zij werden er door beheerscht. Zij volgden zijn schaduw, zijn klank, zijn geur. Rapallo is niet de eenige, die het boven alles stelt. Maar het meest heb ik mijn vertrouwen verkeerd geplaatst, toen ik in nood was geraakt. Ik moest aan geen enkelen mensch ter wereld, aan geen enkelen collega geld vragen: het geld heeft zijn eigen wetten, geld tegen geld, oog voor oog en tand voor tand. Maar ik spreek niet van geldnood. Toen ik in nood verkeerde, in den nood van iemand, die zich kwetsbaar voelt en die wankelt, toen heb ik rechts en links naar een hand gegrepen, naar de hand van goede bekenden en vrienden. Ik heb mijn vertrouwen verloren in de solidariteit van bekenden en vrienden, die door het geld zijn geraakt...'

Nu ik dat hier neerschrijf valt het mij moeilijk dien vlotten gang terug te vinden, waarmede ik er dat allemaal uitflapte, met een luchtigheid die een groeiende ontroering bemantelen moest en die hoogdravend werd. Maar het vraagt mij nog meer inspanning om iets van dat soort uitbundige vervoering terug te vinden, waarmee ik verder sprak en handelde vooral. Ik moet zelfs mijn neiging overwinnen om een tikje schaamte niet met een ironisch relaas te verbergen. Maar tant pis. Ik stond op, ik werd bleek van mijn ernst. Ik liep om de tafel heen en ging achter mijn vrouw staan. Ik sloeg sidderend van teederheid, boven de stoelleuning, mijn armen om haar borst. Ik boog voorover en de wilde geur van haar haar sloeg mij in 't gezicht, toen ik er mijn mond in drukte. En na dien zoen lei ik mijn hoofd langs haar wang, terwijl ik tot haar zei, alsof we alleen waren gebleven, met een huldigende innigheid, zooals ik haar nog nooit te voren had betoond:

- 'Er is maar één solidariteit, die stand houdt, na die van de ouders voor de kinderen: de solidariteit tusschen

man en vrouw. Een solidariteit, die door de jaren, het samenleven van elken dag, een vereeniging van geest en leden is gemaakt. Ik weet niet hoe diep ik zou gedaald zijn in de ontgoocheling als ik u niet onvoorwaardelijk bij mij had gehad.'

Na zulke ontboezemingen is het moeilijk terug te keeren naar uw plaats. Ik kan mij tenminste niet meer zonder blozen voorstellen hoe ik het gedaan heb gekregen om daar weer te gaan zitten, met Willem aan mijn linkerzijde en Hélène aan mijn rechter. Toen ik weer zat, hief Willem het hoofd op en keek niet langer in zijn glas wijn, dat hij met gespannen aandacht bleek te bestudeeren, terwijl ik mijn vrouw omhelsde.

- 'Dat bewijst eenvoudig, dat gij veel van elkaar houdt en elkaar den steun kunt geven, die een mensen maar alleen in een waarachtige genegenheid vindt.' Hij glimlachte tot mijn vrouw.

Zij was reeds hoog rood. Zij werd nog gloeiender. Haar lippen trilden in een van de mondhoeken en zij sloeg een enkelen blik op mij. Ik zag over haar oogen het snel klapperen der wimpers, zooals de vleugels slaan van een angstigen achtervolgden vogel.

- 'Willem heeft gelijk!' triomfeerde ik. 'Wees maar niet beschaamd, Hélène,' voegde ik er aan toe, met het eenige resultaat, dat zij dieper het hoofd boog. - 'Ik heb aan alles en iedereen leeren twijfelen,' riep ik uit, 'maar niet aan mijn vrouw en de goede aarde!' Maar ik zag haar oogen vol tranen springen. Zij greep haastig naar haar glas en bracht het aan den mond. Een van haar tranen trok een glanzend spoor over haar wang en viel in haar glas. Zonder daarop acht te slaan dronk zij zenuwachtig een teug. Zij verslikte zich en hoestte, geheel weggedoken in haar servet. Toen ze van de bui wat bekomen was en weer haar gezicht liet zien was het pijnlijk vertrokken, maar zij streed blijkbaar om een glimlach te simuleeren. Zij stond op, excuseerde zich. - 'Het wordt laat voor mij.' Haar lippen beefden even toen zij, als geslagen, een moedig knikje gaf, zonder Willem of mij aan te

zien. En zij ging. Toen zij naar de klink tastte om de deur achter zich te sluiten zagen wij alleen haar rug.

Er was in de kamer als een nat doek gevallen, dat alle warmte en al de golven van onzen lach en onze discussie in een koele stilte neersloeg. Willem hield een brandende lucifer aan een uitgedoofde sigaar, die bij den rinzigen geur van de wijnkliekjes vunzig rook. Toen de sigaar weer brandde wreef hij met de lucifer langs de gloeiende stomp en een kleine regen vonken viel neer. Al onze aandacht was precies rond die vallende vonken geconcentreerd. Maar in een verwarde spanning zocht ik te doorgronden wat die onbeheerschte ontroering van mijn vrouw wel beteekenen kon. Ik zag sterlings in den vonkenregen, alsof daarin den zin te lezen stond. Ik zag een achteloos op en neer gaande hand. Ik zag toen ook Willem glimlachen. Dat bracht mij geheel van mijn stuk, - zonder zekerheid, ellendig als iemand die te veel en zonder reden heeft gelachen, en plotseling twijfelend of ik mijn vrouw wel zoo volledig kende als ik dacht.

V

Zoo dikwijls heb ik na de gansche Rapallo-affaire mijn eigen gemoed en geest gepeild, dat ik mij maar half meer rekenschap gaf van wat rondom mij gebeurde. Ik moest opnieuw mijn verhouding bepalen tegenover de menschen en de buitenwereld en ik vond twee vaste hoeksteenen: mijn vrouw, mijn kinderen, - het familieleven; de aarde, de bosschen, - het landelijk leven. Ik meende het waarachtig, toen ik mij naar een wijs schilder ging spiegelen: gevoelig en aandachtig voor de aarde, planten en dieren, opgenomen in het rhythme der seizoenen, dankbaar voor pijp en tabak en den rook, die de herinnering aan misslagen en ijdelen omgang verdoezelt, en alle leven geconcentreerd in één zekere liefde. Ik heb een vrouw, die altijd ‘ja’ heeft gezegd, en haar ‘ja’ heb ik steeds argeloos aanvaard. Sinds gisteravond staat mijn geest vol vragen: wat is er gaande met haar?

Dezen ochtend vroeg ben ik in haar kamer gegaan. Zij opende haar oogen, nog half in slaap en zonder mij de gelegenheid te laten haar het woord toe te sturen, heeft zij gauw naar de kinders gewezen en met een vinger op den mond gevraagd dat ik zwijgen zou. Zij heeft terstond het hoofd afgewend en opnieuw de oogen gesloten als overviel haar weer de slaap. Maar toen ik bij het heengaan aarzelde alvorens de deur achter mij toe te trekken, heeft zij mij, scherp wakker, zonder pinken nagekeken. Is dat maar half bewustzijn na den slaap, of een spontane afwijzing, die nog samenhangt met haar houding van gisteravond?

Het wachten op het herleven van gansch het huis vervulde mij met ongeduld. Om den tijd te korten lei ik mij als een goed bepaalde taak op naar het derde boschje in het dal te wandelen en met niets bezig te zijn dan met het land. De morgen was paars zonder zon, doch klaar van een open plek in het wolkendek langs het Westen. Dat gaf aan de velden een goed afgeteekende lijn en ver, naast het Perckbosch, kon ik in de kleine stippels op 't land, de zittende figuren van boeren herkennen, die voor hun strooschermen het loof van de cichoreiwortels sneden. Het Perckbosch zelf was sinds ik het nog met aandacht observeerde fijner en ijler geworden. De boomen droegen nog alleen blaren aan hun top. Die toppen waren vergeeld, terwijl het donker struikgewas nu los lag van de loovermassa der boomen. Tusschen die toppen en het struikgewas waren nu ranke stammen op den hemel boven den berm geteekend.

Ik ging een olmenrij voorbij. Twee opgeschrikte kraaien klapwiekten onder de kruinen, ter hoogte van mijn voorhoofd en vulden een korte poos gansch mijn horizon boven het dal. Ik lachte om de gedachte, dat eenvoudigen van geest in deze zwarte vlucht romantische voorteekenen van onheil zouden zien. Ik lachte. Ik raapte snel een brok aarde op en keilde ze de kraaien na. Zoo, slechte voorteekenen, daag ik u uit. De hemel werd precies gescheurd: de kraaien sloegen hoekig hun vleugels en snerpend klonk

hun gekras. Ik zag ze verder op het zwarte land roetzwart neerstrijken.

Ik volbracht mijn eigen opgave met volle toewijding aan den helderen morgen. Voor mijn voet wipten twee kikvorschen weg en maakten den zandweg kleverig. Ik wandelde heen, ik wandelde terug. Ik kwam in onzen tuin. Ik sloot de oogen, en boven versch geploegde blinkende aarde zag ik nog in gedachte glanzende herfstdraden hangen. Ik opende ze weer en door het glas en het wijngaardloover van een serre in den tuin zag ik mijn vrouw en Willem. Ik stond stil met dezelfde beheersching waarmee ik de kraaien met hun vleugelslag mijn horizon had zien stukslaan. Ik keek toe. Ik zag mijn vrouw en Willem naast elkaar gaan met den onbestemden gang van menschen die achteloos zijn voor hun wandeling en maar letten op elkaar. Onwillekeurig luisterde ik met gespitst oor. Ik kon alleen hooren, dat zij rustig spraken. Ik wilde het gevaar niet loopen daar in die aandachtige roerloosheid betrapt te worden en al evenmin wilde ik hen als een soort argwanig echtgenoot overvallen. Ik vervolgde mijn weg en floot zacht een vage wijs. Maar toen werd ik gewaar dat al mijn spieren gespannen waren en trilden onder den slag van mijn hart.

Hélène en Willem merkten mij op en riepen mijn naam met een - ‘Goeden morgen.’ Het duizelde mij een stond: de grond en alle zekerheden schenen onder mijn voet te verzinken. Hélène's en Willems natuurlijkheid deden mij het volgende oogenblik aan mijn overstelpenden argwaan twijfelen. Want Hélène en Willem waren argeloos, kalm, alhoewel mijn vrouw over haar gezicht dat raadselachtig genoegen droeg, dat zij altijd heeft gehad in aanwezigheid van Willem. Toen mijn vrouw mij zoende en ik Willem de hand drukte was ik van ons drieën de eenige, die aangedaan was. Ik vond met moeite een uitvlucht, ‘dat ik klappertandde van den honger en de koele ochtendwandeling.’ Maar de blik die zij wisselden was vernederend door één zelfde ongeloovige verstandhouding. Ik voelde mij tenslotte als jaren geleden, toen ik naar de vriendin van mijn

vrouw omzag, omdat Willem en Hélène zoo zeker waren in de rust van hun vriendschappelijken omgang. Toen echter was het van mijnentwege slechts een bescheiden ontgoocheling. Zoodra Willem het had gemerkt had hij zich lachend teruggetrokken. - ‘He, maar ge zijt dol op dat kind. Trouw het. Het is de moeite waard.’ Maar nu overviel mij een onzeggelijke droefenis. Ik overzag in een snellen blik, sinds Willems terugkeer, twintig kleine blijken van een opgewekt accoord tusschen hen beiden, waarvoor ik in mijn eigen weigerachtigheid blind was geweest. Ik beproefde die teleurstelling onder het ontbijt dat we samen gebruikten nog met wat scherts te verbergen. Maar ik had duidelijk het gevoel dat zij mij als helder glas doorzagen. Tenslotte bleef mij niets anders over dan katterigheid, van den wijn van gisteren, voor te wenden, om mij na het ontbijt in mijn kamer terug te trekken.

Hélène had mij op den voet gevolgd. Ik weerstond een oogenblik niet aan den lust om haar uit de kamer te wijzen zooals zij het een paar uren vroeger met mij had gedaan. Ik zei vrij bits, dat ik wat rusten wilde.

Maar bitsiger dan zij ooit tot mij heeft gesproken en als was ik voor de eerste maal niet meer dan de kinders:

- ‘Nonsens, dat rusten. Ik heb er genoeg van.’

Haar gezicht stond bleek en hard. Zooals ik het nooit had gekend. En met een beslistheid in de uitdrukking, die er haar koel en roekeloos deed uitzien. Het was verwondering van mijnentwege, die mij deed stamelen als inderdaad een kleine jongen:

- ‘Nonsens, dat rusten... En ik zou wel willen weten waarvan ge genoeg hebt?’

- ‘Van uw teemen en flikflooien.’

Zij moest geen enkel oogenblik naar woorden zoeken. Zij sprak ze uit met minachting. Ik begreep niet wat zij met dien strakken uitval bedoelde, ik was evenzeer geschokt door die hartstochtelijke energie, die maar uiterlijk op koelheid kon lijken, want van nature is zij warmhartig, zacht en inschikkelijk. Ik aarzelde nog of ik de beleedi-

ging moest luchten, die mij overhoop zette, of mij verder inspannen om iets van dien ommekeer te verstaan. In mijn verwarring moest ik allesbehalve een fraai figuur slaan. Ik observeerde nochtans halsstarrig mijn vrouw. Tot de kleur van haar oogen toe was anders geworden dan ik ze altijd had gezien: een vlam van energie maakte ze flikkerend en zwarter. Ik had het gevoel tot een vreemde te spreken:

- 'Teemen en flikflooien?... Ik vermoed, dat gij ongelijk hebt woorden te gebruiken, waarmee ge niet vertrouwd zijt. Sinds wanneer heb ik het verdiend door u zoo te worden toegesnauwd?'

- 'Sinds gisteren!' antwoordde ze snel en brutaal.

- 'Ik begrijp er u niet beter om.'

- 'Niet noodig. Onthou één ding: ik wil niet meer dat ge mij nog sentimenteel vóór uw vrienden in uw armen neemt.'

Ik zag, dat de spanning van haar gezicht week. Ik besloot er uit dat ze van haar grootste grief was verlost. Zij ging op een stoel zitten en begon glimlachend met de vingers op de tafel te trommelen. Maar ik miste in gansch haar houding de tegemoetkoming die haar altijd dat uitzicht van deemoedige echtgenoote heeft gegeven, die zachtheid van beminnende wederhelft. Meteen was ik niet meer zeker van mijn gezag. Een vreemde onrust vervulde mij. Het was daarom wellicht, dat ik mij aan bijkomstigheden vastklampte, alsof ik alles zou hebben begrepen en aangenomen, als het maar op een vriendelijken toon was gezegd.

- 'Na dat teemen en flikflooien, verwijt ge mij sentimentaliteit. En wat die vrienden betreft, vóór wie ik u niet omhelzen mag, mij dunkt, dat ik nogal eenzaam leef...'

- 'Ik wil wel de punten op de i's zetten,' onderbrak ze mijn argwanig trage opmerking. 'Ik wil niet, dat ge mij nog vóór Willem omhelst.' Zij droeg een strik onder de kin, trok hem los en ging hem coquet vóór den spiegel herknoopen. Slechts terloops zag zij over haar schouder

in den spiegel naar mij om. Voor de eerste maal sinds ons huwelijk gaf zij zich de houding van iemand aan wiens grillen alles onderworpen dient te zijn.

Het was geen onrust meer, maar de angst voor een onafwendbaar onheil, die mij nog in een redelijkheid zonder zin opgesloten hield, een angst, die de lange baan verkiest en mij den strijd deed ontwijken:

- 'Hélène, ik weet niet wat u in mijn omhelzing, vóór Willem, heeft kunnen kwetsen. Maar gij kent mijn goeden wil. Uw wenschen zijn geboden voor mij.'

Maar zij, vastberaden en met een ruk van haar schouders, die hartstochtelijk trotsch aandeed, keerde zich om en verhief de stem tot een gramstorigen uitval:

- 'Bah, gemeenplaatsen hebben geen vat op mij!'

- 'Hélène, gij gaat te ver!' Ik had nog wat luider gesproken dan zij, want woede overstroomde al mijn andere gevoelens.

Zij begon stilletjes achter haar hand te gichelen. Ik dacht eerst, dat zij niet anders kon, om zelfbeheersching en een prikkelend goed humeur voor te wenden. Maar zij lachte hoe langer hoe luider. Tenslotte lachte zij, dat twee tranen over haar oogranden braken. Nog nooit in mijn leven was ik zoo de speelbal geweest van een vrouw, en zeker niet van mijn eigen vrouw. Maar ik herkende niet meer in haar de vrouw van rustige beaming en nog minder de vrouw van mijn uiterste toevlucht. Zij had geen woord gesproken, geen gebaar gedaan, waarmee zij niet met haar gewoonte van onderdanigheid brak en zich als 't ware opzettelijk van mij verwijderde. Reeds wist ik, dat alle woede op haar parelenden lach zou afschampen. Ik zocht tevergeefs hoe ik weer vat op haar krijgen kon. Ik voelde mij trouwens ongelukkig worden. Ik stak haar verzoenend de hand toe. Zij liet mij staan.

- 'Wel bedankt voor uw toon en uw gebarenspel,' zei ze afwijzend. 'Ik heb nu reeds twintig jaar de fout begaan mij op u in te stellen. Het is genoeg, meer dan genoeg. Wij zijn niet in een theater...'

- ‘Hélène, gij blasfemeert twintig jaar geluk,’ onderbrak ik haar bedroefd.

Maar zij lachte en zei dan weer tusschen lachen in:

- ‘Ironist, twintig jaar geluk, maar goed dan. Alleen ben ik den ceremonieelen toon moe. Ik ben moe van dat geleuter, van die eenzame jachtpartijen, van dat “trede voor trede afdalen tot in de diepste diepten der ontgoocheling. Er blijven mij twee hoeksteenen over: mijn gezin, de natuur.” Welke rol laat gij mij spelen in die klucht van den eeuwigen martelaar? Ha, laten we er over praten op een familiairen toon. C'est le ton qui fait la chanson. En ik ben beschaamd op uw toon en uw stijl vóór Willem te moeten meedoen. Ik doe het niet langer.’

Het was geen verbijstering van mijnentwege, dat strak gevoel, waarmee ik, als plotseling vervuld van een grenzeloos geduld, die sarcastische onthulling aanhoorde. Ik meende een voordeel te behalen, door er haar opmerkzaam op te maken:

- ‘Ik weet niet of uw toon zoo veel beter convenieert. Maar mag ik u laten opmerken, dat ik er niet inloop? En dat ik mijn geduld en redelijkheid niet verlies?’

- ‘Geduld en redelijkheid!’ lachte ze smalend. ‘Alsof gij niet geduldig en redelijk waart, omdat ik er den brui van gegeven heb. Ik ben te lang in geduld en redelijkheid gestikt. Ik wil u niet met alle zonden beladen. Ik vraag mij dan ook af of gij wel zoo heelemaal den duts zoudt zijn geweest, die zich met zijn gezin en den heelen santeboetiek van de wereld afkeerde, als ik niet zoo geduldig en krankzinnig redelijk was geweest, zoo braaf en onderdanig.’

Er klonk een furieuze spot uit haar achteloos en bedaard gehouden aanval. Zij maakte traag en beheerscht de attache los, die haar haren plat houdt, en het gebaar waarmee zij krachtig het kruivend haar losschudde liet geen twijfel bestaan over de opstandigheid, waarvan zij gansch gespannen was. Zeker, haar spot krenkte mij. Maar ik had als 't ware een heiligen schrik te moeten doorgronden, wat in mijn vrouw dien radicalen ommekeer had bewerkt.

Hoe scherp had ze trouwens doorzien, dat ze, door mij bij verrassing dien persifleerenden toon op te dringen, mijn verzet fnuikte. Ik vond geen woord, waarmee ik niet een kalmeerende afleiding zocht.

- ‘Hélène, ik herken u niet. Ik kan u niet herkennen in die opstandige, hooghartige vrouw.’

- ‘Jammer, nietwaar? Het was zoo gezellig een postuurtje te bezitten, waarvan het hoofdje bij de geringste aanraking ja knikte. Gij herkent mij niet... Gij hebt van mij gekend, wat u behaagde. Voor 't overige heb ik voor u niet bestaan.’

- ‘Hélène, ik sta verstomd over zulke groote som van verwijten. Ik vrees, dat gij niet weet waar ons dat voeren moet. Ik vraag u u te bezinnen. Praat zoo niet door.’ - Ik voelde mij op de grenzen van angst en ongeduld. Als die andere helft, die onbekende natuur van mijn vrouw zich in matelooze vijandigheid voor mij bleef luchten, kon ik niet eindeloos den strijd ontwijken. Ik had bevend gesproken, nog verzoeningsgezind, maar reeds niet meer bereid om alle slagen te verduren.

- ‘Zoudt gij waarachtig willen, dat ik zweeg? Nu ik voor de eerste maal sinds twintig jaar met u een hartig woordje spreek? Alsof zwijgen of spreken iets veranderen kon aan de zaak...’

- ‘Pas op, Hélène, uw toon wordt ernstig, en dat is mijn toon, nietwaar? De toon om dwaasheden te zeggen.’

Hoe goed zochten wij waar onze slagen pijn konden doen. Het kan zijn dat wij op dat oogenblik maar voorloopig vijanden waren, die doel wilden treffen. Mijn vrouw trof mij vollediger dan ze wellicht eerst had vermoed. Zij trof mij door zich in haar opwinding zoo ver te onthullen tot ik wel zien moest, dat er meer verzuchtingen waren in haar hart, dan geluk in haar leven. Het geluk had trouwens in haar oogen geen prijs meer - wat zij had gemist was de schim, die den naam geluk verdiende. Zij vindt dat ik onzinnig heb geleefd, in den angst om Judko Rapallo. Natuurlijk weet zij, dat Rapallo ons bestaan heeft bedreigd. Maar heeft hij dat van Willem niet

evenzeer beproefd? En zie nu hoe wij beiden reageeren. Willem blijft dezelfde lachende verschijning, hij is altijd even luchtig, aan niets gehecht en altijd even amoureus van alles, een dansende onbaatzuchtige knaap, een zorgelooze vlinder in een zonnestraal. Ik transponeer Hélène's opmerkingen, opdat ze ook iets van haar bewondering en de onbeheerschte, innige uitstorting des harten zouden dragen.

Ik daarentegen, schrompel ineen, ik trek mij terug zooals de slak in haar slakkenhuis, ik ga in het halfdonker leven. Ik heb mij aan dien verschrikkelijken netel Judko Rapallo getingeld en ik sterf de wereld en al zijn netels af. Hélène beklaagt mij, maar zij volgt mij. Zij verwijdert zich om mijnentwil van een leven dat in Willem levenswaardig voorkomt. Willem symboliseert immers het geluk zooals zij het zich gaarne voorstelt. Het geluk dat zoo dicht bij haar is geweest en dat een anderen weg heeft gekozen.

Het is hard voor een man, als zijn vrouw hem een andere als voorbeeld voorhoudt. De liefde steunt te veel op zijn zekerheid, dat hij de uitverkorene is, de onvergelijkbare, om niet in zijn hoogmoed te lijden. Maar harder is het, als hij bovendien den naijver voelt steken, als hij zijn minderwaardigheid erkent en als hem niets meer overblijft dan jaloersch het hoofd te buigen. Dan maakt zijn machteloosheid hem tergend en wreed.

Ik zei spottend: - ‘Wat een gezellig toeval, dat het lot u Willem gezonden heeft om u goed te laten merken wat men doen en laten moet als Judko Rapallo u boven een afgrond heeft gehouden.’ En zij, in den omgeslagen gemoedstoestand, die eerst de mijne was, vol geduld, antwoordde eenvoudig:

- ‘Ik zeg het u liever zooals het is. Willem is niet toevallig bij ons gekomen. Ik heb het hem gevraagd.’

Zij moest wel zien, dat een golf bloed driftig naar mijn gezicht sloeg, want zij voegde er onmiddellijk veel minder rustig aan toe:

- ‘Het is wel verstaan, dat ik Willem heb gevraagd, omdat ik zijn contact goed vond voor u...’

- ‘Goed voor mij! Ik zie niet goed in waarom dat bezoek dan achter mijn rug werd bekonkeld,’ onderbrak ik heftig, met evenveel pijn als sarcasme. ‘Er wordt hier door u en Willem een verfoeilijk hypocriet spel gespeeld. Ik vraag mij af waarom ik als een kwajongen door twee groote personen, die te wijs doen om openhartig met mij te spreken, om den tuin moest worden geleid.’

- ‘Niet als een kwajongen, maar als een onwillige man. En gij moest niet om den tuin geleid, maar wel van uw Rapallo-obsessie worden verlost. Zij bederft ons leven, gij weet het wel.’

- ‘Het mijne zeker niet, aangezien ze mij van een dwaalspoor heeft doen terugkeeren.’

Een kort oogenblik brak tot mijn bewustzijn door, dat onze verlangens elk hun eigen kant uittrokken. Zij beschouwt als een ziekte, wat ik een genezing van veel ijdelheid acht. Zij meent dat ik het leven verloochen, terwijl ik het betere deel heb verkozen en mij inniger op echte waarden heb ingesteld. Echte waarden... Ik was plotseling te diep gekrenkt om mij niet halsstarrig vast te klampen aan een patente grief.

- ‘Dat is allemaal de kwestie niet. De kwestie is dat met mij een ellendig huichelspel wordt uitgehaald. Willem heeft den mond vol van oude onverbreekbare vriendschap, van vriendschap waartegen maar één vergrijp bestaat, en een heeleboel ander mooi geklets en intusschen zijn er tusschen u afspraken, waarvan ik niet weten mocht.’

Ik werd door een vaste intuïtie geleid. Ik kon Hélène met niet meer zekerheid in het nauw drijven dan door Willem te smaden. Elk woord dat ik ten laste van hem sprak trof haar persoonlijk. Tevergeefs poogde zij kalm te blijven. Nu eens vond zij twee, drie rake zinnen. Dan geraakte zij in verwarde uitleggingen verward.

- ‘Als Willem over zijn trouwe vriendschap spreekt kunt ge hem gerust gelooven. Onbaatzuchtig is hij. Dat weet gij. En als hij afspraken maakt met mij zijn 't onbaat-

zuchtige afspraken. Gij zoudt er nooit in toegestemd hebben dat ik hem schreef om bij ons te komen.'

- 'Het is gekheid te gelooven, dat ik hem noodig had. En ik ben niet zeker dat iedereen mij dat hier kan nazeggen...'

Ik zei dat niet zoozeer om Hélène nog meer te prikkelen, - haar oogen stonden reeds vermoeid en zwart omkranst, - maar omdat ik weer die onuitstaanbare momenten beleefde van voor ons huwelijk, toen Hélène en Willem met hun minzamen omgang een onbereikbare meerderheid hadden op mij. Die meerderheid heb ik destijds nooit ten volle doorgrond, - ik aanvaardde te dankbaar dat zij ze lieten varen en dat ik als een verliefde jongen mijn zin kreeg. De razernij maakte mij thans minder subtiel, minder blind instinctief op geluk berekend. Zij stond mij niet toe in een half weten te berusten. Alles wel beschouwd, had ik reeds eerder kunnen merken, dat Hélène en Willem van bij hun eerste terugzien, het weer volkomen eens zijn geweest. Zij hebben elkaar opnieuw met één blik verstaan. Zoo onrustbarend belangeloos als vroeger? Wat is het, dat ze zoo intiem vereenigt? Ik was niet meer bereid in hun oogen als een kleine knaap te zijn. Ik kende nog alleen den toornigen drang om de waarheid volledig te weten, een drang die geen zelfvernietiging vreest. Hélène was moe. Geen woord was mij te zwaar om haar uit te persen.

Ik weet nu waarom ze met mij is getrouwd. Zij kon mij goed lijden en zij hield zelfs van mij. Maar Willem, de gentlemanlike belangelooze heeft zij altijd bovenal 'verstaan'. Die luchthartigheid om te leven en die glimlachende onechtheid. God schept den dag en gij gaat er door. Klamp u niet vast aan dien eenen dag, want reeds is de volgende daar. Hecht geen gewicht aan pijn of tegenslag. Reeds gaan zij over. Alles komt terecht. 'Hélène, ik heb gemerkt, dat Bert dol is op u.' - 'Het is een lieve jongen.'. - 'Trouw met hem, hij is het waard.' - 'Nee, Willem, overdrijf nu niet.' Toch heeft hij zich teruggetrokken. Dat was te veel...

Zij is teleurgesteld geweest, maar zij heeft zich spoedig hervat, in den geest van Willem. Het was misschien aanvankelijk een subtiel tegenspel van onthechtheid, met een lichte dosis provocatie en een tikje goedmoedige weerwraak. Het was tenslotte toch opgewekte levensaanvaarding. En niemand heeft in het leven het diepste uit de kan. Toen Willem dan toch weg was, bleef ik er. En wij zijn getrouwd.

Ik had het kunnen uitschreeuwen, dat ik dit vervluchtigen van pijn en ernst als een zelfverminking aanzag. Maar het was die overweging niet, die mij overhoop zette: ik zag in, dat Hélène en Willem luchtig, al te luchtig met mij hadden gekaatst. Ik voelde mij voor altijd de mindere, een groot insect, omstrikt in het net van ijverige spinnen.

- 'Ik ben toch altijd een goede vrouw voor u geweest.' Zij glimlachte moeizaam.

Een goede vrouw voor mij. Ik omhels haar na twintig jaar onder de oogen van den uitverkorene en tranen van woede springen uit haar, een nacht kan haar revolte niet bedaren, het verzet jaagt haar op en in een matelooze steigering stormt ze tegen mij op.

- 'Ik geef toe, dat ik ééns uit mijn rol ben gevallen,' zei ze eindelijk bedaard. 'Gij hebt mij ook zonder dat ik het zelf goed wist sinds die Rapallogeschiedenis overstuur gemaakt. Er komt zoo eens een onbewaakt oogenblik in een mensch zijn leven. Dan denkt hij dat hem met het leven van elken dag te kort wordt gedaan en dat alleen wat hij mist belang heeft. Ach, misschien had ik zelf Willem eens noodig. Het is over.'

Maar voor mij nu nooit meer. Ik kan niet vergeten. Ik heb een stuk leven aan Rapallo verspeeld. Als dat geen verschrikkelijke ironie van het lot is: nog op mijn hoede te leven voor verder kwaad dat van hem kon komen en thans te zijn geslagen door wie mij het naast staat. Vandaag is mij de basis ontzonken, waarop ik meende dat mijn gezin veilig was gebouwd.

VI

Een groote ironische zon staat reeds laag aan den hemel. Geen eenzame jachtpartijen meer? Ik zou het eens willen zien. Dat nog alleen. Ik ben de gestroopte. Strooper ben ik. Mijn jachtgeweer is de eenige vriend, die mij rest. Kom, glanzende kolf, geen borst is zoo vast en zoo streelend. Onder mijn vest, - ach nee, niet om u te verbergen, maar om u inniger te voelen, - doet gij eerst koel aan, doch krijgt gij langzamerhand de warmte van mijn oksel, *mijn* warmte. Gij wordt een stuk van me zelf, warme kolf, kolf naar mijn hand.

De dag is strak en helder, al worden reeds sommige landerijen purper. De ontbladerde boomen zijn ros aan hun toppen. Er zijn jonge boschjes met bitter geurende roode biezen, die buigen en opspringen, wanneer ik er mij stout tusschen wring, en die zwiepen en mij striemen, dat mijn bloed er dartel door danst. Er zijn vochtige bladerpakken, die reeds den goeden geur hebben van hop en humus en die bedwelmen als zwaar bier. En het gras is mager maar nat, met groote vlekken zwarte aarde, en lescht alleen reeds met dàt uitzicht van kroos aan een waterkant den dorst van mijn tong en lippen, van mijn borst en gansch die driftige koorts van mijn lijf. Ik klim tegen den wand van een hollen weg, tusschen bramen en struiken, tot op een hoogen berm. De slag van mijn hart klopt achter mijn oogen en op het uitgestrekte land wiegen er lange heuvelen op en neer. De kleine bosschen liggen als eilanden in de vijvers van hun schaduw. In vijf, zes verspreide gehuchten, scherp omlijnd door de dalende herfstzon, vlammen de daken met al hun rood en oranje. Rondom de horizon verdonkert een paarse gordel. Daarboven straalt een vale ring licht. Een effen maan klinkt boven de kim. Daartegenover groeit de zon en daalt snel achter de heuvellijnen. Hoog boven mijn hoofd staat nog een helder blauw en reeds liggen de bosschen donker gestrekt tegen de aarde. Het is verrukkelijk, dat die drift in mijn hart geheel de wereld tot een gehallucineerde ruimte kan vervor-

men. Ik laad mijn geweer en schiet in de lucht, twee losbrandingen in 't wilde, één voor de zon en één voor de maan. Zoo laten de buitelende koeiers hun zweepen knallen. Drie, vier kraaien vliegen tegen elkaar op en slaan dan als vallende lappen neer.

Broederlijke kraaien, doet niet zoo dol. Ik heb eigenwijs om uw voorteekenen gelachen, maar het behaagt mij u, zooals de orakelen der goede oude Grieken te raadplegen. Uw schedel is eng voor dat donkere plompe lijf, uw bek is gemaakt voor een griezelig, snerpend gekras. Des te beter. Ik ben niet te goed voor u: ik ben bezeten door de drift van den mensch, die lijdt. Wij hebben, zegt men, de intelligentie op u voor: het is een grootere schedel met veel meer heksenwerk. Fraai ding, die intelligentie. Ik stond tegen een groote schim te weer, Judko Rapallo. Hij had den vorm gekregen van alle onheilen. Wat van hem kwam hield nieuwe dreigementen in. Ik versterkte mij in de afzondering, trok mij terug op twee oninneembare vestingen, mijn gezin, de veilige natuur. Wat moeten de Goden daarboven lachen. Ik nam mijn toevlucht op een berg buskruit en een ondermijnd gezin.

De zwarte kraaien zijn niet meer zichtbaar tegen de aarde, waaruit de donkerte opstijgt. Ik los nog een paar schoten. De vogels verheffen zich tot in het vaal licht van de verzonken zon en de rijzende maan en flappen een eind verder neer. Wat zegt gij, mijn kraaien, dat ik rustig terugkeeren moet in een wereld, waar alles rond een lamp, een vrouw en kinders huiselijk en harmonisch bij een proper geschuurde tafel bezinkt?

Ik heb vele naturen. Ik wijs thans die van den deemoedige af, die met een wonde in zijn flank, den storm laat overgaan en zich te ruste legt. En de eeuwige glimlach, de wandelende zonnestraal te zijn laat ik aan Willem over. O mijn orakelen, staat mijn lot geschreven in die gesteldheid om de pijn als pijn te ontvangen? Heeft Hélène gelijk als ze zegt dat mijn toon te ernstig, te zwaarwichtig, te dramatisch is? Goed dan, ik aanvaard mijn bestemming. En donkere, dansende wereld van heuvelen en bosschen,

zult gij mij ook verraden? Het is niet meer noodig nog in u te vertrouwen. Ik ken thans den wellust der drift, die ik uitwerken wil.

Ik daal af van mijn berm. Ik loop over de velden, naar het boomenmassief, dat het kasteel omsluit. Ik los er schot op schot. Het geluid der losbrandingen zindert er na op de stammen der beuken. Als ik mij met mijn oor tegen een der boomen leg, hoor ik een ronken, dat wel uit het hart der aarde lijkt te komen. Er werken diepere krachten in mij dan die van een opgewonden roes. Ik heb mijn geweer neergelegd en op een stapel houtsblokken een spaander gegrepen. Zoevend gaat hij boven mijn hoofd, en als ik er mee op den boomstam klop, bonken de slagen wel op honderd tronken en zindert het gansche bosch in mijn lijf. Wanneer ik een oogenblik dit feest van geweld onderbreek om te luisteren, smaak ik een dubbel genot. Er komt een betrekkelijke stilte, maar die geheel overhoop staat van de verstoorde rust der dieren: ritselen van struiken, te viervoet springen en loopen in angst en verwarring, piepen en krijschen, klapperen van vleugels en breken van hout. In een zalige spanning, vol van een bitterheid, die bedwelmt als alcohol, heb ik mij met mijn electrische zaklamp als lichtbaak in hinderlaag gelegd. Ik heb afgewacht tot met de stilte weer het goed vertrouwen van het wild terugkwam. En met zuiver klakkende schoten heb ik zooveel stuks afgemaakt, tot de slachting mij in een soort van sereniteit heeft bevestigd. Ik schrijf sereniteit voor die effen bezetenheid, om zonder mij door iets te laten afleiden, niet door het gevaar door een jachtgeweer te worden neergeschoten, niet door de zwakheid van een verteederden inkeer, tot het einde van mijn heilige wraak te gaan.

Er valt mij een tol te betalen aan den kasteelheer, voor dit klein avondgericht in zijn bosch, en nog meer voor zijn ironisch geschenk. Hij heeft mij wild gezonden om zich spiritueel over mij te amuseeren. Laat ik het zoo aardig begonnen uitwisselen van beleefdheden voortzetten. Ik heb vier hazen met de pooten bij elkaar gebonden en heb ze zelf, het geweer glanzend over mijn schouders, bij de

conciergerie afgegeven: ‘Van den buurman, die in vriendelijkheid niet wil ten achter blijven!’

Maar iemand heeft aan mij een tol te betalen. Rapallo. Hij heeft het eerste dramatisch accent aan mijn leven gegeven. Al mijn wrok klimt terug tot hem op. Ik ken nog alleen de wet der vergelding. Om dit hart te stillen moet er een grooter zoenoffer vallen, dan dat hoopje onnoozele dieren. Geen enkel ijdel dreigement zal mij over de lippen komen, maar ik moet leven voor zijn ondergang.

M. ROELANTS

De Keerzijde

Sadisme en poëzie

Niet zonder reden heb ik in de November-aflevering van dit tijdschrift het lot van den bloemlezer afgeschilderd als weinig aantrekkelijk. Hij is niet alleen blootgesteld aan de vermaledijdingen van de niet gebloemleesde poëten, maar hij heeft ook nog te lijden onder het opgewonden misnoegen van de wel door hem uitverkorenen. Deze tweede categorie malcontenten neemt zelfs geen genoegen met epistolaire protesten, maar protesteert ook 'in druk'. Zoo krijgen we het eigenaardigste schouwspel van poëtisch sadisme dat sedert jaren voorkwam. Maurice Gilliams gaf in Juli 1933 een verzenbundel uit waarin hij opnam een gedicht *Het Bruidje* (tevoren reeds opgenomen in *De Flesch in zee*). Datzelfde gedicht werd door R. Herreman en mij opgenomen in onze bloemlezing. In No. 3 van *Contact* laat de ondankbare vader zich nu volgenderwijs uit over zijn vers: *'Wanneer het hen waarlijk om het zelfstandig mooi vers te doen is geweest, begrijp ik geen steek van het onbeduidend en anemiek gedicht Het Bruidje van Maurice Gilliams, waar de bloemlezing mee opent; dit slap lemonaadje waarschuwt ons dadelijk dat we niet in een rijken wijnkelder zijn afgedaald.'* Geteekend: Maurice Gilliams.

Nu heb ik steeds zelfcritiek op hoogen prijs gesteld en meer dan eens de klacht geuit dat het onzen dichters aan dit kostelijke element ontbreekt maar ik stel met verbijstering vast hoe het critisch vermogen van Gilliams zich tusschen Juli 1933 en December 1934 ontwikkeld heeft. Een gedicht dat hij tweemaal waardig oordeelde te worden gedrukt wordt thans door hem gescholden voor anemiek, onbeduidend en slap lemonaadje.

Als hij over elk zijner gedichten zulke scherp afgelijnde appreciaties heeft, verwachten wij een nieuwe uitgave van zijn bundel (hij verdient het volkomen) met gebruiksaanwijzing. Dat zou den bloemlezeren der toekomst heel wat zorgen sparen. Ze zouden hun keuze kunnen doen tusschen een tamelijk idioot vers, een anemiek gedichtje, een slap lemonaadje en een forsche bourgogne. Intusschen is deze openbare zelfkastijding van Gilliams ons niet antipathiek. Eigenaardig ook is het feit dat een dichter zoo ongevoelig kan worden voor de kwaliteiten van zijn werk, zoodat ten slotte het publiek genoopt wordt deze kinderen te verdedigen tegen de vraatzucht van hun eigen vader. Het kan M. Gilliams erg spijten maar *Het Bruidje* is een goed gedicht dat hij zeer onrechtvaardig behandelt.

Wat B. De Craene betreft wiens afwezigheid door M. Gilliams opgemerkt wordt in ons opus, wil ik hier gaarne amende honorable doen en een vers van dezen dichter overdrukken tot verheugenis van M. Gilliams en van alle poëzieminnende Forumlezers:

Mee naar onzen akker

Op ‘de Vlotte’ heeft mijn vader
aarde-app'len
heel een akker,
wijd dat ik er niet kan over wijzen.
Gistren gingen wij ze steken.
Leute dat we hadden!
En gewerkt met vader
heb ik ook... een heel klein beetje.
Op ons zakken moest ik zitten,
schomm'lend op den (korte)-wagen;
lastig, weet ge!
En we hebben vuur gestookt,
eene groote vlam
dat de hemel brandde,
en de witte pluimwolk uren lang was.
Zuiv're ronde bollen wierp men
boven uit de struiken.
Vele balen zullen wij verkoopen;
maar er eten ook,
fijn-gestampt, gestoofd met boter,
zelfs wat groenten bij.
O! wat heb ik lekker geëten en geslapen
gistren, komend van ons akker.

Een bewijs te meer, dames en heeren, dat het nederigste onderwerp verheven gevoelens inspireeren kan, dat een aardappelveld evenzeer als de liefde ‘den boezem doet jagen’ en ons boven het alledaagsche verheffen kan. Zooals ieder welingelicht persoon wel weet.

M.G.

Huiselijke talenten

Het is Marnix Gijsen gebleken, dat er op den Vlaamschen Parnassus een wonderlijk gebrek heerscht aan temperament. Wat een Zondagschool! smaalt hij. En: ‘huiselijke talenten, geen vrees voor baldadigheden.’

Maar de twee dichters die alleen, en terecht, zijn onvoorwaardelijken lof mogen in ontvangst nemen, Karel van de Woestijne en Willem Elsschot, zijn juist twee bij uitstek huiselijke talenten. En beiden baldadigaards in hun huiselijke poëzie; zoo baldadig, dat men ze huiselijk à rebours zou noemen, indien men niet het qualificatief ‘huiselijk’ zijn pejoratieve bravigheid wilde ontnemen. Het is misschien wel de literatuur die het begrip ‘huiselijk’ zoozeer heeft verengd. Te veel literatuur eindigt met wat alleen maar het bedrieglijk begin is van de huiselijkheid: Zij legde de hand in de zijne en ze bouwden hun nestje... Daarmee is meestal de geschiedenis uit. Buiten de literatuur echter zijn er veel meer drama's en komedies, zoo-

als er veel meer lyriek is van huiselijken aard, dan drama's en extase van de jonge liefde, van de open velden en van de barrikaden. Onze schrijnendste proletarische, en onze brullendste flamingantische, en onze erbarmenrijkste humanitaire poëzie, dit alles is kleinburgerlijk en fatsoenlijk tegenover zekere huiselijke poëzie van K. van de Woestijne en van Elsschot die in zijn huwelijksgedicht, van de vrouw denkt:

...ik sla haar dood en steek het huis in brand. (Boven deze baldadige doodsbedreiging verkies ik overigens de huiselijke tragedie van de berusting in de volgende strofe van dit gedicht: ‘Maar doodslaan deed hij niet...’)

Het kan derhalve niet als een verwijt gelden voor ‘huiselijk talent’ te worden gescholden. Men *kiest* zelden den huiselijken staat. De maatschappij en de overlevering leidt er honderd menschen toe, tegen één die zijn drama langs de straat kan zoeken. Talent of geen talent, men heeft honderd kansen tegen een tot huiselijkheid te worden gedwongen; of het voor ons heil of onheil is, hebben wij hier niet te onderzoeken, al kan men wijselijk doen opmerken, dat niet de huiselijke staat, maar de man zelf zijn heil of onheil medebrengt. ‘Huiselijk zonder talent’, had Marnix Gijsen moeten zeggen van onze temperamentlooze dichters. Overigens erkent hijzelf dat de meesten niet aan de huiselijkheid zijn doodgegaan, maar wel aan de alchimie van Paul van Ostayen. En ik zou kordaat den wensch durven uitdrukken, dat onze jonge dichters niet alleen den klassieken Parnassus, maar ook nog al die andere onbekende gebieden, als daar zijn de sjofele steegjes, het Paradijs, de heete barricaden, de branding der zeeën, en de dakgoten, zouden verlaten om eindelijk weer in hun eigen huiselijk gebied te gaan leven gelijk de visch in 't water. Zij zouden er niet meer talent bij krijgen, maar ze zouden althans niet langer meer verrast en verblind worden door hun exotisme. Wat ze buiten de huiselijkheid zijn gaan zoeken is veeleer talent dan avonturen. Men voelt ze snakken naar talent en bijaldien ze nog jong zijn kunnen wij niet ongevoelig blijven voor dezen ijver. Wij weten echter dat ook zij huiselijk zijn; zij willen het echter niet weten en weten het misschien ook niet. Voor de ouderen wordt het geval veel bedenkelijker; men moet wel gaan denken dat ze terugschrikken voor de huiselijkheid en ze niet onder oogen durven zien zooals Elsschot en van de Woestijne deden. Ze zijn gevlucht buiten hun natuurlijk element, in het luchtledige, waar zij met ‘onwezenlijke woorden’ een onbestaande wereld bezingen waar wij niet en zij zelf nauwelijks aan gelooven. Men gaat niet ongestraft buiten zijn huiselijkheid en buiten zichzelf.

Het is waar dat zelfkennis en kennis van den huiselijken staat de moeilijkste wijsheid is. Maar ook aan deze wijsheid kan men het temperament meten.

H.

Nederland

Oorlogstuig

‘om te verderven degenen, die de aarde verdorven.’

Door niet geheel tot karakter te verstarren of ontzenuwd te raken door pijn of door genot, doch door zich aan weer en wind van uur en feit te verhevigen, kan het met eenmaal gebeuren, dat een wezen - als enkel mensch of als menschensoort - den loop der uren om zich samentrekt en opvoert tot een volte van den tijd. In den waren zin komt zulk een wezen dan toe aan zijn lot. Zijn kentrek gaat zich spannen en dan ten volle uitvieren in die uiterste voorvallen en werken, waardoor - opzet en voorzorg uitgeschakeld thans door het lot - dat wezen zich dan zienderoogen voleindigt. Tevens echter is er aan deze voorvallen en werken iets, waardoor zij meer zijn dan dat wezen, want door de volte van den tijd, die het eenerzijds de beschikking geeft over het tijdelijke, komt het anderzijds zelf ter laatstelijke beschikking van die machten van geest en ziel, waaruit het zich weleer beperkend belichaamde, en een nu ophanden rechtstreeksch en beslissend ingrijpen dezer machten voorkondigt zich aan die werken als een sidderende spanning, een schoonheid, die - heerlijk of verschrikkelijk - van de gewende verschilt, de schoonheid zijnde van het oordeel.

Voor wie dit weet, krijgt het een onheilspellende beteekenis, dat in de mechanische techniek - waarin het Europeesche wezen zijn kentrek uitviert - pas en juist in die toestellen, die de vernieling beoogen van den mensch en zijne werken, plotseling en als een dreigement deze schoonheid aanwezig blijkt.

Niet vertrouwd aanwezig zooals die andere menschelijke schoonheid van het ambacht, waardoor weleer zwaard, speer en schild in het schijnsel van het haardvuur bij het huisraad konden staan, doch met een ontembare willekeur thans, die de natuur verhevigd of doorbroken opheft, zooals - hoe beangstigend en onzalig ditmaal ook

- zij het doet bij zulke der vrije kunstwerken als waarin een enkel mensch, er vatbaar voor geworden door verbroken evenmaat, plotseling bevlogen en overweldigd schijnt te staan door een macht, een wezen wellicht, van hooger of althans heviger orde. Dwingender nog dan bij zulke kunstwerken wordt door deze toestellen, met hun door geen mensch meer bedoelde schoonheid, het nadenken de vraag opgedrongen, of het menschelijk wezen, naarmate het op aarde naar licht of naar duister met de aardsche evenmaat in sterker tegenspraak komt, zich inderdaad blootstelt aan een leven van andere orde dan die der natuur, en waarvan de invloeden zich tot zulk een mate van heil of onheil zouden kunnen verhevigen, dat de aardsche belichaming dier tegenspraak er geleidelijk of met eenmaal door te niet zou worden gedaan.

Niet slechts dwingender dringen deze toestellen, die evenals die kunstwerken niet meer enkel door toedoen van den mensch schijnen te ontstaan, deze vraag op, doch tevens als het ware beslissender voor het menschelijk bestaan in zijn geheel. Want waar voorheen zulk een uiterste, behalve in den eenling, slechts door werd gedreven in een volk of ras, waarin dan van dien af aan de verwerkelijking van het menschelijk wezen afnam, daar tast de zich tot despotisme verhevigende overhand van het intellect - tegenspraak, uitgaande van den West-Europeeschen mensch - thans reeds over de geheele planeet het menschelijk bestaan zienderoogen aan. Zij bereikt hiermee wat nog nimmer voorkwam: het onderhevig raken van alle rassen en volkeren aan het kenmerk en het lot van een enkele soort, en zij was voorbeschikt dit te bereiken, want die fatale ontbinding van een voorwereldsch geluk in begeerte naar grijpbare macht en verlangen naar onverbeeldbaar heil, waartoe, waar of wanneer dan ook, de wereldvaart van het menschelijk wezen in de talloozen leidt, slaat door haar, omdat het intellect zich slechts op berekenbare kansen instelt, vrijwel geheel door naar de macht, naar de materie dus, naar dat, waarvan de wetten over de geheele aardbol gelijkelijk geldig zijn.

Die vraag, of een hevige tegenspraak met de aardsche evenmaat bloot zou kunnen stellen aan een invloed, een ingrijpen, vanuit een andere orde, schijnt door deze, die zoo aanwijsbaar heviger is dan alle vorigen, met een onheilspellende bevestiging beantwoord te zullen worden. Sterker, inderdaad, en zintuigelijk scherper waarneembaar dan een invloed, schijnt het wel of een ophanden ingrijpen als van nog onbenoembare wezens zich aankondigt in deze toestellen, die, hoezeer ook nog door menschen vervaardigd, zich meer en meer nog slechts door hen laten bedienen, als kreeg een andere dan menschelijke opzet reeds vat op het richten hunner krachten.

Door zulk een vermoeden, als zou uit het buitenmenschelijke een beslissing op handen zijn, kan de luidruchtigste toedracht der doende wereld bij klaarlichten dag met eenmaal gezien worden in een geheimzinnig schijnsel, dat van geen uur is, en waarin het menschelijk bestaan zich voordoet als niet meer dan een luttel gebeuren, laat begonnen en van beperkten duur, op deze ster. En zou inderdaad in zijn buitenste mogelijkheden het menschelijk wezen wellicht grenzen aan een geheim gebied, door geen brein te bevroeden, een rijk, waarvoor - omdat het uit een weleer onbetwiste bevestiging op de planeet verdrongen werd - de menschelijke wereld immer maar een aanmatiging, een usurpatie, bleef, en waaruit, door de tijden heen, wraak, wachtend tot de kans schoon zou zijn, een inval klaar hield?

Naarmate de schijn, dat in den modernen oorlog volk nog volk bevecht, afnam, en in enkele ingekeerden het vermoeden al rees, als zouden deze horden en zwermen, onwillens verdeeld, nog slechts door middel van elkander bevochten worden, onthulden op den beganen grond, onder en op het water en in de lucht deze toestellen zich steeds dreigender als beesten, roofdieren, zoo schijnt het wel, uit een huiveringwekkend vergroot opzetten van dat rijk der insecten en van het ongedierte, waarop geen vermoede verwantschap den mensch ooit bedacht deed zijn,

doch tot welker ontelbare weerloozen een wrekend oordeel thans de krioelende menigten over het bezoedeld lichaam van de planeet schijnt te gaan herleiden. Zoo zou dan dit geslacht van schepselen, eens voorbestemd van erts tot arend het leven der geheele natuur in het bewustzijn verdiept en verhoogd te herhalen en tot een verlossing te verhevigen, door een misbruik van dat bewustzijn een vergelding over zich hebben opgeroepen, die, vanuit den bovenbewusten geest ontketend, de verheviging uit de reeds bereikte diepten en hoogten terug en over de aanvankelijke oppervlakte panisch weer uiteenjaagt, om in de verhevigden - en door middel van de krachten, die zijzelven ontwikkelden - de herhaalde natuur te ontredderen en tot het gedierte te vernederen in welker eens geringgeschatte gelijkenis zij thans uitgeroeid dreigen te worden.

Den ingekeerde bevangt te midden van de leege juichkreten en de leege noodkreten dezer razernij bijwijlen, en dan wellicht vollediger en zeker rechtstreekser dan ooit in een beter tijdperk, als het laatst overgebleven gevoel dat door geen brein is te verijdelen, een besef van de geheimzinnigheid van dit leven, een ondervinden, dat hem vervreemd afzondert als liep hij met eenmaal alleen en voor zich heen door een oude sneeuwbui, en kwam terug in een lang al niet meer bewoonden omtrek, voormalig grensgebied, waar ergens in de nu doodsche stilte soms een kort geritsel, als van verborgen dieren, hoorbaar wordt. Beducht, omdat hij er zich begluurd ging voelen en belaagd, houdt hij zijn pas in en ziet luisterend om zich heen. Doch waar er zich nog niets voordoet, keert hij langzaam op zijn schreden terug, en, weer vervallen in gedachten, kan hij dan ertoe komen, in het opduiken dier schrikgewrochten omtrent het gebied zijner medeschepselen, iets te zien als een voorteeken, niet slechts van een thans ophanden einde, doch van de weerkeer ook, in aantocht alreeds, dier voormenschelijken, van wier onheuchelijken aftocht nimmer in een mythisch donker de toornige naklank gansch was uitgestorven. Zouden dan inderdaad die voorwereldlijke

ontembaren, opnieuw bezeten door het neerwaartsch heimwee naar dat donker en de dieren daar, op komen dagen om onderweg den mensch als een belemmerend tusschenwezen te verwilderen en ongedaan te maken? In even droombevangen als hevige taal waren er in dezen zin uit vervlogen eeuwen wel voorkonden overgeleverd, eerste korte weerlichten - zoo schenen zij nu - aan den einder der wereld, maar die weldra, in het daglicht althans, weer vergeten raakten. Doch dat van deze schepselen een gedeelte, door zijn kenmerk zich in den zin der vernieling onthullend, thans - en hoe voortvarend - het geheel had aangetast, zou dit nog nimmer voorgekomene, meer nog dan uit dat gedeelte zelf gewekt, een plotselinge voorlooper blijken te zijn van het nu ophandene, rukwind, die aan het blootgestelde gebied nog maar een kort aanschijn verleent van reeds onwerkelijke hevigheid? Wel zou, na de doortocht van wat zich zoo aankondigt, het achtergelatene wellicht nog geslachten lang nasidderen van wat er doorheen voer, en tijdperken lang zou overleefd bewustzijn nog behoedzaam schikking kunnen treffen met het lot, doch meer dan ritselen zouden de ingekeerden, indien zij dan nog leefden, in dat nasidderen niet langer kunnen hooren.

Of zou een in zulke gedachten verzonkene, met die laatste hoop die uit wanhoop een blindelingsche vlucht neemt, nog mogen gelooven, dat zich op deze ster, in weerwil van alle jammer en schande, toch met den mensch - niet om zijn bewustzijn, maar wellicht omdat dit zich aan zijn grenzen als ontoereikend belijdt en toch niet sluit voor de liefde en voor de geheimzinnigheid des levens - iets als een uiteindelijke samenvatting wil verwezenlijken tot een eindbloei, waarin op ondenkbare wijze een lange veete zou zijn bijgelegd en tusschen leven en dood het sterven zou zijn opgeheven?

Tot een steeds lediger en woester gebied wordt tusschen deze uiterste vermoedens het denken gebrandschat. Wraakgierig razend en met wild en verwilderend blinken neemt wat de mensch vanuit zijn steden over zich opriep in de gewolkten toe, en dat de weinigen, wien het inwen-

dig hooren en zien nog niet verging, zich in steeds eenzelviger gedachten aan wat toch zoozeer allen geldt, begeven naar de nog vindbare oorden van stilte, gaat er - zoo schijnt het wel - met immer verontrustender nadruk op wijzen, dat een beslissing op til is.

A. ROLAND-HOLST

Sonnetten van Michel-Angelo

Sonnet der rijke roekeloosheid

Vergeef die zich zoo roekloos tot U richt.
Onzichtbaar, ondoordringbaar rijst een muur,
Doods koude waasmend, tusschen hart en vuur,
En ik weet: Mijn daden loochnen mijn gedicht.

Slechts met de tong, Heer, is 't, dat ik U prijs.
Ach, dat Gij naar dit hart geen doortocht vindt.
Het bloeiloos donk're, dat Gij toch bemint,
Gij, Eenig God, naar goddelijke wijs.

O God, Gìj kùnt, Die zijt der machten Macht,
Verbrijzel 't scheidsel tusschen U en mij,
Dat over mij Uws Wezens Zonne zij.

Verlos Uw bruid door de eeuwige helle kracht
Van Uw genade -, ziet hoe zij U wacht
En staamlen wil: Niets is, mijn God, dan Gij.

JAN H. EEKHOUT

Sonnet van de ontleding mijns wezens

Met in de borst een zwaavlen hart dat rust -
Loos 't vleesch wegvreet en de gebeenderen dort,
Met een ziel die aldoor verdwaasder wordt,
Een ziel bezeten van steeds woester lust,

Met een geest lam en blind en onbewust
Op deze listige wereld neergestort -:
Wat wonder dan wanneer een vuur mij kort
Nabijkomt dat het, mij verzwelgend, bluscht.

De Schoonheid diende ik boven de Natuur,
Haar zal ik dienen tot de Dood mij rooft,
Al maakt haar knecht zij steeds èn groot èn zwak.

Wie spreekt mij schuldig dan als op dit uur
Het vuur mijn vuur aangrijpt en in zich dooft -.
Schuld draagt alleen Die 't vuur in mij ontstak.

JAN H. EEKHOUT

Sonnet van den prijs der schoonheid

Sinds Schoonheids Wezen mij werd openbaar
In U, o Vrouw, vermag geen ander beeld,
Hoe aardsch volkomen ook en droom omstreeld,
Te schutten voor het goddelijk gevaar:

Het hemelsch vuur dat hart en ziel verteert,
De helle liefde die verlamt de kracht,
De helsche angst voor de onontkoombre macht
Des naderenden Doods, die àl vermeêrt.

Hier baat noch toorn, noch vloek, noch smeekgebed.
Geen heimlijk hol biedt schuil, geen vlucht die redt,
Geen die 't beleg van God en Dood ontzet.

Wee mij, heil mij, die, Vrouw, aanvaardde uw eisch.
Maatlooze foltering is Schoonheids prijs.
Hoop. Wanhoop. Ondergang en Paradijs.

JAN H. EEKHOUT

Critiek van de Blauwe Knoop

Menno ter Braak over verzen

Sinds het *Démasqué der Schoonheid* verscheen, had ik geen uitspraken meer van Ter Braak over de psychologie van den dichter gelezen, maar ik las dan ook zelden *Het Vaderland*. Wie weet, dacht ik in mijn bezorgdheid, wat hij in mijn afwezigheid weer voor onzin heeft uitgekraamd, wat voor nieuwe criteria verzonnen, naar welke averechtsche consequenties zijn boeiende en paradoxale invallen voortgeduwd, met een hardnekkigheid waarbij hun oorspronkelijke kracht (die vrijwel steeds de beteekenis heeft van een tegengif) stelselmatig bezwijkt - en ziet, mijn vrees blijkt gegrond. Ik kreeg dezer dagen het artikel in handen dat Ter Braak in *Het Vaderland* van 16 December over Engelman en Nijhoff schreef. *Poëzie als roes* luidt de naam.

Er zou over deze critiek een essay van verscheidene bladzij's te schrijven zijn [1)], maar dat voert mij te ver. Ik bepaal mij tot twee of drie punten.

Ter Braak vergelijkt in zijn stuk in *Het Vaderland* den alcoholischen met den poëtischen roes en constateert overeenkomst. Vergeleken echter bij de verschillen tusschen de twee is de overeenkomst zoo klein dat de heele vergelijking zinneloos wordt.

De toestand waarin de dichter gedichten schrijft heeft meestal niets van een roes. Meer van de nuchterheid die Ter Braak binnenkort nog wel eens heilig verklaart [2)]. De

1) Mede aan de hand van dit *Vaderland*-artikel kan men aantoonen hoe de ontwikkeling van het 19e-eeuwsche (duitsche) denken zich in Ter Braak in het kort herhaalt. Op het idealisme volgt het materialisme (dat zelf weer een omgekeerd idealisme is) en tenslotte belandt men bij Nietzsche. D.w.z. tusschen Ter Braak en Nietzsche zijn de parallellen gering. Een ter Braaksch equivalent voor N's Grieksche periode bestaat niet, en of hij ooit tot een *Wille zur Macht*, vertaald in zijn mogelijkheden natuurlijk, zal komen, betwijfel ik. Voorloopig klemt hij zich vast aan *Menschliches allzu Menschliches*, en een *Fröhliche Wissenschaft* lijkt mij nog niet in zicht, ondanks zijn theoretische ‘humor’.

2) Zonder daarbij te denken, vermoed ik, aan Hölderlin's ‘heilig nüchterne Wasser’.

in sommige gevallen voorkomende extatische toestand van inspiratie is precies tegenovergesteld aan de roes die de alcohol geeft [1]. De dichter schrijft niet vanuit een beneveling maar vanuit een verhoogde luciditeit. Hij heeft niet alleen als de drinker een *gevoel* van macht (misschien heeft hij wel een *gevoel* van onmacht) maar hij heeft werkelijk macht, om gezichten op te roepen, onvermoede verbindingen tusschen gedachten en beelden te zien, gevoelens te registreeren die anders niet doordringen tot zijn bewustzijn, afgezien nog van de in deze beslissende macht om deze dingen om te zetten in verzen. De alcoholische roes bedwelmt, schept vergetelheid en impotentie, de poëtische roes vervloeit in uitputting soms, bij sommigen in een depressie, maar zoolang hij duurt werkt hij bezielend, hij verscherpt het innerlijk en uiterlijk waarnemingsvermogen, hij verhoogt de denkkracht, intensifieert het zielsleven en schept een positieve staat.

De critiek van Ter Braak is geschreven van uit een geringschatting voor den roes (poëtisch en alcoholisch), voor het gedicht en den dichter.

Men kan zijn grieven misschien het best samenvatten in het volgende citaat: ‘Waarom zou iemand zijn toevlucht nemen tot de poëzie als het niet was dat hij er zijn goede redenen voor had zich niet in proza uit te drukken.’ Volgt, als al eerder, het bekende verhaal over het zich verbergen der dichters, omdat Ter Braak, ongevoelig voor verzen, er belang bij heeft te zwijgen over hetgeen zij openbaren. Het element maskerade in de dichtkunst interesseert hem, omdat hij zijn psychologische speurzin daarop oefenen kan, het element openbaring negeert hij, omdat *iedereen* daartoe toegang heeft, althans psychologisch. Want Ter Braak, de bestrijder van het specialisme, cultiveert

1) Ter Braak omschrijft hem als volgt: ‘Het kenmerkende b.v. van den roestoestand is, dat men in zijn gezwollen machtsbewustzijn over dingen spreekt waar men anders over pleegt te zwijgen, dat men zichzelf belangrijker, royaler, edelmoediger acht dan men in de nuchtere werkelijkheid is, dat men ondernemender wordt in liefdeszaken dan dat anders het geval is, dat men zijn helderheid van begrip inruilt tegen het eerste het beste magische woord waar men tegenaan loopt’ etcetera.

het zijne zoo intensief dat hij het nog doodstreelen zal. [1)]

Ik citeer in verband hiermee nog een andere zin: ‘De dichters hebben er immers belang bij zich tegenover de “menigte” voor te doen als Olympiërs en met name de sierdichters; zij kunnen er om der wille van hun menschelijke waardigheid geen genoegen mee nemen dat hun poëzie in de eerste plaats zou dienen om hun menschelijke eigenschappen te verbergen; daarom fabelen zij veel over hun poëtische ontroeringen, terwijl zij den humor tegenover die fabels gewoonlijk verliezen.’

Ik kan niet alle onjuistheden in dit citaat signaleeren, maar enkele punten wil ik iets nader bezien.

1. Ik zou allereerst van Ter Braak willen weten welke menschelijke eigenschappen de dichters verbergen in hun werk. Dat vrijwel iedere menschelijke uiting een element van maskerade bevat, lijkt mij van gering belang bij hetgeen de gedichten omtrent hun makers rechtstreeks onthullen. Wat gedichten onmiddellijk uitdrukken en bovendien nog verraden is - zelfs psychologisch - zoo overwegend, dat ik in het zoeken naar dat ‘verborgene’ niet veel anders kan zien dan de pogingen van den mol om ons mee te tronen naar de gangen die hij zoo ijverig en schrander tot vlak bij de wortels toe graaft, nog voor wij de bloemen boven den grond behoorlijk hebben gezien.

2. De dichters hebben er geen enkel belang bij zich te verbergen in een specialisten-bargoensch en zij doen dit ook niet. Ik moet in het hollandsch het boek nog lezen waarin uitsluitend, en dan in een voor den buitenstaander onverstaanbare dieventaal, over de technische, overwegend esthetische kanten van de dichtkunst geschreven wordt. Ik vind zelfs dat dit - maar dan in verstaanbare taal - veel te weinig gebeurt. Hoe zelden spreken de dichters en

1) ‘Wat is dan Ter Braak's specialisme in dit verband?’ vraagt mij iemand. Het is dit: in de keuken te neuzen, in het kookboek te bladeren, aan tafel kieskeurig te zijn, zijn halve wijsheden over recepten die hij heeft opgevangen, door te geven aan gasten die liever lekker willen eten dan te hooren wat voor onaanzienlijke grondstoffen erin verwerkt zijn, etcetera. Intusschen, hij maakt school; zou ik zonder het *Démasqué* ooit op die culinaire vergelijking gekomen zijn?

critici hier als kenners over de nuances van rijmen, over de waarde van een rhythmisch verschil, over wat men, en werkelijk niet met zóóveel ophef, de geheimen, het eigen leven van het vers heeft genoemd [1].

De technisch-aesthetische kant van de poëzie-critiek werd ook door Nijhoff destijds nooit losgemaakt van de menschelijke waarden die de poëzie openbaart. Maar sinds de critiek in dit land, in overeenstemming met onze diep-onaesthetische volksaard de richting uitging der z.g. levenscritiek, zijn wij weer heerlijk beland bij de moralistische psychologie [2], en zoolang de dichters en critici en de lezers van verzen en proza de zinnelijke en aesthetische kant van de zaak zoo stelselmatig blijven verwaarloozen als nu al weer jaren gebeurt, zoolang krijgt men hier nooit een onverminkte literatuur; zoolang blijft èn onze cultuur èn onze kunst, niet enkel de poëzie, sterk en belangrijk, menschelijk boeiend en expressief, maar weerzinwekkend leelijk, op een hooge uitzondering na.

Ik maak mij op dit stuk geen illusie: onze volksaard (evenals de duitsche en zwitsersche) zijn er een waarborg voor dat de schoonheid hier niet kan aarden, en wanneer zij zich eens per ongeluk over de grenzen waagt, staan onmiddellijk op alle daken alle dominees te schreeuwen dat die hoer direct weer het land uit moet.

Terug dus tot dominee Ter Braak.

1) Curieus is in dit verband, dat Ter Braaks mederedacteuren Van Vriesland en Vestdijk in verschillende studies blijk hebben gegeven van een sterke belangstelling voor het intern-poëtisch leven van het vers, terwijl ook du Perrons gevoeligheid voor die dingen bekend is. Dat de twee laatsten bepaalde genres verkiezen boven de dichters die b.v. door Engelman en A. Roland Holst boven alles worden gesteld, staat hier buiten.

2) Ik had, hoezeer ook bedwelmd door de lof, bij het lezen van de critiek op *Porta Nigra* toch het gevoel dat ik een stel ouderlingen op bezoek had gehad in plaats van jonge artisten. Vrijwel nergens een onthullend woord over de poëtische kant van de zaak; en over de menschelijke mogelijkheden en het pad dat ik dien te bewandelen, zijn de stemmen verdeeld. Men aarzelt tusschen: te krampachtig-gecontinueerde puberteit en een al te vervroegd ouderdomsstadium. Toen ik de heeren - ik had de toespraken zeer geroerd en ook wel gesticht tot het einde toe aangehoord - uitliet, was het alsof er een escadron doodbidders de trap afging. Toen de laatste kraai de onderste draai nemen wou, schoot mij een citaat van Jan Engelman te binnen dat mij bijbelsch genoeg leek om het in dit gezelschap te herhalen: ‘Heeren,’ riep ik, maar zij stommelden verder, ‘de geest waait waar hij wil.’

3. De superioriteitswaan van de dichters is een waan van Ter Braak - en het vreemde is dat ausgerechnet *hij* de dichters verwijt dat zij zich boven de menigte stellen, hij die in andere gevallen een niet gering dédain voor de menigte heeft. In den grond van de zaak blijft Ter Braak wie hij is: een superieur en hooghartig intellectualist, die zich om aan de schralere regionen van zijn natuur te ontvluchten, sinds enkele jaren in de meest fantastische, schijnbaar tellurische bochten wringt om in godsnaam maar niet voor intellectueel door te gaan en die met verwoedheid bezig is zich aan te stellen als 'gewoon mensch'. Waarom aanvaardt hij de kille hoogmoedige gewesten van zijn geest niet als onvermijdelijk complement van *zijn* soort, en ín zijn soort ongeëvenaard, intellect? Het lijkt mij het abc van *zijn* amor fati.

Hij is nu eenmaal behalve een gewoon een buitengewoon mensch, en hij heeft dit gemeen met de dichters, maar de hemel mag weten waarom hij zich wenscht te geneeren voor die kant van zijn natuur. Of verbergt, en openbaart, zich in dit krampachtige, maar gelukkig vergeefsche vulgariseeringsproces, behalve zijn esprit de contradiction, de wanhopige poging om zich langs dezen weg den toegang te verschaffen tot een soort menschelijkheid die hem in wezen niet ligt?

4. Tenslotte, afgezien van het feit dat de menigte wil dat haar 'dichters en denkers boven haar staan', *zijn* er hiërarchische schakeeringen. Ik twijfel er niet aan dat Ter Braak, de vijand der massa, deze ongelijk(waardig)heid aanvaardt. Waarom dan ineens in een vlaag van verkeerde nederigheid zich solidair suggereeren met de menigte die hij als aristocratisch denker gewoonlijk niet overschat? Omdat hij zich dan ineens één van de menigte voelt?

Ik geloof dat Ter Braak het aan zichzelf en aan ons, de menschen met wie hij ondanks alle verschillen in allerlei dingen verwantschap bezit, verplicht is zich uit te spreken en duidelijk te zeggen waar hij staat. Ik twijfel er eigenlijk niet aan, maar hij moet, ook als het over gedichten gaat, duidelijk laten uitkomen dat hij niet heult met the

men of the street. Hij gelooft òf in het collectivisme der minderheid, in een aristocratische en dus hiërarchische verhouding tusschen de weinigen die het leven hier gaande houden, het bezieling, schoonheid, intelligentie ingeven omdat het anders voor iedereen eenvoudig onleefbaar wordt, en de menigte òf in het tegendeel. Maar zelfs in het tweede geval zou ik hem dringend willen verzoeken ons niet meer te vergasten op poëzie-critieken van Dr. Batavus Dumay.

Ter Braak heeft als leerling van Nietzsche over het element maskerade in de dichtkunst en over de psychologie van den (jongen) dichter uitstekende dingen gezegd. Maar hij heeft het poëtische kunstwerk, in lijnrecht contrast met Nietzsche, nooit met hart en ziel ondergaan; hij mist er de zinnen en de zenuwen voor. De onthulling door Nietzsche van hetgeen de dichter verbergt is niet ontstaan uit een afkeer van poëzie, maar van het stuk charlatan, dat in den dichter leeft, als in ieder ander. Doordat Nietzsche bevoegd was over poëzie mee te spreken, had hij het recht de dichters in hun hemd te zetten; omdat hij het dichtwerk onderging als poëzie kon hij schrijven: ‘Wenn ich etwas vor anderen Psychologen voraus habe, so ist es dies dasz mein Blick geschärfter ist für jene schwierigste und verfänglichste Art des Rückschlusses vom Werk auf den Urheber.’
De poëzie-critiek van Ter Braak irriteert de dichters, wanneer ze hen niet geheel koud laat, doordat hij niet in staat is het ‘dichterlijke af te leiden van het biologische’ zooals hij dat noemt, omdat hij het dichterlijke te weinig ondergaat.

Mocht hij meenen dat deze irritatie, en dit artikel, bewijst, dat hij de dichters in hun superioriteitswaan, hun magische zwendel en maskerade maar al te goed doorziet, dan stel ik hem voor, voor de afwisseling zijn psychologisch vernuft te richten op zichzelf. Misschien vindt hij dan, onder zijn volkomen gemis aan een *dionysisch* element, ten aanzien van dichters en gedichten, wel een vrij duidelijk ressentiment.

H. MARSMAN

Repliek van den nuchteren Dionysos

H. Marsman als moralist der poëzie

Het artikel van den dichter Marsman heb ik met geestdrift gelezen, omdat het m.i. een van de eerste steekhoudende critieken is, die er van poëtische zijde op mijn *Démasqué der Schoonheid* zijn verschenen. Ik heb de personen die mij ervan beschuldigden de schoonheid te willen negeeren of zelfs uitroeien nooit geantwoord, omdat zij blijkbaar niet lezen kunnen; het opstel van Marsman daarentegen snijdt hout en daarom heeft het zin er nader op in te gaan. Als ik zeg dat het hout snijdt, bedoel ik dat ik de strekking van het betoog geheel verwerp, maar de consequentie binnen een bepaalden gedachtengang erken.

Deze nieuwe ‘defense of poetry’ moge ietwat verschillen van zijn jeugdfulminaties in de *Vrije Bladen* (zij heeft o.a. op de vroegere stukken voor, dat zij gedwongen is met tegenstanders rekening te houden), in wezen is Marsman nog dezelfde kampioen van weleer. Hij heeft alleen nu Nietzsche op zijn zijde gesleept, zoodat wij van het verrassende schouwspel kunnen genieten, Nietzsche als strijder voor de schoonheid te zien optreden. Dat Nietzsche zich daarvoor laat gebruiken, is niet de schuld van hemzelf of een zijner werken, noch zelfs van mevrouw Förster-Nietzsche, die zooveel zonden in deze richting op haar geweten heeft: het is de schuld van Marsman, die zich door de poëtische kant van Nietzsche laat verleiden hem als bentgenoot te annexeeren. Weliswaar heeft Nietzsche zelf het ‘l'art pour l'art’ gequalificeerd als ‘ein Wurm, der sich in den Schwanz beisst’ (*Götzendämmerung*, 24), hetgeen zoo ongeveer neerkomt op wat ik in het *Démasqué der Schoonheid* heb betoogd; maar Marsman houdt Nietzsche voor zoo poëzie-gevoelig, dat hij hem alle nuchterheid gunt, die hij mij *mis*gunt. Voorloopig klem ik mij vast aan *Menschliches allzu Menschliches*, beweert Marsman; ik zou er wellicht mee kunnen

volstaan op mijn woord te verklaren, dat dit het eenige boek van Nietzsche is, dat ik slechts éénmaal heb gelezen, maar Marsman zou dat met recht als een slecht argument kunnen beschouwen. Ik zal dus verder gaan en hem verraden, dat vrijwel letterlijk een aequivalent van mijn roes-theorie in een van Nietzsche's boeken voorkomt, waar ik volgens Marsman nog niet aan toe ben. Wat ik in het bewuste artikel in *Het Vaderland* uit eigen persoonlijkheid aan Nietzsche heb 'toegevoegd', is gering en hoofdzakelijk voortgekomen uit de lectuur van de poëzie van Jan Engelman. Het zij mij vergund hierbij een en ander te citeeren uit het bedoelde boek, *Götzendämmerung* (gelijk men weet een der laatste werken van Nietzsche), 8 ± 11 (*Zur Psychologie des Künstlers*); want de poëzie als roesphaenomeen is slechts een onderdeel van de kunst in het algemeen, waarover Nietzsche op deze bladzijden zulke voortreffelijke dingen zegt:

'Damit es Kunst gibt, damit es irgend ein ästhetisches Tun und Schauen gibt, dazu ist eine physiologische Vorbedingung unumgänglich: der Rausch. Der Rausch muss erst die Erregbarkeit der ganzen Maschine gesteigert haben; eher kommt es zu keiner Kunst.' Na verschillende roes-vormen te hebben genoemd ('Rausch unter dem Einfluss der Narkotika' en 'Rausch des Willens' staan hier als gelijken naast elkaar!) constateert Nietzsche: 'Das Wesentliche am Rausch ist das Gefühl der Kraftsteigerung und Fülle. Aus diesem Gefühle gibt man an die Dinge ab, man *zwingt* sie von uns zu nehmen, man vergewaltigt sie, - man heisst diesen Vorgang *idealisieren*. Machen wir uns hier von einem Vorurteil los: das Idealisieren besteht nicht, wie gemeinhin geglaubt wird (en wat Marsman "verhoogde luciditeit" noemt), in einem Abziehn oder Abrechnen des Kleinen, des Nebensächlichen. Ein ungeheures Heraustreiben der Hauptzüge ist vielmehr das Entscheidende, so dass die andern darüber verschwinden.'

En verder: 'Der Mensch dieses Zustandes verwandelt die Dinge, bis sie seine Macht widerspiegeln, - bis sie

Reflexe seiner Vollkommenheit sind. Dies Verwandeln-müssen ins Vollkommne ist - Kunst. *Alles selbst, was er nicht ist, wird trotzdem ihm zur Lust an sich;* in der Kunst geniesst sich der Mensch als Vollkommenheit'

Het spijt mij, dat ik lang heb moeten citeeren; maar wanneer iemand zijn bestrijding begint met een beroep op Nietzsche, ben ik verplicht hem aan de hand van materiaal aan te toonen, dat hij daartoe het recht niet heeft, althans zeker niet in dit verband. Wanneer Marsman dus meent, dat mijn opvatting van de poëzie als roesphaenomeen voortkomt uit 'mijn volkomen gemis aan een dionysisch element', dan moet hij die meening niet voor mij alleen reserveeren; ook Nietzsche, dien hij waarschijnlijk voor het summum van dionysische capaciteiten houdt, leidde de kunst af uit den roestoestand, die het den mensch mogelijk maakt zichzelf te genieten als wat hij *niet* is, d.w.z. als volmaaktheid. Dat de 'extatische toestand van inspiratie' dus 'precies tegenovergesteld' is aan den alcoholroes, is derhalve volstrekt on-nietzscheaansch gedacht; dat er een tegenstelling te maken is tusschen 'beneveling' en 'verhoogde luciditeit' eveneens, want *beide* zijn gevolgen van het 'ungeheures Heraustreiben der Hauptzüge', dat den roes kenmerkt. Dat de alcoholische roes 'bedwelmt' en de poëtische roes zoolang hij duurt 'bezielend werkt' is ook weer een van die tegenstellingen, waarin Marsman uitmunt, die echter allerminst tegenstellingen zijn; kenmerkend voor het beginstadium van den alcoholischen roes is wel degelijk een 'bezieling', terwijl bij den poëtischen roes de 'bedwelming' anders, maar niet geringer is dan bij den alcoholischen. De naïeve voorstelling van zaken, als zouden 'bedwelming' en 'bezieling' elkaar opheffen, zal men bij Nietzsche dan ook niet vinden; maar Marsman slaat er munt uit voor de redding van zijn poëzie-domein.

Het komt hierop neer, dat Marsman bij het woord 'roes' onwillekeurig nog denkt aan het waggelen en lallen van een stomdronken kerel, terwijl ik in mijn artikel er nadrukkelijk op heb gewezen, dat zulks volkomen onjuist

is; is dit nog een herinnering aan de periode van zijn beroemde ‘jenever theorie’, waarin hij poëzie en geestrijk vocht nog veel dichter in elkaars buurt bracht dan ik ooit zou wagen te doen? Niemand zal ontkennen, dat de alcoholroes doorgaans een vulgaire roes is; maar de morphine is al tot veel subtieler nuances in staat, terwijl de roes van het netvlies, waaraan Jan Engelman zich dikwijls bezielt-en-bedwelmt, al naar men het nemen wil, zelfs in zulk abstract geworden materiaal als het woord is, het ‘Heraustreiben der Hauptzüge’ weet te bewerkstelligen. Men late zich hier niet misleiden door de schijnbare ‘rust’ der poëzie! Nietzsche onderscheidt zeer terecht naast den *dionysischen* roes (dien Marsman voor het gemak maar voor *den* roes in de plaats heeft gesteld), waardoor tooneel, dans, muziek en ook de oorspronkelijke lyriek in haar verbinding met de muziek worden bepaald, ook den *apollinischen* roes van schilderkunst, plastiek en epiek: ‘Der apollinische Rausch hält vor allem das Auge erregt, so dass es die Kraft der Vision bekommt’; ik heb in mijn artikel gesproken van het visioen als den roes van het netvlies, omdat ik het woord ‘apollinisch’ in een courant wilde vermijden, maar ook hier was ik weinig anders dan een epigoon van Nietzsche. Aangezien de apollinische roes zich niet openbaart in het ‘misbaar’ van den dionysischen roes, omdat de tijd, waarin men bij de lyriek musiceerde en danste, lang voorbij is, schakelt Marsman, misleid door die rust, plotseling de ‘luciditeit’ in... alsof die *tegen* den roes van het oog zou pleiten! Voorts maakt hij weer een van zijn beproefde dichterlijke tegenstellingen, als hij een ‘element maskerade’ *naast* een ‘element openbaring’ onderscheidt... alsof niet maskerade en openbaring, juist in den roestoestand, op precies hetzelfde neerkwamen! Zelfs in den alcoholroes: de man, die het voortreffelijkst zijn roesrol speelt, openbaart (althans voor den ‘goeden verstaander’) ook het meeste van zichzelf. Mij interesseert dus èn in de poëzie èn in den alcoholroes de maskerade, omdat zij mij de openbaring brengt van den mensch in een toestand, die voor hem het verraderlijkst is: die van

het vergroote machtsgevoel; en het allerverraderlijkst is dus, secundum definitionem, een dronken dichter... hetgeen ook door de realiteit wordt bevestigd, al blijft het in vele gevallen bij z.g. geestelijke dronkenschap.

De dichterlijke interpretatie van den mol en de bloemen, door Marsman sub 1 geleverd, is dus een interpretatie van een niet-bestaand onderscheid, terwijl de noot over het specialisme, die op dezelfde dualiteit berust, blijkbaar op een ongelegen moment door mijn *Démasqué* werd geinspireerd.

Sub 2 merkt Marsman op, dat de dichters er geen belang bij hebben zich te verbergen in een specialisten-bargoensch; ‘en zij doen dit ook niet’, voegt hij er streng aan toe, aldus met één pennestreek schrappend het omvangrijk gedaas over de goddelijkheid der poëzie en het ‘beschermd domein’, waarvan wij eenige jaren geleden regelmatig, en thans nog bij tusschenpoozen, mochten en mogen genieten. Dat de technisch-aesthetische kant van de poëzie-critiek door Nijhoff nooit werd losgemaakt van de menschelijke waarden, is alleen waar voor hen, die wederom geen oog hebben voor den histrio, die poëzie-criticus heet. Immers: de poëziecritiek (in den zin, dien Marsman wil, zelfs door het schrijven van zulk soort voorlichting aan te moedigen) is de rechtvaardiging van den roes voor nuchteren, die er inwendig vreemd tegenover staan, omdat zij dèzen roestoestand in het geheel niet of slechts in geringe mate kennen; de sublieme poëziecritici zooals Nijhoff zijn dus diegenen onder de dichters, die den roes een motief van ‘goddelijken’ aard verschaffen door een theorie te bedenken, op grond waarvan voortaan de altijd-nuchteren (d.w.z. inzake poëzie de overgroote meerderheid van het menschdom) eerbied kunnen hebben voor de roesgebaren, zonder dat zij hun nuchterheid opgeven: ‘God spreekt door hun mond’, gelijk primitieve volken van den krankzinnige of van de hysterica zeggen, of minstens denken. Het lijkt mij dus voor de hand te liggen, dat de dichters, zoolang zij vasthouden aan hun ‘luciditeit’ als een bijzonder privilege, dat hen onderscheidt van andere

'roesgevoeligen' (*principieel* onderscheidt) maar al te veel belang hebben bij zulke voortreffelijke medicijnmannen als poëziecritici zijn. Het ligt dan ook in de lijn van zijn betoog, dat Marsman de beoefening van deze speciale critiek aanbeveelt; want hoe meer er op de wijze der poëzie-deskundigen over de 'geheimen' wordt gesproken, hoe grooter het aanzien der dichters bij de massa der nuchteren wordt. Men moet het zoover brengen, dat zij zelfs niet meer dùrven twijfelen! Door b.v. de 'moralistische psychologie' te verachten (weet Marsman, dat zijn vereerde Nietzsche zich bij voorkeur niet een dichter, maar een moralist noemde?) en deze vervolgens met 'alle dominees' te identificeeren, komt men op dit gebied al een heel eind. De moraalprediker Marsman, moralist in dienst van de schoonheid, bijt zich hier overigens zelf in den door Nietzsche bedoelden staart, waar hij een moralistischen kruistocht gaat beginnen voor een 'onverminkte litteratuur'! (paradise regained?)

Sub 3 en 4 eischt Marsman van mij, dat ik mij duidelijk uitspreek over mijn opvattingen van hiërarchie. Ik moet hem hierop antwoorden dat ik in het zesde hoofdstuk van *Politicus Zonder Partij* daarover gezegd heb wat ik te zeggen had; het heeft geen zin, dat hier nog eens te herhalen. In dat hoofdstuk heb ik getracht het hiërarchisch besef, dat ongetwijfeld tot de oorspronkelijkste gevoelens van het menschdom behoort, af te leiden uit mijn eigen ervaringen; het onderwerp is daarmee verre van uitgeput, maar ik mag toch van Marsman verwachten, dat hij begrijpt, waarom het mij na dit boek onmogelijk is de hiërarchie der dichters, die ik in de vorige hoofdstukken met andere speciale, 'beschermde' vormen van 'geestelijke' zelfverheffing heb trachten te analyseeren, als *mijn* hiërarchie te beschouwen. Als Marsman meent, dat ressentiment ten aanzien van dichters en gedichten mij drijft, dan kan ik hem alleen nog zeggen, dat ik daarvan niets bij mijzelf kan terugvinden, hoewel ik, bedacht op de theoretische mogelijkheid, vaak naar zooiets heb gezocht. Ik heb mijzelf vaak op ressentiment jegens de physieke kracht en het

daarmee samenhangend overwicht betrapt, nu nog; maar de hiërarchie der dichters is voor mij niets meer dan een sierlijke curiositeit, sedert ik mij in het *Démasqué* van een puberteits-geïmponeerdheid losmaakte. De hiërarchie der dichters is voor mij niet meer de hiërarchie van Dionysos, den god, ‘die zich van zijn banden bevrijdt’; Dionysos immers spéélt met de dichters, zooals hij met predikanten en politici speelt, en daarom geeft hij ook hun wat ernst: de hiërarchie van Nijhoff...

Was het door Marsman aangevallen artikel in *Het Vaderland* een pleidooi voor de anti-dionysische nuchterheid? Ik ontken dit: het was een pleidooi voor den roes, *maar dien roes dan ook erkend als roes!* Mijn ironie gold niet Dionysos in den dichter, maar den nuchteren histrio, die den god altijd vergezelt om hem het aanschijn te geven van een geestelijken magistraat, die al zijn gebaren naäapt voor de nuchtere gemeente, die er dus belang bij heeft Dionysos voor te stellen als den esoterischen god der poëzie. Hoe zonderling het ook moge klinken: in bepaalde omstandigheden is Dionysos ontegenzeggelijk de god der ‘moralistische psychologen’, die nuchterheid leeren *tegen* de nuchtere gemeente, waar de dichters zich beijveren Dionysos te prediken *voor* diezelfde gemeente.

De eenzijdigheid van mijn artikel geef ik overigens onmiddellijk toe; en mocht daardoor de indruk zijn gewekt, dat ik alcoholroes en poëtischen roes niet weet te onderscheiden waar zij onderscheiden moeten worden, dan grijp ik deze gelegenheid gaarne aan om mij over die eenzijdigheid nader te verklaren. Ik laat het accent alleen vallen op den roes, als men mij tracht te beduiden dat gedichten te goed zijn voor dat physiologische gezichtspunt. De poëzie kan verder onder honderd andere gezichtspunten dan dat van den roes worden bezien; tot deze beperking verleidde mij toevallig de poëzie van Engelman.

MENNO TER BRAAK

Orthodoxie

Hij is een zeer beruchte papenvreter;
- hij zegt; zijn over-overgrootpapa
joeg d'inquisitie door de bosschen na,
om dien stookte de beul het houtvuur heter. -

Zijn vette vinger wijst in de foliant
het jaartal en de naam van dezen ketter;
zijn vinger streelt de fraai gothieke letter;
ik denk: 'En toch heb jij een papenhand;

en toch heb jij dezelfde streken beet;
't is mij aleens van Rome of Dordt gebeten;
bet-overgrootpapa's kan ik vergeten,
maar niet dat stom-gedragen werkersleed;

die trage koppen onder jouw gehoor,
die twee-maal drie uur 's Zondags jou gedogen;
traditioneel brak jij in deze ogen
de Menslijkheid; jij ging in ootmoed voor

en schreeuwde lasterlijk den Schepper aan
en braakte een taal, die ik niet neer durf schrijven:
maar dieper bogen zich die werkerslijven
en meer beangst kon ieder huiswaarts gaan.

Da's ied're Zondag weer hetzelfde lied:
jouw kwijlend bidden voor gekroonde-Hoofden,
die zelf aan God noch Zijn gebod geloofden -
(maar, Dominee, dat weet jouw volkje niet.)

je preken tegen die 't verzet bestaan,
tegen rechtvaardigen, die willen leven -
jij durft geweren in veel handen geven
en met je woord voer jij de dwepers aan,

en zweept hen op, dat zij 't Gezag gaan schragen
van "een-door-God-gegeven-Overheid" -
jij ruikt een nieuwe, bloederige tijd
en zult je honden naar de steden jagen.

Dat alles zie ik en die witte kerk,
jouw lijdzaam volk, die burgerwachtgeweren,
en jij, die bij de adel gaat dineren:
't is erger mij, dan Alva's beulenwerk.'

J. VAN HATTUM

Gebed voor den Vrek

Kent Gij hem wel: God schiep hem op de dag,
dat Hij het schema aap en gier, al spelend,
vermengde en, de qualiteiten delend,
verrast de vrek voor Zijne ogen zag.

Zijn neus en hals doen denken aan de gier,
en, als hij d'armen rond de goudhoop strengelt,
en met de vingers in de munten tengelt,
ziet Gij voor U de aap in dit boos dier.

Hem sluipt de armoe toe in d'avondstraat;
de wanhoop komt van het ziekbed afgegleden;
de weduwvrouw heeft zelfs vergeefs gebeden:
steeds onbewogen blijft dit geel gelaat.

Des avonds spreekt hij met de beeldenaar
der gouden munten, maar in zijne spinde
zult Gij aan leeftocht nauw' voldoende vinden:
van honger krampt hij veelal in elkaar.

Uw stille Zoon erbarmt Zich over al':
over het Kind, den Wijsgeer en den Gek,
en op een avond werpt de gele vrek
zijn goud Hem toe, opdat hij rusten zal.

Geef, Jezus, rust den dichter en den gek,
geef rust het kind, den wijsgeer en de nippers;
verscheur Uw schema's, God aan duizend snippers:
vanavond kreeg ik meelij met een vrek.

J. VAN HATTUM

Kwatrijnen

Lyriek wordt epiek onder één beding:
noem namen: weg valt de betoovering;
men spot: 'Hij weent...' - en alle vingers wijzen;
zoo spotlacht Gij, die weet, dat ik U bezing.

Tusschen Uw 'hier-zijn' en Uw 'weder-komen'
lig ik, dorstende, gebonden, tusschen stroomen,
waarvan ik droomde, dat ik drinkend was,
en toch alleen het ruischen heb vernomen.

J. VAN HATTUM

Else Böhler, Duitsch Dienstmeisje

In een van de laatste maanden van '32 verloor mijn vader niet alleen het grootste gedeelte van zijn kapitaal, maar ook het beheer van de fabriek, die drie generaties lang in het bezit van onze familie was geweest. Grootere handelscapaciteiten dan waarop deze typische bureaucraat bogen kon hadden de gevolgen van de crisis zeker niet kunnen voorkomen en daar alles rondom afbrokkelde of ineenstortte, putte hij een soort collectieve troost uit het onvermijdelijke, waartoe een vaag, overgeleverd calvinisme hem overigens voorbestemde. Na veel familiegekuip ging hij op het ontredderde wrak scheep naar een der groote Hollandsche steden, waar hem toegestaan werd te ankeren aan waterstaat. Voortaan zou zijn leven in het teeken staan van de crisis, een crisis die hij niet helpen kon, dáar kon iedereen het over eens zijn.

Toen evenwel mijn hospita het telegram had binnengebracht met het alarmeerende bericht: ‘Onmiddellijk thuiskomen, vader ongesteld’, dacht ik geen oogenblik aan de crisis en aan geld alleen voorzoover iederéen aan geld denkt, wanneer zijn vader ongesteld is. Maar ik kènde dat van die ongesteldheden. Hoe vaak was ik niet, in de acht jaar dat ik reeds studeerde, thuis moeten komen met het vooruitzicht van een doktersauto voor de villa en verkapte ruzie binnenin. Door zoo iets stompt men af. Daarbij komt, dat mijn vader voor mij altijd een slecht omlijnde figuur is geweest: een lange, grijsblonde man met hangwangen en afwezige, smartelijke oogen van een kwalachtig lichtblauw, tegelijk verflensd en opgezwollen, oogen die zich wel graag brekend zouden willen sluiten om al dat aardsche wee, waartegen zelfs langzame nauwgezetheid machteloos is gebleken, maar op den duur loopen daar alleen de dienstmeiden nog in, als ze tenminste niet langer blijven dan twee maanden. En dáar zorgde mijn moeder wel voor!

Wanneer ik naar mijn ouders toe moest, voelde ik mij altijd als een burchtheer, die zijn versterking verlaat om

in het open veld te gaan strijden. Alles werd onzeker, wankelend; ik gleed tien jaar terug door de tijd, of voelde me, als om het evenwicht weer te herstellen ineens zoo oud als de twee menschen die ik aanstonds begroeten zou. In mijn studentenjaren had ik mij allengs de houding veroverd van een afgesloten en verfijnd laconisme, dat mij in staat stelde, schokvrij te blijven, ondoordringbaar voor ongewenschte invloeden, en dan desnoods maar raadselachtig. Zelf ben ik er nooit dupe van geworden, en maar al te duidelijk zag ik in, dat ik bij deze houding een zeker onvermogen om spontaan te leven op de koop toenemen moest. Voor mijn vrienden was ik zooveel als de ‘rijke’, doch lang niet ongeschikte Roodenhuis, voor jongere studenten een excentriek kamerhokker met ‘hoogere’ liefhebberijen of een ‘boemelaar’ (overdreven, maar ik gaf mij graag de schijn), voor mijn ouders en mijn broer daarentegen de ‘eeuwige candidaat’, een uitdrukking die wellicht voor het eerst uitgesproken is op een van de avondjes van het dameskransje, dat mijn moeder in die Geldersche provincieplaats met zooveel ijver rond zich had verzameld. Hoewel ik op het oogenblik doctorandus in de rechten ben en nooit voor een examen zakte, zie ik toch met een zekere verteedering terug op die smadelijke overgangstitel. Inderdaad stelde ik mijn laatste examen telkens weer opnieuw uit om zoo lang mogelijk van die geuzennaam te kunnen profiteeren, zoo lang mogelijk ‘eeuwig’ te blijven. Wat een voorrechten en gemakken waren er ook niet aan die titel verbonden: zelfstandigheid, lectuur, boeiende of levenslustige vrienden, door wie ik mij liet bezighouden, gelegenheid tot het beoefenen van muziek, die voor mij meer was dan een tijdpasseering. En door alles heen zoo'n klein beetje college loopen om met de tredmolen niet heelemáal de voeling te verliezen...

's Avonds laat, na een sombere reis in een al kouder wordende eersteklascoupé, trok ik aan de bel van de villa, waar mijn ouders woonden. Door Eg werd ik, bijna op hetzelfde moment, opengedaan. Met de pikzwarte oogen, die hij van mijn moeder heeft, keek hij laatdunkend naar bui-

ten, over mijn schouder heen, hij wreef, als om vuil van de zool af te schrapen, zijn voet aan de deurpost, en zei met een lage stem, waar de baard nog niet heelemaal uit verdwenen was:

‘Cum laude.’

‘Dag John,’ begroette ik hem gelaten, ‘kom binnen en heb je een goede reis gehad.’

Want dit was zoo onze gewoonte, sinds zijn veertiende jaar reeds: elkaar terloops de woorden voor te kauwen, die wij van den ander meenden te mogen verwachten, in een vertoon van beschaafde onverstoorbaarheid. Eg zelf was hierin zoo doortrapt, dat de tactiek tot in zijn gebaren doorgedrongen was: dat met die voet bijvoorbeeld beteekende, dat mijn moeder gezegd had, dat ik mijn voeten moest vegen. Toen ik hem beter in zijn gezicht keek, zag ik hoe afstootend nijdig het stond. Eg heeft wel het weerzinwekkendst uiterlijk van alle jongens van die leeftijd, al kan hij het niet helpen en al is hij mijn broer. Er bestaan kinderportretten van hem met zonnige lachjes en trouwhartige oogen; de opvoeding doet nu eenmaal wonderen.

Hij zweeg en liet mij door. Terwijl ik bezig was mijn overjas aan de kapstok te hangen, hoorde ik opnieuw zijn stem, nu vlak achter mij, heesch, en met een onderdrukte pret erin, naar het mij voorkwam.

‘Of je eerst naar boven gaat, naar vader.’

‘Erg?’

‘Gaat. Hoofdpijn, hè.’

‘Dokter geweest?’

‘Gisteren.’

Dit beknopte dialoogje werd besloten door een tweede langere volzin van mijn broer, die met kalme danspassen, graaierig met zijn handen zwaaiend, langs mij heen was geschoven in de richting van de huiskamerdeur. Hij keek naar mij om, hij huppelde foxtrotachtig, en daar hoorde ik hem brommen:

‘'t Is uit met 't luxeleventje, Johnnie...’

Daar ik hem bevreemd bleef aanstaren, keerde hij zijn gezicht nu geheel in mijn richting, vol hoon, doodsbleek,

met ziekelijk grijsblauwe wallen onder de oogen, blauwer nog door het licht van de ganglamp. Ik voelde, dat het meer was dan geniepige plagerij wat er komen ging, ik begreep, dat de jongen zich ellendig voelde om andere dingen dan dien ingebeelden zieke boven. Zijn bleekroode mond kwam vlak bij mijn oor; zachtjes taterde hij:

'Two to the Loo. Two to the Loo too. Taratatata.'

Het klonk vreeselijk. Het ging door me heen en verlamde me, alleen al door de klank, die was als schor hanengekraai in een onderaardsche kelder half vol water: een dompig, moerassig, smerig geluid. Zijn roode ooren, afgezakte lellen, waren paars aan het gloeien onder het blauwe licht. Maar meteen zag ik hem weer op zijn rug, op zijn gedegenereerd, plat achterhoofd; ik trachtte het hatelijke knipoogje te verwerken, waarmee hij zich van mij afgewend had, en merkte, dat hij de kamer in was gegaan.

Langzaam de trap oploopend, dacht ik na over die aftandsche mop. Hoe kan men iemand met volslagen nonsens hoonen? Even had ik medelijden met den jongen, maar toen, voor de deur van mijn vaders studeervertrek, viel me een verklaring in, een haastig gemonsterd voorval van enkele jaren terug, dat met die mop in verband stond. Het was niets bijzonders. In gezelschap, waar Eg en ik bij hadden moeten zijn, had mijn moeder de anecdote van die twee paar Engelschen, die naar het Loo moesten, eerst met haar ijdel gillerige uitbundigheid opgedischt en toen aangevuld door het niets ter zake doende: 'Als wíj hier ooit vandaan gaan, wil ik alleen maar naar the Loo, ook two en two,' of iets dergelijks. Het is natuurlijk mogelijk, dat Egbert zich niets van die aanvulling herinnerde en maar zei wat hem voor de mond kwam, doch toen ik, dadelijk daarop, in die holle, donkere kamer waar mijn vader onder een plaid den zieken man uithing, naar zijn verhaal stond te luisteren van de catastrophe en de groote verandering voor ons allen, begon ik dat vieze opgeschoten gedrocht toch met heel andere oogen te beschouwen: als een soort auguur of vogelwichelaar, wiens brabbelpraat men

zoo maar niet in de wind mag slaan. De onverwacht diepere zin van dat ‘two to the Loo’, het besef, dat ik er voortaan goed aan zou doen op de uitlatingen van een verwarden puber te letten, was als het ware het eerste beslag, dat de familie op mij legde. En mijn vader beschreef de boedel door mij met vage, witte, apologetische, in het donker nauwelijks te onderscheiden gebaren tot spoorstudent te degradeeren, en na afloop van het gesprek verzegelde mijn moeder mij in een innige omhelzing aan haar breede boezem, beneden aan de trap. Die nacht sliep ik als geemballeerd, toegesnoerd, student af. De hel kon beginnen.

Wij verhuisden in Januari, ik vanuit Leiden, derde klas, met drie koffers, waarvan ik er één zelf moest sjouwen. In de stad waar we gingen wonen verdwaalde ik op de aanwijzigingen van een agent, die de opgegeven straat niet eens in zijn zakboekje vinden kon. Hij lag in een van die nieuwe buurten, welke men maar meteen, met een zekere onbeschaamdheid, aan een bepaalde tak van wetenschap heeft gewijd, hier dan de astronomie: Argusstraat en Groote-Beer-hof wedijverden met een Kometenlaan, een Betelgeuzesingel en een Poolplein, en langs het heele geval heen trok, plotseling aardscher, de Waalweg, schuin staande op de duinenrij, die zich tot aan het dichtbijgelegen badplaatsje voortzette, waar ook de weg weer naar toe boog, na een groote kring beschreven te hebben rondom stadskweekerijen en een bosch. Op dat badplaatsje en op de duinen, voorzoover ze niet door gestadig voortkruipende nieuwe buurten, zich vormende nevelvlekken en melkwegstelsels, aan het oog onttrokken werden, had ik uitzicht vanuit de voorste dakkamer waar ik sliep; de achterste was mijn studeervertrek. Er werd mij aan het verstand gebracht, dat ik die achterste kamer eer moest aandoen. Door openslaande deuren betrad men een platje met kiezel, klom over een hek, kwam op een grooter platje, dwaalde tot aan de rand van een manshoog muurtje, en kon dan het oog laten weiden over vijf of zes tuintjes, waaronder ons eigen, en een heele

rij van de Andromedastraat (leidend naar het Perseusplein), die voornamelijk bevolkt werden door katten en bleeke Indische meisjes. Tusschen ons huis en de Andromedastraat lagen twee andere huizen, tot aan de meer naar links gelegen Orionstraat zeker zes, maar daar werd de situatie onoverzichtelijker, omdat men niet zoo ver om het muurtje heen kon buigen. Op het grootere platje kon men stampen, dan hoorde Eg het. Op het dak kon Eg stampen, dan hoorde ík het. Op Eg's slaapkamertje volgde de slaapkamer van mijn ouders, de kamer van mijn vader, en heelemaal beneden trof men de gewone suite-keukencombinatie aan, waarin onze vele meubels, tapijten, potten, pannen geen raad wisten van de volte. De fietsen stonden in de gang; iedere ochtend fietste ik naar het station, stalde mijn fiets in een café, waar men mij nog van vroeger kende (het spaarde de helft staangeld uit) en spoorde naar Leiden om college te loopen.

Maar van deze geheele entourage, sindsdien onuitwischbaar in mijn ziel geprent, zag ik de eerste weken, die ik onder de vleugels van mijn ouders doorbracht, zoo goed als niets. Ik was wanhopig. Een doffe druk belastte mijn bewustzijn, dag en nacht, zonder verlichting. Studeeren kon ik niet eens. Bijna aan mijn doctoraal toe, had ik toch niet de kracht om die reddende sprong behoorlijk voor te bereiden, en hoe grondig systematisch ik vroeger ook voor examens gewerkt had, tusschen twee lange luierperioden, nú kwam ik niet veel verder dan landerig neergekrabbelde programma's op vodjes papier: morgen dit, overmorgen dat andere, en dat dikke dictaatcahier in een week, - terwijl ik van te voren wist, dat ik me er niet aan houden zou. Als een berg lag de leerstof voor mij, een berg, tot de beklimming waarvan ik vaste grond onder de voeten gehad zou moeten hebben, en deze ontbrak al evenzeer als de sportiviteit van het examen doen vergald werd door de gespannen verwachting van mijn ouders. Niet dat zij mij een stroobreed in de weg legden. Ik kon doen en laten wat ik wilde, uitgaan wanneer ik wilde, niemand drong zonder te kloppen mijn heiligdom binnen, en als mijn vader

me mijn weekgeld gaf, keek hij een andere kant uit. En toch voelde ik me als op drijfzand levend, als boven een moeras, waarin ik steeds dieper wegzonk. Zat ik te werken, dan luisterde ik naar de zuigende geluiden van dat moeras: een slaande deur, de stem van mijn moeder die met het dienstmeisje kletste, het thuiskomen van Eg om vier uur, van mijn vader om zes. Voorloopig zocht ik onder het werk nog wel eens steun in trage, half verstrooide blikken door het glas van de openslaande deuren, de tuintjes overzwevend, of botsend tegen de vaalroode muur met kale wingerdtakken van het eerste huis in de Andromedastraat. Iets meer naar boven leken de veertien in elkaar overloopende daken van die straat, plat en grillig beschoorsteend, soms ineens op een plateau met Polynesische afgodsbeelden, waaruit blijken kan, dat ik reeds de heele wereld om moest om mij een beetje op mijn gemak te voelen. Maar Polynesië hielp niet langer dan een halve week, en al spoedig merkte ik, dat dit aspect, met al het andere er omheen, de zwarte boomen, de schuttingen, de katten, zich gewillig liet inlijven bij het huiselijk interieur, dat ik vanaf mijn achttiende jaar ontvlucht was en tegelijkertijd veel te goed kende. Daarop volgde de sterrenbuurt zooals hij reilde en zeilde, de andere buurten langs de duinen, de heele stad, en na een week of drie was ik zoo ingesloten en gekortwiekt, dat ik mijn oude kamer in Leiden niet voorbij kon komen, zonder mij te verbeelden, dat Eg daar voor het raam stond, Eg, die mij vóor was geweest en die nu thema's en opstellen zat te maken waar ik vroeger gedroomd had en gephilosofeerd. Maar zoo was nu eenmaal de werking van het moeras. Er was geen ontkomen aan, ik zat in het schuitje en moest mee, two to the Loo, two to the Loo too, - en bij de tweede ‘two’ was ik zelf.

In deze onnatuurlijkste van alle posities: volwassen kind te zijn in een omgeving, die met die volwassenheid geen rekening houdt, kwam mij nog een nieuwe angst benarren, samenhangend met de tijdsomstandigheden. Maar al te duidelijk, en met een ernst, die slechts getemperd werd

door de schaamte over zijn eigen tegenslagen, had mijn vader mij aan het verstand gebracht, dat ik weinig meer van hem verwachten kon, financiëel. Een dergelijk gesprek zal wel vaker gevoerd zijn tusschen vaders en zoons, in deze jaren. Over het ‘intellectueele proletariaat’ werd niet alleen veel geschreven en gesproken, maar het wás er al, - en vooral onder de oudere-jaars-studenten van míjn faculteit was het aantal verontrusten en bij voorbaat teleurgestelden zoo groot, dat zij zich bij tientallen fascist lieten maken, toen de omwenteling in het Germaansche broederland haar beslag gekregen had. Neiging tot politieke forceeringen heb ik nooit bezeten, maar ook ik moest mij nu toch afvragen: hoe ver zou míj de meestertitel brengen en een nog zoo loffelijk afgelegd doctoraal-examen? Met onbemiddelde ingenieurs, juristen, apothekers kon men de straten plaveien: dat was een wrang gezegde, dat mij langs allerlei omwegen door Eg overgebracht werd, en hij zei er bij, dat híj niet zoo stom zou zijn om niet in een handelsbranche te gaan, die het eerst van de opleving na de crisis zou profiteeren, en hij zei dit onder het eten, smakkend in mijn richting, en mijn vader, óok onder dat eten, deed een duit in het zakje door met zijn vermoeide, lijmerige stem de jonge snoeshanen te hekelen, die alleen omdat ze gestudeerd hadden wat over hem te zeggen hadden op waterstaat, en dan overstemde mijn moeder hem door maar meteen de vinger op de wonde plek te leggen: ‘Kom kom kom, *Johan* zal zijn weg wel vinden’, - terwijl toch niemand ànders over ‘Johan’ gesproken had, en mijn vader in zijn zelfbeklag waarschijnlijk niet eens aan hem gedacht!...

Nog steeds weet ik niet wat mij meer gehinderd heeft in die tijd: de gemeenschappelijke maaltijden, of de mevrouwen, die mijn moeder even vlug uit de grond had gestampt als ik zelf ondergezonken was in het moeras. De mevrouwen... Ik weiger pertinent, meer over hen te schrijven dan bepaald noodzakelijk is; dat is een kwestie van geestelijke hygiëne. Het wóord ‘mevrouw’ reeds heeft voor mij een slechte bijklank gekregen door deze vreeselijke steek-

neuzen. Maar aan het middagmaal, de tweede temptatie, en een die iedere dag terugkwam, wil ik mijn pen nog wel vuilmaken, of beter andersom: rang, één zwarte, puntige veeg over het damast! En daar zie ik me zelf al weer zitten, twijfelachtig hoekpunt in het parallelogram van krachten van twee maal toetoedeloe: overmeesterd, pijnlijk gespannen, gefolterd happend en bijtend als naar de zuivere lucht tusschen de toegevouwen bladeren der Brusselsche kooltjes. O wat een hel, wat een winter! De heele dag vergald door het vooruitzicht van Eg's trommelstokvingers met jus er aan, van mijn vaders gebit, dat hij opzettelijk verwaarloosde om te laten zien wat een stakker hij toch geworden was door die crisis. Ik zag het allemaal, ook als ik er niet naar keek, ik proefde het; al had ik mijn oogen dichtgehouden en mijn ooren toegestopt met antiphonen, het zou mij hebben gevonden. Ik hoorde mijn moeder door haar neus ademen, hijgen, kauwen, borrelen, praten, praten, alle oude verhalen en meeningen van vroeger, alle stopwoorden en stembuigingen, die ik nu mée moest verzwelgen als opgewarmd eten van tien jaar oud.

Eg was het, wiens aanwezigheid mij aan tafel het meest kwelde, hoewel hij het minste zei. Het besef dat hij mij bespionneerde hinderde mij voortdurend. Wanneer ik van mijn bord opkeek, waarop ik, zedig als een jonge non, mijn blik gericht had gehouden, ontmoette ik slechts zelden de oogen, die ik op mij gevoeld had, en waaromheen de wallen van fletse schaduwen reeds tot harde gebeeldhouwde schelpen waren geworden zooals men wel bij vijftigjarige heeren ziet met een te hooge bloeddruk. Zwart, borstelig haar, laag ingeplant, accentueerde de meedoogenlooze rimpeling van zijn voorhoofd, alsof hij, door deze geijkte mimiek der misdeelden, op medelijden speculeerde door een vertoon van onverbiddelijkheid. De impertinente wipneus maakte er weer een heel ander gezicht van; de mond was week, gevoelig en valsch. Hoe ik vroeger tegenover hem geweest was, als kind, ik kon het me niet meer herinneren, want hij was nu mijn vijand geworden, een vijand die in mijn ziel wroette, een vuile, magere boetpre-

diker van achttien jaar, die armoede demonstreerde ten mijnen behoeve. Demonstreeren deden ze alle drie, maar Eg wel het schilderachtigst! Niet tevreden met het aanduiden van fatsoenlijke armoede, zooals mijn ouders, probeerde hij het maar ineens met de werkmansstand. Zijn ellebogen staken vooruit aan weerskanten van de soep: zie je wel, we zijn kaal. De lapel van zijn jongensjasje werd virtuoos met oogjes vet besprenkeld: zie je wel, ik glim. Zijn gezicht waschte hij nog maar zelden. Hij liep voorovergebogen, sloffend, duidelijk werkeloos. Hoewel zijn kleeren nieuwer waren dan de mijne, in verband met zijn snelle groei, was de qualiteit ervan zooveel minder, dat er na een maand al kreukels in zaten, maar ik ben er van overtuigd, dat hij zich op zijn kamertje in diepe kniebuigingen oefende alleen om de uitbochtingen aan de knie nog wat zakkiger te krijgen...

Zoodra het dagmeisje, dat haast had om weg te komen, met een vaartje de schotels had binnengebracht, monsterde mijn moeder de voorradige hoeveelheid door cordaat de deksels op te tillen onder een berustend snuiven, terwijl mijn vader, die toch nooit veel voor eten had gevoeld, door een smartelijke oogopslag in zijn onbeduidend Christus-gezicht het aureoolachtige van zijn dun grijsblond haar trachtte te ondersteunen. En beiden, hoe verschillend geaard ook, schenen door gebaar en blik hetzelfde te willen zeggen: ja ja, Henk, ja ja, Paula, we zullen vannacht de riem maar weer eens wat vaster om de maag snoeren, 't is voor de kinderen, zie je, 't is voor de kinderen... (Er was altijd meer dan genoeg!) - En dan aten we, smak, glap, slop, slok, slurp, sjiet (een kies). En dat was nog niets vergeleken bij het ritueel dat de maaltijden besloot!

Meestal zat mijn vader tegenover me, schuin links van me Eg, en vlak naast me mijn moeder, die vleesch sneed, de boel verdeelde, en laatste kleine beetjes toestopte aan wie nog de knagendste honger op het gelaat te lezen stond. Mijn vader nam ze de woorden uit de mond over waterstaat en crisis, terwijl ze mij van opzij fixeerde met een aanmoedigende blik uit haar groote zwarte ijdele kraal-

oogen: spreek dan toch, jongen, spreek toch, en gun me het genot je het zwijgen op te leggen met mijn conversatietalent! Maar dan begon het, mijn god, dan begon het. De schalen waren leeg, de kat kloof op een been, Eg mediteerde somber over zijn bord. Mijn vader had zijn vingers tegen elkaar aan gelegd, met zijn hoofd wat schuin, alsof het aan de migrainekant het zwaarst was. Allen wachtten wij af; nu ging het gebeuren. Zelfingenomen op alles en iedereen afgevend, praatte mijn moeder nog door, wanneer de stilte reeds haar oogen was binnengevallen, die zich aan de lepels gingen hechten: vijf of zes lepels, schuin omhoog in de schotels, met etensresten beklodderd die niet meer warm konden zijn. Haar wenkbrauwen fronsten zich boven bedenkelijk loerende oogen, Eg's oogen ineens; haar vulgair zinnelijke mond plooide zich tot de tragische spleet van de heldin uit het sociale drama; ze boog zich stijf naar voren, als Kniertje met haar genadekliekje even voor het zakken van het doek, in een plastisch afgerond gebaar greep ze een van de lepels, bracht hem naar haar mond, - en *likte hem af*. Deze apotheose van sobere levensernst, die ik met de dood in het hart en al mijn zenuwen in opstand naast mij voelde gebeuren, werd dan evenveel malen herhaald als er lepels waren, en de kat kreeg geen kans. De lepel nam zij zoo geheel in bezit, ver, diep en solide, als om hem nooit meer los te laten; zes of zeven seconden lang zag ik daar, voelde ik daar mijn moeder zitten, de mond tot de huig toegesnoerd door metaal en spinazie of hutspot, en dan, terwijl de steek in mijn hart zijn weg reeds vervolgde door mijn ingewanden, trok ze er hem traag en uitermate blinkend weer uit, tusschen dichtgeperste, rimpelig geworden lippen, schurend bijna, als een afneembare roofdiertong; haar hand beschreef een boog in de lucht, nauwkeurig, zooals een accoucheur dat doet met een verlostang, één laatste kus aan het metaal, enkele slikbewegingen, - en het was volbracht. Maar dan de tweede lepel. Maar dan de derde. De vierde, vijfde, zesde: iedere lepel met het ijl speekselbeslag erover als een onuitgesproken verwijt aan den ‘eeuwigen candidaat’, die er

zooveel geld had doorgelapt in zijn rijke dagen. En eindelijk, tot slot, het opgeruimde, gezellige kruiswoord, waarmee ik verlost werd en de zitting opgeheven:

'Ziezoo!'

Zoodra de lepels brandschoon in hun schalen lagen, stonden de familieleden op om zich naar hun onderscheiden werkzaamheden te begeven. Mijn moeder drong mijn doezeligen vader naar boven, naar zijn studeerkamer, waar hij rusten moest, meestal na de zorgzame vraag: 'Heb je nog hoofdpijn?' - waarbij haar oogen zoo vol verwachting rolden, alsof ze bedoelde: 'Heb je *al* hoofdpijn?'... Daarop verrichtte zij in de keuken de gedeeltelijk wellicht reeds overbodig geworden wassching van het tafelgerei, waarbij zij vooral haast maakte, als het dameskransje verwacht werd, en ik klom naar mijn kamertje. Men zou nu verwachten, dat ik na al mijn beproevingen tevreden en opgelucht moest zijn in dat eenzaam vertrekje, - maar dat was het juist: ik wás niet eenzaam, ik zat nog in het moeras, het moeras van hutspot, spinazie en de rouwranden onder Eg's nagels, dat aan mij zoog en kliste en mij niet vrijgaf. Ik moest weer naar beneden, ik moest er bij zijn! De stille eenzelvigheid, heilzaam rustgevend, van mijn Leidsche kamers ontbrak volkomen in het nieuwe verblijf. Het interieur doet hier weinig ter zake. Trouwens, mag men van 'interieur' spreken bij iets dat zooveel weg had van een dépendance? De tegenover de openslaande deuren gelegen muur was niet míjn muur, maar een groote hand, uitgestoken door de steenen afscheiding, die, tusschen mijn vaders studeerkamer en de slaapkamer, bovenop de suitedeuren stond als op twee spreidbare beenen. Dat ik tegen zoo'n geweldigen kerel van steen en hout, die het heele huis doortrok om bij me te zijn, weinig in te brengen had, hoeft nog niet op zwakheid van karakter te duiden. Zelf weet ik het daar dan ook niet aan: ik meende alleen een onbedwingbare trek te hebben in *thee*. Zonder die thee zou ik niet kunnen werken, niet kunnen denken. Hoewel ik wist wat me boven het hoofd hing, moest ik die spiraal van trappen weer afdalen, die zijn

dubbele boog naast den muurman beschreef tot onder aan toe. Half acht waagde ik het er op; als de mevrouwen kwamen, gewoonlijk iets eerder. De thee zou wel klaar zijn. Maar ook als ik zeker geweten had, dat de thee níet klaar was, zou ik naar beneden zijn gegaan. Het was spelen met vuur, maar ik moest, ik werd gedwongen. Nu ik aan deze eigenaardige dwang terugdenk, geloof ik, hoe zonderling het ook klinkt, een heilzame werking dezer zelfopgelegde marteling niet te mogen ontkennen. De mevrouwen en de kamers, die op hen stonden te wachten, waren zij niet een soort weerstand, die ik te overwinnen had om onder het dak van mijn ouders niet volslagen menschenschuw te worden? Eerder dan spelen met vuur was het een vuurproef die ik moest doorstaan, de vuurproef met de stroeve trapleuning, de donkere leege gangen, de thee, waarvan ik mij een kop vol wilde veroveren, en tenslotte, als dat allemaal goed was gegaan, met de schimmen van de dames Steketee, Vreugdenhil (namen als uit een boos sprookje, b.v. dat eene met het rijmpje: 'Vischje, vischje uit de zee! Wat is er, mannetje Tinteletee? Mijn vrouw Ilsebil doet niet wat ik wil,' enz.), Brons, Velleman en Lunsman.

Ik gleed dus naar beneden. Niet zelden hoorde ik in de studeerkamer de opgejaagde voetstappen van mijn vader; onder de slaapkamerdeur scheen licht door. Na de deur van de huiskamer geopend te hebben, stond ik met knipperende oogen tegenover Eg, die juist landerig zijn schoolschriften bij elkaar zocht om naar boven te gaan. Schalen met koekjes, een eenzame wijnflesch, blonken in de nog duistere voorkamer. Snel schonk ik mijn theekop vol en dronk, gulzig, triomfantelijk en te heet. Misschien zou ik nog ontsnappen, misschien... Ik slurpte mijn thee met barbaarsche geluiden, alsof ik alleen in de kamer was. Dan hoorde ik achter mij:

'Zou mevrouw Vunsman komen, Johnnie?'

'Of mevrouw Bronst, Eg?'

Het was het eenige genoegen dat we nog gemeenschappelijk zochten, dit kwaadaardig verhaspelen van eigen-

namen. Ik meende een gewapende vrede te kunnen bewaren door zoo nu en dan maar eens af te dalen tot zijn niveau. Ondanks het bewustzijn van mijn haat, en daardoor van mijn machteloosheid, meende ik dat toen nog wel in handen te hebben; ik zag nog niet in, dat men onherstelbaar gelijk wordt aan wat men haat... Keek ik onder het drinken tersluiks naar hem om, dan begon hij dadelijk op de drempel een reeks scènes uit te voeren, meer macaber dan koddig; hij mimeerde een bespottelijke... [1)] groet in de lucht, balde zijn vuist naar de eerste verdieping, ging met een smalende grijns tegen de deur staan als de gekruisigde Heiland. Van walging morste ik dan nogal wat thee op het schoteltje. Maar dan was hij ook al weer weg, en dan kon ik een verlangende blik op de piano werpen, en me even thuis voelen in die twee kamers zonder menschen, en in een vage angstige verwachting de kat over zijn zachte kop krauwen, naast hem neergehurkt voor de kachel. En niet voordat ik een van de planken boven mij had hooren kraken onder mijn moeders voetstappen, maakte ik aanstalten om de kamer te verlaten. Als een schuldige, het hoofd gebogen, beklom ik de trap. Mijn kamertje leek me nu weer een verheven en heerlijk eenzelvig oord, maar hoe onbereikbaar, - want in de slaapkamerdeur zou mijn moeder staan. Ook als ze er niet stond, zou ze er staan. Ze zou er staan om mij de weg te versperren en dat vluchtig gedroomde heiligdom onbestaanbaar voor me te maken. Met elkaar is het misschien drie of vier maal gebeurd in werkelijkheid. De eerste keer zag ik haar half aangekleed in de verlichte opening, in haar onderlijfje onder een kimono. Ze fluisterde, zoo zacht alsof mijn vader het niet hooren mocht:

‘Psst, Johan...’

Een scherp parfum sloeg van haar uit. Achter haar toonde een hooge psyche mij mijn eigen krijtwit gezicht, dat uit kwam steken boven haar kapsel, haar bebloemde rug, net zoo lang tot de schittering van een collier me

1) De twee H's die van de doorgestreepte letters nog leesbaar zijn schijnen op de uitdrukking ‘Heil Hitler’ te duiden (uitgever).

weer tot de ongespiegelde werkelijkheid terugbracht, waarvoor mijn oogen tevergeefs trachtten uit te wijken. Angst? Vanwaar die angst, als het mijn moeder toch maar was? Verbaasd, half verdoofd vroeg ik me dat af.

‘Zeg Johan,’ - voorzichtig trok ze me aan mijn hand iets verder de slaapkamer in; het licht lag ineens zwaar en opzichtig op haar breede, grijsgepoederde wangen, - ‘zeg jongen, je komt vanavond nog wel een uurtje beneden, hè? Mevrouw Steketee zou je zoo graag hooren spelen...’

‘Laat mevrouw Steketee...!’ prevelde ik heesch en vulde aan: ‘maar naar de grenadiers en jagers...’

‘Hè boy, wat ben je weer onvriendelijk!’ Nog steeds hield ze haar stem gedempt, maar haar heele gezicht lachte nu, glunderde opzettelijk en moeizaam, alsof ze iedere plooi eigenhandig optilde. Alleen de oogen, zwart en begeerig glimmend, deden het vanzelf. ‘Hè, ik kan ook nooit met mijn knappe zoon geuren! Maar je doet 't wel. Als je nou iets niet *al* te moeilijks van Beethoven speelt, dan hebben ze...’

‘Dan zeggen ze toch nog: meer vreemd dan mooi, of: niet zoo'n melodieus geheel. En ik moet ook werken, verd...’

‘Hè, John...’ Smeekend, vanuit smalle, onderdanig langoureuze oogen, keek ze mij aan; opnieuw had ze mijn hand gegrepen. Mijn hart klopte me in de keel. Maar eensklaps liet ze die hand vallen, opende haar oogen onnatuurlijk wijd, en zei met een hard, beslist stemgeluid, dat mijn vader heeft moeten hooren, want zijn schuifelende schreden vertraagden luisterend:

‘Iets anders, Johnnie. Egbert had 't gisteren over mevrouw Stekje Thee, en mevrouw Bronst en zoo. Of Borst, ik weet niet precies. Ik zou wel *heel* graag willen, dat je hem zulke dingen niet meer leerde, hè? Ja zeker, hij zei, dat hij 't van jou had. Je moet toch maar liever wat meer rekening houden met *ons*; die jongen weet niet beter; die denkt: die studentengrapjes... Dus we zien je straks, hè? Negen uur graag. Mevrouw Steketee d'r man is aan 't

R... orkest, die weet *heusch* wel wat mooi en wat leelijk is. En doe die andere broek dan even aan, John, hè jongen...?’

Lief en zacht stierf haar stem uit; ik werd de gang opgeschoven, en meteen was de deur dicht. Uit het kamertje van Eg klonk een rhythmisch krakend, zoevend geluid, alsof daar iemand in toomelooze pret op zijn bed lag te dansen.

Maar natuurlijk gìng ik om negen uur. Na een uur nerveus ijsberen, zooals mijn vader had gedaan. In die andere broek. En ik speelde op de piano voor de dames Steketee en Vreugdenhil en Velleman, en ik wiegde me in de heupen bij gevoelige passages met loopjes, en van mijn moeder, die trotsch babbelend tuschen haar nieuwbakken vriendinnen troonde, kreeg ik een taartje, omdat ik geen Debussy gespeeld had.

S. VESTDIJK

(Wordt vervolgd)

Panopticum

De eer van grootmama

De oostenrijksche nurse van een mij bekend klein meisje is een vierentwintigjarige houtvestersdochter, met de spichtige, niet onknappe, maar ook niet al te spiritueele trekken van een bakvisch van achttien; zij hangt Dollfuss aan, is katholiek en maagd. Maar zij bezit alle denkbare oostenrijksche diploma's van kinderverzorging, en praat met désinvolture over Freud. ‘Gnädige Frau’, zei zij, ‘wij moeten het kind niet zoo aan alles laten knabbelen, sonst wird sie 'ne Mund-Erotika’. De moeder had veel moeite om ernstig te blijven, maar constateert in het algemeen dat het geloof aan complexen de lust tot straffen in geval van een onbegrepen verzet van het kind tot een minimum reduceert, zoodat alles bij elkaar de opvoeding er wel bij vaart. In haar particuliere leven is de nurse overigens noch in haar maatschappelijke ambities, noch in haar geloof, noch in haar vrouwelijke coquetterie en onnoozelheid door de studie der psycho-analyse aangetast. Men moet reeds een eenigszins revolutionnair gemoed bezitten, wil vertrouwdheid met een ‘verlicht’ vocabulair daarin omwentelingen teweeg brengen.

Niettemin is de afstand in een halve eeuw afgelegd, groot. *Zij wist nog niet, dat veel erger zaken onverbloemd worden besproken, zelfs door zoogenaamd fatsoenlijke vrouwen in het gezelschap van heeren*. Zoo schreef de Alma Tadema onzer letteren, Mr. C. Vosmaer, over haar die in zijn roman *Inwijding* het volmaakte specimen van de denkende-en-toch-vrouw-gebleven-vrouw vertegenwoordigt. Aan ergheid van vocabulair is men hier nog niet eens toe, en de pijnlijke reactie van de onervaren heldin was slechts opgewekt door de coquette uitval eener beeldschoone Amerikaansche tegen de etherische liefde à la Petrarca. De (trouwens eveneens mooie) Sietske rook toen *aan haar bouquet rozen, als om iets reiners te voelen, en haar wantrouwen in Mrs. Hudson nam toe*.

Het boek viel mij toevallig in handen, en ik verslond het - weliswaar per tien bladzijden tegelijk waar de kunsthistorie en het citatenboek al te zeer de overhand namen; een ware lezeres is nu eenmaal altijd nieuwsgieriger naar de hij en de zij. Ik heb er niets tegen om op het gebied der klassieke en italiaansche cultuur ontwikkeld te worden, maar Mr. Vosmaer's psychologie van de voegzaamheid in het vrouwelijk denken geeft mij eenig wantrouwen omtrent zijn inzicht in de werkingen der kunst. En toch is het eigenlijk een meer dan sympathiek boek (waarin een geheel mislukte maar niettemin lofwaardige poging tot ‘natuurlijk’ schrijven en tot het scheppen van een roman-die-geen-roman-is gedaan wordt); de schrijver ziet er met volle overtuiging de vrouw als gelijkwaardig, en erkent haar recht om *himmlische Rosen* aan te brengen op àlle ge-

bieden waar het schoone en het edele hand in hand gaan, in de domeinen van het gemoed, de ziel, èn de geest. Dat hij groote afkeer vertoont van de man-wording der vrouw en de emancipatie die zich als zoodanig afficheert, kan men hem moeilijk verwijten; wie zou het niet met hem eens zijn, het is een kwestie van goede smaak. En goede smaak was zoozeer het fort en het credo van Vosmaer! Met welk summum van goede smaak wordt niet in *Amazone* eindelijk dat been ontbloot waarover zooveel te doen is geweest, nog steeds in naam van het edele en schoone. Zoo simpel wordt alles wanneer de bedoelingen ‘hoog’ zijn (behalve dan in het oog van de onbegrijpende wereld), dat men zelfs vergeet verder na te denken over die kunstenaar die zonder een bepaald dijbeen geen kunstwerk scheppen kon.

Maar er is één zwakke stee in Mr. Vosmaer's vereering voor Sietske, en die openbaart zich op de verrassendste wijze, en zeker geheel onopzettelijk. Hij heeft ergens bevroed dat wanneer hij als auteur er geen paal en perk aan stelde, zijn denkende vrouw, die als jong meisje al zoo moedig met haar eigen godsdienstproblemen gekampt heeft, wel eens over àlles zou kunnen gaan denken, en dat denken wanneer het zich in werkelijkheid poogt om te zetten, conflicten schept! Zijn Sietske was, als hij haar niet haastig naar de italiaansche kunstgeschiedenis terugverwezen had, misschien in plaats van het harmonische wezen te zijn dat hij met zooveel vreugde schildert, tijdelijk een vat vol conflicten geworden, in conflict met het leven, met zichzelf, met haar Frank - wie zal zeggen waar zooiets eindigt? Maar in ieder geval is het duidelijk dat hier iets begint: een vraag, die Mr. Vosmaer supreem genegeerd heeft; ineens blijkt nu dat deze minnaar van filosofen volstrekt niet van denken houdt! En toch zou men hem met liefde de meest pessimistische conclusies gegund hebben, maar hij gaat de conclusies liever uit de weg. Men zou kunnen vermoeden dat hij ze eenvoudig over het hoofd had gezien, of ze buiten het kader van zijn boek vond vallen - maar dan zijn daar ineens die verhelderende slips of the pen. Daar is het bij zoo'n verlichte geest toch nogal onverwachte adjectief *erger, veel erger zaken,* in de bovenaangehaalde zin. Dat ook ‘erge’ thema's in bepaalde monden ongevaarlijk worden (zie de nurse), vermoedde hij nog niet. Daar is ook de scène waarin Sietske een dom hollandsch meisje uit de handen van een losbolligen baron redt, die haar wil compromitteeren om haar daarna om haar geld te kunnen trouwen. Zij vindt het meisje een halve dag na haar vlucht in een buiten-restaurant, slaat de arm om haar heen, spreekt haar zusterlijk toe, en gedraagt zich in alle opzichten als de lieve en verstandige vrouw die Vosmaer in haar ziet. Het meisje legt uit dat zij een laatste wandeling met haar aanbidder heeft willen maken, dat hij het zoo arrangeerde dat zij niet meer op tijd voor het eten thuis kon zijn (wij zijn in de negentiende eeuw) - en, fluistert zij, *nu ben ik ont-*

eerd. En welk gebaar vindt hier nu Sietske, dat toonbeeld van chariteit en menschelijke zuiverheid? *Sietske liet haar los en wendde zich van haar af*. Pas als het meisje gesnikt heeft: *neen, neen, niet zóo als gij denkt, maar ik ben gecompromitteerd - nu kan ik niet meer terug,* hervat zij haar rol van goede engel, en het merkwaardige is dat zij die in de oogen van Vosmaer geen oogenblik verlaten heeft.

De spannendste passage, waarbij men geheel het zoeken naar verborgen préjugé's vergeet, zoo ademloos leest men dat, is toch die waarin aan Sietske iets afschùwelijks overkomt ten huize van den rijken en gedesoeuvreerden Engelschman bij wien zij met haar man logeert. Deze nakomeling van Manfred, die ons herhaaldelijk als zijnde van goede makelij maar bedorven door een doelloos bestaan wordt afgeschilderd, zoekt bij voorkeur, in zijn prachtige italiaansche villa, de na zijn wereldsche relaties zoo verfrisschende omgang met Sietske, die hem op haar beurt openhartig en niet onsympathiek vindt, hoewel wat dubbelzinnig tegelijk. Maar op een morgen - met haar samen in den weelderigen tuin - overweldigd door de schoone omgeving - en de kracht van zijn gevoelens - buigt hij zich plotseling, met hartstocht, over haar hand die op een muurtje ligt en drukt er een kus op. In de volgende seconde weet de ongelukkige Sir Ralph al niet wat hij maar stamelen moet om zich te excuseeren en haar vergiffenis te verkrijgen, maar zij drukt de hand tegen het voorhoofd en kan slechts uitbrengen: *Niets - dan zwijgen en vergeten. Laat mij alleen*.

Pas vijf minuten na het gebeuren (subtiel trekje) wischt zij de rug van haar hand af. En omdat haar man opvliegend is, durft zij hem het geval pas weken later te vertellen, en gedurende die weken, verklaart zij: *heeft die kus op mijn hand mij zoolang gebrand, als een vlek*. Nog in veel hoofdstukken wordt op dit drama gezinspeeld.

En eigenlijk zou het maar een klein beetje moeite hoeven te kosten om in deze avonturen-vol-goede-wil evenveel spanning te leggen als in moderner peripetieën.

ELISABETH DE ROOS

[Vierde jaargang, Nº. 3]

Nederland

Laatste Verschijning van Camoës

Vele jaren na onze noodlottige ontmoetingen kreeg ik begeerte hem nog eens terug te zien, hem die ik eerst als held vereerd, daarna als voorleden lotgenoot had betreurd, tenslotte als te gewillige lijdensganger had veracht en met moeite vergeten had.

Nu kwam het in mij op dat wij elkaar nog iets zeggen moesten.

Ik zocht hem overal waar ik kans had hem te ontmoeten; - in Cascaës, in de grafzaal van het klooster van Belem, waar men een praalgraf heeft gebouwd boven een leege ruimte in de aarde die zijn graf voorstelt, nogmaals in de grot bij Macao onder het rotsafdak, op verschillende plaatsen aan de chineesche kust, aan steile oevers en ondiepe baaien.

Ik had het allang opgegeven, en op een nacht sliep ik in een kleine herberg in Kwan-Toeng, voornemens naar het Lo-Lo land te gaan; daar kwam hij binnen voor de nacht.

Hij zag er anders uit dan vroeger, niet meer dreigend en fier, maar hunkerend, smeekend, onderdanig. Hij had een oog verloren, hij ging mank, zijn gezicht was met korsten en zweren bedekt, zijn huid waarschijnlijk ook. Hij droeg een te ruim geworden wambuis, van voren toegevouwen over zijn lichaam. Hij kwam op mij toe en zei:

‘Zoo ben ik geworden en heb geen berouw, geen deernis met mijzelf. Ik heb geleden voor het heil van het land, het heeft mij niets teruggegeven, het heeft mij laten verhongeren. Het heeft mij de vrouw afgenomen die voor mij was bestemd, haar laten huwen met een vorst die haar heeft besmet en daarna gevangen gezet. Ik heb het toch niet verraden, ik heb geen opstand gestookt, heb het alleen bespot in sommige pamfletten, maar verder heb ik niet geklaagd of mij verweerd en mijn lot aanvaard, zooals het land later het zijne. Zijn vroegere grootheid heb ik soms met de mijne ondergebracht in het gedicht. Dat is het eenige wat van ons beiden overbleef. Nu hangt overal mijn portret, staat op vele pleinen mijn standbeeld, worden bede-

vaarten gehouden naar waar ik misschien begraven lig. En ik leef voort, even ziek en gehavend als bij mijn dood. Ik ben tevreden.'

'Wat kom je hier dan doen? Blijf dan in dat land als ze je daar zoo vereeren en je daar op teren kunt.'

Hij ging op de bank zitten, ik week terug naar het andere eind. Liever wilde ik opstaan en door de deur trachten heen te komen, maar ik kon niet.

Hij zat daar op het andere eind en speelde met een degenstomp en een kruis, dat op zijn borst hing. Uit de zweren op zijn gezicht droop dikke etter, langzaam als het vet van een kaars, op zijn kanten kraag als een blaker. Zijn eene oog flikkerde soms fel en doofde dan weer uit.

'Ook hier is een plaats waar mijn nagedachtenis wordt vereerd en ik ben hier liever dan in mijn eigen land, dat is als een groot open graf. Dit is een groot kerkhof, er is geen plek waar geen graven onder zijn. Maar de levenden leiden hun vroolijk en kommervol bestaan ertusschen. Ik ben liever hier. Maar nu kan ik hier niet meer vandaan. En ik wilde graag nog eens naar Macao.'

'En je wilt mij overhalen weer naar 't verleden terug te gaan? met jou mee? Ik heb er genoeg van!'

Hij bleef zitten waar hij zat, deed geen poging mij in te nemen, vestigde zijn eene oog op mij.

'Hoe meer je aan je eigen heil denkt, hoe ellendiger het je gaat. Dat heb je nu toch gezien. Ben je er nu beter aan toe dan op je stoomschepen, toen je diners met zeven gangen kreeg?'

'Ben jij er dan beter aan toe? Je hebt je laten wegjagen uit Lisboa, waar je eens en voor al liefhad, je laten gebruiken in Indië en China als gemeen soldaat, terwijl je officier had moeten zijn. En evengoed heb je het land verheerlijkt en onsterfelijk gemaakt. En wat heeft het gedaan toen je terugkwam? Dat zou ik wel eens willen weten. In elk geval, nu loop je voor eeuwig rond met je gezicht vol zweren en misschien staan schimmen daar anders tegenover dan menschen, maar mooi zullen zij het toch ook niet vinden.'

‘Dat is toeval. En het is waar: in het eigen land terug ben ik er niet beter aan toe geweest. Maar het kon er niets aan doen. Het was zelf verarmd, verloor zijn bezittingen, werd aangevallen door de Mooren op zee en Spanje in zijn breede, zwakke onbeschermde rug. En toen kwam ook nog de pokkenepidemie in Lisboa en toevallig was toen mijn tijd om en moest ik eraan sterven. Niets dan toeval, die zweren. Trouwens, ik was de ergste niet. Hofdames en prinsen van den bloede hadden de zweren zoo sterk en diep en uitgebreid, dat niemand ze aan wou raken om ze te verplegen, en niet om ze te begraven als ze waren gestorven. In hun praalbedden werden ze met olie begoten en zoo verbrand. En ik ben nog begraven. En de eerbewijzen zijn later gekomen. Duizenden zijn langs de plaatsen getrokken waar zij mijn graf vermoedden! Beter is het geleefd te hebben, al is het in rampen, dan steeds over het leven heen te gaan, zoekend naar iets wat er niet is en niets achterlatend. Rampen zijn goed om de blik, de aandacht af te leiden van het verschrikkelijke dat achter elk leven gaapt.’

‘Maar als dat er niet meer is, als dat is gedempt door de aandacht die het heeft gepeild, dan zijn de rampen niet meer noodig, ook de instandhouding van het verleden niet, in China niet en nergens. Dan is het verleden als een benauwde droom, als een wolk die voor den einder hing, verdwenen. Dan kan men ademen, leven op aarde zoolang als het duurt, geen einde vreezen. Dan is het geen begin meer en de rampen zijn ook niet meer noodig. Je hoeft ze niet meer te zoeken, ook niet te ontwijken.’.

‘Jij durft dus zeker wel zonder rampen te leven en in de diepte te zien? Het lijkt er niet veel op.’

‘Nog niet. Ik kan mijn oogen nog niet van je afhouden, als ik mij omkeer bespringt het verleden mij. En nu, ga hier vandaan!’

Ik schoof over de bank naar hem toe en hij langzaam eraf en naar de deur. Hij leunde tegen de post en keerde zich om, zoodat ik zijn gezicht niet zag. Zijn gestalte scheen nog goed, beter dan zijn gezicht, waaraan gekneus-

de trots en smeeking om medelijdend begrijpen samen een afstootelijke trek gaven. Alle Portugeezen zien er zoo uit en lijken op elkaar. Ik trachtte hem de deur uit te dringen.

‘Laat mij enkele oogenblikken in je lichaam leven en het leven op aarde ondervinden dat ik zelf heb overgeslagen.’

‘Nooit. Ik geef alleen om mijn eigen heil. Ik heb ook lang genoeg geleden, al is het dan niet om een godsdienst of een land. Daar was ik gelukkig al van af. Ik heb geleden voor mijzelf, ik wil mij in anderen vergeten. Dat kan ik niet als ik jou steeds voor en om mij heb.’

‘Zie dan hoe ik geleefd heb,’ zei hij.

Meteen gelukte het mij de deur open te krijgen. Maar er was geen gang, onder de drempel een leegte, ver beneden een rivier, aan de overkant een stad tegen de bergen, de huizen groot, en wit en bruin, half ingestort, de rivier vol schepen, één voer nog uit, de zon en de wind vlogen over de zeilen en de harnassen aan dek; de andere lagen stil, half ontmast, dofbruin, het hout zoo gekrompen dat de scheepsromp was misvormd, overal verlangend uitziende mannen bij de boeg, smeekend uitziend naar het land dat hen had uitgezonden en niet weer op wou nemen, dat elk verband met hen ontkende, terwijl zij het toch waren die eerst de schatten en later de ziekten hadden ingevoerd.

Dan kwam een schok, huizen en paleizen stortten in, een vuile wolk hing over de stad als een groote gier, maar met de klauwen nog ingetrokken. Daarna kwamen eindelooze stoeten uit de straten recht naar de rivier en overal plompten lijkkisten het water in. Later geen kisten meer, maar in grauwe doeken gewikkelde lijken, nog later onbedekte lichamen. Ik zag de klokken steeds luiden, wie waren het die ze trokken of was het de aardbeving die ze heen en weer schudde? Zoo ontdeed de stad zich van overtollige bewoners.

Hij zag mij half verwijtend, half triomfantelijk aan.

‘Deze stad zou zooiets niet kunnen overkomen,’ riep ik. ‘Die staat te sterk, die kan gerust honderdduizenden

laten sterven, zij blijft gelijk. Niets wil ik meer weten van het verleden en van hen die er aan vast houden. Laat mij door!’

Nooit zou ik mijn lot zóó in mismoedigheid laten verloopen, nooit mijn bestaan verkwisten in het dienen van machten die wereldgroot lijken, maar daarna nietig zijn alsof zij nooit waren geweest. Ik kende nu het voorbeeld in al zijn afschrikwekkendheid. Geëxalteerd had hij de bloei en de stuiptrekkingen van een klein en poover rijk gezien als wereldschokkend en verheerlijkt in gedichten, zwaar van klank, maar even dwaas vergeefsch als al het wapengekletter en kanongebulder. Daarna had hij nog de lafheid begaan op latere leeftijd terug te keeren, hopend op de koestering van de roem. En willoos, zonder verzet, had hij zich laten doodhongeren, nog dankbaar met de aalmoes van een onvoldoend jaargeld en de resten van de tafel van de schaarsche rijken.

Van het verleden had ik allang afscheid genomen; liever dan in een ruim met schimmen bevolkt, leef ik in de ijzige kille leegte die zich in de eigen tijd om mij heen heeft gevormd, als een ijle en toch onwrikbare dampkring die alle toenadering van elders afweert, waar de blijken van menschelijke genegenheid uitdooven, als meteoren die sissend uitgaan voordat zij 't oppervlak waarheen zij vielen bereikten. Maar voor hem was die afsluitende afwerende sfeer natuurlijk geen beletsel.

Ook de waan dat er op aarde een land is waar men zich warmen kan aan haar uitstraling, na lange tochten in het door menschen bevolkte eindelijk het onbewoonde te bereiken, ook die waan moest worden verstoord en daarbij heeft zijn onverwacht bezoek veel geholpen.

Dat land is er niet.

Gelukkig was ik nog losgeraakt en in staat mijn omloopstijd op deze planeet buiten haar gebied en zonder verlangen te volbrengen.

Ik weet een land waar ik mij neerlaat, dat niet vraagt vanwaar, dat dankbaar is voor de komst, waar de ruimte leeg is; de lucht alleen door gieren bevolkt, de aarde alleen

door honden en wolven en dat naar levende wezens hongert.

Daar is de aarde dankbaar en geeft blijken van aanhankelijkheid ruimschoots terug, wat men van hare dorheid niet zou verwachten.

J. SLAUERHOFF

Hippodrome provincial

Zelfs bakkers kunnen nu als krijgsheld zitten
Op de door sleur getemde paardenlijven,
Die met hun leidsels en hun modd'rig witte
Schabrakken de onberedenheid verdrijven.

Een zwarte broek is om langszij te wrijven
Te zondagsch, bruin zaagsel besproeit de ritten:
De bóeren zitten liever bij hun wijven,
Die uit hun goudkap op de beesten vitten.

De baas kronkelt zijn zweep, en slanke beenen
Tripp'len vluchtig hoogeschool, ongevraagd en
Uit gewoonte: niemand die er op staat.

Binnen den kring loopt ernstig, uit den maat,
De een'ge pony met het bleekgeplaagde
Jodenmeisje, veilig voor slijk en steenen.

S. VESTDIJK

Stad aan de Wadden

Drie eilanden staan aan den horizon,
Als 't niet zeer nevelt. Jongens komen kijken,
Wanneer de postboot keert, die langs de dijk een
Rookpluim doet strijken, licht-bruin voor de zon.

De winter duurt hier lang; het spaarzaam groen
Bevat een stillen winter in zijn takken.
En in de binnentuintjes, kalme vakken,
Zou zelfs geen moordenaar een moord gaan doen.

Het drievuldig plaveisel, gele klinkers,
Gekleurde keien, blauwe, bolle steenen:
Zij dragen jaren reeds dezelfde beenen,

Want 's avonds, in hun pas van stille drinkers,
Slenteren mannen rookend naar het dok, -
De haven langs, - en weer terug naar 't dok.

S. VESTDIJK

Het Kind en de stervende Zeeanemoon

Zooals hij op koortsdroomen lette
Die prachtig de keel dichtsnoeren,
Zoo zag hij het weerblauw, geel, bruinpolitoeren
Dier zich in het naargeestigste zwart omzetten,
Bracht onnut voedsel naar 't glas, droomde van de zee,
Verkleurde haast zelf met die weeke bol mee,
Die, waar geen vader of moeder 't belette,
Naar een wondere reis verglêe.

S. VESTDIJK

Bezoek van Wijdenes [1)]

September. - Ik heb het vorige hoofdstuk kort afgebroken om de komst van Wijdenes; het is zelfs of mijn pen vlugger is gegaan sinds ik besloten heb hem deze periode van mijn leven voor te leggen. Het manuskript ligt nu in zijn kamer in de *Feuilleraie*, maar na zijn pelgrimstocht naar Sils-Maria blijkt hij zelf van vele dingen vervuld. Hij had in de trein *Der Antichrist* bij zich en het *Braunbuch*. Dat de nazi's zich op Nietzsche beroepen, dat ook ditmaal het pruisiese misverstand zijn heros heeft opgeslokt om hem verminkt en als profeet van een zo vulgaire aanmatiging weer uit te braken, tast hem aan in zijn diepste, zijn intellektuele geweten. Drie jaar jonger dan ik en doktor in de wijsbegeerte, afvallig als zodanig of bijna, sinds hij Kant en Hegel heeft afgezworen om het te houden met degeen die aan iedere waarheid slechts een dichterlike waarde toekent en vooropstelt dat de filosoof altijd belangrijker is dan zijn stelsel, heb ik hem in de vier jaren van onze vriendschap zich steeds meer zien ontwikkelen in de richting van een relativisties positivisme; ik heb om hem moeten lachen en hem tegelijk bewonderd om zijn door-en-door polemiese natuur die zichzelf en anderen telkens weer trachtte te overtuigen dat hij aan geen enkele vaste waarde meer geloofde, daaraan zelfs geen behoefte had, alles in twijfel trok buiten het stromen van zijn bloed en het ‘eigen belang’, en dat het laatste bijgeloof dat hij bestreed de ridikule verering was van de geest. Kristelik grootgebracht daarbij, vrijzinnig protestant, sinds hij leerde denken ook daar afvallig, met een protestantse koppigheid vooral verachtend wat zich als vrijzinnig aandient.

Terwijl wij dan, de tuin overziend die er niets aanlokkelik meer uitziet in het grijze licht, met onze rieten stoelen naast elkaar, de koffie drinken waaraan ik te lang vooruit gedacht heb (op de derde stoel ligt weer het *Braunbuch*),

1) Fragment uit de roman *Het Land van Herkomst*.

komt hij langzamerhand los - aanvankelik in het soort nuanceloze boutade waarmee hij schijnt te willen verbergen dat hij eigenlik een slecht spreker is. ‘Zijn Hollanders werkelik altijd slechte sprekers?’ heb ik mij dikwels afgevraagd, als ik met hem samen was geweest; het kontrast tussen zijn brieven en zijn konversatie was dan opvallend. Met Gerard Rijckloff, die ongetwijfeld geest bezit, kan men dagen lang samen zijn zonder te raken uit een soort superieure, d.w.z. beter-gestyleerde, mondaine roddelpraat, maar dan opeens vertelt hij een avontuur dat hem overkomen is met een zeer eigen en pakkend meesterschap. Met Wijdenes denk ik soms: ‘Waarom in godsnaam trakteer je mij op die faciele paradoxen, alsof ik je niet beter kende en alsof ik de bourgeois was die erdoor moet worden geteisterd?’ Door hem tegen te spreken op een koppig andere toon, door de boutadetoon te negéren, krijg ik hem dan meestal - al is het na enig herstemmen - op de toonhoogte van zijn geschreven woord. Het zou inderdaad jammer zijn als ik moest erkennen dat zijn brieven een levender aanwezigheid vertegenwoordigden dan hij zelf.

- Je snapt toch wel, zegt hij, dat ik de zwakke kanten van Nietzsche ook door heb. Zijn Eeuwige Terugkeer mag dan diep zijn, tenslotte beschouw ik het als kul, als teosofie. Zijn Uebermensch is misschien zijn allerzwakste kant, omdat hij hier een mythe heeft gekreëerd met het gezicht van iemand die een recept geeft; resultaat: der schöne Adolf, Uebermensch voor iedere ongelikte lummel die er nooit aan getwijfeld heeft dat in hemzelf dit wonderwezen stak. Vertel Jan Rap dat de zin van het leven losbarsten zal uit Janus Opperrap en je stuurt hem naar huis met het gevoel dat hij het altijd wel gedacht heeft. Maar ik begrijp niet dat ze niet aan hun eigen woede tegen Nietzsche kunnen merken dat hij dàt nu juist niet gezegd heeft.

Heverlé heeft de gewoonte naar stopwoorden te zoeken bij de mensen; soms vindt hij bijna onmerkbare, bewerend dat die de belangrijkste zijn; hij houdt vol dat ieder mens ze heeft. Bij Wijdenes is het dan: ‘Ik begrijp niet’, aan

het begin van een zin geplaatst, en tekenend inderdaad. Haastig uitgesproken, met een iets hoger geluid.

- Ze hebben geen woede, vervolgt hij, omdat ze hem niet kennen; ze hebben *Zarathustra* als een opera aangehoord en aan het drama van zijn brieven komt dit hele ras eigenlik niet toe. Voor een volk is een groot man trouwens altijd alleen de grote akteur. Als er één ding is dat in hem anders niet te miskennen valt, dan is het dat hij zelf het type is van de eersterangsmens.

- Je stelt het bijna als kontrast voor zijn Uebermensch en als zodanig ben *ik* het altans met je eens. Maar het is begrijpelik dat hij de eersterangsmens niet prediken kon; voor de verloren God moest hij blijkbaar zelf iets ongewoons geven - alsof een eersterangsmens trouwens al niet ongewoon was, ongewoner dan de Ueberfeldwebel die zijn recept altijd in Duitsland heeft opgeleverd. God meteen vervangen door de mens was hèm blijkbaar ook te kras, vandaar dit kompromis, dit broertje van de halfgod, - en het geknoei van de anderen daarbovenop.

Maar wat Wijdenes vooral hindert is de politieke betekenis in dit alles. Als het tot knoeien komt, is het politieke altijd het ergste. Hij wordt opeens een verwoed verdediger van de geest. De afschuwelikheid van deze tijd, volgens hem, is dat ieder behoorlik mens, of hij het wil of niet, politiek schijnt te denken en te spreken, dat ieder menselik getuigenis een politieke betekenis krijgt. Men zou haast eindigen met zichzelf te verraden en in duivelsnaam dan maar mee te huilen om een diktatuur, onder voorwaarde dat men daarna met rust gelaten werd, voldoende altans om lak te hebben aan al de specialisten van de diktatuur. - Ik zeg het natuurlik, zegt hij met een plotselinge humor die zich op zijn puntig gezicht openbaart in een studentikoze brede grijns, omdat ik wel weet dat ik, wat mijzelf betreft, toch nooit behoefte krijg aan sterkere fratsen dan die een diktatuur ook nog wel toelaat...

- Maar je protesteert tòch?

- Natuurlik; in laatste instantie verdragen wij intellektuelen het minst van alles wat onze gedachtevrijheid

bedreigt. Ik weet dat ik geen exhibitionist ben en moet zelfs hopen dat de diktatuur mij belet zoiets te worden. Ik weet, of vermoed, dat ik anarchistiese vrijheid nooit verlangen zal om burengerucht te maken na 11 uur. Ik ben geen anarchist en jij evenmin, omdat we ons al geen ogenblik kunnen voorstellen dat wij in de anarchie zouden kunnen leven; wij hebben ook daarvoor niet genoeg de middelen meer van de volmaakte bosjesman. Maar we verdommen het dat een paar klungels die we alleen kunnen verachten om hun ideologiese prestaties ons met de knuppel in de hand gaan voorschrijven wat we denken moeten. En dus, opeens, in deze tijd van politieke hoogspanning, zoals dat heet, merken we dat we verwoed anti-nazi zijn, dat we liever alles willen dan een fascistiese Nietzschevervalsching.

- Je hebt het land eraan dat een Herrenmoral toegepast wordt als slavenmoraal. Maar dat is toch niet het enige, want dan zou je misschien proberen het tot Herr te brengen in de nieuwe maatschappij.

Hij neemt het *Braunbuch* op: - Sinds ze in Duitsland deze keukenmeidenroman leven, zegt hij, weet ik dat ik mij hiertegen alleen maar verzetten kan. Geen keus meer: het moèt, omdat je in zo'n wereld niet eens geduld zou willen worden, omdat je er alles verliest, tot je laatste innerlike zekerheid, het idee dat je van jezelf hebben kunt als min of meer fatsoenlik man. Je hebt nog nooit zó het gevoel gehad dat al wat verrot en minderwaardig is zich uitviert in de roes van zich eindelik te kunnen wreken. Toen de kommunisten in Moskou de baas werden hebben ze, geloof ik, geen *Roodboek* uitgegeven; wij hebben altans niet precies gelezen hoe de wit-Russen behandeld zijn, al weten wij hoe de tsarenfamilie uitgemoord is, zonder een zweem van ‘menselike waardigheid’... Maar het was niet dìt. Ten eerste hebben de wit-Russen zich ook niet onbetuigd gelaten, en dan, de stank is hier anders. Je ruikt dit, en opeens merk je dat je ‘liberaal’ bent. Niet in de idiote zin die het woord bij ons gekregen heeft, niet als de meneer die alleen maar zijn brilleglazen zal afvegen

als hij hoort dat iemand een ander gezindte is toegedaan, maar in de absolute betekenis, die van gedachtevrijheid; verder dan diè vrijheid brengt het mensdom het toch nooit! Ik ben niet zo erg verwonderd, want ik heb ook voldoende tijd aan Marx en de krant besteed, ik zie me alleen voor het eerst gedwongen om politiek mee te doen; tegen het voorschrift in van Nietzsche alweer, en dit vind ik het vernederendste van alles.

- Maar is het volstrekt nodig? Je kunt er je uiterste waardigheid in leggen buiten alles te blijven. Dat de anderen brullen dat je mee moet doen is logies; in de oorlog is het niet anders. Politiek is burgeroorlog, de politieke soldaat heeft dezelfde verblinding, dezelfde dierlike idiotie ook, van de ander die op het slagveld gedekoreerd wordt. De werkelike antimilitarist bewijst zijn moed als de oorlog er is, de werkelike anti-politikus bewijst het in deze tijd.

Hij kijkt mij opeens scherp aan, met zijn getrokken, een beetje schuinstaande ogen achter de ronde brilleglazen. Dan glimlacht hij voor zich uit, een beetje spottend en weifelend tegelijk.

- Je zegt dat in Parijs, terwijl ik in Holland woon. Maar ik denk dat jij toch ook niet aan je politieke noodlot ontkomt. En als je verder wegvluchtte, als je naar Indië terugging bijvoorbeeld, ontkwam je toch niet aan je noodlot van Europeaan.

Ik antwoord dat ik niet goed begrijp wat hij zeggen wil. Als het erop aankomt om hoe dan ook, en waar dan ook, te worden opgeruimd, kan men er nog altijd zijn eer in stellen dat voor eigen rekening te doen, of het toch die betekenis te geven op zijn minst.

- Je begrijpt me niet, geeft hij toe. Wàt je ook doet, wàt je ook denkt, heeft tegenwoordig een politieke betekenis. Dat is voor mij mijn noodlot van Europeaan, van individualist; als ik neger was of maori zou ik anders denken, ook al zou feitelik hetzelfde met mij plaats hebben. Ik heb mij leren buigen voor het inzicht dat ik mijn liberaal individualisme verdedigen moet; ik zal dat dus

doen tot ik als verouderd, dekadent, pessimist, enz. word opgeruimd. Als de frisse smeerlapperij van Duitsland over Holland loskomt, zullen ze me doodschieten of in het koncentratiekamp sluiten, tenzij ik emigreer. Benieuwd wat je als mens dan nog doen kunt; ik bedoel als intellektueel met een hollands diploma, die de pen voert in het lokale bargoens waarin vroeger de engelen praatten, volgens ik weet niet meer welke auteur...

Ik ga op de grap in, maar krijg hem niet van de politiek af; misschien wil ik het zelf ook niet meer.

- Leugens, leugens van alle kanten, overal waar je je voet zet; je moet begonnen zijn je ervoor te interesseren om te merken hoe ijselik waar zo'n banaliteit is. De ‘eerste beginselen’ en ‘de laatste waarheden’, de ‘symbolen’, zijn altijd overheerlik genoeg. De leugens werken lager, op het praktiese peil, als kommando's en wonderzalf beurt om beurt. Als je niet even verder keek, zou je als nietzscheaan waarachtig verrukt zijn om fascist te worden, om je aan te sluiten bij lieden met een zo hoge verachting van het gemakkelike leven, en zelfs van de dood. Maar ze liegen met iedere beweging die ze daarbij maken, dat ziet gelukkig ook een kind. Als de massa's maar méé in beweging komen; oorlog, zoals je terecht zegt, en een tienmaal rotter oorlog moreel.

- Maar Nietzsche prees de oorlog aan; hij zou het nu niet meer doen, ik geloof het graag. Hij wist toen niet dat de grootste krijgshelden nu de chemisten zouden zijn, en de oude helden een kudde arme jongens die hun vlees aan de chemiese proeven blootstellen: wie komt er wit uit, wie rood en wie zwart? Maar ze zeggen ook: hij zou nù aan de politiek hebben gedaan. Dat zou jij dan ook moeten zeggen? (Hij haalt de schouders op.) Ik geloof er zelf niets van. Hij zou nu tienmaal beter dan toen de vervalsing gezien hebben, op het politieke peil, van alle ideën, alle geestelike waarden, van alles wat de intelligentie belangeloos maakt. Men kàn geen behoorlik mens zijn en politikus, omdat men zich niet nobel gedragen kan in een strijd tegen technici zonder enig geweten. De ene poli-

tikus maakt de andere - zijn doodsvijand - gewetenloos.

- Het is met dat al misschien ook onbehoorlik om zich buiten de strijd te houden. En om zich door de gewetenlozen te laten bedoen, waar het tenslotte dan toch op neerkomt.

- Mogelik, het is misschien tóch het moedigste ook. Of het moeilikste, want het is makkeliker dan het lijkt om partij te kiezen. Een partij geeft risiko - alsof de buitenstaander géén risiko liep! - maar ook een grote steun. Ik durf bij volle positieven zeggen dat Nietzsche deze moed zou hebben gehad. En je kunt je voorstellen welk boek *hij* geschreven zou hebben 'boven het gewoel uit'; iets anders dan antioorlogsjournalistiek, iets dat door *zijn* bizondere moed zou zijn ontstaan, maar dat die moed dan ook weer gerechtvaardigd had, en hoe.

- Als hij te eten had gehad, zegt Wijdenes scherp. Je merkt dat ik ook wat van Marx opgestoken heb. Helaas, ja. Alle eerlikheid, alle moed van Nietzsche komen er tenslotte op neer dat hij als ex-professor een pensioen had.

Terwijl hij met Jane naar Parijs is, heb ik het vorige opgeschreven. Ik ben benieuwd of hij ook met haar deze problemen behandelt, of zij elkaar nog iets te zeggen hebben. Het kost mij een zekere inspanning te bedenken dat ik Jane bij hem ontmoet heb, dat ik heb kunnen geloven aan een verhouding van amoereuze aard tussen hen, dat hij zes jaar of langer alle gelegenheid had om verliefd op haar te worden, en dat als met zorg niet heeft gedaan. Zij was een intellektuele kameraad waarop hij bizonder was gesteld; hij was voor haar een van de opwekkendste intelligenties die zij in Holland vinden kon. Maar men had kunnen voorspellen dat zij elkaar op een gegeven ogenblik los zouden laten alsof er nooit iets gebeurd was: de vriendschap als verleden beschouwend, er toch mee voortgaand als 'hangen' en als een vernederende sentimentaliteit. Wijdenes is in staat zoiets in alle ernst te formuleren,

al zegt hij mijn gevoelens van trouw te begrijpen voor mijn indiese kameraden, maar Jane, voor wie elk verleden meteen vergeten is (‘omdat ik niet van mijzelf houd in het verleden’ is het immers), voelt en handelt zo, alsof het vanzelf sprak. Ook voor haar is Wijdenes een van de zuiverste mensen die zij ooit gekend heeft, zij heeft hem verdedigd tegen iedereen die het over zijn arrogantie had; maar zij heeft op het punt gestaan hem op te geven, ‘omdat de uitwisseling toch verminderd was’. Er was een ogenblik dat hij haar vriend terug werd omdat hij de mijne was; ik verwijt het haar als ik krities gestemd ben. Zij zegt dat het nu niet meer waar is, maar dat het noodlot van getrouwde mensen nu eenmaal is dat niemand meer een vriend voor zichzelf schijnt te kunnen hebben; in zeker opzicht is Wijdenes nu dus een aangenaam overblijfsel uit de verloren luxe. Maar zij doet geen halve stap meer dan nodig is om van deze overblijfselen te genieten; het is of het mijn taak wordt haar die richting uit te duwen, zoals ik hen vanmorgen, als met de speciale takt van de ‘mari complaisant’ op het treintje naar Parijs gezet heb.

Ik vraag Jane, als zij terug zijn, of het kontakt hersteld is. - O ja, het was heel aardig. Hij is verrukt van je kinderherinneringen. En hij heeft overal gemediteerd hoe het eruit zou zien na de komende verwoesting.

De politiek dus toch. Maar tegen mij spreekt hij er vandaag niet meer over. Hij heeft inderdaad mijn kindertijd verslonden, zegt hij, en is vol lof over de resultaten van mijn metode-*Brulard:* - Het is of ik Indië nu eerst goed vóór me zie; in de andere boeken was het me altijd te mooi. En ik begrijp je ouders nu ook door en door, hun... noodlot hier in Europa. - Hij heeft mijn moeder nog gekend, die ook op hem de dierenvergelijkingen toepaste die zij voor al mijn vrienden had met uitzondering van Rijckloff; de een was een konijn, de ander een schildpad: - En die Wijdenes, die doet mij altijd aan een slang denken; zo la-ang... en met zo'n mond die je opeens tjaplokt (hapt), vind je zelf niet?

- En toch, vervolgt hij, mis ik de satyre die de kindertijd verdient; je hebt, ondanks zekere bekentenissen, de klefheid ervan niet genoeg weergegeven, de broeierigheid, en ook de komplete smeerlapperij al van de maatschappij in het klein, van de latere arrivisten, de slimmeriken die op hun twaalfde jaar al nuchter willen zijn: ‘Meneer, wat hèb je daar nou an?’ zegt zo'n klungel met superieure verachting voor een groot mens die nog aan idealen doet: ‘Meneer, me vader heeft gezegd: as je an idealen doet raak je je duiten kwijt!’ Je hebt je vriendjes misschien toch nog te romanties gezien, terwijl je de rest van het toverland juist zo goed zonder romantiek behandelt. Ofschoon... misschien toch wel met poëzie.

Heel lang, in de lage kamer, schokt hij met zijn schouders en neemt een voorwerp van tafel dat hij in zijn handen om en om draait, terwijl hij het grijnzend bekijkt. - Er is eigenlik bàr veel poëzie in, voor wie lezen kan. - Hij legt het voorwerp neer, kijkt het raam uit, met zijn handen in zijn zakken nu, wat zijn schouders weer hoog maakt, en met de stem van de jongen weer: - ‘Meneer, ik lach vriendelik tegen u omdat u m'n leraar ben, maar ik denk lekker wat anders, hoor!’ Wat een geheugen heb je, om dat alles nog te weten...

- Je hebt misschien je eigen jeugdpoëzie vergeten omdat je als leraar een nieuwe kijk op de jeugd gekregen hebt?

- Neen, ik heb gewoon je geheugen niet. Ik zou me geweld moeten aandoen als ik de helft ervan moest opbrengen, uit mijn vrijzinnig-kristelike jeugd. Bij ons aan tafel werd uit een stichtelik boek voorgelezen, niet uit de Bijbel, want dat is te ‘steil’ voor het vrijzinnig gemoed; dus uit het nagebazel van de een of andere lapzwans: dominee Mackenzie of zo, iedere dag een beschouwing van één of twee pagina's en wij kinderen mochten dan natuurlik zeggen wat we ervan dachten, want we moesten mééleven, het werd ons niet opgelegd. Mijn moeder was heel sterk in de vrijzinnige opvoeding, en waarachtig, daaraan dank ik nu waarschijnlik mijn liberale opstandigheid! Mijn vader, die dokter was, zat er bij als om de rust

niet te verstoren. Mijn jongste broer Otje kon zich van jongsaf niet rustig houden en werd in de badkamer opgesloten, - niet in de W.C., vanwege de hygiëne, - hij begon daar dan te zingen en kwam er stralend uit: ‘O, zo heerlik! morgen wil ik er weer in, als ik niet hoef!’ Mijn moeder was radeloos en mijn vader durfde niet lachen, ik geloof vooral voor mijn moeder niet. Later, toen hij twaalf was, hield Otje zijn mooiste zetten achter voor als er gasten waren. De stichtelike lezing werd dan natuurlik voortgezet; al hadden we verstokte godloochenaars aan tafel gehad, ieder zijn vrijheid, maar zeker in je eigen huis. Terwijl mijn moeder las, en ze deed het dan mooier dan gewoonlik, zat Otje te spieden naar het gezicht van de gast die dan niet meer wist hoe hij kijken moest. En als mijn moeder het boek dan dichtdeed en de vraag kwam: ‘En... hoe vinden jullie dat nou?’ barstte Otje los: ‘Lélik!’

Jane en ik liggen krom van het lachen, hoewel Jane het verhaal kent. Hij vervolgt:

- Je kent ook de verrukkingen niet van het vrijzinnige jongenskamp. Wat hadden jullie in Indië eigenlik op dat gebied?

- Voor zover ik weet alleen de padvinderij. Alles wat door de indiese jongens ‘witte muis’ en ‘kaas’ werd genoemd sloot zich daarbij aan. Maar ik heb geen details omdat ik er nooit bij was.

- Het vrijzinnig kamperen is mooier, vooral als de leider, meestal een student, zijn meisje mee heeft. Een paar volwassen meisjes, liefst zelf lerares, werden dan nuttig geacht vanwege de verzorging. Eigenlik een hollandse editie van de duitse jeugdbewegingen van vóór de oorlog, genre *Geist und Sonne: Wandervogel* en zo. En op een avond, bij het kampvuur, komt het tot bekentenissen. Ongelooflik, zoiets, als je het niet zelf hebt meegemaakt! De leider begon opeens te vertellen, alsof we aan onze eigen broeierigheidjes niet genoeg hadden, wat het leven ons alzo nog brengen kon. We zaten in een kring, met onze handen om onze knieën, en de leider stond rechtop in ons

midden en sprak van de gevaren die hij zelf al achter zich had. Ik heb nooit goed begrepen wat hij bedoelde, en of hij eigenlik syfilis had opgelopen of niet. Maar op een gegeven ogenblik, toen hij bijna niet meer uit zijn woorden kon, kwam zijn meisje achter hem staan - ze had haar bril afgezet - en legde eerst haar handen op zijn schouder, toen haar hoofd tegen zijn wang, en opeens, vóór je erop verdacht was, begon ze hevig te snikken. Het was ontzettend. We hadden er geen van allen het ware van gesnapt, maar we hebben de hele verdere avond rondgelopen met een gevoel van rottigheid, alsof je in geen jaar je tanden had gepoetst. We kropen 's avonds bij elkaar, zo ontzaglik gesticht dat we vóór ons hielden wat we allemaal dachten; zoiets als: ‘Op deze wereld is gewoon niet te ademen...’

- Je moet die dingen werkelik opschrijven.

- Doe jij het maar; ik vind het nu nòg te verrot. Nooit zal je dat soort aan hun verstand kunnen brengen wat een pissebedden ze zijn, om weer met Nietzsche te spreken. De *Wandervogel* is tenminste door de oorlog opgedoekt. Maar deze menschen hebben in het oorlogsgevaar alleen een aansporing gezien tot steviger dazen. Maar dit doet me denken... wat heb je in Indië eigenlik van de oorlog gemerkt? het is griezelig zoals je daarover zwijgt in je jeugdhistorie.

- Toch niet helemaal, dacht ik. Maar misschien ben je daar nog niet aan toe. Toen de oorlog uitbrak was ik veertien. In mijn familie, voor zover ik mij herinner, liep men vooral naar de Bank, maar dat was alleen in de allereerste dagen, toen iedereen dacht dat de verbinding met Europa zou worden verbroken. ‘We hebben hier toch genoeg rijst, zeiden de mensen, als de Javanen maar niet in opstand komen en als we ons geld maar houden’. Langzamerhand kwam de strijd van pro of contra; een hollands-genaturaliseerde Duitscher schreef pro-duitse oorlogskommentaren en liet die op eigen rekening drukken, en verspreiden, omdat de kranten allemaal anti-duits waren; hij tekende deze losse vellen ‘Paul’, en de anderen lieten op alle

bomen een zogenaamde reklame plakken met zijn werkelike naam: *Tänzer's closetpapier, merk Paul*. Diepergaande konflikten zullen er ook geweest zijn, maar daar merkte ik niets van. Voor mij was de oorlog iets prachtigs, zoals ik het altijd uit mijn boeken gelezen had, eindelik zou Frankrijk dan zijn revanche krijgen tegen Duitsland. Een jongetje van twaalf zei met een plechtige stem: 'Ik ben alleen anti-grote mogendheid.' We gaven hem een duw en zeiden dat hij zijn vader niet hoefde na te praten, alsof wij anders deden. Bij mij thuis was men natuurlik anti-duits. Mijn vader was nalezer van de leestrommel, dat wil zeggen dat hij de tijdschriften twee maanden later kreeg, maar daarvoor betaalde je minder en je kon beter de illustraties gappen die je aantrokken. Ik scheurde voorzichtig de gekleurde grote platen uit *L'Illustration,* waarop je in het begin de Fransen nog zag met rode broeken: *le Salut au Commandant blessé,* en een prachtige poilu die een Gretchen met elzasser muts aan het hart drukte. En het mooiste van alles: ik had een kollektie blauwe schriften gekocht waarin ik de telegrammen uit de krant plakte en die ik illustreerde met portretten en plaatjes uit de leestrommel; ik dacht op die manier, als ik maar volhield, vanzelf een komplete geschiedenis te zullen krijgen van 'de grootste oorlog die de wereld ooit gekend heeft'.

- Aanbiddelik, dat vertrouwen in de krant! Wij, die de belgiese vluchtelingen hadden gezien, waren dat toch al kwijt. Maar op Java zelf had je geen enkele zorg?

- Niets. Het paradijs van de 'embusqués'. Alleen toen de Sarekat Islam en andere kommunistiese verenigingen begonnen op te treden, werden we soms wat ongerust. Je kon niet weten, want kommunisme of niet, bij de inlanders zou zoiets toch een karakter krijgen van heilige oorlog en iedere witte huid gaat er dan aan. Ik vraag mij af of het nu veel anders is. Ik sprak eens in Den Haag een Bandoro Zo-en-zo, verwant aan het hof van Djokdja, die bij ons studeerde en mij grif toegaf dat de Javaan iedere blanke het land uit wou hebben. 'Maar als dat gebeurt,

vroeg ik hem, denkt u dan dat de Javaan zijn vorsten zal aanhouden of zou het op kommunisme neerkomen?' Hij glimlachte, zo smadelik als hij maar kon: 'Kommunisme, onmogelik, m'nir.' Het klonk gek, maar ik ben niet eens zeker dat hij ongelijk heeft. De Javaan is in dit opzicht geboren slaaf, als de Duitser, hij voelt zich onbehagelik zonder tyran.

- Maar je bent nu twaalf jaar uit Indië weg, herinnert mij hier Jane. Wat er sindsdien gebeurd is, weet je niet. Sindsdien hebben ze, geloof ik, Digoel gekregen...

Wijdenes trekt zijn korte arrogante neus op en snuift; doet een paar huppelende pasjes door het vertrek. - Ja ja... - Hij wrijft zich in de handen, en ik vraag mij af waaraan hij denkt. - In de Achterhoek, zegt hij, kregen we de ondervoede duitse kinderen thuis.

Dit schijnbaar onbeduidende zinnetje is vol betekenis. Onder die duitse uitbestedelingen was een kittig blond meisje van 7 jaar. Een paar jaar later, toen Wijdenes student was, zat ze nog op zijn knie. En drie jaar geleden, toen hij haar in Berlijn terugzag, dacht hij plotseling roeping te hebben voor het huwelik, en - wat het zonderlingste van alles was! - omdat hij de oplossing van het huwelik meende te zien in mijn verhouding tot Suzanne. Niets van wat daarin afbetaling was, omzetting van nood tot deugd, was tot hem doorgedrongen: hij zag het intellekt superieur samenlevend naast een wonder van passiefheid en dacht dat een domme vrouw de sluwste vondst was van de intellektuele man. (In dezelfde tijd zei een pools schilder die in Grouhy gelogeerd had tot mij: - Dà-àt is het ergste konkubinaat!) Wijdenes stak zelfs zijn licht niet bij mij op en verloofde zich met de ex-uitbestedelinge, die zich meteen Frau Doctor voelde en haar betrekking opgaf. En het verliep katastrofaal: met een onoverwinnelike afkeer om met een vrouw samen te wonen van zijn kant, met een telegram over een zelfmoordpoging van haar kant. Geschrokken reisde Wijdenes naar Berlijn en las in de trein, geboeid als nooit tevoren, *Jenseits von Gut und Böse*. In Berlijn moest hij nog even optreden in

een zielige, maar daarom niet minder vermoeiende komedie; om te bewijzen dat hij toch een ‘Ehrenmann’ was verbond hij zich tot een toelage voor de verloren betrekking, die zijn lerarensalaris een jaar lang tot de helft terugbracht.

E. DU PERRON

De Zee...

De zee wordt verloren in nevel
na een sombere dag.
Ik sta op een balk aan de gevel
der aarde en lach.

Zooals ik thuis op mijn platje
onder klimop en spinrag
op 't oude verrafelde matje
na een druilige dag

plots de wereld voel zakken
onder m'n beenen vandaan. -
Pas op! ik wil 'm nog pakken,
maar d'r zit geen handvat aan. -

En dan in de kamer kan komen
met een kunstige lach, -
in mijn hart nog wat droomen, -
een pose voor 't wereldsch gezag.

Omdat ik niet erkennen wil
hoe bang ik word
als nevel wit en stil
zee in oneindigheid stort. -

Zóó, Zee, beween ik U niet
als nevel U sluit:
elk aardsch verdriet
is van lachen de buit. -

B. ROEST CROLLIUS

De oude Man spreekt

'k Heb veel aan sport gedaan mijn leven lang,
Nu ben ik door de jaren oud en grijs.
Daar nadert snel de dood en ik ben bang:
Wacht mij de hel of wel het paradijs?

'k Heb heel mijn leven nooit mijn plicht verzaakt.
Heb ik mijn echtgenoote niet bij nacht
Door zelfzucht al te moe en mat gemaakt?
Zij stierf voor jaren bij gebrek aan kracht.

REINOLD KUIPERS

Treurwilg in de Lente

Zoals de vlechten van een meisje van zes jaar
Dat Elsje heet en kijkt met warme ogen
Als zomerbloemen, hangen over 't stille watervlak gebogen
De tressen van de treurwilg, lang en evenwijdig aan elkaar,

Soms even onderdomplend, door de zon doorschenen
Stralend geelgroen, met vlinderende strikjes,
In een provinciestadsplantsoentje, waar de wandelstokketikjes
Der renteniers autorisatie aan de rust verlenen.

F.W. VAN HEERIKHUIZEN

Else Böhler, Duitsch Dienstmeisje

Het spreekt vanzelf, dat ik in een dergelijk milieu, waarvan het bovenstaande nog maar de buitenkant, de minst belangrijke helft, getoond heeft, onherstelbaar te gronde zou zijn gegaan zonder steun en tegenwicht van buiten. Die steun is me dan nog aangewaaid, vrijwel zonder mijn toedoen. Peter kende ik van vroeger, van een paar fuiven in Leiden, waar allerlei vrienden van vrienden geintroduceerd waren, maar nu, in mijn nieuw, armzalig bestaan, ontdekte ik hem voor de tweede maal, en nog wel in de sterrenbuurt zelf, op een ochtend dat ik naar het station fietste. In een ruim huis aan een der hoofdwegen, waaraan die buurt grensde, had hij zijn kamers en een blauwachtig atelier, dicht bij de hemel. Na eenige tijd was ik er niet meer weg te slaan, eerst uit angst om weer naar de Waalweg terug te moeten, later vooral om onze gesprekken, waarop ik mij drijvende hield. Ik stel er prijs op hier te verklaren, dat deze Peter van Herwaarden niet alleen een talentvol schilder is, maar ook een goed en oprecht karakter, wat banaal klinkt, maar in een gevangenis komt men licht tot aartsvaderlijke formuleeringen. Hij gaf zich moeilijk, maar wat hij te geven had was duurzaam. De ongewone prijzen, die zijn spitse, neo-realistische doeken maakten, de uitbundige kritiek, de bewondering van parasiteerende navolgers, droeg hij gelaten en zonder zich aan een mode aan te passen, die hij oorspronkelijk zelf in het leven geroepen had. Ontwijken, in een krampachtige vlucht voor het vorige, à la Picasso, deed hij die mode evenmin; zonder moeite, zonder veel afwerende ironie, bleef hij zichzelf en volgde zijn intenties van binnen uit. Van goede familie, bemiddeld, drie jaar ouder dan ik, wist hij toch zijn overwicht op mij door niets anders te bevestigen dan door de rijpheid van zijn beheerscht scepticisme, dat het geluk, zonder het te ontkennen of te bestrijden, alleen wilde verwerven door geduld. Een klein bescheiden vrouwtje met plat, zwart haar, iets te hoog in de

schouders, model voor enkele van zijn navrantere schilderijen en hem blindelings toegedaan, schonk ons thee in, waarna ze zich onzichtbaar maakte. Maanden gingen er voorbij, dat hij haar niet aanraakte, en toch vriendelijk en zorgzaam bleef, zonder overzadigdheid te toonen. Er moeten andere vrouwen dan deze Christien in zijn leven geweest zijn, van iedere soort, van iedere leeftijd ook, zooals later voldoende blijken zal, maar nooit praatte hij daar anders over dan als in een onpersoonlijke commentaar op wat derden over zijn particulier bestaan te vertellen zouden hebben. Tegenover deze uitgebalanceerde rust, die hem des te normaler en gezonder deed schijnen, omdat hij toch een ‘kunstenaar’ was, bij wien men uit dien hoofde afwijkingen mocht verwachten, stak mijn nerveuze, muzikale bewegelijkheid af als zwakheid eerst, toen als een smartelijk gevoelde onechtheid, en tenslotte, op dat bijna tragisch moment van onze scheiding, toch nog als een surplus aan mijn kant, waarvan het gemis hem wel volmaakt deed zijn, doch geen volledig mensch. Maar ja, aanvankelijk, ik moet het toegeven, meende ik een soort wonderman in hem te zien, en als ik 's middags aan tafel Eg en mijn ouders en de lepels moest verdragen, dacht ik bij mij zelf: Peter is er nog. En nooit is op deze genegenheid voor zijn kalm, bruin, hoekig gezicht met de lichte, getemperde oogen een reactie ingetreden, ook later niet, toen ik mij innerlijk al van hem had losgemaakt. Bij mij thuis is hij nooit geweest.

Mijn gesprekken met den schilder in die eerste wintermaanden zijn mij minder goed bijgebleven dan het gevoel van verlichting, geborgenheid, dat die lange middagen of avonden bij mij opwekten. Het best herinner ik me nog een avond en een stuk nacht, dat we, hoog boven de sneeuw die de straten bedekte, telkens weer opnieuw over ‘de vrouw’ begonnen, aarzelend of frivool eerst, later tastend naar een scherper klaarheid in onze formuleeringen. Dat gesprek bezit een bijna prophetische beteekenis voor me, nu ik er aan terugdenk.

‘Je bent me nu al ettelijke malen aan boord gekomen

met die onthouding van je,’ zei Peter, toen het atelier grijs stond van de tabakswalm en alle straatgeluiden waren verstomd, ‘die askese van je. Als dat nu maar tijdelijk is.’

‘Zooiets verleer je evenmin als zwemmen of schaatsenrijden,’ antwoordde ik, vluchtig geboeid door mijn eigen vergelijking, die ook Peter keurde door de opmerking: ‘Nu ja, de rhythmiek...’ Maar hij vervolgde:

‘Een half jaar dat je niet met vrouwen in contact bent kan een onherstelbaar verlies voor je heele leven beteekenen, vooral wanneer het niet vrijwillig gebeurt.’

‘Kom, kom...’

Peter verschikte zich in zijn fauteuil en kliefde bliksemsnel de rook met een inleidend handgebaar op wat er komen ging.

‘Ik bedoel niet een frenetiek uitleven, coûte que coûte, geforceerd: dat is juist wat ik níet bedoel. Dat is eigenlijk óok een soort onthouding, hoe gek 't ook klinkt. Ik bedoel: een altijd weer opnieuw gezocht contact met vrouwen, gepaard gaande aan een gelijktijdige *terug*houding. Het heele verschil ligt in die twee woorden. Zoodra je dat niet meer nastreeft, leef je niet meer, tenminste als man niet. We zijn nu eenmaal als man geboren, beroerd genoeg misschien, maar aan de verplichtingen die dat meebrengt mag je je niet onttrekken.’

‘Màg! En als je het toch doet?’

‘Dan voel je 't aan den lijve. Dat je voor je examen werkt, vind ik ook maar een slap excuus.’

Nooit had ik Peter verteld, dat geldgebrek de oorzaak was van wat hij mijn askese noemde, de oorzaak althans, die ik mijzelf voorhield. Sinds ik uit mijn prinselijk bolwerk met zoo schamele apanage verjaagd was, was mijn zekerheid van optreden tegenover vrouwen totaal verdwenen. Ik lette meer op mijn eigen kleeren dan op het meisje dat voor me stond; bij de minste jufjes voelde ik me een smeekeling, iemand die goedkoope bioscopen op moet zoeken en aan de cassa het geld natelt, waarbij zijn vaders afgewende oogen mee worden geteld. En dat was het ergste nog niet. Het is niet te veel gezegd, dat ik met de winkelmeisjes

Corrie, Lily of Aapie (de namen ben ik grootendeels vergeten) de stad of het bosch introk niet gezellig met zijn tweeën, maar onder de auspiciën van mijn ouders, ook als ik wist dat ze thuis zaten. Waar ik stond of ging, zoende of greep, begeleidden hun schimmen mij, two to the Loo, two to the Loo too, en na eenige tijd, vooral toen ik merkte kinderachtig en onbenullig en zelfs plat mee te gaan spreken met die meisjes, - iets dat mij in Leiden toch nooit overkomen was, - had ik er ineens genoeg van, en meende, inderdaad, ‘askeet’ te moeten blijven tot na mijn examen.

Daar Peter van mijn huiselijk leven weinig op de hoogte was, gaf ik er de voorkeur aan naar een minder persoonlijk onderwerp uit te wijken:

‘Je zei zoo iets van: contact met vrouwen plus terughouding. Hoe meen je dat? Is dat: de sterke man uithangen? Of experimenteeren? Of inspiratie opdoen zonder zelf gevaar te loopen? Maar je bent kunstenaar, vergeet dat niet! Dat geldt misschien allemaal alleen voor iemand van jouw slag.’

‘In geen geval! Als apotheker zou ik hetzelfde gezegd hebben. Het leven - echt leven, niet vegeteeren - bestaat daarin, zoo lang mogelijk dat contact te handhaven, tot de dood toe, en op je sterfbed nog. Denk eens aan Goethe: “Gib mir dein liebes Pfötchen”, zei hij tegen die schoondochter van 'm als ik me goed herinner, net toen hij bezig was de laatste adem uit te blazen, tachtig jaar oud of daaromtrent. De man moet gelukkig gestorven zijn.’

‘Een aardige verpleegster doet inderdaad wel eens wonderen...’

‘Maak er maar geen grapjes over,’ - Peter lachte stootend, maar zonder zich geërgerd te toonen, - ‘het is merkwaardig zoo slecht als de meesten van die dingen op de hoogte zijn. Óf ze verkwisten hun energie in een zoogenaamde liefde, die hen achteraf leeg en uitgebrand laat en met een kakschooltje vol kinderen om zich heen, óf ze scharrelen er wanhopig op los, de geslachtsdaad verrichtend als een mitrailleuroefening op een denkbeeldig

legercorps van aangekleede poppen - úitgekleede poppen - óf ze doen wat jij doet: pruilen in een hoekje en dat askese noemen. Van de werkelijke askese in de zin van “gymnastiek”, de geestelijke gymnastiek, het balancement tusschen de geslachten, de zelfbeheersching bij de intieme aanwezigheid van een vrouw, die immers de door haar opgewekte spanningen het liefst weer in zichzelf terugslorpt, het jezelf *net niet* geven, - daar schijnt niemand eenig benul van te hebben. En toch is dat het eenige dat levenskunst mogelijk maakt, of je nu kunstenaar van beroep bent of niet.’

‘'t Lijkt mij meer een soort verkrachting, of als je wil rechtzetting van de natuur. Een vervloekt pedante rechtzetting! Wat je zei van dat kakschooltje bijvoorbeeld.’

‘Goed, dat was dan wat overdreven. Als ik geen schilderijen maakte, zou ik misschien óok wel kinderen willen hebben, - maar één ding: mijn dochters zou ik nooit anders kunnen zien dan als *vrouwen*.’

‘Ik vraag me af, hoe de dochters daar zelf over zouden denken, ook bij afwezigheid van bloedschennige neigingen, wat ik maar van je hoop.’ - Daar Peter niet antwoordde, ging ik onmiddellijk door met spreken, met een zekere ijver, verwonderd over de gedachten die nu in mij opkwamen en die mij tot op dat oogenblik altijd vreemd waren geweest. Want wat had ik, als luxe-student, anders gedaan dan Peter's theorieën bevestigen, zij het ook zonder het zelfbedwang, dat híj meende te bezitten? Van de eene vrouw op de andere overspringend had ik de ‘liefde’ beoefend, zonder zelfovergave, zonder iets van mijn eigen persoonlijkheid op het spel te zetten. Een dergelijke inzet maakte niet eens een punt van discussie voor mij uit. En nu?

‘Ik zal je eens wat zeggen, Peter. Die heele terughouding van jou en die heele sexueele gymnastiek, hoe geestelijk ook - of misschien juist dóor die vergeestelijking! - berust enkel op angst. Je denkt een heele piet te zijn, maar... Neen,’ riep ik luid, want de gedachte was mij nu

geheel vertrouwd, ‘maar dat dènk je ook niet! Je weet heel goed, dat je bang bent!’

‘En wat dan nog?’

‘Wat dan nóg?! Dan komt je raad toch alleen maar hierop neer, dat ik de eene angst vervangen moet door de andere, of beter, dat ik mijn angst, of verlangen, of hoe je 't noemen wil, verbergen moet achter het machtsgevoel, waar jij je zoo kiplekker bij voelt. Het is geen gymnastiek van je, het is een listige comedie, het is een erotisch dictatortje spelen met een hooge borst, net als... net als Nietzsche. Ja zeker, Nietzsche! Prachtig voorbeeld. Bij een meertje met die vervelende Lou Andreas-Salomé keuvelen over de eeuwige Wiederkunft, - terwijl Lou waarschijnlijk liever wat over de eeuwige *Nieder*kunft had gehoord,- godv... lach in je eigen tijd! - dát kon hij! Maar voor de rest? Als er vrouwen in de buurt waren, stond hij misschien wel te bibberen, wat weten we ervan? Nee, waarde heer, zoo'n levenshouding lokt me niet aan. Angst voor vrouwen was het bij hem, angst, haat, walging, en bij jou ook. Zeker, bij jou ook! Omdat je bang bent je aan koud water te branden, dáarom houd je je op een afstand, al weet je 't aardig goed te praten!’

Ja, tegen zoo'n stemverheffing moest Peter het afleggen! Wat waren dat ook voor dwaze stellingen, in een snedig theoretiseerende hersenpan uitgebroed, vreemd aan iedere werkelijkheid? Ik moest er nog maar een schepje op doen! Want, kon ik er hèm dan al niet van overtuigen, dan toch mezelf: dat ik, die reeds weken lang krampachtig binnen mijn eigen grenzen opgesloten leefde, in een afweer, die al mijn krachten in beslag nam, niets liever wenschte dan een lans te breken voor liefde en overgave!...

Al een heele tijd moet Peter met zijn hoofd berustend neen hebben zitten schudden; ik merkte het pas toen hij zijn vinger aan zijn gespitste lippen bracht. Terwijl ik hem vragend aankeek, fluisterde hij, op vriendelijke toon, maar zoo duidelijk verstaanbaar, dat ik er onmiddellijk het zwijgen toe deed, rood van schaamte om iets dat ons beider

verhouding tot vrouwen beter bepaalde dan een treffend en luidruchtig betoog:

‘Denk een beetje om Christien hiernaast. Die moet weer vroeg op...’

16 April

Vanmorgen berichtte men mij, dat de keuze toch nog gevallen is op de bijl. Over de ontvangst van het gratieverzoek werd niet gerept, zoodat ik van het einde nu wel zeker kan zijn. Twaalf dagen nog. Ik stel vast, eens en voor al, dat ik niet bang ben. Niet banger dan ik mij opzettelijk heb in te beelden om mij over tien dagen onder de handen van den gehandschoenden heer volmaakt angstloos te toonen. Alleen zal ik er iets op moeten vinden om op tijd klaar te komen met dit geschrift, bijvoorbeeld door mijn handschrift wat geserreerder te maken, zooiets helpt nogal eens: de uiterlijke vorm die aan de innerlijke staat voorafgaat, net als in het Katholicisme. Van Else nog geen spoor. Maar ik maak mij niet ongerust: komen zal ze. Zij zal komen, ook al zou mijn moeder haar pogingen hebben opgegeven. Als ik denk aan die vernedering van het zoeken voor háar, moet ik glimlachen. En toch, is het iets anders dan zij haar geheele leven lang heeft nagestreefd, zij het ook onbewust en met alle onredelijkheid van een plaatsvervangende handeling?

Zoo lang ik mij herinneren kan is de verhouding van mijn moeder tot dienstboden een gecompliceerde geweest, gecompliceerder zelfs dan haar eigen karakter, als ik die weinigzeggende maatstaf hier opstellen mag. Men zou de paradox kunnen wagen, dat zij voor een menschenkenner pas interessant werd in de keuken. Niet alleen dat zij zich daar in haar werkelijke gedaante onthulde, zij vulde er zich zelf ook aan tot een figuur, grooter, tragischer haast, dan ze in werkelijkheid was. Het naïeve spel, waar ik nooit erg op gelet had voor we op de Waalweg woonden, voltrok zich onder het motto: erop of er-

onder. Mijn moeder, al moest ze ook zelf mée voor de aanrecht staan, begon natuurlijk met ‘erop’ te zijn: de dienstmeisjes, die zij op hun mak uiterlijk uitkoos, toonden zich aanvankelijk zoo schrikachtig, dat ze zelfs Eg's vervuild kamertje, waar alles in een onbeschrijfelijke wanorde op en in elkaar geschoven stond, als een sanctum beschouwden. Gedweeë huisgeesten, slopen ze langs de trappen, onwennig en stuntelig, maar reeds vanaf de eerste dag achtervolgd door de lawaaiige blijken van mijn moeders neerbuigende vriendelijkheid, waarmee die spichtige wezens al evenmin raad wisten als met de geheimzinnige stempelingen voor arbeidskaarten, waarmee mijn vader werd belast, of met de gretige informaties naar broers, zusters en een aamborstigen achterneef. ‘Ik bèn wel meer dan jullie, maar mijn aangeboren geestesadel stelt mij in staat tot het in het oog loopend nivelleeringsproces, waarvoor ik jullie gehuurd heb’, scheen zij door dit alles te kennen te willen geven. Vaak was het dan niet eens meer noodig over de ‘jongen’ te beginnen, of over toiletzaken, om die gedienstigen in een paar weken rijp te krijgen voor het tweede stadium. Voorzichtig, aarzelend, begonnen ze ermee, een zekere lompheid aan den dag te leggen tegenover mijn vader, die het niet merkte. Ze gingen zingen, kwamen te laat, en braken eens wat. Mij lachten ze achter mijn rug uit, wanneer mij gezegd werd, mijn goeie broek toch op te trekken voor de knieën. Maar dan was het verwonderlijk, hoe prompt mijn moeders gedrag zich aanpaste aan deze verkapte dreiging, hoe zij, die zich verbeeldde ieder van ons onder de duim te hebben, een weg van vernedering insloeg, die haar in enkele weken tot het laagste punt bracht waar zij zich nog gelukkig prees door de kleine feeks van het oogenblik bewonderd te worden om bijouterieën of een nieuw costuum. Natuurlijk stegen die meisjes, bange krielkipjes in de grond, nooit zéer hoog, maar het nieuwe contrast was toch onmiskenbaar: dat van hun schelle, brutale stemmen tegen mijn moeders rad gepraat, dat al zachter, overredender, smeekender was geworden, zelfs tegenover ons, en het

praalziek schetteren enkel nog maar terugvond, wanneer de mevrouwen er waren, die dan overstelpt werden met verhalen over dat buitengewoon geschikte meisje. Ze werd wat bleeker en magerder, ze deed gepreoccupeerd; haar stem klonk als van een bleu kind, een beetje kirrend en klef. Bijna lag er iets beklemmends in die blinde pogingen om autoriteit en waardigheid op te geven bij iemand, die zich nog nooit van haar leven in liefde gegeven had, aan haar man noch aan haar kinderen. En tot het bittere einde hield ze vol. O ja, laat ik het mij maar bekennen, wat ook de verklaring er van moge zijn: soms heeft het weinig gescheeld of ik hield van haar op die momenten van zwakheid; ik kon dan vermoeden, dat dezelfde slapelooze nachten en bezorgde blikken, die nú het dienstmeisje haar kostte, vroeger aan mij waren besteed en aan Eg, maar dan, nóg een paar weken later, als de drinkbeker geledigd was en het meisje weggestuurd, dan zag ik alleen nog maar de zinneloosheid waarmee alles weer van voren af aan begon, waarmee mijn moeder, tegenover de opvolgster, opnieuw van haar onmetelijke hoogte Juno-achtig neer kwam dalen, heerschzuchtig, bedisselend, minzaam omkoesterend, en zóo zeker van zichzelf, alsof ze nooit, en zoo kort geleden nog, heelemaal onder had gelegen...

Over deze periodieke wisselingen in de machtsverhoudingen op Waalweg 27 heb ik langer uitgeweid dan vereenigbaar is met mijn voornemen tot beknoptheid, omdat die wisselingen het waren, die mij het platje opdreven. Als ik mijn moeder vroeg wat minder door het huis te schreeuwen, zei ze: ‘Ja Johan, maar je woont hier niet alleen,’ - en ging om te praten naar de keuken, waar ik het ook hoorde of meende te hooren. Daar ik tenslotte niet meer behoorlijk werken kon dan het kwartier per dag dat de stofzuiger ging, trok ik op een ochtend mijn winterjas aan, sleepte een oude luierstoel naar buiten, het hekje over, en zette hem neer naast het muurtje, vlak bij de afgrond. Ik haalde een boek of dictaatcahier en dacht zoo, achteroverliggend bovenòp Eg's latrine, nog wel genoeg van den vrijen student

in mij te hebben om in mijn hoofd te kunnen stampen wat ik verkoos. De eerste keer, een winderige Maartdag, vatte ik kou, ik bleef een week binnen, probeerde het opnieuw, en zat er toen vrijwel iedere dag, rondom de middaguren. Als ik niesde, vlogen troepjes musschen op, of een brutale merel, die in ons tuintje neerstreek om verder te pikken tusschen het kiezel. Zoodra ik me maar op dat winderig buitenverblijf teruggetrokken had, voelde ik me zoo vredig en beheerscht, dat zelfs de familieleden in een ander daglicht kwamen te staan. Stemgegons van beneden schakelde ik automatisch gelijk met werkeloozengezang of het geratel van melkkannen; het huis, waar ik nu in elk geval toch bovenòp zat, was aan de oneindige ruimte teruggegeven, mijn familie aan de menschheid. Eén keer, juist toen mijn moeder met het dienstmeisje op het beplankte balconnetje voor haar slaapkamer stond te redekavelen en kleedjes uit te slaan, gooide ik, niet uit nijdigheid, maar in een speelsche opwelling, een steentje naar omlaag; ze schrok, toen ze mij zag, met weerloos opengesperde oogen in haar breed, glimmend gezicht, en riep bezorgd naar boven: ‘Pas op de dakbedekking, John!’ - terwijl het dienstbodetje (dat in deze tijd om zich te doen gelden voornamelijk hard met deuren sloeg; ik gaf haar nog twee weken) minachtend haar magere schoudertjes ophaalde en de slaapkamer in glipte, even later gevolgd door mijn moeder. Na over de balconrand gesprongen te zijn, kwam het steentje in onze eigen tuin terecht, op een grasrand, en nu was het mijn vader die met een bleek herkenningslachje omhoog keek, zijn rechtervoet, die hij aanstonds op de spade zou zetten, omhooggetild. Het was op een Zaterdagmiddag, eind April; van overal uit de Sterrenbuurt kwam gejoel van schoolkinderen met de zoele wind mee, die de minuscule, teerbruine wingerdblaadjes deed flapperen aan de groote, roode muur. Graag hing mijn vader in zijn oudste plunje den peinzenden tuinman uit, zooals vroeger reeds, maar nu met een aparte bedoeling: een tuinman met levenszorgen nu, en een kromme rug, maar nog vol roerende liefde voor de bloemen,

Flora's kinderen. Toen ik voor de tweede maal achterom keek, zag ik zijn naar boven gekeerd gezicht verstrakken; de richting van zijn oogen volgend, boog ik mij heelemaal over de afgrond heen, waar halvewege, dicht langs de gevel, iets heen en weer schoof dat me eerst een reusachtige, opgerolde beerrups toescheen, maar dat zich aldra identificeeren liet als het steile, zwarte haar van Eg. Terstond draaide de jongen, die daar voor zijn vensterbank geknield moet hebben gezeten, zijn gezicht naar mij op, kraaide met een bibberend oude-dames-stemmetje: ‘O, Johnnie, wat zit je daar *leuk*!’ - en toen, op hetzelfde moment dat ik mijn lippen wilde spitsen om naar beneden te spuwen, had ik ineens scherp het gevoel ook nog bespied te worden van een heel andere kant. Ik veerde terug. Ik hield mijn oogen bij me, en dook onder in mijn dictaatcahier. Links van me, in de verte, maar niet zoo héel ver, moest iets geweest zijn, dat me bespied had. Nu was het weg. Voorzichtig draaide ik mijn hoofd naar die kant. Het tuintje naast het onze, dat bij het huis van meneer Steketee hoorde, den violist van het R... orkest, die wel eens bij mijn vader in de tuin kwam praten, als hij het bij mevrouw Steketee, een lang, mager mensch met heftige, imperatieve bewegingen, niet langer uithield, was leeg, evenals het tuintje van het hoekhuis ernaast. Meneer Steketee's platje, gelijkvormig aan het onze, was leeg. Daarop volgde, óok leeg, het platje van het hoekhuis, dat ik mij altijd als de bekroning van een massief bolwerk voorstelde, waarschijnlijk omdat het enkele meters verder achteruit sprong dan de twee andere en niet aan twee, maar aan drie kanten omgeven werd door het hekje, terwijl een afsluitend muurtje ontbrak. Vooral vanuit onze tuin leek dat smalle, hoog gerekte hoekhuis, gebouwd in een op de Waalweg niet gangbare stijl, als een vestingtoren alles om zich heen te domineeren, en, wellicht onder de nawerking van dat uiterst suggestief gezichtsbedrog, bleef ook nu mijn oog op dat punt rusten, hoewel ik er heelemaal niet zoo zeker van was van dáaruit gadegeslagen te zijn. Wie in het hoekhuis woonde wist ik slecht. Mevrouw Steketee had

gesproken van een paar ongetrouwde zusters of nichten, met wie zij niet omging en van wie zij blijkbaar niet voldoende af wist om hen over de hekel te halen. De huisdeur bevond zich niet aan de Waalweg, maar in de Andromedastraat, waar ik iedere dag doorheenfietste en wel eens gedachteloos het naambordje opgenomen had: Erkelens.

De regels met de vinger volgend las ik anderhalve bladzij over de pandecten, toen hetzelfde gevoel me opnieuw bekroop. Snel keek ik opzij. Achter het hekje van Erkelens stond nu inderdaad een zeer klein figuurtje, onbewegelijk en bijna tot niets ineengekrompen op dat enorme bastion dat zijn bestaan alleen aan mijn fantasie dankte, maar toen, met een ruk, herstelden de proporties zich en kon ik zonder moeite vaststellen, dat het dienstmeisje van Erkelens in mijn richting stond te kijken met een stofdoek in haar hand. Ze scheen breedgeschouderd, niet eens zoo erg klein, en lachte met een kalme nieuwsgierigheid. Verward vroeg ik me af, of ik daar in die luierstoel niet aan een longlijder deed denken, die ozon moet slurpen in zijn winterjas, en de tuin als sputumpotje gebruikt; mijn lippen waren nog vochtig van het voor Eg bestemd speeksel. Om diè indruk althans te verijdelen, trok ik zoo vlug als ik kon een monter gezicht, maar het was al niet meer noodig. Het meisje had zich omgedraaid en ging door met stof en gedroogde vogeluitwerpselen van het hekje af te vegen; ik zag haar van achteren, in haar licht-blauw katoenen rok, ze sloeg heele stukken van het hekje over, deed een groote, onhandige pas opzij en verdween.

De wijk genomen voor het eene dienstmeisje, - opgewacht door het andere, dacht ik spottend, en trachtte me toen voor de geest te halen hoe die kleine buurvrouw er uit had gezien in de lentezon. Blond? Blozend? Dat was enkel een schema dat me niet veel verder bracht. In mijn verbeelding bleef nog het langst en het duidelijkst dat lachje van haar over het balcon van Erkelens zweven, zichtbaar zoodra ik mijn hoofd opnieuw in die richting bewoog. Door dat lachje was ik bespied, eerder dan door

het meisje zelf. Reeds, zonder er mij rekenschap van te geven, had ik het geïsoleerd van al het andere, en als een met moeite bemachtigd sieraad, waarmee men voor het eerst alleen gelaten wordt, draaide ik het om en om in mezelf en bekeek het van alle kanten. Een geboeid, bijna dierlijk aandachtig lachje was het geweest, behagelijk, maar volstrekt niet behaagziek. Onbekommerd om wat de wereld ermee zou kunnen aanvangen zond het zichzelf uit, onbewust, bijna in vervoering, en toch zakelijk; het was als een zien zonder zelf gezien te worden, en dat moest mijn ijdelheid wel streelen. Op dat moment evenwel, terwijl ik die roode mond reeds gescheiden had van de lachend dichtgeknepen oogen erboven, dacht ik minder aan mezelf, en aan wat ik alzoo bij anderen zou kunnen bereiken, dan aan een zondoorschenen afstand, waarachter een nieuwsgierig lachje was opgedoemd en weer verdwenen, zooals - ik kan het niet anders zeggen, al klinkt het dwaas - een dichterlijke metaphoor waarvan men de bijbehoorende vrouw toch nooit ontmoeten zal. Maar ik zag wel in, dat deze vluchtige indruk weinig te maken kon hebben met het werkelijke meisje, dat daar woonde; even spottend als eerst zei ik dus bij mezelf: een dienstmeisje! - en plonsde weer in de geleerdheid. Kort daarop werd ik opgeschrikt door het energieke geluid van een mattenklopper.

Het dienstmeisje van Erkelens ontdekte ik nu, perspectivisch verkort, in actie vlak voor de lat, die aan het einde van het tuintje ingeklemd was tusschen de schutting en het hek aan de kant van de Andromedastraat. In twee groote kronkels hing daar een donkerbruine looper over heen. Stofwolken trokken over drie tuintjes tegelijk. Zonder op of om te kijken sloeg zij er ferm op los, regelmatig en machinaal, maar met een zekere geestdriftige overgave. Van tijd tot tijd bleef de klopper in de lucht dralen en hield ze haar hoofd wat schuin, als een schilder, die nagaat of er nog iets aan het kunstwerk ontbreekt. Het lachje, half zichtbaar voor mij, scheen dan zegevierend te zullen worden. Duidelijk zag ik haar rose profiel, met de iets vooruitspringende neus boven een weinig geprononceerde

kin. Om haar aandacht te trekken rekte ik mij zoo hoog mogelijk uit, scheef gedraaid op de punt van mijn stoel, toen ik eensklaps een tweede figuur achter de schutting ontwaarde, die halverwege het huis en de roode muur aan kwam waggelen, precies op de maat van de holle paukmuziek. Dat moest dan die juffrouw Erkelens zijn, één van de twee. De meesteres van het meisje met het lachje! Een laag voorhoofd, bonkige bokserskaak, loerende, diepliggende oogjes schommelden vlak boven de schutting, alsof men daar het wassen hoofd van een holenmensch, ontvreemd uit een gruwelkabinet, aan een draad voorttrok: de ijzerdraad, inderdaad, die ik er vlak achter ontdekte, bestemd om wasch over heen te hangen. Ik herinnerde me deze persoon al eens eerder op straat gezien te hebben: een kwaadaardige, bleeke, benepen burgerjuf met een boodschappentasch, die van niemand notitie nam. Aanstonds zal ze zicht wel met de vuist op de borst slaan als een gorilla, dacht ik, of zich met haar heele lichaamsgewicht op het meisje werpen! Daarna vermaakte ik me nog even met het kortdurend vizioen van een bende Neanderthalers, die elkaar tijdens een trage, pre-historische dans met getrappel en knotsgezwaai en rhythmisch rumoer voor een overval zouden trachten op te winden; maar toen had de vrouw het meisje ook al bereikt, en sprak tegen haar, met een gemelijk gezicht, bijna zonder haar lippen te bewegen. Ik was op iedere vertooning voorbereid. De mattenklopper was in rust. Scherp beschenen door de zon trad de blonde gedaante te voorschijn uit de mêlée der denkbeeldige wilden, lachend omkijkend naar een plotseling opduikende derde figurant: een soort van vrouwelijke dwerg, die zich tot op dat oogenblik achter de schutting aan het oog had onttrokken. Trotsch rechtop, de mattenklopper in de hand, wandelde zij naar het huis terug, waarbij de aapmensch en de dwerg haar op de voet volgden, beiden waggelden, in verschillend tempo. De dwerg - de tweede juffrouw Erkelens? - zeulde met de looper, die over haar schouder lag vlak naast een wit, verschrompeld gezicht, sterk misvormd, maar niet zoo afstootend

van uitdrukking als dat van de andere. Alles ging zeer snel in zijn werk; ik zag een kalm, hooghartig halfprofiel met zware, neer geslagen oogleden; ik zag hoe een kleurig tafereel van rose en lichtblauw zich voortbewoog over het betegelde voetpad. Maar dan, juist op het moment dat de heele stoet achter het huis zou verdwijnen, elkaar zonder woorden ophitsend, als in een resolute vlucht voor een naderende regenbui waar men al dagen lang op voorbereid is, kwam het meisje, haar lichaam zoo ver mogelijk achteroverbuigend, snel met haar gezicht om de hoek van de muur, trok twee komisch gepenseelde wenkbrauwen in de hoogte, en zond, even voordat ze zich terugtrok, een knipoogje naar mij op, zoo vlijmend en nauwkeurig gemikt, dat het nauwelijks voorbij die muur scheen te kunnen komen zonder een fijn gruis af te slaan van de steenen rand. Maar natuurlijk had ik het al gezien. Ik had ook gezien, dat ze mooi was, daar beneden in de schaduw. In de grootste verwarring bleef ik op het platje achter, met één vinger in mijn dictaatcahier.

Ik zat dus met een raadsel, een probleem voor gelaatskundigen, schijnbaar even moeilijk op te lossen als wanneer ik iemand ontmoet had met de oogen van Eg in het gezicht van Peter. Dat dat meisje misschien de heele dag niets anders deed dan lachen, tegen bruine loopers en boodschappenjongens en de dames Erkelens zelfs, stelde mij hoogstens in staat af te rekenen met één van de beide tegenstrijdige mimieken. Want het knipoogje, dat was voor mij alleen bestemd geweest; daar was moeite voor gedaan rondom een muurrand, even geraffineerd als het lachje onbewust en onopzettelijk was, en toch ook weer alsof er gevaren getrotseerd werden om mijnentwil. De heele verdere dag en een gedeelte van de nacht vervulde mij een onbestemde tweestrijd. Verliefd wilde ik mij niet noemen, of hoogstens verliefd, en dan nog zonder eenige sentimentaliteit, op een situatie, of beter: op een uit het geheel dier situatie losgeslagen en waarschijnlijk reeds sterk verbogen beeld, dat ik bovendien op de zonderlingste

wijze bezig was tot literatuur te verwerken, toen ik de ochtend daarop in de voorkamer achter mijn krant zat. 's Zondags voor tienen had ik beneden het rijk alleen; ik buitte dit altijd uit door vroeg op te staan, zelf thee te zetten en in mijn eentje te ontbijten. Uitvloeisel wellicht van een droom van die nacht, hanteerde mij voortdurend, hardnekkig als een dwanggedachte, de sage van Andromeda en Perseus, die ik zonder veel omslag aan de Sterrenbuurt ontleende om ze te betrekken op het dienstmeisje van Erkelens. Andromeda op haar door een hekje omgeven rots, bewaakt door twee voorwereldlijke monsters, die eerder achter een horretje thuis hoorden, Perseus met een winterjas aan in plaats van de onzichtbaar makende schubbenzak der Nymphen: was dat niet het doeltreffendst middel om het geheele voorval met dat meisje tot zijn juiste proporties terug te brengen en dan te vergeten? Soezend over mijn krant, met mijn rechterhand op het warme vel van de kat op mijn schoot, amuseerde ik mij met nieuwe ironische analogieën tusschen mijn eigen levensomstandigheden en wat ik mij van den Griekschen held herinnerde uit mijn gymnasiumtijd. Perseus was de zoon van Zeus en Danaë, - maar daar weigerde ik gebruik van te maken! Meer lokte het mij aan om juffrouw Erkelens toch maar niet tot het monster te vervormen, doch tot Medusa, wier hoofd, tot dat doel in een spiegel weerkaatst, door Perseus afgeslagen werd... Plotseling, beklemmende onderbreking in deze speelsch verwarde gedachtenverstrengelingen, doemde het beeld van mijn moeder voor mij op, weerkaatst in de psyche op haar slaapkamer, met mijn eigen hoofd boven het hare; om dit onwelkome beeld te verjagen, keek ik vlug over mijn krant naar buiten, naar de rij boomen, die met hun puntige gele knopjes tegen een teer-blauwe hemel afstaken; er reden wat Zondagsch gekleede fietsers voorbij; een klein, wit meisje hinkelde schuin de Waalweg over, en schuifelde verder langs de groene haag, die voor mij, in de lage fauteuil, het vergezicht onderschepte tot de duintoppen toe. Zoo, laaggezeten, lui en slaperig, verbaasde ik er mij niet

eens over, dat het meisje van Erkelens, dat daar plotseling aankwam, onwezenlijk groot leek en statig als een koningin. In het eerst was het alsof ze mij recht in de armen zou loopen, zoo dicht zat ik bij het raam, schuin ervoor. Ik sprong op en volgde haar zoo ver ik kon met de oogen; mij kon ze niet zien door de vitrage. Het lachje? Het knipoogje? Niets daarvan, - mijn ontgoocheling was na dat allereerste oogenblik volkomen. Was dát het meisje waar ik van gedroomd had? Was ik drie duizend jaar in de geschiedenis der menschheid teruggegaan om een passende inkleeding te vinden voor zóoiets? Hoofdzakelijk herkende ik haar aan de buitensporig zware, als schelpen rondgewelfde oogleden, die twee kieren openlieten voor een eenigszins laatdunkende blik, recht vooruit, waterig en onbestemd. In een meer dan bespottelijk kleinburgerlijke staatsie was ze voorbijgeloopen; ze had iets in haar hand gedragen, duidelijk vooruit, een nadrukkelijke opschik, wat was het geweest? Ze leek me linksch, zelfvoldaan en onbeschaamd. Nooit heb ik me vollediger bekocht gevoeld dan door dat gezicht van dichtbij, dat vormelijk geplooide mondje! Opvallend was de verschijning overigens wel in die jammerlijk te kijk gestelde praal van een knap gezicht en een Zondagsche dos, opvallend voor iedereen die de moeite nemen wou om haar te ontraadselen als het aangekleede dienstmeisje dat ze was, het dienstmeisje, dat er op haar ‘vrije dag’ op uittrok, in een voor deze modieuze stad werkelijk schilderachtig slecht zittende mantel, onsierlijk van loop, neus in de wind, breed en zwierig, maar dom, lomp, rood, rasphanden, eeltvingers, - en op de hoek de jongen met de pet die het geval staat op te wachten...

Vloekend sprong ik overeind, kat en krant met veel rumoer en geritsel aan de grond toevertrouwend. Ik dacht nergens aan. Ik wou alleen de werkelijkheid te lijf, die mij zoo hemeltergend bedrogen had! In drie stappen was ik bij de suitedeuren, wrong me er doorheen. Ik stormde twee trappen op. In mijn slaapkamer schopte ik mijn pantoffels uit en slipte in zwarte, nauwsluitende gymnastiekpantof-

fels. Terwijl ik mijn colbert aanschoot over mijn pyamajasje, stuitte ik in de spiegel op een woedend ongeschoren gezicht; veerkrachtig zwevend op het gummi stoof ik naar beneden. Daar stond Eg in de deur van zijn slaapkamertje; gapend vroeg hij of hij mijn fiets leenen mocht voor een paar uur. ‘Waar ga jij zoo gauw naar toe?’ riep hij me nieuwsgierig na en volgde me op de overloop, zijn vraag herhalend. Ik gunde me niet eens de tijd om hem af te snauwen. In de vestibule zette ik in allerijl mijn hoed op en trok mijn regenjas aan, met de kraag op om mijn pyama te verbergen. Het lachje, het knipoogje: dat was het eenige dat me beheerschte! Vragen waar het gebleven was, waar ik het nog terug zou kunnen vinden, op het dak, of ergens in de lucht rondzwevend als mythologische arabesk, - en waarom ze zich dan toch zoo toegetakeld had... Achter mij knalde de deur in het slot. Schuw ontweek ik de blikken van voorbijgangers, die niet weg waren te slaan van mijn voeten en mijn kraag. Met een grimmig plezier herinnerde ik me de vleugelschoenen van Perseus; hoe zou ik deze burgers verbazen, als ik ze had! Tot aan de Orionstraat deed ik tien passen, en ontdekte haar ter hoogte van het Poolplein, dat door een korte straat verbonden is met het Perseusplein. Ik snelde de Orionstraat in. Aangehitst door ongeduld remde ik toch zooveel mogelijk mijn elastische pantoffelsprongen om niet al te erg buiten adem geraakt te zijn tegen dat ik haar had ingehaald. Met haar armen als molenwieken langs zich heen zwaaiend, repte ze zich verder, zonder om te kijken. Hoe het kwam weet ik niet, misschien door een oude prent die mij parten speelde, maar haar gestalte herinnerde mij aan een soldatenvrouw uit oude huurlegers, een marketentster, zoo zwierig als ze daar voortliep, zoo zelfverzekerd stram in de pas, in die te wijde mantel, waarin men zich zoo'n vrouw kon voorstellen, één vuist uitdagend op de heup, met de andere zich door opdringende lansknechten heenslaand. Uitgeworpen door de ongewone breede schouders, bogen de armen zich hoekig ver in de elleboog, zoodat de handen telkens ter hoogte van de borst

kwamen. Halverwege de Kometenlaan, het verlengstuk van de Orionstraat, trok ik mijn jaskraag nog eens ter dege over mijn pyama dicht, en kuchte. Toen ze opkeek, stonden we ook al meteen tegenover elkaar.

‘Ik geloof, dat we elkaar kennen... al eens eerder gezien hebben... U heeft er zeker geen bezwaar tegen, als ik...’

‘Bitte?’

In plaats van de litanie te vertalen hoorde ik me, nu tot mijn eigen verwondering, op een bevelend toontje zeggen:

‘Sinds Sie Deutsche oder Oesterreichische?’

Ik hijgde niet meer. Ik voelde me geheel op mijn gemak, zonder het onaangenaam besef tegenover een mindere te staan. Alle verschil in stand was opgeheven door dat plotselinge Duitsch, waar ík moeite voor moest doen en zíj niet. Van het antwoord verstond ik alleen ‘Köln’. Langzaam waren we opgewandeld; ik merkte dat ze me argwanend opnam, ik keek haar aan, en daar sprongen me twee lichtblauwe, doch scherp en bijna zwart omcirkelde straatmeidenoogen tegemoet, harde, spottend glanzende bikkels, onverwachter dan alles wat ik tot nog toe opgemerkt had aan dat gezicht, en in het bijzonder de waterig fletse blik logenstraffend van voor het raam. Haast deden die oogen pijn; ik vond de uitdrukking ervan leeg, lichtzinnig, opdringerig, zelfstandige, ziellooze voorwerpen, die niet bij haar gezicht pasten, laat staan bij het beeld dat ik er mij van gevormd had, - en toch lette ik nergens anders op, of hoogstens nog, op de fijne, zijdeachtige wenkbrauwbogen erboven, en dan weer op de scherp afgeteekende blos, samengesteld uit een gekrioel van bloedvaatjes en enkele kleine, roode vlekjes, die haar grof en vulgair maakten op hun beurt. Het was duidelijk, dat ik hier met twee gezichten te doen had; welk van de twee was het voornaamste? Ik sprak een paar vloeiende Duitsche volzinnen, ik maakte gebaren, maar ononderbroken observeerde ik die impertinente, nieuwsgierige oogen van uitpuilend glas, die ik er misschien nog uit zou kunnen nemen om er andere voor in de plaats te

zetten, meer in overeenstemming met de zware, blanke oogleden en het lachje van de vorige dag. In gebroken Hollandsch onderbrak ze mij:

‘Maar ik ken uw naam niet einmal, mieneer!’

Ik begon te stotteren. Onzeker in welke taal verder te gaan, trachtte ik haar uit te leggen wie ik was; ik zei, dat we eigenlijk buren waren, dat ik op het platje gezeten had; het kostte me moeite geen beroep te doen op het knipoogje. Met een ruk stond ze stil en keerde zich opgetogen naar me toe:

‘O, bent ú dat!’

‘Ja, ja... Sie haben mich vielleicht nicht wiedererkannt wegen meines sonderbaren...,’ - ik wees op mijn kraag, - ‘ich bin ziemlich mangelhaft angezogen, ich möchte nur gern Ihre Bekanntschaft machen; wenn man sozusagen Nachbarn... nur mit Frau Steketee dazwischen, oder kennen...’

‘O, die!’

Het contact was tot stand gebracht. De gemeenschappelijke antipathie tegen mevrouw Steketee deed mij al mijn subtiele ontgoochelingen vergeten; een warm gevoel van veiligheid overstelpte me. Veelzeggend keken we elkaar aan, en lachten, waarbij haar mond zich los en genoegelijk rondom het vochtige wit van veel te groote, uiterst regelmatig gevormde tanden krulde, en al was dit het lachje nog niet, toch vond ik haar opeens weer mooi.

‘Wie heissen Sie denn?’

‘Ich heisse Else Böhler.’

‘Aber wohin gehen Sie denn so früh?’

‘Zur Kirche, da...’ - ze maakte een gebaar in de richting van de Aldebaranweg, - ‘ich bin schon spät.’

Niettemin bleef ze rustig naast me voortwandelen, haar hoofd iets achterover, trotsch en laatdunkend van blik, de mond streng gevouwen, zoolang haar lange lippen niet open stroomden in het al te opzettelijke en te dichtbij aanschouwde conterfeitsel van het lachje, en steeds maar bedrijvig, kinderlijk hoekig, met haar molenwieken voor zich heen zwaaiend, waarbij de rechter hand die witte

handschoenen vast omklemd hield, iets hooger kwam dan de linker. Nu en dan had ik de indruk, alsof ze ‘op de plaats rust’ marcheerbewegingen volvoerde; ook leek het wel op het parmantige stappen van een vurige schimmel, die niet vlug vooruit kan komen te midden van een menschenmenigte, de kop omhooggetrokken door inbindende teugels. Zonder er aan te denken naar haar godsdienst te informeeren - dat daar op de Aldebaranweg kon voor mij evengoed een synagoge zijn; het calvinisme van mijn vader had mij kerken altijd doen negeeren - vroeg ik haar of ik haar kon treffen na de dienst.

‘Dann muss ich gleich wieder nach zu Hause,’ zei ze op besliste toon.

‘Also wenn dann... wann denn...?’ - ik verwarde me in mijn bijwoorden en voegwoorden. Zorgeloos liet ze er op volgen:

‘Sie wartet jetzt schon auf mich.’

‘Wer, die Frau...?’

‘Joa.’

Zoo vol en diep muzikaal kreunend gleed de klank van dit ‘joa’ van de eene toonshoogte in de andere en weer terug, dat ik me bekoord en vol verwachting naar haar toewendde, zonder evenwel iets anders te betrappen dan een hangende, licht smalende onderlip, die nog maar amper deel uitmaakte van de mond waar het lachje bij hoorde. Het was alsof het lachje lek geworden was, uitdruppelde en niet meer onbelemmerd voort kon stroomen over de geheele breedte van haar gezicht. Maar we praatten al verder. Moeilijkheden van zinsbouw en idioom nam ik als hindernissen. Ze scheen het als de natuurlijkste zaak van de wereld te beschouwen, dat ik goed Duitsch sprak. Ze zei me, dat ze weinig vrij had, alleen Woensdags, soms Zondags. Voor de eerstvolgende Woensdagavond duidde ik het Perseusplein aan als plaats van samenkomst: ‘Persoisplein - platz - Sie wissen, ganz in der Nähe,’ - maar van het Perseusplein bleek ze niet eens gehoord te hebben. Hoewel ze al acht maanden bij Erkelens in dienst was, kende ze zelfs in de Sterrenbuurt de weg heel

slecht; alleen de twee of drie hoeken, die ze moest omslaan om bij de kerk te komen, waren haar vertrouwd. Boodschappen deed ze nooit, mócht ze niet doen. Dit alles vertelde ze alsof het haar persoonlijk niet aanging, met een zakelijke achteloosheid, een beetje zorgeloos en jolig, schijnbaar zonder iets te merken van mijn verbazing. Na wat mislukte pogingen slaagde ik er in, de afspraak op het Perseusplein te consolideeren; in een vaag voorgevoel van verwikkelingen van de kant van de aapmensch en de dwerg, drukte ik haar op het hart mij vooral te schrijven wanneer ze verhinderd zou zijn. Weer stuitte ik op diezelfde weerstand:

'O nein, schreiben, das tu ich niemals!'

Het klonk, ondanks al het kleinzielig wantrouwen, dat uit een dergelijke stelregel sprak, naar een zekere wereldwijsheid, naar ervaring van avonturen ook, en daardoor voor mij op een of andere wijze geruststellender dan haar verzekeringen van op tijd aanwezig te zullen zijn. Op de hoek van de Aldebaranweg wou ze alleen verder, zonder te zeggen waarom. Ik bracht nog iets verwards te berde over een 'bösen Verführer', waar ze zeker niets van begrepen heeft; we lachten ijverig samen, en namen toen afscheid, zij weer met 'mieneer'. Snel verdween ze om de hoek, en met een zucht van verlichting kon ik eindelijk mijn jaskraag weer openslaan. Maar het is best mogelijk, dat die kraag vanzelf terug is geweken, want op weg naar huis liep ik rechter op en met breeder borst ademhalend dan ik in tijden gedaan had.

S. VESTDIJK
(Wordt vervolgd)

Panopticum

Confidentieel

In zijn repliek op Marsman in de laatste aflevering verklaart Ter Braak dat hij zichzelf ‘vaak op ressentiment jegens de physieke kracht en het daarmee samenhangend overwicht betrapt’ heeft. Dat is geen schande. Maar het is meer dan wij weten wilden. Ik vraag van hem toch ook geen openlijke verklaring, of hij meer van kalfslapjes dan van boerenkool met worst, meer van bruine dan zwarte sokken of dassen houdt, noch waarom hij zijn scheiding links draagt. Deze neiging tot ietwat intieme en daarom in het openbaar pijnlijke confidenties, waarin Rousseau, Van Eeden en Du Perron hem zijn voorgegaan, kan men niet wreedaardiger tegenwerken dan wanneer men er, pieus en discreet, in stilzwijgen aan voorbijgaat. Ik wil zoo wreed niet zijn, maar het voor Ter Braak typische voorbehoud opmerken, dat voor de compenseerende wensch-vervulling, die de treinscène met het dronken individu in *Dumay* nu blijkt te zijn, gelegen is in die dronkenschap en de zoo uitdrukkelijk onder de aandacht gebrachte noodrem.

Zoo laat Ter Braak's verstand hem ook bij zijn droomen niet in den steek. Hij zit over zijn intelligentie niet in de rats omdat hij aan zijn intelligentie, en aan de waarde van intelligentie in het algemeen, niet twijfelt. Maar wel over de physieke kracht en derzelver overwicht. Dat wat je niet hebt, nietwaar? Laat ik hem troosten: zijn publieke overschatting van het door hem ontbeerde krachtpatserdom getuigt minder van intelligentie dan van kracht. Zijn gemis à la Gossaert te verhullen

> *met een wijle uit woorden saamgeweven*

stuit hem waarschijnlijk alreeds om ‘den roes’ der allitteratie tegen de borst, maar zou toch allereerst het verstand moeten in werking stellen.

Dit verstand echter zou de vóór alles zoo gevreesde distantie tot den ‘gewonen mensch’ scheppen, zooals ook Marsman betoogde. Distantie en distinctie zijn voor Ter Braak identiek met een *pose* als de lange haren, flapdassen en fluweelen pakken uit vroeger tijden, - distinctieven waarvoor R. Blijstra onlangs zoo oolijk en overtuigend in het *Critisch Bulletin* heeft gepleit. Ter Braak is als de dood zoo bang voor ‘apartheid’, hij wil vooral vulgariseeren en... divulgueert daarom. Apartheid daarentegen moet met een ‘wijle uit woorden’ intelligent en vooral confidentieel verklaard, verdedigd en in stand gehouden worden (‘strikt in vertrouwen, en tegen jou gezegd, maar spreek er vooral met mijn vrouw niet over, ik hou eigenlijk niet van bridgen...’). Daarom vind ik Blijstra's reactie tegen de verheerlijkte onbizonderheid zoo frisch.

Kracht, al is het dan maar karakterkracht en niet die van spieren, zit er echter wel degelijk in de argeloosheid waarmee Ter Braak zijn gemis belijdt. Het is argeloos, mannelijk en krachtig alles -, vrouwelijk en zwak zoo weinig mogelijk te onthullen. In het openbaar althans: confidentieele onthullingen zijn meer iets voor vrouwen.

Leve dus de openhartige vertrouwelijkheid in het publiek. Mijn eenig bezwaar blijft, dat 'het gesprek op het achterbalkon' er zoo algemeen door wordt. Het is maar een kwestie van persoonlijken smaak. Geeft u mij maar liever van die aandoenlijke en hartroerende briefjes met 'confidentieel' erboven...

V.E.v.V.

Ieder zijn roes (en we gaan tevreden naar huis)

De strijd over poëzie in het vorige nr. van *Forum* tussen Marsman en Ter Braak is een van de onvruchtbaarste advokaterijen die een behoorlik mens heeft kunnen bijwonen in onze literatuur. Er viel meer gloed, meer overtuiging te bewonderen bij Marsman, meer dialektiese bedrevenheid bij Ter Braak. Maar het kan zijn dat Ter Braak toch meer dupe is geworden van zijn eigen dialektiese bedrevenheid dan Marsman van zijn gloed.

Wij hebben vroeger eindeloze debatten gevoerd over wat meer waard was, ook in de poëzie: de persoonlikheid van de dichter of de schoonheid van het gedicht. Wij hebben toen ongeveer vastgesteld dat een schoon gedicht van een epigoon vrijwel waardeloos blijft; en het was tenslotte niet eens een zo machtig resultaat, maar in onze literatuur had het zijn nut.

Het debat gaat nu om iets heel anders: is een 'sierdichter' een dichter van betekenis of iemand die zijn 'roes' te zeer au sérieux neemt? Is Ter Braak, die zich minachtend over deze 'roes' heeft uitgelaten, wel tot beoordelen van poëzie bekwaam?

De advokaterij gaat elkaar met citaten uit Nietzsche te lijf; en Ter Braak, die het laatste woord heeft, stopt Marsman de mond met een welgekozen citaat, d.w.z. stopt Nietzsche de mond met Nietzsche, wat wel het gemakkelikste is wat iemand doen kan die een komplete Nietzsche in zijn boekenkast heeft staan. *Alle citaten van Nietzsche tegen Nietzsche zijn waardeloos*. Men kan uit Nietzsche alles halen en alles bewijzen, niet alleen pro en contra het nazisme, maar ook pro en contra de poëzie.

Blijft de roes. Zonder roes geen kunst, heeft Nietzsche zelf verordonneerd. Bravo! Aangezien het een vrij idioot standpunt zou zijn Nietzsche kunstenaarschap te ontzeggen, mag men aannemen dat hij voortdurend de roes heeft beleefd. Er is zeker zelfs een roes van het denken, zonder welke men slecht, d.w.z. plat (banaal) denkt, zoals er een roes van het dichten bestaat. Het gescherm met Dionysos laat ik (ondanks Nietzsche!) liever buiten beschouwing: dit over en weer ingeroepen patronaat is mij te 'goddelik', in een diskussie

waarbij één der strijders ons altans uitnodigt te twijfelen aan de ‘goddelikheid’ van de roes, of van de poëzie.

Ter Braak verklaart dat hij geen pleidooi tégen de roes (en vóór de nuchterheid) heeft willen houden, *maar vóór de roes*, indien die roes dan maar als zodanig erkend wordt - en ik voeg hieraan toe, wat ik ook uit zijn *Vaderland*-artikel heb menen te mogen opmaken: ...en als niet zoveel zaaks. Het probleem wordt dan wel kinderlik eenvoudig: de roes heeft niets goddeliks, men wordt er alleen maar een kunstenaar, of een dichter (ik zeg erbij: of een denker) door, zoals Nietzsche, en zoals Engelman. Binnen de roes, erkent Ter Braak Engelman graag; des te beter! want Engelman's gedichten niet te erkennen als werkelik superieure roesvoortbrengselen zou zijn positie verzwakken en die van Marsman versterken waar hij meent dat Ter Braak inzake poëzieroes analyseert wat hij niet kent.
Ter Braak heeft geschreven: *Waarom zou iemand zijn toevlucht nemen tot de poëzie als het niet was dat hij er zijn goede redenen voor had zich niet in proza uit te drukken*. Er staat: zijn *goede* redenen. Niet: zijn *slechte* redenen. Ter Braak heeft deze redenen, achteraf beschouwd, dus werkelik als *goed* bedoeld.

De konklusie lijkt mij dus te zijn: dat Ter Braak volstrekt niets kwaads van de dichter heeft willen zeggen, en dat iedereen verkeerd gelezen heeft die in zijn *Vaderland*-stuk over de roes iets minachtends dacht te bespeuren. Deze konklusie is mij een pak van het hart. Zelfs als Ter Braak nu nog zou komen verklaren dat hij Nietzsche (en diens roes) tòch boven Engelman (en diens roes) blijft stellen, is er nog niets verloren, alles welbeschouwd. Er is alleen veel energie verspild in een vruchteloos konflikt.

E.D.P.

Vlaanderen

De Dubbel-Zatte

> '....en het allerverraderlijkste is dus, secundum definitionem, een dronken dichter....'
> (Menno Ter Braak)

Eerder zou ik, in het debat dat Marsman zoo nuchter voor, en Ter Braak zoo bezield tegen den dichterlijken roes laat uitvaren, partij kiezen voor den nuchteren niet ontnuchterde, was het niet dat de ontnuchterde in zulken verraderlijken roes verkeerde, dat het zonde zou zijn het spel nu al te breken. En liefst dan zou ik - als Nederland niet zoo ver van Vlaanderen lag, zoodat wij van hier de reactie op onze prikkels niet vooraf kunnen meten - de beide antagonisten tegen elkaar opjagen tot er slagen zijn gevallen, die, zonder definitief te zijn, ons toch toelaten stelling te nemen of een vrede door compromis te suggereeren. Het dispuut interesseert ons ontzaglijk; voorloopig zelfs wat meer dan de grond van het debat, misschien omdat de terminologie, wegens de verwijdering, tusschen Vlaanderen en Nederland, die ook onze manier van denken zoowel als het formuleeren van onze gedachten beïnvloedt, ons nog wat duister voorkomt en wij pas bij een verdere schermutseling kunnen hopen de machtsverhouding juist in te zien. Nu hebben wij alleen de zekerheid dat de strijd, gezien het gehalte van de kampers, belooft. Zeggen dat we van den een en den ander de treffers zullen opnemen, sluit in dat we niet zonder eenige perversiteit de kwetsbare plekken van den ander en van den eene zullen bekijken.

En we zullen gediend worden. Want beiden zijn allzu menschlich; als Marsman poëzie bedrijft, doet dan Ter Braak niet aan proza? Dat de poëet, naar Ter Braak beweert, onder den drang van een roes schrijft, terwijl de prozaïst nauwkeurig uitdrukt wat hij zeggen wil, mag ons, gesteld dat wij dit onderscheid toegeven, niet doen vergeten dat het al een zekeren machtsroes verraadt hoe dan ook te willen schrijven. Ook wanneer wij in den dichter

een grootere mate van dronkenschap erkennen, zullen wij niet onmiddellijk partij tegen hem kiezen. Met beide voeten op den grond en een oogenblik wars van alle getheoretiseer zouden wij zeggen met Paul Valéry - maar hij woog het vrije vers tegen het gebonden vers af -, dat er zeer vele verfoeilijke dichters tegen de poëzie getuigen, maar evenveel wanstaltelijke on-dichters tegen het proza. ‘Quant à moi, je pense que tout le monde a raison, et qu'il faut faire comme l'on veut.’ Doch verder, en wanneer de dichter ons niet Ter Braak, en de prozaïst ons niet Marsman uit de handen slaat, zijn wij bereid onze houding ook in het theoretische debat te bepalen, al zijn wij lang niet zeker een vaste keuze te doen.

Ter Braak zal ons herhalen wat hij reeds aan Marsman zei, dat wij in onzen eersten volzin de verkeerde voorstelling hebben gewekt als zou hij *tegen* den dichterlijken roes zijn uitgevaren. Hij heeft integendeel, beweert hij, gepleit voor den roes, ‘maar dien roes dan ook erkend als roes’. Wij zouden hiermee als secundant van den dichter eervol voldoening kunnen nemen, was het niet dat de geest van Ter Braak's uitlatingen zijn geringschatting voor den dichter voldoende bewezen en hij nog even te voren verklaarde: ‘Mij interesseert... in de poëzie... de maskerade, omdat zij mij de openbaring brengt van den mensch in een toestand, die voor hem verraderlijkst is: die van het vergroote machtsgevoel...’ Meent hij waarlijk er nog wat meer van te weten dan de dichter zelf? Al wie ooit poëzie schreef, - en het hoeft niet goede poëzie te zijn, alleen maar mag de dichter geen stomdronken kerel zijn, - weet dat er zelfs in een slecht vers meer steekt dan er ooit een geïnteresseerde, en al was het een psychanalist, zal uithalen. Hij weet zelfs wat er had moeten in steken en er niet in steekt!

Dat hij van maskerade spreekt, bewijst overigens dat Ter Braak zich een verkeerde voorstelling maakt van de knepen die de dichter bij de uitoefening van zijn stiel gebruikt. Had hij een ‘bewuste’ maskerade vermoed, hij zou reeds dichter bij de waarheid zijn gekomen, en dan zou hij

onmiddellijk hebben gevonden, dat die maskerade ook pudeur kon heeten, een pudeur die voor een klaar ziend geinteresseerde den drang, de perversiteit zich geheel bloot te geven niet geheel dekt. Maar dat de dichter niet zou weten dat hij zich bloot geeft, kan alleen maar de veronderstelling zijn van iemand die de zaken niet van nabij genoeg kent. En laat Ter Braak dan maar elk onderscheid tusschen den alcoholischen en den poëtischen roes ontkennen. Hij zal ook wel eens dronken geweest zijn; het mag waar zijn, dat hij dan als elke bedronkene een gezwollen machtsbewustzijn heeft, maar het onderscheid met elken anderen dronkelap ligt in het scherpe bewustzijn, dat Ter Braak er dan zeker nog van heeft, dát dit machtsbewustzijn is gezwollen. Zoo ook ligt het onderscheid tusschen den dichter, dien wij met Ter Braak gaarne te lijf zouden gaan, en den dichter dien hij ten onrechte mede met den andere om de ooren slaat, in het bewustzijn dat deze laatste van zijn poëtischen roes heeft. Zooals er bedronken kerels zijn die men niet verschalken kan omdat zij te midden van hun dronkenschap een vaste kern van nuchterheid bewaren, zoo zou Ter Braak ook een ras van dichters moeten erkennen die nuchter blijven tegenover hun poëtische bedwelming. Zooals ik bij den aanvang zei, staat Ter Braak echter als een ontnuchterde tegenover de poëzie, en kan van dit standpunt uit niet meer aannemen dat men zonder ontnuchterd te zijn nog nuchter kan zijn.

Zijn pleidooi voor den ‘roes erkend als roes’ blijkt derhalve niet geheel eerlijk te zijn; wij zijn erg bevreesd dat als de dichter zijn roes en het bewustzijn dat hij onder het dichten van dien roes heeft, zal hebben opgebiecht, Ter Braak hem pas voorgoed in het nauw zal drijven met het zeer redelijke verzoek dien roes niet meer in poëzie om te zetten, maar liever het bewustzijn dat hij van dien roes heeft voor betere doeleinden aan te wenden dan voor de contrôle over zijn verzen. Hier rijst dan het probleem op van de hiërarchie der genres, dat tot een weliswaar weer theoretische, maar dan toch heel wat belangwekkender schermutseling kan aanleiding geven dan deze waartoe

Marsman zijn antagonist uitnoodigt, te weten of hij het met de aristocratische minderheid, ‘die het leven bezieling, schoonheid, intelligentie ingeeft’ (nou, nou, dan toch niet nuchter?), of met de menigte houdt. Indien wij Marsman hier wilden volgen, zouden wij niet aarzelen over het genre dat boven alle andere kunst-genres uitreikt en dat de aristocratische minderheid tot dewelke wij ons richten willen tot haar zuiverste gedaante herleidt: wij zouden zwijgen en ‘mourir comme Gilbert, en avalant sa clef’. Doch wij willen ons verraden, gemaskerd of niet. En dan zou ik de hiërarchie der genres als volgt aanduiden van onder naar boven: het belletristisch proza, de poëzie, de filosofie. Al dadelijk erken ik dat deze hiërarchie bij nader onderzoek geen steek houdt, want overal vervloeien de genres in elkander, in elk genre ook verraadt de eene en verbergt de andere zich, verraadt en verbergt zich tegelijk de kunstenaar.

En het allerverraderlijkste is niet, zooals Ter Braak bij wijze van een wat magere boutade laat opmerken, de dronken dichter, maar wel hij, die niet enkel schrijven wil, maar ook nog *iets* zeggen wil. Hij is de dubbel-zatte.

H.

Grenzen voor de Literatuur [1)]

Ik zie Raymond Brulez liever als scepticus dan als dogmaticus. Ik zie hem liever regels negeeren dan regels opleggen. Ik had hem liever de grenzen der literatuur zien overtreden dan bepalen.

Welke booze geest heeft hem aangezet de paden van het ‘verneinen’, die hij met zooveel zwier bewandelt, te verlaten om die van het bij hem ongewone ‘bejahen’ te volgen? Misschien laat hij het ons nog eens vertellen door eene of andere *Sheherazade*.

Intusschen staan wij vóór een thesis die niet iedereen zal behagen. Er zijn tijdgenooten die luid protest zullen laten hooren, hier of elders, die lust zullen krijgen hun ‘bokswant’ in Brulez' ‘spiegel’ te slingeren. En als Brulez goed de ooren spitst zal hij, misschien, uit het Hiernamaals, verbolgen stemmen hooren opgaan. En welke stemmen!

Zijn thesis? De literatuur moet een *spiegel* van de wereld zijn en zich vèr houden van de *bokswant* der strijders voor politieke en sociale ideeën. De literator moet een Lynceus zijn, de torenwachter van Faust II:

> Zum *Sehen* geboren,
> Zum *Schauen* bestellt...

Misschien had Brulez er nog Wagner's Wotan kunnen bij halen, die met Schopenhauersche wijsheid, in Siegfried zegt:

> *Zu schauen kam ich,*
> *Nicht zu schaffen.*

Het is precies wat hij bedoelt en wat hij den literator als regel wil opleggen: toezien, niet aan den socialen, politieken of ethischen strijd deelnemen, toejuichen wanneer de eene of andere phase van dien strijd *schoon* uitvalt.

Bij deze stelling komt een corollair dat Brulez niet uit-

1) Zie *Forum* No. 1 - 1935, ‘Spiegel of bokswant?’

drukkelijk formuleert, maar dat er heelemaal toe behoort: de literator die partij kiest, die ‘een welbepaald politiek, godsdienstig, ethisch of sociaal dogma’ wil dienen, die Lynceus' toren verlaat en ophoudt ‘objectief te blijven’ tegenover de politieke en sociale stroomingen, treedt *ipso facto* buiten het gebied, of eerder buiten de ‘grenzen der literatuur’.

Moest nu Brulez, den weg der dogmatische leering consequent afleggend, aan de hand van zijn principes, een literatuurgeschiedenis schrijven, dan zou hij, als hij maar consequent bleef, tot een onverwacht resultaat komen. Hij zou inderdaad een literatuurgeschiedenis schrijven waaruit al dadelijk zouden gelicht zijn: Dante's *Divina Commedia,* Demosthenes' *Philippica,* Bossuet's *Oraisons,* Mirabeau's politieke redevoeringen, Molière's *Tartuffe,* een heele rij tooneelstukken van Ibsen en Bernard Shaw en tallooze bekende werken uit onze Noord- en Zuid-Nederlandsche literatuur.

Ik denk aan Conscience's *Leeuw van Vlaanderen,* waar de aanwezigheid der verfoeilijke bokswant die de literator nooit mag aantrekken, niet te miskennen valt. Ik denk aan het bekende vers van Gezelle, dat evenmin van de bokswant vrij te pleiten is en toch litterair mooi is:

‘Gij zegt dat 't vlaamsch te niet zal gaan:
't en zal!
Dat 't waalsch gezwets zal boven slaan:
't en zal!
Dat hopen, dat begeren wij:
dat zeggen en dat zweren wij:
zoo lange als wij ons weren, wij:
't en zal, 't en zal,
't en zal!’

Ik denk aan Albrecht Rodenbach. Ik denk, ten slotte, aan zoo menig geslaagd vers met socialistische strekking van Adama van Scheltema en Henriette Roland-Holst.

Aan Multatuli's *Max Havelaar,* aan de tooneelwerken van Heyermans...

Ongetwijfeld zou Raymond Brulez, lang vóór het voltooien van zijn geschiedenis, bemerken hoe groot zijn vergissing is en hoe noodig een herziening van zijn criterium. Dan zou meteen zijn scherpzinnigheid wel gauw, buiten en boven zijn huidige litteraire grenspalen, andere criteria ontdekken. Dan zou hij spoedig inzien: dat kunst en litteraire schoonheid geenszins ophouden waar de sociale en politieke strijd begint; dat de kunst en het litterair schoone niet afhankelijk zijn van het *onderwerp,* maar van de *manier* waarop de schrijver het illustreert; dat er kunst en litterair schoon is, zoodra een schrijver of redenaar iets of fijn, of plastisch, of geestig, of aardig, of krachtig schrijft of zegt, om het even of hij zulks doet van op een preekstoel, in het Parlement, in een persartikel, in de meest ordelooze volksvergadering, op den hoek van een straat, in een dompige herberg of in de eenzaamheid der natuur; dat er kunst is en litterair schoon, van zoodra er *stijl* is, al behoorde het *onderwerp* ook nog tot het minst grandioze gebied der politiek; dat het onderwerp slechts werktuig en materiaal is, *gelegenheid* waaruit de meester gensters van litteraire schoonheid slaan zal, gensters die van hem komen, niet van het onderwerp noch van de strooming waarin het tijdelijk of blijvend verkeert.

Nu heb ik nog niet afgerekend met Brulez. Want terwijl hij handelde over de grenzen der literatuur, heeft hij, *en passant,* het bewijs geleverd dat ik hem met mijn *Philosophie der Vlaamsche Beweging* [1)] niet overtuigd had. En dat kan ik hem nog veel minder vergeven dan zijn nieuwsoortig ‘Diktat’.

Het is gebeurd onder den hypnotischen invloed eener uitlating van zijn vriend Van de Voorde, een uitlating die ten minste zoo betwistbaar is als Brulez' eigen stelling.

1) Cultura, Brugge, 1933.

Van de Voorde, schrijft Brulez, heeft ‘terecht’ vastgesteld:
‘Hoe weinig kunnen denkers en dichters de wereld veranderen! Hoe weinig kunnen zij den gang der dingen tegenhouden. Hoe weinig kon het Pascal in zijn land, hoe veel minder nog Dostojewski in het zijne!’
Ik ben niet in Rusland, noch ook in Frankrijk geweest om er te gaan onderzoeken of Dostojewski en Pascal invloed hadden in hun land of niet. Het is soms moeilijk na te gaan of een denker of dichter al of niet bijdraagt tot de oriëntatie der gemeenschap, vooral wanneer - en zulks is het geval met de door Van de Voorde aangehaalde figuren - hun ideeën zich niet, zooals die van een Nietzsche b.v., bijzonder scherp onderscheiden van de algemeen gangbare en algemeen aangenomen ideeën.

Wij kunnen echter allen nagaan dat er, in ieder geval, één denker is die een geweldigen invloed had op de oriëntatie van Rusland, vooral in de laatste twintig jaar: Karl Marx.

En wat Frankrijk betreft, mogen wij gerust aannemen dat, zonder Montesquieu, Voltaire, Jean-Jacques Rousseau en de Encyclopédie, wij misschien geen revolutie van 1789 zouden hebben gekend en zeker niet haar ideeëninhoud waaruit de democratie en het parlementarisme en grootendeels het socialisme der 19de eeuw gingen ontstaan. Mornet's standaardwerk *Les origines intellectuelles de la révolution française* is afdoend op dit gebied.

Moeten wij verder grijpen en verwijzen naar Erasmus, naar Rabelais, naar Nietzsche?

Het is precies omdat de literatoren invloed hebben op hun medemenschen dat de regeeringen af en toe hun vrijheid willen inkorten. Het is precies omdat zij invloed hebben dat Brulez - die dezen invloed negeert - de gelegenheid krijgt zijn eigen regel afbreuk te doen en de literatuur oproept om uit haar toren te komen en dus - horribile dictu! - de bokswant op te rapen, wanneer haar vrijheid door de regeeringen in gevaar wordt gebracht!

Ik voel dat ik, zooals Brulez, moet steunen op ander-

mans gezag om die zienswijze er door te krijgen. Een citaat uit eigen werk zou geen indruk maken op hem. En ik beschik, helaas, over geen citaat van Van de Voorde. Ik heb echter vandaag juist iets in handen gekregen dat mij wonderwel komt helpen: de opinie van een geleerden professor van het Collège de France, Paul Hazard. Deze laat zoojuist een boek verschijnen over *La crise de la conscience européenne (1680-1715)*. De conclusie van zijn onderzoek heeft hij toevertrouwd aan '*Les Nouvelles Littéraires* van 26 Januari ll.:

'...C'est bien d'une mêlée d'idées dynamiques et vivantes, s'affrontant et se corrigeant l'une par l'autre, qu'a dépendu la conduite des affaires des hommes. En définitive, ce sont les philosophies qui dirigent la vie.'

MAX LAMBERTY

Liefdegedicht

Uw leven

iets vogelachtigs dat zich geeft
maar steeds ontsnapt en lokkend zweeft
door de gebieden van werklijkheid
en droom, zoodat geen oog meer scheidt
het licht der zon van het wonder licht
dat staat te glanzen achter uw gezicht,
het kraalt en danst op uw borst van sneeuw
als de bessen van den eglantier,
het lost uit elk gebaar een meeuw,
uit elke stap het slankste dier,
het staat in het verrukkelijkste ter wereld:
in de fiere sprong van uw jukbeen
gebogen en welft even edel
de koepels van buik en schedel,
het vlamt door de handen, zwelt
in de heup waar mijn hand aan smelt
en het verdroomt in het struweel
der haren, op de matte keel
en over de teêrblauwe schalen
der oogleên, - maar bij 't aanhalen
der schouders en der goddelijke armen
staat het in uw oogen dieper, ach,
dan ik ooit in u dalen mag.

RENÉ VERBEECK

Het dode kindje Eric

I

Veel zorgen zongen, die geruisloos kwamen
tot vespertijd. Toen viel 't bewustzijn los
van dit verlies: zij noemden al uw namen,
die donsden als mijn voetstap op wat mos.

Misschien was zon voorbij de wolken uitgebleven
en daalde de avond onverwacht en snel;
dan zijn de wolken toch u tijdig nagedreven,
want sterren stonden over dat ontwaken ijl en hel.

Toen wilde moeder u nog zacht uw laken spreiden,
en vaders warme hand zocht nog uw koude hoofd:
uw stilte tot een wereld voelden ze verwijden
en toen is in hun hart die hoge vlam gedoofd.

JAN VERCAMMEN

II

U groeten allen, waar hun dagelikse leven
voorbijwart door uw enkle en zeekre tocht,
nochtans werd u maar luttel tijd gegeven,
en weinige ogen hebben uw gelaat gezocht.

Onze aarde heeft u trouw en licht genomen,
ons handen brachten traag haar eerste groet,
en over ons gebaar kwam door de naakte bomen
de draf van verre paarden hun zware arbeid tegemoet.

De delver keek ons na, hij waakte over ons scheiden
en wachtte rustig naast uw kleine ondiepe bed.
Hij heeft u toegedekt en over uw verbeiden
een grashoog kruisje, met een nummer op, gezet.

JAN VERCAMMEN

Het voorbarig gesprek

‘Het wordt tijd, hooge tijd...’

Robert Foncke sprak zichzelf toe, terwijl hij zijn baard inzeepte vóor den spiegel. ‘Waarvoor wordt het tijd? Om te beginnen, te beginnen.’ Hij lachte bitter ‘ha! ha!’ en bekeek zijn grimas. ‘Is het altijd zulke gemaakte bitterheid wanneer men zichzelf bespot, kan men zich nooit eens hartsgrondig verachten? Beginnen! Hoe dikwijls heb ik dat niet tot mij zelf gezegd, maar het was altijd om niet te voleindigen.’

Er lag een zware dag voor hem, hij zou zijn krachten moeten intoomen om niet, wars van de inspanning, reeds na den middag in een bioscoop of aan een terras te verzeilen. De vorige dagen was zijn geest herhaalde malen op hol geslagen bij het voorbereiden van zijn plannen, en als hij nu, onder het scheren, weer de geheele toekomst regelde, kwam er niets terecht van de zakelijke afrekening met het verleden. Vandaag zuivering houden om morgen te beginnen; langzaam en zonder getheoretiseer den zeer prozaïschen uurrooster afwikkelen, dien hij had opgemaakt. En voorloopig zich alleen met het scheren bezig houden.

Het scheen hem dat hij zich voor de eerste maal zonder tegenzin schoor. De aluin trok weldadig de poriën van zijn wangen toe. Gesloten zijn, aaneengesloten door het leven gaan. Druk de armen langs je lijf en je bent veel meer je zelf. ‘En daarbij moet ik nog trachten die tragische uitdrukking van mijn gelaat weg te wisschen. Clara? Clara? Clara? Er is niets tragisch in de geschiedenis. Ik doe maar alsof; uit gewoonte. Dat komt ervan, veertig jaar lang het geluk buiten uzelf achterna te loopen. Uw handen en blikken zetten den koers nog voort als de beenen eindelijk weer zijn thuisgekomen. Met niets anders dan het scheren bezig zijn, en het scheren wordt een begin van geluk. Het is niet eens noodig in den spiegel te glimlachen. Ik moet mij in drogen ernst leeren bezien, en van binnen licht en vroolijk zijn. Leeren zijn.’

Hij dacht een oogenblik na, en murmelde dan: ‘En voor uitwendig gebruik toch Kruschen Salts nemen.’

Foncke ging naar zijn werkkamer en bleef voor de lange rijen boeken staan. ‘Ziezoo, vaarwel. Ik heb niet kunnen kiezen en moet nu betalen. Alles opruimen.’ Hij stak zijn cigaretten op zak, maar haalde ze weer te voorschijn en wierp het pakje in de kachel. Dan ging hij de straat op. Hij floot in den frisschen morgen. De zon zou weldra doorbreken. ‘Maar het moet nu ook uit zijn met die symbolische overwegingen. Je me porte bien et je sais le temps qu'il fait. Laat ons dankbaar zijn voor de zon van straks en er niet over spreken. En ik moet ook niet fluiten. Jarenlang heb ik altijd gefloten toen ik 's morgens opgeruimd was, en als ik ten einde gefloten was had ik geen lust meer te denken. Ik moet mijn krachten sparen en als ik voorbij de Naamsche Poort rijd zal ik mij asjeblief ook niet meer herinneren dat het de mooiste plaats ter wereld is. Ik ben overal goed waar ik mij bevind. Met mijzelf alleen en de wereld bij mij.’

Hij stapte in de tram en ging zitten, blij dat er niemand in het rijtuig was. ‘Indien er nu een jonge vrouw tegenover mij kwam zitten, zou ik mij kunnen weerhouden haar aan te kijken? Elke tramrit is mij een reeks avonturen geweest. Een avontuur met elke vrouw. En er is mij nooit een avontuur overkomen. In mijn nieuw leven zal ik de vrouwen klasseeren naar haar verstand, naar den neus, maar niet meer naar de rol die zij in een verbeeld avontuur met mij spelen. Overigens zou ik beter heelemaal niet klasseeren; op mijn ouderdom begint de wijsheid met het afzweren van de vrouw; sedert eenigen tijd vermoed ik dat wel, maar tot gisteren scheen het mij een zware opoffering. Men moet het oogenblik afwachten: vandaag vallen ze mij vanzelf af.’

In de Galerie Bortier stalden de boekhandelaars in de overdekte gangen de occasies uit. Foncke ging op een man af:

- Ik wil mijn bibliotheek verkoopen.

Goed zoo, de man keek niet eens verbaasd op, hij vroeg

zich niet af of Foncke krankzinnig was geworden.

- Nu dadelijk, zei Foncke, kunt ge met een wagen meerijden? Over den prijs worden wij het wel eens.

- Maria, riep de boekhandelaar tot een vrouw die in een hokje bezig was, ik zal koffie drinken als ik terug kom.

- Dank u, zei Foncke en hij bleef een oogenblik de vrouw aankijken, verbaasd dat ze zoo blond en jong was te midden van die stapels oude boeken van doode menschen.

Toen ze samen wegreden keek de handelaar Foncke aan: - 'Wij ontmoeten veel rare menschen in ons beroep, sprak hij, het is of de menschen... anders worden door de boeken.' - 'Gek?' - 'Zoo ge wilt, maar ongevaarlijk.' - 'Ongevaarlijk voor anderen, lachte Foncke. Mij is het nochtans niet van de boeken gekomen.'

Foncke aarzelde: 'Als ik beleefd was, zou ik u meer uitleg geven, en zeggen dat een vrouw mij zoo ver gebracht heeft.' Ze lachten beiden. 'En nog wel een jonge vrouw. Ge zoudt zeggen, op onzen ouderdom!' - 'Ik ben getrouwd, zei de boekverkooper, dat is een voorbehoedmiddel.' - 'Tiens,' zei Foncke, en ze zaten beiden voor zich uit te gichelen.

Thuis gekomen liet Foncke de boeken zien. - 'Bied mij onmiddellijk uw hoogsten prijs,' vroeg hij, en toen de koop was gesloten, hielp hij den man armsvollen boeken in den wagen gooien.

- 'Ik ben u nog een nadere verklaring verschuldigd, begon hij weer toen de handelaar het geld telde; ik heb niet willen zeggen dat een jonge vrouw mij geruïneerd heeft. Ik ben ook niet verliefd.' - 'Alles gebeurt.' - 'Als ik zei, dat ze mij zoo ver heeft gebracht, dan is het ver in de beste beteekenis van het woord. Ik hoop, zeer ver.' - 'Het moet u toch van de boeken gekomen zijn, besloot de man. Anders zoudt ge uw bibliotheek niet verkoopen, voegde hij er vergoelijkend aan toe.' - 'Ik wil het aannemen, zei Foncke, maar dat zal wel niet uit te maken zijn.'

Toen de boeken weg reden was de kamer ineens onherroepelijk leeg. Maar er was geen spijt in het hart van

Foncke. ‘Het zal mij vreemd voorkomen voortaan met één boekje te leven. En hoe zal ik er mij moeten in verdiepen om hier niet verloren te zitten. Zal ik ook mijn correspondentie afschaffen? Of ze cultiveeren?’

Hij ging de bus lichten en vond er een brief van Clara in. ‘Zoo, nog een tweede afscheid, dacht hij. En in geen geval zal ik dezen brief beantwoorden.’ Maar hij voelde zich week worden. Zij moest eens het afscheid herroepen? ‘Zal ik mij door deze dwaze hoop laten overrompelen. Wil ik verdrinken in dat walgelijk groene water van de hoop? Als ik de brief open zal ik het dadelijk weten.’ Maar de hoop won hem, versloeg hem, en hij durfde den brief niet openscheuren. Hij lei hem op de tafel en ging in de buurt cigaretten koopen. ‘Ik zal natuurlijk ook nog boeken koopen. Als ik het gemis voel, zal ik onmiddellijk rooken, en meer dan één boek koopen. En de vrouwen moeten geen uitzondering maken op den regel. Aan alles en iedereen het verdiende belang geven, en niets meer.’

‘En rusteloos is ons hart...’ citeerde hij. Daar was de deernis, de deernis met zichzelf. ‘Ik kan de rust niet vinden in mijzelf, de rust niet vinden in dit verlangen naar volmaking, naar innerlijke klaarte. Reeds grijp ik weer naar Clara. Als ze weerkomt, als ze weerkomt... maar ze komt niet weer.’ Hij scheurde den brief open:

> ‘Ik voel, schreef Clara, dat de uren die ik met u heb doorgebracht, mij later een lieve herinnering zullen zijn en zonder één schaduw. Ge hadt kunnen misbruik maken van de macht die ge over mij hadt gekregen, en er was een oogenblik dat ik bereid was mij op leven en dood aan u over te geven. Ik ben u dankbaar dat ge dan wijzer zijt geweest dan ik was. Toen hebt ge zeker zelf wel gemerkt, dat ik uw liefde niet waard was.’

‘Lieve herinnering... En liever nog dat euphemisme aan het slot van den brief. Mijn liefde niet waard, grinnikte Foncke. Niet wijs genoeg, denkt ze, maar niet oud genoeg, voelt ze. Het moet haar inderdaad zeer spijten

dat ze niet twintig jaar ouder was! Dan had ze geheel kunnen opgaan in die stille vereering waarmede ik haar omgaf. Maar ik, ik zou dan niet als een fliere fluiter haar hand gekust, haar bloemen gebracht, haar mond hebben aangestaard!'

Welk oogenblik bedoelde zij? Hij had nooit iets gemerkt van haar dreigende overgave, en wellicht liep zij met een enkel moment van dien wekenlangen veroveringstocht in het geheugen, het moment waarop zij niet bezweken was; en Foncke met tien andere momenten. Men kent nooit meer dan zichzelf, men ontmoet overal alleen zichzelf.

Voorbij, dit avontuur, het laatste. 'Zij maakt mij het verzaken gemakkelijk. Ik kan mijn programma na dit valsche alarm verder uitwerken.'

Hij belde Daisy De Praeter op.

- 'Daisy, ik verzoek u en smeek u niet moe te zijn, niet haastig te zijn en geen andere beleefde uitvluchten te zoeken. Antwoord nog niet, ge weet dat ik nooit uw vrijheid wil schenden en niet aandring als ge me wandelen zendt. Ge hebt met deze zaak niets te maken, maar ge zijt de eenige ziel die mij kan redden, vandaag.' - 'Zijt ge verliefd?' - 'Het is veel erger, Daisy, ik ben niet verliefd.' - 'Kom dan onmiddellijk, want ik moet voor den middag weg.' - 'Dank u, ik weet dat ik u in al de moeilijke omstandigheden van het leven zal terugvinden.' - 'Is dat alleen maar pompeus, of nog ironisch er bij?' - 'Ik ben pompeus omdat het bij mijn tragisch geval past. Ge zult me zwak zien als nooit te voren.' - 'Dan zal het zeer, zeer zwak zijn,' spotte Daisy.

Terwijl Foncke naar de woning van Daisy wandelde, bedacht hij, hoe deze samenkomst met een jonge vrouw, die hem geheel doorzag en die hij meer dan een andere vertrouwde, een oponthoud was, in de plannen die hij smeedde om den ouden mensch af te schudden. 'Dit zal een voorbarig gesprek worden; want als ik mij voorneem Daisy tot vriendin te houden in mijn oude dagen, zoo is zij nu nog te jong om niet andere gevoelens dan de stille vreugde van de herinnering in mij op te wekken, en ikzelf

ben nog niet genezen van den lust naar avonturen. Maar al heb ik vandaag dit gesprek in mijn programma opgenomen als een toegeving aan dien lust, toch zal ik van mijn plan niet afwijken. Het is nog niet zoo ver gekomen dat ik de zuivere jongeling wil spelen.'

Toen Daisy opendeed en Foncke haar naar haar kamer volgde, vond hij zonder aarzelen zijn gewonen toon van zelfpersiflage:

- Als ge hooren zult wat ik je te vertellen heb, zult ge beweren dat ik verliefd ben, hernam Foncke het gesprek uit de telefoon.

- Hoe weet ge reeds wat ik denken zal, Foncke? Ge weet eenvoudig niets van de vrouwen, en ge weet niets eens wat liefde is.

- Daarmede zijn wij bijna in het hartje van ons gesprek.

Hij begon nochtans niet dadelijk te spreken, want toen hij in de kamer trad overviel hem een weldadige rust die tevens herinnering was, en die hem een belofte scheen van de opgewekte rust aan het einde van zijn pogingen om zich niet meer naar alle zijden te verstrooien. Ofschoon hij hier niet meer gekomen was sedert Clara, voelde hij dadelijk weer hoe met den wind en de sterren misschien, ook het nutteloos draven van de wereld uitgesloten was uit deze kamer, die op zichzelf leefde, met de teederheid van vrouwelijke zorg en fijnen smaak, van gedempte maar toch lichtende kleuren en van nauwelijks merkbaren parfum. En misschien, dacht hij, zou dit reeds een oplossing zijn die ik niet alleen verwezenlijken kan, omdat ik geen stoffen en meubelen kan kiezen, een vrouw te hebben die zulke toevlucht voor mij steeds bereid houdt; dan zou ik misschien van al dit vragen en zoeken verlost zijn, eenvoudig en voor iedereen een verdoken mensch zijn, die deze rust als de klare taak zelf voor zijn avonduren en vrije dagen aanvaardt. Maar dan moet ik ook die vrouw in deze eenzaamheid opnemen, weersprak hij zich aanstonds, en het zou een vrouw moeten zijn, rustiger nog, en ouder dan Daisy De Praeter - want zij wenscht niet zich het genoegen te ontzeggen van theater en vele relaties -, een vrouw

die in mijn vrede haar voldoening vindt. Hij kon zich echter geen vrouw voor den geest roepen van wie de aanwezigheid hem niet een last zou zijn, want de herinnering aan Clara verdrong ineens weer alle nevelende droomen en voor de eerste maal welde hem naar de keel en naar de vingertoppen een kramp van ergernis, daar hij niet had toegegrepen, uit lafheid, uit egoïstische vrees dat de overgave van deze bloeiende vrouw hem zou meegerukt hebben in een leven dat meer aan haar dan aan zijn eigen vrede zou gewijd zijn.

- Het was zeer goed, Daisy, mij vlakaf te zeggen dat ik niet weet wat liefde is. Ik loop er langs.

- Alsof het een afgrond was, Foncke. Gij opent altijd afgronden waarin ik vrees u te zien neerstorten. Maar het komt telkens uit dat er geen afgrond is, en ge zijt al gered vóor men u redden kan.

- Het zijn geen afgronden, het zijn alleen maar doolwegen waarin ik verloren loop.

- Ik houd van menschen die recht op hun doel afgaan en ik erger mij aan uw verwarden en verwarrenden geest.

- Inderdaad, ik heb alle boeken willen lezen, ik wilde van vele vrouwen bemind worden. Dit is nu alles uit. Ik wil alleen nog mijzelf zijn.

- Om uw tweede jeugd te beginnen.

- Of om oud te leeren worden.

- Gij, nu reeds verzaken, Foncke? Is uw verbeelding gedoofd, en was uw vriendelijk epicurisme niets meer dan een houding, dat ge nu de mystiek gaat aankleven en de versterving? Zeg mij liever dadelijk op wie ge verliefd zijt en voor wie ge deze belofte van zuiverheid hebt afgelegd. Maar smeed geen plannen voor de eeuwigheid. Niet langer dan een jaar geleden zat gij daar ook, en verklaarde mij uw liefde.

- Merkt ge niet dat er iets aan mij veranderd is? Ik zou u inderdaad ten huwelijk hebben gevraagd. Maar gij hebt mij nog veiliger aan u gebonden. Trots alles wat ons van elkaar scheidt, hebt gij voor mij de wonderlijke deugd een kameraad te zijn.

- Dat is zeer lief van u.

- En toch niet een kameraad als een man zou zijn. Gij hebt mij geheel uw slaaf gemaakt - uw vrije slaaf, maar dat verandert niets aan den toestand, want gij blijft ongenaakbaar - door u één keer te geven en u daarna altijd te weigeren. Dat maakt uw vriendschap reeds tot een andere dan die van een man, want een man keert nooit terug op zijn toegevingen.

- Foncke, ge zijt geen man. Voor een vrouw kunt ge niets anders dan een vriend zijn, of misschien een minnaar, maar dan volkomen onbetrouwbaar. Ik heb mij niet aan u gegeven zooals ik dat een oogenblik wenschte. Ik heb het gedaan omdat gij smeekte als een kind. Ik voel dat nu nog als een toegeving van mij, en ik wil niet toegevend zijn voor mijn vrienden; gij hebt te kiezen tusschen vriendschap...

- En?

- En niets. Waarom doet ge 't mij herhalen? Gij zijt de man niet dien ik anders dan als vriend verlang te zien.

- Waarom ik het u doe herhalen? Omdat gij alleen mij durft zeggen dat ik een man van woorden ben. Mijn trots moet gebroken worden. Van u kan ik hooren wat ik niet eens mijzelf durfde bekennen vóór vandaag. In mijn betrekkingen met vrouwen hield ik er sedert jaren een theorie op na, die mijn zwakheid streelde. Ik wilde niet veroveren. Ik wilde juist zooveel begeerd worden als ik begeerde. Als ik zeer weinig begeerde, kwam de rekening tamelijk juist uit. Maar toen ben ik, twee maanden geleden verliefd geworden op dit jonge meisje Clara, niet meer als een vriend, maar als een ridder uit de eeuw van onze kinderboeken. Waarom glimlacht gij, Daisy, met bijna bitterheid; zeg het mij, ik verzeker u dat ik gekomen ben om afrekening te houden met mijzelf.

- Ik kan mij moeilijk den ridder in u voorstellen.

- Niet met u, Daisy, in u heb ik den eersten tijd gehoopt den volledigste van alle kameraden te vinden, en ik geloof nu dat ik dat in u gevonden heb, maar anders dan ik het toen wilde: grenzeloos. De grenzen die gij mij spoe-

dig gesteld hebt zijn wellicht een vastere band dan deze van den geest-met-het-lichaam, en ik weet nu ongeveer dat kameraadschap zonder lichamelijke zuiverheid niet mogelijk is. Ik wijt er de schuld van aan de vrouw...

- Ga voort Foncke, met de geschiedenis van Clara.

- Voor haar was ik werkelijk die dwaze ridder weer geworden. Hoe onwaarschijnlijk het u voorkomt: ik borstelde mijn kleeren en mijn hoed, ik verzorgde mijn dassen - zonder overdrijving, natuurlijk, men wordt niet ineens elegant - maar angstvallig toch, zooals men niet voor een vriend doet. Ik liet haar bloemen brengen, ik wachtte haar op waar ik meende dat ze kon voorbij komen. Ik herinner mij een tramrit naar de stad, een Zondag, toen Clara met vrienden naar de zee was vertrokken; ik ging haar toch naar de stad zoeken, waar ze niet was, en waar ik reeds verheugd zou geweest zijn haar moeder te ontmoeten, die we zorgvuldig uit den weg gingen wanneer wij samen wandelden. Het was mij ondraaglijk thuis te wachten tot ze Maandags zou terugkeeren. Ik voelde haar dadelijk bij mij in de tram, ik kon haar hals en haar dijen voor mij oproepen, en zelfs haar oogen, ik die de oogen niet ken van mijn beste vrienden - zelfs de uwe niet Daisy, en overigens geen geheugen heb voor de uitwendige vormen van de menschen, een woord treft mij veel meer dan een slanke hand.

- Ik heb u altijd gezegd, dat ge geen muziek kent.

- Dat was mij ook hard om vernemen; maar het is juist; ik geniet alleen van de muziek die ik binnen in mij hoor. En zoo moet ik de menschen in mij dragen om ze te kennen. Maar Clara was nu met haar gestalte, met de wijze waarop zij het hoofd wat te veel naar achter draagt, bij mij. Aan een bocht van de laan waar de tram langs reed, daalde een aarden weg langs een parkje, en het was Clara die daar uitgestrekt lag; beneden aan den wegel zag ik haar borst welven, zij ademde. Het was een physieke gewaarwording, ik voelde mij aan de grens van het bewustzijn en den waanzin staan. Want de verbeelding week niet; ik had goed het zand van den weg te zien -

een fietser reed er over -, die weg was Clara. En verder nog kon ik altijd voort Clara oproepen, zij was elke boom, zij was elk tramhuisje, zij was het venster, zij was het dak van elk huis. Ik jubelde als iemand die een mysterieuse kracht in zich heeft ontdekt, die afwezigen kan dwingen, niet door tooverij, maar door een macht van klaarte en liefde.

- Als ik niet vreesde, dat gij te goed spreekt, zou ik gelooven dat gij toch eindelijk de liefde hebt ontmoet. Uw eerste liefde.

- Zoo was het, gelijk een eerste liefde; maar waarvan men tevens weet, dat zij 'gelijk' een eerste liefde is. Want bij de eerste veropenbaring van de liefde zweeft men los van de aarde, los van zichzelf. Maar nu, terwijl ik zweefde, stond ik tevens op den grond en zag mij zweven. Ik was deze dolle verliefde en toch de oude Foncke die het kind Foncke bezig zag. Ik zocht reeds naar de woorden waarmede ik Clara mijn verrukking zou mededeelen. Gij hebt gelijk, Daisy, terwijl ik op de tram nog stond sprak ik reeds, en zoo goed mogelijk, vol van mijn onderwerp en toch zelf voorwerp van die verrukking. En ik vond het wonderlijk dat deze stemming den geheelen dag aanhield, ofschoon ik haar minuut voor minuut ontleedde. Ik ben nooit zoo lang twee geheel verschillende menschen geweest.

- Mij hoeft ge 't niet te zeggen, Foncke. Misschien zijt ge nu nog een derde mensch, die de verdeeldheid van de twee andere ziet. Maar ik zie toch maar één Foncke, die tegen zichzelf is verdeeld.

- Ik weet nooit of ge dat met verachting zegt of alleen maar onverschillig.

- Waarom houdt ge op van Clara te spreken?

- Het is uit. Ik kon dat alleen aan een vrouw vertellen, en aan een vrouw als gij, die niet van mij houdt.

Daisy stak hem de hand toe en zulk gebaar was zoo ongewoon van haar, dat het hem ontroerde:

- Voor u ben ik natuurlijk nooit dien ridder geweest, fluisterde Foncke alsof hij zich verontschuldigde. Ik moet

lachen als ik mij in zulke verhouding tot u zie staan en gij zoudt mij spoedig het vlammende ridderzwaard uit de handen hebben geslagen. Men moet iemand vereeren om hoedanigheden die men niet begrijpt om zich haar ridder te voelen. En er is daar ook, meen ik, een gevoel van superioriteit mee gemengd, dat ik mij tegenover u niet zou durven veroorloven. Ik had Clara hulpeloos gewild, er was een drang in mij om haar te beschermen, ik zocht denkbeeldige gevaren voor haar uit; ik wachtte tot een andere verliefde zou opdagen om hem af te weren; want niemand zou goed genoeg voor haar zijn, niemand zou haar hulpeloosheid van jong meisje hebben begrepen.

- Dat denkt iedere man van een anderen man.

- Neen, ge ziet het al te eenvoudig. Ik wist ook wel, dat ikzelf niet die verliefde mocht zijn, al zou ik haar tiendubbel zooveel geluk kunnen voortooveren als een jongere man. Maar ik zag mij ridder zijn, en deze onoverbrugbare verdeeldheid belette mij in het avontuur op te gaan voor alle eeuwigheid. Er is geen eeuwigheid van liefde meer voor ons; er is vandaag, en morgen misschien nog, maar dan komt er een einde. Daarmede had ik al beslist dat het niet op leven en dood zou gaan; doch om haar niet onmiddellijk prijs te geven bleef ik zoolang mogelijk mijzelf bedriegen. Ze was niet zoo verstandig als gij, Daisy, ze zou niet kunnen aanhooren hebben wat ik u vertel, deze uiteenrafeling, die mijn waarheid is, en die ik zelfs tegen de liefde niet zou ruilen; maar, ge moet het mij vergeven, ze was nog een kind, er was geen deeltje van haar lichaam dat ik niet begeerde, geen haar, geen nagel, haar kleed aanraken was mij een weldaad.

- Is het nu uit? vroeg Daisy.

- De poëzie is uit. De ontknooping volgde snel. Na veel tegenstribbelen is Clara op mijn kamer gekomen. Ze was natuurlijk verloren. Met iederen man zou ze verloren zijn geweest.

- Maar gij hebt uw rol van ridder....

- Niet voort gespéél d, Daisy. Ik zag den weg, de weg lag open, niet alleen naar haar lichaam, naar haar liefde

ook. Maar om haar te winnen had ik op dat oogenblik, één oogenblik een rol moeten spelen. De rol van den veroveraar. Ik zou de hand niet uitsteken. Ik heb mij 's anderendaags voor lafaard en dwazerik gescholden.

- Terecht, voor lafaard althans.

- Maar ik schold zonder overtuiging. Ik heb toen ineens begrepen, dat ik mij alleen maar niet had kunnen verloochenen. Ik had niet haar willen sparen, maar ik had mijzelf gespaard.

- Egoïst, zei Daisy met onverholen verachting.

- Egoïst, natuurlijk. Behalve dat in dit geval Clara niets vermoedde. Zij was toch maar vier en twintig, en ik veertig. Ik ben te jong om als leermeester op te treden van mijn vrouw, en te oud om met een jonge vrouw op te groeien.

- Wat vertelt ge van uw begeeren naar die vrouw! spotte Daisy terwijl zij door de kamer heen en weer stapte. Hadt ge ze begeerd, ge zoudt niet geaarzeld hebben. Uw liefde is leugen, uw verlangen is leugen.

- Goed, maar ik moest eerst weten dat het leugen was, onderbrak haar Foncke.

Er was nu een hardheid over hem gekomen, waarvan hij niet wist of het dorheid was. Waarom is Daisy ineens zoo heftig, dacht hij, ik hoorde haar liever mij kalm afmaken.

- Ge vraagt mij u niet te sparen, Foncke, vervolgde de vrouw; ook toen ge voor mij verliefd hebt gedaan, en mij zegde naar mij te verlangen, klonk alles valsch.

- Misschien wel, fluisterde Foncke, en hij wist zich ongenadig, maar vooral voor zichzelf.

- Zeker! Hou nu op met uw misschiens. Uw liefde en uw begeerte, ze zijn samen op een half uur uit te putten, hoe zoudt gij er kwistig mee omspringen? Gij bemint ergens in de ruimte, gij bemint een ruimte rondom uzelf, en al wie in die ruimte komt valt in uw licht; gij bemint alleen maar dat koude, sentimenteele licht.

- Ik wist wel dat gij mij zoudt ontdekken, Daisy. Maar veel beter nog, doet ge mij mijzelf ontdekken. Het is al begonnen toen ge mij de tweede maal niet hebt gewild. Als

ik heen was over mijn ergernis om uw afwerende houding, was ik blij met de oplossing die gij aan onze verhouding hadt gegeven. Ik werd toen al gewaar dat ik liever mijn verlangen om u geheel te bezitten prijs gaf, dan u te verliezen als een vrouw met wie ik, als gij ook oud zult zijn, nog over het leven zal kunnen spreken, het leven dat wij aan elkander niet zullen uitgeput hebben in ontboezemingen en in bed. Na Clara is het mij geheel duidelijk geworden dat ik te kiezen heb. Men kan niet ridder en minnaar zijn. Ik kwam om reeds een voorsmaak te hebben van onze gesprekken later, als gij dat vuur ook zult uitgeput hebben. Ik wilde het u melden, maar gij wist het dus al lang.

- Eerlijkheidshalve hadt gij het die Clara nog kunnen mededeelen.

Foncke negeerde haar ironie.

- Zij was te jong, sprak hij. Toen ik ze na een paar dagen weerzag was zij op haar hoede. Zij had het fiere gevoel zich op mijn kamer aan een groot gevaar te hebben onttrokken. Hier is het briefje dat ze mij geschreven heeft, toen ze zeker was niet meer... in mijn licht te zullen treden.

- En hebt ge geen spijt, Foncke? vroeg Daisy toen ze 't gelezen had. Hebt ge niets verloren?

- Wel, ik mag niet zeggen dat ik mij niet over mijzelf verteederd heb, omdat dit avontuur mij was ontsnapt. Het is zonder hoogmoed dat ik een deel van mijn leven vaarwel zeg. Ik voel wel hoe zwaar het zal zijn te herbeginnen. Het zal moeilijk zijn eenvoudig te worden. Ik zal dikwijls den indruk hebben dat mijn dagen leeg zijn, en mijn leven zelfs.

Hij was rechtop gestaan. Hij zag de kamer rond.

- Neen, zegde hij na een lange poos, dit moet ik niet prijsgeven; als de verdeeldheid weer over mij komt, zal ik u weer opzoeken. Als ge 't goed vindt?

Daisy stak hem de hand toe. Hij neigde het hoofd naar haar mond, maar ze boog zich terzijde.

- Ik vind u te verachtelijk vandaag, zei ze.

- Ge hebt gelijk; niet mij verachtelijk te vinden, maar u niet te laten kussen. Ik hou altijd voort meer van u dan van wat ge mij zoudt geven of toegeven. Tot ziens.

- Wat doet ge nu verder, Foncke?

Er was spot, doch veel meer meewarigheid in haar stem. Foncke wendde zich bij de deur om:

- Wachten, zei hij. Op mijn kamer zitten wachten. Ik ben zoo leeg als iemand die veertig jaar oud is geworden en ineens verneemt dat hij leeft, maar niet weet wat hij met dat leven moet aanvangen. Ik ben wel bang; misschien komt er niets om te vullen. Maar u zal ik tenslotte niet verliezen.

- Neen, knikte Daisy.

De dag is nog maar half begonnen, prevelde Foncke op den terugweg naar zijn woning. Het wordt een moeilijk jaar. ‘Zeg nooit van iets: Ik heb het verloren. Maar: Ik heb het teruggegeven.’ Hij herinnerde zich niet waar hij dat gelezen had, en hij wist ook niet hoe dat verband hield met zijn nieuwe voornemens.

R. HERREMAN

Xenophobie [1)]

Het ras bestaat nog. Wel bevond ik mij te Napels op een trottoir eensklaps tegenover mijn vriend Marnix Gijsen, hier slechts klerk op de Banca d'Italia. Te Florentië kocht ik Toscani in een winkel, gehouden door onzen Antwerpschen huisdokter. Te Milaan was ik dan reeds den vlaamschen voorman wijlen Dr. Allaeys nageloopen, die hier de patroon van een gansche rij taxi-chauffeurs bleek te zijn. Op de grootste laan van het Lido te Venetië, was ik verbluft stilgestaan voor een traag en in gedachten verzonken wandelenden Frans van Cauwelaert. Op de boot in de straat van Messina werd ik aangesproken door den welbekenden Maaseikenaar Jean Thijssen, dien ik teleurstelde met onvoldoende taalkennis. Te Palermo ontmoette ik met vreugde mijn vriend Dr. Van Driessche van Sint Niklaas als zeeofficier. Op de terugreis van Napels naar Rome, werd mijn kaartje geknipt door den authentieksten Filip de Pillecijn, terwijl Jozef Patteet van Londerzeel schuins tegenover mij Italiaansch aframmelde, zoo vlot en ongedwongen dat het mij eenvoudig verstomde.

Toch bestaat het ras nog. In een menigte op een plein, in drukke straten, aan den uitgang van een kino, bestaat het in ongeveer dertig procent lieden, die van verre op elkaar gelijken. Zooals in den schouwburg, waar een handvol figuranten een massa voorbijgangers moeten voorstellen. Zij loopen snel langs het achterdoek om en de toeschouwer zegt tot zijn vrouw: daar is diezelfde weer, nu heeft hij zijn overjas uitgelaten en zich een paraplu onder den arm gestoken.

Maar deze rasfiguranten beteekenen nauwelijks iets meer dan een toeristische attractie. Het monopolie der rasqualiteiten bezitten zij volstrekt niet. Het taaiste Italiaansche bedelaartje, het eentje dat ge niet kwijt wordt, kan veeleer uit een schilderij van Jan Steen dan van Raffael geplagieerd zijn. De meest geconstipeerde chauvinist dien

1) Sluit aan bij ‘Nachttrein’ en ‘Het Morgengebed’ in dit tijdschrift verschenen.

gij hebt moeten aanhooren (Dites-moi, est ce qu'il y a de l'ordre en Italie, oui ou non, dites-le franchement) was behept met al de bleek- en blondheid mitsgaders blauwoogigheid van den Germaan. En de zeventig procent 'bastaarden' beklemtonen niet minder sterk dan de 'très purs' de joviale drukte en geheel het eigen karakter van het volksleven.

Het komt mij voor dat de rassen hunne pretentie van den stamboom zoo stilaan mogen laten varen. De wereld is oud en als men zoo rondkijkt: in de beste families is op dat gebied reeds te eeniger tijd wat geknoeid. Klimaat, traditie, voeding en opvoeding herstellen bestendig dat geknoei en het lijken mij, rassig gesproken, daarom de zwakste volkeren, die vreemde elementen niet weten te assimileeren. Een ras als zoodanig komt mij vitaler voor, naar gelang het sneller vreemdelingen omvormt tot volksgenooten.

Dit overweeg ik, gezeten tegenover een wonderschoone jonge Engelsche. Naast haar zit een Duitscher, naast den Duitscher een Franschman. Tegenover dien Franschman zijn vrouw; naast die vrouw een Zwitsersch officier; naast dien officier schrijver dezes. De trein raast door de bergen.

Die Engelsche is een authentieke madonna van Perugino na één jaar streven naar de slanke lijn. De Duitscher is een perfecte Balkanees, de Franschman een perfecte Pruis en zijn vrouw op geen werelddeel na thuiswijsbaar, want niets is cosmopolieter dan de lijvige huismoeder. De officier is een officier.

Het conflict is alledaagsch. De Duitscher heeft de Engelsche met haar valiezen geholpen en deze boven op de zijne gelegd. De Franschman is in den waan, dat hij slechts met vreemde valiezen gerommeld heeft, om eigen bagage goed te plaatsen. Geërgerd werpt hij veelzeggende blikken naar zijn vrouw: le Boche! Dan sluit de Duitscher met kracht het raam, ter wille van de Engelsche, wier taal hij blijkbaar niet spreekt, doch die er hem met een glimlach, waarvoor men een heelen trein zou sluiten, toe aanzette. De Franschman bemerkt slechts dat hij het coupé naar zijn

zin inricht zonder attentie voor de dames en telegrafeert verontwaardiging naar zijn vrouw. De Duitscher haalt nu de twee lijvige bundels boven, die zijn landgenoot Baedeker aan Italië heeft gewijd. De Franschman misprijst met zijdelingschen blik deze ‘Gründlichkeit’. De Duitscher valt oogenblikkelijk in slaap, als ware Baedeker chloroform. Daarop begint de Franschman zich levendig aan het landschap te interesseeren. Hij beweert het voor den twintigsten keer te zien en nog steeds verrukt het hem. Hij wekt lieftallig zijne vrouw op tot aandachtige beschouwing en kan niet begrijpen hoe een mensch voor zooiets onverschillig kan blijven. Met groote vreugde stelt hij vast dat de officier hem begrijpt, hem gelijk geeft en tot teeken daarvan den Germaan aankijkt, die in deze sublieme natuur beestelijk kan liggen slapen. Zwitserland niet meer loslatend, interesseert hij zich reeds aan mij voor een nieuw pact.

Ik kom dien Barthou te gemoet door achteloos een *Nouvelles litteraires* en een *Lu* te toonen, hetgeen al volstaat om hem mijwaarts te doen stralen. Bijna heeft hij Duitschland geïsoleerd. Hij wendt zich overmoedig tot de Engelsche. Als mademoiselle soms liever het raam wat open wil... Zij kijkt hem koud aan, maakt met de lippen een schijnbeweging naar een glimlach en slaat weer de oogen neer. Niet ontmoedigd door Albion's koelheid, wijdt hij zich aan de consolideering der vriendschappen.

Hier zitten wij, een typiek Italiaansche Engelsche, een slavische Duitscher, een germaansche Franschman, een militair en een vreemdeling en verzorgen onze opvoeding. Weldra zal men andermaal beroep doen op onze vaderlandsche gevoelens, voor de Groote Afschuwelijkheid. Deze Franschman, wiens overgrootvader waarschijnlijker tegen dan vóór Napoleon streed, zal geen aarzeling of achterdocht moeten overwinnen, want hij weet hoe een Mof ergens binnenstapt en omspringt met andermans goed. De Zwitser zal zonder verbazing lezen dat kathedralen, kunstwerken, bibliotheken vernield worden, want hij heeft dezen Duitscher in volslagen apathie voor de schoonheid

zien slapen. En zij zullen weten waarom Engeland afzijdig blijft in splendid isolation. Omdat dit alles zoo zeker is, toon ik een vlaamsch, een nederlandsch en twee duitsche dagbladen.

Het helpt niet dat het modern verkeer ons bij elkaar brengt. Wij hebben onze xenophobie bij ons. Alleen de bacil der mannelijke erotiek kan dit virus dooden, een man kijkt naar niets. Een niet geslachtelijke toegenegenheid van allen, sedert 19 eeuwen het grootste christen gebod, gaat nog altijd de vermogens te boven en waar zij bestaat legt zij het telkens af tegen het dierlijk instinct dat den vreemdeling besnuffelt en van hem doet wegloopen. Wat is hier anders gebeurd, dan wat op de straat de honden doen, om te weten of zij met elkaar zullen stoeien dan wel onverschillig huns weegs gaan. Het geneert mij natuurlijk niet in het minst dat menschen doen zooals de honden. Zulke oude familietradities in eere houden is prijzenswaardig, zoolang niet uitgemaakt is dat we nooit, gedwongen, tot de natuur zullen moeten terugkeeren. Het blijkt ten andere niet dat de honden met hun systeem slecht varen, maar het verschil is, dat hier alles geperverteerd instinct was, terwijl de honden zich niet vergissen.

Dat doet mij denken aan mijn trein tusschen Rome en Napels.

Ik ben er de eerste. Een jong flink zeeonderofficiertje, of misschien is het een onderzeeërofficiertje, komt zich bij mij vervoegen, welgemutst en fluitend tusschen de tanden. Hij wil met mij praten. Ik verzamel al mijn krachten, maar spoedig vraagt hij of ik misschien Fransch spreek, met den klemtoon hoog en duidelijk genoeg op Fransch om taciet uit te maken dat Italiaansch door mij niet gesproken wordt. Jammer. Die zeerob heeft de brutale naïeve oogen van den kind gebleven man. Dat bemin ik. Ik wil met hem praten, vroolijk zijn, alles één naam geven, ook als het geen en ook als het vele namen heeft, alles definitief uitmaken, geheel die verloren sfeer van helderheid scheppen, die de vreugde mogelijk en oprecht maakt. Hij beheerscht echter het Fransch precies

zoo volledig als ik zijn moedertaal en hoe ik hem ook aanmoedig, hij zinkt in. Op een andere wijze dan ik. Het komt hem plots grenzeloos idioot voor, dat hij, vertegenwoordiger en verdediger eener groote natie, in zijn eigen vaderland zijn ziel zit af te draaien om een vreemde luis de reis te verkorten. Is soms elke Italiaan nog de knecht van elken buitenlandschen toerist, zooals vroeger? Kwam niet intusschen de heroprichting van een groot volk? Kwam niet de duce?

De coupé loopt vol. De laatste plaats naast hem wordt ingenomen door een dame. Een leelijke dame, de veertig vermoedelijk voorbij en met drie lange haren op een wratje boven den mondhoek dien hij zien kan. Als zij corsetloos neerzit, bestaat zij uit drie pakken en daarboven haar hoofd.

Na een geruimen tijd pflichtgemäss door het raam kijken, word ik weer attent op hem en hij zit al met zijn vingeren onder haren arm. Zij ligt lui en rood te glimlachen: te later uur valt haar dit nog ten deel. Het overig gezelschap slaapt of leest verdiept. Opdat echter de ligging dezer hand aannemelijk zij, heeft hij zich eene ongewone, zijdelingsche houding moeten geven en ik heb nu een schoen van hem tusschen mijn beenen. Opeens hoor ik hem antwoorden dat ik een vreemdeling ben en toch niets versta. Het beteekent dat ik niet meetel, ik kan niets verklappen. Een jong mooi man, knuffelend aan een uiteengezakte madam, frisch doet het niet aan, maar zij laten mij ongegeneerd genieten.

En ik kan dienen om in de tunnels het raam te sluiten en weer te openen, maar op dat gebied ben ik reeds zonder illusies. Men springt vijfmaal recht om het te sluiten voor een korten doorsteek, den zesden keer laat men zich vol stof en stank waaien en sluit het juist wanneer het weer open mag. Daarom laat ik die zorg aan inboorlingen over en dat levert een schitterende uitbarsting van xenophobie op. Weer neergezeten nijpt hij, thans definitief, het bovenste rechterpak aan en om hare ontsteltenis over die nieuwe driestigheid te verdrijven, waardeert hij in soliede termen

mijn indolentie, mijn zelfgenoegzaamheid. Zijns inziens zit ik hier als een Boeddha en de Italianen moeten voor mij maar zorgen. Hij brengt haar ten slotte aan het gichelen, vermoedelijk ook op mijn kosten maar het is hem van harte gegund. Ik amuseer mij ook, zooals ik mij tegenwoordig maar al te veel amuseer. En weldra zet hij zwijgend en zweetend zijn massage verder.

Het opsteken van nog een toscaantje kost mij de opmerking dat ik wel hunne sigaren weet te waardeeren (een ongezonde vuiligheid waaraan ik helaas verslaafd ben en de enkele rookbare sigaren die zij hebben zijn buitenlandsch en duur). Hij legt haar uit dat die Toscani in geen enkel ander land te krijgen zijn en overal heeft men geprobeerd ze na te maken, maar het lukt hun lekker niet, zie je.

Daarop krijg ik zijn schoenzool zijlings vast tegen de kuit, omdat hem dit mogelijk maakt, in een ingewikkelde houding, haar kort plomp been met de zijne te omhelzen. Ik sta verveeld op en mijn fototoestel wordt zichtbaar. Daaromtrent merkt hij op dat er tegenwoordig zooveel spionnen rondloopen, die zich toeristen noemen en maar foto's maken. Ze weten wel waarom. In gezelschap heeft een fototoestel zin, maar wie alleen reist zooals deze, waarom koopt hij geen postkaarten, gemaakt door echte artisten van het vak. Wat wil deze nu betere foto's maken. Niets zoo dom als die toeristen en ze voelen niet dat ze zich belachelijk maken.

Na de pauze achter mijn rug heeft hij haar zeer degelijk vast. Het is namiddag en warm. Ook de lezers van daareven liggen buiten kennis. Ik kan mij nog neerzetten als ik maar geene beenen heb. Hij kijkt nu ook door het raam, ziet de bekende hutjes van dit landschap, sterk herinnerend aan die der oude Germanen vóórdat Julius Caesar ze beschaafd had, en beweert dat ik speciaal rechtgestaan ben om die hutjes goed te zien en in mijn land, dat hij nog altijd niet kent maar des te dieper misprijst, te gaan vertellen dat de Italianen in hutten leven.

Mij allemaal goed, maar plaats om te zitten moet ik nu hebben en ik neem ze.

Ik nam ze ook in den nachttrein Venetië - Florentië. Ik dring in een donker coupé binnen, laat mij neer en leg de volle warme hand op een kalen kop, hetgeen als sensatie ook de zaak waard is. Dat hoofd hoort toe aan een heer die op de bank ligt en het niet intrekt. Naast mij zit er een behoorlijk recht. De gelegen heer spreekt familiair tot twee anderen die op dezelfde wijze de bank tegenover mij beliggen. Zes plaatsen voor die drie en wij twee rechtzitters deelen de twee andere. De overburen zijn in hemdsmouwen, frutselen met papieren voorraadzakken en nemen slokken uit flesschen. Hun schoenen staan vóór onze voeten.

Als de treinwachter, geflankeerd door een militair, het licht aanknipt, blijkt de kale een nog krasse ouderling van zeer goeden huize te zijn en zijn gevolg bestaat uit twee jonge prachtige, een ietsje te dikke, Romeinen, die hem oom noemen en heel wat papieren leeggegeten hebben.

Ik krijg last met dien treinwachter. Ik reis met een Primavera-Sicilianabiljet en dat geeft geen recht op een zwenking naar Venetië, alhoewel ik er dat bijgevraagd en ervoor betaald heb. Maar ik kan dat niet bewijzen en mijn boekje vermeldt het niet. Ik moet ruim 60 lire betalen en wil niet. De oude moeial spreekt Fransch en vertolkt mijn onwil. Maar in plaats van mij te steunen of neutraal te blijven, vat hij vuur om mij en den treinwachter te bewijzen dat ik niet alleen Venetië - Florentië maar ook Milaan - Venetië moet bijbetalen. Niets helpt, hij is nu eenmaal tegen vreemden en hunne gunstprijzen. Ik toon aanbevelingen die mijn fatsoen moeten bewijzen, maar betalen moet ik.

Het licht wordt uitgeknipt. De oude kapsijst andersom, steekt de plank van zijn voeten tegen mijn dij en richt tot mij een betoog over mijn meevaller: een gratis reis Milaan - Venetië. Ik wil hem niet voor de dertigste maal zeggen dat ik het traject thuis al betaald heb en nu nog eens voor de helft afgezet ben, ik ben begaan met een ander probleem. Waar zijn voeten mijn been raken gloeien voeten en been al tegeneen op. Ik moet mij bevrijden door mijn

valies tusschen ons beiden te zetten en hem dien contactbreker aan te bevelen voor zijn koelte. Er schijnt een licht tot hem door te dringen en hij monologeert nu in zijn moedertaal naar de twee neven, hetgeen ik als volgt resumeer.

De spoorweg door Calabrië heeft het land miljarden gekost. Die hebben zíj moeten opbrengen. Nu moet die nuttelooze spoorweg ook gebruikt worden. Dat gaat maar niet. Wat doet men? Men lokt vreemdelingen en laat ze naar Sicilië reizen aan zulk tarief dat de treinen met verlies rijden. En zoo betalen zij de reis van dien vreemde hier. Wat zou dat hier nu zoo alleen komen zoeken, heeft hij zich al afgevraagd. Het ziet er hem een professor uit, of zoo iets. Even vragen? - De neven doen hm. - Laat het voor zijn part zijn wat het wil. Ik wed dat hem thuis zijn reis ook betaald wordt. Hij heeft staatspapieren bij zich. En dat komt hier den hoogen toon voeren.

G. WALSCHAP

De Kritikasters

Wanneer een dichter in zijn domme dagen
Een boekje tot de kritikasters richt,
Ze durven hem een meesterwerk te vragen
Waar zelfs hun knappe ouderdom voor zwicht.

Ze moesten dat bij Gods genade eens krijgen.
Daartegen leek hun beste werk abort.
Maar 't koppensnellen doet hun glorie stijgen.
De Kafferscalpen maken 't mooiste schort.

Poëten, die om roem en ere werft,
Wilt gij voor kritikasters leven - sterft!

N.A. DROJINE

Parabel

't Is Donderdag; in 't dorpje van mijn hart
- Kristalliseren wint het nog van 't leven -
Vertrekt mijn zuster naar de naaste markt.
Ik ben in 't lommer van die notendreven

Zoals zij meekwam toen ik met mijn broer,
Op zoek naar touw, ontsnapt aan moeders zorgen,
't Beloofde paard ging halen bij den boer...
O desillusie in de levensmorgen!

Tot zij ons in de nood een leidster werd,
Manhaftig in de plaats des vroegen doden
Ons al ten doel geleidde, hand en hert,
En zich door niemand van de weg liet noden.

Nog vaak dan werd mijn argeloos verstand
Een paard beloofd door boeren en door heren.
Ik wees haar hulp hoogmoedig van de hand
En vond ze niet meer thuis bij 't wederkeren.

Zo gaat ze, rijzend boven land en tijd.
Wie kan zo hoog die vrouwenziel ontmoeten?
O zuster, die mij meer dan ouders zijt,
Verloren zoon, viel ik u diep te voete...

N.A. DROJINE

Proeve van Inleiding tot het werk van F.V. Toussaint van Boelaere

In 1926 schrijft Toussaint van Boelaere in *Zurkel en blauwe Lavendel*, al méér van proza dan van poëzie te gaan houden. Maar nu mij de vijftien strofen van een *Latere Bekentenis* uit 1909 bekend worden, ga ik trots alles betreuren dat hij niet altijd voortgedicht heeft, zoodat de poëzie zijn natuurlijke spraak werd en hij veel van wat hij in proza styleerde, verfijnder nog in verzen zou hebben geschreven. Want voor poëzie vervalt het bezwaar dat men tegen zijn proza soms hebhen mag, dat het te schoon is en door overgroote zorg bijwijlen directheid mist; in de verzen van *Latere Bekentenis* is het gevoel zoo precieus, dat het uiterste verfijning verdraagt, terwijl verhalend proza er spoedig dreigt vermoeid onder te gaan lijken.

Onder de hooge boomen
Een dag van vertrouwen
En zacht gespeel...
Tot u mijn woorden, goud'ne
Vlinders met ròse zoomen
In zon-gestreel.

.....
En beider oogen bloeien,
Hemel en sterre', in schijn en
Schijn's wederschijn.

Alleen poëzie kan de adel van het woord in zijn ijlste uitdrukking aanhoudend dragen; hier is de taal, hoe zeer beheerscht, nog als een adem die vervliegt; en zij mag ijl zijn, daar de poëzie geen tastbare objecten heeft op te roepen en wij, wanneer wij poëzie lezen, reeds van bij den aanvang gereed zijn om op de vleugelen des gezangs te worden meegevoerd; terwijl proza, dat zoo scherp moge-

lijk uitbéélden wil, óver een zekeren graad van verfijning, zijn doel mist. Met Van Deyssel mogen de *Tachtigers* en *Van Nu en Straksers,* als reactie tegen de taalverslapping terecht gepoogd hebben het proza om zijn zelfswil te verheffen: als de aanleiding is vergeten, blijft ook de reactie hangen. Toussaint zag dat critisch bij anderen in, waar hij b.v. van Karel van de Woestijne schrijft in *Zurkel en blauwe Lavendel:*

‘Echter ondervinden wij... soms ook dat de gedachte, die de periode ten grondslag ligt, niet zóó bijzonder is dan om eene... zóó moeilijke, zóó ingewikkelde, zóó ons heen en weêr schommelende uitdrukkingswijze te billijken.’

Inderdaad heeft van de Woestijne in zijn proza en ook in eenige gedichten de poëzie laten overwoekeren door de taal, en deze doel op zichzelf laten zijn; maar ook Toussaint heeft te zeer het materiaal bemind waarmede hij werkte.

Als ik het betreur dat hij niet voortgedicht heeft, is het echter niet alleen omdat zijn liefde voor het woord een natuurlijker bestemming zou hebben gevonden in poëzie dan in verhalend proza; maar nog meer omdat, ook in den grond van zijn wezen, Toussaint mij een te zeer voor alles wat hem niet rechtstreeks impressionneert onverschillig individualist schijnt te zijn, om zich op het pad der vertellers te wagen. En geen andere litteraire kunst laat zoo zeer als de poëzie de volledigste zelf-bekentenis toe; dat Toussaint getuigen kon: ‘...mijn werk, ten slotte, is geen weergave van de werkelijkheid; het berust allerminst op feiten-materiaal’, vele jaren nadat hij *Landelijk Minnespel* en *Petrusken's Einde,* en tal van novellen uit *De Bloeiende Verwachting* en *De Zilveren Vruchtenschaal* had geschreven, bewijst hoezeer hij zijn indrukken en gevoelens boven feiten die buiten hem staan verkiest. Ik zal nog aantoonen dat in zijn geheele werk, Toussaint nergens zoo echt is dan daar waar hij zich van binnen uitschrijft; maar reeds in 1909 in *Latere Bekentenis,* en dus vijftien jaar vóór hij *Meisje met Bloemen* schreef, het stuk dat *De Zilveren Vruchtenschaal* inleidt, en twintig jaar vóór *Bar-*

celoneesche Reisindrukken, sprak hij zich in poëzie uit, zooals hij het niet meer scherper en ontroerender doen zou:

Zoo blijven beider lippen
Een angsten-vol beven,
Als strakke zon;
En ons begeeren 't even
Vlieten, bij eeuwig wellen
Der diepste bron.

Zoo wisten wij te zwijgen
Wier harte was gloed, en
- Geheugenis;
Wier lippen boden bloed, en
Ziltig verlangen, waarvoor
Een zoen niets is.

Was het een aarzeling, een weerzin om zich verder bloot te geven, een pudeur - die van de Woestijne in zijn poëzie geleidelijk overwon om ten slotte *De Modderen Man* te schrijven -, die Toussaint weerhield en hem van de poëzie verwijderde? Wij zullen ons wel wachten hier den min of meer verbeelden, want niet meer uit het verdere materiaal dat hij ons leverde af te leiden roman van Toussaint's geestesgesteldheid uit te stippelen. Maar wel heeft hij zich zelf al te veel verborgen in zijn scheppend proza, en soms duikt bij den lezer die naar Toussaint op zoek gaat de gedachte op, dat achter zijn weliswaar niet voorgewende, maar dan toch niet geheel op zichzelf verklaarbare liefde voor het proza, een min of meer bewuste poging schuilt om met zichzelf alleen te blijven en den lezer enkel een schild voor te houden.

‘Ik kan soms onverschillig kijken; ik blijf meestal zoo “distant”, zoo wordt me wel eens verweten...’

erkent hij ter inleiding van *Zurkel en blauwe Lavendel,* en wij moeten ons inderdaad, om den mensch Toussaint nauwer naar ons toe te halen, tevreden houden met een gering deel van zijn oeuvre en enkele sporadische ontsnap-

pingen zoowel in zijn critisch werk als in zijn verhalend proza.

Gevoed, in zijn jeugd, aan klassieke bronnen, zonder een bepaalde voorkeur blijkbaar voor een schrijver, of een periode, of een genre, behield en behoudt hij, met een nieuwsgierigheid die alle gebieden van den menschelijken geest en den mensch zelf raakt, tevens voor den vorm waarin hij zich uit, een onverbrekelijke genegenheid die op zichzelf inderdaad, en waar zij niet de warmte van het leven onderdrukt, een adel is, die voor vele uitspattingen behoedt. De vereering voor de niet alleen zuivere maar de op zichzelf zingende taal, voor de auditieve en zelfs de visueele waarde van het woord, die de geslachten na tachtig begeesterde, vond in Toussaint natuurlijkerwijze een willig dienaar van wat, in zijn tijd gezien, nog wat meer dan een mode van estheten was. Maar ook toen deze liefde voor het woord later luwde, en, bij een nieuwe reactie, de anarchie van het woord en de slordigheid van de taal het kenmerk werden van een geslacht dat meer op de ontdekking van een nieuwen levensinhoud dan op de veruitwendiging van het leven uit was, kon Toussaint, met een ontvankelijkheid die meer nog dan belangstellend, ook actief was, de kentering in de opvattingen over het wezen en het doel van de kunst meemaken, zonder echter zijn liefde voor den vorm te verraden. In deze durende genegenheid ligt misschien de oorzaak dat hij, anders dan eenige kunstenaars van zijn generatie, die zich hals over hoofd in de vernieuwing wierpen, niet op het voorplan trad in de strijdende literatuur van het oogenblik. Wie nu eindelijk wars wordt van het dorre spel met moderniteiten, zal daarin een kracht zien, terwijl wie dan weer de aanwinst van het expressionisme bestudeert, toch ook bij Toussaint terecht komt. Uit 1913 dagteekent het *Fragment uit een Dagboek*, waarmede *De Bloeiende Verwachting* opent en dat tot de beste, naar inhoud en vorm gaafste stukken van Toussaint behoort; droom en werkelijkheid zijn er tot een levende eenheid in verwerkt; het kondigt de geheele expressionistische kunst in Vlaanderen aan en het surrealis-

me, maar beoefend door iemand die de contrôle over den zielstoestand die tot deze kunst aanleiding geeft, niet verliest en overigens aan het einde terugkeert tot een werkelijkheid die het surrealisme weer overtreft, want insluit en toch overwint. Ook *De Peruviaansche Reis*, deze onwezenlijke vlucht van Ariël naar het land der Inca's, is tevens een vrijmaking uit het naturalistisch impressionisme, en een toch weer geleid surrealisme, als deze termen niet elkaar afstooten - maar zij stooten elkaar niet af, zij zijn tegenstrijdig alleen voor wie niet ten grondslag aan alle schrijfkunst het bewustzijn legt en dus geen kunstenaar heeten kan. Ik ben niet geleerd genoeg om de bronnen op te zoeken waaruit Ariël-Toussaint zijn Incadroom heeft opgebouwd, maar het wil mij voorkomen - en om mijn oordeel te staven is zulke indruk voldoende - dat dit een zeer luciede droom is, en niet eens was het noodig, om *De Peruviaansche Reis* tot nog wat anders dan een zinledige fantaisie te laten erkennen, Ariël bij zijn ontwaken te laten navragen of Freud daar ook wel iets mee te maken heeft.

In 1913 heette een bundel novellen en prozagedichten nog *De Bloeiende Verwachting*, maar een latere bundel, *De Zilveren Vruchtenschaal* uit 1924, krijgt een meer, een uitsluitend zintuiglijken titel.

En ook de titel van den eenigen verzamelbundel van critiek, *Zurkel en blauwe Lavendel*, uit 1926, is niets dan smaak, kleur en reuk. Weer zal ik mij er van onthouden gissingen te maken over de natuurlijke pudeur of de ethische of esthetische opvattingen die Toussaint dwang of reden waren zich nooit dieper te laten kennen dan tot waar de zintuiglijke reacties ieder mensch verraden. Ik toonde reeds hoe *Latere Bekentenis* eindigt met een gepijnigd zwijgen van den kunstenaar over zichzelf.

..... bloed, en
Ziltig verlangen, waarvoor
Een zoen niets is.

En geheel het werk door raadt men een mensch die zich

verbiedt over zichzelf - en ook over de helden van zijn verbeelding aan wier gelijkenis men hem mocht identificeeren - nog verder te spreken, wanneer het ultieme woord en het laatste gebaar een poort hebben geopend op wat daarachter onzegbaar en ontastbaar op veropenbaring te wachten ligt. Een enkele maal zal Toussaint van dit zichzelf opgelegd verbod gewagen, en niet eens met een eigen uitspraak, maar met Sappho's gebed tot Aphrodite, waarop de *Barceloneesche Reisindrukken* sluiten:

'Want op deze wereld zijn we niet om over eeuwige waarheden na te denken, doch om in ons hart en in ons vleesch de wet van het leven te ondergaan.'

Ook in zijn critiek ken ik maar één voorbeeld, dat hij zich een incursie veroorlooft in de ethiek van het besproken werk. Overal elders beoordeelt hij andermans kunst naar normen van plastiek, naar de min of meer zuivere weergave van impressies; en zelfs wanneer hij met een enkel woord bij Conscience gebrek aan zielkundig inzicht heeft geconstateerd, stapt hij over deze m.i. fundamenteele fout heen en kent, alsof dit tegen de vorige constatatie kon opwegen, aan den 'rustig-bewogen rythmen-vloed' in Conscience's beste werken een eigen schoonheid toe.

Zoo zal men nergens tot discussie met den criticus Toussaint worden genoopt, tenzij dan alleen over het belang dat hij aan taalzuiverheid en stijlkunst hecht, maar wel rijst er, wanneer wij zijn geheele oeuvre, critiek en scheppend werk, nu voor den totalen mensch vragen te spreken, in ons een spijt op dat zoo groote gebieden in het duister zijn gebleven.

Wij moeten dan maar, hoezeer ons de vraag blijft vervolgen naar onthulling, den kunstenaar het genot laten van zijn houding, die óns gemis en hem dure wijsheid kan zijn: te scheppen en te zwijgen.

De eenige uitzondering op dezen regel vind ik dan in het stuk over Karel van de Woestijne in *Zurkel en blauwe Lavendel,* waar Toussaint de mystiek bij van de Woestijne vergelijkt met deze bij Laforgue:

Van de Woestijne's 'mysticisme is sensorieel... Lafor-

gue kon zich van het dagelijksche leven abstraheeren... van de Woestijne's sensualisme is te sterk, te bedrijvig, te dwingend om hem dezen sprong in 't blauwe oneindige toe te laten.'

En voor een enkele maal doet de criticus afstand van zijn onbewogen objectiviteit om de metaphysische mystiek van Laforgue te verkiezen boven de verdeelde mystiek van K. van de Woestijne, die 'maar bij vlagen een zekere hoogte bereikt en niet zóo vaak geheel-zuiver is als wij 't wenschen zouden'.

En wel schijnt deze voorkeur voor het zuiver mystieke tegenstrijdig te zijn met het verlangen uit Sappho's gebed naar wat het leven heeft te bieden; doch bij nadere beschouwing zal men merken hoe in beide gevallen Toussaint gelijkelijk reageert tegen een overmaat van zelfonthulling: tegen het volledig uitgesproken sensualisme - dat van de Woestijne tot de openbare biecht voerde -, zoowel als tegen het verkonden van 'eeuwige waarheden' waarin men zijn intiemste gepeinzen blootlegt.

Deze pudeur, deze terughouding, deze vrees zich geheel te geven, duikt als motief van het verzaken in menig stuk van Toussaint op, en telkens wanneer de ontroering het hoogst is; en hoezeer ook verholen nog, komen wij daar het dichtst den mensch nabij. In *De dubbele Fetisj* dit snerpend-smartelijke verhaal uit *De Zilveren Vruchtenschaal* vertelt het kind Trypho van den speelgoedwinkel van zijn ouders, waar altijd op den laatsten avond vóór Sint-Niklaas het speelgoed, waar het alleen naar verlangde, wordt weggehaald. In *Jeugd* uit denzelfden bundel leeren Herman en Varia, op een mijte geklauterd, 'hoe men kust'; maar dan: 'Wanneer ze malkander zouden ontmoeten: geen glimlach, geen kwinkslag, geen brutale handtastelijkheid zouden ze dan wisselen, maar elkaêr niet eens in de oogen durven zien...' En verder is geheel *Het Gesprek in Tractoria* op dit motief van het verzaken en zich-verbergen gebouwd.

Mij blijft dan nog uit het werk van Toussaint te kiezen

wat mij het liefst is, en men kan reeds vermoeden dat mijn voorkeur niet gaat naar deze verhalen, die, hoezeer ook plastisch voldragen en zuiver volgehouden in den impressionistischen trant, toch van buiten uit, en niet van binnen den kunstenaar uit, zijn geschreven. Niet, dus, naar *Landelijk Minnespel* en naar *Petrusken's Einde*, die beide, omdat voor de meeste lezers, meen ik, in zulke perfect afgeronde en zonder andere dan objectief-psychologische bedoeling geschreven verhalen, de grens wordt bereikt van wat zij aan de lectuur vragen, die beide daarom over het algemeen als het hoofdwerk van Toussaint worden beschouwd. Wel kan ik in *Landelijk Minnespel,* benevens de zuiverheid van toon, het vernuft bewonderen waarmede de schrijver, op den achtergrond van zijn impressionistische teekening, telkens het verhaal doet voortschuiven; zooals van bij den aanvang, na de bladzijden over het paard dat gemarteld wordt en den zonnestraal die in den stal binnenschuift, de knecht, die tot dan toe niets meer dan een beeld in deze schilderij was, zich bezint en levend wordt:

‘Even kneep hij de oogen dicht: 't scherpe beeld der Pachtres schoot hem te binnen; en hoe hij van geen uitkomst wist...’

Wel kan ik mij laten inpalmen door de boven de folklore uitrijzende *Legende van O.L.V. van Halle*. Doch wie meer zoekt dan de spanning van een knap verhaal, meer ook dan het esthetisch genot van een feillooze stijl en rhythme, en zelfs meer dan een zielkundig inzicht in het gemoed van personen als die uit *Landelijk Minnespel* en *Petrusken,* die men niet anders dan als buitenstander verlangt te doorgronden en bij wier leven men niet zelf betrokken wordt, zal elders meer van Toussaint houden. Terloops heb ik, voor de meeste dingen die ik uit het werk van Toussaint naar voren wenschte te brengen, reeds impliciet mijn voorkeur betuigd. Zoo voor *Fragment uit een Dagboek,* voor *De dubbele Fetisj*. Maar dieper nog is mij de indruk bijgebleven van *Meisjes met Bloemen,* ter inleiding van *De Zilveren Vruchtenschaal*: niets meer dan de

rust van een kamer, die tot leven komt door het binnentreden van een meisje met rozen in den arm; maar zoo prangend wordt ineens de aarzeling van den schrijver om meer te zeggen dan hij ziet, dat men die van ongezegde maar aanwezige gevoelens drukkende stemming niet meer vergeten kan; en als dan toch een enkel woord: 'Quand vous serez bien vieille...' die aarzeling overwint, krijgt dit kleine tableau plots een even te voren nog onvermoede diepte van menschelijke deernis.

Onder de langere verhalen is mij *Het Gesprek in Tractoria* het liefst. Mag het ook niet mijn wijsheid zijn die er in verkondigd wordt, toch behoort om den menschelijken naklank dien zij verwekt, de inleiding tot de aangrijpendste bladzijden die Toussaint heeft geschreven; terwijl het figuur zelf van den Bolied, in zijn verscheurdheid tusschen zijn koud bedrijf van bekamper der zedeloosheid en zijn ongestilde klacht dat 'hem nooit een vrouw ter wille is geweest', smartelijker is dan alle andere dikwijls uiterlijk veel tragischer figuren uit het werk van Toussaint.

Ten slotte heeft Toussaint in zijn *Barceloneesche Reisindrukken* nog wat meer gegeven dan een vurig, van zon en leven tintelend reisverhaal, dat met de Griekenlandreis van Marnix Gijsen dit soort van literatuur in ons land tot het gebied van de kunst verheft. Misschien is, wanneer ik er niet ver af ben *Barceloneesche Reisindrukken* het beste boek van Toussaint te noemen, mijn oordeel beneveld, omdat mijn hart zoozeer naar Spanje trekt. Maar toch: alsof het van licht en vuur daverend Spanje Toussaint eindelijk eens geheel en onverdeeld uit zichzelf had gerukt, is alles hier gezien, gesmaakt, betast met volledige overgave die ons deelen laat in de vreugde van 'in het hart en het vleesch de wet van het leven te ondergaan.'

R. HERREMAN

De Keerzijde

Reporters-humanisme

Charles d'Ydewalle heeft in een serie artikelen in de *Nation belge, Hollande 1935*, tal van overwegingen en notities gegeven, die vooral beteekenisvol zijn voor de mentaliteit van dezen ‘vriend’ van Nederland.
Men vindt in bedoelde artikelen de som van goed geziene karaktertrekken en van gemeenplaatsen, de som van verrassend juiste psychologische opmerkingen en van aanstellerige betwetersappreciaties van den geleerden en haastigen reiziger, die een heeleboel over Nederland weet, er veel van ignoreert, maar er in elk geval maar duchtig over kletst.

Charles d'Ydewalle houdt babbeltjes aan de boorden van den Donau en de Theems, van de Seine of het Y, - hij oordeelt en veroordeelt overal even zelfgenoegzaam. Als hij dus in zijn zelfverzekerdheid veel argeloosheid mengt dan doet men best dat langs de komische zijde op te nemen: voor zijn oppervlakkigheid heeft hij immers een zekere touche-à-tout-geest als excuus. Bovendien coquet-teert hij met het humanisme.

Hij oordeelt en veroordeelt overigens dikwijls spiritueel. Hij doet het vaak onderhoudend. Hij doet het soms met grappige buitelingen en ironische capriolen. Hij doet het in elk geval met een grootere dosis historische onderlegdheid en met meer eruditie dan de meeste reporters. En als men die historische onderlegdheid en eruditie niet van nabij bekijkt, zien zijn schrifturen er sprankelend uit. Zij zijn het soms. Zij zijn vaak niet anders dan klatergoud, of flonkerend als strookapsel. Het is soms ontstellend hoe Charles d'Ydewalle, met eenerzijds toch teekenen van talent, anderzijds zoo de Fransche taal, de feiten, de historie, het redelijk overleg van den humanist tot gekapt stroo kan hakken.

Bij humanisten is het bijzonder vervelend wanneer zij van hun onwetendheid onbewust zijn. Weet Charles d'Ydewalle iets niet goed of maar half, dan is hem dat geen hinder. Hij kan als een ongeletterde humanist, men vergeve mij deze paradox, in zijn onwetendheid te goeder trouw dwaasheden neerschrijven als deze:

> ‘*La Hollande fournit des nueés de critiques. Elle ne donne pas de poètes. Alors elle se retourne de nouveau vers le Sud, vers la terre nourricière de ses premiers écrivains, celle qui donna Maerlandt et Ruusbroek, et elle en voit venir Timmermans et Wies Moens, Vermeylen et Teirlinck, des inventifs et des fantaisistes, nés dans ce pays patoisant de Flandres, exubérant et jeune qui lui paraît un peu une province barbare*.’

Charles d'Ydewalle heeft blijkbaar wel een klok gehoord, maar waar de klepel hangt valt hem moeilijker te zeggen. Of liever, hij

zegt het, als iemand die het bijzonder goed weet, die zelfs de psychologische verklaring bij de hand heeft, - hij draagt zijn onwetendheid voor met de eigenwijsheid van den slecht ingelichten reporter. Hij heeft van het critisch vernuft der Hollanders gehoord. Hij heeft ook vernomen, dat er Vlaamsche auteurs zijn, die in Nederland zeer worden gegeerd en dan siert een aardige opsomming van namen geleerd zijn geschrift. Maar Hollandsche dichters? Dichters, die de beteekenis van Wies Moens, Vermeylen, Timmermans en Teirlinck zouden nabijkomen? Connais pas. Gorter niet en Kloos niet, Henriette Roland Holst niet en Boutens niet, Leopold niet en buigt het hoofd Slauerhoff, Marsman en Werumeus Buning: Wies Moens wandelt aan de hand van Charles d'Ydewalle voorbij.

Les deux peuples peuvent oublier leurs vieux griefs. Ils se comprendront toujours difficilement. C'est par les élites que le langage peut devenir clair et que l'accord peut se faire, besluit Charles d'Ydewalle zijn beschouwingen, met een beroep op een gemeenschappelijke vereering voor het humanisme in Nederland en België. Wat minder los reportersgeklets, wat grondiger kennis van zaken, wat meer goede trouw in de zoogenaamde vriendschapsbetrekkingen van de Charles d'Ydewalles met de Nederlandsche cultuur zouden aan het zinspelen op het humanisme minder argeloozen galgenhumor verleenen.

M.R.

[Vierde jaargang, Nº. 4]

Vlaanderen

De Filosoof op den Ring

> ‘Was soll nicht alles Meine Sache sein! Vor allem die gute Sache, dann die Sache Gottes, die Sache der Menschheit, der Wahrheit, der Freiheit, der Humanität, der Gerechtigkeit; ferner die Sache Meines Volkes, Meines Fürsten, Meines Vaterlandes; endlich gar die Sache des Geistes und tausend andere Sachen. *Nur M e i n e Sache soll niemals Meine Sache sein...*’
> Max Stirner (Der Einzige und sein Eigentum)
> ‘Et trois autres clowns jouèrent l'Idée, la Volonté, l'Inconscient. *l'Idée bavardait sur tout...*’
> Jules Laforgue (Salomé)

Ik zie Max Lamberty eveneens minder liever als dogmaticus dan als scepticus - want in den grond is de auteur van de *Philosophie der Vlaamsche Beweging* [1] er geen mindere dan de schrijver van *Sheherazade* [2]. Maar welke booze geest heeft hem aangezet het ook maar eens te wagen - na zooveel anderen! - een ‘Weltbild’ ineen te timmeren?... Zoo'n ding moet natuurlijk alles omvatten. Gevolg hiervan: l'Idée bavardait sur tout... Dus ook over de *Grenzen voor de Literatuur*. Zooals zijn titel aangeeft, gaat Lamberty's tegenbetoog niet minder tegen mijn *Grenzen der Literatuur,* verschenen in Dietsche Warande en Belfort, dan tegen mijn *Spiegel of Bokswant?* En daar hij onder de werken die buiten ‘mijn’ literatuurgeschiedenis zouden vallen den *Max Havelaar* vermeldt, moet ik meteen vaststellen dat hij mijn essay met de klassieke verstrooidheid van den filosoof zal gelezen hebben, want daarin schreef ik precies: ‘...Het ware onbillijk uit de Litteratuur principieel werken te verbannen die uitgaan van ideeën - althans wanneer deze ideeën aesthetische gestalten geworden zijn. Moesten we het toch willen doen, zoo zouden we werken moeten verwerpen als

1) Cultura, Brugge, 1933... *(Eilieve, voeg dit kaartje maar er bij!...* Max Havelaar.)
2) Volstrekt overbodig den uitgever te vermelden... Het boek was reeds vóór de uitgave uitverkocht...

Multatuli's *Max Havelaar ...Daarvan kan geen sprake zijn...*' Dit bewijst alvast dat Pangloss' bokswant niet in mijn 'spiegel', maar in een 'open deur' terecht komt!...

Wij meenden nochtans duidelijk onze opvatting uiteengezet te hebben waar wij in hetzelfde stuk schreven:

'Wij verwerpen geenszins het kunstwerk *ontstaan* uit deernis om moreele verwording, uit verontwaardiging over sociale ellende of politiek onrecht; maar wij verwerpen het werk dat *strekt* tot het opdringen van een dogma, een stelsel. Zeker is het niet gemakkelijk te zeggen wààr, in een hybridisch werk, de grens ligt tusschen litteratuur en tendenz. Wat ons betreft: zoodra wij merken dat de preek of de meeting aanzet, voelen wij een onweerstaanbare neiging om den auteur in den steek te laten. Zoo we een politieke overtuiging willen opdoen of gesticht worden, dan wenden we ons rechtstreeks tot de ongecamoufleerde bron. Maar wij willen, om den drommel niet, dat een would-be litterair werk ons politieke knollen of wormstekige ethische nootjes voor de gouden vruchten der Hesperiden opsolfere. Wij herhalen het dus: zoo vruchtbaar sociale, ethische, politieke gegevens kunnen zijn als *bron*, als kiem van een kunstwerk, zoo misleidend worden zij, wanneer zij zich willen opwerpen tot *doel*, tot *tendenz*. Zoozeer wij het toejuichen wanneer de letterkunde zich verrijkt met elementen afkomstig uit bedoelde sferen, zoozeer stellen wij ons schrap zoo dit moet leiden tot een soort dienstvaardigheid, tot een soort knechtschap, kortom tot tendenzlitteratuur ten bate van gelijk welke richting... Door kruising van litteratuur en tendenz ontstaan meestal afschuwelijke hybridische monsters. Wij denken aan een bastaardwezen dat zou gesproten zijn uit de vereeniging van kemphaan en albatros... *Ses ailes de géant l'empêchent de marcher*... en zijn zware vechtsporen beletten hem het leven te overvliegen...'

In het licht van bovenvermeld onderscheid kan hij, wien het lust, uitmaken wat al of niet binnen de grenzen onzer bepaling der litteratuur valt, zoowel voor wat het werk

aangaat der tijdgenooten als der *verbolgen stemmen uit het Hiernamaals* die Lamberty tegen ons oproept. Voor ons part denken wij er geen oogenblik aan daarom nog eens speciaal Dante, Demosthenes, Bossuet, Mirabeau en Vader Conscience over te lezen. Over deze imponeerende, alhoewel eenigszins heterocliete verzameling - waarin wij daarenboven nog met een bijzonder welgevallen Molière's *Tartuffe* begroeten - zullen wij, in globo, verklaren: Deze heeren lijken ons in zoover 'litterair', als zij uit de conflikten van hun wereld en van hun tijd essentieele waarden, eeuwige motieven ontwikkelen, motieven waarvan het zwaartepunt berust in het hart en in den geest van den mensch zelve, vanaf den Odusseus van den Griekschen Homeros tot aan den Ulysses van den Ier James Joyce, en niet in de sociale of politieke gebeurtenissen, welke, welbeschouwd, slechts een omlijsting, een wisselende mise en scène vormen van de eeuwige tragedie van 's menschen lot. Kortom, wij aanvaarden als 'litterair': al wat bleek 'aere perennius' te zijn: al wat niet afgebrokkeld is van het beeld. En wat brokkelt precies af, zooniet deze sociale en politieke strubbelingen waarvoor Lamberty de letterkundigen in het geweer wil roepen?... Maar of onze vriend zich heusch nog warm kan maken voor Dante's rol in den strijd der Welfen en Gibellijnen durven wij toch betwijfelen...

Onder de tijdgenooten willen wij toch even nog stilstaan bij mevrouw Henriette Roland-Holst, wier socialistische poëzie Lamberty vermoedelijk wel als een 'argument-massue' in de weegschaal denkt te werpen. Een ieder kent de zoowat klassiek geworden mooie ode *In alle pijn die door mij heeft gewoeld*... uit *De Vrouw in het Woud*. Welnu, wij gunnen dit, en dergelijke aangrijpende, algemeen menschelijke gedichten volgaarne een paspoort voor den Helikon. Het blijkt zoo algemeen menschelijk, zoo weinig specifieke tendenzlitteratuur te zijn, dat wij het eens hoorden voordragen in een... Vlaamsch-nationalistisch milieu... In het vers: *O had ik socialisme nooit gekend*... had de declamator eenvoudig het woord 'socia-

lisme' door 'nationalisme' vervangen. Waarom zouden wij bezwaren hebben tegen passe-partout tendenzlitteratuur?...

Dat precies de filosofie zich het recht aanmatigt de 'grenzen der litteratuur' af te bakenen, hoeft ons geenszins te verwonderen, daar zij voor haar eigen werkterrein slechts de perken van het 'omnia re scribili' erkent. Van Plato tot Hegel heeft ze zich nooit kunnen ontdoen van die vrij onwijze bemoeizucht om aan alle menschelijke bedrijvigheid de 'juiste plaats' in haar ideologisch kaartenhuisje aan te wijzen. Die 'juiste plaats' verschilt telkens opnieuw en is in den grond vrij willekeurig. Lamberty toont zich hierbij de tegenvoeter van Plato. Waar deze de dichters radikaal uit zijn Republiek verbant, aanschouwt hij hen als 'dienstmeisjes goed voor alle werk' en verwijst hij ons dan nog liefst naar de wansmakelijke politieke keuken. Wij geven het grif toe: er steekt in de Boerenbonddrama's, de werkloosheidsproblemen en het kantweven rijkelijke stof voor onsterfelijke litteraire produkten... maar wij hebben - als litteratoren - niet te getuigen, pro of contra het Plan de Man, de toelagen aan het Katholiek onderwijs of de devaluatie van den frank.

Deze bemoeizucht der externe instanties op het gebied der litteratuur werd door Gerard Walschap nog onlangs, in *Forum*, zeer raak aangestipt: *Men eischt van den kunstenaar dat hij getuige voor de 'waarheden' van anderen en verdraagt niet dat hij het doet voor de zijne. Dit laatste heet men dan 'kunst om de kunst...*' Inderdaad, mijn waarde Gerard: Nur Meine Sache soll niemals meine Sache sein!...

Deed ik zooals Lamberty mij verwijt, aan mijn *eigen regel afbreuk* met de litteratoren op te roepen om *uit den ivoren toren te komen om de bokswant op te rapen wanneer haar vrijheid door de regeeringen in gevaar wordt gebracht*. Mijn restrictie: *als het nood doet en alleen wanneer het nood doet* toont toch duidelijk dat deze strijd opgevat wordt: gaande voor de 'vrijheid' *als levenvoorwaar-*

de der litteratuur en niet voor de 'Vrijheid' als dogma. 'Frei sein, aber auch von der Freiheit frei sein!...' verlangde Schiller en in Max Stirners motto, vindt men de 'Freiheit' consekwent gerangschikt onder de 'Sachen' voor dewelke hij het vertikt in het krijt te treden. De vrijheid is voor den litterator een levensbehoefte, een ideële 'grondstof', niets minder, maar ook niets meer. Ze is hem even onmisbaar als de materieele grondstoffen: inkt, pen en papier... Hoe jammer dat deze zelfstandigheid den Denker niet even duurbaar is, dat hij absoluut wil partij kiezen, of zelfs partijen kiezen - want hij dient zich niet noodzakelijk tot ééne te beperken.

In cauda, geeft Lamberty nog even de reden op van zijn 'afrekening' met mijn *Spiegel of Bokswant*. Ik heb *het bewijs geleverd dat ik niet door zijn Philosophie der Vlaamsche Beweging overtuigd werd* - hetgeen voor onzen Pangloss een raison suffisante blijkt te zijn om op den ring te wippen. Ik meen dat de ware reden veeleer ligt bij mijn gebrek aan instemming met zijn tweede boek *Majesteit en Nood der Ideeën* [1)] hetwelk hij mij als manuscript te lezen gaf. Het gaat echter niet op een discussie te openen over een boek dat nog niet in druk verscheen. Daarom kunnen wij besluiten met even nog na te gaan hoe het staat met den enormen invloed dien Lamberty aan de litteratoren toekent op den 'gang der dingen'. De door Van de Voorde aangehaalde negatieve voorbeelden, Pascal en Dostojewski, - precies litteratoren! - ontwijkt hij met de uitvlucht, dat hij niet in Rusland noch in Frankrijk geweest is om een enkwest over dit punt in te stellen. Daartegenover stelt hij dan... Karl Marx!... Vrij ongelukkige keuze; want niemand, (buiten misschien Kamiel Huysmans?), zal, meen ik, er ooit aan denken *Het Kapitaal* binnen de grenzen der litteratuur te smokkelen...

Zonder Voltaire zouden wij misschien de revolutie van

1) Vermoedelijk te verschijnen bij 'Cultura, Brugge', 193..?

1789 niet gekend hebben? Mogelijk! Vermits de neus van Cleopatra reeds de wereldhistorie op stelten zette, kunnen dertig boekdeelen compresse druk ook heel wat herrie verwekken. En zonder den hongersnood van die jaren zouden de sansculotten niet naar Versailles getrokken zijn om Louis XVI, Marie-Antoinette en den Dauphin naar Parijs te voeren. Wat zongen zij onderweg? ‘Nous ramenons le Boulanger, la Boulangère et le petit Mitron!...’ Maar of deze, voor de Platonische Ideeën zoo toegankelijke, oproerlingen precies tusschenin ook nog academische discussies hielden over den *Candide* - dit meesterwerk der sceptische levensbeschouwing - zullen wij maar betwijfelen...
Ook in onze dagen kunnen wij een leerrijk voorbeeld aanstippen van den almachtigen invloed der litteratuur op de politieke ontwikkeling van een zeer gecultiveerd volk... *Mein Kampf,* - een boek dat wij, zijn doorluchtigen auteur en den Reichsminister Goebbels ten spijt, zoo vrij zullen zijn toch maar liefst buiten de grenzen der litteratuur te houden, - heeft niet alleen het pacifistische *Im Westen nichts Neues,* maar zoowaar de geheele litteraire productie der hedendaagsche Duitsche Montesquieu's, Diderots, Rousseau's en Voltaire's schaakmat gezet... Mein Liebchen was willst du noch mehr?... Bewijst dit ééne voorbeeld niet voldoende de ‘geringe draagkracht van het *litteraire* veldgeschut’?... Blijkt hier nogmaals niet zonneklaar dat - zooals ik het reeds schreef - tendenz en litteratuur complementaire waarden zijn die in omgekeerde evenredigheid blijven; zoodat b.v. in een boek dat voor 90 pCt. tendenz is, waarschijnlijk niet meer dan 10 pCt. litteratuur zal blijken. Zonder aan deze vaststelling de beteekenis van een strenge ‘filosofische’ wet te willen toekennen, mag er toch de conclusie uit getrokken worden: dat de beste uitkomst voor den politicus, den ethicus, den socioloog nog steeds blijft: een degelijk min of meer wetenschappelijk traktaatje te schrijven, zonder aanspraak op litteraire gelding. De litteratuur harerzijds heeft - als kunstuiting - niets te winnen en alles te verliezen met

zich te laten omsmeden tot een wapen voor een of andere vergankelijke partij. De Kunst is edel metaal... Ze is goud! Niet van goud maakt men kogels; maar wel van het gemeene lood. Uit goud smeedt men kronen en het onvergankelijk beeld van Aphrodite, de Godin der Schoonheid!...'

RAYMOND BRULEZ

Levenskroniek van Oom Maurits, met een korte Bespiegeling, door zijn Neef, den Waterklerk

Ik had een oom, hij was vol matroos,
geen zee die hij niet heeft bevaren,
op 't water was hij een bolleboos,
aan wal geraakte hij telkens in 't garen...

Als knaap heeft hij eens op een brik gezeild,
men dacht hem onderweg begraven,
hij had gewoon bij de kaffers verwijld,
hij meldde zich in behouden haven.

Hij vrijde een meisje, trouwde haar,
schuwde meer dan een maand alle zonde.
Het slot is geweest dat hij de sloor met d'r haar
aan de spanjolet heeft gebonden.

Fluks verteerde hij den pot, schopte kabaal
God lasterend in zijn vloeken,
ging weer scheep: 'Adie allemaal',
hoonde hij, 'schrap mijn naam uit je boeken.'

Vele landen bezocht hij, Oost, West
en had zòo zijn avonturen.
Zoolang hij aan boord was hield hij zich best,
de ouwe liet hèm de schuit besturen.

Maar nauw was oomlief aan land gestapt
of er zat vuil aan den knikker,
fatsoen en wet had hij aan zijn laars gelapt,
om die dingen maalde hij geen flikker...

De schuinste kroeg zocht hij òp, maakte er keet
met poenen en lichtekooien,
zijn mes was er èen dat lekker sneed,
zijn hart had duistere plooien.

Wàar die zwabber overal vòor anker kwam,
weet ik vèel nog? Op de kusten
waar hij een dag voor zichzelven nam
boette hij zijn helsche lusten.

Om het even was hem daarbij 't klimaat,
om het even ook de deerne,
nu blank, dan bruin. - Zijn toeverlaat:
't bordeel of de taveerne!

Drie keeren heeft hij zijn schip verspeeld,
bij mist, bij storm, lekkage.
Gered, werd hij door een consul bedeeld,
die gaf voorschotten op de gage...

Alles vertellen omtrent oom, 't gaat immers niet,
te bewogen was zijn leven,
zijn moeder stierf van schaamte en verdriet,
wroegend is hem dat bijgebleven!

Hij heeft gezeten op water en brood,
hier en elders, voor open rebellie,
eens heeft hij vechtend een matrone gedood,
dat was 'In de Lamp', bij Nellie.

Aldus heeft die sinjeur zijn bestaan gevuld,
zwieren en zwalken omheen de aarde,
hij was, zoo te zeggen, in 't vuur verguld,
geld had voor hem geen waarde.

De oorlog. - Oom vijftig, voer op transport;
voor Amerika werden 't gezonde tijden,
er was in Europa van alles te kort
en de scheepvaart mocht dat wel lijden.

De pikbroeken kregen het drommels druk
in '16. Nonkel was bij de pinken,
maar hij viel zich, te New-York, een ongeluk:
hij zou nu den giftbeker drinken...

Eerst was er dat lamme hospitaal
en de vraag: ‘Zal hij leven, sterven?’
Hij lag er omzwachteld gelijk een baal,
tot op 't been moest men hem kerven!

Hij genas, al was hij een lastig patiënt,
de dokters verschoonden zijn nukken:
was Maurits vroeger een boom van een vent,
daar klepperde hij òm thans, op krukken.

Het lazaret uit was hij rap op den dool,
in de grootstad heeft ieder zijn zaken.
‘Wat men zegt tot troost is allemaal kool,’
bromde oom, ‘'t kan m'n kouwe kleeren niet raken.’

Als vol matroos had hij afgedaan...
En de zee was zijn eenig verlangen...
Hij heeft een strop om zijn hals gedaan
en zich heimelijk verhangen.

Dit is 't eind van oom Maurits' levenskroniek.
Waarachtig: hij was geen exempel,
dol op vrouwen, jenever en slechte muziek,
kortom, van geen hèel vromen stempel.

Ik die dit schreef, aan hem verwant,
ik ben een man van papieren,
bij toeval op een kantoorkruk beland,
gewaardeerd om mijn goede manieren.

Dit voel ik echter, dag aan dag:
oom en ik zijn van eenderen bloede,
ik strijk ook niet graag voor iemand de vlag,
wat àl driften in mij woeden!

O, razende hang tot het avontuur...
Dat ik, - stikt, neven en nichten! -
morgen hier, op 't allereerste uur,
het anker eens durfde te lichten...

FRITZ FRANCKEN

Mur Italien

I

Ik heb een baantje ontdekt, dat me binnen een tijd van vier, vijf jaren rijk en beroemd zal maken. Verbeeld u een groote, verticale kuip van acht meter doorsnee met zeven meter hoogen wand. In deze kuip, over dezen loodrechten wand, vlieg ik rond met een 4 P.K. motocyclette tegen 100 km. per uur. Vlugger, behendiger dan de dood. Hoe ik tot deze waaghalzerij ben gekomen? Door mijn durf en scherpzinnigheid, - bescheiden gezegd. Ik was vroeger koorddanser: een saai en weinig winstgevend stieltje en door de vorderingen der techniek thans volstrekt uit de mode. Er is geen fortuin en geen naam meer mee te verdienen. En derhalve moest ik wel naar wat anders uitzien. Mijn scherp en durvend verstand, mijn voorliefde voor gevaar en het verwekken van sensatie, brachten mij op het idee van de kuip en de moto.

Het langst heb ik verlegen gezeten met het vinden van een naam voor mijn attractie. Het uithangbord speelt geen kleine rol in het verwerven van succes. Vulgariteiten trekken het volk niet aan. Het publiek aardt naar het kind: het houdt van kleur en klank, maar tevens van iets geheimzinnigs, van iets dat het niet best begrijpt, dat zijn verwondering en nieuwsgierigheid wekt. Een suggestieve naam moest het dus zijn. Tien woordenboeken en een menigte aardrijkskundige atlassen losten het raadsel niet op. Dit deed mijn krant met een eenvoudige advertentie waar toevallig mijn oog op viel. Deze advertentie had het over Italiaanschen baksteen, een steen van bizondere makelij naar het schijnt, uitsluitend gebruikt bij den afbouw der façades van rijkemans huizen en deftige cottages. ‘Steen’ in verband te brengen met ‘mur’ kostte me geen hoofdbrekens, en zoo kwam het, dat ik nog denzelfden dag, op het fronton van mijn tent, in groote gulden letters kon laten schilderen: ‘Mur Italien’.

Het is geen bluf als ik verklaar, dat mijn attractie de

centrale spil is geworden van alle ‘bezochte’ kermissen, zoowel in binnen- als buitenland. Zij is absoluut eenig in haar soort en niet zoo direct na te volgen; wat dit laatste betreft: ik heb er nog geen liefhebber voor ontmoet. Jaloerschaards genoeg, het is voldoende dat men het in de wereld goed maakt, om een hoop benijders te krijgen. Maar ik ben een onafhankelijk man en schijt op de wereld. En de mondhelden, die betoogen dat mijn vorm van acrobatie niet méér is dan een truc, geef ik ten ontwoord: ‘Kom uit uw slonzig poppenspel of duf nougatkraam en riskeer tegen mijn “mur” voor één keer uw vel, we zullen zien wat er zal van overschieten’. Ze blijven natuurlijk weg, de flauwe praatmajoors. Kan je denken. Zoo wijs zijn ze wel!

Links en rechts van mijn tent voert een steiger het publiek naar een galerij, die onder de kap der tent en rond de kraag der kuip, standplaats biedt voor honderd man. Mijn publiek hoeft slechts naar beneden te zien, en wat is er gemakkelijker? Omtrent dit publiek kan ik u mededeelen, dat er geen gemengder bestaat. Boeren en boerinnen, steedsche heeren en dames, koewachters en buralisten, winkeljuffers en fabrieksdeernen, burgemeesters, procureurs, wijntappers en vigilantkoetsiers, kortom: in mijn galerij houden zijde en katoen elkaar gezelschap om van het ingewikkelde, reusachtige, verstommende schouwspel getuige te zijn. Elke séance, de voorbereiding inbegrepen, duurt vijftien minuten. In mijn bruin lederen tuniek, verschijn ik met mijn valhelm op waardig op het entreeverhoog; mijn knecht Pol geeft eenige slagen op de grosse-caisse en de cimbel, mijn knecht André eenige stooten op den piston. Dan beginnen ze, ieder zijn eigen kant uit, als om het luidst te schreeuwen: ‘Hier het buitengewone en ongekende experiment van Signor Garcia Juan Rodriguez! - feitelijk heet ik Karel Vertriest, maar wegens het vulgaire... - Hier het mirakel der menschelijke vermetelheid en artistieke kunstvaardigheid. Hier de sprong des doods. Tot nu toe alleen te zien geweest op de universeele tentoonstellingen van Parijs, Brussel, Buda-

pest en Londen!’ Enzoovoort, enzoovoort... Juist drie minuten schreeuwen ze zoo door, elk met een goeie stem, ze zeggen het waarlijk prachtig: ik ben over hen tevreden. Als Pol, die mijn kassier is, achter het met groen fluweel en koperen nagels beslagen pupietertje gaat zitten om het inkomgeld te ontvangen, en André een ánderen, d.w.z.: vriendelijk verzoekenden toon in zijn stem legt, roepend: ‘Tegen den ongelooflijk lagen prijs van vier frank. Voor militairen en oorlogsinvalieden twee frank!’ is het mijn oogenblik, om met de hand op het hart, naar het publiek een buiging te maken en waardig in mijn kuip te verdwijnen. Ik ontsteek een cigaret, zet mijn motor aan om het publiek ervan te verwittigen, dat het spel onmiddellijk een aanvang zal nemen, dat het zich spoeden moet. En werkelijk: het spoedt zich altijd. Voetengestommel druischt over mijn steigers, welhaast hangen de eerste gezichten over den rand van de kuip. Het volloopen der galerij is nog een kwestie van seconden. Wanneer de gezichten een gesloten kring vormen, werp ik mijn cigaret laconiek weg. Ik spring op mijn snorrend paard. Na een kalm bedachtzaam rondje vlieg ik plots tegen den wand aan. Ik klim tegen mijn ‘mur’ op tot vlak onder de gezichten, die ontzet wijken, slaak, naar beneden schietend, een angstkreet alsof ik neerplofte, schiet, op het kritieke moment, opnieuw de hoogte in. En nu komt de clou van de heele aantrekkelijkheid, de openbaring van mijn volstrekt meesterschap: met het volmaakte evenwicht waaraan men den rasacrobaat herkent, laat ik mijn stuur los, werp mijn hoofd in den nek en sla mijn armen open. Het is thans alsof ik zweef, twintig, dertig ronden lang.

Niet voordat ik terug op den plattegrond ben gegleden, mijn machien heb stilgelegd en een nieuwe cigaret aangestoken, geraakt de galerij uit haar verbazing en spanning. Maar als dan eindelijk het applaus, hetwelk ik met nederige salutjes beantwoord, losbreekt, is het des te onstuimiger. Er is gebrul, gegil, geklets van handen en in een grijzen damp van verbrande naphtha en olie zie ik alle gezichten bleek en strak als van beschonkenen. Zoo beleef

ik, niet ten onrechte trouwens, triomf na triomf, wat mij, zelfs meer dan alle geldelijk voordeel, ontroert en gelukkig maakt. Ik zal het op ons stukje aardbol zoover brengen als ik wil.

Wat mijn persoon en uiterlijk betreft: ik ben, geloof ik toch, een nette jongen, 28 jaar oud, heb een normale lengte, geen te groote voeten, een blond snorretje en alles staat behoorlijk op zijn plaats. Ik moet er zelfs, te oordeelen naar de begeerige blikken die vrouwen mij soms openlijk toewerpen, bekoorlijk uitzien. Ik houd niet bizonder veel van vrouwen. Ik taxeer haar waarde naar het uurtje plezier, dat ze me af en toe kunnen verschaffen. Ik wéét, wat er bij vrouwen te koop is: ontgoocheling en sjagrijn! Ik gedenk het lot van mijn gewezen en teederen vriend de clown Guido, die na allerrampzaligste ervaring met de mooie, blauwoogige Roza, midden een galavoorstelling, woest als een getergde chimpansee aan de rekken vloog; onder het enthousiaste gejuich van het publiek draaide hij zich drie keer rond, toen slingerde hij zich met zijn arm hoofd vooruit in het zaagmeel. Ze raapten Guido op en droegen hem weg, maar in het zaagmeel liet zijn gekloven schedel een roode vlek na, als een groote roode ster.

Ik zal niet varen gelijk Guido en ook niet gelijk den vuureter Alfons Stubbe; een tweede gewezen vriend van mij. Alfons át vuur, werkelijk, daar durf ik op zweren. Hij had het zonde gevonden 't publiek te bedriegen. Tot zijn kwade geest hem tot de ontdekking leidde dat, terwijl hij op het entreeverhoog voor de menigte 't gloeiend ijzer met de tong likte, achter 't gordijn zijn wettige echtgenoote Adèle behaaglijk de zoenen van een pokdaligen knecht in ontvangst nam. Toen Alfons dit zag, richtte hij de heete ijzerpunt op zijn eigen naakte borst. 't Weeke vleesch siste en loosde een stinkenden walm. Vervolgens Adèle bij de haren vattend, sleepte hij haar de straat op met deze woorden: ‘Als ik u om hals breng, beklaagt de wereld u nog. Daar kreng, ik lever u over aan uzelf.’ Hij verkocht zijn tent en geraakte aan den drank. En tot op dit oogenblik drinkt hij, tracht hij in de beneveling van den alcohol de

herinnering te smoren, aan wat hij eens aanbad. Een verloren man is hij, nog slechts de schim van den ronden, jovialen, blijmoedigen kerel die hij vroeger was.

Ik herhaal: voor een uurtje plezier kan ik een vrouw gebruiken. Maar voor de rest... Vrijheid rooven en harten breken, daar deugen ze voor.

II

Het is Zondagnamiddag, één uur en over het foorplein zengt een Congoleesche hitte. Alle tenten en barakken hebben het zeil nog neer. En dat is te begrijpen: bij zoo'n temperatuur waagt zich geen mensch op straat. Iedereen blijft zweetend in zijn plekje schaduw gehokt, zoodat er vóór den avond wel niet veel zal te verrichten vallen. Ik slenter doelloos maar wat rond... leegte, loomheid overal. Juist op het oogenblik, dat ik mijn mondharmonica uit mijn zak haal, om tegen mijn verveling in een airken te spelen, hoor ik achter mij een aanlokkend gesis. Ik ken dat gesis: het komt van ‘de gelaarsde kat’. Of juister gezegd van Jeannette, de 21-jarige dochter van den carrousseldirecteur Evarist Buck. Maar wegens de zwarte gelakeerde lederen botten waar ze winter en zomer, bij alle weer, mee rondklettert, noemt elke foorkramer haar uitsluitend: ‘de gelaarsde kat’. Ze heeft een mollig bruin vel, glad zwart haar met een krul over haar vorhoofd als een omgekeerd vraagteeken, en onder haar neus een donker donsje. Ook haar oogen zijn zwart. Ze is een mengsel van bruin en zwart. Een zwart-bruine kat. Alleen haar lippen zijn rood, omdat ze die verft. Ze is schromelijk hoovaardig, draagt groote gouden oorringen en om haar pols zeven gouden armbanden. Haar ontbreekt nog alleen een pralerig, kwispelenden staart. Daar ze het zich in 't hoofd heeft gezet, dat ik de man ben dien ze hebben moet, klampt ze mij bij iedere gelegenheid aan. Ze zal me natuurlijk niet hebben. Geen kwestie van. Zij evenmin als een ándere. Zij is een schoonheid, en een flirt wou ik met haar wel eens wagen,

doch vermits haar hoovaardigheid zoo iets niet toelaat, heb ik heelemaal het land aan haar.

‘Psst!... pssst!... Garcia...’ Ze noemt me bij mijn pseudoniem en als ik mij heb omgedraaid staat ze reeds voor mij, met op haar arm een klein grijs aapje dat verslonden aan een koekje peuzelt.

‘Nu vraag ik het u de laatste keer,’ zegt ze brutaal, want zóó is ze: brutaal en opdringerig als geen tweede. ‘Zijt ge van plan er binnenkort komaf mee te maken, ja of neen.’

Zoo groot als ik ben richt ik me op en zeg: ‘Nooit! Jeannette.’

Het aapje wipt op haar schouder en begluurt mij met zijn groene oogjes vijandig. Jeannette's oogen fonkelen. ‘Gij zijt een blaaskaak en een leelijke egoïst,’ zegt ze. ‘Gij denkt dat de wereld alleen om *u* draait en dat ge zelfs *mij* kunt missen. Maar we zullen zien, of ge mij kunt missen. Daarom heb ik besloten door te werken. Ik stel u voor de keus: u met mij te associeeren, of *tegen* mij te concurreeren!’ Ik moet erkennen, dat ik haar niet begrijp. Associeeren? Concurreeren? Is de hitte haar in het hoofd geslagen? Ik lach plots luid en treiterig. Zij, gesticuleerend, zoodat haar zeven gouden armbanden rinkelen, vaart uit op een toon alsof ze ruzie maakte. ‘Gooi het maar niet zoo ver. Het betreft uw Mur Italien.’

‘Wat?’ zeg ik, ‘bedoelt ge, dat ge u óók zoo'n “mur” gaat oprichten? Naast den mijne?’ Ik lach thans medelijdend: ‘O, kind: hebt ge mijn kuip al ooit van binnen gezien? Hebt ge al ooit met een moto gereden?’

Haar lip onder haar donker donsje trilt en zij sist: ‘Durft ge 't mij eens laten probeeren?’ En terwijl ze het aapje, dat achter zijn oor naar een vloo krauwt, weer op den arm neemt: ‘Ik heb er over gesproken met mijn papa, en hij zegt niet “neen”. Hij zegt: “Gij moet dat zelf best weten. Als ge armen en beenen breekt...” Maar ik antwoord, dat ik me nog geen teen breek! Met de moto van mijn broer heb ik het land minstens drie keer rondgereden en dat rijen in uw “mur”, wordt niet kwaad omdat ik er

geen grooter gedacht over heb, is eigenlijk een spelletje van niks.'

Dat laat ik mij niet welgevallen. Omdat ik weiger mij aan haar te koppelen, zal ze mij niet in mijn beroep bespotten. Doch beter dan met woorden, zal ik haar den hoon betaald zetten met haarzelf. Want dat ze zich met haar zelfbewustzijn een beschaming op den hals haalt, wie zou daaraan twijfelen? Ik zal haar overleveren aan het gejouw van mijn knechten. Ja, haar eens hartelijk uit te lachen is mijn wensch. Ik maak een buiging voor haar en zeg: 'Mademoiselle, kom dadelijk als ge wilt. Vermits ik niet beter vraag, dan in vriendschap die kwestie te regelen.'

Ze trekt haar adem door haar neus. En terwijl ze me lang en opmerkzaam aankijkt, meen ik in haar oogen droefheid te raden. Neen, neen, droefheid kan het niet zijn! Hoe zou ik, bij zoo'n scharminkel, de vatbaarheid voor eenig teeder gevoel kunnen veronderstellen! Het is eenvoudig schrik, daar ze reeds nu de onuitvoerbaarheid van haar gril beseft. En ik grinnik al stilletjes in mezelf. Doch plots smijt ze het aapje op den grond, geeft het met haar laars een trap tegen zijn achterste zoodat het zich met sprongen in de richting van den carroussel uit de voeten maakt, schuift haar met goud beladen arm onder mijn elleboog, en zegt luid en volstrekt beheerscht: 'A la bonheur.' Als een opgeleide, als een man die door zijn wijf uit de estaminets is gehaald, dwingt ze mij naast haar naar mijn tent op te stappen.

Ik denk van alles, maar slaag er toch niet in, mijn ongerustheid weg te redeneeren. Ik kan niet beter doen dan mij wijs maken, dat ze een grap wil uithalen. Doch met haar zuren blik en witgeworden neus, ziet ze er ver van grappig uit. Wat er ook van zij: de proef met de moto brengt ze niet tot een respectabel eind. Hetgeen mij maanden heeft gekost aan nauwgezette voorbereiding en geduldige oefening, speelt zij niet in een handomdraai klaar. Punt. Ik roep mijn knechten en beveel hun mijn tuniek en valhelm te halen. Jeannette wringt haar rokken in de broek en zegt: 'Plaats u in de galerij. Ik zal me inbeelden dat

gij het publiek zijt, dan gaat het eens zoo goed.' Zij is dus toch van plan te rijden. 'Zooals ge wilt,' zeg ik, en ga reeds: vanuit de hoogte zal ik des te beter van haar scheef probeersel kunnen genieten.

Mijn knechten, aan wie ik de toedracht der zaak uiteen leg, begrijpen niet of willen niet begrijpen. Ik betrap er hen op, dat ze achter mijn rug knipoogjes maken, zij gelooven aan een liefdessotternij. Tusschen hen in, over den rand van de kuip voorover buigend, zie ik Jeannette in mijn tuniek, met den valhelm op, de moto in gang zetten. Ze lijkt een dik rond jongetje. Maar duivelsch knap springt ze op de moto, het is alsof ze reeds heel haar leven met dergelijk tuig heeft omgegaan. En ik begin te zweeten. 'Stop!' roep ik. 'Ge rijdt u kapot! Dat neem ik niet op mijn verantwoordelijkheid!' Maar het geroffel van den motor is sterker dan mijn stem. Na een kalm bedachtzaam rondje, precies mijn manier van aanzetten, geeft Jeannette volle gas en zwaait over den 'mur'. Op een halve meter van den rand vliegt ze mij voorbij, schiet naar beneden, terug naar omhoog. 'Val!' mompel ik. In plaats van te vallen, rijdt ze nog wat harder. En nu laat ze waarachtig ook het stuur los, strekt de armen open. Zij gelijkt een vliegend kruis. Mijn kruis. Ik nijp mijn oogen dicht.

Als ze met een sierlijke zwenking, zacht terug op den plattegrond is gegleden, en den motor heeft stilgelegd, aanschouw ik mijn knechten. Pol krophalst, alsof hij zijn sjiek heeft ingeslikt en zegt: 'Verdomme.' André grijnst, als in een aanval van epilepsie. Maar plots klapt de stommerik opgewonden in de handen en dat doet hij voorzeker voor de helft om mij plezier te doen.

Maar ik, ik wankel mijn steiger af, alsof ik een rammeling heb gekregen.

Als ik bij Jeannette kom, neemt ze juist haar helm af. Ze betast het vraagteeken op haar voorhoofd, ziet zonderling bleek. Doch door den grijzen damp van verbrande naphtha en olie snelt ze eensklaps naar mij toe. 'Waar zijt ge nu, met uw blaaskakerij,' snauwt ze, werpt de armen om mijn hals, en schreit.

III

Ik klamp me vast aan de begoocheling dat het een leugen is, een onaangenaam bedrog, maar tevergeefs: het feit spreekt.

Om de uitbarsting van hilariteit vanwege mijn vijanden en benijders te vlieden, breek ik tijdens den nacht mijn ‘mur’ af en trek naar een andere stad. Ik lijk de worstelaar, die, geslagen, beladen met heete schande, treurig en eenzaam en aan zichzelf niet meer geloovend, de kampmat ruimt.

Zoo is het bestaan van den acrobaat: aan wispelturigheden en nederlagen onderhevig. Vandaag zijt ge een baas en denkt ge dat de roem en het fortuin u toelachen; morgen duikt, vlak naast u, iemand op, iemand zonder naam en zonder verleden, die door beter kunnen en grooter succes u onttroont en vernedert. In acrobatie mag men nooit zeggen dat men *de* baas is. Precies zooals men nooit op zijn gezondheid mag boffen. Want dan juist bespringt u de ziekte. Breekt er voor mij nu weer een tijd aan, dat ik mijn hersenen zal moeten kwellen, om iets nieuws uit te vinden? En zál ik iets vinden? Had ik, toen ik mijn soldatendienst achter den rug had, het postje van politieagent aanvaard dat de burgemeester van mijn geboortestad mij aanbood, dan waren al die beslommeringen, die thans mijn leven vergallen, niet mijn deel geworden. Dan was ik nu een man met een stabiele positie. Met mijn geleerdheid en flink voorkomen had ik het wellicht tot inspecteur of zelfs tot hoofdcommissaris gebracht.

In die àndere stad bereikt mij een brief van Jeannette. ‘Ik zal nog één maand geduld hebben: niks tegen u beginnen en niks rondbabbelen. Maar dan ook niet langer dan één maand! Toe, Garcia, wees nu eens verstandig, kan ik u nog definitiever bewijs leveren, van tot wat ik in staat ben, om uw dienares te mogen zijn. Toe, kom nu eindelijk tot het besef van de oprechtheid van mijn genegenheid. Ik weet dat ge lijdt, maar hoe lijd ik! Als ik in onzen molen

al die gelukkige paartjes zie begin ik puur van akeligheid te huilen. Toe, Garcia...'

Het moet aan mijn moreele inzinking worden toegeschreven, dat ik mij, geperst in plechtigen bruidegomsrok, door de gelaarsde kat naar stadhuis en kerk laat voeren. Op de vragen van den schepen van den Burgerlijken Stand en van den pastoor, of ik er in toestem de genaamde Jeannette Buck tot mijn echtgenoote te nemen, antwoord ik slechts met de lippen ja: mijn hart blijft afkeerig, ik heb Jeannette niet lief. Ik heb den indruk, dat ik mijn vrijheid en zelfstandigheid verkoop terwille van mijn attractie en mijn faam.

Heftig verzet ik mij tegen Jeannette's aanmatiging met mij in de kuip op te treden. Ik sla met de vuist op tafel, roepende, dat ik haar genomen heb als bedgenoote, en niet om me in mijn kuip te... Ik spreek het woord niet uit. Maar zij spreekt het uit. 'Te overtroeven,' zegt ze met een spotlach, en omhelst me vurig. 'O, gij groot kind! Gaat ge die blaaskakerij dan nooit afleeren!' Ze trekt zich achteruit, en het is alsof haar zwarte oogen mij verachting toefonkelen. 'Meen niet, dat ik getrouwd ben, om een minderwaardige rol te spelen.'

Vandaag, als ik na een korte boodschap in mijn woonwagen kom, ligt ze met een koppel blauwe billen op de sofa te huilen, niet van de pijn, maar van woede. Tijdens mijn afwezigheid is ze op de moto gaan zitten en na een viertal ritten neergestuikt. Ik lach en vraag of ze er nu genoeg van heeft, en of ze misschien dacht, dat het haar altijd zou meevallen zooals den eersten keer. Maar ik lach groen. Ik ben te vroeg met haar getrouwd! Doch reeds des anderendaags neemt ze revanche met in mijn kuip rond te zweven gelijk een bromvlieg in een pintglas. Dan eischt ze haar eigen moto op en zij staakt haar zagen, janken en tieren niet voor ik haar een splinternieuwen Sarolea 6 P.K. cadeau heb gedaan.

Neen, stellig is zij niet getrouwd om een minderwaardige rol te spelen, maar om over mij en over mijn attractie den plak te zwaaien: dit wordt me van langsom duide-

lijker. En wat baat mijn verzet, dat soms, wanneer haar doove eigengereidheid en drieste meestermakerij mijn bloed op kookpunt brengen, uitweg dreigt te zoeken in een hardhandige bewerking van haar rug. Zoodra ze merkt, dat het mij ten opperste stijgt, overrompelt ze mij met zoetigheden. Ze noemt me ‘schat’, begraaft mijn gezicht in haar boezem, kittelt me onder de kin, bevochtigt mijn kaken met zoenen. Ze trekt mijn schoenen uit, steekt een paar wel doorwarmde sloffen aan mijn voeten. En dit alles op een doodgewone, echt eenvoudige en innige manier, de manier der ware liefde. Zoodat ze mij belet te veronderstellen, dat ze huichelt. En hoe zou ik, in dergelijke omstandigheid, zoo harteloos kunnen zijn de hand tegen haar op te heffen. Want ik ben toch, bij mijn weten, geen schurk. Ik veronderstel integendeel, dat ze begrijpt, dat ze tegenover mij te ver is gegaan en daarom vol spijt, zich haast om den kwalijken indruk weg te nemen. Dus lost mijn verzet zich meestal op in een beerachtige norschheid waarover ik mij naderhand schaam, tot ik ontdek, dat Jeannette triomfeert, een stukje méér van mij en mijn ‘mur’ ingepalmd heeft. En het spelletje van opvliegen en gesust worden herbegint van voren aan.

Maar ik zal er geen hartkwaal van opdoen. Ik aanvaard een leven van gelijkmoedige onverschilligheid. Waarom niet! Onverschillig laat het mij, dat ze met mij in den ‘mur’ optreedt, dat ze mij in kunst en succes den loef afsteekt. - Ja, natuurlijk is haar succes overweldigend. Het is genoeg, dat een vrouw in een acrobatienummer beentjesover-mekaar legt, om het publiek van vervoering stuipen te doen krijgen. Maar de man-acrobaat, die moet zich een schele koppijn werken voor een mager bravotje. Zoo is het publiek: bevooroordeeld, dom, sentimenteel, burgerlijk en onrechtvaardig. Doch ondertusschen hoeft het, eerlijkheidshalve, toch gezegd, dat Jeannette inderdaad verbluffend sterk werkt. Ze rijdt leniger en veel langer met los stuur dan ik. In de kunst van het naar beneden schieten, doe ik absoluut voor haar onder. Ze viert zich uit op hààr ‘mur’ en zij is een verbazend bekwame ros. - Onver-

schillig laat het mij ook dat ze Pol en André aan de deur walst, vervolgens om de drie maanden van personeel verandert en ten slotte de grosse-caisse en den piston afdankt voor een donderenden pic-upp die met zijn ‘Marsch Lorraine’ en ‘Am schönen blauen Donau’ de draaiorgels van Autostrade en American Railway tot machtelooze blikmuziekjes verlaagt. En zal ik ruzie maken omdat ze geld breekt met hamers! Waartoe heb ik geld noodig! Als ik maar tijdig mijn soep en mijn roastbeef voorgeschoteld krijg en elken dag mijn zilveren koker gevuld vind met mijn portie cigaretten: ik rook er dagelijks 40. - Jeannette kookt met verstand van zaken en de cigaretten doet ze in per pak van 20 doosjes. In plaats van dus een smoel te zetten iederen keer dat ze zich, gedrapeerd in een nieuw toiletje, en dat gebeurt zoo om de maand, op de hakken voor mij omdraait, verklaar ik toeschietelijk: ‘Dat staat u nu eens oprecht prachtig. Zoo bekoorlijk zaagt ge er nog niet uit.’ Sinds lang heb ik opgehouden te tellen hoeveel paar laarzen ze onder 't bed heeft staan. Zijn het er nu 13 of 14? Ik weet alleen dat ze er heeft in alle kleuren: zwarte, grijze, bruine, zelfs een paar roode.

Als de verveling mij te pakken krijgt speel ik een airken op mijn mondharmonica. Zoo kan ik, mij dunkt, dit leventje nog duizend jaar uithouden, er zelfs dik bij worden. Ik weeg nu reeds over de 90 kilo. En voor een man van mijn lengte: 1 m 72, is dat al wat.

IV

Maar mijn verstand staat er toch bot op, hoe Jeannette het met haar waardigheid en temperament in overeenstemming heeft kunnen brengen, een knecht in dienst te nemen zooals dien Kyril Ivanovits, of hoe hij voor den drommel heeten mag; een Rus van geboorte, snotneus van 18 jaar, mager en geel als een gedroogde stokvisch: duw zijn oogen dicht en hij is dood. Een attractie, die zich respecteert, zorgt voor deugdelijk personeel; d.w.z.: kerels

met een voorkomen, waar het publiek te kijken aan heeft, die het publiek de degelijkheid van de inrichting suggereeren. Mijn Pol en André, dàt waren mannen van kaliber. Overigens vermoed ik dat dien Kyril een teringlijder is. Hij hoest en spuwt bloed in zijn zakdoek.

Zoo terloops geef ik aan Jeannette mijn indruk over dien Rus te kennen. Maar zij krult haar rug omhoog, net als een op den staart getrapte kat en snauwt: ‘De zieken en de mageren moeten òòk eten. En Kyril is een fijne jongen: absoluut onder alle opzichten beschaafd. En daarbij, wat een mooien naam heeft hij niet!’ En terwijl ze haar kromme rug naar mij toekeert, begint ze teemachtig te zingen: ‘Ky-ri-il!... Ky-y-ri-il... Ivaa-noo-vi-its!...

‘Mij goed,’ zeg ik, spring uit den woonwagen en slenter de stad in. Dat ze met haar Kyril naar de maan loopt. Het is nog vroeg in den morgen, een koele regen doorweekt mij, maar ik rook gelaten en vredig cigaretten. Als ik, rond den middag, terug bij den ‘mur’ beland, en door een reet in het zeil naar binnen kijk, om mij te vergewissen of het door de kap niet regent, zie ik boven in de galerij Kyril en Jeannette in elkaars armen liggen. Ik deins een stap achteruit. Er wentelen sterretjes voor mijn oogen. Het is alsof mijn hart kraakt.

Maar ik zeg: ‘Geen gekheden Garcia. Wat kan het u in den grond verdommen, ge hebt haar tòch niet lief.’

Met deze gedachte: wat kan het mij in den grond verdommen, werp ik mij in den woonwagen op de sofa en ga door met cigaretten rooken. Ik spring plots op, grijp mijn revolver uit de lade, werp hem terug waar hij lag, en sluit de lade. ‘Geen gekheden, Garcia. En het kan u inderdaad niet verdommen.’

Maar dat ik haar niet liefheb, beteekent toch niet, dat ik me zòò moet laten vernederen. Zoo iets verdraagt toch geen man? Weer op de sofa en weer cigaretten. Jeannette verschijnt: ‘Goeien middag, Garcia!’

Ik vecht tegen mezelf. Nu niet laten blijken dat ik jaloersch ben: haar dàt plezier niet gunnen. En ik ben immers niet jaloersch. ‘Goeien middag, Jeannette,’ ant-

woord ik. Zij zet de soep op tafel en ik schuif bij. Ik heb mijn telloor reeds half leeg als ze mij plots star beziet en zegt: ‘Hebt ge weer een beer ingeslikt of hebt ge buikpijn. Ge trekt zoo'n zure gezichten.’

Mijn lichaam zwelt in mijn kleeren. Ik strijk vlug met de keerzijde van mijn hand over mijn snorretje. ‘Dat denkt ge zoo maar, Jeannette. Ben zoo gezond als een bliek.’

Haar oogen worden groot, en die oogen schieten eensklaps vol water. ‘Eigenlijk is dat huwelijk van ons een vergissing, Garcia. Ik heb het van den eersten dag af gevoeld.’ Haar stem stijgt. ‘Ik heb me voor u uitgeput in bevalligheden maar ge zijt te lomp om het hart van een vrouw te verstaan. Een verstokte celibatair, dat zijt ge.’ Haar stem schreeuwt: ‘Turk! Uil! Leelijke turk en blagueur.’ Zij brengt een roze zakdoekje aan haar mond, en snikt. Maar dat gesnik slaat me niet uit mijn lood: ik kèn haar leepe streken.

‘Comedie!’ roep ik, en loop de straat op. Ik kruip in een huurauto en laat me knusjes de stad rondvoeren. Spelen op mijn mondharmonica en hier en daar in een estaminet mijn keel verfrisschen: ik heb het heel plezant. Maar ik zuip me niet zat, ik weet dat dat gevaarlijk zou kunnen worden. Te vier uur rijd ik met de auto, kap open, voorbij ‘Mur Italien’. Ze zijn er juist bezig aan de voorbereiding van een séance. Jeannette, in haar lederen uitrusting, pronkt op het entreeverhoog. Kyril, door zijn veel sterkeren maat geaccompagneerd, schreeuwt aamborstig naar het publiek de bekende formule: ‘Hier het buitengewone en artistieke experiment van...’ Maar wat beteekent dat! Hij schreeuwt alleen Jeannette's naam. En de mijne...? Ik spring op, roep dat ik er toch zeker ook nog ben. De auto voert me verder. Ik zink terug in de kussens. Ze hebben me niet eens een blik gegund. Neen, geen blik... Ben ik een uitgestooten man?

Voor dat waar zal zijn, zal ik nog wel een paar klappen hebben uitgedeeld. Ik laat me door Jeannette en haar teringlijder niet zoo maar over boord gooien.

En nu zuip ik.

Te middernacht, als ‘Mur Italien’ het zeil neer heeft en ik in den woonwagen geen licht meer bespeur, werk ik in de kuip met benzine en solferstekjes. Dan vlieg ik met Jeannette's Sarolea de stad uit. In het open veld houd ik even stil en draai me om. Boven de stad flakkert het vuur reeds tegen den hemel op. Ik schud het hoofd.

Bij het krieken van den morgen passeer ik de grens.

MARCEL MATTHIJS

Genezing door Aspirine

Van kleins af had ik keelpijn, twee à driemaal 's jaars gedurende veertien dagen à drie weken. In de tusschentijden voelde ik, ofwel nog iets van de vorige, ofwel de volgende aankomen. Werd ik bij toeval eens heelemaal niets gewaar, dan moest men mij maar in den rug aanroepen, zoodat ik vlug omkeek. De stijve kraag van mijn jasje duwde dan onder mijn kin tegen een gezwel dat pijn deed, een amandel. Maar wat wist ik toen van amandelen?

Ziek zat ik aan de stoof of het venster, omwonden met een dikken sjaal, magerkens, bleekskens en wat een oogen had ik toen! Voor een cent trok ik ze wijd open en liet ze bliksemen van woede. Geen oom, tante, kozijn, nicht, die er dien cent niet voor over had, want zij hadden zulke oogen, zeiden zij, nog nooit gezien. Ik zelf keek er dikwijls naar in den spiegel als ik alleen was. Steeds tot ik moest weggaan, want zij maakten mij ongerust en ik zocht gejaagd naar iets dat mij geheel in beslag nam, om ze te kunnen vergeten. Thans zie ik in den spiegel dat zij gebluscht zijn, overtogen. Zacht is hun blik. Ik vraag ze: wat hebt ge, wat doet u pijn? Alles.

Ik dierf niet slikken, maar gorgelen en eten moest ik. Dat was zooveel als met schuurpapier wrijven op rauw vleesch. Daarbij dan de hoofdpijn, de rillende koorts en heel dat gevoel van het ziek dier, dat zich oprolt en wegkruipt. Toch verdroeg ik dat alles graag, zelfs dapper, omdat ik veertien dagen kon zwijgen, lezen, fantaseeren, in mijzelf alleen zijn. En ook om de grootere toegenegenheid die mij slechts dán betoond werd in een maat, waarop ik gezond meende recht te hebben.

Later ben ik die keelpijn kwijt geraakt. Ik moest levertraan drinken, ik voelde mij een stinkdier. Mijn adem was levertraan. Telkens een makker mij te dicht naderde en walgend achteruitweek, lachte ik, maar van pijn. In de klas rispte de levertraan op, walgelijk en zuur. Ik rook zelf niets anders, at niets anders. Ik meende dat men mijn nadering al van verre rook en gaf al wat ik maar weg-

geven kon aan de makkers rond mij in de klas, omdat zij mijn stank verdroegen. En om hun uitbarsting te voorkomen, waarop ik elk oogenblik bedacht was: hij stinkt!

En nu is de keelpijn teruggekomen. Heeft het lichaam zijn bloeijaren al achter den rug, - hervalt het tot den zwakken staat der kinderjaren, de afbraak, de onttakeling? Boet ik mijn steeds met dubbel verbruik leven al in, ben ik vóór de jaren versleten? Mon Mulder stierf op zijn twee en dertigste, volgens den dokter zoo versleten als een man van negentig. Of noem ik uit gewoonte nog altijd keelpijn, wat ditmaal heel wat anders is, het zacht en kwaadaardig gezwel van kanker? Om 't even.

Ik heb geen tijd meer om ziek te zijn. Marie en de drie kinderen kan ik nipt in het leven houden door me bestendig een neurasthenie te werken. Ik heb ze nooit, zij mij bijna; ik houd ze juist op een halven meter afstand, mits elke vijf minuten te besteden aan een koerswandeling, met veel koud water te plassen en ‘rationeel’ te eten, ik en rationeel! Tot zulk petieterig leven ben ik verdoemd door de beschikking des Heeren, die geeft en neemt. De grootste held bezwijkt er onder, ik niet.

Niet zou gauw komt het welbekende op, of ik ben er bij met de onovertrefbare aspirine. Ik neem er twee en de angst van Marie, dat ik veertien dagen niets zal kunnen doen, gaat over. Ik heb haar honderdmaal verzekerd dat geen keelpijn ter wereld mij zal beletten te werken. Zij weet wel dat mijn wilskracht iets onmenschelijk wreeds is, maar kommer om den broode is nooit gerust: Arme-menschen-angst, genadeloos dwanggevoel!

Onlangs was ik er te laat bij. Eén vage duizeling bij het opstaan scheen mij niet genoeg voor twee aspirines. Ik had een onderhoud aangevraagd bij... wien ik zijn steun ging vragen voor... ik hoor schaterlachen tot hier! Drie dagen was ik woest geweest, omdat ik mezelf bevolen had: gaan zult ge. 's Middags reilde ik als een hond van koorts, maar dacht aan geen aspirine meer. Ik stond voor mijn eigen besluit, moest vertrekken en hield mijzelven dan maar voor den aap. Marie wilde na het eten wat rusten en praten, ik

had nog een kwartier tijd. Ik kon niet zitten, stond met den rug naar haar toe te trampelen; en zwijgen kon ik ook al niet.

Ik zal dus tot dien geleerden en machtigen man gaan, Marie, zeide ik, en hem zeggen: Heer, help mij. Hij zal mij op mijn schouders slaan, mij een sigaar aanbieden en een zetel. Het is eene ware vreugde, het een arme eens goed te laten hebben. Hij zal zich neerzetten in den zetel zijner macht en heerlijkheid en mij aanmoedigen tot het openhartig en vrijmoedig formuleeren van mijn verzoek. Ik zal, Marie, mijne driften bedwingend, mijne hoovaardige gedachten verdrijvend, denken aan u en de kinderen en een bescheiden, sympathieken indruk maken. Ik zal niet denken: gij verdommesche stommerik, gij omhooggekropen slak, gij pretentieuze, vuile intrigant, ik verga liever tot niespoeder dan u iets te vragen. Neen, Marie, voor oogen zal ik houden dat alle gezag van God komt, dewelke zich van de nederigste werktuigen weet te bedienen. Zeer geliefde, mij bedreigt slechts één gevaar. Gedachten zijn er niet in dat gezagvol hoofd, maar ik zou mij kunnen inbeelden dat hij denkt: Hier zit de hoovaardige die halsstarrig zijn hopeloozen weg gaat, hoe klein is hij ten slotte in zijn kommer om het aardsche; hier zit de held en beeft om een broodje. Marie, wat zal dan met mij geschieden of met hem? Verdrijven wij evenwel deze sombere voorgevoelens en laten wij tesamen, eerbiedig rechtstaande, in den geest ons vernederend, de bede herhalen die ik heden nog tot hem richten zal. Sta achter mij op, Marie, en spreek mij langzaam na: Heer ik heb slechts hersenen - Heer, ik heb slechts hersenen - en de nederigheid gebiedt mij te zeggen dat zij niet veel waard zijn. Gij Heer, hebt slechts macht, en de nederigheid gebiedt mij te zeggen dat zij van God komt en groot is. Indien dit alles ware, zou ik kunnen verhongeren zooals het mij betaamt - zou ik kunnen verhongeren zooals het mij betaamt. Want ik heb er tot hier van, spreek mij na, Marie, want ik heb er tot hier van. Want ik ben een keellijder van geboorte. Eten en drinken doet mij pijn - Eten en drin-

ken doet mij pijn. En nu zelfs ook ademen, ik stik. Schreeuw, Marie, ik stik. Edoch ik heb vrouw en kinderen. Tremolo: Edoch, ik heb vrouw en kinderen. Tremolissimo: En voor hen, Heer...

Ik knielde voor dien Heer. Ik had niet vermoed dat Marie stillekens had zitten schreien. Zij weet bij ondervinding dat zulke monologen mij verlichten en kalmeeren en hoort daarom verduldig het vreeselijkste aan. Zij beschouwt het, dunkt mij, als zenuwachtigheid en schijnt het niet belangrijker te vinden dan praat van een stomdronkene. Maar nu wierp ze zich letterlijk op mij, snikkend. Ze wilde niet meer dat ik ging. Ze had het zelf altijd zoo gevoeld, maar mij dit verborgen omdat ik het anders scheen op te vatten en zoo stil en kalm geweest was. Nu begreep ze wat ik leed, ze had mij liever om mijn trots, zoo moest haar man zijn, enzoovoorts, ik geraakte bijna niet meer los. Maar toch deed ik de deur nog eens open toen ik ze toe gekregen had: Heer, zal ik hem zeggen, brood voor vijf personen en voor vier wat saucisse de Boulogne. Door haar tranen heen lachte Marie, wat te hoog en te schril. Van de aspirines was natuurlijk geen kwestie meer geweest.

Om zes uur was ik terug. Marie vroeg maar halfjes hoe het gegaan was. Goed. Geen nadere vraag, om mij niet te doen herkauwen. Ik was haar held, enzoovoorts. Al die uren had ze aan mij gedacht, iets grootsch had haar opgericht in fierheid en moed. Ze zag er inderdaad heroïsch uit. Maar toen ik me niet liet kussen, omdat ik het weer op het lijf had, zonk ze plots in: de arme-menschen-angst was er weer.

Zenuwachtig begon zij door het huis te loopen. Eerst bracht ze mij aspirine. Dan ‘bleu de Méthylène’. Den derden keer schoot ze binnen om mij dadelijk naar bed te jagen en het water stond al op, zei ze, voor een warmen grog. Voortdurend klom haar angst. Een vierde jacht bracht een fleschje op, dat we van vrienden gekregen hadden, een specialiteit die binnen het uur genas. Den vijfden keer had ze niets meer kunnen vinden of uitdenken. Ge-

jaagd stond ze voor mij en vroeg hulpeloos met angstoogen: wat gaan we nù doen? Kalm en beslist stond ik op. Ze had slechts te wachten tot aan het souper: ik zou een paar aspirines nemen en op de slaapkamer wat in den morriszetel zitten. Na anderhalf uur zou ik opgeknapt zijn, mee eten, het gewone wandeltoertje doen en weer aan het werk gaan met de flesch Hulstkamp naast me. Morgen zou alles vergeten zijn.

Ze leefde op van die mannentaal, ik was haar taai en dapper ventje. Terwijl ik naar boven ging met de aspirine, hield ze mij de drie kinderen van het lijf, die weten dat ik met hen speel als ik niet werk.

Ik nam vier aspirines, zette me neer, stond op en in een woestheid nam ik er nog twee. Spoedig voelde ik me behaaglijk. De straat en het huis waren rustig, ik kwam aan 't zweven tusschen waken en slaap, goede herinneringen daagden op. Ik toonde de heele serie teekeningen, die ik als vrijwerkende jongen gemaakt had vóór ik verdoemd werd tot reklaamteekenen. Velen stonden bewonderend rond mij. Ik sprak hun over mijn kunst. Ik kon opeens in klare eenvoudige woorden uitspreken welk een genot zij voor mij was, hoe de teekening in mij was en ik, mij gewijd voelend, een voorname houding aannam; hoe al de lijnen in mijn hand zaten en er gratie was in mijn pols, zoodat ik hem eens gekust heb. Daarna was ik thuis en allen waren daar, ook de overledenen. Mijne kinderen speelden rustig met een voetbankje. Mijne moeder glimlachte en zei dat we nog eens allemaal samen waren. Ik rookte mijn pijp en zag klaar het werk dat ik nog te maken heb. Ik was gelukkig en rustig. Maar vader, die hier zit, dacht ik, is toch dood, ik zit hier toch op de slaapkamer om wat te rusten. Dit kwam mij onbelangrijk voor en ik bracht vader op een vertelsel uit zijn jeugd, dat ik als kind altijd graag gehoord had. Hij vertelde het. Met zevenen zaten wij met onze voeten op de stoof. Ik begon nu mijn werk voor de toekomst te ordenen, terwijl vaders vertelsel gezapig vorderde. Daarna was ik in het huis van mijn jongste, het nu driejarig Elsje. Zij was een prachtige vrouw, had

twee mooie kindertjes. Zij was groot, had een gebreid wit wollen kleedje aan, draaide zich plotseling om naar mij en zeide: ik ben gelukkig. Mij sprongen de tranen uit de oogen. Ik wilde zeggen dat ik slechts daarop gewacht had, slechts daarvoor geleefd, maar het geluk verlamde mij, ik kon niets uitbrengen en kreeg een steek vlak in het hart.

Ik was wakker en kon noch roepen, noch bewegen. Mijn oogen verdonkerden. Nog tweemaal kort na elkaar werd ik in het hart gestoken. Ik wist dat dit het einde was. In de familie sterven wij allemaal zoo. Wij hebben wat griep, voelen ons moe worden, glimlachen en ons hart begeeft. Wij sterven vriendelijk en wars van vertoon. Mijn tante vroeg te drinken, werkte zich wat recht, zeide merci vóór zij gedronken had, zonk terug, glimlachte, stierf. Mijn oom zat met wat griep achter de stoof. Een buurman bracht hem in vollen winter een handvol prachtige appelen. Een ervan rolde van de tafel. Mijn oom raapte hem op, bracht de hand aan het hart, fluisterde, glimlachte en stierf. Mijn vaders groote goede handen lagen weerszijden op den rand van het bed. Hij keerde ze om met de palmen naar boven, zoodat moeder en ik er elk eene namen alsof hij ze aanbood. Hij proefde tweemaal alsof hij een fijnen smaak op de lippen kreeg en stierf.

Ik hoorde beneden Marie en de kinderen. Gruwelijke angst greep mij aan. Nog een paar seconden. Ik wilde opstaan en kon niet. Stamp op den vloer, dacht ik, maar deed het niet, ik bleef achterover liggen. Ik zag de angstige oogen van Marie, toen zij de rekeningen van mijn begrafenis kreeg. Zij kon ze niet betalen en dierf het niemand bekennen.

Dit alles kan slechts een oogenblik geduurd hebben, waarschijnlijk niet langer dan het steken zelf. Daarna lag ik kalm te wachten op de laatste kramp die mij zou dooden.

Nabijer dan zoo kan de dood niet komen. In een trein b.v. of een auto, bij een ongeluk, werken de instincten geheel anders. Het menschelijk dier voelt zich gezond en begrijpt in een bliksemschicht zijn kansen in dat kort, brutaal hazardspel van niet meer te beheerschen geweld. Een

verstikking door gas is banaal. De bedwelming is oogenblikkelijk. Men controleert nauwelijks het begin der zwijmeling en van het sterven voelt men niets. Pikanter doodsaanrakingen zijn nog zachter dan wat ik beschrijf. Bijvoorbeeld in den nanacht langs het park staande gehouden worden door een dikken schoelie, die op gezag van een revolver geld of leven eischt. Alles voelen oprispen, grijpen naar de zeldzame kans, hem het geld reiken en vragen: maar schiet mij nu ook dood, hier naast mijn vinger. Hij kijkt om, geprikkeld door een demonische lust, of hij nog veilig zal uit de voeten geraken. In dat eene oogenblik is er wel nabijheid. Doe het zelf, zegt hij. Geef dan hier. Dan ben ik, zegt hij, g...v..d... mijn revolver kwijt, zot. Ofwel een ander voorbeeld: bij het slapen gaan op de onderste traptree een krant vinden, ze tien treden hoog meenemen en onnoozel weg lezen dat volgens een geleerde elk oogenblik op aarde een zoo ontzaglijke meteoor te verwachten is, dat reeds haar nadering ons tot op het gebeente zal verschroeien, de zeeën doen koken en het vasteland vloeibaar maken. Grimlachen, de krant over de leuning naar beneden werpen, gedachteloos inslapen en plotseling wakker schieten, rillend en zweetend van een panischen dierenangst. Zelfs dan is de dood niet zoo nabij.

Nu was zij in mij, de punt van haar stilet stond op mijn hart. Zij verrichtte haar werk met dezelfde noodzakelijkheid als mijn organen de hunne; ik kon haar evenmin beletten toe te tasten, als ik b.v. mijn lever beletten kon bloed te verwerken. Ik had slechts te wachten op het volgend oogenblik. Nu begon ik mij rekenschap te geven van den toestand. Beneden Marie en de kinderen, ik lag hier te sterven. Marie zou mij straks door den oudste laten roepen voor het souper. De bengel zou mij niet wakker krijgen, beneden zeggen dat ik zoo vast sliep en Marie zou antwoorden: Laat vader dan maar slapen. En zou een uurtje later de kleinste naar bed brengen, het licht aanknippen en mij dood vinden. Mocht ik haar zoo iets aandoen? Moest ik niet op den grond stampen tot zij de trappen opstormde? Maar wat dan? Wat kon ik haar zeggen als ik

ten minste spreken kon: Marie, ik laat u zitten en voor u weet ik geen uitkomst. Eigenlijk had ik maar één behoefte: te zeggen: Marie ik dank u en voor eeuwig de oogen te sluiten. Maar nu ging van overal een geweldige schaterlach op en ik zag, snel achter elkaar, drie vier filmbeelden met koppen die proestten en gierden, zooals men in de film vaak de uitwerking op het publiek toont, van door Charlie of anderen uitgehaalde fratsen. Ik dank u Marie, voor tafel en bed en voor de kinderen, alles was even lekker en nu ga ik. Zonder levensverzekering, zonder pensioen, zonder fortuin. Trek uw plan, salut. Ik zat onthutst over deze bespotting van een diep en plechtig dankgevoel, maar ik had de geestkracht niet om ze te weerleggen en ik bekende, zwak en ziek, dat ik Marie maar wilde roepen om niet als een hond alleen te moeten sterven. Het zou haar pijn slechts verlengen, ik verzaakte er aan. De gedachte aan wat zij van dezen avond af zou te lijden hebben, verloor haren greep op mij; ik zag mij voor het eerst zooals ik werkelijk ben, misschien ik alleen, misschien allen.

Welhoe, kunt gij sterven zonder afscheid te nemen, hebt gij ten minste geen behoefte om uw drie kinderkens nog eens te zien? Mijn verontwaardiging beschaamde mij en ik dierf eerst voor de waarheid niet uitkomen. Maar spoedig nam een wreede oprechtheid haar rechten, de leugen vluchtte voor den naderenden dood.

Ik erkende dat ik altijd eenzaam geweest ben in een eenzaamheid zoo absoluut dat woorden en beeldspraak er slap op afschampen. Ik heb nooit van iemand gehouden, ik heb nooit in iets geloofd. Verbaasd staarde ik in mijzelven, - een zachte vrede streek over mij neer - ik zag dat ik eindelijk mijzelven gevonden had. Als kind werd ik opgevoed en een verborgen stem zegde mij dat dit alles onzin was. Maar ik zag hoe andere kinderen er in geloofden, hun ouders liefhadden, verdriet hadden wanneer zij stierven, vroom baden, moed, zelfopoffering, eerbied, wellevendheid op prijs stelden en nastreefden en ik vermocht innerlijk niets tegen dat alles en zeide: het hoort dus zoo, het moet dus zoo, het zal dus wel zoo zijn, ik alleen ben

slecht. Ik heb dat gareel op mij genomen, maar het nooit met oprechte overtuiging gedragen. Andere begrippen werden mij bijgebracht, ‘hoogere’. Toen ik ze eerst hoorde, nam ik ze niet eens ernstig op. Ik herinner mij dat zij mij voorkwamen als lessen die men leeren moest voor den concours en daarna weer mocht vergeten. Een soort onderlinge afspraken, zooals die van de wellevendheid, die ook niet vereischen te zijn en te denken zooals men zich voordoet. Ik had vaak het gevoel dat dit alles mij niet aanging.

Ik vroeg mij af of ik dan alleen verstandig was, wierp soms brandend van drift een scherp woord in het gezelschap en keek allen in het kalk der oogen. Maar ik zag niets dan ergernis en trok mij terug in een bitter vermoeden van mijn slechtheid. Gedurig zag ik de klare bewijzen dat allen rondom mij deze dingen pijnlijk ernstig opnamen en ik heb ook dát gareel op mij genomen. Zelfs de dingen die ingeboren heeten, de natuurnoodzakelijke gevoelens, heb ik niet gekend en steeds moeten veinzen. Ik heb verdriet, vreugde en liefde geuit, zooals ik anderen dat zag doen, of vernomen had, of gelezen dat zij het deden. Altijd, altijd. Eens was mijne vrouw in levensgevaar, de dokter deed mij met een recept naar den apotheker ijlen. Halfweg op het trottoir verrolde opeens mijn bloed van angst dat ik haar verliezen zou en toen heb ik geweend van geluk en hardop gekermd: ik heb lief, ik heb lief! Twee jaar later brak mijn zoontje Eric zijn arm. Hij had een blauw en wit gebreid lijfje aan. Toen wij hem dat uittrokken, voorzichtig, wisten wij nog niet dat de beensplinters door de huid staken. Een splinter haperde in de blauwe saai en mijn kind liet een schreeuw, zooals een wolf, denk ik, moet huilen als het wolfijzer zijn pooten kraakt. Die schreeuw is door mijn ruggemerg gereden, ik heb al de pijn van mijn kind gevoeld, ik heb mijn kind snikkend gekust, ik was onuitsprekelijk gelukkig, mijn eenzaamheid was opgeheven. Tweemaal in een heel leven.

Hoe heb ik gegrijnsd als dichters zich eenzaam noemden, omdat hun buurlui den zonsondergang niet zoo mooi vonden als zij. Of intellectueelen omdat zij niet met

iedereen over hun liefhebberij kunnen praten. Of kolonialen omdat zij tusschen zwarten leefden. Ik heb tusschen menschen geleefd en ben geen mensch, indien zij zijn wat zij beweren.

Soms overviel mij den doodsangst van in een geheime krankzinnigheid te leven. Maanden lang tobde ik mij af met een vertwijfeld onderzoek van mijn hersens. Ik wantrouwde een moeiteloos dwars door de dingen heen zien en onderwierp mijn geest aan de logica, die volgens de normalen criterium is van gezond denken. Ik onderzocht de begrippen en de leeringen met strenge stelselmatigheid, ontleedde geschriften van ‘groote geesten’ en ondervond dat mijn intuïtie mij van kleinsaf secuur had geleid. Zoo ben ik trotsch geworden, onmenschelijk hard, spotziek, synisch, sarcastisch. Van kleinsaf verschuwd en hopeloos bedeesd door een besef van moreele minderwaardigheid, werd ik nu nog vreemder en onverklaarder voor allen, die onder deze ‘nederigheid’ mijne ‘matelooze pretentie’ ontdekten. Als ik dronken ben, raas ik over mijn verstand. Mijne gedachten beginnen eerst, zeg ik dan, waar die van u allen eindigen. Na nog twee glazen sta ik bleek van woede recht, sla op de tafel en beweer mij niet meer te laten wijsmaken dat ik alleen geen mensch ben. Gij allen zijt huichelaars in uw doen en idioten in uw denken. Ik alleen, ik gansch alleen tegen allen, ben mensch. Dan beweeg ik mij vrij en mannelijk en wend mij vriendelijk tot de anders gevreesde vrouwen, mij verbeeldend dat zij mij alle zullen ter wille zijn op een koel bevel. Maar na den roes zie ik verschrikte oogen mij onderzoekend aankijken en ik ben eenzamer dan ooit. En ik bedrink mij alleen en schrei. En ik moet met kleine kinderkens kunnen spelen, dan bestaat de realiteit niet.

Ik zou aan deze eenzaamheid ten onder gegaan zijn. Op een van de tallooze dagen dat ik het liegen en veinzen beu was, zou ik me neergeschoten hebben als een hond. Zonder eenig geloof in iets dat de boeken schrijven, de geloovigen leeraren, de menschen erkennen als waardevol, of gebruiken tot estimatie van alle dingen, zou ik ten slotte

het slachtoffer van mijn lafheid geworden zijn. Ik zou geloofd hebben dat ik een monster was en mijzelven vernietigd, maar iets anders heeft de voltrekking belet van dat fatum, elken dag dieper onder te dompelen in mijn eenzaamheid en de nutteloosheid van alles: een fanatiek gevoel voor ‘recht’. Het onrecht van deze wereld heeft mij wakker gehouden, mij razend doen opspringen van een lusteloos bed, waarop ik anders liever voor eeuwig zou ingeslapen zijn. Of het aan mij of anderen gepleegd werd, aan mensch of dier, het heeft mij geraakt, gefolterd, verbitterd, het heeft mij doen wrokken en vechten, vertwijfeld en zonder genade. Aan de smeerlapperij heb ik mijn voortbestaan te ‘danken’, zij hield altruïsme in mij brandend, al deed zij mijn verachting groeien voor een vuile horde, die met al haar edels, waaraan ik nooit gelooven kon, laffer en gemeener was dan ik, onmensch, ook maar dierf denken. Don Quichotesk heb ik er tegen gevochten. Nu is dit ten einde.

Ik glimlachte. Een laatste maal had ik dus uit gewoonte willen veinzen, omdat ik gelezen had en gehoord dat men fatsoenlijk sterft met het verlangen vrouw en kinderen een laatste maal te zien en afscheid te nemen. Nu bekende ik dat het mij onverschillig liet. Zij zouden treuren en gebrek lijden, het ging mij niet aan. Ik kreveerde. Goed. Punt.

De twee oudsten waren in alle stilte de trap op geslopen. Aan de deur van de slaapkamer vergaten ze dat ze moesten stil zijn om door moeder niet gehoord te worden. Ze gunden elkaar het voorrecht niet de deur te openen, rolden vechtend over het trapvloertje en vielen opeens binnen, elkaar bij de haren snokkend en wegduwend. Toen zagen ze mij in den zetel liggen en naderden, bedeesd, meende ik, geslagen door een vaag gevoel van doods aanwezigheid. Maar opeens gilden zij aan weerskanten vreeselijk in mijn ooren om mij verschrikt te doen wakker schieten. Genoeg om een gezonde via een geelzucht aan zijn graf te helpen. Ik gunde hun dat genoegen. Het gaf zeer juist aan hoe eenzaam ik lag te sterven, zooals ik ge-

leefd had. Toen zij zagen dat ik kalm liggen bleef, begonnen zij over mij heen fluisterend te twisten. Zij verweten elkander mij niet rustig te laten slapen, vermaanden elkander nu weer weg te gaan, wilden geen van beiden den eersten stap doen en met een ‘wacht, manneke, tot op de trap’ verlieten zij mij. De deur was nauwelijks toe als ik ze alweer hoorde rollen. Het was waarschijnlijk de onderligger die de deur bombardeerde met zijn hielen, tot Marie hun afwezigheid bemerkte en ze naar beneden riep.

Mijn hoofd wordt ijl en helder. Alles weergalmt er in zooals stappen in den nacht, alle beelden staan in strak licht van een vriesnachtmaan. Een postbode draagt mijn doodsbericht uit, de busklepjes kletteren. Ik zie een voor een mijn vijanden den brief openen. Zij zijn talrijk, ik ben er fier op, ik heb het er ook naar gemaakt. Er zijn er bij die mij nooit gezien hebben, maar zij hebben bestendig het gevoel gehad dat ik hen doorzag en verachtte. Ik ben trotsch op hen. De eerste ontstelt en wordt plotseling heel blij. Hij heeft mij in den duik gehaat en gevreesd. Van pure blijdschap komt hij 's namiddags bellen, om zoo mogelijk de eerste te zijn en ridderlijk te doen. Ik zie Marie vóór hem staan, hoor zijn stem beven. Meeningsverschillen, temperament, maar hij heeft mij altijd gewaardeerd, ja mevrouw, gij zoudt het niet gelooven, hij heeft mij zelfs in zijn hart gedragen.

Nog verheldert mijn hoofd tot een soort alomtegenwoordigheid. Ik zie ze in één beeld allen tegelijk in hun verschillende woningen en vertrekken den brief openen, verbleeken. Een beeldt zich in schuld te hebben aan mijn dood, omdat een historie met hem mij destijds ziek gemaakt heeft. Hij bestrijdt die gedachte en erkent vroom den vinger Gods. Alhoewel wij Gods raadsbesluiten nooit kunnen doorgronden, is het hem duidelijk dat mijn schielijke dood de eenige oplossing was. Hij weet dat op mijn lippen geheimen verzegeld werden en dankt den Heer, die alles ten beste weet te schikken. En bidt voor mijne ziel.

Een ander treurt op staanden voet, zoekt zijne vrienden op en bejammert mijn dood met doffe stem en zuchten.

Hij werpt wat aarde op mijn kist, keert zich om; een gevoel van veiligheid maakt zich van hem meester en hij schaamt zich niet meer.

Ik zie ze uit hun huizen aanrukken voor mijn begrafenis: het koor der verheugden. Een zware, malsche, zalvende stem spreekt aan mijn open graf. Het is die van den koster uit een Kempisch dorp. Ik kwam daar vroeger eenmaal 's jaars op denzelfden dag, dronk een pint in zijn herberg tegenover de kerk en hij presenteerde mij een snuifje. Ik zie de verheugden luisteren en nu bevangt mij woede. Ik kan mijn vijanden niet verlaten, ik wil ze vernietigen.

Jachtig hijg ik. Fatsoenlijk sterft men met een vergiffenis. Ik ben lang genoeg fatsoenlijk geweest, stervend wil ik mezelf zijn. Ik wil dit gespuis van mijn kist weg houden, hun het plezier van het huichelen vooraf bederven. Maar het gaat mij zooals daareven Marie, toen zij fleschjes en pillen aandroeg: als ik alles bedacht heb, voel ik mij machteloos. Dan maak ik koelbloedig het besluit hunne namen op een brief te schrijven en daaronder te zetten dat zij mij gedood hebben.

Waarom denkt gij dat ik het niet gedaan heb, gij die ‘het nobele in mijn karakter’ hebt geprezen, gij die mij zoudt verontschuldigd hebben omdat mijn vulcanische aard mij een laatste poets had gespeeld? Ik heb het niet gedaan, enkel en alleen omdat niemand het feit zelf zou geloofd hebben, niemand geloofd dat ik zoo iets bij volle kennis had uitgehaald. Want gij zijt door dik en dun edel, gij kent per force der maat de menschelijkheid en wat ze overschrijdt is abnormaal. En de verheugden zouden met des te lichteren tred gekomen zijn en slechts edeler en vergevingsgezinder rond mijn graf hebben gestaan.

Het godlasterlijkste schoot nu te kort. Ik begreep wat ik nooit wilde begrijpen: mijn machteloosheid. Ik leefde niet, ik werd geleefd, deed niet, maar werd gedaan. Ik droeg mijn huichelarij als een verdoemde lafheid en wist niet dat het mij onmogelijk was mezelf te zijn. Had ik als kind mijn banden verbroken, men zou mij opgesloten hebben

bij de abnormalen-vanaf-hun-geboorte. Had ik het later gedaan, men zou uitgemaakt hebben dat ik plotseling schizophreen geworden was. Nu schrijf ik het u zwart op wit. Men zal het literatuur noemen. De vijanden, die deze woorden ernstig opnemen, zullen mij gek of ziek verklaren, de anderen mij verdedigen, volhoudend dat het werkelijk literatuur is. Dat is dus literatuur! Het is mij onmogelijk ernstig genomen te worden. Het wezen dat ik ben heeft geen bestaansrecht, dus bestaat het voor u ook niet.

Kom nu, siste ik tusschen mijn tanden, kom nu. Het was geen poëtisch doodsverlangen van een zeer gezond dichter, maar een passie, geil en onstuimig als naar een vrouw. Ik duwde mijn borst naar de punt van een dolk die op mijn hartvlies geprikt had. Stoot nu toch toe, verdoemde complimentenmaker.

Ik zat recht en staarde verdwaasd in de kamer. Hoelang had ik nu gewacht? Moest ik wel sterven? Ik vroeg mij af of een zoo hartstochtelijk doodsverlangen niet een verhevigde levensdrang was en zie, ik begon inderdaad aan mijn werk te denken. En weer met de kinderlijke illusie van vroeger: het werk om den broode zoo snel te kunnen maken, dat mij tijd zou resten voor mijn kunst. Het kwam mij weerom voor alsof ik meer gedroomd en tijd verspild had dan gewerkt. En dat voor reklaamteekeningen! Ik geloofde weer vast in de ‘rationeele werkwijze’ waarmee ik de helft van den tijd zou uitsparen voor mijn kunst.

Ik zeide luidop: mijn kunst. Het was alsof ik vervoerd een kus gaf. Zelfs Marie gelooft niet meer dat ik ooit een enkel kunstwerk zal kunnen voortbrengen. In de slavernij van het broodwerk oud worden en sterven indien ik hier niet sterf.

Langzaam vat mij een bevangenheid, een kilte in de maagstreek. Zij stijgt hooger naar de longen, mijn adem is beklemd. Dus komt de dood langzaam en zal mij wurgen. Ik zie Lodderoog vlak voor mij, een leeraar uit de humaniorajaren; een valscher, hersenloozer wezen heb ik

nooit ontmoet. Hij kijkt mij aan uit de hoeken van zijn gezwollen oogen en peutert aan een grooten zwarten tand met een rood lucifertje. Hij zegt niets maar kijkt mij zoo gemeen en tergend aan dat ik hem begrijp. Uw kunst, wil hij zeggen, leer uw Grieksche les, maak uw werk van mathematieken. Sinds zooveel jaren zit ge in mijn klas en heb ik u in de gaten. Uw kunstwerken zouden toch ook maar leugens zijn, werk zooals wij menschen het mooi vinden en waarin menschen als wij zich uitspreken zooals zij zijn. Dat kan uw kunst niet zijn, ge hebt het nu zelf bekend, gij zijt immers niet als wij, gij zijt een ander wezen.

Ik voel dat hij gelijk heeft. Hij grinnikt zooals hij dat deed toen hij mij in volle klas sarde tot ik bleek en groen werd. Hij steekt zijn vinger in zijn neus, haalt den vuilen rooden snuifzakdoek boven, waarvan ik altijd zoo walgde, snuit, rochelt er in en zet zijn les voort: Wij menschen...

Hij heeft gelijk. Ik heb laf en huichelachtig van een conventioneele kunst gedroomd, de kunst die mijn wezen zou uitspreken zou geen kunst zijn. Misschien doen de mieren ook aan kunst, maar wat heeft de mensch daaraan.

Toen ben ik met een ruk rechtgesprongen. Ik was absoluut zeker dat een zoo woeste beweging mij dooden moest. Ik zou zwijmelen, neervallen en vallend mijn mond in een breeden lach trekken, opdat iedereen zien zou en erkennen: hoe blij was hij toen hij voelde dat het gedaan was.

Maar ik zwijmelde niet en begon integendeel energiek door de kamer te stappen. Het was een uitdaging van wie niets meer te verliezen heeft. Mijn stap was jeugdbondachtig blij en sterk. Ik telde luchthartig op mijn vingeren hoe ver ik al was. De wijsvinger: gehechtheid aan vrouw, kinderen, vrienden. Wijsvinger neer. De middelvinger: gehechtheid aan vijanden. Middelvinger neer. De ringvinger: gehechtheid aan mijn werk. Ringvinger neer. De pink. Soms nog iets voor de pink? Pink neer. Ik sprak luid en als een speaker in een groote vergadering: thans zullen wij overgaan tot de lichaamsoefeningen. Ik begon een woeste kamergymnastiek. Mijn bewegingen waren lenig en krachtig. Zij gaven mij een zonderling genot.

Mijn bengels hadden de deur niet in de klink gesloten. De kleinste duwde ze open, stak haar kopje binnen en deed piep. In mijn leven heeft ze niet anders dan piep gedaan, ik doe ook nog even piep, kom hier. Ik pakte haar op en zette mijn oefeningen voort, verzwaard met haar gewicht, maar wel bedacht om haar bij de eerste zwijmeling tegen mij aan te drukken, zoodat zij op mij zou vallen en zich geen pijn doen.

Toen Marie mij kwam roepen voor het avondeten stond ik al in broek en hemd en zoo wild en rood als de kleine. Zij lachte met mijn rust. Ik at weer zooals doorgaans: rap, veel en gulzig en zonder spreken. De angst van Marie was geweken, haar liefde was groot. Dan sloot ik mij op met den Hulstkamp en werkte licht en vurig.

Maar den volgenden morgen ontwaakte ik, met ontzetting vaststellend dat ik nu verder moest leven. Zonder liefde, zonder geloof, zonder vijanden, zonder kunst. En zie ik leef voort en ik verzeker u: niet zoo maar. Neen, jong en sterk en alle dagen lach ik. Uit volle borst, ongedwongen, joviaal en onaanraakbaar lach ik. De lach trekt mij aan, waar ik hem hoor ga ik er naartoe. Lachend kijk ik de lachers recht in hun oogen en dan worden wij een seconde ernstig en dan is er iets dat wij van elkander verstaan hebben. Ik ben tóch een mensch.

GERARD WALSCHAP

De Keerzijde

Waarheid en zekerheid

Het eenige citaat dat Van Duinkerken (De Gids, Febr.) uit Helman's *Orkaan bij nacht* licht, is feitelijk het Leitmotiv van Helman's heele werk sinds *Het euvel Gods* en misschien wel de quintessens van den heelen Helman sedert zijn afreis naar Spanje. Het luidt aldus:

'Ik heb nu pas ontdekt, dat er geen sprookjes zijn, dat wat ik dwaas genoeg was te verlangen in die vroege jaren, waan is en bedenksel van verzwakte menschen in een zieke samenleving. Er is meer en beter. Sprookjes zijn voor kinderlijke geesten, voor degenen, die te klein of laf zijn om de werkelijkheid te aanvaarden. Maar de werkelijkheid te zien en in de werkelijkheid je plaats te vinden, dàt is eerst verovering en wijsheid. Leven: school der werkelijkheid. En zelfopvoeding: leeren zien wat werkelijkheid is achter alle sprookjes. Want de werkelijkheid is wonderlijk, edeler, mooier dan de beste fabels. En er zijn niet veel verhaaltjes die de schoonheid van het werkelijke ook maar van ver benaderen...'

Het is duidelijk dat 'werkelijkheid' hier gebruikt wordt voor 'waarheid', die omschreven wordt als een conformiteit aan de werkelijkheid. Helman vermijdt dat woord, misschien uit tijdelijke antipathie voor dit vroeger te veel en te lichtvaardig gebruikte, vermoedelijk echter uit angst ervoor. Wie eenmaal het totaal zijner zekerheden heeft opgegeven, zweert begrijpelijkerwijze niet licht meer bij zijn waarheid en noemt het nieuw verworvene voorzichtigheidshalve werkelijkheid. De zaak blijft dezelfde, alleen de naam is anders. Een objectief geachte werkelijkheid innerlijk als zoodanig erkennen, is alweer een conformiteit instellen tusschen eigen geest en werkelijkheid, dus alweer een waarheid belijden. Opmerkelijk is het met welk hardnekkig vuur Helman, zonder veel overgang, zich daarop toelegt. Bij de teleurgestelden door het katholicisme is zulks verre van gewoon. Hun teleurstelling is grooter daar hun zekerheden solieder waren, hun leegte oneindiger daar hun bezit gevulder was. In den regel komen zij hun afschuw voor doctrinarisme niet te boven en rijpen zij, liberaler dan allen, tot een humanitair scepticisme. Althans indien zij zich verwijderd hebben langs de helsche wegen van den geest. Want de impulsieven, die maar vloekend heengegaan zijn omdat de pastoors niet deugen, of dergelijken onzin, die dus eigenlijk nog gelooven en dus ook biechtvaders zullen laten opbellen, zoodra zich een complicatie zal voegen bij hun griep, doen niets anders dan hun doctrinarisme voortzetten en werpen zich bij voorkeur op een hypercommunisme, waarin ook aan niets getwijfeld wordt en alles niet minder zeker vaststaat. Tot deze laatsten schijnt Helman geenszins te behooren en toch doet hij niets dan doceeren en pleiten. Ik vind er maar eene enkele verklaring voor: dat hij zich in den

baaierd van den ommekeer niet meer in handen heeft en onbeheerscht tot kunst wil verwerken wat slechts de verre innerlijke voorbereiding tot het kunstwerk is. Wie een katholieken roman wil schrijven, moet geen beredeneerden uitleg van den cathechismus maken, maar zich zoo van de leerstellingen laten doortrekken dat hij het leven nog alleen door dien bril kan zien. Helman schrijft altijd maar zijn nieuwen catechismus, licht hem toe met voorbeelden, wijdt er over uit, verantwoordt, bewijst hem. Ik geloof dat dit voor ons binnenkamerwerk is, voorbereidingsarbeid, (wat een bescheiden onopvallend woord voor een gruwelijke zaak) en dat wij slechts kunnen schrijven, wanneer we er dat heelhuids afgebracht hebben, zonder dat er verder een haan naar kraait.

'Sprookjes zijn voor kinderlijke geesten, voor degenen die te klein of laf zijn om de werkelijkheid te aanvaarden.' Aldus Helman, duidelijk genoeg, maar toch de terminologie veronachtzamend, die als volgt juist wordt: 'Geloof is voor kinderlijke geesten, voor degenen die te klein of laf zijn om de waarheid te aanvaarden.' Ieder die nadenkt in Helman's richting, moet op zeker oogenblik met ontzetting de voor hem onbegrijpelijk geworden continuïteit van het geloofsverschijnsel aanstaren. Die ontzetting moet zich nadien uitbreiden tot het nog algemeener verschijnsel dat, om maar zeker veel te weinig te zeggen, tachtig procent der menschen sterven zooals zij geboren en opgevoed zijn, nl. met de geestesbagage, opgeladen toen zij nog niet denken konden. Hij verdeelt dan, en Helman doet het hier, de menschheid in twee: een meerderheid die gelooft (en alle in onrijpheid opgedane ideeën zijn geloof) en een minderheid die de waarheid zoekt (Helman noemt het 'de werkelijkheid aanvaarden'.) Helman noemt de eersten klein of laf, de tweeden veroveraars en wijzen. Dat de tweeden een meer dan menschelijken moed moeten ontplooien, dat een groot contingent der eersten bestaat uit gewezen probeerders die voor de consequenties en het vooruitzicht der zelfvernietiging teruggedeinsd zijn, lijkt vrijwel zeker. Dat al de eersten of klein of laf zijn, komt betwistbaar voor.

Op Helman's wegen is de waarheid den mensch nl. karig toegemeten. Verder dan tot de voorstelling dat geen sprookje te bewijzen is, gaat zij niet. Helman kan ons dus juist meedeelen dat de berichten over de gebeurtenissen in Spanje totaal valsch zijn, maar of er in Spanje iets gebeurd is, of er iets kan gebeurd zijn, wat er zou gebeurd zijn, daarvan weet hij niets. Daarna is er Raadsel met een hoofdletter en hypothese met een kleine, de Afgrond met een hoofdletter waarover Elschot spreekt, waar zijn dochter hem vraagt of God bestaat. Hij zwijgt en zal zijn afgrond niet ontblooten. Een synoniem van Helman's werkelijkheid is Raadsel. Bij zooveel raadsel waar de mensch werkelijkheid verwacht, afsmeekt, eischt, kan men zich op Helman's standpunt afvragen, of dit wel het einddoel

van den geest kan zijn, des levens brood, al beweren dit zooveel philosophen. Of de menschheid het woord waarheid niet gebruikt sinds de alleroudste tijden, zonder er een voorwerp voor te bezitten, een woord voor iets dat niet bestaat volgens de definitie van Barrès: ‘Ce que nous appelons la vérité, c'est une façon de voir que nous tenons de nos parents, de notre petite enfance, de nos divers milieux d'éducation et qui, par là, possède une telle force sentimentale, que nous lui attribuons le caractère d'évidence’. En of dus de gezonde geest niet het opperste bereikt in de zekerheid. Het is ten minste duidelijk, zoowel door de geschiedenis als door de kennis der ziel, dat hij daarin gelukkiger berust en zich evenwichtiger beweegt dan in de waarheid, juister in het streven daarnaar. Diderot heeft dat scherp ingezien: ‘J'ai vu des individus de cette espèce inquiète, qui ne concevaient pas comment on pouvait allier la tranquillité d'esprit avec l'indécision. Le moyen de vivre heureux sans savoir qui l'on est, d'où l'on vient, où l'on va, pourquoi l'on est venu. - Je me pique d'ignorer tout cela, sans en être plus malheureux, répondait le sceptique: ce n'est point ma faute si j'ai trouvé ma raison muette, quand je l'ai questionnée sur mon état. Toute ma vie j'ignorerai sans chagrin ce qu'il m'est impossible de savoir. Pourquoi regretterais-je des connaissances que je n'ai pu me procurer, et qui sans doute, ne me sont pas fort nécessaires, puisque j'en suis privé. J'aimerais autant, a dit un des premiers génies de notre siècle, m'affliger sérieusement de n'avoir pas quatre yeux, quatre pieds et deux ailes’. Dit laatste klinkt vrij onzinnig. Het verzaken aan een tweede paar oogen gelijk stellen met het opgeven van de belangstelling in de eeuwige vragen, lijkt mij niet zeer geniaal. Maar hoe treffend spreekt Diderot, veel minder naïef dan Pascal, hier de behoefte uit aan de zekerheid, die waardevoller is dan waarheid. Uit zijn zekerheden heeft de mensch dan ook al zijn moois geschapen, de culturen, de kunsten; zijn ‘waarheden’ zijn daarin juist het vergankelijk, minst duurzaam deel.

De zekerheid heeft maar een gebrek. Zij is conservatief en de gezworen vijand van vooruitgang. Het zijn de verdoemelingen, de van God en mensch verlaten galeiboeven van tyran Waarheid, de onstandvastigen, de renegaten, de zoekers, die de wereld vooruitstooten. Zij alleen. Maar hun tragiek is dat zelfs zij slechts vruchtbaar worden op het eene oogenblik, waarop zij uit hun poelen van foltering opduiken met een zekerheid, hun vondst. Dertig jaren studie van een uitvinder zijn totaal niets, indien hij daarna niet iets uitgevonden heeft. Slechts zijn uitvinding, de zekerheid, heeft waarde.

Ik geloof dat zich slechts in den honderdvoudigen dood des twijfels storten, degenen die, door een brandmerk der goden op hun geest, instinctief beseffen dat zij uit hun zelfvernietiging zullen verrijzen tot een subliemer zekerheid. En dat eenzelfde instinct, zij het van lichteren aard, de behoudzuchtige meerderheid behoedt voor den

doodssprong, die werkelijk haar dood zou zijn. Is zulk instinct klein of laf? Vermoedelijk zijn die moreele waardeeringen hier niet toepasselijk. Men kan onze aarde niet laf noemen omdat zij niet vergaat. Zij zal het, noch laf noch dapper, doen op haar tijd en naar het wetsbestel der instandhouding.

Van Helman's twee kategorieën, wordt de eene verpersoonlijkt door Pascal, de andere door Montaigne. Zij zullen elkaar nooit en nergens ontmoeten. Men moet slechts lezen wat Pascal over Montaigne schrijft. Hij resumeert al diens bezwaren tegen de ‘sprookjes’, het is duidelijk dat hij ze begrijpt en toch zeggen zij hem niets, absoluut niets. Hij antwoordt flegmatiek: ‘Il met dans tout ce qu'il dit la foi à part; ainsi nous, qui avons la foi, devons de même mettre à part tout ce qu'il dit’. Er is op aarde geen vrede weggelegd, voor den mensch die meent, dat de afgrond tusschen Pascal en Montaigne gedempt kan worden en dat hij zich daarvoor inspannen moet. Er is geen vrede voor Helman...

Dichter bij honk vindt men van de twee kategorieën, om met een toepassing te eindigen en zijnde de beide Nederlanden groot op het gebied van den geest, twee schitterende voorbeelden, door Helman te vergelijken met een zijner critici: J. van Heugten van Boekenschouw. Helman bezeten naar de ‘werkelijkheid’, Van Heugten veilig in de zekerheid. 's Laatsten kritiek komt hierop neer, dat Helman een geval van echtbreuk behandelt zonder eenige attentie voor de wroeging, waarmee zij volgens de christelijke moraal gepaard moet gaan. Maar, zegt hij, als men zoo begint, verarmt men de kunst en ontneemt haar een bron van conflict. Hij acht het niet noodig zijn moraal te verantwoorden. Niet doordat hij Helman niet begrijpt. Hij begrijpt hem integendeel maar al te goed, weet dat hij op ander standpunt staat en redeneeren dus niet baat, daar zij verschillende talen spreken. Maar hij heeft nu eenmaal zijne zekerheid en niet Helman's genadelooze zoekersdrift en prachtig uit zich zijne behoudzucht: de kunst moet blijven wat zij was. Wanneer de roman van den Nietzscheaanschen Uebermensch zal geschreven worden, zal hij hem eenvoudig afwijzen, omdat hij anders is dan de romans die hij tot nu toe gelezen heeft. Omdat de Europeesche kunst altijd min of meer christelijk geweest is, meent hij dat een volslagen onchristelijke kunst geen kunst kan zijn. Waarheid of niet, Helman, terug! ‘In het belang van den roman’. Helman zal zich boos maken en het verlatene nog verwijderder voelen. Maar geen nieuwe roman, hopen wij, om dien nieuwen stap te verantwoorden.

GERARD WALSCHAP

Literatuur en liebig-import

Van Ernest Michel, dynaso-skald, kan bezwaarlijk worden getuigd, dat hij zijn verzenbundel *Nieuw Land, Dietsche gedichten*, met zijn bloed heeft durven onderteekenen.

Ten ware...

Er wordt in de jongste tijden zoo systematisch geweeklaagd over bloedeloosheid der poëzie, dat men waarlijk beschaamd zou worden zijn naam nog onder een vers te zetten. Moet het ons verwonderen, dat naar heelmiddelen wordt uitgezien?

Eén behandeling werd tot nog toe niet toegepast. Aan Ernest Michel van Nijmegen komt de roem toe er in extremis te hebben aan gedacht: de bloedovertapping.

Immers:

Hier Dinaso van 2 Maart brengt ons de boodschap, dat hoogervermelde bundel ‘teven (sic) een proeve is van Dietsche *druk*kunst, op *onverwoestbaar* perkament-papier. Het boek is geheel met den adellijken Bodoniletter gedrukt, op groot formaat en in zwaar OudHollandsch omslag. De oplage bleef beperkt en is genummerd’.

Buiten den waarborg van het onverwoestbare is dit prijzen normaal.

Edoch: ‘Van dit boek zijn ook auteursexemplaren verkrijgbaar, speciaal gedrukt op zwaar *Ossekop* in omslag van Amjappaperkament *en door den schrijver met ossenbloed geteekend*’.

Dààr leit het hem. Faust moest op eigen producten beroep doen, zooals het immer in liefde en andere duivelarijen de gewoonte is geweest. Waarvandaan die plotse substitutie? Bewaart Michel zijn persoonlijk bloed voor later, veil voor Batavië? Of wil hij zijn werk schutten tegen de Hagen-spiesen der critiek? Wellicht is ossenbloed de jongste ontdekte formule, die goedkoop en voordeelig het water van de Styx of de ambrosia-zalf van Achilles' moeder, of het drakenbloed van Siegfried, vervangt. Met het *onverwoestbare schut*blad is tevens verder niets meer te vreezen, noch langs de Achilles-pees; noch door het lindenbladvormige lapje schoudervleesch. Slechts bij zangers, die tot krijgszuchtige stammen behooren worden zoo'n vondsten aangetroffen.

Hiermede is het vraagstuk van het ‘waarom’ slechts hypothetisch opgelost.

Daar ons weifelend gedacht nog steeds ter waarheid streeft, hebben wij ons dan ook tot verschillende vrienden gericht, elk bevoegd op één gebied. Hier gaan hun meeningen.

De Politicus (first and least): Zie in dat ossenbloed niets anders dan een bewuste of onbewuste Einfühlung met Goerings Germaansche affiniteit voor de rechtruggige Auerochsen.

De Hovenier: Ossenbloed is een eenige meststof voor druivelaars en andere torsers van dichterlijk ooft. Niets anders dan de roes, die nawerkt.

Wij: Die handteekening is alzoo een diepe en verre hulde aan het groeimirakel, dat toelaten zal ‘den besten Becher Weins...’

De Hovenier: ‘... im puren Golde zu reichen.’

De Dokter: Maar mijn waarde, ossenbloed schenkt ons immers meer roode bloedcellen. Niets boven hemoglobine om te verkloeken!

Wij: Zou die handteekening dan voor den dichter bedoeld zijn of voor den lezer?

De Dokter (met afwezigen blik): Soep van ossenstaart wordt ook ten zeerste geprezen om te zweeten.

De Athenaeumleeraar: Ik zie er slechts pretentie in. Een dichterlijk aangevoelde reminescentie van ‘La grenouille qui voulait se faire aussi grosse que le boeuf’.

De Kolonel: Bloedige liefde voor den Dietschen grond. ‘Béni soit le sang pur qui fume vers ta gloire’.

De Dichter: Larie al het voorgaande. De poëet heeft zich onder het schrijven de borst opengekrabd, als de pelikaan. Het is schuchterheid vanwege Michielke van Nimwegen te beweren, dat hij geteekend heeft met ossenbloed. Hij heeft zijn pen in het eigen hart gedoopt en, nadat de bundel klaar was, bleven nog druppels over. Er zijn er ten andere altijd over. ‘Il y pend toujours une goutte de sang!’

Ten slotte verklaarden wij het geval aan den veearts, die onzen kater kwam snijden. De man is een verwoed Freudiaan.

Hij: Zijn de verzen kloek van factuur?

Wij: ‘Verkavelaars’ rijmt op ‘adelaars’.

Hij: Dat is één gegeven. Ik vermoed een typisch geval van geslachteloosheid: het paren van poëzie en politiek verwekt slechts zelden meesterwerken. Ben ik de laatst ondervraagde?

Wij: Mensch, ja!

Hij: Besluit dan zoo: links staat het potje ossenbloed, rechts ligt de bundel. De dichter neemt de pen in de hand en schrijft... van den os op den...

Wij: Ha, neen!

N.B. Persoonlijk achten wij het initiatief van den heer Ernest Michel niet zoo kwaad. Het zou zelfs moeten uitgebreid. Raymond Brulez zou in het vervolg onderteekenen met amandelsap, Vermeylen met faro, Teirlinck met geuze, van Boelaere met boergonje, Timmermans met botersaus, Claes met melk van Lullemie-de-geit, Elsschot met stremsel, Zielens met ‘duister bloed’, Gijsen met gedistilleerd water, Streuvels met zweet van een Vlaamschen landman, Gilliams met lemonade, anderen met een cocktail van citroen en honig, kortom ieder naar een of andere vloeibare affiniteit, den schrijver van dit stukje incluis, die liefst levenselixer zou nemen, ten ware men hem van over de grens van het *Nieuw Land* azijn zou voorstellen.

Nederland

Taalverkalking

De werkman stelt belang in zijn werktuig: hij weet er wonderlijke verhalen en sterke staaltjes van te vertellen. Hij weet dat het werktuig eigen boeiende geheimen heeft, hij weet dat men met het werktuig sommige dingen niet, andere wel, kan doen, dat men het goed kan gebruiken en misbruiken. De beitel, de hamer en de boor, de draaibank, de locomotief en de zetmachine, zij allen hebben een leven dat nauw verbonden kan zijn aan het leven van menschen. Wanneer de mensch werkt, wordt het werktuig een deel van zijn lichaam, iets dat bij zijn hand behoort, dat er onafscheidelijk mee verbonden is zoolang hij werkt, zoolang hij met en door dit middel iets wil tot stand brengen. Het woord is ook een soort werktuig, het is nog onafscheidelijker dan de hamer met ons leven verbonden, ja, wij zijn ons maar zelden van zijn werktuigbestaan bewust. De eenige van wien men redelijkerwijze kan verwachten, dat hij zich dit een enkele maal wel bewust wordt, is de letterkundige, omdat hij het woord op een zeer bepaalde wijze gebruikt en hanteert en de psycholoog, die zich met de ontwikkeling en de storingen van de taal bezig houdt.

De hier volgende beschouwingen zijn vrucht en samenvatting van een reeks psychopathologische onderzoekingen die ons er voortdurend toe noopten, te denken over de normale waarde van het woord (de eenige algemeene beteekenis van pathologische onderzoekingen!). Het bijzondere geval, waarop onze beschouwingen vooral berustten, gold een 60-jarigen man uit den gegoeden stand, die na een bewogen familieleven en jaren van ruime inkomsten door de gevolgen van de crisis in zijn zaak strandde en op den dag dat hij zijn faillissement aanvroeg zijn spraak en taalgebruik verloor door een organische hersenafwijking. Na een kortdurende verwardheid kwam hij tot rust, gedroeg zich in alle opzichten normaal, doch behield het tekort in het gebruik van zijn taal. Enkele kenmerken van deze afwijkingen waren de volgende:

Het was dezen man, wiens gehoor goed was, onmogelijk

het gesproken woord te begrijpen. Hij bevond zich in dezelfde omstandigheden als wij ons bevinden, wanneer wij iemand met een ons vreemde taal voor het eerst hooren spreken. Dit vermogen herstelde zich later in zekere mate.

Dezelfde moeilijkheid, doch in mindere mate, had hij met het lezen: het gelukte hem wel de woorden hardop te lezen, doch de zin van het geschrevene ontging hem, vooral in het begin, *geheel*.

Spreken deed deze man echter zeer veel.

Een nauwkeurige ontleding van zijn spraak was ons in een later tijdperk van zijn ziekte mogelijk door het opnemen van een grammofoonplaat. Een deel hiervan drukken wij hierbij af. Wij vroegen hem, iets over zijn zaken te vertellen:

‘Jé kijk eens jaren geleden ben ik tegelijk van een vriend van mij, X., aan de Rustenburger en toen heeft de... de... groote fabriek die zou 't aan... in de Wesperzijde en toen zei zijn eigen zoon van mijzelf en... heeft ie gezegd nou maar dat is dat kan toch niet direct mijnheer Y. direct m'n vader die m'n vader die komt m'n vader die komt direct... Wesperzijde en dat vonden ze werkelijk leuk de menschen voor m'n eigen zaken werkelijk waar en toen was het zulk gemeen weer en toen heeft chef X. van mij zelf gezegd jongen maar je je hebt zwarte heb je niet kunnen zien in kantoor niet maar kerel als je nu bijvoorbeeld nu zit (of: me ziet?) in 15 van de Rustenburgerstraat naar het station komt jongen dat is een weer verschrikkelijk en toen ben ik nog aan de Rustenburg van het kantoor aan straat gekomen en toen ben ik als de drommel ben ik gekomen ja toen.., was de lucht zoo zwart zoo zwart zoozwart en toen ben ik gauw naar... met de tram gekomen... 4... ...4 A dat weet ik zeer goed en daar kwamen daar in de... in de... één van de straten van de van de Wijzelsche straat daar 't was een weer verschrikkelijk en dat was een bliksem een bliksem verschrikkelijk... en een paar heeren ook nog gezegd o o wat een weer wat een weer weer weer en toen kom ik sluik vlak bij bij voorbeeld het huisje van de tram aan het station in Amsterdam en het was zoo'n bliksemstraal en die de die de flitste er in en toen was zooveel water en

toen kom ik nota bene aan van de de trottoir en ik zei boven is een 't water en toen krijg ik een slaag door mijn bliksem door vermoedelijk maar toen dacht ik nog eerst dat... de... de... de wisselslip niet waar voor de wisselslap niet waar denk ik nou ben ik toch in dat ding gekomen moet het toch hij dat ding naar de hoogte gevlogen... maar... dan... dat was heelemaal niet zom (?) van mij daar kwam juist de kreetsius(?) van de electrosnade en dat was in mijn been gekomen, dat was in mijn been gekomen natuurlijk ziet U en toen... en toen dan ja net als een knol te samen gesleurd en toen gelukkig heb ik geschrokkeld want toen heb ik de leuning van de tram heb ik nog losgenomen en die was juist de heele electro de bliksem was door het heele net gekomen ziet U maar toen was 'k natuurlijk lam ziet U want ik ben niet anders... want ik kan precies doen een stapje maar toen ben ik nog... twee uren in hetzelfde trampjehuis gekomen met... en mijn ook... twee heeren van mij bij Smet gekomen aan het vlot en was de... heele goede kennis van mij vroeger heele goede kok vroeger in Rotterdam en toen hebben ze 't aan meneer aan meneer Smit hebben ze vragen en van mij die ja die stond bij voorbeeld aan de aan de deuren in al die die glazen deuren... toen gooit ie de deuren open maar Jezus meneer Y. wat is er nu aan de hand... pu... pu... toen kon ik niet spreken.’

Hierbij valt nog op te merken, dat de intonatie en wijze waarop hij dit verhaal met gebaar, met nadrukleggen en stembuigingen voordroeg, in het begin geen bijzonder abnormalen indruk maakten: pas bij de ontleding kwam aan het licht, hoe gebrekkig en ziekelijk zijn taalgebruik was.

Treffend is het veelvuldig gebruik van woorden en reeksen woorden, die in de omgangstaal veel gebruikt worden zonder dat zij tot veel meer dienen dan het wekken van een zekere stemming (toonwoorden). In de litteratuur over de spraakstoornissen is dit soort gebruik van de taal bekend als automatische taal.

Daarenboven is de gedachtengang van het verhaal afwijkend. Uit zijn woorden blijkt dat hij geen geordend verhaal doet, doch in meer of minder juiste chronologische

volgorde flitsen zijner herinneringen met woorden aanduidt. Het is niet meer dan aanduiden en het lijkt of zijn herinneringen bestaan uit een aan- en achter elkaar geschakelde reeks visueele beelden. De samenvattingen, verbindingen, het betrekken op het heden en op den luisteraar ontbreken geheel. De zieke staat min of meer hulpeloos tegenover den vloed van beelden die na de eerste vraag in hem opkomen; hij kan niet opzettelijk oproepen noch onvermeld laten.

Dit hangt samen met de mnemotechnische functie van het woord.

Talrijke andere functies, die wij verder onderzochten, waren slechts dan gestoord, wanneer het woord in deze mnemotechnische of in een andere functie er een rol bij speelde.

Dit was te bemerken bij het rekenen, dat bij velen zoo nauw samenhangt met ‘hardop’ rekenen: de verschillende rekenkundige bewerkingen bleken hem niet vreemd te zijn, hij kon ze echter niet opzettelijk toepassen. Ook zijn teekenen was verre van normaal (zie beide teekeningen). Hij teekende sterk ideoplastisch en stond hierin op een zeer laag niveau. De ideoplastische teekenaar, somt, zooals bekend is, in zijn teekening zijn weten van en over het voorwerp op: dit opsommen gaat zonder twijfel met behulp van het woord. Door bemoeilijking van de opzettelijke beschikking over het woord was het teekenen hem uiterst moeilijk en kostte enorme inspanning: vandaar zijn fouten. (Physioplastisch teekenen was hem, evenals den meesten leeken, onmogelijk!)

In bijzondere mate vestigden wij onze aandacht op de wijze waarop deze man de wereld beleefde. Wij deden dit door zijn gedrag nauwkeurig waar te nemen en door middel van een proefondervindelijk onderzoek met behulp van gekleurde en ongekleurde willekeurige vlekken. (Methode van *Rorschach*). Bij al deze proeven bleek de zieke verstandelijk in geen enkel opzicht te kort te schieten in het begrijpen van de opgaven die de omgeving hem stelde, hij bleek zich echter bij elke opzettelijke aandacht voor iets zijner omgeving hevig op te winden. De affectieve betee-

kenis van de wereld was voor hem grooter van het oogenblik af dat hij er zich mee bezighield. (Zie ook het boven afgedrukte verhaal).

Dit onderzoek en andere taalkundige en psychopathologische onderzoekingen brachten er ons uiteraard toe ons te bezinnen over spraak en taal, over het woord als verrichting van den enkelen mensch en het woord als teeken, dat in de menschelijke gemeenschap ontstaat en beteekenis

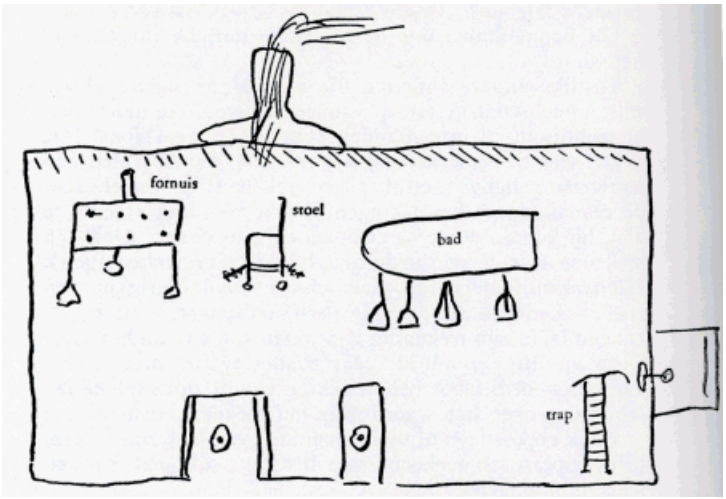

krijgt. Het voerde ons dientengevolge tot beschouwingen over het bewustzijnsproces en het voerde tot overdenking van de drijfveeren van den mensch. Deze uitweidingen zijn niet ongewoon: de aphasieleer is reeds vaker uitgangspunt van algemeene beschouwingen over het bewustzijn geweest. Het vormde dit bij W e r n i c k e , het vormde dit tot zekere hoogte ook bij B e r g s o n , wiens in *Matière et Mémoire* vastgelegde overpeinzingen een belangrijken invloed op vele onzer gevolgtrekkingen hebben gehad.

Wij spreken hier van bewustworden als samenvattende

aanduiding voor gewaarworden, waarnemen, gevoelen, opnemen, begrijpen. Wij zien in dit bewustworden het door den mensch bepalen van zijn verhouding tot zijn omgeving. Dit geschiedt op vele wijzen. Deze vallen echter alle in twee hoofdgroepen uiteen:

De mensch, gedacht als stelsel van werkzaamheid of centrum van energie, streeft ernaar, zijn verschillende vermogens tot werkzaamheid in de omgeving door te zetten òf streeft naar een toestand, waarin hij in evenwicht is met de omgeving. De eerste groep omvat het geheele driftenleven: zelfbestendigingsdrift en geslachtsdrift; de tweede groep leidt van verrichtingen strekkende tot bewaring van

het evenwicht in de omgeving (taxis, tropismen, oriëntatie) tot zintuigelijk, verstandelijk en tenslotte redelijk verkennen van onze omgeving (kunst, wetenschap, wijsbegeerte.) De mensch bouwt zijn levensgewoonten op, door de ervaringen, welke hij met verrichtingen van de tweede groep verzamelt, te gebruiken voor de bevrediging der behoeften uit de eerste groep. Dat zien wij - aan het voorloopig eind der ontwikkeling - het duidelijkst in het toegepast kennen en kunnen (techniek, efficiency, rationalisatie, mechanisatie, administratieve bedrijfsorganisatie). Maar wat

de besten dáár doen - doelbewust doen met gebruikmaking van bekende waarden - *dat deed en doet de geheele menschheid onophoudelijk*.

De bewustwordingen waarin de enkele mensch deze samengestelde verrichtingen beleeft - en welke het grootste deel van zijn leven vormen - hebben daarom tot inhoud: aan driftstrevingen ondergeschikte zintuigelijke en verstandelijke ervaringen. Deze laatste ervaringen zijn slechts voor een gering deel 'eigen' ervaringen van den enkelen mensch, voor het grootste deel ervaringen van de kleinere of grootere gemeenschap waartoe hij in dit opzicht behoort (het bijzondere levensvormenstelsel). Deze ervaringen gebruikt de enkele mensch - voor zoover hij ze meester is en meent te kunnen begrijpen. Hij gebruikt deze ervaringen, zooals hij ook de eigen ervaringen gebruikt, namelijk door ze op het heden te betrekken.

In ieders bewustwording onderkennen wij dus éénerzijds: indrukken van het oogenblik - anderzijds nàwerkingen van en toepassing van vroegere ervaringen. Het aandeel van het oogenblik is in de meeste gevallen en bij de meeste menschen zéér gering. Om te beginnen is *ontleding* van de invloeden welke de omgeving op een gegeven oogenblik op een mensch uitoefent, dezen mensch alleen mogelijk door vroegere ervaringen en vormen van verschillende stelsels erop te betrekken. De prikkel van het oogenblik kan door het ingewikkeld samenstel van 'kringprocessen' tot *éénheden van gewaarwording* leiden en *verrichtingen uitlokken* maar leidt zonder ontleding nimmer tot bewustwording en die ontleding eischt het betrekken van vroegere ervaringen op het huidige oogenblik. Dit betrekken van het verleden op het heden geschiedt door middel van de *taalteekens*.

Daardoor gebruikt de mensch bij alle bewustzijnsverrichtingen, dus ook bij zintuigelijke waarnemingen en zeker bij alle verstandswerkzaamheden, onophoudelijk de woorden als de middelen om de noodige ervaringen van vroeger in het geheugen te roepen. De mensch gebruikt daarbij de woorden meestal *niet* op grond van hun alge-

meene (of verstandelijk bepaalbare) beteekenis, maar op grond van de omstandigheid, dat zij destijds als begeleidingsverschijnsel deel uitmaakten van de ervaring en dus thans de herhaling van het woord de ervaring in het geheugen terugroept. Het woord leent zich daartoe bij uitstek, omdat de mensch bij welhaast géén verrichting tot op zoo groote hoogte onafhankelijk van de omgeving is als bij de spraakverrichtingen. Met het woord roept dus de mensch vroegere ervaringen op. De graad van duidelijkheid en volledigheid waarmee de mensch de enkele ervaringen uit het verleden herleeft, alsmede het meer of minder groote aantal dat hij daadwerkelijk oproept uit de - in beginsel eindelooze - reeks welke hij met het woord zou kunnen oproepen, hangt af van de meerdere of mindere aandachtsspanning. De aandachtsspanning is opzettelijk, wanneer de bewustwording of bewustzijnsverrichting behoort tot de verkenningsgroep, onopzettelijk, wanneer zij behoort tot de driftsgroep.

Sterke spanning treedt op, wanneer de mensch een bepaald doel hevig doch zonder verwarring nastreeft: hij toetst dan (onwillekeurig en zoo snel, dat hij zich daar nauwelijks rekenschap van geeft) een zoo groot mogelijke reeks en bezigt alléén de onmiddellijk toepasselijke ervaringen; eveneens, wanneer de mensch het oogenblik zoo nauwkeurig mogelijk wenscht te verkennen: in dat geval roept hij een zoo groot mogelijke reeks ervaringen in zijn geheugen op, teneinde door veelzijdige vergelijking het heden zoo volledig mogelijk te ontleden; tenslotte, wanneer het oogenblik de herinnering wekt aan een ervaring die destijds zeer sterken indruk maakte; in dat geval treedt in hoofdzaak die ervaring, doch deze dan ook meestal zeer duidelijk, voor de verbeelding.

Deze drie gevallen zijn bij de meeste menschen zeer zeldzaam; het tweede - dat der verstandelijke of zintuigelijke aandacht - is zelfs uiterst zeldzaam.

In de meeste gevallen ‘beleven’ de meeste menschen noch zuiver noch volledig. Hun ervaringen zijn noch verstandelijk noch zintuigelijk scherp ontleed, evenmin scherp

bepaald en nog minder volledig. De ervaringsreeksen die zij op het heden betrekken benutten zij minder om het huidig oogenblik te ontleden dan wel om het in het geheel hunner belevingsgewoonten in te schakelen. Zij staan tegenover het huidig oogenblik niet met de frissche belangstelling van hen, die hun wereldbeschouwing willen verrijken, niet met de onrust van hen die in hun bestaan geen vrede vindend nu ten koste van alles iets anders willen, niet met het stuwend verlangen om de omgeving te hervormen in hun eigen richting - neen, de overgroote meerderheid der menschen staat tegenover iedere nieuwe ervaring met afwijzende gemakzucht en de uitdrukkelijke behoefte om hun 'wereldbeeld', hun 'omgeving, waarin zij thuis zijn' ongestoord te bewaren: zij hebben evenzeer behoefte aan afwisseling in de *gevallen* als angst voor onderbreking der *reeksen*. Daaruit volgt een verweer tegen nieuwe ervaringen, dat overeenkomst vertoont met het verweer van het levende weefsel tegen binnendringende vreemde lichamen; het levende weefsel hult deze vreemde lichamen zoo mogelijk in (inkapseling) en zoo 'hult' de mensch zijn nieuwe ervaringen 'in' in een 'kalkhuls' van vertrouwde 'namen en verhoudingen'.

Eenige ontleding van de nieuwe beleving van het oogenblik is daarvoor noodig - maar evenzeer wacht de mensch zich, tè vèr te gaan. Zoodra men de groepen waartoe de ervaring behoort en het 'vertrouwde verband' dat wij erin herkennen, gevonden waant te hebben, staakt men verder onderzoek en werkt verder met de werkwijzen die van vroeger bekend zijn (traagheid) in plaats van zich verder met het heden bezig te houden.

De groepen ervaringen die men herkent, het verband hetwelk men tusschen de bestanddeelen der huidige ervaring legt, zij bepalen elkaar wederzijds. Vandaar dat men tusschen 'Wortfindung' en 'Grammatisierung' (Grammatisches Schema) geen scheiding in den tijd mag aannemen, (zooals vooral P i c k in zijn *Agrammatische Forschungen* doet), omdat voor de ontleding van het oogenblik de mensch onvermijdelijk een beroep op 'woorden'

doet, welker keus aan de keus van een zinsverband voorafgaat - anderzijds het zinsverband de keuze bepaalt van het meerendeel der woorden, die de enkele reeds gekozen kernwoorden (grootendeels bij sterk verminderde aandachtsspanning) omgeven en aanvullen.

In de meeste gevallen maakt men de inschakeling der nieuwe beleving in het geheel der belevingsgewoonten af, door één of meer ‘geijkte wendingen’ te laten volgen, welke van den spreker geen nadere verdieping in het gegeven vragen en den hoorder er niets nieuws over meedeelen, maar de ‘vertrouwdheid’ der beleving onderstrepen. Op dezen laatsten vorm van taalgebruik vestigde men tot nog toe te weinig de aandacht.

Het meerendeel der spreektaal of omgangstaal behoort hiertoe. Het omvat het geheel van zinnen en zinswendingen die men gebruikt en gebruiken kan bij zeer verminderde aandacht, omdat zij niet dienen om *bepaalde* reeksen ervaringen op te roepen, maar om den *niet nader bepaalden* indruk van wederzijdsche vertrouwdheid te wekken; hun gebied strekt zich uit van het stopwoord eenerzijds tot de toespraak in de volksvergadering anderzijds; het grootste deel der wendingen welke wij hier bedoelen is echter betrekkelijk kort; de meesten onzer beschikken regelmatig over een beperkt aantal; dit beperkt aantal betrekkelijk korte wendingen treedt als *geheelen* op en kan men grootendeels werktuigelijk uitspreken. Zij vormen daardoor een soort tegenhanger tegen de toonwoorden, welke evenmin dienen om beteekenis uit te drukken, doch daarentegen uiting geven aan tijdens het spreken optredende verhoogde spanningen van aandoening, ontroering of hartstocht. Toonwoorden en ‘geijkte wendingen’ naderen elkaar waar de eene groep door verlies van gevoelswaarde en de andere door verlies van stemmingswaarde nagenoeg tot stopwoord wordt.

De zenuwarts nu komt enkele malen in aanraking met gevallen, waar het gebruik van de taal gestoord is. In een reeks dezer ziektegevallen is het den zieke onmogelijk, woorden opzettelijk te herhalen. Hij kan deze woorden

niet opzettelijk herhalen, omdat hij uit de verschillende mogelijkheden die zich aan hem voordoen, niet diegene kiezen kan, die nu en hier van pas is. Deze storing is géén storing in het hooren in engeren zin; het is - wij zeiden het reeds - ook geen storing in het geheel der spreekbewegingen: de storing bestaat in het verbreken van het verband tusschen spreekbewegingen en de ervaringen, welke deze spreekbewegingen vroeger begeleiden.

Het merkwaardige nu is dat iemand, die op deze wijze het vermogen opzettelijk zijn taal te gebruiken verloren heeft, toch veel en voortdurend spreekt. Wat hij zegt - dat maakt het geval nog treffender - bestaat uit een vrij willekeurige aaneenschakeling van woorden en zinnen, die wij normalen dagelijks van uur tot uur gebruiken. Volkomen automatisch, geheel buiten onzen wil om, blijkt een groot deel van onze taal te verloopen. ‘Verloopen’ hier in eigenlijken zin des woords gebruikt: de woorden kabbelen voort, zij volgen elkander, eenmaal begonnen, werktuigelijk op. Zoo worden de woorden gebruikt om de stilte te vullen, omdat het pijnlijk is te wachten tot weer iets te binnen schiet, dat de moeite en de aandachtsspanning der opzettelijkheid waard is. Zij komen achter elkaar zonder dat wij verder invloed uitoefenen op hun volgorde, wanneer wij onze medemenschen in een bepaalde stemming willen brengen. Op dezelfde wijze wikkelt de inleiding en voorbereiding tot een opzettelijke taaluiting zich werktuigelijk af. Bij al deze wijzen van taalgebruik wordt een minimum van aandachtsspanning gebruikt: tot bewustwording of beleving komt het hierbij niet.

Niet minder belangwekkend zijn de gegevens die de pathologie ons levert over de wijze van beleven met uitschakeling van het woord: zonder opzettelijke beschikking over het woord verandert de wijze waarop wij de wereld zien. Zonder het woord staan de menschen hulpeloos als een kind tegenover hunne belevingen van het heden en tegenover de herinneringen van vroegere ervaringen die in hen gewekt worden. De overstelpende nieuwheid van elk oogenblik beleeft het kind nog in opgetogenheid, in

angst en in vreugde. De oudere mensch pantsert zich op vele wijzen tegen deze emoties en spanningen. Het woord verleent hem daarbij allerlei belangrijke diensten. Het geven van een naam met aandacht en zorg gekozen alleen reeds geeft rust en kalmte in de verwarrende nieuwheid van de beleving. (Vgl. von Salomon: *Die Geächteten*: 'Das wort bannt... Das Unbegreifliche, das jetzt und heute geschieht, wird bekömmlich und wohlanständig, wenn man es nur richtig einzuordnen weisz.')

Dan is er het woord dat zonder aandacht gekozen is en dat de nieuwe ervaring als met een tooverslag tot een bekende groep terugbrengt: het woord is hier een etiket. 'O ja, dat is de zon die ondergaat.' Afgedaan is daarmee deze nieuwe levenservaring: de zon heeft allerlei kleuren bij den ondergang, die anders niet te zien zijn, sommigen zeggen dat zoo iets mooi is, ik heb het vroeger ook wel eens mooi gevonden, net een schilderij van Millet, klaar! Met dit etiketteeren is een einde gekomen aan de aandacht, die besteed werd aan de nieuwe ervaring.

Niet veel anders is het met het schematiseerende denken van het meerendeel van de academische wetenschap gesteld: het noemen van een richting, of het nu 'Gestaltpsychologie', 'Natuurrecht' of 'Psychoanalyse' is, stemt velen reeds voldaan, alsof het verwijzen naar literatuur, naar een ouderen schrijver, iets te maken had met werkelijk wetenschappelijke aandacht voor een of ander verschijnsel. Zoodra men niet meer de beschikking heeft over het woord in één dezer functies (het heeft ook andere beteekenis), herkrijgt de mensch de gave der verwondering weer, wordt hij weer opgetogen als een kind over het nieuwe dat hij ervaart, over kleuren, over muziek, ja, de eigen herinneringen dringen zich aan hem op in oorspronkelijke kleurige frischheid.

Deze winst van den zieke gaat echter met groote verliezen gepaard: de talrijke mogelijkheden zichzelf te ontplooien met behulp van het woord gaan verloren. Opzettelijke herinnering, ordenen van zijn herinneringsmateriaal, het verband tusschen ver - nabij, tusschen heden -

verleden, dat alles wat de veronderstelling van wetenschap, kunst en wijsbegeerte is, gaat verloren.

Ziehier enkele lessen die uit het onderzoek van storingen in het taalgebruik te trekken zijn. Deze lessen vestigen de aandacht op gevaarlijke verdiensten van het woord: de letterkundige bezit in het woord een werktuig dat voor hem evenzeer vijand als vriend is. Het is een vijand, want het woord is al te gedwee, het schikt zich in elke verzwakking van aandacht, ja, het dringt zich bijkans op om ons te helpen bij het insluimeren. Geven wij, al is het maar luttel, toe, onmiddellijk gaat het verder dan wijzelf gewild hadden, sluit ons van werkelijk beleven af en laat ons zonder inspanning, zonder schokken voortdrenzen. Het kalkhulsel dat het vormt wordt steeds veiliger, steeds doelmatiger, hoe minder wij ons inspannen. De taal in deze functie stroomt ongewild en onbewust voort: ieder volgend woord vergemakkelijkt de komst van een nog gemakkelijker, nog beschermender woord. Het leven en zijn vormen winnen door dit gebruik van de taal steeds meer aan vlotheid en soepelheid. Voor den letterkundige kan het een droom van zingende woorden worden, eindeloos vreemd echter van aandacht en beleving: een herhaling en voortzetting van een gestorven illusie. Het kan een uiteraard onmogelijke bestendiging van een éénmaal, voorbijgegane, hevige ontroering, diepe emotie, willen geven, doch in den angst voor het nieuwe, verstarren tot een narcistisch zich herhalen in levensvreemde zelfbewondering.

Toch is het woord ook zijn liefste vriendin: het is begin en beginsel van zijn werk, hij heeft het gekozen (moeten kiezen) om zijn houding ten opzichte van zijn omgeving zoo volmaakt mogelijk te uiten, hij heeft dit middel gekozen met uitsluiting van andere middelen. De onbeperktheid en volheid van de mogelijkheid die dit woord biedt, waren echter geen onderwerp van deze studie.

De letterkundige moet dus op zijn hoede zijn voor het woord en hij moet het gelijktijdig liefhebben en verzorgen.

M.R.J. BRINKGREVE
V.W.D. SCHENK

Avondlijk Tweegesprek tusschen den Dichter en de Harmonica

Uitgezweken, weggebleekt
En tot vaalheid afgeslonken
Is de late dag verzonken
In een giftig niets dat breekt.

Neergedaan tot schandlijk grauw
Bukt het vaag plantsoen te loeren,
Achter stoffige contouren
Kermt het als een zieke vrouw.

Dat is de harmonica
Die schijnt dreinend na te pleiten
En hardnekkig slaagt mij bij te
Blijven als ik verder ga.

‘Doe niet zoo pathetisch, zwijg!
Ik ben heusch nog niets vergeten
Die hier thans met afgemeten
Stappen langs u henen tijg:

Zij was jong en ik een kind
Levend van gedroomde daden.
Tot haar minnespel beraden
Vond ik wat ik nooit meer vind.

't Was die kermis in Chalon
- O, de geur der hippodromen! -
Toen voor 't eerst zij is gekomen
In haar witte nachtjapon...

Manen dreven traag voorbij
Millioener sterren tochten.
Saam op mythische gedrochten
Door het nachtruim reden wij.

't Is geweest en afgedaan
En elkaar allang vergeven,
En daartusschen ligt een leven
En het is voorgoed vergaan.

Weg dan met die weeke wijs!
Ben ik niet een daagjen ouder,
Harder, rustiger en kouder?
Word ik niet al aardig grijs?

Wat geweest is, is geweest.
'k Wil hieraan nu niet meer denken.
Ik laat mij niet door u wenken
Tot dit teemerige feest.

't Schrijnt nog maar ter nauwer nood.
Laat mijn rust mij, om te trachten
Onverschillig af te wachten
Den engros kleptomaan dood.'

'- Altijd, altijd kom ik weer.
Altijd heb 'k u iets te vragen.
Gij vindt, vluchtend, toch behagen
In dien stagen wederkeer.

Loop maar: mij ontkomt ge niet.
Veel gewonnen, meer verloren!
Waarom wilt ge uzelf niet hooren
In het drenzen van mijn lied?

Was zij jong? Waart gij een kind?
Waarlijk! laat ons haar betreuren:
Sterrengruis en kermisgeuren
Vlagen met den zomerwind.

Hoor mijn langgerekt accoord...
In die heugnis, leer ervaren,
Eeuwig leeft wat even maar een
Grond van u heeft aangeboord.'

Uit een duister niets dat breekt
Vaag uit de plantsoen-contouren
Kermend en bezwerend roeren
Klanken zich, vervaald, verbleekt;

Volgen mij hardnekkig na,
Vragen, dringen, roepen, zeuren;
Valsch deunt blijheid door dit treuren.
- Speel niet meer, harmonica!

VICTOR E. VAN VRIESLAND

Uit een bundel in voorbereiding: *Herhalingsoefeningen*.

Verwachting van Paschen

Het water stroomt zoo grijs en stil,
zaden sluimeren in d'aarde,
het licht is bleek en zonder wil,
ver in het Oosten legert zich de wind
achter de wolken als een witte bank.

Morgen kan plotseling
de haan springen op het dak:
hij fanfaronneert
als een klaroen zoo hel
tusschen zijn roode kammen
en een zeer nerveuze lel
dicht voor de zon staat als de spotrok Christi.

Christus is opgestaan!
ver in het land gegaan,
voelt gij de teêrheid zwellen
over tulpen en hyacinthen?

Frohlock, mijn stoorloos hart!
maar dat geen volkren vechten
- de goede en de slechte -
met wapenen der smart.

JAN ENGELMAN

Parc-aux-Cerfs [1)]

Hoe ontwaakt, na een van zijn kalme nachten, een koning die over zooveel hovelingen, hertogen, markiezen, markiezinnen, hertoginnen, pensionnaires beschikt, dat men nog verbaasd moet zijn, dat hij niet tusschen twee, drie ín ontwaakt, alleen omdat er geen plaats meer over is in het toch zoo uitgestrekte Versailles? (Onlangs heeft Chevalier de Luzac den Comte de Maurepas op de vlijmscherpe degen uitgedaagd, omdat de maîtresse van den laatste een parfum gebruikte, dat de maîtresse van den eerste vapeurs bezorgde. Het geval werd onmiddellijk voor Lodewijk gebracht, die beval de heeren ieder een aparte kamer te geven.)

Hoe ontwaakt zoo'n koning dus? - Benauwd ontwaakt hij. Benauwd door velerlei lichamen, die hem in zijn slaapdronken verbeelding als een levende scheidsmuur van de wereld afsluiten. Alvorens wat te kunnen verrichten, moet hij eerst over de beenen en ruggen heen klimmen, die daar op elkaar gestapeld liggen als na een moordpartij; hij voelt dat duidelijk, en vooral het zweet is beangstigend. Alle parfum van het Oosten kan dat zweet niet bedekken. Maar als ze maar bidden. De pensionnaires in het bijzonder. Als de groote dag komt, zullen ze iets minder verdoemd zijn dan hij. Hij weet nu al lang, dat de hel grijs is, grijs en eindeloos...

Opduikend uit een onderstroom van eigen lichaamsdeelen, vrouwenboezems, markiezenheupen, ministersruggen, die zich allemaal, plat van onderdanigheid, traag en weerzinwekkend als slijmerige kwallen door zijn droomen bewogen hebben, wentelend en over elkaar heen aaiend, ligt daar de Bien-Aimé: klam van zijn eigen zweet, dat hij niet ruikt. Natuurlijk is hij alléen in bed, alléen in het kleine slaapvertrek; hij kan uitvoeren wat hij wil, zonder door iemand gezien te worden, hoe onwaarschijnlijk dat ook klinkt: zweemt het niet naar majesteitsschennis, dat hij

1) Uit de binnenkort verschijnende bundel *De dood betrapt*.

een handeling zou kunnen verrichten, die niet in prosternatie met de oogen gevolgd wordt door de geheele wereld? Maar nu probeert hij wat te bedenken waar zelfs oude, ervaren hovelingen zich discreet van zouden afwenden. Een uitdaging zal het worden, een slag in het aangezicht der etikette, iets uit zijn jongste jaren...

Tusschen 's konings lippen, die nu, in die gespitste stand, iets van hun vroegere kalme zinnelijkheid terugwinnen, verschijnt een klein, nat bobbeltje. Het bobbeltje groeit aan, en wordt een glinsterend bolletje, dat het schemerige venster, krom en bol, en miniature weerkaatst. Het is zijn eigen speeksel, van hém alleen: niemand kan er een buiging voor maken. En het bolletje wordt een belletje, en het belletje wordt een bel, waar nu al meer en meer van de grijze, schemerige slaapkamer zich in weerspiegelen gaat: scheeve miniaturen style Louis XV, witgelakte stoelen, tabouretten, het sierlijk hekwerk der ballustre, beschilderde paneelen, lichamen toch nog?... Vrouwen, mannen, naakt en gepoederd, - maar reeds heeft hij ze opgevangen in de geweldige speekselstolp, waartoe de bel zich aan het verruimen is; zijn speeksel is taai en slijmerig vanmorgen, aanstonds vangt hij heel Versailles nog op, verkleind, doch uiterst scherp, en dan... Maar voordat het iriseerend vocht, vanuit zijn druipende mondhoeken voortdurend aangevuld, die beoogde ronding heeft kunnen bereiken, wordt zijn wraaklust hem te machtig, eensklaps perst hij met geweld de lucht naar buiten, en met een vreeselijke schok - adieu, Versailles! - spat die heele helsche, glinsterende wereld, die zooeven nog als een gezwel tot bijna over zijn oogen hing, in een onherstelbaar cataclysme uit elkaar: ping, met een tokkelend toontje, een intiem aanslaan van dun porcelein of kristal, maar waardoor hij nu toch ook op de andere geluiden begint te letten, de geluiden van iederen ochtend, die van buiten tot hem doordringen: scherp geschreeuw van staljongens, paardengetrappel, zweepgeklak, - en dan weet hij ineens, dat daar nu een stalknecht zal staan te buigen, een verweerde oude stalknecht, stijf van het

spit - maar die zal buigen na dat knalletje: die zal buigen, omdat de koning van Marly en van Versailles zich verwaardigd heeft om bij de gratie God's bellen te blazen...

Uitgeput van het blazen ligt de koning achterover, licht hijgend. Hij is bleek. Een narrige trek komt het ronde en ondanks de pafferige verstorvenheid van zijn 48 jaren steeds nog fraaie gezicht bederven vanaf de neusvleugels. Als tranen liggen overal de speekselspatten op zijn gezicht rond, tranen van verkropte woede, die hij met de mouw van zijn batisten hemd zou kunnen afvegen, maar die inspanning... Genoeg voor vandaag. Zelfs denkt hij er over, om verder de geheele dag maar in bed te blijven, zooals vroeger zoo vaak: uit louter nijdigheid en wrok. Hovelingen wegsnauwen, boudeeren tegen de hofdames en tegen de markiezin, die verschrikt komt toesnellen... Wanneer het zijn eigen schuld niet is, dat hij zich moet vervelen, dan is het hún schuld. Waarom heeft hij ook geen moeder meer, die hij eens goed schoppen kan? Alleen dochters heeft hij. Veel te veel dochters heeft hij. Den dauphin vergeet hij liefst.

Werktuigelijk zijn natte kin over het geborduurde kussen wrijvend, draait de koning zich op zijn linker kant, en begint aan de dochters te denken. Drie zijn er dood, en de anderen droomen van de dood, - maar Madame Dernière is tenminste pas 20. Vaak heeft hij aan een minnaar gedacht voor haar, als dat kon; zij heeft zíjn donkere oogen. Als die gedachte, - of de andere gedachte die er onmiddellijk op volgt, - weer eens door zijn geest gestreken is, pleegt hij te bidden, vol wroeging, vromer dan ooit. Dat de markiezin intrigeert om zich door haar eigen dochter te laten opvolgen, is een zeer begaanbare zijweg naar die tweede gedachte... Van weerskanten wordt hij er dus naar toe gedreven, en dan is er nog dat kwatrijn, dat de oude Coigny eens onder zijn bord vond, en de oude Coigny is niet de eenige van wien de bloedschande notoir is, en de koning weet wat er aan het hof gemompeld wordt al evenzeer als hij weet, dat een vorst iedere nieuwe mode slaafs

moet huldigen, ook als die uit de felste losbandigheid... Wég er mee!!

Zooals altijd wanneer deze gedachten hem benarren, tracht hij nu de verboden vrouwen te bedwingen, niet door zich de huwelijksplannen voor de geest te halen, die de laatste dagen bijna het geheele halve uur in beslag nemen dat hij aan de staatszaken wijdt, maar door als een litanie hun eigengevonden bijnamen af te ratelen, in een verwoed geprevel van coche, loque, graille, chiffe, en loque, chiffe, graille, coche, en soms vergist hij zich een letter, loche, choque, griffe, coche, graille... Zij zijn niet minder onaangenaam dan andere scheldwoorden, en uiterst doelmatig. Als scherpe, kantige stolsels - grrraille - drijven ze door zijn opgehitst bloed, dat kruipt en kruipt naar alle vrouwen, die zich den Bien-Aimé weigeren, en hoeveel zijn er dat? Pijn doet het bijna, maar het helpt. Coche, loque... En dan ziet hij die verboden vrouwen, - de eenige in een onmetelijk serail van vermoeiende gewilligheid, - als de kleine kinderen van vroeger, die zich bevuilen en met eten morsen; als meisjes, die met den dauphin ‘dood’ spelen in een zwartbehangen kinderkamer; en dan als jonge vrouwen die niet willen trouwen om staatsbelang en toch moeten, en die slecht geslapen hebben en kribbig doen en tegen de markiezin de Pompadour intrigeeren, en die men eigenlijk al kende van voor hun geboorte, - en dan sterft het verlangen weg, onder deze monotone toevloed van huiselijkheid en hofschandaal, - en dan zijn het zijn dochters weer, - graille, coche, - en dan is hij ze weer kwijt, dan is hij weer de goede vader, die hij altijd heeft willen zijn, zoo niet voor zijn volk, dan toch voor zijn kinderen... En dan, in een uiterste koppigheid, zwaait hij over naar het beeld van Louise de Morphy, die niet eens 20 is, maar pas 16...

Bij al zijn tegenzin weet hij, toch op te zullen staan. Het wordt misschien een dag voor de jacht. Als hij de avond maar eenmaal bereikt heeft, dan zal alles goed worden. Na het bruine wild het blanke, - en het blanke, dat vijf nachten bij hem gelegen heeft, en dus alle grilligheid

verloor, alle gloednieuwe charmes nog bewaart. Zelfs de ‘ronde du roi’ zal niet noodig zijn om krachten te vergaren. Alleen in tijden van de allergrauwste verveling is die noodzakelijk, of als Lebel zich weer eens heeft laten bedotten door een bedriegelijke geboorteacte, waarop een pensionnaire van 26 voor 18 staat uitgegeven. Vooral op zulke dagen - men voelt het toch aan de huid! - is de ‘ronde du roi’ bepaald aangewezen. Want hoezeer hij ook afgestompt is voor de twijfelachtige bekoorlijkheden dier veile lichamen, die in de zware omarming van den slaap op de lichte toets van den koninklijken vinger wachten, de lachspieren worden er altijd nog wel door gekieteld, voorzichtig aan, - en dekens wegtrekken, dat is toch een niet weinig inspannende lichaamsoefening, goed tegen die beginnende buikvervetting, waar dokter Babiche zooveel waarde aan hecht. En hoe zeldzaam opwekkend om bij die geparfumeerde en giechelende hoftrawanten de eerste teekenen van verval te ontdekken onder de laag poeder, die hen zelfs in den slaap niet verlaat, duimdik over rimpels en gele vlekken, want hij is een man van gewoonte en de oude merries laat hij op stal. Duimdik: méer meel dan een uitgehongerd boerengezin noodig heeft om een dag lang de honger te vergeten, - maar de vinger van een koning, die alles weet en alles doorzien moet, steekt daar wel doorheen; en de traanoogen, en de vapeurs, en de ongewasschenheid, en hoe ze snorken soms, daar in hun kleine saletten, binnen het bereik van zijn handen en zijn driftig klingelende schel. Is hij er om tien uur niet geweest, dan mogen ze opstaan, zoo wil het de traditie van jaren her; van het begin af aan heeft de markiezin dit alles aangemoedigd. Wat is er te zien? Gebitten, doodshoofden, gepleisterde graven... wat verbergt zich onder het satijn dier veelkleurige dekens? De ouderdom, de dood: van iedere vrouw, die hem toegezegd is om hem hel en hemel, hel en dood te doen vergeten... Hun ziekten hebben ze en hun vapeurs: die schimmen van ziekten; ze rochelen en geven op, denk daar aan, denk daar aan zonder onderbreking, o Bien-Aimé! De vrouw die hem in-

wijdde in de ontzenuwendste Venuscultus, hem, jongen van 14, die om de hel niet eens durfde líegen, - zij is dood. Haar helpsters, die hem hadden vastgebonden, zijn gebrekkig, kindsch, of ze zijn dood. Mochten ze nog leven, dan zitten ze hoog in bedompte huizen over tapisseriewerk gebogen, - dood, - om nog blind te worden bovendien, om de gouden koetsen maar niet meer te zien, die hen voorbijrijden naar nieuwe geneugten. Verlept een gansche dynastie van maîtresses-en-titre, kwaadaardig geworden als ontgoochelde koninginnen! De pensionnaires en de duizend andere jonge vrouwen, die mannen vonden, jonger dan hij: evengoed zou men ze dood kunnen noemen, hij onthield ze minder dan aangeschoten wild. Hij onthield alleen de dood, waar ze heen reisden, met hém in hun midden. En ook nu, nu hij vèr over de helft tusschen geboorte en sterven heen is, nu is het nog steeds, in ieder lichaam van de al jeugdiger lichtingen, hem als een levée en masse uit geheel Frankrijk toegeleid, de dood, die hij vergeten wil en de dood die hem lokt, en misschien is gelokt worden en vergeten hetzelfde... Voornamelijk om de doodsgedachte te ontwijken, - en in het ontwijken te bespieden, - is hij in de laatste jaren maar dadelijk van de rijpere leeftijd zijner maîtressen gesprongen in die schier ontoelaatbare leeftijden, prikkelend geladen met jeugd, - zooals zijn legendarische overgrootvader, toen hij zich aan het eind van zijn leven gekomen voelde, de tuinen van Versailles, platonischer, deed opsieren met standbeelden van kleine kinderen, - want tusschen de ouderen en de jongsten in daar stonden de leeftijden van al zijn donkeroogige dochters op een rij, gehoorzaam nijgend, gepoederd, gepruikt, en geweldig omhoepeld, en meer doorkneed in het spel met de dood dan welke aftandsche grijsaard ook. Wellicht zijn ze het zelf vergeten, maar de koning vergeet het nimmermeer, hoe die zonderlinge kleine meisjes, 10, 12, 15 jaar oud, in een zwarte speelkamer, beschenen door flakkerend kaarslicht, hun vinger opstaken en met zoete, zilveren, éven gebroken stemmetjes riepen: ‘We zijn dood...’ - En indien deze kinderen, - die hem voor het

meerendeel zullen overleven, - reeds zoo vertrouwd zijn daarmee, en op zulk een leeftijd, hoe zwaar moet de dood voor hem zelf dan niet wegen, zwaarder dan kroon en scepter, zwaarder dan eenige staatszorg (die hij niet kent), maar vooral: zwaarder dan de zorgen om het dagelijksch bestaan en alle bange, onbevredigde wenschen (die hij evenmin bezit), waardoor immers bij den gewonen sterveling de dood genadig aan het gezicht onttrokken wordt, en zóo uitgebreid en vertakt en onvindbaar verstrooid door dit onmetelijk Versailles, dat de koning, een duidelijker gestalte wenschend die houvast biedt, de dood soms op de meest onverwachte plaatsen en tijden meent tegen te komen: gepoederd, bepruikt en gehuld in de hoepelrok der parelgrijze verveling, apotheose van het geilste, bloedschennigste, krioelendste hofbestaan, mager voortschrijdend door wulpsche saletten, van ieder de heete en vermoeide driften leenend, man en vrouw in éénen, geslachtloos manden skelet: *la mort au panier,* - en een mouche vlak boven de grijnzende kaken, links er boven...

Uit de ziekelijke gelatenheid, waarmee de koning deze fantasieën half bewust voortspint, voert slechts een uitweg naar het frisch en wellustig beeld, waarvan hij zich de bezitter weet. Zij, die deze avond op hem wachten zal, onverbruikt, met een minimale hoeveelheid dood en verval in zich: het lichaam dat hij wellicht over twee weken verteerd zal hebben, - reeds is op het staatsbudget de bruidsschat uitgetrokken, - maar dat op dit moment nog de wonderbaarste spanningen bij hem opwekt. Het harde, torenhooge dogma der kerk, dat de fantasieën óok wel zou kunnen verpletteren, als kruipend gedierte, is alleen aan te roepen in het weloverwogen gebed, en bidden zou te veel moeite kosten, nu hij daar maar traag en overgegeven achterover blijft liggen, na de kanteling naar links, waarmee hij zijn dochters verjoeg. Hij ligt graag achterover, deze koning. Het is zijn grootste grief tegen Venus, dat men daarbij niet altijd achterover liggen kan. Een koning zou men toch ook díe moeite moeten besparen! Zijn vroegste herinnering aan Venus is trouwens, dat ze hem achter-

overduwden, met zijn vijven, en die indruk is hij nooit heelemaal te boven gekomen.

Twee uur later, na een levée du roi, die hij door zijn botte kwaadaardigheid volkomen heeft doen mislukken, begeeft de koning zich, vadsig, winderig, boerend, naar het geheime appartement, waar hij buiten zijn raadslieden om bezoekers pleegt te ontvangen die, met kalk en duidelijke spinnewebben overdekt, binnen moeten dringen door een draaibaar paneel. In een der kleine saletten in de buurt sputtert een patrijs op een laag vuurtje, bewaakt door een schrander lakei totdat de koning die taak weer over zal nemen. Bleeke hovelingen, laatdunkend en breekbaar, buigen diep waar hij voorbijkomt, alsof zij hun eigen met krijt geteekend beeld tegen de donkere gangmuren uitwisschen. Aan zijn rechter mondhoek kleeft de bruine mouche van wat saus van die patrijs. (Met saus kan men de meest uiteenloopende dingen doen; voor een paar maanden heeft de koning een van zijn eigen ministers, - lid van de camarilla van den dauphin, en bovendien impotent, - alle saus van de hertenbout, die hij juist onder handen had, in het gezicht gesmeten; 's middags lag er een kwatrijn onder 's ministers gekroond bord, van de volgende inhoud:

Depuis longtemps le suc est desséché
Du bon ministre Saint Gervais d'Uzé
Mais par faveur royale, à l'impromptu,
Il lui jaillit du nez au lieu du...)

Kauwend op een zoete anijsbonbon staat de koning in het kleine, duistere vertrekje te wachten. Geheel ontevreden voelt hij zich niet. De pols is 72 hedenmorgen. Drie lijfartsen hebben verkondigd, dat vandaag de clysteerspuit verwisseld mag worden voor het jachtgeweer. Weliswaar is de hemel laag en druilerig, maar dan ruiken de honden het wild beter.

Schoorsteenvegergeluiden, gestommel, geknars, een vage

gestalte die stof van zich af schudt, vuurrood haar boven knipperende, witbehaarde oogleden:

‘Sire...’

De koning wijst die schoorsteenbrand in menschelijke gedaante een zetel en blijft zelf heen en weer loopen om de oogen van den bezoeker te kunnen ontwijken. De Engelsche gezant is een zware man van middelbare leeftijd met een brutale kaak. Spot en losbandigheid staan op zijn gezicht te lezen: een listig en wereldsch heer, die veel te vertellen heeft voor een Brit, en die nu met de deur in huis valt over dien Chevalier d'Eon, den beroemden avonturier, die even gemakkelijk van geslacht verwisselt als sommige wormensoorten.

‘Vertel u me eerst of hij bereid is om mij zijn diensten te bewijzen,’ zegt de koning, en loopt naar het venster.

Lord Digby laat zijn laarzen kraken, verbergt zijn kin achter de jabot, brauwt zijn uitgekauwd Fransch:

‘Sire, de chevalier d'Eon, hermaphrodiet bij God's genade, is bereid in iedere dienst te treden, die hem de voortzetting van zijn leven van tweeslachtige galanterieën waarborgt’

‘Is hij te vertrouwen?’

‘Niet in het minst. Hij verraadt den koning aan zijn maîtressen, en omgekeerd. Hij sluit huwelijken met mannen en vrouwen, vaak op dezelfde dag, en in dezelfde kerk. Hij is magiër, oplichter, meesterlijk schermer, moordenaar...’

‘Zeker, Sire,’ vervolgt de gezant, als hij ziet, dat Lodewijk zijn schouders ophaalt, waarbij de weeke, vleezige rug minachtend schijnt te bibberen. ‘Zeker, de chevalier d'Eon staat voor niets. Men zegt zelfs, dat hij een zoon bij zichzelf heeft, een jongetje met aangegroeide oorlellen en óok tweegeslachtelijk natuurlijk. Maar - vijftigduizend livres, en hij zal u terwille zijn.’

‘Is hij nog in Londen?’

‘Vijf dagen geleden was hij in Londen... Wie weet, is hij nu in Parijs, of bereist Binnen-Mongolië...’

‘Praatjes!’ zegt de koning grof, zonder nochtans met

zijn oogen hooger te komen dan de onafgebroken krakende laarzen, ‘ik heb u reeds gezegd, dat het huwelijk van Louise-Marie, die binnenkort meerderjarig wordt, met den derden zoon van uw meester tot iedere prijs doorgezet moet worden. Er is niemand anders te vinden. Een verdubbeling van de bruidsschat zal den jongen man er gemakkelijk toe kunnen bewegen het Katholieke geloof te omhelzen, waardoor dan meteen zijn onsterfelijke ziel gered...’

Zoo traag en vormeloos komen die woorden er uit, dat het wel lijkt alsof elk van hen zich slaperig aan het uitrekken is, en in die houding blijft staan, wanneer de roodharige Lord den koning aanmatigend in de rede valt:

‘Choiseul heeft doen rondstrooien, dat het, integendeel, de tweede Spaansche prins...’

‘Choiseul!’ snauwt Lodewijk, die nu tot de teenen van die laarzen is afgezakt, ‘waarom mijn stalknecht Pierre niet?! Choiseul! Mijn kabinet is hier, tusschen deze vier muren, begrijpt u dat goed? Le choix est à moi seul!’ besluit hij, vol ernst een woordspeling plagiëerend, die in deze dagen de ronde doet onder de jonge hovelingen.

Na een buiging gemaakt en een snuifje genomen te hebben, vouwt de gezant zijn handen berustend over zijn machtige buik. De koning gaat kalmer voort:

‘Ik weet, dat er andere pretendenten zijn. D'Eon moet die vrouwen onschadelijk maken. Laat hij desnoods alle Europeesche hoven afreizen om hen te compromitteeren op de voor hem gebruikelijke wijze... Een lijst van de namen zal ik u doen toekomen. Alles wat dit huwelijk in den weg kan staan... *fttt!* En geen woord erover met mijn ministers!’

Nu buigt Lord Digby zoo diep en krakend, dat zelfs den Bien-Aimé de verholen spot niet ontgaan kan. In die gebogen houding blijft hij eenige oogenblikken zitten, zoodat onder zijn rood haar alleen de kaak zichtbaar is, vierkant en hondsch, maar vlak boven die kaak gaat nu een delicaat gemurmel zijn oorsprong nemen, gefluisterde woorden zonder zinsverband, onverbonden, in uiterste ne-

derigheid, zooals slaven die uit de meest verschillende landen schatten komen aandragen, waaruit de heerscher dan een keus moet doen, door deze handeling pas hun gemeenschappelijk bestaan bevestigend.

‘Alle pretendenten: prinsessen, hertoginnen, grootvorstinnen, alle hoven... Door geheime huwelijken, ontvoering, intrige, zwendel, vergift...’

‘En,’ zegt hij plotseling luid, en tusschen onderkaak en haar springen de blauwe oogcirkels te voorschijn, ‘ook de pretendenten voor de andere partij? Prinsen, koningen...?’

‘Ik bedoel,’ fluistert hij weer, als hij merkt, dat de koning vuurrood wordt, maar niet schijnt te begrijpen, ‘minnaars, geheime afspraken, verlovingen...?’

‘Komen niet in aanmerking!’ zegt Lodewijk schor.

De gezant kijkt den koning veelbeteekenend aan en besluit dan opgeruimd:

‘Ik geef alles in handen van d'Eon. Hij maakt wat men noemen mag een tabula rasa voor u, en aan weerskanten. Bij die twee jonge menschen zal een soort vacuum ontstaan, dat hen evenals de beroemde Maagdenburger halve bollen aan elkaar...’

Opnieuw is van den koning alleen de rug te zien. Lord Digby kijkt naar die rug als een slagersknecht naar een opengespalkt rund; zijn roodbehaarde handen worden vuisten, de vuisten bewegen zich; tientallen spottende lichtjes tintelen in de rookblauwe oogen; hij is nog lang niet vergeten, hoe deze papzak de eerste was om met het tergend gelach in te stemmen, toen een van die jonge Fransche kikkers hem bespottelijk gemaakt had naar aanleiding van een mislukt galant avontuur...

‘Om uw vertrouwen, zoo niet in het moreele karakter van den chevalier d'Eon, dan toch in zijn verbazingwekkende talenten geheel te bevestigen, Sire,’ zegt hij eindelijk, ‘zou ik u de aardigste anecdotes kunnen vertellen, die in Londen het gesprek van den dag uitmaken.’

‘Komisch?’ vraagt de koning snel.

‘Bas-comique,’ geeft de Engelschman toe, en grijnst al.

‘Eén moment.’

De koning loopt de kamer uit, en komt enkele oogenblikken later terug met zijn lijfarts, le docteur Babiche, een klein, bruin mannetje met een haviksneus. De gezant verwaardigt zich niet eens op te kijken.

'Kan ik vanmorgen lachen?'

'Met mate, Sire,' antwoordt het mannetje, na zijn oogen te hebben doen ronddraaien, alsof hij zich eerst met een of andere académie des sciences heeft te verstaan, 'de pols is ongetwijfeld rustig, regelmatig zelfs, de humores zijn goed gemengd, de zwarte gal stroomt af zooals het behoort; u zoudt *één halve minuut*, niet te krachtig en ook niet stootsgewijs, en met losgeknoopte jabot, kunnen lachen, - mits ik de pols contrôleeren mag.'

Even later bevindt de doorluchtige pols zich tusschen twee bruine, dorre vingers, de koning geeft Lord Digby een teeken om te beginnen, maar juist als deze zijn lippen opent, steekt hij opnieuw zijn hand op:

'Andere namen, alstublieft; niet -' hij mimeert de letter é en de korte o, blijft nadendend voor zich uitstaren, zegt eindelijk, verlegen over zooveel gebrek aan vindingrijkheid: 'Zeg maar Lion, -' en bestendigt dan die tweede korte o, door zijn mond tot een zuurzoet tuitje samengetrokken te houden als om iedere onbeheerschte lachbui bij voorbaat te verijdelen.

En de Engelschman steekt van wal, rauw en ratelend. Aha - weet de koning wel, dat Lion de grootste magiër is van deze eeuw, naast Cagliostro, naast Belmonte? Hij verdwijnt, hij verschijnt, hij is overal tegelijk, hij herinnert zich als de dag van gister hoe hij met keizer Nero in de echt verbonden werd. In iedere gesloten kamer dringt hij binnen, in Buckingham Palace heeft hij zich ten aanschouwe van het gansche hof van driedubbel rondgewonden ketenen bevrijd, hij vermenigvuldigt uit het hoofd getallen van 18 cijfers, hij werpt jonge haasjes, dit is door Engelsche geleerden vastgesteld. Een erotologisch en financieel genie! Vrouw, man, duivel, engel en John Law in één persoon vereenigd! Hij kent snelwerkende vergiften, die geen sporen achterlaten en die, op afstand toe-

gediend, koffie, wijn en likeuren duizend mijlen van hem vandaan doodelijk doen zijn...'

'Tachtig,' prevelt de dokter, die een dik horloge voor de dag heeft gehaald en zijn vingers op de weeke zwammige pols heeft staan als de voelsprieten van een bruine kever, 'misschien dat de pointe spoedig...?'

Lord Digby werpt het kereltje een onbeschaamde blik toe, en gaat onverstoorbaar verder:

'Maar, Sire, wat hij laatst een van de oudste leden der Londensche aristocratie heeft aangedaan, - ik zal geen namen noemen, - dat tart iedere beschrijving! Dit mauvais sujet, drager van vele adellijke titels, desalniettemin gewend zich aan de minderjarigste meisjes te vergrijpen, maakte zelfs geen halt voor zijn eigen kleindochter, en toevallig had Lion (die zijn naam eer aandoet!) een welgevallig oog laten vallen op die jonge vrouw, ongetwijfeld, of althans veronderstellenderwijs, in verband met de regelmatigheid dier betrekkingen, op een dag, dat hij inderdaad Lion was, en niet Lionne, ahem.'

De koning en de lijfarts kijken elkaar aan. De pols schijnt tot 90 te willen stijgen. Maar dat beteekent levensgevaar, maar dat beteekent een stille beroerte! Is er dan nòg niets te lachen? Snel, snel laat de Brit den Bien-Aimé toch drie of vier lachschokjes gunnen voor het te laat is en dokter Babiche door zijn machtwoord de zitting opheft! Maar de voorovergebogen Lord schijnt in de voorbereiding van het verhaal te willen blijven steken, en de koning wordt al rooder en rooder, en dan ineens bleek, en hij transpireert en schuift ongemakkelijk op zijn stoel heen en weer, - en of het wel tot Zijne Majesteit doorgedrongen is, hier in het afgelegen Versailles met zijn landelijke dreven en onschuldige herderspelen, dat dat op het oogenblik heelemaal tot de wereldsche bon ton behoort, *bloedschande* oftewel incestus, defloratio, crimen nefastum, alles door elkaar heen, daar in Londen, dat doemwaardige Babel, en...

'Honderd,' zegt het mannetje op definitieve toon en staat op, 'ik reken het tot mijn plicht om...'

Met alle doodsverachting waarover de wetenschap beschikt kijkt hij den koning in het door plotselinge woede verwrongen gelaat. De kin bibbert, de zwarte oogen in hun enorme, ziekelijke blauwe wallen staan verongelijkt, de mond snauwt als van een bijtend hondje. Maar nog steeds vermijdt hij Lord Digby aan te zien, wiens krakende laarzen het rijk alleen hebben... Dokter Babiche begint te jammeren.

‘Sire, maar ik had u toegestaan voorzichtig te láchen, niet om u zoo op te winden...!’

‘Ga weg!’ brult de koning en zoekt naar een zwaar voorwerp. Doodsbleek springt de lijfarts naar de deur. Vol deelneming komt Lord Digby naderbij, heerschzuchtig krakend. Ze zijn weer met hun tweeën.

‘O, altijd die menschen,... nooit alleen,... nooit me zelf... Ik ben onwel...’

Begeleid door een afwerend gebaar sterft de verzuchting uit. De gezant buigt ironisch tot op de grond, mompelt, kucht, verslikt zich. Dan drukken de twee mannen elkaar de hand ten afscheid, de koning met afgewend gelaat, zijn andere hand op zijn borst geperst, ten prooi aan machtelooze drift, maar in zijn onderlijf dat eigenaardige, tintelende welbehagen, dat iederen lafaard bekruipen zal, die, door de geheele wereld ontzien, vernederd wordt onder vier oogen...

De wind over de wijde heuvels, de herfstgeuren, het geblaf van de groote meute, zij doen alles weer verwaaien. Hij vergeet zijn pols, zijn patrijs en Louise de Morphy, hij vergeet de markiezin de Pompadour en al zijn dochters, hij vergeet Choiseul, die naast hem rijdt, en den vrijpostigen Digby, die zich heeft laten verontschuldigen, en den chevalier d'Eon vergeet hij, en het groote Frankrijk, waarover hij regeert, hòeft hij niet te vergeten, want dat is hij altijd al vergeten.

Meer nog dan jachtgeneugten is de snelle lichaamsbeweging in staat zijn verveling te verdrijven; als een zak wordt hij leeggeschud, zoodat de verveling er uit stuift als

eiderdons en de anderen bedekt. En hoe levend en bewegelijk wordt de gestolde en besnoeide wereld dan om hem heen, hoe groeit ieder park tot snel doorkruist bosch aan, en ieder bosquet en tuinhuis tot een veelzijdig vermaak. De koninklijke rust van dit afgepast landschap, - ook de koningen onder de dingen zijn onbewegelijk, als middelpunten, - verandert in een ordelooze, schichtige en behaagzieke plantaardigheid, zonder andere menschelijke bewoners dan zoo'n boerin of herderin als daar juist om de hoek verdwijnt, en waarvan hij weet, dat het niet eens madame de Pompadour kan zijn, die hem vroeger nog wel in zulke vermommingen opwachtte met haar naïef verbaasde oogen.

Schieten doet de koning weinig en slecht, hij rijdt om het rijden. En naast hem rijdt de charmante Choiseul, dien de koning, zooals steeds, probeert te verachten, omdat hij voor den minnaar van de markiezin gehouden wordt, en die, na op deze middag alle hofschandalen afgewerkt te hebben, juist weer van meet af aan is begonnen. Jachthorens begeleiden zijn fluweelen stemgeluid. Choiseul is een statige, warmbloedige man, die de hand lang vasthoudt, die hij drukt, die iedereen kent en, plooibaar, langs iedereen heenglijdt, maar die de verwikkelingen, door hem zelf aangesticht, ten slotte niet meer overzien en ontwarren kan, en dan veel wijn gaat drinken om alles te verzuimen in bloemrijke bonhomie. Zelfs voor den botsten vorst is hij een doorzichtige ziel, een staatsman met goede snuif, slechte spionnen, te breede heupen, een calligrafische handteekening en de eerste aanduidingen van een mankement jegens Venus. Dit laatste weet de koning en het stelt hem schadeloos voor het bijna staatsgevaarlijke feit, dat zijn eerste minister geen ernstiger kwaal heeft om hem onder de neus te kunnen wrijven. Na een mislukte poging van den minister om het huwelijk van de jongste prinses ter sprake te brengen, is het gesprek, dat onder de loodgrijze hemel gesmoord intiem klinkt, bij den impotenten hertog Saint Gervais d'Uzé beland.

‘Spaansche peper,’ zegt Lodewijk sententieus, en zijn

zwarte koeienoogen loeren humeurig naar de breede, mollige heupen naast hem. Choiseul kucht en kijkt gebiedend rond naar de volgelingen, die wat achtergebleven zijn.

‘Ach Sire, met Uw verlof: evenmin als kamfer voor het tegenovergestelde!’

‘Je schijnt het te weten,’ riposteert Lodewijk, en legt dan de hand op dit netelige onderwerp om het niet weer los te laten voor ze in Versailles teruggekeerd zullen zijn; uit het onderbroken gesprek met den Engelschen gezant is een onbedwingbare neiging overgebleven tot speldeprikken. Wél is Choiseul de aangewezen minnaar voor madame de Pompadour: beiden invalide, of zoo goed als; beiden uitgeslotenen van Venus' eeredienst! Bah, dat overtollige vleesch...

‘Men komt vaak bij me om raad...’

Daar de koning hierop niets weet te antwoorden, zwijgen ze enkele minuten, maar het onderwerp blijft boven hen hangen. Het is, trouwens, het onderwerp van bijna alle gesprekken in dit tijdperk, waarvoor amoureuze uitputting is wat voor de middeleeuwen een overladen maag geweest moet zijn, en voor de oude Romeinen beide. Men specialiseert zich, achtereenvolgens...

‘Spaansch is het overigens wel, het middel dat het best schijnt te helpen,’ begint de minister, en weer moet hij aan dien Spaanschen prins denken, dien de Jeuzuïeten aan Oostenrijk cadeau willen doen, en op wien dus de hofpartij van vrijdenkers, waarvan Choiseul het hoofd is, de hand zoekt te leggen, alleen om die vreeselijke vijanden te weerstreven, ‘een glanzende vlieg of kever, Sire,’ - en hij doceert gemakkelijk: ‘Cantharides of Lytta Vesicatoria; trouwens ook uit Brazilië wordt de laatste tijd een wondermiddel aangevoerd, een plantaardig middel dit keer, want Fauna en Flora vereenigen zich om...’

‘Wel moge 't je bekomen!’

‘Míj niet, Sire!’

‘Ahem...’

Tergend langzaam begint nu de koning zijn persoonlijke inzichten in deze materie te ontwikkelen. Hij kauwt

en herkauwt, hij kwijlt en slikt weer in, en hoewel Choiseul dit alles voor de twintigste maal moet aanhooren, wordt hij van schaamte nog even rood in zijn gezicht. Het is alsof de koning zijn tanden in die weelderige, wippende heupen heeft gezet om er alle levenssappen uit te zuigen, aldus het sluipend bederf voleindend. Dommelig schuift hij zijn geniepig trage woorden in de richting van den gezonden, tevreden, geduldigen man aan zijn zijde. Of Choiseul wel weet, dat dat het begin van het einde is? De koning althans weet dat maar al te goed: alle hovelingen die aan een beroerte gestorven zijn, - en kijk dien Saint Gervais d'Uzé maar eens in zijn uitpuilende oogen! - zijn zóo begonnen, want Venus trekt eerder haar handen van die oude heeren af dan Hygeia!

'Op *onze* leeftijd, Choiseul, beteekent dat, dat we niet meer dan twee jaar hebben te leven; dat is een rotheid van binnen, Choiseul, daar helpt zelfs geen Spaansche peper tegen!'

En hij gaat verder die dikke, roode wangen te striemen met al onverbloemder alarm, met al zonderlinger voorstellen. Een blaasoperatie, Choiseul! Een blaasoperatie, om de boel eens van binnen te bekijken, maar dan kan je ook meteen dood blijven, ha ha, zooals die kindsche d'Ayen, die wegetterde onder het mes van den chirurgijn! Wegetterde!

'Denk daar maar eens over na!' besluit hij met macabere opgewektheid, maar dadelijk zal hij weer van voren af aan beginnen, en alle half kapotte hovelingen en hofdames zullen de revue passeeren met hun tics en vapeurs, hun reukwateren en schoothondjes, en de aftandsche familieleden van den koning, en de oude ministers, die met hun goudgeknopte wandelstok vergroeid zijn, - véél oude ministers vooral, - en jonge edellieden met knikkende knieën en schrikkelijk gecerneerde oogen, en alle ziekten en kwalen en schijnkwalen van het uitputtend hofbestaan, die Versailles op één groot hospitaal doen gelijken, opgeroepen door de slaperige stem van zijn heerscher, Versailles, Marly, Choisy...

‘Digby schijnt me ook zoo ver te zijn,’ voegt de koninger nog aan toe, en Choiseul lacht, want Digby werkt hem tegen.

Het gesprek sterft uit, het kreupele hof zinkt weer in de grond. Als een zoutzak hangt de koning in het zadel, uitgeput. Al zijn kwaadaardige levenskracht zit nu in Choiseul, en wroet daar, en bijt daar nog een paar zenuwen door tusschen rug en lendenen.

En in die loome vermoeidheid, meer nog veroorzaakt door de uitspattingen van de wrok dan door het rijden, begint hij nu over zijn eigen lichamelijk heil te mijmeren, over de door baden, massage en lavementen op peil gehouden geschiktheid van dat lichaam, - over een zeer bepaalde geschiktheid vooral. Want soms is hij de laatste tijd begonnen te twijfelen, al bekent hij dat niet eens aan zijn biechtvader, wien hij trouwens dát plezier ook niet gunnen zou. Zijn leven lang heeft hij het blanke, gladde en weeke, dat schuilgaat onder de koninklijke dos, gewantrouwd, maar nooit heeft hij díe dierlijke eigenzinnigheid bespeurd, díe onwil tot het eenvoudigste, en de woede daarover maakt alles nog erger. Zal de golf van amoureuze onmacht ook hém niet sparen? Er zijn teekenen, dat hij verzwakt op sommige avonden, hij eet veel vleesch, specerijen, weken lang onthoudt hij zich, met de kalender er bij. En zoo hij zich eenmaal in het verschijnsel geschikt heeft, - dat dan weliswaar plotseling afgelost kan worden door de prachtigste vurigheid zijner jongere jaren, - dan blijkt hij altijd nog de geruststellende doch weinig hoopgevende verklaring achteraf gehouden te hebben, die hém vrijspreekt en alles op de vrouwen schuift. Waarom verouderen zij ook? Dit geheele geslacht veroudert! Misschien houdt het meel nuttige uitwasemingen tegen, hij zal meel en rouge verbieden, hij zal hen veel laten paardrijden; hij is alleen te lui om die maatregelen te doen uitvoeren. Slechts zelden zoekt hij de oorzaak in een wisselwerking der zielen, in het vampierbedrijf van den vrouwenman, die, zuigend en klissend erger dan de vrouwen zelve, niet gevoed wordt door zijn gezellinnen, maar ontkracht, ontmand. Dat die ridder der tweegeslachtelijk-

heid, die chevalier d'Eon, wiens schaduwbeeld deze ochtend in bezwerende en soms burleske volzinnen voor hem opgeroepen werd, - vrouwenman eerst ongetwijfeld, vrouw-man uit wanhopig ongestild verlangen later, vrouw-man vanaf het moment, dat het oog tijdens de lust niet meer verdroeg niet op alomtegenwoordige vrouwelijke vormen te rusten, maar, afglijdend en snel bekoelend, op een bandelier, een beddehemel, een slapend hondje, - toch de mannelijkste man dezer tijden heeten hag, het embleem en de uiteindelijke overwinning van die tijden, hij die het andere geslacht niet meer najaagt, maar aan zichzelf heeft toegevoegd in een schier goddelijk berustende volledigheid: hoe zou de koning met dit alles vertrouwd zijn, indien hij zin had voor dergelijke bespiegelingen... Om de eindelooze verveling te ontloopen is ook híj van de eene vrouw naar de andere gegaan, steeds begeerig naar de eenige, die zijn zenuwen voor eeuwig laden zou, tot over de dood heen, maar elke begrenzing in één vrouw gaf de woedende lust naar duizend, en van die duizend (die reeds toesnelden) was ieder er één, die nooit de eenige zijn kon... Ja, de vrouwen zélf zijn schuld aan iedere mannelijke onmacht, altijd en overal! Een vrouw, die verzadigt en terzelfder tijd laadt met verlangen, dat perpetuum mobile der liefde: waar is het te vinden, en hoe? Weerstanden opwerpend en ze vernieuwend, even wisselvallig als alomvattend: de vrouw, die alle levensphasen doorloopt, alle vrouwen vertegenwoordigd heeft, en die dan nog, wanneer men reeds gestild achterover ligt, herboren wordt in de eene, die nog niet bestond en die zij zich herinnert vergeten te hebben! Van dit wonderlijk veelvormig bestaan heeft de markiezin hem althans, jaren geleden, een geestelijke voorproef gegeven, een projectie in een platonische hemel, met maskers en hedercostuums en vermommingen en alles, - maar haar preutsche mond vermocht zelfs de kinderlijke verwondering van haar amandelvormige oogen niet bij te houden, en van binnen was ze reeds verdord, voordat die mond door de eerste rimpels werd omgeven.

In de vallende avond rijden ze door het negende kwartier van Versailles. De lanen zijn hier enger geworden, goedverzorgd, te hoog van boomen. Het is zoo rustig als op een Zondag, men zou wenschen te bidden. Reeds voorvoelt men de bronzen en marmeren beelden, waarin de Hades dezer monotone hel zich heeft gesplitst. Maar hier, in het negende kwartier, doet zich de smalle doorgang op naar de wereld der gewone stervelingen, de overgroeide en verbloemde Acheron, de eenig overgebleven slagader in de gemummificeerde navelstreng, waardoor die twee werelden eertijds verbonden zijn geweest. Witte huisjes naderen, belommerd door al kolossaler boomen, teer en bijna doorschijnend: het porcelein, waarin de schatting van geheel Frankrijk geschonken wordt aan adel en geestelijkheid. Achter bosquets en lage beukenheggen glijden die huisjes voorbij, bewegelijk overtralied door vergulde hekken met de wapens der Trémouilles, d'Ayens, Maurepas, Daubigné's, Coigny's tusschen hun spitsen. Achter elk van die wapens zou een bleeke hoveling schuil kunnen gaan, die, na met die heraldische bescherming voor de borst achterwaarts te zijn geslopen door het hooge gras, iedere avond verzinkt in de eeuwig jonge stroomen uit Normandië, Vendée, Gascogne, Poitou, Provence, die zich uit kwamen storten in het vierkant porcelein der huisjes. Een geheele boerenbevolking heeft hen uitgeleide gedaan: met tienduizend dukaten en het kostelijkst brandmerk in de schoot zullen ze weder keeren. Arme notarissen, zilversmeden, zij liggen reeds jaren krom, om de dochter, die volgt op de dochter die naar het klooster moet, een kanten hemd mee te kunnen geven, waarin zij door het gichelende achterneefje van den kardinaal besmet mag worden. Kleine, verdorven abbé's leeren hun zusters alle kunstgrepen en nemen zelf steekproeven. Na de huwelijken met de zeer begeerde partij, loopen er mettertijd telgen van de uitgeputste geslachten tusschen de dorpskinkels rond, die hun niets verwijten. Die huwelijken gaan zeer goed. Madame heeft op de tanden gebeten, toen de markies zoo geurig dicht bij haar kwam, - ‘mais non,

c'était pour toi, chéri!' - en nu leert ze haar kalmen echtgenoot alles wat zij veinst met tegenzin geleerd te hebben. Zoo heeft er een voortdurende uitwisseling plaats tusschen hoog en laag, tusschen de doorluchtige hemel-hel van Versailles en de eindeloos voortbrengende aarde. Beladen met hun prijshoudende vruchten stijgen zij op naar die hooggelegen markt, om weer tot de hunnen af te dalen, met klinkende munt en een teer weefsel van legenden om hun Bretonsche mutsen, - en aan het hof veracht men hen des te meer, naarmate die legenden schooner beloofden te worden, en men vergeet hen snel, men speelt met hun opvolgsters, men warmt zich aan nieuw vleesch, - en weet toch, bij dit volk te behooren...

Maar daar, steeds nog in het negende kwartier van Versailles, vlak aan de weg, die, beginnend bestraat, de hoefslagen kaatst, daar heft zich het wapen der Leliën! Pilaren, door steenen herten bekroond, verstarde relicten van het sinds jaren verdwenen hertenpark van den dertienden Lodewijk, waarvan de herfstbronst nu in de menschen gevaren schijnt te zijn, staan groenbemost aan weerskanten van een blinkend hek, dat juist de sierlijke achtersteven verzwelgt van een kamenier, manicure, hoedenmaakster, op weg naar het witte chalet, dat de pensionnaires van den Bien-Aimé herbergt. Een witte gardist presenteert het geweer. Barok astronomisch houdt zich een zonnewijzer op tusschen de telescopen van twee kleine bronzen kanonnen, die langs de groene hemel van het grasveld hun monden op de ingang richten. Omringd door de meteorenzwermen van gulden herfstbladeren, bedreigt een planetarium van roode, gele en zilveren tuinbollen de grauwe namiddag, opwindend voor het oog. Als een legertrein davert de jachtstoet voorbij. Zwermen vogels kruisen over het huisje, dat, laag en gedrongen, als in een mul bloemperk verzonken staat: een wit meisje, de handen vol bloemen, de eeuwige zestienjarige! Ha, de koning zou dolle dingen kunnen doen, nu hij hier, zoo vorstelijk inderdaad, de kleine bruid van twee, drie weken voorbijrijdt; hij zou Choiseul op de schouder willen slaan en hem nog eens

tartend voorhouden, welk een vreeselijk lot dat is, lichamelijk onmachtig te zijn! Wát Lebel, die geboortebewijzen vervalscht? Louise de Morphy mag 60 zijn, haar húid is 16: voor hém! Waar is nu de verveling? Als een bewegelijk rustbed van vleesch schokt het bruine paard hem omhoog. Hoe goed dit Frankrijk! Hoe bemint de Bien-Aimé zijn volk! Wie zou zijn volk ook niet beminnen, wanneer hem de bloem aller districten toegereikt wordt in blauwe oogen, zwart omlijst, zwart overbogen, zwart omkranst door oogharen, wenkbrauwen, lokken?... Hij stelt zich voor, hoe ze hem nu voorbij ziet rijden, eerbiedig huiverend, half ongeloovig nog steeds, en zoo verliefd gaat de koning zich voelen, - een verliefdheid evenwel, die, opstijgend uit het lichaam, door zijn zware gemelijkheid nauwelijks heen-breekt, - dat hij het horengeschal en hondengeblaf, waarmee de nadering van het kasteel gevierd wordt, als een persoonlijke groet wenscht te weten aan haar, die deze avond op hem wachten zal!

Zij buigen een nieuwe laan in, die hen als een voorspel van de avond fluweelig omsluit. Links beginnen witte beelden te schemeren. Gazon na gazon, voorplein na voorplein raadt men achter die doolhof van geschoren taxishagen, die, elkaar kruisend, bedekkend, overstelpend, ontkennend, iedere denkbare richting schijnen in te slaan. Met het afwisselend gezag hunner klaterende fonteinen en bernineske steentrofeeën, met hun balustraden, colonnades, dwergboomen en mythologieën, hun kanalen en bassins, machtig als zeearmen, schijnen ze elkaar, ondanks het koel rechtlijnig rationalisme, beoogd door hun makers, tegen te spreken, verwarrender dan de sluippaden eener tropische wildernis. In den blinde wentelen zij zoo rond, horizon na horizon onthullend van verschuivend groen en marmerwit, nutteloos betwist, nutteloos weer opgegeven, totdat eindelijk toch het grijze centrum benaderd wordt: het ontzaglijkste brok eener van staatswege onderhouden verveling, ooit door menschenhanden gewrocht, en die hier als afgod meer aanbeden wordt dan de gladde goden der simili-antieken in het park. Zelfs het inniger

binnenplein achter het hek met de gekroonde ingangen schrompelt speelgoedachtig te zamen onder het barre paleis, dat, door andere paleizen van gelijke afmeting en praal omgrensd, alleen nog met de grijze hemel voeling schijnt te kunnen houden, die er strakker en vastberadener over heen gewelfd staat dan over welke kathedraal ter wereld.

En de koning voelt het. Langs zijn kaplaarzen kruipt het omhoog. Reeds is hij vergeten, dat het witte chalet, waar hij zooeven nog zoo kloekmoedig langs reed, tot hetzelfde gebied behoort. De beweging is gestold, alles wordt kristallijn, de wachten salueeren als marionetten, op het binnenplein staan fijne sprookjeskarossen door elkaar. Naast Choiseul rijdt hij aan het hoofd van de stoet recht op het hart van die hel af. Niets is er boven hem, alleen de verveling, wee en oneindig. Er is geen weerstand, geen dreigement, geen storm die hem breekt; als een verglaasde moederschoot, die nooit meer baren zal, sluit zich het spook Versailles om hem heen met de wanhopige eentonigheid van het volmaakte. Bijna wenscht hij zich de donkere boerentronies, die hem op jacht zoo vaak verontrust hebben, een moorddadige hand, een scheldwoord maar... Hij wil lijkkoetsen ontmoeten, martelingen aanschouwen, het huiveringwekkendst levenseinde moet beter zijn dan dit sterfbed van steen. En dan weer, berustender, verlangt hij naar zijn minuscule Rococo-vertrekken, naar zijn kookgerei, zijn honden: al die hulpelooze pogingen om een begrenzing aan te brengen in de onmetelijkheid van dit vreeselijk oord.

Op het binnenplein worden dames uit draagstoelen geholpen, als door lage rukwinden opgeblazen staan de schommelende hoepelrokken meters ver van hen af. Om elk van die vrouwenfiguren, waarvan de veilheid de duizelige leegte hier nog vergrooten komt, spant zich de materieele cirkel van de afstand dien ze zelf niet meer weten te bewaren: omgekeerd symbool van hun tijd. Iedere vrouw een wandelende stolpheilige, onbesmette lucht achter riet en brocaat: de schijn! Zou de werkelijkheid niet meer neerkomen op een bende dronken hovelingen, die elkaar baldadig met de manden smijten, terwijl de bijbehoorende vrouwen

naakt en verfomfaaid in een hoek liggen? De koning althans lácht wat met die rokken, hij ziet ze niet eens meer, hij walgt van dat weelderige onkruid, waarvan dit plein nooit gewied zal worden, van die voorgeschreven strijkages van handen en heupen, waaronder zij hun geblaseerdheid verbergen. Nieuwe dames barsten als groote tulpen uit hun karossen, chevaliers snellen toe, als windhonden over hun degens springend, zij buigen, zij kussen handen; aigrettes trillen in de stille lucht. Langzaam, te midden der horenecho's, baant de venerie zich een weg langs staatsraden, witbepruikte generaals van nog geen 20 jaar, nerveuze jachthonden, hofdames, bastaards, gezanten, neven van achternichten van gunstelingen, vroedvrouwen, engelenmaaksters en biechtvaders, ex-maîtresses, maîtresses in spe, maîtresses in blijde verwachting, officiers de la bouche, officiers de la chaise percée, officiers des petits chiens morveux, Zwitsers, pruikenmakers, tafeldragers, stalmeesters, abbé's en sokopzichters met jaarwedden van kardinalen, pamfletschrijvers, epigramdichters, intendanten-van-de-tandenstoker en kanunniken, schenkers, proevers, blazers, ruikers, likkers, tafelschuimers, geldschieters, dansmeesters en lectrices, en allen buigend, nijgend, babbelend, wrijvend, koozend, glimlachend, wiegelend en knikkend als de moorddadige siergewassen uit een of andere broeikas, - maar voor de starende oogen van den koning, die daar, gefronst en lui en dikhuidig, als een veroordeelde naar de schandpaal, doorheen rijdt, komt als verlossing, één ondeelbaar moment, onzichtbaar voor de anderen, het drogbeeld aanzweven van dien chevalier d'Eon, aan wien hij nu voor het eerst na het ochtendgesprek in zijn geheim appartement terugdenkt, dien tweegeslachtelijke, die geen geslacht behoeft te duchten en geen enkele vleeschelijke aankleve, den man die overal binnendringt, die zich van ketenen bevrijdt, tastbare en ontastbare, die, pervers doch kalmeerend, deze geheele wereld van krampachtige geilheid zoowel resumeert als in zichzelf opheft door de lichamelijkste tegenspraak...

S. VESTDIJK

(Slot volgt)

Invernal

Uit gierende stormnacht, eer 't morgenlijk gloedrood
Rivieren vaal bloed goot langs woud, park en hof,
Klaarde 't nevelblind vergezicht vol wintersche vormpracht:
Kristalsplinters in 't sterrelicht van goudsparklend stof.

Wie heentogen, zochten en gisten. Zij misten
Elk spoor. Dwars door krochten en steenbogen vroor
't Koud hemelruim neer, deed hun ademtocht stokken.

De sneeuw stuwde als fel schuim eener worgende zeekolk
Welke nimmer zich moezwoegt, hoe hoog zij zich torene,
Naar verborgen verschiet, onder druisching van klokken.
Tusschen heesters bewoog een gedrochtlijk pygmeevolk.
Druipsteenhuifsel, en ruwheid van brokken, vergaarde
Licht stuifsel; uit wezenloos Niet steeg bij schokken
't Vergetelheidslied om de redloos verlorene.

Neteldoek waarde in zwiersels tegen rijshaag en rietmoer.
Boven 't fonklende beekbed bedaarde de vlokkenjacht.
Rijk in siersels, op ijslaag en zwarte granietvloer,
Fee, door furies bespied, met loskronklende lokkenvracht,
Bezweek 't kind, spookbleek, in bevrorene boomhal.
Dra verluwde heur kwelling. 't Vernuchterde droomdal
Werd gewekt met een koorzang die de geesten vervaarde.
Verstard lag de stroomval, bedolven de gaarde.
Slichter golven verwischten 't witslingrend gebied.
Geschuwde verfelling, aan dwarlende voorhang,
Stiet vuur naar de helling, als muur zonder doorgang,
Wegslinkende in wedren van wervlende misten
Die rustloos de onkenbare stelling betwistten -
Broos dek, waar geen zwelling de plek meer verried.

HENDRIK DE VRIES

Common Sense

Anneke, Anneke, Anuschka,
was er nog een weg voor mij daàrna,
is er toch een weg voor ons nog samen
glunder tot een onbeholpen amen?

Witjes stond ik, ver van wijn en water
aan de vuurrand van de laaie krater.

Dook Empedokles fier in de Etna
(parani, parana, paranoia),
liever wandel ik lief naar Canossa
als een brave Hendrik. Vroeg of later
Kom je ook wel, Anneke,.. Anuschka.

MATTH. GIROLDI

Aestheet

Gelijk een duister, doch zeer schoon gedicht
beleefde hij het leven, dat hem restte,
waarin misschien wel zin verborgen ligt
achter de woorden, doch dat men het beste

dankbaar geniet, al blijft er een geheim;
zooals een man, die alle dorst reeds leschte,
genoegelijk een staartje oude wijn
stil in het licht heft met verliefde geste;

gelijk een schip, dat na het zeilereven
stilaan voorbij glijdt, langzaam uit het zicht
naar leege verten willig voortgedreven

waarheen de stroom zijn smalle vaart ook richt,
naar ongewisse kimmen - al om het even,
en wel verguld lijkt in het laatste licht.

MATTH. GIROLDI

Else Böhler, Duitsch Dienstmeisje

In mijn herinnering is die verdere Zondag geladen met een prikkelende verwachting, die mij iedere huiselijke stoornis over het hoofd deed zien. Zelfs van de lepels had ik geen last. Tegen Waalweg 27, dat mij terug had doen glijden in de ondragelijke druk van een jeugdsfeer, zonder eenige mogelijkheid van zelfbevrijding, was nu een tegenwicht gevonden, en hoe dicht in de buurt! Verliefd gezwijmel vermeed ik, ik maakte geen andere plannen dan die, mijns ondanks, op de overtuigendste wijze pasten in het kader van Peter's theorieën over ‘terughouding’; ik wist, dat het dienstmeisje Else Böhler onbelangrijk was en onintelligent en mij steeds opnieuw teleurstellen zou, eerst door haar gezicht, dat zich het lachje zoo weinig waardig had getoond (en bestónd het lachje zelfs wel?), dan door alles wat zich achter dat gezicht verborg; ik wist de bezwaren te formuleeren tegen het Duitsche ras in het algemeen en Duitsche dienstboden in het bijzonder. Daarover schreven de kranten immers. Maar dank zij déze vertegenwoordigster van het soort kon ik nu tenminste de huiskamer van mijn ouders weer in de rug laten, onbevreesd voor een overval op mijn gevoeligheden, en mijn gedachten uitzenden, twee huizen ver, over mevrouw Steketee heen, wier buurschap voor zooiets altijd grooter belemmering was geweest dan muren en hekjes. Ik was niet meer aangewezen op het platje om mij bevrijd te weten. Hoezeer ik doorgaans ook aan tafel een ijzig stilzwijgen bewaarde, nu kon ik, onder het koffiedrinken, beleefd met meneer Steketee over muziek keuvelen en er zelfs zonder ergernis getuige van zijn hoe mijn moeder flirtachtige onderonsjes met hem op touw zette, waar de zwaarbesnorde en weinig artistiek uitziende pantoffelheld gretig op inging. Dat Eg toch nog op mijn fiets weg was geweest, zonder mijn toestemming, had ik gemakkelijk kunnen opmaken uit de stand van de fiets, die ik zelf altijd omdraaide alvorens hem in de gang neer te zetten. Maar laat Eg

maar van me nemen waar hij zin in heeft, dacht ik bij mezelf, en geef míj nog wat van die ham, want die smaakt goed.

‘Strauss is toch veel meer *spontaan artist* dan Mahler!’ gaf evenwel meneer Steketee te kennen na een opmerking van mij, en kneep discreet zijn snor uit boven het koffiekopje. Eigenlijk had ik moeten gillen van de lach om wat die onnoozele zeehond daar nu weer te berde had gebracht, maar ik hield mij in, zonder eenige moeite. Door mevrouw Steketee en haar vriendinnen was ik trouwens aan heel andere dingen gewend. Onomlijnde praat over muziek was wel het ergste waar ik thuis op onthaald werd. Bij al zijn gewone geestelijke hulpeloosheid was mijn vader nu toch de eenige van het gezelschap die iets definiëerbaars zei.

‘Was het vol de laatste keer?’ vroeg hij.

‘Tja, er bedanken er veel door de tijdsomstandigheden...’ Meneer Steketee had lang nagedacht over dit antwoord.

‘Ja, de crisis...’

‘Henk denkt natuurlijk weer aan de recette!’ verontschuldigde mijn moeder hem tegenover den kunstenaar, die haar blik lodderig, maar eer vaderlijk dan frivool beantwoordde; voor hem was mijn moeder, geloof ik, niet veel meer dan een middel om zijn onafhankelijkheid van mevrouw Steketee te bewijzen, - ‘*ik* vind, dat hoe leeger de zaal is hoe mooier gespeeld zou moeten worden; dan kan een kunstenaar zich toch ook beter géven; wie was ook weer die koning, die opera's liet opvoeren, als hij alleen in de loge zat... toe...’

Bevelend aanmoedigende rukjes, waarbij haar hoofd telkens iets meer achterover kwam, haar onderkin eerst bibberend, dan gladgetrokken door die verandering in stand, werden in de richting van meneer Steketee afgezonden. Haar oogen waren half gesloten, alsof ze iets proefde, iets streelends en welgevalligs, van binnen uit.

‘Hemel, nú vraag je me...,’ zei de geraadpleegde, met zijn dikke vingers, waarin eerder een troffel paste dan een

strijkstok, druk woelend en grijpend naar die nevelachtige historie waar hij van afweten moest, ‘Ludwig van Beieren, staat me zoo iets van voor...’

‘Is die niet gek geworden?’ vroeg mijn vader, terwijl hij met een bevende wijsvinger zijn slaap aanboorde; de toon waarop die vraag gesteld was verried onmiskenbaar een zekere opluchting. Meneer Steketee blies zich informatief en een beetje vergoelijkend op. Van mijn moeders overwicht in dit huis wilde hij wel partij trekken, maar zonder mijn vader te kwetsen, te meer waar deze met zijn opkomende migraine te kampen had. Zeer voorzichtig dus wuifde hij die veronderstelling weg:

‘Gék, gék... Hij heeft in elk geval alleménschelijk veel voor de Kunst gedaan...’

‘Welnee Henk, hoe kom je dáar nu bij,’ prevelde mijn moeder geïrriteerd.

‘Kann das Mädchen noch etwas Käse bringen?’

Het was Eg! Duidelijk verstaanbaar had hij die woorden uitgesproken. Even meende ik zijn oogen over me heen te zien glijden, op de gewone gluiperige manier, toen, na een paar wezenlooze grimassen, trok hij zijn neus in grillige lachrimpeltjes, en alles scheen voor een grap door te zullen gaan. Aan tafel bracht Eg wel eens meer vreemde talen te pas; Duitsch toch hoogst zelden. Voordat mijn moeder op bazige toon, maar met een schichtige blik naar de deur, gezegd had, dat hij zelf de kaas dan maar halen moest, want dat het meisje vroeg weg mocht en ook al genoeg gedaan had vandaag, was mijn achterdocht weer verdwenen. Ik voelde mij veilig en verreweg de meerdere. Even kritiekloos als ik vroeger de familie had geducht, was ik nu overtuigd van hun onschadelijkheid. Ik onderscheidde niet, ik hield mij niet op met restricties of nuances: zij waren vriend of vijand voor me, zooals ook een wilde de leden van een vreemde volkstam, waaronder hij leven moet, gezamenlijk onder die éene totem rangschikt, die hij haat, of - zoolang hij in vrede gelaten wordt - tolereert. Misschien was Eg me wel op mijn eigen fiets achterna gereden en wist hij nu alles. Maar wat mij betreft mocht

iederéen het weten, tot mijn moeder toe, wier tweeslachtig gezeul met ondergeschikten mij altijd nog iets vernederender voorkwam (angst voor een bleekzuchtige hit die met de deuren sloeg!!) dan mijn eigen ontmoeting van vier uur geleden, en de mevrouwen mochten het weten, en meneer Steketee ook, die zich juist, na een sigaar opgestoken te hebben, met mijn vader terugtrok in de tuin, waar ze, achter de bescherming van hun rookgordijn naar vroege bloemen zouden wijzen en klagen over waterstaat en veeleischende orkestleiders, de een in de vaktermen van de ander (bijvoorbeeld, zooals ik eens afluisterde op een zomeravond: ‘Hij sloeg alla breve, hè, zonder van te voren iets gezegd te hebben, en ineens hoor ik die vreeselijke stem van 'm: “Steketee, valt Steketee dan nog niet in?” - god man, ik slaap er 's nachts beroerd van...’ - en toen mijn vader: ‘Van invallen gesproken, laatst was die referendaris met die tic - ja, die met die mond, net of ie de hooge c zal gaan zingen, waar ik 't al met je over had, de *jonkheer* - was ie de stad uit, en moest ik, onvoorbereid...’). Vaak heb ik gedacht, dat zij nog eens samen weg zouden loopen, voorgoed van de Waalweg vandaan, arm in arm, met kleine koffertjes en angstig om zich heen speurende snorren, naar een nieuw en vreedzamer bestaan in een of andere muzikale waterstaat, waar men dan van hun bij elkaar gevoegde ervaring profiteeren zou...

Nog lang hoorde ik hun stemmen uit de tuin gedempt tot mij opklinken; mijn moeder was die middag uitgegaan. Mijn kamertje leek mij even eentonig als altijd, maar minder hopeloos. Het kompas wees er niet meer naar beneden, met een zenuwachtig trillende naald, maar naar buiten, - naar rechts. Die richting volgend, stond ik weldra over het hekje geleund, af en toe een steelsche blik naar het plat van Erkelens werpend, waar zich niemand vertoonde. Met de reeds afkoelende wind steeg de geur van de sigaren naar mij op. Alles was stil, alleen klokgelui drong van ver tot mij door. Mijn vader liep vooruit naar de witte bank, die daar pas was neergezet, draaide zich

uitvoerig om en kwam met vier groote stappen bij meneer Steketee terug, die met beide handen de lengte van die stappen aangaf. Dan keken ze weer om zich heen, maten, rookten, plantten in gedachten, deden instructief, waren oud en gelukkig. Het rijtje populieren schuin achter hen prevelde berustend. Toen ik lang genoeg naar beneden gestaard had, en, telkens weer, naar rechts, ging ik naar binnen en schreef een dwaze, onnadenkende brief, waar humoristische zinswendingen in voorkwamen en excuses om mijn weinig verzorgd uiterlijk 's ochtends. Ik bevestigde plaats en tijd van de afspraak, en verving, voor ik de envelop sloot, ‘ungeschoren’ door ‘unrasiert’. In de donkerblauwe avond flaneerde ik langs het huis van Erkelens. Nergens zag ik licht, hoe vlijtig ik ook door gordijnreten naar binnen trachtte te gluren. De brief liet ik door een kolossale, in een vierkant stuk blauwe bazaltsteen uitgehakte gleuf glijden. Ik had hem nog terug kunnen trekken, als ik gewild had, zoo breed was die gleuf.

Maar kwamen de korte, mollige vingers van mijn moeder dan overàl? Waarom zwaaide zij met de brief door de lucht alvorens hem omzichtig op de hoek van mijn schrijftafel neer te vlijen? En waarom deed zij zoo opgewekt, en liet ze zich zoo triomfantelijk zwaar op de divan vallen, zoo geëchauffeerd en opgeblazen in haar gezicht? Ongeveer drie uur was het; ik was pas uit Leiden terug.

‘Dat is me ook een onaangename geschiedenis, Johan,’ begon mijn moeder, toen ze eenmaal zat; na elk opgeborreld zinnetje hijgde ze gretig als om geen seconde tijd verloren te doen gaan, ‘jongetje, jongetje, wat heb je uitgehaald! Wat een vreeselijk mensch, wat een mensch, gódwat-'n-mensch...’

‘Welk mensch?’ vroeg ik, terwijl ik de brief, die opengebroken was, naar mij toehaalde. Ik had mezelf kunnen ranselen om mijn domheid.

‘Onze buurvrouw van het hoekje!’ kondigde mijn moeder aan, alsof ze een hoofdstuk voor ging lezen uit de

bijbel. Onafgebroken voelde ik haar zwarte oogen op mij gevestigd. Mijn hand speelde met de brief; mijn rug hield ik zoo gestrekt mogelijk. Niet doorbuigen, dacht ik, niet doorbuigen voor die knappe matrone daar, die zich mijn moeder noemt...

''t Ergste was,' dwaalde zij nog even gauw van haar onderwerp af, 'dat Eggie net van school kwam, toen ik met dat mensch in de gang stond te praten. Hij vroeg maar: wie was dat, wie was dat toch, moeder? 't Is een mooi voorbeeld, hoor, dat je die jongen geeft! En binnenlaten kon ik haar natuurlijk niet, want daar zat je vader; 't is te hopen, dat híj er tenminste niets van gemerkt heeft; die voortdurende hoofdpijnen bevallen me tóch al niet de laatste tijd...'

Maar al te goed wist ik, dat zij met de belangen van mijn vader, die die Maandag thuis was gebleven om zijn migraine, alleen rekening hield, wanneer haar eigen voordeel dat meebracht; aan het ontbijt nog had ik haar ontevreden blik opgevangen, toen hij ons dienstmeisje vroeg wat minder met de deuren te slaan...

Daarop kwam dan het verslag van dat bezoek, in conversatietoon, met een half bedroefd, half schalksch verwijt in de stem, die voor het overige het bronstig gonzende moduleeren behield van wie zich zelf graag hooren spreken. Om half één had juffrouw Erkelens, een vischwijf van ongehoorde afmetingen, bij ons aangebeld, blootshoofds en met een blauwachtig schort voor. Daar ons meisje bij het bed opmaken minder goed gestoord kon worden, deed mijn moeder zelf open. Juffrouw Erkelens stelde zich niet voor, maar zei, dat ze daar en daar woonde, dat ze een brief had gevonden en opengemaakt, en hier was de brief terug, en of het nu meteen uit mocht zijn. Er waren meisjes genoeg, zíj had de verantwoordelijkheid maar. Anders zou ze de heele Waalweg op stelten zetten! Ze had al genoeg meegemaakt met dat meisje, de heele winter, mevrouw, hadden ze in angst gezeten en slecht geslapen om dat kind. Het bleek, dat juffrouw Erkelens aan de moeder van Else Böhler de schriftelijke belofte had afgelegd haar ver te houden van de verleidingen der groote stad, een

taak veel en veel te zwaar voor haar en haar zuster, die ook zoo jong niet meer waren. Het kwam allemaal door dat aardige gezichtje; toen juffrouw Erkelens en haar zuster jong waren, werd er nooit notitie van hen genomen. Op dit moment kwam Eg binnen en werd na eenige stagnatie weggewerkt naar de huiskamer. Juffrouw Erkelens zei God te danken, dat ze de brief zelf uit de bus had gehaald, daarmee was een groot onheil voorkomen, het leek haar wel een nette brief, maar of uw zoon voortaan dát meisje alsjeblieft met rust wil laten, anders zocht ze 't verder. Ze lachte tegen iedereen, en ze had ook een vriendin, maar dié zou 't slecht vergaan, als het zoo doorging - auto's, mevrouw! - ze was katholiek, en had alles gebiecht wat er deze winter voorgevallen was, maar wat hielp dat, als er steeds méer bij kwam? Als Else Böhler niet zoo goed voor haar werk was, had ze haar al lang weggejaagd. Eerst was ze van plan geweest niets te zeggen en op de vastgestelde tijd zelf naar het Perseusplein te gaan om ‘uw zoon eens goed het jak uit te vegen.’ En wat stond daar in de brief, daar in het midden? ‘Samen naar de bioscoop gaan,’ had mijn moeder vertaald. Ha ha ha, dát kende juffrouw Erkelens, naar de bioscoop gaan...! Zij kende de studenten. En wat stond dáar, heelemaal onderaan, eerst had ze gedacht, dat dat iets gemeens beteekenen moest, misschien wou mevrouw eens kijken?... Het was het woord ‘hochachtungsvoll’ geweest.

‘Hoe is het afgeloopen?’ vroeg ik zoo kalm mogelijk, ondanks het nare smaakje in mijn mond.

Mijn moeder mengde nu iets jammerends door haar stemgeluid.

‘Natuurlijk heb ik moeten beloven, dat 't uit zou zijn met dat meisje! 't Mensch was anders niet weg te krijgen, Johan! Wat een verschrikkelijke vrouw om daar bij me in de gang te komen schreeuwen! Doe zooiets toch nooit weer! Ze zei tegen me: wat is ie? Is ie student? Is ie meester, of rechter? God god, en ik maar bang, dat je vader...’

‘Ik vind anders, dat u de edele drijfveeren van die juf-

frouw... hoe zei u ook weer?... Er-kelens, wel wat licht telt. Jammer, dat ik haar niet op het Perseusplein zal zien.' Ik wachtte even en zei toen: 'Overigens had u ook kunnen beloven, dat ik de Waalweg in brand zal steken.'

'Hoe bedoel je?' vroeg mijn moeder langzaam, terwijl ze me van het hoofd tot de voeten opnam. Haar oogen, wijze, nederig bedroefde uilenoogen eerst, waren tweemaal zoo groot geworden, dreigend, zinneloos aanklagend, wijd omringd door de slap uitgestulpte oogleden die hun roode binnenkant toonden, totdat zij ze plotseling dichtklapte en weer gewoon keek, op halve kracht. Ik herinnerde me die ontzinde blik van vroeger, van grootsch opgezette roofdierscènes uit mijn jeugd: alléen die blik en het andere zichtbare er omheen, niet de geluiden. Ik herinnerde mij, dat ik dan altijd mijn vader verachtte en liefhad en mijn moeder haatte en bewonderde, en daaruit ontstond dan een soort wellustgevoel, springend van de een op de ander, over mijn hoofd heen, maar toch van binnen bespeurbaar, net alsof ik in een electrisch krachtveld stond. Eg, vier, vijf jaar oud, was toen al een kleine, grijnzende gnoom in een hoek.

De leegte in mijn borst liet mij mijn zelfbeheersching nog. Officieel, als een advocaat, die een fout in de instructie ontdekt heeft, sprak ik:

'Het staat u vrij alles te beloven wat er door onze buren zoo al op het tapijt wordt gebracht, of op de gangmat in dit geval. Ik vind het alleen wat zonderling, dat u *mij* in zoo'n belofte impliceert.'

Ik beet mij op de lippen. Dat mijn moeder de woordspeling evenmin zou appreciëeren als zij de term 'impliceeren' begreep, was minder erg dan dat ik mijn toevlucht moest nemen tot zulke middelen. Zij verrieden mijn zwakheid. Had ik gewone, simpele woorden gebezigd, misschien dat ik mijn kalmte dan reeds verloren had. Ik stond op en begon tegen het glas te trommelen van de openslaande deuren.

'Ze zei ook nog,' hoorde ik achter me op effen toon, 'dat je, als er eerlijke bedoelingen bij je hadden voorge-

zeten, wel belet bij hen gevraagd had, nu ja, ze gebruikte natuurlijk een andere uitdrukking. Wat een onzin! Maar doe me nu het genoegen, John...'

'Wat noemt u onzin: de eerlijke bedoelingen of het belet...?'

'Ze zei: bedoelingen om met dat meisje te trouwen héét ie toch zeker niet? Stel je voor, wat een gesprek! Ik zei, dat dáar natuurlijk geen sprake van...'

'Verdomme, wat gaat ú dat aan?! Ben ik 26 of ben ik 16?!'

Zoo onbesuisd had ik me op mijn hakken omgedraaid, dat ik even wankelde. Van mijn moeder ving ik een wel zeer onverwacht schelmsch en ingehouden plaagziek lachje op; maar toen ze mijn woedend gezicht gewaar werd, boog ze het hoofd omlaag en begon discreet naar de rood geborduurde pantoffeltjes te turen, die daar onder de rand van de divan al een heele tijd voor en langs elkaar heen gewipt moeten hebben.

Ik begreep, dat ik het onderspit delven zou, als het zoo doorging. Wie zóo over zijn eigen leeftijd spreekt tegenover zijn moeder, is zeker nog geen 20; ik zag dit in op het moment zelf. Bovendien heb ik de eigenschap op niet meer dan één ding tegelijk het oog te kunnen houden, en hier waren er al drie: mijn moeders offensief, mijn eigen 'bedoelingen' met een dienstmeisje dat ik niet kende, en tenslotte gegevens over datzelfde dienstmeisje, die die bedoelingen, zoo ze al bestonden, wel in een zeer ondubbelzinnige richting moesten stuwen. Om tijd te winnen zocht ik mijn stoel weer op.

'Hoor eens, Johnnie,' begon mijn moeder, opkijkend van de coquet spelende voeten, met haar hartelijk opgeboende visitelach ineens, 'we zullen 't maar niet te hoog opnemen, van die brief. 't Is te begrijpen, dat je op jouw leeftijd, als student, natuurlijk... enfin. Maar denk toch in Godsnaam een beetje om ons, vooral om je vader, die zich zoo uitslooft om die dure studie van je te kunnen bekostigen! Ik heb héel érg stérk de indruk, dat je daar niet voldoende van doordrongen bent, wel? En dan, als je een meisje zoekt,

waarom dan niet een kléin beetje meer uit je eigen stand dan zoo'n...'

Na even geslikt te hebben ging zij zachtjes voort:

'Een meisje uit een goede familie, wat bemiddeld misschien, je weet, dat je vader...'

Nog zachter, maar nu uiterst rad, alsof ze een lesje opprevelde:

'Je sluit je ook zoo in je zelf op, John, zoo was je altijd al, ik houd m'n hart vast, dat Eggie ook zoo wordt. Je bent nooit 's vertrouwelijk met me. Heusch, jongen, ik weet meer van die Duitsche meiden af dan j... dan je wel denkt; laat je toch niet inpalmen door een aardig snuitje, die meiden doen de ongelooflijkste huwelijken hier in Holland; denk alleen maar eens aan de vieze ziekten die...'

Naast de opengebroken brief had zich zwaar en geleidelijk mijn rechter vuist gebald. Rustig lagen zij zoo naast elkaar, de vuist en de brief. Maar de woorden waar ik naar zocht, die stoven voor mij uit, die werden ongrijpbaar, sloegen neer tegen de muren, als groote onzindelijke nachtvlinders, die ik er weer afpakken moest. En dan weer was het alsof ik die woorden alleen kon uitbrengen door ze overduidelijk uit een boek voor te lezen, dat scherp gesneden in mijn geest stond, streng omhooggehouden, doch bijna reeds neerzinkend door mijn ontoereikende krachten. Ik zei:

'Ik heb me nog niet voldoende gegevens verschaft over de gezondheidstoestand van juffrouw Erkelens' protégée. Als het eenmaal zoover is, zal ik u zeker op de hoogte stellen. Inmiddels verzoek ik u u niet te bemoeien met mijn persoonlijke aangelegenheden.'

Maar nu, eindelijk, brak de hel ook goed los. Als een panter was mijn moeder opgesprongen; haatdragend sproeiende oogen, waarvan het wit geel leek, draaiden om en om in een deegachtig vaal gezicht. Geen meter was er tusschen ons in; we stonden daar in bokshoudingen, in spuwhoudingen; het was een jeugd die daar openstroomde, als een aangeprikte zweer, - een huwelijksleven van

háar. Wulpsche golven geluid kwamen diep uit haar borst vandaan; ik antwoordde met een heesche, overslaande, van walging trillende stem, het malste geluid dat ik ooit gehoord heb. Uitdagend, zinneloos en vulgair smeten we elkaar toe wat we maar kwijt wilden. Ja, dit was de afschuwelijke verandering in haar gezicht, in haar stem, die ik maanden - jaren? - lang gevreesd had, onbewust. Om dit te ontloopen was ik student geweest, op eenzame kamers... Geen lepels, geen mevrouwen, geen studie- en zakgeld, waarvoor ik in dit huis mijn geestelijke gezondheid opofferde, geen gedwarsboomde amourette met een Duitsch dienstmeisje, - mijn moeder alleen! Er bestaat geen gezicht dat ik haat als het hare, dat hardgebakken mengsel van madame Hanau en koningin Luise van de schilderij van Goya, met een zoet sausje erover uit de Hollandsche keuken... Maar, al voelde ik me ook ijskoud worden, inkrimpen, schrompelen als tot een zuigeling, met in zijn rimpelig snuit de weerzinwekkendste ervaringen van de ouderdom geschreven, ik stònd daar nog, ik verdedigde mijn goed recht nog, want ik wist, dat ik op de plaats zelf sterven zou, als ik één duimbreed toegaf. Dan was mijn leven verbeurd. Dan kon ik wandelingetjes gaan maken met mijn vader en meneer Steketee, arm in arm...

‘Je zult je fatsoenlijk gedragen hier in huis! Moet je wéér voor je examen zakken?’

‘Ga liever hiernaast klessen!!’

‘Om onze goede naam hier te... te... te... met die *snol*!’

‘U bent zelf... u bent gek!’

‘Zwijg als je tegen me spreekt!!...’

Boem!!

Door een zware, dreunende slag vlak onder ons werd deze dialoog onderbroken. Op mijn schrijftafel viel een waggelend vaasje om; de ramen trilden. In versteende ruziestanden waren we blijven staan, in afwachting of er nog meer komen zou. Nog één zoo'n slag, en het huis zou misschien van het aangezicht der aarde weggevaagd

zijn... Alles bleef stil... Fluisterde mijn moeder daar?...

'Fietje?...'

Fietje... Ontredderd liet ik me achterover in mijn stoel vallen, en tegelijkertijd onnoemlijk verlicht. Daar steeg de humor weer op, goddank... Ik zag, hoe mijn moeder een plakkerige lok van haar voorhoofd streek, nog even bleef luisteren, en zorgvuldig luisterend naar de deur liep. Ze draaide de knop om, ze scheen de doodsche stilte in zich op te zuigen, ze zwol op. Ze zwol op van een nieuwe woede en verontwaardiging! Een beetje verfomfaaid kwam ze op het portaaltje aan, en daalde, zonder verder naar mij om te kijken, de trap af, ongenaakbaar en statig, één vaste klomp beweging schuin naar beneden; door mij ver naar links te buigen kon ik zien hoe als een gevelde, dikke houten speer de leuning door haar hand gleed. En al kon ik het ook niet formuleeren, - zoo leeg was mijn hoofd, zoozeer werd alles reeds bedekt door de laffe nasmaak eener al te goedkoope overwinning, - ik wist wat ze doen ging. Maar ook wist ik, dat die slag geen minuut later had moeten komen...

Om halfzes trof ik aan de gedekte tafel mijn vader, ziekelijk bleek, wat uitgeput van het vele braken, maar niet bepaald ontevreden, - en Eg, die mompelend uit de krant voorlas over de toestanden in Duitschland en daar geenszins mee ophield, toen ik binnenkwam. Mijn moeder droeg met groote, verwilderd theatrale gebaren de schotels op tafel en bleef zeer zwijgzaam. Pas na het middagmaal maakte ik uit de gesprekken op, dat ons dienstmeisje, dat altijd zoo met de deuren sloeg, op staande voet door haar was weggejaagd, - twee weken te vroeg.

S. VESTDIJK

(Wordt vervolgd)

Panopticum

Thea ter Braak-Poortman

Het is sedert lang mijn vaste overtuiging, dat men recensies over boeken in den gematigd-ethischen, gematigd-berispenden, gematigd-prijzenden, gematigd-gematigden stijl van Anthonie Donker zonder eenige moeite zelf kan aanmaken; zij worden nl. opgebouwd op het schema van de ruime liefde voor de groote en mooie dingen in de wereld (die er zooveel zijn), eenerzijds, en van de benepen criticasterij van kleine en nijdige zielen anderzijds; waarschijnlijk hebben wij in dit geval te doen met het verschijnsel ‘taalverkalking’ (zie elders in dit nummer). Toevallig deed zich de gelegenheid voor om dit te bewijzen. In het *Critisch Bulletin* van Febr. jl., noodigde Donker zijn lezers uit hun oordeel te geven over eenige boeken, waaronder mijn *Politicus zonder Partij*. Ik fabriceerde nu binnen het kwartier, in het bijzijn van verschillende getuigen, een lezersoordeel over dit mijn boek in den ethischen stijl en zond het getypt in met de onderteekening Thea Poortman, litt. cand., Oegstgeesterlaan 11, Leiden; een leerlinge van prof. Albert Verwey waarschijnlijk. Dit product vol zwelling en berisping stelde ik zoo samen, dat de harteloosheid van Ter Braak uitkwam, zonder dat de qualiteiten van zijn proza werden miskend; de nadruk werd gelegd op het vele groote en diepe, dat Ter Braak voorbij zag, en zijn gebrek aan religie kwam natuurlijk als vernietigende conclusie het opstel sluiten.

Het geheel leek mij na herlezing wel wat doorzichtig; maar blijkbaar ten onrechte, want in het *Critisch Bulletin* van Maart (p. 331) mocht ik het genoegen smaken mijn nonsens te zien afgedrukt. Eenige dagen later nam zelfs het *Utrechtsch Dagblad* van 16 Maart het oordeel van Thea Poortman in extenso over onder den kop *Een Spel met Woorden*.

Ik laat hier den in het *C.B.* gepubliceerden tekst volgen:

Politicus zonder Partij van Menno ter Braak heb ik, dat moet ik bekennen, grootendeels geboeid gelezen. De schrijver is iemand, die de kunst van de paradox zeer goed verstaat en ons daardoor ook soms, meer dan goed is voor de waarachtigheid van ons lezersoordeel, weet mee te voeren op het rhythme van zijn gedachtengang. Meer dan goed is, herhaal ik; want wat houden wij over, wanneer wij de laatste bladzijden van dit boek gelezen hebben? Een spel met woorden, dat zijn hoogtepunt vindt in... een spel met woorden: de ‘hiërarchie van het avontuur’, zooals Ter Braak het in zijn nogal gewilde termen noemt. Hij geeft ons, en dat blijkt zoodra wij ons werkelijk rekenschap geven, steenen voor brood, d.w.z. paradoxen voor levenswaarden; zijn gedachtengang is geen belijdenis van een door het leven op de proef gesteld mensch, maar de hartelooze demon-

stratie van een vonkensproeiend denkvuurwerk. Daarom (en daarom alleen, want ik moet Ter Braak's stijlkwaliteiten wel erkennen) is deze intellectualistische Hollander niet te vergelijken met den tragischen mensch Nietzsche, van wien hij alleen de klein-menschelijke dingen kan zien (als zoodanig wel weer heel goed), noch met den hartstochtelijken mensch Dostojewski, waarvoor hij ook bewondering zegt te hebben. Ja, Ter Braak gaat zoover, dat hij van Dostojewski een ‘humorist’ wil maken, daarbij vergetend, dat de humor van Dostojewski de vrucht is van een geheel andere, diepere en rijkere levenservaring dan de zijne!
Ter Braak doet mij altijd denken aan die menschen, die een duivelsch genoegen hebben in het plagen van kinderen; want inderdaad, het zijn vaak kinderen die hij plaagt... maar hij p l a a g t z e dan ook alleen maar! Nooit heeft men het gevoel, dat hij werkelijk liefheeft en haat, zooals de groote menschenzielen, waarop hij commentaar geeft, dat deden; een laatdunkende spotter is hij, die de heilige huisjes afbreekt, maar ons dan ook grijnzend met het puin laat zitten. Ter Braak mist volstrekt het vermogen om aan een betere wereld dan de door hem vernielde te bouwen; in zijn zucht om te kwellen is hij eenzijdig-negatief, en soms ook dwaas-gewichtig.

Na *Politicus zonder Partij* gelezen te hebben, begrijp ik nog beter, wat dezen denker ontbreekt. Hij mist de teederheid voor het kleine en de hartstocht voor het groote; hij, die nu ook de intellectueelen te lijf gaat, is zelf het type van een intellectueel zonder hart (hart in den ruimsten zin van het woord). Eén ding is hem volkomen onbekend: religie. En nu bedoel ik dit begrip niet te gebruiken, zooals velen het gebruiken, die door Ter Braak zoo onmeedoogend worden behandeld (en terecht); ik bedoel met religie zich-gebondenweten óók aan de ‘armen van geest’, ook aan de menschen met de op zichzelf dwaze vooroordeelen. Als Ter Braak dèze levensreligie niet vindt, zal zijn werk nooit meer worden dan een virtuoos spel van het intellect, dat aan de diepste problemen van den tijd toch voorbij gaat; dan zal hij ook niets te geven hebben aan de jeugd van thans, die het leven niet als zulk een spel kan en wil zien.

THEA POORTMAN

Ik voel mij verplicht hieraan toe te voegen, dat Anthonie Donker, blijkbaar van meening, dat men den stijl van een jeugdige debutante niet zonder meer aan de drukpers kan overleveren, in den oertekst eenige wijzigingen heeft aangebracht, die van zijn redactioneele zorg voor een juiste formuleering getuigen; daarmee ontvalt hem helaas echter één van de argumenten, die hij nog ter verdediging zou kunnen gebruiken, nl. dit: dat hij voor de gepubliceerde inzendingen van lezers geen verantwoordelijkheid draagt. Vooreerst had Thea geschreven: ‘zijn gedachtengang is geen belijdenis van een door het

leven *smartelijk geslagen* mensch’; Donker maakt ervan: ‘door het leven op de proef gestelden mensch’. Verder schreef Thea over ‘den *ontzaglijken driftmensch* Dostojewski’, hetgeen Donker blijkbaar te bar was, althans hij laat drukken: ‘den hartstochtelijken mensch Dostojewski’. Na het ‘dwaas-gewichtig’, dat hem natuurlijk uit het hart was gegrepen, laat Donker het begin van de nieuwe alinea weg, dat in Thea's tekst aldus luidde: ‘Ik zag eens (het was, meen ik, in een catalogus) een portret van Ter Braak: arrogant, zelfverzekerd, zonder medelijden of zelfs meegevoel in de stekende oogen achter de lorgnet. Toen had ik van hem alleen zijn killen roman *Hampton Court* gelezen; nu, na *Politicus zonder Partij* gelezen te hebben’ enz. Men ziet, dat Donker mijn uiterlijk hier een gewichtigen dienst heeft bewezen, door het in bescherming te nemen tegen den profanen laster van mej. Poortman; waarvoor alsnog mijn hartelijken dank. Gelukkig bleeft het gezwets over religie, waarop ik mijn voornaamste verwachtingen had gebouwd, geheel intact...

Ik meen uit de aangebrachte wijzigingen, die alle zonder eenigen twijfel verbeteringen zijn van een schrijver met smaak, te mogen opmaken, dat Anthonie Donker de beschouwing van Thea Poortman met intense belangstelling gelezen heeft. Hem rest nu nog in het volgend nummer van het *C.B.* te verklaren, dat ik meer zelfkennis heb dan ik weet, dat mej. Poortman eigenlijk mijn onbewuste en daarom des te vlijmender auto-analyse representeert, en dat hij van het Poortman-deel mijner persoonlijkheid nog groote verwachtingen koestert. Dan is hij inderdaad geheel en al de gelijke van de voortachtigsche critici, die door Guido's *Julia* werden verschalkt, zij het dan op ander terrein (want in ander soort phraseologie verstard); een domheid, waarover dr. N.A. Donkersloot in zijn dissertatie heeft geschreven, ‘dat het wel diep beschamend is geweest voor de Nederlandsche critici daarin te zijn geloopen’. Het voornaamste verschil tusschen Guido en Thea Poortman is daarmee reeds gekarakteriseerd.

M.T.B.

[Vierde jaargang, N°. 5]

Nederland

Het Instinct der Intellectueelen

Als ik mij afvraag, waarom ik gedurende een aantal jaren van mijn leven iemand als Spengler instinctief boven de gemiddelde intellectueelen stelde, dan vind ik maar één antwoord: Spengler verwierp het élite-begrip der ‘geestelijke’ menschen en dwong hen zich zonder omslag te verantwoorden onder het hun meestal volkomen vreemde aspect van de *macht*. Daarvoor nam ik alles op den koop toe; het woord ‘macht’ scheen mij eens zoo superieur aan de phrasen over hooger leven en voortschrijdende wetenschap, dat ik er gemakkelijk toe kon komen Spengler's fatalisme als het ‘schaduwrijke’ te stellen tegenover het naakte psychiatersboek van Fedor Vergin, *Das Unbewusste Europa*, een betoog vol typische geleerdenscherpzinnigheid en abstract optimisme onder de huid van een even dogmatisch georiënteerd pessimisme. In de gestalte van dezen Vergin verscheen mij destijds de intellectueel als de valsche munter, wiens instinct van ‘kleinen man’ hem er toe drijft, het probleem van de macht te vertroebelen door zooiets als een ‘soziale Vernunftreligion’ als toekomstsprookje na den psychoanalytischen maaltijd.

Sedert ik het opstel *Een Studie in Schaduw* schreef (1932) hebben de intellectueelen van Europa gelegenheid genoeg gehad om rijpelijk na te denken over het probleem van de macht, dat hun door de overwinning van Hitler duidelijker dan ooit voor oogen werd gesteld. Als iets de waarde der spengleriaansche machtswoorden heeft verminderd, dan is het wel deze triomf van het boerenbedrog; en onze fout was, toen wij Spengler te gretig bewonderden, dat wij, levend onder de machtsverhoudingen der democratie, die het intellect tot op zekere hoogte eerbiedigt ons slechts academische voorstellingen hadden gemaakt van een machtsontplooiing van hen, die het intellect niet alleen verachten, maar (wat erger is) tot serviele verval-

schingspractijken dwingen. Wie zich in het academisch debat gesteld ziet voor de vraag, of macht en boerenbedrog twee namen voor een en dezelfde zaak zijn, zal er misschien gemakkelijk ja op antwoorden; want aan een academisch antwoord is tenslotte even weinig gelegen als aan een academisch debat. Men kan, daarvan ben ik meer dan ooit overtuigd, met het beantwoorden van vragen pas ernst maken, als men zelf partij is geworden; den meesten Europeanen ontbreekt ten eenemale de fantasie, die noodig is om zich voor antwoorden op theoretische vragen lijfelijk garant te stellen; evenmin als wij ons werkelijk wenschen te verdiepen in de helsche pijnen, die Philips II eens geleden heeft, zijn wij geneigd een louter theoretisch probleem ernstig te nemen. Ik zonder mijzelf geenszins uit; mijn bewondering voor Spengler had steeds een aesthetischen academischen inslag, evenzeer trouwens als mijn geringschatting voor den medicijnman Vergin. Zoolang wij zelf profiteeren van de voordeelen, die een democratische machtsverdeeling voor het intellect meebrengt, kost het ons geen moeite om anti democratisch fatalist te zijn en ons neer te leggen bij het feit, dat de geschiedenis slechts bestaat in den strijd van het eene boerenbedrog tegen het andere; daarom scheen mij een mannetje als Vergin, dat zich uit alle macht tegen zulk een fatalisme verzette en zelfs een uiterst goedkoope mythologie als slotmoraal niet schuwde, een vrij verwerpelijk wezen, en werd van den weeromstuit de Pruis Spengler een soldaat van Pompeji, die bereid is gelaten op zijn post te sterven, bedolven onder de lava der vulgariteit. Het is een veelvuldig voorkomend verschijnsel, dat de intellectueelen, die bij niets zooveel belang hebben als bij een democratische samenleving, geen moeite sparen om de democratie afbreuk te doen, omdat die democratie op ‘valsche beginselen’ berust en bovendien niet de schoonheid erkent van het op zijn post sterven.

Men moet blijkbaar het zegevieren van de macht in den vorm van vulgair boerenbedrog van nabij hebben gezien om te kunnen begrijpen, dat het probleem van de macht

pas in laatste instantie een academisch en aesthetisch probleem is. Redeneeren over de macht (en dit geldt vooral voor iemand als Spengler), schrijven over de macht in den fatalistischen stijl van den philosoof, die in den gang der dingen stoïsch berust, is immers reeds een bewijs van onvrede met de bestaande machtsverhoudingen; het is een poging om alles wat in de machtsontplooiing bruut en bestiaal is te reduceeren tot een intellectueel spel en aldus in de macht van het intellect zelf te brengen. Reeds daarom is het al weinig verbazingwekkend, dat Spengler zich onmiddellijk na het officieel worden van het nationaal-socialisme onder zijn tegenstanders schaarde, zij het dan ook niet zoo pompejaansch heldhaftig als men van hem op grond van vroegere uitspraken gaarne zou hebben gezien; in zijn *Jahre der Entscheidung*, dat voor een groot deel een felle polemiek is tegen de nieuwe machthebbers, tegen hun duffe autarkie en hun lawaaierige rassenzwendel, komt de *naam* van den bendeleider Hitler niet voor; blijkbaar heeft Spengler er toch de voorkeur aan gegeven, de post waarop hij zoo gelaten wilde sterven, niet ontijdig te identificeeren met de prozaïscher latrine, waarin Erich Mühsam werd opgehangen. Maar hoe het ook moge zijn, een openlijk handlanger van de politieke gangsters is Spengler niet geworden; en hoewel zijn partijkiezen tegen het nationaal-socialisme natuurlijk keurig morphologisch en fatalistisch verantwoord was, houd ik er mij van overtuigd, dat hij in de eerste plaats doodgewoon (als iedere fatsoenlijke intellectueel, die de macht buiten het intellect om ziet manoeuvreeren) gedégoûteerd werd door het gebral van de machtskwajongens, waarvan hij zich theoretisch met liefde zou hebben bediend... theoretisch...

Het probleem van de macht en de intellectueelen is sedert de opkomst van het nationaal-socialisme, dat er intellectueelen op na houdt om *zijn* macht te rechtvaardigen, voor ons van kleur veranderd, juist omdat het niet langer een theoretisch probleem genoemd kan worden. Wanneer wij op dit oogenblik, anno 1935, van *ons* machtsprobleem

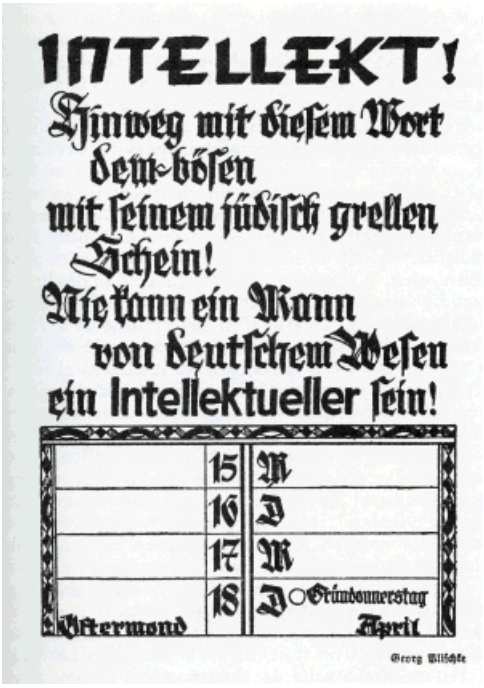

Reproductie van een Duitsch kalenderblaadje anno 1935

spreken, dan hebben wij den al te facielen spengleriaanschen toon te laten varen, omdat het tot ons is doorgedrongen, dat wij in de toekomst liever ‘illegale’ intellectueelen met hagepreek-bijeenkomsten zullen zijn dan genummerde helden met den schedel als te laat verschenen extraeditie aan het lichaam toegevoegd. Wij moeten er rekening mee houden, dat er binnenkort over een intellectueel misschien zal worden gesproken als over een beroepsmisdadiger; wellicht zal de intellectueel in gansche streken van Europa spoedig nog slechts bestaan als een listig ontduiker van het wettelijk vastgelegde voorschrift om alleen te denken zooals de leider denkt; het is mogelijk, dat de eens zoo gevierde intellectueel samen zal vallen met den dranksmokkelaar en dat de officieele moraal hem niet anders zal oordeelen. Wat wij aan machtsinstincten in ons hebben, verzet zich daartegen. Terecht, ten onrechte? met of zonder kans van slagen? Wat doet het er toe, wij verzetten ons! Niemand schept er vermaak in onder zijn medemenschen te leven als een paria, ook de intellectueel niet, al heeft hij zich soms op zijn bohémienschap laten voorstaan in een tijd, toen de liberale burger dat (ondanks moreele bezwaren) gaarne financierde; geen intellectueel, die over zooiets beschikt als instinct, kan er prijs op stellen, dat een oorspronkelijke gedachte, in het openbaar geuit, voortaan met de doodstraf wordt gehonoreerd. Levensvoorwaarde voor het ‘denken’ is de ‘vrijheid’: twee woorden, die twintig jaar geleden als gemeenplaatsen zouden hebben geklonken, herkrijgen thans een verschrikkelijke actualiteit, omdat wij door den ‘opstand der horden’ gedwongen worden ons er rekenschap van te geven, in welk een Yellowstonepark voor intellectueelen de negentiende-eeuwsche ‘denker’ eigenlijk heeft geleefd. Vergeleken bij het regiem van Hitler maakt zelfs de ‘knotting van de geestesvrijheid’ door het tsarisme of het wilhelminisch bewind op ons bijwijlen den indruk van een onmogelijke en zeer dilettantische poging om door paedagogische correcties het werk van scholieren te verbeteren. Aangezien bovendien in de negentiende eeuw ‘la vérité en marche’ was, kon het

intellect zich de luxe van zulk een tegenwerking wel veroorloven; er lag geen systeem aan ten grondslag, en in de geschiedenisboeken, waarmee de liberale jeugd is opgevoed, worden censuur en Siberië behandeld als laatste uitloopers van Metternich's Heilige-Alliantie-politiek.

Een schoone illusie, voortgekomen uit de blinde zelfvoldaanheid van den westeuropeeschen schoolmeester, die zich boven het zoogdier meende te hebben verheven op grond van een paar liberale en darwinistische phrasen! De zoon van dien schoolmeester werd marxist, d.w.z. hij zette het ideaal van de evolutie op zijn kop om het te kunnen bewonderen in een voor de aarde complimenteuzer stand (‘Ganz im Gegensatz zur deutschen Philosophie, welche vom Himmel auf die Erde herabsteigt, wird hier von der Erde zum Himmel gestiegen.’ Karl Marx in *Die Deutsche Ideologie);* schoolmeester echter bleef hij, en meer dan ooit vervuld van ‘wetten’ en ‘ontwikkeling’. Thans staat in Duitschland de kleinzoon wederom als schoolmeester voor de klas; van het op den kop gezette ideaal heeft hij nog de kop verwijderd, zoodat nu eindelijk (en daarmee mag men zich dan tenminste vanwege de duidelijkheid gelukwenschen) het oogenblik is aangebroken, waarop de schoolmeester zich openlijk vertoont als de vijand van het denken. De situatie is ‘opgehelderd’; den schoolmeester, d.w.z. den intellectueel, die bij vergissing aldus genoemd werd, zien wij op dit historische moment als zwendelaar gespiegeld in zijn meesterlijkste uitvinding, de Ariërparagraaf.

Men kan uit deze ontwikkelingsgang, noch door Hegel, noch door Marx in dezen vorm voorzien, zijn conclusies trekken. De eerste conclusie is, dat er voor de intellectueelen-bij-vergissing, de schoolmeesters, geen eigen machtsprobleem bestaat, omdat zij hùn macht ondergeschikt maken aan den staatsvorm, waaronder zij hebben te leven. Zoowel in het liberale, het marxistische als het fascistische stadium zijn zij er reeds tevreden mee, als het regiem hun toestaat een quantum betrekkelijk oprecht gemeende woordcombinaties aan de openbaarheid prijs te

geven; meer ‘vrijheid’ voor hun ‘denken’ verlangen zij niet, en hoofdzaak voor hen is, dàt zij iets aan de openbaarheid kunnen prijsgeven, omdat zij daardoor hun gevoel van eigenwaarde tenminste op peil houden; niets is voor hen dus gemakkelijker (men heeft het aan de gymnastische toeren der Duitsche schoolmeesters sedert Hitler gezien), dan ‘over te schakelen’ van de eene naar de andere phrasen-‘versnelling’. Het is dus voor alles noodzakelijk, òns probleem van de intellectueelen en de macht volkomen los te maken van deze schoolmeesters-élite; voor hen, bedreven in de kunst van het compromis of de onschadelijke objectiviteit, en ieder oogenblik bereid om te vallen naar de politieke ideologie, die hun het debiteeren van hun phrasen voor heden of morgen mogelijk maakt, behoeven wij geen afzonderlijk machtsprobleem te reserveeren; de objectiviteit der schoolmeesters brengt mee, dat zij altijd juist op tijd de machtsconstellatie der heerschende of ‘komende’ partij met zacht historisch geschal weten toe te juichen en theoretisch aanvaardbaar te maken voor de menigte, die een moreele schoolmeestersrechtvaardiging noodig heeft om een machtsconstellatie te kunnen verheerlijken als een rechtstoestand.

Uit deze eerste conclusie volgt een tweede: de intellectueelen, voor wie een werkelijk machtsprobleem bestaat, zijn zeldzaam. Verre in de meerderheid zijn de vlijtige academici, de onschadelijke commentatoren, de sonore ideologen, wier grootste genoegen het is in het boerenbedrog der phrasen nogmaals uit te balken, wat door het boerenbedrog der practische politiek reeds was tot stand gekomen (dit alles soms in verregaande eerlijkheid). En de derde conclusie: dat er een eigen machtsprobleem is voor de intellectueelen, wil niet zeggen, dat wij terugkeeren tot de ‘soziale Vernunftreligion’ aan het einde der dagen van Fedor Vergin, die eigenlijk alleen de ‘Vernunft’ van den schoolmeester zou bewijzen. Als men door Spengler heen is gegaan, heeft men n.l. wel iets geleerd, zij het dan misschien ook in sommige opzichten... van een schoolmeester.

De schoolmeester in allerlei dimensies is niet voor niets zoo lang vereenzelvigd met *den* intellectueel; immers hij *was* in de negentiende en in het begin van de twintigste eeuw de representatieve intellectueel! Met den term ‘schoolmeester’ bedoel ik in dit geval den cultuurmensch, die zich ter handhaving van zijn prestige beroept op een ‘hoogere instantie’: de Evolutie, den Geest, het Woord, de Kunst, de Objectiviteit en wat men verder wil; de schoolmeester is iemand, die leeft van het beroep op autoriteiten buiten het schoollokaal, en wanneer zijn autoriteit wegvalt, valt hij zelf als autoriteit eveneens weg. Nog in het jaar 1935 staat het overgroote deel der intellectueelen onder den ban van het schoolmeesterlijk autoriteitsgeloof. Zij wagen het niet hun rol van intellectueel te spelen zonder de verantwoordelijkheid daarvoor aan een (zij het desnoods angstwekkend verdunde) godheid te ontleenen. Vandaar o.m. hun zalig vertrouwen op het zonnetje der redelijkheid, dat slechts tijdelijk verduisterd wordt door de wolken van middeleeuwsch bijgeloof (optimisme der intellectueelen), of hun permanente neerslachtigheid, omdat die wolken de zon altijd verduisterd hebben en zullen verduisteren (pessimisme der intellectueelen); in beide gevallen, men ziet het, is de zon de ‘hoogere instantie’! Vandaar ook, dat de intellectueelen in hun houding tegenover wat zij den massamensch believen te noemen doorgaans een schoolmeesterlijke naïeveteit ten toon spreiden, die slechts door hun schoolmeesterlijke eigenwijsheid wordt overtroffen; al naar gelang zij tot de optimistische of de pessimistische fractie behooren, doen zij het voorkomen, alsof hun élite-menschelijkheid eens toch wel zal moeten triomfeeren (al zal er nog veel geharrewar aan voorafgaan), of veel te goed is om ooit in deze miserabele wereld te triomfeeren; twee poses, waarom men tegenwoordig gevoeglijk luidkeels kan lachen, maar die daarom niet minder de gedragingen der schoolmeesters beheerschen. Voor deze intellectueelen is de groeiende barbarie der massa slechts een intermezzo op den ‘weg’ of een fatum, dat hun eigen superioriteit des te voordeeliger doet uitkomen.

Het blijkt dus uit alles, wat men tegenwoordig in intellectueelenkringen meemaakt, dat het intellect nog slechts in uitzonderingsgevallen een *instinct* is geworden. De meeste intellectueelen halen voor zulk een instinct den neus op en maskeeren zich liever als vrouwenjager of Balkanreiziger, dan ronduit toe te geven, dat zij het één noch het ander zijn zonder tusschenkomst der litteratuur. Ongetwijfeld, zij hebben instincten genoeg, en daarop mag men dan ook eenige verwachtingen bouwen; zij hebben hun vele ijdelheden, zij hebben hun begeerte om op een of andere wijze met het woord over een stuk wereld te heerschen; het spreekt vanzelf, dat hun intellectueele functies hun uitstekende diensten bewijzen bij het camoufleeren van een litteraire rol of een bijzonder interessante amoureuze affaire. Maar komt het er op aan, afstand te doen van de autoriteit, de ‘hoogere instantie’, dan ziet men hen terugdeinzen en zich verschuilen achter de goedkoopste taboe's. Het intellect zelf durven zij als instinct niet aan; bij voorkeur rechtvaardigen zij zich zelfs door een *tegenstelling* te maken tusschen instinct en intellect, zoodat zij het intellect eenerzijds trotsch omhoog kunnen heffen als den standaard der humaniteit en anderzijds toch hun instinctrolletjes kunnen blijven spelen; want de gemiddelde intellectueel wil wel een denkend wezen, maar voor geen geld een intellectualist zijn. Dan liever Casanova in denkbeeldige bedden of toreador achter een ongevaarlijken stier! Deze opvatting van intellect en instinct wordt nog altijd beheerscht door de (meestal niet eens duidelijk gerealiseerde) veronderstelling, dat het instinct iets oorspronkelijks, dierlijks, paradijsachtigs en ondoorgrondelijks, het intellect daarentegen iets afgeleids, menschelijks, abstracts en bepaalbaars is; alsof honger en liefde niet evenzeer door de cultuur gedisciplineerd waren als het intellect, alsof *onze* honger en *onze* liefde niet eveneens verschijningsvormen waren van een bepaald levensstadium! Het woord ‘instinct’ in tegenstelling te gebruiken tot het intellect verraadt den schoolmeester, die eeuwenlang in het accentueeren van die tegenstelling den waarborg der ‘men-

schelijke waardigheid' heeft gezien; 'menschelijke waardigheid' noemt de schoolmeester dan de geposeerdheid van een kleine groep van 'beschaafden', die zich met eenige arrogantie gewoonlijk in de plaats pleegt te stellen van *den* mensch als zoodanig, en die het recht zich als een élite te beschouwen juist ontleend heeft ààn die tegenstelling. Het intellect waarborgt de cultuur, en de cultuur waarborgt den instincten een cultureelen naam; daarom wil de schoolmeester, dat intellect en instinct gescheiden begrippen blijven.

Deze interpretatie van de verhouding intellect: instinct is sedert de Renaissance zoo gangbaar geweest, dat men uit haar gangbaarheid wel mag afleiden, dat zij noodzakelijk is geweest om de Europeesche cultuur überhaupt mogelijk te maken. Zij verschafte o.a. de cultuur autoriteit; niet alleen tegenover de 'massa', die bij dit cultuurspel hoogstens als gapend figurant tegenwoordig was, maar ook tegenover de cultuurdragers zelf; door het cultuurspel te belasten met de verantwoordelijkheid van 'hoogere' doelstellingen, door dat doel buiten het spel zelf te leggen, konden de cultuurdragers het spelinstinct, dat hen tot styleeren der levensuitingen dreef, als instinct buiten beschouwing laten; de cultuur bleef 'het andere', het gezaghebbende, de cultuur *drift* werd niet, of slechts in theorie, toegelaten onder de instincten. Thans, na het jammerlijk geknoei der intellectueelen in Duitschland, valt dat des te meer in het oog; want zoolang een spel doorloopend onder het aspect der autoriteit wordt gezien en op grond daarvan boven de instincten gesteld, blijft de speler een *slecht* speler, zonder de ware intimiteit, die tusschen speler en spel moet bestaan. De intimiteit, die er tusschen cultuur en intellectueelen bestond (en nog bestaat), was (en is nog) vaak de intimiteit tusschen den temmer en zijn circusleeuwen; alleen onnoozele toeschouwers, voor één avond en tegen entrée gekomen om een harmonisch nummer te bewonderen, zien hier werkelijk een eenheid van 'denken en voelen'; maar men behoeft slechts den welingelichten stalknecht, den cynicus, iets van zijn ervaringen 'achter de schermen' te

laten vertellen om te weten, dat de illusie in dezen slechts den doelmatigen schijn dient.

Zoolang derhalve de intellectueelen zich ter verdediging van hun positie nog op een autoriteit, een ‘hoogere instantie’ beroepen, beroepen zij zich op den leeuwentemmer; men merkt trouwens dadelijk aan de kunstmatig met de zweep ingestudeerde cultuurbewegingen van circusleeuwen, hoe na zij ‘innerlijk’ de capriolen staan, die zij moeten uitvoeren om hun circusbestaan ‘zin’ te geven! Als er onder circusleeuwen schoolmeesters geboren konden worden, zouden het zeker die leeuwen zijn, die zich een zekere pedanterie hadden aangematigd op grond van het feit, dat zij zich (dank zij de zweep, waarover echter onder fatsoenlijk geworden leeuwen wordt gezwegen) boven de woestijnleeuwen hadden verheven door hun wijd en zijd vermaarde pyramidenummer...

Wanneer men mij zegt, dat dit alles weinig nieuws is en dat sedert Freud de ‘betere’ intellectueelen veel minder pretenties hebben, dan ben ik niet bereid dat voetstoots toe te geven. Inderdaad, het is niet in de eerste plaats typeerend voor de intellectueelen van thans, dat zij zich *theoretisch* beroepen op de tegenstelling tusschen intellect en instinct; wààr zij dat nog doen, is de psychoanalyse direct aan bod, terwijl de pogingen van Adler en zijn sous-Adlers om Freud door een nieuw religiositeitsbedrijf te saboteeren te duidelijk het vooropgezette jezuïtisme verraden. Men moet den schoolmeester echter niet alleen in zijn theorie, d.i. is in zijn onwezenlijkste maskerade, aantasten; juist daar vooral wordt de schoolmeester een pikante verschijning (men denke zich dat even in: een pikante schoolmeester!), waar hij reeds bereid is gevonden in theorie alles op te geven, waar hij als Jansen of Pieterse taai aan vast houdt. (Freud zelf is een van de schoonste exempelen van den schoolmeester, die zelfmoord tracht te plegen in theorie en desondanks in leven blijft als de ‘gesublimeerde’ schoolmeester.) Instinctief, d.w.z. met al zijn nuances, houdt de schoolmeesterlijke intellectueel aan zijn interpretatie van de verhouding intellect: instinct vast, omdat het

loslaten daarvan hem zou dwingen òf ook de geheele cultuurhiërarchie los te laten, òf te erkennen, zonder eenig voorbehoud, dat hij zich als intellectueel verdedigt, *omdat hij niet anders kan*; en deze laatste erkenning, de eerlijkste, waartoe een intellectueel in staat is, brengt mee, dat hij erkent zich te verdedigen met niets anders dan zijn instinct.

Beschouwt men nu uit den treure met schoolmeesterlijke bedoelingen gebruikte woorden als ‘waarheid’, ‘gerechtigheid’, ‘geest’, ‘vrijheid’ e.d. uitsluitend als de instinctwoorden der intellectueelen (der *mogelijke* intellectueelen, der intellectueelen zonder de donquichoterie van de ‘hoogere instantie’), dan krijgen zij plotseling een nieuwe kleur. Zij worden niets meer of minder dan de termen, waarmee de intellectueelen in bepaalde omstandigheden hun machtsprobleem agressief (en in deze agressiviteit zuiver) stellen; na een lang en zeker eens vruchtbaar bestaan als rechtvaardigingstermen te hebben geleid, zijn zij aangekomen in het stadium der instinctieve onschuld; zij kunnen zelfs, zoodra de omstandigheden veranderen, met hun tegendeel verwisseld worden, zonder dat daardoor afbreuk gedaan wordt aan de bedoelingen van hun gebruikers. Termen als ‘waarheid’ en ‘vrijheid’ hebben voor den waarheids- en vrijheidslievende van thans alleen nog ‘zin’, wanneer hij zich ervan bewust is, dat zij met een hoofdletter reeds vervalscht zijn en zonder *on*waarheid en *on*vrijheid niets vertegenwoordigen; zij zijn onze machtswoorden, nu eens in den aanval, dan weer in de verdediging, en al naar gelang van hun offensieve of defensieve positie op hun effect te beoordeelen. In een bepaalde situatie kan het voor den intellectueel zelfs hoogst wenschelijk zijn voor de onwaarheid en onvrijheid te strijden; niet *altijd* zijn het de zwendelaars met ‘volksche’ symbolen, die op het andere front staan; terwijl nu onze phraseologie weer overeenkomst gaat vertoonen met de leuzen van de Fransche revolutie, walgden wij nog geen vijf jaar geleden van ‘liberté, égalité, fraternité’. Om dezelfde redenen richt men alleen barricaden op, als de situatie het eischt...

Laten wij overigens voorzichtig zijn met het *verabsoluteeren* van den schoolmeester. Een absolute schoolmeester buiten ons, die optreedt ‘in naam der beschaving’, om van goedkooper leuzen maar niet eens te spreken, is gemakkelijk te herkennen, omdat zijn toon niet misleiden kan. Veel gevaarlijker en problematischer is de schoolmeester, die iedere intellectueel krachtens zijn verleden in zich heeft. Wij zijn geen scheppingen uit het niets, maar producten van eeuwen zorgvuldiger schoolmeestersdiscipline; ook zonder dat men zich daardoor tot zwendel met de ‘Erbmasse’ behoeft te laten verleiden, kan men, eenvoudig door naar zichzelf te luisteren, zich op erfelijke belasting met schoolmeestersconclusies betrappen. De intellectueel, die zich slechts door zijn instinct rechtvaardigt, is in zooverre een nieuw phaenomeen, dat hij in vroeger cultuurperioden alleen een officieus bestaan kon leiden; men ziet hem b.v. als scepticus of als vitalist optreden, rebelleerend tegen den schoolmeester en toch vaak in zekeren zin weer diens dupe. Door den twijfel trachtte hij zijn intellect te vermoeien, door vitalistische leuzen trachtte hij het vooral te oriënteeren naar de machtsproblemen van generaals en Hunnen; zoo zijn dus pessimisme eenerzijds en geforceerde poging ‘om mee te doen’ anderzijds dikwijls de vermommingen geweest van menschen, wier sterkste instinct het intellect zelf was. In Nietzsche, hoezeer ook mensch van het intellectueel instinct of het instinct geworden intellect, is in den tijd van *Der Wille zur Macht* toch de neiging om zich tot deelneming aan het maatschappelijk bestel te forceeren duidelijk merkbaar, zooals trouwens evenzeer in zijn wagneriaansche periode de neiging tot het pessimistisch interpreteeren van zijn voorbeschiktheid tot typischen intellectueel. De intellectueel, dat moet men hier niet vergeten, werd steeds door den schoolmeester en zijn autoriteit *beschermd* en daardoor als mensch gemotiveerd; zoodra hij alleen op zijn instinct is aangewezen, moet hij de middelen nog zoeken om zich te handhaven en te rechtvaardigen, d.w.z. om volgens zijn mogelijkheden te leven. De koopman, de diplomaat en de arbeider, de vrek, de

Don Juan en de gastronoom hebben daarom meer zekerheid in hun optreden dan de van zijn schoolmeester verlaten intellectueel; de koopman beroept zich op zijn zaken, de diplomaat op het staatsbelang, de arbeider op het proletariaat, en dergelijke voorwendsels zijn hem in het algemeen voldoende om te handelen, te onderhandelen en samen te handelen. De schoolmeester stond den intellectueel toe te handelen onder het voorwendsel van de evolutie of een andere 'hoogere instantie'; wat moet de intellectueel nu beginnen zonder deze gegarandeerde handelszekerheid als hij in zijn bestaan windstilte ontmoet en zijn instinct om de trouwhartige verzekering door woorden vraagt? Het ligt, dunkt mij, voor de hand, dat dan zijn eerste reactie deze is: den schoolmeester terugroepen. Deze was immers vaak een trooster, hij staat bovendien aan de deur te wachten en is niet rancuneus; voor een autoriteit, die uit de mode is geraakt sedert de intellectueel hem afschudde om zich aan zijn instinct toe te vertrouwen, geeft hij met liefde een nieuwe, en zelfs een bedrieglijk als dubbelganger van het instinct vermomde in ruil. Juist omdat wij het woord als machtsmiddel niet kunnen missen, zijn wij ook steeds blootgesteld aan de schoolmeesterlijke wraak van het woord; zoodra wij het gebruikt hebben in een zin, dreigt de zin ons met een valsche verantwoordelijkheid, de verantwoordelijkheid van het 'eenmaal gezegde'. Wat ik in Nietzsche onophoudelijk weer kan bewonderen, is voor alles de bereidheid om telkens weer over die arglistige verantwoordelijkheid heen te leven; geen windstilte van het instinct, maar evenmin de dragonderscontouren van een 'Uebermensch' hebben hem tot vazal van de grammatica kunnen maken, hoezeer ook hij (en vooral hij!) voor dat 'eenmaal gezegde' in kon staan. Als Nietzsche soms den schoolmeester terugriep, dan was hij toch nooit de man om daarvan te profiteeren; hij zond hem met een nieuwen zin weer weg en bleef wat hij durfde te zijn: een intellectueel.

Men heeft getracht ons wijs te maken, dat deze onafhankelijkheid gebaseerd op het intellectueele instinct niet

anders is dan de geflatteerde formule voor een sociaal buitenkansje; men heeft Nietzsche, den vereenzaamde en onmaatschappelijke, onder den gezichtshoek van het historisch-materialisme beschouwd als niet meer dan een mislukten bourgeois-professor, dank zij een beetje geld in staat om onafhankelijk en moedig te zijn. En inderdaad, de marxist heeft gelijk, wanneer hij onafhankelijkheid en pensioen als twee kanten van een en dezelfde zaak beschouwt; de intellectueele ontplooiing van Nietzsche's ‘geest’ is evenmin los te maken van zijn renteniersmogelijkheden als de brochures vol gemeenplaatsen van zoovele marxistische apologeten van hun gebrek aan geërfd kapitaal. Wij kunnen het goedkoope van dit soort onweerlegbaarheden niet beter bewijzen, dan door ons intellectueele instinct te gehoorzamen midden in de groote steden van Europa, zonder pensioen en ver weg van de nu langzamerhand al theatraal geworden eenzaamheid van Sils-Maria; het constateeren immers van deze ‘waarheden’ dient uitsluitend om hen, die ze constateeren, gelegenheid te geven zich te onttrekken aan de ‘waarheden’, die Nietzsche in zijn renteniersafzondering heeft geformuleerd; ook op deze wijze tracht de schoolmeester zijn autoriteit te handhaven.

Het intellectueele instinct is geen mirakel; het is geen panacee, en het is evenmin los te denken van de maatschappij, waarin het zich manifesteert. Wellicht zal het na vijf dagen hongeren en een paar weken concentratiekamp verdwenen zijn; het is mogelijk, het is zelfs waarschijnlijk, maar als men ons dit voorhoudt, alsof het een waardevermindering van het intellectueele instinct zou beteekenen, weten wij, dat ook hier weer de ‘objectiviteit’ spreekt, die aan geen enkel sterk instinct meer onvoorwaardelijk kan gehoorzamen. Wij behooren waarachtig niet tot degenen, die aan een instinct twijfelen, omdat het *geworden* is en zijn afstammingsgeschiedenis nog aan de hand van de stukken kan worden nagegaan! Nog minder gelooven wij aan het intellectueele instinct, omdat het er altijd geweest is of er altijd zal zijn; misschien is het er zelden, misschien is het er nooit zòò geweest; misschien zal het over vijftig jaar

alleen nog in illegalen spotvorm bestaan. Ik neem aan, dat Erasmus, dien men gaarne voor den typischen intellectueel laat doorgaan, in hooge mate een schoolmeester was, eenvoudig al daarom, omdat de schoolmeester toen de cultuur representeerde en resumeerde en zelfs de man met den habitus van den geboren polemist de schoolmeesterlijke rechtvaardiging niet kon missen. Men zou Erasmus moeten vermengen met Macchiavelli om een substantie te verkrijgen, die zou doen denken aan den intellectueel met een eigen machtsprobleem; maar het is zeker, dat Erasmus en Macchiavelli, als zij elkaar gekend hadden, langs elkaar heen zouden zijn gegaan, en waarschijnlijk als geslagen vijanden.

Bespiegelingen over het verleden en de toekomst der intellectueelen zijn in laatste instantie steeds academische bespiegelingen; in veel gevallen zijn zij bovendien teekenen van zwakte bij het intellectueel instinct, dat de bevestiging door een curve noodig heeft om aan zijn bestaansrecht te gelooven. Een macchiavellistische Erasmus, een erasmiaansche Macchiavelli: uit die synthese van twee namen als symbool voor het intellectueele instinct kan men al opmaken, waarom het den intellectueel zwaar valt intellectueel te zijn zonder schoolmeesterlijke dekking. Voorzoover hij ‘Erasmus’ in zich heeft, wenscht hij het intellect als élite-begrip niet af te staan; hij wenscht tot iederen prijs humanist te blijven en den kruistocht tegen den ‘opstand der horden’ te prediken onder het motto van ‘verheven historische plichten’ (Ortéga y Gasset, Julien Benda). Voorzoover hij ‘Macchiavelli’ in zich heeft, is hij bereid zich gelijk te stellen met het roofdier en luider te brullen over machtsverhoudingen dan de menschelijke stem op papier eigenlijk toelaat (Spengler, Julius Evola). Maar ‘Erasmus’ en ‘Macchiavelli’ zijn in den intellectueel niet meer te scheiden; de contramelodie in Ortéga y Gasset is macchiavellistisch en Spengler op de katheder der Leidsche universiteit is eer een dikke Erasmus dan de beroemde twee-eenheid van leeuw en vos uit *Il Principe*.

‘De mensch, die een ander leven dan zijn eigen leeft,

die zichzelf vervalscht heeft, moet trachten zich voor zichzelf te rechtvaardigen', zegt Ortéga y Gasset in een uitstekend essay over Goethe, waar hij den weimarschen dubbelganger van Goethe tracht te verklaren. Men zou het citaat echter veel algemeener willen toepassen; in de eerste plaats op alle intellectueelen, die zich in de elegantste en objectiefste bochten wringen om *uitsluitend* aan 'Erasmus' of 'Macchiavelli', dat wil in beide gevallen zeggen: aan den schoolmeester trouw te blijven. Wat het 'andere' en wat het 'eigen' leven is zal ook een virtuoos als Ortéga y Gasset bezwaarlijk kunnen beslissen, waar het gansche cultuurspel er op gericht is het andere tot het eigene te maken en het eigene zoo in het andere te objectiveeren, dat het zich bijwijlen van ons schijnt 'los te zingen'; of wij de rol van élite dan wel van paria's zullen spelen, kan evenmin iemand met zekerheid voorspellen; maar zoolang een sterk instinct nog over barbaren en zwendelaars durft spreken, waar het gaat over hen, die de termen van het intellect verkwanselen voor een rassentheorie, zal het intellect in Europa nog meer zijn dan een academische curiositeit en een objectief parfum.

MENNO TER BRAAK

Laat Geluk

Het kwam door de avond en hield bij 't raam,
daar haalt geen nachtegaal bij onder 't schallen
der volle borst, als blij de klinkers vallen,
kristallen nachts, háár stokte 't hart en d'âam.

O, 't moordend uitzien naar wie niet wil plukken
uw bloem, die - 't is u beloofd - geen rimpel treft,
aleer de zoete roover u verheft:
een zee, die opgaat, neev'lend van verrukking.

Nu glijdt ook alles van u en sluit gij 't oog,
wilt in de poelen van uw keus verzwelgen
't is uur der scheiding, voorzichtig 't raam omhoog,

want moeder sluimert licht. In broosheid slaat
uw ronden steel wind van gekruide velden:
de roller kwijnt, 't was wis een andre straat...

J.C. NOORDSTAR

De schoone Nacht

De schoone nacht is van vergetelheid vervuld, daar staan
De schooven der uren die verbloeiden, zilverlicht
Schijnt op de leege strakke landen; nadat lang
De voeten, moe, zich spoedden naar een doel gaan wij
Nu lichter voort, een zweven over d'ongelijke vloer
Is onze droomentocht en voor onze oogen het geweven
Zilverdoek van maan en nevel heft zich op,
Hier eindt het vaste harde land, een bleeke zee
Ligt voor ons, deinend in een zachte glooiing zonder
Grenzen, onder ronde schijf der maan en nevel die
Alom haastig vervluchtigt in de hemelstreek.

NINE VAN DER SCHAAF

Zéro

Zijn metgezellen gingen woest te grond
in roes van helsch geweld, waar roem hen kuste.
Ze wisten, dat het leven hen niet lustte:
Wat is de mensch? 'Een strooien offerhond'

Der deernen slank verderf en wreede lusten:
ijdel solaas voor zijn vervloekte wond.
Tweedehandsch wijsheid, die tractaatjes zond
wees hem een kil en vruchteloos berusten.

Vaak kruidde hij met boozen slaap den beker
en droomde - anders als onder een preek,
van steile daden, die over zijn nood

Stralende stegen. Tot de morgen bleeker
en zwaarder weer van duisternissen streek
over zijn troebel heimwee naar den dood.

MATTH. GIROLDI

Parc-aux-Cerfs

(Slot)

In zijn kleedkamer ontspant hij als een veer. Hij rekt zich gapend uit, boert de gassen op, die het al te rijkelijke ‘grand couvert’ in zijn maag heeft achtergelaten, trapt den lakei opzettelijk op zijn teenen. Zoo hondsch mogelijk wil hij zich laten gaan. Op een goede dag zal hij de etikette nog eens zoo hevig verstoren, dat het geheele paleis in de grond verzinkt, dat heeft hij zich al jaren geleden voorgenomen. Hij herinnert zich zijn dochters in de groote eetzaal, die tergende rij vrouwelijke duplicaten van zichzelf, die hij als nonnen behandelen moet, daar waar hij zichzèlf niet het minste bedwang oplegt: doet dat niet denken aan een ontzetting uit de ouderlijke macht? En schuin daartegenover Digby, de vervloektste aller gezanten, met een enorme allongepruik boven zijn geestig slagersgezicht. Tantaluskwelling, uitdaging, vernedering, en wat niet al! En dat elke dag opnieuw... Het gezicht van den lakei, die bezig is zijn schoenen los te gespen, bevindt zich juist ter hoogte van zijn kruis, met moeite houdt hij zich in om den lummel niet weg te blazen. En niet voordat de man verdwenen is en de zoetelijke nymphen aan de wanden en op de nekverdraaiende zolderschilderingen hun rechten hernomen hebben, bespeurt hij de koortsachtige verwachting, sluimerend onder zijn humeurigheid.

Met zijn nagel tikt hij op het rose geschilderde vleesch, dat eveneens hunkeren laat: omdat het één dimensie te kort komt. Het Parc-aux-Cerfs stijgt op in bijna huiveringwekkende nachtelijkheid. Wel weet hij, dat de geheele wereld, tot de markiezin toe, - die de laatste tijd het peil van Lebel's aanwinsten tracht te veredelen, naar men fluistert, - zijn tocht naar het witte chalet met knipoogen en zegebeden zal begeleiden, zeker van zijn absolute veiligheid, maar dat hij zich vier dagen lang onthouden heeft schept door de lichamelijke spanning verbeelde obstakels in de ruimte, al is het maar een half uur oponthoud door een

gebroken as. En dat is niet het eenige. Niet voor niets heeft Louise de Morphy hem de eerste nacht zoo toornig afgeweerd, dat al de vrouwen die hem geweigerd zouden kunnen worden, van onaanraakbare schilderijen, van koninklijke bloede, van nóg priller jeugd, zich onontwarbaar in haar vereenigd schenen te hebben. Weer aanschouwt hij haar verachtelijk opgetrokken wenkbrauwen, op dat pijnlijk moment dat ze hem spottend terugwees naar zijn eigen eenzame en toen onherstelbaar verslappende naaktheid. Een woeste dranknacht met vier roué's volgde, zonder vrouwen, maar onder gesprekken van zulk een gehalte, dat hij de volgende ochtend reeds vóor de levée in de biechtstoel zat. Maar toen, de avond daarop, toen hij, oude, vaderlijke hond, kwispelstaartend, met geschenken en sluwe blikken over de rand van het theekopje en tikjes op de handen het meisje opnieuw voor zich trachtte te winnen, - welk een verandering! Zijn slaafsche vleeschkwabben had hij gemeend over de lakens naar haar toe te moeten schuiven, prevelend: ‘Mijn kind, hier is de koning... aller vader... gezalfde...’, - maar het was een herboren jongeling, die eensklaps in hem te huizen scheen, en twee kinderen lagen gelukzalig eenzaam in het bewaakte chalet naast elkaar, omringd door de parken, die zich van het grauwe Versailles afkeerden om hen toe te wuiven. Zoozeer verrukten haar de machten dezer lichamelijke opstanding, dat hij zelfs verzuimen kon nieuwe geschenken te beloven. Alles was vergeten, en weer was hij de jonge koning, die eens maîtressen van zich wees om een jonge koningin rein te behagen, - en vier nachten herhaalde het zich...

Wordt er geklopt? Het kan de lakei zijn die hem zijn mantel en zijden nachtgewaad komt brengen; buiten moet de karos klaar staan. Ongeduldig loopt hij naar de deur, verrast den lakei, die over zijn schouder een voorbijtrippelende kamenier spottend toelacht, en rukt hem een dichtgevouwen briefje uit de hand. Lebel! De naam is voor hem verbonden met een sfeer van veilige en eindeloos getolereerde wulpschheid, - de naam van een banketbakker

voor een snoepachtig kind, - en ook ligt er iets in van lange reizen in postkoetsen, want in welk Fransch gehucht is Lebel den Bien-Aimé niet komen vertegenwoordigen tijdens zijn werkzaam leven? Veerkrachtig loopt de koning den buigenden knecht voorbij en legt de twintig schreden af, die hem van het geheime kabinet scheiden.

Een nieuwe vertooning! Kwam Digby als een uitslaande vlam binnen, Lebel schijnt al het achtergebleven roet op zich te vereenigen van dien brand. Hij lijkt meer op een Italiaanschen schoorsteenveger dan op een Franschman, zelfs zijn oogen zijn dof als zwartsel. Het lage paneel is een passende ingang voor hem, klein en tenger als hij is. Klein en tenger, ondiep, hard gegroefd, niet wreed, uiterst zakelijk, bedwongen zinnelijk: kortom, de typisch Romaansche vorm van behendige, schrale onmenschelijkheid. Zijn borst en buik schijnen bescheiden inbochtingen te vertoonen: de sinds jaren uitgesleten plaatsen waar hij vrouwelijke rondingen langs pleegt te wrijven bij de groote keuring in het kleine dorp. Hij loopt wippend, steeds op zoek. Voortgekomen uit een cynische rooversschare, die door overredingskunst, afdreiging, ontvoering, bejaarde hovelingen van nichtjes voorzag, klom hij allengs op tot de positie van vertrouweling, zonder echter ooit misbruik gemaakt te hebben van zijn onmisbaarheid. Zoo gedresseerd is deze Lebel, dat hij alleen nog maar met een gladde tong en handkussen werkt, en het jus primae noctis en primae die, - want de korenvelden waar hij ze uithaalt kunnen zwoel zijn als serres, - zelfs niet meer toepast bij gegadigden, van wie hij met recht leeftijd en maagdelijkheid betwijfelt. Zijn lijfspreuk ‘Hymen intacta’ staat in krullige letters op den zegelring gegraveerd, dien de koning hem heeft geschonken. Hij werkt in drie tempi. 1. Ik ben een prins van den bloede. 2. Parijs, spel, dans, edellieden, parelsnoeren. 3. Bruidsschat. En dan moet hij voortmaken ook, want dan staat de heele familie al bij de karos om de oogappel uitgeleide te doen. Zijn eigen drie dochtertjes heeft hij voor het klooster bestemd. Hij is de beste huisvader van geheel Frankrijk.

Wippend en wringend dus nadert Lebel zijn meester en haalt een tweede briefje uit zijn borstuitholling, een vierkant stukje papier, doorweekt van de regen. Dan laat hij zijn hoofd meewarig hangen, en bluscht ijverig het schijnsel van de door den koning eigenhandig ontstoken kaarsen in zijn doffe, zwaarmoedige oogen.

‘Waar heb je dit vod vandaan?’

‘Dit vod, Sire, is gevonden in het Parc-aux-Cerfs, gespeld tegen de voordeur van het chalet. Het is mij niet bekend, of iemand anders het reeds gelezen heeft.’

Lebel spreekt zoet en lispelend, alsof hij luchtstroomen aan het zoenen is met zijn vrouwelijke proeversmond.

‘Hoe laat is het gevonden?’

‘Even voor de schemering viel. Het kan er nog niet lang gehangen hebben, het personeel van Mlle de Morphy is de geheele dag die deur in en uit gegaan...’

Onderwijl is de koning bezig den inhoud van het briefje te bestudeeren. De letters zijn zoo gevlekt, het Fransch is zoo slecht, dat zijn voorhoofdsspieren trillen van het fronsen, niet gewend aan deze denkmimiek. De vinger komt er bij, hij volgt, hij begrijpt, dan wordt hij vuurrood en steunt zich op de tafel. De ringen aan zijn weeke vingers glinsteren weerloos. De bescheiden Lebel bluscht en bluscht.

‘Heb jij 't gelezen?’

‘Neen, Sire.’

Langzaam, stotterend, met een driftig aanklagend jankje in zijn stem, leest Lodewijk voor:

> *‘Aan den ontaarden vrouwenschenner op Frankrijk's troon. - Damiens heeft slechts uw vierde rib kunnen schampen, de voltrekker van een door u zelf bekrachtigd vonnis zal dieper binnendringen. De wreker van de eerroof, gepleegd aan een voor wie gij een vader had moeten zijn, teekent zich (Coeur de Lion).*’

De onderteekening is te veel verwischt dan dat men de naam zou kunnen ontcijferen. Maar de Bien-Aimé let ook niet op de onderteekening, zoo volledig wordt hij in beslag genomen door die andere naam, waarmee het briefje

opent. Macht der gewoonte of gebrek aan fantasie: op dit oogenblik verzinkt de bedreiging met een nieuwe aanslag geheel in het niet bij de toespeling op die andere van ruim anderhalf jaar geleden, waaraan de herinnering tot in de verste uithoeken van Frankrijk wordt verondersteld weggevaagd te zijn, behalve bij de geheime politie, een paar seniele geschiedschrijvers van de académie, en wat beulen. Wie, reeds de eerste dagen na de gebeurtenis, over Damiens waagde te spreken, viel in ongenade, zoo hem geen lettre de cachet bedreigde. De jonge comte de Maurepas, die op de vraag waar een van zijn vrienden vandaan kwam antwoordde: ‘d'Amiens,’ werd door Lodewijk, die toevallig in de buurt stond, klinkend geoorvijgd, het avondfeest moest onmiddellijk onderbroken worden. En zoo groot was zijn angst voor dit woord, meer nog dan voor de herinnering aan de bijzonderheden van die afgrijselijke 4-de Januari, dat hij steeds geweigerd heeft het politieverslag te lezen van Damiens' verhoor en marteldood, ondanks zijn habitueele belangstelling voor galg en rad. En daar staat nu die venijnige naam met niet minder venijnige bedoelingen in een briefje, aan hem zelf gericht!

‘Wie is die onbeschaamde? Wie kan die onverlaat zijn?!’

Lebel heft zijn handen op, zoodat de zwarte haartjes op de linker handrug doorschijnend worden van het gele kaarslicht.

‘Ik heb me reeds in verbinding gesteld met de geheime politie, Sire, die haar nasporingen in allerijl is begonnen. Het chalet wordt door spionnen bewaakt. Wat Mlle de Morphy's antecedenten betreft...’

‘Weet zij van het briefje af?!’

‘Neen Sire. Ik heb echter alle reden om aan te nemen, dat de schrijver ervan een vroegere amant of aanbidder van Mlle de Morphy moet zijn, die uit minnenijd naar Versailles is gereisd om wraak te nemen. Het is me in Compiègne niet verborgen gebleven, dat haar schoonheid reeds in hooge mate de aandacht getrokken had van haar jonge mannelijke stadgenooten.’

‘Als die man hier is, moet hij gevangengenomen worden!’

‘Zeker Sire, op die gedachte was ik ook al gekomen, min of meer... Want mocht deze man u inderdaad naar het leven staan...’

‘Naar het *leven* staan!!!’

Damiens' naam, Damiens' beeld, zij verdwijnen als door een valluik. Nu eerst beseft de Bien-Aimé welke acutere gevaren hem bedreigen! Sidderend valt hij op een stoel neer, Lebel vangt het omlaagfladderend papier op. Het wordt angstig stil in het kleine vertrek. Na een halve minuut heft de koning het hoofd op, en opnieuw onderzoekt hij de inhoud van het briefje, nu met behulp van den agent. Inderdaad, er is geen twijfel mogelijk, hoewel dat gedeelte door vlekken vrijwel onleesbaar is geworden, zoodat de woorden ‘door u zelf bekrachtigd’ zelfs geheel verdwenen zijn, de zinspeling op Damiens en op de vierde rib is maar voor één uitlegging vatbaar.

‘Hij kan het paleis binnensluipen, hij kan me opwachten, wat moet ik doen?’ mompelt Lodewijk wanhopig, met zijn hoofd in zijn handen gesteund.

‘In de eerste plaats kalm blijven, Sire. Er kan niets gebeuren. Morgenochtend bevindt zich iedere vreemdeling, die hier in de buurt gesignaleerd is, achter slot en grendel, en dan kost het ons hoogstens een dag om inlichtingen uit Compiègne in te winnen, terwijl ook Mlle de Morphy wellicht...’

‘Ik zal haar vragen wie de schrijver zijn kan!’

‘Pardon, Sire! Lijkt u dat wel de aangewezen weg? Zij zou den man kunnen waarschuwen...’

‘Buitengesloten!’

‘...waarschuwen, - wanneer ze daarentegen onkundig blijft, en alleen, loopt hij misschien in het Parc-aux-Cerfs in de val...’

‘In elk geval,’ besluit Lebel, ‘is het voor uw persoonlijke veiligheid beter, dat u vanavond niet naar het negende kwartier gaat!’

Ja, dit begrijpt de koning, - en zijn persoonlijke vei-

ligheid weegt zwaar bij hem! Reeds zijn de vier mijl tusschen paleis en hertenpark bevolkt met de overtuigendste boeventronies. In Versailles kan hij zich tenminste insluiten, hij kan zich gaan bedrinken, hij kan vrouwen laten aanrukken... Maar heeft de ondervinding hem niet geleerd, hoe gemakkelijk de roes omslaat in de gruwzaamste cauchemar, en zal het tweede middel hem niet alleen maar aan Louise de Morphy herinneren, aan zijn angst, aan zijn verlangen?... En morgen, en overmorgen? Als de onverlaat niet gepakt wordt, als hij al weer verdwenen is, en later terugkomt, na maanden wellicht, om zijn slag te slaan...

'God, wat moet ik doen...'

Met de dood in het hart tilt hij zijn in rimpels en wallen en hulpelooze vetplooien gekreukeld gezicht naar den pikzwarten Lebel op, die even geruststellend gesticuleert als een begrafenisondernemer die de maat komt nemen.

'Hier blijven, Sire, en kalm blijven! Op Uw verknochte dienaren vertrouwen!'

Hij vertrouwt niemand meer. Eén verrader onder zijn volk, en hij is de Bien-Aimé niet meer. Eén donkere gaping in het fonkelend weefsel waarin orde en veiligheid schering en inslag zijn, en de dood sluipt naar binnen, vergezeld door angst, wurgende angst, - en verveling vooral. Eén leege avond hier op Versailles, zonder de zestienjarige die hij begeert, en hij zal het besterven... Maar is dan de angst niet beter met wellust te vereenigen dan met verveling, al is het maar voor één nacht? Men kan hem toch bewaken! Onder een zwaarbewapend escorte kan hij naar het chalet rijden! Nog is de tweestrijd niet uitgestreden, maar hij voelt, dat zijn koppigheid het winnen zal. Afstand doen van welk voornemen ook, hij heeft het nooit gekund. Alleen de kerk, de angst voor de hel, alleen zijn biechtvaders kunnen hem nog leiden - tot zekere grenzen, want staatsgevaarlijke maîtressen hebben de zwartrokken hem nooit uit het hoofd kunnen praten. Verachtelijk joelend volk bij een kerkgang was steeds de sterkste prikkel, die hem in de armen der verachte dreef...

Maar dat niet alleen! Bij zijn lijdzame eigenzinnigheid komen nu al die andere beweegredenen zijn besluit ondersteunen. Het is de nacht vol opzweepend gevaar, sluipend om dat lage witte huisje, - maar wát hem ook bedreigen zal, verveling niet, en zijn angst voor verveling is sterker dan zijn doodsangst. Het is de ontkenning van het gevaar door te doen wat hij gedaan zou hebben indien het gevaar niet bestond. Het is de bedwelming die hem wacht in de armen van haar die van al die gevaren het middelpunt uitmaakt, - en onveiligheid met bedwelming erbíj verkiest hij boven een veilige nacht in een dubbelzinnig kasteel waar geen spook hem met rust zal laten. Het is, tenslotte, de ongehoorde aantrekking, die deze vrouw op hem begint uit te oefenen, nu hinderpalen de begeerte zijn komen aanwakkeren, en de dood de liefde. Híer is de verboden vrouw, hier, voor het eerst in zijn leven! Jaren lang heeft hij daar naar uitgekeken, dit is zijn kans. Eergevoel kent hij niet, het is geen wedijver met een ideaal van ridderlijke mannelijkheid dat hem drijft, en hoewel hij zich deze nacht kloekmoediger gaat gedragen dan in de oorlog tegen Oostenrijk, die hij op drie kanonschotlengten bijwoonde in de armen van Mme de Châteauroux, trots en uitdaging spelen geen rol. Het is niet om een prikkelende weerstand te overwinnen, dat hij gaan zal; het is alleen, omdat die weerstand de wellust begeerlijker heeft gemaakt dan alles ter wereld.

‘Lebel, de karos!’

Een stille glimlach valt als een kuil in de verlichte wang van den agent. Voor de eerste maal sinds het begin hunner samenwerking voelt hij in den koning een meester, een vriend bijna, die hem op het oorlogspad niet in de steek laat. Nog is deze 18-de eeuw niet verloren.

Zwaarbewapend, inderdaad, klettert het escorte van bereden gardesoldaten door de nacht, met den koning in hun midden. De karos is een bewegelijk stuk duisternis; alle lichten zijn gedoofd. Soms naderen zij vervaarlijk dicht de star uitgestrekte armen eener Diana of Proserpina, Apollo

schiet zijn trillende pijlen op hen af, dreigt met zijn lier, Amor is gichelend in alle bosschages gekropen om hen van de witte weg op de tapis-vert te lokken. Lebel ondersteunt den koning bij die plotselinge zwaaien door de nachtelijke godenwereld. Dan raken de door het Versailleslicht verblinde oogen gewend aan het donker, en de groote, wit sproeiende fonteinen glijden rechtlijnig voorbij. De motregen, die door de reten van het rijtuig schijnt binnen te waaien, maakt de lucht klam en bedompt; de koning legt zijn handen op zijn stok, onder zijn zware mantel baadt hij in zweet. Hij vecht voor zijn leven, voor zijn ziel. Maar de lokking in zijn lichaam: dáar kan de angst niet bij, en telkens en telkens weer, tot vermoeid wordens toe, dompelt hij zijn kloppend hoofd in de veilige sfeer van dat lichaam beneden hem, zooals een struisvogel zijn kop in het gloeiende zand steekt... En steeds verder reist het park langs hen heen, de kartelige lijnen der boomtoppen, de bleeke lanen: die geheele hopeloos verdoolde geometrie van Versailles, waarop de nacht als op stalen staven naar het centraal kasteel terugrolt. Het laatste marmeren standbeeld verdwijnt rechts achter hen. Op de eerste straatsteenen weerklinken de hoeven, dorre bladeren ritselen onder de wielen, onmerkbaar heeft het gebied der tuinen plaats gemaakt voor het minder verzorgde der amoureuze uithoeken. Twee bochten, en reeds vermindert de draf, Lebel laat zijn dievenlantaren rondtasten, nog steeds wordt er niet gesproken in het rijtuig. De wielen kraken, de koning steunt zich voorover op de hermetisch gesloten deksel van de chaise percée, de dievenlantaren glijdt over paardenruggen en zadelleer, halveert het gepoederde gezicht van een gardekapitein tot een maan in het eerste kwartier onder witte pruikwolken, bestreelt drie, vier soldatengezichten, eveneens witgepoederd. Niet voordat de lantaren de groote steenen herten aan weerskanten van de ingang in hun nadenkende ruststand verrast heeft, helpt Lebel den Bien-Aimé uitstijgen. Achter de krijtachtige gardisten staan schimmige gedaanten van agenten en verklikkers op post; Lebel, die ineens met een geciseleerd pistool speelt,

wringt zich in deze, in gene richting, loerend van onder zijn roovershoed. Als een kostbare fokstier wordt de koning het hertenpark binnengeleid. Schools geven de soldaten elkaar de hand tot een beveiligend cordon; tusschen hun beenen ziet men de oogen der geheime agenten fonkelen, alsof zij zich willen vergewissen, dat er geen moordzieke dwerg den koning van onderen bespringt. De kapitein salueert, de hekken knarsen, koraalachtige hertengeweien vlammen nog eens op onder Lebel's goochelaarshanden, dan schrijdt de koning over schelpengruis in een groote boog om de duistere zonnewijzer heen, omringd door acht gardisten met de degen in de vuist, maar Lebel is er ook bij, en die legt zijn vinger op zijn mond en drijft hen op de randen van het grasveld. Voor hen doemt een vierkant op met één geel verlicht venster; vage bijgebouwen houden zich achteraf. Het geruisch van de hooge olmen wordt duidelijker, de schelpen glinsteren vochtig voor de voeten, sluipende gedaanten doemen op. De Bien-Aimé en zijn begeleiders staan voor het witte chalet van Louise de Morphy.

Hoe nu? Zoo opgelucht voelt de koning zich, omdat er nog geen dolk op zijn vierde rib afgeschampt is, - een nieuwen aanslag kan hij zich alleen voorstellen met alle bijzonderheden van de oude, - dat de gedachte bij hem opkomt, de voordeur luidruchtig in te trappen en Lebel en zijn trawanten zonder meer in de motregen te laten staan. Maar Lebel legt de hand op zijns meesters arm en wijst hem op het verlichte venster. Alles blijft stil, de bijgebouwen, waar het personeel van het jonge meisje woont, schijnen verlaten. Donkere groepen verspieders flankeeren het huis, als oproerig volk dat zwijgend op een uitbarsting wacht. Wie zal het eerst gluren? Lebel doet dat. Wat merkt hij op? Uit een behagelijk interieur snijdt de kier naast het gordijn een loodrechte reep. Onzichtbare kaarsen leven, flonkerender dan zij zelve, in puntig en cirkelvormig verguldsel, bibelots, zeldzame schelpen. Loodrecht stijgt de blik op langs gordijnen en goudbehang met miniaturen en medaillons naar de gipsamouretten en het stuc

van de zoldering: alles buiten hun gewend verband op elkaar gestapeld in die verticale spleet naast het gordijn waar Lebel doorheen gluurt, en boven hem de koning, die uit een iets afwijkende richting het langwerpig kamerfragment voor zich ziet, dat aan dat van Lebel grenst. De uitgesneden reep is hier aan de rechterkant onderbroken door een driehoekig stuk tafelblad, met parelmoer ingelegd, en bedekt door een blad met koffiegerei, waarvan het grootste gedeelte schuil gaat achter het venstergordijn. Aan de andere kant is het gordijn geheel ontoegankelijk, Lebel is er heen geslopen. Geboeid door dat boudoir, waar niemand zijn kan, blijft de koning staren. Hoe eenzaam fonkelt daar het gele licht op al die kleine plaatsen, zonder rangschikking of systeem, droevig en bijna onherbergzaam. Hij beweegt zijn hoofd heen en weer, zoodat de latdunne, verticaal uitgerekte kamer zich verplaatst, zich verbreedt, dan achter zijn adem op het glas verwaast. Zijn kloppend voorhoofd tegen het koele glas aandrukkend, stelt hij de zekerheid van het genot nog tien seconden langer uit. Lebel's voeten schuifelen ongeduldig over het grint; nu is het binnen het veiligst geworden. Maar hij wacht: tien nieuwe seconden... Nog tracht hij iets meer op te vangen van de tafel, en van het koffieblad, als hij, in een plotselinge schok, de spiegel gewaar wordt, die, ver achter het theeblad, grijs en schemerig te voorschijn glijdt vanonder een schuin afhangende draperie, om in zijn zichtbare helft de ruimte te weerkaatsen die ongeveer bij het grootendeels onzichtbare koffiegerei begint. Daar, in dat grijze verschiet, beweegt iets. De koning veegt het glas schoon, en staart en staart. Het bewegende iets komt naderbij in de spiegel, niet herkenbaar dan als vage gedaante, onthult even een bleek om zich heen spiedend gelaat, dat aan iedereen zou kunnen toebehooren, en verdwijnt achter de draperie in de richting van de tafel. Het glas beslaat onder 's konings hijgende ademhaling; weer veegt hij. ‘Lebel’ wil hij roepen, maar hij kan geen geluid uitbrengen. En dan gebeurt her. Dan schuift zich in de hooge kamerstaaf met de veelkleurige lichten, die hij

tevergeefs tot een volwaardige kamer tracht te doen aangroeien, als voortzetting van de beweging uit de spiegel, een lange, smalle hand met iets wits er aan, vingers, die naar voren tasten om zich te spitsen boven een der blauw porceleinen koffiekopjes; het witte, stijve ontvouwt zich tot een stuk papier, waar de vingers even mee spelen; de hand houdt zich zoo lang onbewegelijk tot het papier een uiterst gevoelig verlengstuk van de vingers is geworden, dan neemt de pols de leiding, schudt en wringt zich, knikt ja, wentelt heen en weer met korte schokjes: een grijs poeder sluipt in het kopje, - en de koning heeft genoeg gezien...

Op alles zijn de donkere verklikkers in hun hoeken en gaten voorbereid, maar het jeukt hen over de ruggen, als ze zien, hoe hun koning opspringt, Lebel beetpakt en hem gewelddadig tot het midden van het grasveld voortsleurt. Lebel struikelt en zit al op de zonnewijzer; het pistool heeft hij halverwege laten vallen, om niet in de verzoeking te komen op dezen krankzinnig geworden vorst te schieten. Toch te bang geweest, denkt hij...

‘Lebel, een hand,... poeder...!’

‘Hand,’ zegt Lebel berustend, en wrijft zijn schouder, maar als de koning voortgaat met zijn opgewonden gestotter, en van het vizioen van die hand gewaagt en van het gestrooide poeder, dan is Lebel weer op bekend terrein, en kijkt al uit naar zijn pistool, daar ergens in het natte gras. De geheime agenten zijn aarzelend naderbij gekomen.

‘Wat er nu gedaan moet worden,’ lispelt de koppelaar, terwijl hij van de zonnewijzer opstaat, ‘is dit. We moeten het heele huis doorzoeken. U heeft Mlle de Morphy niet herkend...?’

‘Neen, dat was haar hand niet,... dat kan toch niet...’

‘Natuurlijk kan alles,’ geeft Lebel op bescheiden toon te kennen, ‘maar het is inderdaad waarschijnlijker, dat iemand anders, de schrijver van het briefje dan, het chalet binnengedrongen is. Dat moet dan al vroeg gebeurd zijn, en er uit kan hij ook niet meer, want mijn katuilen daar

zien net zoo goed in de nacht als overdag, en er staan er nog twee maal zooveel achter het huis en bij de bijgebouwen, en op het dak zitten ze ook. Maar we moeten nu snel handelen, Sire. Ik zal het huis met acht man doorzoeken. U zoudt zoo lang in de karos kunnen gaan zitten, onder de bescherming van de soldaten...'

'Neen,' zegt Lodewijk heesch.

Deze keer is de tweestrijd al beslist voordat hij begonnen is. Hij moet naar Louise de Morphy. Zij bemint hem. Hij kan geen minuut wachten, hij moet in haar armen. Alleen bij háar is het veilig, - of onveilig op de verrukkelijkste wijze die zich denken laat... Ja, nog in deze minuut verlangt hij het bewijs, dat het háar hand niet geweest is die dat poeder strooide, - en niet het bewijs van Lebel en zijn rakkers verlangt hij, maar het bewijs van haar oogen, haar kussen...

'Neen,' herhaalt hij vaster, 'ik ga naar binnen, God sta me bij...' - Hij denkt nog: voordat ik hierheen ging had ik moeten biechten, - maar de heete golvingen in zijn lichaam overstelpen ook deze gedachte...

Lebel fluit voor zich heen. Lebel is het daar in geenen deele mee eens, want op hém rust de verantwoordelijkheid, als het meisje den koning inderdaad heeft willen vergiftigen, waaraan hij op dit moment niet meer twijfelt. Maar een dolk hanteeren kan ze níet, daar is hij vrijwel zeker van, en het poeder zit nog in het kopje. Bovendien ziet Lebel er tegen op, om dadelijk weer op reis te moeten voor een nieuwe pensionnaire, gesteld als hij is op huiselijke rust en de opvoeding van zijn meisjes. En tenslotte herinnert hij zich - slaperige kameniers hebben aan de deur staan luisteren, - dat de koning vijf nachten achter elkaar de aanwinst uit Compiègne telkens weer opnieuw tot vrouw heeft gemaakt, tot genoegdoening van beide partijen. Misschien is er dus tóch iemand anders...?

'Goed Sire, u gaat naar binnen. U verwittigt Mlle de Morphy, dat er een inbreker in huis is, en blijft met haar in de slaapkamer. Onder geen voorwaarde drinkt u koffie, water zelfs niet. Wij sporen alles na en stellen u met het

resultaat in kennis. Twee man zet ik voor de deur, op het minste alarm stormen zij naar binnen. Voor het zijraam van de slaapkamer komen er ook twee te staan. Gevaar loopen doet u dus in geen geval.'

Teruggekeerd bij het chalet, wenkt Lebel de trawanten en geeft instructies. De deur is niet op slot, reeds staat de koning besluiteloos in de hooge, witgekalkte gang, die flauw door een groene veilleuse verlicht is. Rechts voert een deur naar het boudoir, links bevindt zich het slaapvertrek. Acht mannen met scherp geteekende gezichten en poppensnorretjes, die ineens allemaal op Lebel lijken, wachten tot de tanden gewapend op de drempel, terwijl de koning op de slaapkamerdeur klopt. Lebel herkent de stem, die antwoord geeft, hij ziet den koning zijn zwaar lichaam zijdelings naar binnen schuiven, het bleeke, pafferig benepen gezicht met de blauwe wallen onder de oogen zich tot een hoofschen glimlach samentrekken. Even later steken de acht helpers met acht degens onder kanapé's en tabouretten, bespringen gordijnen en halen kasten leeg. Uit een van de porceleinen kopjes in het boudoir wordt een grijs poeder in een papiertje geschud, dat Lebel opvouwt en in zijn portefeuille bergt.

Borst aan borst staan de koning en het meisje. Lebel's lesje nafluisterend, strijkt hij met zijn adem over haar boezem, die, agressief, rond en dik, uit het nauwe keurslijf omhoog wordt geperst. De handkus bracht reeds een vreemde vergetelheid; die hand was bij voorbaat vergeven van alles waar hij haar van verdacht had. Vaag-rose van het zeer laag staande schemerlicht in een der verste hoeken, toont de kamer weinig meer van zich dan de kolossale gordijnen, die van de beddehemel afdalen. Boven het gestommel in het huis uit klinkt soms het geruisch en gekreun van de olmen buiten.

'U bent vroeg, Sire...'

Haar stem verrukt hem. Haar oogen staan minder spottend dan hij gevreesd heeft. Na zijn verhaal over de inbrekers herhaald te hebben, vraagt hij met gebroken stem,

of ze het laatste half uur in het boudoir geweest is, voorkomt haar antwoord door zelf neen te schudden, glijdt met zijn handen langs haar armen naar boven, kan niet verder, kust die armen, zoo ver mogelijk van de handen af, waarbij het gebeente in zijn lendenen brutaal aan het kraken gaat, kust zuigend, met snel bevochtigde lippen. Het meisje neemt hem hoed en mantel af, trippelt om hem heen, komt weer dansend terug. Zij is vrij klein, voorhoofd en wenkbrauwen geestig, lippen dom en zinnelijk. Dan zitten ze tegen elkaar aangeleund op de rand van het bed naar de voetstappen te luisteren.

‘En geen koffie dus vanavond?’ fluistert Louise de Morphy minnekoozend, en als de koning zich op die woorden onwillekeurig iets van haar terugtrekt, wikkelt ze hem in een heet gestamel, dat hem opnieuw van haar onschuld overtuigt, van haar liefde voor hem, van de beveiliging ook van zijn eigen ijdelheid, die niet gekwetst zal behoeven te worden. En het gestommel, nu duidelijk in het ombuigend ganggedeelte achter de slaapkamer te hooren, kondigt aan, dat de werkelijke dader wel spoedig gevonden zal zijn.

Inbrekers? Louise huivert van inbrekers! Ze heeft dat altijd gedaan, ze is altijd bang geweest in dit chalet! Tegen de logge, half ineengezakte gestalte van den koning aangevlijd, maakt ze aanstalten om hem te toonen hoe vreeselijk de rillingen zijn, die de angst over haar rug kan laten varen. Al is ze jong, ze wéet wat angst is! Hoe de Bien-Aimé dát vindt?... De Bien-Aimé voelt fijne vingers in zijn nek, gepolitoerde nageltjes, die savant over zijn wervels krabben, en inderdaad, de reine angst loopt in fijne waterstraaltjes over zijn ruggegraat naar beneden, maar in zijn lendenen, daar schijnt een soort oven te zitten, een heksenketel, die de angst snel verdampt en in een geheel andere gedaante weer doet opstijgen. En hoe hij dát vindt?... Met haar gezicht zoet glimlachend tegen het zijne, krijgt ze nu zijn klamme borst te pakken, waarop ze zulke onweerstaanbare kabbalistische figuren teekent, dat de Bien-Aimé als een klokhen begint te keer te gaan.

De stem van Lebel! Eindelijk. Nu zal alles bevestiging vinden...

Terwijl het meisje, preutsch haar borstdoek verschikkend, opstaat en op goed geluk ergens naar toe loopt, kijkt Lodewijk uit gewoonte gebiedend naar de richting waaruit de stem kwam. Zijn hangwangen beven nog van amoureuze opwinding; met geweld moet hij zich voorhouden, dat die stem verlossing beteekent, geen stoornis.

'Sire,' zegt Lebel achter de deur, duidelijk articuleerend, 'we hebben niemand gevonden, er kan niemand in huis zijn of geweest zijn...'

'Niemand gevonden?' herhaalt de koning met een onzekere oudevrouwenstem. Louise de Morphy staat aan de andere kant van het bed. Weer Lebel:

'U kunt u geheel veilig voelen, Sire, de wachten blijven waar ze zijn...'

Voetstappen op de marmeren steenen, wat geschuifel, het slaan van de buitendeur, - en dan, van verre, het gekraak van de karos, die zich op de nachtelijke weg in beweging zet, ongetwijfeld op een teeken van Lebel, die weet, dat de koning het rijtuig voor zonsopgang niet meer noodig zal hebben. Alles wordt stil.

Met zijn handen op zijn knieën rust Lodewijk uit, hijgend van zelfbeklag. Alles wil hij gelooven, alles aanvaarden, als zijn hernieuwde angst maar verdwijnt. Van het meisje achter hem, dat nu weer naderbij sluipt, wil hij zijn maîtresse-en-titre maken, als ze maar onschuldig is. Het staat allemaal zoo vast in zijn hoofd gebeiteld. Het briefje althans is door iemand ánders geschreven, omdat hij een kwartier lang met Lebel het bestaan van dien ander aangenomen heeft. Het vergift is gestrooid, omdat hij het gezien heeft. Louise was het niet, die het strooide, omdat hij haar deze nacht begeert. Maar: Louise's hánd was het wél, omdat die alleen in het boudoir thuis hoort boven de porceleinen koffiekopjes, - die hand zou hij willen laten afhakken om de rest van het lichaam onschuldig te maken... Van Louise vreest hij geen andersoortige aanslag, omdat hij zich na die 4-de Januari een aanrander

enkel en alleen in mannelijke gedaante voor kan stellen, en aan de kameniers denkt hij niet, omdat bedienden geen menschen zijn. Zoo ziet hij scherp en klein iedere bijzonderheid voor zich, maar hij vermag hun onderlinge tegenstrijdigheid niet te overwinnen door ze tegen elkaar uit te spelen, en ze verdwijnen pas uit zijn gezichtskring, wanneer hij door zijn kussen de lichamelijke bewijzen ontrooven gaat aan een ander lichaam, waarvan hij de ziel zou willen ontkennen, indien die een grein vijandigheid bevatten mocht. Hij vraagt haar, of zij hem bemint. Over het vizioen in den spiegel durft hij niet te reppen, bang als hij is voor een bevestigende verwarring...

De ontkleeding volgt met al de navrante behendigheid van hun beider eeuw. Dit is tenminste een koning, die geleerd heeft zichzelf uit te kleeden. Uit gewoonte weegt hij de prikkeling af van de achtergebleven kleedij. Maar aan het moment dat ze naar binnen zullen kruipen, als winterdieren in hun hol, behoort nog een ceremonieel vooraf te gaan, dat de al te schaamtelooze menschelijkheid er aan ontneemt.

Lodewijk vouwt de handen van het meisje samen, houdt ze patriarchaal tegen zijn naakte borst, en bidt zelf hardop mee, een gebed, waarbij hij niets denkt of voelt dan de veiligheid die hij zoekt. Zijn lichtelijk larmoyante toon, die in niets verschilt van de wijze waarop hij gewoonlijk bidt en laat bidden, gaat na afloop zonder eenigen overgang in galant gefluister over, de zooeven nog gevouwen handen aaien over het gewillige lichaam. Dat op vier meter afstand Lebel's trawanten op post staan, hindert den telg van een geslacht van vorsten niet, die hun bruidsnachten door een gansche hiërarchisch opgestelde hofhouding bespied zagen. Met een zekere plechtigheid klimt hij van staatswege in het bed, laat zich achterover vallen, steekt geen vinger uit om het kind te helpen, maar trekt even later het lauwe vleesch als een deken over zich heen, met de treuzelend afgemeten handgrepen, die men hem bijgebracht heeft. Zonder heftigheid verdrinkt hij zijn laatste twijfel in het temperatuursverschil. Hij perst en

bibbert, hij vreest ineens een ziekte onder de leden te hebben, hij verlangt meer naar zijn biechtvader dan naar de liefde, dan begint hij, als het behagelijk gaat worden, die liefde als een schoothondje te hanteeren, zich zelf vertroetelend met bezield vleesch, dat mijlen ver van hem vandaan is, hij knoopt nog wat los, schuift nog wat af, hij kreunt zachtjes als een dikke boerin uit Langue d'Oc, die voor de tiende maal zonder sage-femme bevalt, vergeet Louise de Morphy, om aan twintig andere vrouwen te denken, meerendeels pensionnaires in ditzelfde chalet, pakt al die vrouwen, meisjes en kinderen weer op, en stopt ze gebundeld in Louise terug, stelt een langere termijn voor de bruidsschat, blaast en woelt en is lui, - in één woord: is le Bien-Aimé. Het kind is begonnen te fluisteren.

Zoo rigoureus heeft men haar aan het verstand gebracht, dat zij haar koning moet bezighouden, dat het halve uur babbelen in het boudoir zich nu tusschen de statige bedgordijnen af gaat spelen. Als een klein meisje, dat een scheepje in een vijver laat varen, ligt ze op haar buik. Waarom men dan gedacht heeft, dat er inbrekers waren? Hu!

‘Chimères...,’ fluistert Lodewijk droomerig, en blaast. Hij bevindt zich in het stadium van de algemeene doortinteling, die zich nog niet gecentreerd heeft, van de druk op de maag, die de liefde op het stillen van honger, de huidmassage, die de liefde op een vertraagde worstelpartij doet gelijken: naast de jacht zijn eenig wapen tegen de vervetting, en door de hofartsen als zoodanig gewaardeerd.

Maar haar stem gaat verder, innig en kinderlijk, met het aangeleerde geprevel. Als men iets gehoord heeft, of gezien, dan...! Zelf hoort ze ook dikwijls dingen die er niet zijn!!

‘Die er niet zijn...’

Opmerkzaam kijkt ze hem aan, of hij dan toch niet bang te maken is, instinctief aangetrokken door de weeke, pruilerige jongensachtigheid, die zijn koninklijke waardigheid zoo slecht bemantelt, - maar Lodewijk is nu in zijn apathisch welbehagen zoo ver heen, dat hij alleen nog reageert

door een vaderlijk gespitste mond. Met haar hoofd naast het zijne tracht ze in een groote omhelzing haar ledematen in verhouding te brengen tot die lillende vleeschmassa van vormelooze matrone, en fluistert, fluistert... En met gesloten oogen voelt de Bien-Aimé de vertaling dier gefluisterde woorden in geraffineerde luchtstroompjes zijn oorhaartjes streelen en dwars door zijn nek naar beneden jagen, in een hordenren over zijn wervels, steeds meer, als kleine paardjes in zijn zenuwbanen, die niet vlug genoeg bij de finish kunnen zijn, honderden, duizenden, door alle vezels uit zijn lichaam nagewuifd, en nog vangt hij enkele woorden op, de losstaande zin er van...

'...in Compiègne... o, Sire... de abdij...'

...de losstaande zin ervan, en 'Compiègne' wordt tot het prikkelendst woord, hem ooit door zijn meest ervaren maîtresse toegevoegd, en de paardjes zijn aan de finish, bevend en trappelend en vochtig van het zweet, en reeds zijn het kluchtige zeepaardjes geworden, die in een kokende golfstroom buitelen en springen...

'...in witte gewaden... Mijn vader zag ze soms...'

... buitelen en springen, en het worden polypen en prachtig gesluierde kwallen, die opzwellen en opzwellen, steeds gevoed door die stroompjes van bovenaf, lichtspuwend en kleurig als de oogkietelende glasbollen in Louise's tuin, ronde, weeke kolven..

'...witte gedaanten... *O, en gerinkel van ketenen!*...'

...kolven met trilharen, en die nu samengroeien tot één geweldig onderzeesch lichaam van vóor alle dierlijk bestaan, dat nooit meer aan het daglicht zal durven komen, - totdat eensklaps de scherpe hoek van een omgekantelde ijsberg, haastig naar beneden zinkend, die geheele submarine wereld uiteen doet spatten als een bonte zeepbel.

IJskoud ligt de koning achterover. Zijn lichaam is als verschrompeld; alleen zijn geest werkt: traag, maar solide. Ketenen in Compiègne?... Hij weet, dat Louise onschuldig is, zoo zeker als hij het zich ooit gewenscht kan hebben! Eén, twee seconden, - en na die één, twee seconden weet hij het nóg, maar dan wordt die bevrijdende gedachte

vergezeld, opzijgeduwd, verjaagd door een andere, die hem in een afgrijselijke angst doet verstijven. Aan wie behoorde de hand toe, de hand en het vergif? Geen Louise, geen inbreker, geen minnaar, geen spookachtige monnik uit oude Fransche abdijen, - neen, aan hém, die zich van driedubbel rondgewonden *ketenen* heeft weten te bevrijden, niet in Compiègne, maar in Buckingham Palace! Aan den gruwelijken tweegeslachtelijke, die overal binnendringt, overal tegelijk kan zijn in tijd en ruimte, die vergiften hanteert, en aan wien hij zich door zijn eigen onvoorzichtige opdracht heeft overgeleverd! De chevalier d'Eon, losbol, magiër en moordenaar! En ieder oogenblik kan het lot hem treffen, hier aan de borst van het zestienjarige meisje, - want d'Eon is het die het briefje schreef, Digby's gehoorzame dienaar, en door Digby van hém: het blinde werktuig van de afgeweerde bloedschande, - en die nu hier op hem gewacht heeft, koel en geduldig, - als man, als vrouw? - en die nóg op hem wacht... Weer ziet hij de letters op het gevlekte briefje voor zich - ‘wreker... vader’ - en nu raadt hij zelfs de beteekenis der woorden, die geheel uitgewischt waren. Vader: dat was niet een ijdele redewending, dat was letterlijk bedoeld; het had geen betrekking op de 16-jarige, doch op de 20-jarige! Maar al te letterlijk heeft Digby zijn opdracht opgevat! Alles immers wat het huwelijk der jongste prinses verhinderen kon, moest uit den weg geruimd, - en is dat niet in de allereerste plaats zijn eigen dubbelzinnig verlangen, dat bij zich zou willen houden wat hij mijden moet: de vrouwen, ontsproten uit zijn eigen zelfgekoesterd en zelfbemind lichaam, en desondanks de eenige, die altijd weigerachtig moeten blijven? En ook al heeft hij de monsterachtigste aller zonden slechts in gedachten begaan, - en zelfs dát nog nauwelijks, - het hof wíst het, feestgenooten, aanzitters aan soupers, medeaanhoorders van bloedschennige schandaalkronieken, zij wisten het, de Engelsche gezant wist het, dat is voldoende gebleken uit onbeschaamde toespelingen, die niet te wreken waren, - maar de chevalier d'Eon, door tooverij, weet het nú...

Als een zee ruischen achter het huis de hooge olmen. Wil de koning Louise nu niet verlaten? Kan hij nog vluchten? Of trippelt overal reeds de spookachtig smalle hermaphrodiet rond met schermmeesterspasjes, de dolk in de vuist geklemd? Al was hij op zee, d'Eon zou hem volgen, als Christus over de wateren! Is hij op deze dag de zee niet overgestoken, van Londen naar l'Ile de France? Onzichtbaar, ontastbaar, - als wat? Man, vrouw, halfgod?... Neen, de dood veeleer. Ook de dood immers kent geen geslacht! Het ochtenvizioen van het spook dat door de gangen van Versailles sluipt, gaat zich herhalen: gepoederd, gepruikt, parelgrijs, het manden skelet, la mort au panier, - en een mouche links boven de ontbloote tanden. Ja, d'Eon was het, dien hij deze ochtend in halfslaap aanschouwd heeft, dien hij nu opnieuw aanschouwt, waar hij dreigend naderbij schijnt te zweven langs de naar boven vervloeiende grenzen van het rose kamerlicht, - d'Eon, en d'Eon alleen: opgeroepen en niet meer te ontkomen, als dienaar gewenscht en als beul ontvangen!

In zijn doodsangst klampt de koning zich aan het meisje vast, blazend, zuigend. Zij is een redster, een moeder, zij lijkt op een moeder; hij ziet niet, hoe ze alle moederlijkheid te hulp roept waarover haar jeugd beschikt, uitsluitend om de afwachtende spot in haar oogen niet tot minachting te laten omslaan. Enkel uit gewoonte zoekt hij nog prikkeling; zijn lichaam, verlaten door de ijverige geesten van zooeven, doet niet meer mee. Wel ziet hij, hoe de gestalte, die hem bedekt, en het gezicht zoo vlak bij het zijne, veelvormig schijnen te worden, hoe het meisje, bezeten door het verlangen zijn lijdelijkheid te overwinnen, alle vrouwen, jonge en oudere, tot verdwenen generaties van lang vergeten minnaressen toe, in zich vereenigen gaat, verschietend, verglijdend van kleur en gedaante, - maar hoe snel is de grens niet bereikt! De vrouw vol weerstanden, omwegen en metamorphosen, daar ligt ze in zijn armen, eindelijk bezeten en omkoesterd, maar ook enkel tot de prijs, haar reeds het volgend oogen-

blik te zien veranderen in de eenige levensgestalte, die niet meer te bezitten is, die zich, engel of incubus, aan iedere omarming onttrekt, om alleen nog te lokken aan de andere zijde...

Is d'Eon nu bij hem? Aan zijn handen althans, - háar handen! - weet de Bien-Aimé zich overgegeven, in een zoet afgrijzen. Een lichaamlooze bevrediging maakt zich van hem meester. Zoo dicht bij de dood is hij nog nooit geweest, al denkt hij aan geen biechtvader of absolutie meer. Hij verzinkt, hij wordt verlost. Reeds vertoont zich de zwarte mouche op de linkerwang van het meisje, dat boven hem ligt en hem persend omkneld houdt. Reeds is haar gezicht smaller geworden, spottend, gevaarlijk, minachtend... Een bovennatuurlijke schoonheid straalt uit haar oogen. Lang zal zij zoo niet kunnen blijven, - maar de uitweg zal hem gewezen worden! Zelf magisch voortgebracht door het grauwe Inferno van Versailles, vernietigt zij ditzelfde Inferno door het eenige wonder, dat daarvoor nog in aanmerking komt...

'Sire...'

Neen, hij luistert niet meer, hij zweeft liever weg. Aan de hand van d'Eon, geslachtloos als hij zelf nu geworden is, betreedt hij de eeuwige velden waar zijn voorouders hem wachten. Trotsch draagt hij de dolk in het hart. Ver beneden hem ligt het vergruizelde Versailles, een gespleten kristal. Rijen vrouwen nijgen voor hem. Engelen zijn het, die de absolutie gereed houden, hij hoeft maar op zijn hartewond te wijzen. Als een verloren zoon betreedt hij dit oord van vrede en gelukzaligheid; zijn overgrootvader toont niet eens gebelgdheid over het verlies van zijn schepping, want hij ziet nu zelf wel in dat er van het begin af aan te veel aan ontbroken heeft. Deze heele aarde schijnt wel verzonken te zijn, alleen de horizon zit nog als een hoepel om de hemel heen, een groote, zuivere hoepelrok. Zijn dochters zijn allemaal getrouwd, moeders van kleine Engelsche prinsesjes van 16 jaar. Hij bestijgt trappen, recht en onmetelijk, weinig versierd van balustrade. Priesters zwaaien marmeren wierookvaten met kopergroene ket-

tingen er aan. Blank als standbeelden, met mosgroene vegen over hun schouder, staan ze daar in eindelooze rechtlijnige rijen streng de weg te versperren, maar hém laten ze door, hém laten ze voorbij trekken met zijn mentor schuin achter zich, en beiden zonder geslacht, en beiden voor eeuwig verlost... Er springen waterstralen... bruine herfstblaren... jachthoren?... Choiseul?.....

Cantharides (Lytta Vesicatoria), óf de fijngemalen schors van de Acanthacee Muira Puama uit Brazilië: dat werd het dringend alternatief, waarvoor de drie hofartsen zich geplaatst zagen, en waar alleen dáarom niet de geheele académie aan te pas kwam, omdat bij dit onderzoek de uiterste discretie was bevolen. Le docteur Casca (van de universiteit te Bologna) opperde nog: een zéer kleine dosis van de pitten van Strychnos Nux Vomica, - maar hij werd gemakkelijk overstemd. Neen, neen, het ging uitsluitend tusschen die andere twee middelen, en le docteur Babiche, die de opdracht had gekregen, was voor de Spaansche vliegen, omdat hij van die boom uit Brazilië nog nooit gehoord had, en le docteur Dumont beweerde, dat Spaansche vliegen groen waren, en het poeder was toch grijs geweest, voor ze het aan de katten en honden hadden opgevoerd, die er zoo wild van werden, dat ze in hun onbetwistbare bronstaanval geen hond meer van een kat konden onderscheiden, en de koning, die snel verwittigd werd van dit resultaat, had gelachen, veel en hard gelachen, vooral als de dieren elkaar moorddadig beten, - hij had gelachen: met de vingers van dokter Babiche om zijn pols... Blij, dat het tenminste geen vergift was, schaamde hij zich niet om wat het wél was; men zou haast gezegd hebben, dat dit alles al heel weinig indruk op hem maakte, maar natuurlijk zijn doktoren, die geen boomschors van een vlieg kunnen onderscheiden, en de liefde van de dood alleen met behulp van katten en honden, nauwelijks geroepen om de ziel van een koning te peilen...

Met de bruidsschat, reeds op het staatsbudget uitgetrokken, en waarop dus moeilijk beknibbeld kon wor-

den, werd de pensionnaire Louise de Morphy naar Compiègne teruggestuurd. De naam van de kamenier, die haar het liefdesmiddel verschaft had, weigerde zij te noemen, en men drong maar weinig aan. Binnen een week werd zij opgevolgd door Mlle Blanche Fouquet, een 14-jarige cipiersdochter uit Lyon, die tot in haar lichaamsholten gefouilleerd werd voordat men haar in het Parcaux-Cerfs losliet. Haar geboorteacte was, zooals gewoonlijk, vervalscht, dit keer evenwel naar boven toe, omdat het zelfs Lebel wat te kras werd. Zij diende het mengsel van die kamenier toe in de anijsbonbons, waarop de koning zoo verzot was, en onderhield hem verder met verhalen over folteringen. Toen men hem bang maakte voor besmettelijke gevangeniskoortsen, werd zij met een bruidsschat naar Lyon teruggestuurd.

Ook Lord Digby's rijk was spoedig uit. Een commissie van schriftkundigen, kabbalisten en toovenaars (bijgestaan door een fretachtig speurdertje van de geheime politie) stelde vast, dat alleen híj de schrijver van het dreigende briefje geweest kon zijn, maar, ofschoon de koning niemand in zijn omgeving wenschte te dulden, die de naam van Damiens in de mond nam of op papier zette, gaf hij er de voorkeur aan, deze pijnlijke zaak in de doofpot te stoppen, zoolang de gezant nog over bovennatuurlijke bondgenooten beschikte. Op een druilerige November-ochtend hield een koets stil voor Digby's hôtel in Parijs. Digby verscheen half dronken op straat, sloeg de geblankette dame, die uitstapte, amicaal en kletsend op de schouder, en vier uur later werd de chevalière d'Eon aan den koning voorgesteld. De bleeke, statige dame, wier enorme hoepelrok niet minder opviel dan haar tot de hals gesloten kleed, kreeg van hem alleen de traditioneele vraag te hooren, wat voor weer of het geweest was op de plaats waar zij vandaan kwam. De koning zijnerzijds zag geen verschil met andere précieuses van een jaar of 35, waarvan hij er al veel te veel ontmoet had van zijn leven, en, ontgoocheld, zooals men dat alleen in Versailles zijn kan, verzond hij diezelfde avond nog een eigenhandig

schrijven aan neef van Engeland, waarin hij te kennen gaf, dat Lord Digby als gezant ongewenscht was geworden. De chevalier d'Eon had eenige duels, verleidde drie boerenmeisjes in de buurt van Le Petit Trianon, palmde een financier in, en vertrok met het geld en de noorderzon naar Sint Petersburg om hofdame te worden bij de keizerin van Rusland.

De dochters van den koning bleven voor het meerendeel ongehuwd en gingen in het klooster.

S. VESTDIJK

Met Tolstoi

Naar het Zweeds van Gustaf Fröding

Ik kom de kluiznaar hier en ginds wel tegen.
Hij biedt me stroef geleide, grif aanvaard.
Al boort dat oog, al maakt die tong verlegen, -
Daar zetelt goedheid achter frons en baard.

'k Hoù van dat hoge wulfsel vol gedachten,
Dat tegen 't zilver van de kruin opstreeft;
Die sombre stem, vol hortend-rauw verachten;
Die lippen, waarin 't lijden bijt en beeft.

En zwerven wij tezaam langs 's Heren straten,
Waar glanst van leven ieder zomers oord,
Dan nijg ik 't hoofd naar d' oude, en gelaten
Huivr ik in d'ijsbries van zijn winters woord...

‘Zomer is zondig, lente is verleiding,
De malse voorjaarsbuien zijn verraad!
Het vogellied is leugen, hellewijding
Van oogbedrog, van 't vals natuurgewaad!

‘Die kleurepronk, waarmee tot daagraadsblozen
De wanhoop van dit leven zich grimeert,
Dekt stinkriolen, die d'r drek niet lozen,
Vratig gewroet, en smeulbrand die verteert.

‘Verban penseel en beitel, - likkebaarden
Aan kleursmeer en albast dat momt als kunst!
En drijf met geselslag Muziek van d'aarde,
Die geile tranenroes die 't al vervunst!

‘Jij staart verheerlijkt naar dat dubble wonder
Van mensemaagd omhelsd door mensezoon?
Stumper, zie dieper: loerend grijnst daaronder
Zonde en dood, geraamte en demoon!

‘Dat kopj' is mooi? Dat stulpend blond 'n luchter?
't Licht wordt 'n vuur, waarin de man verbrandt.
Dat oog straalt warm en rein? Och, hals, wees nuchter:
't Is lonken, - seingeflikk'r aan Satans draad!

‘Zo'n bruidsnacht dunkt je 't hooggebergt van 't leven,
Vervullings gouden gloed en zilvren rust?
Laat Dantes Hel je 't passend antwoord geven,
Met haat die haat omkeelt en zwijmlend kust!’

- Maar grijsaard, - steppewolf, door eindloos huilen
Van zond' en kwaad voor 't leven zelf verstompt, -
Kijk achter je! Daar glijdt, op vilten muilen,
De Dood, die knikt, en knekelhanden kromt!

Is niet de kracht die hem aan haar wil kneden,
Dezelfde kracht die cel verknoopt met cel,
De wilsvonk flitsen doet van brein naar leden,
En 't sproeiend bloed pompt uit de hartewel?

Is niet dat saamgeprang, dat jou doet gruwen,
- In j' ouderdom! - één met de kiem, de spruit,
Eén met het wolken-wannend aadlaarstuwen,
Eén met de zwaantriomf, die breed zeilt uit?

D'ontembre drang, die vree vindt in 't volvoeren,
Is dat dezelfd' oneindige kracht dan niet,
Die sterren als atomen rijgt aan snoeren,
En warm de leef-vlam door de ruimten giet?

Is 't bruidsbed niets dan afgrond, schuw te mijden,
Zal niet de geest vergaan in glip en val, -
Wat dreigt de scheppend' Oergeest, voor 't zich wijden
In eeuwge echt aan d'Oerschoot van 't Heelal?

- Z'n hoofd zinkt neer; z'n ogen zoeken d'aarde.
Geen antwoord komt, alleen 'n diepe zucht.
Dan breekt zich, wat z'n ziel zwaar-gistend gaarde,
Z'n walg van 't Al-zijn, in 'n hoonlach lucht.

WILLEM VAN DOORN

Else Böhler, Duitsch Dienstmeisje

Ondanks de afzijdigheid, die mijn moeder verder tegenover mij in acht nam, en die ik desnoods op kon vatten als een stilzwijgende sanctie door overmacht, besloot ik haar in elk geval haar zin te geven. Wel bezielde me een bijgeloovig vertrouwen, dat ook een tweede keer - juffrouw Erkelens wéer aan de deur, mijn moeder wéer bij me op het kamertje - een of ander dienstmeisje gehoorzaam ingrijpen zou met deuren slaan, of een ruit breken, en mocht dat uitblijven, dan kon ik mij altijd toch nog zélf de krachten aanmatigen, die dienstmeisjes magisch schenken. In mijn verbeelding deed ik nog veel meer. Een verpletterende revanche! Na mijn moeder het zwijgen opgelegd te hebben liep ik rustig de straat op, en belde aan in de Andromedastraat om juffrouw Erkelens te vragen of dat haar gewoonte was: brieven openmaken die aan anderen waren gericht. Onvriendelijk of sarcastisch zou ik niet tegen haar zijn, want was zij het tenslotte niet geweest die het met succes tegen mijn moeder had opgenomen?! Ik kwam daar dan niet alleen om rekenschap, maar vooral om inlichtingen: man van de wereld, die terloops komt informeeren of het met dat meisje van mevrouw niet over een andere boeg gegooid kan worden. Met dienstmeisjes had ik weinig ervaring, maar er moest een methode bestaan om zooiets op een volkomen correcte en onburgerlijke wijze af te wikkelen; ik dacht daar telkens over na, ik stelde mij zelfs voor, dat ik juffrouw Erkelens stormenderhand veroveren zou en haar zegen erbij, - en toch deed ik het niet. Misschien uit lafheid. Misschien omdat ik door een nieuwe, zij het ook indirecte overwinning op mijn moeder al te overmoedig vreesde te worden om mijn onvermijdelijke rol van ‘zoon’ tot een goed einde te kunnen brengen. Maar ook om iets anders nog. Het woord ‘snol’ was het, dat zich in mij had vastgehaakt, tegen mijn wil, buiten ieder redelijk overleg om, maar diep indringend. En aan dat woord hingen weer andere woorden van eenzelfde strek-

king, - ‘snol’, ‘Duitsche snol’, ‘Duitsche hoer’, - tot een giftig netelig netwerk samengevlochten, met vizioenen er doorheen geweven van gemeene brieven in die groote bus om het hoekje, ontoereikend biechten, en een vriendin die niet deugde. Kwaad te worden wanneer mijn moeder mij dat netwerk als een stinkende lap over het hoofd wierp was tenslotte iets geheel anders dan om de realiteit ervan te loochenen door een diplomatiek bezoek aan Else Böhler's bewaakster! En dan herinnerde ik mij die sluwe, lichtzinnige oogen weer, die mij dadelijk al hadden tegengestaan, niet om hun lichtzinnigheid zoozeer als om hun hardheid en hun bijzondere glans. De molenwieken en de slecht zittende mantel voltooiden het voorwendsel. Woensdagavond zou ik níet naar het Perseusplein gaan. Maar ik had mij ook moeten voornemen's middags tusschen 4 en 6 op mijn voorkamer te gaan zitten werken...

Door het glas van de gesloten deuren drong het rhythmisch hol blaffend geluid van het mattenkloppen tot mij door. Een looper; pauze; wéer een looper; veel kleedjes ook. Ik zag het voor me, dat wil zeggen: mijn lichaam zag het, met duizenden fijne oogjes, en dan begon het van binnen genadeloos te kriebelen en te tintelen, en wilde mij meesleuren naar buiten. Hoezeer ik mijn gedachten trachtte te concentreeren of juist af te doen vloeien in leegheid, tegen die aandrang kon ik niet op. Waaraan nog te denken? Waalweg 27, het heele huis, tot het dak toe, scheen mij met kleine schokjes, als een koppige ezel, naar de rand te willen krijgen... Ik verlangde naar moreele steun en goede raad, ik verlangde naar Peter, maar Peter zat in Parijs en talmde met terugkomen. Een ander tegenwicht had ik niet meer over tegen bruine loopers, krullende over een blauw-groen geschilderde lat, heftig geranseld door een lichtblauwe voorhamer... Ik stond op. Misschien was mijn kamertje reeds te zeer bezwangerd met de allures der willoosheid, doorspookt met de neertrekkende armen van vrouwen waar ik niet naar toe wilde... Voorbij de zachtjes opengestooten deuren deed ik een sluipende stap naar rechts, en liet heel

langzaam het schouwspel van Zaterdag in mijn gezichtsveld glijden. Een pijnigende nieuwsgierigheid naar wat niets voor mij vertegenwoordigde en me toch zooveel te zeggen had, hield mij op het plat gevangen. Natuurlijk zocht ik allereerst naar teekenen van verdorvenheid; ik stelde vast, dat het mooie blonde haar misschien wat grof was, en de uitdrukking van de mond, zoo en profiel preutsch en vroom, ineens sensueel kon schijnen. Zoo ver gevorderd was het proces van mijn verslaving reeds, dat ik rustig toegeven kon daar hoofdzakelijk te staan om mijn moeder te bruskeeren, - geen reden overigens om het niet te doen, want bruskeeren wil men altíjd, in zoo'n geval, en wie maakt uit of dat oorzaak of gevolg is van een verliefdheid? Maar natuurlijk zou ik thuisblijven, Woensdagavond. Ze zou niet eens uit mogen. Al haar gangen werden nagegaan na die vreeselijk losbandige winter. Zonder gevaar te loopen kon ik kijken, kijken... Woensdagmiddag om half zes, de avondwind was al aan het opsteken, boog ik mij verder voorover dan ik eerst gedurfd had, net te laat om haar nu eens goed aan het werk te zien, want daar kwam ze al terug gewandeld, losjes zwaaiend met de mattenklopper, de oogen onbeweeglijk op de achterkant van het huis gericht. Treuzelend zette ze het eene been voor het andere, alsof ze haar evenwicht verloor, ze keek naar boven, en zag mijn smeekend en verklarend gebaar over het hekje. Er ontspon zich nu een gebarentaal van twee slechte acteurs: boren met onze vingers, nerveuze diagonalen over de Sterrenbuurt, lachjes en schouderschokjes. Tot mijn verbazing zag ik die geestig opgetrokken markiezinnenwenkbrauwen weer terug, die ik heelemaal vergeten was, en die nu aan het gezicht een uitdrukking verleenden van koddige wanhoop. Keek ze dan weer naar het huis, tusschen de pantomime door, dan stonden haar oogen niet waakzaam, maar dom en lodderig (was dit een list?), en zoo geboeid was ik door alles wat er aan dat veranderlijk gezicht op te merken viel, dat ik, toen ze eerst vijf en toen nog eens drie vingers omhoogstak, - acht uur! - niet eens begreep wat ze bedoelde, en eveneens in het wil-

de weg vingers ging opsteken, alleen om het genot van zoo te kunnen telegrafeeren met het verbodene... Pas toen ze weg was wist ik, dat we elkaar 's avonds zouden zien.

Zoolang ik met Else Böhler in de schemerige sterrenstraten wandelde, prettig gevolgd door de angst mijn moeder tegen het lijf te loopen of juffrouw Erkelens, maakte ik haar tot mijn gelijke en sprak Duitsch als met een philosoof. Ik overdreef niet alleen haar onbekendheid voor mij, het menschelijk raadsel dat ze mij opgaf, maar ook, willens en wetens, het peil waarop ze stond. Wanneer ze me niet begreep, knikte ze of zei zeer beslist ‘joa’, en deze zekerheid van haar was, zoo meende ik, in beginsel toch geen andere dan waarvoor Kant duizend woorden noodig had gehad. In het avondlicht maakte ze trouwens een totaal andere indruk, die mij voorloopig gelijk scheen te geven. Het boersche rood viel weg, alleen het fijne der twee gezichten toonde zich. Zij was zonder hoed. Het achterover waaiende haar gaf de eerste groote verrassing van deze Woensdagavond vrij: een prachtig gewelfd, intelligent voorhoofd, fijn en breekbaar, en toch als gebeeldhouwd, zoodra het zelfstandig was begonnen te leven in een minimum van lantarenlicht. Ze vertelde me, dat haar moeder, een weduwe, in Keulen een fotografiezaak had, en dat ze eenig kind was. Juffrouw Erkelens' bezoek scheen ze als een grap te beschouwen; wel had ze zich ‘erzürnt’, was ‘bretaal’ genoemd, en had tenslotte gedreigd met weggaan, als ze Woensdagavond de deur niet uitmocht; maar het onderscheppen van de brief wekte pas haar verontwaardiging op, toen ik zei, dat dat toch ‘ziemlich stark’ was. Mijn vaderlijk standje, omdat ze mij niet beter had ingelicht over de gevaren die ons bedreigden liet ze kalm langs zich heen glijden. Ik wilde meer van juffrouw Erkelens weten, ze bleef merkwaardig gesloten. De dwerg was volgens haar wel ‘ein gutes Mädchen’ (ik schatte de dwerg achter in de dertig), met de aapmensch daarentegen kon ze niet overweg. Met dat al zat ik nog steeds in het onzekere over die winter, en die

vriendin met de auto's. Vastbesloten, dat dit een avontuurtje moest worden, trachtte ik, in plaats van aan te sturen op een bevestiging of een bekentenis, haar op een eenzame, tochtige hoek railleerend een arm te geven, die ze dadelijk wegstootte. Onder een licht sprongetje draaide ze zich een halve slag om, fel zag ik haar oogen glinsteren, en daar wandelde ze al weer naast me voort, zwaaiend met haar armen, kalm en vroom van profiel.

'Na, was bedeutet das denn?'

'*Nich*... tun.'

'Das ist doch ganz harmlos! Warum darf das denn nicht?'

'Das darf man nur, wenn man verlobt ist.'

Het klonk categorischer dan Kant. Een katholieke Kant! De schrik sloeg me om het hart. Bovendien had ik nu haar oogen weer even gezien, de bolle en toch scherpe, ja stekende bikkels. Behalve een strenge moeder en een geheele phalanx van pastoors, proefde ik achter dat opgedreunde lesje allerlei hinderlagen, zoo niet een banale huichelarij. Verlobt! Ik verknoeide mijn tijd hier toch zeker? Want ineens wist ik het, stellig en onafwijsbaar: de aapmensch liegt of overdrijft, dit meisje is onbarmhartig fatsoenlijk, het preutsche mondje wint het van de oogen, de straatmeidenoogen bestaan niet, en àls ze bestaan haat ik ze, en omdat ik ze haat wil ik er steeds wéer naar kijken: welk een gevaar!... Ik keek op mijn horloge. Loom probeerde ik het nog eens voor het laatst met de arm: hetzelfde resultaat. '*Nich*... tun,' - en een snelle lichaamszwenking. Dus schraapte ik mijn keel en zei, dat ik haar niet in ongelegenheid wilde brengen en of het niet beter was, als we elkaar maar niet meer zagen.

'Sonst gibt's noch ein Skandal, Else!' hield ik haar voor met alle goedgemutste vertrouwelijkheid van iemand die op het punt staat de dans te ontspringen. Ze bleef een tijdje voor zich uitstaren en zei eindelijk op mistroostige toon:

'Das überlasse ich Ihnen, das sollen Sie nur sagen.'

'O, *mir* ist es einerlei, nur für...'

‘Sie hat gesagt, dass Ihre Mutter nicht gut fand, dass wir zusammen gingen.’

‘Dás ist aber wunderbar! Wer, die älteste?’

‘Und dann hat sie gelacht.’

‘Die hässliche?’

‘Joa.’

Niet spottend had ze me aangekeken, eerder meegaand, afwachtend, zonder bijgedachten. Ze taxeerde me niet, ze mat haar krachten niet met de mijne, dit was geen duel. Maar in mezelf woedde de geeseling van de spot, waartoe zij het recht zou hebben gehad... Ik lachte ruw.

‘Es geht meine Mutter nichts an was ich mache. Ich bin kein Knabe. Ich stehe auch nicht gut mit meiner Mutter.’

‘Das dürfen Sie nicht sagen!’

‘Gott im Himmel...’

Besluiteloos stonden we weer op diezelfde winderige hoek. Wat moest er nu gebeuren? Ik wist het al, maar liet nog wat argumenten de revue passeeren. Om dat gezicht daar voor me, dat zuivere, vrije meisjesvoorhoofd, mocht ik in ieder geval geen lafheid begaan: een lafheid tegenover háar; tegenover mezelf bleef die even groot, welke weg ik ook zou inslaan. Daarbij kwam nog, dat haar berisping me niet alleen vrij vermakelijk voorkwam, maar ook verre te verkiezen boven een juister begrip van mijn positie op de Waalweg. Ongetwijfeld ligt er iets geruststellends in, alleen maar op een der tien geboden onthaald te worden, wanneer men zich te veel blootgeeft. Wanneer zij gezegd had: ‘Ach so...,’ met een listig en smalend lachje, zou ik onmiddellijk afstand hebben gedaan van Else Böhler. En zouden zelfs dan het platje en de mattenklopper mij met rust hebben gelaten? Mijn eer en mijn examen waren gelijkelijk in het spel. En die verloving? Och kom, verloving... Toen ik haar tegen half elf naar de ingang van haar straat bracht, was mijn lot beslist. Zelfs de aanduiding van een knix en het ‘dag mieneer’, waarmee ze afscheid nam, konden daarin geen verandering meer brengen.

S. VESTDIJK

(Wordt vervolgd)

Panopticum

Lof der domheid

De dichter Werumeus Buning schrijft in de *Nederlandsche Bibliografie* (Maart '35) *Over de Ballade*. Dit korte artikel dat als vrijwel alle uitingen van dezen schrijver een sympathieken toon heeft, verkondigt meeningen die iets minder aantrekkelijk zijn: het zijn dezelfde die wij, onderteekend of niet, nu al sinds jaar en dag voorgezet krijgen in het dagblad *De Telegraaf*. Deze meeningen komen in het kort hierop neer: de poëzie dient volkscher te worden en het intellect dient vernietigd; tenminste: denkkracht bestaat voor Buning, den minnaar van het actueele Nederlandsche straat- en zee-leven, nog slechts als 'schrijftafel-intellectualisme'.

De schrijver meent verder, dat de Hollandsche dichters zich dienen te richten naar het publiek, terwijl de eenige mogelijkheid voor een cultuur juist in omgekeerde richting zal liggen! Maar een streven in *die* richting brengt natuurlijk eenige inspanning mee, o.m. van de hersentjes en dat mag men van luiaards niet vergen. Intusschen beteekent Bunings thans al zeer onomwonden uitgesproken credo niets meer of minder dan een capitulatie van een onzer eerste dichters voor een publiek dat nu zeer binnenkort met het volste recht kan gaan eischen dat men zijn krachten eens beproeft in het Clinge Doorenbos-genre. Ziet Buning niet in dat hij niet alleen zichzelf en de heeren die hem gelooven maar ook *de mogelijkheid* van een zuiver ondergaan en begrijpen van het kunstwerk, die toch nog wel hier en daar leven zal in het Hollandsche volk, eenvoudig verpest door deze propaganda voor domheid en lamlendige luiheid?

De keuze der namen die hij in dit verband noemt is ook héél leerzaam: Kuyle en den Doolaard, frissche schrijvers ongetwijfeld, begaafd met een sterk en zuiver schrijverstemperament, al vraagt men zich af wat ze eigenlijk te zeggen hebben, en Anton van Duinkerken, die heel behendig de toonladders afdraait van Thomas, maar bij wien men toch *zoeken* moet naar een eigen gedachten-melodie. Men ziet het: overvloeiend van denkkracht zijn de leden van de antischrijftafelknokploeg voorloopig nog niet.

Dat domheid buitendien lafheid is, ziet Buning vrees ik niet in, want dan zou hij vermoedelijk niet zoo bang zijn voor hersens; het is ook niet makkelijk te begrijpen voor iemand die er zoo zeker van is dat hij streeft naar moed en naar kracht; en toch ontdekt hij misschien het verband dat tusschen domheid en lafheid bestaat als hij zich eens afvraagt of zóó'n diepe buiging voor het publiek, dat per ongeluk *Maria Lécina* bewondert, bepaald noodig was geweest om wie dan ook te overtuigen van zijn zeewaardige straatzangersmoed.

H. MARSMAN

Lieven Nijland Redivivus

Ter Braak bereidt mij in het vorig nummer van *Forum* een kleine surprise. Hij demasqueert er zich, naar ik verneem, (het stuk kwam mij nog niet onder oogen) als de auteur van het in de Lezerstribune van het *Critisch Bulletin* verschenen stukje van 'Thea Poortman' over *Politicus zonder partij*. Voorzoover het geval mijn bedoelingen in een verkeerd licht zou kunnen stellen, acht ik het niet ongewenscht de omstandigheden en overwegingen mee te deelen, die aan de plaatsing van dat stuk vooraf gingen. Deze waren strikt als volgt: dadelijk na de verschijning van het boek werd dit aan Mr. J.C. Bloem op diens verzoek ter bespreking toegewezen. Helaas is die bespreking ook op herhaald aandringen door mij onbekende oorzaken nooit ingekomen. Vervolgens vroeg ik Mr. M. Nijhoff, die zich even later dan Bloem voor de bespreking had aangemeld, het alsnog te willen beoordeelen, doch deze ging op dit verzoek niet meer in. Met het oog op de gespannen verhouding, die in literair opzicht tusschen Ter Braak en mij bestaat, was het mij onaangenaam dat de bespreking buiten mijn wil zoo lang op zich liet wachten. Ik wenschte er haast achter te zetten en deed een beroep op de lezers, in de hoop een interessant oordeel van outsiders te ontvangen. Die hoop werd in zooverre niet vervuld, dat alleen het stuk van Th. Poortman inkwam, dat mij om de simplistische en onbeholpen formuleering en wat meisjesachtige toon niet voldeed - een paar persoonlijke hatelijkheden en enkele erg dilettantistische termen moesten er bovendien in elk geval uit - doch de overweging gaf den doorslag, dat langer uitstel mij onaangenaam was en dit stukje afgezien van zijn vorm toch de voornaamste argumenten die tegen Ter Braak worden uitgebracht wel ongeveer samenvatte. De schrijver blijkt de bezwaren tegen zijn werk nauwkeurig te kennen. De hoofdgedachten: dat Ter Braak socialen en religieuzen zin mist en daardoor vreemd blijft staan tegenover enkele der voornaamste problemen van zijn tijd, dat de schraalheid aan gevoel de meeste lezers onbevredigd laat en dat de jeugd van zijn tijd bij iets anders belang heeft dan bij zijn vernuftige dialectiek (men vergelijke eens Günther Gründel!) houd ik voor verdedigbaar.
Het geval herinnert minder aan de Julia-historie dan aan Lieven Nijland, onder welk mom Van Eeden Kloos erin liet loopen met een zelfcritiek die de in de *N. Gids*-redactie tegen hem bestaande bezwaren formuleerde. Ik heb Kloos en de zijnen sindsdien niet voor onbevoegd gehouden. Ter Braaks mystificatie heb ik met eenig vermaak, niet geheel vrij van boerenkiespijn, vernomen, ik zou echter, in het bewustzijn der waarheid van het bovenstaande, niet weten dat er nu eigenlijk iets van belang mee bewezen is. Van meer belang zou ik een antwoord gevonden hebben op het kort geleden door mij tegen Ter Braak gerichte en gemotiveerde verwijt, dat hij de lezers

van *Het Vaderland* op een verdraaide voorstelling van zaken vergast had. Intusschen - er is weer eens eenig rumor in casa geweest, waarom ook niet! Wie zich verder voor mijn onbevoegdheid interesseeren, verwijs ik naar het artikel van mijn hand over *Politicus zonder partij* in de *Nieuwe Rott. Courant* van 14 Juni 1934.

ANTHONIE DONKER

Met veel genoegen heb ik uit dit antwoord van Anthonie Donker op mijn mystificatie van zijn 'boerenkiespijn' vernomen; dat hij daarvoor uitkomt, bewijst wel hoe uitstekend *De Telegraaf* en het *Utrechtsch Dagblad* geïnformeerd waren, die nl. als om strijd hebben betoogd, dat Anthonie Donker er heelemaal niet was ingeloopen. Ook hier blijkt het 'plus royaliste que le roi' weer eens een riskante houding.

Het spreekt overigens vanzelf, dat deze grap niet meer bewijskracht heeft dan ieder voor zich er in wil vinden; er is geen enkele reden om Donker op grond van dit bagatel bevoegdheid te ontzeggen, wanneer men niet (zooals ondergeteekende) a priori in dit bagatel een symptoom ziet. Een grap moet trouwens een grap blijven; de 'ernst' van het geval kan hoogstens door zulk een experiment worden *geïllustreerd;* voor hem, die illustraties waardeeren kan, zijn zij echter vaak niet onvermakelijk. Ik wil hier dadelijk aan toevoegen, dat ik geen moment twijfel aan mijn eigen kwetsbaarheid; het is alleen de vraag, of Donker mijn zwakke plekken kent en of hij niet te sociaal en religieus is om mij opzettelijk boerenkiespijn te bezorgen.

Voor de rest laat ik de kracht van Donker's repliek ter beoordeeling gaarne aan den lezer over. Hij houdt mijn mystificatie voor 'verdedigbaar'; volgt daaruit, dat ik wonderbaarlijk veel zelfcritiek heb tijdens het neerpennen van wat winderige woorden volgens het ethisch recept, of dat Donker pure nonsens voor verdedigbaar houdt? Beide gevolgtrekkingen zijn voor hem geenszins vleiend, dunkt mij... Verder wenscht Donker mij nog te laten zeggen, dat ik een 'verdraaide voorstelling van zaken' heb gegeven over mevrouw IJssel de Schepper -Becker; maar na het geval-Poortman zal men wel willen aannemen, dat Donker en ik ons over het 'verdraaien' van welke zaak ook tegengestelde begrippen hebben gevormd. Ik concludeerde, dat genoemde mevrouw in haar roman *De Slinger van den Tijd* van de zedelijke strubbelingen der Rotterdammers verslag deed in termen, 'die zouden kunnen doen vermoeden, dat de schrijfster er danig bij geïnteresseerd is'. Over dezen zin is Anthonie Donker gestruikeld, want dit schijnt iets heel ergs te beteekenen. Ik zie tot op heden niet in, waarom ik de zaken 'verdraai', als ik verklaar zijn 'moralische Entrüstung' geenszins te begrijpen.

M.T.B.

Vlaanderen

De Schaduw

I

Ik ben naar de stad gegaan omdat de Lente mij onrustig maakt. Van het ingewikkelde bedrijf dat, volgens de litteratuur, het leven van een mensch is zou ik niet veel weten te zeggen. Maar met heel mijn lichaam ken ik de aarde; als het sap onder de natte schors zich omhoog zuigt naar de knoppen dan voel ik groeite en alles rondom mij voelt het.

Ik hoorde dezen morgen in de vroegte hoe het dochtertje van mijn gebuur den ouden veldwachter toeriep met een vreemde stem. Een klank die van ver schijnt te komen als van iemand die uit zijn slaap schiet en spreekt zonder zich bezonnen te hebben. En dan drongen die scherpe geuren van het buitenleven tot mij door en de harde reuk van groen hout dat in 't vuur wordt geworpen.

De rivier waarlangs ik fietste stond hoog boven het slijk dat haar bijna altijd zoo armoedig toont, zoo een water van menschen die in ellende en gelatenheid leven. De tij schuurde sterk door het riet. De Lente zeg ik.

Ik houd van de markt in het stadje. In mijn rustig en gezond leven is het telkens een gebeurtenis. Het gewoel is nog rond mij als ik 's avonds lees of denk aan menschen die ik heb gekend tot de meid mij komt zeggen: ‘Mijnheer, het is tien uren, goenacht.’

Sedert jaren is dat zoo, sedert de vijftien jaar dat ik alleen woon in het ruime, witte huis. Dan is mijn oude moeder gestorven; zij beschouwde mij tot op haar laatste dagen als een jongeman die de zorgen van een ander niet kan missen. Vijf en dertig was ik toen.

Ik zie nu voor mij het schoone en brave gezicht van den jongen boekhandelaar. Ik heb hem gekend toen hij nog over den vloer liep in den slachterswinkel van zijn vader. Een brutale vent was het; een die zijn vrouw sloeg en de schuren insloop als hij wist dat er een meid in was. Maar niemand kende beesten als hij, een genie zeiden de boeren.

Hij verteerde veel geld aan zijn stinkende plezieren, maar hij hield er nog meer op zij. Dat werd maar eerst geweten toen hij dood was; het miltvuur had hij gekregen. ‘Een straf van God’ zeiden de menschen.

Leo was het eenige kind; hij had zich altijd schuchter gedragen, hij dacht aan zijn vader. Een eenzame was Leo die boeken las en verzen en niet kon meêpraten in de herberg. Hij hield nu een boekwinkel, meer uit liefhebberij dan om de broodwinning. Want in heel dit stadje waar meer dan twintig duizend menschen dooreen loopen zijn er weinigen die iets anders lezen dan een dagblad; de rijke menschen vinden het zonde geld in boeken te steken.

Als ik naar stad ga loop ik bij hem binnen. Zelden is er een klant. Leo zit dan achter een schrijftafel en leest vlijtig. Hij is zeer dankbaar voor een boek dat ik hem afkoop en houdt het geld met liefde in de hand. Dan praten wij wat; hij is gelukkig, zegt hij, eens met iemand over litteratuur te kunnen spreken. En hij toont mij dan de schoone boeken uit zijn voorraad. ‘Niet om u te doen koopen, mijnheer,’ zegt hij blozend. Zijn lange bleeke vingers omvatten de boeken. Ik voel dan voor hem medelijden en genegenheid.

Dezen morgen zat hij niet te lezen. In zijn zonnige, stemmige winkeltje stond hij te droomen. Hij keek door het venster, naar de kramen die hun onooglijke massa van rotkaas en paardenvleesch juist voor zijn deur uitstallen. Het is een vieslijk zicht en toch loopen er vele menschen heen en weer in die stinklucht, besluiteloos kijkend van het paarse vleesch naar de verwordende kazen.

Leo stond naar menschen en kramen te staren, zonder iets te zien. Hij was bleek van gezicht; bijna altijd stonden de oogen schichtig in dit matte gelaat. En toen ik ‘goendag’ zei schudde hij zich zelf terug in de werkelijkheid. Hij deed gejaagd en praatte alsof hij lichtjes dronken was.

Op mijn vraag of hij toch niet ziek was glimlachte hij gelukkig en kleurde. Toen gaf hij mij raad over wat ik koopen zou.

Ik keek nog eens naar zijn winkel toen ik naar huis fietste. Hij stond weer aan het raam en zag mij niet.

En het boekje dat ik gekocht heb is een waanzinnig ding.

‘L'art d'assassiner les rois’ heet het en onder den titel staat in kleine stijve lettertjes ‘enseigné par les jésuites à Louis XIV et à Jacques II’. Het is een duister boek, het is alsof er zwarte kunst in zat, het is alsof ik een vergadering van vrijmetselaars bijwoonde.

Ik voel het dorp rondom mij als een onwezenlijkheid; ik tracht niet meer te denken aan dit boekje. Zwart is het en verschrikkelijk. Ik tracht mij voor te stellen hoe de kerktoren staat achter de linden; hoe de zandweg loopt achter de pastorij, naar de vliet toe. En ik trek het venster open. Avond en stilte komen binnen, en de vaste reuk van de aarde onder het duister. Nu is alles weer op zijn plaats. En ik vul een glaasje met oude schiedam en steek een sigaar op. Ik zit weer in mijn dorp en de boomen van den tuin staan trouw rondom mij.

De deuren worden afgegrendeld. Dan begint de nacht in het huis. ‘Mijnheer, het is tien uren, goenacht’. Nu voel ik mij best thuis, ik ben nu misschien de eenige in heel dit dorpje die niet ademt in den slaap, en dit geeft aan mijn eenzaamheid een groote waarde. Dan is het of ik duidelijker begrijp wat ik lees en ik denk veel klaarder.

Ik denk op Leo; en hoe hij er toekwam mij dit boekje in de hand te spelen. Het is zoo hatelijk en vreeselijk; met Satan en koningsbloed en jezuïeten staat het vol. Ik neem het terug op: ‘La boëte étant ouverte, on trouva avec le dernier étonnement une chose qui fait horreur. C'était une médaille de cuivre ovale. La gravure de cette médaille représentait Catherine de Médicis étant à genoux en forme de suppliante, faisant offrande au Démon qui était peint sur un throne relevé, avec des traits les plus affreux et les plus horribles que l'on puisse imaginer’.

Zoo stil is het in mij dat ik de woorden in een ongewoon

harden klank hoor. Ik sla het dicht; ik zie de bladzijden die ik gelezen heb. Ik houd dit boek niet in huis.

Ik rijd niet graag over dit marktplein met zwervende papieren van gisteren en de huizen waarlangs zoo weinig menschen loopen. Ik zit gansch alleen in de herberg en antwoord gelaten op de vriendelijkheden over weêr en seizoen. Vanuit het venster zie ik aan de overzijde de apotheek en den boekwinkel van Leo. Daartusschen staan woonhuizen en een paar winkeltjes: breigoederen, taartjes en suikergoed, koloniale waren. Onveranderlijk is het uitzicht en geen mensch van al die voorbijgaan kijkt ernaar.

De namiddag is traag met die weinige langzame menschen die ik niet ken. Ik drink nog een glas bier en de baas drinkt er een meê ‘voor mij’. Hij betaalt de beleefdheid met een lang verhaal over iets dat in de stad gebeurd is. Een vrouwmensch dat... ik luister half toe en zeg dat er tegenwoordig vreemde dingen gebeuren en ga verder.

Leo zat te lezen. De groene lichtscherm legde een wondere uitdrukking over zijn gezicht. Hij heeft zeldzaam fijne trekken onder de spanning van het lezen. Hij zag vriendelijk op van boven zijn boek en kwam naar mij toe, aan het nog helle winkelraam. Toen ik het boekje te voorschijn haalde keek hij mij verbaasd aan en zette het op een schap zonder een woord te spreken. Ik ben dan ook maar weg gegaan.

In mijn leven gebeurt zoo weinig dat een eenvoudig voorvalletje als dit hier mijn gedachten vastlegt. Aan het boekje wil ik niet meer denken; ik begrijp niet hoe het mij gisteravond buiten mezelf heeft kunnen zetten. Ik fiets langzaam langs den breeden steenweg; de velden liggen opengeploegd, in de grachten siddert het water. Hier ben ik thuis. Het dorp nadert mij langzaam. De menschen groeten mij. In de voorkamer van de pastorij brandt reeds licht.

Het is een altijd nieuw genot voor mij terug te komen in den warmen geur van mijn huis. Nu brandt de lamp en

ik hoor nog hoe het leven van de dorpsstraat in de huizen schuilgaat. Zoo word ik oud.

Heel den avond dacht ik aan den jongen boekhandelaar. Die was eenzamer dan ik tusschen al zijn boeken; hij was zoo tenger, in zijn ziekelijke schoonheid. En de avonden op die markt ginder zijn hard en naakt. Rondom mij weet ik hoe boomen overal met hun geruisen staan te leven in de duisternis.

Ik begrijp niet hoe hij ertoe gekomen is mij dit boekje te geven. En waarom hij, zonder een woord, het terug genomen heeft. Hij is anders zoo vertrouwelijk met mij; sedert hij zijn winkel heeft ben ik zijn trouwste klant. En het schijnt mij dat hij verheugd is als ik met hem spreek. Hij is verstandig en heeft zin voor het schoone. Dit weerhoudt hem uit het gezelschap van de burgerij. En zijn afkomst geeft hem een gevoel van onzekerheid als hij met de rijken uit het stadje spreekt.

Daarom dacht ik dat hij in mij meer zag dan zijn besten klant. Hij schaamt zich niet om zijn bewondering wat een hooge blijk van vertrouwelijkheid is. Een week lang heb ik over zijn zonderlinge manieren nagedacht; ik weet nu dat die opgeschoten bleeke jongen mij interesseert en zijn houding van onlangs is kwetsend voor mij. Af en toe denk ik eraan 's avonds.

De Lente maakt het hoofd schemerig. Ik loop langs al de paden die ik ken van toen ik nog een kleine jongen was. De onveranderlijkheid van het land rondom mij heeft mij steeds machtig bekoord; het is als een vertrouwvolle kracht rondom mij. Ik voel een diep en veilig geluk als ik het overschouw. Het ligt zoo buiten het bereik van de menschen, zoo buiten hun woorden en hun gedachten. De aarde van Lente en Herfst, met de onzichtbare aanwezigheid van haar groeikracht is als een mysterie waarvan ik deelachtig word.

Ingehouden weelde hoor ik in 't lachen van de meisjes in den valavond. Daar ook stijgt groeite omhoog en troebel geluk. Het is mij of ik opgenomen word in dit eeuwige

ritme van het leven nu ik ga door de wegels en een aardkluit stuknijp. Vanuit de verte zijn de boomen rond mijn huis één massa met de linden vóór de kerk. Ik weet van nu af reeds hoe zij zullen geuren in den laten zomer, met een zwoelheid die u traag maakt en doet staren in de verte.

Kent de jonge boekhandelaar die drift van schoonheid tusschen al zijn boeken? Ik geloof het niet. En is er schoonheidslust volkomen zonder deze? Ik geloof het niet. En de vreugde van den geest wordt dor zonder deze vreugde.

Met woorden alsof er nooit iets gebeurd was dat mij uit mijn gedachten heeft gebracht ga ik binnen bij Leo. Hij ziet er onrustig uit maar is vriendelijk en beleefd zooals naar gewoonte.

Het is altijd zeer stil in zijn winkel. Dit merkt men nog best bij het rumoer van de markt daarbuiten. En de boekhandelaar is ook zeer zacht in bewegen en spreken.

Ik vraag hem geen raad ditmaal. Op het boekenschap vóór mij zie ik het hatelijke zwarte boekje staan waarin ge de kunst kunt leeren om koningen te vermoorden. Ik blijf er een wijle op kijken.

- Een vreemd ding is dat, zegt Leo.

Ik antwoord met een weinig overtuigd ‘ja’. Hard wil ik niet zijn voor hem, hij is nog zoo jong.

Hij wacht naar een zin van mij, iets over dit boekje, maar ik weet niet wat er over gezegd. Hier, in dit heldere plekje rust, te midden het gezonde gewoel van buitenlieden ernaast, schijnen die Satan en die jezuïeten en dit koningsbloed niet zoo benauwelijk.

Wij zwijgen dus allebei tot hij op de toonbank een boek openlegt. Schitterende platen. Hij kijkt er naar met liefde en verlangen. Er zijn afbeeldingen van steppen en heidelanden, van berkenboomen langs een zandweg zonder einde, van schepen die op den horizon varen; ook kerktorens zijn er heel uit de verte en lichten langs een spoorlijn bij nacht.

Hij zucht.

- Schoon! niet waar! mijnheer, zegt hij. Wij zitten hier

in zoo'n banaal midden terwijl de wereld zoo subliem is.

Banaal en subliem zijn twee woorden die hij veel gebruikt. Ik geloof dat hij onder de suggestie van die twee woorden zijn opvatting over leven en kunst heeft gevormd. Dit is een voorrecht van de jeugd.

- Ik zou dit alles willen zien, zegt hij verder. Die schepen die verdwijnen in den avond...

- Ships that pass in the night, zeg ik zoo om toch iets te zeggen.

- en die vreemde landen waar de menschen niet moeten leven volgens onze versleten conventie. Het is om weg te vluchten als ge dit allemaal ziet.

En hij wees naar buiten. Voorbij zijn venster gingen de buitenmenschen, zoekend naar profijt en gunstkoopjes en buiten de drukte stapten de paarden met gelaten koppen en ruigen pels.

Ik nam een boek meê en trachtte wat vriendelijk te zijn. En ik liet de stad achter mij en reed de stilte van het land in.

En nu dat ik weken lang hem steeds koortsiger heb gezien met verren blik en gejaagde handen kan ik raden wat bij hem is voorgevallen.

Dezen morgen was het een marktdag in vroegen Zomer; de eerste zachte warmte die de rivier lui maakt en het loof doet geuren. De kooplieden roepen overmoedig in de herbergen die met de koele plekken van hun openstaande deuren lokken. Het bier gaat rap naar het hoofd, dan voelt men zich sterk en warm. En vanaan het venster van de herberg waaruit de marktdag de beleefde verveling heeft verdreven van de kaartavonden der gezette burgerij, heb ik er mijn behagen in naar Leo's winkel te kijken. Hoe vriendelijk en zonnig ligt het daar, met de pretentie van het doorschijnend zongordijn in de onschuldige morgen-klaarte.

Het ligt voornaam, met zijn modern geveltje, midden de treurige eenvormigheid van de huizen waarin de vorige geslachten hun behagen vonden. Zooals naar gewoonte

gaat niemand er binnen. Leo verdient geen geld, hij heeft genoeg om te leven en verkoopt boeken voor zijn eigen genot.

Terwijl ik zoo op dit ééne punt kijk zie ik hoe ontzettend veel er op zoo'n markt gekocht en gesleept wordt. En de vrouwen zijn verheugd over het gewicht van hun vracht. Zij steken den buik vooruit bij 't dragen van de korven en gaan voorbij den boekenwinkel zonder opzij te zien. ‘Banaal midden’ zegt Leo.

En zie, waarachtig, daar gaat iemand bij hem binnen. Een dame is het. Of zij oud is of jong kan ik van hier niet zien.

Ik kijk op mijn horloge. Negen uren. Dit gebeurt mij zelden omdat ik de uren ongeveer ken aan den dag. Het valt mij op dat ik wat vroeger ben dan naar gewoonte; ik slenter eens onder de boomen aan 't Station waar de walm van een locomotief boven den geur van het hoornvee wegdrijft. Hoe vruchtbaar en lankmoedig zij daar staan, de zwaardragende koeien.

Door het gele zongordijn kan ik slechts de boeken zien die aan het raam liggen. Verder is alles schemer. Er liggen weinige boeken, maar zij liggen daar alsof zij nergens anders thuis hooren. Geen enkel ervan zal de kooplust van de stadsmenschen lokken. Dit is Leo's bedoeling; daarmee verheft hij zich boven zijn omgeving.

In de schemering van den winkel staat een vrouw. Ik denk dadelijk: is die nóg hier. En Leo is in druk en onderdanig gesprek met haar. Ik knik hem welwillend toe dat hij gerust kan voortdoen en bekijk de boeken op het andere uiteinde van de toonbank.

Er is een heel andere atmosfeer in dezen boekwinkel. Het is er zachter, inniger. Ik heb bijna eerbied en tracht geen gerucht te maken. Ik heb ineens het gevoel dat er iets veranderd is. Nooit heb ik in dezen winkel een andere aanwezigheid gevoeld dan die van Leo en van mezelf. Lawaaierig was het er nooit; boeken dempen het gerucht en stemmen niet tot luid spreken zooals een herberg. Maar nu is er iets anders dat ik niet zeggen kan.

Ik tracht de vrouw te zien; het is mij een vreugde dat zij niet zoo heel jong meer is. Ik voel soms een treurige verwijdering van het leven als ik in gezelschap ben van een jonge vrouw; zelfs belachelijk voel ik mij dan, minderwaardig tegenover de triomfeerende wreedheid van de jeugd. Als die jonge vrouwen dan spreken over iemand van mijn jaren, dan zeggen zij ‘hij is oud’ en zij schijnen niet te vermoeden wat zij zeggen.

Ik weet niet hoe die vrouw er uitziet. Ik zie haar eerst van opzij als een sierlijke schaduw tegen het licht van het raam en tegen het gerucht van de markt. En ik hoor haar stem die korte zinnetjes zegt, half bedeesde en half glimlachende woorden.

Om iets te doen haal ik het zwarte Satansboekje terug uit zijn rij. In de gonzende schemering van den winkel schijnen de bladzijden nu geheimzinnig toe. Ik zie woorden zonder beteekenis, want mijn geest ziet naast het boek.

Ik voel de aanwezigheid van die vrouw drukken op mij. Het zwarte boekje gaat terug in het boekenschap. De vrouw is nog slank en haar lichaam is trotsch en sterk. Haar beide handen liggen op de toonbank en die houding is zoo rustig, zoo vol stilte dat ik roerloos blijf staan. Haar gelaat heeft nu voor mij die schoone onduidelijkheid van wat men in een droom kan zien; en vóór haar zie ik het bleeke gelaat van Leo met de groote bezielde oogen op haar gericht.

Ik neem een boek, betaal en ga naar de deur. Leo groet en dankt. Zijn stem klinkt trillend en helder. Ik sta buiten in den alomvattenden zonneschijn en voel de donkere koele plek van dien winkel met de boeken en de vrouw achter mij. En besluiteloos kijk ik rond: daar gaat de markt haar gang en vele boerinnen trekken mij voorbij met den vasten, gemeten stap van hen die naar huis gaan.

En over alle wegen verspreid trekken de koeien rustig naar een vreemden stal.

Hoe zag die vrouw eruit?

Ik tracht aan haar vage gestalte een scherper vorm te

geven. Naast haar zie ik vele schaduwen oprijzen; de zomeravond is vruchtbaar van verteedering. Ik zie de vele vrouwengestalten waaraan ik heb gedacht toen ik nog een jonge man was. Vrouwen die nooit hebben vermoed dat ik aan hen dacht. En andere die dichter aan mij zijn voorbijgegaan met een glimlach en een handdruk, en met een schijn in hun oogen die u onzeker laat. En enkele, och zoo weinig, met wat goedheid in hun stem. Dit komt mij nu voor als een verlies van iets dat ik toch nooit heb bezeten. Ik zie mijzelf staan, zoo ledig en zoo nutteloos, zoo bespottelijk weiger van alles wat ik eens gedroomd heb als de rijzende kracht van de mannenjaren door u vaart.

Hoe zag die er nu uit.

Het boek waarin ik heb trachten te lezen ligt reeds lang tusschen het aschbakje en het sigarenkistje. Die schijnen daar nu te staan buiten hun gewone afmetingen, teekenen van het vreugdelooze tijdverdrijf van een eenzaam, ouder wordend man.

Haar hand lag mat op de toonbank. Hoe edel is alles in het spel van licht en schemer: haar hand en de sierlijke lijn van haar lichaam. Moederlijk naast den jongen, rilden boekhandelaar en in hun beider houding toch met iets van het eeuwige verdoken spel tusschen man en vrouw. En dan is het een vernedering en een verdriet erbij te staan, overbodig en onopgemerkt.

Ik loop in den grooten tuin die rond mijn huis ligt. In de duisternis is het alsof ik stouter droomen mag. Dan treedt haar gestalte mij nader. Van onder de linden, op het kerkplein hoor ik het loome gesprek van de mannen die er hun pijp komen rooken. Zij leunen tegen den kerkmuur of hurken neder. Hun gedachten en woorden blijven rond die huizen en akkers; straks verdwijnen ze en dan is heel het dorp vol klare rust onder wind en sterren.

Ik heb niet gewacht tot den volgenden marktdag om naar stad te gaan. En als ik in den boekwinkel stond heb ik getracht niet over de vrouw te spreken.

Al die dagen heb ik een gevoel van wrok gehad tegen

Leo. Hij ziet er zoo helder en gelukkig uit. Hij behandelt mij met vertrouwelijke beleefdheid.

En als ik, twee dagen daarna, mijn gewoon marktbezoek breng, is hij niet verwonderd; hij schijnt er gelukkig om en spreekt veel meer dan anders. Er is een vreugde in hem die naar de woorden zoekt om zich uit te spreken.

Ik ben op ongewone dagen naar de herberg geweest aan den overkant van het marktplein. Niets dan zon over de keien en schaduw van de gevels. Aan de overzijde bleef alles dood in de verstarde hitte. Een paar kinderen kwamen hun neusje platduwen aan het raam van den snoepwinkel. Bij Leo bleef alles stil achter het zongordijn.

En in late namiddagen, toen de zon lager stond, heb ik de streek afgefietst. Ik heb vrouwen gezien in 't lommer van tuinen en vrouwen die aan hun venster zaten. Indien zij mij ontmoet had zou ik ze niet gekend hebben, en toch keek ik vrouwen in 't gelaat en keerde mij om op hun voorbijgaan: wat kan een vrouw sierlijk gaan, hoe edel en tenger staan de enkels boven de lichte schoentjes.

Eens kwam het bloed kloppen in mijn hoofd: een vrouw riep iets vanuit een diepen tuin en trad dan plots in het licht. Vol en slank keek zij naar den weg waarop ik voorbijkwam. Dan keerde zij terug in den schemer van de boomen.

Indien ik haar gezicht maar eens gezien had zou ik gerust kunnen denken aan haar; nu zie ik een beetje van haar in alle vrouwen. Als ik een vrouwenstem hoor tracht ik den klank van haar stem te vernemen. En 's avonds, als ik mijn dag overzie, de wegen, de tuinen, de vrouwen die ik heb ontmoet, dan heb ik het gevoel van het onbereikbare van iemand die achter een schaduw jaagt.

Tusschen mij en Leo is het een zonderlinge verhouding; hij weet niet hoe ik onrustig het land afloop en wordt steeds vertrouwelijker. Als een groote, vaderlijke vriend ben ik in zijn gedachten geworden, en hij wacht dat ik hem zou uitvragen. Hij spreekt over geluk, over liefde, citeert verzen. Ik ga voort met spreken naast zijn gedachten, ik ontvlucht ze; en als ik gewaar word dat zijn beschroomd-

heid niet langer zijn vreugde tot opbiechten kan bedwingen, ga ik weg. En hij voelt niet hoe zwaar het mij valt zelf te zwijgen.

En deze Zomer gaat voorbij; het bloeiende land dat het dorp omvat ligt in zijn trotsche vruchtbaarheid; en later in die uren van angstige schoonheid als de avond wegzinkt in den nacht, voel ik naast mij de schaduw van het verlangen.

Toen de Herfst naderde had ik vruchteloos naar haar uitgezien. De herinnering aan haar gestalte en aan de matte hand op de toonbank was verruimd tot een berustingsvolle weemoedigheid die mij onderdanig deed opzien naar de vrouwen die mij voorbijgingen.

Leo was ziekelijk en hoestte. Hij had kou gevat vertelde hij. Hij had zich in 't zweet geloopen en voelde zich nu beklemd op de borst.

Heel dien tijd was ik in zijn winkel geweest met wrok tegen hem. De herinnering aan die gestalte aan de toonbank was het die mij regelmatig had weergebracht, maar in mijn hart was ik vijandig geweest tegenover hem. Nu zag ik zijn braaf en schoon gelaat zoo vertrouwd naar mij gericht. En ik legde mijn hand op zijn schouder. Ik voelde mij eerlijker.

Hij kwam mij bezoeken op een Zondagnamiddag. Ik had hem uitgenoodigd en hij was dadelijk afgekomen. De drie kwartuurs afstand hadden hem vermoeid en hij zat mager en bleek in den diepen zetel bij het vuur. Buiten luidde de klok voor de vespers en de menschen gingen over de vuile herfstblaren heen in het zwarte kerkportaal.

Wij zaten te luisteren naar het korte heropleven van het dorp. Weldra zou de lamp worden aangestoken in de herberg naast de kerk. Dat was de Zondagavond. En als de menschen vóór de deur goên avond hadden gewenscht zou het nacht zijn.

- Zoo gaat het leven hier voorbij, zei ik.

Ik stak het licht op. En ver weg van alles zaten wij te praten over de boeken die ons het liefst waren, en dronken

den oranjekleurigen wijn die het licht opving in zijn waterigen rand.

Hij dronk meer dan op zijn beurt. En plots vroeg hij mij:

- Hoe zijt gij toch niet getrouwd, mijnheer? Het is stout van mij u dit te vragen, maar ik begrijp niet dat iemand als gij zoo eenzaam kunt blijven.

Ja, waarom ben ik niet getrouwd? Ik weet het zelf niet. Soms komt het mij voor als een gemis, soms lig ik 's avonds te denken aan mijn leven dat zoo ver reeds geschoven is en de wondere vreugde van kinderen nooit heeft gekend. En trotsche schuchterheid heeft mij steeds belet geluk te zoeken zonder toekomst of zonder verantwoordelijkheid.

Ik zeg het hem, en hij heft zijn glas op tegen het licht alsof hij op iemands gezondheid wil drinken.

- En gij, vraag ik.

Ik voel dat het bloed in mijn hoofd stijgt, want het is alsof ik mijzelf bloot geef met die vraag. Hij kijkt mij niet aan, maar antwoordt:

- Ik weet niet wat ik moet doen.

Het is of hij somber geworden is.

- Het is nu de tijd, zeg ik, om een jong, blond meisje bij de hand te nemen en den volgenden zomer sentimenteele wandelingen te maken. Of is het een bruin, of een zwartje.

Hij kijkt mij aan.

- Mag ik u iets zeggen, vraagt hij.

Ik zeg hem: drink eens uit.

- Ik zou niet graag hebben dat ge mij belachelijk vindt, begint hij; want zij is veel ouder dan ik en weduwe is ze ook. Maar ik heb altijd gedroomd van een vrouw die wat verstandiger was en ontwikkelder dan de vrouwen die ik ken, van mijn moeder af tot de vrouw van den burgemeester die niet eens weet wat het verschil is tusschen treinlectuur en letterkunde. En ik weet dat ze van mij houdt. Ik weet het... Maar ik heb soms het gevoel dat haar teerheid zoo moederlijk is, dat zij zoo beschermend is voor mij. Ik weet niet wat ik moet doen.

In mij komt weer het verlangen op naar die gestalte; ik

denk niet aan den twijfel van dien jongen man, ik denk niet aan zijn pijn; ik wil alleen weten hoe zij eruit ziet, hoe oud zij is, en hoe haar stem klinkt en...

Schuchter zegt Leo mij dit alles. Ik huichel belangstelling; ik vraag hem uit alsof ik het alleen weten wil uit genegenheid voor hem. Veertig jaar is ze, en blond.

Wij spreken nog wat over de stad, over boeken, over het seizoen. En ik breng hem naar huis met de dogcart van mijn gebuur, den bakker. Wij rijden door een land dat moe ligt onder de opkomende nevel, wij rijden door de Zondagavondstraten van de stad.

Ik ben blij dat ik alleen ben. Over de brug laat ik het paardje stappen en voel de zware lucht van het water. Ik laat het paardje stappen door deze menschenvreemde stilte, langs de schimmen van de hooge esschen.

Het rijtuig klinkt tegen de huizen van het dorp. Mijn kamer is nog warm van onze aanwezigheid en ons gesprek.

Veertig jaar is ze. Zij is blond.

Bij elk van mijn bezoeken vond ik Leo achteruitgegaan. Zijn oogen waren groot en glanzend in donkere vlekken, en hij sprak mij niet meer over zijn liefde. En stilaan verdween ook uit mijn gedachten de vrouw die ik eenmaal had gezien in de schemer van den boekwinkel. Af en toe kwam ze nogeens in mijn avonduren staan, maar zoo droom-ver dat zij eruit verdween met den slaap.

Kerstdag ging voorbij en Nieuwjaar. Dan krijg ik bezoek en druk veel zware handen. De pastoor kwam mij nieuwjaar wenschen en, naar oude traditie, zat ik ook, éénmaal, per jaar, in zijn groote, naakte kamer en vernam er het nieuws van het dorp. Ik ondervind dan telkens hoever mijn leven verwijderd is van de zorgen van de menschen waaronder ik leef.

Na die drukte kwam het leven in zijn oude bedding. Wekelijksch bezoek aan de stad en aan den boekwinkel en 's avonds de suizende stilte van de kamer met sigarenrook rond de lamp en ‘Mijnheer, het is tien uren, goênacht’. Ik luister over dag naar het doffe leven in de stallen en

de spaarzame woorden van mijn geburen. Regen en mist dwingen het dorp tot volle eenzaamheid; ik weet de boomen glimmen in den regen en de wegels verloopen in het water van de beek. Een boer gaat voorbij met een os, slachtvee voor de stad, en om negen uren is het dorp ingeslapen. De Zondagen zijn slaperig en de herberg naast de kerk is vol van den damp van pijpen en natte kleeren.

Ik vond Leo in een zetel zitten. Hij gaf mij zijn dorre, heete hand. ‘'t Gaat slecht met mij,’ zei hij. En daar ik het luchtig opnam schudde hij het hoofd en vroeg mij:

- Zie ik er uit als iemand die nog lang te leven heeft.

Neen, zoo ziet hij er niet uit. Ik ben geen dokter en zie zeer zelden zieke menschen. De boeren die ik elke dag ontmoet zijn schorsig en bruin; nu ik hem aandachtig bekijk zie ik de ontzettende schemer van de ziekte over hem. Zijn mond staat hulpeloos en zijn handen liggen zwak op zijn knieën.

Ik denk nu aan de vrouw, de blonde vrouw, die veertig jaar oud en vol moederlijke teederheid is voor dezen jongen man. In zijn ziekelijkheid is hij jonger geworden, een opgeschoten knaap bijna zooals hij daar voor mij zit. En ik vraag aarzelend:

- Weet die... die dame dat gij ziek zijt?

Hij knikt van ja.

Zij had hem moed gegeven en gezegd dat het wel zou beteren. En fruit had zij meegebracht en bloemen. Hij wees naar een vaas met nietige sneeuwklokjes. Ik hief ze tegen het licht. Hoe tenger en wit die zijn.

- En hebt ge reeds iets beslist, vroeg ik verder uit.

Neen, dat hadden ze nog niet. Ze had zich zoo oud gevoeld tegenover hem, ze zou een oude vrouw zijn als hij nog in zijn schoonste mannenjaren was.

Ik zag dat niet alleen zijn zieke borst hem kwelde. Hij zat voor zich uit te staren en sprak weinig, met een stem zonder wil.

Ik heb een sneeuwklokje meegebracht en het ligt nu voor mij, op het roode schutblad van een boek. Ik heb het op mijn handpalm gelegd; de matte hand die ik had zien schemeren op de toonbank had het geplukt.

Nu rijst weer haar gestalte naast mij. Ik voel mij niet oud nadat ik op dien zwakken jongen man heb neergekeken. Mijn borst gaat krachtig en gelijkmatig en ik sta recht en strek mijn sterke lichaam uit. Ik doe dit dikwijls, 's Winters als de kou de menschen doet ineenkrimpen: dan geniet ik van de bewustheid van mijn kracht, dan voel ik hoe gehoorzaam en sterk de spieren bewegen.

Ik onderga nu weer dit behagen van lichamelijke welvaren.

En haar schaduw staat naast mij.

Ik ben naar huis gekomen in den stroomenden regen; nog liefst had ik den weg langer bevonden, want het is hier te eng in mijn huis.

Leo lag te bed. Een tante is bij hem gekomen, een suf mensch. Toen hij mij zag lachte hij gelukkig; hij moest mij spreken, zei hij, want ik was de eenige die hem begrijpen kon.

Hij aarzelde toen hij mij begon te zeggen wat hem zwaar lag. En ik maakte 't hem lichter en vroeg:

- Heeft de dame u bezocht.

Hij knikte en bloosde. Wij zwegen een heele tijd en toen zei hij:

- Ik ben maar bang dat gij mij zult uitlachen. Want de menschen vinden toch alles zoo vreeselijk natuurlijk wat mij voorkomt als een buitengewoon zielsmoment dat ik niet weet of gij mijn geval niet even banaal zult vinden als honderd andere.

Zoo was hij begonnen. En alsof hij met een biechtvader sprak hield hij zijn stem gedempt. Ik onderbrak hem niet, zelfs als hij wachtte naar den klank van mijn stem.

Ik heb het licht uitgedraaid nu ik overdenk wat hij mij zegde; uit de woorden van zijn ellende komt nu voor mij het korte verhaal van enkele maanden, eenvoudig en haast zonder gebeurtenis.

Een jonge man staat in zijn boekwinkel. Hij is alleen en gelukkig; rondom zich ziet hij de boeken, hij voelt de aan-

wezigheid van menschen die de hoogste oogenblikken van hun vreugde en lijden met woorden hebben onsterfelijk gemaakt. Rondom hem loopen menschen met zorg voor brood en werk of zitten opgesloten in den kerker van hun deftigheid. Hij voelt zich eenzaam en vrij.

Hij weet hoe zijn vader geleefd heeft; nu hij een jongeman is begrijpt hij wat hij met nieuwsgierigen schrik vernam als knaap. En hij tracht te leven zonder dat de menschen hem opmerken. Deze zijn den woesten, vuilen slachter die zijn vader was sedert lang vergeten. Maar hij denkt er nog aan en meent dat de menschen bij zichzelf zeggen: ‘dit is de zoon van die vuile vent.’

Nooit heeft hij met een jong meisje durven spreken over zooveel wat rond een liefde ligt; maar hij heeft dikwijls over zijn boeken heen de slanke gestalten gezien die komen en verdwijnen over het marktplein. En als het gebeurt dat een jonge vrouw een boek koopt en dat zij samen naar den titel kijken, een boek waarin te lezen staat over het geluk en de smart van de liefde, dan denkt hij lang na en ziet dagen nadien nog het gezichtje en de letters van den titel.

Zoo is er eens een vrouw gekomen, hoog en blond; om haar gelaat was de ingetogen zachtheid van hen die in gelatenheid aan hun jeugd hebben vaarwel gezegd. Zij vroeg hem raad over wat zij zou lezen en stilaan werd hij los in zijn taal en beiden lachten. Hij weet nog welk boek zij heeft meegedragen, hij zal het nooit vergeten. Hij heeft het gelezen en bij elke bladzijde gedacht: wat gaat er in haar om als zij dit leest. Het was een sentimenteel en oppervlakkig boek dat hij anders zou hebben misprezen. Maar nu luisterde hij naar de stem die van haar uit dit boek opklonk.

Zij was teruggekomen. Zij scheen er jeugdiger uit en van terzij bekeek zij hem terwijl hij in zijn boekenschappen zocht. En dan spraken zij over het boek dat zij laatst hadden gelezen, - en zoo ging het telkens tot zij allebei voelden dat zij niet over een boek maar over zichzelf spraken.

Hoe dikwijls is dit gebeurd? Hij zou het juist kunnen zeggen want hij weet alles van elk bezoek. En hoe zij ten

slotte neerzat bij hem en over hen beiden een gevoel van vertrouwelijkheid kwam. En haar hand had op de zijne gelegen. Zij zag hoe schuchter en vreesachtig hij was, en hoe jong, och God, ja, hoe jong.

Tot zij eindelijk vrijer spraken tot elkaar en hij verrukt luisterde naar haar leven. Hoe zij stil en tevreden leefde in haar vriendelijk huis en zooveel van bloemen hield. En 's avonds wat las of voortarbeidde aan een eindeloos handwerk.

Het werd hem beklemd toen zij vertelde dat zij gehuwd was geweest en nog jong weduwe was gebleven. Zij was gelukkig geweest, maar de tijd geneest alles, en nooit had zij er aan gedacht te hertrouwen. Zij was te oud geworden om er nog aan te denken.

En zij richtte zich op terwijl zij dit zegde en haar hand schikte een haarlok; blond haar was het en de hand was mollig en huiselijk. Met schitterende oogen had hij haar aangestaard. Voor hem was zij niet oud.

Zij had zijn haar gestreeld, alsof zij dankbaar was.

Zoo hadden zij stilaan uit hun leven gezegd wat zij noodzakelijk vonden. Hij had alles gezegd, alles; zoo oprecht en naïef dat zij hem peinzend en verwonderd had aangekeken. En zij had zooveel détails gezegd over de kleuren die zij liefst had in een woonkamer en hoe goed zij kon dansen toen zij nog een jong meisje was. Zij had hem de eerste gekust.

Nooit had hem een vrouw nog gekust. Hij had haar weer gekust op haar wangen, heur haar, heur oogen. Zacht en beschroomd en overkomen door een onzeglijk geluk. En later had zij hem op den mond gekust en haar oogen gesloten, terwijl hij de verrukking onderging van haar verlangenden mond. Herinneringen aan vroegere vreugde herleefden in haar, en vonden oude streelingen weer en haar lippen deden hem bevend en beschaamd neerzinken op zijn stoel.

Op een Zondagmiddag was hij tot bij haar gegaan. Hij wilde zien waar zij leefde en hoe alles was rondom haar. En zij was heen en weer geloopen en bediende hem. Hij was

onhandig en keek haar voortdurend aan. Het venster op den tuin stond open. Zoo zorgzaam verdeeld was die tuin, met heesters die kort waren gehouden en boomen die braafjes groeiden, niet wild met grillige takken, maar gesnoeid zonder nutteloos hout.

En toen het schemerde was het stil geworden tusschen hen; weemoedig werd het met het geluid dat zoo af en toe opsteeg in den avond. Zij had zich over hem gebukt, en hij had haar hoofd in zijn handen gevat, heel zijn gezicht in het lichte geurige haar. Zoo had hij lang willen blijven. Dan had zij zijn hand op haar borst gelegd; hij hoorde 't kloppen van haar bloed. ‘Haar hart, zei hij, haar hart.’ En toen het heelemaal duister was had hij haar hart gekust.

Het gaat over mij als een vlaag. Hij had haar hart gekust, zegde hij. En toen hij dit zegde klom zijn stem tot een kreet van pijn.

Het is alsof ik haar lippen proef in dezen avond. Ik heb in den stroomenden regen geloopen en heel den tijd heb ik die woorden gehoord. Hij had haar hart gekust.

En nu hij daar lag dezen namiddag, in het halve vermoeden dat hij misschien sterven zou was het als een biecht van zijn gekwetste kuischheid. Want zoo zuiver is die jonge man als ik nog nooit iemand heb gekend. Hij heeft uit de herinnering aan zijn vader als een schrik bewaard voor de ontdekkingen van het lichaam. In zijn leven staat dit ééne oogenblik als een zonde voor hem. De zoete pijn van het herdenken klonk uit zijn woorden. Hij zal sterven zonder ooit in de oneindigheid van een nacht het lichaam van die vrouw in zijn armen te hebben gehouden. Eerbied en medelijden groeit in mij; ik zie zijn gelaat dat nog schooner was geworden in de schittering van die koorts.

Hoe laat het is weet ik niet. Ik hoor hoe de boomen in den wind en den regen staan. Ik voel naast mij de schaduw van die vrouw die zijn lippen op haar hart voelde.

‘Haar hart,’ zegde hij; het was voor hem als een geheimzinnige verrukking; dacht hij niet aan haar borst, aan

de zachte geurige borst, alleen maar aan het hart dat hij onder zijn mond voelde kloppen.

Ik zit te luisteren naar den regen buiten en naar dien kreet van den jongen man. En er komt woede in mij en een schromelijk gevoel van onmacht tegenover het leven. Ik ben oud; die vrouw is gegaan naar de jeugd, naar een mond die zuiver was. Als een kind is die jonge man.

Vele bloeiende vrouwen gaan aan mijn oogen voorbij. Wat zijn zij trotsch in hun jeugd. Hoe uitdagend roept het leven uit hen, uit de slanke beenen, uit de harmonie van keel en borsten; en het gebaar van hun armen.

Uit die vele schimmen blijft ééne over, één die steeds weerkomt. Blond is zij, veertig jaar. En zij heeft haar oogen gesloten toen zij die aarzelende lippen voelde op haar hart.

F. DE PILLECYN
(Slot volgt)

Februari

Februari heb ik altijd bemind,
deze Eva, dit têere, toeë kind

van ieder jaar, koppig en trouw in dit land
als een smalle wisch aan den waterkant;

- o jonge lijf, als een zwellende schacht
van onder smal van gratievolle kracht,

o sprong van de schoonste golf rechtop,
van de voeten naar den koelen kop,

en langs de schouders naar onvatbare randen:
het waaiend schuim van uw zeer lichte handen;

zoo zijt gij, Februari, wilde kind,
het water is uw spiegel en de wind

de zanger van uw eglantieren hart,
die nog het woord niet splijt in vreugde en smart;

gij zijt de zuster van dit reine land,
eenvoudig en eerbaar naakt als een hand,

gesneden als voor den adem het riet:
de meest volmaakte vorm en anders niet

van wat gaat groeien onder den schedel:
't inwendige leven, nieuw en edel,

zeer sober en begaan met den grooten zin
des levens: te streven van einde naar begin,

met, niet enkel gekluisterd aan kralen en ringen,
aandacht voor alle kleine, vurige dingen,

sterren die door alles gaan en komen,
door het werk der handen, de groote droomen,

door stem van profeten, door mensch en natuur:
de sprankels van het bovenwereldsch vuur

dat de ziel en de vormen samenbrandt
in de palm van Gods scheppende hand

in een eeuwig, ondeelbaar enkelvoud:
water, wind en zeil, het brood en het goud,

het wild, de vuist en den pijl op den boog,
de hoef, den kei, den bliksem en mijn oog,

zooals een mensch dat in een lied ondervindt,
- één stond als de wereld opnieuw begint.

RENÉ VERBEECK

Albert van Dyck

Hij draagt bescheiden een grooten naam, deze jonge man uit het provinciale Turnhout, waar men mooie chineesche en indische speelkaarten drukt en een abondantie van in hoorn gebonden kerkboeken. Hij is een eenzame en een rebel voor zoover een stil en zuiver talent als het zijne een rebellie kan zijn. Zijn opstand is een vlucht: hij loopt van de marktplaats weg lijk de oude vrouw uit ‘Also sprach Zarathustra’, in haar mantel bergt zij zorgvuldig *eine kleine Wahrheit*. Van Dyck, opstandig tegen het academisch onderwijs, wars van den impressionistischen brio dien hem als een uitkomst en een resultaat werd voorgehouden, verlaat woest het Hooger Instituut voor Schoone Kunsten en vestigt zich halverwege Jacob Smits en Antwerpen, te Schilde.

Indien er iemand op zijn artistieke bewustwording en op zijn merkwaardige ontwikkeling een diepgaanden invloed heeft gehad, was het de oude Jacob die met onmiskenbaar Rotterdamsch en semietisch accent de academici en de instituten vervloekte tot in lengte van jaren. Wat Smits juist zei van het officieel onderwijs kan bezwaarlijk gedrukt worden, maar zijn leuze en zijn ordewoord aan de jongeren was dat men moest zoeken, hardnekkig worstelen met den engel ‘des lichts’ om heerlijk te vinden. Van Dyck heeft aan Smits deze levensles te danken maar ook niet meer.

Men brengt soms hunne namen bijeen in gemoedelijke geographische praatjes waar men het heeft over ‘de schilders der Kempen’, maar niets laat toe een directe beïnvloeding vast te stellen. Wat Van Dyck van Smits heeft geërfd is die volstrekte probiteit in zijn werk, die diepe betrachting om het schilderen te doen zijn niet de loutere uitdrukking van een instinct maar de expressie van een volledig en gezuiverd wezen.

Toen hij zijn eerste persoonlijk werk vertoonde, beleefden wij het hoogtij van het Vlaamsche expressionisme. De confusie tusschen baldadigheid en genie was niet uitgeslo-

Albert van Dyck - Boerenmeisje (Schilderij, fragment)

Albert van Dyck - Landschap 1934

Albert van Dyck - Landschap 1932

Albert van Dyck - Boerenmeisje (Teekening)

ten. Van de verwarring die ontstond toen enkele krachtige persoonlijkheden de scène overrompelden, maakten jonge handigaards gebruik om zekere gemakkelijke recepten te bemachtigen en zich den schijn van oorspronkelijke durvers te geven. De tijd stelde deze leerlingen-toovenaars in het ongelijk en sommige onder hen leggen een verren en vernederden weg af naar het Canossa van het middelmatisme voor zoover ze niet cynisch hun oude manier hebben afgezworen om tot hun oorspronkelijke proporties terug te keeren.

In zijn verweer tegen het oppervlakkige en het brillante zonder diepgang, in zijn opstand tegen het picturale savoir faire dat in ‘een land van schilders’ al te gemakkelijk als criterium wordt aangewend, bezweek Van Dyck niet meer dan pas gaf aan de verleiding die Permeke, De Smet, G. van de Woestijne en enkele anderen voor elk opkomend talent klaar hadden. Na een korte schoolperiode van sierlijkheid en estheticisme, schilderde hij een aantal figuren waarbij het landschap slechts een decoratieve beteekenis heeft. Het zijn hoofdzakelijk boerenkinderen uit de Kempen, geelblond met een zwaar groot hoofd, melancoliek en verstild. Zij staan op het voorplan en hun lage woningen, een boerenkar, een schrale haag op den achtergrond, moeten hen een zekere monumentaliteit verleenen. Deze eenvoudige formule slaagde niet altijd en vaak was er een volkomen breuk tusschen het figuur en het al te sterk vereenvoudigde décor dat met het leven niets gemeens meer heeft. Maar het figuur zelf draagt reeds de kenmerken van Van Dyck's zeer bijzonder en sympathiek talent; een behoefte om het leven te vatten in zijn zuiverste, meest onbevangene uitingen, om de ziel der dingen te achterhalen niet door spitsvondige en laborieuse obsceniteiten of door grootsprakerig elementarisme maar langs het wezen van jonge kinderen die hij benadert met den eerbied en de ontroering die daarbij past en die volkomen het poëtische element eerbiedigt. Niets is gevaarlijker dan dat: het kind lijkt per se een dichterlijk thema en behoort tot die enkele onderwerpen die al dadelijk ontwapenen. Dat het een heele opgaaf

is de artistieke elementen van de sentimenteele te scheiden bleek nog zoo pas in de bloemlezing van D. Coster, *Het kind in de poëzie*, waar naast zeer mooie verzen verrassende teemerige lievigheden voorkomen.

De kinderen van Van Dyck bezitten een eigen sommair leven, waarin het zacht animalische worstelt met een ontwakend bewustzijn van ongekende maar bittere werkelijkheden. Hij houdt deze wezens vast op het oogenblik dat men ze voor het laatst de schoone kans zou willen geven tusschen het leven en den dood. Er is iets posthuums in de atmosfeer die ze omringt en het zou niemand verwonderen droegen deze doeken een litterairen titel: Uytvaert op mijn dochterken.

Het gevaar te vervallen in anecdotiek en sentimentalisme heeft voor Van Dyck bestaan en op zekere momenten proporties aangenomen die zijn vrienden konden verontrusten maar de tentoonstelling van zijn werken, die zoo pas te Brussel plaats vond en die zooveel was als een retrospectieve op het werk van dezen dertigjarige, heeft uitgewezen dat die vrees ongegrond is.

Naast talrijke meisjesfiguren, heeft hij ook een vrij groot aantal landschappen geschilderd waarin zijn evolutie nog gemakkelijker en leerzamer is na te volgen. Van het moedwillig gesolidifieerde en gesynthetiseerde landschap dat onder invloed van De Smet - men kan slechter meesters kiezen - een tijdlang zijn eigen begaafdheid op den achtergrond drong, evolueerde hij naar een sobere en zeer fijne interpretatie van de natuur waaruit al het artificieele en oneigene gebannen is en waaruit zijn persoonlijkheid met al haar charme en diepte spreekt. Gaandeweg, heeft zijn techniek zich verfijnd: de vrij massieve kleurenvlakken, vet en fel zooals de meest representatieve Vlaamsche schilderschool dat wil, zijn geweken voor een subtieler behandeling der stof. De strenge opbouw van het magere landschap, mager althans in zijn constitutieve elementen heeft plaats gemaakt voor een juister begrip en de atmosfeer is intiemer en weeker geworden, rijk van een zeer bijzondere poëzie. Hier is het landschap gegroeid tot een levenswaar-

de tot één dier zeldzame pleisterplaatsen der gedachte, tot een harmonie van kleuren en gevoel waartoe wij steeds kunnen terugkeeren zonder verveling en zeker daar een subtielen vrede te vinden.

Zijne behandeling van het landschap is bij geen andere te vergelijken, noch bij de cosmische uitspattingen van Permeke, noch bij de krachtige dynamische constructies van De Smet. Misschien staat hij het dichtst nog bij Smits, maar een Smits zonder rhetoriek, zonder de onaangename declamatie van de neergepletterde krotten onder een enormen hemel, zonder de hinderlijke dwergen die hij wanstaltig in dit vreeselijke landschap plaatste. Hoezeer ik de betrachting van zijn figuurschildering waardeer, acht ik Van Dyck als landschapschilder veel hooger.

Het Kempische landschap is in zijn algemeene lijnen eentonig en onbeduidend: de landschapschilders der vorige generatie, uitgenomen Smits, hebben die eentonigheid trachten weer te geven zonder de subtiliteit van de groote wolkenzware hemels, de eindelooze mogelijkheden van dit land op de grens van Polder en Kempen uit te baten. Na enkele jaren verblijf in dit land, na een vertrouwd-worden, een zich zelf situeeren tusschen de rijke gronden, de lage huizen, de dennen, - die middenstandboompjes zonder luister - onder een hemel die twee honderd keeren per jaar aarzelt op welk uur van den dag hij zal grijs worden en zijn regenvlagen neerzenden, schilderde Van Dyck eenige voortreffelijke fijne landschappen die mij grootelijks ontroeren en duurbaar zijn.

Wie zijn schilderwerk kent is het niet ontgaan dat het mooie evenwicht zijner meeste doeken niet op lyrische wijze langs den weg eener onstuimige improvisatie werd bereikt, maar dat het te danken is aan de degelijkheid en de zorgzaamheid der voorstudie. De aarzeling die soms de geschilderde figuren van Van Dyck kenmerkt, de dreiging dat hun gratie zou verstarren tot een zekere logheid, het gevaar dat een te langdurige bewerking hen doet loopen, wordt in zijn teekeningen vermeden. Het zijn documenten, maar zoo poëtisch van notitie, zoo oprecht en levenswarm

dat zij schier nog een grooter vreugde mij veroorzaken dan het schilderwerk. De lijn is sierlijk en teeder, zij getuigt niet van buitengewone knapheid en men zou hem onrecht doen moest men van Van Dyck zeggen dat hij een begaafd teekenaar is. Hij heeft perioden gekend van sterke beïnvloeding, maar thans is zijn teekening meer dan knap, ze is eigen en onmiskenbaar in haar charme. Hij maakte aardige krabbels voor het boekje van Em. de Bom: Psychologie van den Antwerpenaar: een magere draadlijn die nooit onderbroken op zich zelf terugkomt en de personages in een spinneweb omvangt. Zijn groote teekeningen, belangrijke voorstudies, of alleenstaande scheppingen zijn sneller bekend geworden dan zijn schilderwerk, wellicht omdat de zuivere emotie en de zachte zekerheid van zijn werk zoo onmiskenbaar bleken dat alle commentaar overbodig werd. Ik ken intellectueeler, scherper, feilloozer teekening, die van Jespers, sensueeler, die van Creytens, maar geen graphiek die als deze zoo goed haar beperking kent en zoo zeker neerschrijft wat zij puur en krachtig, harmonieus en edel heeft gevoeld.

Geen hemelbestormer, geen titan, maar een waar en rijk temperament, thans gekomen tot een rijpheid en een groote, rustige zuiverheid die niet meer genegeerd kan worden, zoo aanzie ik Van Dyck onder zijn tijdgenooten als een verwachting die niet ontgoochelen zal, als een ‘hoop’ maar ook reeds als een verblijdend bezit.

MARNIX GIJSEN

O smartlijk Jaar...

Aan F. van Hecke

O smartlijk jaar van nutteloos betrachten!
Alleen de Dood vermeerdert zijn gewin.
Ik treur om vrienden die te leven dachten,
En de eenzaamheid verbant me verder in

De kringloop van het noodgedwongen trouwen,
Dit nachtasyl waar men 't geluk vertuist
Om bij de vrouw zijn eigen geest te houen,
Als ook haar ziel in vreemde streken huist.

Zo leiden vrienden en geluk verloren
Den dichter heen tot waar de weg gebiedt:
Hij zal de Muze ofwel de vrouw behoren.
'Zij zullen één zijn', kent de dichter niet.

Dan in de schone spanne vóór het paren,
Als hij in liefderuil gedichten geeft,
En stroper, heur gedachten vangt in 't garen,
Waaruit hij stof voor zijn sonnetten weeft.

Hoezeer hij haakt naar onvermengd beminnen,
Zijn Januskop ziet liefde als korte waan.
Hij is Germaan, ten prooi aan ziel en zinnen,
Een slagveld, waar de mens te niet moet gaan.

Maar de eenzaamheid zal hem tot Orpheus wijden,
Op zijn vergeefse vraag naar 's levens zin.
En kan zijn lied hem tot Eurudike leiden,
Och arme Dood, waar is dan uw gewin?

N.A. DROJINE

Kleine Ballade

Zo riepen witte meeuwen
al in de morgenwind
Een mond heeft mij bemind.

De tranen in de rozen,
de vogels in het riet,
zij kennen nu voor immer
dit wonderlike lied.

- De kilte van uw handen
zal ewig aan mij branden.

PIETER G. BUCKINX

Bespiegelingen na den ‘Swing’ [1)]

Ik had gemeend dat er, in deze triestige tijden van protectionnisme, contingenteering, autarchie, fascisme en andere aanslagen op de stoffelijke en geestelijke vrijheid, toch nog één gebied was, waar men zich onbezorgd kan bewegen en zich even onbezorgd het genoegen kan verschaffen zijn opinie over de aangeboden waar bekend te maken: het gebied der litteraire theorieën. Mis! De ‘swing’ mij door Raymond Brulez toegediend in *Forum* No. 4 vestigt er mijn aandacht op dat ook dàt gebied, helaas, een ‘chasse gardée’ is; dat er grenzen bestaan, niet alleen rond de literatuur, maar ook rond de litteraire theorieën, zelfs wanneer het om een betwisting gaat over de grenzen tusschen de literatuur en de sociale en politieke wereld waarin zij zich, aan de zijde van de overige menschelijke bedrijvigheden, ontwikkelt; dat ik in de twijfelachtige positie kom te staan van den schoenmaker die over alles wil meepraten en tot zijn leest moet teruggeroepen worden. Weliswaar - en daar herken ik den trouwen vriend uit mijn studentenjaren - geeft hij een vergoelijkende verklaring van mijn grenzenmiskenning: ik ben bezig een ‘Weltbild’ ineen te timmeren, een ding dat alles moet omvatten, en dat mij dan ook aanzet, zeer onvoorzichtig en indiscreet, mijn philosophische betastingen uit te breiden tot sferen waar alleen romanschrijvers en dichters worden toegelaten. Hoe vergoelijkend deze eerste verklaring ook weze, zij kan mij niet troosten. Zij laat immers onverminderd het verwijt bestaan dat ik mij bemoeid heb met andermans zaken.

Ik had gemeend dat ik, met mijn bijdrage in *Forum* No. 3, geantwoord had op de bijdrage van Brulez in *Forum* No. 1. Ook mis! Ik heb geantwoord, leert Brulez, op een studie die *in een ander tijdschrift*, enkele jaren geleden verscheen, namelijk in *Dietsche Warande en Belfort*. Hier ook geeft mijn vriend Brulez een vergoelijkende verklaring: ik heb zijn studie in *Dietsche Warande en Belfort* met de klassieke verstrooidheid van den philosoof gelezen. Deze tweede vergoelijkende verklaring moet ik beslist afwijzen en wel om de eenvoudige reden dat ik aan de studie in *Dietsche Warande en Belfort volstrekt niet gedacht heb*, toen ik mijn bijdrage voor *Forum* schreef. Ik had alleen voor oogen Brulez' bijdrage in *Forum* No. 1 en niet de andere studie.

Ik had gemeend, zooals het in de wandeling heet, ‘de waarheid te dienen’ met een standpunt te bestrijden dat mij verkeerd scheen. Nog mis! Ik ben het speeltuig geweest van diepere drijfveeren, die niets te maken hebben met de louter intellectueele verrichting van het beoordeelen, maar heel veel met duistere instincten, waarover Ray-

1) Zie *Forum*, 1935, No. 1, *Spiegel of bokswant*?; No. 3, *Grenzen voor de literatuur;* No. 4, *Een filozoof op den ring*.

mond Brulez, waarschijnlijk aan de hand van Freud, volkomen schijnt ingelicht te zijn. ‘De ware reden’ van mijn critiek betreffende zijn grenzen voor de literatuur, is Brulez' ‘gebrek aan instemming’ met mijn tweede boek *Heerschappij en Nood der Ideeën*, dat begin Mei verschijnt - inderdaad, Raymond, bij Cultura, Brugge! - Brulez laat verstaan dat uit ons meeningsverschil over de conclusies van dat boek bij mij een *ressentiment* ontstaan is en dat alleen dit *ressentiment*, buiten mijn bewust weten om, mij aangezet heeft een onwelvoeglijkheid te begaan langs de door hem vastgestelde grenzen van de literatuur. Helaas, hier heeft mijn vriend Brulez zelfs geen vergoelijkende en minimaliseerende verklaring gegeven.

Ik had, ten slotte, gemeend dat ik de uitlating van Urbain Van de Voorde mocht overnemen zooals ze gedrukt was: ‘*Hoe weinig kunnen denkers en dichters de wereld veranderen. Hoe weinig kunnen zij den gang der dingen tegenhouden*...’ Ik had tegenover die stelling, door Brulez overgenomen, dit, naar de regelen van Aristoteles zuiver uitgewerkt syllogisme gesteld:

> *Jean-Jacques Rousseau en Karl Marx zijn denkers:*
> *Jean-Jacques Rousseau en Karl Marx hadden allebei een ontzaglijken invloed op den gang der dingen, de eene in verband met de Fransche Revolutie, de andere in verband met de Russische Revolutie;*
> *Dus kunnen denkers invloed hebben op den gang der dingen.*

Nu heeft Brulez er zich mee gelast de gewaagde stelling van Van de Voorde over de ‘denkers en dichters’ te interpreteeren. Onder denkers en dichters moet men alleen verstaan: *zij die romans en gedichten maken*, zoodat het glad verkeerd is van Karl Marx gewag te maken, aangezien niemand er aan denkt *Het Kapitaal* binnen de grenzen der literatuur te smokkelen...

Hiermee kan ik het stellen: ik heb dus overal den bal mis geslagen! Ik heb het gebied der litteraire theorieën als een vrij gebied beschouwd, dat ook en zelfs door een philosoof, zonder bijzondere toelating van de Pen Club mag betreden worden. Ik heb een andere studie behandeld dan die waaraan ik werkelijk gedacht had toen ik schreef. Ik ben het slachtoffer geweest van een verdacht Freudiaansch complex. Ik heb Urbain Van de Voorde slecht begrepen en aan het woord ‘denker’ de beteekenis toegeschreven van het Groot Woordenboek...

't Is om er den moed bij te verliezen en - zonder dat er van eenigen Eros zou sprake zijn - dertig jaar lang te zwijgen, als Guido Gezelle.

Gelukkig zal zulks mijn lot niet worden!

Nu ik de schudding, door Brulez' ‘swing’ teweeggebracht overwin, blijkt mijn geval nog niet hopeloos te zijn. Integendeel.

Ten eerste, moet ik bescheiden maar beslist protest aanteekenen tegen een uitsluiting die mij, philosoof, niet laat meespreken over de grenzen der literatuur, terwijl Brulez, literator, het recht heeft genomen, in *Sheherazade*, een philosophische wet te illustreeren.

Ten tweede kan ik een vaststelling doen die mij in niet geringe mate aangenaam is! In zijn bijdrage, in *Forum* No. 1, heeft Brulez betoogd dat de literatuur een *spiegel* van de wereld moet zijn, dat zij niets te maken heeft met de *bokswant* der strijders voor ethische, politieke en sociale Ideeën, en als Lynceus, de torenwachter van Faust II, moet blijven,

> *Zum Sehen geboren,*
> *Zum Schatten bestellt...*

Ik heb hierop geantwoord dat het litterair schoone niet afhankelijk is van de keus van het *onderwerp* maar wel van de *manier* waarop de schrijver het illustreert, dat het schoone niet in het onderwerp, wel in de min of meer *praegnante* uitvoering, wel in den *stijl* te vinden is, dat een preek of een politieke redevoering ook litterair *schoon* kunnen zijn, zoodra de redenaar iets met *stijl* weet uit te drukken. Tot staving van die zienswijze heb ik een lange rij auteurs aangehaald die toch niet uit de literatuur kunnen worden gesloten, terwijl het bestaan van de verfoeilijke bokswant in hun werk niet te miskennen valt.

En wat is er nu gebeurd?

Onze vriend is mij wel in het haar gevlogen met een vinnigheid die zonderling aandoet bij iemand die nog geen vijf jaar geleden, met zijn *André Terval* een ‘Inleiding tot een leven van gelijkmoedigheid’ schreef. Maar tevens heeft hij erkend dat ‘het onbillijk ware uit de literatuur principieel werken te verbannen die uitgaan van ideeën’. Van de door mij aangehaalde auteurs wordt er geen enkel gewraakt. En hij blijft met nadruk en welgevallen staan bij Multatuli en Henriette Roland-Holst...

Dat is reeds véél! Kan ik zelfs meer vragen? Ik krijg de gelegenheid om aan te nemen dat wij het heelemaal eens zijn en, daar de voortzetting van de match doelloos geworden is, mijn vriend Raymond Brulez verzoenend te hand te reiken.

Maar nu zie ik duidelijk in dat het ‘kwade’ dieper zit en dat ik toch de match moet voortzetten. Terwijl wij het eens schijnen te worden over de mogelijkheid van ethische, politieke of sociale beslommeringen in litterair toch waardevolle werken, daagt het meeningsverschil verder op, onder een anderen, scherperen vorm.

Brulez schrijft dat de literatoren, waaronder hij ook opneemt de door mij aangehaalde, ethisch, politisch of sociaal partijkiezende literatoren, ‘*in zooverre litterair zijn, als zij uit de conflicten van hun wereld en van hun tijd essentieele waarden, eeuwige motieven ont-*

wikkelen, motieven waarvan het zwaartepunt berust in het hart en in den geest van den mensch zelve...'

Hier bereiken wij het best de kern van het geschil dat Brulez en mij op den 'ring' van *Forum* bracht: Brulez houdt vast aan de beteekenis van het *onderwerp*, ik aan de beteekenis der *manier* waarop de kunstenaar het onderwerp behandelt. Hij ziet in de kunst de *zaak* zelf, ik de *uitvoering*. Hij ziet de *Materie*, ik den *Vorm*.

Heeft Brulez gelijk? Zijn Dante en Molière, waarop bedoelde passus onder meer slaat, scheppers van litteraire schoonheid, omdat zij 'eeuwige motieven' hebben ontwikkeld, dank zij het *onderwerp* dat zij kozen? Of zijn zij, zooals ik het meen, scheppers van litteraire schoonheid geworden, *door de manier* waarop zij hun onderwerp bezongen of behandeld hebben?

Laat ons de vraag nog scherper formuleeren: Is het voldoende een 'eeuwig motief' te ontwikkelen uit de conflicten van zijn wereld en zijn tijd om een schepper van litteraire schoonheid te worden? De liefde is een 'eeuwig motief', 'waarvan het zwaartepunt berust in het hart en in den geest van den mensch'. Is ieder liefdesverhaal litterair schoon?

Neen! Evenals niet iedere preek en niet iedere politieke redevoering litteraire hoedanigheden bezit. Opdat of een liefdesverhaal, of een preek, of een politieke redevoering litterair mooi worden, moet er wat anders in te onderscheiden zijn dan de eeuwigheid of de tijdelijkheid van het motief: namelijk datgene wat Thomas van Aquino beschouwde als de essentie van het schoone: *splendor formae*, de stralende glans van het beeld, door Jacques Maritain in het Fransch vertaald: 'Le resplendissement de la forme'.

Het schoone is niet te scheiden van den *glans van het beeld*. Het schoone is *in den glans van het beeld*. En de preek, de politieke redevoering, of het liefdesverhaal kunnen *schoon* genoemd worden zoodra de gedaanten die zij voor onzen geest oproepen, *glanzen*, hetzij door hun plasticiteit, hetzij door hun kracht, of hun diepte, of hun fijnheid, of hun aardigheid, om het even of de schepper der gedaanten belang heeft gesteld in algemeen-menschelijke gegevens of in ethische, politieke of sociale toestanden en vraagstukken, in eeuwige of in tijdelijke motieven.

MAX LAMBERTY

De welvertinde Spiegel

Over de personalia in voorgaande repliek kunnen we bondig zijn. De vraag is niet zoozeer of Lamberty's reactie alleen het Forumstuk *Spiegel of Bokswant* gold, als wel: of hij ook op de hoogte was van mijn meer uitvoerig essay *Grenzen der Litteratuur*. En dit zal hij zeker niet ontkennen. Ook het intermezzo over mijn niet instemmen met zekere van zijn philosophische theorieën werd niet door mij ingeluid, maar wel door den auteur van de *Philosophie der Vlaamsche Beweging*, die mij deze euveldaad 'nog veel minder kan vergeven' dan mijn litteraire opvattingen. Wat verder de 'duistere instincten' en zelfs de 'Freudiaansche complexen' hiermede te maken hebben, blijft ons een raadsel, hetwelk, vreezen wij, zelfs een Oedipos niet zou vermogen op te lossen. Maar met dergelijke Seitensprungen komen we ten slotte geen stap verder.

Ook de klacht en het protest van den Filosoof omdat ik hem 'niet zou laten meespreken' over litteraire theorieën blijven ongegrond. Ons verzet richt zich geenszins tegen de Philosophie, voor zoover deze *verklaringen* poogt te geven van het wezen der litteratuur, maar geldt slechts van zoodra zij zich het recht aanmatigt den letterkundige *wetten* voor te schrijven die met het essentieele wezen der litteratuur niets te maken hebben. Dit beteekent natuurlijk geenszins dat àl wat de Philosophie den kunstenaar voorhoudt zonder voorafgaand onderzoek van de hand zou moeten gewezen worden. Daar waar Max Lamberty, steunend, op het hooge gezag van den Engelachtigen Leeraar, b.v. de *splendor formae* als conditio sine qua non eener litteratuur stelt, is er voor ons geen de minste reden om hem niet bij te treden - al dient hierbij dadelijk opgemerkt te worden dat met de vereischte van den 'mooien vorm' zonder meer, nog geenszins het *wezen* der litteratuur benaderd wordt. Een onbenulligheid, hoe 'fijn of plastisch of geestig, of aardig, of krachtig' ook geschreven of gezegd, en dit om het even of zulks geschiedt 'van op een preekstoel, in het Parlement, in een persartikel, in de meest ordelooze volksvergadering, op den hoek van een straat, in een dompige herberg, of in de eenzaamheid der natuur', blijft... een onbenulligheid. Alle kunst- en vliegwerk vermogen niets aan haar intieme essentie te veranderen. Een mode*catalogus*, al werd hij door een Paul Valéry op rijm gesteld en geïllustreerd met de portretten van de fraaiste mannequins uit de Rue Saint Florentin, is daarom nog geen litteratuur: de eerste de beste douanier zal het u diets maken en het ding, als zijnde 'handelswaar' naar behooren tolrechten doen betalen. Maar, van den auteur van *l'Ame et la Danse* kan men gerust een essay verwachten over den *geest* der mode, essay dat wel degelijk een litterair product zal blijken te zijn. *Fraaie* Letteren? Ja, zeker!... Maar ook, en eerst en vooral: *Substantierijke* Letteren!...

Onze duurbare Spiegel, fijngeslepen, welvertind, gaaf en onversplinterd worde opgesteld tegenover *belangrijke* aspecten van het Leven.

Wij willen ons nog inschikkelijker betoonen. Wij gunnen het den Filosoof van harte dat ook hij - zoo het avontuur hem toelacht - met strop en lichtbak zijn kans kome wagen op de ‘chasse gardée’ van den Parnassus. Maar, het ware toch wat al te bar moest de wildstrooper aan Endymion *wetten* willen opleggen en hem voorschrijven ethische everzwijnen en politieke bokken te schieten in plaats van de aesthetische gouden fazanten te vangen die den jongen nu eenmaal meer duurbaar zijn.

Wat nu de *philosophische wetten* betreft, welke de auteur van *Sheherazade* poogde te illustreeren, ook deze - onze vriend weet het zoo goed als wij - zijn enkel *vaststellingen* en nooit *voorschriften* geweest. Tusschen deze beide begrippen ligt, naar het ons dunkt, een duidelijke scheidingslijn, een ‘grens’ die de litterator zoo maar niet zonder meer zal overschrijden. En wel om volgende reden:

Eerste en laatste criterium van alle litteratuur is voor ons: haar oprechtheid, haar onvooringenomenheid tegenover alle verschijnselen van het Leven. Litteratuur heeft voor ons slechts waarde voor zoolang ze *waar* blijft. Dit uitgangspunt kan, om begrijpelijke reden, door de ‘Litteratuur met Bijbedoelingen’, door de tendenzlitteratuur niet aanvaard worden. Daar deze wil bijdragen tot de overwinning van een systeem, ziet zij zich verplicht, zoowel de karakters der personnages als den loop der gebeurtenissen te vervormen om ze te doen passen in het willekeurig raam van haar ideologische constructie. Wij verlangen dat de letterkundige - zooals de eenzame schaakspeler die gelijktijdig wit en zwart speelt en onpartijdig uit zijn pionstukken al de mogelijkheden haalt die het spel hem biedt - uit zijn onderwerp al de litteraire waarden hale en zich hierbij alleen om litteraire wetten bekreune, zooals b.v.: dramatisch gegeven, logische handeling, knappe bewerking. Hij heeft zich niet af te vragen of de deugdzame De Witte wel degelijk de overwinning zal behalen en de ongure De Swarte met de nederlaag zal gestraft worden. Tot dergelijk fair play is de tendenzschrijver niet in staat. Maurice Roelants heeft reeds vroeger in onderhavig tijdschrift gewezen op de *knepen* der tendenzkunst met haar *arrangeeren van antithesen, tritureeren van feiten, doorzichtig demagogisch knoeien* met de kennelijke bedoeling een bepaalde stemming te doen ontstaan. *Het is een veel voorkomend verschijnsel dat wie stichten wil de volle waarheid niet aandurft en ze dan maar wat omsluiert. Het doel wettigt immers de middelen...*’

De tegenstelling is dus duidelijk: daar waar de zuivere Litteratuur uitgaat van de onpartijdige waarneming van het Leven en aldus een ‘acte gratuit’ vormt, legt de Tendenzlitteratuur den tegenovergestelden weg af. Zij gaat uit van haar vooropgezet dogma en tracht

het Leven naar dit stelsel te boetseeren en propagandistische munt te slaan ten profijte van welbepaalde doeleinden die met het primordiale wezen der litteratuur niets gemeen hebben. Zij biedt ons niet de harmonische gestalte der Naakte Godin, maar de afschuwelijke groteske grimassen der parabolische kermisspiegels.

Zelfs de beste, de edelste bedoelingen loopen hier soms uit op een deerlijk fiasco. De argelooze Conscience heeft het moeten ondervinden. Waren het niet precies zijn - o zoo sympathieke! - moraliseerende bestrevingen die zijn werk zoo misvormd hebben dat het nagenoeg onleesbaar werd? Inderdaad: c'est avec les bons sentiments qu'on fait les mauvais romans... Stel daarnevens Flauberts amoreele maar eeuwig jonge *Education Sentimentale*...

Dit, ons eerste, verwijt aan de tendenzlitteratuur: *ze is onwaar*. Ons tweede: *ze blijft van zeer betrekkelijke, zeer tijdelijke, zeer vluchtige beteekenis*. Een voorbeeld ter illustratie: De beste politieke gedichten onzer litteratuur zijn ongetwijfeld deze van René de Clercq. Ze zijn kernachtig, dynamisch. Het ontbeert hun zelfs niet aan thomistische ‘splendor formae’... Maar hoe relatief blijkt hun beteekenis, hoe wispelturig hun ‘waarheid’! Daar waar in 1915 *De Zware Kroon* den banvloek uitroept over de germanofielen:

Geen vriendschap onder helm!
Wie met hen hand in hand kan gaan,
Is in zijn hart een schelm;

klaroent, reeds het volgend jaar, de *Noodhoorn* de antithetische ‘waarheid’:

Wij zijn Germanen, geen Latijnen;
Edele harten, zuiver bloed!

litterair bloedracisme dat eenieder (met uitzondering wellicht van onzen gemeenschappelijken vriend Urbain van de Voorde, die er een bijzondere devotie op na houdt ter eere van Arminius den overwinnaar van het Teutoburgerwoud) in het licht dezer dagen slechts met een glimlach zal lezen. Toch schuilde ook in dit gedicht een kern ‘aere perennius’: de vaststelling eener eeuwig geldende... voorwaardelijke burgerstrouw:

Heb ik geen recht, ik heb geen land;
Heb ik geen brood, ik heb geen schand!...

Een ander voorbeeld: voor de expressionnisten van 1920 gold het als een sacrosanct dogma: dat de goede dichter tevens een humanistisch internationalist en een rechtschapen pacifist diende te zijn.

Men vrage Wies Moens wat hij thans nog over deze postulaten denkt...

Ten derde - en dit is meer een vaststelling dan een verwijt - de tendenzlitteratuur blijkt weinig doelmatig. De verklaring van dit verschijnsel ligt voor het grijpen. Wij vonden ze treffend geformuleerd door Jacques Serruys:

'Toute propagande doit être essentiellement populaire, pour cela facilement assimilable, limitée à un petit nombre d'objets frappant l'imagination par des formules saisissantes et sans cesse répétées, *s'adressant aux sens plutôt qu'à l'intelligence. Voilà pourquoi l'orateur est mille fois supérieur à l'écrivain*.'

Maar, hoe meer de litteratuur zich ontwikkelt, hoe dieper ze grijpt. Zij schuwt de simplistische bevindingen, brengt meer en meer waarden voort die niet 'facilement assimilables' blijken voor het profanum vulgus. Reeds Horatius trok hieruit de voor den dichter logische gevolgtrekking der onvermijdelijke afzondering: *Arceo!* Deze afzijdigheid lijkt onsympathiek in de oogen van het gemeen? Het zij zoo... Maar wie verwijlen wil bij het gemeen dient zich ook te beperken tot het verkondigen van gemeenplaatsen. Voor wie wil meevechten in de politieke, godsdienstige en sociale conflikten blijven de wervingsbureelen der bonte legers dag en nacht open. Und wer will bei den Soldaten, der musz haben ein Gewehr! Maar de schrijver die zich inbeeldt dat zijn Kunst de doorslaggevende Nothung is, zal wel spoedig van zijn waan terugkeeren.

Wij, voor ons part, beroepen ons niet alleen op het *Niemand gedwongen soldaat,* maar ook nog op het *Niemand gedwongen predikant* en het *Niemand gedwongen sociale verpleegster*. Wij verwerpen de onnoozele pseudo-ootmoedigheid van het tot walgens toe opgewarmde 'Ick dien...' Tegenover deze hypocriete dienstvaardigheid, tegenover deze lakeienmentaliteit, verwijzen wij den Kunstenaar naar de manhaftige belijdenis van den dichter:

> *Wees fier en kniel voor niets en voor niemand*
> *Dan voor de Waarheid!...*

Zoo wij met zoo fellen, haast bitteren nadruk hierop steeds weerkeeren, dan is het omdat, in waarheid, de passende verhoudingen schandelijk miskend, de rollen op perfide wijze omgekeerd werden. Indien er werkelijk een 'meester' en een 'knecht' moeten aangewezen worden, dan zeggen wij dat *het Leven in dienst heeft te staan van de Kunst en niet omgekeerd*. Ware het niet dat wij sceptisch staan tegenover alle finalistische ideologische constructies, zoo zouden we evengoed kunnen beweren dat - zoo er een doelmatigheid te ontdekken valt in deze wereld - het wel deze is: dat de geanimeerde schepping streeft naar zelfbevestiging, zelfbewustzijn, zelfkennis, van af de meest schamele, rudimentaire wezens als het hondsgras en

de zeester, die met hun loten en voelsprieten blindelings hun omgeving betasten, tot aan den Freudiaanschen mensch, die zonder schromen de verborgen bronnen zijner gedachten en hartstochten opspoort, tot dit eindpunt van volmaakt bewustzijn en kennis dat de geloovige ‘God’ noemt. Bewustwording is de ‘zin’ van het Leven. En deze bewustwording vindt bij den mensch haar meest sublieme bekroning in de Kunst.

RAYMOND BRULEZ

(Hiermede achten wij dit onuitputtelijk debat voorloopig te moeten sluiten. - Redactie.)

De Keerzijde

Nota

Den Heere
René Verbeeck
p.a. Redactie Maandschrift *Forum* Vlaamsche Afdeeling

Hooggeachte Heer

Langs dezen, meer en meer gebruikelijken weg (J.W.F. Werumeus Buning begaf zich daarop het eerst), heb ik de eer UEdele te verzoeken mij wel te willen voldoen de hierna te noemen bedragen, vormende het eereloon voor aan UEdele geleverde:

handen, één paar	ƒ 5,-
heup of leest	ƒ 3,-
eenig struweel, zeer zeldzaam	ƒ 6,-
haren, van een geurig soort	ƒ 2,50
keel (mat ofwel pril)	ƒ 3,-
oogen, met en zonder leden	ƒ 5,-
schouder (de eenige die voorradig was, de andere heeft u wellicht elders betrokken)	ƒ 2,50
(de ‘goddelijke armen’ worden u ditmaal geschonken, UEdele gelieve die te beschouwen als een cadeau van de firma, die zich wel in de gunst en de recommandatie aanbeveelt) zegel	ƒ 0,10
Totaal	ƒ 27,10

Ter uwer memorie vermeld ik nog eens het gebruik, dat UEdele van deze kostbare en edele materialen heeft gemaakt. Van uw ‘Liefdegedicht’ in de Maartaflevering luidt het tweede gedeelte als volgt:

in de fiere sprong van uw jukbeen
gebogen en welft even edel
de koepels van buik en schedel,
het vlamt door de handen, zwelt
in de heup waar mijn hand aan smelt
en het verdroomt in het struweel
der haren, op de matte keel
en over de teêrblauwe schalen
der oogleên, - maar bij 't aanhalen
der schouders en der goddelijke armen
staat het in uw oogen dieper, ach,
dan ik ooit in u dalen mag.

Onze firma dichtte:

Zacht branden van de teedre lenden:
een wiegeling, een wit satijn
aan mijne handen, de gewenden,
die met haar leest verzameld zijn

tot éénen slag en in het stuwen
des bloeds niet laten van hun wit.
Die stem, die stameling bij 't huwen:
wie zijt gij? - En het diepst bezit

de tweelingster, haar oogen, weergevonden
in de golven en het nachtstruweel
der haren, stroomende ontbonden
op dezen schouder en haar prille keel.

Met contante betaling zult u zeer verplichten
de firma ‘Tuin van Eros’

w.g. JAN ENGELMAN

P.S. Wij berekenen géén omzetbelasting. Voor het komende badseizoen hebben wij een prachtige monstercollectie van uitnemend gevormde lichaamsdeelen beschikbaar. Op aanvrage zullen onze reizigers UEdele gaarne bezoeken.

Slechte betalers zullen namens ons worden gemaand door de fa. E. du Perron met de Roode Pet, Expertise et Connoisseur d'Epigonisme.

Aanteekening van de redactie. - Wij hebben de nota van de firma Tuin van Eros niet aan den heer Verbeeck gezonden, bereid als wij zijn om ze, ondanks de devaluatie, zelf te vereffenen.

De firma Verbeeck is jong en vermoedelijk niet bekend met het feit, dat voor oogen, heupen, haren en alle andere attributen ten behoeve van verliefden de zoo Zuidersche firma uit het Noorden brevetten en patenten bezit, die haar vollen eigendom garandeeren. Het komt ons weliswaar aannemelijk voor, dat de jonge Verbeeck gevoelig kan zijn voor de bekoorlijke producten van de firma Jan Engelman. Wanneer echter een firmaleider 35 jaar oud is staat hij schichtig op zijn hoede voor namaak en oneerlijke concurrentie. Eenmaal wijzer en helaas ouder, Meester geworden in den vollen zin van het woord, onthoudt hij vooral de hulde niet zonder invloed te zijn gebleven.

Voor het overige verleent de Vlaamsche afdeeling der Forum-bank aan de firma Verbeeck vooralsnog verder crediet tegen panden als deze, die van een eigen dichterlijke makelij getuigen (zie het deel van Verbeeck's gedicht, waarop Engelman geen rechten laat gelden):

het kraalt en danst op uw borst van sneeuw
als de bessen van den eglantier,
het lost uit elk gebaar een meeuw,
uit elke stap het slankste dier.

[Vierde jaargang, Nº. 6]

Vlaanderen

De Ruiters

nog voor het roze vlees der blanke zonnetanden
werd blootgelachen door een rode negermond
reed ik nadat ik mij verlost had uit de handen
van 't inlands volk weer vrij en moedig in het rond

ik had mijn zadel en mijn stijgbeugels verloren
de manen waren mij een houvast en een toom
toen brak de glazen nacht ik gaf mijn paard de sporen
en joeg door bloemen en het schuimlied van de stroom

ik voelde in deze stond zingende bomen rijzen
met vogelen bevolkt en vruchten van het vroeg
genot dat mijn gebed vergeldt met zoete spijzen
die de tafel van jeugd en van verlangen droeg

mijn blik schoot uit de boog der ogen in het ijdel
azuur dat openlaaide als het branden begon
der winden die mijn paard dienden als toom en breidel
wen het zijn hoeven sloeg in het gebit der zon

het was mijn jonge wens te rennen door de pijlen
die nedervonkten van het aanbeeld van de lucht
te vangen in mijn hand de weerlichtende bijlen
om de adelaar der zon te treffen in zijn vlucht

toen werd de liefde mij van de zengende tropen
een rivier van geloof die het leven besproeit
die elke maan en ster licht laat van stapel lopen
en ieder middaghart met vlammend zwaard doorgloeit

die van de ranke rots de rilde watervallen
laat rollen uit de hand en het haar van smaragd
des hemels dieper dan de groene bliksems vallen
vol goddelik geweld wanneer de donder lacht

ik leerde het geluid van de dieren schakeren
de jachtlust van de leeuw de klacht van de olifant
wist met het sterrewiel het windenstuur te keren
en drenkte met de stroom de hemel en het land

de grond heb ik bemind met mijn heerlik ontwaken
het jagen van mijn hart dreef ik door in de groei
der lentebomen die kermende kreten slaken
die openvallen tot een veelkleurige bloei

de sterren zag ik in mijn dromen naar beneden
vallen als meeuwen zag de botergele maan
op het gebloemde bord tot nagerecht gesneden
de vogels aten van deze malse banaan

vruchten van louter licht uit morgendauw gesproten
aan planten van saffier in het bestemde woud
werden tot overlast van de breekbare boten
gedegen en gedekt met een liefde van goud

ik heb de bron ontdekt die de bloemen der wonden
paarser dan de ogen van die ik zozeer bemind
heb deed ontbloeien en de troosteloze monden
mij droever maakte dan de kussen van een kind

ik zag de hemel in smeltend metaal verkeren
zonnen geslingerd uit de ketens van azuur
oogsten van vallend graan in de machtige meren
bevend onder de kramp van het koortsige vuur

bomen van groeiend vlees bloemen als kinderhoofden
gezoogd en rijk gevoed van de milde leeuwin
vingers van regenlicht die de robijnen roofden
uit het groenzijden web der nachtelike spin

graag had ik u gezeid de zonderlinge maren
die elke vogel droomt en elke mondbloem zingt
ik werd geheel doordrenkt van de geurmacht der haren
van 't woud dat elke melk met volle monden drinkt

wanneer ik soms vermoeid van de vele gevaren
na de roes van een dag die al mijn vreugde ving
naar zwemmende ogen in het avondmeer bleef staren
dronk ik de droefheid als een paarse boeteling

beladen met de last van de duizende dromen
die ik niet dragen kon als de moeder het kind
tot grootvolgroeide vrucht die voor dragende bomen
het geboortegenot en de verlossing vindt...

waarom wil ik niet weer de rode tamboerijnen
van mijn geweld op maat der zonnedansen slaan
ik blauwe ruiter wiens jachthoren kristallijnen
vogels kon wekken in het blank geluid der maan

die at de gele vrucht die neder van de verre
takken van maanlicht viel in gezegende nacht
en dronk de brandewijn der violette sterren
uit schalen die de kim op rode handen bracht

dook in de hete put en de verholen pijnen
wanneer in 't westen hing met zonnevet bespat
boven een vloeiend vuur van vermiljoene wijnen
een blauwgerotte boef die purper bloedde en bad

zong mijn verlangen naar de wonderbare dieren
die ik niet vangen kon als vissen in mijn hand
vissen van waanzin die de laaiende ogen sieren
van een die sterven gaat schoon hem het leven brandt

de melkwegen de maan die elke nacht besproeien
hielden mijn heil misschien de gezalfde de man
hem die uit de uier van een droom het lied doet vloeien
van honing en van melk o lokkend Kanaän

ik dool verloren in de watervolle gouwen
de deltas van de stroom rillen van kille smart
ik kan het riet van mijn herinnering niet bouwen
tot een woning van rust voor het rennende hart

alleen een wijde hei een boom de koele winden
een koe die graast een kind dat groeit een vogel fluit
zou dit misschien voor mij de stille sleutel vinden
die zacht de sloten van het wild verlangen sluit

kon ik nog weder met het hinniken der paarden
me drenken als met sap van vlees en zang van bloed
en draven door het woud van de vlammende zwaarden
en door de rangen van de rode zonnenstoet

BERT DECORTE

Het Jeugdavontuur van Leo Furkins

I
Leo Furkins

Het moet wel zijn, dat rond de vriendschap tusschen Leo Furkins en mij een element in werking is getreden, waaraan ze ten gronde moet gaan. Ik waag het niet daarover dieper na te denken... Welke geheimenissen kunnen uit de donkerte nog naar voren komen...? Die vriendschap... het beste, het mooiste dat ik tot nog toe, op mijn acht en twintigste jaar nu, aan mijn leven beleefd heb.

Zonder het ooit voor elkaar uitgesproken te hebben, - want zoo sentimenteel was ik óók niet - wisten we beiden, dat we steeds boezemvrienden geweest zijn. We kunnen niet zeggen dat we, lijk tranerige, verliefde vrouwtjes, ons verdroten hart in elkaars handen te streelen gegeven hebben. Veeleer hebben we ons diepste ik aan elkaar steeds zonder schroom ter ontleding voorgelegd, en ook wanneer het mes een van ons beiden wellicht pijn kon doen, bleven we met een droomerige glimlach de reinste bespiegeling genieten. Tenminste: zóó was het heel en al... wat mij betreft. Ik wil niet liegen, en beweren dat ik niet van in mijn prille jeugd een vaag vermoeden van Leo's onoprechtheid had. Heeft hij zich altijd wel rechtuit voor mij uitgesproken? Altijd heb ik wel het gevoel gekend van de diepere intimiteit - vooral die van de geest - waarin ik met hem leefde, maar nooit, geloof ik, nooit heb ik me kunnen weerhouden in hem iets te zien van de... poseur. De mooidoenerij, waarvan ik hem half bewust altijd verdacht heb, was de eenige schaduw, waardoor het licht van onze vriendschap in mijn oogen, doch haast onmerkbaar, versomberd werd. En die mooidoenerij... kan ik er nu, moet ik er nu nog in gelooven? Ik gaf er in naam van onze vriendschap zooveel voor, zonder voorbehoud in Leo Furkins een poseur te kunnen zien. Maar sedert mijn

laatste bezoek bij hem, nu veertien dagen geleden, ben ik gaan twijfelen. Ach! zooals hij zich jaren dus in al zijn uitingen aan mij heeft voorgedaan, zoo zou ik hem als de ware Leo Furkins moeten aanvaarden...! Hij zou dus werkelijk (hoe onverklaarbaar bitter komt het me nu voor) de Napoleon van mijn droomen verpersoonlijken, de man, zooals ik die steeds in hem bewonderd en tegelijk ook gevreesd heb, de man waaraan ik tegelijk ook nooit - omdat hij niets met mezelf gemeens heeft - heb kunnen gelooven.

Ik herinner me weer met schaamte over mezelf een van onze gesprekken, reeds maanden geleden. Hij sprak me over voetreizen van zijn twintig jaar, heel alleen, in het Walenland. Ook toen heb ik onwillekeurig aan de poseur in hem moeten denken. Stel je voor (tusschen haakjes bekende hij wel dat het uitzonderlijk mooi weer was geweest) drie weken lang heeft hij 's nachts onder de bloote hemel geslapen. Ik heb nooit in het geval verkeerd, ook nooit bekroop me de lust daartoe gelegenheid te zoeken, maar halvelings kan ik me zoo'n nacht in de eenzaamheid aan de kant van de Hoëgne voorstellen, - geruchten van water, steenen en dieren, - donkere en lichtende schimbewegingen tusschen de boomen... Daarbij kan ik me alleen nog indenken, na twintig zulke nachten de een of andere waanzin in mijn hersens als reisgeschenk mee te brengen. Ik moet het bekennen: alle mysticisme is nog niet dood in mij. Mijn vriend integendeel was het een volkomen geruststelling geweest dat hij een revolver op zich had. Toen ik hem vroeg of hij hem als de nood aan de man kwam zou gebruiken, keek hij me verwonderd aan.

- En waarom niet...? In koelen bloede toch zeker.

Daar heb je hem weer,... de poseur, dacht ik.

- Sta jij niet borg voor de verdediging van je persoon? De reaktie komt me tamelijk eenvoudig, algemeen en natuurlijk voor. Jij zou je dus door een kerel die het niet goed met je voorheeft, en met al je geestelijke bagage die je zoo geduldig vergaard hebt, als een kalf laten slachten?

- Ik zeg niet dat dit mijn verlangen zou zijn, antwoordde ik. Maar juist mijn geestelijke bagage, tegelijk

misschien met zekere instinkten zou het me moeilijk maken mij aan het leven van een ander te vergrijpen.

- In zulk een bijzonder geval? vroeg Leo verwonderd. Hij eindigde met het hoofd te schudden en sceptisch te herhalen: Ik begrijp niet...! Ik begrijp niet...!

Ik drukte ten slotte mijn twijfel uit nopens het radikaal optreden van zijn instinkt van zelfbehoud. Hij glimlachte. Nu veertien dagen geleden, tijdens ons laatste gesprek, is me die glimlach weer te binnen gekomen, een droomerige, sarkastische, ook vergoelijkende glimlach die ik toch nooit zal kunnen verklaren. Mijn weifelend geloof aan de poseur werd door die glimlach althans sterk aan het wankelen gebracht. Reeds vroeger werd het door plotse openbaringen in de persoon van Furkins teruggedrongen, maar telkens kwam het onverslagen terug. Waarom...? Omdat ik het niet waagde Furkins te vereenzelvigen met de Napoleon van mijn droomen. Ook nu, terwille van onze vriendschap, nu alles er toe neigt, Leo Furkins als een sterke, vreemde god van me af te zonderen, ook nu waag ik het niet.

Van een eerste ontmoeting met Leo Furkins - mogelijk kan ze van mijn achtste levensjaar dateeren - schijnt in mijn herinnering geen spoor te zijn overgebleven. Uit de gansche levensperiode waarin ik mijn vriend voor het eerst leerde kennen komt me geen enkele, werkelijk niet de minste gebeurtenis toe. Chronologisch staat het vast dat we elkaar voor het eerst hebben gezien op het Zuiderpleintje, een klein driehoekig pleintje, waarop een stadstuintje was aangelegd en waar we beiden jarenlang gewoond hebben. Ook het ontstaan van onze vriendschap is me tot nog toe een geheim gebleven, zoodat ze ons als een bestanddeel mag lijken waarmee we vanaf de geboorte vergroeid zijn. Met alle kameraden die ik ooit op het Zuiderpleintje gekend heb, moest ik, tusschendoor de tijden van kameraadschap, ook wel eens oogenblikken van twist en nijdige wedijver beleven. Alleen met Furkins bleven me, door een merkwaardige onderlinge geestesaanpassing, dergelijke onaangenaamheden altijd gespaard. Misschien kan

het in hoofdzaak zoo geweest zijn, dat Furkins mij, zelfs op zoo jeugdige leeftijd, een groote eerbied inboezemde, een gevoel dat door hem met sympathieke toegevendheid, gedienstigheid en... een uitzonderlijke takt beantwoord werd. De eerbied, die ik jegens hem aan de dag lei, werd overigens door alle kameraden zonder onderscheid gedeeld, en zoodanig was zijn autoriteit als kapitein van de bende gevestigd, dat het nooit in iemands hoofd zou opgekomen zijn, ruzie met hem te zoeken. Zijn verdiensten waren dan ook opvallend genoeg. Het grootste deel van zijn prestige dankte hij misschien aan de betrekkelijk groote onafhankelijkheid die hij genoot en die de anderen, in een huisgezin met een waakzame vader en een bezorgde moeder, tamelijk vreemd was.

Leo Furkins woonde met zijn tweelingzuster in bij zijn grootmoeder, een goedig mensch, die het met haar kleinkinderen heel gelukkig stelde, hoewel zijzelf door Leo op kalme, autoritaire, nochtans vriendelijke wijze geregeerd werd. De kleinzoon die zich, naar zijn eigen meening, op verstandige, filosofische wijze wist te gedragen, duldde dan ook in zijn doen en laten geen tusschenkomst van zoogenaamde groote menschen. Dat alles belette niet dat hij voor zijn grootmoeder een heel voorkomende, gedienstige jongen was, waaraan ze trots en genoegen beleefde. Ik herinner me nog, hoe ze - Leo was tien jaar oud misschien - zijn bezadigde tegenwerpingen (Hoor eens Grootje... Grootje, versta me nu eens goed...) zoo rustig en natuurlijk opnam, waar ze mij thuis integendeel een oorvijg hadden gekost.

De moeder van Leo was niet gestorven. Het is zelfs mogelijk dat ze nu nog leeft, wellicht in den vreemde. Ik weet niet in welke zielsverhouding ze stond tot de vader. Alleen wist Leo me eens te zeggen, dat hij en zijn zuster kort na de geboorte door hun moeder verlaten werden. Er bleef de vader toen niets anders over, dan hen aan de medelijdende grootmoeder toe te vertrouwen. Hijzelf had zijn betrekking op een schip van de Compagnie Maritime du Levant en ondernam reizen van twee, drie, soms vier

jaar, zoodat het Leo moest blijken, dat zijn vader van geen beteekenis in zijn leven zou zijn. Vanaf Leo's vijftiende jaar is die vader - ook na zijn dood - een gewichtige rol gaan spelen in het leven van zijn zoon. Mij ten minste komt het zoo voor, teoordeelen naar wat Furkins me twee weken geleden verteld heeft. Het was een vertelling, - waarlijk!

De betrekkelijke onafhankelijkheid die Leo genoot of die hij, beter gezegd, had weten te veroveren, straalde door in al zijn doen en laten, zelfs in zijn kleeding zou ik meenen. Ik weet nog best, hoe hij er op negenjarige leeftijd reeds zoo flink en sportief kon voorstaan, en hoe ikzelf me naast hem, door de kleeding, die me zoo juist, maar als een echt kind, voor die leeftijd paste, zoo kinderachtig en dan ook zoo beleedigd en schuchter kon voelen. Die uiterlijke minderheid werd me echter nooit door mijn vriend verweten. Ook liet hij 't me nooit op pijnlijke manier verstaan dat ik, ook verstandelijk, moeilijk de vergelijking met hem kon doorstaan. Mijn eenige verdienste, waardoor hij zich tot mij moest aangetrokken voelen, hing samen met onze gemeenschappelijke neigingen en overtuigingen en de lust die ons dreef naar het oplossen van dezelfde problemen. In lektuur en vroegrijpe beschouwingen streefde hij me nochtans ver voorbij, terwijl ik hem meestal, als de geliefde meester, eerbiedig in het spoor volgde. Als elfjarige knaap had hij, door kortstondige omgang met zijn vader, begrippen van Engelsch vergaard, die hem wonderlijk wel bijbleven. Hij was voor zijn leeftijd tamelijk wel met het Fransch vertrouwd. Mogelijk kunnen hem gesprekken met de Waalsche Maria Leroux - de jonge weduwe die het kwartier boven het hunne betrok - van praktische steun zijn geweest, zoodat hij met vrucht een Fransche volksuitgave van duizend bladzijden - La Science Populaire - kon doorlezen. De werken van Jules Verne las hij niet uit uitsluitende drang naar avontuur, want bij elk van die boeken wist hij me toen belangwekkend kommentaar mee te deelen, en ik herinner me nog ontwerpen van de maanprojektiel en de luchtballon, die hij, naar opgaven van de schrijver, als schaalteekening uitvoerde.

Tot nog toe heb ik geen grondige verklaring van de vroegrijpheid van de knaap Furkins kunnen opdiepen. Wel kwam me nu eens deze, dan gene veronderstelling te binnen, die me echter maar gedeeltelijk kon bevredigen. Na het levensverhaal dat Furkins me bij mijn laatste bezoek te hooren gaf, kwam het me voor, aan de jonge weduwe Maria Leroux een groote, hoewel onrechtstreeksche invloed op zijn geestelijk leven te moeten toekennen.

Op twintigjarige leeftijd maakte ik me de vleiende voorspiegeling de intellektueele hoogte van mijn vriend benaderd te zijn. Ook uit mij immers zou zich een persoonlijkheid van beteekenis ontbolsteren...! Dat gevoel werd sterker in mij, naarmate ik rond die tijd van de poseur in Furkins meer en meer bewust begon te geraken. Als elektrotechnikus op een fabriek van de Bright Motors, scheen Furkins zich vurig voor de mechanica te interesseeren. Hij wierp zich hardnekkig op het nastreven van verbeteringen en uitvindingen. Een drietal malen besprak hij danig geestdriftig met mij het uitgewerkt plan, nu van deze, dan van gene konstruktie die in zijn oogen een merkelijke vooruitgang in de auto-nijverheid beteekende. En driemaal, na praktische uitvoering van zijn objekt, bleek hij met de een of andere faktor - die een streep door de uitvinding gaf - geen rekening te hebben gehouden. Telkens, en de derde maal meer dan te voren, dacht ik dan ook, met een zekere misnoegdheid over mijn vriend, aan de ‘zinlooze’ geestdrift waarmee hij zijn vooropstellingen verdedigd had. Het is dan ook in die dagen, dat in mij het bewust geloof aan de poseur ontstaan is. Wat mij in dat geloof versterkte, was de schijnbare kalmte, die Leo telkens bij de desilluzie aan de dag lei en waaruit ik nogal voorbarig besloot dat mijn vriend het met zijn bespiegelingen zelf zoo ernstig niet voor had. En toch zou, dan ook tot mijn vreugde, datzelfde geloof weinige jaren later voor lange tijd weer onderdrukt worden. Toen Leo drie en twintig jaar oud was, liet hij een verbetering breveteeren. Ditmaal was zijn voorspiegeling niet ijdel gebleken. Ook zou zijn werk met een waar finan-

cieel succes beloond zijn geworden. Maar zonder ondervinding van de knepen waarmee fabrieksbesturen een uitvinder om de tuin weten te leiden, werd hem zijn verbetering voor de prijs van tienduizend frank afhandig gemaakt. Mijn vriend had de zeldzame kracht zonder wanhoop of ziekte de tegenspoed te boven te komen. Schertsend meende hij zelfs - maar ik weet niet in hoeverre hij hierin met zichzelf tot akkoord ging - deze eerste technische verwezenlijking als een proefstuk, als de inleiding tot zijn ‘schitterende’ loopbaan te moeten beschouwen.

Zijn flegma was er volstrekt op gericht onze bewondering voor hem te verhoogen. Die eigenschap bleek me, vroeger vooral, heel geschikt samen te rijmen met de liefdevolle belangstelling van Leo voor technische verschijnselen. Bij eerste beschouwing is men er toe geneigd, de uitvinder te plaatsen in het teeken van kalme vastberadenheid en houdt men in het geheel geen rekening met de ontroering die aan elke scheppende arbeid ten gronde ligt. De fabel van een tegenstelling tusschen de kunstenaar - op en top gevoelsmensch - en de geleerde, de uitvinder - een geduldig en vooral zakelijk waarnemer van de natuurverschijnselen - is lang uit de mode. Dat Faraday er genoegen in vond gelegenheidsgedichten te maken, lijkt niet zoo verwonderlijk meer. Maar toch duikt nog wel eens - vooral bij de gedachte aan de Edison-figuur - de oorspronkelijke neiging op, objektiviteit, kalmte, effen geduld en gelijkmatige volharding aan de basis te zien van de geniaalste uitvinding of ontdekking. Reeds vroeg had ik in Leo die klare koelheid van een bankiersdenken vermoed. Ook voor mij, die er prat op ging met hem in intimiteit te denken, weerspiegelden zijn effen, bruine oogen, waarin men niet diep kon blikken, de geslotenheid van zijn diepste binnenste. Maar duidelijk straalden ze een vastheid van karakter, waarvan het geheim in de ziel bewaard zat, en die, naar ik meen, meer dan eens naar de veropenbaring van een kalme woestheid neigde. Ik moet hier bekennen dat meestal, in oogenblikken dat ik getuige was van zijn onverschrokken prestaties, het geloof aan de poseur

in de grond van mijn onbewustheid begraven lag en enkel de drang in me leefde, hem te aanvaarden als de niets ontziende held, - die drang alleen, en het geluk, te mogen leven in de schaduw van een grenzelooze stoutmoedigheid. Ik heb hem in die oogenblikken in staat gedacht tot elke daad, waarop de koelste beschouwing de stempel van zijn goedkeuring had gedrukt. En nu nochtans, na dat laatste bezoek, nu het onverbiddelijk beeld zich opdringt aan mijn geest, nu vrees ik waarachtig, nu doet het me pijn, hem als de Napoleon van mijn droomen te moeten aanvaarden. De vertelling - dat blijft, naar ik meen, wel het treffendste woord - waarop ik die avond, nu twee weken geleden, vergast werd, komt me al meer en meer in haar bijzonderheden als waarachtig voor. Feiten uit het ver en nabij verleden zijn daar om haar als werkelijkheid te doen aanvaarden. Van de nietsontziende Furkins, die ik die avond leerde kennen, was me reeds vroeger de sombere zielsaktiviteit bewust geworden, en klare herinneringen die ik, ondanks hun klaarte, vergeten dacht, zijn me de laatste dagen weer te binnen gekomen.

De geestelijke vooropstelling van een daad, die voor Leo eenige bekoring kon hebben, zette zich om in een vurig, bijna pathologisch verlangen, waaruit de daad dan ook onvermijdelijk voortvloeide. Er komt mij als illustratie van die karaktertrek een onvergetelijke gebeurtenis te binnen welke mogelijk van ons tiende levensjaar kan dateeren. De heerlijkste speelplaats vonden we in die tijd op de stadswallen, in de nabijheid van de W...sche poort die onder de aarden massa van de wal doorgebouwd stond. Alleen de gevel met het fronton trad uit de wal naar voren. Het was er eenzaam in de nabijheid van die stadspoort, - een uitgelezen verblijf voor ongehoorde daden, - want ze was niet, lijk de andere stadspoorten, voor de voetgangers of het vervoer toegankelijk. Van voren en ook van achteren, waar ze op de brug over de vesting uitgaf, was ze altijd door de zwarte, ijzeren deuren gesloten. De brug zelf was niet door het publiek te bereiken, want aan de eene kant van de poort stond op de wal prik-

keldraad gespannen, terwijl de overzijde werd ingenomen door ik weet niet welke krijgsgebouwen, die uit de aarden wal vooruitstaken. Vanaf de overzijde, waar we vóór de prikkeldraad stonden, kwamen die lage, kale, duistere steenmassa's ons voor als geheimzinnige verblijven, en gaarne hadden we geweten wat er daar achter die grauwroode muren mocht omgaan. De vuile vensters leken ons van op die afstand ondoorzichtig en zwart. We hadden er veel voor gedaan, om met kippevleesch op het lijf, op een van die smalle, arduinen vensterbanken te mogen staan en even naar binnen te blikken. Maar de gissingen bleven hun gang gaan, gissingen die ons hoofdzakelijk door fantastische lektuur en avontuurlijke spelen werden ingegeven. Het dichtst bij de werkelijkheid stond de niettemin valsche veronderstelling, dat die duistere gebouwen, die er zoo onnoemelijk somber en drukkend uitzagen, als soldatengevangenis moesten dienen.

Eens, onder kameraden, waaronder ook Leo, stelde ik een middel voor, om onze nieuwsgierigheid te bevredigen. Het was mezelf reeds, terwijl ik er aan dacht, tamelijk fantastisch voorgekomen en het werd door mijn makkers op spotgelach onthaald. Boven op de vijftien meter hooge poort stonden, aan weerszijden van het fronton, twee arduinen bekers. Ik opperde de mogelijkheid, rond de beker, die het dichtst bij de overkant stond en die gemakkelijk over de aarden wal te bereiken was, een lange koord te bevestigen, waarlangs men zich naar beneden zou laten zakken. Aldus zou men een viertal meters van het naaste venster verwijderd zijn en was er allicht mogelijkheid meer te zien en te weten dan ons nu was toegelaten. 's Anderdaags, toen we ons in de namiddag weer boven de W...sche poort bevonden, werd er geen woord gerept over mijn voorstel van de vorige dag. Maar na eenige tijd bemerkten we dat onze kapitein Leo Furkins, die zich kalmer en stilzwijgender gedroeg dan ooit, in zijn eentje op de hooge arduin tusschen het fronton en de beker was gekropen en aandachtig de diepte daar onder zich scheen te peilen. Eindelijk vroeg hij een van de makkers hem zijn rugzak te reiken.

Daaruit haalde hij een minstens twintig meter lange waschlijn te voorschijn. Eigenlijk bestond ze uit een viertal stukken, die hij op tamelijk geleerde wijze aan elkaar had geknoopt. Toen hij een lus rond de beker trok en de koord in de diepte hing, werd zijn plan ons duidelijk. Allen werden we angstig, we riepen hem toe, gansch ontzet - want we kenden Leo genoeg, om te weten dat hij geen komedie speelde - en enkelen smeekten hem schreiend, terug bij hen te komen, alsof ze met zekerheid wisten, dat ze hem van achter de arduinsteen niet meer zouden zien weerkeeren. De oudste van de bende dreigde zelfs in alle spoed de politie te verwittigen. Het is best mogelijk dat onze ijver om Leo te weerhouden hem er nog meer toe neigde zijn voornemen ten uitvoer te brengen, want om zijn zwijgende mond speelde een glimlach die tegelijk beslotenheid, verzet en een zekere vreugde verriedt, een vreugde die ik precies van hem kende, waarvoor ik altijd een beetje bang ben geweest, de vreugde vóór het gevaar, de vreugde in doodsverachting. Alles wel overdacht, rekening houdend met de besloten, wakkere en tegelijk bespiegelende geest van Leo Furkins, komt het me niet onmogelijk voor, dat deze tienjarige knaap, heel bewust van de tragische omstandigheid die hij zich schiep, zijn leven op het spel zette. We zagen hoe Leo, met de rug naar de diepte gekeerd, neerhurkte op de arduinsteen, dan langzaam de beenen en het onderlijf van de rand liet zakken, en hoe hij ten slotte nog enkel op de voorarmen steunde, gereed om de koord te grijpen. Langer konden we niet toekijken. Ikzelf heb het hoofd niet achter de steen zien verdwijnen. Ik hield het niet uit en gillend meen ik - met het doodelijk benauwend gevoel in mij alsof ik neerstortte in een heel diepe put - ben ik van de wal naar beneden gestormd. Inderdaad vluchtten we allen weg van Leo, met het verlangen aan een afgrijselijke gebeurtenis te ontkomen, waaraan we allen in dat oogenblik vreesden schuldig te zijn. En toch... instinktmatig waren we langs de vestingkant geloopen tot bij de prikkeldraad, waar we Leo weerzagen, die traag en met blijkbaar koele behoedzaamheid telkens

lager en lager greep. Op een afstand van ongeveer tien meter zagen we de koord nog zoo dun als een draad, waarvan we seconde voor seconde vreesden dat hij ging breken. Toen Leo met de voeten op hoogte hing van de bovenrand der ijzeren deur, begon hij met de beenen voor- en rugwaarts te schommelen, tot een tamelijk groote slingerbeweging hem toeliet, een ware akrobatische evenwichtstoer te verrichten, namelijk een hangsprong te doen, waardoor hij in evenwicht op de bovenrand van de deur onder het poortgewelf terechtkwam. In een spanning die me bijna bewusteloos maakte van angst, volgden we een tweede, vreeselijke slingerbeweging. We bemerkten vooraf, hoe Leo zich de koord enkele malen om de rechterarm en -pols wond. Dan, met een krachtige afstoot, sprong hij van de deur in de ruimte vooruit. Hij zwaaide een heel eind terug onder het gewelf. Twintigmaal, in mijn herinnering, herhaalde zich de beweging, waarbij Leo, telkens met een krachtige afstoot op de rand van de deur, al dichter en dichter naar een zwart venster van een der lage uitstekende gebouwen toezwaaide. Elk oogenblik meende ik de katastrofe nabij. Tusschendoor kreeg ik gruwelijke invallen die mijn angst tot waanzin dreigden te steigeren. Zoo stelde ik me voor dat de koord, door de krachtige wrijving tegen de beide arduinranden, boven bij het fronton en ook aan de onderrand van het gewelf, een merkelijke sleet onderging, zoodat me door een dergelijk feit - niettegenstaande de mooiste akrobatie - de dood van Leo beslist was. Wellicht gelooft men, dat ik mij in die oogenblikken van de vriendschapsverhouding tot Leo scherp bewust moet geweest zijn en in mij wel pijnlijk de vrees moet geleefd hebben mijn vriend te verliezen. Het mag ongelooflijk klinken, maar ik meen niet, dat ik in die oogenblikken dacht aan Leo, vooral niet aan de vriend en wat hij voor mij beteekende. Ik was eenvoudig het voorwerp van een onbepaalbare, abstrakte angst. Ten slotte kon Leo met de linkerhand een uitstekend muuranker grijpen en met de nog verder zwaaiende voeten post vatten op de vensterbank. Hij had echter de tijd niet om naar binnen te kijken. Rechts boven het

venster bevond zich in de muur een opening, die door een houten luik gesloten was. Nog geen seconde stond mijn vriend op de smalle vensterbank, of er gebeurde iets, waarbij sommige makkers een kreet van afgrijzen slaakten. Enkelen sloegen op de vlucht. Anderen, waaronder ikzelf, stonden door schrik lijk aan de grond genageld en als gemagnetiseerd zagen we toe. Het luik ging plots naar binnen open en een bloote arm greep de koord die schuin voor de opening hing. Wat er kort op volgde hadden we nog minder verwacht. Leo, die opkeek, gaf met de kneukels van zijn gebalde linkervuist een zoo hevige slag op de geheimzinnige hand, dat deze onmiddellijk losliet en mijn vriend veroorloofde, terug de ruimte in te zwaaien. Verbazend genoeg op het eerste zicht, werd het luik zonder verwijl weer gesloten. Toen het geweld van de slingerbeweging geluwd was, begon Leo, die nu, naar zijn trage, doch altijd energische bewegingen te oordeelen, zeer vermoeid was, een zware arbeid. Om zijn houvast te verzekeren, sloeg hij, bij elke klimbeweging, de rug van de pols achter de koord alvorens deze te grijpen. Wat duurde de terugtocht lang! Welke kracht, welk geduld, welke behoedzaamheid kon die tienjarige knaap van zichzelf niet eischen! Een hoop, waaraan ik eerst zelf niet gelooven kon, begon nu te leven in mij. Tegelijkertijd drong nu ook, boven mijn angst uit, het gevoel van mijn sympathie voor Leo tot me door. Nog vóór mijn vriend de rand van de arduinlijst bereikt had, klonken plots kreten van de enkele makkers die boven op de wal waren gevlucht: ‘Een schacht! een schacht...!’ Uit een van de meer verwijderde krijgsgebouwen aan de overzijde was een soldaat te voorschijn gekomen, die in de verte snel de wal opkroop, blijkbaar met het inzicht over de poort naar ons toe te komen. Hij had echter nog een heel eind te loopen. Indien Leo zich niet bijtijds uit de voeten maakte, was er veel kans voor, dat hij de man daarboven nog ontmoeten zou. Wijzelf vonden het nu reeds noodig, het hazenpad te kiezen. Zonder meer - ja, wat hadden we kunnen doen? - lieten we Leo aan zijn lot over. Na enkele minuten ech-

ter kwam hij ons hijgend achterna geloopen. De soldaat had hem gemist. Mijn vriend had nog juist de tijd gehad om zijn koord niet in de steek te laten. Zijn handen en polsen waren door het snijden deerlijk toegetakeld. Niet Leo alleen, maar allen voelden we ons uitgeput; wij meer door emotie dan door lichamelijke inspanning. Allen zwegen we, somber, met een angstig voorgevoel, dat de herinnering aan die gebeurtenis nog lang en drukkend zou nawegen. Bovenuit de ebbe van een bezinkende emotie voelden we, bij dat zwijgzaam samenzijn, eenzelfde gemeenschappelijke bewondering, zooals men die ternauwernood voor een makker ondervinden kon. De autoriteit van Leo Furkins was voor goed en afdoend gevestigd.

Ik begrijp niet, hoe ik na die enkele gebeurtenis uit onze kinderjaren nog eenigszins aan Leo Furkins kon twijfelen. Moest ik hem vanaf dat historische oogenblik niet tot de uitvoering van de gewaagdste voornemens in staat achten? Waarom toch bleef me immer die neiging bij, ietwat aan de poseur in hem te gelooven? Ben ik mogelijk, als kind, jaloersch op hem geweest, zonder mezelf van dat gevoel rekenschap te geven? Zoo echter moet ik - op het oogenblik waarop ik deze bladzijden schrijf - die steeds bestaande neiging niet trachten te verklaren. Die neiging immers is in mij tot een waarachtig verlangen gegroeid: ik offerde er inderdaad veel voor, in de poseur Leo Furkins te mógen gelooven! Nochtans, na de ontmoeting en het kort gesprek, eergisteren, met Alex Vervoort, lijkt me daartoe niet veel kans meer te bestaan.

Ik zie nu, me dunkt, de ware gedaante van Furkins voor me. Waar, doch levend waar, onbegrijpelijk dus, en niet zooals ik me dat door redeneering zou kunnen verduidelijken. De mogelijkheid blijft uitgesloten, mij met de ziel van die vriend ook maar een seconde te vereenzelvigen en haar begrijpend te doordringen. Veel gebeurtenissen zijn mij uit het leven van Furkins bekend, maar ik blijf ten slotte onmachtig, daaruit zijn wezen te verklaren. Ik kan niet gelooven, dat ze groote invloed op zijn karakter uitgeoefend hebben. Elke herinnering leidt er me toe Furkins

als karakter - ook als kind - sterk en eenzaam te zien, veeleer gesloten en als drager van kleine en groote levensgeheimen, waarvan hij er me nu, bij mijn laatste bezoek een gewichtig heeft toevertrouwd. Met welk doel? Wat noopte hem er toe daarover zoo openhartig te spreken? Ik weet niet zoo juist meer wat er na zijn bekentenis in mij omging. Het kwam me voor, alsof ik mijn vriend moeilijk nog langer mijn vriend kon noemen, hoewel niet hierdoor, dat ik hem oordeelen wilde vanuit het standpunt der burgerlijke zedenleer. Ik dacht er overigens niet in het minst aan, kritiek op zijn zonderlinge handelwijze uit te oefenen. Maar, op het oogenblik dat ik afscheid van hem nam, was het mij, alsof hij reeds onbereikbaar ver van mij verwijderd stond en dit onwezenlijk afscheid voor mij een eeuwig vaarwel moest beteekenen. Hoe moeilijk en pijnlijk zelfs vormt zich in mij nu de gedachte aan een mogelijk weerzien en aan hetgeen we elkaar, na dat laatste noodlottig onderhoud, nog zullen vertellen... Ja, natuurlijk, er bleef me de hoop dat Furkins me wat voorgelogen had. Doch hoe was het mogelijk dat hij zich opzettelijk in een zoo afgrijselijk daglicht kon stellen...! Aan die laatste hoop, de gedachte namelijk van een onzinnig opzet, bleef ik me, met afschuw en wanhoop in het hart, vastklampen. Gisteren echter, bij de ontmoeting van Alex Vervoort, werd mijn laatste geloof in de poseur de kop ingedrukt. Voor eeuwig werd, in mijn oogen, het karakter van mijn boezemvriend versteend door dezelfde benijdenswaardige macht, die hem toeliet te handelen zonder tusschenkomst van een geweten, waarin hij zeker niet geloofde. Doch ter zake:

- - - - - - - - - - - - - - -

Gisterennamiddag ontmoette ik Alex Vervoort in de Kempenstraat. Ik bemerkte hem aan de overzijde. Terwijl ik hem aankeek en moeite deed om zijn aandacht op mij te richten, kreeg ik de onaangename gewaarwording dat hij me onopgemerkt wilde voorbijgaan. Kort na de dood van zijn zuster Elza was Alex met zijn ouders naar Mechelen verhuisd en sedertdien had ik hem niet meer weergezien. Dat hij me, na een driejarige afwezigheid niet zou her-

kennen bleek weldra onaannemelijk. Mijn poging om hem te begroeten moet hem op een gegeven oogenblik te geweldig geweest zijn, want opeens keerde hij me het volle gelaat toe en met een glimlach, waarin ik weinig aangename verrassing of open vriendelijkheid herkende, kwam hij naar me toegestapt. Alex heeft mogelijk nu de leeftijd van vijf en dertig bereikt. Gisteren kwam het me voor - zooals ik dat vroeger niet in hem had opgemerkt - dat hij een man was, niet meer de jonge man, maar de hardnekkige man, die de noodzakelijkheid van lijden en strijden aan den lijve gevoeld heeft. De laatste drie jaar hadden hem ouder gemaakt. In zijn oorspronkelijk goedig gelaat stonden nu sommige trekken lijk door een zekere hardnekkigheid strak gespannen. Hij sprak, me dunkt, minder luid en zeker minder geestdriftig dan vroeger. Zijn toon klonk tegelijk berustend en sarkastisch. Ik voelde me in het begin van het gesprek, - terwijl we staan bleven, als gereed om weer spoedig afscheid te nemen - als door een plots koud bad, eenigszins benauwd. Ik trachtte een paar onhandige woorden vriendelijk te doen indringen en geloofde terzelfdertijd op een gemelijke onverschilligheid te stuiten waarvan ik verwachtte dat ze me seffens op hoongelach zou onthalen. Tegen die akelige voorspiegeling in begon Alex me, van minuut tot minuut, vertrouwelijker te bejegenen, alsof het hem van langsom meer onmogelijk werd, zijn vroegere gezellige vriendelijkheid onder een schijn van hardnekkigheid te verbergen. Intusschen was hij reeds een eind weegs met me voortgewandeld, waaruit ik met een zoete geruststelling opmaakte, dat mijn gezelschap hem toch niet heelemaal onaangenaam moest zijn. Onder het ophalen van blijde herinneringen stelde Vervoort me de vraag:

- Hoe maakt het je beste vriend Furkins?

Ik voelde me zoo opeens pijnlijk door die woorden getroffen, want onder die ‘beste vriend’ stak weer het zonderling sarkasme van Alex het hoofd op, sarkasme dat ditmaal, zoowel aan mijn adres, als aan dat van de ‘beste vriend’ gericht scheen. Ofschoon ik het niet noodig achtte mijn vriend tegen insinuaties te verdedigen, voelde ik me-

zelf toch ook in zijn persoon eenigermate beleedigd. Mijn antwoord, hoewel vaag en ontwijkend, klonk dan ook koel, en aanmatigend voegde ik er aan toe, dat ik mijn beste vriend pas veertien dagen geleden bezocht had. Daarop kaatste Alex mij een antwoord terug, waarbij ik me, als de plots ontdekte medeplichtige van een misdadiger, bleek voelde worden.

- En heeft hij je nog altijd niet toevertrouwd, hoe hij mijn zuster vermoord heeft...?

Ik herkende die bijtende, hoonlachende stem niet meer. Hij had zonder een enkel begeleidend gebaar gesproken, doch innerlijk scheen hij ten prooi aan een vreeselijke opwinding, die zich duidelijk uitsprak in de trillende spanning van zijn gelaatspieren. In de oogen lichtte een vonkje van onbeheerschte woede. Instinktmatig voelde ik, hoe de gemoedstoestand, gedurende een halve minuut dat we zwegen, Alex als een onontkoombare aanval bleef beheerschen.

- Je moet het me vergeven, zei hij eindelijk, veel kalmer, doch beslist: Ik weet niet zoo juist hoe het er in zijn binnenste uitziet, maar uiterlijk en voor zoover ik oordeelen kan, is Furkins een schurk.

Wel wetend waarop Alex zinspeelde waagde ik het niet die bewering te weerleggen. Hoe dikwijls ben ik vroeger door de nieuwsgierigheid gekweld geworden, te weten wat er tusschen Elza Vervoort en Leo was voorgevallen! Wat eigenlijk de aanleiding tot de breuk tusschen beiden en ten slotte tot die verschrikkelijke zelfmoord is geweest, weet ik het nu inderdaad...? De mededeelingen van Alex hebben me althans toegelaten een duister verband te ontdekken tusschen die verleden liefde van Leo en de bekentenis die ik pas voor veertien dagen van hem hoorde. Over de tijd, kort vóór Elza's dood, heeft hij zich nooit jegens mij uitgelaten. Als vriend had ik lange tijd het gevoel, dat hij me een verrechtvaardiging van zijn handelwijze jegens Elza verschuldigd was, doch - hoe ver onze wederzijdsche vertrouwelijkheid ook strekte - hem daarop te wijzen, kwam me steeds voor als een gevaarlijke onkieschheid.

Op vijf en twintigjarige leeftijd was Leo met Elza Ver-

voort reeds over het jaar verloofd. Zij schenen me voor elkaar de meest geschikte echtgenooten toe. In Leo en Elza was een huwelijk naar het energisch ideaal van Nietzsche te verwezenlijken. Kon er voor hem buiten Elza een vrouw, voor haar buiten Leo een man bestaan, die de eerbied en liefde van zulke partij waardig was? Geschapen in zachtere toon als 't ware, maar krachtig en stralend, kon ze naar geest en ziel voor een zuster van Leo doorgaan. Zij behoorde niet tot dat genre van blonde, teeder-blauwoogige vrouwtjes die zoo hartroerend treuren kunnen om een verloren liefde. Nochtans was haar besef van eigen gezondheid en kracht geen hinderpaal voor de totale overgave, waarmee ze zich voor het leven aan Leo gehecht had.

Na de dood van Leo's vader (zoo vertelde me Ver-Voort) heeft Elza ten minste twee weken gewacht op hem. Hij was gewoon geweest haar twee- tot driemaal in de week te bezoeken, zoodat zijn lange afwezigheid haar nu zonderling begon voor te komen. Ongerust geworden, besloot Elza haar verloofde bij hem thuis te gaan vinden. Ze trof hem alleen. Bij het weerzien moet hij haar verbaasd hebben aangekeken, zooals ons dat wel eens tegenover een vreemde overkomt. Daar hij het voorhoofd bezorgd in rimpels trok, scheen het haar toe dat haar bezoek hem onaangenaam aandeed. Ze poogde hem daar een verwijt van te maken, doch toen zei hij beslist, hoewel zonder eenige ergernis, dat het uit moest zijn tusschen hen beiden. Elza die haar verloofde best kende en hem onmogelijk voor een opsnijder kon houden, bezwijmde om zoo te zeggen onmiddellijk. Toen ze weer tot het bewustzijn kwam, volgde een zeer kort gesprek, waarin Furkins haar nogmaals verzocht, het verleden ongedaan te maken. De laatste dagen had zich de overtuiging van hem meester gemaakt, dat hij haar in het huwelijk niet gelukkig zou kunnen maken. In diezelfde tijd waren er zielsveranderingen in hem voorgegaan, die hij haar, misschien uit eerbied, liefst niet zou verklaren. Dat was ongeveer alles geweest wat hij haar te zeggen had. Elza had echter met zulke bondige uitleggingen geen vrede gehad. Ze had van

hun liefde gesproken. Hij echter had met een zekere hardheid dat woord verzwegen. Zooals hij de toestand klaar en duidelijk afmaakte, scheen hij haar tot elke herinnering aan vervlogen geluk onbekwaam geworden. Ten slotte heeft Elza, die mooie, energische vrouw aan zijn voeten als een kind geschreid en geroepen. En wat heeft Furkins toen gedaan...? Als een gek heeft hij gelachen en haar bespot. Hij is ongeduldig en woedend geworden. Hij heeft gedreigd haar met geweld aan de deur te zetten.

Thuisgekomen heeft de jonge vrouw zich te bed gelegd en gedurende vier weken is ze niet op geweest. Toen ze pas hersteld was, heb ik haar tijdens een wandeling ontmoet. Ze heeft me toen gelukkig niet gezien, en ik heb het niet gewaagd haar te begroeten en te spreken. Ik herkende ze ternauwernood als schim van de krachtige, stralende vrouw die ze geweest was. Al die dagen, tot de dag van haar dood, is ze in Furkins en zijn liefde blijven gelooven. Ze is gestorven met de zekerheid dat haar Leo krankzinnig was geworden.

Dat was niet de meening van haar broeder geweest. Ook deze had zich aan een bezoek bij Furkins gewaagd, die hem als eenig motief van zijn zonderlinge handelwijze die geheimzinnige zielsveranderingen had voorgehouden. Alex liet zich nu zeer sarkastisch over die zielsveranderingen uit. In mijn binnenst heb ik er toen een beteekenis aan toegedicht, die heelemaal niet in het hoofd van Alex kon opkomen, waarover ik hem ook niet spreken wilde (ze zou hem al te sterk in de meening gestaafd hebben dat Furkins een schurk was) en die me precies te binnen kwam door de gedachte aan de omstandigheden, waarin de vader van Furkins gestorven was.

Het was Alex niet gelukt klaar te zien in de bedoelingen van Leo en, zonder de troost die hij zijn kwijnende zuster beloofd had, moest hij huiswaarts keeren. Een paar maanden nadien pleegde Elza Vervoort zelfmoord door vergiftiging. Sedert het definitief gesprek ten zijnent hadden de jonge vrouw en Leo elkaar niet meer weergezien.

Het raadsel van de breuk tusschen Elza en Leo moest

me nog lange tijd volledig onopgelost blijven. Ik waagde het nooit in onze gesprekken de naam van de doode te vermelden. Furkins bleef gesloten, als ware hij het graf zelf, dat het lichaam van de jonge vrouw onherroepelijk bewaarde. Een jaar na de zelfmoord moest me het geheim van de breuk nog geheimnisvoller voorkomen. Zijn zuster, waarmee hij na de dood van zijn vader nog enkele maanden alleen had gewoond in het huis op het Zuiderpleintje, was intusschen in het huwelijk getreden. Kort daarop richtte Furkins zijn aandacht op de dochter uit een eenvoudig, bijna arm werkersgezin en, binnen het tijdsverloop van drie maanden, trad hij er mee in het huwelijk. Ook de verklaring van die overijldheid - hoe zou ik het anders noemen? - is me nu pas toegekomen. De fantastische haast, waarin dit huwelijk voltrokken werd, moest me nog geheimzinniger voorkomen bij de gedachte aan de vrouw, die Leo zich tot levensgezellin gekozen had. De herinnering aan de mooie Elza Vervoort was me nog schrijnend bijgebleven en ik kon niet begrijpen, hoe in de geest van Leo dat jeugdig stralende beeld zonder wroegende herdenking kon verdrongen worden door de liefde - indien ik hier van liefde mag spreken - voor een vier jaar oudere, bijna leelijke, zelfs min of meer ziekelijke vrouw. Ik voel wel de wreedheid van een dergelijke vergelijking, die te hard uitvalt voor de lieve en goedhartige Jertha Malve. Zoo ik dat nu nog een geluk mag noemen, wensch ik haar van harte het bezit van een man toe, een man als Furkins, die ze verafgoodt als het heelal zelf, waarin ze met haar deemoedige goedheid de minste plaats, hoe schamel, hoe ellendig ook, voor haar nog te goed schijnt te vinden. Ik kan me voorstellen, men kon het haar overigens aanzien - terwijl men haar van verwelkte tot verfrischte, hoewel nog bleeke bloem, zag opleven - dat Leo Furkins in haar leven de eeuwig hernieuwde zonsopgang beteekent. Maar nimmer integendeel kon ik me voorstellen, dat mijn vriend in de bleeke, gelukkige straling van dat zoolang gekrenkte schepsel de warmte zou vinden, de stuwkracht naar de groote toekomst die hem blijkbaar te wachten stond. Het

kwam me voor, dat Furkins zich door dit huwelijk offerde aan een ideaal dat hem tot nog toe vreemd was gebleven. Maar hoeveel vage, duistere verklaringen ontmoetten elkaar wel niet in het kader van die veronderstelling. Doorheen de hypothetische warboel drong één groote, lichtende zekerheid naar voren: Furkins wou het verleden verloochenen; herinneringen - ik wist niet dewelke - moesten onmeedoogend om de hals gebracht worden, en daar het in zijn lijn lag, het kwaad door het kwaad te genezen, zoo moest een asketisch middel hem daartoe wel het meest geschikt voorkomen. Zoo ten minste heb ik zijn huwelijk begrepen, als gebeurtenis, die hij gezocht had, opzettelijk, juist omdat ze hem het geluk onmogelijk zou maken. De laatste bevindingen hebben mijn vermoeden versterkt. Ik geloof niet, zijn huwelijk met Jertha Malve verkeerd te begrijpen, wanneer ik het nu zie als een laatste gevolg van de omstandigheden waarin de vader van Furkins gestorven is. Hier gaat voor mij toch weer een licht van hoop op, waardoor ik mijn vriend niet heelemaal verlies, de hoop die me toelaat hem nog eenigszins als mensch - zooals ikzelf een mensch ben - te begrijpen, en ten laatste weer niet te gelooven in de verstoffelijking van zijn geest tot een blinde, doortastende, alle leven ontkennende vuist.

R. BERGHEN
(Wordt vervolgd)

Nog een dag met Eric

Na nog een nacht met overzeese dromen
en nog een morgen met een moe maar gaaf gebed
is met wat licht de stille man gekomen
en heeft het kistje naast uw wieg gezet.

Het meisje kwam uw blauwe peluw dragen,
uw bed van witte watten was gespreid,
toen aarzelde de man en wilde nog iets vragen:
- zijn handen waren weigerig en zwaar van spijt

toen zij u namen en u óvergleden:
een trage boog als een zeer lichte brug.
En toen gij eenzaam haar hebt overschreden,
uw moeder en uw vader riepen schrijnend u terug.

JAN VERCAMMEN

De Schaduw

II
(Slot)

De boekwinkel is gesloten. ‘Wegens ziekte’ zegt een papiertje aan de deur. Leo zelf heeft het geschreven met hoekige, duidelijke letters. Het is mij alsof hij met eigen hand zijn doodsbericht heeft geschreven.

Sedert mijn laatste bezoek is hij niet meer in zijn winkel geweest. Hij tracht te lezen in bed, maar gewoonlijk ligt hij, met het boek gesloten over zijn vinger, vóór zich uit te staren. Hij is graatmager geworden; ik voel een oogenblik zijn ontvleesde vingeren in mijn hand. Op zijn nachttafel staan de verdorde sneeuwklokjes. De dood is hier in de kamer.

Hij vraagt mij hoe hij er uitziet. - ‘Ik voel mij lichter, zegt hij, ik voel mij lichter op de borst; ik geloof wel dat ik nog zal opknappen.’

En dan spreekt hij over zijn boeken, maar zijn oogen dwalen weg van zijn gedachten en het wordt stil tot ik opsta en hem beternis wensch. - ‘Misschien ben ik op als gij terugkeert,’ zegt hij.

Ik denk in het naar huis gaan dat hij niets gezegd heeft van die vrouw. Met geen woord heeft hij ervan gerept. En nochtans ligt er niets anders in zijn gedachten, en ook ik dacht er aanhoudend aan terwijl ik bij hem zat. En al de beelden die mij in den geest hebben gestaan van de vrouw die den kus voelde op haar borst in den dronken zomeravond, werden tot een pijnlijk besef van de nietigheid van het verlangen dat de menschen een oogenblik kan verheerlijken in hun lichaam.

En ook 's avonds zag ik niet meer haar half open mond die luisterde naar de vreugde van haar lichaam. Ik zag het ingevallen gelaat van mijn jongen vriend. En ik zag de vrouw zooals zij liggen zal in de ongenadige leelijkheid van den dood.

Boven mij voel ik vanavond als een weldaad de kerk;

bij menige begrafenis heb ik mij ziek gevoeld door den reuk van verwording die in de dorpskerk hangt. De boeren dragen dien reuk in hun zwarte, stijve kleeren; die hangen een halve leven op de slaapkamer waar kinderen worden verwekt en waar de ouden zich in hun doodstrijd strekken. Dan is de geur van mijn warme, klare huis een verlossing.

Nu voelde ik de nabijheid van de kerk als een houvast in den angst die mij heeft aangegrepen. Het is eenzaam in mij; als ik ziek word zal het huis hol zijn in de vele onbewoonde kamers.

In haar huis zit de vrouw nu aan haar nooit voltooide handwerk. Zij was moederlijk en beschermend, zegde Leo. En stilaan voel ik haar schaduw naast mij; het leven krijgt zijn zin terug van elken dag.

Nu is het welhaast gedaan met Leo. Hij heeft mij aangekeken met oogen die schitteren van een ander licht dan dit van het leven. Ik heb aan zijn bed den angst gevoeld van den dood en de onvruchtbaarheid van het leven ingezien. Hij zal weldra sterven. Misschien is het nu zijn laatste avond. Een koude avond vol wind en geweldige stilte tusschen de vlagen. Nu ligt hij te staren voor zich uit; indien zijn oogen niet reeds toegedrukt zijn in het holle gelaat.

Ik heb aan zijn bed vandaag den strijd zonder einde bijgewoond die het lichaam steeds doet opstaan tegen de ziel. Het is ontroerend en vernietigend; hoever heb ik tot nog-toe van het leven gestaan dat dit alles mij nu plots overrompelt. Ik zit er onder gebogen; het is van zoo'n heldere kracht en toch zoo vol beschaming dat ik niet weet hoe ik het zeggen zal.

In de laatste dagen van zijn leven heeft die jonge man de gruwelijke bekoring geleden van de liefde die hij ongenoten is voorbijgegaan. Met de laatste golfslag van het leven kwamen in de herinnering aan de enkele uur met die vrouw alle mogelijkheden omhoog gebeurd die hij niet heeft willen zien.

Hij zou nu sterven. ‘Ik moet nu sterven,’ kloeg hij; hij jammerde. En nooit heeft zijn hoofd gerust naast een slapende vrouwegelaat. Hij wist niet hoe het was dit gelaat; zijn oogen keken ver voor zich uit, hij zag vormen en gestalten die hem in zwoele uren onrustig hadden gemaakt. ‘Zoo dikwijls heb ik het vóór mij gezien, zei hij zacht, en ik durfde er niet aan denken.’

En uit zijn handen was het leven zich reeds aan het terugtrekken. Is er een monnik die zoo zuivere handen heeft? Zij lagen loom en melkig op de deken. Eens hadden zij het hoofd van een vrouw omvangen, het hoofd van die vrouw. Nu stonden voor hem de ongekende vreugden van handen die een lichaam omklemmen, het geluk van zegevierende handen. En daar hij zoo lag verzonken in die laatste verlokking, vernederd door de laatste oproerigheid van het leven, liepen de tranen over zijn gelaat. En hij sprak tot zich zelf, juist alsof ik niet daar was, en ik luisterde naar hem en zag hem aan met ontzaglijken angst.

Het weinige dat hij zegde verruimde zich in mijn gedachten en ik onderging de smart van mijn jongen stervenden vriend. Ik weet niet of ik het ooit zal kunnen vergeten hoe hij daar lag en hoe schrikkelijk de onmacht is die ons tegenover het leven werpt.

Alsof dan de dood den kuischen angst van zijn kindsheid nog een laatste maal in hem opjoeg, kwam de twijfel over hem dat het weinige wat een vrouw hem ooit geschonken had hem bevlekken zou. En de schemerige warmte van de borst die hij gekust had trachtte hij weg te bidden uit zijn gedachten. Ik zag zijn lippen gaan in de koorts van zijn gebed, terwijl hij zijn oogen gesloten hield. En vele malen zei hij tot zichzelf: ‘Ik mocht het niet gedaan hebben.’

Het was alsof hij mij zijn biecht sprak en beschroomd tegenover het ontzaglijke van een menschenziel bad ik mêe met hem, zonder te denken aan mijn gebed.

Ik kan niet meer bidden nu ik alleen ben. In het afgrijzen voor den dood dat mij uit zijn laatste handdruk is bijgebleven, denk ik aan het leven dat rondom mij elken dag

ongestoord verder gaat. Land en menschen die vruchtbaar worden en verdwijnen. In dit beeld is leven en dood haast van eenzelfde waarde; het is aanvaardbaar, het neemt u op in den vanzelfsprekenden gang van seizoen, geboorte en begrafenis.

Maar niet zooals bij die jonge man die te sterven ligt, vernietigd door het onvervulde van het leven en de onrust van ongekende vreugden.

Hij is gestorven. Ik heb hem niet weergezien na deze laatste vertrouwelijke uren. De oude tante zei mij dat hij vredig en gelaten gestorven was. Mijnheer de onderpastoor was nog gekomen en Leo was daarna heel rustig geweest. Ik tracht mij voor te stellen wat in een geestelijke moet omgaan als de ellende en het verlangen van het lichaam hun onrustigheid in zijn gedachten brengen.

Te midden de vluchtige nieuwsgierigheid van het stadje is hij begraven. Het was een koude begrafenis; de baas uit de herberg aan den overkant, die wist dat Leo mijn vriend was, zegde veel goed van den aflijvige. ‘Een brave, vriendelijke jongen, zei hij, een beetje bloode; eigenlijk te verwonderen als men weet wie zijn vader was.’ En hij vond het jammer dat er nu geen boekwinkel meer in de stad was; ‘hoewel ik zelf niet lees,’ gaf hij toe.

Hoe onverschillig komen al de menschen voor die aan begrafenissen hun bedrijf hebben. En hoe dikwijls heb ik rondgekeken in de kerk of ik haar niet zag. Want zij is zoo vertrouwd geworden aan mijn gedachten dat ik rondkeek naar haar alsof ik ze herkennen zou. Er waren zeer weinig menschen in de kerk; haast geen vrouwen buiten een paar familieleden. Er was geen blonde vrouw; een vrouw van veertig jaar.

Ik heb aan de tante die Leo verpleegd had gevraagd of er veel bezoek bij hem geweest was. Neen, alleen de onderpastoor, de dokter en ik. Weet *zij* dat hij dood is; weet zij het nu in haar warme huis met het tuintje errond waar de heesters zoo tuchtvol groeien.

En bij het naar buiten gaan heb ik nog rond gekeken of

ik de vrouw niet zag die blond was en veertig jaar oud was. Hoe is dat een vrouw van veertig jaar?

Weer is het avond over mijn dorp. Het is koud en klaar. Deze maand word ik een jaar ouder.

Van den strijd dien mijn stervenden vriend voerde onder de schaduw van den dood, is nu in mij alleen overgebleven dit heimwee naar verzaakte vreugde.

Dat groeit in mij met de vernieuwing van de aarde. Ik zie die wondere klaarheid van de morgenden, die helderheid van het groen en ik speur den onrustigen drang in de jonge menschen, in de paarden die met edel verlangen de koppen opsteken. En de avonden zijn voor mij niet meer dit gelaten wegzinken in den tijd die onderbroken wordt door dichtgegrendelde deuren.

Ik heb dubbel zoolang geleefd als de schuchtere boekhandelaar uit het stadje. Mijn ziel is nooit zoo teeder geweest als de zijne; het geestelijke heeft in mij nooit zoo dadelijk gesproken als in dien jongen man. En meer dan hij onderga ik die wroeging om wat in mijn leven niet gebeurd is, en wat in mijn bereik is voorbijgegaan.

Alles wordt klaar en scherp in mijn herinnering; alles wat een man doet denken aan een vrouw. Ik weet nu de beteekenis van een langen handdruk en van oogen die gevestigd blijven zonder noodzakelijkheid. En ik hoor nu een bijzondere klank in vele stemmen die mij tot weerziens hebben gezegd.

Ik onderga de vreugden, die konden geweest zijn. Zij staan op rondom mij, ordeloos, onafzienbaar. En als ik loop door de akkers en de tocht zie van het water onder de brug dan klopt het leven harder in mij.

En ten slotte komt alles terug op de blonde vrouw die in haar late jaren de warmte van een zoo jonge liefde heeft rond zich gevoeld. In het onbereikbare van de jeugd is het mij alsof zij de eenige mogelijkheid is voor mijn onbehendige ouderdom. Ik zie haar dan naast mij; en ik zie haar handen onder den schijn van de lamp; ik voel haar zwijgen en haar oogen over mij. Moederlijk en bescher-

mend, zei Leo. Zoo kan ik haar niet zien; voor mij is zij trotsch als wie wil gewonnen worden.

Luider klinkt het gepraat van de mannen onder de linden van het kerkplein. Lente is het, lenteavond.

Er is een groot pak boeken aangekomen. Een laatste bewijs van Leo's vriendschap. Waarom die zoolang zijn achterwege gebleven weet ik niet. Misschien hebben de erfgenamen, na lang overwegen, gevonden dat het niet de moeite waard was om ze te verkoopen. Leo zelf heeft er mijn naam opgeschreven. Het geschrift is reeds vervuild.

Het zijn boeken die hij zelf liefst had; dikwijls hebben wij er samen over gesproken. Ik luisterde naar zijn geestdrift en weersprak ze niet. De boeken die de jeugd doen sidderen in het eerste genot van de schoonheid zijn niet deze waarin een man van mijn leeftijd de bevrediging vindt van zijn geest.

Ik lees erin omdat ik er iets van hem in weer zoek. Dit is zoo heel weinig. En die woorden van schoonheid, die verzen die hun aandoening uit zich zelf voorttelen, blijven voor mij zonder innigheid. Dit voorrecht van de jeugd, de lichte ontroerbaarheid van den klank, is uit mij verdwenen.

En te midden in den hoop steekt het zwarte boekje, *L'art d'assassiner les Rois*. Ik begrijp niet hoe hij dit waanzinnige geschrift heeft uitverkoren boven vele andere. Is er dan toch een hel in de zuiverste zielen? Ik blader erin en de zinnen die zoo hatelijk in mij hebben weerklonken zie ik terug. ‘Il avait été à la chambre des méditations, où les jésuites introduisent les plus grands pécheurs pour leur faire voir divers portraits espouvantables des diables sous diverses figures avec le prétexte de les réduire par là à une meilleure vie, ou plutôt pour ébranler leurs esprits.’

Ik zoek het verband; heeft die schuchtere jonge man met een stel duivels in zich rondgeloopen en het leven gezien door den angst van zijn vizioenen? Ik blader verder en een bladje papier valt uit het boek. Verzen zijn het, van Leo's hand.

Ik lees en de hitte slaat mij in het hoofd. Het is een hyste-

rische kreet naar het genot dat hij vermoedt en niet heeft gekend. Een brandende, heerlijke, onbeschaamde klacht; en het is alsof hij met die woorden bezit nam, in één oogenblik, van al de vreugde die de ziel doet opgaan in haar geheimzinnige eenheid met het lichaam. Toomloos en onhoudbaar als de roepstem van het mannetjeshert in de klinkende nachten van den parenstijd.

Stak dit papier in het boekje toen hij 't mij meegaf, de eerste maal? Ik herlees die woorden, en ik zie zijn gezicht weer, zijn gemarteld gezicht, als hij zei: ‘ik heb haar hart gekust.’

Onderaan het briefje staat een naam en een adres. Lucie, herhaal ik. De woorden die ik heb gelezen krijgen een dringender zin, nu zij vastliggen aan een naam. En het moederlijke, het beschermende wordt een bespotting. Daar is een naaktheid nu in die klacht die het gebaar van de omhelzing voor mijn oogen voltrekt. Het is als een doodsangst van genietingen.

Ik leg het boekje terzij. Het komt mij nu voor dat dit papiertje er reeds in lag toen ik het de eerste maal in de hand heb genomen; daardoor is die onnaspeurlijke angst in mij gevaren. Niet door het bedrijf van de duivels en hun schrikkelijk aangezicht maar door het demonische dat, misschien voor enkele oogenblikken maar, de ziel van dien jongen man geraakt heeft.

En weer ben ik de wegen afgedweild, al de wegen die naar haar huis voeren. Ik heb er voorbij gewandeld, voorbij dit huis, en gekeken in de vensters die blank en dood zijn, en in den tuin waar het zoo ordelijk is alsof er elk oogenblik bezoek moet komen.

Ik heb haar aanwezigheid niet gespeurd. Ik ben telkens weergekomen met een gevoel van neerslachtigheid. En die neerslachtigheid heeft mij vandaag naar het kerkhof gedreven.

Een heimelijk verlangen lag in mij dat op het graf van den jongen boekhandelaar bloemen zouden liggen waarvan ik alleen de beteekenis kende. Zij moest toch in de

eerste, nieuwe eenzaamheid die in haar leven was gekomen, de vlucht hebben genomen naar hem toe.

Het graf was naakt zooals de meeste rondom. De aarde had zich reeds getast, het was reeds opgenomen in het tijdlooze van het verleden. En terwijl ik toezag en ontgoocheld was door die vergetelheid, trachtte ik weg te denken van haar. Want het was toch om een teeken van haar aanwezigheid te vinden dat ik hier gekomen was. En mijn teleurstelling ging niet naar het herdenken van mijn dooden vriend maar wel naar die vrouw.

Ik kan er niet toe besluiten tot bij haar te gaan en haar het briefje te geven. Er komt een groote beschaamdheid over mij, als ik denk met welk gelaat zij die verzen lezen zal. En het is mij dan toch ook of het iets van haar is dat ik heb in het bereik van mijn handen. Het blijvende vizioen van haar gelaat dat verstard is in één oogenblik van vervoering. Want ik zie haar gelaat vóór mij in die uren; uit alle oogen waarin ik met onderdanigen weemoed heb gestaard is iets bijgebleven dat ik nu in die oogen zie.

Nu zit ik hier besluiteloos, versuft. De geur van den zomeravond omvangt me. Ik ben bij haar geweest.

Ik ging voorbij haar huis. Zooals ik vroeger bij Leo binnentrad ging ik nu voorbij haar huis. En plots, toen ik iets zag bewegen in de ruimte achter het venster kon ik niet verder. Ik voelde haar aanwezigheid zoo sterk dat ik niet verder kon. En toen ik de bel overhaalde was ik zoo kalm alsof ik hier altijd was geweest; de luide bel en de stilte waardoor ik het geruisch hoorde van haar naderen ontroerden mij niet.

Het is vreemd dat ik mij haar trekken nu niet duidelijk meer kan voorstellen. Enkele uren geleden was ik bij haar en ik zie haar gelaat als van verre. Ik stap rond mijn kamer; daar is geen vreugd in mij; de druk van haar hand voel ik nog; die was zacht en warm, en vriendelijk ook geloof ik.

De tijd die ik in haar huis doorbracht kan ik mij slechts onsamenhangend herinneren. Ik hoor duidelijk een zin, ik

zie een gebaar. Maar hoe het gesprek begon, hoe uit het eene woord het andere ontstond weet ik niet.

Ik zat in de kamer die helder was van de zon daarbuiten. Het was alsof ik daar sedert lang verwacht werd. Ik proef nog een koelen dronk water en zie haar hand liggen op het tafelkleed.

Het gesprek van de mannen onder de linden van het kerkplein is uitgestorven. Ik loop over het plein heen en zie hoe in de herberg het licht uitgaat. Een schoone doorschijnende nachtklaarte ligt over mij. Heel in de verte hoor ik hoe de laatste trein naar de stad toerijdt. Ik heb heimwee naar de beweging in de straten en naar het licht van de winkelramen. Mijn huis ligt achter mij, verloren in de duisternis van boomen. Ik keer terug, de vertrouwde eenzaamheid van vele jaren neemt mij op en vanuit het wijdopenstaande venster van mijn slaapkamer buig ik mij in den nacht.

Achter mij tikt mijn wekker. Het verschrikkelijke tijdlooze getik in den wegglijdenden tijd. Ik strek mij uit, het gezicht naar het open venster gekeerd.

Toen ik zegde dat ik een vriend was van den boekhandelaar die onlangs overleden is, keken haar oogen mij benieuwd aan en zij vroeg mij binnen te komen.

Wij zaten in een kleine voorkamer. Het had die ongezelligheid van de plaatsen die de aanwezigheid van den mensch niet kennen. Zij ook voelde het en op haar vriendelijk gebaar gingen wij in de woonkamer; luchtig en helder en vol van het ijdele, nuttelooze leven van een mensch alleen.

Zij vroeg mij niet waarom ik gekomen was. Het was alsof zij mijn bezoek onvermijdelijk vond. En wij spraken over den dooden jongen man.

Ik dacht aan Leo; zijn hevige teruggedrongen liefde scheen hier zoo noodeloos. Ik weet niet in hoever een vrouw kan huichelen maar uit haar woorden en den glans van haar gezicht kon ik opmaken dat mijn jonge vriend niet zoo heel veel voor haar geweest was.

- Hij was vriendelijk en braaf, zegde zij.

En zij begon almeteens vroolijk te lachen, zoo helder, zoo uit ganscher harte toen zij eraan toevoegde:

- En naïef dat hij was, en och god! zoo schuchter, zóó schuchter.

In deze kamer had de jonge man een oogenblik gekend dat als een brand in zijn leven had gestaan. Zij had zijn hand op haar borst gelegd. Die had er gelegen, in hulpelooze verrukking en dan hadden zijn lippen haar hart gekust. In het schemeren van den valavond had zij geluisterd naar de innigheid van zijn mond en naar de verwachting die in haar was opgestaan. En dit ééne oogenblik had den jongen man duizelig gelaten heel den korten tijd dien hij nog leven zou.

Hoe dikwijls had ik zelf dit oogenblik doorleefd. Ik had er de oogen bij gesloten en zóó beter het gelaat van de vrouw gezien in haar pijn en haar vervoering.

Nu viel dit alles weg in haar lichten vroolijken lach. Want daaraan dacht zij terwijl zij zegde ‘och god, zóó schuchter was hij.’

Ik zegde dan dat ik een briefje had voor haar en ik tastte mij af hoewel ik wist dat het thuis lag. Zij werd nieuwsgierig, maar ontroering kon ik aan haar niet merken. Ik moest weer komen en niet te lang wachten.

Toen zij mij de hand reikte aan de deur werd zij de beleefde dame die een vreemdeling uitlaat.

Nu kan ik ze niet meer zien met die oogen waarmee Leo ze had aangestaard. Tegenover haar werkelijkheid heeft de ervaring van mijn leeftijd haar recht herkregen. Alleen een jonge man kan zoo de sensatie van een oogenblik tot de vreugde van het eeuwige opvoeren.

Ik heb zijn briefje herlezen. Het klinkt nu ver, de drift die uit zijn woorden mij heeft opgezweept, dit ongestoorde verlangen en die schrei naar de vreugde van het lichaam, ver is dit alles.

Haar gezicht is nu zeer duidelijk in mijn geest. En de rustige, bruine oogen die in verwonderlijke tegenstelling

zijn met het blonde haar. Heel haar gezicht is gezond en de volle lippen zijn malsch en frisch.

Ik ken zeer weinig van vrouwen af. Wat ik gelezen heb in boeken met een roem van psychologisch meesterschap over het wezen van de vrouw geloof ik niet. Maar nu weet ik dat sedert ik die vrouw in den winkel van Leo zag staan, er in mijn leven een nieuwsgierigheid is gekomen die er niet in was.

En ik tracht nu het moederlijke, het beschermende te vinden dat mijn doode vriend in haar zag en dat hem zoo veel aarzelende vreugde schonk. Ik hoor ze dan lachen over zijn naïefheid; ik heb het gevoel dat de herinnering aan den kus die hem als een martelend en heerlijk symbool voorkwam, niet meer dan een lichte prikkeling in haar gedachten is.

Ik weet nog altijd niet of ik haar het briefje zal dragen. Ik zal mij onbeholpen en verlegen voelen om haar verlegenheid als haar oogen zullen rusten op deze regels. Hoe kan een vrouw dit ooit lezen zonder dat de golf van haar verhitte bloed naar haar hoofd slaat.

En toch ga ik er heen.

Ik maak een wijden omweg. En op het marktplein ga ik bier drinken in de herberg waaruit ik nu reeds maanden ben weggebleven. Waar Leo's boeken lagen heeft een dame nu een witgoedwinkel. ‘Een deftig mensch die geld heeft,’ zegt de baas. Licht linnen waarmee het lichaam in bedrieglijk mysterie zich hult; licht doorschijnend linnen waarmee de vrouw haar lichaam veredelt en streelt.

Ik zit daar over dit marktplein te kijken en onderga mijn verbeelding. Ik raad het lichaam van die vrouw in de broze hulsels van haar linnen. En de hijgende woorden van Leo's briefje krijgen gestalte in mij. Verzaming van woord en verbeelding veel meer dan van lichaam en begeerte. En in den tintelenden zomernamiddag ga ik verder.

Het is een van die dagen vol volledige schoonheid, waarop alles wat men ziet harmonisch schijnt tot elkaar. De weg die de schaduwen draagt en de boomen die onder de

zon staan in de bewustheid van hun lommer. Klank en licht uit elkaar ontstaan en naar elkaar gegroeid.

De koelte van haar huis nam mij op zooals een vijver het heete lichaam.

Ik zit nu op de plaats waar Leo gezeten heeft. Ze zit vlak in het wonderbaar geteemste licht. Het is alsof zij zoo een deel is van de glorie van dezen dag. Het briefje ligt geplooid onder mijn hand. Ik houd het er een oogenblik nog. Dan is het verloren voor mij; daarna brengt het misschien heimwee naar verzaakte vreugde in het hart van deze vrouw.

- Hier is nu dit briefje, zeg ik, het zijn verzen en uw naam staat er op; het zal dus wel voor u zijn.

Ik zie haar aan; zij neemt het briefje en legt het naast haar op tafel. Dan staat zij op en haalt een verfrissching. Ik ben alleen in de kamer, alleen met die verzen die nu zoo hulpeloos op dit papier staan, zoo nutteloos, zoo zonder beteekenis.

Zij kijkt ernaar; er komt nieuwsgierigheid in haar oogen; haar oogen lachen naar mij terwijl zij het opneemt en openvouwt.

- Ik wist niet dat het voor u bestemd was, verontschuldig ik. Want het is mij een benauwend gevoel dat ik in het geheim van die twee heb gekeken.

Zeer vluchtig, komt een rose schijn onder haar oogen. En zij kijkt mij aan, met zoo'n onschuldigen glimlach alsof het besef van die martelende kreet naar haar lichaam niet tot haar is doorgedrongen.

- Ik wist niet dat hij ook gedichten maakte, zegt zij. Wat een wondere lieve jongen hij toch was.

Ik zie de woorden van het briefje zeer duidelijk voor mij. Ik zie ze staan, alle, in zijn groote hoekige letters. En ik kijk naar den rood-gezonden mond van de vrouw; ik stel me voor hoe die zich bewoog onder den kus van mijn dooden vriend. En onder de borst die krachtig welft in het zomerkleedje heeft haar hart zijn slag meegedeeld aan de lippen van den jongen man. Alles schijnt mij onwezenlijk toe nu ik haar zie zitten met dit briefje voor haar.

Het is of zij voelt dat de woorden die haar, na zoo langen tijd, van een dooden lieven jongen bereiken een stilte heeft gebracht tusschen ons. Zij zucht en kijkt weemoedig naar buiten. Ziet zij nu zijn gelaat weer, zijn bleeke, verrukt gelaat? Dringt het verlangen van die woorden nu ook tot haar door in één zelfden zomerdag waarop zij hier in deze kamer bij hem was?

En wij spreken beiden over het verleden, over ons beider verleden. Ik niet zoo heel veel; ik heb haast niets te vertellen uit mijn leven. Het is kalm geweest en zeer vlug voorbij. Maar ik bewonder hoe de nietigheden uit haar jeugd en vrouwenleven belang krijgen in haar woorden. Hoe uiterlijk heeft die vrouw geleefd; zelfs haar liefde is niet doorgedrongen tot het innerlijke van haar leven. Zij vertelt lustig en los en zelfs de woorden van spijt die erin voorkomen glijden voorbij zonder dat ik ze speur.

En zoo komt de valavond vertrouwelijk over ons. Spreken over het leven en de schoone uren die erin zijn is het verlangen naar het leven en zijn geluk wakker roepen. En het half donker komt vanuit den tuin in het huis.

Toen zij het licht opstak bemerkte ik dat het heelemaal donker geworden was. Er is medeplichtigheid in dien eersten slag van het licht door den avond; de vrouw die daar nu zit is anders geworden. Onder het licht van de lamp is haar gezicht verteederd en haar lichaam staat nu in duidelijker lijn afgeteekend.

Wij worden gewaar dat wij ver van onze gedachten spreken. Wat achter hare woorden ligt weet ik niet. In mij krijgen de verzen van het briefje een scherpe en persoonlijke beteekenis. Zij klinken op in mij alsof mijn eigen geest ze had verwekt. En in dit opruischen van begeertevolle klanken stijgt duizeligheid naar mijn hoofd. Ik staar diep in haar bruine oogen die nu vol tintelingen zijn van het licht van de lamp en zij draagt mijn blik en glimlacht. Wij wachten beiden naar een woord, naar een gebaar, naar een hand die zich schuchter legt op een hand en er blijft rusten en dringend wordt.

De tijd gaat zoo heen, zwaar en langzaam. Tot ik opsta en wij ons naar den donkeren gang begeven. Even raken wij elkaar aan en blijven onbeweeglijk aarzelend in het duister. En het is mij of ik haar borst bewegen zie nader naar mij toe.

Daarna voel ik den koelen deurknop in mijn hand. De warme geur van den straatweg slaat mij tegen. En ik sta in den avond en hoor hoe zij mij goenacht en tot weerziens zegt.

Hier is het stil zooals bij mij in het dorp. Het is dezelfde aarde en dezelfde stilte. Ik verwijder mij langzaam. Het kerkplein met de linden houdt de zwoelheid gevangen die strekt van den kerkmuur tot tegen mijn huis.

Nu wordt bij haar licht aangestoken in den gang. Ik zie hoe zij de eenzame trap opgaat. Zij verdwijnt achter het geheim van haar gesloten deur.

Op dezen Zondagnamiddag zit ik aan het venster. Er is een zachte dagklaarte die door vele boomen heen tot mij komt. Zooveel jeugd heb ik vandaag zien voorbijgaan dat ik er behoefte aan heb iets jong rondom mij te voelen.

De jonge boerinnen zaten gelaten te bidden in de hoogmis; de zware gebedenboeken lagen stevig in hun handen. En als zij hun stoelen omkeerden voor de preek kon ik tientallen jonge gezichten zien opgeheven. Een wonderbaar gevoel van jeugd ging ervan uit, een gevoel van kracht en vruchtbaarheid; en ik overdacht welke woorden die kozen in de oogenblikken van hun verliefdheid.

Een paar dorpsmuzieken kwamen 's middags. De feestvreugde bestaat in een heen en weer loopen over de breede dorpsstraat. Naar de muziek wordt weinig geluisterd, maar in de herbergen is er groot lawaai. De meisjes die geen jongens in hun gezelschap hebben kijken verwachtend rond en hun onrust groeit naarmate de avond naderbij komt.

Ik zit hier als verloren te midden van dit warme, kortstondige leven. Het is bitter oud te worden met zoo weinig in de herinnering dat men herleven kan. En ik weet

niet wat mij weerhoudt om nu tot bij haar te gaan, in die kamer waar men van den tuin genieten kan, en naast haar te gaan zitten.

Daar zie ik haar het hek openen en als de bel klinkt ben ik aan de deur. Zij is verrast en glimlacht. En naast mij gaat zij door den koelen gang. Haar opgeschoten, volle gestalte naast de mijne; zij is gezond en sterk als ik. En wij zitten in den tuin waar de laatste klaarte van de zon zachter wordt tusschen de boomen.

Zoo vertrouwelijk spreekt zij. En zij kijkt rond met voldane oogen. ‘Gij woont hier goed en schoon,’ zegt zij. Zij neemt haar hoed af. Weinig gebaren zijn zoo vol overgave als deze; zij schikt heur haar dat schemert van blondheid en glimlacht als zij ziet hoe ik het bewegen van haar vingers volg.

Op het pad langs de dichte tuinhaag lachen jonge meisjes. Heel de vroege avond is ervan vervuld. Nu komt ons bedaarde praten, ons koele naast elkaar zitten mij oud en bedroevend voor. Ik geloof dat wij nooit dichter tot elkaar zullen komen dan wij nu zijn; ik weet dat zij dichter tot mij was toen ik ze gezien had in Leo's boekwinkel en toen zij leefde in mijn verbeelding in de avonden waarop ik mijn geluk verzon.

Ook zij is stil geworden. Hebben de jonge stemmen van de meisjes haar weemoed wakker gemaakt? Onze gedachten zwerven nu over het pad, het veld in waar de warme beschutting van den oogst staat. Jonge monden kussen er elkaar in de heimweevolle verte buiten het dorp.

- Wordt het niet te koel, vraag ik, en mijn stem klinkt afwezig in mijn eigen ooren.

Zij antwoordt niet en staat op. Wij gaan op het huis toe onder donkere plekken van loover. Onze kleeren ruischen tegen elkaar. Nog een wijle zitten wij in mijn kamer, twee menschen die elkaars ouderdom schatten in den angst voor de eenzame oude dagen. Wij hebben niet over Leo gesproken.

Ik doe haar uitgeleide. De avond omringt ons met weldadige stilte. Zij draagt haar hoed in de hand, het gelaat

lichtjes omhoog geheven als zocht zij de zachtheid van dit uur erop te laten rusten. En als zij mij antwoordt in korte zinnen is haar stem peinzend en gelaten.

Ik neem haar arm in mijn hand; ik voel de malsche warme welving in mijn vingers. En alsof zij dankbaar was drukt zij mijn hand lichtjes tegen haar borst. Zoo komen wij tot aan de brug; wij luisteren naar den klank van onze stappen over het hout; en als wij haar huis zien blijven wij staan.

- Goenacht, zeg ik.

Zij heft haar gelaat naar mij op, ik zie het geglim van haar oogen. Wij wachten een oogenblik, onbeweeglijk starend naar elkaar.

- Goenacht, zegt zij.

Onze handen hebben elkaar aangeraakt. Wij verdwijnen in den avond.

Ik blijf een oogenblik wachten aan het water. Ik hoor haar stap niet meer; alleen het schuren van het water door het riet. En dan trap ik luid klinkend over de brug.

FILIP DE PILLECYN

Nederland

De verdwenen Christen

Hij heette Wilhelm Dietrichs en was reeds tien jaar bij het Fransche vreemdelingenlegioen. Hij had zes veldtochten achter de rug in de Hooge Atlas, waarbij hij in het zonnige zuiden meer kou geleden had dan ooit in zijn geboorteplaats nabij Dantzig; hij had een detachement van vele maanden aan de rand van de groote zandwoestijn ondergaan, vanwaar niet enkel de manschappen maar ook de officieren half-getroubleerd waren teruggekeerd tengevolge van de dorst en de vereenzaming; hij had eindeloos veel en eindeloos lange wachtposten betrokken op de hooge met alfagras begroeide duinen van de Hammada, waar je een medemensch alleen tegenkomt als witte stip in de verte op een andere heuvelkam, en voorbijtrekkende ooievaars de eenige afleiding brengen; hij had in de lichte eikenbosschen van Mamora en de infernale wildernis van Ito in hinderlaag gelegen, weken en wekenlang, en geschoten op onzichtbare vijanden; één keer had hij het kampement gered door op een middernachtelijk uur, toen hij van de onverdraaglijke hitte niet slapen kon, zijn tent uit te sluipen en toevallig een troep omsingelaars te ontdekken, zoodat hij op tijd alarm kon slaan; het had hem een lintje en een korporaalsrang kunnen bezorgen, als hij wacht geweest was, en niet door een overtreding het zaakje ontdekt had; maar de wacht werd gedegradeerd en hìj mocht blij zijn dat hij er zonder verdere herrie van af kwam.

Dit was ongeveer alles wat de laatste tien jaar voor hem behelsden. Sergeant had hij niet willen worden; nog steeds haatte hij teveel alle gezag om zelf over zijn medeberoerlingen eenig commando te willen voeren. Telkens als de een of andere bevordering in uitzicht was, haalde hij een kleine streek uit, precies genoeg om hem weer een douw achteruit te bezorgen; en dan was hij tevreden; als het hem te goed ging leek het of hij ook het laatste beetje achting verloor, dat hij, zeer in het verborgen overigens, nog voor zichzelf koesterde. Hij wilde de jaren doorko-

men, meer niet, en dat hij daarvoor een der zwaarste en ellendigste manieren gekozen had, dat kon hem weinig schelen. Dat scheen te behooren bij zijn ruwe, kortaangebonden aard, bij zijn plomp, groot lichaam, het mammoeth-uiterlijk van een onwillige oostpruisische boer, die rebelleert tegen zijn tyrannieke vader, tegen zijn huichelende broers, tegen een valsche burgemeester, tegen een misselijkmakend, kletszuchtig geboortedorp.

Hij had een kop om dwars tegen elke horde in te loopen, vierkant en ook aan de gelaatszijde afgeplat, met de korte ingedeukte neus die boksers hebben, hoogroode wangen die door de blakerende zon oranjebruin geworden waren en waartegen zijn borstelige wenkbrauwen en steile haren nòg blonder afstaken dan vroeger. Zijn handen waren groot en grof en zwaaiden langs zijn knieën laag genoeg bij de grond om iets dierlijks aan zijn gang te geven, dat zelfs niet door het kaarsrechte van zijn rug en het stramme van zijn soldatentred werd teniet-gedaan.

Hij had een paard onder zich moeten hebben; en dat had hij ook gehoopt toen hij teekende voor het Legioen, maar het werd marcheeren, en nog eens marcheeren, honderden kilometers, duizenden misschien; en toen kon ook dat hem niet meer schelen. Alleen de officiers hadden somtijds paarden; hij had oppasser kunnen worden, dat was een betrekkelijke lijn, en hij zou de gelegenheid gehad hebben nu en dan te rijden. Maar toen hij het zoover kon brengen, was de lust al over, en dan, soldaat zijn kon hem niet schelen, maar om knecht te worden had hij ook ginds kunnen blijven. Hij zette zich dus verder de paarden uit zijn hoofd en kreeg zelfs de pest aan ze, omdat ze bij de menschen behoorden: bij het kader en bij de Arabieren. Niet bij de soldaten, de infanteristen die geen menschen waren, maar een apart soort wezens, willoos, halfbewust, machinaal en ongevoelig levend, zonder herinnering aan het verleden, zonder zin voor de toekomst. Verdoofde wezens, gehypnotiseerden zonder het zelf te weten.

Maar zoover dacht hij niet eens. De tien jaar hier hadden zich samengetrokken tot een paar kleinigheden wier

verloop niet meer dan een of twee dagen besloeg. En wat daarvóór lag, herinnerde hij zich zelfs niet in de ergste dronkenschap. Hij kende geen zelfverwijt, had dus ook geen behoefte aan confidenties. Hij had ook niet het flauwste idee van de toekomst; het kon hem niet schelen waar hij naar toe ging, en hoe lang dit soldaatjespelen nog zou duren. Sommigen spraken voortdurend van weggaan, anderen vroegen zich af of de Staat ook légionnaires pensionneerde. Dietrichs echter sprak weinig, kon urenlang stil voor zich uitkijken, zijn fletse blauwe oogen onbestemd laten dwalen en zijn vierkante kaak langzaam van links naar rechts, van rechts naar links laten bewegen, zoodat het leek of hij net als een soort oer-rund zijn middagrantsoen stil zat te herkauwen. En hij had de gewoonte voorover te zitten, met zijn groote handen open op de knieën, op de wijze van sommige boeren en bedelaars.

Zijn meerderen behandelden hem op de juiste wijze die hij onwillekeurig beoogde: met volmaakte onverschilligheid. In het begin waren er officieren geweest die een hekel aan hem hadden vanwege het zeer germaansche en het brutaal-ongeïnteresseerde van zijn uiterlijk. Ze hadden hem de vuilste baantjes laten opknappen en gepest zooals alleen een pasgeworven légionnaire gepest kan worden. Hij had het niet eens gemerkt; in zijn doffe berusting deed hij althans alsof het precies zoo hoorde, en dat had de anderen ontwapend. Ze brachten het niet tot sympathie, omdat hij voor elke toenadering of vriendelijkheid eveneens ontoegankelijk bleef. Maar de starre onverschilligheid die daarop volgde, had toch een groot voordeel voor hem: ze lieten hem zooveel mogelijk met rust. En niet alleen meerderen, ook zijn wapenbroeders. Hij sloot met niemand vriendschap, en maakte zich daarom ook geen vijanden onder hen. Hij leefde in de onmiddellijke nabijheid en in nauw contact met velen, maar ontoegankelijk en in de merkwaardige eenzaamheid van een slaapwandelaar die over drukke marktpleinen zijn cirkelende weg zoekt. Zonder botsingen want zonder doel. Blind en doof en gevoelloos, maar toch zeker van zijn gang.

Een denkerig uitgevallen officier of een sentimenteel slapie kon zich afvragen, wat Dietrichs eigenlijk had bijgeleerd in zijn tien jaar Afrika. Wat hij eigenlijk had bereikt. Hij zelf zou, gesteld dat hij op zooiets geantwoord had, niet veel anders hebben kunnen zeggen dan ‘de tijd doorgekomen, met rust gelaten, de rotzooi kwijtgeraakt’. En onder ‘de rotzooi’ had men dan zoo ongeveer heel gods lieve schepping moeten verstaan: ouders, vaderland, weelde, lentestuipen, de meisjes, kortom alle welbehagen in menschen en dingen. Maar er was meer, er was nog eenige winst waarvan Dietrichs zichzelf geen rekenschap gaf, die voor hem niet telde maar in werkelijkheid toch wel gold. Een zeker vertrouwen van anderen in zijn verstandigheid en zijn ondervinding. En nog een paar kleinere kwaliteiten.

Zoo had hij bijvoorbeeld in de loop der jaren een heele mondvol arabisch geleerd. Dat was zoomaar vanzelf gegaan, ondanks zijn oostindisch doof-zijn en zijn zwijgzame natuur. Het eerst natuurlijk de vloeken en vuile scheldwoorden; toen de telwoorden en de namen van allerlei gebruiksvoorwerpen. Daarna heele zinnen, lapidaire conclusies van heele lange redeneeringen door verongelijkte inlanders of lastiggevallen kooplieden gevoerd. In de tijd toen ze half gek geworden waren van het kampeeren in de Groote Erg, en hij in de heete, heldere nachten urenlang op zijn buik lag te staren naar de milliarden zandkorrels vóór hem en de even talrijke sterren aan de horizon, en lijfelijk de veelheid der dingen onderging die tezamen en in vereeniging de leegte, het Niet vormen, - toen was er een klepje in zijn hoofd opengevallen, waaruit een voor een al de arabische woorden en uitdrukkingen die hij zonder het te weten opgestoken had, weder te voorschijn schoven, in zijn mond kwamen, zoodat hij ze op zijn herkauwende manier voor zich uit prevelde. En van die dag af, sprak hij arabisch als het zoo te pas kwam en hij zin had.

Dit zou zijn lot bepalen.

Dietrichs werd na het heen en weer trekken in de wildernis voor onbepaalde tijd in Fèz gedetacheerd, wat ook wel in de wildernis was, maar dan in een afgelegenheid

met pretenties. Er zijn niet enkel van die stinkende, onaanzienlijke *souks* daar; er zijn ook groote europeesche winkels, er zijn drie bioscopen en een onnoemlijk aantal bordeelen en kroegen. Dit alles vanwege de pretentie, want de wildernis is er niet minder om. In tien minuten was je door al dit moois heen gezwalkt, of als je erg hangerig was, in een half uur. En voor de rest was het ook daar de eeuwige geschiedenis van dit door de hel uitgebroeide land: kale bergen en eindelooze vlakten, ommuurde mesthoopen waar menschelijke wezens achter ondoordringbare schotten wonen, weggekropen in duistere holen. Door nauwe gangen die op en neer, links en rechts kronkelend gaan, uit het halfduister van de overdekte *souks* voeren in de donkerte van blinde stegen en kokers zonder uitgang. Sombere bedouïenenkoppen, grauw, grauw; geweldige vleermuizen in de fladderende omhulling van hun wijde grauwbruine kleeren. Idioten en verminkten die je toe-brullen, barsche menschen op muilezels die je telkens onder de voet loopen; dan weer een lange, vensterlooze steeg waarin geen sterveling gaat, waar je enkel achter de blinde muren de gesmoorde kreten hoort van een mensch of een dier. En het onaangenaamste van alles: die gesluierde vrouwen, die dikwijls ook een mannenburnous dragen, maar het gezicht hebben dichtgebonden met een dunne witte doek, die alleen de zwarte oogspleten en het fonkelen van de pupillen vrij laat, maar zich niettemin zoo over de platgedrukte neus en de volle lippen spant, dat alle gezichten op doodenmaskers lijken, en onder de glanslooze huid van batist geheimzinnige gelaatstrekken ontstaan, een soort tweede-gezicht; een röntgenachtige fysionomie, vol bederf en dreiging, vol perversiteit. De bedouïnen-dorpen, vrije menschen in tenten ergens op een onmetelijke vlakte, waren minder wildernis dan dit. Elk patrouilleeren was tienmaal te verkiezen boven een nachtelijke wachtpost in zulk een stad.

Om deze somberheid, dit geslotene, het verbitterd-wrokkende dat uit alles tegengrijnsde, had Dietrichs een hekel aan Fèz. En op de vrije middagen bleef hij meestal in de

kazerne, want de bioscopen zeiden hem niets, en soms kreeg hij lust om te spuwen, alleen als hij al dàcht aan drank of aan het gedoe in de naar muskus riekende vrouwenwijk. Gewoonlijk liep hij een eindweegs het voorplein van de kazerne op, die door een lange vestingmuur welke niet de minste dienst meer deed, verbonden was aan de dubbele ommuring van de oude arabierenstad. Ergens waar deze muur een hoek maakte, was nog een steenachtige hoogte, vroeger misschien een trap, maar vervallen zooals alles hier verviel: tot brokkelig, vaalbleek puin, dat bij de eerste de beste harde schop die je er tegenaan gaf tot fijn woestijnzand uiteenstoof. Deze kleine verhevenheid beklom hij, zoodat hij boven op de muur kwam, op een plaats waar hij juist tusschen twee gekeepte kanteelen paste met zijn groote lijf, en lekker uitrustte, terwijl hij naar twee zijden een uitzicht had: een onbebouwd stuk plein binnen de oude stad, waar troepjes berbers samenschoolden en een handel dreven waarvan niemand anders iets begreep; een kleine sector van de doorgang tusschen de twee muren, schemerig door de diepte, en waaruit het geklepper van de sandalen der voorbijgangers opklonk, lang voor en na het korte moment dat ze te zien waren: en dan, aan de andere zijde van de muur waarop hij zat, een vervallen Arabieren-begraafplaats met witte schots- en scheef-geplaatste steenen, in de verte het koepeltje van een *marabout*, en nog verder heuvels met wat groen en daarachter het kale grauw van de hoogere gebergten. De wildernis in haar vele gedaanten lag hier aan zijn voeten, en al gaf hij zich geen rekenschap daarvan, het maakte deze plek tot zijn uitverkoren ontspanningsoord, omdat hij op de een of andere wijze hier onttrokken was aan het desolate en huiveringwekkende van een stad die hem niet lag, die hij doodeenvoudig niet lustte. En als zijn blikken over de begraafplaats en de heuvels wegzwierven, was hij altijd met zijn verbeelding in de open zandwoestijn terug, waar je tenminste om je heen kon zien en man tegen man je vijand staan; en je niet als hier omringd werd door onzichtbare, onbestembare bedreigingen: door een stinkende misselijk-

makende atmosfeer, waartegen geen sigaretten, geen bioscopen, geen europeesche winkels hielpen. Die wou hij trouwens ook niet meer zien, sinds hij in dat stadsgedeelte twee vrouwen, toeristen blijkbaar, in het voorbijgaan duitsch had hooren spreken. Voor de eerste maal in meer dan tien jaar zijn eigen taal uit een vrouwenmond. Voor zich heen had hij een lange en smerige arabische vloek gezegd en was op zijn schreden teruggekeerd. De europeesche stad zou hem niet meer zien; hij vergenoegde zich met zijn uitkijkpost op de vestingmuur.

Een Februari-avond, - het was nog geen lente; de lucht was vol fijne bergachtige koelte en je kon het nog niet zonder mantel stellen, - zat Wilhelm Dietrichs weer op zijn geliefkoosde eenzelvige plaats zich te verpoozen. De avond was helder, maar zoo dicht bij zonsondergang begonnen zich uit de enkele wolken die voorbijdreven en de lilarose hemel in de verte, dunne nevelslierten los te maken en neer te wazen in het dal van Fèz. Op de vergulde appel van een minaret stond een ooievaar te wachten op het roepen van de *muezzin,* dat een rumoer van vèrloeiende echo's over de daken zou wakker roepen. Op het open plein binnen de stadsmuur stond een man zijn geiten te verzamelen; de begraafplaats aan de andere zijde leek een eeuwenoud slagveld, of het silhouet van een besneeuwde stad bij nacht. Bij tusschenpoozen, als alle geluiden in de verte even verstomden, hoorde je het ruischen van een cascade en het zachte, pijnlijke knarsen van een waterrad, ergens in een onzichtbare tuin. Maar met de schemer verloren de geluiden hun richting en werden onbestembaar.

Dietrichs lette er ook niet op. Zijn breede onderkaak bewoog zich naar rechts en naar links, hij herkauwde de avond en de verlatenheid, zooals de koeien in hun nachtelijke stallen doen nadat zij verzadigd zijn en wachten op de slaap. Ook hij was verzadigd. Er was niets meer noodig en er was ook niets dan juist hier te zitten in deze bres en de wereld zich te laten verdonkeren en mee te verdrinken in het vormlooze van de nacht, in haar eenvormigheid.

Een half-opgebrande sigaret die was uitgegaan omdat hij vergeten was dat hij rookte, hing nog in zijn mondhoek. Zijn handen lagen open op zijn knieën, terwijl zijn beenen afhingen naar het gedeelte toe waar de muur de hoek vormde die een paar meter lang de eene zijde van de gang uitmaakte. Hij bewoog zich niet, ook zijn oogen dwaalden niet meer om de dingen te onderscheiden. Zijn lichaam beantwoordde aan de stilte en het wezenlooze van zijn bestaan; onverschilligheid, groote koelte tusschen slaap en waken in.

Opeens wiekte de ooievaar op en verdween in de schemer. En al het vele onverstaanbare roepen van de *muezzins* over de daken was er; het kerkhof was een melkwitte zee geworden en de man met zijn geiten stond er opeens niet meer; leeg en verlaten bleef het plein.

Hij had niemand hooren komen in de gang waarvan het gedeelte dat hij nu nog zien kon, slechts een driehoekig zwart gat was. Maar toen het geroep van de *muezzins* weer uitgestorven was, verstond hij duidelijk dat iemand hem riep: ‘Sst... sst... *Sidi! Sahib! Haskri!*’

Vriend, soldaat! Wie moest hier iets van hem hebben? Achteloos keek hij rond, ontwaarde niemand, en meende: wie mij noodig heeft moet maar hier naar boven klauteren. Trouwens, hij had niemand noodig, wie kon hèm dan noodig hebben?

Het gefluisterde roepen hield echter aan. Eerst meende hij nog dat het een jongensstem was, maar toen hij begon te denken: ‘neen, het is toch een vrouw’, rekte hij even zijn hals, zonder echter de moeite te nemen op te staan, en probeerde een vorm in de nevelachtige schemer te onderscheiden, op het plein. Hij zag echter niets, en zei daarom luidop: ‘*Balek*, ruk uit!’

Een hoog en kirrend gelach beantwoordde hem, en scheen van achter hem te komen. Hij keek om, ging verzitten om naar onder te zien, naar de plaats waar hij zelf omhoog geklommen was.

- ‘Naar beneden, naar beneden,’ lachte de stem, niet van de kant waarheen hij zich gebogen had, maar uit een andere, onbepaalbare richting.

- ‘Scheer je weg en laat me met rust, *djinn*!’ zei Dietrichs goedmoedig. Het speelsche stemgeluid, het vage, de rust van de avond en de verre onaangenaamheid van de stad brachten hem in een toestand die veel overeenkomst had met die waarin hij verkeerde als hij op een gevaarlijke, onbekende plaats de wacht betrok en heel sterk de overtuiging koesterde: er gebeurt tòch niets, wat kan er gebeuren? Een gekke lust om te spelen, om met de een of andere vijand te sollen, om het gevaar voor de mal te houden. Een herhaling van de stemming waarin hij tot driemaal toe reeds geteekend had voor légionnaire.

- ‘Ik ben geen *djinn,* en de *roumi's* gelooven niet aan *djinns,*’ zei de stem, nu veel dichter bij hem. Hij meende thans zeker te weten, dat ze uit de gang kwam, rechts onder hem, waar het veel te donker was om nog iets te kunnen onderscheiden.

- ‘En ik ben geen *roumi,* de christenen kunnen me gebakken worden,’ riep Dietrichs terug, zachter omdat hij het gevoel had te spreken tegen iemand dicht in zijn nabijheid.

Gedempt en behaagziek lachen was ook ditmaal het antwoord, en het prikkelde hem zoozeer, deze zonderlinge menschelijke muziek uit de duisternis, dat hij ongeduldig vroeg: ‘Waar zit je dan toch..., geit van een wijf?’ En brommend liet hij erop volgen: ‘Als ik je te pakken heb zal ik je...’ Hij gromde van genoegen om het spel dat met hem gespeeld werd.

- ‘Zal je?’ lachte de ander. ‘O, o, *arrr*!’ Dit laatste was het gorgelend geluid waarmee de inlanders een ezel tot voortgaan aanzetten; tegenover een mensch gebezigd kreeg het iets van spot, van verachting en verlokking tegelijk.

- ‘*Arrr* tegen je heele runder-familie, maar niet tegen mij,’ mopperde Dietrichs terug, zonder werkelijk kwaad te worden. Daarvoor was hij veel te nieuwsgierig te weten wie de spot met hem dreef. ‘Kom je nou nog ooit voor de dag, ja of neen?’ vroeg hij. De ander klapte blijkbaar in de handen en zei: ‘Hier! Hier ben ik!’ Hij meende te

zien dat schaduwen zich bewogen, iets lichts door iets donkers heen schoof, in de steeg beneden. Hij streek een lucifer aan en liet haar omlaag vallen. Halverwege ging ze al uit, maar hij meende witte vrouwenkleeren te zien, en de ander lachte opnieuw en zei: ‘Ja, hier ben ik.’

- ‘Wacht dan even,’ zei de soldaat.

- ‘Ik wacht al, *nesrâni*.’

Hij bedacht dat de poort die toegang gaf tot de steeg tusschen de twee muren zeker vijf minuten ver was; ze kon weg zijn in die tusschentijd, en dan had hij zich gewoon voor de gek laten houden door zoo'n inlandsche. Hij bedacht ook, dat de muur niet zoo hoog was; als hij in de bres ging hangen, moest hij nog drie, vier meter springen misschien, op een zandige bodem. Hij had genoeg gesprongen van zijn leven, en zich geriskeerd om minder dan dit. Hij hield er niet van om lang na te denken over iets, liet zich zakken terwijl hij zich aan een brokkelende kanteel vasthield, en nam de sprong.

Met een zware smak kwam hij op de grond terecht, maar zonder zich te kneuzen. Nog vóór hij overeind stond, fladderden haar kleeren om hem heen, en boog ze zich over hem. Hij moest haar rakelings gepasseerd zijn, en nu rook hij haar wierookachtige arabieren-lucht, die iets dierlijks had en hem opeens weer herinnerde aan de paarden van Pommeren, aan de stallen waarin hij gewerkt had, lang geleden in zijn jeugd. Het leek wel of deze reuk hem aangetrokken had om de sprong te wagen; deze reuk die hij zoo haatte omdat ze hem zoo vertrouwd was.

Haar handen betastten hem, met een zwakke ongemeende poging om hem overeind te helpen. In werkelijkheid verkende ze hem, en ze kirde aan zijn oor: ‘Je bent een held, en wat ben je sterk en groot...’

Dietrichs duwde haar een weinig van zich af, stond op en klopte het onzichtbare stof van zijn kleeren: hij snóóf het alleen op, tegelijk met haar geur, en het brandde droog in zijn neusgaten. De vrouw was niet te herkennen, een schaduwachtige warreling van witte doeken slechts; ook het gezicht was bedekt, en alleen de donkere oogenspleet

en een paar ringen aan haar eene vrije hand brachten kleine flonkeringen in het donker van de nauwe doorgang.

- ‘Zoo, hier ben ik,’ zei Dietrichs. ‘En wat wou je eigenlijk?’

- ‘Ik ben geen kind,’ antwoordde de vrouw terwijl ze zich tegen de wand liet leunen, zoodat de welving van haar heup zich duidelijker liet voelen onder de doeken. ‘Wat wil een vrouw van een man?’

- ‘O zoo, dat dacht ik ook,’ sprak de soldaat, en hij stak zijn lange armen naar haar uit en trok haar naar zich toe. En terwijl zijn linkerhand haar krachtig omvat hield, wilde zijn rechter haar ontsluieren. Maar met een snel rukje ontglipte haar hoofd hem telkens en kon hij de knoop niet vinden waarmee zij de doek om het gezicht gebonden had.

- ‘Wat wil je dan?’ zei hij. ‘Ik doe het niet ongezien.’ En ruw begon hij te probeeren de doek stuk te trekken. Doch ze dook weg in het donker: hij hield de flarden van een sluier in zijn handen, maar zijzelf was hem ontsnapt.

Dit stoeien in het duister had hem echter opgewonden, het had zijn adem sneller doen gaan en hem het bloed naar de kop gedreven. Nu ze hem zoover buiten zichzelf gebracht had, zou hij het niet opgeven. Hij had zich zelden met arabische vrouwen ingelaten en zich niet om hun gewoonten bekommerd; sexueele dingen zeiden hem weinig en telden niet mee in zijn leven. Maar nu... hij had een diepe sprong gedaan om iets onbekends te pakken te krijgen dat hem tempteerde; nu mòest en zòu hij het hebben, en het zijn macht toonen en laten voelen dat er niet met hem te spotten viel. Zijn onverschilligheid had zwaar en steenachtig aan de rand van een helling gelegen; een rotsblok dat onwrikbaar leek, tot een paar kiezels eronder weggeschoven werden, en de geweldige kolos kantelend dalwaarts rolde, door niets meer te stuiten in zijn omlaagstorten.

Met groote passen en tastende handen voor zich uit liep hij haar achterna, gevangen in de fladdering en de wierookgeur van haar kleeren, zonder zich rekenschap te

geven welke richting zij ging, niet meer dan enkele stappen van haar verwijderd.

Het duurde slechts een paar seconden, toen bleef ze hijgend in een nis staan, en stortte hij zich op haar.

Ze begon hem te liefkoozen, heel onderworpen en aanhalerig te doen en zei: ‘Toe dan, man, vriend...’ De doek was van haar hoofd af, hij voelde haar gezicht tegen het zijne aan, dat stoffig en bezweet was, en haar mond begon zich vast te zuigen op de zijne.

Nu was hìj het echter die haar afweerde, en stijfkoppig hield hij vol: ‘Niet ongezien... verdomme, ik wil weten hoe je eruit ziet.’ Haar liefkoozen en toegeeflijkheid, haar gesmijdig zich tegen hem aan vlijen maakte hem razend en prikkelde zijn verbeelding. Hoe was ze? Wat had hij eraan als hij niet wist hoe ze was? Was het niet een van die afzichtelijke gerimpelde inlandschen, eenoogig vaak, met walgelijke verminkingen en huidziekten? Of een van die volbloedige, jonge heupwiegelende meisjes, die je soms halfnaakt vluchten zag in een oase, als de patrouille onverhoeds een *oued* moest doorwaden? Hij moest weten waarvoor hij de sprong genomen had, wie hij achtervolgd had en nu in zijn armen gevangen hield. Of zijn droom waarheid was ofwel gemeen bedrog. Als ze eens werkelijk was zooals haar stem, een heerlijke *djinn*...

Nu was het zìjn beurt haar te betasten; zijn hand dook weg tusschen haar doeken om de ware welving van haar schouders te vinden. Zij liet hem begaan, begon zachtjes tusschen haar tanden met de speelsche ezelroep: ‘arr, arr,’ als om hem aan te zetten tot meer haast en vurigheid. Een magere oude was het zeker niet, stelde Dietrichs tevreden vast. Maar haar gezicht... Zijn vingers gleden over haar neus en oogleden en wangen; zoo teeder en voorzichtig had hij nog nooit iets aangeraakt; het gaf hem een ongekende gewaarwording in de uiterste toppen van al zijn ledematen; alsof ze geëlectriseerd werden.

Maar dit weten van zijn handen, dat het jong en mooi en malsch was wat ze voelden, kon hij niet omzetten tot een beeld, iets dat hij kon vasthouden in zijn verbeelding.

In het donker werd het alles zoo onwerkelijk; zijn sterkste zintuig was uitgeschakeld, hij kon het niet langer harden. Hij liet haar los en tastte in zijn zak naar lucifers. Hij streek er een aan, maar op hetzelfde oogenblik blies ze het licht uit en begon weer kirrend te lachen. Nog eens en nog eens probeerde hij het, terwijl hij haar door te schoppen trachtte af te weren. En hij meende toch ìets te zien: een jong, levendig, behaagziek gezicht. Veel te speelsch.

- 'Zijn ze op?' vroeg ze toen hij ermee ophield.
- 'Neen, maar ik laat me niet langer voor de gek houden.'
- 'Wees dan mijn geliefde, jij groote sterke *roumi*, moediger dan alle anderen,' kirde ze, en troonde hem mee naar een plaats waar de gang zich verbreedde en toch donkerder werd, zoodat daarboven een overkapping moest zijn. En de bodem een zachte matras scheen.

Hij zag de hemel niet meer toen hij achterover kantelde.

Wanneer een légionnaire des avonds vermist wordt, wacht men eerst rustig de nacht af, omdat hij meestal wel met hangende pootjes terugkomt. Is hij er in de morgenuren nòg niet, dan gaat een patrouille op stap om hem te zoeken. De arabieren wijzen zijn spoor als hij door velden of tuinen getrokken is, de wildernis verraadt hem gemakkelijk genoeg. Overal wordt hij gezocht, behalve in de oude binnenstad, want dat is niet te doen, niemand weet daar de weg in de holen en sloppen, en bovendien, geen blanke krijgt het in zijn hoofd zich in die hel een toevlucht te zoeken. Men kiest niet het onaangenaamste middel voor een zelfmoord.

Naar Dietrichs werd niet lang gezocht. Een légionnaire loopt niet meer weg na tien jaar. Weg-zijn van zooeen beteekent zelfmoord. Maar men vond zijn witte kepi op de bodem in de doorgang tusschen de twee vestingmuren, beneden de plaats waar hij gewoonlijk zat te koekeloeren. Verder nog eenige sporen van hem in het rulle zand. De rest was door het gaan en komen van ezels verstoven.

Hij zal wel terugkomen, dachten sommigen. Waarom

zal hij ook niet eens een keer dronken geweest zijn, dachten anderen. Maar hij bleef weg: nooit meer werd iets van hem gehoord. Van tijd tot tijd verdwenen in Fèz ook andere soldaten, niet alleen de blanke, onverwoestbare of langoureuze légionnaires, maar ook kleine onvermoeide Algerijnen, en brute, straffelooze Senegaleezen. Geen spoor lieten ze na.

Toen is onder de soldaten der bezetting de volgende legende ontstaan, die misschien meer waarheid dan legende is, en die in elk geval tot oorzaak heeft, dat de soldaten de oude arabieren-stad vermijden als de pest, en geen zoo dapper is, dat hij zich alleen na zonsondergang in de sombere doolhof waagt, waar enkel de open voorhof der moskeeën een gelig licht verspreidt en uit de winkeltjes slechts schaarsche dansende schaduwen over de weg vallen maar waar overigens de lachlooze mannen en vrouwen als schuwe ratten in hun holen wegkruipen bij het naderen van onbekende stappen, en geen vreemdeling ooit precies de weg terugvindt die hij eenmaal geloopen is.

Het verhaal gaat dan, dat de rijke Mooren van Fèz somber en verliederlijkt zijn en hun jonge mooie vrouwen verwaarloozen omdat ze zelf pafferig en gedegenereerd werden. Ze heerschen niet meer als kleine vorsten over hun harems, maar worden op de kop gezeten door de onbevredigde vrouwen, die vrij huns weegs gaan en eigen avonturen zoeken, om één ding slechts bezorgd: niet bij de buren in opspraak te komen en in het diepste geheim te handelen. Zoo overmoedig en slecht zijn deze vrouwen in de loop der jaren geworden, dat ze tot de barbaarsche zeden der oude, oeroude berberstammen zijn teruggekeerd, een geheime vrouwenheerschappij gesticht hebben, en zich mannen rooven, die ze op hun beurt in harems gevangen houden en misbruiken, tot deze hun liefdeslavernij met de dood bekoopen.

Met duizenderlei slinksche kunsten verlokken ze een krachtige, verliefde vreemdeling met hen mee te gaan, en in de eerste omarming reeds breken ze zijn kracht, betooveren hem met giftige kussen en onfeilbare driakels. Ze

voeren hem in halve dronkenschap mee in hun woningen, verstrikken hem met alle kunsten van hun onuitputtelijke hartstocht, en brengen hem ertoe zijn laatste levenssappen en zielskracht te verspillen aan het duistere genot in de ontoegankelijke harems, achter en onder de vroegere vrouwenvertrekken, waar hun voormalige heer en meester zorgloos zit ingedommeld.

De geschaakten vermageren reeds na enkele weken tot skeletten; sombere fanatieke minnaars worden ze in hun gevangenschap; een soort wilde, onaardsche derwischen van de Eros, die hoe langer hoe woester hun meesteressen trachten te bevredigen, omdat hun toch niets anders meer rest, en het gif der driakels zich dóórvreet in hun gansche gebeente. Eénmaal, in een paroxysme van hartstocht, temidden van hun omarming, verstijven ze in een kramp van pijn en genot, en geven de geest, tegelijk met de hoogste bevrediging aan hun duivelsche minnaressen. Dit noemen de vrouwen onder elkander ‘de groote *Mazouz* beleven,’ - de groote geliefde te zien òndergaan. Misschien dat een oude, huiveringwekkende Adonis-dienst ten grondslag ligt aan deze lugubere erotiek; misschien is dit een terugkeer tot de oudste riten...

Hoe dan ook, de geheime mannen-harems geven niemand terug. Wie eenmaal onder kussen en liefkoozingen werd binnengetroond, verliet het vertrek der zijden kussens en zoete reukwerken slechts door het luik dat de koker dekt die schuin omlaag voert, naar een der snelvlietende *oueds,* welke overal onder de stad dóórloopen en alle vuilnis, alle overtolligheid uit de huizen en holen en sloppen meevoeren.

Als men zich tot het midden van de komvormige binnenstad waagt, kan men een brug ontdekken, welke over zulk een riviertje voert. Het water springt van onder de huizen te voorschijn, over eenige meterhooge rotsen stort het omlaag en vangt onderweg nog een paar andere sijpelende stroompjes op, die zich tusschen de voegen der muren vooruitdringen. Aan één zijde is het water licht frambozenrood gekleurd, en bovenwaarts donkerder van

tint. Het komt omdat er soms groote golven bloed uit een riool stroomen, dat zoomaar door een huizenwand uitmondt. Het is een griezelig gezicht, ook al brengt men zich te binnen dat het blijkbaar een slachthuis is dat hier zijn afvoer heeft.

Want van de andere geschiedenis, de legende der verlokkende *djinns*, de vreemdelingen-roof en de groote *Mazouz* schijnt toch iets waar te zijn. Op geheimzinnige wijze bloeden hier mannen dood, verborgen in de warreling van huizen en holen, ver van het gekrioel der duizenden zwijgzame berbers.

De soldaat Dietrichs keerde niet terug, en vele anderen niet. Iets moet er van aan zijn, iets moet er gaande wezen in de somberheid van deze vale rottende stad.

ALBERT HELMAN

Voor vijftig jaar in Amsterdam

Schuiven de winkeliertjes door de straten,
Dan zijn zij bang, dat men hun list betrapt:
Hun stijve baardjes, hun houding, paraat en
Prachtig uit waardigheden saamgelapt.

De grootvader barbier, de kleinzoon kapper;
De zelfde winkel, en hij houdt zich Fransch.
De kind'ren spelen vlag bij Klein-maar-Dapper,
De meisjes breien op een Toynbee-krans.

Wie zou hier vluchten? De traditie éischt
Die voorliefde voor handschoenen of crême,
En niet alleen hún kaste blijft potdicht.

Dan komt er een, die de and'ren hard ontsticht,
Zijn leven van 't gekrulde goud ontlijst
En het verbrijzelt onder de bohême.

S. VESTDIJK

Kale Takken op Muur

Met fijne zorg op 't witte vlak gebracht
Betreden zij den kruisweg der dendrieten,
Gearmd met haar' ge vogelspinnen sprieten
De twijgen, knoopig als een monniksdracht,

En diep vallen bij mieren en termieten
Hun bruine schubjes, - als een Juraschacht,
Waarin reptielen wiss'len van geslacht,
Laat hen de kalkmuur langs zijn schilfers schieten.

Zij breken, knikken, knielen; bij het raam
Vormen ze klauwen, worden vogelvrij,
Maar keeren weer terug tot bes en braam.

En van de stronk tot aan hun Golgotha
(Bespijkerd latwerk wacht hen reeds opzij)
Bootsen zij sluw de meeste dieren na.

S. VESTDIJK

In de Duinen bij Waalsdorp

De afstand krimpt weer in tusschen den ruiter
En waar de raven krassen voor 't gevaar.
Het helmgras trilt in 't wind'rig overfluiten.
Hij rijdt vooruit, op 't bruin paard klein en zwaar

De duinen zijn een golvenhorizon,
Dichtbij, haast te betasten, geel tot grijs.
Zijn hoed verdwijnt. De raven houden wijs
De zwarte wacht, alsof 't niet zwarter kon.

Zijn hoed verschijnt! De gele manen komen
Als branding bovendrijven bij de vogels.
Zij krassen voor 't gevaar! De halmen stroomen.
Tien kogelvangers houden alle kogels!

Hij rijdt omhoog, en roekeloos ontbloot
Verstart hij legendarisch op den kop:
Veldheer boven een zand'rig Marengo!!
De raven vliegen verder, geven 't op.

S. VESTDIJK

Kinetikon

Personen:
Socrates
Krito

Socrates: Wat is wel de reden, Krito, dat ik u hier thans aantref in de Stoa Kineton, terwijl gij u daar toch te voren nooit ophieldt.

Krito: Verwonderlijk is het, o Socrates, dat gij niet zoodanig ingelicht zijt omtrent mijn tegenwoordigen werkkring, dat gij weet, dat ik thans nieuwe paden der wijsheid betreed en ook schijnt gij niet te weten, dat bij de Stoa Kineton een studio ter beoefening van de archè kinetikè (dit kan ik niet vertalen, maar het woordenboek beweert, dat het iets met de film van tegenwoordig te maken heeft) gevestigd is, waar ik thans werkzaam ben en les neem van Barnos, dien gij waarschijnlijk wel kent.

Socrates: Sinds den tijd, dat ik u les gaf, o Krito, is het mij niet bekend, waar gij gebleven waart, hoewel ik toch dikwijls navraag deed bij uw vrienden, die het mij echter niet konden vertellen. Wel hoorde ik hier en daar fluisteren, dat gij u met de archè kinetikè bezig hieldt en dat gij les naamt van een zekere Barnos, dien echter niemand kende en ik moet u bekennen, dat ook ik hem niet ken.

Krito: Dat verwondert mij, o Socrates, want het is een alom geacht en geëerd man. Tal van menschen verschaft hij verpoozing en genot, naar ik vernam van een met mij bevriend man, en dat is ook de reden, waarom ik thans les bij hem neem, want zoo iemand moet waarlijk wel een groot man zijn.

Socrates: Maar vertel mij eens, o Krito, wat leert deze man u dan wel; dingen, die de archè kinetikè betreffen?

Krito: Wel zeker, Socrates. En nog veel meer.

Socrates: En ook dingen, die op de wijsbegeerte betrekking hebben?

Krito: Ook dat, Socrates. En nog veel meer. Wijsbegeerte van groote practische waarde.

Socrates: Hoe nu, Krito; ik begrijp dit niet goed. Indertijd naamt gij les in de wijsbegeerte van mij en toen ik u niets meer kon leeren zeide ik u heen te gaan en verder uzelf te onderwijzen en gij zeidet mij daarop, dat gij dat doen zoudt, omdat gij voeldet, dat mijn methode juist was en deze u geluk zou kunnen brengen. Thans tref ik u evenwel aan in de Stoa Kineton, mij vertellend, dat gij les neemt van Barnos, hoewel ik u indertijd op het hart gedrukt heb alleen nog uzelf te onderwijzen. Waarom hebt gij dit niet gedaan en doet gij dit ook thans niet en werkt gij aldus uw eigen geluk tegen?

Krito: Mijn geschiedenis gehoord hebbende, zult gij uw toorn matigen, o Socrates, daarvan ben ik zeker. Wilt gij, dat ik u deze vertel?

Socrates: Zeer gaarne, Krito, ik stel daar zeer veel belang in.

Krito: Welnu dan, o Socrates, gij weet, dat ik toen ik les bij u genomen had in de wijsbegeerte, niet wist, welk handwerk ik zou leeren om mijn brood te verdienen. Nu was mijn vader zeer bevriend met een man, genaamd Speiros. Kent gij dezen man, o Socrates?

Socrates: Wel zeker, Krito; ik ken den man heel goed.

Krito: Dan zal het u ook bekend zijn, dat deze man, dien mijn vader zeer hoogacht een vlijtig beoefenaar van de archè kinetikè is en zich reeds een grooten naam verworven heeft. Hij kwam vele malen bij ons aan huis en op een keer ondervroeg mijn vader hem, of hij ook een winstgevend vak wist, waarmee ik mijn brood zou kunnen verdienen. ‘Wel zeker,’ zeide de man tot mijn vader, ‘ik zou hem aanraden een beoefenaar te worden van de archè kinetikè, want daar verdienen thans zeer veel menschen hun brood mee.’

‘Ja maar,’ zeide daarop mijn vader, ‘hoe kan ik te weten komen of mijn zoon talent heeft voor deze kunst, want het is toch een kunst, niet waar, o Speiros? Vertel mij dus waaraan zijn talent getoetst kan worden.’ ‘Stuur uw zoon naar de theaterschool van Hages, o Krito, en vervolgens naar een vreemd land, waar studio's ter beoefening van de archè kinetikè gevestigd zijn zooals b.v. op Erythrea en in Perzië, alwaar hij zich verder zal kunnen bekwamen. Daarna zal ik zorgen, dat mijn vriend Barnos hem het laatste theoretische en practische onderwijs geeft in de economische tak van het bedrijf, terwijl ik hem dan persoonlijk, les zal geven met betrekking tot de artistieke zijde van het vak.’ ‘Maar wat betreft zijn talent, o Speiros,’ zeide mijn vader daarop. ‘Ik geloof, dat gij daaraan te veel waarde hecht, o Krito,’ gaf Speiros hierop ten antwoord, ‘het talent zullen wij hem geven, daar sta ik borg voor, om in de taal van de geldhandelaars te spreken.’ Hij scheen mijn vader toe wijze taal te uiten en ook mij leek zijn voorstel zeer aanlokkelijk. Derhalve volgden wij zijn raad op en dat is eigenlijk de eerste reden, waarom gij mij thans aantreft in de Stoa Kineton, wachtende op Barnos, die mij straks weer les zal geven en tegen het ondergaan van de zon zal Speiros mij weer onderwijzen.

Socrates: Verwonderlijke dingen vertelt gij daar, o Krito.

Krito: Niet waar, Socrates? Lijkt u dit niet bijzonder aangenaam?

Socrates: Bijzonder, o Krito.

Krito: En zijt gij nu nog op mij vertoornd, Socrates?

Socrates: In 't minst niet, o Krito. Maar vertel mij eens die dingen, die mij niet duidelijk zijn, want daar zijn wel eenige zaken met betrekking tot uw verhaal, die mij niet geheel en al voldoening schenken. Wilt gij mij eenige opheldering met betrekking tot die dingen geven?

Krito: Mijn tijd is thans zeer beperkt, Socrates.

Socrates: Ik zal u niet lang ophouden o Krito, maar gij

wacht immers op Barnos, die, zooals gij zeidet, nog niet aanwezig is. Wilt gij mij gedurende dien tijd te woord staan, want ik stel waarlijk zeer veel belang in uw mededeelingen.

Krito: Ik zal gaarne aan uw verzoek voldoen, o Socrates, maar ik ben nog leerling en zal dus geen vragen kunnen beantwoorden, waarop alleen de leermeester antwoord geven kan.

Socrates: Natuurlijk, Krito, ik zal mijn vragen tot het allereenvoudigste beperken. Gij zeidet dan op een vraag van mij of Barnos u ook onderwees in de wijsbegeerte, dat dat inderdaad het geval was en dat deze wijsbegeerte van groote practische waarde was. Moet ik daaruit begrijpen, dat er ook een wijsbegeerte van onpractische waarde bestaat? Ik bedoel het aldus, dat er twee wijsbegeerten zijn, een theoretische en een practische, waarbij de practische niet altijd dezelfde dingen leert, als de theoretische?

Krito: Wel zeker, o Socrates. Deze vraag van u is zeer juist en ik kan u daarop op zeer bevredigende wijze antwoord geven. De wijsbegeerte, die ik bij u leerde, bleek mij in de practijk alleen van theoretische waarde, terwijl Barnos mij nu onderwijst in de wijsbegeerte van de practische ervaring, die in vele opzichten tegenovergesteld is aan uw opvattingen.

Socrates: En welke zijn dan wel de practische grondslagen van zijn practische wijsbegeerte. Zijn zij met betrekking tot de archè kinetikè?

Krito: Uitsluitend, o Socrates.

Socrates: Wat leert hij dan wel, o Krito?

Krito: In de eerste plaats, dat de archè kinetikè een archè is, waaraan veel geld te verdienen valt; in de tweede plaats, dat het publiek, waaraan de archè kinetikè voorgezet wordt, de maatstaf is voor het kunstzinnig peil en de kwaliteit van deze archè; in de derde plaats, dat het publiek niet het minste verstand heeft van de archè kinetikè, dat het stomgeboren en onnoozel opgevoed is en bovendien weinig toegeleerd heeft en in de

vierde plaats, dat men er zich wel voor wachten moet het publiek zoo op te voeden, dat het verstand van de archè kinetikè krijgt, daar dit veel geld kost, dat men nooit terugziet, wat, naar de oikonomikè leert, alleszins verkeerd is. Tenslotte moet men de menschen, die zich ten doel stellen het publiek vertrouwd te maken met de archè kinetikè, mijden, alsof zij een kwalijken geur verspreidden, want zij bederven de markt, wat, naar de oikonomikè leert, ook alleszins verkeerd is. Want wat doen zij, o Socrates; zij noemen zich prophilainikoi (dit woord kan ik ook niet vertalen, maar het woordenboek beweert, dat het menschen zijn, die veel overeenkomst vertoonen met de avantgardisten in onzen tijd) en zij doen den heelen dag niet anders, dan het bestudeeren van de wetten en eigenschappen der archè kinetikè en zij maken van tijd tot tijd, wanneer zij wat geld bij elkaar gescharreld hebben, een stuk archè kinetikè zoodanig, dat geen mensch, die het ziet, het begrijpt, zoodat het niet de minste practische waarde heeft. Maar wat doen zij nu? Zij gaan nu de door hen gevonden wetten en eigenschappen van de archè kinetikè aan de openbaarheid prijs geven en maken propaganda voor een autonome positie van de archè kinetikè in plaats van voor zichzelf, terwijl Barnos, die het weten kan, want hij is alom geacht en geëerd, evenals zijn aanhangers toch leert, dat de mensch, materieel gesproken, niet met zijn medemensch, maar ten koste van hem moet leven, omdat door alle eeuwen heen gebleken is, dat de concurrentie alleen de vooruitgang kan bewerkstelligen. Maar de prophilainikoi, die, tusschen ons gezegd, Socrates, allen jonge en onervaren vlegels zijn en dus veel minder ervaring hebben, dan een alom geacht en geëerd man als Barnos, schreeuwen het van de daken, dat Barnos, Speiros en al hun aanhangers, waaronder ook ik, dieven, oplichters en kwakzalvers zijn, en als wij niet oppassen en handig zijn ontstelen zij, die prophilainikoi, ons nog een deel van het publiek en zijn zij dan

geen oplichters en dieven? Neen, het zijn onpractische idealisten, Socrates, die maar wat in de ruimte staan te zwammen en een beetje de kunstenaar willen uithangen zonder dat ze ooit een groot werk gemaakt hebben. Geen mensch komt er naar hun maaksels kijken, terwijl Barnos toch leert, dat een stuk archè kinetikè, dat zijn geld niet opbrengt, niet goed is. Zij leeraren in hun eigenwijzigheid, dat de archè kinetikè een autonome kunst is en dat men eerst haar wetten en eigenschappen experimenteel en theoretisch moet uitvorschen om een goed stuk archè kinetikè te kunnen maken, dat, zooals zij het met een aantal dikke woorden noemen, een filosofische idee door een concreet visueel bewegingsrhythme propageert. Maar ze zijn er naast, want de menschen stellen geenszins belang in de concreetmaking van filosofische ideeën, maar zoeken verpoozing en genot na een lange en eentonige werkdag. Wij zijn er nu om hun dat amusement te geven, zoodat zij weer voldaan en gesterkt de volgende dag aan hun werk kunnen beginnen. Het publiek is wars van alle realiteit, die voor hen grauw en somber is en vooral in deze crisistijd, die ons geliefd land doormaakt, Socrates. De menschen voelen zich ellendig en moeten dus afleiding en verpoozing hebben. Niet wij zijn dus de kwakzalvers, maar zij, die prophilainikoi, die maken, dat het publiek zich nog veel ellendiger voelt.

Socrates: Verwonderlijke dingen vertelt gij daar, o Krito; maar laten wij met elkaar eens nagaan, punt voor punt, wat gij daar zegt, want daar zijn nog vele dingen, die mij niet duidelijk zijn. Antwoord mij, vreemde man, zijn er dingen, die voor het lichaam van de mensch goed zijn en dingen, die ten opzichte van datzelfde lichaam nadeelig zijn?

Krito: Ja zeker, Socrates; dat is toch natuurlijk.

Socrates: Ik vraag u dit met betrekking tot het volgende: indien een mensch ziek is en pijn in de maag heeft, roepen zijn kennissen dan de dokter of de koekebakker?

Krito: Waarom vraagt gij dat, o Socrates?

Socrates: Beantwoord niet een vraag met een wedervraag, maar antwoord. Doch indien gij het niet begrijpt, laten wij dan eens zien, of wij er op de volgende wijze achter kunnen komen. Als wij nu eens de koekebakker bij de patiënt zouden roepen, dan zou deze gebakjes of andere lekkere kost voorschrijven. De patiënt zou deze met smaak opeten, omdat zijn smaakzenuwen er aangenaam door aangedaan worden, maar onmiddellijk daarop zal hij vele malen erger pijn in zijn ingewanden krijgen. Indien wij daarentegen den dokter roepen, dan zal deze bittere en vies smakende kruiden voorschrijven, waardoor de patiënt zich eerst veel ellendiger voelt, maar vervolgens zal merken, dat de pijn minder wordt en tenslotte geheel verdwijnt. Aan de eene kant verschaft dus de koekebakker veel genot, maar vervolgens zeer veel pijn, maar aan de andere kant verschaft de dokter eerst veel pijn, doch daarna groote verlichting en een goede gezondheid. Wat oordeelt gij nu, dat beter is, o Krito, het eerste of het laatste?

Krito: Het laatste ongetwijfeld, o Socrates.

Socrates: Welnu, is het met den geest niet evenzoo gesteld als met het lichaam? Wanneer dus de geest ziek is en zich ellendig voelt, roepen wij dan den potsenmaker of den man, die kennis heeft van die dingen, die zijn met betrekking tot den geest? Want welke dingen zijn er, die zullen gebeuren, wanneer wij den potsenmaker zullen roepen? De patiënt zal zeer verheugd zijn en een tijd lang zijn zieke geest niet voelen, maar zeer veel behagen scheppen in de grappen van den potsenmaker en daarom lachen. Doch, wanneer de potsenmaker weer weg is, bemerkt hij, dat hij zich zeer ingespannen heeft en voelt zich vervolgens nog veel zieker. Doch nu roepen wij den man, die verstand heeft van die dingen, die zijn met betrekking tot den geest. Deze man verkreeg deze kennis door zelfcritiek en nauwgezette bestudeering van het hem omringen-

de. De patiënt zal eerst niets van hem willen weten, omdat deze man geenszins aangename dingen voorschrijft. Hij stelt nl. de diagnose en zegt dan tot den patiënt, dat deze ziek is tengevolge van een bepaalde omstandigheid en dat hij dus de oorzaak van deze ziekte, nl. die bepaalde omstandigheid uit den weg heeft te ruimen om weer gezond te worden. De patiënt werpt hem tegen, dat die bepaalde omstandigheid niet te overwinnen is, omdat er zooveel bij omstandigheden zijn, die weer bij omstandigheden hebben, enz. enz.; kortom, hij kan er niet tegenop en verwijt vervolgens den man, die kennis heeft van die dingen, die zijn met betrekking tot den geest, dat deze hem, den patiënt nog veel zieker maakt met die vergrooting van zijn zorgen en dat hij niets meer van hem wil weten. De wijze man vraagt hem, of hij dan ziek wenscht te blijven, waarop de patiënt natuurlijk ontkennend antwoord. De wijze man staat dan op en zegt: ‘Gij kunt alleen uzelve genezen’ en gaat vervolgens heen. De zieke denkt over deze woorden na en voelt zijn ziekte toenemen. Voor de eerste maal komt echter het vermoeden bij hem op, dat hij misschien zelf wel eens verantwoordelijk zou kunnen zijn voor zijn ziekte en dat hij inderdaad de oorzaak moet wegnemen om het kwaad te dooden. Antwoord mij, o Krito, zal hij de kracht hebben?

Krito: Als hij sterk van geest is, wel, o Socrates.

Socrates: Is de mensen sterk van geest, o Krito?

Krito: Sommigen wel en sommigen niet, Socrates.

Socrates: Gij onderscheidt dus twee soorten menschen en wel aan de eene kant sterken van geest, doch aan den anderen kant zwakken van geest. Heb ik dat in den goeden zin opgevat, o Krito?

Krito: Gij hebt het uitstekend begrepen, Socrates.

Socrates: Maar zeg mij nu eens goede vriend, is het mogelijk, dat de beide soorten, die gij daar noemdet even ziek zijn, of zullen de sterken meer ziek zijn, dan de zwakken en de zwakken minder dan de sterken of is

het andersom en zijn de zwakken meer ziek dan de sterken, doch de sterken minder dan de zwakken?

Krito: De zwakken meer en de sterken minder.

Socrates: Zullen dus de sterken zichzelf kunnen genezen?

Krito: Wel zeker, Socrates.

Socrates: Zullen dus de zwakken genezen moeten worden?

Krito: Dat is wel noodzakelijk, o Socrates, ten minste, wanneer zij niet sterk worden, in welk geval zij zichzelven zullen genezen.

Socrates: Indien een zwakke lichamelijk ziek is, wien roept men dan, den dokter of den koekebakker?

Krito: Den dokter.

Socrates: Dat hebt gij daarnet al toegegeven. En als de zwakke geestelijk ziek is; zal de potsenmaker hem dan kunnen genezen?

Krito: Gij hebt zooeven aangetoond, dat dit niet het geval zou kunnen zijn; en dat nog wel zoowel wat betreft de sterken, als de zwakken.

Socrates: Zal de potsenmaker hen kunnen genezen, ja of nee?

Krito: Neen.

Socrates: Gij ziet dus wel Krito, dat datgene, wat gij daarnet zeidet nl., dat zij, die zich ellendig voelen gesterkt kunnen worden en voldoening geschonken kan worden door afleiding, verstrooiing en amusement, in geenendeele steekhoudt. Komen wij tot deze conclusie of moeten wij iets anders uit de feiten opmaken?

Krito: Er zijn, behalve hen nog zeer veel gezonde menschen, o Socrates.

Socrates: Gij begeeft u op zijwegen, Krito, want ik geloof niet, dat gij de gezonde menschen in uw betoog betrokken hadt.

Krito: Dat heb ik wel, o Socrates, hoewel ik hen niet direct genoemd heb.

Socrates: Wij bespreken die dingen, Krito, die ik en gij zeggen, maar niet die, welke wij bedoelen, doch niet noemen.

Krito: Toch hebben onze stukken archè kinetikè veel meer betrekking op de gezonden.

Socrates: Gij geeft dus toe, dat de zieken weinig aan uw archè kinetikè hebben en dat zij hen eerder schade berokkent, dan goed doet?

Krito: Dat geef ik toe, Socrates; een mensch kan zich echter vergissen.

Socrates: Welzeker, Krito, en ik neem u dat ook in 't geheel niet kwalijk. Maar laten wij dan nu eens nagaan hoe uw archè kinetikè zich verhoudt tot de gezonden.

Krito: Ik geloof, dat ik Barnos aan zie komen loopen, o Socrates.

Socrates: Ten tweede male zult gij u vergissen, Krito, indien gij hem meent te zien, want den man, die daar aankomt, ken ik wel; het is Nikias, de schoenmaker.

Krito: Uw blik is al even scherp als uw verstand, Socrates, en veel scherper dan de mijne.

Socrates: Gij behoeft mij deswegen niet te benijden, o Krito, want gij hebt daarnet zelf gezegd, dat de zwakken sterk kunnen worden.

Krito: Gij neemt een loopje met mij, Socrates.

Socrates: In het minst niet Krito, maar ik maak u slechts attent op die dingen, die door u gezegd zijn, opdat gij ze niet vergeet en tengevolge hiervan ons betoog in de war zou kunnen loopen. Maar laat ons thans verder gaan. Wij kwamen dan tot de conclusie, dat de gezonden zeer gebaat zouden zijn met uw archè kinetikè. Zijn er vele gezonde menschen, o Krito?

Krito: Ik heb gezegd, dat zij groot in aantal zijn, o Socrates.

Socrates: De begrippen veel en weinig zijn betrekkelijk, Krito. Laat ik u aldus ondervragen: zijn er meer menschen, die gezond zijn, dan menschen, die ziek zijn?

Krito: Ik zou u daarop geen antwoord kunnen geven, o Socrates.

Socrates: Wacht eens, zeidet gij niet, dat die menschen zich wel ellendig zouden moeten voelen, die een lange, eentonige werkdag achter den rug hebben?

Krito: Dat heb ik gezegd, o Socrates.

Socrates: En zeidet gij ook niet, dat het publiek wars is van de realiteit in de crisistijd en dat zij daarom verstrooiing noodig hebben?

Krito: Ook dat heb ik gezegd, Socrates.

Socrates: Hoe nu Krito, moet ik daaruit begrijpen, dat het publiek niet werkt?

Krito: Begint gij weer met sophismen, Socrates?

Socrates: Geenszins, maar antwoord mij naar waarheid, Krito; Moet ik dat uit uw betoog opmaken?

Krito: Natuurlijk niet Socrates: sommigen werken wel en sommigen niet, maar de meesten werken en met hen houden wij rekening.

Socrates: Is het publiek dan gezond?

Krito: Het publiek, waar wij mee te maken hebben, wel.

Socrates: En gij zegt, dat het publiek zich in deze crisistijd ziek en ellendig voelt.

Krito: Dat heb ik ook gezegd.

Socrates: Hoe nu, Krito, kan iemand tegelijkertijd ziek en gezond zijn?

Krito: Neen, Socrates.

Socrates: Zijn nu de meesten gezond en de anderen ziek of is het tegendeel het geval en zijn de meesten ziek en de anderen gezond?

Krito: Ik begrijp nog niet goed, wat gij bedoelt, Socrates.

Socrates: Laten wij de zaak dan nog eens van het begin af aan nagaan. Wij waren dan overeengekomen, dat de zieken niet door amusement genezen zouden kunnen worden. Vervolgens zeidet gij, dat uw archè kinetikè uitsluitend rekening hield met de gezonden. Daarop haalde ik een gezegde van u aan, waarin gij zeidet, dat iemand, die den geheelen dag eentonig werk gedaan heeft, verlangt naar verpoozing en genot en vervolgens, dat het publiek zich in deze crisistijd ziek en ellendig voelt. Het blijkt dus uit uw redeneering, dat of het publiek niet werkt of dat het publiek zich ellendig voelt en dus niet gezond is. Laten wij dus eerst eens datgene beschouwen, wat door u het eerste

gezegd is, nl., dat men na een lange en eentonige werkdag verstrooiing en genot noodig heeft. Moeten wij in dit geval alle menschen in de zaak betrekken of alleen het publiek, dat naar uw archè kinetikè komt kijken?

Krito: Alleen het publiek, Socrates.

Socrates: Heeft het geheele publiek een lange en eentonige werkdag, Krito?

Krito: Neen, Socrates, sommigen wel en sommigen niet. Zij, die leidende functies bekleeden en zelfstandig werk doen hebben een interessante werkdag.

Socrates: Gij onderscheidt dus menschen, die leiding geven en aan de andere kant menschen, die geleid worden. Antwoord mij: welke zijn meer in aantal; zij, die leiding geven, of zij, die geleid worden?

Krito: De laatsten, ongetwijfeld, Socrates.

Socrates: Dus zij, die geleid worden zijn grooter in aantal, dan zij, die leiding geven?

Krito: Zeker, Socrates.

Socrates: En geeft gij toe, dat zij, die geleid worden zich ellendig voelen? Want gij zeidet immers, dat iemand na een lange en eentonige werkdag behoefte heeft aan verpoozing en genot?

Krito: Dat geef ik toe.

Socrates: Kunnen zij dus tot de gezonden gerekend worden?

Krito: Neen, Socrates.

Socrates: Zij moeten dus tot de zieken gerekend worden?

Krito: Dat moeten zij wel, o Socrates.

Socrates: Begrijpt gij nu, waarom ik vroeg, of het publiek niet werkt? Want gij zeidet immers, dat iemand na een langen en eentonigen werkdag zich ellendig voelt en verpoozing en verstrooiing zoekt. Wij nu spraken over de gezonden en het blijkt nu, dat zij ziek zijn en zich ellendig voelen. Uw archè kinetikè deugt dus derhalve niet voor hen, want verpoozing en genot kunnen den zieke niet genezen, naar gij zelf toegegeven hebt. Wie zijn nu de gezonden; kunt gij mij dat ook zeggen, Krito?

Krito: Zij, die leiding geven, o Socrates.

Socrates: Zijn zij vele in aantal, Krito?

Krito: Neen, Socrates, in vergelijking met hen, die geleid worden, zijn zij zeer gering in aantal.

Socrates: Zeidet gij niet, dat uw archè kinetikè haar geld moest opbrengen?

Krito: Dat zeide ik, o Socrates.

Socrates: Zal uw archè kinetikè nu meer geld opbrengen, wanneer zeer weinigen daarnaar kijken, of zeer velen?

Krito: Wanneer zeer velen ernaar kijken.

Socrates: En zij is bestemd voor de gezonden?

Krito: Dat is zij.

Socrates: Zagen wij, dat de gezonden in de minderheid waren?

Krito: Zeker, Socrates.

Socrates: Onthoud, o Krito, dat ik u aan het laatste, wat nu overeengekomen is, na het volgende behandeld te hebben, zal herinneren. Zullen wij dan nu het tweede in beschouwing nemen, nl. dat gezegde, waarin gij zeidet, dat het publiek tengevolge van de crisistijd, waarin ons geliefd land leeft, verpoozing en verstrooiing zoekt.

Krito: Ik weet niet, of daar nog wel tijd voor is, Socrates.

Socrates: Het zal niet lang meer duren, Krito; sta mij dus nog een weinig tijd te woord en geef mij hierop antwoord: zeidet gij niet, dat het publiek bestond uit menschen, die leiding geven en menschen, die geleid worden?

Krito: Ja Socrates, dat heb ik gezegd.

Socrates: Heeft nu de crisis betrekking op degenen, die leiding geven of op degenen, die geleid worden of heeft zij betrekking op allebei?

Krito: Op allebei, Socrates.

Socrates: Zeidet gij niet, dat zij zich ziek en ellendig voelen?

Krito: Dat heb ik gezegd.

Socrates: Zijn zij dan gezond?

Krito: Neen.

Socrates: Blijkt het dus nu niet, dat degenen, waarvan wij eerst overeengekomen waren, dat zij gezond waren, nl. degenen, die leiding geven, nu ook ziek zijn?

Krito: Dat blijkt, Socrates.

Socrates: Zijn er nu nog menschen onder uw publiek, die gezond zijn en die zich niet ziek en ellendig voelen tengevolge van de crisis?

Krito: Zeer zeker bestaan die. Zij zijn echter niet talrijk.

Socrates: Gij nu zeidet bij de beschouwing van het eerste geval, nl. dat, waarin gij zeidet, dat degenen, die een lange en eentonige werkdag hebben zich ziek en ellendig voelen, dat degenen, die geleid worden in de meerderheid zijn en tot de zieken behooren. Bij die minderheid van gezonden blijkt nu bij de beschouwing van het tweede geval, nl. datgene, waarin gij zeidet, dat het publiek in crisistijd verstrooiing en genot noodig heeft, de meerderheid, die wij bij de behandeling van het eerste geval als gezond beschouwden, nu ook tot de zieken te behooren. 'De archè kinetikè', werd echter door u gezegd, 'wordt gemaakt om er geld mee te verdienen', en daar hebben wij de meerderheid voor noodig. De meerderheid blijkt echter tot de zieken te behooren. Het blijkt dus, dat uw gezegde, dat uw archè kinetikè voor de gezonden bestemd is, in geenendeele steekhoudend is.

Krito: Dat blijkt, Socrates. Door uw sophismen hebt ge mij weer vastgepraat.

Socrates: Ik onderzoek slechts het wezen der dingen, Krito en daarom schijn ik u misschien toe soms spijkers op laag water te zoeken. Maar wilt ge mij dan van oneerlijkheid beschuldigen?

Krito: In geenendeele, o Socrates.

Socrates: Laten wij dan verder gaan, Krito. Het blijkt dus dat gij uw archè kinetikè wel degelijk maakt voor de zieken, terwijl gij zegt, dat uw archè kinetikè verstrooiing en genot brengt en gij ook toegeeft, dat de potsenmaker de zieken niet kan genezen, maar nog veel ellendiger maakt. Barnos en zijn aanhangers be-

rokkenen de gemeenschap dus bewust nadeel want is het niet nadeelig voor de gemeenschap om, onder het mom van vreugde te brengen, nog veel meer ellende te veroorzaken?

Krito: Dat is zeer zeker het geval, Socrates, maar wij spreken in onze archè kinetikè ook over reëele en ernstige dingen met betrekking tot het leven.

Socrates: Dit hebt gij mij tevoren niet gezegd, Krito.

Krito: Maar dan zeg ik het nu, Socrates. Barnos, Speiros en nog vele anderen maken ook tragedies van groote psychologische diepte, die zeer kunstzinnig zijn.

Socrates: Gij zegt: ‘die zeer kunstzinnig zijn’; behandelen zij dan dingen, die zijn met betrekking tot de kunst, Krito?

Krito: Dat doen zij, o Socrates.

Socrates: Maar vertel dan eens; wat verstaan Barnos en Speiros en die vele anderen dan onder kunst, indien zij er, volgens uw zeggen, iets anders onder verstaan, dan die prophilainikoi?

Krito: Barnos zag ik zooeven voorbij komen en hij verwacht mij, Socrates. Ook moet ik over deze dingen, die gij mij nu vraagt, eens nader bij hem informeeren, daar hij tot nu toe nooit over deze dingen gesproken heeft en Speiros ook niet. Dan zal ik er echter gaarne nog eens met u over spreken, Socrates.

Socrates: Daar reken ik op, Krito, want het lijkt mij uiterst belangwekkend uw meening aangaande deze dingen te vernemen.

Krito: Ik wensch u veel voorspoed, Socrates.

Socrates: Ik wensch u deze in gelijke mate toe. Goeden dag, Krito.

Uit het Grieksch vertaald door
GERHARD GERDES

Adagio's

Voor 't eerst in 't beweegbare tooverwoud
Waar moorddadige poelen verkrozen,
Zag ik slingers van 't schatrijkste loovergoud
Overladen met zwarte rozen;
Een dooltuin, waar nergens een vogel zong,
Onder schaduw van onheil en dood;
Hoe dieper ik door deze lanen drong
Hoe zwaarder nacht mij omsloot.

Ik wandel door dichte hoven
of slaap met mijn wilde honden.
Aan vijvers en tegen hellingen
groeien gifplanten van zalig verdooven:
Sap voor bedwelmende kwellingen,
wreede verrukking en heilige woede.
Al mijn geheimen beveel ik de veilige hoede
van 't huis dat ik hier heb gevonden.

Bezweringen moet ik zingen,
In walmen moet ik bezwijmen
Om namelooze geheimen
Aan 't eeuwig duister te ontwringen.
Ik treed op verloren wegen,
Ik weet van geen wederkeer;
Wie vóór mij hier waren, zegen
In onstoorbare sluimer neer.

HENDRIK DE VRIES

Oude Vrouw

Tusschen bed en venster tikt de trage
slinger van haar aarzelende leven
nog in korte beverige slagen
dit bestaan uit, dat ze op moet geven.

Onbeslist vergleden al haar dagen
zoo verloren in het niet gedreven
dat, nu ze hun laatste kans mag wagen,
haar een vage angst slechts is gebleven.

Tusschen bibelots, pluche en portretten
scheen ze voor het leven wel geborgen.

Maar de dood, al maakt hij lange metten
vond den weg en heeft het nu verkorven.

Ergens blijft zich iets in haar verzetten.
Heden nog. Maar morgen, overmorgen..?

MATTH. GIROLDI

Else Böhler, Duitsch Dienstmeisje

Daar het Perseusplein op den duur te gevaarlijk werd, ontmoetten we elkaar op de hoek van de Aldebaranweg, bij een publieke telefooncel, een luchtig, beglaasd getimmerte op bijna-vier pooten met grijze, vinnige klapdeurtjes. Even voordat Else Böhler zich verkleeden ging sloop ze vanuit haar slaapkamer op het platje om een steen op het hek te leggen ten teeken dat ik het huis verlaten kon; ik hoefde dan niet langer te wachten dan haar toebereidselen duurden. Uit vrees voor ontdekking koos zij doorgaans de kleinste steentjes, moeilijk herkenbaar tusschen zooveel zwarte gedroogde vogeluitwerpselen, waarvan ik de wisselende landkaart tenslotte maar in de loop van de dag uit het hoofd leerde om uit te kunnen maken wat steen was en wat niet. Dat begon 's morgens vroeg al, voordat ik naar college ging, als er drie of vier matjes, vierkante, bruine martelaars, over de lat op Else Böhler's komst hingen te wachten. 's Middags stond ik er zoolang het kloppen duurde, en toch leed mijn werk er niet onder, zoo groot was de versche toevoer van levenslust en energie óok voor dingen die mijn belangstelling niet eens opwekten. Vaak had ik bij de telefoon toch nog wel een half uur te wachten, waarbij het tergend lijzig gezang van opgeschoten meisjes achter de open ramen van een Kindertoevluchtsoord daar op de hoek mijn ongeduld markeerde. Aanvankelijk, zeker van mijn zaak, flaneerde ik een eind de Aldebaranweg op, een kwartier later schilderde ik al voor Kindertoevlucht, twintig pas heen, twintig pas terug, tegen half negen hield ik mijn blik onafgebroken op het Perseusplein gevestigd. Maar niet zoo onafgebroken of Else Böhler zag altijd kans te verschijnen, als ik weer met mijn rug naar het Perseusplein toe stond; nooit heb ik haar een hoek zien omslaan. Ze was bij me, ze zei ‘Gutntagg’, zonder zich te verontschuldigen, en schudde genoegelijk mijn hand op en neer. Steeds verwonderde ik me weer opnieuw over haar eigenaardige postuur, en dat marcheeren

op de plaats rust, als ze aan kwam loopen. Mogelijk waren haar beenen wat te kort, maar daar dacht ik eigenlijk nooit goed over na, of ik accepteerde het als iets dat er heelemaal bij hoorde... Dan spraken we tien minuten over juffrouw Erkelens, die nog steeds niets wist, daarna over Duitschland en haar moeder, en in het bosch, waar we in een restaurant thee dronken, weer over juffrouw Erkelens. Wat boersch en onbeholpen zat ze op het witte stoeltje naast me, haar witte handschoenen in de rechterhand, de linker soms spelend met het kruis van gesneden ivoor, dat op haar borst hing. Haar voeten zette ze graag op een houten voetenbankje neer. Wanneer ik te lang naar haar keek, schrok ze op, en begon, na een schichtige, guitige blik in mijn richting, dadelijk bedwongen door de overluifelende oogleden, die als blinden voor twee blinkende lenzen de speelruimte van haar blik beheerschten, peinzend in haar thee te lepelen als een kind bij een verstrooid spelletje. Nooit wilde ze meer hebben dan één kop, die ze half opdronk (inderdaad net als kinderen, die ‘visite’ spelen en er niet aan denken, dat men die thee, die ze in hun kleine kopjes mogen doen, ook op kan drinken) en ze zei ‘dank u, mieneer’ tegen den kellner, maar zoodra ze Duitsch sprak, was ze weer uit het land der dichters en denkers, en al het verveeld aarzelende in mijn antwoorden kon door gebrek aan taalkennis verklaard worden, en iedere stelligheid werd ondersteund door het streelende van een goede beurt, en overdag zat ik wel een kwartier lang in de dictionnaire te snuffelen om maar niets te kort te doen aan dat verraderlijk idioom. ‘Liebst du mich?...’ - neen: ‘hast du mich gern’ was beter.

Toen ik ‘hast du mich gern’ te pakken had, hoefde er geen sprake meer te zijn van eenige weifeling. Het werd nu tijd voor de proef op de som. De onbevangenheid waarmee ze tot dusverre al mijn vragen beantwoord had, de ingetogenheid van haar optreden, de moralistische stelregels, die ze nu en dan ten beste gaf, daarnaast van míjn kant een begrijpelijke schroom om al te vaak het onderhoud tusschen juffrouw Erkelens en mijn moeder aan te

roeren, hadden mij de eerste twee weken weerhouden van een directe vraag naar haar ‘verleden’. Onze omgang leek nog het meest op een kameraadschappelijke conversatieles in het Duitsch; maar daar tusschendoor beloerde ik haar, bestudeerde haar gezicht, lette op al haar uitlatingen, en bedacht sluwe toespelingen, die ze zwijgend negeerde, met haar fijne eigenwijze wenkbrauwen wat hooger dan gewoonlijk en de neus lichtgebogen. Veel verder bracht me dat niet. Toch wilde ik zekerheid. Daarom, bij wijze van experiment - meende ik - greep ik in het tweede donkere laantje achter het restaurant haar hand en stak mijn arm door de hare wat haar op mijn desbetreffende vraag de opmerking ontlokte, dat men zooiets alleen deed als men elkaar beter kende. Die criteria waren blijkbaar nogal aan verschuiving onderhevig. Hoewel de aanraking mij op de bekende manier duizelig maakte, hield ik scherp mijn doel voor oogen, en, minder zinnelijk opgetogen nog dan nieuwsgierig, vroeg ik, zooals ik mij voorgenomen had: ‘Hast du mich gern?’ - ‘Joa,’ zei ze, zacht en beslist, en meteen lagen onze monden op elkaar, precies tusschen twee door stoofzieke paren bezette banken in, waar 't doodstil en donker was. Haar lippen waren buitengewoon week, wat te slap, vochtig, en volslagen onbeweeglijk. Haar adem rook ouderwetsch naar iets dat op lavendel leek, ik herinnerde me die geur uit mijn jongensjaren, eens toen ik ziek lag en mijn moeder telkens door mijn slaapkamer kwam ruischen... Maar nu zou het boekje van haar instincten en emoties worden opengedaan! Terwijl haar lichaam in mijn armen weerbarstig bleef, sondeerde ik naar de losbandige winter met mijn tong; de groote, gladde tanden bleven stijf op elkaar gesloten, ik knabbelde een beetje, en ineens week ze achteruit, in een diep gewond gebaar, zoo instinctief als ik maar had kunnen wenschen, haar hand half in de hoogte als om haar mond af te vegen. Twee of drie seconden - toen sloeg ze in zelfoverwinning haar armen om mijn hals. - ‘Hast du mich wirklich gern?’ - ‘Joa.’ - Mijn programma versnelde zich onder de drang van mijn gevoel: ‘Hast du

vorher schon einen geliebt?' - 'Ich habe nie einen lieben können, das waren alles nur Jugendstreiche.' - 'Jugendstreiche... hier in Holland?' - 'O nein, in Köln.' - In een lichtere laan liepen we nu, een beetje wankelend, stijf in elkaar gestrengeld; het was half tien, om half elf moest ze thuis zijn. Ik zei: 'Du willst doch nicht behaupten, dass du niemals geküsst worden bist?' - 'O, küssen!' kwetterde ze opeens vroolijk, terwijl ze mijn arm van haar middel afschudde, 'das hat ja keine Bedeutung.' - 'Na, wie ich dich geküsst habe, damit ist es doch anders gest... bewendet.' - 'Das is wahr.' - 'Ich meine,' zei ik, diep ademhalend, weerloos tegen wat ik nog steeds voor mijn nieuwsgierigheid hield, 'man hat... Frau... Fräulein Erkelens hat gesagt, dass du... ich meine mit dem Küssen... und die Freundin... verstehst du was ich meine?' Prompt maakte Else Böhler zich van mij los en begon, kordaat met haar armen zwaaiend, aan een verhaal. Ze begreep wel, dat ik haar verdacht; ze had er zich allang over verwonderd, dat ik ondanks deze verdenking, toch met haar 'gaan' wou. Eigenlijk droeg haar moeder van alles de schuld, doordat zij aan juffrouw Erkelens die brief geschreven had met het verzoek acht op haar te slaan; dat was heelemaal onnoodig geweest, dat had haar moeder óok wel kunnen weten. Daar de liefde en vereering voor haar moeder onbegrensd waren (een week tevoren had ze mij het portret laten zien van een ietwat corpulente dame, geweldige boezem, rond, knap gezicht, dat met trouwhartige oogen heerschzuchtig de wereld in keek; meegesleept door een enthousiasme, dat toch even getemperd scheen door zelfspot, zei ze: 'Meine Mamma,' drukte er een haastige zoen op en borg het weer op), maakte ik al spoedig uit, dat zich achter de eentonige bedrijvigheid, waarmee ze in kinderlijk los van elkaar staande volzinnetjes verslag uitbracht van de winter met de vriendin met de auto's, hoofdzakelijk schaamte verborg van zich te moeten vrijpleiten: een gebrek aan vertrouwen van dié kant kon haar best het gevoel schenken zelf gezondigd te hebben. Over auto's vernam ik overigens niets, en met de vriendin, een

meisje eveneens uit Keulen, had zij nu al een heele tijd ruzie, nadat ze elkaar bij juffrouw Erkelens, waar de vriendin ook wel kwam, ‘schwarz gemacht’ hadden (dit ‘elkaar’ won mij definitief voor Else Böhler), terwijl de losbandigheid had bestaan uit periodiek bioscoopbezoek en het rooken van sigaretten, waaruit juffrouw Erkelens, geautoriseerd door de brief van Frau Böhler, verder strekkende conclusies getrokken had. Mijn goedkoope sigaretten had Else steeds geweigerd, resultaat dan wellicht van het biechten. Verder kreeg ik niets van haar los.

Op de grens van het bosch en de eerste sterrenstraat, het gewetensonderzoek voor geëindigd verklarend, vraag ik middenin een zoen, of ze nu gelukkig was (gevaarlijke vraag, die ik niet bijtijds inhield), waarop ze knikte en een poos scheen na te denken. Ik zag dat ze even slikte en diep adem haalde. ‘Warum gehst du niemals mit zur Kirche?’ - ‘*Kirche*!?...’ - ‘Oder gehst du immer zur Messe von elf Uhr?’ - ‘Ich bin doch nicht katholisch,’ stotterde ik in de grootste verbluftheid. Gedwee en wat sentimenteel had ze naar me opgekeken, maar nu, terwijl ze zich uit mijn omhelzing bevrijdde, gooide ze haar hoofd achterover: ‘Komm, lass uns gehen,’ - en, zeer beslist snaterend, op die toon van opgelepeld lesje weer, maar met een overtuigdheid, die heelemaal uit haar zelf kwam: ‘Das hätte ich mir nie denken können.’ - ‘Aber Else, àlle Leute sind doch nicht ka...’ - ‘Ich darf mit keinem *gehen*, oder heiraten, der evangelisch ist, *nie*, *niemals*.’ - ‘Aber ich bin nicht evangelisch!’ - ‘Also bist du dòch...’ - ‘Nein, ich bin nichts, wenigstens in reli... konfessioneller Beziehung,’ ironiseerde ik, haar oogen vermijdend, ‘zozusagen: nichts.’ - Ze moest dit even verwerken, en begon weer, iets minder stellig: ‘Darauf kann doch kein Segen ruhen...’ - ‘Das ich nichts bin?’ - ‘Hast du keine Lust katholisch zu werden?’ - ‘O nein, Else,’ zei ik beschermend, ‘das geht wirklich nicht.’ - ‘Oder wenigstens in der Kirche heiraten... ich habe gehört, das sei möglich...’ - ‘Gewiss, man kann auf die verschiedensten Weisen heiraten,’ doceerde ik met luch-

tige objectiviteit, en, mijn kennis van het kanonisch recht te hulp roepend: ‘Dann muss man aber versprechen, dass die Kinder katholisch werden...’ - ‘Ja, natürlich,’ viel ze in, alsof dat niet eens een punt van overweging uitmaakte. - ‘Und ausserdem: hier in Holland sieht die höhere Geistreichkeit’ (ik was al zoover heen, dat ik moedwillig mijn Duitsch begon te verhaspelen) ‘die gemischten Heiraten höchst ungern; Dispensation wird nur in Ausnahmsfällen verleiht, verliehen meinetwegen, weil die Leute schwindeln mit der Erziehung der Kinder, na selbstverständlich... man darf ja annehmen, dass der liebe Herrgott diese Mischlinge auch ohnedies ein wenig schief ansehen würde...’, - en na een toelichtend gebaar naar de wolken, buitengewoon op mijn gemak door deze koele en verlichte spot op zooiets kleinburgerlijks als waar Else Böhler op aanstuurde: ‘Aber wenn du's besser findest, dass wir Schluss machen...’ - ‘Das hab ich nicht gesagt,’ hoorde ik haar toonlooze stem, als van heel ver. Toen pas keek ik haar aan.

Else Böhler stond daar, zonder zich te verroeren, haar armen slap neer langs haar zwarte regenmantel waarin ze erg slank leek. Geknakt, onherstelbaar gebroken, alsof het naar een inwendig vonnis aan het luisteren was, hing haar hoofd naar de grond; heel ver kwam het schemerig belichte, koppige voorhoofd van Engelsch kostschoolmeisje naar voren; voorhoofd en neus vormden een nobele hoek. Was dit een van de onbekende gezichten, die zij steeds achtergehouden had, dit streng klassieke en toch als gemartelde schoon?... De snik, die bij die stom gebeeldhouwde wanhoop paste, welde op in mijn eigen keel. Al zou het nog zoo zelden te zien komen, dit profiel althans mocht ik niet verliezen. In één sprong was ik bij haar en sloeg mijn arm om de koude, gladde mantel heen. ‘*Nich*... tun,’ - het tweede woord bijna onverstaanbaar. - ‘Aber, Else, dus sollst nicht so verzweifelt dreinschauen! Was willst du denn? Ich habe es doch gut mit dir vor! Es ist doch nicht meine Schuld!’

Dit nu was het punt waarop ik haar, onuitgesproken

doch lang niet onbewust, in de waan begon te brengen van huwelijksplannen mijnerzijds, die, tragisch genoeg, enkel en alleen af moesten stuiten op de pastoors: een ‘vroom’ bedrog, en zonder eenige risico. Dank zij diezelfde pastoors, die mij Else Böhler ontnamen als toekomstige echtgenoote en tienwerf teruggaven als straffeloos te achtervolgen stuk wild, werd ik verlost van alle waakzame zelfbezinning. Ik zou Else Böhler kunnen verleiden - al had ik aan die mogelijkheid nog niet eens gedacht - en dan nog met haar willen trouwen ook! Alleen zou ik iedere toespeling dienen te vermijden die mij in gevaar zou brengen te moeten toegeven, dat er van die huwelijksplannen geen sprake geweest was, voordat de pastoors ze ongevaarlijk hadden gemaakt. Nu, zoo moeilijk was dat niet. Reeds begonnen mijn woorden zich naar priestersluwheid te modelleeren. Met een bijna scholastisch welbehagen aan haarkloverijen somde ik op waarom ik erstens niet Katholiek kon worden, zweitens niet Katholiek kon trouwen, drittens geen katholieke kinderen kon hebben. Het leek wel, of een negatieve pastoor mij dit alles dicteerde, - diabolus est deus inversus... Geen enkele van die argumenten, die wel als druppels water op elkaar geleken zullen hebben, drong overigens tot haar door.

‘Ich werde mich überlegen,’ zei ze eindelijk, strak en vertwijfeld voor zich uitstarend, ‘ich habe kein Glück, alle Leute die mit mir gehen wollten waren evangelisch...’ - ‘Gib mir nur einen Kuss!’ viel ik haar vastberaden in de rede, geen ijdele praat meer duldend, en reeds begeerig op zoek naar haar mond, dezelfde mond waarrond het lachje gespeeld had, dat begon ik me nu pas te realiseeren. Het lachje, dat van veraf zoo mythologisch ongrijpbaar was geweest, en nu zoo goed bleek te kunnen smaken en zelfs naar lavendel rook... - ‘*Nich*... t... Ich muss nach Hause. Ich werde mich überlegen.’ - Ze rukte zich uit mijn armen los, ze verzette zich, krachtig en onbehouwen. - ‘*Nich*... t...’ - Toen ik na een vrij afmattend geschermutsel, waarbij ze mijn wijsvinger half ontwrichtte, alleen een zoen op een van haar ooren

had kunnen drukken, maakte zich een dreinende woede van me meester, plotseling, god weet van waar. ‘Duitsche snol’, zei iets hardop in mezelf, zoo hard dat ik ervan schrok, ‘ik zal zeker alles gelooven over sigaretten rooken! Duitsche snol. Duitsche snol.’ Welke woede was het? Vernedering, gekrenkte ijdelheid, gewekte en gedwarsboomde hartstocht, woede tegen pastoors, woede omdat ik pastoors dankbaar moest zijn, schaamte om mijn dubbelzinnige houding... ‘Also auf niemals Wiedersehen!’ snauwde ik haar toe. Dat rijke Duitsche idioom... Maar hoe verlangde ik naar haar mond, hoe werd dit verlangen nog aangewakkerd door elk ‘Duitsche snol’, dat ik bij mezelf vol zinnelooze haat en verachting prevelde. ‘Grüss Fräulein Erkelens von mir,’ zei ik bijtend, terwijl we ongearmd naast elkaar voortstapten, want ik kon haar toch niet alleen door de sterrenbuurt laten trekken waar ze de weg niet kende, - ‘und das gute Mädchen auch, bitte!’ - ‘Vielleicht gibt's auf dem Waalweg ein katholischer Herr der mit dir *gehen* will,’ hoonde ik verder. - ‘So musst du nicht sprechen. Ich werde mich überlegen...’ - Na een ondraaglijke tien minuten kwamen we bij de telefoon terug, waar we ook altijd afscheid namen. ‘Bis Sonntag,’ zei ze mat, steeds met haar hoofd voorover, en zoo verliet ze me, net toen de klok tien uur sloeg. Er liepen nog meer menschen in de richting van het Perseusplein; zij werden door Else Böhler ingehaald, die maar weinig met haar armen zwaaide. Langzaam volgde ik de stoet, steeds met dat ‘Duitsche snol, Duitsche snol’ in mijn ooren, al geruststellender, al doeltreffender... Neen, dit was voor het laatst geweest... Het kon me niet schelen. Als ik die groote, weeke mond maar had kunnen uitsnijden en meenemen naar de Waalweg, dan had Else Böhler met haar domme lodderoogen heelemáal naar de hel mogen...

‘Goeienavond, meneer Roodenhuis!’

Het kostte eenige moeite om in de magere dame, die op gelijke hoogte met mij voortwandelde, meer naar de rand van het trottoir, mevrouw Steketee te herkennen, die mij

belangstellend opnam en dan weer voor zich uittuurde, in de verte, waar de zwarte regenmantel juist om de hoek verdween, blinkend onder een lantaren. In haar smal, slechtgebouwd paardengezicht waren de oogen dichtgeknepen. Nadat ik teruggegroet had, snoof ze en zei met een stem als een scheermes over leer:

‘Schiet u op voor uw examen?’

‘Neen, mevrouw.’

‘Och kom... ik hoor u anders weinig pianospelen de laatste tijd. Moet u ook deze kant op?’

‘Neen mevrouw, de andere kant...’

‘Wat noemt u de andere kant?’

‘Excuseert u me, ik heb wat hoofdpijn,’ mompelde ik, mijn hoed even aanrakend. Ik had haar kunnen vermoorden. Ik had haar móeten vermoorden, eerder dan Steinmann. Met een gemelijk lachje riep ze me achterna:

‘'t Beste met uw hoofdpijn, meneer Roodenhuis!’

Die nacht, onrustig woelend, droomde ik voor het eerst, dat ik met kamertje en al van de Waalweg afvloog, een vage, verwarde droom, waarvan ik weinig zou kunnen navertellen.

De Donderdag en de Vrijdag doorstond ik door ijverig aan de lichtzinnige vriendin te denken: een souverein hulpmiddel dat zich in en uit liet schakelen naar believen. Werd mijn angst om Else Böhler te verliezen al te ondraaglijk, dan nam die vriendin niet minder dan kolossale afmetingen aan, een Duitsche snol in optima forma, een echte hoer van Babylon, - om even later weer in te krimpen tot menschelijker proporties. Tot de onmogelijkste foefjes moest ik mijn toevlucht nemen om het geval Else Böhler maar philosofisch te kunnen blijven beschouwen en mijn emoties buiten spel te laten. Hielp niets meer, dan speelde ik wat met de gedachte aan een Katholiek huwelijk; ik zag me dan aan het hoofd van een degelijk gedekte tafel zitten - Mr. J.L. Roodenhuis, advocaat-procureur, of een beetje flesschentrekker - met zes blonde, boloogige kindertjes aan weerskanten, die allemaal kruisjes sloegen

voor het eten en hun gebedjes opzeiden in gebroken Duitsch, en toen zich dat beeld maar aan me bleef opdringen, tergend eentonig, nam ik plotseling het besluit Else voor te zijn en Zondagavond niet naar haar toe te gaan.

Wat ik Zaterdagmiddag op het platje te zien kreeg sterkte me in dit voornemen. Ik stond er hoofdzakelijk om haar nog eens te kunnen gadeslaan, zooals ik dat Donderdag en Vrijdag al gedaan had: met een witte stofmuts op, vermoeide kringen om haar oogen die, leeg en verwaand, als uitgebluscht, hoogstens twee of drie keer schichtig naar boven dwaalden, en om dan te kunnen zeggen: 'Kijk, een *dienstmeisje*. En niet eens zoo aardig.' Maar het was Else niet die zich vertoonde, doch de oudste juffrouw Erkelens. De laatste tijd had ik haar zelden meer gezien. Met haar rug naar mij toe was ze bezig een paar hemden aan de ijzerdraad op te hangen; maar ineens, alsof ze mijn spottende blik voelde, draaide ze zich met een ruk om, en iets wits en verbetens staarde naar boven uit donkere moordkuilen van oogen. Ik floot al naar de blauwe lentelucht, toch niet geheel op mijn gemak. In elk geval verdedigde ze haar kieken goed, juffrouw Erkelens: zoo wit van haat, zoo bruusk van beweging, met zulke strijdlustig achteruitgestoken schouders... Het zonderlinge was nu, dat ik als het ware partij voor haar begon te trekken en mij voortdurend voorhield, dat zij gelijk had en dat ik mij had gedragen als een kwajongen. Haar verschijning werd zoo bijna geruststellend. Om geheel zeker te zijn had ik nu nog alleen Else Böhler zelf noodig. Iedere zwakheid moest voorkomen worden door de ordinaire roode wangen, het flets of bikkelachtig oogenpaar, zoo mogelijk van dichtbij aanschouwd. Zondagochtend, kwart voor negen, zat ik dus in de voorkamer met de kat op mijn schoot opmerkzaam de linker vensterrand te observeeren. Zoo kon het niet missen; om negen uur kwam ze altijd voorbij, soms kauwend. Ik zat daar als voor een demonstratie. Zag ze er zoo uit als op die eerste Zondagmorgen, dan was alles afgeloopen. Ik zat daar als op een cursus in het harden tegen Duitsche dienstmeisjes. Vijf minuten voor negen, drie minuten, - was

dat Eg soms in de achterkamer, Eg, die anders nooit voor tienen opstond? Door het bruingele glas van de suitedeuren zag ik hem een kop inschenken van de thee, die ik voor mezelf gezet had. Ik werd onrustig. Ik moest nu twee dingen in het oog houden, minstens 120 graden van elkaar verwijderd, maar daar stak hij zijn ongekamd hoofd al door de spleet, hij lokte de kat met knippende vinger, alsof hij mij niet eens zag, en zei eindelijk, tusschen een paar krolsche bromgeluiden door om het beest op te hitsen:

‘Wat voer jij hier toch altijd uit 's Zondags?’

Het raam loslatend met mijn blik, één hand kalmeerend op het woelende kattevel, snauwde ik:

‘Donder op.’

‘Denk er niet aan!’

‘Donder op, of ik sla je je hersens in!’

‘Je heb al zoo vaak gezegd, dat ik geen hersens hèb, Johnnie,’ zei hij verstrooid dédaigneus, en knipte tegen de al recalcitranter kat, die Eg trouwens niet mocht, en die nu, na zich onder mijn handen klein gemaakt te hebben, op de grond sprong. ‘Poes... Poes... Vogeltjes!... Ksss!...’ Plotseling vloog zijn uitgestrekte hand hooger de lucht in, zijn zwarte oogen openden zich in verbazing, hij grinnikte:

‘Kijk, verdomd, daar heb je die meid van 't hoekje weer!’

‘Ga je weg? Godv...’

‘Die Duitsche meid! Heil Hitler!!’

Woedend liep ik op hem af. Hij danste terug, hevig geschrokken, toen mijn rechter vuist op zijn neus afschampte, en zijn arm neersloeg, die voor een derde gebaar, de Duitsche groet, nog hooger wilde komen. Doodsbleek sprong hij achteruit, iets mompelend over mijn moeder. Even had zijn onderlip gebeefd, zielig weerloos. Ik had hem nog nooit eerder geslagen. Toen ik omkeek zag ik Else Böhler langzaam achter de rechter rand van het raam verdwijnen; ze moest daar een paar tellen hebben stilgestaan, verlangend mij te zien...

‘Ploert,’ zei Eg toonloos, met zijn hand overdreven zijn

neus afdekkend, ‘je kunt je pooten thuishouden, rotvent. Anders zeg ik 't aan moeder.’

‘Wat, dat ik je geslagen heb?’

‘Nee, zoo *laf* ben ik niet.’ - Onwillekeurig moest ik lachen. Ineens veranderde zijn houding. Hij begon opgetogen en onnoozel te grinniken, liep met o-beenen op de suitedeuren toe, als een rachitisch kindje (hij had werkelijk eenig acteurstalent), en draaide zich weer naar me om met een opgeheven wijsvingertje:

‘Dan sakkanmoessie segge, dat Johnnie hier afspraak maakies doen met meissie en dan Johnnie over knie gaan en...’

‘Nou, duvel nóu maar op,’ zei ik goedmoedig.

‘En dan Johnnie op zijn bilties krijg. *Dag* John!’ - Kort na deze triomfantelijke afscheidsgroet hoorde ik hem op de gang en op de trap.

Wie zal bepalen hoe diep zijn woorden mij toch nog geraakt hebben, ondanks hun belachelijke inkleeding? Wie zal bepalen waarom ik 's avonds tòch naar Else Böhler toe ben gegaan? Alleen uit koppigheid? Alleen omdat ik haar eerst nog wilde *zien* alvorens alles te verbreken?...

Zoo pijnlijk scheen de herinnering aan die Woensdagavond voor haar te zijn, dat ze er niet alleen niet over wilde spreken, maar ook niet naar het bosch terug wilde waar alles zich had afgespeeld. Dat bosch leed nu aan een kwade betoovering. Dus gingen we naar een verderaf gelegen park met vijvers, waar ik haar, na mijn belofte over al die onaangename beletselen verder te zwijgen, tevergeefs op een der bankjes trachtte te krijgen, die trouwens bijna allemaal bezet waren door paren in ingewikkelde houdingen. Ze wilde er niet eens naar kijken. ‘*Nicht*...,’ zei ze, en dan liep ik maar weer door, half verbaasd over het gemak waarin ik me in deze tweeslachtige toestand schikte, die overigens in zijn voorloopigheid precies berekend scheen op mijn lijdelijke staat van examenvosser die afleiding en troost noodig heeft. Het werd nu een oppervlakkig spel; zelfs de neiging om Else Böhler lichamelijk te veroveren

verdween in die algemeene ontspanning. Ik liet haar vertellen, over haar moeder, over Keulen, en haar leven daar. Over ‘Jungendstreiche’ kreeg ik weinig te hooren, wel over een jongen man, een student, die, gedwarsboomd door haar moeder of door haar voogd, van liefdespijn was gestorven toen ze 16 was. Misschien had die student ook wel wat aan zijn longen gehad, maar daar liep ze vlug overheen, hoewel ze het niet verzweeg. Later had ze een huishoudschool bezocht en was toen naar Holland gekomen om redenen, die mij verborgen bleven; voor zoover ik kon nagaan niet uit financiëele noodzaak; in de fotozaak kwamen ‘nur feine Leute, Studenten’; haar moeder, vroeger in goeden doen, had in de inflatietijd veel geld verloren; nu ging het weer beter. Haar vader was in de oorlog gesneuveld. Eens in de twee weken schreef haar moeder haar, dat ze terug moest komen, en ‘Ich muss tun was meine Mutter sagt,’ zei ze, helder articuleerend, zonder evenwel in mijn richting te kijken, wat toch gepast zou hebben bij dit dreigement. Ik vroeg haar, of ze dan in de zaak helpen moest. - ‘Das nicht...’ - ‘Du bist doch majorenn,’ zei ik droog. - Zwijgen. - ‘Du bist doch 21!’ - ‘Das is wahr.’ - We liepen verder, en ze begon opnieuw. Neen, ze zou zéker weggaan, plotseling, onverwachts, als ze maar eenmaal haar machteloosheid tegen juffrouw Erkelens overwinnen kon, - ze wist alleen niet wanneer. Plannen maakte ze nooit. Ik vroeg haar, of de aapmensch Zaterdag niets gezegd had. ‘Doch,’ kwetterde ze lustig, ‘aber ich habe mir nichts anmerken lassen! Sie sagte: na wem kijkt u da immer na bofe? Aber da sagte ich gleich: zu Herrn Roodenhaus, darf das denn nicht? Dat moet u doch niet tun, sagte sie denn, er schaut immer hinab, der Kerl, und dann hat sie auch gesagt, ich sei bretaal, joa!’ - ‘*Sehr* schlau von dir, Else,’ prees ik haar, ‘du musst immer denken, dass du kein Kind mehr bist! - ‘Das is wahr.’ - Else Böhler's armen zwaaiden ver opzij en begonnen toen met heftige, linksche gebaren een verhaal te illustreeren over een carnavalsbal in Keulen, waarop zij zooveel als het middelpunt was geweest. Tjilpend

met hooge kanariegeluidjes boven haar muzikaal orgelend stemgegons uit, soms bijna rhythmisch scandeerend, beschreef ze haar costuum, de costuums van de mededingsters, de versierde zaal, de prijs die zij behaald had, de kleuren van haar halsketting die in het gewoel verloren was geraakt - ‘gestolen? Nein, das glaub ich nich’ - in precieze, concrete bewoordingen, zakelijk bij alle uitgelatenheid waarmee ze in die herinneringen zwelgde. ‘Ein grünes *Hüt*chen - mit einer roten *Fe*der - meine Mutter sagte du bist noch *viel* zu jung um zu tanzen - aber da kam ein Herr, ein älterer Herr schon, und als ich sagte ich *könn*te nicht tanzen, da sagte er: aber Fräulein, *so* etwas, das *gibt's* doch nicht - und dann hab ich ge*tánzt*, get*ánzt*...’ - Opeens begon ze zachtjes te zingen, een of andere filmschlager, met een hoog, teeder kreunend stemmetje, voorzichtig, alsof ze niet goed durfde om mij. Toen ik haar wilde omarmen, aangestoken door die levenslust, deed ze haar gewone sprongetje opzij, een lantaren scheen in haar bolle, glanzige oogen, en daar snaterde ze al weer: ‘Bald bin ich über alle Berge! Ich möchte so furchtbar gern zurückgehen. Herrlich! Man hat nur eine Heimat! Köln ist so schön, so schön...’ - Haar armen bewogen zich alsof ze aan het zaaien was, twee velden tegelijk. ‘Wenn ich plötzlich fort bin, merk dir das: dann lege ich *drei* Steine hin auf den Balkon, dann weisst du Bescheid.’ - ‘Dann kann man doch besser schreiben...’ - ‘O, ich möchte doch lieber nicht schreiben.’ - ‘Wenn du...’ - Maar neen, mijn onverschilligheidsvertoon was niet langer houdbaar, ik merkte het aan mijn stem die niet mee wilde. Ik hield mijn pas in en haalde haar naar mij toe. Ik tilde haar kin op. Met de bas van een père-noble zei ik haar, dat ze nog een echt kind was en geen dwaze dingen moest doen zonder mij te raadplegen, dat ze alleen doen moest wat ik goed vond en mij vooral geen verdriet doen, en zoo meer. En we moesten maar altijd bij elkaar blijven, en als ze bij Erkelens weg wou, dan kon ze toch beter een andere dienst zoeken, in Duitschland waren de toestanden zoo slecht...

Het had verbazend veel weg van een catechismus. Volkomen gedwee zei ze op alles ja en neen, telkens op dat verlegen naar boven buigende toontje, alsof haar antwoorden tegelijkertijd vragen waren, waarmee ze mijn volgende vraag wilde uitlokken. ‘Ja?’ - ‘Nein?’ - Het pleit was gewonnen. Deze nieuwe vaderlijke tactiek volstond om mezelf tot een kalm en evenwichtig bewoner van de Waalweg te maken, tot de dag van mijn examen. Waarschijnlijk zou ik het op den duur wel niet kunnen stellen zonder dat huwelijk op de achtergrond, maar dan listig en nauwkeurig gedoseerd, bijvoorbeeld - zooals ik nu reeds deed, meer om me te oefenen - in de vorm van een opmerking over mijn latere werkkring, die tot niets verplichtte. Ongeloovig vroeg ze, of ik dan ‘doctor juris’ worden zou, en even had ik het misselijke gevoel van een kind een blinkend stuk speelgoed voor te houden, dat weer opgeborgen wordt zoodra het er naar grijpt...

Na een uitvoerig afscheid bij de telefoon marcheerde Else Böhler weg, in haar wit kleedje, de zwarte regenmantel over haar arm geslagen, voor het eerst, op deze warme avond. Herhaalde malen draaide ze zich om om te wuiven, en hoewel ik, beschamende constateering, duidelijker dan te voren zien kon hoe kort haar beenen waren, hoe zij haar forsche heupen niet op de helft van haar lichaam had zitten, maar zeker een decimeter lager, toch voelde ik me zoo tevreden als men zich maar voelen kan met iemand, die met ons de strategische punten beheerscht van een omgeving die wij haten...

Voor mijn moeder werd Peter zooveel als ‘je Parijsche vriend,’ sinds hij weer terug was en de karig beschreven ansichten dus uitbleven, die mij gesterkt hadden in mijn afweerformule: minnarijtje of tijdpasseering met een dienstmeisje. Ik nam mij voor hem weinig op te zoeken en over Else Böhler te zwijgen, niet omdat ik hem wantrouwde, maar uit vrees voor de nawerking van dat wintergesprek over liefdesovergave. Daar ik mijn moeder nooit over Peter had gesproken, kon zij denken, dat hij in Parijs

woonde, en er zich over verwonderen, dat hij niet meer schreef: ‘Waar zit je Parijsche vriend nu?’ Het leek mij eerder een blijk van bemoeizucht dan van nieuwsgierigheid zoodat ik de vraag onbeantwoord liet. In deze tijd stelde zij alles in het werk om haar invloed op mij te heroveren, voorzoover dat ging zonder nieuwe schade, aan haar waardigheid toegebracht, het liefst dus zijdelings en onverwachts, profiteerend van verslappende waakzaamheid of een goed humeur. Bijna roerend onhandige toenaderingspogingen wisselden af met listige zwenkingen naar de tegenpartij Eg, die twee dagen nadat ik hem geslagen had een nieuwe fiets kreeg en een week later zelfs dansles mocht hebben, met bijbehoorend galacostuum, iets dat mij behalve in onze omstandigheden verkwistend ook volkomen ongemotiveerd leek, want hij danste al genoeg door het huis en op het dak zelfs, waar hij bovenop klom om mij te hinderen bij mijn werk. Maar mijn moeder keurde alles goed wat hij deed. Zij verdedigde hem tegenover mijn zuinigen vader, aan wien de grafische voorstelling eener groeiperiode in kleermakersrekeningen niet besteed was. Aan tafel streelde ze zijn hand, als ik het zien kon, wat hij zich innig grijnzend liet welgevallen, zijn kin sentimenteel weggetrokken, zijn bleeke, vleezige mond voortbrabbelend aan een of ander betweterig verhaal, waarbij mijn vaders blik koel afwijzend, maar weerloos op den jongen rusten bleef totdat hij ophield.

Toen ik de langverwachte poeslieve vraag, of ik dat Duitsche meisje nog wel zag, - waarop al dat andere gepreludeerd had, - stuursch en monosyllabisch had beantwoord, schoot mij de gedachte door het hoofd, dat ik op de Waalweg een leven zou kunnen hebben als een prins, als ik mijn moeder maar volledig in vertrouwen nam. Een gevaarlijke verleiding was het. Want dan zou ik haar ook alles, letterlijk alles moeten opbiechten, mijn plannen, en mijn intiemste gedachten, en hoe Else zoende en zich liet zoenen, en raadgevingen zou ik aan te hooren hebben en ‘il faut que jeunesse se passe,’ - ik stelde me dit altijd zoo voor: mijn moeder draaiend voor de spiegel in haar bont-

mantel, met de rug naar mij toe, doende alsof zij eigenlijk heelemaal geen belang stelde in wat ik aan de tafel, als een in haar net verward insect gonzend verhaalde, tegen mijn wil leegbloedend in schier schuldbewuste confidenties. En wat zou het einde zijn? Zou ze, wanneer ze mij geheel ingesponnen had, geheel leeggezogen, toch nog niet vanuit een onvoorziene hinderlaag toeslaan, een hinderlaag die ik zelf verbloemd en mogelijk gemaakt had door mijn kinderlijk vertrouwen?

Na de mislukte vraag maakte zij een omtrekkende beweging, - wat me ten duidelijkste bewees, dat ik nu genoeg ontzag inboezemde om geen rechtstreeksche aanval meer te vreezen te hebben, - en zond handlangers op mij af. Ik kon vaststellen, dat Eg mij twee keer op zijn nieuwe fiets tot bij de telefoon achterop reed, snel onzichtbaar, als Else aan kwam stappen. Op het balconnetje hoorde ik mijn moeder iets aan ons dienstmeisje vragen over ‘die Duitsche meid op het hoekje,’ - een vraag zonder eenig belang, dus voor mij bestemd. Van haar vriendinnen leende zij romans; behandelden die toevallig mésalliances met dienstmeisjes of winkeljuffrouwen, dan ratelde zij de inhoud af onder het middageten, haar oogen bedenkelijk opengesperd over al die onervaren jongelingen, rijke studenten en leeraren met een zinnenleven, die er aan ten offer waren gevallen. (Eens betrapte ik haar met het boek van een bekend damesauteur, dat door velen beschouwd werd als verkapte pornografie; met een kleur sloeg zij het dicht.)

Mijn trotsch werkstuk, de bezegeling van mijn innerlijke zelfstandigheid, leverde ik op het eerste damesavondje na mijn ontmoeting met mevrouw Steketee. Op mevrouw Brons na, die met onze buren overhoop lag omdat zij, in de meening dat meneer Steketee te veel muziekboeken liet aanschaffen (daaraan verdiende hij), haar volslagen onmuzikaal zoontje van vioolles had genomen, waren ze allen kakelend aanwezig. Reeds vormden mijn vader en meneer Steketee, die er bij mochten zijn, schuchtere rookwolkjes, toen ik om negen uur door de openstaande gangdeur binnentrad, en meteen stokstijf staan bleef in

de donker gebleven achterkamer, omdat ik de naam ‘Erkelens’ opving. Ik bukte mij naar mijn schoenveter.

‘Ga jij er zelf maar heen!’ hoorde ik mevrouw Steketee krassen, en ik ried het iedere tegenstand afsnijdend gebaar, dat mij altijd deed denken aan dien dirigent waar haar man zoo bang voor was, - ‘als meiden willen zingen, sta je tòch machteloos.’

Het verwonderde mij allerminst, dat mijn moeder er overheen trachtte te praten.

‘De kunst om een *goeie* meid te houden, dat zie je nu aan onze Emmy, is...’

‘Misschien kunnen we een briefje schrijven, of die meid niet d'r mond kan houden op de uren dat ik les geef,’ opperde meneer Steketee, die aan de lichtelijk erotisch getinte verstandhouding, waarin hij, overigens meer bij wijze van afgesproken gezelschapsspel, tot mijn moeder stond, het recht ontleende om haar in de rede te vallen, ‘zóó onaangenaam zijn die menschen toch niet...’

‘Zoo onaangenaam niet?! Toen ik laatst over de schutting vroeg, of dat vervelende geklop, met al dat ongezonde stof, niet wat minder kon om vijf uur, als we buiten thee-drinken, tenminste met zuidenwind...’

‘Bied u in ruil aan om d'r zangles te geven, meneer Steketee, als ze werkelijk een aardig stemvolume heeft; misschien helpt u de muziekwereld aan een ontdekking!’ klonk de stem van mevrouw Velleman, een klein, waaksch, kronkelend jodinnetje, vrouw van een leeraar in de klassieke talen, maar zelf weinig klassiek van vocabulaire, en die graag verholen amendementen beproefde op mevrouw Steketee's pertinentste beweringen. Het gegichel nam eerst bij mevrouw Vreugdenhil de overhand en werd toen algemeen.

‘Dat gegalm ook nog in m'n eigen huis!?’

Zoo meesterlijk beheerscht maakte ik mijn entrée, dat ik nog juist zag, hoe mevrouw Steketee's voet uitschoot in de richting van meneer Steketee's over elkaar geslagen beenen. Mijn laatste twijfel, of zij Else Böhler die avond herkend had, werd er door vernietigd. Na links

en rechts handjes gedrukt te hebben ging ik naast mijn vader zitten, voor wien ik op dit moment een onverklaarbare sympathie bespeurde, wellicht omdat hij die middag onder het gewone gekibbel over de uitgaven voor het avondje voor het eerst zijn tanden had laten zien aan mijn moeder, of omdat hij de eenige was, die, onverschillig voor muziek, geen teleurgestelde kreten slaken zou, als ik na een half uur opstond om te gaan werken. Want dat had ik mij voorgenomen, met alle ernst die in mij was: ik zou níet pianospelen als men dit vroeg, ik zou niet, zooals anders altijd, verzinken in de loome machteloosheid, waarin het mij onmogelijk was van mijn stoel te verrijzen vóor het algemeene afscheid, - verlamd nog bovendien door het besef van de futiliteit van zulk een tweestrijd, - ik zou mijn wil toonen, ondanks het ‘waar ga je heen, John?’ - waarmee mijn moeder tot dusverre mijn pogingen steeds in de banen geleid had van een ongewilde tocht naar de W.C.

Onder het rooken van een sigaar en het traditioneele twistgesprek met meneer Steketee over Mahler, dien ik dit keer maar weer eens tegen Bruckner verdedigde, luisterde ik met een half oor naar de anderen. Ik vroeg mij af hoeveel mevrouw Steketee er al in vertrouwen genomen had en wie; de sfeer van mogelijke speldeprikken was aangenaam stimuleerend. Toch gaf het me een klein schokje, toen mevrouw Velleman in plaats van zich in mijn gesprek met den violist te mengen (gewoonlijk viel zij mij op het stuk van Mahler bij, omdat mevrouw Steketee in haar afwezigheid van ‘Jodenmuziek’ placht te spreken, wat niet wegnam, dat ze in ander gezelschap om haar liberaliteit te toonen Mahler met hetzelfde woord vernietigend bekritiseerde), in haar stoel naar voren schoot en iets verkondigde over Duitsche dienstmeisjes, waarbij de dames Vreugdenhil en Bronsman haar secondeerden. Uit de toon van hun stem kon ik opmaken, dat mevrouw Steketee wel de nationaliteit van het dienstmeisje op de hoek geopenbaard had, maar mij er buiten had gelaten. Zij en mijn moeder, die ieder voor zich op de hoogte waren zonder het van elkaar te weten, zaten met gezichten als doof-

stommen, de eene rood, de andere geelbleek, de eene in vrees en beven, de andere zich verkneukelend.

‘Mijn groenteboer vertelde, dat in het Westland de helft, zeker de helft van de huwelijken aan Duitsche meiden aan de man gebracht worden,’ had mevrouw Velleman gezegd, ‘de meisjes daar hebben geen kans meer!’

‘Treurig.’

‘Vreeselijke lellebellen,’ zuchtte mevrouw Lunsman met overtuiging. Van al die dames gebruikte zij de naarste woorden. Zóo problematisch werd voor mij opeens het verschil tusschen dienstmeiden en dìt soort mevrouwen, dat ik niet begreep hoe ik maanden lang piano voor hen had gespeeld, trouw iedere week... Rustig hield ik de klok in het oog en om halftien stond ik op.

‘Aha!’

‘Onze jonge virtuoos...’

‘'t Pianolampje is kapot, John, steek de kaarsen maar even op...’ Met haar linkerhand steunend op meneer Steketee's dij, boog mijn moeder zich voorover om te wijzen, zichtbaar opgelucht, dat er nu een eind kwam aan dat gevaarlijke gesprek, maar ook - zoo goed kende ik haar wel - verlangend om die ondergrondsche, moeilijk te pareeren aanvallen op haar oudsten zoon door hem zelf te laten wreken met nobele Kunstbeoefening. Ze scheen te denken: hij mag dan met een Duitsche meid loopen, en ik weet niet of jullie op de hoogte zijn of niet, maar in ieder geval speelt hij *kranig* piano...

‘Een andere keer iets van Mahler, meneer Steketee, en vierhandig als 't moet,’ zei ik joviaal, terwijl ik de dames begon af te werken met een spontaneïteit van gebaar die mezelf verbaasde, ‘maar u moet me nu excuseeren, mijn plicht roept me!’ Mijn moeders woedende pruillip voorbij, de gebogen schouder van mijn zwijgenden vader met iets beschermends aangeraakt, en weg was ik. Ik had mij niet eens meer omgedraaid, toen mevrouw Steketee, achter mij, nog iets te berde bracht over ‘toch wat afleiding bij uw examenwerk.’ Ik was vrij. De overwinning was volkomen.

Maar op mijn kamertje, nadat ik eerst een kwartier lang, in een drenzerige nijdigheid die te laat kwam, naar de stoelen en de divan had getrapt, verbleekte de overwinning snel tot een vrij kinderachtig krachtsvertoon. Aan mijn positie van volwassen 'kind' veranderde dit soort schermutselingen in de grond niets, en dan had ik alles nog aan Else Böhler te danken, aan de kracht die zíj mij schonk. Wat was het anders dan een strijd, ongeweten, tusschen háar en mijn moeder, wat was ik anders dan het wapen waarvan zij zich beurtelings bedienden, een tegen zichzelf gekeerd wapen, dat zich met zijn eigen weerhaken wondt?... Bovendien: mevrouw Steketee door onbeleefdheid prikkelen was wel het domste wat ik doen kon. Tijdens het blijkbaar door haar man gewenschte bezoek bij Erkelens, naar aanleiding van het 'galmen', had zij maar iets los te laten over haar ontdekking om mij in de grootste ongelegenheid te brengen. In een nieuwe uitbarsting van de aapmensch, al of niet bij ons in de gang, zou Else maar al te gemakkelijk aanleiding kunnen vinden om haar dreigement ten uitvoer te brengen en naar Duitschland terug te gaan. Mijn examen was ermee gemoeid, mijn bestaansmogelijkheid op de Waalweg, een levensgeluk van twee of drie maanden... En weer had ik het beeld te verjagen van die zes blonde kinderen die me met uitpuilende oogjes wantrouwend opnamen en 'Vati' tegen me zeiden...

S. VESTDIJK
(Wordt vervolgd)

[Vierde jaargang, Nº. 7]

Nederland

Albert Verwey en de Idee

Wanneer we nagaan op welke verschillende wijzen het Tachtiger individualisme zichzelf om en na 1900 overwonnen of althans diepgaand gemodificeerd heeft, stuiten we op drie hoofdrichtingen, die, zooal niet bruikbaar als richtsnoer voor een historische schets, ons toch een inzicht vermogen te schenken in de geestelijke krachten die hier werkzaam waren en de grondtypen die hier gestalte hadden aangenomen. Waarschijnlijk kunnen deze typen, hoezeer zich dan ook voegend naar de disponibele persoonlijkheden, wel logisch afgeleid worden uit de begripspolariteiten waarin het individualisme van oudsher zijn plaats vindt; men heeft zich derhalve af te vragen welke de levenshoudingen zijn die tot het individualisme in tegenstelling staan, en, al naar gelang het ‘individu’ genomen wordt als éenheid tegenover veelheid van andere individuen, als concrete éenheid tegenover abstracte, bovenzinnelijke norm, of als begrensde éenheid tegenover ideële totaliteit, krijgt men dan de beschikking over oplossingen, die ongeveer aan te duiden zijn met de namen Gorter, Boutens en Verwey. Zonder mij in het probleem te begeven, in hoeverre deze drie namen - zooals reeds gezegd in dit verband voornamelijk te beschouwen als typische vertegenwoordigers van genres - inderdaad een uiteindelijke overwinning op het individualisme beteekenen, en met welke winst of verlies aan artistieke waarden dit gepaard ging, zou ik hier voornamelijk willen wijzen op datgene wat de richtingen Boutens en Verwey gezamenlijk onderscheidt van die van Gorter, d.i. op het element van philosofische of mystische zelfbezinning, dat bij den laatstgenoemde, hoewel niet ontbrekend, toch geheel ondergeschikt blijft aan een collectivistische dogmatiek, die alleen nog toetsing toelaat op eigen rechtzinnige overtuiging. Verschillende factoren werkten hierbij samen. Overziet men Gorter's werk in zijn geheel, dan ontkomt men niet aan den indruk, dat bij hem de mogelijkheden tot onbevangen introspectie met zijn ‘sensitivistische’ periode

totaal uitgeput waren. Twee oorzaken dus, een negatieve en een positieve, deden hem het individualisme op de meest grijpbare en concrete wijze ontvluchten: het eigen vacuum, en de lokkende volheid van over de grenzen. Het sindsdien door hem gevenereerde standbeeld eener aan iedere ikzucht vijandige doctrine was opgebouwd uit de sintels van een leeggebrande ziel. Anti-individualisme, zeker, maar anti-individualisme dat geen andere keus gelaten werd, anti-individualisme uit overmacht, en daarom in zekere zin een onherstelbare breuk teweegbrengend. Hoe anders bij Boutens en Verwey, die voor het oog van de wereld veel meer individualist konden blijven, bij wie het individualisme alleen maar van karakter veranderd scheen. Reeds aan uiterlijke kenteekenen is dit af te lezen. Ongedwongen zette zich de ‘God in 't diepst van mijn gedachten,’ - treffendste formule voor den gemeenschappelijken vijand! - eensdeels voort in een quietistische, neo-platonisch genuanceerde mystiek, gericht op de passief extatische éenwording met een vrijwillig nederdalende Godheid, anderdeels in een vereering van het ‘dichterschap’ die, enkel door nuchterheid van inborst deïficatie ontloopend, bij Albert Verwey ook in zijn latere levensperioden niet het minst onthullende Tachtiger-residu zou blijken te zijn. Veel geleidelijker dan bij Gorter verliep hier een ontwikkeling, die ook het persoonlijke leven vrijwel onaangetast kon laten; een aanpassing werd bereikt zonder scherpe breuk met het verleden, zonder alom zichtbare begeleidingsverschijnselen, want tenslotte was hier de ommekeer uitsluitend van geestelijken aard, en het valt nog steeds te verdedigen, dat de geest in laatste instantie een aangelegenheid blijft van het individu en bijgevolg voor een kansrijke bestrijding van eenig individualisme nooit de premissen of zelfs maar de begunstigende voorwaarden kan leveren. De ervaringen van de laatste jaren niet minder dan de gegevens der collectieve psychologie brengen trouwens voor deze stelling wel een zeer overtuigend bewijs uit het ongerijmde...

Bevestigde Gorter zijn nieuwe levenshouding door als

het ware buiten zichzelf te treden, Boutens en Verwey kozen den tegenovergestelden weg, en drongen, ieder op zijn eigen wijze, dieper in hun ‘Ik’ binnen, om daar, al introspecteerend, waarden te vinden, die niet met dat ‘Ik’ tot dekking waren te brengen, tenzij men dan aan dit begrip een omvang toekent die zich niet meer verdraagt met het spraakgebruik. Op deze tocht stuitten zij, zooals te verwachten was en zooals ik ten opzichte van Boutens reeds aangaf, op den immanenten God van Willem Kloos, machtigste hinderpaal voor hun uitweg uit den individualistischen bancirkel. Gebonden als zij bleven aan geestelijke grenzen, konden zij er ook niet mee volstaan deze klip te omzeilen, zooals Gorter deed, die er een utopistisch, doch midden in de materie gelegen menschheidsideaal voor in de plaats stelde. Men kan het nu, schematisch, zoo voorstellen, dat Boutens zoo goed als Verwey een oplossing hebben gevonden door die godheid uit haar engere identificatie met het Ik te verlossen, zonder haar nochtans te vervreemden van een psychische sfeer waartoe dat Ik, par droit de naissance en - bij geesten met hùn voorgeschiedenis, in dàt historisch milieu, - par droit de conquête, alleen bewerktuigd was. Dit is hun overeenkomst, het middel dat zij daartoe bezigden daarentegen hun verschil. Waar Boutens, teneinde de vereischte distantie te bereiken, het storende element projecteeren ging in de ‘overluchtsche streken’ van een platonischen hemel, met als intermediair toch nog de mogelijkheid van een unio mystica van half intellectueelen aard, of althans door intellectueele zelfdiscipline voorbereid, daar schoof zich bij Verwey, op de wijze van een bufferstaat, tusschen godheid en Ik een compact en gecompliceerd tusschenrijk in van gestalten, begrippen, roerselen en betrekkingen, dat eigenlijk, op de keper beschouwd, op niets zooveel leek als op de werkelijkheid zooals wij allen die kennen. Met dit verschil, dat zij haar rol had te spelen sub specie van dezelfde bovenzinnelijke entiteit die bij Boutens nog achter het doorzichtigste medium, achter ‘voorhoven’ en ‘voorver-trekken’, bereikbaar scheen, en die nu alleen maar van

naam veranderde: *Idee* genoemd werd, waarvan dan de werkelijkheid de eenig bereikbare verschijningsvorm zou zijn. Het onderscheid met Gorter's oplossing springt in het oog, hoezeer hier ook aan een gelijkgericht streven gedacht zou kunnen worden. Gorter ontvreemdt het Ik aan zichzelf door het als in een vulcanische eruptie uit te werpen tot midden in de werkelijkheid, Verwey, omgekeerd, incorporeert die werkelijkheid in zichzelf, drijft haar als een wig tusschen de beide gebieden in die bij Kloos nog ongescheiden waren [1)].

Verwey's verdere ontwikkeling stond dus in het teeken van een uiteenzetting met de Idee; men kan niet zeggen, dat hij zich de gemakkelijkste taak gekozen had. Alleen dwars door de oneindige complicaties der realiteit heen toch kon de Idee benaderd worden, en misschien zelfs dat niet eens. Misschien moest men er al tevreden mee zijn haar emanaties - niet meer onmiddellijk op te vangen zooals Bouten's neo-platonisme nog mogelijk achtte, - doch aan te toonen enkel met behulp van de vormen en gedaanten eener ‘zinrijke’ verschijningswereld. Niet ging hier de dichter ‘extatisch’ uit zichzelf om de godheid halverwege tegemoet te treden, doch in het gedicht werden gestalten toegelaten, waaraan de Idee kon worden gedemon-

1) Ter verduidelijking de volgende reeks diagrammen, waaruit o.a. de ontwikkeling af te lezen is, die bij de behandelde dichterfiguren leidt van extreem individualisme naar collectivisme. De gearceerde vakken symboliseeren de ‘werkelijkheid’, het driehoekje rechts boven in Gorter's figuur het politieke ideaal waarmee het Ik zich voortaan vereenzelvigt.

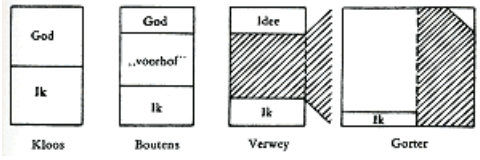

streerd: bestonden die gestalten reeds, zooveel te beter, in het andere geval moesten zij worden opgespoord, uitgehouwen, verwekt! Hier intusschen kondigt zich reeds een van de moeilijkheden aan, waarvoor Verwey te staan kwam, en die van zijn dichtwerk tot het eind toe vervolmaking verijdeld heeft. Want bleven, in dat geheimzinnig, gewoonlijk als ‘inspiratie’ betiteld samenspel van toeval en intuïtieve speurzin, - en eerst recht tegenover de bewuste wilsaanspanning, die inspiratie wilde afdwingen! - de zinrijke gestalten en symbolen onwillig gesluierd, dan schoot den dichter niets anders over dan tot andere middelen zijn toevlucht te nemen: zich te wenden tot de Idee in haar begripsmatigen neerslag, derhalve tot een meer zekerheid belovend, doch totaal nieuw en afwijkend objectiveeringsgebied, - en een strijd ontbrandde tusschen kunstenaar en theoretisch demonstrator, waarin, zooals ieder weet, de eerste maar al te vaak het onderspit gedolven heeft. Ongeduld, ondersteund door een sterk wijsgeerige aanleg, door de neiging tot zelfbespiegeling ook van den ouden Tachtiger, fnuikte hier de drift tot beelden, en gaf het aanzijn aan de beruchte ‘betoogende’ poëzie, waarvan weliswaar nog steeds niet uitgemaakt is of zij geen recht van bestaan heeft, maar die toch minstens aandoet als overbodig, als een omslachtige verwerking van wat zooveel beter in proza gezegd kan worden. In bepaalde perioden van zijn productie heeft Verwey, in zonderlinge, toch weer ‘geïnspireerd’ aandoende allegorieën, zoo vrijmoedig de ‘gulden ideeën’ bezongen, of zelfs banaliseerend bepraat (de ‘ideeënbazen, die 't hard woordwerk houwen! [1)], dat men onweerstaanbaar herinnerd wordt aan sommige koddige tooneelstukken, waarin ook de regisseur en de schrijver voor het voetlicht komen; poëzie noch idealistische wijsbegeerte konden daar veel bij winnen. Over het hoofd werd gezien, dat de schoonheid der philosofische ideeën, waarvan Valéry in zijn essay *Léonard et les philosophes* zegt, dat zij het resultaat is van

1) *De Natuurlijke Aarde* V resp. *Van het Leven* 3, uit de bundels *Aarde* en *Uit een vorige bundel (Jeugdpoëzie)*.

eenzelfde geleidelijke ontwikkeling als waardoor ook de afgodsbeelden langzamerhand ‘schoon’ geworden zijn, alleen geldt voor hun belichaming. Inderdaad is Valéry's vergelijking méer dan een vergelijking, omdat zij heteenige gezichtspunt aangeeft waaronder de idee aesthetisch beschouwd kan worden: die van het schoone beeld. Bij tijd en wijle verloor Verwey zelfs alle aesthetische preoccupatie en zette kortweg philosophemen op rijm over ‘Zijn-Schijn, Schijn-Zijn’ en ‘Al-in-Een en Een-in-Al’ [1)], die tenslotte geheel op één lijn kwamen te staan met Gorter's bedenkelijkste afdwalingen naar de politieke leuze in de trant van het ‘Een voor allen en allen voor één.’ En al zijn déze momenten bij hem toch schaarsch gebleven, en hoofdzakelijk te wijten aan de eerste roes van den ontdekker, volledig vrij gemaakt van een vorm van ideeënvers, die de idee neertrok tot de dialectische gedachte, en de levende objectiviteit van het beeld tot de normatieve objectiviteit van het begrip, heeft hij zich nooit. Deze breuk tusschen de idee-*in*-het-kunstwerk en philosofische bespiegelingen *over* de idee, tusschen poëzie die ons doet denken en poëzie die een gedachte ‘bevat’, bezit daarom een zekere tragiek, omdat de onkenbaarheid van het absolute, - door die bespiegelingen toch minstens in twijfel getrokken, - in zoo beslissende mate voorwaarde is voor zijn werkzaamheid in de verschijningswereld [2)]. Maar al te zeer heeft men te duchten, dat, wordt ooit de idee als vast ‘gegeven’ door woorden ook maar aanduidend omzwermd, onmiddellijk, door een soort terugslag die op schijnbevrediging berust, de impuls verzwakken moet haar belichamingen in de werkelijkheid te zoeken, en waarschijnlijk is ‘zoeken’ reeds te veel gezegd, en ‘vindt’ men slechts op de wijze van Verwey's *Forellenvisscher*: half in slaap. Indien wij

1) *Tot het Leven* I uit *Aarde*.
2) Sinds Kant weten we, dat de idee, zoo ooit, alleen langs indirecte weg gedemonstreerd kan worden; het oneindige is slechts te kennen binnen de grenzen van het eindige, te benaderen in een op de idee gerichte intentie. De ideeën zijn ons niet ‘gegeben’, doch ‘aufgegeben’, luidt een beroemde Kantiaansche formule, die overigens wel heel sterk naar de kategorische imperatief riekt, vooral wanneer zij toegepast wordt op kunstscheppen.

een nauwkeurig overzicht bezaten van de ontstaansvolgorde van zijn afzonderlijke gedichten, zou het zeker de moeite loonen eens na te gaan in hoeverre die uitspattingen van het abstracte woord gestraft zijn met een reeks verzen van geringere concreet plastische kracht dan waarvan de omgeving philosofievrij gehouden is.

Buiten en behalve tot de bij Verwey persoonlijk sterk domineerende tendenz naar het totale en universeele, kunnen deze nadeelen van zijn poëzie wellicht het best teruggebracht worden tot de verleidingen, uitgeoefend door de synthetische functie van de taal. Het woordgemak doet de lijn van de minste weerstand volgen, en al schrijvend slaat men twee vliegen in één klap nog voordat men het insect behoorlijk bekeken heeft! Er wordt nu eenmaal een ontzaglijk vermogen vereischt om te kunnen uitstellen, om de voor de hand liggende oplossingen te kunnen weigeren (Valéry spreekt van een ‘refus’, dat den grooten dichter kenmerkt [1)], teneinde bij het scheppen van het zinrijke beeld niet te vervallen in algemeene woordaanduidingen, die op dien zin te gemakkelijk anticipeeren. Hier wreekt zich de tweeledige taak van het woord als beeldend weergever van dingen en als exact bepaler van gedachtenrelaties, en deze gevaren zijn des te hooger aan te slaan naarmate in een uitsluitend plastische symboliek niet alleen een omweg gevoeld wordt, maar vooral een eenzijdigheid, die aan de plaats van het woord in een synthetische, alomvattende gedachtenstructuur onrecht schijnt te doen. In het geval van Verwey komt daarbij dan nog de historische noodzakelijkheid, die van hem den kampioen bij uitstek maakte van de Synthese tegenover de voorafgaande versplintering van het ‘sensitivisme’. Noch bij Gorter in zijn latere ontwikkeling, noch bij Boutens is deze factor in die mate werkzaam: bij den eerste niet omdat bij hem de ‘sensitivistische’ drang, de drang naar de uiterste subjectivee-

1) ‘Le travail sévère se manifeste et s'opère par des refus.... La rigueur des refus, la quantité des solutions que l'on rejette, des possibilités que l'on s'interdit, manifestent la nature des scrupules, le degré de conscience.’ (Over Mallarmé). - Reeds uit Verwey's rijmbehandeling is op te maken, dat hij vaker aanvaardt dan terugwijst.

ring van het beeld uitgeput was, bij den tweede, omdat hij, als overwegend lyrisch dichter, deze drang nooit heeft gekend. Bij Verwey daarentegen is het voortdurend merkbaar, ook later nog, in de jaren van meesterschap, hoezeer hij in zijn plastiek, d.i. de verzichtbaring der objectieve idee, een terugval vreest naar het sensitivisme, d.i. de verzichtbaring van den subjectieven indruk. Daarom, en hoewel het elementair beeldend vermogen zijn eigenlijke begaafdheid uitmaakt, blijft hij een plasticus met slecht geweten, een plasticus 'à rebours'; steeds weet hij zich bedreigd door het Tachtiger atavisme van de daakjes en de hooischelven [1], en het is dan ook niet te verwonderen, dat hij als tegenwicht vasten voet zocht in het aan de andere zijde van de plastiek gelegen gebied van de abstracte gedachte, ook al moest zijn kunstenaarsgeweten hem hier aan zijn eigen programma herinneren van de schoone *verbeelding* [2].

Evenwel, de historische constellatie - om Verwey's ontwikkeling nog even in dit licht te beschouwen - had hem in de Tachtiger mentaliteit een veel minder vruchtbaren tegenstander ter bestrijding geschonken dan b.v. Stefan George in het naturalisme vond! Was dit laatste in zijn triviale vormeloosheid maar voor één uitlegging vatbaar,

1) De neiging tot inventarisatie van losse indrukken (waaraan bijv. spinaziesonnetten als *Derwischen* uit *Spaansche reis, Aarde*, hun ontstaan dankten) is bij Verwey nog lang bespeurbaar, ondanks scholing in de Duitsche klassieken, Goethe, Hölderlin, George vooral. Als voorbeeld noem ik *Het gulden venster* (uit *Het Levensfeest*).

2) Het probleem, dat zich hierbij nog voordoet, nl. dat van de onderlinge samenhang der verschillende waardegebieden, kan ik slechts in het voorbijgaan aanstippen. Voor zoover mij bekend wordt dit probleem in de philosofie vrijwel verwaarloosd. De vraag stelt zich nl., of men bij al verder voortschrijdende objctiveering: van zintuigelijke gewaarwording naar waarneming, voorstelling, beeld, waarbij de graad van synthese dus voortdurend stijgt, *steeds* automatisch bij de gedachte belandt en het aesthetische gebied verruilt voor het theoretische. Waarschijnlijk is dit wel het gval - ik wijs bijv. op de opmerking van Spranger in zijn *Lebensformen* over de verwantschap van den klassieken kunstvorm (d.i. de meest geobjectiveerde) met de instelling van den 'theoretischen mensch' -, zonder daarom nog een rechtlijnige rangorde der waardegebieden te rechtvaardigen, waardoor bijv. in de hiërarchie der *kunsten* de wetenschap of de philosofie het hoogst geplaatst zou moeten worden. Het is de psychologie voornamelijk, die paal en perk stelt aan een dergelijke doorloopende ontwikkeling. Want al kan men ook in abstracto volhouden, dat de uiteindelijke objectiveering van iedere sensatie of impressie in de philosofische idee ligt, de structuur van het menschelijk talent is gewoonlijk van dien aard, dat een strenge, zij het ook niet schools belemmerende indeeling in étappes noodzakelijk wordt. Zoomin als de kinderlijke geestesstructuur vereenigbaar is met die van den rijperen leeftijd, kan de visueel ingestelde, 'sensitivistische' dichter ooit tegelijk een sterk en oorspronkelijk denker zijn, en waarschijnlijk ligt reeds het middenvak: het plastisch talent, dat uit is op het boetseeren van min of meer synthetische gestalten, te zeer omsloten door grenzen naar beide zijden om niet een realiseering ernstig te schaden die zich geen beperking oplegt.

Tachtig vertoonde, door al de tegengestelde stroomingen, hoogstens door het taalidioom en een bepaald kunstenaars-individualisme bij elkaar gehouden, voor een effectieve reactie veel minder aanknoopingspunten. Binnen de grenzen der kunst was zulk een reactie, op dàt moment althans, eigenlijk niet eens mogelijk: nòg een aanwijzing waarom hier van de philosofie redding verwacht werd! Ieder afzonderlijk gedicht, hoezeer uit de Idee geschreven of naar de Idee toegeschreven, moest, bij dezen ex-Tachtiger met zijn uitgesproken plastisch talent, maar ook met zijn neiging tot zelfreflectie, onvermijdelijk de reminiscens oproepen van de beide polen van het te overwinnen individualisme: de sensitivistische verzen en de introspectieve poëzie van Kloos. De hieraan ten grondslag liggende elementen mochten dan al van het Ik losgemaakt en vervolgens, in hun nieuwe gedaante van universeele werkelijkheid en absolute Idee, opnieuw tot elkaar gebracht zijn, het bleef zeer de vraag of het tastbaar resultaat dezer alomvattende, de grenzen van het individueele ver overschrijdende synthese voor iedereen bespeurbaar was. Met alle recht kon de toeschouwer zich immers de vraag stellen: waren dan de eerste sonnetten van Kloos, hoezeer solipsistisch vernauwd, geen ‘ideeënpoëzie’? Is ten slotte niet in ieder goed gedicht de Idee vanzelf aanwezig, zonder dat er over gesproken hoeft te worden, buiten bewust toedoen van den maker vaak, maar daardoor des te dwingender? Benaderde Gorter in de *Mei,* en in diegene onder zijn latere verzen welke op een aantoonbare gedachtengang gebouwd zijn, geen ideëel doorgloeide werkelijkheid? Zou men van de sensitieve verzen in plaats van de gebruikelijke, vrij dilettantisch aandoende verstechnische en zintuigelijke ontledingen met eenige goede wil niet een philosofische exegese kunnen

geven, die in wezen weinig verschilt van wat een kundig interpretator aan termen uit de speculatieve wijsbegeerte zou uitstrooien over een bundel van Verwey?

Bij zijn pogingen om zich tegenover al deze twijfel, - die hem natuurlijk niet tot bewustzijn gekomen hoeft te zijn in de vorm van de zoo juist gestelde vragen, - van het monopolie der Idee te verzekeren heeft Verwey in het bijzonder van twee middelen gebruik gemaakt, die, in hun combinatie althans, nieuw waren voor Nederland: de structureele eenheid der versbundels, en de invoering van het persoonlijk gevariëerde mythologische symbool. Beide kunstgrepen - logische uitkomst overigens van een natuurlijken ontwikkelingsgang - moesten dienen om een ideeënpoëzie in haar van andere genres onderscheidende kenmerken voor iedereen van verre zichtbaar te maken zonder meer bedenkingen te laten opkomen tegen haar zuivere kunstwaarde, zooals dat bij het ‘berijmde betoog’ het geval was: de eerste als het ware in ruimtelijken, de tweede in tijdelijken zin, de eerste door de afzonderlijke gestalten onderling te verbinden volgens een als zoodanig onuitgesproken hooger concept, dat hun plaats en beteekenis aangaf als in een net van abstracte relaties en coördinaten, de tweede door het zoeken naar boven-individueele richtpunten in godenleer en heldensagen. Op deze wijze werd de geheele menschheid opgeroepen te getuigen voor het ideëele gehalte van Verwey's poëzie: de menschheid in de actueele, menigvuldige vervlechting van haar bijzondere exemplaren, geledingen toch van één geweldig organisme, en de menschheid als steeds wederkeerende, overgeleverde typologie, die het individu opslorpt in een tijdeloos paradigma!

In het algemeen schijnt van deze twee concepties de laatste het meest te hebben bijgedragen tot een bloei van het afzonderlijke schoone vers bij Verwey. Op de enorme ongelijkheid van zijn oeuvre behoeft hier niet nog eens de nadruk gelegd te worden; maar opvallend is het groote contingent ‘mythologische’ gedichten onder de beste, en

het gering aantal zwakke onder de ‘mythologische’ [1]. Daarbij versta ik onder ‘mythologische gedichten’ niet allen die waarin een Christelijke of Grieksche legende vrij verwerkt is, zooals in vele van de verzen uit de series *Godenschemering* en *De legenden van de eene weg,* waarvan de eerste, hoewel minder volmaakt beheerscht van vorm dan de laatste, als het hoogtepunt van Verwey's werk is te beschouwen (ongeveer zooals *Der Teppich des Lebens* bij Stefan George), - maar ook die waarin op historische personages wordt gezinspeeld (b.v. *Strijdbaar Dichterschap* I, 7, mogelijk geïnspireerd op Karel V), of waarin een duistere, niet nader aangeduide sage geperiphraseerd schijnt, zooals in *De Eenzame, De vrouw van de Koning* en *De brug,* of tenslotte geheel zelfstandig geconcipiëerde allegorieën, die van zulk een sage minstens de kern zouden kunnen vormen (b.v. het gedicht *Trouw*) [2]. Door

1) Reeds uit de jeugdpoëzie zijn de z.g. ‘Christussonnetten’ niet geheel ten onrechte het meest bekend geworden (*Van de liefde die vriendschap heet* VIII en X), al valt hierbij op te merken, dat zij achterstaan bij IX, een prachtige, van de ‘vlamgedichten’ uit die serie de bekroning vormende allegorie. Vooral het sonnet ‘O man van smarten’ heeft zijn ‘bloemlezingswaarde’ wel eerder aan den inhoud te danken dan aan de poëtische kracht. Noch de rhetorische vraag in het 1e kwatrijn noch de drie tautologische aanroepingen in het 1e terzet maken het tot een bijzonder sterk specimen van Verwey's kunst.

2) Naar aanleiding van de genoemde verzen geef ik de volgende selctie uit Verwey's oeuvre, die overigens geen aanspraak op objectiviteit wil maken. Wel acht ik een differentieele kritiek, event. door verschillende kenners gemeenschappelijk toegepast, en waarvan het resultaat na vergelijking in een anthologie neergelegd zou kunnen worden, een van de dringendste desiderata ten opzichte van dit werk.
Uit *Jeugdpoëzie:* behalve de 3 genoemde sonnetten uit *Van de liefde die vriendschap heet* nog *Mephistopheles Epicureus* II, *Lachen en Schreien, Van het leven* 9 en *Herfstavond*.
Uit *Aarde: Twee portretten* I; *uit Spaansche reis* bijv. *Cordoba* II; en *De natuurlijke Aarde* IV en VI, een reeks grootsche vizioenen en fijne plastische beschrijvingen (die soms aan Nijhoff doen denken), afgewisseld met de typische stameltractaatjesstijl, die Verwey in deze tijd nog beoefende.
Uit *De nieuwe tuin: Mijn Huis* XVII (deze serie vertoont hier en daar onmiskenbare invloeden van *Das Jahr der Seele* van George), en desnoods *Nacht in het Alhambra,* dat sterk overschat wordt.
Uit *Het brandende braambosch: Een koning* I.
Uit *Dagen en Daden: De eenzame* I-IV.
Uit *De Kristaltwijg: Het Menschenhart, De Verlatene* II.
Uit *Uit de lage landen bij de zee: De Page, De Zee, Vreemde bloemen, De Levende*, en vooral *De Doode*. Uit *Strijdbaar Dichterschap* behalve het reeds genoemde nog II 2 en 7, III 4, 5 en 6.
Uit *Het blank Heelal: Dichters Nachtgezang* III en IX, *De terrassen van Meudon* (vnl. om de twee prachtige laatste regels), *Emmausganger*. Uit *Godenschemering* geef ik aan de volgende sonnetten de voorkeur: *Cirkelloop, Noach's duif, De Adelaar en Prometheus* (met zwakke kwatrijnen; het is opvallend, hoe vaak in Verwey's gedichten het slot het begin overtreft, niet alleen in de meer ‘cerebrale’, waarin het slot soms als een ‘pointe’ werkt, zooals wel meer bij doelbewuste, niet-lyrische dichters, maar reeds in een impressionistisch vers als *Derwischen*. Een vb. van een vers, waarin juist de laatste regel het zwakst is, is *De vrouw van de Koning*), *Ares en Afrodite* (een merkwaardig barokke fantasie, lijdend evenwel onder rijmdwang, zooals zoo dikwijls bij Verwey), *Sint Joris en de Draak* (een van de mooiste gedichten, vb. van een zelfstandige verwerking van een bekende legende; ook naar de klank zeer bijzonder: de zich over assonnances en binnenrijmen voortwindende beweging van het monster!) en het raadselachtige *Het Spiegelbeeld*. Er bevindt zich in deze bundel nog een reeks rijmlooze verzen, *In Schoonheid* (hieruit bijv. I, IV, V, VIII, X en XII), die misschien het gunstigst Verwey's niet-plastische, bespiegelende poëzie vertegenwoordigen. Zij zijn zeer gelijkmatig van toon, gedragen, rhythmisch sterk, maar zonder sublieme hoogtepunten.

dergelijke symbolische composities, waarin als gepersonifiëerd ideaalbeeld de Idee tastbaar aanwezig is zonder ons een bepaalde interpretatie op te dringen, wordt natuurlijk tevens aan het bespiegelen en raisonneeren paal en perk gesteld. De synthetische, veralgemeenende drang bevredigt zich hier als het ware receptief; reeds in het gegeven

Uit *Het Levensfeest: De Bekoring* (onderafdeeling *De Voorbijgang*), waarvoor de zooeven vermelde reeks een voorstudie schijnt te zijn; dit gedichtje is bijna volmaakt, een der hoogtepunten van Verwey's oeuvre en van onze geheele poëzie! Verder: *Het gegrepen blad, Friedrich Nietzsche* (nogal didactisch, maar als zoodanig niet mislukt zooals bijv. *De Bijen* uit *Uit de lage landen bij de zee*), *De gesloopte plaats* II, VIII en X, *Rembrandt, Zijn drie gedaanten* II, *Van het levensfeest* V, VI en IX, *Het gedicht van de landbewoner* I en VIII, *De bergbries, De keten*, het bekende *De forellenvisscher,* dat met zijn al te opzetelijke wiegrhythmen en de talrijke zwakke regels deze bekendheid niet geheel verdient, en *Trouw,* in zijn gedachtenstructuur even aan Rossetti herinnerend, doch overigens, in zijn langzame ontwikkeling, in drie stadia, van trouw weigeren tot weigerend aanvaarden, zeer karakteristiek voor Verwey's gesloten, stug reageerende persoonlijkheid.
Het eigen Rijk bevat veel mooie, kernachtige verzen in trochaeën: *De Roerganger, Aan Novalis, De Grondtoon, De Zangstem, Citherspel,* e.a., daarentegen ook een suite van puntdichtachtige kwatrijnen *Die de boog spant,* waar niets ander goeds van te zeggen is dan dat ze aan Goethe herinneren.
Uit *Het zichtbaar geheim: Nieuwjaarsmorgen* XXXV en XL.
Het Zwaardjaar, dat veel invloeden van George vertoont, maar weinig geslaagde poëzie, bevat niettemin een van Verwey's beste gedichten: *De vrouw van de Koning*. Daarnaast: *De geroofde*.
Goden en Grenzen: passons.
Uit *De weg van het licht:* naast de reeds vermelde *De legenden van de eene weg* (waaruit *Het sterrenbeeld, Het witte zeil, De brug* vooral, een treffend barbaarsche evocatie, *De vogel, De gestorvenen* en *Orfeus*) in het bijzonder *In de laatste kamer,* waarschijnlijk het belangrijkste van de grootere verzen, van een hermetische symboliek, die zich op de grenzen van de allegorie houdt; meesterlijk ook van klank en beweging.
Uit *De maker: Hij en Zij,* een boeiende wijsgeerige dialoog.
De legende van de ruimte heeft niet tot mijn oogst bijgedragen.
Uit *De getilde last:* hoogstens *De boom* (maar men kan werkelijk beter de goede bundels plunderen en de zwakke geheel voorbij laten gaan).
Uit *De figuren van de sarcofaag: Bij een vrouwe-portret* I, *Het verborgen verbond* I-III en *Duerer's Melancolia,* geen van alle opvallend.
In *De ring van leed en geluk* heb ik niets gevonden. De bundels *Rondom mijn-werk* en *Het lachende raadsel* las ik niet.

zelf ligt zooveel ‘zin’ verdicht, dat de volijverige didacticus niet aan het woord komt tegenover het vertrouwen, door ontelbare generaties gesteld in de anthropomorphe symboliek van een pantheon van imaginaire voorouders. Vooral moet hierbij de nadruk gelegd worden op het antithetische karakter dezer gestalten, dat zoowel hun ‘Ideenhaftigkeit’ demonstreert als de overbodigheid van iedere dialectische toevoeging. De Idee, als onkenbaar eindpunt van een richting van denken, uit zich in het rijk der gedachte voornamelijk in den vorm van antinomieën, - in de emotioneele sfeer als gevoelsambivalentie, - waartusschen verstandelijk geen keuze meer kan worden gedaan en die daarom juist de werkzaamheid van het verstand tot het uiterste prikkelen. Het mythologisch beeld evenwel vangt deze tegenstrijdigheden op en localiseert ze in onderling contrasteerende figuren (Adelaar en Prome-

theus, Ares en Afrodite, Sint Joris en de draak, de Dryade en de zon, de keizer en de gezanten, e.t.q.), die de Idee resumeeren en toch niet vervallen in de dorre fixatie van het begrip. Opvallend is daarbij, in Verwey's meest geslaagde gedichten, het op den voorgrond treden van thema's uit een grillige of gigantische, ‘demonische’ sfeer, waarin zijn oer-Hollandsch talent, evenals bij de middeleeuwsche diablerie-schilders, buiten zijn grenzen gejaagd wordt tot bizar fantastische uitersten. Heel duidelijk ziet men dit b.v. in *De Eenzame,* een suite van zes verzen uit de bundel *Dagen en Daden,* eenigszins verwant aan George's somptueuze *Algabal*-serie; hiervan staan de twee laatste, waarin beschreven wordt hoe de dichter weer tot de lichte menschenwereld terugkeert, niet alleen merkbaar achter bij de voorafgaande met hun directe uitbeelding van somber-brandende vizioenen, maar zij offeren ook weer in beden-

kelijke mate aan het ‘betoog’, aan de kunstmatig saam-gedrongen sententie, deze bij Verwey zoo hinderlijke parodie op de gnomische diepzinnigheid (b.v. de laatste 2 regels van VI: ‘Want Mensch die leefde en leed was eerst Wie Kunstnaar rees tot Meerdre als Mensch.’). Het is alsof eerst het monsterlijke en macabere, losbrekend uit het onderbewustzijn, een volledige uitbeelding van het Absolute mogelijk maakt bij dezen ‘idealist’ (dubbelzinnige term!), die *bewust* wellicht zich toch steeds meer naar het goddelijk aspect der Idee heeft toegekeerd dan naar zijn diabolischen tegenhanger. Intuïtieve correctie dus van een eenzijdigheid, die de Idee nog al te zeer verwarde met een aan het Ik tegengestelde en daardoor in de extatische zelfopheffing van het Ik minstens negatief bepaalbare ‘godheid’, op welke antithese van duister en licht zoovele sonnetten van Boutens gebouwd zijn. Om nog eens tot de vergelijkende beschouwingen terug te keeren, die het uitgangspunt vormden van deze studie: Boutens' wereld, sterk beperkt en tenslotte verstarrend in een gevoelsvernauwing, die van de dogmatiek van Gorter alleen onderscheiden is door de onzekerheid waarop alles toch blijft berusten, is er een in zwart en wit: twee principes, maar waarvan het eene er naar streeft uiteindelijk op te gaan in het andere, hoogere. In Verwey's kleuriger universum daarentegen spelen zij eerder de rol van de beide polen waaruit volgens Goethe's ‘Farbenlehre’ het spectrum ontstaat: als gelijkwaardige tegenstanders, die geen van beide met het Ik vereenzelvigd worden - of behooren te worden.

Treft men het mythologische versmotief ook bij velerlei andere dichters aan, en dichters van zulk een uiteenloopende aanleg, dat aan deze voorkeur geen karakteristicum van Verwey's poëzie ontleend kan worden [1)], met de struc-

1) Ik herinner hier slechts aan Kloos en Gorter. Daar de mythologie bij hen het voornaamste tegenwicht vormt tegen het individualisme, - hoezeer zelf ook weer van individualistische strekking, zooals de Balderfiguur! - blijft deze, zij het ook, vooral bij Kloos incidenteele overeenkomst met Verwey een van de duidelijkste aanwijzingen voor een diepere continuïteit der Tachtiger beweging.

tuurgedachte is dit anders gesteld. Waar zoowel *Les Fleurs du Mal* als het oeuvre van Advaita, en a fortiori sonnettencycli als *Mathilde* en *The House of Life,* beter op te vatten zijn als enkelvoudige werken van één stempel, - in de laatstgenoemde drie trouwens tot uiting komend in de eenheid van versvorm, - daar is het alleen nog Verwey's ‘leermeester’ Stefan George, die met hem vergeleken kan worden wat betreft de ordening van verschillende versbundels volgens een hoogere structureele eenheid, een richtinggevend levensplan. Ontegenzeggelijk maakt de consequentie, waarmee Verwey tientallen jaren lang aan de verwezenlijking dezer conceptie gewerkt heeft, hem tot een onzer merkwaardigste dichterfiguren, merkwaardig ook als mensch, die zijn doel zoo geweldig hoog stelde. Want het behoort niet verzwegen te worden: lyrische gedichten samen te brengen in een wijder verband, met als einddoel de universaliteit der Idee uit te beelden, is een taak zoo grootsch en veelomvattend, dat een mislukking wel de onvermijdelijke straf schijnt voor de hybris van dengene die haar onderneemt. Slaagde zij, dan was er iets bereikt dat op één lijn gesteld kon worden met de *Divina Commedia;* deze vergelijking is al eens getrokken, ten aanzien van *Les Fleurs du Mal;* maar Alfred Poizat, die in zijn boek *Le Symbolisme* Baudelaire die eer aandoet, spreekt dan ook van de ‘ruïne van een *Divina Commedia*’, daarmee voldoende te kennen gevend hoe weinig de vergelijking eigenlijk op zijn plaats is. En hetzelfde zou men mutatis mutandis van Stefan George kunnen zeggen. Ook bij hem een ruïne, een conglomeraat van half gerealiseerde intenties: half overgroeide steenbrokken, - natuur? architectuur? - die voortdurend om toelichting en commentaar vragen. Voor het profane oog mag dan veel van Dante's symboliek (vooral de astrologische; daarnaast de historische toespelingen) verborgen blijven, toch is er sprake van een zichtbaar worden eener centrale bouworde, die bij George en Verwey geheel ontbreekt, althans niet controleerbaar is. Fragment voegt zich hier aan fragment, en tevergeefs speurt men naar iets anders dan willekeur in

deze opeenvolging. Soms biedt de reeksvorming van naar het onderwerp verwante verzen eenig houvast, zoo de mythologische series bij Verwey, of de ‘Standbilder’ uit *Der Teppich des Lebens*, erge raadseltjes trouwens, maar waarvan men bij Gundolf tenminste de oplossing kan naslaan: ‘Kirche’, ‘Norm’, ‘Kunst’, en zoo meer; maar een centrale, leidinggevende idee komt alleen dan naar voren, wanneer men - hierop wees ik boven reeds - met behulp van sterk speculatief getinte interpretaties, of enkel op gezag van esoterische bewonderaars, een samenhang en ontwikkelingsgang als grondslag aanvaardt, die toch, welbeschouwd, bij iederen geestelijk evolueerenden dichter op te sporen zouden zijn! Te meer omdat hier nooit gesproken kan worden van een *bewuste* ordening, en daarmee van een wiskundige plaatsbepaling van elk onderdeel, - in dat geval toch zou de zich over jaren uitstrekkende werkzaamheid van den dichter gelijk staan met goddelijke predestinatie! - is het nauwelijks in te zien in hoeverre niet in elke rijk gevarieerde dichtbundel en in elke reeks van zulke bundels een principe werkzaam is, dat het afzonderlijke vers zijn plaats aanwijst binnen een geheel, binnen een schema van organische zelfontplooiing, een tableau van stemmingsschakeeringen en levensbeelden, dat er in wezen weinig op verandert, wanneer men het aan de grenzen der persoonlijkheid onttrekt door het met de term ‘Idee’ te bestempelen. Het is niet zoo moeilijk, en ook wel aantrekkelijk als hersengymnastiek, verbindingslijnen te trekken tusschen volmaakt willekeurige verzen en dan te beweren, dat deze verbindingslijnen bij den dichter ‘onbewust’ aanwezig waren. Weliswaar is dan de poëzie nog maar eenzelfde voorwendsel voor ‘philosofie’ geworden als sommige Beethoven- en Mahlersymphonieën, en even weerloos overgeleverd aan de heroïsche commentaar. Op zichzelf zou hier niets tegen zijn, indien niet het nadeel bestond, dat de *interne* structuur, de ideële ruimtelijkheid van ieder gedicht afzonderlijk, datgene waardoor als in een perspectief verschillende oplossingen op verschillende plans mogelijk blijven (de ‘sens superposés’ bij Mallar-

mé!), geweld aangedaan werd door onderlinge relaties, die voor zooiets nooit alzijdig en bewegelijk genoeg kunnen zijn, omdat ze dan alle vaste beteekenis zouden verliezen. Elke ongedwongen meditatie over het gedicht wordt dusdoende begrensd en vervlakt door de vervormende druk der belendende gedichten, die van den proteus een mozaïeksteentje maken; dit geldt natuurlijk in de eerste plaats voor den lezer [1)]. Maar geldt het niet evenzeer,en in nog sterkere mate, voor de werkzaamheid van den dichter zelf? Stamt de inspiratie, afgezien nog daarvan dat zij van zooveel toevallige, uiterlijke factoren afhangt, niet uit al te diep en verticaal boven elkaar gelegen geestesgebieden dan dat voor de horizontale bogenconstructie nog veel aandacht over kan schieten? Men dient zich dan ook af te vragen, of de ordening, waarover het hier gaat, niet ook bij den dichter grootendeels 'a posteriori' verloopt: een ordening achteraf *ten behoeve van* de centrale conceptie, maar niet *krachtens* die conceptie, die te algemeen, te summair, te vaag moest blijven om als bewegende kracht bij het tot stand komen van elk vers afzonderlijk werkzaam te zijn. Dat deze bezwaren zoowel op de poëzie van Stefan George betrekking hebben als op die van Verwey, hoeft niet nog eens herhaald te worden [2)].

Een reeks bundels te scheppen als monument van de dialectische zelfontvouwing der Idee, waarin ieder schoon détail zijn functie vervult in een zinrijk gecomponeerd geheel: het beteekende voor iemand als Verwey niet alleen een definitieve overwinning op de Tachtiger mentaliteit, maar ook de meest belovende bestrijdingswijze van zijn

1) Relaties tot andere verzen moeten ten slotte dezelfde funeste etiketteerende uitwerking hebben als beredeneerde toelichting *in* het vers. Een uitmuntend 'ideeënvers' als *Sint Joris en de draak* kan misschien wel op vier verschillende wijzen verklaard worden, het is een onuitputtelijke bron van steeds nieuwe inzichten en gedachten-associaties, doch in *verband* gebracht met de andere sonnetten uit *Godenschemering*, verliest het deze psychagogische waarde; een keuze moet gedaan worden uit de verklaringsmogelijkheden, en wat overschiet is een nummer.

2) Ik zwijg nu nog over de beruchte 'ongelijkheid' van Verwey's verzen (zulks in tegenstelling tot die van George!), maar het is duidelijk, dat ook deze factor van gewicht is: voorwaarde voor het ondergaan der geconcipiëerde Eenheid is de *gelijkmatige* bewondering in even groote mate als de gelijkmatige draagkracht van de fundamenten voor het optrekken van een gebouw.

eigen neiging tot didactiek en bespiegelend betoog. Zelfs moet men zich met eenige schrik afvragen, wat er van zijn talent geworden zou zijn, indien hij voor zijn generaliseeringsdrang déze uitlaatklep niet had gevonden! Reeds een bepaalde volgorde in de gedichten spaarde wellicht de helft aan benoodigde commentaar uit, - al staat hier tegenover, dat dan vaak weer het discursieve betoog in de bres moest springen, wanneer de van te voren vastgestelde plaats en beteekenis van een nog te schrijven gedicht de spontane beelding fnuikte. Hoe dit alles zij, juist ten aanzien van dit dan toch nog twijfelachtige punt is er een vrij diepgaand verschil op te merken met George, die veel meer beeldend kunstenaar was dan philosoof en daarom de dichterlijke constructie niet noodig had om de logische constructie te ontloopen. De tweespalt tusschen het bijzondere en het algemeene, het détail en de totaliteit, het beeld en het systeem bestond bij hem niet of nauwelijks. Bij een figuur als Paul Valéry bestaat deze tweespalt wel, maar wordt daar benut als grensscheiding tusschen twee heterogene geesteswerkzaamheden. Men weet (in de meeste gevallen) bij Valéry, of de dichter of de denker aan het woord is; men weet dit zelden bij Verwey, die in dit opzicht een halfslachtige positie inneemt en twee vermogens, die toch in aanleg bij hem gescheiden zijn, niet afzonderlijk kan laten functionneeren. Het gevolg is, dat beiden, de dichter en de denker, te kort moesten komen, en meer dan bij eenig ander dichter van beteekenis openbaart zich hier, in weerwil van het hardnekkigst streven naar integratie en bemiddelende synthese, de onverzoenlijke tegenstelling tusschen de scheppende werkzaamheid van den kunstenaar, die in het *isoleeren,* het afteekenend bezielen van het kleinste, de zin van zijn leven moet vinden, en de bespiegelende aard van den wijsgeer, die niet leeft als hij niet verbindt. De kunstenaar hoeft zèlf geen ‘individualist’ te zijn (hij moet zelfs *niets* zijn!), doch onverbreekbaar blijft hij gebonden aan het appercipieeren en scheppen van het individueele, d.i. het ondeelbare, onherhaalbare en onvergelijkbare. Wie als kunstenaar daarboven uit tracht te gaan,

wie het ‘Pathos der Beschränkung’ inruilt voor het pathos van het grenzelooze, is zichzelf reeds ontrouw geworden, hij is weerloos overgeleverd aan de generaliseeringsdrift, die de individuen onder algemeene gezichtspunten met elkaar vergelijkt en door en in die vergelijking ontluistert, - net zoolang tot hij aan het andere einde van dit onverzadigbaar geestesproces de kans ziet wenken op een staat, waarin het *algemeene* tot het *alomvattende* is geworden, en daarmee tot het eenige individueele en bijzondere, dat de algemeenheid te zeer in zichzelf draagt om nog aan de drang tot veralgemeenen ten offer te kunnen vallen. Wat door de buitenwereld met al zijn relaties en relativeeringen van het Ik was afgedrongen, schijnt nu, als Makanthropos, de vergroote herhaling van hetzelfde individu dat eens een Mikrokosmos meende te zijn! In de richting van deze laatste, allesverzoenende ‘zin’ heeft Albert Verwey zich bewogen bij het planmatig samenstellen van dichtbundels, waarin de bijzondere gedaante van het vers ondergeschikt werd aan de bijzondere gedaante van de universeele Idee. Maar daartusschenin lag de geheele lijdensweg van veralgemeeningen, vergelijkingen en eindeloos afgehaspelde varianten, de afdwalingen van het verstand, het ongeduld van den bouwer vooral, die het beeld waarop hij misschien jaren zou moeten wachten, ontijdig verving door de abstracte termen waarmee de plaats van dat beeld, voorloopig, benaderend, in kaart te brengen was. De Idee werd hier een moloch, die het individueele leven opeischte zonder er door gevoed te kunnen worden, zonder iets anders over te houden dan een stapel lijken, die hem tot den schouder reikte, maar niet in zijn vleesch en bloed kon worden omgezet. Toonden afzonderlijke gedichten bij Verwey - één op de tien, op de twintig - ook soms een glimp van wat een onuitsprekelijke totaliteit scheen te weerspiegelen, en te meer er van naar gelang men naar hun symboliek dieper groef in een dimensie die wellicht door hun schepper niet eens meer beoogd kon zijn, zelfs deze, de gelukkigste proeven van zijn talent, - waarvan ik er een laat volgen, mede als illustratie van het hier ge-

zegde, - lieten zich niet vereenigen met de andere, zij bleven ‘monaden zonder vensters’, zonder vergelijkbare, herleidbare, in betrouwbare factoren te ontbinden gedachteninhoud, geïsoleerd en autonoom, misschien in kiem alles bevattend, maar geen bouwsteenen voor een heelal dat uit hun som en opeenvolging ontstond en zich terzelfdertijd volledig uitbeeldde en ophief in het nietigst onderdeel.

S. VESTDIJK

Cirkelloop

Ik ben een vonk die doelloos, richtingloos,
Geworpen in 't heelal mijn vaart begon,
Toen bond me aldra aan zich een andre zon
En wentlend leef ik ongemeten poos,

Een kern van leven, in zichzelven voos,
Vol van de kracht die in en rond mij spon.
O dat ik zonder weten eeuwig kon
Wentlen in de onbegrepen stralenroos.

Oneindge wereld, onvoltooid heelal
En onbegonnen, maar waarin elk deel
Beeld van het heel is en een lichtgespeel

Langs de eeuwge banen, zeg, zal eenmaal, zal
Ooit zijn het eind van uw gestaadgen brand
Gij diamant in 't holle van een hand?

Ik dacht mij in...

Ik dacht mij in en droomde een Heel-Al,
- een Paradijs met licht- en waterval
het middenpunt - en weer, als in die dagen,
twee nieuwe mensen in een vruchtbaar dal.

En voor mijn oog gingen zij naakt en bloot.
Mijn hand wrong rond de polsen van de Dood,
want om de pracht van deze jonge mensen,
was mijn ontroering boven mate groot.

Zó blij keek geen naar mijne tekens uit:
zij achtten al': der voôglen blij gefluit,
en het schitterspel der stomgebleven vissen;
en nergens rijpte hun verboden fruit.

En eenmaal traden met een schaterlach
die twee gedrieën aan de jonge dag;
ik klemde vaster nog mijn sterke hand
Doods polsen rond, toen ik hun vreugde zag.

En op een ochtend klonk een zacht geschrei;
op kousevoeten slopen naderbij
de dieren al: beer, luipaard, tijger, loss...;
toen maakte ik Doods harde polsen vrij.

Denkend: ‘Hoe is 't gedierte dezen toegezind,
die ouders bei' en dit zo kleine kind;
't is onrechtvaardig, als ik langer nog,
uit vete en vrees, Doods maagre polsen bind.’

- De loss, de tijger, 't luipaard en de beer
namen direct in het kreupelhout hun keer;
het peppelblad hing roerloos aan zijn stelen;
en licht- noch waterval stroomde er meer. -

Door mijne schepping klonk Doods hoongelach;
geen dier, dat niet vol vreze rond zich zag.
- waar was de Vrede, die dit Al doorvoer,
toen nog de Dood gebonden voor mij lag? -

En waarom liet ik toch Doods polsen vrij,
toen alles toesloop op dat teer geschrei;
de dieren al: beer, luipaard, tijger, loss...;
was van die drie 't Geluk te veel voor mij?

Nog lang, in droom, volgde ik dier schepselen lot;
d'ontbonden Dood dreef met hun angst de spot;
dit was 't refrein in het wijste boek dier mensen;
‘Dan, Onze God is een naijv'rig God...’

J. VAN HATTUM

Adreswijziging

Nu zal ik U mijn nieuw adres opgeven;
mijn oud adres was: Proletariaat;
de naam der woonplaats: Waar Marjanne gaat;
ik dacht, ik zou daar wonen gans mijn leven.

Ik ben verhuisd en moet U dit belijden;
mijn nieuw adres is: 'Barre Eenzaamheid';
de naam der woonplaats: 'Buiten deze tijd'.
- Ik weet niet hoe, maar ik kon niet verder strijden. -

Ik hoop niet, dat Gij mij hier komt bezoeken;
ik denk, dat schuld mij spoedig elders jaagt;
ik zocht de rust; de onrust, die mij plaagt,
en het verwijt grijnzen uit alle hoeken.

J. VAN HATTUM

140 Pond

Ik ben Van Hattum en ik weet,
dat honderdveertig pond zo heet,
maar dat de naam direct vervalt,
als het Leven wijkt uit de Gestalt.

Dan ligt, onder de naam van lijk,
die honderdveertig pond te kijk;
Gij zijt bij 't défile misschien:
alleen ik zelf zal het niet zien.

Da's vreemd: ik zie, wat Gij niet ziet;
wat Gij dan ziet, zie ik weer niet:
enfin, de honderdveertig pond
is nog springlevend en gezond.

- En ik geniet graag 's Levens gunst
én om mij zelf én om de kunst -

hoe meer ik drink, hoe meer ik eet,
hoe meer gewicht Van Hattum heet.

J. VAN HATTUM

Mémoires van een Jongeman

Ik hoor het gaslicht suizen uit de kamer waar ik sliep, en de stem van mijn vader, opgestaan in den nacht om te werken. Bijna lichamelijk weet ik weer, hoe veilig dat gehoor in mijn sluimering was, als de stoel werd verschoven, de eerste sigaret aangestoken, de pen begon te krassen op 't open papier... Nu en dan schuurden zijn sloffen over de vloer om de muskieten te verjagen die in zijn bloote kuiten met wellust zogen: mijn vader was een sanguinisch mensch. Het gaslicht suisde van het kantoor in mijn kamer, ik lag in een veel te groot bed, wakker geworden door de bekende geluiden, luisterend naar de paraven die ik in de stilte aan bepaalde krassen herkende. Soms schreef ik mee aan een slot of een aanhef, die wel altijd dezelfde zouden zijn. Ik hoor het gaslicht weer suizen, alsof het nooit uitgebluscht was, en ik leg mijn handen sinds dagen neer om er scherp naar te luisteren. Lig ik als vroeger achter gordijnen te luisteren, - zit ik hier niet in een andere uitdagende werkelijkheid, die op mij schijnt te wachten? Leef ik nòg in den omtrek van die nachtelijke kamer... Ik hoor mijn vader zakelijk de stilte verbreken, den ‘oppas’ roepen, bij de deur rechtop aan het slapen. Nooit heb ik die gegalonneerde slaven benijd, misschien omdat ik hen van alles liet doen, dikwijls ontroerd dat mijn vader hen nìet usurpeerde, met een warme stem riep en steeds hetzelfde liet doen. Onder zijn stem leek ieder gewillig en dadelijk gehoorzaam te worden: men voelde zich één van zijn medewerkers, een vlijtig verlengstuk van het Bestuur. De oude tijd scheen met alle warmte in mijn vader te leven: Batavia met de sociëteit Harmonie en Meester-Cornelis met de groote families, waar het traagste bestaan nog altijd een zeker bravado bezat. De weemoed over een tijd vol feiten en namen overwon mijn vader met moeite; zijn far nientes en zijn genotvolste stemmingen herinnerden hem aan de dooden, die hij niet kon terugzien, en zijn eerste triomfen, die hij niet moe werd als een kroniek aan ons te vertellen. In zijn

bed laat in den avond luisterde ik op zijn biceps naar de liedjes die hij op de guitaar begeleidde, de pantoens uit Tjibatoe en Losarang, maar ook de liederen die zijn erotisch gevoel zich met tranen herinnerde. Was zijn weemoed een andere dan de mijne, die naast hem neuriede wat nog alleen een voorgevoel bij mij was? Zijn ouderdom scheen in die droefheid en dat zanglustig humeur de mijne te worden; de melodieën van zijn jeugd vloeiden met de mijne samen, ik weet soms niet, of ik mijn liedjes of de zijne zing... Ons rampzaligst humeur wordt zwaarder door de wijsjes die anderen eens bij ons zongen... In den nacht scheen nog alleen het gaslicht een eeuwig lied te gonzen. Ik met mijn eerbied in bed, maar óók met een lange ontroering, een medelijden met mijn vader, die 's nachts nooit genoeg scheen te slapen... Misschien heb ik de eenzaamheid van een ander bestaan, dat mij van allen het meest toch vertrouwd leek, toen voor 't eerst met mijn onmacht begrepen. Ik lag in mijn pueriel gebied al sluimerend te denken, soms als ik wakker schoot, zag ik anderen, mijn vader het eerst, hun rust regelmatig met hun groeilust verlengen, altijd waakzaam, altijd vitaal zèlfs in de nachten... De herinneringen suizen met een smeekende klank in mijn hoofd, ze jagen mij op langs een wereld, die mijn hersens verwerken, waaraan ik sinds dagen geen deel heb. Ik kijk door ramen naar buiten, een kruispunt, een kunstmatige vijver, een hemel die bij den zomer behoort. Ik zet mij soms in de tuin om mij door de zon met saamhoorigheid te laten steken, maar de begrippen gaan mij voorbij, telkens val ik terug in het suizend geluid, dat mijn herinneringen nu al dagenlang terugroept en steeds begeleidt. Ze verlokken mij naar een gevoel, dat bijna met moedwil mijn toekomst verkracht, o verouderde maagd van mijn jeugd! Ik woon in Europa, niets dringt zoo bot tot mij door. Is Europa - dat krantenwoord, als men nauwelijks meer leeft - diè viersprong met aangekleede spiernaakte wezens op weg naar het strand? Zou ik dan naakt moeten zijn, onderdompelen in een zonnig collectivisme om niet meer te denken, maar ik ben immers

niet zonnig, nooit zonnig genoeg... Ik zou weg moeten gaan, in ièder geval die menschen voorbij, om te weten of ik al mijn lusten nu opeens kwijt ben of eenvoudig de dupe was van een zeker gebrek aan verliefdheid of geld om te reizen. Op straat zijn de vrouwen weer heel collectief: het normale Hollandsche meisje opgevoed door de moeders, dezelfde traditie, nu alleen iets minder gekleed. Er zijn vrouwen met een gang of zij nooit bloeden: aan mijn ramen gaan anderen voorbij, die bij één streeling vrucht zouden dragen. Voor mijn humeur is misschien ook niet één vrouw zonder belangen. En de trein, als ik ging zou weer terug moeten keeren. Voorbij het geld, maar nooit voorbij het verlangen zijn... Ik verzet mij hardnekkig tegen de handboeken achter mij, om mij heen, zoo nutteloos plotseling en tegelijk vòl gewicht voor de toekomst. Ze leunen op mijn gevoel als balken, als blokken vermalen vodden vòl kennis. Ik kan mijn ziekte onmogelijk vertoonen, alles is vredig en zomersch in huis, ik kan mijn gevoel nu niet luchten... Zelfs ons ziekste verlangen is nog afhanklijk van anderen! Afkeerig van mijn pathetisch gevoel, styleer ik mijn onmacht en mijn trots als een heimwee op papier, door niets zoo overmand, teruggelokt en verheerlijkt... Als een heros tusschen badende boeren keer ik terug naar een land dat niet meer bestaat, een heimwee naar nog eenmaal juist diè atmosfeer, waar nog niets was bepaald... Nog nooit suisde het gaslicht zoo lang... Ik zoek mijn stukjes verleden - ben ik niet altijd anders geweest - ik tast een domein af, een land en een huis, die massief op mijn terugkeer hebben gewacht, ik rakel hun beeld op als het laatste nagloeiende vuur in een schedel vol asch. Mijn jeugd hangt als een heldere, suizende damp om mij heen, ik wieg mijn onrust in slaap met oude sensaties, die mijn bloed weer vervloeien, met daden die ik vroeger nog deed. Ik behoef niet meer te *zijn,* ik behoef niet meer te *doen,* als ik straks vervluchtig, word ik betreurd... Dooden die ergens met twee oogen op mij wachten, jagen mij op, jagen mij terug voor de toekomst. Ik lijd aan mijn vader dien

ik nooit heb begraven, aan voorouders die ik niet heb gezien, aan feiten die ik niet kan herhalen... Ik zou aan mijn nut in Europa willen gelooven, aan een menschelijke noodzaak, aan de noodzaak van mijn volgend bestaan. De vaste klank van een gelofte ontbreekt aan mijn jeugd, een vizioen dat mijn zekerheid als een gloed zou bekrachtigen. De zekerheden vallen weg: de feiten ontsnappen het gemak, waarmee ik ze vroeger voorbijliep en zoo dikwijls verloor. Ik maak mij nu zelf: een soort eenzaamheid is ergens begonnen... Alsof geen toekomst bestond, geen nùttige daden en geen ander geluk, verhef ik mijn jeugd tot mijn laatste bestaan. Ik zou jong moeten zijn om niet aan die terugkeer te lijden, met mijn oogen op een wereld die mij nog altijd verwacht, ik zelf in een krampachtig gevecht tusschen drift om te leven en wanhopige schuld... Ik moet mijn schuld nu toch afdoen, - wraak nemen op mijn verleden? Maar mijn verleden is óók nog mijn jeugd... Men wreekt zich op een tekort zoolang men geen dupe wil zijn van zijn leeftijd... Misschien heb ik te blindelings vooruit willen leven, met dat gevoelig gemak van mijn leeftijd, om nu niet met een schok stil te staan en vòl vermoeidheid te zijn? Ik rust uit in de beweeglijke vormen van mijn jeugd, meestal beschermd: ik verjoeg de toekomst na kleine triomfen, als ik het heden verlangde, en ik droomde een toekomst, als ik verloor en het heden mij niet beviel. Ik heb mij nauwelijks verdedigd, zoolang de groote tuinen als een schaduwrijk land om mij heen sloten, ook van de toekomst had ik geen last. Misschien op één avond na, op mijn 11e jaar, alleen gelaten op de verdieping in een donkere kamer, - beneden hoorde ik de stemmen van de oude menschen aan tafel. En plotseling was ik bang voor mijzelf of voor wat ik later zou zijn, ik viel plat op de vloer om mijn hulpeloosheid zoo laag mogelijk onder het comfort van het bed te kastijden, een angst die mijn vrees voor ‘dieven’ te boven ging, want ik stond op en liep met een verblinding van wanhoop in de holle, stikdonkere zaal uit mijn kamer. Ik riep dooden aan, die mij ooit hadden gestreeld, ik viel in

het valsch licht van de maan zelfs in slaap. Alleen een ondraaglijke kiespijn joeg mij later diezelfde hel in, toen alle stelpende middelen uitgewerkt waren - Maar meestal had ik geen hel...

Mijn bloote voeten droegen mij even snel als mijn verlangen naar de dingen, die op mijn betrapping en op mijn bezitslust schenen te wachten. De eerste botsingen met de feiten vormen de temperatuur van mijn geweten en de grenzen van mijn gevoel. Is er één woord dat den Duivel verjaagt, als men Jezus en Maria niet kent? Immuun voor de Genade en geneigd tot de daad, dus ook tot de zonde, erkende ik geen verbod, omdat ieder verbod zijn waarde verliest in het geheim van de handeling. Ik ben dus voortdurend ‘in staat van zonde’ geweest...? De laatste moraal van een leven, dat zich los van de feiten, los van de ijdelheid en den ootmoed zou maken, zou uit niets dan die sfeer van herinneringen moeten bestaan, waarin zelfs de zonden iets smetteloos' krijgen...

Met de huid opgevoed en aan de orde gewend, zoolang die orde zich uitstrekte tot in de diepste tropische tuinen, tot in de uiterste kamers, iedere drie jaar een nieuw onoverzienbaar gebied, joeg ik de daden na, die ik theologisch nog niet goed onderscheidde. Heb ik alles geraden of alles ontmoet? Mijn moraal vegeteert op mijn veroveringen in het groote domein, alleen uit herinneringen, dwars door elkander lijkt mijn gevoel nù gegroeid. Zoover ik terugzie, herken ik mijzelf aan een koortsige nieuwsgierigheid, onder mijn blanke huid bijna nooit lang gewantrouwd. Ben ik eigenlijk veranderd na die tijden, nieuwsgierig naar onbekende fenomenen, naar daden die ik nog niet bedreef? Als wij op reis zouden gaan, had ik den avond vóór het vertrek hevige koorts; zonder te hebben geslapen, kroop ik in den ochtend in de slaapkamer van mijn ouders, waar de koffers stonden te wachten. Mijn vader leek dan op God die op reis met mij ging... Totdat de trein of de auto bewoog bonsde mijn hart, alsof ik iets anders verwachtte, iets bóven de reis, in een atmosfeer van het volmaakte, van het diepste genot. Ik zie mij op de breede steenen trappen zitten, kijkend naar

de drukte bij de auto, een kleine gedaante, rillend in de ochtendkou met bloote voeten, in een verdooving van spanning en slaap... Maar ook fotografeert mijn geheugen een vluchtende gedaante in den ananastuin, in den blakerenden middag, toen ik slapen moest en naakt bij het water wou spelen. Mijn moeder, gewekt door de oude meid, liep mij na met een zweep voor de honden: eerste botsing met de zede, eerste nederlaag, eerste leugen, eerste gevoel van wraak. Heb ik mij op die hondenzweep willen wreken? Er is niets zoo hevig als de wil tot wraak bij een kind: hij kan de groote menschen nooit genoeg sláan. Mijn primitieve idylle heb ik later overgedaan. De ‘immoralist’ in de vorm van Michel ben ik misschien niet geweest, - laat mij zeggen, dat ik niet *op reis* behoefde te gaan om al mijn instincten te proeven.

Wanneer mijn broer later op mij schold, noemde hij maar even de oude dames - de oude wijven -, die mij te veel op schoot hadden genomen en voorgoed hadden bedorven. De eerste oude dame was mijn grootmoeder en al de andere haar vriendinnen. Ik was geen zeven jaar toen mijn moeder stierf. In de achtergalerij op een lange stoel aan het knippen in gekleurde modeplaten, die ik op karton liet staan, zei iemand mij dat mijn moeder gestorven was. Ik verbaas mij nog steeds over de onverschilligheid waarmee ik het bericht opnam, niet opkeek, maar doorging met de poppetjes en de meewarigste menschen om mij heen. ‘Heb je 't al verteld?’ hoor ik iemand zachtjes vragen. Ik volhardde in 't knippen, totdat allen weg waren geloopen, ik had mijn moeder zoo lang niet gezien, ziek in een andere stad, ik bij twee oude dames met mijn broer in de kost, bijna vervreemd aan het huis... Eerst in het ziekenhuis op een bed zag ik haar nu terug. Ik huilde onmiddellijk omdat het stil was na de jachtige reis in de auto; alles scheen stil te zijn gezet in den omtrek van haar bed, mijn moeder lag jong en helder als na een feest te slapen. Ik herinner mij dat ik haar groote lichaam opeens lief had. Misschien was het de stilte die nu zoo klagend in mijn ooren klonk, maar ik

huilde nog langer uit medelijden, nu ook met mijn vader en mijn grootmoeder en ook met mijzelf. Weggeleid en bij de zusters gebracht, kreeg ik een prentenboek, dat ik vóór de begrafenis voortdurend omklemde, een vreemd prentenboek met een gat in het midden door àlle prenten heen, een kogel die alle tafereelen in de war schoot.

Van dien tijd af vertegenwoordigde mijn grootmoeder de moederlijke ouderdom nog twee jaar in huis, ook toen mijn vader weer trouwde. Ik noemde mijn grootmoeder soms ‘ouwe toot’, een lievelingsnaam op zich zelf, maar hieraan had mijn vader schuld: hij noemde haar ‘Martijn’ en verbasterde zoo haar mooie naam Marie. Hij had geen eerbied voor haar goedhartige ouderdom; als ik nù grootouders had, zou ik met moeite mijn eerbied vol kunnen houden voor hun verschrompelde trots. Aan haar gerimpelde huid heb ik mijn warmte gekoesterd, maar ook mijn nachtelijke angsten gestild, als de nachtuil in de boomen droeviger en droeviger klonk.

Mijn geloof in Onzen Vader die in de Hemelen is, verloor ik in die jaren door mijn grootmoeder het meest. Zij zei mij iederen avond het gebed als een lesje voor, de genitieven stonden mij altijd in den weg, afkeer van de vastgeroeste vormen die ik niet aannam. Als zij die nachtelijke bescherming had gebeden met mij samen, bukte zij zich in een vertrouwd ritueel om onder mijn bed naar ‘dieven’ te kijken. Zoo werden mijn onderwereld en mijn hemel bijna tegelijk en al vroeg verzoend, maar mijn bijgeloof aan uilen en slechte mannen woekerde nu snel tusschen mijn oppervlakkig geloof aan God en de Engelen in. (Sinterklaas was trouwens ook een soort God). Mijn oppervlakte prevelde het moeilijk gebed mee en mijn bloed wachtte op de nachtuil en de slechte mannen in die nachten... Mijn grootmoeder speelde ‘patiences’ wanneer zij geen spreikant haakte voor onze vier bruidsbedden. Zoolang ik haar zien kon, 's morgens naar school, zag ik haar groote oude lichaam in de oprijlaan noten verzamelen, die in den nacht waren gevallen. In haar huwelijk had zij rijke minnaars verzameld als zij in den

lauwen middag alleen was: mijn magere grootvader was altijd cocu. Opa Djankriek (Krekel) bestond uitsluitend uit zenuwdraadjes en nog enkele spieren waarmee hij de huishouding deed of viool speelde. Heb ik hem gekend of loopt hij uit zijn portretten met mij mee? Mijn grootmoeder heeft mij bang gemaakt voor geluiden in den nacht, het is uw schuld, dat ik nog banger ben geworden voor de eenzaamheid... Zij gaf mij altijd toe: zij paste in mijn jeugd die altijd de orde wilde ontkomen, complotten smeedde met anderen of alleen, en voor zijn verliezen genoegdoening vroeg... U was te goed of ook te dom voor mij, oma, u gaf mij altijd toe. Ik was ‘enfant terrible’, en vertaalde dat als een lievelingsnaam. Eén dag voor haar dood masseerde ik de slappe beenen op het rhytme van mijn schoolavonturen: ‘Weet u, oma, de nieuwe juffrouw is zoo groot als mama, en mevrouw Knoop is na de vacantie zoo dik...’ Ik zie mij op de zijgalerij de kussens van de doodkist meevullen met geurige blaren van een kemoening, het was een spelletje voor mij in de rouw. In één van de kussens stak ik een briefje om iets mee te geven dat ook van *mij* kon bederven. Aan het graf barstte mijn vader in zijn woorden als een massief kind in huilen uit. Al snikkend maakte hij geluiden of hij hartstochtelijk bóven zijn verdriet lachte, alleen zijn tranen waren natuurlijk... De dennen ruischen om het graf van een oude vrouw met lange haren en een groot lichaam, die eens mijn nachtelijke angsten gestild heeft. De ‘poésie pure’ heb ik uit humor aan haar graf niet geschreven... Misschien is dit alles mijn laatste bezoek aan haar graf of een bizondere begrafenis, op een avond zonder. Europa en te vele voorouders ineens. Als ik mijn grootmoeder nu had, zou ìk haar moeten beschermen: in Holland zijn de nachten niet zoo gevaarlijk, maar een oude vrouw wordt er gemakkelijk verkouden -

Mijn eerste belangstelling voor de natuur der volwassenen begon bij hun gesprekken met anderen. Ik speelde de rol van een kind, als het gesprek zóó ver kwam, dat mijn jonge moeder schichtig werd en teekens gaf met de oogen.

Aan de groote tafel voerde ik met het domste gezicht den hond met stukjes brood, mijn hoofd naar opzij, met mijn ooren groeide ik een oudere wereld in. De list begon waar de argeloosheid met stukjes brood werd gevoerd...

De oude menschen hebben mij niet lang gespaard, maar als ik nù nog een kind ben, dan alleen omdat mij niet alles verontrustte, waarvan zij zoo uitvoerig genoten.

Ik vervolgde ‘de groote menschen’, zoo ver mijn bloote voeten maar gingen, in mijn domein, dat ik beheerschte. De triomfen van mijn kinderjaren vormen de ontdekkingen nà tafel... Ik sloeg deuren en boeken met evenveel hartstocht open, ik onderzocht de kasten in het huis, de laden in de kasten, de doozen in de laden en de moeielijke woorden in het woordenboek of bij mijn vader. Een huis met zoovele klapdeuren, ramen en gleuven, omringd met zoovele struiken, had op geen enkel uur geheimen voor mij. Men verovert geheimen van anderen zoolang men ze zelf niet bezit. Geheimen, die op mij lagen te wachten, om zelf met geweld een ander leven te lijden en die ook in de gewatteerde wanden van mijn hart bewaard konden worden... Mijn zuster viel in mijn leven; met haar meisjestijd in Holland tijdens den oorlog had zij iets zeer triomfantelijks, dat meesleepend kon zijn voor mannen. Mijn zuster was donker en met haar achttien jaren onstuimig, mijn zwager was een vermoeid officier. Ik wantrouwde het verloofde leven van beiden, mijn zwager was zwijgzaam en àltijd *correct*, hij had ook generaal kunnen zijn. Ik brak het dagboek van mijn zuster langs het letterslot open: in den stijl van Suze la Chapelle Roobol en Frederik van Eeden stonden er verrukkingen om foto's en teekeningen heen, die ik in mijn haast nìet genoot. 's Middags drentelend door de bijgebouwen, langs de bediendenkamers, hoorde ik één van de meiden tot de andere roepen, bijna een verbaasd dreigement: ‘Kijk toch, mijnheer Killing tot zoo láat bij de juffrouw!’ Ik zag mijn zwager in tenue twee stappen over het binnenerf doen, in zijn paviljoen verdwijnen. Mijn vader zat dien middag niet te werken, de kamer van mijn zuster lag achter zijn

kantoor: had mijn zwager het anders gedurfd? Zoover dacht ik toen niet, ik kiekte de haast van mijn zwager met mijn oogen om er later mijn eigen schichtigheid in te vinden en ik hoorde de schreeuw waarmee hij betrapt was. ‘Toen ik dertien was, kroop Wiebe al op zijn buik in tenue door het gras!’ zei mijn zuster schaterend aan tafel. Ik hoor die verbazing weer in mijn ooren. Hoe eerzuchtig was haar natuur om een *versleten* tenue te omhelzen? In den bruidsnacht merkte mijn vader, bezig te verkleeden, haar op in zijn kamer: hij lachte haar uit en bracht haar al zoenend terug. Zoo zwaarteloos en zoo heimelijk was het leven in de groote marmeren huizen, dat ik al mijn kennis nu eerst bepaal over nachten als deze, over deuren die achter mijn zuster werden gesloten... Ik vraag mij nu af, hoe ik met mijn rustelooze verbeeldingen in de blakerende tuinen en de schaduwen liep, en nooit in de rieten dorpen vluchtte, waar het leven een onverschillig plantaardig geheim scheen te hebben. Vrees om betrapt te worden? Maar ook uit eigenwaarde, die ik van mijn vader in een prille vorm tegenover ‘het volk’ overnam en die ik ook nu nog bezit. Maar ik had ook een kwetsbare reuk en ik had ‘het volk’ in de modderige rivier zien baden en samenhokken in hun drassige, stikdonkere dorpen. Het zoontje van den resident baadde in helderder water en vermeed de inlandsche meisjes. Ik bewonder mijn neef dus, die op zijn 12e jaar reeds ‘bevredigd’ was door een inlandsche vrouw, op zijn 14e jaar heroïsch een besmetting verborg, toen ik nog raadsels verzamelde in den omtrek van heldere kamers.

Mijn erotiek in die jaren balanceerde tusschen verrukkingen, verlegenheden en kastijdingen bij de spelletjes in mijn domein. Het was ook de tijd der eerste verliefdheden met een zeker isoleerend bewustzijn... Soms leek het mij toe, dat ik de toekomst achtervolgde, wanneer ik hard achter een meisje liep in de spelletjes. Met mijn eerste vriendinnetje groef ik onze hond Blanche op, vergiftigd door het volk als kippendief, maar onze trouwste kameraad als wij met kloppend hart in den achtertuin tusschen

de varens liepen, bang voor slangen en slapende padden. Blanche was, ondanks de deken waarin hij als een mensch was gewikkeld, ontbonden, en wij groeven niet verder. Heb ik geloofd zijn witte huid of zijn kraaloogen onaangetast te vinden, daar diep in de aarde? De ontbinding verachten, zoolang de liefde zich nog in den doode een levend object denkt, maar het gemis zet de heiligste liefde soms om... Wie heb ik niet willen opgraven, en opgedolven in de asch weer begraven? Na dien macaberen morgen verdwijnt Tineke uit mijn herinnering op haar zakdoek na uit een raam, wij in de auto op weg naar het nieuwe huis met de vijver, de rietvelden en de groote regenboomen. Ik bezat de schaduwen en de vlakken zon op het erf en de marmeren vloer in de galerijen was koel aan mijn gloeiende leden. Alles wat mijn vader toeliet putte ik nooit genoeg uit: ik vreesde hem soms in dien tijd, omdat ik meer nam dan de tuin en het huis... Ik kreeg de bijnaam van ‘wandelende bloem’ in 't maleisch: 's middags met mijn wandelstok verzamelde ik de geheimen in het park en bij alle families. Ik hoorde in mijn bijnaam een spottend, verwijfd accent en verdroeg het niet. Er zijn weinigen die onze zwakheden mogen noemen, ik verdroeg geen vermaningen, ook nu niet, die tot ‘den kleinen jongen’ werden gezegd. Mijn vader sloeg ‘den kleinen jongen’ met zijn beide sloffen, met een soort wellustige drift, de despoot die al zijn zachtheid vergeten wil. Maar hij streelde mijn handen soms onverwachts aan tafel en met een toegeeflijke stem die glimlachend ‘pitié’ zei. Over zijn medelijden met iets wat ik niet goed begreep, schaamde ik mij met een soort droevige blijdschap, ik wist niet waarom. Ik weet nu nog niet, papa, waarom u ‘pitié’ tot mij zei in die tijden, toen ik voor geen toekomst bevreesd was en met uw nachtelijke werken wilde helpen. Misschien omdat ik eens alleen zou zijn, met mijn lichaam, tengerder dan de andere, dat zijn botsingen voortdurend tegemoet leek te gaan? Maar ook mijn handen waren smaller dan de zijne: ben ik een decadent van mijn vader? De groote feesten tot diep in den morgen waren voor

hem een topvorm van leven, een grootsche ontspanning, die hij direct weer benutte: een joyeuze behoefte om zich vitaal aan het heele gewest te presenteeren, een wil tot de overdadigste mildheid en de dolste vertooning... Het zijn de triomfen op de tegenstrijdigste feiten, die deze generatie van Indische ouders zoo Olympisch maakt, wij decadenten van hùn werk in ons vakje en van hùn feesten op ‘huisfuiven’ met trouwlustige meisjes... Met mijn handen trommel ik op mijn tafel, uitloopers van mijn lichaam omvatten ze de voorwerpen voorzichtig of haastig, verkennen een gebied als voelsprieten van de zinnen, altijd beangst voor de koude of gladde kanten van voorwerpen waaraan de zinnen geen belangen verleenen. Ik kneusde mij aan het metaal of stelde mij mijn hulpeloosheid voor, als het glad in mijn vingers lag. Ik heb naar een wereld van kuikendons moeten verlangen... Dáár zouden de metalen de geringste plaats hebben gekregen, maar gras en vijvers in de schaduw, ver van het huis lagen verspreid in mijn gedroomd domein, in het huis koele kamers met groote bedden voor de uitverkorenen uit de tuinen... Later verdwaalde daar een meisje in, beurtelings in andere lichamen die ik behouden wilde, ook een kleine jongen op school, van een suikerplantage, Humphrey Roosee...

Nu in Europa, en in Holland student, krijg ik mijn vrees voor metalen terug in een haat tegen technische koppen. Hun begrippen slijpen geluiden aan, die vroeger de huisjongen maakte, als hij de tafelmessen voor ons sleep. Misschien verzamel ik daarom mijn boeken, om mij achter hun ruggen te pantseren tegen de technocratie van de anderen, die ik van top tot teen haten wil. De vakdieren maken de gutturale geluiden van de padden in de tuinen, en de nasale herhalingen van de vogels in de getraliede hokken. Binnen de sfeer van de vriendschap hoor ik hun geluiden niet, maar ik ben ook soms alleen: mijn generatie valt in academici, leeraren, juristen, theologen, parvenu's, in *vreemden*, in vreemden uiteen... Voor de academische graad maak ik het galgensaluut van iemand,

die in propvolle zalen zijn vakje studeert. Schoorvoetend naderen de sexen elkaar in de collegezaal, vóórdat de professor verschijnt: de leiders van Unitas en Sint-Augustinus onderhouden zich met hun vrouwen voor de volgende fuif.

Wie zouden in mijn domein mogen spelen? Mijn eenzaamheid zocht daar altijd een andere... Ik roep de groote tuinen terug, om mijn lichaam weer te zien zwerven in een onbespiede, vluchtende houding, beu van iedere gebondenheid, beu van het rustige ademen in het stilstaande huis, losgewoeld uit de verstikkende kamers. Gespannen tot in de nerven wilde ik ook anderen vinden, die zwierven, zochten, begeerig als ik, langs de schaduw van de bijgebouwen, de put, langs de oever van de rivier, door de zijtuin met de regenboomen naar de klapperpalmen. In den middag stond het erf voor de dorpen open... De karbouwenjongens lachten eerst als ik voorbij was. Er waren kleine meisjes die in de groote oprijlaan noten raapten en de roode bloemen van de spuitjesboomen, - ik joeg ze weg als ik verscheen: mijn heerschzucht kastijdde hun deemoed... Als ik een kamer bezat, had ik haar allen de orde geleerd die mijn vader in mijn slaap en mijn werk bracht. De erotiek van de tropen ging bij mij de redeneeringen vooraf: een soort verbale vermoeidheid werd vergoed door het warme instinct. Ik wierp de waschmeid omver, het was misschien het eerste volwassen lichaam dat ik beheerschte, wel even verwonderd, dat zij, één oogenblik languit op de grond zich maar langzaam weer oprichtte. Zij was donker en vol als jonge tropische vrouwen, met tanden die onder mijn geweld hagelwit lachten. Heeft die waschmeid mijn durf onverschillig gemaakt? Beeld op mijn netvlies, dat ik nu schrijvend verbind aan mijn leven...

Maar mijn eerste hartstocht, die mij liet droomen van lachende meisjes in kamers, baden in stroomende regens en plekjes op de huid die men men een zachten beet kust, is Loulou geweest, die ik nooit heb zien baden en nooit heb gebeten. Haar moeder heerschte in huis en ik was in mijn verliefdheid ‘een kind’.

Ik liep op school tusschen Loulou en haar boezemvriendin Corrie-Chinees, omdat het ‘gek’ was om met een jongen te loopen. Op een dag gooide ik Loulou in een spelletje op den grond, het was een krijgertje dat een gevecht werd. De hoofdonderwijzer nam mij apart: ‘Ik wil niet meer hebben, dat je met Loulou zóó speelt!’ - ‘Hoe dan?’ hoor ik mij vragen... Met Loulou in de groote rieten stoel handgemeen, kiepte ik die onder haar geprikkelde lachjes omver, een rieten huis over ons heen. Ik zou lyrisch moeten worden, droomend van die luie morgens, onder de waringinboomen in den zijtuin, drinkend en spelend, terwijl mijn vader in de hitte al urenlang menschen ontving, rapporten behandelde, paraven zette. Mijn eerste dilemma in de liefde ontstond, toen ik, in de war door Loulou, Christie terug zag. In het vorige huis met de vijver moet zij óók zijn geweest: ik herinner mij helder het zingen van haar moeder in de achtergalerij in den avond, iets van een angelus, dat klepte. Mijn vader op de lange stoel met de armen onder het hoofd, en voortdurend ontroerd, meestal tevreden met één of twee liedjes, die hij meedoogenloos liet herhalen. Hij had zijn muziekslaven, zooals hij ook masseuses had voor zijn beenen. Hij zou het liefst op muziek willen sterven, niets leek hem zoo heerlijk als met tranen op het Wilhelmus te sterven na een goed maal. In dien avond zoek ik Christie vergeefs, ook haar vader: een zendeling stoort die herinnering niet. Later in het huis met de parktuin kwam zij dikwijls in het paviljoen logeeren, wanneer mijn oom naar zijn zieltjes hunkerde in het gewest van mijn vader. Als ik ooit hartstochtelijk verblind ben geweest door de ziel alleen, dan is het Christie geweest die mijn teerste gevoel bezat, het driemaal terugkreeg en het misschien niet verloor. Ironische weemoed bij mijn twaalfde tot mijn achttiende jaar, toen ik mij nog gaf aan die zuivere hypnose zonder te denken! Mijn zieltje *rilde* eenvoudig in een soort jubileerende vreugde, als Christie in den ochtend uit de badkamer kwam om tot de schemering met mij te spelen. Naast haar zette mijn deemoedigst gevoel zich om

in verlegen geluiden, die nauwelijks iets vroegen: er was iets jongs aan haar, iets dat altijd jonger en zuiverder leek dan ik zelf, maar vooral iets van ochtenden in hansopjes en middagen in frissche kleeren om uit te gaan. Het was of zij iederen ochtend in gras had geslapen en het eerst van allen in het bad was geweest: ik had een gevoel, dat ik haar weg moest brengen naar *mijn* wereld van kuikendons, om alleen voor haar te zorgen. Haar vader had haar later voor mij gewaarschuwd. Ik was niet gedoopt en nooit naar catechisatie geweest: geen gezelschap voor zijn dochters, maar het minst voor zijn argeloos dochtertje waar ik het aardigst voor was. Oom Janus was vanaf den eersten dag bang voor mij, maar door mijn vriendelijkheid raakte hij steeds in de war. Met mijn lafste berusting knielde ik mee, als ik 's morgens in het paviljoen kwam om Christie te zien en midden in het bidden de deur opendeed. Door het hijgend gebed van Oom Janus schoot mijn verlangen naar Christie, die met haar oogleden knipperde. Zoo heeft mijn natuur sommige wijdingen met moeite verdragen, met gemak soms geschonden. Ik zie mij op mijn ellebogen naar Christie kijken, op een middag, dat zij (met haar broertje) bij mij slapen mocht. Mijn geluk vergat het dilemma, toen ik voor 't eerst naar de bergen onder de hoede van haar ouders mocht. Mijn oom was leider van de kinderkolonie en bad ons àllen voor, maar ik zie mij stipt bij ieder gebed mijn oogen opslaan om Christie te zien bidden, droomen, offeren, wat deed ze, wat zei ze? Aan Loulou schreef ik gepassionneerde brieven, die voor Christie waren bedoeld, maar zij zou ze niet hebben gelezen. Loulou was het verleden en de vrouw nà de reis, nu Christie zich in mijn kamer verkleedde, in mijn nabijheid naar bed ging en opstond, en varens en bloemen met mij plukte...

Geef mij dien tijd dat ik gedachteloos kuste! zucht een wanhopig gevoel door mij heen, maar ik heb ook Loulou bemind, met een ander gevoel, en de badende vrouwen gezien in de stille rivier...

FRED BATTEN

(Fragment)
Voor E. du Perron.

Discours sur la Liberté [1)]

Pour autant que je parle ici au nom d'un groupe d'écrivains hollandais, je dois préciser que notre antifascisme - l'antifascisme de ces écrivains et le mien - est né de l'individualisme, individualisme que l'on nous a d'ailleurs reproché assez souvent. Mais ce soir, ce n'est pas de l'individualisme que j'entends parler. Je me contenterai de parler de la liberté, que l'individualisme suppose, et à cet égard, je m'efforcerai tout de suite d'éviter un malentendu. On a trop souvent parlé de liberté en parlant de la Hollande, et vous n'êtes pas venus ici pour prêter l'oreille à des lieuxcommuns. Il n'existe pas plus en Hollande qu'ailleurs de conception absolue de la liberté, mais ce n'est pas de ce que les Hollandais nomment traditionnellement liberté que je viens parler. La liberté dont il va être question ici n'est pas, bien entendu, si facile qu'on pense à séparer de l'idée hollandaise traditionnelle de liberté. Elle lui doit même en partie sa possibilité d'existence, car une dictature rendra cette existence sinon impossible, du moins difficile. Mais pour moi et pour ceux qui pensent comme moi en Hollande, la liberté ne se limite pas à des considérations sur un passé au cours duquel nos ancêtres ont bien voulu tolérer Spinoza et Descartes. Nous ne voulons pas être ingrats, mais nous n'entendons pas non plus sacrifier à la phraséologie. Reconnaissons donc que la Hollande a une presse libérale par laquelle l'écrivain peut dire un certain nombre de choses qu'il devrait taire dans un autre pays. Mais gardons nous de surestimer ce libéralisme, qui n'est sous bien des rapports qu'une survivance, un mot sans véritable contenu, et le symbole d'un petit peuple de commerçants auquel il n'est pas donné d'utiliser les formules des grandes nations. Ce que beaucoup de Hollandais, ce que beaucoup d'écrivains hollandais entendent par le mot de liberté, s'est affirmé lors du dernier congrès du Pen-Club, où la délégation hollandaise fut la seule à s'opposer

1) Rede gehouden op het Congres van Schrijvers te Parijs op 22 Juni 1935.

à l'initiative de Klaus Mann en faveur de Ludwig Renn et d'Ossietzky. On peut donc dire qu'en cette circonstance la délégation hollandaise ne s'est même pas montré capable de jouer le *rôle* de défenseur de la liberté que notre tradition aurait pu lui conseiller. Quoique je n'ai pas tendance à calomnier mon pays devant les représentants d'autres pays, il me serait impossible de ne pas condamner avec énergie la position prise par les délégués hollandais du Pen-Club à Barcelone, position que je tiens et que ceux qui pensent comme moi tiennent pour une honteuse renonciation à notre tradition. Il se peut que cette tradition ne s'accorde pas absolument à notre propre conception de la liberté; elle aurait pu tout au moins prêter aux délégués hollandais une certaine apparence de dignité.

En raison de la situation politique contemporaine, et surtout depuis le début du fascisme en Allemagne, les discussions sur la liberté sont redevenues d'actualité en Europe Occidentale et aussi en Hollande, pour autant que la Hollande s'efforce d'atteindre le niveau européen. Pour les intellectuels la notion de liberté était avant 1933 une notion quelque peu périmée. Il était alors de bon ton de ne parler de liberté qu'avec le sourire. Le mot de liberté paraissait inactuel, et la liberté une illusion, un vocable ridicule hérité de la démocratie et de la révolution française, et cela aussi bien du point de vue Spenglerien que du point de vue marxiste. Les idées ne vivent que grâce à leur actualité, et elles ne prennent d'actualité que sous la menace. Or, en Hollande aucun danger direct ne menaçait l'écrivain il y a quelques années; ainsi l'écrivain hollandais se souciait-il fort peu d'une notion de liberté qui lui semblait vulgaire. La foi rend heureux; même la foi que met l'écrivain dans un état de choses qui lui permet de ne pas se sentir menacé tant qu'il ne s'attaque pas directement à l'Etat. L'écrivain n'avait donc pas lieu de réfléchir à la notion de liberté, et rejetait toute discussion sur elle comme tout juste digne d'une réunion publique. Il se contentait de considérer l'*idée* de liberté comme un motif de spéculation métaphysique ou

psychologique, et dans une certaine mesure il se trouve avoir raison. La liberté est un *mot,* et un mot voit sa signification lui échapper, lorsqu'ont disparu les circonstances qui la lui avaient donnée. On devrait toujours se représenter que les mots - et le mot de liberté comme tout autre - tendent à nous rendre esclaves de la grammaire. Le mot de liberté est évidemment chargé de séduction grammaticale, car il nous incite à considérer à travers un seul vocable un ensemble de situations très différentes. D'où notre indifférence passée, d'où également notre confusion présente, maintenant qu'en Europe parler de liberté est brusquement devenu un devoir. Comme si un mot en soi pouvait avoir de l'importance! Comme s'il s'agissait de refuser ce mot à quelques-uns, de ne l'accorder qu'à moitié à d'autres! J'ai autrefois, dans un article paru dans le *Sammlung,* signalé qu'on ne peut dénier au national-socialisme lui-même une certaine conception de liberté, une conception idéologiquement fondée, et j'ai alors comparé cette notion à la conception moyen-âgeuse de la ‘libertas’, issue de Saint-Augustin. ‘Libertas’ n'est dans la terminologie du moyen-âge qu'un des degrés de l'indispensable ‘servitus’, de même que ‘pax’ signifie à peu près: ‘guerre permanente contre le diable et les siens’. Ce que Saint-Augustin et l'homme du moyen-âge ont pu concevoir sous le mot de ‘libertas’ est donc affaire de psychologue, mais qu'ils n'aient pas songé à ‘liberté, égalité, fraternité’ en écrivant ce mot, personne n'en doutera. Peut-être la liberté de la révolution française ne leur eût-elle semblé qu'une pitoyable forme de vasselage envers le diable, donc de ‘servitus’! Pourtant le mot latin ‘libertas’ et le mot français ‘liberté’ ont la même origine, et leur forme même est à peine différente!

Le mot, en tant que son, tend à nous séduire par sa qualité de son, à nous ramener vers la musique. De même que la musique peut enchanter une masse et en faire provisoirement une communauté, de même le mot acquiert une puissance musicale lorsqu'il se trouve avoir pour lui l'actualité, c'est-à-dire lorsque son timbre peut évoquer l'en-

semble confus de cette actualité. Il s'agit donc de savoir quelle actualité représente pour *nous* le mot liberté, puisque le sens que *nous* lui cherchons ne peut être celui que lui donnaient Saint-Augustin ou Saint-Just. S'agit-il de liberté personnelle? de liberté de la presse? de la liberté de casser impunément les carreaux du voisin? S'agit-il de la liberté par opposition à la dictature fasciste, à la dictature du prolétariat, ou à la dictature en général?

La réponse ne sera pas facile à trouver, puisque chez la plupart des intellectuels la notion de liberté évoque une sorte d'effervescence tumultueuse plutôt qu'une ‘économie dirigée’. Je suis reconnaissant au marxisme de nous avoir dénoncé comme une illusion de la bourgeoisie une certaine manière de libéralisme de commerçants appliqué aux choses culturelles; mais je m'oppose au marxisme lorsqu'il entend mettre sur le même plan ce libéralisme de commerçants et *toute* notion de liberté en Europe occidental. La ‘libertas’ telle que la concevait le moyen-âge - forme de liberté pourtant, elle aussi - n'était nullement une conception bourgeoise; elle présuppose un ordre social tout différent de l'ordre social capitaliste; cependant elle prétend aussi incorporer la personnalité humaine à la communauté, tout en maintenant en face de celle-ci la dignité individuelle. L'intelligentsia occidentale est en ce moment à la recherche d'une nouvelle conception de la liberté, et pour cela elle ne peut, bien entendu, que partir de l'idée libérale de liberté, dont elle a été nourrie. Car aucune conception nouvelle n'est une apparition miraculeuse surgie brusquement du Néant; elle vient toujours plus tard que la réalité qu'elle est sensée représenter; comme tout ce qui est verbal, elle adhère au passé. Si l'on veut parler de liberté, il faut donc se rendre compte que sous ce mot se glisse furtivement une quantité de concepts du 19e siècle. C'est cette espèce de contrebande que les milieus élevés - le monde universitaire par exemple - appellent la ‘fécondation par la tradition’. Pour ma part je préfère l'expression de contrebande, quoique moins pompeuse, car vraiment il n'y a là aucune raison de pompe. Mais je veux in-

sister ici sur le fait que nous ne nous abandonnons pas à l'illusion que notre idée de liberté nous est tombée du ciel; bien au contraire, nous essayons de donner une valeur nouvelle au mot qui nous a été transmis. Ainsi font tous ceux qui se servent du langage: - il ne s'agit pas ici d'une exception, mais d'une règle.

Nous poserons le problème actuel de la liberté de la façon suivante: Il n'existe pas de liberté absolue, et il n'en existera sans doute jamais, ‘liberté absolue’ est une contradiction dans les termes; la liberté n'existe qu'en tant qu'actualité. Aujourd'hui le mot liberté devient actuel pour ceux qu'on nomme les intellectuels, et parce que les dictatures de droite ou de gauche prétendent les contraindre à accepter *leur* conception de la liberté. Ici liberté s'oppose donc à liberté. Je ne nie pas que les dictatures aient une conception de la liberté; mais cette conception comporte aussi bien la perte de la notion libérale de liberté à laquelle elle se substitue, que l'écrasement de l'opposition et la censure, et pour tout cela elle ne saurait être la nôtre. Je suis convaincu qu'aujourd'hui les intellectuels ont le devoir de défendre certaines notions du 19e siècle, de même qu'ils ont pu, il y a quelques années, les attaquer avec passion. Ils n'ont plus le choix, car leur liberté, c'est à-dire leur dignité d'homme se manifeste dans l'opposition, ne peut s'affermir que dans l'opposition, et cela pas seulement dans la société bourgeoise, comme semblent le penser les bourgeois d'une société non-bourgeoise; cette opposition n'a aucun rapport avec les rancunes de la bohème ni avec les vanités d'une soi-disante élite intellectuelle. Précisément parce que la liberté n'est pas un absolu mais une actualité, parce qu'elle est dynamique, elle signifiera toujours opposition pour ceux qui la considèrent comme un symbole de la dignité humaine, et pourra conduire jusqu'à l'illégalité. Car c'est dans l'opposition que la vie s'affirme comme une réalité, pouvant aller (permettezmoi cette proposition hégélienne) au-delà de ses formes, et ce n'est que dans cette réalité dynamique que nous trouverons les criteriums qui nous contentent, car ils ne peu-

vent être qu'approximativement définis par des mots.

Quoique ce congrès soit un congrès d'écrivains, il se peut que j'aie fait, aux yeux de quelques-uns, figure de naïf, en parlant si longuement des intellectuels. Je dois vous avouer que c'est là une disgrâce dont je tâcherai de me consoler, en me disant que toute attitude est bonne, qui me dispense d'émettre des jugements trop catégoriques.

MENNO TER BRAAK

Else Böhler, Duitsch Dienstmeisje

Wat de aapmensch en de dwerg betreft: door losse uitlatingen samen te voegen had ik mij allengs een beeld gevormd van Else Böhler's leven daar op het hoekje. Daar de dames er voor berucht waren, dat ze geen dienstmeisjes konden houden, was zij indertijd als een reddende engel komen binnenvallen: zindelijk, vroolijk, met alles tevreden, en ploeterend als drie Hollandsche meisjes bij elkaar. Reeds de eerste dag luisterde zij af wat de dwerg tegen de aapmensch zei: ‘Heb u gezien welk sonderbare oogen dat maisje heeft?’ - en een week later kwam toen de brief van Frau Böhler, die haar ook moreel aan hen uitleverde, alle bemoeizucht van oude, onaantrekkelijke maagden in hen aanwakkerde. Else Böhler werd bewaakt, bespied, uitgehoord, afgesnauwd en omkoesterd. Was er een leverancier aan de deur, dan stond de aapmensch achter in de gang op post, de dwerg voor het raam. In haar poëziealbum kwamen gedichten voor van ‘Jans Erkelens’ en ‘Tine Erkelens’, handelend over lijdensweg, Godsvertrouwen, en in uw album bladeren, die ik ‘Knittelverse’ meende te mogen noemen, nadat ik zelf een halve avond te vergeefs had gezwoegd over een Duitsch sonnet. Voor het naar bed gaan kreeg zij van beiden een nachtzoen, wat haar ijdelheid streelde, meer nog dan het niettutoyeeren, dat ze taalkundig niet beoordeelen kon. Hun angst om Else te verliezen moet groot geweest zijn, vooral van de dwerg Tine, die de humeurige en vitterige Jans van tijd tot tijd toevoegde, dat ze maar voorzichtig moest zijn, anders zou Else doen waar ook ik bang voor was: wegloopen. Deze gemeenschappelijke angst versterkte mijn sympathie voor de cerberussen. Eens in de week werden zij dan ineens uitgelaten, bijna door het dolle heen. Zij waren de dochters van een turfhandelaar op een der Zeeuwsche eilanden, zagen niemand, leefden volkomen vereenzaamd, hun leelijkheid verbergend, - maar op die schalksche momenten konden ze zich aan vulgaire en

zwakzinnige plagerijen overgeven, door b.v. Else mede te deelen, dat ze haar schoonvader in de tuin hadden zien werken, en of ze wel wist, dat ik heelemaal geen geld had, en een ‘Bummelstudent’ was. Een en ander culmineerde daarin, dat de dwerg Else, als ze op een trapje stond te boenen of te ragen, aan haar beenen kriebelde, waarop de aapmensch meestal zei, met een grof, boertig stemgeluid: ‘Passt u maar op, sonst wordt mevrouw Roodenhuis noch boos!’ Hooger dan de kuitronding kwam de dwerg nooit, en Else Böhler zelf zag er geen ander kwaad in dan een vertraging van haar werkzaamheden. En hoewel een reactie op deze gemeenzaamheden niet uit kon blijven, hoewel Else, in wie het nooit scheen op te komen welk een machtspositie haar dit alles eigenlijk verschafte, soms uren achtereen door booze stemmen het huis doorgejaagd werd, zweefstofjes achterna, ijverig en onwetend molenwiekend, toch leefde zij voortdurend in een sfeer van groteske apenliefde, die er haar zelf aan deed twijfelen of zij ooit nog van de dames Erkelens af zou komen, en waarvan ik niet wist of het in mijn voordeel was of niet. Voorloopig vond ik het alleen maar zielig en een klein beetje ontroerend. Vooral Else's thuiskomst schilderde ik mij af: hoe de strenge aapmensch van achter haar leesbibliotheekboek telkens een blik op de klok wierp en de dwerg naar de deur stuurde om uit te zien in de donkere Andromedastraat; hoe nachtelijk eenzaam en afwachtend dat groote, hooge huis dan geworden was, waarvan ik alleen de buitenkant kende, een brievenbus, wat bruine matjes over een lat, het vage beeld van een meisjeskamertje met Katholieke prenten aan de muren, en het drogende ondergoed van alle drie; en hoe Else Böhler dan eindelijk opgewekt aan kwam stappen, het leugentje voor de drie minuten Verspätung op de lippen, en mijn zoenen, die afgelost zouden worden door wat mijn armzalige vijandinnen zichzelf amper toestonden als uiting van hun genegenheid.

Het erotisch park- en vijverbestaan, dat ik met Else Böhler nastreefde, draaide voornamelijk om de populaire, bij sommige primitieve volkeren nog onbekende liefdesbetuigingen die ik zooeven genoemd heb. Uit allerlei gronden, - waarvan de belangrijkste was, dat ik een te innige binding vreesde, ondanks de vrijbrief van het geloofsverschil, maar tenslotte zou zij haar eischen altijd nog kunnen intrekken! - bleef haar lichaam mij verboden. Ontgoocheld door vroegere, doeltreffender avonturen, meende ik volop genoeg te hebben aan die voedzame vermenging van mond en mond, waarin ik niet alleen het lachje tastbaar bezat zonder zelf bezeten te worden, maar ook mijn vlucht kon nemen naar hoogere regionen, bezworen door dichtregels van Novalis die ik kende en die op een onmiddellijke vergeestelijking schijnen te doelen van het zuiver zinnelijke. Natuurlijk kwam mij daarbij een zekere wanverhouding wel tot bewustzijn, maar het leek mij van geen belang: van Else had ik alleen de instincten, het geduld en de onbedorvenheid noodig, en waar zou ik dat vinden bij meisjes van mijn eigen stand en ontwikkeling, de demi-vierges, de vrijgevochten, intellectualistisch verschrompelde studentjes, de meisjes, die mijn moeder mij aanprees?! Bovendien, indien ik dan tot het ‘intellectueel proletariaat’ mocht behooren, dan stond Else Böhler, die zelf haar zakgeld verdiende, altijd nog éven boven mij! Zelfs als ik alles bij haar had kunnen bereiken, - maar ik ried een enorme weerstand, - zou ik nauwelijks geld genoeg gehad hebben om het ten uitvoer te brengen. In de krant zocht ik advertenties van goedkoope ‘pieds à terre’, ik zinspeelde erop tegen Else, ze zei vroolijk en onverschillig: ‘O nein, mein Junge, das kannst du dir aus dem Kopf schlagen!’ Op andere, lang voorbereide ondeugendheidjes: dat ik over de balconnetjes klimmen zou voor een nachtzoen, dat ik zoo slecht sliep en van haar hetzelfde dacht, door de wallen onder haar oogen, ging ze lachend in, zonder bijgedachten. Raakte ik haar borst aan, dan gedoogde ze dat net zoo lang tot ik iets verteederds zei van ‘kleine Brüste hast du,’ door welke bewustmaking

het schaamtemechanisme onmiddellijk en in zijn volle omvang in werking werd gesteld: ze week dan snel achteruit en begon mijn jaslapellen zorgzaam recht te krullen. Ook toen we op moeizaam veroverde bankjes ons vijverbestaan reeds begonnen waren - de eerste weken hadden we elkaar staande gezoend, in lomp archaïsche standbeeld-houdingen - moest ik Else Böhler, die in de meening verkeerde dat iedereen haar kende en op haar lette, met geweld ervan weerhouden bij elke nadering op te springen. Eén keer reed een agent tot vlak bij ons, een scherp licht op een boschje richtend, waarin, als konijnen onder een lichtbak, twee spartelende figuren elkaar aan de handen optrokken. Dadelijk stond zij op, en vijf minuten later waren we buiten het park. - ‘Der verfluchte Schutzmann!’ - ‘Na, das war gut so!’ - ‘Gut? Wie meinst du?’ - ‘Man soll sich anständig zu betragen wissen!’ antwoordde ze toen, met haar hoofd hooghartig achterover, en het behoeft geen verder betoog, dat ik van geluk mocht spreken, wanneer ik iedere avond tien minuten achtereen wegdeinend in mijn lippen leven kon, waartegen de hare dan onbeweeglijk moesten blijven, week en glibberig als dikke stengels van waterplanten buigend over het kuische grondkiezel van haar steeds gesloten tandenrij. Een eindeloos glippend spel was dat, waarin lippen verteerd werden, opgelost in golvingen, en opnieuw gebaard. Haar omarmingen waren daarbij vast, hartelijk en onhandig. Met haar hoofd op mijn schoot geklemd boog ik mij diep voorover voor de zaligmakende bewerking, die ik pas verzuimen ging zoodra ik weer een van haar nieuwste gezichten ontdekte in het licht van maan of lantaren. Enkele ervan beschreef ik reeds. Op die avonden doken ze, sterk verfijnd, achter elkaar op, alsof men een schilderijengalerij doorschreed, en allemaal even mooi en boeiend, hoeveel de landkaart van Else Böhler's gezicht ook te wenschen overlaten mocht. Haar oogranden, rood en iets verdikt, in de zon soms licht tranend, werden op zoo'n bank geretoucheerd in het zinnelijk doorlicht schouwspel, narcotiseerend barok, van een Leda van Correggio, een zwijmelen-

de Io, maar vooral dan van die ‘Madonna del Latte’ uit de Hermitage, bij wie het geheele gezicht nog maar bestemd schijnt te zijn om de zware, teedere, aan kleine borsten herinnerende oogleden te dragen. Telkens ontdekte ik weer andere analogieën en gelijkenissen, of een vreemd, onvermoed profiel dat op niemand leek. Terwijl ik waakzaam voetstappen controleerde, trachtte ik door streelingen de uiterst bereikbare overgave te bewerkstelligen, waarin mij, na zooveel gezichten, die zich in elkaar omzetten minder door emotieweerspiegelende mimiek dan door eenvoudige standveranderingen van mijn knieën, het laatste geopenbaard werd, het zeldzaamste, datgene waarin men niet verder kon, en dat tegelijk rein was en wulpsch en in diepe slaap.

Het is duidelijk, dat ik, in dergelijke spelen verstrikt, geen orgaan meer overhield voor de dingen die mij aanvankelijk geïnteresseerd hadden in Else Böhler. Langzaam maar zeker werd mijn objectiviteit ondermijnd. De vriendin, de losbandige winter, waren van de baan, niet omdat ik Else Böhler vertrouwde, maar ik ze niet gebruiken kon, omdat ze de illusie stoorden. En zoo ging het met al het andere. Dat ik het gelukkigst was, als ik naar haar toeging en vaak dof verveeld naar huis terugkeerde, vol verlangen naar andere vrouwen en grover zinnelijke geneugten, schreef ik toe aan de vermoeibaarheid van een overbelast brein. Haar domheid verbloemde ik met pasklaar gemaakte theorieën over de betrekkelijke waarde van een intellect, dat zich niet meer weet te verfrisschen en te vernieuwen aan het natuurlijke en elementaire, of ik zag het als een normale traagheid van denken, doorschoten van intuïtieve flitsen, die mij beschaamden. En wat haar karakter aangaat: ongetwijfeld maakte zij misbruik van haar ondanks mijn vaderlijke bezweringsformules steeds weer doorschemerend plan om Holland en mij te verlaten, maar dit gebeurde onbewust, en waren het verlangen naar haar moeder en de tegenzin tegen de familie Erkelens er minder echt om? Nog steeds speelde ik met huwelijksplannen; dat die nooit in mij opgekomen zou-

den zijn zonder haar toedoen vergat ik soms; het bleven nauw bewuste fantasieën, waar ik me toch telkens op betrapte. Op de treeplank van de trein naar Keulen zou ik mij overgeven aan de moederkerk. Kinderen hoefden er niet te komen, Else kon opgevoed worden tot een modern huwelijk; een enkel heiligenbeeldje in de slaapkamer, maar geen pastoor over de vloer; trouwen konden we in Duitschland of België, als Utrecht onwillig bleek. Maar zorgvuldig verzweeg ik mijzelf, dat een dergelijke huwelijksvoltrekking buiten Holland mij vooral aantrok, omdat ik mij dan niet over Else zou behoeven te schamen voor familie of vrienden, en, wat de kinderen betreft, dat het mij bepaald onaangenaam was mij een zwangere buik voor te stellen boven die korte, wankele beentjes, die ik toch reeds zoo vaak als iets aanvalligs, kinderlijk onuitgegroeids, hulpbehoevends had trachten te zien...

Zoo bleef ik, door geven en nemen, in een evenwicht, dat hoogstens door lichte schommelingen verstoord werd, al naar gelang ik mij zeker voelde van Else Böhler, haar opgesloten kon wanen in mijn Waalwegsysteem, of vreezen moest dat zij er uit weg zou vliegen. Stond het signaal op veilig, dan drong zich wat mij in haar afstootte in verdubbelde mate aan mij op. Dan kreeg, om maar iets te noemen wat iederen minnaar bekend zal zijn, het trucje om zich tegen tegenslagen te wapenen door ze reeds voltrokken te wanen het karakter van een wensch: kwàm ze maar eens niet op een avond! Had zij daarentegen weer eens uitgeweid over Köln en de Heimat en schoone ouderwetsche Rijnsche dansen, dan werden haar beenen die eener Diana en ik zelf driemaal zoo verliefd en grif geneigd om mijn nakomelingschap tot in het vijfde geslacht aan Rome te verkoopen. Pastoors waren beurtelings goedige, veel sigaren rookende mannen, begaan met mijn mésalliance en tot alles bereid om die te verhinderen, of bemoeials die mijn levensgeluk in de weg stonden. In elk geval was ik zoozeer van mezelf vervuld en van mijn eigen problemen, dat ik het Vaticaan enkel nog beschouwde als een instelling voor Duitsche dienstmeisjes,

in welke zin dan ook. Verruimd werd mijn blik niet bepaald door deze verhouding...

Op een warme Augustus-avond stroomde de halve stad leeg naar het badplaatsje dat vanuit mijn voorkamertje zichtbaar was. Een grandioos vuurwerk was aangekondigd, en daar Else een uur later thuis mocht komen, moest ik mee. Ik weigerde onmiddellijk. Met het park ontvolkt, ieder bankje onbezet, zou ik misschien wel een uur achter elkaar kunnen wegzinken in wat voor mij eten en drinken en paren tegelijk was, het was een ongehoorde gelegenheid. Maar voor Else bestond alleen het vuurwerk. ‘Dann geh ich allein!’ zei ze zeer beslist en gooide haar hoofd achterover, ‘du kannst machen was du willst. Ich gehe.’ Tien minuten lang stonden we te marchandeeren voor het parkhek, waar ook de tram stopte, die de vuurwerkmenschen vervoerde. Tevergeefs hield ik haar voor, hoe zalig het nu in het park zou zijn; het maakte niet de minste indruk. Geduldig, zonder eenig gevlei of nukkig verwijt, zonder een poging zelfs om me over te halen, stond ze te wachten tot ze me eronder gekregen had, haar lippen dogmatisch over elkaar heen gevouwen, - voor het eerst geen hoogere lekkernij meer, maar werktuigen van een wil! - het voorhoofd als gebeeldhouwd boven de laatdunkende, zwaar overhuifde oogen. Toen we eindelijk in de tram zaten, was er niets aan haar te bespeuren van een triomf, die daardoor des te onherroepelijker werd... ‘Wir sind doch den ganzen Abend zusammen!’ troostte ze, waarop ik bij mezelf iets van onbehaaglijkheid begon te bespeuren, iets van verslaafdheid aan een paar lippen, iets van een lichte afkeer van het heele meisje. Twee bakvisschen in zomerkleeren tegenover ons namen haar verbaasd en kritisch op; hun blikken gleden van de bengelende beenen naar de breede schouders, het slecht zittende kleedje, het kruis, en dan naar het ordinaire rood van de wangen, dat ook ik voor het eerst sinds weken weer van nabij te zien kreeg in het scherpe licht. Bij wijze van revanche bekritiseerde ik nu de bakvisschen, waar ook het een en ander op aan te merken viel,

en zij lachte dan wel mee en beloonde me met haar grappig opgetrokken wenkbrauwen en een bruuske overgang van lodderoog naar dol, stekend blauw, maar er bij met haar gedachten was ze toch niet heelemaal; alleen het vuurwerk vervulde haar; die meisjes scheen ze zoo best te vinden, niet meer of minder dan zij, geen rivaaltjes.

Voordat het vuurwerk begon zwierven we het donkere strand op, na een kort incident met den bewaker van een carré badkoetsjes, waar Else Böhler voor ik het kon verhinderen met een sprongetje in verdwenen was. Toen ik haar volgde, kwam ze juist weer uit een van de koetsjes te voorschijn, waarvoor de man als een dommelige stier stond te wachten. Ik gaf hem een dubbeltje, Else Böhler een arm, en zei tegen beiden: ‘Es war nicht so schlimm.’ - ‘Wunderbar war es da drinnen!’ - ‘Dunkel,’ zei ik. - ‘Nächsten Sommer schwimme ich alle Tage!’ - Verlangend naar haar mond, dreef ik haar naar het water toe. ‘Schau, es ist Ebbe, Else.’ - ‘Nein, Flut!’ hield ze vol, moedwillig en al uitgelatener. ‘Aber nein, Ebbe!’ - ‘Ach du... *Flut*!!’ - Ik voelde mij knorrig worden, ik verlangde naar een substantiëel gesprek met Peter... ‘Sei doch nicht so dumm...’ - ‘Dumme Menschen muss es auch geben,’ ontwapende ze me onmiddellijk, zonder eenig spoor van gekrenktheid te toonen. In een soort weeë wanhoop citeerde ik, nadat ik haar onder veel verweer mijn zoen opgedrongen had, die regels van Novalis. ‘Kennst du die schönen Verse, Else,’ - ze had toch wel eens iets van Goethe gelezen, ze beweerde zelfs Hollandsch te kunnen lezen, - *‘O, sauge, Geliebter, gewaltig mich an?’* - Ongrijpbaar, koddig als een veulen sprong Else Böhler voor mijn voeten weg, draaide zich om, tikte haastig langs haar voorhoofd: ‘*Du* bist verrückt...’ - en barstte toen in opgetogen kreetjes uit over een vliegmachine, die, ronkend boven onze hoofden, als voorproef van het vuurwerk, met verlichte vleugelvlakken laag over het strand cirkelde. Else Böhler deed alsof ze nooit eerder een vliegmachine had gezien; blijkbaar had ze zich voorgenomen verrukt te zijn om het onbeduidendste. Zelfs hield ze stokstijf vol, dat op de

vleugels ‘Köln’ te lezen stond, het was een reclame voor een fabriek in Keulen, die zij misschien wel kende. Door mijn bijziendheid was ik niet in staat haar tegen te spreken, trouwens, maar al te goed zag ik de nuttelоosheid daarvan in, en zelfs de onwenschelijkheid, want wie weet wat ze nog van zichzelf zou openbaren in haar brooddronken stemming, als ik haar haar gang liet gaan... ‘Vielleicht von deiner Mutter,’ zei ik ernstig, iedere spot onderdrukkend. - ‘Das glaub ich nich...’ - ‘Sie hat doch ein ganz grosses Geschäft?’ - ‘Das is wahr...’ Op dit oogenblik steeg vlak voor ons de eerste vuurpijl op, schuin sissend over de zee. Else Böhler werd nu ontoegankelijk voor al mijn opmerkingen; ze zong bijna: ‘O, wie herrlich! O, wie schön! Wunderbar! Donnerwetter, das war ein schöner! Das ist wie im Kriege! Seh mal hin! O, schön, schön, schööööön...’ - Haar stem galmde, kwetterde, kreunde. Kalme Hollandsche meisjes in de buurt keken om naar waar wij stonden. Even vreesde ik, dat ze luidruchtig naar voren zou rennen om zich in de vuurgloed te storten van wentelende en sproeiende zonnen, te midden waarvan de lichtende omtrek van een mannetje in een boot zichtbaar werd, dat houterige roeibewegingen volvoerde, maar toen was het gelukkig juist afgeloopen en hand in hand, arm in arm, liepen we al weer tusschen de menschenmenigte.

Daar ik met teruggaan wilde wachten tot de drukte wat geluwd was, loodste ik haar naar een klein, half vol café, waar een lauwe wind het zand dun over de tafeltjes woei. Haar enthousiasme verminderde niet; druk babbelend sprong ze van het eene onderwerp op het andere; haar oogen, glinsterend van een tegelijk starre en grillige vroolijkheid, rolden er bijna uit. Nauwlettend observeerde ik haar. - ‘O, wie schön ist die Welt! Ich möchte reich sein, du auch nicht? Wenn man reich ist, kann man überall hin. O, guck mal hin: der Herr dort!’ - Een jeugdig persoon in smoking, op afstand herkenbaar als een kellner, die een vrije avond had of zich was gaan vertreden, liep voorbij, in het gezelschap van een paar fladderende meisjes. - ‘Das ist so einer wie von einem Bild!’ - ‘Ein Bild...?’

- ‘Ja, aus der Zeitung!’ - Na een snelle blik over mijn eigen afgedragen kleeren zei ik haar, dat de elegante man mij het meest aan een etalagepop deed denken, maar het raakte haar niet, ze was al weer verder. Het leek me ineens ondenkbaar, dat haar moeder eigenares van een fotozaak in Keulen was; in dit half artistieke beroep ontmoette men toch doorgaans een iets hooger beschavingspeil... ‘O, ich möchte in Köln sein! Wenn ich reich wäre, möchte ich hier in einen grossen Hotel wohnen! Ich möchte alles kennen lernen, alles versuchen, du auch nicht? Hast du schon einmal Opium genommen?’ - ‘*Was*!!? - ‘Opium...’ - Nu schrok ze toch even van mijn gezichtsuitdrukking. Schichtig en vroolijk keek ze mij aan, borg toen haar oogen weer op, en begon, als een zoet, nauwelijks betrapt kind, met haar roode duimen te draaien, wat mij nog meer irriteerde dan haar ongelooflijke vraag. Met een vrouw, die met haar duimen draaide, zou ik in geen geval kunnen trouwen... ‘Wie kommst du darauf?’ vorschte ik nijdig. Met veel moeite kreeg ik van haar los, dat de vriendin met de auto's vroeger eens in Keulen opium had gekregen van een apotheker; de vriendin vond het herrlich; zelf wou ze het ook probeeren, riesig gern. Ik maakte haar duidelijk, dat, als ze ooit een druppel of een korrel of een snipper opium gebruikte, alles tusschen ons uit zou zijn. Daar ik uit ervaring wist, dat ze daar niet tegen kon, bleef ik boos voor me uitkijken; hoe onbeïnvloedbaar en eigenzinnig ook, wanneer ik begon te boudeeren, vroeg ze gewoonlijk al na een minuut op een beteuterd toontje: ‘Na, warum bist du so still?’ en deed dan al haar best om het weer goed te maken. Nu evenwel gebeurde er iets anders. Else Böhler stond op, zei onverstoorbaar: ‘Ich muss hinaus,’ en begaf zich, vrijpostig molenwiekend, in de richting van de toiletten. ‘Hinaus müssen’ was dan zeker een uitdrukking als waarbij in Holland de kinderen hun vinger opsteken op school. Maar was Else Böhler wel veel anders dan een kind, open voor alle verderfelijke invloeden die haar grappige avonturen beloofden?... Waarschijnlijk was Hitler toch wel noodig geweest voor dat tuig

daar, dacht ik bij mezelf... Plotseling kreeg ik een inval. Naast mijn elleboog lag haar taschje, waarin ze haar portretten bewaarde. Behalve dat van haar moeder, de joviale, gezette dame, waren er van haar zelf drie, onder andere een geflatteerd kopje, dat we ‘Kinostern’ hadden gedoopt, met van boven invallend licht, waardoor de neergeslagen, bolle oogen wit uitgespaard leken; verder een portret van den Führer, door haar, met een zekere ironie, die mij toen wel bevallen was, als ‘unser Adolf’ betiteld, en tenslotte een ansicht met een stadsgezicht. De eerste keer, dat we de foto's bekeken, had zij die ansicht uit mijn hand genomen en weer opgeborgen met haar gewone stopwoord: ‘*Nich*... tun.’ - In de veronderstelling, dat de afzendster wel eens de vriendin kon zijn, had ik toen verder niet aangedrongen; als Else Böhler merkte, dat ik nieuwsgierig was, werd ze gewoonlijk totaal onhandelbaar.

Ik draaide mij zoo, dat ik de toiletten in het oog kon houden en opende het taschje. Onder een verfrommeld zakdoekje, een kammetje, een bidprentje met blauw en goud, stuitte ik tusschen de andere foto's op de ansicht, die de Siegesallee in Berlijn vertoonde; ik draaide hem om en las naast het adres: *‘Rudolf Steinmann, mit seiner Liebe’*, in een krullig, karakterloos handschrift. Even zonk ik weg, in een misselijke duizeling, die ik snel beheerschte. De deur van de toiletten flitste open; ik duwde al het papier weer terug en sloot het taschje, waarmee ik begon te spelen om geen achterdocht te wekken. Een woedend plezier was al dadelijk mijn ontreddering komen vervangen; dit was beter dan een vriendin met opium, beter om Else te kwellen, me te wreken over een bedorven avond! Jaloezie werd onmogelijk door deze wreede voorpret. Het was geen slag voor me; ik voelde me niet verrast; zoo iets had ik altijd wel verwacht immers... Duitsche snol, Duitsche snol... Else Böhler molenwiekte nader en ging zedig op haar witte stoeltje zitten, schijnbaar zonder acht te slaan op mijn spelende hand. Als bij een smartelijk afscheid zocht ik nog even al haar gezichten af, de mond van het lachje, het voorhoofd en de eigenwijze wenkbrauwen van het Engel-

sche kostschoolmeisje, de zinnelijke Germania, de straatmeidenoogen, de zware madonna-oogleden, de boerenwangen met de roode aartjes, alles tezamen in één menschengezicht... Toen stak ik van wal.

'Deutsch ist doch eine fabelhafte Sprache,' verkondigde ik, met haar taschje op mijn schoot, mijn wijsvinger aan de sluiting als aan de trekker van een revolver, 'besonders die Eigennamen, die Namen von Leuten, - fabelhaft! Johan ist nichts dagegen. Da hat man die charaktervollen kurzen, knappen Läute: Kurt, Heinz, Willi, Willi Fritsch zum Beispiel, schön, männlich und ekelerregend,' - ik wist, dat Else met dezen held dweepte, zoo ook met den volgenden, - 'da gibt es sogar *Hannns,* - wenn auch nur Hans Albers, - und Albert, - Albert, Albert... wie heisst *der* auch wieder, du sollst es wissen, Else, ich meine den dicken Kerl, ich glaube er ist tot, aber er war berühmt; so ein Kraftmensch mit ungebeugtem Rücken, weisst du,... Albert...? - ach, aber so *heisst* er ja auch: Albert Steinrück, Stein...?... ja, Steinrück, oder Steinmann, ich weiss es wirklich nicht mehr, - aber er war kolossal! Weisst du nicht wie der Name ist?' - 'Nein, ich weiss nich,' zei Else Böhler achteloos, haar handpalmen tegen elkaar aandrukkend. Op haar borst bewoog het kruis van gesneden ivoor traag op en neer. Levendig vervolgde ik: 'Das ist doch komisch mit Namen! Dass ich nicht einmal weiss ob er Steinrück heisst oder Steinmann, allzu dumm, und das Schlimmste ist, jetzt fange ich an auch an den Taufnamen zu zweifeln: Albert, - aber es könnte auch Rudolf sein, oder Emil, nein doch: Rudolf. Albert oder Rudolf. Albert Steinrück, oder Rudolf Steinmann...' - Ik hield even op om haar van terzijde aan te kijken. Geen enkel teeken van verwarring. Ze vermeed mijn oogen, maar dat deed ze altijd al, bewijs van preutschheid eerder dan van veinzerij; ook het uitspreken van mijn eigen voornaam ging nooit zonder kleuren. Maar nu was de ontknooping niet langer uit te stellen. Mijn stem klonk schor. - 'Kennst du vielleicht einen Rudolf Steinmann?' - Eindelijk, ze begreep... Ze pakte haar tasch van mijn schoot, en

haalde haar zakdoek eruit, die ze om haar vinger heen wond. De dramatische voorbereiding had ik mij kunnen besparen, hoe dom was ze toch! Uit domheid kon ze niet zondigen... Ik boog mij naar haar toe, nu bijna reeds zonder belangstelling. ‘Wer ist Steinmann, Else?’ - ‘Nich...’ - Zacht en toonloos klonk het, maar haar gezicht was onveranderd gebleven. - ‘Kennst du ihn? Wer ist es?’ - Geen antwoord. Haar koppige geslotenheid, spelenderwijs gehandhaafd, kende ik voldoende om me er bij neer te leggen, dat ik met Steinmann niet verder zou komen. Ik stond op, riep den kellner, en na betaald te hebben ging ik met haar naar buiten. Ongearmd liepen we door de smalle zeestraat, met de schopjes en vlaggetjes aan weerskanten. Afkoelend, voelde ik mijn verlangen naar een tragische slotscène geheel wegvloeien. Met een vrij geringe moeite beklom ik mijn vaderlijk ironische houding weer. Rudolf Steinmann kon een oom zijn of een medeminnaar, - in geen geval mocht ik mij verder blootgeven. Bij voorbaat afstand doen van Else Böhler, onverschilligheid veinzen, haar korte beenen, haar draaiende duimen de revue laten passeeren: dat was mijn taak! Toen ik, opzijturend, haar smalend hanglipje gewaar werd, dat breede druppeltje aan haar groote, zinnelijke mond, was ik haar bijna dankbaar: net zooveel afkeer als ik nù voelde had ik noodig om mijn jaloezie te kunnen dragen. Maar dat dat de mond van het lachje was geweest, maakte alles weer schrijnend. Ik wilde niet weten, of er een ander was, ik wilde niets over Steinmann hooren... Alleen met haar lippen had ik te maken. Haar lichaam, haar beenen, zoowel als haar ziel, ik kon ze pas vergeten in het bezit van dat elastische opgevulde slijmvlies, dat ik nu, op een snel voorgestelde en door haar goedgekeurde wandeling door de duinen naar huis, weer benaderen ging. Dan bestond er geen gevaarlijk geheim meer, dàn alleen was de medemensch geen raadsel... Al koortsachtiger, na de eerste bocht van het duinpad, zocht ik mijn heil, te vermoeid voor eenig overleg, te roekeloos ook om een reeds zoo lang onderdrukte zinnelijkheid te bedwingen, waarin alle tegenstrijdigheden op te lossen

zouden zijn. Maar terwijl ik haar beenen en heupen van onderop met de hand tegen mij aanvlijde, kwam er nog een soort antwoord van haar, nauw verstaanbaar in het krekelachtige fluiten van de nachtwind door de helm: ‘Das war der Herr von dem ich dir hätte erzählen...’ - Mijn andere hand lag op haar mond. Toen mijn lippen. Geen ‘Herr’, in godsnaam... Dwars door mijn beginnende bedwelming heen sprak ze verder: ‘Der Herr der meine Ausbildung bezahlen will...’ - Ausbildung? Als Duitsch dienstmeisje, opiumeetster, stadshoer?... ‘Ausbildung, für was denn?’ - Bijna onhoorbaar: ‘Meine Stimme doch...’ - Meteen lagen haar armen wanhopig vast om mijn hals, alsof ze haar diepste levensgeheim had prijsgegeven. Ik herinnerde me het galmen, het zachte, kreunende geluidje van vroeger, maar alles was tenslotte mogelijk met een stem. Ik was ineens diep gelukkig, ik had kunnen huilen als een kind. - ‘Hast du denn eine schöne Stimme?’ - ‘Ja...’ - ‘Hat man das gesagt?’ - ‘Ja...’ - ‘Ist Steinmann kein junger Mann, ich meine, ist er ein Bekannter von deiner Mutter?’ - ‘Ja...’ - ‘Liebst du mich?’ - ‘Ja...’ - Pas om twaalf uur kwamen we thuis.

S. VESTDIJK

(Wordt vervolgd)

Panopticum

Ons volkskarakter

Het Nederlandsche volkskarakter heeft (ik wensch dat altijd te blijven volhouden tegenover degenen, die het tegendeel beweren) eenige voortreffelijke qualiteiten; men kan zulke dingen trouwens in het algemeen altijd beweren, aangezien er voor algemeenheden geen bewijs gevorderd kan worden. Maar het heeft ook eenige eigenschappen, die het op zijn onvoordeeligst onderscheiden van andere volkskarakters, en van deze eigenschappen hebben wij zeer onlangs weer de naïef-openhartige demonstratie kunnen aanschouwen.

Daar was vooreerst het P.E.N.-congres te Barcelona, waar de Nederlandsche delegatie aan het zeepzieden is geweest. Zij heeft later over haar houding inzake de motie, voorgesteld door Klaus Mann, een soort ‘verklaring’ afgelegd; natuurlijk had zij niets zoo bedoeld en niets zoo gedaan, natuurlijk waren er weer verkeerde en overdreven persberichten; men kent die litanie van voorzichtige Hollanders, die zich pas onsterfelijk geblameerd hebben en nu hun figuur gaan redden met onschuldige dwaasheden. In ieder geval: òf zij hebben iets onzegbaar onnoozels en weerzinwekkends gedaan, òf zij hebben volstrekt *niets* gedaan, deze twee gedelegeerden, voor wie een concentratiekamp nog een sprookje is, waaraan zij, met de bolle oogjes van kinderen die al veel geleerd hebben, niet meer (of nog niet?) gelooven. En dan bovendien: zij wilden er geen persoonlijke quaesties bijhalen! O neen, vooral niets persoonlijks! Dan liever in het leege en abstracte philosopheeren over ‘algemeene’ en ‘objectieve’ maatstaven en over schrijvers, die men uit concentratiekampen *zou kunnen* bevrijden, als zij daar *zouden zijn*, aangenomen, dat er zulke weinig deftige phaenomenen als concentratiekampen *zouden bestaan*...

Ziehier de Hollandsche voorzichtigheid en objectiviteit, als zij het karakter aannemen van handlanger- en helerschap. Men ‘doet niet mee’, men doet vooral ook niet aan politiek, men is alleen menschelijk, zooals men in een deftige straat te Dordrecht menschelijk is; men jammert in z.g. psychologische romans over de misère van mislukte huwelijken en men laat Renn en Ossietzky kalmweg, waar zij zijn, omdat men de quaestie nog niet goed bestudeeren kon,... omdat men het zoo dròk had...

En voorts was daar onze aloude Maatschappij der Ned. Letterkunde, met haar bijna-jaarlijksche, maar ditmaal toch weer uitzonderlijk-geregisseerde blamage. Hier ontmoeten wij weer een andere eigenschap van het Nederlandsche volkskarakter: de wraakzucht, die zich niet uit in een ondeftigen, zuidelijken moord of een Fransch duel, maar in een objectieve terechtwijzing ‘van den oudere en wijzere’. O, hoe voorzichtig wreekt zich een stel grijsaards, dat

nooit geweten heeft, wat een groot gebaar (voor mijn part zelfs een theatraal gebaar) is; hoe grijs en pedant is hier de dolksteek in den rug, hoe prachtig en edel staan hier de gezichten in de plooi! Maar wij wenschen ons niet te laten misleiden; wij ruiken op een afstand dit rancuneuze gekuip in een vereeniging, die men in haar geheel tot staats-panopticum moest kunnen promoveeren, om *was* te maken van alles, wat hier ten onrechte nog vleesch heet. Het is de wraak van wassenbeelden, meer nog dan van lakeien, die Marsman van zijn prijs heeft beroofd; het zijn de doode zielen, die hun recht opeischen òòk te bestaan, op hun manier macht uit te oefenen in de polders; 'das Ressentiment gebiert Werte und wird schöpferisch'... de scheppingsdaad van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde is de omzetting van latente kleingeestigheid in actieve, geformuleerde boosaardigheid!

Mocht men er eindelijk toe overgaan, de Maatschappij failliet te verklaren! Dit restant van potsierlijke aanmatiging uit de pruikentijd, dat zelfs de zwier en de openbare corruptie van de Fransche Académie mist, behoort te verdwijnen. Het zou uitermate wenschelijk zijn, wanneer de Nederlandsche schrijvers langzamerhand eens gingen breken met de sleur om de fooi van het lidmaatschap uit traagheid en toch-wel-gevleidheid te accepteeren; al is het dan ook vreeselijk erg om eenig ijdel misbaar te maken door een hartig bedankje, het is altijd erger onder deze 'onsterfelijken' te worden bijgezet en de Leidsche wasgeuren es officio te moeten opsnuiven.

M.T.B

Vlaanderen

Weekend te Felixstowe

Ik leerde Nan kennen in Sussex, aan de zuidkust, bij de H.'s. Zij was er, evenals ik, te gast voor het weekend.

Sussex, met je strand vol steenen en rijen paaltjes, met je blauwe en groene zee, en je pastelzachte groene heuvels rond Goodwood, met je eeuwig-bloeiende voorjaarsmeidoorn, je blijft gezegend in mijn leven. De zee en de zang van den golfslag, het klare licht van den spaarzaam met watten gestoffeerden sterrenhemel, de hond des huizes, zij sierden met hun aanwezigheid de werkelijkheid van onzen eersten kus; de enkelvoudige, Nan! Thema zonder variaties.

We spraken af, dat ik haar zou opbellen zou gauw ik in Londen kwam, want zij zou voor me poseeren.

‘Halloh!... Oh, ben jij 't? Treft Prachtig... Je komt vanavond luisteren. Ik speel in een club... Lancaster Gate. Half negen.’

Zoo is Nan. Bevelen en gehoorzaamd worden. Buitendien zeventien jaar. Blond, groot, sterk, slank. Groote lichte oogen, meer grijs dan blauw. Enfin, 'n prachtig jong meisje. Helene Fourment in 't allerhelste blond. Haar dagtaak: sport en vioolspelen; tusschen deze beide geen strijd om den voorrang, tot nu toe nog onbeslist wat het belangrijkste zal worden, society of kunst. Want Nan geeft zich volkomen aan het oogenblik harer bezigheid. Zeventien jaar, weet je. In een toevertrouwende overgave biedt zij zich hem, in wien zij een vriend denkt te gewinnen. Zij gebruikt de gegevens van het leven zonder er veel bij na te denken, maar steeds op de voor haar juiste manier, met gunstige resultaten. Misschien wordt zij iets te veel gestuwd om alles mee te maken, maar is dit eenigszins hongerend verlangen, niet een tijdverschijnsel der jeugd? Toch weet zij, waarschijnlijk nog onbewust, dat in haar jeugdigen leeftijd haar stevigste beschutting schuilt. Zij siert zich - daardoor onnoodig - met haar jeugd, en zij weet bliksemsgoed, dat die jeugd als een onneembare verschansing staat tusschen haar en den andere. Eenigermate wreed-

aardig zijn die jonge menschen wel. Je voelt jezelf zoo onzeker worden. Je durft jezelf niet bekennen, dat je een beetje vreesachtig bent, dat je teveel weifelt tegenover zoo'n jong meisje. Jij, met de ervaring van al je successen in de te gemakkelijke steekspelen met gescheiden vrouwen en met de iets jongere, die nog aan het eerstehuwelijks-nacht-conflict laboreeren.

Lancaster-Gate, halfnegen. De zomeravond ligt omschaduwd tusschen de boomen op het pleintje. De iets te spitse toren der kerk reeds in het grijzende blauw van den meinacht. De syncopisch aaneengeregen slierten gebruis van het autoverkeer langs de Kensington Gardens dekken je ziel toe als een muziek die uit de verf is.

De club was erg vegetarisch. De astraliteit zweefde er geheimnisvol en gewichtig rond tot in de theosophische plooien der veeltallige gasten, weduwen, gescheiden en ongetrouwde jongere dames op leeftijd. Zeg de laatste vier woorden tien keer snel achter elkaar en je hebt zoo'n onaardige smaak in je mond.

Lieve drukke Nan, je kon me nog gauw inlichten voor het begon, voor babbelen vind jij steeds nog gelegenheid. Je speelt met je vaste begeleidster, die hier in de club een vriendin heeft wonen, een Duitsche emigrante, met indisch bloed... ‘Nan, liefste, zóóveel détails...’ ‘En de Hindoes die je in de zaal ziet zitten, zijn haar natuurlijke en aangetrouwde kinderen. Zij heeft het muziekavondje op touw gezet, wees dus vriendelijk tegen haar. Ben ik goed geschminkt, meester? Niet te bleek? Ik ben zoo zenuwachtig, dear, voor dit publiek...’ ‘Er is ook geen zee hier, maar na afloop kunnen we misschien nog ergens...’ ‘Ga nu gauw op je plaats zitten, want we moeten beginnen.’

Er was nog tijd genoeg. De indische dame, zoo lief en vriendelijk en behept met een sterke drang naar bedrijvigheid, stelde mij nog gauw aan een paar dames voor. De vlaamsche schilder, nietwaar... Een gesprek over Jung met een vertaalster van psychanalyse-verhandelingen, en die - o, Sela! met de drie honden - lang in Holland, in

Valkeveen had gewoond, werd verbroken door de stralende glorie van Nan's opkomst.

De stoelen schenen schaarsch te zijn en vlug zette ik mij op den rand van een tafel, naast een sterk geparfumeerde tulband.

Je spel, Nan, was niet mooi, veel minder dan toen aan zee. Te hard, te schril. Lag het aan de klankvorming? Of wordt je een beetje te zelfbewust? De Mozartsonate leek veel op een goed geënleveerde tennismatch, en je begeleidster is er vast van overtuigd, dat als je er maar flink op los gaat, de overwinning niet uitblijven kan.

Een echt avondje vol kunstgenot met cafeïnevrije koffie, een paar nieuwe gezichten en interessante muziek, niet? Maar voor de dood en het onafwendbare hiernamaals, zijn wij theosophen van Lancaster Gate tòch bang. Kijk het geheim onzer gezichten maar eens goed aan, jij schilder. Neem het van ons over, verlos er ons van, al is het maar voor enkele seconden. ‘Ach! zoo heerlijk hopeloos, dit alles... We konden beter ergens gaan dansen, Nan. Nietwaar? dat we dit goed doen, wij beiden. De roode shawl daar in de canapee is niet onaardig... Donkere oogen en zoo'n rond gezichtje à la Sarto. Beslist geen Engelsche. In de pauze kan ik haar misschien aanspreken... Geen mooie handen... Beslist over de helft der dertig...’

‘U schijnt het niet zoo heel erg mooi te vinden? Ook in de muziek, waarschijnlijk?’

‘Toch niet, maar ik houd er erg veel van. Ik heb gedanst... vroeger.’

Zij was Amerikaansche, te Berlijn geboren uit Poolsche ouders. Zij was vijf jaar oud, toen de gansche familie naar Chicago trok. Niet joodsch, niettegenstaande de reisroute. Zij was leerling geweest van Ruth St. Denis. Getrouwd toen ze negentien was met een Cech, architect, genaturaliseerd Amerikaan. Er is een zoon van vijftien jaar die in Engeland op school is. Zij is reeds zeven jaar gescheiden. Oef! er zijn vrouwen die hun burgerlijke stand, duizendvoudig vermenigvuldigd, met zich dragen en eenieder ervan een overdrukje aanbieden.

Wij ontmoetten elkaar toevallig een paar dagen later in de hall van Piccadilly Hotel, waar ik plaatsbewijzen kocht voor Argentina's dansavond. Ik had het Nan beloofd. De Amerikaansche had blijkbaar een afspraakje, want iets te vlug waren wij het eens om den volgenden dag samen thee te drinken. Dit thee drinken herhaalde zich een paar maal, zij had blijkbaar niets anders te doen en over dans konden wij zoo aardig praten. En Nan ook! steeds met viool- en lichaamscultuur bezig, kon niet langer dan tot vier uur zitten.

Eigenlijk had ik met Madge, de Amerikaansche, niets voor. Zij was erg vermoeid, het leven kon haar niets meer brengen, zooals aan alle vrouwen die te lang ‘gescheiden vrouw’ zijn. Zij schermde steeds met desillusies, de mannen zijn allen egoïsten, en zij zelf had nergens schuld aan. Misschien is dit wel waar. Want ook het dilettantismus van den man is niet zonder een verantwoordelijk daarna. En de ‘herwonnen vrijheid’, jawel... maar, wat een radeloosheid zit er achter het weten, dat het voor zooveel in het leven, te laat werd, voor zoo veel, dat men met die herwonnen vrijheid dacht te bereiken. Al die onafhankelijke vrijheid is au fond niets anders dan ellendige eenzaamheid. De gescheiden vrouw wordt nooit meer het jonge meisje met frissche illusies, en de werkelijkheid van het huwelijksleven ontgaat haar. De eenzaamheid is een ondraagbare kwaal voor den ongelukkig geraden mensch, die ook de gescheiden vrouw ongeneesbaar aantast in haar vitaliteit. Zij heeft dit alles mooi te bedekken met het superioriteitsgevoel van ik weet wat er te koop is, maar daarvan kan 'n mensch toch kwalijk leven.

Mocht je ooit trouwen, lieve Nan, doe dan je best het te blijven, of mocht het onmogelijk zijn omdat je man zich niet als man gedraagt, je begrijpt me, scheid dan alleen, wanneer je een remplaçant bij de hand hebt. Het gescheiden zijn, het alléen achter te blijven, maakt alle voorafgegane onoverkoombare conflicten die tot de scheiding als gegronde redenen golden, zoo onnoozel klein tegenover

het de persoonlijkheid aantastende conflict der stuurlooze vereenzaming!

Het moest er van komen, dat Madge en ik ergens heen zouden gaan om te weekenden, al zag ik hiervoor geen enkele reden. Een mensch doet soms dingen, waarvan hem de noodwendigheid niet duidelijk blijkt, maar die hij aanvaardt, omdat zij zich zoo gemakkelijk enchaineeren. We zouden naar zee gaan - steeds die zee - maar het was ditmaal de oostkust, in de buurt van Harwich, ik kon dan 's maandags oversteken naar Antwerpen. Madge, plotseling veel enthousiaster, werd zelfs ondernemend, maar het bleven lichte blosjes op het bleeke gelaat. Het reisbureau was slecht op de hoogte te brengen van onze half-verzwegen en half-uitgesproken wenschen en mijn reislust werd ook meer en meer maar half. Ik liet Madge betijen, een vrouw die gewend is alleen te reizen en voor alles te zorgen is voor mij nog een verrassing. Zij scheen te weten waarheen we gaan moesten, wie weet wat voor een gat het is, Felixstowe! en de reis via Harwich was niet zonder complicaties.

En waarom weekenden, als het maar zoo-zoo is met het andere, waarom het dan toch begonnen wordt? Vandaag denkt men te kunnen doen, waarover men voorheen nog in twijfel was en waarvan men de verwerkelijking nog lang niet zag aankomen. De gedachten, de voorstellingen uit het verleden beïnvloeden ons bestaan veel meer, dan men in zijn bewustzijn des dagelijkschen levens wenscht toe te geven. En gedachten zijn er steeds, ook als er niets gedacht wordt.

Haast misten we elkaar aan 't station en onze gelijktijdige opmerking ‘hoever Liverpool station toch is’ duidde, wel indirect, op ons beider gebrek aan lust in het avontuur. De eerste kersen van het jaar, en de man in onze coupé die eerst een sigaar, dan een pijp en daarna ettelijke Gold Flakes rookte wogen als genot niet op tegen het ongenoegen van het vele overstappen. In Harwich bleek dan, dat de pont naar Felixtowe dien avond niet meer

ging. Adieu comfort in de palace-hotels der mooie plaatjes op de reisprospecti! In het stationshotel, om zoo te zeggen tusschen de rails en front aan de boot, wilden we liever niet de nacht doorbrengen. Het locaaltreintje bracht ons nog 'n endje verder tot Harwichtown en zijn grandhotel ‘Three Cups’, ‘Three Bells’ of iets dergelijks, ik herinner mij niet meer, maar wel, dat dit logement, want meer was het niet, niet de geschikte omgeving is voor poëtische ontboezemingen op het terrein der liefde. Koud, kaal, met ellenlange gangen, zoo ongeveer als een Doelehotel in Medemblik of Purmerend, mot de badkamer ver weg op een andere étage, opzettelijk natuurlijk. De andere plaats ook.

Om half negen hadden we 't heele dorp en de haven afgekeken, maar voor het ‘blasé echtpaar’ dat we speelden nog veel te vroeg om te gaan slapen.

En de kamer was koel en met één hard bed erin. Een byroneske noot was het uitzicht op het kerkhof vol triestige zerken. De kamer moest in het donker blijven, het was jouw eisch, domme Madge. Ik vraag je, hoe moet een schilder leven in het donker. ‘O, Sussex, met je groene zee, en je veelvoudige pastelgroene heuvels!’

Natuurlijk sliepen we den ganschen nacht, alsof we blij waren iets te vergeten, dat zooniet op een plicht had geleken. Al sliepen we in werkelijkheid heelemaal niet, ik hoorde je toch opstaan en niet ergens heen gaan.

De slaap van zoo een nacht maakt het leven tot een onnoodige bezigheid. Zoek hierachter geen tragiek, noch sentimentaliteit, maar zie het zooals ik, als een gewoon feit. Den volgenden dag waren we erg lief, als om elkaars aanwezigheid op te heffen. Wij begonnen reeds vroeg met ons dit spel der vriendschap op de mouwen te spelden. Maar stilletjes betreurden we, dat er 's ochtends geen boot afvoer.

Felixstowe wenkte ons nog als een te herwinnen paradijs. Het was een paradijs van dagjesmenschen... zooals wij. En de palaces, nja, de photographie is toch kunst, des zwendels.

Het leven bleef ijzig, en de dans die ons tot elkaar had gebracht, verloor zijn *corps* in de tulle sluiers van ons welzijn. Het vervloog alles in den oostenwind die over dit behaaglooze strand veegde.

De Pullman die op de boot van Vlissingen aansluit bracht je, 's zaterdagavonds reeds, terug naar Londen. Mijn nachtelijke overvaart, met veel gestamp en gezwalk, drukte met al het weeïge van dit avontuur, opbrekerig op mijn maag.

Nooit zag ik Antwerpen zoo mooi en zoo langdurend aan den gezichtseinder verschijnen. Was het een soort heimwee, met terugwerkende kracht, dat ik om het hart droeg? of was het de erkenning van een verlangen, van een heimwee dat nooit wordt uitgezegd?

Nan! teedere illusie, in Sussex leerde ik je kennen, een hond was ervan getuige. Die hond was onloochenbaar lichamelijk aanwezig, maar evenmin als ik mij, hem toch kennende, zijn naam nog herinneren kan, kan ik mij herinneren of ik je gekend heb in de werkelijkheid der stof, en niet als een onuitgesproken gedicht, of als het schilderij dat ik naar jou maakte.

VAN UYTVANCK

Berlijn, mei 1935.

Zelfmoord des Zeemans

Op een motief van Paul van Ostayen

Hij had de stem der lorelei gehoord
en sprong zó van de brug af in het water.
Hij riep; zonk dan voorbij een kater
die pas geleden was versmoord.

De mensen bleven angstig kijken
of hij niet eenmaal boven kwam,
en elkeen nam
zijn uurwerk om het te vergelijken.

Men vroeg de reden van zijn daad:
hij opende een laatste maal de ogen:
de dichters, sprak hij, hebben mij bewogen
te denken dat de lorelei bestaat.

J. VERBRUGGE

De Gevangene

De strijd is uit; de poorten vallen dicht
Waarachter men u leert het hoofd te buigen
In ootmoed voor hun wetten, maar allicht
Verlost van rechters, speurders en getuigen.

Zij staken handen uit en zwoeren voos;
Zij sloegen zware boeken op en spraken
Geleerde dode woorden. Hopeloos
Werd dan uw kans nog uit hun greep te raken.

Wat u thans bijblijft weegt niet zwaar ter hand:
Gij schrikt er voor het boeten aan te vangen,
Maar waar gij uit gered wordt, mens, is meer...

Uw cel is vree naast wat ons overmant
Al houdt geen slot onze ijlste lust gevangen
Wij óók toch vallen op ons zelven weer!

LUDO POPLEMONT

Korte Duur

Heel alleen. De avond zwijmelt.
Binnen mij onrustig vuur.
Straks uw hart nog in mijn handen.
Alles is van korten duur.

Even de eeuwigheid gemeten
Aan uw toomelooze drift.
God en aarde weggesmeten
Voor een tocht in lachend licht.

Heel alleen. De avond zwijmelt...
Alles heeft zijn eigen tijd.
Morgen gaat de dag weer open:
Nieuwe brandende eeuwigheid!

PAUL ROGGHÉ

Het Jeugdavontuur van Leo Furkins

Doch eindelijk kom ik er toe, over mijn laatste bezoek bij Furkins te spreken. Ik had hem sedert meer dan twee maanden niet weergezien. Hij was in dienst van de fabriek Dupont voor weken in Le Havre geweest. Kort na zijn terugkeer waren we per brief overeengekomen, dat ik hem de eerstvolgende Donderdag zou bezoeken. Onafgebroken, een gansche levensperiode door, heb ik de psychische en fysische evolutie van mijn vriend meegemaakt en juist daardoor (omdat er voor mij ternauwernood overgangen bestonden) ben ik me van veranderingen in zijn wezen nooit sterk bewust geworden. Nu, bij het weerzien, vond ik dezelfde vriend, zooals ik hem altijd rustig, vriendelijk, flegmatisch, koel en openhartig redeneerend gekend had; maar toch: de eerste oogenblikken voelde ik mij bedremmeld door een nieuw, onbepaalbaar attribuut dat zijn gewone eigenschappen in eenzelfde sluier van geheimzinnigheid vereenigde. Gewis eerst na een half uur werd ik me bewust van de gestadige verandering, waarvan zijn gelaat, sedert maanden al, het voorwerp was geweest. Waarom ik ze zoo laat eerst opmerkte, is me tot nog toe onopgelost gebleven. Althans vóór de pasgeleden afreis was Leo voor mij altijd de oude, onveranderlijke Leo geweest en nu, na zijn terugkeer, moest het me opvallen, hoe slecht ik hem een heele tijd had gadegeslagen, nu hij zich aan mij als een nieuwe, voor enkele maanden onopgemerkte verschijning voordeed. Het eens zoo volle, hoewel energisch gelaat kwam me bleek en mager en, in zijn trekken, scherper afgeteekend voor. Wonderlijk genoeg werd door die verstrakking, die een ietwat bittere uitdrukking nasleepte, de indruk van krachtdadigheid geenszins verhoogd; ik meende zelfs een oogenblik, dat onophoudelijk een lichte zenuwachtigheid de gelaatspieren doortrilde, om slechts bij korte tusschenpoozen voor de verstarring van een gespannen moedeloosheid plaats te maken. Door-

dat hij meer dan vroeger in zichzelf scheen gericht, kwam me de blik van de bruine, eens stralende oogen verdoft voor, alsof hen uit een afgrond daarbinnen een bang vermoeden was toegekomen. Alleen in het geraamte als 't ware van zijn begroeting, de wijze waarop hij een stoel bood, ontdekte ik zijn gewone energische doenwijze. Doch, door de minste van zijn bewegingen, waarin ik eenigszins afwezig tasten of onzekerheid herkende, scheen éénzelfde moeheid te beven.

De reis was hem niet meegevallen.

- Heb je het daar druk gehad? Je lijkt me wel wat overspannen...

- Druk gehad? Neen...! antwoordde hij met een flauwe glimlach. Had ik er maar ietwat ernstig kunnen werken. Dagelijks echter werd ik door een futiliteit in beslag genomen die me meer kwelde dan bezighield. Ik begrijp niet wat het beheer met mijn afvaardiging in de zin had. Ik had nooit gedacht een dienst te bewijzen, met me alleen maar in leegheid te vervelen. En werken voor mezelf, dat ging niet natuurlijk...! Wat heb ik naar mijn kamer hier getracht! Gisteren ben ik weer aan het teekenen gegaan... een concept van voor jaren dat me terug te pakken heeft gekregen... Maar basta...! Hoe staat het met jouw werk?

- Ach! zei ik hem, sedert maanden voel ik me weinig op dreef. Ik schets ja...! Maar hoe lang reeds mis ik de bezieling die me een onderwerp moet scheppen!

Sedert een achttal jaren schilderde ik.

- Ik wacht in je werk nog inderdaad, zei Furkins, op de... hoogere ontroering. Ik erken je smaak, je zin voor het dekoratieve en, in die zin, alle mogelijke technische verovering. Maar er is, me dunkt, nog iets anders en dat is het wat voor mij als het beste telt...

Sedert jaren inderdaad scheen zich mijn onmacht te bevestigen om de grenzen van het stilleven en het dekoratieve te overschrijden.

- ...en dat is, vervolgde Furkins, voor een man, met talent zelfs, duur te koop. In hoofdzaak moet men leven,

lijden en strijden. Ik heb voor jou een zinnetje uit *De Demonen* van Dostojefski onthouden: ‘Niet te veel geluk wensch ik u toe, want dat zou te vervelend worden. Doch ik wensch u ook geen armoede, doch laat me zeggen: leef rijker!’ Ik wil aan je ster gelooven, maar niet in de zoete omstandigheden, waarin je op het oogenblik leeft. Ruim alle hinderpalen uit de weg: alle bekrompenheid en bange burgerlijkheid.

- Hinderpalen...? hinderpalen...? vroeg ik hem. Hoe wil je me die nader omschrijven?

- Breken moet je, breken met de zedelijke zwaartekracht die je als een klontje suiker in een kop thee naar omlaag trekt. Je familiekring, je huwelijk,... je kind desnoods.

- Het huwelijk! wierp ik op, ik kan het volstrekt niet heelemaal als hinderpaal beschouwen. Het kan best sluiten in de vorming van ons geluk.

- Juist, antwoordde mijn vriend. Hier komen we tot de kern van het twistpunt. Men moet soms met zijn geluk kunnen breken.

Zonder me al te zeer in het gesprek logisch te richten, min of meer getroffen in het een of ander dierbaar gevoel, vroeg ik Leo, om welke redenen hijzelf dan gehuwd was. Een oogenblik staarde hij, als weggetrokken in herinneringen, vóór zich uit.

- Zoo bondig kan ik je dat niet verklaren, begon hij. Dit alleen kan ik je zeggen: (Door de gewilde, vlakke kalmte op het gelaat van mijn vriend zag ik de kommer schemeren) de vraag of ik gelukkig ben in mijn huwelijk bestaat niet voor mij. In hoofdzaak behoort mijn huwelijk tot de stoffelijke inrichting van mijn leven. Ik meen niet dat het in mijn hart een gewichtige plaats inneemt. In ruil voor de goede zorgen van mijn vrouw veins ik de groote liefde. Die ben ik haar waarachtig verplicht. Maar wat zou het me kosten de banden te verbreken...? Ik zie echter daartoe geen noodzakelijkheid. Wat jouw geval aangaat... trouwens... met alle eerbied voor je Mina - vergeef me de oprechtheid - heb jij het ongelijk gehad met

een verstandige vrouw te trouwen. Dat moet je de artistieke last nog zwaarder maken. De verstandige vrouw kent namelijk onze gebreken en laat niet na er kritiek op uit te oefenen. Wat onze hoedanigheden aangaat, daar kan ze zich niet voor interesseeren: ze verstaat er geen jota van. Waarom zou ze die, als verstandige vrouw, dan ook niet ontkennen...? Het hangt er natuurlijk van af, welk doel men beoogt. Men moet zelf best weten wat men de baas moet worden en geen opoffering vreezen: je beroep, je vrouw, je vrienden, je kinderen...

- Mooi, mooi! mompelde ik twijfelend. En daarna breng je je dagen en nachten door, om dit alles met je geweten overeen te brengen en de wroeging er buiten te houden.

- Nu, zei Furkins, ik wil niet ontkennen, dat een groot kunstenaar geen groote ellendeling kan zijn. Wat de wroeging betreft: daarvan besef ik noch het nut, noch de noodzakelijkheid.

- Dat belet echter niet, wierp ik tegen, dat men er mee te rekenen heeft... Ook de wroeging kan een hinderpaal worden.

- Over dát gevoel zei Furkins, kan ik met weinig kennis van zaken meespreken. Ik heb het nooit, bij mijn weet, ondervonden.

- En jij? Heb jij het ooit aan den lijve gevoeld? vroeg hij, toen ik een ongeloovig gezicht trok.

Ik voelde me door die vraag danig verrast. Ik moest lang nadenken en in mijn herinnering zoeken. Er kwamen me uit de betrekkelijk koele verhouding tot mijn vader een paar oogenblikken van onhartelijkheid te binnen waarover ik me, bij herinnering na zijn dood, eenigszins geschaamd had. Ik deelde mijn vriend die enkele bijzonderheid mee, maar ik moest zelf toegeven, dat het niet in mijn bedoeling lag, aan dat miezerig gevoel van spijt de naam wroeging toe te kennen.

- Nochtans kan ik me dat gevoel toch best bij anderen voorstellen. In het litterair geval van een Raskolnikof ontluikt het inderdaad heftig en duidelijk genoeg.

- Jawel, stemde mijn vriend nu toe, het intellektueel begrip van de wroeging ontgaat me niet. Doch aan de wroeging die jij me wilt voorhouden, aan een metafysische wroeging - ik bedoel de wroeging als onvermengd, alleenstaand gevoel - kan ik onmogelijk gelooven. Met dat begrip van wroeging, zooals het ons door kerk en moraal wordt aangeleerd, kan ik me niet verzoenen. Voor de goedgeloovige burger is de wroeging een spook, dat komt, of we willen of niet, en onmeedoogend toegrijpt, een afgezant, als 't ware, van God, die ons een aardsche straf wil toedienen. Ik neem integendeel aan, dat er wroegende en niet wroegende moordenaars zijn, en ik geloof, wat ik geleerd heb in Nietzsche: - De wroegende misdadiger staat niet op de hoogte van zijn daad. Hij was eenvoudig niet sterk genoeg. Daar heb je het geval van de Vlierstraat. Na vier jaar, zegt men, is de moordenaar het spook van zijn daad - het wurgen van een ontuchtvrouw - te machtig geworden, en hij bekent. Jawel,... maar ik vraag me af - en daarover rept men niet in de dagbladen: Welk was de fysische, welk de stoffelijke toestand, waarin de man verkeerde? Waarom kan zijn bekentenis geen daad uit armoede en wanhoopsverveling geweest zijn? Zou hij wellicht op dezelfde wijze gehandeld hebben, indien rijkdom hem veroorloofd had gemakkelijk te leven, te reizen, zich elders te vestigen?

- Maar waarom, bracht ik in, waarom zie je zoo hardnekkig de afschuw voor de begane daad voorbij?

- Waarom...? Met de mystiek van je wroeging heeft die afschuw volstrekt niets gemeens, tenzij je de wroeging terugbrengen wilt tot de telkens weer opdoemende voorstelling van een fysische schrik, die de moordenaar overvalt bij het wurgen, bij 't hooren van dierlijke smartkreten of bij de onverwachte, afgrijselijke gelaatsuitdrukking van zijn slachtoffer in doodstrijd.

- In sommige gevallen, vervolgde Furkins (hier nam zijn gelaat een misplaatste, ironische uitdrukking aan) in sommige gevallen komt men, me dunkt, die fysische afschuw gemakkelijk te boven. Men brengt de zaak in orde

zonder bloedvergieten, zonder opwinding, zonder het tooneel van een gruwelijke doodstrijd. Men wordt niet geplaagd door visueele herinneringen, en de klip van de wroeging is allicht vermeden.

Enkele seconden zat Leo in gepeins verzonken. Dan schudde hij beslist het hoofd:

- Wroeging...? Neen wroeging ken ik niet. Ik denk wellicht niet zoozeer als jij aan het verleden...

En voor zichzelf sarkastisch lachend:

- Mogelijk hebben mijn levensomstandigheden er niet genoeg toe bijgedragen, om me dat gevoel te leeren kennen. De literatuur heeft het omhangen met een sluier van zulk een sidderende geheimzinnigheid, dat men nieuwsgierig zou worden, en verlangen zou er nader kennis mee te maken.

Ik weet niet juist waarom, maar de diskussie had me, buiten alle verwachting, wat bitter gestemd jegens Furkins. Misschien werkten in mij, eenigszins pijnlijk, de zeer oprechte bemerkingen na, die Furkins zich over mijn artistieke arbeid had laten ontvallen. Ik had hem tijdens het gesprek reeds een paar malen heel sceptisch te woord gestaan en ten slotte kon ik me niet weerhouden de waarachtigheid van zijn kategorische beweringen te betwijfelen.

- Och...! zei ik, wat willen we verder praten, als een blinde over kleuren...!

- Inderdaad, antwoordde Furkins toen, (tot mijn genoegen merkte ik op, dat hij een zekere bitsigheid in zijn toon niet heelemaal kon onderdrukken) ik zei je wel zooeven, dat ik in dit debat met weinig kennis van zaken kan meespreken, maar sta me ook toe, aan die toegeving een nota bene toe te voegen.

II
Een liefde

Je zult je voorzeker Maria Leroux nog wel herinneren: de mooie dertigjarige weduwe die op het kwartier boven

het onze woonde. Misschien ben jij ook, voor zoover je haar als kind gekend hebt, onder de bekoring gekomen van haar schoonheid en vooral van haar lieftalligheid.

De zeldzame keeren dat ik haar in gesprek met een buurvrouw ontmoette, zag ik de vriendelijkheid stralen van haar beweeglijk gelaat, bij elke bevestiging van haar partner blonk de belangstelling uit haar zwarte, zachte oogen, of doorheen de glimlach van haar vriendelijke mond vertoonde zich de witschitterende tandenrij. Het golvend, glanzig zwarte hoofdhaar en de donkere wimpers gaven haar een kenmerk van vreemde gestrengheid, vormden als 't ware tegenstelling met de lieftallige glimlach van het mat gelaat, een tegenstelling nochtans, die niets van de bekoring wegnam, doch alleen de geheimzinnigheid verdiepte van de fee die ik in Maria Leroux had ontdekt.

Tot mijn veertiende à vijftiende jaar had ik weinig omgang met haar. Het gebeurde me wel eens, haar op straat of op onze trap te ontmoeten, doch het gesprek bepaalde zich dan meestal bij een lieve begroeting, een tik met haar vinger op mijn wang of een vluchtige streeling over mijn haar. Enkele malen had ik toch met een zekere fierheid opgemerkt, dat ze belang in me stelde, mij ten minste, meer dan mijn kameraden, scheen op te merken. Een zomervakantiedag zag ik zoowaar dat ze door het venster mijn akrobaitische toeren op straat met lachende verbazing gadesloeg.

Toen ik zoowat vijftien jaar geworden was, wist ik bepaald dat ze mij om mijn lenigheid, mijn turnvermogen, mijn geestelijke superioriteit onder de makkers een zekere bewondering toedroeg. Ze zou me toen gevraagd hebben, of ik niet bij een turnkring was aangesloten, en opgemerkt, dat ik er flink figuur zou maken. En een keer, mijn hand in de hare nemend, zei ze zelfs: - Kijk me dat eens, wat een polsen...!

Ik moet je doen gelooven, dat ik die enkele malen, dat ik met haar in aanraking kwam, telkens buiten mijn gewoonte danig van streek was gebracht. Haar vriendelijk-

heid overweldigde me en ik voelde hoe het schaamrood mijn aangezicht overtoog. Ik herinner me uit die dagen, hoe ik eens op haar portaal bij een toevallige aanraking zoozeer door haar fysische zachtheid in verwarring gebracht werd, dat ik bijna haar woonkamer binnenliep in plaats van de trap af te dalen. Zijzelf moest me lachend de weg wijzen.

Voortaan kreeg ik haar meer dan vroeger te zien, misschien slechts, omdat ik nu te loeren lag op elke kans die me daartoe geboden werd. Ik lei haar krant 's morgens niet meer op het piedestal dat op het portaal stond. Wist ik eenigermate, dat ik niet storen zou, doordat ik haar gansch opgekleed doorheen de deurkier bemerkte, dan klopte ik liever aan, om weer het blij en angstig ruischen van mijn bloed te kennen dat door haar verschijning, een gebeurlijke aanraking van haar hand of haar kleed werd opgewekt.

In smachtende, lyrische oogenblikken formuleerde ik voor mezelf de bekentenis:

- Maria, Maria,... ik heb je lief...! Ik stelde me praktisch de gevolgen van een liefdesverklaring niet voor, noch hoe ik me in een mogelijke betrekking tot Maria Leroux zou gedragen. Ik wist niet, hoe belachelijk ik was. Hoe zou ik overigens de grenzen van de eerbied, die men haar verplicht achtte, te buiten kunnen. Men noemde haar, ik ook noemde haar: Madame Maria... Madame!... Daarover dacht ik niet in bijzonderheden na. Ik kende slechts mijn eenig groote liefde, en dan!... het hopelooze van mijn toestand, de zekerheid, dat ik haar nooit mijn gevoelens zou durven kenbaar maken. Telkens weer kwam me haar lachend-lieve gelaatsuitdrukking voor de oogen, ik hoorde, met de waarachtig levende beklemtoning, een van haar vriendelijke woorden, die mij soms in herinnering als een uitnoodiging toeschenen, een opwekking tot moed om haar als minnaar te gemoet te komen. In 't avondlicht van haar woonkamer zag ik haar in verbeelding, het hoofd in de hand steunend, bij de tafel zitten: ze wachtte op hem die niet komen wou; tranen leekten van haar bleeke wangen...

Maar het hartelijke glimlachend gelaat waarmee ze me 's anderdaags begroette loochende dan de voorstelling, die haar verschijning, gepaard aan mijn verlangen, in mijn geest had opgewekt. Bij de aanminnige wijze waarop ze me dan bejegende, liet ik zelfs heel en gansch de veronderstelling los dat ze me zou liefhebben. Die liefheid kende immers iedereen van haar.

Ter gelegenheid van een boodschap die ik voor haar deed, kreeg ik een boek in prachtband, een werk over sterrekunde - toen mijn lievelingsvak - ten geschenke. Deze tegemoetkoming gaf me de dwaze hoop weer, eens door Maria Leroux bemind te worden.

Vanaf die dag, al vroeger misschien, moet ze herhaaldelijk mijn verliefdheid opgemerkt hebben. Ikzelf gaf er me toen geen rekenschap van, maar bij herinnering komt het me voor nu, dat ik me instinktmatig voor haar zocht te verklaren. Niet in woorden, neen...! Wanneer ik me voortaan tegenover Maria Leroux nog wel eens beschaamd, ontroerd, of onrustig voelde worden, dan had dit niet, zooals me dat een week te voren nog zou gebeurd zijn, een tijdelijke ontreddering van mijn persoonlijkheid, een totale zielsverwarring ten gevolge. In de grond bleef ik in zoo'n toestand nu meester over mezelf. Spontaan gebruikte ik hem als een welverschenen weg waarlangs ik het hart van Maria Leroux beproefde te naderen.

Weinige dagen later sorteerde op ons portaal uit een tamelijk lijvig pak de briefwisseling, die voor Maria Leroux en voor ons was bestemd. Ik stond met de rug gekeerd naar de trap, die naar haar vertrekken leidde. Opeens werd ik op oogen en wangen de zachte drukking gewaar van een paar koele, geurige handen.

- Wiedaar? riep een hooge zoete stem. Maria Leroux stond dicht bij me, de geur van haar wezen benevelde me, ik voelde me tegen het donzig kussen van haar volle borsten aanleunen. Een zoete bezwijming ging zich van me meester maken.

- Madame Maria,... fluisterde ik, zooals een klein kind dat zou gedaan hebben. Toen liet ze me los. Mezelf

bedwingend, overleggend als 't ware hoe ze me zou begrijpen, keerde ik me om met een teedere wending van het hoofd en keek haar een seconde dwepend in de oogen. Schijnbaar zonder verder acht op me te slaan, richtte ze toen haar aandacht op de briefwisseling.

Een lange reeks van dagen verliep, waarin mijn smachtend wachten slechts onderbroken werd door perioden van een koortsige moedeloosheid. Ik wist me overtuigd, dat op betrekkelijk korte tijd een onstuimig verlangen naar wellust in me wakker was geworden.

Op een namiddag gebeurde het me, in het bijzijn van Maria Leroux en mijn grootmoeder, te klagen over de onvoldoendheid van mijn onderricht in het Fransch. Mijn grootmoeder bracht toen schertsend een voorstel in het midden dat door Maria Leroux geestdriftig begroet werd. Ik mocht een paar of een drietal avonden in de week bij haar komen doorbrengen. Ze bezat eenige aangename Fransche boeken, waarvan ik een paar onder haar leiding zou lezen.

Ikzelf had bij mijn weet nooit over een dergelijke uitkomst nagedacht. Nu kon ik er enkel met een dankbaar hart bij juichen. Het voorstel immers was me dubbel gewichtig. Hoe had ik er ooit te voren aan durven denken, met Maria Leroux zooveel warme, gezellige en met liefde doorademde winteravonden door te brengen. Ik zou het voorwerp van mijn liefde voortdurend bij me, dicht bij me hebben. Ik kende haar, ik wist immers hoe goed, hoe lief Maria Leroux voor me was, en nu zou me dag aan dag de gelegenheid gegeven zijn, ook mezelf aan haar te openbaren, haar in mijn ziel een blik te gunnen, haar door mijn groote liefde gelukkig te maken...!

Ik kreeg tijdens onze bijeenkomsten de indruk dat Maria Leroux zich zeer aan onze lektuur interesseerde. Ook herinneringen die er bij haar op wezen dat ze middelbaar onderwijs had genoten, brachten me een gewaarwording bij, waarin ik mijn eerbied en liefde voor die vrouw aangenaam gedrenkt voelde.

Hoe zacht en vreemd omweefde me de bekoring van

haar kamer, die ik tot dan toe slechts vluchtig, en alleen bij daglicht had leeren kennen. In het verglijden van de tijd doorleefde ik - één met mijn omgeving - het warme, zacht ruischende leven van dit interieur. Deze kamer was me niet alleen lief en aangenaam terwille van Maria Leroux. De eerste avond dat ik er aarzelend binnentrad, was me de gezelligheid tegemoet gekomen. Onder de weeke greep van een oranje atmosfeer had ik me ietwat beklemd gevoeld. In plaats van onze witte, met rose bloempjes versierde kachel zag ik hier een mooi, zwartglanzend haardvuur. De hoeken naast de schoorsteen waren bezet, links door een boekenkast, een schappenreeks in donkere eik en voorzien van een oranje fluweelen gordijn, rechts door het hoofdeneinde van een breede sofa die Maria Leroux tot bed diende. De vloer was haast geheel bedekt met een dik tapijt, waarin me dunkt, in groote vlakken, bruin, geel en rood overwegend waren. De zoldering en de hoeken van het vertrek, met de meubels die ze bevatten, baadden in een schemerlicht waarvan de warme oranje kern van een petroleumlamp op de tafel slechts Maria Leroux en mij en het boek dat ons bezighield omvatte.

In deze enge lichtsfeer, en omgeven door een beveiligend schemerdonker, kon ik bij haar alle leven vergeten, dat niet tegelijk het hare en het mijne was. Die sfeer is me dunkt, zooniet de wezenlijke oorzaak, dan toch de aanleiding van heerlijke begoochelingen geworden. Ze werd me eigen als een eigen huis, waarbinnen ik me veilig voelde die dingen te beschouwen, te gelooven, te wagen, waaraan ik anders slechts met vertwijfeling in het hart zou gedacht hebben.

Vooral tijdens mijn eerste lessen toonde ik me zeer ijverig. Ook verstandelijk wenschte ik voor Maria Leroux een goed figuur te maken.

De koncentratie bij de lektuur viel me nochtans moeilijk. Mijn denken baadde in de onbepaalbare geur van haar wezen. Het zacht en kiesch bewegen van haar ademende borst joeg onrust in mijn keel. Bij poozen bracht ik een reeks van Fransche zinnen met hakende stem naar voren,

vreezend en tegelijk ook wenschend mijn gevoelens onwillekeurig te verraden.

Maria Leroux had de gewoonte aangenomen, na een uurtje werkens thee te schenken en koekjes met fruit op te dienen. Ik hechtte in die dagen aan dergelijke kleinigheden een belang, dat door mijn gevoelens voor die mooie, niet meer meisjesachtige, doch sterk volwassen vrouw, misschien al te zeer werd verruimd. Ik geloof niet, dat me bewust het verlangen beheerschte, die vrouw in de volste beteekenis van het woord te bezitten.

Ook ging me tijdens de eerste avonden het denkbeeld dat ze zich aan me geven zou nog niet klaar en bewust door het hoofd. Een enkele maal nochtans bracht me de drift onverklaarbaar de zinnen op hol.

Ik voel in herinnering onze beide hoofden dicht bij elkaar over het boek gebogen. Het onuitsprekelijk zacht gekittel van het donkere haar op mijn wang en de geur van haar adem die ik, zoo innig gevoelig, over mijn hand bij het boek gewaar werd. Een heete strooming doorvoer me. Een kortstondige angst weerhield me toe te grijpen en die vrouw wild aan mijn borst te drukken. Ik had nog nauwelijks de tijd om op te springen. Trillend op mijn beenen stond ik naast mijn stoel, steunend op de rugleuning. Toen kreeg ik voldoende beheersching weer om een onverklaarbare onpasselijkheid voor te wenden. En terwijl ik met de hand langs de oogen streek, veinsde ik reeds beter te worden. Hoe liefdevol, moederlijk onrustig heeft ze me toen in het gelaat gekeken en me met de koele hand over het voorhoofd gestreeld.

Ik weet nog, hoe ik vanaf die avond kalmer in haar bijzijn ben geworden, kalm genoeg om zelfs van mijn gebeurlijke ontroering en beschroomdheid gebruik te maken, om te trachten het hart van Maria Leroux te benaderen.

Op Nieuwjaar, in de loop van de morgen, klopte ik bij haar aan om haar geluk te komen wenschen. In een roodbebloemd peignoir, waarbij het mat gelaat met de zwarte haarkrans bijna krijgshaftig mooi stond, kwam ze me tegen. Ik had me lang te voren deze ontmoeting als een bijzon-

dere voorgesteld, misschien als de ontknooping van mijn kwijnende verwachting. Ze nam mijn beide handen in de hare, en terwijl ik mijn Nieuwjaarswensch prevelde kwam ik zwijmelend met mijn voorhoofd zacht op haar schouder terecht. De geur van haar borst, die ik vaag met half geloken oogen over de boord van het peignoir bemerkte, drong door in mijn wezen. In haar armen werd ik de poging tot omhelzen gewaar, en zonder juist te weten wat me overkwam, stonden we eensklaps mond aan mond, lijf aan lijf tegen elkaar aangedrukt. Dadelijk weer, maar zacht ontbond zich de omarming. Enkele oogenblikken woog de stilte. Ik waagde het niet Maria Leroux in het aangezicht te zien. Wat ging er om in ons beiden...? Kon deze begroeting een eenvoudige Nieuwjaarsbegroeting geweest zijn...?

Terwijl we aanzaten bij een glaasje likeur scheen de verdwazing op ons te blijven wegen. Toen Maria Leroux zich eindelijk, naar het scheen, hervat had, sprak ze, tot mijn ontgoocheling, over zeer alledaagsche dingen.

- Ben je gisteravond nog uit geweest?
- Zijn grootmoeder en Mejuffer Martha reeds op?
- In de namiddag zul je waarschijnlijk bezoek hebben?

Zoo ging het door, zonder dat ik beheersching of moed genoeg had, om veel meer dan ja of neen in het gesprek te plaatsen, tot we verlegen, en als 't ware meer dan ooit te voren van elkaar verwijderd afscheid namen.

De gansche week, die volgde op Nieuwjaarsdag, kreeg ik haar niet te zien. Als bij toeval was 't haar die dagen onmogelijk met mij de Fransche lessen voort te zetten. Ik stelde me de benauwende vraag, of ze me ontwijken wilde. Zelf durfde ik er niet aan denken een ontmoeting met Maria Leroux uit te lokken en zoo kreeg ik het gevoel jegens haar misdaan te hebben, mijn verhouding tot haar onmogelijk te hebben gemaakt. Zonder bepaald te weten waarom, schaamde ik me diep, en met angst dacht ik er aan, terug onder haar oogen te verschijnen.

Die toestand begon me ondraaglijk te worden. Na acht eindelooze dagen kwam de ontknooping. Ik zat in onze

achterkamer te lezen, doch mijn aandacht, die zich telkens in een weemoedige halfdroom oploste, kon zich niet blijvend bij het boek bepalen. Opeens riep mijn grootmoeder van uit de keuken:

- Leo!... Madame Maria vraagt je een oogenblik op de mansarde te komen.

Ik begaf me dadelijk naar de trap. Mijn hart bonsde. Ik hoorde haar roepen van het hoogste portaal:

- Kun je eventjes komen, Leo?

Blozend stapte ik de mansardekamer binnen. Ik zag haar onder het dakvenster over een open koffer gebogen.

- Hier staan nog boeken die ik al over het jaar vergeten was. Wil je zien wat je daaruit kan gebruiken; de rest ben ik zinnens als oud papier op te ruimen.

Het was opvallend, hoe weinig waarde ze aan die boeken scheen te hechten. Wellicht sprak ze aldus opzettelijk, om het geschenk dat ze me aanbood onbelangrijk te doen schijnen. Ik vond er nochtans veel naar mijn gading: mooi geïllustreerde reisbeschrijvingen, handboeken over scheikunde en elektriciteit, een uitgebreid atlas, een boek in prachtband over belangrijke uitvindingen en ontdekkingen, - alles in goede staat. Tegenover haar vriendelijk aanbod tamelijk schuchter, deed ik een keus uit het koffer, waarbij ik het niet waagde stoutweg naar de beste stukken te grijpen. Hierin kwam ze me hartelijk en lachend ter hulp, want als altijd vermoedde ze ook nu, wat in me omging.

Ze hielp me de boeken in een korf laden, die we samen tot op haar verdieping brachten. Ze liet me in haar kamer binnen, waar ze me een fijne, volledige passerdoos aanbood met de tamelijk achtelooze vraag, of ik dat gebruiken kon. Ik wist in mijn verlegenheid niet, hoe ik mijn dankbaarheid moest betuigen. Ik kon er niet in slagen enkele woorden tot een zin aaneen te rijgen. Half geslikte syllaben ontstegen mijn keel. Eerst toen ik op het punt stond met mijn doos en de boekenkorf naar beneden te gaan, was ik mijn aandoening wat meester geworden. Met de deurknop in de hand zei ik haar:

- U is waarlijk te goed voor me, madame Maria... U overstelpt me, waarlijk. Hoe zal ik u daarvoor kunnen danken, madame Maria...?

- Madame Maria, madame Maria... herhaalde ze lieflijk spottend. Daarbij lei ze haar vingers op mijn nek en met zachte snokjes deed ze mijn hoofd knikkend naar haar toe bewegen.

- Waarom noem je me altijd Madame Maria?

Zonder precies te weten waarom, kwam die vraag me zoo gewichtig voor, zoo begoochelend, zoo gelukkig, dat ik me van blijdschap voelde blozen. Ik speelde zeker een beetje komedie, toen ik mijn neergeslagen blik een seconde verliefd liet rusten in haar diep-donkere oogen en vroeg:

- Hoe zou ik je anders noemen...?

Blij verrast merkte ik op, dat ik haar gemeenzaam met ‘je’ had toegesproken.

- Waarom zou je niet kortweg Maria zeggen...? Zijn we geen vrienden? vroeg ze.

Ik glimlachte verlegen, doch bewust van de rol die ik spelen moest, merkte ik op dat het me wel wat vreemd was. Tusschen pruilen en morren in verweet ze me:

- Met een vriendinnetje van je leeftijd zou je dat niet hinderen, niet? Natuurlijk, ik ben je daar te oud voor...!

De diepe, gewoonlijk zachte vouwen naast haar neus en mond stonden nu strak geteekend tot een uitdrukking van ernst, bijna van verbitterde moedeloosheid. De mond was recht gesloten en boven de neus tusschen de zwarte, hoekig opgetrokken wenkbrauwen, vertoonde zich een loodrechte rimpel. Ik voelde me niet meer zeker op de planken, en aan mijn oprecht gevoel lucht gevend, kwam ik dicht naar haar toe, greep haar de beide handen en, in een bedremmeldheid die ik bijna beheerschte, doordat ze me gelukkig maakte, stotterde ik bijna schreiend:

- Hoe lief... Je bent zoo goed voor me... En waarom?... Ik ook, ik heb je lief... Ik durf niet... ik kan je toch niet noemen... zoo botweg...

Een stralende uitdrukking ontlook op haar gelaat. Ze lachte, schaterde bijna.

- Hoe zal je me dan noemen?

Onwillekeurig had ik me tegen haar aangevlijd. Mijn wang rustte op haar schouder. In een oogenblik van overstelpende dankbaarheid zei ik, wat ik om andere redenen misschien zelf niet wenschte te zeggen:

- Hoe is dat mogelijk...! Ik zou wel kunnen gelooven dat jij mijn moedertje bent.

Verdwaasd van geluk, bedwelmd door de geur van haar vleesch, fluisterde ik haar in het oor: - Ma petite maman...

Ik merkte dat ook zij ontroerd was. Haar oogen waren vochtig. Door tranen heen keek ze me lachend aan.

- Je zult me Maria noemen, Maria, zul je?

We omhelsden elkander niet, maar terwijl ik haar zwijgend de hand drukte, had ik het gevoel, alsof onze handen elkaar kusten.

- Maria... prevelde ik nog. Dan met mijn korf en mijn doos, die ik mechanisch droeg, zonder te weten wat ik droeg, strompelde ik overstelpt van geluk, de trap af.

Langzamerhand waren de Fransche lessen naast onze intieme, meer onderhoudende gesprekken, een hinder geworden. Nu en dan keerden we wel terug tot ons oorspronkelijk voornemen, maar ik werd wel gewaar dat dit veeleer gebeurde, om het verzet van ons geweten te begoochelen.

Toen ik die Zaterdagavond bij Maria Leroux binnentrad, werd het me, tot mijn stille vreugde, duidelijk, dat er van lektuur geen spraak zou zijn. Ik trof haar buiten gewoonte, in haar roodbebloemd peignoir gekleed. Behalve op Nieuwjaarsdag, nu al weken geleden, had ik haar nooit te voren in negligé aangetroffen. Hoe jong ik ook was, verklaarde ik die opschik als een teeken van bijzondere vertrouwelijkheid. Ze scheen zich te verontschuldigen:

- Ik heb wat hoofdpijn gehad. Een weinig slapen heeft me toch goed gedaan. Ik ben zoo pas vlug opgestaan, omdat ik wist dat je komen ging.

Ik zag op de breede sofa het beddegoed verfrommeld opengeslagen. Het ongewoon gezicht van de wanordelijke sofa, waaruit me het vermoeden van een heerlijke warmte

tegenkwam, de pasgesproken woorden van Maria Leroux, en vooral de mooie, machtige vrouwenverschijning waarvan ik de slanke, golvende vormen achter 't peignoir vermoedde - versmolten in mijn geest tot een enkele wellustige, duizelingwekkende gewaarwording.

Op de matte wangen van Maria Leroux zag ik een zachte, donkere blos ontstoken. Ik had hieruit kunnen opmaken dat ze werkelijk een weinig onpasselijk was geweest. Maar dat ongewone rood leek me nu veeleer de weerschijn van dezelfde gelukkige straling, waardoor mijn gemoed werd verhit.

We drukten elkaar de hand en gingen bij de tafel zitten. Op enkele alledaagsche vragen en antwoorden volgde een voor mij beklemmende stilte. Maria Leroux zat met het voorhoofd in de hand geleund. Haar gelaat drukte evenwel geen smart uit. Vóór zich uitstarend, scheen ze slechts kalm na te denken. Eindelijk keerde ze het gelaat schuin naar me toe. Ze keek me droomerig in de oogen en vroeg nauwelijks hoorbaar:

- Leo..., vind jij me dan geen oude vrouw...?

Ik voelde me zoo opeens in een gesprek betrokken dat ze tot dan toe met zichzelf had gevoerd. Met blijdschap giste ik, wat schijnbaar in haar was omgegaan. Ik speelde toen een kort tooneel, maar het verging zoo wonderlijk wel, dat ik zelf moeite had om in mijn oprechtheid de komedie te onderscheiden. Ik was opgestaan en, met mijn blik verliefd in haar oogen gericht, naar haar toegekomen. Ik wierp me vóór haar op de knieën en drukte mijn wang aan tegen de hand die op haar schoot rustte. Zoo kon ik gemakkelijker spreken.

- Ik vind je zoo goed, zei ik. En mooi..., voegde ik er na een korte aarzeling bij, terwijl ik haar hand met kussen bedekte.

Ik beefde onophoudelijk, alsof ik de koorts op het lijf had. Haar hand gleed over mijn haren.

- Mooi... herhaalde ze twijfelend, dat zeg je zoo maar. Dat zou je misschien geloofd hebben, toen ik vijftien jaar oud was.

Ze wilde me oprichten. Beiden stonden we op.

- Hier... sprak ze zacht. Hier...

Intusschen had ze van het tabouret een album genomen.

- Hier... kijk! herhaalde ze.

Ze nam me bij de hand. Ik ging naast haar op de sofa zitten. Ze toonde me een foto van haar vijftiende jaar.

- En toch vind ik je mooier, veel mooier, zooals je nu bent! riep ik zoo overtuigd, dat ze bang was dat men het buiten kon gehoord hebben.

- Vleier...! lachte ze.

Ik verrechtvaardigde me. Ik vond inderdaad dat de foto haar schoonheid te veel eer had willen aandoen. Dat gelaat, dat me bijna vreemd was, leek me mooi, glad en zonder uitdrukking. Ik zei haar, terwijl ze me liefdevol aankeek en haar tanden schitterden in een glimlachende mond, dat ik hield van de fijne rimpeltjes onder de oogleden, en dat ik haar vooral zoo lief vond, terwille van de diepe teedere vouwen naast de neusvleugels en mondhoeken. Die vouwen vooral waren me reeds lang als de dragers voorgekomen van de vriendelijkheid en bekoring die me uit haar glimlach tegenstraalden. Ik was zelf diep onder de indruk van mijn stoute woorden gekomen. Ik had een gevoel alsof ik me uitsprak over verboden verlangens. Ik beefde over het gansche lichaam, dat misschien te jong en te zwak was, om een zoo groot geluk te dragen. Ik was één gloeiing van koortsige weelde. Vóór we dat zelf zoo beslisten, zaten we, in driftige omhelzing tegen elkaar aangedrukt. Ik voelde me rillend en zwijmend baden in de strooming van haar golvende vormen. Door het geweld van de omarming was het peignoir bij de hals losgegaan. De schoonheid van haar ongekende borsten maakte me dronken. Wild en onhandig knoopte ik het peignoir los. We lagen op de sofa naast elkaar. Ik zag, ik bezat, ik dronk Maria Leroux, bloeiend naakt, één fantastische, bloeiende, geurende schoonheid, waarvan ik vroeger slechts het bleeke, vage beeld had kunnen droomen. Ik was dronken, gelukkig, en heelemaal niet angstig, zooals ik me dat vroeger wel had voorgesteld. De teederheid van

een moeder, die ik nooit had gekend, overstelpte me. Op haar gelaat, dat half in een kussen gekeerd lag, bemerkte ik tranen die ik wegkuste, terwijl ze me met haar vochtige oogen gelukkig en glimlachend aanstaarde.

Opeens, als verschrikt, zat ze overeind op de sofa; ze sloeg haar peignoir dicht, en luisterde gespannen. Ik ook luisterde een oogenblik angstig, maar we hoorden niets daarbuiten op de trap. Op de teenen sloop Maria Leroux naar de deur toe. Met zalig beklemde borst zag ik haar die op slot doen. Daarop ging ze het lamplicht op de tafel lager draaien. Toen wendde ik mijn blik van haar af. Ik meende dat ze zoo zekerder en gemakkelijker bij mij zou terugkeeren. In de schemering op de sofa kwam ze me vervoegen. Ik hield de oogen gesloten, terwijl ze me langzaam, streelend en kussend, als haar kind begon uit te kleeden...

III
De nachtelijke ontdekking

In herinnering verschijnen me de maanden Februari en Maart van dat jaar als de zonnigste tijd van mijn leven. Het avontuur met Maria Leroux werd me een bron van energie. Van uur tot uur doorvoelde ik het geluk van mijn bestaan. Ik was inderdaad niet, zooals men zou meenen, het kind dat door een volwassen vrouw op schandelijke manier misbruikt werd. Toch zijn me uit die dagen intervallen bijgebleven, waarin de angst in me wakker werd, de angst, zooals ik hem nooit te voren beleefd had, haar te verliezen. In die enkele oogenblikken dacht ik aan de lichtsfeer in de kamer van Maria Leroux, die onze sfeer van genot en overgave was geworden. Ik verbeeldde me soms, dat de lamp langzaam uitdoofde. In het duister bleef ik om mij heen tasten op de sofa en mijn adem stokte bij de ontdekking dat ik alleen was.

Door haar angstvalligheid was Maria Leroux er die Zaterdagavond in geslaagd, mijn aandacht van elk ge-

slachtelijk vooroordeel af te leiden. De wijze waarop ze mijn schuchterheid bij het uit- en aankleeden tegemoet kwam, neigde me er toe, haar nog meer dan vroeger, als mijn moeder, een uitzonderlijk lieve en ideëele moeder te beschouwen. Mijn eerbied jegens haar was door die eerste beslissende avond niet aangetast geworden. Ook al de volgende weken heb ik het niet gedurfd, vrijpostig en wild op haar toe te gaan en mijn deel in de liefde te eischen. Altijd wachtte ik in stilte tot ze, mijn verlangen radend, door troostende liefkoozingen de vergunning kenbaar maakte. Zelfs dan, wanneer ik eerbiedig poogde mezelf te beheerschen, hoorde ze de stille, heimweevolle vraag in mij. Langs kiesche wegen wist ze me, als in een droom, te leiden naar het naakte, blanke, geurende wezen dat ze, naast de andere Maria Leroux, die ik reeds langer kende, was geworden voor mij.

Op het einde van de maand Maart ontvingen we van mijn vader een brief uit Lissabon, waarin hij ons meldde, dat hij vermoedelijk op 2 April te Antwerpen zou aankomen. Vóór een jaar was hij op reis naar Yokohama gegaan. Uit dezelfde brief vernamen we, dat hij van plan was zich te Quebec te vestigen. Door tusschenkomst van een invloedrijke vriend had hij in de machine-fabrieken van Molls en Co. te Quebec een voordeelige betrekking veroverd. Hij had de zeevaartmaatschappij reeds op de hoogte gebracht van zijn voornemen, want hij moest zijn nieuwe post ten laatste op 1 Juli bekleeden. Hij stelde mijn grootmoeder voor, met hem en de kinderen naar Canada te vertrekken, en dacht wel dat ze tegen een gemakkelijk leventje in den vreemde geen bezwaren zou hebben.

Afgezien van de rol die Maria Leroux in mijn leven speelde, zou het voorstel van mijn vader mij - vooral op vijftienjarige leeftijd - zeer welkom geweest zijn. Nu zag ik er mijn liefde door bedreigd. Bij vergissing meende ik, dat we van 1 Juli nog slechts een paar maanden verwijderd waren. Mijn onrust bedaarde eenigszins toen grootmoeder zei, dat ze er op haar twee en zeventigste jaar niet

aan dacht, Antwerpen nog te verlaten. Ik klampte me vast aan de hoop dat mijn vader er niets op tegen zou hebben, Martha en mij bij grootmoeder te laten, en vooral dat deze zich op het laatste oogenblik toch niet zou laten overhalen om de Oceaan - die haar gelukkig een groote vrees inboezemde - over te steken. Zoo machtig was de invloed die de bekoorlijke Maria Leroux toen op me uitoefende, dat ik geen oogenblik met spijt aan het antagonisme dacht van mijn gehechtheid aan die vrouw en de aantrekking die een verblijf in den vreemde op een jonge, naar avontuur neigende geest moest uitoefenen. Wel speet het me voor mijn vader, die ik tijdens de zeldzame weken dat ik hem te zien kreeg, had leeren liefhebben en hoogschatten. De liefde die ik nooit voor een moeder gekend had, had ik als 't ware op hem overgedragen. Mijn vader was bovendien voor mij niet een gewone, bijna beu-geziene, beu-gehoorde vader van alle dagen. Na elke zeereis zag ik hem voor enkele weken, soms dagen, terug als een sympathieke bekende, waarmee ik geen gelegenheid kreeg me te vervelen. Nooit moest ik hem met het wrevelig ontzag van de typische zoon uit de weg loopen. Mijn vader was veeleer voor mij een oom, een oudere neef of een vriend. Alleen reeds doordat ik hem om zijn rijpe schoonheid en lichaamskracht (hij was toen vijf en veertig jaar oud), om zijn ervaring en vooral zijn verteltalent bewonderde en eerbiedigde, kon hij het nalaten zijn vaderlijk gezag door het zwaaien van de schepter uit te oefenen. Mijn drang naar onafhankelijk handelen, die zich in mij van jongsaf veropenbaarde, had hem ook vroeger nooit mishaagd. De eigen weg, die ik volgde, had ook nimmer tot daden geleid, die mijn opvoeders zouden veroordeelen. Ik laat hier natuurlijk mijn betrekking tot Maria Leroux buiten sprake.

Door die uitzonderlijke toestand voelde ik vooraf reeds, dat de verhouding tot mijn vader zich gewijzigd zou voordoen. En werkelijk, na zijn aankomst was ik in mijn volkomen oprechtheid jegens hem aan het wankelen gegaan. Ik had er als vroeger nog evenveel genoegen in, naar zijn

reisverhalen te luisteren, doch ik hoedde me wel, een te groote vertrouwelijkheid aan de dag te leggen. Slechts met inspanning besloot ik tot het vertellen van een onschuldige schoolgrap. Elk oogenblik vreesde ik, zelfs door mijn toon, de levenswijsheid te verraden die ik de laatste maanden vergaard had. Tegenover grootmoeder en Martha had het me geen moeite gekost de komedie der onschuld te spelen. Maar tegenover mijn vader, in wie ik een ervaren, klaarziend mensch vermoedde, stond ik minder zeker. Mijn ingetogenheid was hem opgevallen en herhaaldelijk noemde hij me Willem de Zwijger. Ik bleef Maria Leroux geregeld bezoeken. Maar van langsom meer werd me de bekoring van die avonden vertroebeld door een vage onrust, waarin zich hoofdzakelijk de gedachte aan een pijnlijke tusschenkomst van mijn vader mengde. Ik sprak Maria Leroux niet over de vrees die me bezighield. Het kwam er ook op aan, bij haar geen argwaan te wekken, want ik vreesde, dat ze mocht weigeren nog verder mee de verantwoordelijkheid te dragen van mijn schuldige bezoeken.

Een drietal weken na de aankomst van mijn vader sloop het akelig vermoeden in mij, dat Maria Leroux me wilde vermijden. Tot nog toe had ik het nooit aangedurfd haar een avondbezoek voor te stellen. Als bij stilzwijgende overeenkomst was het zoo besloten, dat zij me telkens moest uitnoodigen. Meer dan een week had ik gewacht. Het noodlot wilde, dat ik haar niet alleen kon te zien krijgen. Nog een gansche volgende week moest ik me tevreden stellen met de gewone vriendelijkheid, die ze mij, in gezelschap van mijn grootmoeder, van vader of Martha, betoonde. Wellicht vreesde ook zij dat de ware beteekenis van onze bijeenkomsten mijn vader niet zou verborgen blijven, en wenschte ze mijn bezoeken dus minder talrijk.

In diezelfde tweede week, waarin het me niet vergund was geweest met haar alleen te zijn, werd ik drie nachten achter elkaar door eenzelfde zwoele droom gekweld. Ik had om zoo te zeggen het besef dat het geen droom was

en dat ik elk oogenblik als een slaapwandelaar van mijn bed kon opstaan.

Telkens, bij de aanvang, ging Maria Leroux langs het voeteneinde van mijn bed. Ik zag haar, als een geest, door de gesloten deur van mijn mansardekamer verdwijnen. Ik riep op haar en tegelijk deed ik ook moeite om het galmen van mijn stem te dempen. Maria Leroux kwam niet terug. Met de angst in het hart liet ik me neer uit het bed. Ik opende de mansardedeur, luisterde en sloop bevende, elk oogenblik wachtend en met ingehouden adem luisterend, de donkere trap af. Ik had het trapportaal bereikt waarop de keuken en het woonvertrek van Maria Leroux uitgaven. Op de laatste trede bleef ik van angst verstard stilstaan. Daar vóór me in de duisternis, naast de deur van het woonvertrek, zag ik op een stoel een zwarte, menschelijke gedaante voorovergebogen zitten. Ik wist me verraden. Ik durfde mijn blik van de gedaante niet afwenden. Ik hief een voet op, om rugwaarts terug de trap te bestijgen. Onder de druk van mijn voet hoorde ik de trede luid kraken. Tevergeefs poogde ik me om te keeren en te vluchten. Mijn voeten stonden aan de trap gelijmd. De zwarte gedaante wendde een wit gelaat naar me toe, waarin ik geen trekken, zelfs geen blik bespeurde. Ik voelde alle steun onder mijn voeten wegzinken en uit een misselijke duizeling werd ik wakker.

Ik lag blootgewoeld, heet en bevend van koorts, op mijn bed. Niettegenstaande de angst, waarmee de droom me vervuld had, kon ik ternauwernood het verlangen meester worden, naar Maria Leroux toe te gaan. Tot bij het aanbreken van de dag bleef het naakte beeld van de geliefde vrouw mij onmeedoogend vóór de oogen spoken. Dan eerst werd ik door de slaap overmeesterd.

R. BERGHEN

(Wordt vervolgd)

De Keerzijde

Toepassingen op de leer over waarheid en zekerheid

Met mijn stukje over ‘waarheid en zekerheid’ had ik het geluk eens een populair onderwerp te behandelen. Hoe zou ik kunnen nalaten te vermelden dat het mij enkele brieven opgebracht heeft. Wat vleit een scribent meer, wat overtuigt redacties er dieper van dat zij de goede snaar hebben getokkeld. Steeds bedacht op middelen tot ruimere verspreiding van het (concurreerend, zegt Eeckhout) tijdschrift *Forum,* wil ik deze ader verder aanboren, te meer daar ik, alweer eens, de ervaring opdoe van ieder, die pas een voor hem nieuw woord geleerd heeft: hij stelt vast dat iedereen het gebruikt en dat het overal te lezen staat.

Het stond in *De nieuwe Eeuw,* waar Jan Engelman korzelig den ‘roes’ verdedigde tegen de ‘nuchterheid’ van Menno ter Braak. *‘Musik muss sein’,* citeert Engelman, met instemming, de Duitschers en vervolgt: *‘Zoo moet ook godsdienst “sein”. En liefde. En poëzie.’* De aanleiding tot dit kort afsnauwen is een Gezelle-uitgave: *‘Is ook Gezelle dom, onintelligent, roesachtig, een sierlijke curiositeit, om de terminologie van Ter Braak aan te houden? Het zij dan zoo, ik en velen sterken ons aan dit soort van domheid iedereen dag dien God geeft.*’

Waar is Helman, opdat hij zich boos make. Hier dus Jan Engelman, er van overtuigd dat Ter Braak het dichten dom en onintelligent vindt en nochtans zonder behoefte blijvend aan een onderzoek, of dit al dan niet waar is. Indien Ter Braak gelijk zou hebben, zou hem dat absoluut niets kunnen schelen. Poëzie, Muziek, Godsdienst, Liefde moeten er zijn. Daarmee uit. In de terminologie van Helman is Jan Engelman dus ‘een kinderlijke geest’, ‘te klein of laf om de werkelijkheid te aanvaarden’ erger nog, een geest die zich aan de werkelijkheid niet eens interesseert, ze vlakaf misprijst en kordaat verklaart: ‘Fabels’ moeten er zijn.

Is Engelman daarom klein of laf? Ik geloof dat hij een bewonderenswaardig dichter is, - dat een dichter zeker intellectueel beperkt, maar niet klein van geest kan zijn en dat lyrische zelfonthulling en geestelijke lafheid een contradictie in de termen is. Engelman heeft zijne zekerheid en laat ze door geen waarheid ontwrichten. De mensch heeft zekerheid noodig, geen waarheid. Q.E.D.

Zulke houding noemt Ter Braak terecht onintelligent. Ter Braak die, beter dan wie ook, weet dat Nietzsche den mensch ‘ein krankes Tier’ noemt omdat hij redeneert, kan met de qualificatie ‘onintelligent’ bezwaarlijk een verwijt bedoelen. Inderdaad, waarom zou intelligent zijn, intelligent denken en leven, beter zijn dan iets anders en zelfs indien beter, waarom zou de mensch dat betere moeten kiezen? Weliswaar is, op het spreken na, dat er een gevolg van is,

denken het eenige dat de mensch wel en het dier niet kan, maar wat bewijst dat veel voor de beterheid? Wijsheid b.v. lijkt mij al heel wat verkieslijker dan intelligentie en zeg niet dat wijsheid in rechtstreeksche verhouding tot intelligentie staat, want beide stammen uit van elkaar vrijwel onafhankelijke vermogens en behooren elk tot een andere orde, zoodat zij zelfs vijanden kunnen zijn. Boven wijsheid verkieslijk lijkt mij gelukkig zijn en zeg niet dat geluk en intelligentie elkaar niet uitsluiten. De vriend die mij schrijft: 'Je te souhaite tout le bonheur possible à un homme intelligent' formuleert zeer kernachtig dat de werkzaamheid van de enorme klier onder het schedeldak, minder bijdraagt tot het gevoel van algemeen welbehagen, dat wij geluk noemen, dan vaak een klein beetje training van een paar bundeltjes spieren.

Daarom eerste prijs aan de gelukkigen, tweede prijs aan de wijzen, en pas een derde aan de intelligenten.

Men begrijpt dan ook niet, waarom de dichters zich de zaak van den roes zoo aantrokken. Ik hoop maar dat zij al dichtend wat beters deden, dan trachten intelligent te zijn, want dat is evenmin hun beroep als de schoenlapperij. Hun vak is ons wat moois aan te praten. Bert Decorte deed het in het vorig nummer van *Forum* in een grandioos gedicht, waarin hij op slot van zaken zichzelf en ons maar wat wijs maakt. Laat een intelligente naast dat gedicht echter zijn zakken omkeeren, wat heeft hij, wat weet hij, waarin is hij superieur? Zouden wij, met al onze intelligentie nog niet dicht genoeg genaderd zijn tot de kern van den Globalen Onzin, dat we nog weer eens een messias zouden inhalen, ditmaal de Intelligentie? Er zijn, om te veel te zeggen, een tiental scheppende intellecten in de wereldgeschiedenis. Al de andere intelligenten hebben eenvoudig een van die tien gelijk te geven en misschien zijn het de intelligentsten die ze alle tien achtereenvolgens een bezoek brengen en daarna voor de intelligentie passen. De eerste de beste Bert Decorte, die een gedicht schrijft, schept iets, wat de intelligente al niet doet, want hij beaamt slechts of ontkent; en schept nog wel een waarheid d.w.z. een verklaring, een opheldering van het leven, doch in een superlogieke orde. Ik vraag mij af wat er in zijne superlogica minder intelligent zou zijn dan in het preciesere van de logica en waarom ook Chesterton niet voor eenmaal eens iets juists zou gezegd hebben: de grootste gek is hij die niets heeft dan verstand. Welnu, intelligent zijn in den zin van poëzie minachten, de schoonheidsontroering argwanig aftasten, is niets willen bezitten dan verstand. Vooraleer dit gek te noemen zou men goed moeten weten wat normaal is, maar een verarming is het vermoedelijk wel. Men voelt zich niet verrijkt door te weten wie Sint Niklaas is.

Hier krijgt Helman nu weer een les van Marsman, waar die kort en bondig bevestigt, dat híj het rijkst is, die waant het meest te be-

zitten, geheel tegen Helmans stelling in dat het slechts aankomt op de realiseerbaarheid van 't geestelijk bezit. Hij eischt van Ter Braak ‘duidelijk te zeggen waar hij staat’ nl. of hij gelooft *‘in het collectivisme der minderheid, in een aristocratische en dus hiërarchische verhouding tusschen de weinigen die het leven hier gaande houden, de bezieling, schoonheid, intelligentie ingeven omdat het anders voor iedereen onleefbaar wordt, en de menigte’* dan wel of hij gelooft ‘in het tegendeel’.

Heeft men het goed gehoord? *‘Omdat het anders voor iedereen onleefbaar wordt’*. Ik moet íets hebben, zegt Marsman, omdat ik anders niets heb. Ik eisch bezieling, schoonheid, intelligentie, omdat ik anders niet leven kan. Om het even wat zij waard zijn, ik heb ze noodig.

Alweer dus een typisch-‘kinderlijke geest’ volgens Helman en hoe schitterend bewijst hij, niet alleen dat de mensch geen waarheid behoeft, maar wel zekerheid, doch zelfs dat die zekerheid een onwaarheid, een irrealiteit mag zijn. Heeft Nietzsche dan geen gelijk en zou men waarlijk niet zeggen, dat het denken slechts een ter elfder ure toevallig opgedane slechte gewoonte is, zooals b.v. het niet met de armpjes gekruist slapen? Heeft Diderot dan geen gelijk en is de intelligentie niet iets, dat juist niet weet wat men graag zou willen weten en de rest wel? Of de rest meent te weten.

Elke faculteit heeft haar object zooals elk organisme zijn passend voedsel. De wil vergt het subjectief goede, het lichaam vitaminen, eiwitten, mineraliën, koolhydraten. De intelligentie vergt waarheid; maar, dit zout niet voorhanden zijnde, is zij getraind op het nuttigen van ‘waarheden’, in zoo hooge mate subjectief, dat zij onwaarheid worden. En zij bevindt er zich goed bij!

Zoo zien we Ter Braak overal met zijn wichelroede werken, de intelligentie, Helman zweren dat alleen deze ontdekkingen waarde hebben en heerlijk zijn. Maar rondom hen niets dan gekscherende en nonchalante toeschouwers. Waaronder ook Werumeus Buning. Ieder heeft wat hij gaarne heeft en wil niet verwisselen. Volgens Werumeus Buning (in *de Telegraaf*) is de intelligentie een ‘operateursmes’ en, alweer typisch ‘kinderlijke geest’, hij werkt er niet mee, eenvoudig omdat het niet plezierig is en wel eens pijn kon doen. Voilà! Hij noemt waarheidshonger twijfel en twijfel ‘een eeuwenoude en nagenoeg ongeneeslijke ziekte’ van den geest. Het is dus volgens hem beter een overtuiging te kiezen die je gáát en er dan verder niet meer over te denken. Innerlijk beklaagt hij Ter Braak, die zichzelf opereert ‘zonder narcose’. Welke deernis zal hij Helman toedragen, die beweert dat slechts daarin het ware geluk bestaat.

Wilde dan ook maar niemand zich opwinden, noch voor de intelligentie, noch voor de ‘realiteit’, noch voor de diverse ingre-

diënten, welke de anderen boven die twee verkiezen. Ik trotseer voor mijn deel gaarne het groot gevaar, manager van de domkoppen gescholden te worden, mij vooraf vastklampend aan een der schranderste Europeanen, die den lof der zotheid zong. Hij sterke mij en samen zullen wij liever bewonderen de afwisseling in de harmonie en de harmonie in de verscheidenheid van de natuur, die al de kinderlijke en de mannelijke geesten juist verschaft wat zij het liefste hebben en daarbij nog het heerlijke toemaatje: het diepe besef dat toch niemand anders er zoo fijn achter is, niemand zoo schrander het wezen aller dingen doorschouwt. Wat zou de mensch nog aan waarheid hebben, waar hij die onvergelijkelijke zekerheid bezit?

G.W.

[Vierde jaargang, Nº. 8]

Vlaanderen

De Paarden

Gij zijt mijn paarden en ik heb u lief, onuitgesproken,
lijk al wat ruig en sterk is, en gemeend.
Gij hebt mij lief, het heeft mij lang ontbroken,
aan het gevoel dat hart en hart vereent,
wat ik zoolang verwachtte van mijn harts beminden,
hebt gij van zelf aan mij verleend.

Ik lach nu soms, als wij te zamen konden,
wij zouden lachen om het heimwee van een jeugd,
om wat er in een mensch al wordt gevonden,
aan honger om geluk, om liefde, en zooveel
dat schrijnend als een wonde,
mij blijvend heugt.

En ieder heugen moet, en zoo bezwaren,
tot hij het recht verkrijgt, één enkele maal,
om uit te schreien al het leed van jaren,
en dan weer man te zijn van rots en staal.
Dan is er niets zoo zacht als uwe hals, mijn paarden,
om aan te huilen, als het niemand ziet;
uw stom begrijpen maakt zoo klein wat ons bezwaarde,
en zoo vergeefs, zoo nutteloos, al dat verdiet.

Ik weet het wel, het beste waar', lijk in die oude tijden,
ruiter en paard te wezen, gelijk één wil, gelijk één lijn,
te stormen op een vijand in, te strijden,
te winnen of te sneuvelen,
en dan bevrijd te zijn.
Maar dat bestaat alleen in droomen,
het onrecht van de wereld heeft geen aangezicht,
er is geen kans voor ons, wij kunnen niet ontkomen,
er is geen ander aarde waar wij zouden wonen,
hiér speelt het lot zich af dat in ons wezen ligt.

En zijn wij dan niet goed te zamen op ons werk? ...,
wij worden samen oud en tam.
Slechts pakt mij telkens weer diezelfde drang,
- een lichte pijn, als van een schram,
een onrust, - als gij hinnikt 's morgens om mijn stap,
lijk ik bij dag en nacht naar iets verlang, naar iets verlang...

ANDRÉ DEMEDTS

Eindelijk ‘More Brains’

> ‘Que n'ai je étudié plus tôt pour savoir tout cela!’
> M. Jourdain

Blijkbaar schenkt de Vlaamsche intellectueel niet voldoende aandacht aan de wetenschappelijke publicaties die door even bevoegde als geleerde personen met prijzenswaardige regelmatigheid in het licht worden gezonden. Deze tekortkoming wijst op een gebrek aan eerbied voor de traditie, zij toont aan dat men het belang niet beseft van de continuïteit in de Vlaamsche cultuurbeweging - natura non fecit saltum -, *zij verraadt een tuchtloos individualisme waarmee de uitbouw van het integrale Vlaamsche wezen allerminst gebaat is. In haar bezorgdheid om een volledige harmonie te bewerken onder wie begaan zijn met hun eigen vervolmaking - zoodat onze nederigste arbeiders van de pen zich in den geest solidair zouden voelen met deze meest deskundige kultuurgenooten - heeft de Vlaamsche redactie van Forum eenparig en geestdriftig besloten* hineinzugreifen ins volle Geistesleben [1)]. *Wij hebben niet geschroomd om van onze lezers, reeds bij de eerste poging in deze Nieuwe Richting, een energische centripetale geestelijke inspanning te vergen. Desalniettemin houdt de redactie er zich van overtuigd dat de lezers een voornaam geestesgenot zullen smaken bij de studie van het referaat ‘De uitingen der gevoelens’ dat door Kan. Amaat JOOS, in de Koninklijke Vlaamsche Academie onlangs werd voorgedragen en opgenomen is in de Verslagen en Mededeelingen van dit geleerd genootschap. Slechts na lang beraad konden wij er toe besluiten, genoopt door een beweenlijk gebrek aan plaats, enkele passussen van dit belangrijk stuk weg te laten. Wij hebben er echter zorg voor gedragen dat de* Gesammteindruck *niet verloren ging. Waar opheldering of commentaar ons gewenscht scheen, hebben we spaarzame doch desondanks wetenschappelijke*

1) Vrij naar Goethe.

voetnota's aangebracht. En nu, goedjonstige lezer, per aspera ad astra.

DE REDACTIE

Onze geest is uiteraard centripedaal. Denken, overwegen zijn bezigheden die hem eigen zijn en, zoolang het gemoed in die bezigheid niet of weinig betrokken is, blijft alles van die werkzaamheid in ons binnenste nauw besloten. Ja, hoe dieper onze geest aan het denken is, hoe meer ook hij zich van al het hem omgevende afzondert en streng ingetogen wordt.

Anders is het gesteld met ons gemoed, dat centrifugaal is. Zoohaast een voorstelling van min of meer lust of onlust het in beslag neemt, wordt ons binnenste al spoedig te bekrompen voor de er uit ontstaande ontroering, want die wil, die moet naar buiten. Het hart versterkt en verdubbelt zijn slagen, het bloed versnelt zijn loop, zelfs de hersens komen in gloed [3], de zenuwen prikkelen dwingend de spieren tot bewegingen, die gemeenlijk een uitweg zoeken en dikwijls vinden in onze verschillende [4] ledematen.

Hier staan wij voor uitingen die klaar onder onze zinnen vallen, en die voornamelijk kunnen ingedeeld in zinnen [5]; in uitroepen en in spierbewegingen.

Zeker zijn het de zinnen, die meest onze aandacht verdienen, niet om hun inhoud, want die reikt tot het oneindige, maar om hun vorm: daarop immers drukt het gevoel zijn stempel.

.....

.....

Zeker, de gevoelens, vooral wanneer zij min of meer hevig zijn en nog eerst en meest bij menschen met gedweeë zenuwen, zoeken een uitweg naar buiten en kunnen op die wijze soms te raden zijn. Zoo ken ik iemand wiens neus-

3) Onderverstaan blijft evenwel dat haar centripetale stuwkracht er haar strenge ingetogenheid niet bij inschiet. Nochtans *voelen* de hersens hier meer dan zij *denken* zooals uit den context duidelijk blijkt.
4) Niet nader gespecificeerd door den geleerden spreker.
5) Kennelijk wordt hier bedoeld volzinnen en mag niet verward worden met de organen van ‘lust en onlust’.

vleugels opentrekken, telkens dat hij liegt [6]; een andere, die, wanneer hij wat gestoord is, een eigenaardige samentrekking heeft aan de onderlip... Maar de juiste betrekking vinden tusschen de gevoelens en hun uitdrukking is gewoonlijk een zaak van langen duur, van geduldige opmerkzaamheid, en het gevondene kan noch mag voor algemeenen regel gelden.

Immers sommige trekken kunnen gansch onafhankelijk zijn van het gevoel en hun oorzaak vinden b.v. in het lichamelijk gestel [7]. Een zelfde trek ook dient dikwijls om twee gansch verschillende gevoelens uit te drukken, want het abc van de uitdrukkingen is te beperkt om de groote hoeveelheid gevoelens met hun talrijke schakeeringen voor te stellen. Eindelijk het verstandelijk werk heeft soms ook zijn uitdrukking, die met een gevoelstrek gelijkstaat [8].

Om dit alles klaarder te maken, zal ik een reeks voorbeelden aanhalen [9].

De neusvleugels gaan verre en dikwijls open zoowel bij menschen die kortborstig zijn als bij die lachen of kwaad zijn.

Men krabt in zijn haar, niet alleen bij een ingewikkelden toestand, maar ook als men jeukte gevoelt.

Wanneer wordt er gegaapt? Bij honger zoowel als bij vaak en verveling.

Wij trekken onzen neus op om onaangename reuken te vermijden of misprijzen te toonen [10].

6) Uiteraard kan het op empirische wijze verzamelde materiaal van het onderzoek niet aan de openbaarheid worden prijsgegeven. Het ligt echter voor de hand dat wij hier te doen hebben met een ondeugendheid waarvan de pointe aan niemand zal ontsnappen: de naam van den academischen leugenaar ligt op ieders lippen.

7) Jammer genoeg heeft de geleerde schrijver niet gemeend zijn psychologische navorschingen te moeten aanvullen met physiologische metingen op bepaalde en lefst bekende personen.

8) Hier wordt de geest dus, bij verrassing, centrifugaal. Men volge den geleerden spreker in zijn betoog nauw op den voet. Na bijna elken zin kan verder worden ingestemd met een ‘Zeer juist!’

9) Het ontsnappe den schranderen lezer niet dat hierna in lapidairen vorm enkele definitieve revelaties volgen op het gebied der experimenteele psychophysiologie.

10) Cfr.: *Le Bourgeois Gentilhomme.*
Le Maître de philosophie: La voix U se forme en rapprochant les dents sans les joindre entièrement, en allongeant les deux lèvres en dehors, et approchant aussi l'une de l'autre sans les joindre tout à fait: U.
Mr. Jourdain: U, U: il n'y a rien de plus véritable: U.
Le Maître de philosophie: Vos deux lèvres s'allongent comme si vous faisiez la moue: d'où vient que, si vous la vouliez faire à quelqu'un et vous moquer de lui, vous ne sauriez lui dire que U.
Mr. Jourdain: U.U. Cela est vrai. Ah, que n'ai-je étudié plus tôt pour savoir tout cela.

Men legt de handen op de ooren bij een tergend geluid of een snerpend gevoel.

Kuchen wordt gedaan, als men gegeneerd is of belemmerd in de keel.

Wij worden bleek door ziekelijkheid, door koude, door schrik of pijn.

Wij worden rood door hitte en schaamte.

Zweeten doen zij die hevig hitte, vrees of pijn gewaar worden.

Men zucht of zwijgt bij diep peinzen of verdriet.

Die luide roepen, doen het soms uit hoovaardigheid, soms omdat zij gewoon zijn met een doove om te gaan [11].

Men fronst zijn wenkbrauwen bij gespannen aandacht, bij pijn of ongenoegen.

Lachen doet men uit vermaak, soms uit gegeneerdheid of uit haat.

Er zijn er die weenen uit droefheid en ook bij groote vreugde.

Ik heb nog gelezen dat het gevoel vooral langs de oogen naar buiten wil en de oogen gelijk het sleutelgat zijn waarlangs men in het gemoed kan kijken [12].

Maar zie: Wij hebben glinsterende oogen, als wij denken of lachen. De oogen zijn dof, als men domgeboren of zwak of ziek is. Wij sluiten de oogen, als wij iets te helder zien [13] of ons iets voorstellen dat zeer wreed is. Wij zetten onze oogen wijdopen om iets goed te bekijken, ook bij ver-

11) Men zou hier geneigd zijn te denken aan Dr. Jan Grauls, briefwisselend lid van de Kon. Vlaamsche Academie.

12) Men verlieze niet uit het oog dat, spijts alle moreele bezwaren en ter wille van den vooruitgang van het menschdom, de wetenschap af en toe door het sleutelgat moet kijken.

13) Onzes inziens schrikt de steller hier terug voor de consequenties van de sleutelgatmethode.

wondering, bij groote vrees of hevigen haat. Wij slaan de oogen neer niet alleen uit schaamte, maar ook uit zedigheid [14)] en uit vereering, b.v. in het gebed.

Dan, een zelfde gevoel wordt bij alle menschen niet op dezelfde wijze uitgedrukt [15)]. Dat hangt af, onder andere, van den ouderdom: bij verdriet weenen groote menschen anders dan kinderen; - van het geslacht: droefheid maakt veel mannen kwaad, terwijl de vrouwen stil zijn en treuren; - van de opvoeding: hoe meer men beschaafd is, hoe meer men alle overmatige uitdrukking tracht te bedwingen: de werklieden, als zij eenig groot geluk hebben, roepen, zingen en dansen langs de straat, wat voor anderen een onbeleefdheid zou zijn [16)].

Eindelijk moet er nog bijgevoegd dat de schaamte en de valschheid er op uit zijn om aan het gelaat een uitdrukking te geven die soms een zeer ongetrouwe vertaling, ja, wel eens het tegendeel is, van de ware gevoelens die het hart bewegen. Wanneer het gevoel niet al te geweldig is, schijnt het aan velen weinig moeite te kosten om zich anders te toonen dan zij werkelijk zijn. Het meerder of minder gemak dat iemand voor dit gebaren heeft, duidt de maat aan van zijn geschiktheid om een goed tooneelspeler te worden [17)].

En al vroeg hebben de kinderen de kunst van te veinzen, en weten zij door welk zuur wezentje hun moeder zich

14) Dit phenomenon werd reeds herhaaldelijk geobserveerd op plechtige vergaderingen van de Kon. Vl. Academie zelf. (N.B. Wij bedoelen meer de zedigheid dan de schaamte.)

15) Hier stelt zich de vraag hoe bijv. de kaalhoofdigen zich te gedragen hebben in het hooger aangehaalde geval ‘van jeukte of ingewikkelden toestand’. De oplossing voorgestaan in dit dubbele geval door Kan. A. Joos kan hier niet toegepast worden zooals ten overvloede blijkt uit het psychologisch zeer juiste volkslied:

> ‘En die geen haar en heeft
> Moet zich niet krabben.’

16) Een voor de marxistische leer toegedane lezers pijnlijke gevolgtrekking: als arbeid adelt, dan zal het wel zijn dat de arbeiders maar zelden eenig groot geluk hebben.

17) Het identificeeren van hypocrisie met de geschiktheid om tooneelspeler - ergo een goed tooneelspeler te zijn - schijnt van streng wetenschappelijk standpunt beschouwd, aanvechtbaar.

haasten zal om hun grillekens te voldoen. In de scholen is het kluchtig om te zien hoe nog kleine kinderen reeds gebaren kunnen: terwijl de meester hen vermaant, weenen zij tranen gelijk knikkers, maar, als de meester den rug keert, staat reeds de lach op hun lippen, zelfs voor dat de tranen uit de oogen zijn [18]. Gij zijt allen reeds getuigen geweest van de begrafenis van een rijke ongehuwde juffrouw: neven en nichtjes zagen er buitengewoon bleek en droef uit in de kerk, maar 's avonds vonden zij best naar huis te rijden, om aan de straat niet te laten blijken hoe rood en glanzend ze waren door den wijn om het geld van de dierbare overledene.

Ik heb mij laten wijsmaken dat sommige dames, zonder blijde te zijn, veel lachen om hun witte tanden te kunnen toonen. Andere, beweert men, al zijn zij opgeruimd, lachen heel profijtig of lachen niet, uit vrees van rimpels te krijgen. Maar - om iets meer over de rimpels te zeggen - wat men doe of niet, ze komen toch, als 't hun tijd is; en het volgende spreekwoord is een groote waarheid:

> Het velleken is geen zotje [19],
> Het weet wanneer het rimpelen moet.

.....

De menigte voorbeelden van gevoelsuitingen die wij aangehaald hebben, mogen reeds tot de gedachte leiden dat het in veel gevallen vermetel is de oorzaak en ware beteekenis der gevoelsuitingen vast te stellen. Maar nog niet alles werd hierover gezegd. Want de meeste gevoelens hebben een heele ladder van hevigheidskracht, en de gelaatkunde leert als algemeen feit dat het getal der verschillende bewegingen in verhouding is van de hevigheid

18) Duidelijk blijkt hier dat het aangehaalde voorbeeld beschouwd werd van uit het standpunt van den tooneelspeler zonder dat moraal-theologische overwegingen in de schaal wogen. Van humaan standpunt gezien komt het ons bedenkelijk voor deze vroegtijdige verdorvenheid ‘kluchtig’ te heeten. Wij zijn er veeleer bedroefd over en moeten ‘om de gegeneerdheid’ kuchen.

19) Met onverdeelde vreugde zijn wij het hier weer volkomen eens met den grooten Vlaamschen moralist die hier de vlag niet moet strijken voor vreemde grootheden als de La Roche Foucauld, Vauvenargues, Marcus Aurelius, Dirk Coster en Zenobe Gramme.

der ondergane gevoelens [20]. Het gebeurt zelfs meer dan eens dat door die hevigheid de spieren alle beweging weigeren en men haast in den toestand komt van iemand die de coma heeft. Vandaar de volksspreuken: ‘uit zijn lood geslagen zijn’, ‘den kluts kwijt zijn’, ‘van den donder, van den bliksem, van de hand Gods geslagen zijn’, ‘aan den grond genageld zijn’.

Zoo iets kan men soms ondervinden bij een nakend erg gevaar, ook bij het verrassend vernemen van een groot geluk of ongeluk.

Ten slotte dient er vermelding gemaakt van de rol in sommige gevoelens door het zwijgen gespeeld. Wel luidt een volksspreuk *zwijgen is niets zeggen* [21], maar dit is niet ver genoeg gezien; want zwijgen is dikwijls de taal van diepen eerbied, van hooge achting en oprechte treurnis. Ons volk heeft er een sprekend [22] voorbeeld van geleverd bij de begrafenis van Koning Albert.

Wat zie ik op de voetpaden van den weg die van het Koninklijk Paleis naar Sinter-Goedelekerk leidt? Daar staan zwijgend en roerloos gansche rijen menschen. Het was donker nog en 't was koud, als de eersten er kwamen. Nu staan zij er met duizenden en nog duizenden, en *gedurig komen nieuwe treinen aan, die hun levende, maar zwijgende vrachten uitgieten, waarvan allen, tot de laatste, nog altijd zwijgend naar dezelfde straat zich spoeden* [23]; en die er reeds stonden, wijken stil een voet voor de nieuw aankomenden. Zoo volgt zonder ophouden de eene groep na de andere, waaruit een zwijgende golving ontstaat gelijk in de baren van de Schelde, als die door een briesken gestreeld worden. En nu staan zij opeengedrongen en geperst,

20) Vermoedelijk een lapsus linguae of dito calami want steller schreef dat ‘het abc van de uitdrukkingen te beperkt (is) om de groote hoeveelheid gevoelens met hun talrijke schakeeringen voor te stellen.’

21) Het geleerde academielid zij attent gemaakt op de Antwerpsche spreekwijze: *Spreken is zwijgen en zilver is goud*.

22) Hier vergt de arglistige steller een al te felle hersenkronkeling van den lezer. Het *sprekend* voorbeeld van het *zwijgen* lijkt ons een al te stoute antithese.

23) De cursiveering van de levende maar desalniettemin zwijgend uitgegoten vrachten is van de redactie. De scherpzinnige lezer zal wel verder zelf gelieven te cursiveeren.

maar niemand klaagt of mort, want zij voelen zich allen broeders in 't verlies, broeders ook in de reden van hun tegenwoordigheid. Hoevelen staan er nu? Wellicht zooveel als er steenen op de paden zijn. Want meer plaats hebben zij niet. Maar hoort! Het kanon buldert met zijn reuzenstem door heel de hemelruimte, die aan het trillen en bibberen gaat onder het gelijktijdig dommelen der groote klokken. Reeds afgetrokken is de duisternis, die als een rouwfloers over de hoofden hing en nu vervangen wordt door een rouwfloers van tonen dat nog tot meer zwijgende ingetogenheid stemt... [24)]

Hoort nog! Reeds wellicht komt de stoet in beweging: paardenhoeven kletteren op de straat. O! te midden van al dit zwijgen klinken zij scherp en schor als het krassen van den ratel op Goeden Vrijdag. En zie! de duizendkoppige menigte, ongevraagd, buigt onwillekeurig het hoofd, want het is hij, de goede, de held, 't is hij de betreurde, die aankomt, gevoerd door drie paar zwarte paarden en hoogverheven boven de buigende menigte, rustend als veldheer op het affuit van een kanon... En achter zijn meester, hinkt zijn geliefkoosde klepper, zijn Alezan. Door zoo dikwijls paard en ruiter samen te zien, zijn die twee tot één in de verbeelding van het volk gegroeid en de buigende hoofden beuren zich op naar het paard, als om te vragen: Zit Hij er op? [25)] Ach neen! en zwijgend buigen zij weer het hoofd, met een zucht uit het hart of een traan uit ieder oog! o! Zwijgen hier was spreken, luide spreken! [26)]

KAN. AMAAT JOOS

24) Ook ons verder stilzwijgen dat daarom niet minder sprekend is, getuigt van onze volle bewondering voor de verbale kracht van dit bibberend en dommelend proza.

25) Het paard antwoordt: ‘Wat blieft?’

26) Verslagen en mededeelingen der Kon. Vlaamsche Academie voor Taal en Letterkunde, 1935, blz. 214. De heer voorzitter spreekt zijn dank voor deze boeiende uiteenzetting welke namens de commissie zal voorgesteld worden om opgenomen te worden in de Versl. en Mededeel.’ Hiermee is voor een goed deel tegemoet gekomen aan de verzuchting van het werkend academielid Vermeylen, dat wij Vlamingen zouden zijn om Europeërs te worden en ging zijn wensch in vervulling ‘More brains’.

Overgave en rust

De naad'ring en de nacht hebben uw mond verstild,
uw oogen toegeloken en uw blos vervaagd,
o, sluimerende vrouw, waarvan het hart nog trilt,
dat door mijn hart werd opgejaagd.

Het ijskristal heeft zich gevlijd in wintermiddernacht:
de schuine val der sneeuw breekt op uw donker haar,
de wereld ligt vermoeid achter de witte jacht,...
onstuimig zochten wij en vonden wij elkaar.

Wat kan mij meerder dan mijn na-bezinnen zijn?,
dit stil aanschouwen uwer overgave en rust,
o vrouw, die neerzonk in der liefde zachte pijn,
aan mijn vertrouwde zij gelukkig en gerust.

PAUL DE VREE

Vaarwel aan de Jeugd

Eén duizling hebben aarde en hemel saamgeklonken
in een volmaakt akkoord, waarvan ik speler was
en luisteraar; ik was 't gedicht en die het las;
ik was de mond die dronk, en 't licht dat werd gedronken.

Ik was mijn oorsprong en mijn doel, en geen begeeren
naar kennis of verzadiging remde mijn tijd
of joeg hem voort; ik was mijzelf oneindigheid
en opperste geluk dat wijsheid niet kan leeren.

Niet langer dan één stond is zulke vreugd gegeven,
die als te zware vrucht aan prille jaren bloeit;
en als een oogenblik de wind van 't leven loeit
wordt zij in de aarde weer en in den nacht gedreven.

Noch kan men vele lenten het verdriet beminnen
en elke hoop die kiemt misprijzen als een waan,
alsof de nacht en de aarde nooit weer opengaan,
alsof men uit het leed geen beetre vreugd kon winnen.

HERREMAN

Het Jeugdavontuur van Leo Furkins

De nachten waren me lang reeds een kwelling geworden. Ik ging laat, vermoeid en toch met tegenzin te bed. Toen ik de derde nacht uit dezelfde koortsige droom ontwaakte, hield ik het niet langer uit. Ik zette mijn droom als 't ware wakend voort, terwijl ik me rillend en klappertandend uit het bed liet zakken en mijn broek en vest aantrok. Op mijn radium-wekker zag ik dat het half twee was. Het kostte me moeite onhoorbaar de trap af te sluipen. Ik durfde de krakende trapleuning niet aanraken en zoo kon ik in het donker op mijn knikkende knieën ternauwernood het evenwicht bewaren. Doorheen de duisternis zag ik de lichtgeverfde deur van haar kamer schemeren. Ik keek wel toe, of daar de zwarte gedaante niet zat. Ik overwoog dat ik bij Maria Leroux moest aankloppen. Mogelijk kon dit daarnaast in de slaapkamer van mijn vader gehoord worden. Deze was echter in de loop van de avond naar een vriendenfeest gegaan. Denkelijk zou hij in de vroege uren terugkeeren. Aan de kapstok op het portaal bemerkte ik geen overjas. Mijn vader was dus niet te bed.

Ik klopte zacht op de deur bij Maria Leroux. Verscheidene malen moest ik het kloppen herhalen. Eindelijk hoorde ik ruischen van beddegoed en doffe stappen op de vloer daarbinnen. Ze stond bij de deur. Zou ze me binnenlaten? vroeg ik me af met de dood in het hart.

- Wie daar...? klonk het gedempt.

- Leo,... ik ben het,... ik... sprak ik bewogen, en ik greep reeds de deurknop.

De sleutel draaide in het slot. Ze trok de deur op een kier. Haar gelaat en het nachthemd lichtten mat in de duisternis. Ze keek bezorgd, ontevreden zelfs.

- Leo, jongen, wat ga je beginnen...

En wat vriendelijker, bijna smeekend, zei ze nog:

- Toe nu, toe Leo, ga naar bed.

Ik merkte haar gebaar om de deur te sluiten. Ik giste

dat die enkele beweging mijn moreele vernietiging zou meesleepen. Met de schouder leunde ik zachtjes tegen het deurpaneel aan. Ik greep Maria Leroux bij de hand en begon te snikken; tranen stroomden langs mijn wangen. Dat hielp. Zachtjes trok ze me naar binnen en duwde de deur dicht. Daarop stak ze licht op en draaide dit lager.

- Kom nu, kom nu, zei ze troostend, terwijl we op de sofa gingen zitten. Ze streelde mijn haren en mijn wangen.

- Kom, zei ze nog, schrei nu niet, je mag nog even bij me blijven.

Ze ontkleedde me. Rillend lag ik in haar armen op de sofa. Ik vroeg haar herhaaldelijk of ze me liefhad. Eerst later herinnerde ik me, dat ze mijn vraag niet afdoend beantwoordde, hoewel ze me onophoudelijk kuste en liefkoosde. Het kwam me voor dat ik een kwartier bij haar had doorgebracht, toen ik op de klok half vier las. Maria Leroux werd ongerust:

- Leo, het wordt tijd. Je moet gaan mijn jongen.

Pas had ze die woorden uitgesproken, of beiden hieven we het hoofd op van het kussen, om benauwd toe te luisteren. We hadden het piepend geluid van de huisdeur gehoord. Daarop volgde zacht, regelmatig stappen op de trap. Aan het kalm rhythme herkende ik mijn vader.

We zwegen. Ik luisterde met ingehouden adem, bevreesd dat hij op deze kamer zou toekomen. Daarbuiten op het portaal vertraagden de stappen en het werd stil, tot we het ruischen van een overjas hoorden, die mijn vader aan de kapstok hing. Weer stappen. Eindelijk zou hij de deur van zijn kamer ontsluiten. Ik wachtte daarop, om vrij te kunnen ademhalen. Ik vroeg me bezorgd af, of hij daarbuiten mijn aanwezigheid in deze kamer niet raden, niet merken kon. Welk spoor, welk voorwerp, welke indruk die mij toebehoorde, kon ik gebeurlijk nagelaten hebben? Als 't hem maar niet, door een boos toeval, in het hoofd kwam naar mijn mansarde te gaan!

We schrikten eensklaps geweldig. Er werd op onze deur geklopt In een oogwenk was Maria Leroux van de sofa gesprongen. Op een teeken van haar, dat ik instinkt-

matig begreep, kroop ik onder de sofa tot bij de muur. Dat ging niet gemakkelijk; de ruimte daaronder liet ongeveer geen beweging toe. Intusschen had mijn vader al eenigszins luider geklopt. Ik lag rillend en met de dood in het hart te wachten. Waarom toch had ik me hier verscholen? Een kind immers zou me onder een sofa gevonden hebben. Ik zag Maria Leroux nog heen en weer loopen. Wat voerde ze toch uit? Er werden me opeens de kleedingstukken toegestoken, die ik op een stoel had laten liggen. Welke onvoorzichtigheid! dacht ik. Maria Leroux was nog maar pas terug opgestaan, toen ik de kamerdeur hoorde openen.

- Goenacht, Maria, hoorde ik mijn vader fluisteren. Ik dacht eerst dat je deur op slot was. Bij 't bestijgen van de trap bemerkte ik licht door de reet van je deur. Maar... wat zie je bleek, mijn engel! Ben je niet wel?

- Ik was zoo pas terug te bed gegaan, zei ze. Ik kan niet slapen van de hoofdpijn. Seffens ga ik een paar aspirines nemen.

- Wat een gesukkel toch! hoorde ik mijn vader klagen. Maria toch, mijn engel...

Aan een beweging van de vier voeten merkte ik dat hij haar wilde omhelzen. Ik had ademloos, met pijnlijke verbazing toegeluisterd. Er werd me zooveel ineens te begrijpen gegeven, dat ik door het kloppen in mijn borst en mijn hersens bang werd hier voor goed te blijven liggen. Ik had de zonderlinge behoefte een luide, dierlijke kreet te slaken, doch ik slaagde er in die aandrift te boven te komen. Ik voelde opeens mijn hand, die onder mijn wang lag, vochtig worden. Zonder het zelf te weten, was ik stil aan het schreien gegaan.

- Waarom krijg ik geen zoen...? vroeg mijn vader smeekend. Heb ik gedronken? Toe...! Mijn schat, mijn engel, kom, ik zal niet langer blijven. Je lamp gaat uit. Neem vlug je aspirines. Nu, ik ga, slaapwel Maria, slaapwel.

Mijn vader was al buitengegaan. Ik had me stilgehouden tot er zekerheid was dat hij te bed lag. Intusschen dacht ik terug aan de donkere gestalte uit mijn droomen

die bij de deur van Maria Leroux was gezeten. Ook herinnerde ik me nu de vriendelijkheid die Maria Leroux en mijn vader, sedert zijn terugkeer, jegens elkaar hadden betoond en waaraan ik, verblind door de liefde die me betuigd werd, geen bijzondere beteekenis had gehecht.

Eindelijk kroop ik van onder de sofa uit. Maria Leroux zat bij de tafel met het hoofd in de hand geleund. Had ze werkelijk hoofdpijn? Mijn eerste ontroering was geweken. Alle geest en gemoed schenen in mij gedoofd te zijn. Ik voelde me leven als een doode. Automatisch kleedde ik me aan. De lamp was bijna volkomen uitgegaan. Ik ging langzaam naar de deur toe, zonder verlangen, zonder liefde, ook zonder haat in het hart. Ook Maria Leroux was terug opgestaan. In het volledig duister stonden we bij de deur. Ik voelde een hand die me een paar maal over de haren streek, en ik meende ‘Leo’ te hooren. Toen ik haar deur achter me dicht wist, liep me een koude rilling over de rug. Ik dacht niet aan mijn vader, noch aan Maria Leroux, terwijl ik trillend op mijn beenen naar de mansarde sloop. Ik verbeeldde me het glinsterend water van een diepe vijver, waaraan ik me gelaten zou toevertrouwen.

Ik ging gekleed op mijn bed liggen en sliep dadelijk in. Morgen eerst zou ik me alles haarfijn in herinnering brengen, morgen zou ik uitgerust zijn en tijd hebben om na de pas doorleefde gebeurtenis te lijden, te haten en mijn smart te verduwen.

IV
Het vertrek

De volgende dag, 's namiddags, vertrok mijn vader naar Charleroi, waar hij een drietal dagen bij zijn broer zou doorbrengen. Deze afwezigheid, hoe kortstondig ook, was betrekkelijk gelukkig voor mij. Na drie dagen, de smartelijkste van mijn leven, was de overtuiging in mij ontstaan, om niets ter wereld iets van mijn avontuur met Maria

Leroux te laten blijken. De bedenking dat mijn vader meester was, meester in huis, meester over zijn minderjarige kinderen, meester van de toestand, waarin ik met hem als mededinger was betrokken geweest, maakte me de zwakheid duidelijk van een openlijk standpunt - ik wist overigens niet hetwelk - dat ik jegens hem zou innemen. De eenigste troost, de eenigste vergelding, die ik mezelf kon veroorloven, bestond hierin, mijn vader, die ik tot nog toe geliefd en geëerbiedigd had, uit het diepst van mijn hart te haten. Met afschuw dacht ik er aan, dat we nog drie volle weken van 12 Juni - de dag waarop hij naar Amerika zou vertrekken - verwijderd waren. Al die tijd zou ik hem een groot deel van de dag moeten zien, met hem aan tafel zitten, met geveinsde belangstelling zijn verhalen aanhooren, zijn scherts en zijn vragen beantwoorden.

Het was beslist, dat Martha en ik met grootmoeder te Antwerpen zouden blijven. Mijn vader had ook ingezien dat mijn zuster en ik hier wellicht beter dan in den vreemde onze weg zouden maken. Verscheidene dagen na die nacht, die in mijn leven een schok teweegbracht, die ik nooit heelemaal te boven kwam, liet Maria Leroux zich niet zien. Ik vermeed ook angstvallig haar te ontmoeten. Ik haatte haar nochtans niet. Daarvoor voelde ik te diep wat ik aan haar verloren had. Ja, verstandelijk gesproken, had ik de liefde, die nog maanden lang in me voort zou knagen, opgegeven. Doch ik vermeed haar meer uit lafheid. Ik zou er het mijne toe bijgedragen hebben, om haar alles te doen vergeten wat tusschen haar en mij bestaan had. Ik vreesde haar terwille van het verbond dat ze met de vijand, mijn vader, gesloten had. Het geheimzinnig vermoeden waakte in mij, dat ze me door onvoorzichtigheid, misschien met opzet, als medeminnaar aan mijn vader zou kenbaar maken.

Voor de tragi-komische noot in mijn ondraaglijke toestand zorgde mijn brave grootmoeder. Het moest haar op de duur verwonderen, dat ik Maria Leroux niet meer bezocht. Herhaaldelijk - want haar geheugen begon sterk te falen - vroeg ze me, of we de Fransche lessen niet

meer voortzetten. Hoe diep werd ik gekrenkt door de scherpe spot van haar onschuldige vraag. Daarop moest ik dan antwoorden, dat ik nu zoo goed als op weg was in de Fransche taal, dat verdere lessen slechts een herhaling van het voorgaande zouden zijn, en men toch eenmaal op eigen vleugelen moet vliegen.

Bij latere ontmoetingen slaagde ik er in me betrekkelijk kalm en voorkomend jegens Maria Leroux te gedragen. Ik meende op haar gelaat in mijn bijzijn steeds een zekere onrust te bespeuren. Uitzonderlijk, alleen wanneer dat noodig bleek, zou ze me toegesproken hebben op de bekende toon waarop men een verzoek doet, dat weinig kans heeft ingewilligd te worden. Men zou kunnen veronderstellen, dat het nakend vertrek van mijn vader mij de hoop kon laten, binnen korte tijd terug betrekkingen met Maria Leroux aan te knoopen. De gelegenheid om die hoop op te vatten werd me gelukkig niet gegeven.

Een paar dagen na de beroerde nacht deelde mijn zuster me mee, dat Maria Leroux met vader naar Quebec zou vertrekken, en dat ze daar zouden trouwen. Grootmoeder had het voor vaders verblijf in den vreemde de beste oplossing gevonden. Nu vooral, meende ze, nu hij het leven op zee had vaarwel gezegd, was hem een eigen tehuis wel noodzakelijk geworden.

Met bitterheid, doch ook met een soort asketische voldoening, redeneerde ik, dat deze schikking ook voor mij de beste was. Het vertrek van Maria Leroux zou me een krachtige hulp zijn, om mijn noodlottige liefde zoo spoedig mogelijk te vergeten.

De nacht vóór het vertrek werd het me opeens weer verschrikkelijk duidelijk, dat ik alle hoop op die vrouw nog niet had opgegeven. De gansche verloopen week had ik toch weer verwacht, dat ze me nog eens bij haar zou geroepen hebben. Maar dat was niet gebeurd. Ik sliep de gansche nacht niet. Morgen, dacht ik onophoudelijk, morgen wordt ze begraven.

Om zes uur werd ik gewekt uit een slaap die hoogstens een half uur kon geduurd hebben. Het was hoog tijd be-

weerde mijn grootmoeder. Om half acht zou de Kroonland vertrekken. Maria Leroux en mijn vader waren zooeven al weggereden, om nog het een en ander in verband met de reis te regelen. We zouden hen na zeven uur op de kade ontmoeten om afscheid te nemen.

Mijn slapeloosheid had me een vreeselijke hoofdpijn bezorgd. Vermoeienis en ontroering noopten mij er toe niet lang te been te blijven. Het kostte me vijf lange minuten, mijn schoenen dicht te rijgen. Terwijl mijn grootmoeder en Martha zich opwonden, zat ik verwezen vóór me uit te staren. Ik hoorde ternauwernood de verwijten die ze me toestuurden.

Om twintig na zeven bereikten we de reede. Van op groote afstand hadden we de sireen al voor de tweede maal gehoord.

Maria Leroux en mijn vader zochten ons met een bezorgd gelaat in de menigte die het vertrek van het stoomschip zou bijwonen. Enkele vrienden en kennissen van mijn vader waren reeds daar. Het hamerde in mijn hoofd. Ik vergat een paar van onze bekenden te groeten. De kaai en het schip zag ik ternauwernood. Het eenige, wat me nu nog duidelijk voorstaat, is het doodsbleek en betraand gelaat van Maria Leroux. Beangstigd vroeg ik me af, hoe ik haar omarming zou kunnen verdragen. Een paar seconden herleefde ik de opperste zaligheid die ik met haar had gekend, doch tegelijk beheerschte me de zekerheid, dat het slechts ziekelijke nawerking van de herinnering was. In een oogwenk maakte zich de doodsangst van me meester. Ik voelde dat ik het schip, de grijsbewolkte lucht, de menschen rond mij, - die me grinnikend van terzij aanstaarden - tot zelfs de plaveien onder mijn voeten geen seconde langer zou verdragen. Ik zag hoe Maria Leroux mijn grootmoeder hartstochtelijk omhelsde. Droge snikken deden me pijn in de keel. Daarbij kwam het me voor, dat de kade met het schip in éénzelfde vlak al sterker en sterker aan het wiegen gingen. Ik stond ten slotte horizontaal op de loodrechte kade, gereed om voorover te storten en tusschen schip en kaaimuur te verdwijnen. Ik schaamde

me in die vreeselijke toestand. Ik wou roepen, maar kon niet meer. Ik voelde me alleen nog bij de arm grijpen en ik hoorde mijn vader vragen: - Ben je niet wel...?

Toen ik weer tot het bewustzijn kwam, lag ik op een zitbank in een koffiehuis. Mijn grootmoeder wreef me het voorhoofd met eau de cologne. Mijn zuster, een paar vrienden van mijn vader en de waardin staarden me bezorgd met groote oogen aan.

Na eenige tijd kreeg ik de klok in het oog. Het was kwart vóór achten. Goddank, hij is vertrokken! dacht ik. Ik had van mijn vader geen afscheid genomen. En Maria Leroux... ze was dood... dood! Ik kon me niet langer beheerschen: de gansche terugweg naar huis, op straat, in de tram, hield ik niet op te snikken. Eerst dan kwam ik tot bedaren, toen ik, door grootmoeder en Martha te bed geholpen, van uitputting was ingeslapen.

In de namiddag rond vier uur werd ik wakker uit een droom, waaruit mij alleen is bijgebleven, dat Maria Leroux en ik elkaar op het trapportaal vóór haar kamerdeur de handen drukten. Ik weet nog hoe me tijdens dit korte droomstuk de vrees beheerschte wakker te worden, en hoe ik, met een gewaarwording van toenemende ontgoocheling, haar verschijning zag wegdoezelen en de koele weekheid van haar handen in de mijne in het niet voelde vervloeien. Ik zag de koperen glanzende bollen op de voetsponde van mijn ijzeren bed, het handvat van mijn dakvenster, de donkerbruin geschilderde, ouderwetsche kleerkast, de droomfiguren in de kalk van de mansardemuren. Het kwam me voor, of dat alles zooeven nog gefluisterd had. In het schemerlicht, dat uit een grijze hemel door het dakvenster drong, hing met koel en somber zwijgen de zekerheid dat Maria Leroux ver weg was. Een weedoend gevoel was één met mijn wezen geworden. In het zien van een vloertapijt, in de aanraking van een pantoffel, in welke alledaagsche handeling ook, begon telkens de smart als een soms smeulend, maar nooit gedoofd vuur in me op te laaien. Het gesprek van mijn huisgenooten prikkelde me in de hoogste mate. 's Anderdaags, op school, werden mijn leer-

aars en medeleerlingen getuige van een hevige schreikrisis. Toen ik bleek en duizelend naar huis was geleid en te bed lag, veronderstelden mijn grootmoeder en Martha dat ik ziek moest zijn. 's Avonds kwam een dokter die beweerde dat het vertrek van mijn vader me sterk moest aangegrepen hebben en dat een paar weken rust me weer op streek zouden brengen. In hoeverre die verklaring van mijn toestand door mijn huisgenooten als de ware erkend werd weet ik niet. Ik meende nochtans op hun onthutste gezichten een vraag te lezen, die ze niet uitspraken, en waarop het antwoord slechts de ontsluiering van mijn verhouding tot Maria Leroux kon geweest zijn.

Na een paar weken kwam ik inderdaad op streek; hiermee echter hadden de gevolgen van het vertrek hun volledig verloop nog niet gevonden. Nu, na tien jaar ongeveer, zie ik eerst klaar in hun samenhang.

V
De duistere boosheid

Er wordt mij achterbaks wel eens verweten, dat ik Elza - waarmee ik vóór een jaar nog verloofd was - ongelukkig heb gemaakt. Men ziet in mij... de oorzaak van haar dood. Welnu, ik zal je zeggen, - je mag het monsterachtig van me vinden - dat ik er in geslaagd ben de gedachte aan dergelijke schuld van me af te zetten. Moest het geval me, door ik weet niet welke aberratie van geest, de wroeging bezorgd hebben, die men in dergelijke omstandigheden schijnt te ondergaan, dan zou ik deze, bij overweging, toch als een geschenk van mijn vader moeten beschouwen. Je zult begrijpen, dat ik op vijftienjarige leeftijd - en verliefd als ik was op een mooie volwassen vrouw - te jong was, om zonder schok de verbrijzeling van mijn ideaal te boven te komen. Op welke grond kan me de fatale haat verweten worden, die in mijn hart jegens mijn vader oplaaide?

Enkele maanden na het vertrek was mijn gemoed wel tot kalmte gekomen; ik droomde niet meer dat ik hem wurgde, zooals me dat kort na zijn afreis meermaals overkwam; oogenschijnlijk was ik er toe gekomen, mij in de geest met mijn vader te verzoenen. Doch diep in mezelf leefde de herinnering aan die nacht, waarop ik hem als mededinger leerde kennen; onuitroeibaar, in een donkere hoek van mijn ziel, kankerde de haat, die mijn vader er eens, buiten zijn weet, had ontstoken.

Verscheidene malen zou de herinnering opleven, ook menigmaal, als niet herkende macht, mijn daden beïnvloeden, daden die ik niet altijd graag als de mijne herkende, en waarachter ik een vreemde, onverklaarbare boosheid vermoedde.

De eerste weken van mijn verhouding tot Elza zijn werkelijk de mooiste geweest. Na een paar maanden echter ging onze liefde een treurige, een stormachtige periode in.

Ik herinner me nog best de avond, waarop het kwaadaardig instinkt zich duidelijk, en naar alle schijn voor het eerst, openbaarde. Elza en ik waren bij een pasgehuwde vriend van haar broer Alex uitgenoodigd geworden. Buiten deze laatste waren daar nog een viertal bekenden, waaronder drie vrouwen, vereenigd. Een van deze bracht het gesprek op het huwelijksleven van een vriendin, een waarachtig lieve en knappe huisvrouw naar het scheen, die aan haar man de schurkachtigste grappen beleefde. Hij gaf zich niet eens de moeite zijn buitenechtelijke avontuurtjes voor zijn echtgenoote te verbergen en sprak haar zelfs met groot behagen over deze of gene van zijn snoezige liefjes. De arme vrouw, die in het huwelijk zichtbaar verkwijnde, verdroeg dit alles geduldig. Men veronderstelde, dat ze het niet waagde tegen het hondsch gedrag van haar man in te gaan, uit vrees misschien nog slechter neigingen in hem wakker te maken.

Elza kon bij die mededeeling haar verontwaardiging niet bedwingen. Terwijl we luisterden had ik haar enkele malen diep hooren ademen. Nu stonden haar neusvleugels opengesperd. Onder de gesloten lippen stonden haar tan-

den op elkaar geklemd en ze keek de spreekster aan, alsof deze opzettelijk verzuimd had de ongelukkige vrouw met raad en daad bij te staan.

- Arme sloor! riep ze eindelijk uit. Hoe is het mogelijk...? Bah! wat zijn er toch ellendelingen! Maar zoo iets zou ik me toch niet laten aanleunen...!

- Och kind! sprak men haar tegen. Wat zou je wel kunnen doen?

- Wat ik zou doen...? Natuurlijk, men moet het geval vóór zich hebben. Maar dan zou ik het wel weten, wat me te doen stond. In elk geval zou ik laten voelen aan de eene helft, dat ik de andere ben!

De mannen in het gezelschap keken haar lachend, schertsend en tegelijk bewonderend aan. Een van hen keerde me een gek, bedenkelijk gelaat toe dat zeggen wou: - Jongen, pas op! jij zult je te verantwoorden hebben.

Ik werd mijn eigen glimlach als een zenuwachtig grimas gewaar. De gewettigde uitlating van Elza had me innerlijk vertoornd. Met een slag was mijn afkeer voor die cynische, verachtelijke echtgenoot verzwonden. Ik stond aan zijn zijde, aan de zijde van mijn beleedigd geslacht, tegenover de vrouwelijke vijand, tegenover zijn echtgenoote, tegenover Elza.

Met een krop in de keel dacht ik terug aan een ranseling, die me eens, als zestienjarige jongen, ten deel was gevallen. (Daarover zal ik je seffens nog spreken). In mijn binnenste, verward, doch hardnekkig, bedreef ik jegens Elza de meest cynische onrechtvaardigheden.

Terwijl ik haar laat in de avond huiswaarts begeleidde, deed ik mijn best, om het gesprek zoo weinig mogelijk te laten vlotten. Toen Elza me bij het afscheid mijn koelheid verweet, trok ik de schouders op, waarop ze, met een beleedigd gebaar, haar woning binnenstapte en de deur tamelijk hard achter zich dichtsloeg. De volgende dagen liet ik niets van me hooren. Na een week kwam Elza me opzoeken. Ik smaakte het genoegen, haar de eerste stap tot de verzoening te zien doen. Toen ze begon te schreien verdween dat genoegen niet. Ik deelde mee in haar verdriet,

ik troostte haar, noemde mezelf een ellendeling, maar tegelijk ook maakte het zicht van haar tranen me dronken van vreugde.

Zóó, meen ik, is het begin van de krisis geweest, een krisis zonder oponthoud. Waarom heeft het lot gewild, dat ik er een eind aan moest maken? Hoe kon Elza zoo verduldig zijn! Waarom heeft ze me niet vernietigd, verachtelijk weggetrapt? Ach! wanneer - goed en lief als ze was! - zou ze begrepen hebben, dat onze verhouding onmogelijk was?

Er komt me die namiddagwandeling in het R...park te binnen. Ik voelde me wat neerslachtig, ontevreden op die mooie lentedag. Een konstrukteur had pasgeleden een van mijn technische plannen uitgevoerd. De dag te voren echter, na volledige afwerking, was mijn idee foutief gebleken. Het ding kon niet in beweging blijven. Mijn failliet stond vast. Tot nog toe had ik er echter de oorzaak niet van ontdekt en dat was het wat me verbitterde. Ik was er nog niet in geslaagd de teleurstelling van me af te zetten: een vage gedachte van hoop richtte mijn aandacht nog voortdurend op de mislukte konstruktie. Ik ware nu liever allen geweest. Ik wist me telkens, door gebrek aan belangstelling, van het gesprek met Elza afgeleid, en waar het me, meer dan me lief was, in beslag nam, voelde ik me terstond korzelig worden.

Ze sprak over de beide zusters Verburght, medeleerlingen uit haar eerste jeugd. Ik wist, en begreep ook, hoe weinig sympathie Elza voor die meisjes kon voelen. Ook mij waren ze als kind niet meegevallen. Ik had echter weinig lust nu, om me onvoorwaardelijk akkoord met Elza te verklaren, en mijn weerbarstigheid kwam in het gesprek al gauw tot uitdrukking.

De eene Verburght was vóór een paar jaren met de zoon van een rijke notaris gehuwd. De tweede had pasgeleden een jonge welbeklante dokter veroverd.

- Die hebben geluk gehad! sprak Elza. (De wijze, waarop ze ‘die’ zegde, drukte duidelijk haar misprijzen uit.) Ze mogen het toeval op hun beide knieën danken. Ik

geloof niet, dat ze het een tweede maal nog zóó zouden treffen.

- Eigenlijk hébben ze het toch twéémaal getroffen, wierp ik tegen. De eene na de andere, bedoel ik. Wat de eene kon, heeft de andere toch ook gekund.

- Gekund...! betwijfelde Elza. Nee, hoor! uit zoo'n hout zijn ze niet gesneden. En aan hun afkomst hebben ze 't ook al niet te danken.

- Precies of die afkomst hun hoedanigheid zou verhoogen! bracht ik in het midden.

Ietwat nijdig vervolgde ik:

- Elza, beeld je nu niet in, dat ik jou beter vind dan gelijk welk fabrieksmeisje, alleen omdat je oom (Je herinnert je wel dat ze bij haar oom inwoonde) de eigenaar is van een goedgekende handelszaak, weet je?

- Dat beweer ik ook niet! Wat wil je toch meenen? Mooie meisjes zijn de Verburghten toch óok niet! Bovendien kan ik me niemand onbenulliger en hoovaardiger dan die twee indenken. Of zie jij dáár soms de reden van hun succes?

Ik was het eens, volkomen eens met Elza. Maar ik had de strijd aangebonden en zou hem tegenover haar niet opgeven.

- Hoor eens, Elza, dat jij niet mooi bent, kan ik niet beweren. Onbenullig mag ik je ook niet noemen. Maar beken eens: ben je niet een beetje jaloersch? Als je met mij trouwt, zul je een dokter, een reeder, een bankier moeten missen. Doch je hoeft je aan mij niet te storen... Dat heb ik reeds eerder gedacht, dat jij zoo dom een betere kans uit de weg loopt.

Ze onderbrak me:

- Wou je me graag kwijt zijn...? Leo! wat ben je gemelijk vandaag!

- Volstrekt niet! zei ik. Maar ga je gang, doe je zin toch! Nu is het nog tijd. Ikzelf geef het toe: ik ben je te min. Ik hoor niet thuis in je middenstand,... een stand die me ook niet sympathiek is.

Nu kwam het koel en toornig:

- Als 't je bedoeling is me weer te ergeren, dan zit ik liever elders hoor?

Ik greep de gelegenheid die ze me aanbood:

- Best, kind, best, ik wil je niet langer tot last zijn.

Ik keerde me om en trok huiswaarts. Ik had het weedoend gevoel iets, dat ik liefhad, vernietigd te hebben, en tegelijk juichte er iets in mij.

Ik had bijna de uithoek van het park bereikt, toen ik snelle stappen achter me hoorde. Eensklaps greep ze me bij de arm. Het was Elza. Haar voorhoofd stond in rimpels, de wenkbrauwen bij de neus waren hoog opgetrokken. Haar kin en de onderlip trilden. Ik voelde me bijna aangenaam ontroerd.

- Kom hier, zei ze, kom zitten.

Ze trok me naar een bank toe. Haar toon klonk gebiedend, doch tegelijk gaf hij te verstaan, dat Elza tot elke toegeving in staat zou zijn. Onder tranen en snikken nam ze voor de zooveelste maal hoopvol mijn verzekering aan, dat het voortaan goed zou gaan tusschen ons beiden, dat ik van dag tot dag zou bewijzen hoe onuitsprekelijk ik haar liefhad.

Mijn onverklaarbare kwaadaardigheid werd me een sterk toenemende ziekte. Bij tijden van oprechte voorkomendheid jegens Elza kon ik soms met pijn in het hart denken aan de steeds terugkeerende kwaal die mijn verloofde het leven tot een hel maakte, en waartegen ik graag het geschikte geneesmiddel had aangewend, indien ik het slechts gekend had.

Onvermijdbaar keerde de boosheid weer. De laatste weken volgden de vlagen dicht op elkander. De gedachte aan de hondschheid waarmee ik Elza zoo herhaaldelijk nekte, bracht me, in de korte poozen van vrede en kalmte, bij het voornemen met haar te breken. En toch had ik haar onuitsprekelijk lief... Verscheidene malen ben ik naar haar toegegaan met het inzicht aan onze lijdensgeschiedenis een einde te maken, en telkens week ik van mijn oorspronkelijke bedoeling af.

Waarom toch moest ik haar eerst nog de waan bijbren-

gen, dat ik haar terwille van een andere vrouw de bons zou geven...? Ook die smart heb ik haar niet kunnen sparen.

Een Donderdagavond keerden we met de semi-direkt van acht uur uit Brussel naar Antwerpen terug. We hadden de dag bij een neef van Elza doorgebracht. Ik had me gruwelijk verveeld en verkeerde bij het instappen in een weinig schitterende stemming. In de koupé vond ik het allesbehalve aangenaam, dat Elza me tamelijk bruusk en zwijgzaam - ofschoon zonder wrevelige bijbedoeling - haar paraplu, handtasch en hoed aanreikte, alsof het vanzelf sprak, dat ik die zonder verdere uitleg netjes in het reisnet zou bergen.

Ik klemde mijn kiezen op elkaar, vertrok geen spier van mijn gelaat en deed hetgeen me als plicht werd toegewezen. Ik zette me daarop, zonder een woord te spreken, in een hoek tegenover Elza en verborg haar mijn gezicht achter een wijdgeopende krant. Ik voelde dat ze de verandering in mijn gemoedstoestand had opgemerkt. Verkeerdelijk meende ze, maar liefst te wachten tot het onweer zou overgedreven zijn. Doch toen de trein in Mechelen stopte, wogen de wolken nog even zwart en zwaar in onze koupé. Mijn groeiende boosaardigheid bezwangerde de atmosfeer tusschen Elza en mij. Ik werd gewaar dat een achteloos woord, een onschuldig gebaar van harentwege zou voeren tot een uitzinnige uitbarsting. Ditmaal echter zou het onweer niet als naar gewoonte verloopen.

Daar ging het portier open en Rika Debunne steeg in. Ik kende haar sedert lang als een sympathieke vriendin. Vóór een paar jaren hadden we, buiten alle tragedie om, een flirt, een aangename, schertsende flirt gehad, die geen van ons beiden ernstig had opgenomen. Onze vriendschap was er onaangetast door gebleven. Ik wist dat Elza en Rika, die eveneens met elkaar bevriend waren, elkaar als vriendinnen niet al te goed konden luchten. Niet al te goed... Ik bedoel, dat ze elkaars omgang, elkaars gesprek best konden verdragen. Elza zou zich tegenover mij nooit misprijzend over Rika hebben uitge-

laten. Wist ze in welke speelsche verhouding ik vroeger tot haar gestaan had? Ik weet het niet, maar ik ben geneigd het te gelooven.

Er ontspon zich tusschen Rika en mij een gesprek, waarin ik me opgewekter voordeed, dan ik me werkelijk voelen kon. Geen enkele maal richtte ik het woord tot Elza. Poogde ze van tijd tot tijd een vraag of een opmerking in te lasschen, dan deed ik mijn best om deze te negeeren, of door een achteloos antwoord liet ik er de overtolligheid, de onbelangrijkheid, de onbenulligheid van uitschijnen. Met satanisch genoegen merkte ik op, dat ook Rika geen noemenswaardige moeite aan de dag lei, om haar vriendin in het gesprek te betrekken. Als bij toeval spraken we over óns verleden, ónze vermaken, ónze grappen, ónze gezelschapsreisjes.

In de hoek tegenover mij zat mijn verloofde, teruggedrongen. In het miezerig licht van de koupé stak haar gelaat bijna doodsbleek af tegen het donkerbruine, nu bijna zwarte haar. Ze hield de mond strak gesloten. Van tijd tot tijd zag ik haar op de onderlip bijten. Ze deed blijkbaar moeite om haar smart te verbergen. Enkele malen sloot ze de oogen, waarbij ze de wenkbrauwen zenuwachtig fronste, als wou ze de tranen verduwen die in haar oogen opwelden. Bovendien moest ze nu en dan, wanneer Rika haar even aankeek, de een of andere bewering door een zenuwachtig knikken beamen, of bij een schertsend woord was ze verplicht - om niet te zeer de aandacht op zich te trekken - een glimlach te vertoonen, waarbij ik, me dunkt, haar kin en onderlip zag trillen, alsof ze aan 't schreien zou gaan.

Zonderling: hoewel ik me eenigszins door haar smart verteederd voelde, neigde toch ook de kwaadaardige lust er me toe, diezelfde smart aan te wakkeren, om haar tot op de grens van de verbittering te kunnen genieten. Ik deed mijn best, om onwetend te schijnen van wat er blijkbaar in Elza omging, en mijn belangstelling, mijn jovialiteit, mijn lachende voorkomendheid jegens Rika verdubbelden.

In het station van Antwerpen aangekomen nam ik een licht valies van haar over, terwijl ik mijn verloofde ternauwernood hielp bij het uitstijgen uit de koupé. Op straat wou Rika ons vaarwel zeggen. Ze zou haar mama, welke die avond de vertooning van de Nederlandsche Schouwburg bijwoonde, gaan opzoeken. De Schouwburg was niet ver af, lag slechts een weinig uit de weg, die we naar Elza's woning moesten volgen. Ik stelde voor, Rika tot op haar bestemming te begeleiden. In al haar ergernis, die Elza nochtans voor haar vriendin wenschte te verbergen, gaf ze die enkele minuten nog toe.

Toen de vriendin weg was, wachtte ik op mijn beurt, tot het onweer, waarvan het centrum zich blijkbaar verplaatst had, zou losbarsten. Op het oogenblik dat we van Rika afscheid namen had Elza me losgelaten. Nu, terwijl we zwijgend naast elkaar stapten, kwam het ook niet in me op, haar terug de arm te bieden. Een paar lange minuten zwegen we. Toen bracht ik haar op dreef.

- Nee, zei ik, ditmaal heb ik me niet geamuseerd te Brussel.

- Het tochtje van Mechelen tot Antwerpen heeft je des te beter bevallen, wierp Elza tegen.

- Dat zal ik ook niet loochenen! Wanneer ik na zoo'n dag, een dag die me de keel uithangt, een hartelijk gezicht ontmoet, dan kan ik niet nalaten vroolijk te worden.

- En vriendelijk vooral! kaatste ze terug.

- Hoor eens kindje, antwoordde ik, ik acht het niet uitgesloten dat jij Rika Debunne niet luchten kunt. Ik eerbiedig je meening. Maar voor mezelf eisch ik het recht op, om vriendelijk jegens de menschen te zijn, wanneer dat met mijn gevoelens overeenstemt.

- Best zoo, zei Elza, best, en dan laat je mij,... om die... zottin te amuseeren, maar links liggen. Waarom heb je me dat niet in de trein gezegd, dan hoefde ik jullie niet eens tot aan de Schouwburg te storen. Maar Mijnheer eischt zijn recht op!

- Ja, schreeuwde ik, met een stem die kraakte van moedwil en haat, ik eisch mijn recht op! En als 't me mor-

gen invalt, een andere vriendelijker te bejegenen dan jou, dan zal ik mezelf geen geweld aandoen, weet je?

- Zoo, sprak Elza bijna fluisterend, terwijl ze poogde energisch te zijn, dat is net gesproken, netter dan je daarstraks met me gehandeld hebt. Adieu!

Ik volgde haar niet. Ik liet haar in de waan, dat ik een andere boven haar zou kunnen verkiezen. Terwijl ik huiswaarts keerde, hield ik me bezig met de weedoende vraag, wat voor een mensch ik toch was, waarom ik, bewust van wat ik deed, zooveel leed in het hart van mijn verloofde gebracht had. Ik dacht terug aan de ranseling, de ranseling van mijn zestiende jaar. Had de boosaardigheid, die toen mijn erfdeel werd, alle gevoelens van goedheid verdrongen in mij? Door welke duivel was ik bezeten?

- Neen, schreeuwde ik bijna luidop, heelemaal ben ik nog geen schurk, geen hond! Heelemaal zou ik mijn lieve, mijn goeie Elza niet kapot maken! Ik voelde door en door, dat het uit zou zijn tusschen ons beiden.

- Onverbiddelijk uit! schreeuwde ik luid, dat ik me schaamde voor de donkere boomen van de laan waarlangs ik uitgeput en met een steek in de borst die niet door wilde dringen naar huis toewankelde.

Enkele weken nadien is het einde gekomen, het einde...! Ik weet het wel: er wordt me, en met een hartstochtelijke afschuw voor mijn gedrag, verweten, dat ik Elza had kunnen verhinderen... of erger nog, dat ik het ben, die aan haar leven een einde gemaakt heb. Ik wil niet trachten, mij aan die beschuldiging te onttrekken. Je zult het misschien zonderling, zelfs ontaard van me vinden, dat de behoefte om mijn geweten - ook voor mezelf - rein te wasschen, nooit groot is geweest. De laatste weken van onze verhouding beheerschte mij het durend, doordringend besef van de smart die ik mijn verloofde aandeed. Het lag niet in mijn macht, om in die toestand verandering te brengen. En hoe dan zou ik, met die zekerheid in het hart, op een verbintenis voor het leven met haar zijn ingegaan? Ontegensprekelijk zou het huwelijk haar een hel zijn geworden. Het overkomt me, wanneer

ik alles eenzaam met mezelf overweeg, haar dood als een gelukkig verschijnsel te beschouwen; ik wist hoe terneerdrukkend en verziekend de scheiding op Elza had ingewerkt; en daarom vooral is me, bij het vernemen van haar dood, een zware last van het gemoed weggenomen.

VI
De ranseling

Nu ik rustig tal van gebeurtenissen uit mijn leven in hun samenhang zie, begrijp ik best, waaraan ik de uitbloei van mijn boosaardig plaaginstinkt toeschrijven moet. Ik doel op de ranseling, waarover ik zoo pas gewaagde, de ranseling van mijn zestiende jaar.

Reeds vroeger, vóór ik Elza kende, heeft mijn kwaadaardigheid zich jegens meisjes veropenbaard die minder dan Elza aan me gehecht en ook minder verduldig waren. Ik ben me echter, tijdens die kortstondige flirten, nooit sterk bewust geworden van de onoverwinnelijke neiging, die sedert mijn zestiende jaar op de omstandigheid wachtte om tot uitbarsting te komen.

Nimmer zal ik die dag kunnen vergeten. Het was een dag van de herfst die volgde op het vertrek van Maria Leroux. Wanneer ik je zeg ‘nimmer vergeten’, dan bedoel ik hiermee niet alleen, dat ik nu nog weet dat het een Dinsdag was, waarop me een ware moreele vernietiging ten deel viel, maar wel, dat me van die dag de stemming en de minste gebeurtenissen, als de werkelijkheid zelf, zijn bijgebleven. Ik hoef me van die regenachtige dag slechts de geur van natte kleeren aan onze kapstok op het portaal te binnen te brengen, om als triestige akteur weer het tooneel te herleven dat ik toen onderging.

De avondschemering was gevallen. Ik zat in onze keuken met een boek op mijn schoot te wachten tot Martha het gaslicht zou opsteken. Ik weet nog precies, waarom ik dit toen zelf niet deed. Die avond dreef me niet als ge-

woonlijk het verlangen mijn lektuur te hervatten. Ik verveelde me wel, terwijl ik zat te wachten, maar ook kwelde me nu het vooruitzicht dat - eens het licht ontstoken - de lektuur die avond mijn eenigste verstrooiing zou zijn. Fijne druppeltjes van motregen op de ruiten maakten me die zekerheid bijna pijnlijk. Maanden waren sedert het vertrek van Maria Leroux verloopen, en de eerste, bijna lichamelijke kwelling was geweken. Doch de onrust, die het avontuur met een volwassen vrouw in mij had doen ontstaan, kwam geregeld mijn gemoed bezoeken. Geen dag haast ging voorbij, zonder dat ik sterk werd bewogen door de voorstelling van onmatig genot, een voorstelling waarmee me dunkt de gedachte aan een geweldige, vroegtijdige dood sterk verbonden was. Terwijl ik die avond in het halfduister op de bedruppelde ruit zat te staren, loste zich langzamerhand alle verlangen naar mooie boeken, alle zucht naar roem en rijkdom, die ik eens door mijn geestkracht zou verwerven, in een donkere, bijna bloedige begeerte op, die het smachten van mijn wezen tot op de uiterste grens van het leven zou bevredigen.

Toen Martha het gaslicht opstak, zag ik plots weer scherp verlicht mijn geliefde *Reisherinneringen* van Händler. Hoe dikwijls had ik dit boek in lederen band betast met een genoegen, waarin zich trots over mijn toenmalig weten en kunnen mengde. Nu echter ondervond ik bijna een pijnlijke afkeer voor dit werk. Tegelijkertijd had ik het gevoel dat ook hiermee al mijn wetenschappelijke verzuchtingen als vreugdelooze nonsens te veroordeelen waren.

- Weg van hier, weg uit dit hok! dacht ik, terwijl ik lusteloos naar buiten keek.

- Ik heb wat hoofdpijn, loog ik, ik wou wel even buiten loopen.

In de betoning waarmee ik dit zei, drukte zich als 't ware verlangen naar goedkeuring uit. Doch grootmoeder zei:

- Maar Leo, ben je gek! Het giet buiten!

- Moest ik daarvoor licht opsteken? zei Martha.

Ik antwoordde tamelijk norsch en, meer besloten uit koppige tegenstrijdigheid, dan wel omdat ik er werkelijk lust toe had, verliet ik onze woning.

Door de motregen stapte ik naar het midden van de stad toe. Mijn gemelijkheid, die nog toenam, begon zich op mezelf te richten. Hoe kon ik telkens zoo idioot onder de indruk komen van een regen- of maanmelancholie! Wat was ik ten slotte toch een slappe kerel! Meewarig moest ik er uitzien in die natgeworden overjas. Onder de slappe, neerhangende randen van mijn druipende hoed werd ik, om zoo te zeggen, de bleekheid gewaar van mijn ontevreden gelaat. Ik vond mezelf vervallen tot een toestand van schooierig scharesliep en schaamde me over mezelf. Door een nevel die me voor de oogen hing, drong plots de schrijnende herinnering op mij toe van heerlijke uren met Maria Leroux. Maar ik wist al te wel, dat Maria Leroux dood was voor mij. Maria Leroux zelf had ik opgegeven en mezelf met die opoffering verzoend, maar het vage beeld van een mooie, rijpe, overweldigende vrouw leefde voort in mij. Dat beeld, dat mij een beeld van de toekomst bleef, rees stralend in de nevel voor mij. Een wreede begeerte maakte me duizelig. Zou ik niet toespringen op de eerstvolgende vrouw die ik ging ontmoeten?

Ik stapte door de smalle, eenzame Vlierstraat. Heel alleen, een honderdtal meter vóór me, kwam op hetzelfde voetpad een vrouw, een jonge vrouw, meende ik, naar me toe. Er was een verlangen in mij, dat dit vreemde wezen me zou herkennen en lachend groeten. Ik zou haar omhelzen. Waarom zou ik niet op haar toetreden, haar hand grijpen, haar vragen, een oogenblik naar me te luisteren? Ze zou me zeker niet onaardig vinden, flink alvast, minstens verstandig.

Het was werkelijk een jonge, mooi gevormde vrouw. Terwijl ze dichter kwam, kon ik nu en dan haar gelaat onder de op en neer gaande paraplu bemerken. Onder een kortgerand, blauwvilten hoedje kwamen donkere, golvende lokjes te voorschijn, die nattig slierden langs donzige vruchtwangen. Ze was ietwat grooter dan ik. Ik schatte

haar pas de twintig voorbij. De wind die haar tegemoet woei, schaduwde op haar witte regenmantel de ronding van haar borsten en dijen. Het alleenzijn met haar in de ledige, nauwe straat oefende een zonderlinge bekoring uit op mijn geest. In het vertrouwelijk uitzicht van die stille straat, omringd als we waren door zwijgende huizen, scheen zich voor mij de gelegenheid te bieden, die heerlijke verschijning te veroveren. Toen we elkaar tot op een afstand van een tiental passen genaderd waren, doorwoelde me een krankzinnige angst. Zou ik, als een bange stommeling, mijn eenige kans op geluk verspelen? Inderdaad, daar was de zekerheid al dat ik dit doen zou. Mogelijk heeft zich, terwijl ik haar verdwaasd in de stoute, zwart-lachende kijkers staarde, een smachtende trek om mijn mond vertoond. Nu was ze voorbij; ik hoorde nog het ruischen van haar regenmantel. Haar stap klonk voort, al lichter en lichter. Maar werkelijk! werkelijk! ik meende toch duidelijk gezien te hebben dat ze glimlachte! Volstrekt, dat had ze! Ezel die ik was! Van terzij had ze me aangekeken en in haar glimlach had zich - ja, nu herinnerde ik het me duidelijk - een witte tandenrij vertoond. Ezel, ezel die ik was! Met een steenen bakhuis was ik doorgestapt.

Nu zou ze me een tiental meter voorbij zijn. Ik had de moed even om te kijken. Op hetzelfde oogenblik zag ik haar insgelijks het gelaat naar me toekeeren. Ik keek dadelijk vóór me. Ik voelde me blozen, een onrustig geluk doorruischte me. Haar volgen, volgen! dacht ik.

Ik waagde het niet, zoo seffens op mijn passen terug te keeren. Minder opvallend moest ik haar achterna. Even bleef ik wachten vóór de uitstalling van een kruidenierswinkel, een weinig beschaamd met mijn geveinsde belangstelling voor prijzen van suiker, thee en koffie. Toen ik de jonge dame de eerstvolgende dwarsstraat zag inslaan, liep ik snel tot aan de hoek waarachter ze verdwenen was. Op een gladde kelderroostering verloor ik in mijn spoed een oogenblik het evenwicht. Ik sloeg met armen en beenen in 't rond, om een buiteling te vermijden. Die onvrijwillige beweging bracht mij eenigszins tot bedaren, in die zin, dat

ik een oogenblik mijn pogingen om de mooie vrouw te veroveren als dwaasheid bekende. Toch stapte ik verder de hoek om. De jonge dame die nu ginds de straat overstak, scheen mijn aanwezigheid weer opgemerkt te hebben. Ik had gezien, hoe ze me even weer het aangezicht had toegekeerd, doch ik had niet de noodige tegenwoordigheid van geest gehad, om haar gelaatsuitdrukking op te nemen.

In de eerstvolgende straat links stond ze te kijken voor een witgoedhandel. Ik bleef op hetzelfde voetpad, op minstens dertig meter afstand eerbiedig wachten, vóór het raam van een fotograaf. Van tijd tot tijd waagde ik het haar een blik toe te werpen. Een paar malen keken we elkaar toevallig in het gelaat. Mijn hart bonsde. In mijn binnenste trachtte ik de vraag te beslechten, of ik naar haar zou toegaan. Toen de inwendige strijd was uitgevochten en mijn besluit vaststond haar te spreken, bemerkte ik, dat ze haar weg reeds vervolgd had. In een oogwenk verloor ik al mijn verzamelde moed. Het spelletje zelf gaf ik niet op. De jonge dame scheen op de hoogte te zijn van mijn voornemen, ook van de moeite die 't me kostte dit ten uitvoer te brengen. Een oogenblik geloofde ik, dat ze me weer glimlachend had aangekeken, doch de afstand die me van haar scheidde, gaf me daaromtrent geen volstrekte zekerheid.

Op de hoek van de S... en R... straten bleef ze lang wachten. Al heeter brandde het verlangen in mij, een einde te maken aan mijn ondraaglijke toestand. Ik moest toch, ik moest naar haar toe; het was duidelijk dat ik me moest haasten. Niet lang meer zou ze daar in de regen op me staan wachten. Nu reeds zou ze dit als een vernedering, als een beleediging aanvoelen. In een weerspiegelende winkelruit bespiedde ik haar energisch en lenig bewegen. Bij poozen, wanneer ze de regenscherm laag tegen de wind in hield, sloeg even het boord van haar mantel boven een gaafgeschelpte knie, waaronder de kous teeder en zinnelijk rimpelde. Enkele seconden onderging ik de gracie van haar kiesch, gemeten en toch verleidelijk gaan en komen. De wellustige straling, die haar wezen van verre op me

uitoefende, scheen doodelijk in te werken op de moed die ik noodig had, om vreugdig en bewust op de bekoring toe te gaan. Nog had ik niet alle hoop opgegeven, toen ik haar langzaam achter de hoek zag verdwijnen. Opschrikkend uit mijn onrustige, kwellende droomerij keerde ik me om. Nogmaals was ik bereid de bloode achtervolging voort te zetten. Mijn wanhopige begeerte was grooter dan de vrees me belachelijk te maken.

Bij hetgeen toen opeens gebeurde, keerde ik ontsteld naar het winkelraam terug. Ofschoon mijn hart van schaamte en verbijstering begon te jagen, ging mijn belangstelling mechanisch als 't ware, nu niet naar haar beeld in de ruit, doch naar de jassen en kleerstoffen die voor me uitgestald lagen. Ik zorgde er voor, de vrouw niet in mijn gezichtsveld te krijgen. Hoe gaarne had ik me, achter het doorschijnend glas, onzichtbaar willen maken voor het spiegelbeeld, dat ik zelf niet zien wilde, maar dat zich vóór mij in de uitstalling bewoog!

In gezelschap van een man, die ze blijkbaar had opgewacht, was ze terug van achter de hoek te voorschijn gekomen. Een minuut lang hoorde ik achter mijn rug praten en gichelen aan de overkant van de straat. Dan kwamen stappen, zware stappen op me toe. Men klopte me opeens, als 't ware vriendschappelijk, op de schouder. Ik keek om. Daar vóór me stond een flinke jonge man van bij de dertig, een opgekleed werkgezel, meende ik. Grof, en vanuit de hoogte, vroeg hij naar mijn leeftijd. De vrouw stond aan de overkant te wachten. In haar bijzijn wou ik me zeker niet als een schaap gedragen.

- Waarom zou je dat interesseeren? vroeg ik. Ik slaagde er niet in, het trillen van mijn stem geheel te onderdrukken.

- Dan zeg ik je meteen, wanneer je je plechtige Kommunie moogt doen! was het antwoord.

Toen ik droogjes informeerde, of hij de pastoor van deze parochie was, kreeg ik een paar muilperen, waarvan ik een half uur later nog de jeukende warmte op mijn wangen gewaar werd. Na mijn bittere ontgoocheling was die hand-

tastelijkheid er niet toe noodig geweest, om me op te winden tot een toestand van inwendig krieuwelende woede. Noch min, noch meer dan het verlangen had ik, die man te vernietigen. Uitzinnig richtte ik een vuistslag naar zijn aangezicht. Mijn tegenstander had me echter bij de pols gevat en wrong die, dat ik het lichaam van pijn naar de grond toeboog. Tegelijk was ik een paar meter binnen de inrijpoort van een zagerij, naast het kleergoedmagazijn, gesleurd. Ik onderging daar een staaltje van lenigheid en kracht, zooals ik ze nooit bij een volwassene vermoed had. Hij plaatste een voet op een boomstam die daar langs een muur lag. Ikzelf kwam als een schooljongen met mijn buik op zijn dij te liggen, terwijl hij me met de linkerhand achter mijn rug de beide polsen omklemde en met zijn rechter een beleedigende ranseling toediende.

Wringen en spartelen kon me weinig baten. Het denkbeeld beheerschte me, die man zoo seffens naar de keel te vliegen, mijn vingers in zijn vleesch te haken. Voorzeker, hij zou me slachten, me dooden; maar dat ten minste: tot in de dood zou ik me als een beest aan hem vasthechten.

- Toe Jean, het is genoeg nu, hij zal nu zeker wel geleerd zijn, hoorde ik zeggen. De vrouw was naderbij gekomen. Haar stem klonk schel en haar tongval was van het gemeenste allooi.

Jean liet me los, doch toen ik mijn uitzinnig plan ten uitvoer wou brengen, kreeg hij me nogmaals bij de arm te pakken en met een krachtige zwaai kwam ik op handen en knieën op het gaanpad terecht. Bij een tweede bestorming die ik waagde, liet de man die behendig opzij sprong, me struikelen over zijn voet, zoodat ik met het voorhoofd op een van de kantige steenen paaltjes aan weerszijden van de inrijpoort terecht kwam. Haast bleef ik bewusteloos liggen. Enkele seconden vocht ik tegen de behoefte, om voor goed de oogen te sluiten. Ik had de vrouw hooren gillen:

- Jean!...

Mijn haat was gebroken. Ik schreide in stilte. Bloed liep me van het voorhoofd langs de wenkbrauw over mijn wang. Ik voelde me verteederd over mezelf. De man

kwam me overeind helpen en ik had niet de minste neiging om hem af te weren.

- Kom, ga naar huis! hoorde ik hem herhaaldelijk zeggen.

Ik knikte, gewillig. Men zette mijn hoed op mijn hoofd. Toen ik de inrijpoort enkele passen voorbij was, trokken de twee verder door. Bleek en zwijmelend, mijn zakdoek tegen het voorhoofd gedrukt, trad ik ten slotte onze keuken binnen. De ontstelde gelaatsuitdrukking van grootmoeder en Martha ontroerde me zoodanig, dat ik alle beheersching over mezelf verloor en in hevig snikken uitbarstte. Intusschen poogde ik hen te doen gelooven aan een eenvoudige val waarbij ik me verwond had. Op hun bezorgde gezichten las ik echter de verdenking dat ik de waarheid niet vertelde. Mijn zenuwachtige ontreddering weerhield hen, me verder met vragen te kwellen. Die avond, ook de volgende dag nog, doordrong mij het gevoel, alsof ik in mezelf gedood was geworden. Alles in mij, wat tot voorwerp van mijn sympathie, mijn eigenliefde, mijn eerzucht gegroeid was, scheen door de ranseling vernietigd te zijn. Eerst dagen daarna bezat ik weer genoeg macht over mezelf, om mijn geest te onttrekken aan de moordende koncentratie, waarvan dit pasgeleden avontuur het middelpunt was. Als vroeger was ik in staat, mij terug in een boek te verdiepen; doch tegelijk was een begeerte in mij ontwaakt, waarvan me de heete bruising in mijn hoofd en mijn borst weken lang bijbleef: de begeerte, eens de mooiste vrouw ter wereld te bezitten, om haar de nagels van mijn drift en mijn haat in het naakte lijf te slaan.

R. BERGHEN

(Slot volgt)

De Keerzijde

Lichte stijging van den kostprijs der vrijheid

Waarde Marsman,

Indien gij opgemerkt hebt dat mijn naam niet voorkomt op de lange lijst van letterkundigen, die bij de Maatschappij geprotesteerd hebben tegen het incident, dat naar u wordt genoemd, zult gij u misschien wel afgevraagd hebben, waarom mijn naam er niet bij kon, als er toch reeds negentig waren en waarom ik de kans, ook eens met negentig te zijn, niet snel heb gegrepen. Dat ligt eenvoudig aan een vergetelheid, meen ik toch, van de protestcommissie. Ik had haar nl. geschreven dat ik gaarne meeprotesteerde, maar niet akkoord ging met den slotzin van het protest. De commissie antwoordde dat zij, zonder tegenbericht, mijn naam zou gebruiken, hetgeen zij niet gedaan heeft, al heb ik geen tegenbericht gestuurd. Dit alles is volkomen onbelangrijk, in uw oogen zooals in de mijne.

In het protest verklaarde men zich van meening, dat uw uitsluiting een bedreiging was voor de vrijheid van het woord, die vooral in dezen tijd moet beschermd worden. Hiermede ben ik het volstrekt niet eens.

Ik zal er wel niet van verdacht worden, het geringe greintje geestelijke vrijheid, dat wij naïevelijk meenen te bezitten, te willen van de hand doen, het deponeerend voor de voeten van om 't even welken gezalfde, die zich niet vrij kan voelen zoolang de anderen het zijn. Ik meen een beetje op de hoogte te zijn van de prijzen die men den dag van vandaag moet besteden om dat mosterdzaadje, dat nooit een boom wordt, te bezitten. Ik meen, waarde Marsman, er den prijs voor te hebben gegeven die mij gevraagd werd, zonder een stuiver af te dingen en steeds bereid in de toekomst nog hooger te gaan.

Maar gij, ik en het handvol andere fanatici, die rücksichtlos tot die zware uitgave besluiten, wij koopen er niets anders mee dan het paar vierkante meter terrein, die een man noodig heeft om man te zijn, zichzelven niet te moeten verachten, niet te verliezen dat gevoel van waardigheid, dat van Malraux eindelijk een naam heeft gekregen. Wij koopen geen asylrecht, geen onaanraakbaarheid. Wij koopen onze eigen vrijheid en niet de vrijheid der anderen, opdat zij ons niet aandoen wat wij hen aandoen, te pas of te onpas. Wij zouden ons eerder vernederd voelen dan trotsch, over een vrijheid, die anderen zou verbieden ons te deren. Wanneer wij slechts de handen vrij hebben, staan wij onzen man en verzoeken de anderen ons alstublieft niet te ontzien.

Mij hindert een nieuw gekwijl, dat de vrijheid bedreigd acht, waar een man slechts opgeroepen wordt om de gevolgen van zijn daden

te dragen en zijn volle verantwoordelijkheid op te nemen. Het geeft mij den indruk met lieden te doen te hebben, die niet meer dapper zullen zijn, van zoodra zij weten dat men hun iets zal doen. Ik wil tot dezulken niet behooren. Sedert de dagen van Socrates, een die wij ook gaarne bij de onzen zouden rekenen, krioelt het in ons vak van staats- en andere gevaarlijken, veroordeelden, bannelingen, ketters, brandstapelbrandstof, gebroodroofden, die wisten hoe duur de geestelijke vrijheid te staan komt en er niet voor terugdeinsden. Ik ben zeer gehecht aan deze traditie in onze familie. Indien wij wat beter behandeld worden, dan is het slechts ten deele omdat ons wat ruimere vrijheid toegemeten wordt, maar voor het overige deel, helaas, omdat wij minder vrijheid nemen, braver zijn, tammer. Wanneer de heer Coenen schrijft, dat de literatoren nu niet meer zoo licht zullen spotten met de oude Leidsche tante, ‘want er valt van te erven’, schaam ik mij een beetje, schaam ik mij diep. Helaas, ik kan niet vastelijk genoeg meer gelooven in de kwaliteit van onze pennebroeders, om hem ongelijk te geven. De vulgariteit haalt ons vak en ons gild naar omlaag.

Uw geval, waarde Marsman, heeft in het geheel niets te maken met de vrijheidsberoovingen in Italië, Duitschland en Rusland. Daar is de vrijheid opgeheven. Indien uw geval symptomatisch ware, zou men hoogstens kunnen vaststellen, dat op de Nederlandsche markt de vrijheid ietwat duurder geworden is.

Indien gij in een gedicht of prozastuk uwe koningin beleedigd hadt, zou u terecht een decoratie geweigerd worden en het zou, in dat geval, voor u eervoller zijn ze niet te krijgen, dan ze te aanvaarden. Gij hebt de Maatschappij beleedigd. En degelijk. Het zou, vanwege de Maatschappij, een erkenning zijn, dat een beleediging van u werkelijk een beleediging is, indien zij op u daarvoor een ‘strafmaatregel’ toepaste. Gij zijt niet iemand die alleen slaat wie niet terugslaat. Gij zijt ook mans genoeg om de gevolgen van uw daden te dragen. Uw vrijheid zou u daardoor in geenen deele benomen worden, niet eens zou zij gekrenkt zijn. Alleen de geestelijk reeds van tevoren onvrijen, de lafaards, zouden zich daarna minder vrij voelen. Van dat soort zijt gij niet, ik weet het zeker.

Ik ben dan ook om uw vrijheid geen oogenblik bekommerd geweest en ik wilde met mijn protest niet gaarne ter hulp snellen aan de onwaardigen, die, door uw voorbeeld geleerd, voortaan hun gevaarloos woordje tienmaal zullen omdraaien eer zij het loslaten. Mochten zij zich zoo geterroriseerd voelen, dat zij er nooit meer een durven uitbrengen, opdat alleen nog spreken de van binnen brandenden, voor wie ‘de steenen zouden roepen indien zij zwegen’.

Ik had slechts willen protesteeren tegen de krenterige bekrompenheid van het wraakje dat de Maatschappij op u genomen heeft, tegen haar bestraffen van uw polemische manieren, waar zij uw

poëtische verdiensten had te erkennen, tegen het niet uitvoeren van een opdracht in den geest van haren opdrachtgever.

Omtrent uw vrijheid, waarde Marsman, bedreigd of niet bedreigd, blijf ik volledig gerust. Ik acht u en haar te hoog, om ook maar te durven denken dat een van u beiden mijn bijstand noodig hebben. Deswege blijf ik dan ook steeds uw verkleefde

G.W.

Nederland

De Dialektiek van de Vooruitgang

Bijdrage tot het ontwikkelings- en ondergangsbegrip in de geschiedenis

De weg naar het licht is een opeenvolging van verbroken evenwichten.

I. *Begripsbepaling*

Elke poging tot geschieds*chrijving*, d.i. tot een, hoe dan ook, selekteren uìt, en begrijpend samenvatten vàn de oneindige en oneindig-gekompliceerde hoeveelheid feiten, waaruit ook het kleinste historische objekt bestaat, stelt het subjekt, dat haar onderneemt, voor het probleem van de wijze waaròp en de mate waarìn wetmatigheid en toeval der plaatsgrijpende gebeurtenissen, gedetermineerdheid en vrij initiatief der handelende personen daarbij zijn vermengd en het produkt dier vermenging bepalen. Vergun mij, die vermenging van wetmatigheid en toeval, gedetermineerdheid en initiatief uit te drukken in een beeld, dat, zo het de verwikkelde werkelijkheid ook al te zeer vereenvoudigt, mij toch toeschijnt er in wezen genoeg mee overeen te stemmen om haar geen geweld aan te doen en tegelijk mijn bedoeling, juist door die vereenvoudiging, duidelijk te maken. Denken wij ons daartoe de wereld als een biljart en de geschiedenis als het spel, dat daarop gespeeld wordt. Niemand zal ontkennen, dat, eenmaal de stoot gedaan, de toestand van de queue, het laken, de banden en de ballen, strikt wetmatig, de uitslag van de stoot zullen bepalen. Maar evenmin zal iemand, die wel eens een queue in zijn handen gehad heeft, ontkennen, dat die wetmatigheid weliswaar erkend en, in theorie, zelfs gekend kan worden, maar dat het aantal caramboles toch wel mede afhankelijk is van de manier waarop gestoten werd! Voor het pragmatische denken schijnt zelfs alleen de stoot beslissend. Het variabele element - de stoot - trekt alle aandacht

tot zich met verwaarlozing van het konstante - de wijze waarop de ballen, in verband met de toestand van het biljart, op de stoot reageren. Een dieper inzicht ontdekt de gebondenheid van den speler aan de toestand van het materiaal, waarmee hij speelt, maar de ervaren biljarter zal bovendien nog beseffen, dat er ook in de schijnbare willekeur van zijn stoot wetmatigheden schuilen: zijn kunde van altijd en zijn dispositie van het ogenblik, waaraan hij zich niet onttrekken kan niet alleen, maar die hij als goed speler zelfs gewoon zal zijn, in de intuïtieve berekening van zijn stoot op te nemen. In één formule gebracht, kan men het zó zeggen: het vrije initiatief voor de stoot vooronderstelt de gebondenheid van den speler aan zichzelf en zijn omgeving (in de ruimste zin genomen) en omgekeerd is in de wetmatigheid, waarmee de ballen hun loop nemen, hot vrije initiatief van de stoot voorondersteld. Zo vormen ook de beide elementen: toeval en gedetermineerdheid in het historisch proces een onverbrekelijke eenheid-van-tegendelen, die men aldus kan omschrijven: de mensen maken hun geschiedenis zelf, maar in een bepaald, hen bepalend milieu op de grondslag van aanwezige, feitelijke verhoudingen [1)].

Als deze vergelijking van de historie met het biljartspel op het stuk der onscheidbare vermenging van wetmatigheid en willekeur in wezen juist is, dan is het duidelijk, dat wij niet de mening van de meeste vakhistorici kunnen delen, die bij hun geschiedbeschouwing alle licht op de spelers werpen en de loop van de ballen in donker laten. Hangen niet, integendeel, de lampen boven het biljart, waarop zij het volle licht werpen, om de spelers in donker te laten? Natuurlijk, het is - om nog even bij ons beeld te blijven - veel gemakkelijker, de overwinning van speler A te ‘verklaren’ uit het feit, dat hij zo'n bovenste-best biljarter is, dan stoot voor stoot te berekenen, hoe die, zó toegebracht, tot zulke resultaten moest leiden, maar het is

1) Fr. Engels in een brief van 1894, opgenomen in het bundeltje *Über historischen Materialismus* II, S. 151.

bij dit eenvoudige voorbeeld tevens evident, dat men niets heeft *verklaard,* als men op die gemakkelijke manier konstateert, dat A het gewonnen heeft, omdat hij zo goed biljartte. En toch doen die historici, die, zeg, Napoleons successen ‘verklaren’ uit zijn faculteiten als strateeg en politicus in wezen niets anders dan het konstateren van zo'n tautologie. En juist *deze* historici, die dat het meeste doen, hebben het minste recht om verwijten te richten tot de ‘vie romancée’, die deze fout slechts op de spits drijft - maar er tenminste iets anders voor in de plaats geeft.

Het opsporen van de ‘konstanten’ in het historisch gebeuren, wel verre dus van slechts een spel te zijn voor bespiegelende geesten, dient veeleer als eerste voorwaarde gesteld te worden voor elken beoefenaar van de geschiedenis, wiens eerzucht verder reikt dan het filologischnauwkeurig uitgeven van bronnenmateriaal.

Dit ter rechtvaardiging van het volgende, dat zo een pogen tot het opsporen van een bepaalde historische ‘konstante’ wil zijn. Doch alvorens tot de uiteenzetting daarvan over te gaan, komt me een nadere beschouwing van de beide in de titel gebruikte begrippen noodzakelijk voor, want het behoeft wel geen betoog, dat een geschiedbeschouwing, die het standpunt van de primitieve ervaring verlaat met een hantering van de primitieve ervaringsbegrippen niet kan volstaan en allereerst behoefte heeft aan een zo scherp mogelijke objekts- en begripsbepaling.

Allereerst dan na deze opmerkingen over het begrip *wetmatigheid* in de geschiedenis, dat zijn schijn van mindere strengheid dan in de natuurwetenschap waarschijnlijk slechts wekt door de nog grotere gekompliceerdheid en daarom geringere overzichtelijkheid in het historisch gebeuren, een nadere bepaling van het begrip *dialektiek* in zijn toepassing op historische verschijnselen.

Als halfwas had ik een eigen ‘filosofie’ of althans iets wat ik daarvoor hield en waarop ik daarom tamelijk trots was. Zij kwam hierop neer, dat de ervaring en de veralgemening daarvan door nadenken erover mij geleerd had,

dat iets, oppervlakkig beschouwd, waar kon zijn, bij nadere twijfel onwaar bleek, om bij nog dieper onderzoek weer waar te blijken. Ik noemde dat de ‘kwadraatfilosofie’, omdat ik besefte, dat die laatste waarheid, die door de ontkenning was heengegaan, van een ander gehalte en a.h.w. van een hogere potentie was dan de oorspronkelijke. Later heb ik begrepen, dat deze ‘kwadraatfilosofie’, die ik voor mijn eigen vinding hield, niets anders geweest kan zijn dan een in mijn geest overgewaaid vermoeden van het dialektiek-beginsel. Hoe weet ik niet, of het moeten dan natrillingen geweest zijn van het op school gehoorde over Zeno en Heraklitus en van de lektuur der z.g. dialektische dialogen van Plato. Hegel althans was destijds niet meer dan een naam voor mij en Marx zelfs dat niet. Toch schrijf ik aan deze vroege ervaring het feit toe, dat ik het begrip op een eigen manier ben gaan hanteren en aan die vertrouwdheid weer dat andere, dat ik een opzettelijke studie ervan uit de weg ging, hetgeen op zijn beurt weer tot gevolg had, dat men mij juist naar aanleiding van de straks volgende uiteenzetting verwijten kon, het begrip: dialektiek niet Hegels-korrekt te gebruiken - dit zelf ook, tussen twee haakjes, een voorbeeld in het klein van wat ik straks in het groot zal betogen, dat een voorsprong op een bepaald moment en onder bepaalde omstandigheden tot rem wordt en in achterstand omslaat.

Een levend individu intussen, dat zijn stut en steun in dit ondermaanse niet zoekt in de starheid van het standpunt, dat hij eenmaal ingenomen heeft, is gelukkiger dan een historisch verschijnsel. Op de in achterstand omgeslagen voorsprong is bij dit laatste geen ontwikkeling naar een volgende voorsprong meer mogelijk - dat immers is het wezen van het begrip: tijd in zijn historisch aspekt. Voor mij daarentegen was het niet alleen mogelijk, maar zelfs plicht in een nadere studie van het begrip dialektiek mijn oorspronkelijke waarheid door de twijfel eraan heen te voeren naar een waarheid van hogere potentie. Ik was verplicht mijn tot achterstand geworden voorsprong in te halen en zo mogelijk in een nieuwe voorsprong om te zet-

ten. De poging daartoe bied ik in dit essay den lezer ter overweging aan met alle bescheidenheid, die den niet-vakfilosoof betaamt.

Het bijzondere van Hegel, van wien, gelijk bekend, het begrip dialektiek in zijn moderne gedaante stamt, bestaat hierin, dat, terwijl de menselijke ervaring steeds weer op ongerijmdheden en tegenstellingen stuk, deze sommige denkers tot sceptici en agnosten gemaakt hebben, andere hebben doen zoeken naar een terrein buiten de ervaring, waar die ongerijmdheden en tegenstellingen niet zouden bestaan - Hegel daarentegen ze juist gebruikt heeft als middel tot begrijpen. ‘De tegenstelling is het verder-brengende’ heeft hij geschreven, en hij bedoelde daarmee, dat alle denken en dingen zich in de vorm van tegenstellingen ontwikkelen. Laten we ook dit, evenals de wetmatigheid zoeven, aan een voorbeeld uit de praktijk duidelijk maken en nemen we de mode, b.v. die van de korte rokken. Het typische van een nieuwe mode is haar niet-algemeen zijn. De eerste vrouwen, die de mode der korte rokken lanceerden, deden dat om zich te onderscheiden van de vele, die nog lange rokken droegen. Naarmate de mode der korte rokken echter zich begon te verspreiden, moest zij haar karakter van bijzonderheid inboeten. Zij ontwikkelde tegelijk met zichzelf - haar bijzonderheid - haar tegenstelling - haar algemeenheid. Juist de tegenstelling - de algemeenheid van de mode der korte rokken - leidde tot het ontstaan van weer een nieuwe mode, die, om weer bijzonder te kunnen zijn tot op zekere hoogte een tegenstelling moest vormen met de algemeen geworden mode der korte rokken en zo ontstond de mode der iets langere rokken.

In deze dialektische gedachtegang is dus verondersteld, dat niets onveranderlijk is dan alleen het feit, dat alles verandert en de wijze waarop alles verandert, ziet Hegel zó, dat elk ontwikkelingsproces hierin bestaat, dat elk begrip of ding (these) noodwendig door zijn verandering zijn tegenstelling voortbrengt (antithese) en deze tegenstelling, waarin de oorspronkelijke these weliswaar is opge-

heven, maar tegelijk, als tegenstelling, bewaard, weer te zamen met het begrip of ding, waarvan het de tegenstelling vormt, een nieuw ding of begrip (synthese) vormt, dat dan op zijn beurt weer zijn tegenstelling vormt en zo tot in het oneindige.

Bij deze Hegelse ‘drieslag’ zijn twee dingen op te merken, 1o. verwarre men haar niet met de gewone begrippen oorzaak en gevolg, noch met het gewone begrip actie, dat tot reactie leidt, want hoe vaak men deze in de historische literatuur ook tegenkomt, zij zijn geen van beide in hun abstrakte tweezijdigheid in staat ons werkelijk een beeld van het historisch gebeuren in zijn totaliteit en oneindigheid te geven. Het oorzaak-en-gevolg begrip niet, omdat het de wisselwerking ontkent; het aktie-en-reaktie begrip niet, omdat de reaktie van buiten komt, terwijl het typische van de Hegelse dialektiek juist is, dat de these van binnenuit de anti-these ontwikkelt. 2o. is dit soort ontwikkeling geen geleidelijke, maar een schoksgewijze ontwikkeling, waar telkens een langzaam door de ontwikkeling der innerlijke tegenstelling voorbereide omslag op een bepaald moment plotseling uitbreekt. Om zowel die geleidelijke voorontwikkeling der tegenstelling als het plotseling omslaan in zijn tegendeel duidelijk te maken, heeft Boecharin reeds het voorbeeld van het koken van water gebruikt [1)]. De hele tijd, dat wij het water verwarmen tot op 100 graden C. verandert het wel, doordat de deeltjes steeds sneller op en neer gaan dansen, maar het kookt niet en verdampt ook niet. Het blijft water. Is echter het kookpunt bereikt, dan slaat de geleidelijke verandering, die het wezen niet aantastte, plotseling in een het wezen wijzigende verandering over. De tegenstelling, die zich onmiddellijk bij het verwarmingsproces begon te ontwikkelen, heeft zich nu doorgezet. Het water is geen water meer; het is stoom geworden. Met de wijsgerige vakterm heet deze plotselinge wezensverandering het omslaan van de kwantitatieve in de kwalitatieve verandering, van de hoeveelheids- in de hoe-

1) N. Boecharin, *Theorie des historischen Materialismus* 1922 S. 82.

danigheids-verandering, een begrip, dat men zich duidelijk kan maken aan een ander natuurkundig proces, dat van de kristallisatie b.v. van suiker. Wanneer we in een glas water steeds meer suiker werpen - kwantitatieve verandering - dan raakt op één bepaald moment de oplossing verzadigd en gaat de suiker kristallen vormen - kwalitatieve verandering.

Om begrijpelijk te blijven, hebben wij hier drie eenvoudige voorbeelden genoemd, maar in alle drie ontbreekt nog een noodzakelijk element: dit nl., dat bij Hegel de synthese, de derde faze, de tegenstelling van de tegenstelling of de negatie der negatie, zoals hij het noemde, een *hogere* vorm betekent dan de oorspronkelijke these. Het is duidelijk, dat juist dit element voor hem de eigenlijke ontwikkelingsfactor aanduidt, in de zin van een vooruitgang. 'Sie ist ein neuer Begriff aber der höhere, reichere Begriff als der vorhergehende; denn sie ist um dessen Negation oder Entgegengesetztes reicher geworden, enthält ihn also, aber auch mehr als ihn und ist die Einheit seiner und seines Entgegengesetzten' [1].

Wien het begrip, dat iets zichzelf en *tegelijk* zijn tegengestelde is, niet onmiddellijk aanspreekt, die trachte het zich duidelijk te maken door het besef, dat een analoge wet als die van de 'ondoordringbaarheid der stof' voor het geestelijke niet geldt. Voor een kind, dat met een stoof treintje speelt *is* de stoof een trein en *tegelijk* toch ook *niet*. Iemand, die aan vervolgingswaan lijdt, meent *inderdaad*, dat zijn omgeving hem vergiftigen wil, maar *tegelijk* gelooft hij het toch ook weer *niet*. En dat dit begrip van de 'eenheid van tegendelen' geen filosofische hokuspokus, maar begrepen ervaring is, bewijst afdoende het feit, dat

1) Jubiläumausgabe, ed. Glockner, Bd. IV S. 51. Dezelfde Glockner is bezig aan een Hegel-Lexikon, dat als 23ste deel van zijn Hegel-editie verschijnt en waarvan tot nog toe 3 afleveringen zijn verschenen; in de laatste vindt men alle plaatsen bij Hegel, die over dialektiek handelen òf geciteerd òf opgesomd. Glockner's lexikon is een van die apparaten der moderne wetenschap, die de grote voorgangers der mensheid onsterfelijk maken en, ook dit een voorbeeld der dialektische ontwikkeling, tegelijk - doden, inzover nl., dat zij de Hegelstudie vergemakkelijken, maar den haastigen studiosus dus ook veroorloven Hegels werk te leren kennen zonder het zelf te lezen.

de volkswijsheid het in sommige spreekwoorden allang vóór Hegel heeft neergelegd; b.v. *summa lex - summa injuria* en anderen, waarvan Hegel zelf reeds een reeks voorbeelden gegeven heeft.

Dit dialektisch inzicht is door Marx, die zijn leerling was, van Hegel overgenomen. Maar niet ongewijzigd. Evenals Marx en Engels, de eerste door zijn journalistieke ervaringen en door de studie van de Franse Revolutie, de tweede door zijn studie van de Engelse industrie en beiden door die der klassieke ekonomie, de gedachtenwereld van de socialisten vóór hen slechts hebben overgenomen in de vorm van een tegenstelling, door hun kritiek erop [1)], heb ben zij Hegels dialektiek slechts in de vorm van haar tegenstelling toegepast. Een tegenstelling, die verband houdt met hun verschillend objekt van studie. Voor Hegel toch, die een idealistisch filosoof was, d.w.z. voor wien het denken, het bewustzijn, primair was, gold deze dialektiek in de eerste plaats als een ontdekking van de bewegingswetten van het geestelijke, ook al zegt hij ergens, dat het dialektische 'überhaupt das Princip aller Bewegung, alles Lebens und aller Bethätigung in der Wirklichkeit' is [2)]. Voor Marx, die zich mede aan de hand van de materialistische Hegel-kritiek van Ludwig Feuerbach, tot materialist ontwikkelde, voor wien de materie primair was, gold de dialektiek in de eerste plaats als middel om de processen in de maatschappij te begrijpen. Met Marx' eigen woorden: 'Zij (de dialektiek) staat bij hem (Hegel) op de kop, men moet haar omkeren om de rationele kern in de mystieke bolster te ontdekken' [3)]. Of, wiskunstig uitgedrukt: Marx vermenigvuldigde het Hegelse begrip der dialektiek met - 1, zoals wanneer men b.v. een meetkundige figuur vanuit een bepaald punt met - 1 vermenigvuldigt, het produkt dezelfde figuur wordt, maar omge-

1) Zie Romein, *Hoe het Kommunistisch Manifest ontstond* in *De Kommunist,* 1933 blz. 71-80.
2) Dl. VIII S. 190 van de genoemde editie.
3) *Das Kapital* I, nawoord bij de 2de dr. (1873) S. XLV ff. Ook gec. in *Über den Hist. Mat.* II S. 95/96.

keerd. Dezelfde figuur en zeker, wanneer we als symbool van dit denken, dat nooit een objekt, abstrakt, op zichzelf, maar steeds, konkreet, als deel van een geheel beschouwt, zeker wanneer we als symbool van dit totaliteitsdenken, zoals Max Adler het genoemd heeft, de cirkel kiezen, die met - 1 vermenigvuldigd wel 180° gewenteld, doch desondanks zichzelf gebleven is. Voor Marx en Hegel beiden is de dialektiek, om het in Hegels woorden te zeggen, 'die Seele alles wahrhaft wissenschaftlichen Erkennens' [1].

Deze dialektiek, juist omdat zij de 'de ziel van elk wetenschappelijk inzicht' is, is geen heilsleer, die men aannemen of verwerpen kan, maar een denkmethode, die men veroveren moet en die juist daarom van zo onschatbare waarde is. Maar die ook haar gevaren heeft. Er *kan* een spelelement in komen. Hegel zelf heeft daarvoor gewaarschuwd [2], maar hij heeft het niet altijd vermeden, omdat bij den vinder zelf van een dergelijk alomvattend beginsel de neiging wel onbedwingbaar moet zijn, het overal en altijd te betrappen [3]. Ook in het oudste werk van Marx bij den, om zo te zeggen, vóór-Marxistischen Marx ontbreekt dat spelelement niet. 'Ich... *kokettierte* sogar hier und da... mit der ihm (Hegel) eigentümlichen Ausdrucksweise' [4]. Maar terwijl het bij de eigenlijke Hegelianen zó is gaan overwoekeren, dat het hele begrip er door in diskrediet geraakt is, zien we het bij Marx en Engels in hun werk voortdurend afnemen en is er bij hun kongeniale leerlingen, bij Rosa Luxemburg en bij Lenin, geen spoor meer van te ontdekken.

De dialektiek bij Marx-Engels, bij Rosa Luxemburg en Lenin is tegelijk dezelfde als en een andere dan die bij Hegel. Immers niet alleen het objekt van studie der eerstgenoemden was een ander dan bij den laatste, ook hun doelstelling verschilde. Hegel zag het spekulatieve of 'po-

1) Dl. VIII S. 190 van de genoemde editie.
2) B.v. V.S. 344, VIII S. 189 der genoemde uitgave.
3) Vgl. de kritiek van Croce in diens *Lebendiges und Totes in Hegels Philosophie* 1909.
4) Op dezelfde plaats als in noot [3]) op de vorige bladzijde genoemd.

sitiv-vernünftige' denken als eindpunt van een drie-reeks, waarvan het 'verständige' of abstracte denken de eerste, het dialektische of 'negativ-vernünftige' de tweede faze uitmaakte [1]. Voor Marx, Engels en Lenin was het einddoel: de daad, of zoals de eerste het in 1845 uitgedrukt heeft in zijn stellingen over Feuerbach: 'Die Philosophen haben die Welt nur verschieden *interpretirt*, es kommt aber darauf an, sie zu *verändern*' [2]. En Marx door zijn handelend denken en Lenin door zijn denkend handelen hebben inderdaad de wereld veranderd. Het kon niet uitblijven dat door dit onderscheid van objekt en doel ook het begrip dialektiek een wijziging onderging, teminder omdat ook zonder dat het begrip voor ons niet meer hetzelfde zou kunnen zijn als het voor Hegel was, omdat voor het dialektisch denken er eigenlijk geen begrip be-*staan* bestaat, omdat bestaan identiek is met veranderen.

Wil men die wijziging onder woorden brengen, dan zou ik het zó willen zeggen: voor een oppervlakkige beschouwing bestaat zij in het opgeven van het spel-element; voor een diepere staat het zó: door Marx en Lenin is het wezen van de dialektiek, als methode van het doorgronden der maatschappelijke verschijnselen, gered door haar als formeel schema op te geven. Het wezen: nl. 1o. de erkenning van de ontwikkeling-door-tegenstellingen, van het relatief karakter van al die tegenstellingen, welk begrip zelf de hele skala van echte tegenstelling tot onderscheid en verschil kan doorlopen. Immers voor de dialektiek is ook het onderscheid tussen absoluut en relatief zelf relatief. 2o. de erkenning van de tripliciteit, maar onder beding, dat niet elke 'these' in de werkelijkheid altijd volledig slaagt in het voortbrengen van zijn 'antithese', hetgeen onder bepaalde omstandigheden kan leiden tot het uitblijven van de 'synthese', die dan ook geen hogere kan zijn. En tenslotte: erkenning van het begrip, dat elk objekt zijn tegenstelling van binnen-uit voortbrengt, maar onder gelijktijdige erken-

1) Bd. III S. 170-171 der genoemde uitgave.
2) Fr. Engels, *Ludwig Feuerbach und der Ausgang der klassischen deutschen Philosophie*, S. 64.

ning, dat het tot op zekere hoogte willekeurig blijft, hoe groot men zijn objekt kiest. Noch het uitblijven van de synthese, noch het ontstaan der antithese buiten de these tast nl. het wezen der dialektiek als historische beschouwingswijze aan. Immers - om met het laatste te beginnen - ook de tegenstelling binnen-buiten is voor het dialektisch begrip niet absoluut. Het geval kan zich voordoen, dat een tegenstelling *binnen* een bepaald systeem ontkiemt, maar zich daar *buiten* ontwikkelt en evenzeer is het mogelijk, dat de tegenstelling *buiten* het systeem ontkiemt, om er dan *binnen* te dringen en het systeem in zijn tegendeel om te zetten. In beide gevallen heeft men te doen met wat men een uitdijende totaliteit in het eerste en een krimpende totaliteit in het tweede geval zou kunnen noemen. Het uitblijven der synthese zonder dat dit het dialektisch beginsel opheft, zou ik aan een voorbeeld uit de recente geschiedenis willen verduidelijken. Werkgever A. heeft een plaats vakant. Werkloze B. biedt zich aan voor ƒ25 per week. Werkloze C., die een pensioen van ƒ15 per week heeft, biedt zich aan voor ƒ15 per week. A. neemt C. 1o. omdat deze hem ƒ10 per week minder kost en 2o. omdat de kans geringer is dat C., die alsdan ƒ30 per week heeft, zich het ontbrekende uit A.'s kas zal verschaffen dan bij B., die maar ƒ25 per week zou gehad hebben. Die laatste overweging speelt een zeer wezenlijke rol, omdat de rechterlijke macht diefstal, die door kennelijk te lage lonen is veroorzaakt, zeer mild beoordeelt niet alleen, maar in de regel ook begeleidt met een standje-op-de-rand-ener-veroordeling van den werkgever, die de indirekte oorzaak van de diefstal is, doordat hij te lage lonen betaalt. Dit hele geval nu kan men in de formule brengen, dat de rechter uit menselijkheid de ekonomische wet, om de grootst mogelijke dienst tegen de laagst mogelijke bezoldiging te verkrijgen ‘negeert’, waarop de ekonomische werkelijkheid weer de mildheid van den rechter ‘negeert’ doordat mede de vrees voor den rechter er A. toe brengt, niet B. die niets heeft aan een weekloon van ƒ25, maar C., die reeds ƒ15 per week had, aan een weekloon van ƒ30 te helpen. Deze for-

mule heeft echter onmiskenbaar iets geforceerds en de ‘negatie der negatie’ levert hier in elk geval geen synthese en zeker geen hogere op. Integendeel. Doch de uitspraak, dat de rechter door zijn aktie tegen de lage lonen - de lage lonen bevordert, is niet alleen juist, maar ook dialektisch en in dat dialektische een zuivere weergave van het hier aangeduide brokje menselijke tragiek, d.i. van een stukje hedendaagse krisis-geschiedenis.

De op zichzelf juiste uitspraak van E.T. Carritt: ‘the trouble with dialectic is that its “moments” (i.c. the stages or elements) are arbitrarly selected’ [1)], mag er daarom niet toe leiden, de dialektiek als verklaringsprinciep op te geven, maar dwingt ons wel tot een voorzichtige formulering, zoals Engels reeds gaf, toen hij schreef: ‘Dialektiek is een beschouwing van de dingen in hun samenhang, hun verknoping, hun beweging, hun ontstaan en vergaan’, waaraan ik nog slechts zou willen toegeven, dat deze beschouwing zich steeds door een element van *verrassing* zal kenmerken, dat verwekt wordt door een voor de ondialektische beschouwing onvermoede kontradiktoire gebondenheid, gelijk in het geval van onzen menslievenden en loondrukkenden rechter.

Dit, niet formeel-schematische, maar, naar het mij toeschijnt, wezenlijke begrip dialektiek, is voor een strenge filosofie misschien onbruikbaar, voor de historie is het onmisbaar; want het is enerzijds strak genoeg om het scherp te scheiden van de uitsluitende oorzaak-en-gevolg-, aktie-en reaktie-geschiedbeschouwing, die, abstrakt, de historische verschijnselen uit het geheel, waaraan zij onlosmakelijk verbonden zijn, isoleert en ze een statisch karakter geeft, dat hun wezen verminkt; anderzijds vaag genoeg om de verwikkelde werkelijkheid geen geweld aan te doen door een schematische konstruktie. Dit begrip dialektiek is het, dat in het historisch materialisme is voorondersteld en waarom terecht de door Engels al wel gebruikte uitdrukking dialektisch materialisme in plaats van historisch ma-

1) *Morals and Politics*, 1935 p. 173.

terialisme in zwang gekomen is. Het dialektisch materialisme is een sleutel op de schatkamer der geschiedenis. Maar - ter vermijding van misverstand zij het hier uitdrukkelijk gezegd: een sleutel, en geen toversleutel, die ook past als men hem verkeerd-om in het slot steekt. Een sleutel, omdat het tegelijk analytisch, want de eenheden in hun tegenstellingen oplossend, synthetisch, want de afzonderlijke verschijnselen in hun verband beschouwend, èn dynamisch, want verandering als het wezen erkennend, is. Het dialektisch materialisme dat daarom alleen ons kan verlossen van een geschiedschrijving, die het klavier der historie bespeelt op de wijze van het onmuzikale kind: met één vinger, noot voor noot en zonder een zweem van vermoeden zelfs van melodie en modulatie.

Hoe wezenlijk de dialektische grondslag voor het marxisme is, blijkt niet alleen hieruit, dat hij ook in de goede en echte marxistische literatuur na Marx en Engels nergens ontbreekt, al is de band met Hegel door de rek van de tijd ook al dunner geworden, maar nog meer hieruit, dat, waar die grondslag wel ontbreekt, d.i. in de kwasi-marxistische literatuur en met name in de opvatting van het marxisme door zijn tegenstanders, dit ontbreken direkt tot een misvatting of zelfs tot een karikatuur ervan leidde. Immers de objekten van Marx' en Engels' studie in de jaren hunner vorming, die wij reeds kort hebben opgesomd [1)], hadden hen tot een maatschappij-beschouwing geleid, die zij buiten Hegel om en in tegenstelling tot hem ontwikkelden en waarvan het meest markante was, dat zij de wijze van voortbrenging der materiële goederen, nodig voor de instandhouding van de mens als individu en als soort, kort gezegd: de produktiewijze, als de eigenlijke motor van al het historisch gebeuren aanzagen. De kwasi-marxistische literatuur en de tegenstanders die bij hun bestrijding van de abstrakte, want isolerende oorzaak-en-gevolg-kijk niet loskwamen, vertekenden bewust of onbewust deze maat-

1) Zie hiervoor blz. 759.

schappij-beschouwing tot de karikatuur, dat voor het marxisme het economische de *oorzaak* was, waarvan al het andere, samen te vatten onder het begrip ‘ideologische bovenbouw’, het *gevolg* zou zijn. En zo kwam men door de on-dialektische opvatting van het marxisme tot een aantal schijnbaar vernietigende bezwaren, die zich in de volgende vier punten laten resumeren: 1o. de ontwikkeling der produktie-krachten is een mechanisch proces, dat zich buiten het menselijk bewustzijn en het menselijk willen voltrekt en het marxisme ontkent derhalve de rol der persoonlijkheid in de geschiedenis, 2o. het marxisme zelf behoort als produkt van het menselijk denken dan evenzeer tot de ideologische bovenbouw en is als zodanig ook slechts een weerspiegeling van bepaalde ekonomische verhoudingen (de vorming van het proletariaat als klasse) en zijn waarheidsgehalte dus niet groter dan van welke theorie ook, 3o. het is onjuist, dat de mensen zich bij hun handelen uitsluitend door ekonomische motieven laten leiden en 4o. Marx geeft geen antwoord op de vraag, welke dan de bewegende oorzaak is, die de ontwikkeling der produktiekrachten haar bepaalde richting geeft.

Elk systeem nu is van buiten-uit aanvechtbaar. Maar van zichzelf uit geeft de historisch enig juiste d.i. dialektische opvatting van het marxisme de volgende antwoorden:

Ten eerste: de ontwikkeling der produktiekrachten is geen mechanisch proces. Reeds in 1846, in een brief aan Annenkow over Proudhon [1)], schreef Marx ‘Het is overbodig er bij te voegen, dat de mensen niet vrij hun produktiekrachten kiezen, want elke produktiekracht is een verworven kracht, het produkt van vroegere *werkzaamheid*’. Uit andere uitlatingen zowel van Marx als Engels is op te maken, dat zij èn de natuurwetenschap (voorzover zij ontdekt en niet filosofeert) èn de techniek nooit tot de ideologische ‘bovenbouw’, maar steeds tot de produktie-krachten hebben gerekend. Elders worden ook het geogra-

1) *Neue Zeit* 31.1 (1913) S. 824.

fisch milieu, het ras en het geweld (de staatsmacht) door hen als ekonomische factoren beschouwd en een wisselwerking van de onderdelen van de ‘bovenbouw’ en van deze op de ekonomische basis aangenomen [1]. Derhalve geen automatische werking van het ekonomische, zodat Engels volkomen konsekwent bleef in het citaat, dat wij hierboven gaven over de mensen, die hun geschiedenis zelf maken [2] en even konsekwent vervolgen kon... ‘feitelijke verhoudingen, waarvan de ekonomische, hoezeer ook door de politieke en ideologische beïnvloed, in laatste instantie beslissend zijn’.

Dat deze ‘ruimere’ opvatting van de marxistische grondgedachte niet, zoals men wel gemeend heeft, een produkt is van Engels' ouderdom, al had hij, toen hij de brieven schreef, waarin deze uitspraken staan, de 70 ook bereikt en overschreden, maar het schijnbare verschil met de formuleringen van hem en Marx uit hun jeugd en rijpheid enkel en alleen teruggaat op de omstandigheid, dat zij aanvankelijk hun mening moesten toespitsen om haar als wapen zo scherp mogelijk te maken, wordt door niets beter bewezen dan hierdoor, dat niemand anders dan Lenin, die ook door zijn ergste vijanden nooit van gematigdheid beticht is, het dialektisch karakter van het historisch materialisme opnieuw begrepen en op de voorgrond geschoven heeft, met al het radikalisme, den Russen in hun aanvaarding of verwerping van Westerse ideeën eigen [3]. Lenin begreep zeer goed, welke waarde de brieven van den ‘ouden’ Engels voor zijn streven hadden, als hij daarin o.a. de uitspraak vond: ‘Oder warum kämpfen wir

1) Brief van Engels aan J. Bloch van 21 Sept. 1890, aan Hans Starkenburg uit 1894 en aan Conrad Schmidt van 27 Okt. 1890. *Über hist. Materialismus* II S. 150 en 145.
2) Zie hiervoor blz. 753.
3) Vgl. voor de historische wortels van dit radikalisme J. Suys, *Leo Sjestow's Protest tegen de Rede,* de intellectueele biografie van een Russisch denker, 1931, blz. 215. Wij noemen hier alleen Lenin, omdat hij de meest markante vertegenwoordiger van deze herleving der dialektiek in het marxisme is. Er zouden echter ook anderen te noemen zijn. Enkele bouwstoffen voor deze ‘receptie’ der dalektiek, die een afzonderlijke studie ruimschoots verdient, bij W. van Ravesteyn, *Het Socialisme aan den vooravond van den wereldoorlog,* 1933.

denn um die politische Diktatur des Proletariats, wenn die politische Macht ökonomisch ohnmächtig ist? Die Gewalt (d.h. die Staatsmacht) ist auch eine ökonomische Potenz!' [1].

Ten tweede: Voor Marx en Engels staat het dialektisch materialisme op één lijn met een natuurwetenschappelijke ontdekking en pretendeert als zodanig een objektieve geldigheid, die de berekening vooraf en de beïnvloeding achteraf van de maatschappelijke verschijnselen mogelijk maakt. Dat de ontdekking ook voor hen pas mogelijk was in de tijd van de opkomst van het proletariaat als klasse, bewijst dus veeleer hun theorie dan dat zij haar omverstoot. De tijdgebondenheid van haar vinding geldt volgens haar immers voor alle wetenschappelijke ontdekkingen, maar sluit ook daar objektieve geldigheid niet uit. Dáárover beslist alleen de evidentie der ervaring. Nooit hebben Marx en Engels dan ook opgehouden een deel van hun tijd te besteden aan het bijhouden van de resultaten der natuurwetenschappelijke ontwikkeling van hun tijd om telkens weer in die ontdekkingen de hunne bewaarheid te vinden [2].

Ten derde: Het dialektisch materialisme beweert niet, dat de mensen zich uitsluitend of zelfs in hoofdzaak door ekonomische motieven laten leiden, slechts dat de werkzaamheid hunner motieven, welke die ook zijn, aan zakelijke, in laatste instantie ekonomische noodzakelijkheden onderworpen zijn.

En het vierde bezwaar tenslotte nl. dat Marx geen antwoord geeft op de vraag, welke dan de bewegende oorzaak is, die de ontwikkeling der produktiekrachten haar bepaalde richting geeft, het laatste en enige bezwaar, dat Erich Brandenburg in de beste bestrijding, die, voorzover ik weet, ooit van het marxisme gegeven is [3], opwerpt en

1) Boven aangehaalde brief aan Conrad Schmidt.
2) Vgl. *Briefwechsel zwischen Marx und Engels* ed. Bebel und Bernstein, 4 dln. en in het bijzonder Engels, *Dialektik und Natur* in Marx-Engels-Archiv II, 1927 S. 117-395.
3) E. Brandenburg, *Die mat. Geschichtsauffassung,* 1919.

onweerlegbaar acht - is van het dialektisch materialisme uit beschouwd zinledig, omdat de ontwikkeling der produktiekrachten samenvalt met de inhoud der geschiedenis en de vraag dus naar de oorzaak der geschiedenis een filosofische vraag is, waarvan de beantwoording buiten de kompetentie niet alleen der geschiedwetenschap, maar zelfs buiten de wetenschap in het algemeen valt.

Toch is het desondanks deze vraag, die voor ons de aanleiding vormt tot een beschouwing over het tweede begrip, in onze titel gebruikt, dat van de *vooruitgang*. Men moge nl., wetenschappelijk gesproken, niet kunnen vragen: wat is de *oorzaak* van de ontwikkeling der produktiekrachten, men kan zeer wel vragen: *op welke wijze* ontwikkelen zij zich, precies, zoals men, wetenschappelijk gesproken, geen antwoord kan geven op de vraag naar het *ontstaan* van het leven, maar wel voortdurend tracht de vraag te beantwoorden: hoe *ontwikkelt* het leven zich?

De mens nu is een deel van de natuur, voorzover hij zich *uit het natuurlijk leven* ontwikkeld heeft en daaraan gebonden blijft, maar tegelijk staat hij tegenover de natuur, voorzover hij zich uit het natuurlijk leven *ontwikkeld* heeft en er van losgekomen is, voorzover hij door zijn intellekt de natuur heeft leren beheersen. En zijn geschiedenis, *de* geschiedenis is geen andere dan de geschiedenis van de verschuiving tussen natuur en mens in de dialektische verhouding, die er van het ontstaan van de mens af tussen beide bestaan heeft. De oorzaak van die verschuiving is de toenemende mate, waarin de laatste de eerste aan zich onderwerpt en leert gebruiken en deze verschuiving kan men derhalve uitdrukken door het begrip: ontwikkeling der produktiekrachten of in ruimste zin genomen, der techniek. Dit is de enige op lange termijn genomen konstante en kwantitatieve vermeerdering, die in de geschiedenis te konstateren en te bewijzen valt. En vooruitgang zou ik derhalve tweeledig willen definiëren: 1o. als de kwantitatieve vermeerdering van de techniek, die op bepaalde momenten en onder bepaalde omstandigheden in een kwaliteitsverschil met een vroegere faze kan omslaan en 2o. in

een kwantitatieve vermeerdering van de beheersing door de mensen van hun eigen verhoudingen - een zeer komplicerende, maar nochtans noodzakelijke aanvulling, omdat het ‘nuttig effekt’ van het beheersen der techniek afhankelijk is van het beheersen van de menselijke verhoudingen in die zin, dat ontbreken van het laatste uiteindelijk het eerste illusoir zou maken. Of, dialektisch uitgedrukt, de technische vooruitgang is de these, die in het niet-slagen der mensen in het beheersen hunner eigen verhoudingen, d.i. in de scheiding van de mensheid in klassen, haar eigen antithese voortbrengt en de synthese is de vooruitgang, zoals zij zich in de werkelijke geschiedenis voordoet. Elke vooruitgangsgedachte, die niet de kwantitatieve vermeerdering der techniek als grondslag aanvaardt, zal nooit de garantie kunnen bieden, dat zij niet met een kringloop te doen heeft, waarbij de hoogst-denkbare trap van beschaving reeds eerder bereikt was, want er bestaat op geen punt der geschiedenis een menselijke gedachte of een menselijk gevoel, die niet vroeger al gedacht en gevoeld waren. En daarom moeten alle ideologische opvattingen van de vooruitgang, eerlijk doorgedacht, altijd belanden en zijn zij ook altijd beland bij het pessimisme van den Prediker ‘dat er niets nieuws onder de zon is’.

Wanneer dus in het volgende van ‘hoger’ en ‘lager’, d.i., in beider relatie, van ‘vooruitgang’ sprake is, dan is aan het ‘hogere’ slechts één kriterium aangelegd, nl.: de ‘hogere’ vorm veronderstelt een grotere produktiekracht, waarbij de beslissing of de produktiekracht groter is door de ervaring wordt uitgemaakt. Het ‘systeem’, dat zich in de praktijk op de duur doorzet, *blijkt* over de grotere produktiekracht te beschikken en dus het hogere te zijn. Nemen we b.v., nog zeer algemeen, de kapitalistische produktiewijze tegenover de praekapitalistische. Welke is de hogere van beide? Men kan zeggen: de kapitalistische produktiewijze maakt de maatschappij als geheel rijker. Dat is onbestrijdbaar. En ik noem haar dus de hogere. Maar men kan ook zeggen: zij maakt een gedeelte, het grootste ge-

deelte van de leden der maatschappij relatief armer en ontneemt dat gedeelte in elk geval de voldoening in haar arbeid. Dat is even onbestrijdbaar. En ik noem derhalve de handwerk-organisatie der produktie, die aan de kapitalistische voorafging, de hogere. Deze hele tegenstrijdigheid is tevens een voorbeeld van de dialektiek die in het begrip vooruitgang opgesloten ligt: de innerlijke tegenstrijdigheid tùssen, maar tegelijk het verbonden zijn vàn technische vooruitgang en het niet-beheersen der menselijke verhoudingen. Aan dit dilemma ontkomt men alleen door te zeggen: ik zie, ik ervaar, dat de kapitalistische produktiewijze overal daar, waar zij met de praekapitalistische in konkurrentie is getreden, heeft overwonnen en dus en louter dáárom noem ik haar de hogere, waarbij men dan slechts heeft te bedenken, dat het 'hoger', zoals ik het hier en verderop gebruik geen zweem zelfs maar van waardering, van een waarde-oordeel, in zich sluit. Maar juist daaróm, meen ik, is dit ervaringskriterium van hoger en lager wetenschappelijk het enig bruikbare.

II. *Uiteenzetting*

Dat de ontwikkelingsgang van de beschaving niet rechtlijnig is, leert reeds de meest oppervlakkige kennis der wereldgeschiedenis. Immers ware dit wél zo, dan zou zij haar hoogste bloei bereikt hebben daar waar zij volgens de tegenwoordige stand van ons weten begonnen is, in de dalen van Nijl, Eufraat en Tigris, Indus, Ganges en Hoangho. Doch reeds den Ouden was de verspringing van kultuurcentra uit eigen ervaring bekend. Zij hebben haar ruw-weg neergelegd in de 'theorie' van de vier wereldrijken, die, gelijk bekend tot aan het einde der middeleeuwen toe de meest gangbare indeling der wereldgeschiedenis gebleven is [1)]. Zelfs de Chinese beschaving, die we

1) E. Bernheim, *Lehrbuch der hist. Methode und der Geschichtsphilosophie,* 1914 S. 71, 74 en 75.

ons het langst als zich op dezelfde plaats uit zichzelf ontwikkelend hebben voorgesteld, blijkt bij nader onderzoek zeer essentiële impulsen uit het Westen te hebben gekregen. Bijna alle, zo niet alle huisdieren en voedselplanten blijken er te zijn ingevoerd en in een van de jongste publikaties over de Chinese Bronstijd lees ik zelfs: 'Of any independent invention of bronze working in China, not the slightest indication has ever come to light; the Chinese Bronze Age appears from the first as a highly developed one. It seems certain, that the Bronze Age civilization as an integrated complex, reached China by way of the Central Asiatic steppe belt' [1].

Nu hiermee ook het laatste voorbeeld ener als autonoom gedachte ontwikkeling is komen te vervallen, dringt zich met vernieuwde hevigheid het probleem van de opkomst en daarmee tevens van het z.g. verval en de ondergang der kulturen aan ons op. Ik zeg: met vernieuwde hevigheid, want naast de verspringing der kulturen, die men in de regel in zijn geheel als feit aanvaardde, heeft de éne zijde daarvan, de 'ondergang' reeds van oudsher het onderwerp van veel historisch onderzoek en vooral van veel historisch raisonnement uitgemaakt. Met name geldt dit voor de ondergang van het Romeinse Rijk. Zózeer zelfs dat 'Der Untergang Roms im abendländischen Denken' op zijn beurt het onderwerp van een samenvattende studie over die ondergangstheoriën heeft kunnen vormen [2].

Sinds een tiental jaren nu is het mij, geloof ik, gelukt in dit verspringings- en ondergangsprobleem een enkele schrede dieper door te dringen dan tot dusver gebeurd is. En wel naar aanleiding van een toevallig feit. Ik was in Londen en daar trof het mij, gewoon als ik was aan de Amsterdamse elektrische straatverlichting, dat de City nog door gas verlicht werd. De eerst opwellende verkla-

1) Carl Whiting Bishop, *The Beginnings of North and South in China* in *Pacific Affairs,* Sept. '34, p. 307 v.v.

2) Walter Rehm, *Der Untergang Roms im abendländischen Denken. Ein Beitrag zur Geschichtsschreibung und zum Dekadenzproblem,* 1930. Door mij bespr. in het *Tijdschrift v. Gesch.* 1930, blz. 390-4.

ring, als zou dit een uiting zijn van Engels konservatisme liet ik weldra varen als irrationeel voor de naar mijn mening juiste, die deze was: dat de kosten, nodig voor omzetting van een zo uitgebreide gasverlichting onder geasfalteerde straten in een elektrische tegen de voordelen dier laatste boven de eerste niet opwogen. En wat leerde mij dit hele geval? Dit: dat de *indertijd* moderne gasverlichting van Londen een belemmering was geworden voor de hyper-moderne elektrische, waartoe een stad als Amsterdam wèl was kunnen overgaan, omdat 1o. zijn gasverlichting nooit zo'n uitgestrekt gebied beslagen had en het 2o. in zijn ouderwetse keienbestrating daarin geen zo ernstige belemmering vond. In algemene formulering was mij dus dit gebleken: dat op een bepaald punt van ontwikkeling de voorlijkheid als rem optrad of nog algemener en paradoxaal toegespitst: *dat in de strijd om de voorrang datgene de beste kansen had, dat het achterlijkst was*.

Aan het voorbeeld, dat ik genoemd heb, hecht ik als zodanig niet meer. Best mogelijk, dat in de jaren van hoogkonjunktuur op mijn bezoek in '24 gevolgd, de Londense graafschapsraad of welke instantie dan ook, toch de gelden voor een omzetting van de gas- in een elektrische verlichting gevonden heeft. Het doet er weinig toe, want ik heb sindsdien niet afgelaten naar algemenere toepassingen van deze hypothese in het verspringings- en ondergangsprobleem te zoeken.

Ik stuitte daarbij echter al spoedig op een moeilijkheid. In het eerste hoofdstuk heb ik uiteengezet, wat ik onder ‘hoger’ en ‘lager’ wens te verstaan. Bij mijn gas-elektriciteit-hypothese leverde dat geen moeilijkheden. Het is duidelijk, dat wij allen de voorkeur zullen geven aan een verlichting, die niet kan uitwaaien en van één of enkele centrale punten uit bediend kan worden boven een die dezelfde voordelen niet of toch in mindere mate heeft. En dus dat deze, technisch kennelijk verdere, overal waar zij met een technisch verouderde in konkurrentie treedt, moet overwinnen. Maar in tal van andere gevallen zou die beslissing niet zo gemakkelijk vallen. Ik begreep daarom,

dat ik voor een verdere toepassing van mijn hypothese allereerst moest zoeken op een gebied, waar de historische ervaring voldoende duidelijk was. En ik vond dat in de krijgsgeschiedenis. Hier immers was de botsing tussen organisatie-vormen geen toeval maar doel, geen ongewilde, maar bewust nagestreefde uitkomst, die zich bovendien eenvoudig in de woorden nederlaag of overwinning liet samenvatten; hier ook waren de verschillende, met elkaar in botsing komende organisatievormen - geen gering voordeel! - betrekkelijk klein, daarom overzichtelijk; en hier ook tenslotte was een gebied waar organisatie zózeer voorwaarde voor sukses was, dat zij steeds bij beide partijen in hoogste potentie aanwezig was.

En inderdaad leverde de krijgsgeschiedenis mij een aantal voorbeelden, waarvan ik de vier voornaamste hier behandelen wil, omdat zij, naar het mij voorkomt, een bevestiging van mijn hypothese inhouden. Het eerste voorbeeld betreft de eeuwenlange strijd tussen de Romeinse legioenen en de Germaanse ‘Schweinsköpfe’. Zolang de antieke geldhuishouding intakt was en dat is in elk geval tot ong. 200, onder de regering van Septimius Severus, waren de Romeinse legioenen ontwijfelbaar superieur. Deze superioriteit berustte echter niet op spierkracht en uithoudingsvermogen, maar op de hogere organisatievorm, die de geldhuishouding mogelijk maakte: op goede bewapening, op discipline, exerceren, goede verzorging, trein en genie. Met het verval van de antieke geldhuishouding, door oorzaken, die we hier niet hebben na te gaan, verviel ook de superioriteit der Romeinse legioenen met het gevolg, dat eerst de halfgeromaniseerde auxilia, vervolgens de in dienst genomen zuivere barbaren en tenslotte de barbaarse vijanden het overwicht kregen met alle gevolgen van wereldhistorische betekenis, die men kent. Wat zien we hier dus? Dit, dunkt mij, dat juist in de hogere organisatievormen der Romeinse legioenen hun potentiële kwetsbaarheid was gelegen, omdat zij, juist door die hogere organisatievormen, zodra de basis daarvoor wegviel, niet in staat bleken terug te vallen op die primitievere militaire organisa-

tie en daarbij passende militaire deugden, waaraan hun vijanden nog niet ontgroeid waren [1].

Het voorbeeld van de Romeinse legioenen toont echter nog slechts de helft van mijn stelling, het toont slechts de onder bepaalde omstandigheden grotere kwetsbaarheid van een hogere organisatievorm aan en de onmogelijkheid om zich van daaruit snel genoeg weer aan een lagere aan te passen en dit nu is wel een der faktoren, die bij het verspringings- en ondergangsprobleem een rol spelen, maar een moment van vooruitgang in de door ons in het eerste hoofdstuk vastgestelde betekenis valt er niet in te onderkennen.

Dat is, dunkt ons, wel het geval met ons tweede voorbeeld, dat aan de middeleeuwse krijgsgeschiedenis ontleend is. Naar aanleiding van en na de slag bij Tours en Poitiers (732) komt het feodale ridderleger op als dan hoogste vorm. Het bloeit met name in Frankrijk. Met zo een leger verovert Willem van Normandië in 1066 Engeland. Door bewuste landsverdeling houdt hij echter zijn baronnen er onder. Maar van deze baronnen, die hij niet tot vorsten worden liet, kon de Engelse koning ook niet verlangen dat zij hem op eigen kosten, voor onbepaalde tijd en met een grote heerban zouden volgen. Het werd spoedig gewoonte, dat de Engelse vazallen slechts 40 dagen op eigen kosten hadden te dienen. Militaire achterlijkheid was hiervan het onvermijdelijk gevolg. Maar het is juist deze achterlijkheid geweest, die de Engelse koningen in hun strijd met de Franse op de duur een, tijdelijke, voorsprong hebben gegeven. Immers de Engelse koning - Hendrik II (1154-1189) als eerste - redt zich door de heffing van het *scutagium,* het schildgeld, een soort belasting waarmee de feodale baronnen, daartoe in staat gesteld door de juist toen weer opkomende geldhuishouding, hun feodale dienstplicht konden afkopen en die den koning in staat stelt daarvoor boogschutters te huren. Het gevaar daarvan voor

1) H. Delbrück, *Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der politischen Geschichte* II S. 210 ff.

hun macht hebben de Engelse baronnen spoedig genoeg ingezien. In het ontwerp der Magna Charta luidt art. 12 dat geen scutagium en geen hulpgeld geheven mag worden ‘nisi per commune consilium regni’, tenzij in met name genoemde bijzondere gevallen. Doch dat de kroon evengoed begreep welk een machtig wapen zij met het scutagium in handen kreeg, bewijst het feit dat bij de definitieve afkondiging der Magna Charta dit art. verdwenen was [1].

Met dit verachte voetvolk, dat, onbeschermd, slechts een pover figuur sloeg vergeleken bij de dappere ridders bedwong Eduard I (1272-1307) eerst de afgelegen berglanden van Wales en Schotland, waar zijn ridders van geen nut waren en vervolgens hielp het Eduard III bij Crécy (1346) aan de overwinning op het voor die tijd voortreffelijkste militaire apparaat, het Franse ridderleger en net zo Hendrik V bij Azincourt (1415).

De slag bij Crézy is voor ons bijzonder typisch. Hier toch betrappen wij het verspringingsproces in zijn psychologische inwerking op de betrokkenen zelf. De Franse koning, die de waarde der boogschutters evengoed begreep als de Engelse, had zijn voorbeeld gevolgd, óók boogschutters gehuurd en deze ook in het eerste gelid opgesteld. Maar den Fransen ridders stond dit niet aan. Zij renden hun eigen hulptroepen overhoop onder het geroep van: ‘komaan, doodt die brutale rekels, die ons de weg versperren’. Doch zij veroorzaakten daarmee slechts hun eigen nederlaag. 1500 Franse ridders verloren er het leven tegen aan Engelse kant 3 en nog 40 boogschutters. Niet de boogschutters, maar hun eigen voortreffelijkheid stond hun in de weg [2].

Nu zou men denken en men heeft het ook gedacht, dat in deze boogschutters, zonder verspringing, de oorsprong der moderne infanterie is te zoeken, die tenslotte overal het ridderleger verslagen heeft. Maar ons derde voorbeeld

1) J. Huizinga, *Het Ontstaan van het Engelsche Parlement in Tien Studiën* blz. 165.

2) Ch. Seignobos, *Le Moyen Age*, 1917[7] p. 288/9.

leert, dat we ook hier nog met een geval van verspringing en zelfs met een zeer treffend, te maken hebben. Het laatmiddeleeuwse leger, naar dit Engelse voorbeeld zich ontwikkelend tot boogschuttersleger met afgezeten ridders ertussen en zelfs gesteund door de eerste artillerie, bereikte zijn hoogtepunt onder Karel den Stoute (1467-77). Maar juist als het op dit hoogtepunt is aangeland, wordt het definitief verslagen door een lagere vorm, die daarmee blijk gaf op de duur de hogere te zijn, door de Zwitserse 'egel', de in een vierkant opgestelde militaire formatie der Zwitserse boeren en burgers - die niets anders is dan de oude Germaanse 'Schweinskopf'. In Schwyz, Uri en Unterwalden toch waren de ekonomische, sociale, politieke en daarom ook de militaire toestanden van het oude Germanië wezenlijk intakt gebleven. Veeteelt op de gemeenschappelijke 'Allmende' was er nog de hoofdzakelijke bron van inkomsten; de 'Gaugenossen' vergaderden er nog gezamenlijk en als zij streden was het in waarheid een 'Volk in Waffen'. Alleen, het wapen was niet meer de primitieve Germaanse speer, maar de lange lans en de hellebaard, beide uitvindingen, die speciaal voor de strijd tegen ridders ontworpen waren en die men daarom ook in het ridderleger zelf onmogelijk had *kunnen* uitvinden. Technisch natuurlijk wel, maar psychologisch niet, want niemand kan er aan meewerken zichzelf overbodig te maken, zomin als hij over zijn eigen schaduw kan springen. Te treffender is dat niet kunnen overgaan tot het nieuwste, omdat men vast zit in het nieuwe, omdat de 'hellebaard' zelf al oeroud is. Reeds de Chou-dynastie in China (1122 v. Chr.-256 n. Chr.) kende haar. In de Chinese uranographie wordt Orion voorgesteld als een krijger, gewapend met een strijdbijl [1)]. Zo vielen eerst de slagen tegen de Habsburgse heersers, Morgarten (1315), Laupen (1339) en Sempach (1386), vervolgens die tegen den Bourgondiër bij Granson en Murten, in het voordeel van de Zwitsers uit en werden zij tot een triomf van boeren, burgers en

1) C.W. Bishop, *a.w.* p. 314 n. 47.

herders over de toenmalige beroepssoldaten [1)]. Van deze slagen dateren de krijgshistorici een nieuw tijdvak, niet van Crécy of Azincourt. En terecht. Burgers hadden eerder tegen ridderlegers gestreden, in de vorm van gewapende gilden, en zij hadden zelfs overwinningen behaald. Frederik Barbarossa had er bij zijn eerste tocht naar Italië van moeten afzien Milaan zelf aan te tasten (1154) en in de beroemde Gulden Sporenslag bij Kortrijk (1302) hadden de Vlaamse gilden zelfs de bloem der Franse ridderschap vernietigd. Maar een nadere analyse dezer gebeurtenissen leert, dat de burger-superioriteit hier nog aan toevallige omstandigheden te wijten is geweest; in het geval van Milaan hieraan, dat de Keizer slechts met 1800 ridders op het krijgstoneel verscheen; bij de Gulden Sporenslag aan het terrein, dat door slagregens voor het ridderleger onbruikbaar geworden was. Hier is sprake van - betrekkelijk - toeval. Maar tussen ons tweede en derde voorbeeld bestaat er inderdaad essentieel verschil. Beide geven een typische verspringing, maar het 2de voorbeeld, dat van den Engelsen koning en zijn boogschutters, wijst toch nog op een dóórontwikkeling binnen het bestaande systeem; daarom konden ook anderen er zich op de duur aan aanpassen en is de 100-jarige oorlog ten slotte toch met een nederlaag van de Engelsen geëindigd; het is evolutionair. Het derde voorbeeld, dat van de Zwitsers, vertoont het begin van een nieuwe ontwikkeling uit een lager systeem, waaraan het hogere zich niet kon aanpassen, maar waarvoor het moest ondergaan; het middeleeuws-moderne moest wijken voor het antieke, dat tegelijk het modernste werd; het is revolutionnair.

JAN ROMEIN

(Slot volgt)

1) H. Delbrück, *a.w.* III S. 563 f.f.

Sterilisatie

I

Zij dorst niet dadelijk naar 't duister af te dalen,
bleef al maar dralen bij het wondende begin,
en dan, wijdloopig, om het duidelijk te verhalen
bleef zij plots steken midden in een zin,

waarin zijn naam toch nog te snel, te onvoorzichtig werd genoemd;
toen sprak zij enkel nog over haar broeder
bereid en fel, en tot in 't schaamtelooze onverbloemd,
- en dieper dan een zuster leek ze mij toen moeder...

II

De jonge Jood: hij had zijn handen uit den arbeid stil zien worden,
en zocht en zwierf, maar leerde, zoeken heeft geen zin,
want voor zijn kracht was er geen doel; en hij verdorde,
toen iedre dag kwam met een eender leeg begin.

Maar op een keer aan tafel werd hij rood, greep naar de schalen,
vernielde ze, sprak dwaze dingen, dokters zeiden, hij is schizofreen,
en dreigden hem, totdat hij werkelijk ging malen;
vrouwen en paarden joegen door zijn droomen heen.

Daar hij geen geld bezat om zijn bewakers mild te stemmen
loerden zij dag en nacht op hun verzonken prooi,
toen hij dit merkte, braken de laatste remmen,
en werd hij vastgebonden in een kooi.

De anderen hebben tranen om zijn heil vergoten,
maar hij verstond te doen, alsof 't hem niet deerde,
toch is hij nog - uit voorzorg - ingespoten,
een weinig tijds, voordat men hem steriliseerde.

III

Thans kan men elken nacht zijn leger hooren kraken,
dan staat hij op en ziet zich in den spiegel naakt,
zijn moeder en zijn zuster blijven waken
dieper dan hij door doodsangst aangeraakt.

Daar blijft hij staan, totdat zijn lijf gaat trillen,
totdat het spiegelglas beschimmelt en beslaat,
totdat zijn vastgesloten mond het eenmaal uit zal gillen,
en zijn verslapte hand het glas aan scherven slaat.

ED. HOORNIK

Maria Concepcion

Ik heb je gekend toen je 32 was. We reden beiden weg uit Spanje. Voor jou was 't het tweede afscheid - het laatste van je geboorteland - voor mij een reis uit vele. Je blauwe koffers stonden in de gang beplakt met etiquetten van twijfelachtige hotels en den ‘Lloyd Norte Alemàn’. Je zat op één en keek uit over het land van Kastilië - voor 't laatst - over de warme geurende pijnboombosschen, over de schapekudden, de herders, de steenen in dorre akkers en de gloeiende zonnige aarde.

Achter je in de coupé zat Don Sallusto grauw en oud en sliep met halfopen mond; voor hem bestonden geen afscheiden meer, misschien had hij ze zelfs nooit gekend. Maar jij - de handen om een knie geslagen, je koel-witte armen op den zwarten rok - keek uit over het land met een vertwijfelde gelatenheid.

Had je willen spreken? zocht je naar woorden om je overvol hart te verlichten; om dit afscheid uit te dooven, te begraven onder een vloed van onverschillige alledaagsche zinnen? Maar zou het zich hebben laten begraven? zouden woorden het niet moeilijker hebben gemaakt? Je zweeg.

Ik stond naast je - en, zooals jij verzonken was in je afscheid, was ik verdiept in jou. Was het een van je tallooze gelijkende zusters, of was je 't zelf die ik jaren geleden in Cadiz had gezien toen je voor 't eerst terug was gekomen over zee?

Ik herinner me je armen. Blanke, ietwat te witte armen, die zelden de zon hebben gezien, gewend achter blinden bij een handwerk te zijn of te behooren bij gevouwen werkelooze handen. Armen die slechts 's avonds in een open raam plachten te liggen als je naar de wegzinkende zon lag te staren over de vlakke daken van je vaderstad - die het omhelzen niet hadden geleerd en wat moe en bleek waren geworden van het vele wachten.

Herinner je je nu deze lange leege weken in Cadiz tijdens je eerste verblijf? toen je wachtte in de loome hitte,

in 't halfduister achter gesloten blinden, en alle droomen nog mogelijkheden waren? en nu brengt het je in opstand van deze zoete melancholieke leegte afscheid te moeten nemen; voor altijd. Dit lidteeken op je witte huid, is 't niet van een te heet brandijzer toen je urenlang je lokken krulde, half uk verveling, half bedachtzaam en met toewijding alsof het een bruiloft gold? en nu worden deze eentonige, gebeurtenislooze weken zoo boordevol in je herinnering, dat ze je de rijkste in je leven lijken.

Je bent opgestaan. Je leunt in een open raam en de trein, die hijgend den berg opkruipt, scheurt het verleden van je af, langzaam en wreed; als een pijniging, maar je wilt geen breukdeel verliezen - is deze pijniging niet nog een genot? Je armen liggen op den rand van het neergelaten raam, je handen zijn gevouwen en je twee armbanden zijn op den pols gegleden, je eenige sieraden; de groote smalle bamboering, dien Pedro Ruiz uit Westafrika meebracht, en de amberkleurige glazen polsring - armzalige dingen. Maar de zon valt door het glas en de donkergele schijn op je huid is als 's avonds soms de lucht boven Valverde, dof gouden. Je ziet de stoffige rechte weg voor je, mijlen ver door de vlakte, telegraafpalen erlangs, velden te weerszijden, dan in de plooi het dorp - slechts de leemkleurige kerktoren steekt erboven uit - de huizen tegen de helling, de verweerde vestingmuur van een kasteel dat niet meer bestaat, steil naar boven loopend en eindigend in den blauwen hemel; het kronkelende pad ernaast en de dorschvloer waar de wind stof en kaf opwervelt. De huisdeuren staan open en oranje zonnezeilen bewegen zacht in de opening - erachter zullen wel vliegen dansen om een slecht vergulde petroleumlamp. Vrouwen zitten tegen de muren in de avondzon en kinderen krioelen in het stof. Uit de verte dringt moe met den wind het luiden van langzaam keerende muildiertroepen, ‘arrre mul-l-la!’ drijft een boer ze soms aan, maar zonder overtuiging. Het werk is gedaan.

Je had daar wel willen blijven, op den dorren steenachtigen grond, waar toch het graan nog rijkelijk en gewillig rijpt, bij de wijnstokken dicht boven den grond gesnoeid:

op mollehoopen gelijkend, en de ver uiteenstaande olijfboomen, laag en knoestig en vuil grijs. Maar den volgenden ochtend werd op het plein met geschreeuw en ruzie een rammelende autobus volgeladen en na een wijle was het dorp verdwenen achter een wolk stof.

Het landschap van Kastilië is reeds anders; er zijn geen wijnstokken meer, en geen olijfboomen; slechts de hemel is nog dezelfde.

Je hebt je hoed afgezet en je haren geschud. Je haren zijn zwartblauw en je gezicht is wit. Je mond is gewillig en de plooien om den mond staan haast steeds tot een halven glimlach getrokken; maar het is een glimlach van beginnende ontgoocheling, en je bruingroene oogen, die nog jong zijn, nog door geen verraderlijke kringen geteekend, rusten vriendelijk op anderen; vriendelijker en zachter dan die van je vele gelijkende zusters. Maar zij verraden een groeiende onzekerheid, een pijnlijke, nog niet geheel bewuste verwondering. Je hebt gehoopt tot nu toe; en je begint te vermoeden dat deze hoop langzaam kan wegzinken in een eindelooze grauwe leegte.

Je borsten, onder een groene eenvoudige blouse slechts samengehouden in een lijfje, zijn breed en jong. Kinderen zouden zij willen en vervulling. En soms rek je je lichaam en drukt de ellebogen achteruit op deze ietwat vierkante oergezonde wijze van je volk, die niets is dan nog niet gewekte kracht, de belofte voor een welbestierd, gezegend leven. Maar je geboorteland heeft je de vervulling onthouden; ook de tweede keer. En de trein rolt langzaam naar het Noorden, naar een onherroepelijk afscheid. Nu over een dorre vlakte, waar geen pijnboomen meer staan en tusschen de grauwe steen de schapekudden zoo ver en dun en verspreid zijn dat men ze nauwelijks meer ziet.

Bij Avila heeft de trein stil gestaan en toen hij verderreed heb je lang teruggezien op de gele stadsmuur met torens en kanteelen, die als een kroon tegen de zwakke helling ligt met de oude stad erbinnen: een middeleeuwsche houtsnede. Maar bij Valladolid heb je niet naar de troos-

telooze kale witgroene tafelbergen gekeken, in de verte, die je het afscheid misschien gemakkelijker hadden gemaakt. Of zouden zij het toch nog schrijnender hebben doen worden?

We zitten in het restauratierijtuig. De rolgordijnen zijn half neergelaten, schelle zon schijnt op de tafels, de rest ligt in halfduister. Bordengerammel en het vallen van messen en vorken onderbreken het dreunen der wielen. Don Sallusto is spraakzaam geworden; hij heeft kennissen ontmoet en is in een eindeloos overbodig gesprek verwikkeld. Hij reclameert over het eten; hij heeft in Amerika geleerd eischen te stellen. Je schaamt je over je vader. Zou je in opstand willen komen tegen de grauwe afgeleefde man tegenover je, die bezig is je lot te bezegelen en dien niets met je verbindt dan een toevallig vaderschap; die zijn moeder heeft vergeten, die misschien in je voortleeft en voor wien zijn land slechts nog is een onbelangrijk, haast waardeloos begrip? Maar je aard is zwijgen en geduldig volgen.

Met heimelijke afgunst heb je naar welgekleede vrouwen gezien in de andere hoek, die nonchalant met gevouwen handen hun armen op tafel steunen en verveeld het raam uitkijken naar een landschap dat slechts dor en leeg voor hen is. En je zuidelijke fierheid is in je wakker geworden; je hebt dit gebaar opgegrepen, maar hoeveel edeler en overtuigender. Je witte armen zijn soepel geworden en nog langer, en je handen smal en blank. Zonlicht glanst op je welgevormde nagels en de zilveren, fijn geciseleerde ring aan je vinger kreeg weer zijn eigen overtuigend leven. Een laatste herinnering aan Don Sallusto's moeder?

Vòòr Miranda, bij de laatste oranjegrijze kalksteenbergen scheen de volle avondzon in onze coupé, weldadig nu, niet meer heet. Het was het afscheid van Kastilië. Je zat, achterovergeleund, de oogen wijd open op de wand tegenover je gericht, en Don Sallusto's hoofd, grauw en oud met den halfopen mond was tegen je schouder gegleden. Hij sliep en je verroerde je niet. Je handen lagen open in

je schoot. Je lot voltrok zich; toen was je groot, Maria Concepciòn.

De schemer viel, dan de nacht. De laatste kleurlooze uren van een te lange reis. Aan de grens heb ik je spoor verloren. Je zult naar Parijs zijn gereisd en er enkele dagen zijn gebleven in een dier twijfelachtige hotels. Lusteloos en moe. En van Cherbourg zul je terug zijn gegaan met een der schepen van den ‘Lloyd Norte Alemàn’ en men zal nog meer etiketten hebben geplakt op je blauwe koffers.

Van het tusschendek zul je over het water hebben uitgekeken dat kolkend en schuimend langszij gleed en in de verte een zog vormde, eindeloos, steeds langer, steeds verder af van Spanje.

Ik heb je weergezien toen je 36 was.

Ons schip gleed traag door een onbewogen zee, zwaar en glad als kwik, dampig en meedoogenloos blakend zonlicht weerkaatsend; geen zuchtje wind. We kwamen van Cuba - in Pensacola wilde ik van boord en over land verder; naar het Westen, of naar het Zuiden als het lot me er heen zou brengen.

De hitte was ondraaglijk, klam en stekend, en uit de open luiken der machinekamer drong met het loome zuchten en stampen der kolven een dikke, weerzinwekkende lucht; een mengsel van damp en olie. De dekplaten waren gloeiend, de kat was naar beneden gekropen en in zijn goor, doorzweet wollen hemd zat de kok in de deur van zijn kombuis aardappelen te schillen die niemand zou eten. Op 't achterschip, onder het zonnezeil was nog eenige koelte. Het water schitterde in heete metaalkleuren; ergens er midden in de onbeweeglijke vin van een haai - damp erachter, damp erboven en hoog in den hemel een helsche zon.

Langzaamaan werd de zee sepiakleurig, dan groen; in de heiïge lucht vooruit groeide een lichte streep - de kust. Wit zand, en pijnboomen erop, waaiervormige met

mageren stam. Boeien in 't water, een wrak, een baai met opgelegde schepen en vòòr ons een rommelige stad; even heet, even wit en gloeiend in trillende lucht als de zee.

Vòòr ik aan land kwam leek me een eeuwigheid verstreken. Verblind, door haast vloeibare lucht, volgde ik een gids naar een laag houten hotel; een grijnzende oude neger nam me in ontvangst, een admiraalspet op 't grijze kroeshaar en zes gouden strepen op de mouw. Hij opende ergens, aan 't einde van een lange gang een deur. Een groot leeg vertrek, half donker achter rieten jaloezieën; een bed stond er in 't midden, een waschtafel aan de muur en ergens een kast. Half ontkleed wierp ik me neer, uitgeput en tegelijk opgejaagd; in een ondraaglijke wrevelige stemming. Het halfduister bracht langzaamaan rust. Twee torren liepen over de vloer; soms vlogen ze snorrend op en ploften weer neer in een hoek. Meer gebeurde niet.

Vroeg in de nacht ging ik op straat. Ze was leeg; gras groeide naast het asphaltdek, palmen stonden in het midden; ergens het silhouet van een wolkenkrabber, nutteloos, verlaten tusschen huizen en barakken zonder verdieping. Uit een der huizen drong door open ramen gedempte jazzmuziek, plichtmatig, zonder onderbreking, soms ook lachen. Papieren vlaggen en guirlanden versierden het plafond, schaduwen schoven langs de ramen. Beneden stonden auto's; en nachtdauw viel op straat.

Diezelfde troostelooze muziek drong nog uren lang tot in mijn kamer. Tot ik in slaap viel op een hard smal bed.

De zon was juist boven de kim uit toen ik weer op was. Beneden sliep de oude neger blauw en goor in een schommelstoel, de admiraalspet achter op 't hoofd, de jas met de gouden strepen opengeknoopt en de handen op de buik gevouwen. De deur kraakte. Buiten heerlijke koelte. Een vrouw kwam thuis, grauw en verfomfaaid. Twee honden, wat leege auto's langs de kant van den weg; meer was niet te zien. De ochtend deed alle ellende vergeten, woei hoofdpijn weg en zwartgallige stemming. Ik stak een sigaret op en slenterde straten door op goed geluk, in de rich-

ting der baai of naar voorsteden; ik weet het niet. De buurt werd armelijker. Houten steigers begonnen het voetpad te vervangen hier en daar; barakken, schuttingen langs de kant en in het midden het afval der achterbuurten: emmers, gebroken vaatwerk, lompen. Een vrouw liep voor me uk, een kind op den arm en een bundel in de andere, vrije hand. Zij liep langzaam, ik haalde haar in. Het kind had mij het gezicht toegekeerd en hield in zijn handen een groote smalle bamboering; Pedro Ruiz' ring. Het was jouw kind en jij liep vòòr me, langzaam en moe, met gebogen rug. Je droeg een katoenen rok en blouse als een werkmansvrouw; je lichaam was breeder geworden en slap, en je huid niet meer blank. Alleen je hals herkende ik nog, smal ietwat naar voren gerekt. Ik hield mijn schreden in, ik wilde je niet voorbijgaan, ik durfde je gezicht niet te zien - zou het iets nog van vroeger hebben bewaard?

Traag gingen we verder, sleepend, alsof een last ons weerhield; de tien minuten leken me een uur. Op een plein stonden autobussen; in één wrong je je binnen met kind en bundel. Toen heb ik door 't raam je gezicht gezien. Je oogen waren harder en strakker dan vroeger, je wangen oud; en uit de plooien om den mond was het halve glimlachen geheel verdwenen. Je zag me niet; je zag niemand. Je keek starend voor je uit, peinzend als iemand die een onrecht nog niet geheel begrijpt dat hem is aangedaan.

De zon stond hoog reeds, de lucht op 't plein begon te gloeien; stof hing er en oliestank. Ik besloot je te volgen, wie weet wat ik meer zou zien? We reden eindelijk; ik achter je gezeten. Je kind reikte me glimlachend den bamboering toe; soms zag ik je halve gezicht, het was nog blank; de kin was zwaarder geworden en uit je haar, blauwzwart en glanzend, steeg een aan vanille herinnerende geur.

De straat was recht, het land vlak. Telefoondraden gleden langs ons heen, vogels zaten erop hier en daar, rossige met zwarten neerhangenden staart. Na een uur hielden we bij een katoenplantage stil. Je stapte uit.

Een pijnboomboschje; een ‘store’ er midden in en er-

omheen vervallen negerwoningen. Dan een pad over 't veld waar in blakende zon een witte muur stond met lage huizen erin. Dit pad ging je op, het kind op je arm en in de andere, vrije hand de bundel. Ik zocht in den store bescherming tegen de zon. Door de deuropening zag ik je langzaam verdergaan.

De man achter de toonbank volgde mijn blikken. ‘Acosta's vrouw, zei hij met een knik in haar richting, Poor girl.’

Ik draaide me naar hem toe: ‘Waarom?’

‘Waarom? maar hebt u geen kranten gelezen de laatste dagen? Acosta! Rafael Acosta, die gisteren twintig jaar heeft gekregen. Is hier op de plantage geweest; was niet meer te houden, zoop, zocht ruzie, vocht; steeds met het mes klaar. Deze keer heeft ie te hard gestooten. Zeggen dat het een ongeluk is geweest. Kom! geloof er niets van. De kerel is haatdragend... Poor girl.’

Heeft Don Sallusto je dus in de steek gelaten? Of is hij dood? of ben je weggeloopen, stil, bij 't krieken van de ochtend om toch nog je lot te dwingen? om toch met een Spanjaard te trouwen? Rafael Acosta. Heeft hij je terugkeer beloofd?

Ik ben in de blakende zon het pad opgegaan naar je huis. De deur stond open, een zonnezeil hing ervoor, half dichtgeschoven. Op den grond binnenin stond een waterkruik. Je kind speelde in het stof en tegen de zijmuur van een buurhuis hurkten eenige peones. Olielucht drong tot me; werd er een paella bereid met saffraan en gloedrood piment? In de schaduw van een afdak stond je boven een tobbe gebogen te wasschen met de werktuiglijke loome gebaren van een tot eindelooze dwangarbeid veroordeelde. Je richtte je op toen ik voorbijkwam en met den rug van je hand streek je een haarlok uit je gezicht; toen was voor een oogenblik in de plooien om je mond weer de halve glimlach...

De nachthemel is boven Florida even koud en hoog als

boven Valverde. En staan er niet haast dezelfde sterren in, Maria Concepciòn? Schijnt de avondzon niet op dezelfde wijze tegen de muren der witte huizen hier als in Spanje? en zijn we niet overal ballingen? ons leven lang?

Met de middagbus ben ik naar Pensacola teruggereden. De plek bij de waschtobbe naast je huis was leeg. Er viel niets groots meer over je te berichten. Je zult niet in wilde opstand komen en nog het nageslacht van je woeste daden doen spreken; en je zult evenmin - als de heel weinigen - ver boven je leed uitgroeien tot een lichtende, verzoenende herinnering. Want ben je niet slechts één van je vele gelijkende zusters?

Het hoesten zal erger worden misschien; en een vroegen dood zul je hebben. En dan zal in de vlakke aarde van Florida een vrouw meer begraven liggen, van wie men er niets geweten heeft. Misschien zul je ook sterker worden en hard en grof en veel eten, en bastaarden baren en een van die ruwe zware vrouwen worden die men zich niet meer als kind en meisje kan denken.

Maar wat zal spoedig nog werkelijk van je over zijn? Wat anders dan de herinnering van een vreemdeling: een jonge vrouw in den trein van Madrid naar Irun, gezeten in de volle schijn van de late avondzon. De oogen wijd open op de wand tegenover gericht en tegen haar schouder gezonken het hoofd van een grauw, oud, slapend man. De laatste oranjegrijze kalksteenbergen in 't warme licht en in je schoot de open handen.

Een spiegel en troost voor zijn eigen leeg en doelloos bestaan.

F.C. TERBORGH

Stilleven in Café

Twee halve bollen op elkaar;
de ribbelranden als twee lippen;
een tafel met een asbak en sigaar,
die naar het laatste nieuws wil glippen.

De grauwe krant, een hoornen bril,
met haken als lantarenpalen;
Hier stierf de liefde met een gil:
de ober moest het water halen.

Nu staat de groene tafel leeg -
een dambord met een stom remise:
Zij woont weer in de nauwe steeg,
maar wacht op zijn verjaarssurprise

Dus zal dit alles tot elkaar;
de drank wel weer in 't kruikje komen:
Hij kan niet leven zonder haar
en zij ligt 's nachts van goud te droomen.

TAEKE DE GROOT

The Man who kept his Form (Galsworthy)

Hij handhaaft tropisch aan den oerwoudrand
de wankele macht der blanke heerschers tegen
rimboe-woeker, kwade demonen ontstegen
aan rottend loof, tegen den witheeten brand.

Soms denkt hij aan 't verlof in 't drassig land
waar hij een vrouw wil vinden op zijn wegen.
Zijn ouders, kromgetrokken in den regen,
zilver-omlijst, wonen in Hoogezand.

De nacht valt zwaar en 't woud wordt rotsenwand.
De macht der tropen geurt in 't zwart en zwelt,
maar hij bestrijdt haar kalm met zacht geweld:

In lamplicht draait een zwarte schijf en zweven
Mozarts fluitmelodieën tot trillend leven;
onder het atapdak houdt 't Westen stand.

RUDOLF ESCHER

Else Böhler, Duitsch Dienstmeisje

De volgende morgen werd ik sterk ontnuchterd wakker, vermoeid en oververzadigd, met spierpijn in mijn schouders van de omhelzingen. Uit gewoonte liep ik half gekleed naar mijn achterkamertje, het platje op, en zag dadelijk, dat er geen matjes hingen. Hoewel dat wel vaker voorkwam, boog ik mij toch even om het Steketee-muurtje heen om te zien of er niemand in het tuintje was. Op het hek van Erkelens, vlak bij het muurtje dat er de voortzetting van vormde, lagen drie groote, knobbelige kiezelsteenen, zwart en plomp in het witte tegenlicht van de ochtendzon. Zij waren beteekenisvol zooals drie gedachtenpuntjes achter een volzin beteekenisvol kunnen zijn. De volzin zelf was moeilijk te lezen. Wat had dit te beduiden? Wat was er gebeurd? De vorige avond had er maar één gelegen, en die moest na twaalven binnengehaald zijn...

Met een weidsch gebaar wees mijn moeder, die al aan de ontbijttafel zat, naar een paar drukwerkjes naast mijn bord. Onder die drukwerkjes vond ik een smal, voddig envelopje met ‘Herr Johann Roodenhuys, Walweg’ er op; het briefje was nog kleiner en smaller, licht verfrommeld, en haastig beschreven met schoolsche Duitsche letters. *‘Ich bin fort. Ich warte auf dich. Treffstelle: du weisst wo.*’ - Ik had eenige moeite mijn brood door te slikken. Dit was het einde; hier moest ik doorheen... De Duitsche woorden riepen de naam ‘Steinmann’ weer bij me op: diepe afkeer, ongeloof en walging. Maar dat daar vóor me, dat briefje, dat beteekende de verlossing... Zoo opgelucht voelde ik me opeens, dat ik mijn moeder uitvoeriger dan mijn gewoonte was te woord stond, toen ze met commentaren begon. Else was weg, ging weg, - maar Else was een Duitsche snol, al had mijn moeder dat het eerst gezien, en het was ochtend, nuchtere ochtend, geen avond met kansen op sentimenteel gesmacht en angst voor een eenzame nacht die erop volgt...

‘Nogal sterk om dat briefje in de bus te doen.’

‘Och kom, 't is toch een behoorlijk briefje. En vader is al de deur uit!’

‘Wat je behoorlijk noemt! Dat is toch geen correct Duitsch: Herr? Dat moet *Herrn* zijn...’

‘Zeker, volgens het boekje: Dativ. Maar in Duitschland doen veel menschen, vooral de intellectueelen, aan nieuwe spelling...’

Ik knikte haar opgeruimd toe, veegde mijn mond af en verliet de kamer. Buiten in de zon was alles in trage zomersche rust, en toch alsof er een nieuw leven kon beginnen met deze bijna definitief droge hitte: een leven zonder Else Böhler. Eerst toen ik haar op de hoek van de Orionstraat in haar blauw werkkleedje heen en weer zag drentelen, haar eene been wankel en besluiteloos scheef voor het andere, begreep ik dat dat nieuwe leven moeilijker zou zijn dan ik vermoedde. Reeds haar onberekenbaarheid gaf mij daarvan een voorproef: zij had geschreven bij de telefoon te zullen wachten, en was nu al hier.

Else Böhler begroette mij koel en bleek, met een vluchtige zoen. Alles wat haar gezicht voor mij aan weerzinwekkends bezat vertoonde zich prompt en geruststellend in het zomerlicht. Terwijl we werktuiglijk in de richting van het bosch liepen, voorbij de telefoon waar ik zoo vaak op haar gewacht had, deed ze mij het verhaal. Juffrouw Erkelens had haar onaangenaam bejegend, omdat ze een half uur te laat was thuisgekomen, en deze ochtend nog eens, omdat ze vergeten had de schoenen van de dwerg te poetsen. Daarop had ze onmiddellijk van de gelegenheid gebruik gemaakt om haar dienst op te zeggen. De dames Erkelens waren begonnen met dreigementen, hadden zelfs de deur afgesloten, vijf minuten later waren ze op hun knieën gevallen, de dwerg in tranen; de aapmensch was haar een eind in de gang achterna geschoven, op haar knieën. Nadat ze naar haar kamertje was gegaan om de steenen neer te leggen en het briefje te schrijven, had zij het huis verlaten, zonder haar bagage. Deze dag nog wilde ze naar Keulen terug. Haar moeder had haar al zoo lang

daarover geschreven, ook dat ze ‘noch viel zu jung um zu verkehren was’; er was nu een mogelijkheid gevonden om haar voor zang te laten opleiden (‘Steinmann’ werd niet genoemd); en tusschen ons kon het ook niet verder gaan zoo, enz. enz.

In een superieur welbehagen liet ik alles langs me heen trekken. Ik gaf me niet eens de moeite wat meer te weten te komen over die mysterieuze opleiding voor zang. Het einde, waar ik zoo lang naar verlangd had - al had ik soms gemeend, dat dit verlangen enkel de rol vervulde van een listige voorbereiding op het zoozeer gevreesde, - het was er nu, en het werd me zoo gemakkelijk gemaakt als ik me maar wenschen kon. Achter een kopje koffie in het boschrestaurant kon er alleen nog sprake zijn van een vrij zinneloos uitstel van ons afscheid. Else had haar gezonde blos weer terug, haar bolle oogen vertoonden weinig uitdrukking, alleen het smalende onderlipje had iets droevigs, een droevig ironisch lachje waar ik maar zoo min mogelijk op lette. We zeiden bijna niets meer. Hoogstens werd mijn onverschilligheid aangetast door het telkens wederkeerend besef, dat ik weerloos geweest zou zijn tegen haar gezicht, wanneer dit afscheid zich 's avonds had afgespeeld. Na eenige oogenblikken ging ik haar met mijn spot te lijf, eerst uit verveling, toen uit korzeligheid omdat ik niets anders bereikte dan een verscherping van dat droevige lachje. Krenkend kaatste ik met Steinmann, en ‘verkehren’, en Kurt en Heinz, die 't zaakje wel van mij zouden overnemen, en bood luchthartig aan een andere dienst voor haar te zoeken, als ze soms niet naar d'r armoedige Heimat terugwilde. Nergens reageerde ze op. Terwijl we weer door de sterrenbuurt terugwandelden, besluiteloos en zwijgzaam, - ze moest nu langzamerhand naar Erkelens toe om haar boeltje te halen waar ze erg tegen opzag, - herinnerde ik me hoe ze de vorige avond mijn omhelzingen beantwoord had, hoe ze altijd had gezegd, dat ik haar eerste liefde was. Mijn wrevel steeg. Werkelijk, ze kon wat meer spijt laten blijken, al was het maar om de leegte te vullen van een verloren uur.

Alle tragiek ontbrak in dit verveelde slenteren. Dacht ze werkelijk niets op dit moment, voelde ze niets? Waarom moest ze zoo irriteerend gezond en rose zijn? Mijn duiveltje dook weer op, met een dikke tong van de warmte. ‘Imbeciel!’ schold het duiveltje, ‘god, wat een imbeciel...’ Opgelucht stemde ik er mee in. Om haar op gang te helpen hervatte ik mijn spot; toen ik mijn mond open deed, merkte ik, dat mijn ergernis mij reeds de baas was. Ik verweet haar haar ongevoeligheid, de wijze waarop ze mij behandelde, niemand anders zou zooiets geduld hebben! ‘Sei nur vorsichtig!’ grauwde ik, en meteen schoten haar bolle bikkels onbeschaamd glinsterend over mij heen, een beetje verachtelijk, luchthartig spottend, en volmaakt angstloos. - ‘Was würdest du denn machen?’ - ‘*Ich?* Nichts,’ zei ik, in een laatste poging objectief te blijven, maar bijna stikkend van vertwijfelde woede omdat ik geen vat op haar kreeg, ‘ich meine: sei nur vorsichtig in einem folgenden Fall, ein anderer würde das nicht ertragen...’ ‘Ich fürchte mich vor niemand!’ - ‘Ach, *Quatsch*,’ - het Duitsche woord, dat mij het meest walging inboezemde, en dat zij ook wel eens gebruikte, braakte ik uit alsof mij dat van alles verlossen moest; toen herkende ik de plaats waar we liepen, - ‘hier, wir sind am Persoisplatz, gute Reise, auf niemals Wiedersehen, da, du musst die Andromedastrasse nehmen, ich gehe rechts, also: *gute Reise*...’ - Ik lette niet op haar gezicht, toen ik vluchtig haar hand drukte. Ik dwong mij naar rechts te loopen en merkte, dat ze staan bleef. Ik liep vlugger, hoorde haar voetstappen achter mij, toen een geluid als een snik, het zacht, maar scherp afgebeten ‘nein’, dat iemand zichzelf toevoegt op het beslissend moment van een zware zielestrijd, en daar marcheerde Else Böhler al weer naast me voort, kalm molenwiekend, blozend, en zonder eenige verwarring te laten blijken, precies als op de Zondagochtenden dat ze naar de kerk ging met haar witte handschoentjes vooruit. Alleen haar stem verried eenige ontroering. ‘Jetzt kann ich sehen wie du mich liebst. Du bist ganz damit einverstanden!’ - ‘Möchtest du dann, dass

ich auf meine Kniee fiel wie Fräulein Erkelens?!' - Zwijgen. Warmte. Slenteren. Hetzelfde spelletje opnieuw. Maar met een klein verschil: Else was mij achternageloopen...! Ik besloot, dadelijk na het afscheid Peter te gaan opzoeken en op een of andere wijze verslag af te leggen van deze zegepraal. Nooit had ik gedacht, dat Else Böhler, die de avond tevoren nog kans had gezien mij naar een vuurwerk mee te sleepen, zich zoo vernederen zou, maar ik was er haar dankbaar voor, omdat het mij kracht gaf, en met een vermoeid glimlachje, zonder haar verder te kwetsen, luisterde ik naar haar uiteenzettingen, die nu eindelijk kwamen en die haar een geweldige zelfoverwinning schenen te kosten. Het bleek nu wel, dat ze zich de heele morgen ingehouden had om mij uit mijn tent te lokken. Het ging over 'heiraten', 'in der Kirche heiraten', 'die Kinder katholisch erziehen', zakelijk, zonder eenige ondertoon van gefleem, en alsof wij de laatste weken over niets anders gesproken hadden. Wanneer wij niet in de kerk trouwden, zou haar moeder haar de deur wijzen, onterven en vervloeken, in het tegenovergestelde geval ontving ze mij graag als aanstaanden schoonzoon... Ik vond die moeder, wier portret ik zoo goed kende, sympathiek, maar voorbarig. Op mijn opmerking, dat ik mijn eigen kinderen toch niet Katholiek opvoeden kon, beweerde ze in volle ernst, dat zíj daar wel voor zou zorgen, dat deed de moeder toch gewoonlijk... Wat er verder nog besproken werd maakte geen indruk meer op me: déze enormiteit althans moest kersversch aan Peter overgebracht worden! Ik schudde nee en nog eens nee, ik keek op mijn horloge, ik zei, dat ik een afspraak had om half elf en dat zij nu haar koffer moest gaan halen, en nam weer op dezelfde manier afscheid, met een handdruk en zonder haar oogen te ontmoeten. Eén oogenblik vreesde ik haar voor de tweede maal achter mij te zullen hooren, haar al haar eischen te hooren herroepen, en ik wist hoe zwak ik dan zijn zou, maar neen, ik voelde het, ze bleef achter, misschien niet eens zoo erg teleurgesteld of wanhopig: Else Böhler, Duitsch dienstmeisje, brutaal, verlegen, ingetogen,

volhardend, en toch zoo merkwaardig weinig terugstootend in haar mannenjacht... Met behulp van Peter sloeg ik haastig de Orionstraat in.

Niets was Peter aangenamer dan wanneer zijn hulp ingeroepen werd, maar vandaag had ik hem alleen noodig als toehoorder. Lang door mij verwaarloosd, had hij recht op mijn volledig vertrouwen. Terwijl ik hem met de noodige omzichtigheid duidelijk trachtte te maken op welk een overwinning ik bogen kon, bleef hij rustig doorschilderen aan een parkgezicht met violette boomen als rechtopgezette, lijkkleurige grafzerken.

‘Je kunt je niet voorstellen wat een rotzooi er voor mij vandaag afloopt,’ begon ik, ‘mijn hemel, wat een monotonie, een verveling, grauw, wanhopig...’

‘Een of ander tentamen gedaan?’

‘Beware... Neen, 't is met een vrouw uit.’

Dat klonk te pathetisch. Peter's strenge rug verwikte niet. Maakte ik mij soms aan de misselijke grootspraak schuldig van jonge studenten, die over een ‘vrouw’ spreken, en niet over een ‘meisje’, alleen om hun eigen volwassenheid te bewijzen? Nu ik ze in woorden vertaalde die op het moment zelf weer ingetrokken moesten worden, om welke reden dan ook, leek de heele geschiedenis met Else Böhler mij onwezenlijk veraf...

‘Vrouw? Meisje, - gewoon meisje. Drie maanden heeft 't geduurd, al de tijd, dat jij in Parijs zat; 't heeft me op een zonderlinge manier in beslag genomen, maar 't is nu afgeloopen, plotseling... God, wat een opluchting.’

‘Drie maanden is lang, als je je op dié manier kwellen wilt,’ zei Peter verstrooid, en nauwgezet strijkend; was hij tòch op zijn teentjes getrapt, omdat ik zoo lang niets van me had laten hooren? - ‘Een soort solidariteit van gevoelens misschien? Ik kan me voorstellen dat iemand die voor een examen werkt zichzelf ook nog de dampen wil aandoen op het stuk der liefde, om niet aan innerlijke tegenstrijdigheden te lijden, - uit een surplus van zelfkwelling, koppigheid...’

‘Nauwelijks... Daar zou ik tenminste pas in de laatste plaats aan gedacht hebben. De tegenstrijdigheden zaten meer in de liefde zelf...’

Peter zweeg.

‘Ik herinner me ons gesprek van de winter, toen 't zoo laat is geworden, toen met die sneeuw... Ik moet je gelijk geven, Peter. Het is onmogelijk jezelf aan een vrouw te geven. Afgezien nog van uiterlijke hinderpalen, die ook in mijn geval ruimschoots aanwezig waren, vindt iedere liefde zijn rem in een soort... ja hoe zal ik 't noemen, - in gewone haat, dat is de eenvoudigste formuleering...’

‘Maar niet de eenig juiste...’

‘Iedere liefde wekt automatisch haat op voor 't zelfde object, krachtens een wet van evenwicht misschien, en verijdelt de zelfovergave... Dat moet jij bedoeld hebben, toen je mij indertijd je houding tegenover vrouwen beschreef, die me toen zoo bar voorzichtig voorkwam...’

‘Merkwaardig, dat je dàar op terugkomt,’ zei de schilder, die zich glimlachend en nieuwsgierig naar me omgekeerd had en nu op de rand van zijn fauteuil ging zitten, ‘in Parijs heb ik genoeg van het zoogenaamde werkelijke leven gezien om weer eens innig naar theoretische discussies te verlangen, hoe abstracter hoe beter; mijn pols is de laatste tijd wat stijf, wat erg tuk op rechthoeken en kubussen, waarschijnlijk omdat ik er te onsystematisch op los gezwamd heb, de verhoudingen moeten maar weer eens omgedraaid worden... Overigens heb je er niets van begrepen wat ik toen beweerde! Het gaat voor mij niet om liefde en haat, maar om liefde en zelfbeheersching, om het evenwicht daartusschen. Liefde en haat geven tezamen een eindeloos, zinneloos geschommel, en aangezien een weegschaal geen seismograaf is, en een mensch geen mimosa pudica oftewel...’

Ik viel hem in de rede. Ik was hier gekomen om over Else Böhler te spreken. Dit ging me te ver, zelfs als inleiding!

‘Ik zie niet in waarom jouw opvatting de mijne uit-

sluit. Laat zelfbeheersching een reactie zijn op haat, of een veredeling ervan. Voor mij is de hoofdzaak, dat ik met elementaire kracht en van 't begin af aan een vrouw gehaat heb en liefgehad, niet nà elkaar, zooals je dat gewoonlijk ziet, niet als desillusie, maar tegelijkertijd; ik kan zelfs precies zeggen waaròm dat alles zoo was, waarom ik haar mond liefhad, haar oogen haatte, en zoo tot in de kleinste bijzonderheden...'

'En je denkt, dat dat je van die vrouw verwijdert?'

'Dat blijkt nu wel, zou ik zeggen!'

'Ik weet niet wat er gebleken is, ik weet niets van dat meisje af, maar wel heeft de ervaring mij geleerd, dat niets zoozeer bindt als haat, wanneer die niet meer van liefde te scheiden is! In zoo'n geval worden de liefdespijlen niet naar binnen geschóten, maar naar binnen gewrikt, heen en weer, zoodat er geen terugtrekken meer mogelijk is. De haat blijft een voortdurende prikkel om je liefde te overdrijven... Je reageert niet af... Nu, Glück auf met zoo iets!'

'Waarom zeg je: Glück auf?'

Peter trok zijn wenkbrauwen op.

''t Is toevallig een Duitsche...'

In Peter's oogen begonnen lichtjes te tintelen.

'Een Duitsch dienstmeisje. En Katholiek ook.'

'Maar 't is uit, zei je. Gelukkig dan. Ik heb meer vrienden gehad met Duitsche dienstmeisjes, 't Loopt niet altijd goed af. 't Zijn jeugdcomplexen - voor dienstmeisjes, of voor Duitschland, of voor alle twee...'

'Heil Freud!' riep ik, een beetje geprikkeld.

'O, vind je niet, dat we Freud weer wat meer aandacht schuldig zijn, nu hij verbrand is? En als je dan al zoo ver heen bent, dat je op Duitsche...'

'En ik ben ook jaloersch,' ging ik koppig voort, in een onredelijke behoefte om mezelf bloot te geven, 'op iemand die ik niet eens ken, ik weet alleen, dat hij Steinmann heet.'

'Men is altijd jaloersch op wat men niet kent, en omdàt men iets niet geheel kent, wat dan wel in de eerste plaats geldt voor de geliefde. Jaloezie, net als zuinigheid, berust

op gebrek aan voorstellingsvermogen. De rijke kanonnengieter is gierig, omdat hij zijn bezit niet meer overzien kan, en jij bent...'

'Je vergelijkingen zijn martiaal, Peter, eerst pijlen, nu kanonnen! Laten we veronderstellen, dat mijn nederige vertegenwoordigster eener militairistische natie je daartoe inspireert. Overigens is die geschiedenis zoo terre à terre en oninteressant, dat ik je er niet mee vervelen wil...'

'Integendeel!' - Hij stond op om weer te gaan strijken. - 'Een andere keer moet je 't natuurlijk vertellen... Maar om nog even op dat samengaan van haat en liefde bij jou terug te komen: ik geloof, dat er in die gevallen altijd sprake is van een onvoldoende keus tusschen de ouders, waardoor je je heele leven op twee gedachten hinkt en tweeslachtig blijft ook in je erotische voorkeur...'

'Dat gaat me te hoog,' zei ik bijna grof, pijnlijk geraakt door die toespeling op mijn huiselijke omstandigheden, 'dat is Freud op z'n smalst; je ziet over 't hoofd, dat de tweeslachtigheid al in het meisje zelf zat...'

'Allicht! Maar waarom moest je juist háar kiezen, en niet een van de vele anderen zonder zoo'n gecompliceerde aanleg?'

'Puzzle dat dan zelf maar eens uit! Ik zal je niet langer ophouden...' Ik wilde naar de deur loopen, toen Peter, onverstoorbaar, maar toch wat rooder in zijn gezicht dan gewoonlijk, mij met een kort gebaar tegenhield.

'Je vertoont de typische geprikkeldheid van bejaarde professoren in de psychiatrie, waarvan je de complexen op tien pas afstand ruiken kunt, en die Freud meenen door te hebben. Overigens is Freud geen panacee. Ga eens wat lezen over de toestanden in Rusland, waar ze bij honderdduizenden verrekken van de honger; of over de Pacificpolitiek van Japan. Je horizon is sterk ingekrompen. Examenstudie, plus een Duitsch dienstmeisje...'

Ik had lust om te vloeken. Zoo effen mogelijk zei ik:

'Als iedereen het probleem van de verhouding met een Duitsch dienstmeisje opvatte zooals ik dat gedaan heb, zou er misschien geen honger meer geleden worden op de

wereld, zelfs niet aan de Wolga. Je wilt mij, als ik het goed begrijp, uit mijn individualistisch kringetje in het barnendste collectivisme stooten; 't mankeert er nog maar aan, dat je me een uitstapje aanraadt naar Parijs. Daar heb ik trouwens geen geld voor. Ik ben arm, jaloersch, overwerkt, en erotisch sterk ondervoed. Maar jíj bent me wat te olympisch, Peter! En op je voorstellen betreffende ontwikkelende lectuur heb ik maar één antwoord, de variant op een bekend gezegde: *le collectivisme commence de soimême...*'

'*Par* soi-même!'

'Verrek!'

'Hier in Holland zijn de menschen juist veel te goed voor hun Duitsche dienstmeisjes, man! Dertig duizend zijn d'r nu al, een heele invasie! Als het allemaal maagden waren, zou er een fascistische Minotaurus moeten opstaan om ze te verzwelgen...'

'Goeiemorgen!'

'Sterkte!!'

Met een harde knal trok ik de deur achter mij dicht.

Geïrriteerd, minder door Peter's ellendig getheoretiseer, zijn superieure spot, dan door zijn toespeling op die dertig duizend maagden, liep ik weer naar huis. Nog hield de warmte de ergernis in me gesmolten. Daarachter evenwel dreigde de stolling tot een scherp verdriet, waarin zich alles zou samentrekken, tot een bodemlooze leegte er omheen achterbleef. Ik liep traag en met tegenzin. Daar ik Else had aangeraden een auto te nemen voor haar koffer en niet de kans wilde loopen haar naar het station te zien wegrijden, koos ik de Orionstraat om de Waalweg te bereiken in plaats van de Andromedastraat.

Thuis leek alles uitgestorven. Zelfs mijn moeder, die anders altijd overal tegelijk was, flitste niet tusschen achterkamer en keuken heen en weer. Alle deuren dicht. Ik wist niet hoe ik haar onder de oogen moest komen, na deze overwinning, die zij op Else Böhler behaald had en die pas definitief werd, nu ik terugkeerde onder háar

hoede... Op de tweede verdieping was de kookhitte zoo drukkend, dat ik het bijna als een uitkomst begroette, toen ik voetstappen boven m'n hoofd hoorde. Er was dan toch nog iets bóven me, boven dit warme helletje onder lood, teer en kiezel... Mijn woede steeg maar langzaam, toen ik begreep, dat het Eg moest zijn. Gewoonlijk klom hij op het dak om er zich door mij weer af te laten jagen, maar hij kon niet weten, dat ik al thuis was.

Het eerste wat ik, door de openslaande deuren naar buiten schuivend, gewaar werd, was een zonderlinge schrikachtige beweging in onze wingerd, alsof een klein dier zich daar heftig schudde of fladderde achter de bladeren. Even daarna klonk het scherp gekets van een steen tegen de roode muur; de worp had ik niet gezien. Daar er nogal wat kinderen in de Andromedastraat speelden, liep ik, niets vermoedend van de werkelijke toedracht, verder naar voren, en keek, juist op het moment dat een derde steen klikkend ons houten vogelhuisje raakte met de snoer apenoten voor meesjes eraan, mevrouw Steketee in de oogen, die dadelijk haar gezicht afwendde in de richting van het platje van Erkelens. Ze lag in een lange tuinstoel met Johan Fabricius op haar schoot, bijna tusschen de Oost-Indische kers; haar gezichtsuitdrukking was verbaasd en licht hoonend, haar hand hield ze half omhoog als om een slag af te weren. Van verschillende zijden klonken nu stemmen: van geheel rechts een onderdrukt gegrom met een enkele schrale jammerkreet er tusschen door, boven-achter mij het gejoel van Eg: ‘Goed gemikt, verdomd, al onze bloemen naar de hel, off side! Hé daar heb je de eeuwige candidaat ook!’ - terwijl onder mij een opgewonden gesprek tusschen mijn moeder en ons dienstmeisje hervat werd, waaruit ik de woorden ‘naar de politie gaan’ opving. Vrij dicht langs ons huis vloog een kantelend bruin voorwerp, dat in het tuintje links van het onze terecht kwam. Eg juichte: ‘Een haarborstel! Een haarborstel van die meid! G.v.d. wat een lol!’ Voor ik mij rekenschap gaf van wat ik deed had ik een groote steen opgeraapt en smeet die met kracht naar zijn gezicht, dat woest grijnzend als een gargouille

boven de zinken dakrand uitkwam. Meteen was hij onzichtbaar. Ik vloog naar voren en overzag nu het geheele schouwspel. In de tuin van Erkelens liep Else Böhler in haar zwarte regenmantel af en aan, kalm van profiel, haar mond een beetje streng en bigot proevend geplooid, - telkens vastberaden bukkend naar de voorwerpen, die nu niet meer in ons tuintje, maar rechtstandig naar beneden gesmeten werden vanaf het bastion van het hoekhuis: een paar schoenen, een tandenborstel, een stapel hemden, alles fladderend of springend uit de handen van de aapmensch, die met volle grepen het meidenkamertje leeghaalde, als Sinterklaas over de daken naar het hekje schreed en dan de boel eenvoudig liet vallen, terwijl achter haar met een benauwd verwrongen gezicht telkens de dwerg te voorschijn kwam om haar zuster tegen te houden. In de Andromedastraat stonden zeker tien menschen, schooljongens meerendeels. Juist toen mevrouw Steketee op ongenaakbare wijze naar haar huis terugliep, geelbleek van zelfbeheersching en zonder naar boven te kijken, spatte op het steenen pad, waar Else bedrijvig heen en weer stapte om haar bezittingen bij elkaar te zoeken en in een groote koffer te stoppen, die open en bijna geheel gevuld op het gras lag, een odeurfleschje in diggelen. Dit scheen tevens het einde te zijn. Juffrouw Erkelens leunde uitgeput over het hekje: een half blinde, zakkige kolos, doodsbleek, alle energie eruit gegooid; de dwerg sloop voorzichtig naar haar toe en legde haar hand op haar schouder; in de Andromedastraat ging een zwak gejuich op.

Was een paar minuten lang het geheele voorval niet veel meer voor me geweest dan een dol droomgedoe van half bekende potsenmakers onder een gloeiende zomerhemel, mogelijk doordat dat fleschje me aan de lavendelgeur herinnerde, waarnaar Else's adem rook, kwam ik weer tot mezelf. Dol van strijdlust, steeds met het baldadig gejuich uit de Andromedastraat in mijn ooren, stormde ik mijn kamertje door, ik nam de trap met drie treden tegelijk, en stond op de eerste verdieping plotseling tegenover mijn moeder. Ik herinner me, dat ze een laag uitgesneden blouse

droeg, wat gerafeld daar waar de bruinachtige dubbele ronding van haar borst begon. Zweetdruppels op haar voorhoofd waren tot een vleksgewijs papje aangemaakt met het poeder. Boven me klonk het gestommel van Eg, die van het dak afkwam.

‘Je gaat daar toch niet heen, hè?’

‘Gaat u niet aan. Ik ben dadelijk terug...’

‘Je krijgt 't niet in je hoofd, verstaan? Ik heb daar al genoeg ellende mee gehad, hoe vaak heb ik je al gevraagd die snol met rust te laten, - en mevrouw Steketee die nu natuurlijk alles weet! Je moest je schamen! Je sleurt onze goede naam door de modder! Eg, jij gaat naar beneden! God, o god, wat een afschuwelijk leven...’

‘Laat u me door, of niet?’

‘Dan moet je 't huis maar uit, Johan, gerust, we kunnen je niet houden, dan moet je maar vort, dan moet je maar...’

Haar stem haperde; haar gehijg hoorde ik van dichtbij. Ik wilde langs haar heen glijden, - het was me er werkelijk om te doen haar zooveel mogelijk te ontzien, hoewel het door haar gebezigde woord ‘houden’, alsof ze van een huisdier sprak, tergend in mijn hoofd nagonsde, - toen zij eensklaps een klokkend geluid voortbracht, en met haar hand onmiskenbaar op haar hartstreek gedrukt half over me heen zeeg, terwijl de andere de leuning te stevig vast had dan dat ze echt vallen kon. Scheef ineengezakt bleef ze zoo in het trapgat liggen. Eg schoot toe, eer nieuwsgierig dan behulpzaam; in de slaapkamerdeur draaide het dienstmeisje heen en weer, vuurrood, met kleine begeerig glinsterende oogjes. Mijn moeder steunde alsof hevige pijnen haar doorsneden. Een starre spleet leek haar mond, een gapend papier-mâché. Het was wat te mooi allemaal.

‘Haal jij de dokter even,’ zei ik, en maakte aanstalten om over haar beenen te springen. Bijna dubbelgevouwen stond Eg over het lichaam gebogen, beleefd en officieel, alsof hij een meisje ten dans vroeg.

‘Ik heb geen tijd; Emmy moet maar naar de dokter.

Maar ik geloof er geen bal van, zeg, 't is aanstellerij, net als vader, zeg!’

Bliksemsnel streek mijn moeder's hand mij door het haar, toen ik mijn sprong nam. Eg slaakte een soort krijgsgehuil. Reeds in de vestibule hoorde ik haar driftige hakketikjes op de trap, maar het was te laat. Hoewel mijn ridderlijke opwelling bijna geheel vervluchtigd was, liep ik toch nog naar de hoek, om poolshoogte te nemen en als het kon Else bij te springen. In de Andromedastraat stonden de jongens nog op dezelfde plaats, op eenige afstand rondom een huurauto, waarvan het deurtje juist door een breedgeschouderd chauffeur dichtgesmakt werd; de man tikte in het wilde weg een beetje minachtend aan zijn pet, de jongens stoven achteruit, en daar reed Else Böhler heen, in een snorrend vaartje, een zakelijke benzinelucht verspreidend, en zoo, dat ik bijna niets anders van haar te zien kreeg dan het blonde haar, waarnaast de rechtopgezette koffer op en neer schokte. In de opening van de tuindeur stond een klein, mismaakt vrouwtje, rood behuild, in mijn richting te kijken, zonder mij te herkennen. Ze bracht haar hand naar haar oogen, en verdween. Ook voor mij zat er niets anders op dan terug te gaan. Om althans nog iets van mijn houding te redden, belde ik aan bij onze buren aan de Orion-kant en vroeg aan het niets begrijpende oude dametje, of ik de borstel hebben mocht, die per abuis in haar tuin was gevallen vanuit het raam van mijn broers kamertje. Even later, versuft op mijn divan gezeten, vlak onder de smoorhitte, trok ik uit het stoffige ding wat lange blonde haren, en wond ze om mijn vinger totdat ze afknapten.

Nog voor het koffiedrinken bood ik mijn moeder mijn excuses aan, die zij koel en vormelijk aanvaardde, maar met een onderdrukte haat, zooals ik nooit eerder bij haar opgemerkt had. Zooals ze daar een ondoorgrondelijke, strenge en wat vies-preutsche houding trachtte aan te nemen, als tegenover een vreemde, met wien men onder éen dak leven moet, noodgedwongen! Ik vergenoegde mij er mee te verzekeren, dat het ‘Duitsche dienstmeisje’ nu

voorgoed weg was en dat het het beste zou zijn die steenen tegen de muur en het vogelhuisje maar over onze kant te laten gaan. Nauwelijks keurde ze me een antwoord waardig. Ik wist niet of ik er haar op voorbereiden moest, dat juffrouw Erkelens, die nu immers van alles op de hoogte was, wel weer eens aan de deur zou kunnen komen klagen. Erg waarschijnlijk leek me dat overigens niet, na die smijtpartij. Toch kreeg ik pas na vieren het gevoel, dat de geschiedenis Else Böhler met alles wat er aan vast zat voorgoed tot het verleden behoorde.

Om kwart voor zes vond ik bij het avondblad, dat ik altijd zelf uit de bus haalde, een tweede envelop met mijn adres erop. Het ingesloten briefje luidde: *Mein lieber Johann! Ich bin noch nicht fort. Gehe erst morgen früh, möchte dich noch einmal sehen. Ich schlafe im katholischen Mädchenheim. Das war ein schöner Auftritt im Garten, sie haben mir auch mein Geld nicht gegeben, weil ich nicht gekündigt hatte. Macht nichts. Ich denke nur an dich. Habe keine Angst, dass meine Liebe zu einem andern gehen könnte. Und würde ich auch nie mit Dir heiraten können, die Liebe zu Dir führt in ein ferneres Jenseits. Also... Du, Du, nur Du allein sollst stehst der Traum...?! Habe heute Nacht einen seltsam schönen Traum gehabt. Einen Traum, wenn das einmal Wirklichkeit würde... Ich werde ihn mündlich erzählen. Ach, warum darf ich nicht ganz glücklich sein? Ich brauche mir nichts einzubilden, ich weiss genau, wenn ich dich nicht kennen gelernt hätte, so wäre ich Heute schon verrheirat. Reich, aber ohne Liebe. Jedenfalls ist es besser ich gehe fort. Du bist kolossal heissblütig veranlagt, und ich nicht weniger, und zwei heisse Menschen zusammen das geht nicht gut aus. Zudem möchte ich noch eins vollbringen, und das wäre, das ich ein ganzes Jahr fort bin, um mein gewisses Matrial in der Kehle ausbilden zu lassen. Und solltest Du mich dann irgendwo hören, so denke, alles was sie singt ist für mich. Und wenn ich dann wieder kommen werde, nach 2-3 Jahren, dann werden wir uns vielleicht in die Arme schliessen, und für immer, alles zu*

vergessen. Es wäre auch nicht schön, was man begehrt, direkt zu besitzen. Komme acht Uhr beim Fernsprecher, ich warte auf dich. Ich schliesse und küsse dich im Geiste und möchte immer bei Dir bleiben. Deine Else!' - Behalve de spelfouten bevatte deze brief nog enkele verschrijvingen, die niet waren doorgeschrapt, maar tusschen haakjes gezet, alsof zij altijd nog iets te goed waren om geheel aan het oog te worden onttrokken.

Tot kwart voor acht doorstond ik een doffe, lafhartige tweestrijd, waarin de borstel met de blonde haren, die ik Else toch terug moest geven, de rol speelde van een onontkoombaar voorwendsel. Tegenover de motieven, die dit voorwendsel nog ondersteunden, stond alleen mijn angst voor de zomeravond, voor de wanhopig zinnelijke bekoringen, die deze brengen zou en waarop ze zelf in haar brief had gezinspeeld, het vooruitzicht van mijn weerloosheid. Tenslotte was het rijke huwelijk, waarover zij schreef en dat ik weer met 'Steinmann' in verband bracht, beslissend, maar evengoed, zóo groot was de overmacht, had een andere overweging beslissend kunnen zijn. Eén oogenblik dacht ik erover mij te gaan bedrinken om de avond door te komen. Maar ik had geen geld om mij te gaan bedrinken.

Op weg naar de telefoon stelde ik me haar voor zooals bij die smeekbrief behoorde: meegaand en gedwee, het uiterste beproevend om mij te vermurwen, een meisje dat niet van mij los kon. Maar in werkelijkheid kwam het heel anders uit. Onmiddellijk overstelpte ze mij met een uitdagende vroolijkheid, die alleen geforceerd leek door de hardnekkigheid waarmee ze het twee uur lang volhield. Niet zíj was de smeekeling, maar ik. Een dasspeldje, dat ze voor me gekocht had, gleed in mijn jaszak. Als tegengeschenk reikte ik de haarborstel over, die ik in een krant had gepakt... Gekwetter en gesnater: over juffrouw Erkelens en haar aanvankelijke weigering de koffer af te geven, toen ze de drie steenen had zien liggen, bewijs van mijn medeplichtigheid, over den chauffeur, die zich 'ganz anständig benommen' had, over de vermakelijkheid van al die hemden door de lucht, over de

‘Schwester Oberin’ in het Mädchenheim, die haar tien nieuwe diensten tegelijk had aangeboden (maar neen, ze ging beslist naar Duitschland terug!), over de film die ze 's middags was gaan zien, een ‘ganz famoser’ film met Anna Sten in een nachtcafé, een ‘Künstlerleben’, geweldige verleidingen, schitterende zang... Meteen zwenkte ze af naar haar eigen toekomst: in één jaar zou ze beroemd zijn, ik hoorde haar dan wel door de radio, Fransch en Engelsch moest ze ook leeren om filmster te worden, dat ging in één moeite door, allemaal in datzelfde jaar... Hoewel hier een ongebreideld zelfvertrouwen uit sprak, hoefde ik maar mijn twijfel aan zoo'n verbluffende loopbaan te kennen te geven, of ze keek me onder hoog opgetrokken wenkbrauwen bol en grappig aan, alsof ze 't niet meende, en bond dadelijk in. Wel kwamen er dan nog mededeelingen over ein ‘Ballkleid’, dat zij zou laten maken, en uitlatingen als ‘Ich komme durch!’ en ‘Man ist der Schmied seines eigenen Glückes!’ - maar zij scheen evenzeer bereid om zich door mijn waarschuwingen te laten ontmoedigen en zonder veel spijt terug te springen in een nederiger werkkring. De belachelijkheid van dit alles maakte het mij gemakkelijker mijn houding te bepalen. Toen ik, voldoende gedekt door mijn gewone superieure spot, naar de droom vroeg, waarover ze geschreven had, wilde ze mij eerst nieuwsgierig laten, op de manier die ik zoo goed van haar kende, de manier die zij zelf ‘aufziehen’ noemde (op stang jagen), maar twee minuten boudeeren hielp feilloos en na een verlegen aarzeling deed ze mij dat verhaal onder linksche, energieke gebaren tegen de sterren en de boomkruinen, die allemaal van háar schenen te zijn, half op het schoolsche, kinderlijk afgebeten toontje van vroeger, half als een soort schaterend loflied op God. De droom hamerde ze me in, alsof ik hem zelf gedroomd had. Weinig dingen in mijn leven zie ik in zoo volkomen plastische scherpte voor mij als deze droom van Else Böhler. ‘Wir waren auf einer grossen Reise, du und ich, und dein Freund und meine Freundin, wir waren in Italien, wir vier, und sahen die schönsten Blumen und

Bäume, prachtvoll! Der Himmel war wunderbar blau! Auf einmal sahen wir die Mutter Gottes zu ons hinabschweben, ganz in Weiss gekleidet, schön, o so schön... Ich schrie!! Ich rief: auf den Knieen!! Beten!! Beten!! Wir beteten alle vier, du auch. Die Mutter Gottes kam zu uns hin und lächelte zu dir, sie berührte deine Stirn...' Else Böhler zweeg, en stak haar neus in de wind. - 'Ein schöner Traum,' zei ik verstrooid, en wachtte op wat er na deze poëtische aanloop nog komen zou. Zij had zich van me losgemaakt en zwaaide met haar lange armen. Terwijl we een paar bankjes passeerden, kwetterde ze al weer verder, zonder op mij te letten, al sneller en opgewondener. 'Ach, wie schön und weit ist die Welt! Wenn man jung ist, kann man alles. Wenn ich berühmt bin, spiele ich vielleicht zusamm mit Hans Albers, der wird mich küssen, ich werde mir das schönste dabei vorstellen,' - even hield ze in, toen ze een onwillige ruk van mijn schouder bespeurde; haar dwaze, dol glinsterende oogen draaiden in mijn richting, en ineens begon ze hoonend parodistisch op de paartjes op de banken te wijzen, die haar doodstil nastaarden, als verraste dieren in hokken, die men in een dierentuin voorbijtrekt: 'Ach, wie ist die Liebe doch schön! Ach, wie wunderbar, jedermann seine eigene Bank!... Das Leben birgt noch so viel für mich!... Man soll immer lustig sein!... Immer feste!... *Schützkafféeee!!*...'

Het kan ook een ander woord geweest zijn, nog steeds ben ik er niet zeker van. Een ordinair, heesch en tegelijk gonzend krijschen was het dat haar toespraak had besloten, eindigend in een lange, toonloos wegstervende uithaal, - uiterste tegenstelling tot haar gewone stemgeluid, dat beschaafd genoemd kon worden. Hoewel dat gekrijsch even onverwacht voor me was als onbegrijpelijk in zijn beteekenis, wist ik toch meteen waaraan het me deed denken. Op het woord zelf kwam het niet aan. Klank en opeenvolging der timbres daarentegen riepen onfeilbaar het beeld wakker van een jonge, blonde, half dronken prostituée, die ik in een van mijn eerste studentenjaren in een cabaret tusschen kaal-

hoofdige, bebrilde nachtbrakers had zien zitten, haar armen om twee rimpelige nekken heengeslagen, wippend op de maat van de muziek, en telkens zonder eenige aanleiding uitbarstend in een geil, circusachtig gejoel, waarbij men zich kletsende zweepen voorstellen moest, de perverse geur van paardenstallen, en rijen bejaarde aanbidders met hooge hoeden voor een half open kleedkamerdeur. Dit ongebonden tafereel, verwarrend toentertijd voor mijn jeugd, door mijn verbeelding minder in na-oorlogsche dan in fin-de-siècle-zin omgevormd, dook nu plotseling in mij op om al mijn twijfel aan Else Böhler's zedelijk verleden voelbaar en zichtbaar te maken, veel sterker dan welke feiten of bewijzen, sterker zelfs dan wanneer ik geweten zou hebben wat het woord beteekende en waar het van afkomstig was. Een vriendin die opium gebruikte, een beschermer genaamd Steinmann? De paniek van dat woord ‘Schützkaffee’, dat uitgebrulde visitekaartje van een kermismeid van het minste allooi, overtrof iedere werkelijke toedracht, omdat het alleen op vage mogelijkheden betrekking scheen te hebben: op datgene wat Else Böhler had kunnen worden bij een andere samenloop dan die haar gemaakt had tot een meisje dat meent te zondigen als ze sigaretten rookt. De gedachte hieraan was ondraaglijk. Ze had - met díe stem, met dát levenslustige gebrul! - een soldatenhoer kunnen zijn, verkracht en besmet door een regiment, en achteraf nog manmoedig en opgetogen brullen: ‘Schützkaffee!’ - en weer geranseld en op ondenkbare wijze onteerd, en toch nog: ‘Schützkaffee!’...

Ik vroeg haar wat ze daar riep. - ‘Nichts!’ - Ik herhaalde mijn vraag driemaal. - ‘Nichts! Das sag ich nich...’ - Mijn keel dichtgeschroefd door machtelooze jaloersche woede, stelde ik andere vragen: naar die onduidelijke zangopleiding, weer naar Steinmann, dien ik, indachtig aan haar bewering van de vorige avond dat hij geen ‘junger Mann’ was, ineens vereenzelvigde met den ‘älteren Herr’ die vroeger met haar had gedanst; ik vroeg haar waarheen ze ging, ik vroeg naar haar adres, ik kreeg niets anders te hooren dan datzelfde ‘Nich... nich...

nich...' - 'Ist der reiche Herr, der mit dir heiraten will, Steinmann? Ist er schon alt?' - 'Das *sag* ich nicht!' riep ze schaterend, met fluitachtige gilletjes er doorheen, 'ich sag nicht *ja,* und ich sag nicht *nein!*' - Ik had nu de keus tusschen drie dingen: haar in het gezicht slaan, wegloopen, of woord stellen tegenover woord. Ik koos het laatste, maar binnensmonds. Uit een instinctief verlangen naar zelfbehoud koos ik volledig partij voor de scheldende stem, die mij al zoo vaak geholpen en gehinderd had. Ik hoef die scheldwoorden hier niet te herhalen, - 'Duitsche hoer' vormde wel het hoofdrefrein, - evenmin als ik in bijzonderheden hoef te beschrijven, hoe ik tegelijk met dat hatelijk en zelfkwellend geprevel liefdesdaden nastreefde, die daartoe wel in de grootst mogelijke tegenstelling stonden. Mijn haat verbergen: dàt had ik wel geleerd door mijn leven op de Waalweg...

Tot kalmte gebracht lag Else Böhler achterover op mijn schoot, het Correggio-gezicht vertoonend zonder dat veel aandachtige voorbereiding noodig was geweest. Terwijl ik bij mezelf werktuiglijk 'Duitsche hoer, Duitsche hoer', of 'imbeciel' fluisterde, of haar korte beenen bespotte in de walgelijkste termen (bijvoorbeeld door stompzinnig een Maleisch scheldwoord te herhalen, dat een van mijn vrienden wel eens gebruikte en dat woordelijk 'achterwerk van een kreeft' beteekent), streelde en zoende ik haar gezicht, beter, inniger dan ik het ooit te voren gedaan had, dwaas die ik was! Want ik zag niet in, dat ik mij onvoorwaardelijk aan haar uitleverde door deze krankzinnige gelijktijdigheid: dat ik nooit meer in staat zou zijn aan haar te denken in haat of onverschilligheid zonder in mijn vingertoppen streelingen te voelen, die, voortgezet tot in mijn ziel, iedere opwelling van haat op het moment zelf ongedaan zouden maken en doen verkeeren in zijn tegendeel, zooals ook toen reeds, toen ik onder mijn wrangste scheldwoorden door pas wist hoe lief en weerloos zij eigenlijk was. Mijn laffe huichelarij moest zichzelf straffen, en héeft zichzelf gestraft, op de manier die ik toen had kunnen voorzien, indien niet tenslotte de wellust behalve de

zucht tot schelden ook alle zelfbezinning had overstemd. Overigens duurde dit niet lang. Onverwacht kreunend, sloeg Else Böhler haar arm om mijn hals om mij naar zich toe te halen, waarop ik mij misrekende met een reeks vergaande handgrepen, die meer weg hadden van een wraakoefening dan van de bevrediging van een hartstocht die niet bestond. Al te zeer was ik me het nuttelooze van dit alles bewust dan dat ik lang aangehouden zou hebben. Toen ze opsprong en naast me ging zitten met de constateering: 'Mein ganzes Kleid ist verknautscht,' voelde ik mij bijna opgelucht, maar met bittere ironie hield ik haar voor, dat ze niet alles voor Steinmann hoefde te bewaren en mij toch ook wel wat had kunnen geven! - 'Das kommt nicht in Frage!' - Gekwetst stond ze op; ik volgde lusteloos, en langzaam liepen we het park uit, in de richting van de tramhalte. Mijn verleidingspogingen scheen ze al weer vergeten te zijn. Zelfs gaf ze nu uit eigen beweging haar adres in Keulen op; ik kon haar daar schrijven, de brieven zouden doorgestuurd worden, maar terugschrijven zou ze niet: 'Das würde mir zuviel Weh tun!' - 'Weh tun?' zei ik langzaam, in deze eenzijdige schrijverij een nieuwe list vermoedend om mij murw te krijgen, 'das glaub ich nicht. Du wirst wohl bald einen andern finden.' - 'O das! Ich brauche auf der Strasse nur um zu schauen...' - 'Und die alten Herren kommen schon hergelaufen!' - Ernstig en bigot vouwde ze haar mond: 'Die älteren Leute haben viel Erfahrung, da kann man viel lernen. Ich habe immer viel Chance gehabt bei älteren Leuten...' - We liepen verder; de tijd verstreek langzaam en gestadig; over tien minuten zou ik haar kwijt zijn... Hoewel het woord 'Chance' (een woord dat ik verfoei, al moet ik toegeven, dat het in haar mond nog iets had van een archaïsch-Frankische uitdrukking, en geheel anders klonk dan het 'sjans' van een Hollandsch winkelmeisje) de rol scheen te willen overnemen van het 'imbeciel' en 'achterwerk van een kreeft', tegen mijn herlevende jaloezie kon het toch niet op. Wat er ook van haar zangopleiding en den man Steinmann waar mocht zijn, ik

verloor haar aan de heele wereld. Ik bleef alleen achter, met mijn examen in zicht, zonder steun van Peter zelfs, dien ik gebruskeerd had... Even probeerde ik het nog met haar oogen, de oogen zonder gevoel of begrip, de edelsteenen zonder menschelijkheid, - maar hoe werd mijn bezitsinstinct niet gestoken door zulke prachtige voorwerpen! - 'Meinst du, dass ich mich nicht unglücklich fühle?' vroeg ik met gesmoorde stem. - 'Du bist unglücklich, weil du keine Religion hast!' - Een nieuw dogma! Alles bleef zooals het was. Ze was niet te treffen, niet te beleedigen, niet over te halen; en toch wist ik, dat ze van me hield en dat het haar een groote zelfoverwinning kostte heen te gaan. Al mijn beheersching verliezend, koppig en dreinerig, beu van dit belachelijk overbodige afscheid, dat onmogelijk zoo te aanvaarden was, heb ik haar toen gesmeekt, niet met Steinmann te trouwen; ik heb mij vernederd en op haar gevoel gewerkt; ik heb haar alles toegegeven wat ze maar wou, - behalve katholieke kinderen; dan maar heelemáal geen kinderen, wat immers ook beter strookte met haar loopbaan van beroemde zangeres! - alles, als ze maar niet wegging.

'In der katholischen Kirche heiraten, und deine Kinder nicht katholisch erziehen wollen, - *das ist auch paradox,*' zei Else Böhler, nu voor het eerst met iets gemelijks en brommerigs in haar stem, 'Kinder ist das schönste im Leben, ich habe immer nach Kinder verlangt.'

Dit is een van de laatste dingen die ik mij herinner van een gesprek, dat snel beëindigd moest worden, omdat ieder oogenblik haar tram komen kon: deze ridicule constateering van een tegenstrijdigheid die geen tegenstrijdigheid was, alsof het trouwen in de katholieke kerk, zoodra ik er in had toegestemd, meteen méer voor mij werd dan een zinledige formaliteit en mij van verlangen moest doen branden naar alle consequenties! Ik voelde me opeens doodelijk vermoeid. Om nog te redden wat er te redden viel liet ik haar beloven, voorzichtig te blijven en zich aan niemand te geven voordat ze getrouwd zou zijn. Ik herinner mij in welke bewoordingen ze die belofte aflegde: 'O, das

kann ich versprechen, du hast es ja auch nicht gekonnt. Ich weiss, das du immer schlecht von mir gedacht hast, wegen der Freundin. Es hat mich amüsiert. Es gibt zwar viele Mädchen, die so leben, aber ich würde lieber ins Wasser gehen als das weisse Kleid am Altar Gottes nicht mit Recht tragen zu dürfen!' - Ik herinner mij hoe ze mijn hand drukte en mijn arm kinderlijk op en neer schudde, en haar kalm, onverstoorbaar profiel herinner ik mij met de bolle, glanzende oogen, toen de lichten van de tram om de hoek verschenen: transformatoren van lichtjes, nieuwsgierige spoelen waar al dat schijnsel zich omheen wond zonder de kern ervan te raken, en de toon waarop ze 'Lebewohl!' zei en waarin de ontroering klonk die er bij paste... Maar als er iets is, dat voor míj dat afscheid ontroerend maakt, dan is het dat zielige woord 'paradox', dat meer dan iets anders de kloof openbaarde die er gaapte tusschen haar en mij, een kloof minder wat dat geloof betrof dan in denken en voelen. Een heel menschenleven zou niet lang genoeg zijn om die kloof te overbruggen! Wat *is* 'paradox', Else, en hoeveel jaren zal ik met je getrouwd moeten zijn, en met hoeveel kinderen en kleinkinderen, om je aan te toonen aan welke denkfouten je je schuldig maakte bij het gebruik van een woord dat je een ander napraatte? Maar zoodra haar onbegrip ophoudt een logica te beleedigen die er nu niet meer op aankomt, staat het op één lijn met al het andere dat door de afstand mooier wordt: met het mythologische lachje over de daken van de Waalweg, of het waaiende stof, van bruine matjes afkomstig, waarop de middagzon scheen...

Een nieuwe tijd brak nu aan. Na mezelf tot een snelle en doelmatige verachting voor alles wat naar Duitsche dienstmeisjes zweemde opgepompt te hebben rolde ik maar weer verder, zoo goed als het ging, en begreep niet waarom ik Else Böhler ooit noodig had gehad om acht uur per dag voor een examen te kunnen werken. Al school

er ook iets teleurstellends in, dat zij niets meer van zich hooren liet (eigenlijk had ik verwacht dat we voortaan iedere dag opnieuw afscheid zouden nemen!), ik kon nu tenminste een streep zetten onder deze heele geschiedenis. Wat was er ook al niet achter de rug, welke triviale vernederingen, welke onzekerheid, domheid en monotonie!

Spoedig evenwel werd ik mij in mijn toestand van doffe schijntevredenheid van verschillende nieuwe stoornissen bewust. Wetsartikelen weigerde in mijn hoofd te blijven, of speelden stuivertje verwisselen. Onder het werk had ik voortdurend te kampen met de neiging naar buiten te gaan en naar de roode muur met de reeds bruin wordende wingerd te kijken, en dan naar de lat, waarover Else Böhler haar kleedjes had geklopt, terwijl ik me 's avonds trachtte voor te stellen, hoe zwart en kantig de steen, die zij altijd voor me neerlei, af had gestoken tegen het lichte hekje. Bedroefd en weemoedig voelde ik mij daarbij niet; het waren eenvoudig oude gewoonten, die ik niet zoo gemakkelijk afleggen kon, en die, zoo meende ik, wel spoedig zouden slijten.

De venijnigste en meest ondergrondsche aanvallen evenwel kwamen van de kant van Waalweg 27. Reeds na een paar weken scheen het me toe of overal gewichten aan me hingen: aan míj alleen, zonder de heilzame verdeeling ervan, die het platje van Erkelens had bewerkstelligd als steunpunt van de hefboom. Al wat me vroeger gepijnigd had, het kwam in verdubbelde mate terug: de omgang met mijn ouders en hun côterie, mijn angst voor de toekomst, mijn geïrriteerdheid vooral om Eg, die, na een paar weken uit de stad te zijn geweest voor zijn groote vacantie, zich opnieuw Sint-Vitus-achtig door het huis bewoog en op het dak klom (nog niet eens het ergste, want dan had ik tenminste het voorwendsel naar de lat te blijven kijken, nadat ik hem naar beneden had gebruld) en aan tafel raadselachtige kernspreuken ten beste gaf over ‘deutsche Mädel’, en ‘die rotzooi in Duitschland’, - met een veelzeggende blik naar mij, die dan dadelijk afgleed op mijn kleeren, die volgens hem beter waren dan de zijne. De heele dag was

hij nu om ons heen, weken achtereen. Hij verveelde zich. In mijn dictaatcahiers vond ik poppetjes geteekend met lang haar en één arm in de hoogte: de Hitler-groet. Andere dictaatcahiers, een heel leerboek zelfs, raakten zoek zonder dat ik hem op goede gronden betichten kon. Hij leek mij nerveus, geladen met ressentiment. Aan sport deed hij niet; wel sprak hij veel over kaarten, weddenschappen, gokspelletjes, en om de drie dagen werd dat dan in de practijk gebracht op luidruchtige avondjes, die mij nog meer van mijn werk afhielden dan de mevrouwen, die tenminste niet vloekten en met de vuist op tafel sloegen. Mijn ouders gingen dan gewoonlijk uit; Eggie kreeg koekjes en sigaretten, en als ik mijn thee kwam halen, zat het heele gezelschap rondom de tafel met stalen gezichten te bridgen. Een half uur later was het alsof er onder mijn voeten een vulkaan borrelend en ploffend overkookte. Eén keer waren drie jongens door het glas van de suitedeuren gevallen, dat er schoon uit lag zonder een van die gymnasten bezeerd te hebben. Er was een blonde, effen jongen bij, die (toen ik eens op de gang stond te luisteren) niets anders zei dan ‘g.v.d., g.v.d.,’ - ontelbare malen achter elkaar, terwijl de anderen muisstil bleven als om hem in de gelegenheid te stellen behoorlijk zijn gemoed te luchten. Een andere jongen, die boven een gestold babygezicht met raadselachtige donkere oogen een onwaarschijnlijk hoog voorhoofd droeg met twee knobbels, gelijkend op de rozenstok van een jong hert, piepte op aanmatigende toon ‘zwalú, m'neer Roodenhuis’, zoodra ik beneden kwam om de orde te stichten. En in dit milieu moest ik *studeeren!* Studeeren, zonder zelfs maar het gevóel, dat er eenige consideratie met mij werd gebruikt. Mijn moeder tenminste, al vertroetelde ze hem ook niet meer zoo, na die scène op de trap, waarbij hij zich in haar oogen zoo harteloos gedragen had, liet Eggie in alles zijn gang gaan, terwijl mijn vader, wanneer hij aan een standje toe moest zijn, met omhooggetrokken wenkbrauwen naar de plaats keek waar Eggie vijf seconden tevoren voorbij was gedanst...

Na een vage droom, waaruit ik op een ochtend snikkend

wakker werd, wijzigde zich het beeld van mijn innerlijke beslommeringen opnieuw. Ik droomde, dat ik met Else Böhler voorbij een bloeiende haag liep, waarbij ze zoo klein en witgekleed was als het meisje, dat ik de Waalweg had zien oversteken, de eerste Zondagochtend, even voordat zij voor het voorkamerraam was verschenen. Maar onmiddellijk daarop, alsof de symmetrie van een zinnebeeldige prent betracht moest worden, was diezelfde haag in herfsttooi, met bladeren als hoopen ineenzakkend bruin vuur, of geheel ontbladerd, grauw, afgestorven. Het besef van een doodelijk verlies, opgewekt door deze simplistische regie van mijn onderbewustzijn, zette zich na het ontwaken voort in een knagend weemoedig verlangen, waarvoor ik al mijn kritische zin noodig had om het te blijven zien als wat het in de grond was: niets anders dan het terug verlangen naar een tijd van geluk en geestelijke gezondheid (al waren die dan ook maar schijnbaar) die zich in Else Böhler had belichaamd. Met smartelijk welbehagen liet ik mij verzinken in een bad van sentimentaliteit. Uren lang zat ik voor me uit te staren met haar portret in mijn handen. In mijn verbeelding beleefde ik alles opnieuw, maar nu eenzijdig belicht, net alsof die tweevoudige droom mij niet meer toestond de schaduwzijde te zien, die hijzelf reeds op zoo aangrijpende wijze had geresumeerd. Nu begreep ik pas, hoe gelukkig ik geweest was die drie maanden lang, en hoe botweg ik Else Böhler onrecht had gedaan. Heftig verweet ik mezelf mijn wantrouwen en de minderwaardige middelen die ik gebruikt had om mij innerlijk van haar los te maken. Onze geheele omgang werd gepoëtiseerd tot een verfijnd epos der domheid, domheid in de zin van ‘nicht von der Gedanken Blässe angekränkelt’ (ik zocht in die dagen voornamelijk naar Duitsche citaten; ook geheele gesprekken hield ik bij mezelf in het Duitsch). Onmogelijk kon ik mij voorstellen nooit meer die kwetterende stem te zullen hooren, die mij parmantig op mijn nummer zette, dat voorzichtig kreunende zingen; nooit meer het mooie, bedroefde voorhoofd, de grappige wenkbrauwen, het molenwieken van haar armen.

Als naïeve wijsheden ter overdenking zei ik al haar stopwoorden en opmerkingen bij mezelf op: ‘Das ist wahr’... - ‘Ein grünes *Hüt*chen mit einer roten *Fe*der...’ - ‘Schönaugen hat er’ (toen ik haar op een Zondagochtend voor het raam de kat had laten zien). - ‘Das sagt man nicht’ (toen ik mij vermeten had mijn twijfel aan het bestaan van God uit te spreken!) - ‘*Nich*... tun...’ deze versleten, in tweeën geknikte woordcombinatie, die ik op zonderlinge wijze met haar oogen in verband bracht: *Nich* als de harde, bolle bikkels, *tun* als de weeke marge van haar oogleden), - en vooral de droom die ze me verteld had, met het kleurige vizioen van de moedermaagd, en dan dat naïef opgedreunde lesje, pedant, gelijkmatig van intonatie, als antwoord op mijn vraag wat ze bij zichzelf gedacht had op die Zaterdagmiddag toen ik buiten zat: ‘Da sitzt ein Herr. In einem Ueberzieher. Der liest...’ En mocht dit alles met elkaar ook weinig te beteekenen hebben, het lachje, dat me op diezelfde Zaterdagmiddag voor het eerst verschenen was, bleef dan altijd nog over om dubbel en dwars revanche te nemen op de gelatenheid waarmee ik gemeend had van Else Böhler afstand te kunnen doen. Vooral de gedachte, dat anderen nu dit lachje zouden kunnen aanschouwen en zelfs de vruchten plukken van onze zinnelijke omgang, maakte mij razend. De naam Steinmann, het onbegrijpelijke woord ‘Schützkaffee’, het eerste in de toekomst wijzend, het tweede naar Else's verleden, een soort Januskop-in-woorden, die mij eerst nog geholpen had Else zoo verachtelijk mogelijk voor te stellen, symboliseerden nu de tallooze mogelijkheden van een onherstelbaar verlies. Wie was Steinmann? Welke vreeselijke, oude, rijke mof was Steinmann? Bestònden er nog rijke moffen? Hoe zagen zij eruit? Ik zag Else getrouwd, vervolgd, verhandeld, verleid, verarmd, ongelukkig, rijk, ziek, beroemd. Een doodgewone kruideniersbediende, die opvallend voor het huis van Erkelens heen en weer drentelde en nieuwsgierig door de ramen gluurde, - terwijl ik zelf daar ter plaatse nauwelijks mijn oogen durfde op te slaan, uit schaamte omdat ik Else's toiletartikelen straffeloos

naar beneden had laten smijten! - reet alle wonden weer open. Opnieuw verdacht ik haar, en schreef toen meteen een brief naar dat adres in Keulen. Toen ik na twee weken nog geen antwoord had, schreef ik een brief aan haar moeder, wier sympathiek portret ik mij nog steeds herinnerde, waarin ik vroeg hoe zij het maakte. Nòg twee weken, en mijn verlangen naar Else, naar haar moeder, naar Keulen, naar Duitschland, was zoo sterk geworden, dat ik voor Rome zou hebben gecapituleerd met een volledig huwelijksaanzoek zonder voorwaarden in een derde brief, indien er niet een kort en beleefd antwoord was gekomen, zonder opgave evenwel van Else's nieuwe adres, waarop ik half en half gehoopt had. Het ging haar goed, ze had mijn brief gekregen, ‘mit deutschem Gruss, Frau Therese Böhler.’ - Dat was alles. Of eigenlijk niet alles. Op de envelop namelijk stond niet ‘Roodenhuis’, maar ‘Rotenhuys’, boven de brief zelfs ‘Rotenhaus’, en deze futiliteit hielp me waarachtig nog een beetje om er in te berusten, dat Else Böhler me voorgoed vergeten was. Holland annexeert zichzelf, moet ik gedacht hebben, - laat ik toch oppassen...

S. VESTDIJK

(Wordt vervolgd)

Panopticum

Wetenschappelijke bijdrage tot de rhythmologie

Voor Garmt Stuiveling

Met opzet vermijd ik de bescheidener titel: ‘Bijdrage tot de wetenschappelijke rhythmologie,’ omdat naar mijn meening deze z.g. rhythmologie, zooals zij hier in Nederland, in tijdschriftartikelen en sommige proefschriften, beoefend wordt, op de naam van wetenschap allerminst aanspraak mag maken. In een destijds in *Forum* verschenen artikel (3e Jaargang 8, pag. 728) sprak ik als mijn overtuiging uit, dat een streng wetenschappelijk, exact statistisch onderzoek naar rhythmische afwijkingen zijn nut hebben *kan*, indien daarbij aan twee voorwaarden voldaan wordt: een belangrijke probleemstelling, en een correcte methodiek. Voor deze laatste volstaat nauwkeurigheid en bekendheid met een paar formules, die men niet eens zelf hoeft te kunnen afleiden, maar met de problematiek is het anders gesteld. Een wetenschappelijk probleem is nu eenmaal niet aan te leeren, niet door vlijt te veroveren, zelfs niet van autoriteiten te ontvangen (want een hoogleeraar, die eens iets van belang ontdekt, onderzoekt het liever zelf dan dat hij het aan gegadigden voor doctorstitels prijsgeeft), maar men *ziet* het, of men ziet het niet. Tot zekere hoogte wordt zoo'n probleem ons in de schoot geworpen, in dit geval als een intuïtief geschouwde samenhang tusschen rhytmische kenmerken en aesthetische indrukken, die dan aan statistisch materiaal te verifiëeren is, maar - en dit is het kardinale onderscheid met de pseudo-wetenschappelijke rhythmologie - die nooit uit dat materiaal te voorschijn komt, indien men maar klakkeloos aan het cijferen en tabellen maken gaat, zonder te weten waarvóor.

Het probleem, waarvoor ik hier even de aandacht vraag, om het dan verder over te laten aan de dissertatieschrijvers, die het zonder bronnenopgave mogen benutten, is het volgende. Reeds eenige tijd was het mij opgevallen, dat men een grooter effect aan klankschoonheid bereikt door een versregel, waarin het sterkste accent op het rijmwoord ligt, te laten volgen door een regel, waarin het sterkste accent ligt op de aan het rijmwoord voorafgaande heffing, dan andersom. Door een opeenvolging als

wat gij gehoord, gezegd hebt of geschréven, (a)
tot studie en bespieg'ling thúis gebleven, (b)

wordt men ‘aangenamer’ aangedaan dan wanneer men de volgorde van deze twee regels omwisselt. Zoo markant leek me, in alle voor mij onmiddellijk bereikbare gevallen, dit verschil, dat ik, onbesuisd

genoeg, reeds naar een verklaring zocht voordat ik nog aan een objectief ‘onderzoek’ toe was, dat het verschijnsel los zou moeten maken van mijn subjectieve smaak. In een simpele rhythmische afwisseling of contrast kon die verklaring niet worden gevonden, omdat dan de beide volgorden, *a b* en *b a,* gelijkwaardig zouden zijn. Er schoot toen geen andere mogelijkheid over dan de tendenz tot rijmverdoezeling te hulp te roepen, de tendenz om een al te groote nadrukkelijkheid van het rijm te vermijden. Dat deze tendenz, vooral in de moderne poëzie, bestaat, behoeft geen nader betoog; zoowel de invoering van het assonneerend rijm (bij ons sinds Herman van den Bergh) als het veelvuldig toegepaste enjambement (sinds Gorter reeds) wijzen erop. Het rijm - en dan natuurlijk vooral het tweede, eigenlijke ‘rijmwoord’, dat het rijm pas openbaart - wordt op deze twee wijzen, maar ook door de zoo juist genoemde accentverschuiving, als het ware gesluierd voor het gehoor, discreter, aesthetisch verfijnder, minder hard en schoolsch gemaakt; al lezende registreert men het rijm meer onbewust, men heeft minder het gevoel met een virtuoze prestatie te doen te hebben, die immers zooveel van haar waarde verliest zoodra men zich maar het bestaan herinnert van Witsen Geysbeek.

Maar tenslotte geef ik deze verklaring voor beter; het was er mij verder voornamelijk om te doen na te gaan, of de ervaring, dus het werkelijke rijmgebruik, mijn subjectieve appreciatie bevestigde, m.a.w. of ook de dichters in hun werk een zekere voorkeur geven aan de door mij geprefereerde volgorde van rijmende versregels boven de omgekeerde volgorde. Tot dat doel koos ik de verzen van een dichter, die tot een onzer sterkste rhythmici gerekend moet worden, nl. J.H. Leopold. Het nadeel van deze poëzie is het furieuze enjambeeren: bij zóo stelselmatige toepassing van dit éene middel tot rijmomsluiering heeft men allicht minder kans het andere aan te treffen; doch het was ook mogelijk, dat dit niet zooveel gewicht in de schaal lei. Alle versregels van Leopold heb ik dus systematisch, paarsgewijs, met elkaar vergeleken op de opeenvolging van de toonsterkte (*niet* toonshoogte en duur) van de beklemtoonde lettergrepen der twee laatste maatvoeten, onverschillig of ik te doen had met tweedeelige maatvoeten, driedeelige maatvoeten of Germaansche maatval. Indien de door mij gezochte voorkeur *niet* bestond, zouden beide gevallen natuurlijk ongeveer even vaak moeten voorkomen. Met de maatvoeten, vóor de beide laatste gelegen, werd geen rekening gehouden, evenmin met de aanwezigheid van enjambement, of van accentomzettingen in de voorlaatste maatvoet (b.v. de regel: ‘een groot aanschouwen, een ínzien’ werd gelijkgesteld met *a,* niet met *b*!). Assonnanties en contrassonnanties werden behandeld als volrijm. Tusschen gepaard rijm en de andere rijmcombinaties werd geen verschil gemaakt, ook niet als de rijmen ver uit elkaar lagen; bij z.g. ‘slag-

rijm' (drie of meer regels met hetzelfde rijm, zooals b.v. in de kwatrijnvorm c c d c werd telkens de eerste met de tweede en de tweede met de derde vergeleken, onafhankelijk van elkaar. Indien in één van de regels de rijmende lettergreep en die van de voorlaatste heffing gelijk beklemtoond waren en in de andere niet, werd er toch een verschil tusschen de regels aangenomen; daarentegen níet, wanneer in beide regels de accentopeenvolging dezelfde was, hoewel er in zulke gevallen toch nog wel sprake kon zijn van eenig verschil in verhouding tusschen de accenten. Twijfelgevallen trachtte ik op te lossen door een overdrijven van het accentverschil, dat meestal wel uitsluitsel geeft (b.v. 'mijn roem verging, mijn kennis hooggeprézen, en niet 'hóoggeprezen', al is het verschil bij ongedwongen lezen miniem); toch heeft men hier natuurlijk een mogelijke foutenbron, een kans, dat de onderzoeker onbewust de resultaten flatteert.

Dit was dan ongeveer het stalen pantser, waarin ik op de teere rhythmen van Leopold losgelaten werd. Ik vond een aantal van 717 paren versregels, waarvan er 421 mijn vermoeden bevestigden (volgorde *a b*) en 296 dit tegenspraken (volgorde *b a*), terwijl het toeval *hoogstens* een afwijking zou toelaten tot een bedrag van 414 resp. 303 (vgl. de formule in het bovenvermelde artikel, pag. 733, noot). Verder nam ik nog de moeite de verschillende onderdeelen van Leopold's oeuvre met elkaar te vergelijken, al was hieromtrent geen absolute zekerheid te verkrijgen zooals bij het totaalresultaat, omdat het aantal gevallen te klein was. Wel was opvallend, dat tot dit resultaat de twéede bundel verreweg het meest had bijgedragen; wellicht is dit te verklaren door de talrijke 'Oostersche' verzen, die bij Leopold veel minder enjambeeren dan zijn andere gedichten; vooral de kwatrijnen eruit, die gedeeltelijk gepaard rijm vertoonen (c c d c), zouden in sterke mate onderhevig zijn aan een eentonige, schoolsche rijmwerking, indien niet op een andere wijze compensatie werd gezocht.

Alles bij elkaar genomen leek dit onderzoek me vooral merkwaardig, omdat de uitkomst bewees, dat men voorspellen kan welke klankfinesses een dichter gebruikt. En dat niet alleen de algemeen bekende, zooals alliteraties en assonnances, maar ook die welke hij enkel onbewust en spontaan toegepast kan hebben; en niet alleen in de eigen productie, maar zelfs, en vooral, in vertalingen! Er bestaan dus normen, die den dichter voorschrijven hoe hij te werk moet gaan, zonder dat hij deze normen kent. Dit is niet nieuw. Maar wèl is nieuw, in zekeren zin, dat men de werkzaamheid van deze normen op de meest exacte wijze kan aantoonen, en in de onregelmatigste woordstructuren nog. Daarmee is echter niet gezegd, dat nu ook iedere toevallige rhythmische volgorde de uiting is van een wetmatige samenhang en dat men alleen maar een beetje hoeft te cijferen om op dezen samenhang de hand te leggen!

Tenslotte: wie dit onderzoek zou willen completeeren ten opzichte van minder ‘muzikale’ dichters (ik nam een steekproef met een serie verzen van Hendrik de Vries, Nijhoff, Slauerhoff en van den Bergh, geen van allen toch *on*muzikaal), moet bedacht zijn op uitkomsten, die statistisch niet de minste bewijskracht bezitten. Maar voor een dissertatie hoeft dat natuurlijk geen bezwaar te zijn...

S.V.

De kaarten en het spel

André Gide zet in de *N.R.F.* de publicatie van zijn *Pages de Journal* voort; en of ik wil of niet, ik word telkens weer geboeid door de zeldzame directheid, waarmede deze man, die tegenwoordig toch een ‘autoriteit’ is, zich op de dingen in weet te stellen. Men praat over zijn ‘bekeering’ tot het communisme; à la bonne heure, maar wat heeft zulk een ‘bekeering’ uitstaande met de afgezaagde overgangen tot het katholicisme, die alle berusten op eenzelfde welbekend recept en niet denkbaar zijn zonder het opgeven van het individualisme? Ik bedoel in de eerste plaats het individualisme van den *stijl*, dat bij Gide volkomen intact is gebleven: de onbevangenheid, het ontbreken van het gebruikelijke woordfetichisme, de naïveteit kortom. De ‘bekeering’ van Gide maakt alleszins den indruk van naïef te zijn; hij ontdekt soms in deze *Pages de Journal* gemeenplaatsen met een onbeschroomdheid, die er geen oogenblik aan doet twijfelen, of dit zijn *niet* de gemeenplaatsen van de ‘leer’. Op pag. 499 spreekt Gide de ‘jeunes fils de possesseurs’ toe. ‘Vous savourez (j'ai fait de même) votre loisir, sans même vous douter qu'il n'y a pléthore ici, que parce qu' il y a disette là-bas; vous vous consacrez à l'étude, vous cultivez les arts d'agrément, les jeux d'esprit subtils, les ratiocinations transcendantes, et vous ignorez que votre culture exquise, pour la permettre, d'autres peinent qui n'ont ni le temps ni les moyens de s'instruire; que vous ne lèveriez pas si haut la tête, si d'autres ne courbaient le front si bas.’
Mij dunkt, zooiets is verre van ‘origineel’; het is van een volstrekte gemeenplaatsigheid; maar het is tegelijk, in den mond van Gide, de naïeve bekentenis, dat deze veelgebruikte gemeenplaats nu pas als realiteit tot hem doordringt. Waarom dat niet toegeven, wanneer het zoo is?

‘Ce qui m'amène au communisme, ce n'est pas Marx, c'est l'Evangile.’ En daarmee wordt de brave, oprechte Gide dupe van een partijtje Litwinoffs, zegt de practische man, die altijd gelijk heeft. Ik zal het tegendeel niet beweren, want practisch moet men zijn en blijven; maar zijn (om een voorbeeld te nemen) zij minder dupe, die regelmatig hun bewondering voor het Nederlandsche gemiddelde uitbazuinen en over ‘de maatstaven van zedelijkheid en recht’ phi-

losopheeren, gelijk prof. Huizinga in zijn brochure *Nederlands Geestesmerk*, die van een ‘verval van de moraal’ spreekt en toch verkondigt, dat wij Nederlanders ‘nu eenmaal in zekeren zin satisfait zijn’ en dat het ‘onze nationale plicht (is) het te blijven’? Waarvan Gide dan ook de dupe moge zijn, hij is ten minste *geen* dupe van het historisme, dat bestendig naar het verleden tuurt om zalig te warden en er, in de persoon van Huizinga, eindelijk toe gekomen is onze nationale vooroordeelen met eenige reserves als geneesmiddel aan te prijzen tegen modern ‘bijgeloof’, ‘beuzeling’, ‘kwakzalverij’ en ‘ondeugd’. Het historisme, of de mystiek van het humanisme, als men het liever zoo wil noemen, loopt uit op een verdediging van de cultuur als een privilege voor de betere standen.

Men vergelijke de *Pages de Journal* van Gide en *Nederlands Geestesmerk* van Huizinga. Naïef zijn zij beide, anti-heroïsch eveneens (in den zin van: gericht tegen de phraseologie van de dikke helden à la Goering); maar de kardinale vraag is, waarvoor naïveteit en anti-heroïsme *moeten dienen*. Bij Huizinga nu dienen zij om den man, die zich in hart en nieren burger, d.i. bourgeois voelt, een motief te verschaffen zijn conservatisme en afkeer van de rumoerende ‘zwak gewortelden in het maatschappelijk leven’ cultureel te rechtvaardigen; bij Gide daarentegen dienen zij om den geboren bourgeois te verlossen van de obsessie, die zijn privilege langzamerhand voor hem geworden is. Gide's ‘gemeenplaats’, die ik hierboven citeerde, klasseert daarom compleet de brochure van Huizinga als een product van een dier nu langzamerhand oud en wijs geworden ‘jeunes fils de possesseurs’, terwijl omgekeerd Gide's *Pages de Journal* in de terminologie van Huizinga gekarakteriseerd worden door dezen zin: ‘De revolutionnair, hetzij hij zichzelf misdeeld voelt of niet, is de mensch, die de onvolmaaktheid dezer wereld niet kan dragen, in wien een toomelooze begeerte leeft naar geheel nieuwe dingen, die hem doet zeggen: het moet tot elken prijs volstrekt anders worden, en wel terstond. Zijn streven is de omslag in het aardsche van het heils- en verlossingsstreven, dat zijn ware (? M.t.B.) object heeft over den dood heen.’ (Men hoort aan den toon, dat deze menschensoort den man van het behoud verre van sympathiek is).

Wat het dupe-zijn betreft, hebben Gide en Huizinga elkaar dus niets te verwijten; dat blijkt wel uit hun wederzijdsch op-de-hoogte-zijn van elkaars dupeschap. Dupe van Stalin of dupe van Colijn; bijzonder veel verschil maakt het niet. Maar ik voor mij ben liever dupe zooals Gide, zij het dan ook bij voorkeur niet van Stalin; ik ben liever dupe als naïeve en anti-heroïsche strijder voor een *mogelijken* vorm van menschelijkheid dan als dito strijder voor een *historischen* vorm van menschelijkheid. De ‘wijze lessen der historie’ dupeeren op een gansch andere wijze dan de ‘sprong in het onzekere’; zij hebben nl. het voorkomen van bewijsbaarheid, gezag, ervaring, terwijl zij in-

tusschen evenmin iets garandeeren als welke onhistorische levenshouding ook. Wat de historie waard is voor het leven zegt Gide onnavolgbaar juist in de *N.R.F.*, p. 510, waar hij afrekent met den historicus, die hier toevallig Madelin heet, maar die ook Huizinga had kunnen heeten:

'Que signifie une "expérience" que l'on ne peut contrôler et refaire, dont les composants échappent à notre connaissance précise et où, lorsque l'omelette est manquée, l'on ne parvient pas à savoir si c'est la faute de la cuisinière, de la poêle, ou du beurre, ou des oeufs?... Comme si l'on pouvait jamais connaître par avance des dangers nouveaux! Comme si la route était jamais la même, et le même celui qui s'y engage! Comme si l'avenir reproduisait jamais le passé! Comme si la difficulté ne provenait pas précisément de ceci: *que l'on joue sans cesse un jeu toujours neuf et avec des cartes dont la valeur n'a pas encore été éprouvée!*'

Wie deze uitspraak toepast op het 'geestesmerk', waarmee Huizinga de Nederlanders wil stempelen op grond van hun relatie met het verleden, komt tot de conclusie, dat Huizinga slecht moet kunnen bridgen of whisten; zijn speciale naïveteit is die van den man, die niet van kaarten houdt en daarom het kaartspel meent te kennen, wanneer hij de regels kent. Het element 'gokken', Gide's naïveteit, ontbreekt in zijn belangstelling voor het leven ten eenemale; men heeft *voor hem* gegokt en daaruit trekt hij zijn lessen. *Nederlands Kaartsysteem:* deze titel, die bovendien nog het voordeel heeft op een bijzonder insinueerende manier dubbelzinnig te zijn, zij Huizinga voor den derden druk aanbevolen!

M.T.B.

[Vierde jaargang, Nº. 9]

Nederland

De Enthousiast

Getemperd door 'n provinciaal beslag
Leek zijn belust-gespannen mondlijn teeder
Door 'n bezorgde gulzigheid, die 'k nog breeder
Bij aan droog brood gewende boeren zag.

Landhuisjesstof wordt - symbolische vlag! -
Op trijpen achtergrond des te gereeder
Erkend als kwetsend zedenovertreder,
Haast als een naakt dat op de vensters lag.

De nieuwste kunst was in zijn huis te vinden
Als dekmantel van grauwen kindertijd, -
Maar om zijn twijfel uit te bannen stónd
Hij er ook op, dat men 't uitdagend vond,
En hoe hij avant-garde films beminde,
Dat kreeg den schijn van ruige band'loosheid!

S. VESTDIJK

Het Schip Merula

Ruig-roode roest, het woek'rend mos van ijzer,
Maakt van den romp een bruine heidehelling.
Rookwalm van heidebranden wentelt (grijzer
Voor 't luchtruim, blanker voor de staalopstelling)
Voorbij het heet bevlamde vlak, geheel
Ontdaan van mast en brug en touwwerk. Straffe
Hoogkranen konden zich de macht verschaffen,
Maar, om ons oog niet aan het beeld te ontwennen,
Verglijden hun breedgebouwde antennen
Als windbewogen kroon van heidedennen
Langzaam, langzaam op 't ingeworteld onderdeel.

S. VESTDIJK

De Dialektiek van de Vooruitgang

(Slot)

Met een revolutionnaire ontwikkeling hangt nog nauwer ons vierde en laatste voorbeeld uit de krijgsgeschiedenis samen: Pruisens ondergang in 1806. Ik stel mij voor, dat sommige lezers zullen zeggen: nu ja, wat ge tot nog toe gezegd hebt, is niets bijzonders: bij een zekere mate van volkomenheid treedt *verval* in en dan krijgt het nog frisse vanzelf een kans; wat ge over Pruisens ondergang zult gaan zeggen kan dat slechts bevestigen. Ik ontken het, behalve ten opzichte van de Romeinse legioenen, waarvoor ik echter de oorzaak van het verval ook zo precies mogelijk heb aangegeven. Maar het Franse ridderleger was volstrekt niet in verval, toen het door de Engelse boogschutters verslagen werd, evenmin als het leger van Karel den Stoute, toen hij het aflei tegen de Zwitsers. Heel die ‘vervals’-gedachte als verval-an-sich zou ik als historisch begrip willen laten vervallen. Zij is onbruikbaar, want te vaag. Zij komt neer op een min of meer instinktieve, daarom min of meer oppervlakkige biologische opvatting van historische processen. Opkomst is juventus, rijpheid: virtus; senectus: verval. Daarnaar richten zich bewust of onbewust vele geschiedverklaringen. Zo ook in het voorbeeld van Pruisens ondergang dat ik zoeven noemde. Het ligt hier uiteraard niet op mijn weg een beschrijving van Pruisens toestanden vóór de dubbelslag bij Jena en Auerstädt te geven en ik beperk mij daarom tot één, zij het dan zeer gezaghebbend citaat nl. van Daniëls, voortzetter van Delbrück: ‘Denn bei genauerem Studium der militärischen Verhältnisse Preuszens wie sie sich vom Tode Friedrich des Groszen († 1786) bis zur Schlacht von Jena entwickelt hatten, ergibt sich das unzweifelhafte Resultat, dasz im Allgemeinen von Verderbnis und Verfall mitnichten geredet werden kann. Im Gegenteil, in sehr vielen Einzel-

heiten hatte sich das preuszische Heer zwischen 1786 und 1806 ganz erheblich vervollkomnet' [1]. De nederlaag en ondergang, onmiskenbaar nochtans, moeten we daarom ook zoeken, niet in Pruisens verval, maar juist in die volkomenheid van het Pruisische leger binnen zijn systeem. Psychologisch gezien faalde Pruisen door de overtuiging van zijn generaals in de onoverwinnelijkheid van het Fridericiaanse leger. Militair en politiek gezien moest het Franse leger overwinnen, omdat het, schepping van de revolutie, zijn achterlijkheid had omgezet in een voorsprong. Waaruit die bestond is bekend: het 'vaderland in gevaar' had een beroep kunnen doen op het hele Franse volk. Het potentiële aantal was daarom, de grootte der toenmalige beroepslegers in aanmerking genomen, praktisch onbeperkt en met deze zich individueel als strijder voor een goede zaak voelende manschappen liet zich tirailleren, hetgeen met de slaaf-achtige soldaten van het oude Europa een onmogelijkheid was. Ook al zagen de Pruisische generaals theoretisch de voordelen van het tirailleren zeer wel in, zij *konden* zich aan die verbetering van het nieuwe systeem niet aanpassen, uit gevaar dat zij hun hele leger hadden zien verkruimelen.

Vertrouwd als we nu zijn met de specifiek historische begrippen 'hoger' en 'lager' door enkele ondubbelzinnige ervaringen uit de krijgsgeschiedenis, staat ons niets meer in de weg bij een poging om te zien of onze hypothese van de remmende werking van de voorsprong wellicht nog ruimer toepassing verdraagt. En inderdaad meen ik dat de ekonomische geschiedenis eveneens een aantal voorbeelden oplevert, zó vele, dat ik mij bij de bespreking daarvan zelfs tot een gedeelte beperken moet, wil dit artikel niet tot 'n brosjure uitdijen.

Eerst twee eenvoudige voorbeelden, waarbij de ervaring even ondubbelzinnig beslist als in de krijgsgeschiedenis, omdat zij zich in cijfers laat uitdrukken. De tegenwoordige produktiviteit der kolenmijnen per man-schacht geeft het vol-

1) Daniëls, *Geschichte des Kriegswesens* V. *Das Kriegswesen der Neuzeit* III, S. 119.

gende beeld te zien, wanneer wij het gemiddelde van 1913 op 100 stellen: Duitsland ruim 180 (1933), Holland 165 (1932), Polen ruim 152 (1933) en de Ver. Staten van Amerika ruim 148 (1932). Deze betrekkelijk jonge ontginningen geven dus een gemiddelde van ongeveer 161. Nu de oude vindplaatsen: België: 122 (1933), Frankrijk 120, Engeland 110 [1]. De oude vindplaatsen geven dus een gemiddelde van ± 117. De voorsprong van de landen waar men later, dus ineens beter begonnen is, is duidelijk.

Het tweede, zij het reeds moeilijker nog in cijfers te vatten voorbeeld betreft de jongste organisatievorm binnen het kapitalisme, de trustvorming. Volgens de berekeningen van E. Laur vielen omstreeks 1912 van alle in alle industrieën der wereld belegde kapitalen, die hij op 500 milliard francs schatte, 225 milliard onder de een of andere vorm van vertrusting en wel als volgt verdeeld: Amerika 100, Duitsland 50 milliard, Oostenrijk-Hongarije 25. De rest was over de andere landen in kleinere bedragen verdeeld [2]. Ook hier dus weer gingen niet de oud-kapitalistische landen: Engeland, Frankrijk, België of Nederland vóór, maar de jonge, die nog niet onder de wet van de remmende voorsprong vielen, omdat zij nog achterlijk waren. Nog treffender wordt dit, wanneer men het jongste kapitalistische land, Japan, in zijn beschouwing betrekt. De daar zeer plotselinge overgang, die a.h.w. de faze van den individuelen ondernemer heeft overgeslagen, vertoont een beeld dat men misschien nog het best als feodaal-kapitalisme kan omschrijven en geeft een vertrusting te zien als zelfs Amerika nooit gekend heeft. De hele groot-industrie staat er onder leiding van 5 feodaal-groot-kapitalistische familieverbanden, waarvan de Mitsui en de Mitsubishi de bekendste zijn [3]. Met de vertrusting hangt ook de rationalisatie ten nauwste samen. En het verwondert ons b.v. dan

1) *The Economist*, 22 Sept. '34. De grafiek is door mij bij benadering in getallen uitgedrukt.
2) Te vinden bij I. Goldstein, *Syndikate und Trusts und die moderne Wirtschaftspolitik*, Moskou 1912, S. 5.
3) Erich Andermann, *Das Neue Tagebuch* van 25 Aug. '34 in een art. '*Japan zwischen Mikado und Marx*'.

ook niet, het oud-voorlijke textielcentrum van Lancashire in dit opzicht ver achter te vinden bij het jongste, dat van Japan. Mogen we een Japanse publikatie van de hand van Isoshi Asahi geloven, dan krijgen we het volgende beeld: aantal ondernemingen in Engeland 207, in Japan 71, aantal weefgetouwen in Engeland 650.000 waarvan 30.000 automatisch; in Japan daarentegen 300.000 weefgetouwen, maar daarvan de helft automatisch [1].

Wenden wij ons nu tot een moeilijker gebied. Men heeft zich - ik kom daar nog op terug - in de 19de eeuw oneindige moeite gegeven ontwikkelingsreeksen voor de ekonomische geschiedenis op te stellen. Ik kies er daaruit één, die tot dusver wel algemene erkenning heeft gevonden, de reeks: *loonwerk, handwerk, Verlag* [2] (of huisindustrie), *manufaktuur, fabriek*. We hebben ook nu nog geen bezwaar, die reeks als juist te erkennen, mits niet zó opgevat als men het placht te doen nl. zó dat de telkens hogere faze zich rechtstreeks uit de telkens voorafgaande, lagere, heeft ontwikkeld. Immers zo rechtlijnig is de ontwikkeling juist *niet* gegaan, veeleer ook hier dialektisch, zódat de vóórhoogste faze niet de volgende ontwikkeld, veeleer deze juist belemmerd heeft. Niet het handwerk, faze 2, gaat in het Verlagsysteem, faze 3, over, maar het loonwerk, onze faze 1, terwijl faze 2 juist belemmerend in de weg staat. Het loonwerk, de faze waarbij een vakkundige de boer opging en overal karweitjes opknapte - de faze laat zich nog het best begrijpen aan de resten die er van over zijn in huisnaaister en scharensliep - was individueel. Hier kon faze 3 op volgen. De ‘Verleger’ komt in de plaats van de vele klanten. Hij verschaft de loonwerker eerst de grondstoffen, later, na zijn verproletarisering, ook de produktiemiddelen en neemt zijn produkt van hem af. En zo ontstaat het ‘Verlagssystem’ dat men ook onder de naam huisindustrie kent. Het Hd. S.W. zegt ook in voce Lohn-

1) I. Asahi, *The secret of Japan's trade expansion*. Vgl. Hbld. Av. 7 Nov. '34. Over de buitengewone ontwikkeling van de Japanse katoenindustrie in 't algemeen: Antoine Zischka, *La guère secrète pour le coton*, p. 147-167.

2) Verlag, Verleger, van Vorlage, voorschot.

werk zeer terecht: ‘Meist sind es *kleine Handwerker*, die nie eine rechte Zunft gebildet hatten, welche zuerst dem Verlagssystem anheimfallen: die Nadler, die Nagel-, Messer- und Scherenschmiede, Strumpfwirker, Bändel-, Bürsten-, Handschuh-, Knopf-arbeiter und Dreschler’ [1].

In werkelijkheid komt zelfs aan de genoemde ontwikkelingsreeks nog veel meer slechts een puur theoretische en schematische betekenis toe. Want het is niet eens zó dat 3 zich uit 1, 4 uit 2, 5 uit 3 ontwikkelt. Bezien we daarvoor faze 4 en 5, voorzover de ruimte van een artikel zulks toelaat, manufaktuur en fabriek. Geen van beide is uit faze 3, uit het handwerk, ontstaan. Max Weber zegt het in zijn ‘Wirtschaftsgeschichte’ zeer duidelijk ‘Zusammenfaszend musz man sich also gegenwärtig halten (einmal) dasz die Fabrik *nicht aus dem Handwerk* [2] und nicht auf seine Kosten entstanden ist, sondern zunächst *neben*[2]) ihm. Sie hat sich vor allem auf *neue* Produktionsformen geworfen oder auf *neue* Produkte: z.B. Baumwolle, Porzellan, Goldbrokat oder Surrogate, alle Produkte, die vom zünftigen Handwerk nicht hergestellt wurden.’ En Weber brengt in hetzelfde boek ook een interessant voorbeeld hoe het handwerk, faze 3, zich tegen faze 4 verzette zolang het daartoe de macht nog had. Reeds in de 16de eeuw bestond er nl. in Engeland een manufaktuur in de textielindustrie, een werkplaats waar 200 weefgetouwen verenigd waren, die wij kennen uit een desbetreffend gedicht [3]. Het bedrijf gold als een wereldwonder en was het voor die tijd en Europa ook. De koning bezocht het, maar in 1555 verbood de regering elke dergelijke koncentratie van arbeiders in één ruimte op klacht van de gilde-handwerkslieden. Onderscheiden we tenslotte manufaktuur en fabriek als werkplaatsen waarbij in het eerste geval zonder, in het tweede met werktuig-mechanismen (machines) gewerkt wordt (de onderscheiding is in zover willekeurig dat zij

1) Hd. S.W. IV[4] S. 988.
2) S. 157, gespatieerd in het origineel.
3) Afgedrukt in vertaling bij W.J. Ashley, *Englische Wirtschaftsgeschichte* II, 270, gec. bij Weber, *Wirtschaftsgeschichte*, S. 153.

niet klopt met de betekenis waarin de bronnen zelf beide termen gebruiken, maar zij is om haar bruikbaarheid niettemin vrij algemeen aanvaard) dan zou het op het eerste gezicht lijken, dat geen overgang normaler moest zijn dan die van manufaktuur in fabriek. Immers na de uitvinding van de stoommachine lijkt niets meer vanzelfsprekend dan dat de ondernemer zo'n machine in zijn manufaktuur monteert en haar daarmee tot fabriek maakt. De werkelijkheid is echter anders. Ook hier weer werkt het vóórhoogste stadium niet ontwikkelend maar belemmerend op het tot nog toe hoogste. 'Es hat sich eben in der überwiegenden Mehrzahl der Fälle der Uebergang direkt von der Hausindustrie zur Fabrik unter Umgehung der Manufaktur vollzogen' [1].

Een inzicht in deze sprong-formatie is m.i. zelfs de enige mogelijkheid om een toch zo betrekkelijk overzichtelijk veld als de lokalisering van de moderne Nederlandse industrie te overzien. Toen het er in het 2de kwart van de 19de eeuw om ging hier de maatregelen tegen de konkurrentie der Engelse katoentjes te nemen en met name van den Bosch tot het inzicht gekomen was dat daarvoor een eigen moderne katoenindustrie onmisbaar was, viel het oog, begrijpelijk, eerst op Leiden en Haarlem, immers de oude textieicentra. De poging mislukte; niet, zoals wij nu begrijpen, *ondanks,* maar *juist omdat* dit oude centra van een in haar tijd voorlijke textielindustrie geweest waren. Pas toen men het oog op Twente liet vallen, waar de vóórgaande faze der huisindustrie tierde, lukte de poging tot het scheppen van een moderne Nederlandse textielindustrie [2]. Elders gaat het eender: de moderne Duitse textielindustrie ontwikkelt zich niet in het oude textielcentrum van Silezië, maar in het Rijnland. De eerste mechanische spinmachine in Duitsland werd in 1783 door een fabrikant uit Elberfeld met waterkracht gedreven [3], terwijl de Silezische

1) Kulischer, *Allgemeine Wirtschaftsgeschichte* II, S. 162/3.
2) Vgl. P.J. Bouman, *Van vroeg- tot modern kapitalisme,* in Romein, *De Lage Landen bij de Zee,* blz. 527.
3) Mehring, *Deutsche Geschichte, Gesammelte Schriften und Aufsätze* V, S. 121.

wevers, ieder weet het, al was 't alleen uit Hauptmann's drama, tragisch ten onder gingen.

Pas toen ik zover gekomen was, dat ik zo niet de juistheid dan toch de bruikbaarheid van mijn hypothese omtrent het dialektisch proces van de vooruitgang aan de hier ontwikkelde en vele andere voorbeelden bewezen achtte, dorst ik de reeds eerder bij mij opgekomen vraag of deze hypothese zich ook voor algemenere toepassing leende, ja misschien zelfs volstrekt-algemene geldigheid had, voor mijzelf, zij het aarzelend, toch bevestigend beantwoorden.

Ik nam het grote probleem ter hand, waaraan Max Weber zijn fenomenale krachten had gewijd: de vraag, die zo uiterst beslissend voor het lot der wereld geworden is, deze nl. waarom hot kapitalisme wel in het Westen, in Europa, maar niet in Azië ontstaan was. Ik ben - men zal het mij gezien de omvang van het probleem ten goede houden - op dit punt niet tot een bevredigend resultaat gekomen. De moeilijkheid zit hier vooral in onze hopeloos onvoldoende kennis van de ekonomische geschiedenis van het Byzantijnse Rijk, waarop ik vroeger reeds gewezen heb [1]. Ik stelde de vraag zó: of niet de achterlijkheid van de Europese, vergeleken bij de Byzantijns-Mohammedaanse kultuurkring verantwoordelijk gesteld moest worden voor de voorsprong, die Europa door het kapitalisme kreeg. Achterlijkheid, die niemand meer betwijfelt en die wij met Pirenne willen verklaren uit de opkomst van de Islam, die tezamen met Konstantinopel Europa heeft afgesneden van de direkte winstgevende handel met het Oosten [2].

1) Romein, *Byzantium,* 1928 blz. 285 en 286. De daar geuite veronderstelling, dat zowel de oorsprong der Renaissance als van sommige organisatie-vormen van het moderne kapitalisme in Byzantium gezocht moet worden, geef ik in verband met de hier ontwikkelde theorie op, om tot de algemeen gangbare terug te keren, dat de Italiaanse steden de bakermat zowel van het een als van het ander zijn.

2) H. Pirenne, *Les Villes du moyen âge,* 1927 p. 27: ‘On n'a pas, en général, suffisamment remarqué cette immense portée de l'invasion de l'Islam dans l'Europe Occidentale. Elle eut, en effet, pour conséquence de placer celle-ci dans des conditions qui n'avaient jamais existé depuis les premiers temps de l'histoire. Par l'intermédiaire des Phéniciens, des Grecs, et enfin des Romains l'Occident avait toujours reçu sa civilisation de l'Orient. Il avait vécu, pour ainsi dire, de la Méditerrannée: le voici pour la première fois, forcé de vivre de sa propre substance’. Pirenne ziet hierbij slechts over het hoofd, dat Byzantium, zij het door zijn verwantere kuituur misschien in mindere mate, dezelfde funktie gehad heeft als de Islam.

Doch al kwam ik in dit opzicht dan niet verder dan een nog zeer algemene probleemstelling, de studie van het gehele vraagstuk van het ontstaan en de onwikkeling van het kapitalisme leverde toch weer enkele voorbeelden van verspringing op, die m.i. in bewijskracht voor de meer konkrete maar dan ook beperktere uit de krijgsgeschiedenis en de zuiver-ekonomische geschiedenis niet onderdeden.

Neem de bekende ontwikkelingslijn in de finantiële en handelsgeschiedenis sinds de Oudheid: Byzantium - Florence - Brugge - Antwerpen - Amsterdam - Londen. Ook hier is de telkens hoogste faze door een hogere vervangen, maar de benamingen zelf al wijzen op verspringing. Slechts op twee van die verspringingen wil ik hier wat nader ingaan: die van Brugge naar Antwerpen en Antwerpen naar Amsterdam. Zeker: op het einde van de 15de eeuw begon de zeehaven van Brugge te verzanden en kwam juist die van Antwerpen open, maar een andere verbinding met zee dan over Sluis zou voor Brugge zeer wel mogelijk zijn geweest, indien zijn burgers niet waren vastgelopen in hun totdien hoogste systeem en daardoor buiten staat zich aan te passen aan de nieuwere vormen, die het tot nog toe achterlijke Antwerpen ontwikkelde. Ieder, die zich de prachtige schildering van Pirenne herinnert van het konservatieve gildewezen in Brugge uit het 3de deel van de *Histoire de Belgique* [1)] zal mij daarin toestemmen. Eén voorbeeld slechts: de ‘beurs’ is zoals bekend te Brugge ontstaan, maar het waren slechts samenkomsten van verschillende daar gevestigde Italiaanse kooplieden - Genuezen, Florentijnen en Venetianen -, terwijl op de beurs te Antwerpen kooplieden van alle naties, die er kantoor hielden, te zien zijn. Zulke ‘drempels’ laten zich in werkelijkheid veel moeilijker overschrijden dan het achteraf in de gekonstrueerde rechtlijnige ontwikkeling lijkt.

1) Pirenne, *Histoire de Belgique* III, 258.

Antwerpen kon door zijn achterlijkheid bereiken, waartoe Brugge door zijn voorlijkheid niet meer in staat was: het doorbreken van de traditionele korporatief-gebonden vormen van de middeleeuwse handel.

Mutatis mutandis geldt hetzelfde voor de overgang van het finantiële centrum van Antwerpen naar Amsterdam. De Amsterdamse achterlijkheid wordt doorbroken, maar nu niet door de Amsterdammers zelf maar door Zuidelijke Nederlanders. Van Dillen heeft aangetoond dat van de 320 voornaamste kooplieden in Amsterdam uit het begin van de 17de eeuw er niet minder dan 150 van Z.-Nederl. oorsprong zijn. Telt men er de Joden en lieden van andere nationaliteit bij, dan blijkt de helft der kooplui uit die tijd niet-Amsterdammer te zijn [1)]. De *noodzakelijkheid* van de verspringing wordt hier alleen verduisterd door de al te dwingende verklaring ad hoc, die het sluiten van de Schelde er voor geeft. Maar voor de overgang naar Londen geldt een zo dwingende uiterlijke oorzaak niet. Dat de industriële revolutie in Engeland plaats greep en niet hier, waardoor Amsterdam zijn plaats als finantieel centrum aan Londen moest afstaan, meen ik weer alleen te kunnen verklaren uit de voorlijkheid der Republiek. Het Hollandse handelskapitalisme had zich te ver ontwikkeld in zijn eigen richting om een omschakeling in de nieuwe richting te kunnen verdragen [2)].

Op dezelfde manier maakt ook Frankrijk het proces der industriële revolutie, d.i. de overgang van het vroege naar het moderne kapitalisme, later door dan Engeland, omdat het vroege kapitalisme in Frankrijk, getrokken in de broeikas van het merkantilisme, een op de veredelingsindustrie gekoncentreerd ekonomisch systeem had ontwikkeld [3)], dat in de 18de eeuw een kennelijke voorsprong op het Engelse kapitalisme uit diezelfde tijd vertoonde. En de industriële

1) Van Dillen, *De sociaal-econ. geschiedenis in haar verhouding tot economie, sociologie en politieke gesch.* Openb. les 26 Nov. 1934, blz. 26.

2) Zo reeds Marx *Das Kapital* III[1] (ed. Engels) S. 318. ‘Die Geschichte des Untergangs Hollands als herrschender Handelsnation ist die Geschichte der Unterordnung des Handelskapitals unter das industrielle Kapital’.

3) Curtius-Bergsträsser, *Frankreich* (1931) II S. 81, 83, 87.

revolutie in Engeland is op haar beurt weer de vrucht van een dergelijk proces. Engeland sinds de late Middeleeuwen leidend in de wol-industrie, houdt die van de katoen lang tegen. ‘England... had been almost the last country in Europe to take up the manufacture of cotton; but England... makes a mighty stir when once awake [1)]. M.a.w. de katoenindustrie, voor een groot deel *de* hefboom der industriële revolutie komt er later dan elders - maar dan ook ineens veruit het beste - 100 jaar lang.

Twee verrassende ontdekkingen hebben mij echter vooral tot de aanvaarding der verspringing als *algemeen* beginsel van vooruitgang gedwongen: het feit, eerst dat zij zelfs dan optreedt, wanneer de uitvindingen, die tot een nieuwe produktiewijze leidden, nog in het oude produktiecentrum gedaan zijn. En ten tweede, dat we zien, dat zij niet alleen in het groot geldt, maar zich a.h.w. ook in het klein herhaalt.

Van het eerste heeft ons de verspringing Antwerpen - Amsterdam reeds tot op zekere hoogte een voorbeeld gegeven. De moderne handelsvormen, los van de middeleeuwse korporatie, zijn in Antwerpen ontstaan, maar komen pas in Amsterdam, en wel door Antwerpenaren, tot volledige ontplooiing. Typerender nog is de ontwikkeling van de ijzer- en staalindustrie in de 19e eeuw. De beslissende uitvindingen daarin zijn alle door Engelsen gedaan en in Engeland getoetst, doch het is niet Engeland, maar Duitsland, dat er de rijpste vruchten van plukt. De namen van Sir Henri Bessemer, van Sir Lowthian Bell, van Percy G. Gilchrist en Sidney G. Thomas enerzijds, de fenomenale ontwikkeling van de Duitse ijzer- en staalindustrie sinds 1871 anderzijds kunnen als bewijs van mijn bewering volstaan. Uitvoerig kan men het nagaan in het klassieke werk van Beck over de geschiedenis van het ijzer [2)].

Van de herhaling in het klein levert dezelfde industrie en dezelfde schrijver een frappant voorbeeld, dat verdien-

1) James A.B. Scherer, *Cotton as a world power,* New-York 1916 p. 53/54. Voor het verzet van de wolbelangen a.w. 44-48.
2) Vgl. L. Beck, *Die Geschichte des Eisens,* V, 1903 S. 898/9.

de met andere te worden aangevuld. Het betreft Engeland. In de Romeinse tijd, toen men uitsluitend houtskool als smeltmiddel kende, was het Forest of Dean in Glocestershire het centrum der ijzerbereiding; op het einde der Middeleeuwen en in het begin van de Nieuwe Tijd was Sussex, waar nu amper nog een spoor van de oude houtskoolovens te vinden is, de belangrijkste ijzerprovincie. Begin 18e eeuw is het weer Glocestershire, in het midden dier eeuw staat Shropshire door de verdiensten der Darbys aan de spits. De uitvinding van het smelten met cokes doet het centrum naar Zuid-Wales verspringen, totdat het na 1830 door de uitvinding der windverhitting door Neilson naar de Schotse hoogovenindustrie verhuist, om ten slotte in het Cleveland-district te belanden, waar dan de uitvindingen worden gedaan, die zoals wij zagen, niet meer in de eerste plaats Engeland, maar vooral Duitsland en de Ver. Staten ten goede zouden komen, die beiden resp. in 1899 en 1904 het oude Engeland zouden overvleugelen [1)]. In het kort: het is als hebben we met een onbewust industrieel drieslagstelsel te maken, waar telkens een veld een jaar braak moet liggen om weer te kunnen produceren. Een hoogtepuntworden betekent achter-zijn; een hoogtepunt-zijn betekent achter-raken.

Zo zou ik door kunnen gaan maar lo. vrees ik door een overmaat van historische voorbeelden den lezer slechts te vermoeien en 2o. komt het mij passender voor in een artikel, dat toch een bijdrage tot de theorie der geschiedenis wil zijn, vóór ik tot mijn slotbeschouwing kom, nog twee vragen op te werpen, waarvoor ik mezelf in de loop van deze onderzoeking gesteld zag.

De eerste is deze: aangenomen dat onze hypothese van de remmende voorsprong voor het verleden geldt, geldt zij dan ook nog voor de tegenwoordige tijd? Ongetwijfeld zijn ‘tegenwoordige tijd’ en ‘verleden’ geen afzonderlijke historische kategorieën, maar het zou toch kunnen zijn, dat de omstandigheden zozeer waren veranderd, dat de theorie

1) L. Beck, *Die Geschichte des Eisens*, V, S. 900/901. Vgl. Romein, *Grondstoffen en Politiek* IV, *Staal*, 1935.

niet langer opging. Immers het toegenomen verkeer, het ontwikkeld kredietwezen en de grotere ter beschikking staande kapitalen hebben bewerkt, dat technische en organisatorische verbeteringen zoveel sneller en gemakkelijker over te nemen zijn! Geldt zij desondanks toch? Ik meen deze vraag bevestigend te mogen beantwoorden. Het is hiermee nl. dunkt mij zó gelegen: ongetwijfeld wordt de periode, waarin een bepaald systeem een voorsprong heeft en daar de voordelen van geniet steeds korter, doordat verbeteringen gemakkelijker over te nemen en aan te brengen zijn. Maar daar staat een verschijnsel tegenover, dat uit dezelfde oorzaken werkend precies in tegenovergestelde richting tendeert. Immers de grotere kapitaalsinvesteringen maken evenzeer huiverig om tot verbetering over te gaan, omdat die vaak de inrichting van geheel nieuwe fabrieken eist. En moge als eindresultaat de voorsprongperiode al korter worden, dan wordt zij ook zoveel te intensiever benut, zodat de enige verschillen die nu tegen vroeger optreden, die van tempo en intensiteit zijn. Maar deze beide zijn geen andere dan de algemene verschilskenmerken van het historische tegenover het hedendaagse en het verschijnsel waarop mijn hypothese gebouwd is heeft dus niet alleen zijn volle geldigheid behouden, maar zou zelfs vaker moeten voorkomen dan vroeger. Dat leert niet alleen de theorie, maar meen ik, ook de ervaring. Nemen we, (als ik nog een ogenblik mijn laatste voorbeeld - de ontwikkelingsgeschiedenis van het kapitalisme - mag vasthouden) zijn beide laatste fazen, die zich na de industriële revolutie voltrokken hebben t.w. de ontwikkeling van de N.V. en die van het bank- en monopoliekapitaal. De eerste is opgekomen niet in de Engelse textielindustrie, die het verste stadium van de industriële revolutie vertegenwoordigde, maar in een heel andere sfeer, de tot dan toe achtergeblevene van het transport [1)]. En het bankkapitaal ontwikkelde zich in zijn moderne vorm ook weer niet het eerst in het kapitalistisch meest ontwikkelde En-

1) R. Hilferding, *Das Finanzkapital* (ed. 1920) S. 407.

geland, maar in het achtergebleven Duitsland. Dat ook hier de wet van de remmende voorsprong of wil men: de premie op de achterlijkheid nog geldt, blijkt reeds uit de woorden van een op dit gebied zo gezaghebbend auteur als Hilferding, waar hij over het monopoliekapitaal spreekt: ‘Zugleich war es wieder (let op de herhaling!) ein Umstand, der ursprünglich in der Zurückgebliebenheit der deutschen kapitalistischen Entwickelung gelegen war, der schlieszlich zu einer Ursache der organisatorischen Ueberlegenheit der deutschen über die englische Industrie wurde’ [1)].

Reeds bij deze voorbeelden uit het recente verleden hebben we, gelijk men ziet, te doen met verschijnselen, die veel meer omvattend en dan ook veel minder naar tijd en plaats bepaald zijn dan onze voorbeelden uit de krijgs- en oudere ekonomische geschiedenis. In nog hogere mate geldt dit voor het laatste voorbeeld dat ons in dit verband voor ogen staat: de Russische Revolutie. Rusland, dat reeds minstens eenmaal een voorbeeld van een ‘premie op achterlijkheid’ had te zien gegeven, nl. bij de koncentratie in zijn jonge groot-industrie aan het begin van onze eeuw, vertoonde na de revolutie van '17 een herhaling van hetzelfde verschijnsel op veel groter schaal. De cijfers van de toename der produktie, zowel in de zware, als in de laatste jaren ook van de lichte industrie vertonen een percentage, dat vér uitgaat boven de toename, zelfs in de beste jaren van de tot nog toe snelste industriële wasdom, die in de Ver. Staten van N.-Amerika. Geheel anders dan de ‘theorie’, die leerde dat het z.g. Russische experiment mislukken moest, omdat de burgerlijk-kapitalistische faze er was overgeslagen, bleek veeleer in dat (betrekkelijk) overslaan de voorwaarde voor het sukses gelegen. De leuze van het ‘dognatj i perignatj’, van het inhalen en voorbijstreven van het Westerse kapitalisme is in plaats van een ijdele fraze veeleer een bewuste toepassing gebleken van wat wij hier trachten aan te tonen nl. dat het telkens hoog-

1) T.a.p.

ste systeem niet de rechtstreekse voortzetting is van het voorhoogste, doch veeleer zich op lagere basis ontwikkelt *in tegenstelling* tot het voor-hoogste, zij het met gebruikmaking van de resultaten van dat voor-hoogste. Hiermee verwante gedachten zijn trouwens al eerder uitgesproken. K. Horner (Pannekoek) sprak indertijd in dit verband van de 'survival of the *un*fittest' [1] en Trotzki zei het zelfs met vrijwel dezelfde woorden: 'In Wirklichkeit wurde die Möglichkeit eines so schnellen Wachstums gerade durch die Rückständigkeit bestimmt' [2].

We zien, als ik mij niet vergis, in de tegenwoordige wereld nog een tweede bewuste toepassing van onze 'wet'. Maar terwijl die toepassing in de S.U. positief is, is de tweede, die ik op het oog heb, negatief. Wij bedoelen de tol- en tarievenpolitiek, waar ook de vrijhandelslanden in verstrikt geraakt zijn. Wat toch is het geval? De na-oorlogse jaren zijn getuige geweest van verstrekkende vooruitgang in de technische produktie van primaire produkten, zowel ruwe levensmiddelen als industriële grondstoffen. Graan, suiker, katoen en rubber zijn de bekendste voorbeelden daarvan. Maar die technische vooruitgang heeft de inrichting van tal der bestaande produktie-centra in een vroeger ongekend tempo doen verouderen en de tendenz geschapen tot een geografische redistributie zowel binnen als ook tussen de nationale grenzen naar dìe plaatsen waar de produktiekosten het laagst zijn. Hier werkte dus ook weer de remmende voorsprong, maar in overeenstemming met de grotere bewustheid waarmee tegenwoordig de ekonomische processen zo niet geregeld dan toch gevolgd worden, proberen de leiders dier verouderende produktie-wijze door tol- en tariefpolitiek hun voorsprong desondanks te behouden. M.a.w. deze tol- en tariefpolitiek is a.h.w. een poging om de wet van de dialektische vooruitgang buiten werking te stellen. Het nummer van *The Economist*, waaraan ik dit voorbeeld ontleende, zegt het zó: 'The unwillingness of producers of raw materials to

1) *Nieuwe Tijd*, jrg. 1920, blz. 267.
2) L. Trotsky, *Geschichte der russischen Revolution*, I S. 21.

accept the implications of technical progress was revealed in the imposition of tariffs designed to maintain internal prices above the level of world prices and to prevent geographical redistribution from high-cost to low-cost centres' [1].

Tevoren, lezers, sprak ik van twee vragen, waarvoor ik me in de loop van deze onderzoeking gesteld zag. De eerste, die van de toepasselijkheid van mijn hypothese op het heden heb ik afgehandeld. De tweede was deze: is het niet aannemelijk dat, waar zij voor de krijgsgeschiedenis en de ekonomische geschiedenis geldt, zij ook geldt voor dat veel ruimere gebied, dat wij gemakshalve nu maar de 'zuivere' kultuurhistorie zullen noemen? Er is veel, dat voor een krachtig 'neen' pleit. Is, zo ergens, kontinuïteit juist in het kulturele geen noodzakelijke voorwaarde; een breuk, zo ergens, hier niet juist fataal? U kent de anekdote van den Amerikaansen industrie-koning op bezoek bij zijn Engelsen collega? De Amerikaan, vol bewondering voor het diep-groen grasveld, dat zich als een kostbaar tapijt voor het buiten van den Engelsman ontrolde, vroeg dezen, hoe hij dat toch wel zo mooi gekregen had? Niets is eenvoudiger, antwoordde zijn gastheer: 'knippen en rollen, en dat driehonderd jaar volhouden'. In dit simpele voorbeeld is die noodzaak van kultuurkontinuïteit treffend geïllustreerd. Opgelost is het probleem daarmee echter uiteraard niet. Er staan andere even treffende voorbeelden tegenover van plotselinge kultuurbloesems, die o voorzeker ook niet uit de hemel zijn komen vallen, maar waarbij het plotseling hoge peil en de eigen-aard toch méér treffen dan de voorbereiding en de verwantschap met andere, oudere kulturen: Athene in de 5de eeuw vóór, onze Republiek in de 17de eeuw na onze jaartelling. Het probleem wordt hier zoveel moeilijker, als het gebied, dat wij nu betreden ontoegankelijker is. Ik meen dan ook het best te doen me hier van een besliste uitspraak te onthouden, al was het alleen omdat er hier stof

1) *The Economist*, 17 Nov. '34, in een artikel, getiteld *The Control of Raw Products* p. 912.

te over ligt niet voor één, maar voor een hele reeks afzonderlijke verhandelingen.

Wat ik hier nog geven wil is een aantal kleine konkrete voorbeelden uit het gebied der kultuurgeschiedenis in engere zin, die, als ik goed zie, er op wijzen, dat onze hypothese ook op dit gebied vruchtbaar *kan* zijn, mits men het opereren met té grote en té komplexe verbanden, waartoe dit soort geschiedenis zo licht verleidt, voorlopig achterwege laat. Een onderling verband hebben deze voorbeelden evenmin. Zij zijn de vrucht van toevallige lektuur en van een op dit gebied altijd pijnlijk-fragmentaire kennis. Hun enige voordeel is daarom dat zij zich laten aanvullen en het is niet in de laatste plaats mijn hoop daarop die me heeft doen besluiten er hier mee voor de dag te komen, want op zichzelf zien zij er nog te zeer naar de werkplaats uit.

Eerst enkele voorbeelden uit de Nederlandse kultuurgeschiedenis. In de kloosters van de Windesheimer-kongregatie en de Fraterhuizen van de Broeders des Gemenen Levens bereikte de vóór-mechanische boekenproduktie van W.-Europa haar hoogtepunt. Maar juist daarom is het niet híer, dat de drukpers begint. Zelfs hun eigen Statuten werden elders gedrukt [1]. Alleen te Gouda en Brussel schijnen zij zich te hebben kunnen aanpassen en pen voor pers verwisseld te hebben [2].

Het Nederlandse universitaire leven was in de Middeleeuwen alles behalve voorlijk. Men weet dat Leuven de enige universiteit was. In de 17de eeuw verandert dat beeld volkomen. Leiden wordt beroemd. De reden daarvoor is de vroegere achterlijkheid: onze niet-theologische fakulteiten waren nieuw, d.w.z. onbelast met de middeleeuwse tradities der buitenlandsche universiteiten [3].

In diezelfde 17de en nog in de 18de eeuw genoten de scheepsbouwers aan de Zaan een welverdiende reputatie.

1) Acquoy, *Windesheim*, II 196 n. 3.
2) Campbell, *Annales de la typographie néerlandaise au XVième siècle*, 1874, p. 543-546.
3) Huizinga, *Holländische Kultur des 17ten Jahrhunderts*, p. 31.

Niet alleen Peter de Grote, maar ook Franse scheepsbouwers kwamen hun de kunst afkijken. Doch deze laatsten waren het dan ook, die de scheepsbouw van een handwerk tot een wetenschap verhieven. Terwijl aan de Zaan steeds volgens mallen gebouwd werd, maakten de Fransen sinds het midden van de 18e eeuw van ieder schip van enige omvang eerst een nauwkeurige tekening, waarbij alle maten niet naar de bij het varen opgedane ervaring, maar volgens berekening van de grootste voordelen in verband met materiaal en bewerking werden gekozen [1]. En de Hollanders kunnen zich juist door hun voorlijkheid hierbij niet aanpassen. Hun bedrijf raakt in verval.

Nu twee Nederlandse voorbeelden met parallellen elders. Onze voornaamste middeleeuwse historikus - Beka - hebben wij niet in een moderne uitgaaf juist omdat hij de voornaamste was en daarom reeds de XVIIe eeuw een voor die tijd voorbeeldige uitgaaf bezorgde. Een moderne encyclopaedie op het peil van *The Encyclopaedia Brittanica, Brockhaus* of *Winkler Prins* ten onzent, van de daarmee gelijk te stellen Spaanse, Italiaanse en Russische encyclopaedieën hebben de Fransen niet, juist omdat zij er in de 18de eeuw al een voor dìe tijd moderne hadden.

De spoor- en landwegen hier zijn betrekkelijk laat, ongetwijfeld door de voortreffelijkheid van de waterwegen. Engeland, zonder waterwegen van belang, ontwikkelt het eerst de spoorwegen, maar de ontwikkeling van de Engelse spoorwegen hield lang de automobiel weer tegen. ‘Einige Unglücksfälle und schlieszlich das Ueberfahren eines Kindes durch einen Dampfkraftwagen führten im Jahre 1840 in England zu einem Gesetz, das die Höchstgeschwindigkeit der Dampfwagen auf 4 Km. in der Stunde herabsetzte und auszerdem anordnete, dasz jedem Wagen eine rote Fahne zur Warnung vor der herannahenden Gefahr vorangetragen werden müsse. Damit war dem Kraftwagenverkehr (zegt de schrijver, waaraan wij

1) E. van Konijnenburg, *De scheepsbouw vanaf zijn oorsprong,* z.j. I p. 53.

dit ontlenen, ietwat overbodig) natürlich das Todesurteil gesprochen' [1].

Tot slot één schijnbaar wel zeer veel omvattend voorbeeld uit de kultuurgeschiedenis, dat ik slechts geef om de eventuele mogelijkheden van de bruikbaarheid van mijn hypothese te laten zien, maar dat dan ook zeker nadere studie behoeft en ik geheel voor rekening moet laten voor mijn zegsman. H.G. Wells zegt in zijn *Arbeid, Welvaart en Geluk der Menschheid:* 'Het feit, dat zij (de Chinezen) er niet in slaagden om hun schrift te vereenvoudigen is waarschijnlijk de voornaamste reden, dat de Chinezen tegenwoordig zo bij het Westen ten achter zijn geraakt. Tot op heden zijn de Chinezen niet in staat in hun eigen taal te telegraferen, omdat deze niet beschikt over een alfabet, dat zich daartoe leent' [2]. Zonder wat de gevolgen betreft zo ver te durven gaan als Wells, mogen we toch vaststellen, dat de reeds zo vroeg bereikte [3] voortreffelijkheid van het Chinese schrift een remmende invloed op de verdere ontwikkeling althans van dat schrift en van de druk gehad heeft. Immers men stelt de uitvinding van de Chinese blokdruk vóór of in de 8ste eeuw na Chr. Sinds de 11de moeten zij ook reeds de druk met bewegelijke lettertypen gekend hebben. Maar deze nieuwe, blijkens de latere ervaring in het Westen toch 'hogere' vorm heeft de lagere nog heel lang niet kunnen verdringen [4].

We kunnen Wells niet volgen, omdat hij o.i. oorzaak en gevolg verwisselt, maar daarmee is ook dit kultuurhistorische voorbeeld tot het 'kleingoed' teruggebracht.

1) A. Neuburger, *Reisen im Wandel der Zeit* (1922) S. 49.
2) A.w. p. 599. Vgl. zijn *Outline of History* (ed. 1921) p. 111: The power it (het Chinese schrift) possesses to carry ideas and discussions is still ungauged by western standards. Their necessary concentration upon words and classical forms, rather than upon ideas and realities seems ....to have greatly hampered the social and economie development of China. Vgl. ook de noot t.a.p.: Mr. L.Y. Chen thinks that the emperors insisted upon a minute and rigorous study of the set classics in order to check intellectual innovation.... The five Classics and the Four Books have imprisoned the mind of China'.
3) Het oudste Chinese schrift, inskripties op been en schildpadschalen, dateert uit de tweede helft van het 2de millenium v. Chr. Dit schrift wordt al niet als primitief beschouwd. C.W. Bishop, *The Beginnings of North and South in China*, Pacific Affairs, Sept. '34 p. 308 en n. 20 ald.
4) *Nieuwe Geïll. Wereldgeschiedenis,* IV blz. 2557-9.

Niettemin lijken mij hier ook voor het doorgronden van grotere samenhangen mogelijkheden gelegen. Ik ben mij bewust met wat ik nu ga zeggen in een ander vlak te werken dan met mijn andere voorbeelden, doch mijn doel ermee is dan ook geen ander dan de uiterste toepassingsmogelijkheden van onze hypothese te peilen. Ik graaf hier om zo te zeggen een tunnel, maar het licht aan de andere kant van de berg heb ik nog niet gezien. Men heeft van Huizinga's Herfsttij wel eens gezegd: hoe eenzijdig is dit beeld van de late Middeleeuwen, want hoe kan men zich voorstellen dat in de sfeer die hij beschrijft, de energie verborgen lag die enerzijds bij de ontdekkingsreizen tot het openen van de wereld voor Europa en anderzijds in de Renaissance leidde tot de ontdekking van de Oudheid en de mens als individu! De verspringingstheorie heft deze schijnbare tegenstrijdigheid op en Huizinga's werk is er tegelijk het bewijs voor. Immers wat hij beschrijft is de middeleeuwse ridderkultuur in haar laat-middeleeuwse volheid, maar dat betekent dan voor ons nu immers niet anders dan dat de nieuwe burgerlijke kultuur niet daarop voort kon bouwen, maar *buiten* en *in tegenstelling tot* haar moest ontstaan om haar in te halen en voorbij te streven. Vandaar het teruggrijpen op het vóór-middeleeuwse stadium der Oudheid, analoog aan het feit, dat de Zwitserse ‘egel’ het ridderleger van Karel den Stoute moest verslaan, dat ook naar wij zagen het ‘herfsttij’ van het middeleeuwse krijgswezen voorstelt.

Ik kom na onze zwerftocht door de wereldgeschiedenis tot mijn slot. Er zijn in de laatste jaren herhaaldelijk aanvallen gedaan op de historische opvattingen uit de tweede helft van de 19de eeuw, en wel met name op datgene wat zij als haar hoogste triomf beschouwde en op grond waarvan men de geschiedenis alleen een plaats in de rij der wetenschappen waardig keurde: haar genetische vraagstelling en de als een Siamese tweeling met haar verbonden evolutie-gedachte: de biologische opvatting der ontwikkeling, ook in de geschiedenis. Ik kan mij hier ontslagen

achten van bewijzen. Niemand zal mij tegenspreken wanneer ik genetische vraagstelling en evolutie-gedachte de kern-opvatting der laat-19de eeuwse geschiedwetenschap noem, die niet toevallig ongeveer tot aan de Wereldoorlog geheerst heeft. En evenmin zal iemand bestrijden, dat deze konceptie in onze eeuw d.w.z. na de Wereldoorlog aan toenemende aanvallen heeft blootgestaan. Men vindt ze middellijk of onmiddellijk bij alle werkelijk moderne historici. Van die aanvallen is dit artikel er één. De in de 19de eeuw nieuwe vraagstelling, die lang als echt-historisch gegolden heeft en vaak nog geldt, verwaarloosde het dialektische verspringingsmoment in haar streven naar het opsporen ener geleidelijke zich uit zichzelf ontwikkelende ontwikkelingslijn, die wel in een schema, in een konstruktie moest ontaarden. Gewoonlijk in deze vorm, dat zij het tegenwoordig gegevene rechtlijnig terugprojekteerde naar het verleden tot aan zijn veronderstelde oorsprong. Laat ik nog één voorbeeld mogen geven. Het is het laatste. Ik denk aan de geschiedenis van het Engelse Parlement. Men kende het in de 19de eeuw als de vertegenwoordiger der natie tegenover de Kroon en men nam a.h.w. ongezien aan, dat het dit ook van oorsprong was en dat zijn eeuwen van ontwikkeling slechts gediend hadden om het beter te doen beantwoorden aan zijn doel, dat echter bij zijn ontstaan reeds in kiem aanwezig was. Tegenwoordig weten wij, dank zij Pollard [1] en Huizinga, die de verwarrende volheid van Pollards rekonstruktie tot de grote lijnen terugbracht [2], dat het Engelse Parlement oorspronkelijk veeleer een instrument van de Kroon was en pas in de loop van zijn ontwikkeling tot een vertegenwoordiger der natie tegenover of wil men: naast de Kroon is geworden. In de 19de eeuw was het moment van de omslag verwaarloosd, het punt waarop het van instrument der Kroon omsloeg in een instrument der natie. Maar de specialisten op het gebied der middeleeuwse rechts- en staatsgeschiedenis van Engeland ontvingen de nieuwe

1) A.F. Pollard, *The Evolution of Parliament,* 1920.
2) J. Huizinga, *Gids* 1922 III, herdrukt in *Tien Studiën* (1926) blz. 156 v.v.

voorstelling met terughouding [1]. Historische opvattingen, die in het politiek-ideologische fonds ener gemeenschap zijn overgegaan, laten zich nooit één, twee, drie door nieuwere waarheden verdringen. *Waarde* gaat vóór *waarheid*.

Evenals in het geval van het Engelse parlement besteedde de 19de eeuw het grootste percentage van haar ijver, speurzin en scheppingskracht hetzij aan het opstellen van dergelijke ontwikkelingen waar het, als hier, één instelling betrof, hetzij aan het opstellen van ontwikkelingsreeksen, zoals er ook vanavond een ter sprake gekomen is die van loonwerk tot fabriek, of andere, ook van Büchner: Geschlossene Hauswirtschaft-Stadtwirtschaft-Volkswirtschaft, waar lateren nog de Weltwirtschaft aan toevoegden, of die van voedselverzamelaars-herders-hakbouwers-landbouwers enz. enz. Bij al deze schemata, die men niet als zodanig, maar als weergaven van de werkelijkheid, zij het in vereenvoudigde vorm, beschouwde, lag de fout hierin, dat men het 'volgt *op*', gelijk stelde aan het 'volgt *uit*'. Het 'volgt *op*' had zij vaak juist. De hogere vorm werd onderkend, zowel naar zijn aard als naar de tijd. Maar het 'volgt *uit*' was even vaak mis. In werkelijkheid hebben we hier met twee totaal verschillende processen te doen en niet alleen verschillende, maar zelfs tegengestelde. De dialektische gang van de vooruitgang maakt juist dat het 'volgt op' niet gelijk is aan het 'volgt uit', maar aan het: 'volgt *buiten* en in *tegenstelling* tot'. Alleen wanneer we het proces van de historische vooruitgang zó opvatten, kunnen we de betrekkelijke gelijkmatigheid van de vooruitgang voor de mensheid als geheel genomen, die de ervaring leert, begrijpen. Juist de telkens op elk moment ongelijkmatige ontwikkeling veroorzaakt op de duur de gelijkmatige ontwikkeling van het geheel. Ware dit niet zo, dan zou de voorsprong door de oudste rivierbeddingkulturen 4 à 5000 v. Chr. bereikt - het voorbeeld waar ik in de aanvang op wees - zich tot op dit ogenblik hebben moeten bestendigen.

1) T.a.p. blz. 156 noot 2.

III
Aanvulling

Een drietal aanvullingen mag als slot van mijn beschouwingen niet ontbreken, op gevaar af van te wijdlopig te worden. Maar ik wil niet op mijn naam zetten, waarvan de verdienste anderen toekomt. Er bleek belangstelling te bestaan voor de in het voorgaande ontwikkelde, tevoren hier en daar mondeling voorgedragen gedachte, ook elders en misschien zelfs eerder dan bij vakgenoten. Een assistent uit Wageningen, de heer E. van den Muyzenberg schreef mij, dat hem bij de geschiedenis van de kassenbouw, die hij bestudeerde, hetzelfde verspringingsverschijnsel in de ontwikkeling van vorm en verwarmingsmethoden getroffen had. Geen rechtstreekse ontwikkeling uit de oude kloostermoestuin van de Middeleeuwen, maar de kachels uit de ‘orangerie’ van de 17de eeuw; het rookkanaal en de muurkas uit de 18de; de centrale verwarming en de dubbele kas uit de 19de en, tenslotte de elektrische verwarming en verlichting in onze moderne kassen uit de 20ste eeuw: telkens nieuwe bedrijven op nieuwe plaatsen.

De tweede aanvulling was een woord van scherpzinnige kritiek, ditmaal van historische zijde. Dr. J. Presser en Dr. H.E. van Gelder wezen mij, onafhankelijk van elkaar, er op, dat mijn voorbeelden uit de kultuurgeschiedenis, welbeschouwd niet de eigenlijke kultuurgeschiedenis, maar veeleer de ekonomisch-sociale kant van kulturele verschijnselen betroffen en dus feitelijk evenzeer behoorden tot het ‘technische’ gebied, waaraan ik mijn meeste voorbeelden ontleend had. Ik erken grif, dat dit speciale punt, zoals ik trouwens in mijn uiteenzetting reeds gezegd heb, omdat het het moeilijkste is, nadere studie vereist. Doch ik moet daarnaast opmerken, dat, ten eerste, voorbeelden van zuiver kultuurhistorische aard niet ontbreken, zoals dat, waar Prof. Kloeke mij op gewezen heeft, nl. dat het Nederlands, waar het in Friesland gesproken wordt, op het platteland beter gesproken wordt dan in de steden,

omdat de vroegere aanpassing aan het Nederlands, het z.g. ‘stadsfries’, de verspreiding van het zuivere Nederlands heeft tegengehouden. Dat verder b.v. wat wij de ‘Franse smaak’ kunnen noemen en wat ongetwijfeld eens de voorlijkste vorm van beschaving geweest is, zowel in Frankrijk zelf als daarbuiten, waar zij is doorgedrongen, zó domineert, dat de vormen van een werkelijk moderne kultuur, die elders bezig zijn te ontstaaan, er moeilijk of niet doordringen.

Ten tweede mag ik erop wijzen, dat aan de analyse van de vooruitgang, zoals ik die in het vorige hoofdstuk gegeven heb, geen mechanisch beginsel ten grondslag lag. We zijn in de loop van onze onderzoeking immers telkens op een twee-faktoren-komplex gestuit, een ekonomisch en een psychologisch, die ik zó zou willen omschrijven: in het ene geval redeneerde men onbewust: het *loont* de moeite niet, ons aan de hogere vorm aan te passen, in het tweede: het loont de *moeite* niet. Het eerste is ekonomisch, het tweede psychologisch, maar het is, geloof ik, geen toeval, dat beide gevallen zich door dezelfde woorden laten weergeven. In mijn voorstelling is het ekonomisch nietkunnen en het psychologisch niet-willen omschakelen, één proces. Beide faktoren zijn niet te scheiden, slechts te onderscheiden. De onmogelijkheid voor het middeleeuwse ridderleger om zich tegen de moderne infanterie staande te houden; de onmogelijkheid voor het Fridericiaanse leger om het Franse revolutie-leger te verslaan; de onmogelijkheid voor de Brugse handelaren om zich tegen de Antwerpse konkurrentie te weren; de onmogelijkheid voor de 19de eeuwse Engelse industrie om zich bij de 20ste eeuwse uit Amerika en Duitsland aan te passen en van de moderne Europees-Amerikaanse om de nieuwe vormen van Japanse en Sowjetrussische industrie te aanvaarden, bepaalde en bepaalt tegelijk met hun verweer de geesteshouding van den middeleeuwsen ridder, van den Pruisischen generaal, van den Brugsen handelaar, van den Engelsen, en Europees-Amerikaansen industrieel. En bijaldien levert deze analyse van het historische ontwikkelings-

en ondergangsbegrip tevens een bijdrage tot de psychologie van het konservatisme en daarmee althans tot één der vele facetten van het kultuurleven. Ja, meer, want elk verstaan van kulturen en hun ontwikkeling wordt pas mogelijk, wanneer men uitgaat van het grondfeit, dat, in tegenstelling tot het dier, haar bewustzijn elke menselijke generatie tegelijk geneigd maakt en in staat stelt tot het *behouden* van wat het voorgeslacht verwierf. Zonder konservatisme, in die zin, is kultuur, ook de meest revolutionnaire, onmogelijk. En het begrijpen van dit konservatisme is daarom voorwaarde voor het begrijpen van kultuur in het algemeen.

Doch vooral zou ik - ten derde en dit in verband met het vorige - tegenover deze kritiek willen opmerken, dat, voor een geschiedbeschouwing, die de kultuur geen autonome ontwikkeling toekent, de ‘wetten’, die het historisch gebeuren in de ruimste zin beheersen, *eo ipso* het ook de ideologische sfeer doen, zij het dan via de ekonomisch-sociale en politieke.

Tenslotte de gewichtigste aanvulling. Reeds in het tweede hoofdstuk is ter sprake gebracht, dat van sociaal-historische zijde al eerder gedachten waren geuit, die een opmerkelijke verwantschap vertonen met de door mij ontwikkelde opvatting over de dialektiek van de vooruitgang [1)]. Toen ik in de winter van 1934/35 deze zelfde theorie o.a. voor de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden in iets verkorte vorm ten gehore gebracht had, deed zich echter een nog merkwaardiger geval voor. Naar aanleiding van het krantenverslag van die voordracht ontving ik nl. een brief van Dr. A. Stärcke uit Den Dolder, waarin hij een afdruk insloot van een artikel van zijn hand, getiteld *Het Geweten* [2)] met de volgende passage: ‘Het is merkwaardig te zien, hoe ook bij het geweten de algemeene regel opgaat, dat het nieuwgevormde zich niet ontwikkelt uit de hoogste (in den zin van meest

1) Zie blz. 841.
2) Ned. Maandschrift voor Geneeskunde, 1929, blz. 53 v.v.

recente) bestaande vorming, maar uit een onontwikkeld gebleven lager deel. Elke ontwikkelingslijn volgt zijn weg, die dood loopt, het nieuwe komt uit den knop die lager ligt, soms veel lager. Niet langs den weg der *evolutie* maar langs dien der *revolutie* beweegt zich de ontwikkeling. Alleen uit een tijdelijken chaos wordt de vernieuwing geboren. Wat zich verder zal ontwikkelen, moet daarvoor het eerst in regressie. Ik wil dezen regel een naam geven en hem noemen *de wet der retrogenese*' [1].

Het zal wel overbodig zijn te vermelden, dat ik van Dr. Stärcke's artikel pas kennis kreeg, toen de schrijver het mij zond. Een historikus, vooral een, die zich ook voor de theoretische zijde van zijn vak interesseert, moge dan al gedwongen zijn, kennis te nemen van veel lektuur, die zijn vak slechts zijdelings raakt, niemand zal het verwonderen, als ik zeg, dat medische publikaties in het algemeen daartoe niet behoren. Met een steeds onverkwikkelijk plagiaat, al was het dan 'maar' een ideeën-plagiaat, hebben we hier dus niet te maken. Wel met een nauwelijks minder verkwikkelijke prioriteitskwestie? Dit zou, niet om de personen, maar om de zaak zelf een nader onderzoek verdienen. Dr. Stärcke spreekt zelf van een 'algemeene regel', waarvan ook hij het vaderschap niet voor zich opeist. Pannekoek had zelfs reeds van een 'wet in de organische natuur' gesproken, die weleens 'survival of the unfittest' genoemd wordt [2]. Ook hij veronderstelde al in 1920 deze opvatting min of meer bekend. Slechts was Dr. Stärcke blijkens zijn bovenbedoelde, tot de Maatschappij gerichte, brief van mening, dat ik tegen de regels der wetenschappelijke nomenklatuur gezondigd had door mijn 'wet' niet ook 'wet der retrogenese' te noemen.

Het verwijt zelf trof geen doel omdat ik, zoals gezegd, de term pas leerde kennen uit zijn, mij tevoren onbekend artikel. Maar de zaak zelf voert in het hart van de kwestie, die ik in deze aanvulling niet behandelen, maar althans stellen wil. Niet behandelen, omdat ik mij daartoe onbe-

1) A.w. blz. 58.
2) Zie blz. 841.

voegd acht; wel stellen, omdat zij de algemene aandacht verdient. Immers het gaat hier om niets meer of minder dan hierom: beantwoordt de wetmatigheid, die wij in de historische ontwikkeling meenden te kunnen konstateren al of niet aan die, welke de biologen in de ontwikkeling van het leven in het algemeen menen waar te nemen? En wat deze vraag betreft, doet zich nu dit merkwaardige voor, dat, terwijl ik in de uiteenzetting van mijn theorie mij *tegen* die gelijkstelling van historische en biologische wetmatigheid gekeerd heb [1)], van biologische zijde de overeenkomst zó treffend geacht wordt, dat men meent, dat ik voor het door mij bedoelde verschijnsel dezelfde naam had moeten gebruiken als de biologen voor de door hen ontdekte regel. In zo'n situatie geplaatst, is men wel gedwongen, zich buiten zijn terrein te begeven en ik wendde mij derhalve tot enkele bevriende biologen om opheldering, om het volgende te vernemen. De biologie heeft sinds Darwin's dagen niet stilgezeten en het biologische ontwikkelingsbegrip van de 19de eeuw, waar ik mijn 20ste eeuws historisch ontwikkelingsbegrip tegenover gesteld had, was niet meer dat van onze dagen. De biologie was verder voortgeschreden en evenals het een man vergaat, die met zijn jaren in kennis, maar ook in bedachtzaamheid toeneemt, bescheidener geworden. Het ontstaan zelf van een soort was nooit betrapt. Immers de mutatietheorie van Hugo de Vries, die sprongsgewijze verandering aanneemt, hoe belangrijk ook als korrektie op Darwin, die slechts met zeer geringe kontinuë wijzigingen rekende, heeft de vraag naar het *hoe* van het ontstaan der soorten eerst recht onbeantwoord gelaten. Preciesere waarnemingen van bestaande soorten had daarentegen geleerd, dat ontwikkelings-specialisatie betekende: vastlopen en soms doodlopen daarin, zodat tegenwordig de theorie wel algemeen aanvaard was, dat nieuwe soorten zich niet uit de verst-gevorderde, maar uit lagere ontwikkelden. Pannekoek kon dan ook in zijn meer genoemd opstel [2)] schrijven: ‘De ontwikkeling tot een

1) Zie blz. 846.
2) Zie blz. 841.

nieuw type gaat uit van primitieve oervormen, die nog ongedifferentieerd, alle mogelijkheden van ontwikkeling nog in zich bewaard hebben, en het oude type, onvatbaar voor nieuwe aanpassing sterft uit'. Een niet algemeen erkende, maar desondanks misschien de belangrijkste konsekwentie uit deze opvatting getrokken, was de foetalisatie-theorie van Bolk, die berust op de waarneming, dat de mens, zoals wij hem kennen, minder gelijkt op de tegenwoordige mensapen in volwassen staat, dan op de foetus daarvan - o.a. de geringe beharing - en die derhalve inhoudt, dat de mens zich niet uit een of andere recente soort van de mensapen, maar uit een lagere zijtak van een gemeenschappelijk stamzoogdier ontwikkeld heeft [1]. De door Haeckel benoemde en beroemde 'biogenetische grondwet', volgens welke de foetale ontwikkeling van elk individu een korte herhaling van de ontwikkeling van de stam zou zijn, was ontwricht en daarmee de opvatting ener geleidelijke revolutie ongedaan gemaakt. Ondanks alle respekt voor mijn biologische vrienden, deel ik het bovenstaande uiteraard slechts onder alle voorbehoud mee, maar de verwantschap tussen deze nieuwe biologische opvatting en de nieuwe historische, zoals ik haar in het tweede hoofdstuk ontwikkeld heb, lijkt onmiskenbaar, zodat Pannekoek wel gelijk had, toen hij op het zoeven gegeven citaat liet volgen: 'Een bijzonder geval van deze organische regel is het verschijnsel in de geschiedenis der menschheid, dat steeds de leiding in de ekonomische, sociale en kultureele ontwikkeling van het eene volk, het eene land, de eene streek op de ander overspringt'.

Voor geen andere aanvulling kan ik zo dankbaar zijn dan voor de biologische. Niets immers geeft den mens, die zich op de wereld om hem heen poogt te bezinnen, een zo gave voldoening, dan wanneer hij meent, die wereld met één centrale gedachte te hebben begrepen. En vooral hier, waar het een gedachte geldt, die, door de erkenning van

1) L. Bolk, *Hersenen en Cultuur,* 1918, 2de gedeelte van blz. 25 tot slot.

haar eigen betrekkelijkheid, haar eigen toekomstige, onvermijdelijke verandering in zich sluit, maar juist daarom in haar relativiteit een absoluut en in haar subjektiviteit een objektief karakter draagt. En die tenslotte, door de aanvaarding van het pessimistisch element (het niet-beheersen der menselijke verhoudingen) het optimistisch element (de vermeerdering der ‘techniek’) boven de simpele illusie uittilt. Het is die gedachte: ontwikkeling van het leven in tegenstellingen tussen hoger en lager, waarbij het hogere moet achterblijven, maar waar het lagere klaar staat om het te overtreffen; ontwikkeling van de mensheid in tegenstellingen tussen de ontwikkeling der ‘techniek’ en het niet-beheersen van menselijke verhoudingen, met de historische vooruitgang als resultaat en tenslotte de dynamiek van die vooruitgang als een zelfde proces tussen hoger en lager als bij het leven in het algemeen - ziedaar de gekompliceerde gedachte, die ik zo kort het ging poogde saam te vatten in het motto, dat ik hierboven schreef: ‘de weg naar het licht is een opeenvolging van verbroken evenwichten’.

JAN ROMEIN

Homo Academicus

De vele wetenschap, die in zijn brein bezakte,
werd met belangeloos en edel vuur
zoo schrander vastgelegd in menig conjectuur
en mild misprijzen jegens middelbare akten.

En ik gevoelde in dit uitgelezen uur,
hoe mijn arme geest van lieverlee verzakte
bij dit klassiek en academisch-wijdvertakte
vernuft, dat zich zoo weergaloos en puur

verwezenlijkte' in ongetelde commentaren,
die, onvermoeid nog wassend door de jaren,
met bitt'ren ernst worden saamgegaard.

Maar ik zat aldoor strak en wezenloos te staren
naar de'opgedroogde resten etenswaren,
die nog zwierven door dien verdoemden, onklassieken baard.

C.L. SCIARONE

De Ouders

't Gerucht kromp allengs weg uit 't oude huis
en de'eenzaamheid deed hare troostelooze ronde
in wéér een kamer meer; slechts 's zomers lachen kindermonden
een ènkele week de muffe stilte stuk tot stuivend gruis.

Als soms haar handen een vergeeld verleden wedervonden,
dat tusschen donkeren rommel in een oude lade huist,
staart zij door 't late avonduur, dat van stilte suist,
naar hem, die met haar deelt de zoo nabije stervenssponde.

Maar toch zoo ver, dat 't kroost hun reeds bereide schimmen
ten tweeden maal, nu bij het laatste klimmen
der jaren tot een zwaarder ouderschap oproept;

en vraagt om troost noch raad, doch slechts een wijs verbannen
van zorg en wrok; of vreugde voor hun luide plannen,
die stranden zullen als hùn kroost tegen de'ouders samengroept.

C.L. SCIARONE

Else Böhler, Duitsch Dienstmeisje

In deze tijd vielen ook de groote twisten met mevrouw Steketee, die het kransje halveerden en een diepgaande wijziging teweegbrachten in mijn moeders gedrag. Wat de aanleiding was wil ik graag in het midden laten; het ging, geloof ik, over het lidmaatschap van een liefdadige vereeniging, waarvoor mijn moeder, door mijn vaders bezuinigingsmaatregelen gedwongen, op het allerlaatst had moeten bedanken; de diepere grond was in ieder geval een conflict tusschen ijdelheid en heerschzucht, vleesch en beenderen. De opstandigen, en jaloerschen, Brons en Velleman, sloten zich bij mijn moeder aan, die zij beter meenden te kunnen overtroeven met hun costuums, omdat ze geen geld had, Vreugdenhil en Lunsman daarentegen, die meegaand waren, maar ook van ‘betere’ standing, steunden de tegenpartij en liepen op haar bevel in vossebonten voorbij ons raam, terwijl meneer Steketee natuurlijk ook voor mijn moeder verloren was. Haar reactie hier op was vrij gecompliceerd.

Wat ònze verhouding betreft: aan alles was te merken, dat ze mij had opgegeven. Voor zichzelf moet ze hebben uitgemaakt, dat ik een ‘slechte zoon’ was, die geen ‘égards’ tegenover haar had. Keek ze mij aan, dan trachtte ze iets sombers en fataals in haar blik te leggen, en, hoewel ze me verder met rust liet, minder vitte dan vroeger, en mijn tegenwoordigheid niet meer eischte op de avondjes, toch werd haar aanwezigheid voor mij dubbel beklemmend. Soms had ik ineens het gevoel dat ze achter me stond, ik draaide me om en hoorde haar dan in de gang een paar ijzige woorden aan het nieuwe dienstmeisje toevoegen, tegenover wie ze de koele aristocrate speelde en een totaal andere tactiek volgde dan vroeger. De voorgangster, getuige van de kofferscène in de tuin van Erkelens, was ten val gebracht, nadat ze hatelijke opmerkingen had trachten te plaatsen over ‘uw zoon en die Duitsche meid’; tegenover mij deed mijn moeder het voor-

komen alsof ik zoo'n edelmoedige behandeling maar ternauwernood verdiende, en toen kreeg ik meteen een heel verhaal te hooren over mevrouw Steketee. De oorzaak van de verkoeling scheen ik tot op dat oogenblik niet juist beoordeeld te hebben, er zat heel wat anders achter. Na de kofferscène was mevrouw Steketee uit nieuwsgierigheid naar juffrouw Erkelens gegaan, die haar verteld had, dat Else Böhler een ‘straatmadelief’ was, die gestolen had en met ‘de jonge meneer Roodenhuis verloofd was.’ Om te zien of ze niets mee had genomen, had juffrouw Erkelens de koffer onderzocht, - een grondig onderzoek inderdaad. Dit alles werd mijn moeder door mevrouw Steketee onder de neus gewreven, wat ze niet over haar kant kon laten gaan in verband met de eer van Waalweg 27. In elk geval had ík haar onmogelijk gemaakt, haar van haar beste vriendin beroofd, enz., enz.

Maar niet alleen het dienstmeisje en ik, en Eg tot zekere hoogte, ook mijn vader kreeg zijn deel, sinds hij door zijn gezondheidstoestand genoodzaakt was halve dagen thuis te blijven, en op zijn eigen kamer sliep, op de divan. Onze huisdokter schreef de periodieke hoofdpijnen toe aan een sluipend nierlijden, waarmee hem meteen een houvast werd geschonken voor zijn vage, abstracte tobberij en een doel voor zijn peuterige stiptheid: iedere ochtend kookte hij nu een glazen buisje met urine troebel, met de bezorgde zucht: ‘eiwit...’ (Eg begrijnsde achter zijn rug ‘vader's zacht gekookt eitje voor het ontbijt’.) Verder gaf hij tweemaal per dag in plaats van éénmaal uiting aan zijn vrees, dat ik voor mijn examen zakken zou, zonder dat dit overigens veel afbreuk deed aan onze verstandverhouding. Doordat hij zoo beklagenswaardig was en zoo weerloos tegen mijn moeder's humeurige bazigheid, - even weerloos als ík vroeger gevreesd had te zullen worden, - ontstond er zelfs nog een soort band tusschen ons, en de doodelijke vermoeidheid waarmee de kransavondjes hem sloegen, die, zij het ook slechts bebronst en bevellemand, een gekakel verwekten dat mevrouw Steketee door de steenen muren hooren moest, maakten hem maar des te sympathie-

ker in mijn oogen. Verschrikt keek hij mij soms na, als om steun bij me te zoeken. Wat was er voorgevallen tusschen mijn ouders? Nadat even voor mijn ziekte de twisten over het huishoudgeld een hoogtepunt hadden bereikt, dat alleen nog overtroffen werd door mijn moeder's stekelige commentaren op haar nieuwe schoenen, waarvan één hinderlijk kraakte, negeerden ze elkaar, leefden langs elkaar heen. Was hij in de tuin bezig, op late mooie herfstmiddagen, dan draaide mijn moeder voor de spiegel, in nieuwe kleeren, waarvan ongetwijfeld de rekening niet door zijn handen was gegaan, gereed om naar de stad te trekken, trotsch en statig paradeerend, te jeugdig opgemaakt, haar heupen beweeglijk en breed en meer naar achteren geschoven dan ik ooit eerder van haar gezien had. Eens bespiedde ik hen in het voorbijgaan door de openstaande slaapkamerdeur, een van de laatste dagen dat zij nog niet gescheiden sliepen. Bloedend als een rund, omdat het dienstmeisje zijn scheerwater weer niet heet genoeg had gemaakt, met zijn buik en adamsappel vooruit hulpeloos voor de spiegel opgesteld, werd hij door mijn moeder met een bijtend steentje bewerkt, waarbij ze een gezicht trok alsof ze iets ‘redderen’ moest van de kat. Ze spraken niet, en de geheele situatie maakte op mij de indruk alsof hij, na geheeld te zijn, de slaapkamer uitgesmeten zou worden.

Maar naast dit alles werd ik steeds onafwijsbaarder vervolgd door het vermoeden, dat zij zich, na die Steketee-vernedering, nog op een andere wijze schadeloos stelde dan door de smalende hooghartigheid waarop haar omgeving onthaald werd. De laatste weken voor mijn examen brachten een opeenhooping van gegevens, die ik werktuiglijk en als door een waas registreerde: haar uithuizigheid, de loszinnige Fransche romannetjes die ze verslond, (Dekobra ineens!), de mondaine zwier waarmee ze het huishouden verwaarloosde en alles op zijn beloop liet, soms ineens een hatelijk, schuldbewust lachje, dat zich guitig verwrong wanneer men op haar lette, en dan vooral de wijze waarop zij met haar oogen uitweek: steeds iets te ver en te snel, hoewel zij, zoolang zij maar durfde, haar

vis à vis dringender fixeerde dan menschen die hun oogen op onbevangen wijze bewegen en iemand ‘recht in het gezicht zien’. Ik rekende haar leeftijd uit: 44, ze was jong getrouwd, mijn vader moest al naar de 60 loopen...

Het aflikken van de lepels, dat ik, als een soort anthropologische curiositeit, glimlachend verdragen had zoolang Else er was, leerde mij opnieuw onder kwellingen, dat primitieve volkeren gelijk hebben uitsluitend te willen eten met wie men liefheeft en hoogacht, en dat gezamenlijk eten onder sommige omstandigheden schadelijker voor de ziel kan zijn dan gezamenlijk naar het toilet gaan, wat men onder geen enkele omstandigheid doet, en waarschijnlijk terecht. Als ze met dat aflikken niet ophield, zou ik voor mijn examen zakken, daar was ik zeker van, en daar tenslotte ook haar eigen belang daar mee gemoeid was, vroeg ik haar beleefd om de lepels verder met rust te laten. Het was duidelijk, dat er geen zuinigheid bij haar voor kon zitten; eerder leek het me een vorm van snoeplust bij gebrek aan taartjes, een proeven van het verbodene, meer willen hebben dan een ander.

‘Wát zeg je?! *Lepels?!*’

Ik zweeg en knikte. Het was even na het middageten, we waren alleen in de huiskamer. Duidelijk ontwaarde ik een geel stukje aardappel aan haar linker mondhoek; ik had ineens de dwaze neiging om het er tusschen duim en wijsvinger af te nemen en in haar mond te stoppen. Wat zouden onafgelikte lepels mij helpen, als er nog zùlke dingen konden gebeuren?

‘Wat een zeldzame hartelоosheid! Wie denk je wel, dat je voor je hebt? Let liever op jezelf! Jij smakt onder 't...’

Ik weet zeker, dat ik dat nooit doe. Het was de dwaze tegenbeschuldiging van een kind. Overtuigd van de nuttelоosheid van iedere uiteenzetting, bromde ik wat en wilde de kamer uitgaan. Ineens zag ik, dat mijn moeder in tranen was.

‘Hoe is 't mogelijk... Dat zooiets jóu nerveus maakt... Denk liever eens aan mij, denk je dat ík niet nerveus

ben?... Met die akelige brieven uit Duitschland... Je moest je...’

‘Bemoeit u zich daar toch niet mee,’ trachtte ik haar te kalmeeren, bang dat mijn vader of Eg binnen zou komen.

Ze stampvoette, maakte een machtige beweging met haar geheele lichaam, alsof ze zich op me wou werpen, maar bedwong zich.

‘Ga maar liever naar je Duitsche snol!’ siste ze, door haar tranen heen. Ik verloor mijn geduld.

‘Als ik niet door m'n examen kom, is 't uw schuld! Scènes maken!’

‘En als ik 't huis uitloop, is 't jóuw schuld!’

Stomverbaasd keek ik haar na, terwijl ze naar de deur stevende, als om haar bedreiging ten uitvoer te brengen. Even later hoorde ik haar boven me, op de slaapkamer; een demonstratief gekraak bewees dat ze haar bed had opgezocht. Natuurlijk had ik nu weer allerlei zelfverwijt te verwerken, en toen ze me 's avonds wat druppels valeriaan op een glas water bracht, met een stille triomf in haar oogen, gunde ik haar dit bewijs van meerderheid en dronk de medicijn op met een bedankje. De sporen van haar tranen waren door een dun laagje poeder bedekt, niet wit zooals anders, maar duidelijk vleeschkleurig.

Met hangen en wurgen kwam ik door dat examen. Ik buitte mijn nervositeit uit door gezichtsvertrekkingen en schijnbare acute geheugenzwakten, als ik er werkelijk nooit van gehoord had, ik keek geleerd en ondoorgrondelijk, zoodat mijn voorhoofdspieren meer werk verzetten dan mijn brein, en keerde als erbarmenswaardig meester in de schoot der familie terug, opgewacht door Eg, die ‘cum laude’ brulde en voortdurend vroeg: ‘Nou krijg ik z'n slaapkamertje, hè, als ie weg is?’ - Mijn moeder had taartjes besteld, en mijn vader drukte mij de hand met een zuur glimlachje, geknepen door toekomstangst, en was het toeval, dat de krant net voor hem openlag op de plaats waar tientallen werkloozen zich door het leven sloegen door middel van treffers en speurders?

Op mij maakte deze overwinning met bittere bijsmaak minder indruk dan wat ik de nacht voor mijn examen gedroomd had, een even ingewikkelde als schrikaanjagende droom, waarover ik telkens na moest denken. Ik meen nog niet precies gezegd te hebben, dat ik aan de psychanalyse geen waarde hecht, maar deze reeks vizioenen bezat een direct emotieele beteekenis die iederen Freud gelijk scheen te geven.

Dat ik met mijn achterkamertje gladweg van de Waalweg afvloog was al eens eerder in mijn slaap gebeurd, maar nu kreeg deze toer de definitieve beteekenis van een afscheid. Niettemin was ik gekleed in een pyama en droeg zwarte gymnastiekpantoffels, die een weerbarstig snorrend geluid onder mij maakten, ongeveer als een stofzuiger. Na een reeks aeronautische verrichtingen boven de donkere Sterrenstraten ontlastte mijn kamertje zich van boeken, cahiers, uittreksels en andere paperassen, die ik tezamen met wingerdbladeren van verschillende kleur met handenvol naar beneden smeet; ik deed mijn machine landen op een geweldig platform met een hekje eromheen, waarna het kamertje in een auto veranderde en fluks wegreed, terwijl ikzelf dat andere huis binnendrong, waar ik examen doen moest, en dat een getrouw duplicaat bleek te zijn van Waalweg 27. Het was er doodstil en zoo donker als de nacht. Voortdurend zocht ik in mijn borstzak naar een laatste papier, waar ik iets van moest oplezen, hoewel ik tegelijkertijd wist, dat het al beneden was. Op de gang van de eerste verdieping stond een deur open, correspondeerend met de deur van de slaapkamer van mijn ouders. Links, boven de deur naar het achterkamertje, hing een naar voren hellende spiegel, gelijkend op een geslachtswapen, met een helm erboven, die langzaam veranderde in het gezicht van Eg, woest verwrongen en voortdurend in alle richtingen slangen, wormen en rupsen uitspuwend, die nog vlak bij zijn lippen bleek werden, wit en dun afgeplat, om dan als papieren naar beneden te fladderen, dezelfde papieren, die ik, tevergeefs dus, over de sterrenbuurt had uitgestrooid. Een pedante, rechtschapen

stem, die toch ook geladen scheen met mijn eigen toenemende angst, las de woorden op waarmee die papieren overdekt waren, vraag en antwoord, ik kon alleen meeknikken, blij met die enkele oogenblikken uitstel: ‘Ist die Merle da? Nein, Schützkaffee ist da. Ist er denn oder dann oder wenn oder wann ein Schütze? Nee, een falikante koffieteut! Ist er denn ein teutonischer oder mesopotamischer Held? Er kennt die Paragraphen des hochzeitzweitklassigen und rechtsstreithaberisch-kanonischen Rechtes nicht einmal! Will er nicht?... Ja?... Weiss er was, Das is wahr' im Dativ ist?... Nein?...’ Nog meer koeterwaalsch volgde, telkens onderbroken door ‘Ja’ of ‘Nein’, dat op vragende toon uitgebracht werd. Ondanks mijn ondraaglijke angst wrong ik mij nu door de openstaande deur en voelde mij langzaam voortglijden in de slaapkamer, waar in het donker verschillende stemmen elkaar woedend bestreden totdat in dat verward dispuut een demonstrator- of repetitorachtig geluid de overhand behield: ‘Aanziet de strafvordering van Novalis en Dekobra en professor... (onduidelijk) nopens half zachte urine. Alles verkeerd geïnstrueerd en niet ontvankelijk verklaard. Een nieuw poeder is nog geen vergift! Een slang is nog geen gifslang! Is dit een cobra? Neen...’ (onderbroken door een naargeestig gegichel en een paar woorden die ik mij niet herinner) ‘...dit is er eentje die Fietje heet! De deur dicht, en je komt er nooit meer uit! En je komt er ook niet in, zelfs niet met je nieuwe broek en een melodieus geheel en een steentje op je smoel! Dit is een beest, dat je nog niet kent!...’ In hevige drift aanzwellend gilde de stem, steeds hooger en dreigender: ‘Geen kinderen, Rotenhaus, maar eenvoudig iets voor een stomme vlegel als jij: een inktvisch met het achterwerk van een kreeft! *Aanziet*!’ - Ik keerde mij om, en inderdaad: een vaag omlijnd monster met weeke, zwellende vormen, was tot vrij dicht bij mij voortgegolfd en beloerde mij. Zes of acht kronkelarmen en een paar pikzwarte oogen, groot en rond als schotels, bewezen, dat men hier met niet minder dan een enorme inktvisch te doen had, die zich overigens vrij lijdelijk ge-

droeg en af scheen te wachten wat er met mij gebeuren zou. En dat was vreeselijk genoeg. In een oogwenk was ik ineen gekrompen tot een hard en smal voorwerp, glinsterend en zeer vereenvoudigd van bouw. Als door een vuist uitgehold stond mijn hoofd op een lange steel. Met een complaisante zwaai, de richting voortzettend van mijn eigen flauwe lichaamskromming, bewoog ik mij onderdanig naar de kop van het monster dat mij verzwelgen zou, ik klonk kletterend op de papegaaienbek die die beesten bezitten, en was binnen. De angst hoef ik niet te beschrijven. Wanhopig met mijn armen om mij heen maaiend, werd ik wakker en stond op om mij voor mijn examen te gaan kleeden in jacquet en streepjespantalon.

Toen ik 's avonds Peter opzocht, voor het eerst na ons tamelijk heftig gesprek op die warme Augustusdag, had ik mij voorgenomen hem geen deelgenoot te maken van deze zonderlinge droom. Met mijn diploma op zak kon ik mij de weelde veroorloven niemands superioriteit te erkennen, en een biechtvader was onmogelijk op één dag met zooveel scherpe professorengezichten. Door Peter's huisgenoot Christien evenwel werd ik niet alleen amicaal en hartelijk ontvangen, maar met een paar moederlijke confidenties over zijn ‘ontrouw’, die mij schenen te moeten bewijzen, dat ik hier per saldo toch met een gewoon man te doen had met zijn menschelijke zwakheden. Christien sprak over Peter als over een alleraardigsten kwajongen die niet beter weet, en terwijl ze mij stil en bijna Oostersch gedienstig thee inschonk en sigaretten toeschoof, veranderde ik van plan. De droom leek mij nu een heel geschikte inzet voor een dispuut over psychanalyse; zoodra het mij te persoonlijk zou worden kon ik mij altijd terugtrekken achter mijn anti-Freudisme.

Nadat Peter, die even later thuiskwam, rustig mijn inleidende opmerkingen aangehoord had, zei hij: ‘Psychanalyse is iets anders dan jij denkt. Het is geen leer of standpunt om te bestrijden of over te zwammen, omdat alleen de practische, intuïtieve kant van belang is. Psych-

analyse hoort niet in leerboeken of collegezalen thuis, maar aan de waschtafel. Het is een hygiëne, als tandenpoetsen. Hoewel ik zelf niet neurotisch ben, heb ik me toch een tijdlang laten analyseeren, door een vriend van me, een psychiater, trouwens, ook mijn broer, die medicus is, heeft er wel aan gedaan, maar ik ben bijna alles vergeten van de theorie, de scholastiek ervan. 's Morgens poets ik mijn complexen weg en gorgel met anti-moederbinding. Nu jij.'

Ik moest lachen om deze speelsche apologetiek. Bijna was ik op een ander onderwep overgestapt, maar Peter liet mij niet meer los, en ik was nu wel genoodzaakt hem, behalve de droom, ook in bijzonderheden de geschiedenis met Else Böhler en mijn moeder, die ik hem immers nog altijd schuldig was, te vertellen, de eerste weliswaar met enkele hiaten. Veel van de gesproken woorden, vooral de Duitsche (b.v. het woord 'Schützkaffee' in dat dwaze verband) zijn mij pas hier in de gevangenis te binnen geschoten.

Hij vleide zijn handpalmen daksgewijs tegen elkaar en liet de middelvingers vallen tot een dubbele loopplank, als om twee theoretische standpunten aan elkaar te toetsen. Zijn stem klonk ongewoon doceerend en niet weinig zelfingenomen:

'Inderdaad, een droom om van te watertanden voor rechtgeaarde Freudianen! Te meer waar het iemand betreft als jij, die afwijzend tegenover de psychanalyse staat. Anders zou men altijd nog kunnen beweren, dat je die prachtsymboliek geproduceerd hebt om Freud te gerieven. Die inktvisch met 't achterwerk van een kreeft, wat zit daar al niet in! Je angst voor 't examen, je angst voor een huwelijksvoltrekking vooral, die beide iets met *inkt* te maken hebben! Maanden lang heb je kat en muis gespeeld met het matrimoniaat, nu speelt het met jou en verzwelgt je als inktvisch! Verder: de inktvisch als symbool van de baarmoeder, *dus* van de moeder, terwijl die zwarte schoteloogen wel van je eigen moeder afkomstig zullen zijn, als jij tenminste op haar lijkt...'

‘Eg lijkt op m'n moeder, ík niet,’ zei ik weerbarstig.

‘Soit. - En dan die lepel waar jij in verandert om bij wijze van omgekeerde geboorte het lichaam van de vrouw te spijzigen - een man moet zijn vrouw immers *voeden*! - en dan de anatomie van dat beest, zeg! Kreeft - onbetáalbaar! - is een bekend symbool van het collectieve onderbewustzijn, dat niet alleen fixatie aanduidt (de scharen!), maar ook regressie naar infantiele sexualiteit (het achteruit loopen!!), terwijl achterwerk hier op onverhulde wijze de anaal-sadistische organisa...’

Mijn ergernis had nu zijn toppunt bereikt. Kortaf zei ik: ‘Onzin, dat beteekent heel wat anders.’

‘Dat zeg jíj.’

‘Ik kan 't je bewijzen. Ik kan je precies vertellen in welk verband dat achterwerk van een kreeft thuis hoort...’

‘Maakt niet 't minste verschil. De eene droomuitlegging hoeft nooit de andere buiten te sluiten.’

‘Dat strijdt al vast tegen de logica,’ riep ik strijdlustig uit, blij, dat Peter niet verder naar die kreeft doorvroeg, ‘je zou dus ter verklaring evengoed het tegenovergestelde van de vorige verklaring...’

Ineens merkte ik, dat Peter met dichtgeknepen oogen zat te schudden van het lachen. Toen hij eindelijk spreken kon, was de doceerende toon geheel verdwenen. Het scheen wel, dat die heele droomuitlegging bedoeld was als grap: als zelfpersifflage, of als persifflage van Freud, dat was niet precies uit te maken.

‘Allemachtig, wat een weerstanden! Maar je begrijpt nu zeker wel, dat ik niets anders deed dan een of andere volijverige, met geleerdheid volgepompte zielsverlosser parodiëeren! Ik voor mij geloof, dat een droom alleen geanalyseerd kan worden door de persoon in kwestie, na een geweldige scholing, en dan nog maar tot zekere hoogte... Iets anders is of een droom niet voor ieder waarnemer een aanwijzing geeft voor emotioneele spanningen, die dan natuurlijk veel gemakkelijker in het werkelijke waakleven nader bepaald kunnen worden... In dit geval b.v. is het toch wel duidelijk, dat al je moeilijkheden om je moeder

draaien...' - Hij hield even op en ging, toen ik niet antwoordde, verder: 'Ik bedoel niet je huiselijke moeilijkheden, - die je overigens naar mijn meening sterk overdrijft en erg eenzijdig en subjectief voorstelt, je geeft alleen jóuw visie op de zaak, en vrijwel nergens feiten, - maar je moeilijkheden met dat Duitsche meisje waar je nog steeds verliefd op bent...'

'Wie heeft je dat verteld? Ik heb haar heelemaal uit m'n hoofd gezet!'

'Of meent te zijn, of niét meent te zijn. En met wie je hebt willen trouwen en toch weer niét hebt willen trouwen, tot vervelens toe... Jij bent verliefd op dat meisje - en nu ga ik iets zeggen om je te overrompelen - *omdat je verliefd op je eigen moeder bent*.'

Wat ik nu ging doen verbaast mij, nu ik er aan terug denk, nog steeds. Om hem te toonen hoe bodemloos krankzinnig mij deze veronderstelling toescheen, stond ik zonder iets te zeggen op en volvoerde, parmantig fluitend, een serie danspassen door de kamer. Maar zoodra ik merkte daarbij hetzelfde strakke gezicht van filmcharmeurs te trekken waarmee mijn broer Eg in hoogst eigen persoon altijd door de gang rumba-de, staakte ik verschrikt dit zwijgend protest en bleef bij het raam naar buiten staren in de nevelige herfstavond. Toen ik mij weer naar Peter toekeerde, zag ik hoe hij de goedaardige spot in zijn gezicht bedwong.

'Dansen helpt weinig, beste kerel,' zei hij ernstig en wuifde me naar mijn stoel terug. 'Na alles wat je me zoo juist verteld hebt, ligt het toch voor de hand! Verliefd op je moeder - en zij waarschijnlijk op jou, en niet weinig jaloersch! - of een sterke z.g. moederbinding, misschien voor 90% in haat omgezet, wat dan meteen dat eigenaardige mengsel van haat en liefde verklaart, dat je een poos geleden beweerd hebt voor dat meisje te voelen: het komt toch allemaal op hetzelfde neer? Zóo'n vreemdeling in het zielkundig Jeruzalem ben je nu toch ook weer niet om niet te weten, dat wóorden hierbij niets ter zake doen. Ik gebruikte het woord "verliefd" hoofdzakelijk om te zien

hoe je daarop zou reageeren. Het gaat er alleen om, dat je je tot die Else aangetrokken hebt gevoeld niet om haar zèlf, want je weet maar al te goed, dat ze niets anders is dan een gewone domme intrigante, maar om de rol die zij daar bij je op de Waalweg gespeeld heeft, de plaats die zij innam binnen de groote bancirkel die je moeder's invloed om je heen heeft getrokken. Dat dienstmeisje is een creatuur van je moeder, dat dienstmeisje *is* je moeder...'

Terwijl ik naar deze ongelooflijke beweringen zat te luisteren, vielen me opeens verschillende dingen in, die voor Peter's zienswijze schenen te pleiten: beelden en gedachten en vluchtige overeenkomsten, als het ware ijl afgeteekend tegen de zoldering van het atelier met de cirkels en kubussen, die daar als abstracte plafond-engelen overheen geschilderd waren. De Zaterdagmiddag toen ik voor het dienstmeisje van mijn moeder gevlucht was en voor het eerst onder de bekoring was gekomen van Else Böhler (dit had ik Peter verzwegen!); de naam 'Fietje' uit mijn droom, die, op de inktvisch betrokken, een verband legde tusschen die drie personen; de lavendelgeur van Else's lippen, die mij vroeger eens aan mijn moeder had doen denken; oude ansichten uit Duitschland, afkomstig van een buitenlandsche reis van mijn ouders, toen ik nog een kind was... Maar hoeveel of hoe weinig dit alles ook bewijzen mocht, haastig schudde ik het van mij af, en reeds had ik een nieuwe tegenwerping gevonden:

'Else Böhler lijkt geen spat op m'n moeder.'

'Het bewijs, dat zij je moeder *is,*' ging Peter onverstoorbaar verder, 'of, geleerd uitgedrukt, dat je haar met je moeder identificeert, is dat je haar niet hebt willen aanraken, dat haar lichaam taboe voor je gebleven is, hoewel je haar toch, zooals je me zelf verteld hebt, onder de vrijbrief van dat geloofsverschil...'

'Ik had geen geld voor een kamer of een hotel, man!'

'Zoo, zoo. Hij-had-geen-geld-voor-een-kamer. Of-vooreen-hotel. Een jonge, gezonde kerel, die avond aan avond zijn handen thuis houdt op bankjes onder dergelijke voorwendsels! The course of true love does never run smooth,

of hoe zei Shakespeare dat ook weer zoo onsterfelijk? De incest ligt er bij jou duimdik op, mijn waarde; koning Oedipus himself zou 't je niet verbeteren...'

Tien andere redenen - drogredenen? - had ik hem kunnen noemen waarom ik Else Böhler lichamelijk 'gerespecteerd' had, maar de wijze waarop hij opnieuw en nu blijkbaar zonder eenige zelfironie, - want het is niet mogelijk tegelijk een ander te beïroniseeren en zichzelf! - psychanalytische vaktermen in het geding bracht, leidde mijn tegenaanval af. Ik vertelde Peter kort en goed, dat ik de psychanalyse een onbetamelijke oplichterij met machtspreuken vond, die iedere normale omgang tusschen menschen bedierf, en dat ik voor mij dan nog verre het katholicisme prefereerde, dat al die 'complexen' netjes met een tang had beetgepakt om ze op te bergen in de hemel. De vereering van de maagd Maria verspreidde tenminste wierookgeur en geen stank van rottend vruchtwater, zooals het 'moedercomplex', en om den timmerman Jozef van hooger hand van zijn huwelijksrechten vervallen te laten verklaren, leek me tienmaal aesthetischer dan de onbewuste wensch om je eigen vader te castreeren!

'Prachtig. Goed op de hoogte ben je,' lachte Peter, die me kalmpjes liet doorslaan, zijn lichtblauwe oogen tintelend in het bruine, geometrisch gesneden gezicht met het eenigszins stompe, speurende en tevens zelfbewust hoekige neusje. 'Jozelf heeft me anders nooit de meest geslaagde figuur toegeschenen uit dat roomsche pantheon, je weet misschien, dat hij in de Bourgondische tijd een nogal zielige figuur geweest is, een soort cocu, in de gedichten en tooneelstukken van die lui... Merkwaardig overigens, hoe weinig je over jóuw Jozef spreekt. Je vader schijnt wel een non-valeur in je oogen te zijn.'

'Toch niet...'

'De haat, die iedere man, onbewust, voor zijn vader koestert, is bij jou heelemaal op je moeder gericht, en jaloersch word je daarom alleen nog maar op schemerige Duitschers... hoe heette ie ook weer?'

'Steinmann...,' zei ik uitdagend. Het speet me aller-

minst, dat ik Peter niet over mijn vage verdenkingen jegens mijn moeder gesproken had, anders had hij me daar zeker ook nog over doorgezaagd...

Hierna praatten we nog wat over mijn toekomstplannen en vooruitzichten, en Peter uitte natuurlijk weer eens de wenschelijkheid, dat ik zoo spoedig mogelijk afleiding zou zoeken bij de ‘vrouwen’. Even voordat we afscheid namen, kwam hij dicht bij me staan en lei hartelijk zijn hand op mijn schouder.

‘Als je m'n hulp noodig hebt, kom dan bij me. Ik twijfel er niet aan of je moeder is een doodgewone vrouw, misschien wel sympathiek zelfs, maar jij hebt nu eenmaal een demon van haar gemaakt, en het resultaat voor jou persoonlijk is daarom hetzelfde als wanneer ze dat in werkelijkheid zijn zou. Je zou, bij wijze van experiment, een poos weg moeten, van je moeder vandaan, om te zien wat er dan overbleef van dat dienstmeisjescomplex. Ik vind 't zonde en jammer. Je bent typisch teruggezakt tot het niveau van een jongen van 17, in dat halve jaar dat we elkaar beter kennen, met je mevrouwen, en je broertje Eg, en je last aan tafel! Opgesloten in de zieligste kleinburgerlijkheid... je houdt 't me wel ten goede?’

Ik hield het hem ten goede, en had, ondanks mijn geprikkeldheid, toch het gevoel met een vriend gesproken te hebben.

Hoewel ik na twee weken sollicitatiebrieven schrijven nog niet de minste zekerheid had over mijn toekomst, was mijn moeder niet uit het hoofd te praten, dat mijn succes met een feestelijk diner moest worden gevierd. Mijn vader diende zijn nierziekte dan maar voor één avond op te schorten. Eigenlijk had ik van zijn invloed op waterstaat wel iets verwacht bij het zoeken naar een baantje, maar mogelijk waren die intieme wegen reeds onbegaanbaar gemaakt door de gewoonte die hij had om op jonge meesters in de rechten af te geven, terwijl hij te weinig plooibaar was, te onzeker in zijn optreden, en te eerlijk misschien, voor een plotselinge frontverandering. Zoo

kwam alles op mijzelf neer. Koortsachtig schreef ik brieven naar tal van prullenmanden in het land. Daarbij legde ik, uit opluchting, dat ik nu van de Waalweg vandaan zou komen, al te weinig hinderpalen in de weg aan een zekere vertrouwelijkheid, die zich tusschen mijn ouders en mij scheen te moeten ontwikkelen; zij keurden het ontwerp van mijn meest slaafsche epistels, lazen de schaarsche antwoorden en gaven goede raad waar Eg bij zat, die een enorm plezier aan den dag legde bij elk kantoor waar ik onder op de lijst werd gezet, ondanks zijn verlangen mij het huis uit te zien gaan. Zoodra er iets in de bus gegooid werd, gedroeg de heele familie zich nerveus en springerig, en ik wil niet ontkennen, dat dit een tijdlang aanstekelijk werkte, maar toen na een dag of acht die zakenbrieven met een slecht verholen minachting over de tafel werden gekeild en het aangekondigde diner bedenkelijk veel ging lijken op een soort offer om de goden gunstiger te stemmen, verslapte mijn ijver snel. De huiskamer had beslag op mij gelegd; niet voor niets zei mijn moeder glunder en tegen iedereen die het hooren wilde, dat we nu weer allemaal bij elkaar waren; op mijn achterkamer kwam ik nog maar zelden. Nu het er niet meer zoo ondraaglijk was, toonde de Waalweg een verlammende macht waar ik weinig tegenover stellen kon. Het genadebrood smaakte wee-zoet en werkte als opium. Alles wat mij tot grooter energie had moeten prikkelen, - Peter's waarschuwingen, om maar iets te noemen, - versterkte de lamlendigheid waarmee ik mij meer en meer begon te schikken in mijn toestand. Niet dat ik die toestand niet duidelijk inzag! Ik wil niets tot mijn verontschuldiging aanvoeren. Ik wil aannemen, dat mijn familie en hun heele milieu mij onverbreekbaar gekluisterd hield op de wijze die Peter, met behulp van Freud, zoo scherpzinnig had uiteengezet, al komen zijn verklaringen mij nog steeds grotesk en al te schematisch voor, en al lijkt het mij veel waarschijnlijker, dat er wrokkende opstandigheid tegen mijn moeder in het spel was, - indien mijn verhouding met Else Böhler dan tòch met haar in verband gebracht moet worden, - dan liefde of verliefdheid, hoezeer ‘onbe-

wust'... Soms evenwel ben ik van meening, dat er nog iets anders achter zat, iets dat mijn karakter ook meer eer aandoet. Het was het probleem van de fouten en de liefdeloosheid en de hatelijke achterbaksche twisten die men om zich heen ziet gebeuren, dat men oplossen wil alvorens de plaats te verlaten waar zij bedreven worden: een soort verantwoordelijkheid voor de daden van anderen, dezelfde duistere drang waardoor de moordenaar steeds weer opnieuw de plaats opzoekt van zijn misdaad. Kan het niet zijn, dat ook híj het zoo voelt, alsof hij op het moment van de moord een ànder was, met wie hij op duistere wijze is verbonden en wiens gangen hij na moet gaan? Liever wilde ik mij blootstellen aan het gevaar voorgoed in lijdelijk nietsdoen te verzinken, dan te vertrekken zonder het huwelijksleven van mijn ouders doorgrond te hebben, waarvan ik, als kind, toch de bekroning was en, in zekere zin, de hoogste rechterlijke instantie...

Op de dag van het diner stak ik mij dadelijk na het koffiedrinken in gala en keek en luisterde naar de toebereidselen. Lief en coquet trippelde mijn moeder door het huis: de bewonderenswaardige gastvrouw met het gelijkmatige humeur, op wier schouders alles neerkomt. Mij knikte ze opgewekt toe, als ze in haar wit schort voorbijstevende om het dienstmeisje opnieuw te gaan instrueeren, die scheef liep van de angst. Het eten was voor het grootste gedeelte bij den kok besteld (drie verschillende koks, om het crediet wat te verdeelen) en kwam nu bij stukjes en beetjes binnen. Af en toe vertoonde mijn vader zich op de bovengang, alsof hij de stroom stuiten wilde. Op weg naar mijn kamertje, om een zijden zakdoekje te halen dat ik mij als ultieme hoon wilde aandoen, werd ik door hem binnengeroepen; het was bijna vijf uur. Zoo krom, bleek en vermoeid hield hij zich in het midden van de kamer staande, dat het mij niet verwonderde hem te hooren verklaren, dat hij zich niet tegen het diner opgewassen voelde.

'Minstens vijf gangen,' prevelde hij nasaal, met zijn slappe rechterhand de geuren van die gangen van zich af-

wuivend, ‘en ijs. En je moeder, die maar niet begrijpt dat ik ziek ben! Trouw nooit, jongen... Vertel jij je moeder maar, dat ik niet kom, maar doe 't zoo, dat ze geen scène maakt. Als God me uit deze *hel* vandaan haalt... enfin.’ - Zijn gezicht vertrok zich klaaglijk, toen slofte hij naar zijn schrijftafel en begon onhandig met een sleutelbos te rammelen. Nooit eerder had hij mij in vertrouwen genomen. Ik wist niet wat te zeggen. Afwezig mompelde hij nog wat, in afgebroken treuzelende zinnen, over hooge lasten en slechte tijden en straffen voor de menschheid, totdat hij met een bijna kwaadaardige ruk een envelop uit een laatje te voorschijn trok, die hij mij overhandigde op de discreet zakelijke manier waarmee mijn zakgeld altijd uitbetaald werd: met afgewende oogen. Hij sprak nu zonderling afgebeten.

‘Tel 't na. 't Zijn *f* 800, die ik voor je overgespaard heb zonder dat je moeder 't weet. En blijf *hier* zoo kort mogelijk. Jij bent de eenige die hier wat deugt. Laat je niet... enfin.’ - Hij zakte weer weg in zijn getreuzel. - ‘Beter dat m'n zoon 't heeft, dan in de zinkput.. aan mantelcostuums gespendeerd... god.’ Hij kreunde, en begon toen met beide handen beschaamd afwerende gebaartjes te schetsen als om mij de kamer uit te krijgen. Hij maakte opeens een doodzieke indruk. Nu pas zag ik goed hoe wit zijn haar was geworden de laatste maanden. En toch was hij de man die altijd langs mij heen gekeken had met blauwe afwezige oogen, zonder kracht of opmonterende strengheid. Benauwd door de dreigende atmosfeer in die halve ziekenkamer met de fleschjes medicijn op de tafel, het rekje met reageerbuisjes, de spiritusbrander, het slordige beddegoed op de divan, zoch ik tevergeefs in mezelf naar een dankbare opwelling, naar hartelijke woorden voor die onverwachte gift. ‘Beter dat m'n zoon 't heeft’ - had het niet geklonken alsof hij bedoelde: ‘*eenige* zoon.’ De dwaze gedachte schoot me door het hoofd, dat Eg zijn kind niet eens was, dat mijn moeder hem al vroeg had bedrogen, al wist ik ook dadelijk, dat dit niets anders kon zijn dan een romanceering van het besef, dat zij hem altijd

had kùnnen en had wìllen bedriegen, en het alleen maar niet gedurfd had. Evenals bij Else Böhler was ik gevoeliger voor de mogelijkheid van zooiets dan voor de ontsluierde werkelijkheid... In elk geval, mijn vader was de man om bedrogen te wòrden, of men van die inviet nu gebruik maakte of niet.

‘Als je weg bent,’ fluisterde hij zwakjes, met iets dat op een luguber gegrinnik leek, ‘dan kan Egbert boven slapen... 't is beter te sterven met... zonder... enfin.’ - Ik stond al in de deur, toen ik deze woorden opving, die me plotseling zijn seniel eigenbelang kwamen verraden. Bijna had ik hem het geld weer voor de voeten gesmeten, maar ik was verstandiger. Langzaam zoog de deur achter mij dicht en kleefde weer in de posten. Terwijl ik naar beneden liep om mijn moeder te zoeken, voelde ik een koude luchtstroom in mijn nek, gevolgd door het geluid van voetstappen op de gang; ik keerde mij om en keek in het stijve, bevroren babygezicht van Smeenge, den jongen met de twee rozenstokken boven zijn beangstigend voorhoofd, die achter mij de trap afdaalde. Ik had niet eens gemerkt, dat hij in huis was. Misschien zat Eg's kamertje wel vòl met zulke jongens; een onbehaaglijk gevoel bekroop me.

‘Saluut, m'neer Roodenhuis,’ zei Smeenge met een schorre vogelstem, ‘éen oogenblikje, voor een zaak van gewicht, als ik u niet ophoud?’ - Zwijgend ging ik hem voor naar de vestibule, waar ik hem even liet staan. Mijn moeder trof ik in de huiskamer aan het kristal en zilver schikken. Juist had het dienstmeisje, dat een groote bocht om mij heen maakte, een pudding met roode vla neergezet. Toen ik haar de boodschap van mijn vader over had gebracht, zag ik nog net hoe haar gezicht, dat eerst gevleid en zelfingenomen mijn vertrouwelijke mededeeling tegemoet had geglansd, uitgleed naar een toornige verbazing; zij trok haar mond tot haar pruillip samen, volgde mij met opgestreken zeil in de gang, en op het oogenblik dat ik mij weer bij Smeenge vervoegde - de tochtdeur had ik achter mij dicht laten vallen - hoorde ik haar pantoffeltjes op de trap.

‘Meneer Roodenhuis,’ fluisterde het jongemensch met nadruk, terwijl hij zijn vuist in zijn pet stak als om die boven de macht te tillen, ‘we zitten thuis met een moeilijk geval, rechtskundig ziet u, Eg vertelde me, dat u juist advocaat bent geworden en zoo, dus misschien weet u er wat op. Kijk eens...’ - sigarettenadem sloeg me in de neus; de oogen van het monstertje stonden volmaakt uitdrukkingloos - ‘we hebben, om u de waarheid te zeggen, een verrekte... verbazende last met een Duitsch dienstmeisje, dat m'n moeder niet weg kan krijgen en zoo...’

Op dit oogenblik kwamen de voetstappen de trap af, nu duidelijk geen pantoffels meer, maar schoenen, en verwijderden zich in de richting van de huiskamer. Verder was het huis als uitgestorven. Smeenge's gefluister kabbelde mijn linkeroor binnen.

‘U weet hoe 't met die Duitsche meiden gesteld is, echte rotmeiden enne... en zoo. Maar misschien...’

Iets in de toon van zijn stem, de manier waarop hij om de zaak heendraaide vooral ook, brachten me onmiddellijk op het goede spoor.

‘De deur,’ zei ik.

‘Bedoelt u...?’

‘Ja, de deur.’

De opwelling om hem een schop achterna te geven, toen hij zich bedremmeld door de kier van de buitendeur wrong, die ik voor hem openhield, weerstond ik. Boven hoorde ik het gedempte geluid van stemmen. Het was mijn moeder dus niet, maar Eg die nu in de huiskamer zat...

Eg zag mij niet of hij vloog achter de uitgeschoven tafel, zoodat een baan van damast en glaswerk on bloemen tusschen ons in kwam te liggen. Na even van zijn onmiskenbare angst genoten te hebben (ik herinner mij, dat mijn lichaam loerend in elkaar kromp, zuiver als reactie op zijn angst, want driftig voelde ik mij niet) begon ik, een oude tactiek te hulp roepend: ‘Een echte kwajongensstreek van me, John, om met Smeenge te wedden dat hij je niet 't land zou durven opjagen met een toespeling op dat Duitsche meisje op de hoek. 't Spijt me echt, John. 't Spijt me

nu dubbel, dat hij de weddingschap gewonnen heeft, John.'

'Ja John?' bauwde hij me na, voorzichtig naar links schuivend, gereed om weg te schieten zoodra er gevaar dreigen zou. Daarbij bewoog zich zijn rechterhand op een eigenaardige wijze langs zijn borst, schichtig, convulsief, en toch met een zekere regelmaat. Pas na enkele oogenblikken ontdekte ik wat dat te beteekenen had. Hij sloeg kruisen. Hij sloeg gewone Roomsch-Katholieke kruisen. Snel als de weerga sprong zijn hand tusschen das, jaslapellen en navel heen en weer, en op en neer; ootmoedig en treiterend was de uitdrukking van zijn krijtwit, gerimpeld gezicht daarbij. Onwillekeurig maakte ik een dreigende beweging naar hem toe: door een stoot tegen de tafel begon als een razend geworden kwal de pudding te trillen, welke aanblik me nog woedender maakte dan de veelzeggende gebarentaal waarmee Eg de wijnglazen zegende, de sandwiches en de kleine porceleinen aschbakjes. Mijn moeder had die pudding gemaakt. Mijn moeder had deze vreeselijke feesttafel op haar geweten! Mijn moeder had met Eg gekonkeld over Else Böhler en hem verteld dat ze Katholiek was! (Aan de mogelijkheid, dat hij dit afgeluisterd had, toen juffrouw Erkelens was komen klagen, dacht ik niet eens.) Door mijn moeder werd het mogelijk gemaakt, dat ik in mijn eigen huis beleedigd werd door een jongen met knobbels op zijn voorhoofd! Nog vlogen de kruisen voor mijn oogen, nog grijnsde Eg me hoonend toe, toen er schuin boven ons met een doffe plof een stoel omviel. In mijn vaders kamer moest dat zijn. Eg's hand stond onbeweeglijk. In een vreemde verwachting verwrong zich zijn gezicht. Telkens trilde de pudding na, op sommige randplaatsen, ongeduldig om in spieren en warm menschenvet omgezet te worden. Maar toen vingen de andere geluiden aan.

Bij ieder mensch komt er een moment waarop het moeras van lijdzaamheid en karakterloosheid doorkruist is en de vaste grond wordt bereikt, - maar nog steeds weet ik niet waarom dit bij mijn vader juist op dit oogenblik plaats

moest grijpen. Misschien gaf de vermeende zekerheid spoedig te zullen sterven hem kracht tot het weerzinwekkend tooneel dat zich op de eerste verdieping begon af te spelen; misschien is dat harde fundament, die weerstand in onze ziel niets anders dan het gebeente van de dood die men in zich draagt... Het geluid, waarmee hij zijn levensprotest uithinnikte, zou ik opnieuw op willen roepen. Ik kon het slechts omschrijven. Het was inderdaad, geen ander woord is er geschikter voor, een gehinnik, dit geluid dat ik herkende. Wel werd het door de keel van een oud, afgeleefd man voortgebracht - en te ouder en afgeleefder naarmate doordringender het donkere, bronstig trillende, verachtelijke verwijt van zijn tegenstandster er tegen in ging - maar bijna twintig jaar geleden had het net zoo geklonken! De twisten tusschen mijn ouders, de vergiftiging van mijn jeugd, had ik mij steeds geluidloos voorgesteld, nu opeens werden zij een sprekende film, een hinnikende film, die tot dusverre aan een strenge censuur onderworpen was geweest. Ik zat op mijn moeder's schoot en luisterde ingespannen, mijn oor tegen haar zware borst gedrukt. Want al stond mijn vader ook ver achter ons te schreeuwen, met die vreeselijke aanklacht in zijn blauwe, starre oogen, van zóo innig dichtbij ving ik het wellustige genot op, opgewekt door dat machteloos rumoer van getreiterde geiten, dat het geluid niet uit zijn mond scheen te komen, maar uit háar vleesch, getransformeerd tot de weeke golvingen die ik nu op dit moment weer voelde, en altijd zal blíjven voelen als het zuiverste duivelsgeschenk dat men van zijn moeder in ontvangst nemen kan, maar dat dan ook voorgoed ongeschikt maakt voor wat anderen wellust noemen, of liefde, of genegenheid... Daar merkte ik, dat Eg vlak bij me stond, met zijn havelooze grijns, zijn klamme hand die zich op de mijne schoof. De tafel schokte onder onze vereenigde lichamen.

‘John,’ lispelde hij, oudachtig voorovergebogen, ‘hóór je dat? Ik hoor 't iedere nacht, verdomd. Ik word 'r gek van. Soms loop ik de gang op. Iedere nacht gaan ze tegen elkaar te keer...’

‘Je liegt,’ zei ik streng, ‘ze slapen niet bij elkaar.’ - Scheldwoorden als ‘vuillak’ of ‘ezelsveulen’ kwamen in me op. Maar hij klemde zich aan me vast, juist toen met een gegier als van een opstijgende vuurpijl het gehinnik een geweldig en langdurig hoogtepunt bereikte; hij sloeg zijn hand voor mijn mond, en stotterde, radeloos vloekend: ‘Als je 't huis uit bent kan ík tenminste naar boven... Iédere nacht misschien niet, maar laatst nog, de nacht voor je examen, toen ze naar 'm toe...’

De afkeer en benauwenis, die me overstelpten, drongen tot een daad. Meer nog dan wat er boven mijn hoofd geschiedde was het besef beslissend, dat datzelfde geschreeuw in de nacht voor mijn examen had weerklonken en wellicht sommige bijzonderheden had bepaald van de droom die ik aan Peter verteld had. Ik was dus niet eens meer veilig voor hen, als ik sliep en hen niet hooren of zien kon... Maar het kan ook zijn, dat de doorslag werd gegeven doordat Eg's galgenhumor hem zoo deerlijk in de steek liet bij deze gelegenheid. Men weet van te voren nooit waar men op drijft: misschien was het zijn weerlooze angst vooral, die dit huis met de feestelijk gedekte tafel op slag onbewoonbaar voor me maakte. Toen ik mij naar de deur begaf, hoorde ik nog steeds het bevende rinkelen van een of ander glas, onder zijn hand, die op de tafel steunde.

Alles stil boven... Mijn moeder ried ik op de slaapkamer om zich na gedane arbeid snel te verkleeden voor het diner... Ik zocht wat toiletartikelen bij elkaar en ging met mijn citybag in de hand weer naar beneden, overtuigd dat ze in de deur zou staan, zooals ze daar zoo vaak gestaan had, vroeger, als ik naar de mevrouwen moest... Maar neen: alles bleef stil, ik hoorde geen schoen, geen krakende stoel, geen geluid ook uit de kamer waar mijn vader amechtig of met een stille beroerte in aantocht op de divan moest liggen; geen spook strekte zijn grijpvingers naar me uit; voorgoed was ik van haar bevrijd, misschien zou ik haar nooit meer terugzien... De gangklok tikte langzaam en zwaar. Op mijn borst rustten de ƒ 800 van mijn vader. Even overviel mij een ondraaglijk heimwee naar

mijn achterkamertje mot het plat waarop ik Else Böhler zoo vaak bespied had. Bovendien: als een vluchteling wilde ik het huis niet verlaten... Nog wachtte ik... Toen, met de allures van vrij man, opende ik de deur.

Op de stoep voltrok zich nog een kleine botsing met de dames Brons en Velleman, die op het punt stonden om aan te bellen en dadelijk met bolle lachgezichten een hand uitstaken ter gelukwensch. Met een stem, die hen sullig in de ooren moet hebben geklonken, stamelde ik een of andere verklaring en verwees hen naar mijn moeder. Eigenhandig heb ik voor hen aan de bel getrokken. Mijn portie van het diner heb ik hun afgestaan.

Die nacht zonk ik weg in een zee van geruischen, tastende voorgevoelens, herinneringsbeelden, als kleurige schelpen opgewoeld door de deining van een doffe halfslaap, waarin ik toch beter uitrustte dan ooit te voren. Vlak onder mijn kamertje lag Peter's atelier: ik sliep dus bovendien bovenop de gewichtige gesprekken, die die werkzame ruimte bezwangerden, en dat verkreeg een zekere symbolische beteekenis, omdat ik mij voorgenomen had een psychologische analyse van mijn omstandigheden verder zooveel mogelijk te vermijden. Peter, die mij met de grootste vanzelfsprekendheid ontvangen had, zonder eenige voldoening te toonen over deze bevestiging van zijn inzichten (over de aanleiding tot mijn vertrek van de Waalweg repte ik trouwens met geen woord, evenmin als over mijn moeder's gedrag), zag daar gelukkig ook uit eigen beweging van af, en liet mij geheel vrij. Alleen moest ik tot iedere prijs mijn apathie overwinnen, beweerde hij, en natuurlijk een positie zoeken, waarbij hij mij beloofde te zullen helpen.

Ongetwijfeld oefende het nieuwe milieu een zuiverende invloed op mij uit. Christien had een manier om zich te effaceeren, die nauwelijks nog de gedachte liet opkomen aan de traditioneel ‘weldoende’ vrouwelijke aanwezigheid; de geheele sfeer in dat helder doorschenen huis kreeg

iets abstracts, iets mathematisch bijna, heilzaam voor de gevoelsverwarring die ik had doorgemaakt. Het was me of ik mijn ziel weer terug had, bijna nog ondubbelzinniger dan toen ik alleen op kamers woonde. Mijn jeugd en studentenjaren overzag ik als een van Peter's nuancelooze, koude landschappen, met hier en daar in een slagschaduw een des te mysterieuzer werkend hoekje, een voor zijn stijl typisch grondmotief, waarover hij sprak als over ‘de navelstreng naar de romantiek, die ik nog niet onderbinden wil’. Voor mij hing het geniale in zijn schilderijen juist samen met wat hèm een concessie toescheen aan de natuur - een diepe, holle weg, violet en geel van het uitbundigst bloemgewas, onder in een statige opeenstapeling van steenen halfbogen en gebroken pilaren aangebracht, alsof dit architectonisch vizioen, vegetatief ondermijnd, in de lucht vliegen ging onder de druk van uitbottende zaden; of een uit rechthoeken opgebouwd havengezicht, waarover volgens een brutale diagonaal een Ruysdaelachtig wolkgevaarte dreigend aanwoei; en dan die kubusvormige of tot mummies verschrompelde portretten, met één sappig zwellende hand vooruit, waarmee zij tegelijk keken en spraken! - Om mijn persoonlijkheid tegenover de zijne te stellen speelde ik op zijn vleugel in de zitkamer geen Debussy of Hindemith, maar Brahms' Intermezzi en zelfs Schumann, in wiens Kreisleriana ik uren lang verdwalen kon.

Mijn muziek was mij, met andere benoodigdheden, door Eg gebracht! Nadat ik mijn ouders een briefje ter opheldering had geschreven, - zonder mijn nieuwe adres te noemen, - wachtte ik hem op een middag bij zijn H.B.S. op. Toen hij mij gewaar werd, schrok hij hevig; onmiddellijk dook hij achter Smeenge weg, die vrijmoedig aan zijn pet tikte, maar zoodra hij merkte, dat ik glimlachend teruggroette, kwam hij naar mij toe. Het ging er nu om mij van zijn diensten te verzekeren. Wanneer Eg mij zou volgen en mijn adres aan mijn moeder verried, zou ik natuurlijk weer op de Waalweg terug moeten komen: door middel van dit dreigement verkreeg ik tevens de toezegging, dat hij mij van alles op de hoogte houden zou. Hij

was onder een hoedje te vangen; zelfs dwong hij Smeenge tot het maken van excuses, die mislukten, omdat ik dadelijk sigaretten begon uit te deelen onder die jongens. Op vier achtereenvolgende middagen ontving ik nu: mijn kleeren, mijn boeken en toiletartikelen, een brief van mijn vader, waarin hij het zei te betreuren, dat ik ‘zoo gauw al’ weg was gegaan (blijkbaar meende hij, dat mijn vlucht niet alleen mogelijk was gemaakt door die ƒ800, maar ook uitgelokt door zijn raad! Over de hinnikscène geen woord; het is opmerkelijk hoe hardnekkig ouders tot op hooge leeftijd in de overtuiging verkeeren, dat hun kinderen niets van hun oneenigheden merken...), en inlichtingen over mijn moeder. Volgens Eg had zij een paar borden gebroken op de avond van het diner, maar sprak nu niet meer over mij, en ging de heele dag uit, ‘met van dat rooie poeier op d'r smoel’. Het dienstmeisje was zonder eenige aanleiding weggejaagd en vervangen door een werkster.

De vijfde dag dacht ik eerst, dat mijn handlanger ook door de tegenpartij gestopt werd; toen ik hem voor tweeën ontmoette, deed hij koel en spottend, en zei, dat er een brief uit Duitschland voor me klaar lag: ‘Als je 'm zelf komt halen, kun je 'm krijgen, zegt moeder.’

Mijn ontroering verborg ik door een lapje van tien te voorschijn te halen. Het viel mij mee, dat hij mij een opmerking over ‘die Duitsche meid’, of erger, bespaarde, maar het was waar: tegenover mij was zooiets vrij misplaatst, sinds ik getuige was geweest van zijn erbarmelijke angst.

‘Eg, jongen, wees nu verstandig!’ hield ik hem voor, ‘als ik naar moeder toega, lijmt ze me natuurlijk om te blijven’ - ik rekende er op, dat hij de overredingskracht van mijn moeder in deze overschatten zou - ‘en met een baantje slaag ik tòch niet in deze tijd. Dan zit je weer met me opgescheept, èn je bent je bovenkamertje kwijt...’

Hij knikte. Na eenige aarzeling zei hij stuursch: ‘Dat geld kun je wel houden. 't Is er niet prettiger op geworden nu je weg bent, met die twee ouwe kraaien om me heen. 't Is een rotzooi. Vader zuinig, en moeder geld wegsmijten aan kleeren en naar de lunchroom gaan en zoo, en

ik niks te vreten. En Smeenge en de andere lui mogen niet meer komen, omdat ze die ouwe gangklok naar beneden gehaald hebben.'

Ik begreep, dat mijn moeder Eg danig op de vingers tikte, sinds ik er niet meer was.

'Hier, pak aan,' zei ik, om zijn eergevoel op een uiterste proef te stellen. Gewoonlijk kon hij veel geld aan; ik zag de tweestrijd in zijn zwarte, omwalde oogen, in de nadenkende lijn om zijn gevoelig geplooide mond.

'Ik vertrap 't. Zeg maar wat ik doen moet.'

'Weet je die brief te liggen?'

'Jawel, bij die andere boel, op 't kastje.'

'Als ik 'm vanmiddag na school niet van je krijg, kom ik zelf, dus...'

Ik had nu niets anders te doen dan te wachten. Doelloos liep ik in de Sterrenbuurt rond, voorbij de publieke telefoon en het groote gebouw van 'Kindertoevlucht', waar Else Böhler en ik elkaar zoo vaak ontmoet hadden, en om vier uur kreeg ik de brief. Ik las hem op straat, onder hartkloppingen, en moest mij dwingen om niet dadelijk naar het slot te kijken en de onderteekening.

'Mein lieber Johann! Ein Strom von Wonne und Glück. Ein Ruf zu Dir.' (dan een regel wit) 'So sitze ich in Gedanken, wie so oft schon, es ist Nacht, tiefe Nacht, nur die ewige Uhr tickt, aber jetzt bricht es loss, jetzt muss es heraus, die unruhige Stimme (von) des Gewissens! Vielleicht war es, oder ist es zwecklos. Mir gleich, ich ertrage es nicht länger. Du wirst mick nun ausschelten, aber es war gut so. Ich weiss, Du wirst fassungslos den Brief lesen, und denken wie ist es möglich. Aber. ich bitte um Verzeihung. Bin gut in Köln angekommen. Die Fahrt was sehr amüsant. Ich hätte Dir schon längst eher geschrieben, aber... Wie geht es Dir sonst noch? Nach unserem letzten (Zusammenk) Zusammensein bin ich ein paar Tage krank gewesen, ich glaube die grosse Krankheit zu Dir war es. Heute ist der Schmerz noch viel schlimmer. Diese Nacht, bin ich bald verückt geworden. Ich habe Dich in Gedanken an mich gepreszt, und als ich erwachte, was es mir

noch wie eine Wahrheit. Ach könntest du doch mit mir gehen. Mein Alles auf der Welt. Ich liebe nur Dich. Nichts kann mich intressieren. Verlange nur nach Dir, um Dich einmal glücklich machen zu können. Ich bleibe innerlich immer bei Dir auch wenn Du weit von mir bist. Lieber Johann, schreibe mir bitte wieder, damit ich weiss wie es Dir geht. Sonst werde ich verückt. Bitte sofort! Hörst du? Vielleicht hat schon eine andere Dein Herz erfaszt, dann möchte ich lieber zurücktreten, auch, wenn ich vollständig damit zu Grunde gehen würde, seelisch und körperlich. Heute Abend blutet mein Herz, es schreit nach etwas Unmögliches! Auch hätte ich nie gedacht, dass wirklich einmal die Liebe mit solch grosser Wucht in mein Herz würde Platz nehmen. Ja, die Liebe ist ein kietzeliches Gefühl in der Nähe des Herzens wo man sich nicht kratzen kann. Sie ist für mich etwas Heiliges, es schönste und kostbarste auf Erden. Deine Augen, ich liebe sie, und doch wagte ich es niemals sie anzusehen. Ich möchte hirrüber nicht mehr schreiben, denn ich fühle etwas eigenartiges für Dich. Oft habe ich gedacht, du wärst nicht sicher über meine Liebe. Sei Du, lieber Johann, hirrüber ganz gewisz. Bis Heute darf ich frei und ehrlich noch jeden gegenüberstehen. Ich trage noch das Kleid einer der schönsten Blumen. Das Gefühl, das weisse Kleid mit Recht tragen zu dürfen, wenn man zum Altare Gottes geführt wird, ist das schönste was es gibt. Wenn Du mich auch verrkannt hast, im Anfang, so bin ich doch noch immer, was ich bin. Ich möchte nur für Dich da sein und für keinen einzigen anderen Mann. Nun habe ich noch einen Wunsch, und der wäre, wenn wir uns je widersehen, lasse Dir Deine Haare mal länger wachsen, meine Meinung ist, es würde Dich viel besser kleiden. Gute Nacht! Else.'

Niets over de zangopleiding of het 'rijke huwelijk', waarmee ze me eens gedreigd had. Met een gevoel in mijn keel, dat huilen kon beteekenen en een dolle lachbui, en dat toch ook naar een teleurgestelde matheid zweemde, omdat nu eindelijk gebeurd was waarop ik had gerekend als op een wonder, kwam ik bij Peter aan. Ik wilde het

doen voorkomen alsof de brief mij geheel koud liet: volgens zijn schema moest dit immers het geval zijn, nu ik van de Waalweg en mijn moeder vandaan was. Hoewel ik als ‘paying guest’ geen verplichtingen tegenover hem had, voelde ik mij uit erkentelijkheid min of meer gedwongen tot deze comedie. Maar er lag een eigenaardige voldoening in hem te toonen hoe weinig Else Böhler mij vergeten was...

‘Vind jij ook, dat lang haar mij beter zou kleeden, Peter?’ vroeg ik, toen we in het atelier achter onze borrel zaten. ‘Maar hiér zou 't niet gaan, de menschen zouden míj voor den schilder houden, en als zoodanig voor een atavisme,’ - en ik mikte de brief naar het rooktafeltje waarop zijn glas stond.

‘Die is niet mis,’ zei Peter op een grappig berustende toon, na de brief gelezen te hebben. Lange tijd zwegen we.

‘Toch wel gek van zoo'n meisje,’ begon hij weer.

‘Van zoo'n *Duitsch dienstmeisje,*’ corrigeerde ik en stak de brief bij me, ‘waarbij je dan nog moet denken, dat 't meer dan twee maanden geleden is...’

‘O, maar ze zal wel wat om je géven!’ zei Peter vlug, het laatste woord lang uitgetrokken, ‘'t is niet uitsluitend berekening, hoewel... Bij vrouwen is de erotiek nu eenmaal nooit te scheiden van 't bezitsinstinct. De taaiheid en de ijver, waarmee de Duitsche dienstmeisje kans hebben gezien een integreerend bestanddeel te vormen van de werkende stand hier in Holland, spreekt ook uit deze brief...’ Mijn gezichtsuitdrukking deed hem van toon veranderen: ‘Een merkwaardig samenraapsel overigens, die brief. Een stel gezwollen gemeenplaatsen, die alleen nog op de allerdomste nazi's indruk kunnen maken, naast aanduidingen van een soort erotische mystiek, die ongetwijfeld uit haar zelf afkomstig is, dat van dat kitzliges Gefühl in der Nähe des Herzens bijvoorbeeld, dat is zóo weggeloopen uit de geschriften van de Heilige Theresa van Avila, en dan wat meer in de geest van dat altaarbeeld van haar, van Bernini... Of heeft ze dat van jou?’

‘Nee,’ zei ik stug. Dat ik Else vaak gesproken had over

het eigenaardige gevoel in de maagstreek, dat men heeft als men verliefd is, hield ik voor me. Ik zei:

‘Van domheid gesproken: geloof jij, dat een zoogenaamd beschaafd, ontwikkeld Hollandsch meisje, die nooit gezeemd of geboend heeft, zoo iets over de lichamelijke kant van de erotiek (ik bedoel niet de sexualiteit!) zou kunnen schrijven?’

‘Aha, een pleidooi voor de sacrificium intellectus!’ spotte Peter terug, ‘nu nog een kleine peroratie tegen asfaltliteratuur en vóor bloed en modder, en je bent, mede je anti-Freudisme in aanmerking genomen, rijp om een studiereisje naar Duitschland te maken. De neuroticus die de primitief gaat uithangen en zich in beestenvellen hult, ja, ja... Zeg, iets anders...’ - met een flits van zijn lichte oogen over mij heen - ‘had ze hier in Holland al niet eerder gescharreld, voor jij d'r kende?’

Weer knikte ik ontkennend, bijna werktuiglijk. Maar ik voelde, hoe het bloed naar mijn wangen steeg. Het ranzige verhaal over Else Böhler's vriendin, de auto's, de opium, de sigaretten, het bandeloos uitgegilde woord ‘Schützkaffee’, al die bijna legendarisch geworden krankzinnigheden waar ik nooit dieper in door had kunnen dringen en die in de grootst mogelijke tegenstelling stonden tot de toon van de brief, namen opeens weer bezit van me. Ik trachtte me er tegen te verzetten, maar het eenige dat me daarbij helpen kon: zekerheid, dat was niet te verkrijgen. Zonder het te willen keek ik Peter aan alsof hij er meer van wist dan ik.

‘O, ik dacht maar,’ zei hij losjes, met een wegwerpend gebaar, ‘ik meende, dat je me zooiets vertelde indertijd... In dat geval zou er een eigenaardig licht geworpen worden op die gratuite mededeeling van haar over dat weisse Kleid... Maar dat kan ook een aanloopje geweest zijn om 't Altar Gottes er bij te kunnen halen,’ besloot hij, en sneed een ander onderwerp van gesprek aan.

Om acht uur nam ik plotseling een besluit, ik verliet het huis, en liep de Sterrenbuurt weer in.

S. VESTDIJK
(Wordt vervolgd)

Panopticum

Aesthetisch - historisch

Er zijn op de Rembrandt-tentoonstelling van dit jaar in het Rijksmuseum verschillende ‘prae-rembrandtieke’ Rembrandts; d.w.z. schilderijen van Rembrandt, die om een of andere reden op mij en waarschijnlijk ook anderen volstrekt niet den verpletterenden indruk maken, die volgens sommige kunstcritici van een Rembrandt eenvoudig *behoort* uit te gaan. Ik denk nu nog niet eens dadelijk aan *Bileams Ezel* van pl.m. 1626, dat zoo uitgesproken een jeugdwerk is, dat men er alleen iets van den *formeelen* Rembrandt in vermag te onderkennen; want hoe valt b.v. niet tegen de uit reproducties nogal bekende *Paulus in gevangenschap;* eveneens een tamelijk jong werk, dat (zooals dat ook bij de *Venus* van Botticelli het geval is) in de ‘ontkleurde’ en dus zuiver op zwart-en-wit teruggebrachte vereenvoudiging van een fotografische afbeelding veel meer belooft dan het houden kan. Daarnaast geeft de expositie dan mede van het prachtigste te zien wat ik van Rembrandt ken: het sublieme portret van den lezenden Titus, de gloeiende *Verloochening van Petrus*, en zooveel meer waarover ik hier volstrekt niet behoef uit te weiden, omdat alle dagbladen en tijdschriften al van de dithyramben hebben overgeloopen of nog zullen overloopen.

Er is echter in de beoordeeling van een schilder van pl.m. 1650 een factor in het spel, waarover men door de kunstcritici zelden hoort spreken als een reëele ervaring en die toch zeker ook te maken heeft met ‘Rembrandts tegenstrijdigheden’, waarover F. Schmidt-Degener in den catalogus der tentoonstelling een en ander zegt; het was overigens min of meer toeval, dat mij bij het bezichtigen van de Rembrandts het verwaarloozen van dien factor zeer sterk trof. Men pleegt onder schilderijenbeoordeelaars nl. dikwijls een furieuze tegenstelling te maken tusschen *aesthetische* en *historische* kunstbeschouwing, met dien verstande, dat de aesthetische beoordeelaars (meestal schilders en hun aanhang) de historische (experts, kunsthistorici en de onvermijdelijke kunstkoopers) gewoonlijk verketteren en de historische de aesthetische voor ondeskundig houden. Bestaat die tegenstelling? Ik ben overtuigd van niet; of liever zij bestaat slechts in één bepaald ontwikkelingsstadium van de persoonlijkheid, waarin ongetwijfeld verschillende menschen hun leven lang blijven steken zonder er de betrekkelijkheid van in te zien; maar daarom behoeven wij het niet te verabsoluteeren, want het behoort thuis in de psychologie. Wanneer zich uit de algemeene phraseologie, die het kind als inleiding tot de kunst wordt geserveerd, voor het eerst eigen neigingen beginnen te ontwikkelen, komen inderdaad twee tegengestelde richtingen tot uiting, die men de aesthetische en

de historische kan noemen en die samenhangen met de artistieke of wetenschappelijke aanleg van den desbetreffenden puber. In dat stadium wenscht de aesthetisch georiënteerde, blij van het paedagogisch snobisme verlost te zijn, 'onmiddellijk gegrepen' te worden ('het doet me wat of het doet me niks en daarmee uit', primitief geformuleerd), terwijl de historisch georiënteerde, blij nu eindelijk volledig van jaartallen, schoolkenmerken en andere verstandelijke bepaaldheden der kunst te kunnen profiteeren, zich voortaan slechts onder zekere condities laat 'grijpen', zoodat zijn aesthetisch oordeel niet meer denkbaar is zonder het corset van die historische oriëntatie. In deze eerste instantie hebben beide partijen dan ook hun onverzoenbare veeten en hun gedeeltelijk goed recht: de aesthetici kunnen onbestrijdbaar volhouden, dat het kunstwerk buiten de schoonheidsemotie om slechts een curiositeit is en dat dus de historische kennis er niets toe doet bij de beoordeeling der artistieke qualiteit, de historici kunnen daartegen aanvoeren, dat het oordeel der hedendaagsche aestheten evenzeer afhankelijk is van een toevallige historische constellatie als de oordeelen van vroegere (door hen nauwkeurig onderzochte) aestheten. Wederzijdsche verwijten van snobisme behooren bij dit geding tot de bon ton. Natuurlijk ben ik ook partij (in dit stadium!) en geneigd het aesthetisch standpunt het zwaarst te laten wegen, omdat het tenminste de bevrijding brengt van het ergerlijkste aller snobismen: de vereering van het oude omdat het zoo oud is.

Maar met dat al (en daarmee komt het geding in een volgende instantie): wat is b.v. de barok, wat is met name Rubens, *voor ons* zonder de historie? In de eerste instantie der z.g. 'zuivere' aesthetica ongetwijfeld: niets, of zeer weinig; de waardeering van den aestheet voor Rubens zal (wanneer hij althans niet reeds heimelijk historische 'verzachtende omstandigheden' laat meespreken) altijd gelimiteerd worden door een hevigen afschuw voor de ordinaire slagersweelderigheid van den barokstijl. Laat hij nu, onder deze condities, vrij den historicus aan het woord komen, die hem een tocht laat maken door handboeken en 'groote verbanden', die hem den samenhang tusschen barok en contra-reformatie aantoont, die hem, kortom, de gansche barok 'verklaart' en als historisch complex aannemelijk maakt, dan moet deze oefening theoretisch geen verandering brengen in zijn oordeel. Er is voor hem geen reden om Rubens en de barok na toelichting in hooger beroep aesthetisch te 'slikken'; want waarom zou men na geleerde 'verklaring' iets slikken, dat men niet geslikt heeft *zonder* verklaring? Er gebeurt echter iets anders (er gebeurt *mij* althans iets anders; laat ik over mijzelf blijven spreken, het gaat hier om een zuiver persoonlijke ervaring). Het begrip van de barok, mij door den historicus bijgebracht of mij door *vele* historici scheutsgewijze toegediend, begint in mij te fermenteeren; het krijgt op een

gegeven oogenblik voor mij een menschelijken achtergrond, de barok blijkt opgeschoten uit het compromis van zinnelijkheid en geestelijkheid, waaruit zooveel is opgeschoten aan gewassen, o.a. ook *onze* aesthetische moraal; en op dat moment, waarop ik dus heb afgerekend met de barok als standpunt door haar als 'menschelijk natuurgewas' te zien, begin ik, in oprechtheid en zonder eenige behoefte aan snobisme, een allegorische slagersetalage van Rubens mooi te vinden. Deze schoonheidsaandoening is niet, zooals die van de eerste instantie, 'zuiver' aesthetisch, maar volkomen onmogelijk zonder allerlei verstandelijke omwegen; eerst immers was er de volslagen onverschilligheid jegens Rubens plus het door onderwijs aangekweekte vooroordeel, daarna kwam de aesthetische bevrijding van dat vooroordeel en het absolute neen tegen de barok... en pas in de volgende instantie, nadat historie over de aesthetische directheid had gezegevierd (in een stadium dus, waarin het 'hart' allang definitief de nederlaag scheen te hebben geleden), kon Rubens weer schoon zijn, schoon als de zinnelijkheid van het *begrip* barok.

Wat voor Rubens in het bijzonder geldt, omdat hij (evenals Vondel, gelijk de roomsch-calvinistische Gerard Brom terecht betoogt) staat of valt met het begrip van de ons 'wezens-vreemde' barok, geldt uiteraard ook voor den veel minder 'wezens-vreemd' geworden Rembrandt, geldt voor alle waardeering van kunst, die ver van ons af ligt. Alleen een naïeveling onder de cultuurmenschen kan gelooven, dat hij, een doek van Rembrandt bewonderend, 'zuiver' aesthetisch bewondert; als hij niet snobistisch bewondert (wat ik voor hem niet wil hopen), dan bewondert hij, behalve wat hij ook in een schilderij van een anoniem tijdgenoot zou bewonderen, ook nog allerlei 'onzuiver'-aesthetische, d.w.z. historische dingen, die hem in de meeste gevallen echter in het geheel niet bewust worden. Hij bewondert b.v. Rembrandt in tegenstelling tot de schilders rondom hem (*geen* aesthetische factor, want het zou de aesthetische beteekenis van Rembrandt geenszins verlagen, als hij *niet* alleen had gestaan!); hij bewondert Rembrandt op de plaats en het moment, waarop hij verscheen; hij vergeeft hem veel meer 'fouten' dan hij den anoniemen tijdgenoot zou vergeven op grond van het genialiteitsaxioma, geldend voor den geheelen Rembrandt qua talis; hij legt in het werk van den jongen Rembrandt onwillekeurig veel meer waarde dan in dat van een zijner collega-schilders van gelijke aesthetische qualiteit; ja, hij kan zelfs zijn bewondering voor de beste doeken van Rembrandt niet losmaken van het nuchtere feit, dat deze kunst ontstond, toen vele andere schilderijen *nog niet* waren ontstaan. De wijze waarop hij bewondert, de naïeveling, die meent Rembrandt 'pur' te bewonderen, is dus, in apothekerstaal uitgedrukt, een uiterst gecompliceerd mengsel van werkelijk-naïeve schoonheidsemotie en historische wetenschap.

Als de 'zuivere' aestheet waant hier een symptoom van nieuw

‘historisme’ te kunnen signaleeren, thans alleen maar cynisch ondergebracht in een fraaie formule, dan vergist hij zich; het betreft hier slechts een analyse van het aesthetisch oordeel zelf, maar in een voor den ‘puren’ aestheet ontoelaatbaren vorm. Ik vermoed echter, dat hij niet minder zou schrikken, wanneer men hem de ‘zuiverheid’ van welke kunstemotie ook langs chemischen weg kon demonstreeren; de historie laat zich ook in de onmiddellijkheid van de schoonheid niet uitschakelen, zij spreekt overal en dadelijk mee, waar vergeleken wordt met vroeger en later, want het gansche cultuurleven is doortrokken van vergelijkings- en klassificeeringstechniek. Maar veel belangrijker dan het onloochenbare feit van den invloed der historie op het aesthetisch oordeel lijkt mij de ervaring, dat het zichbewust-worden van deze historische invloeden... opnieuw schoonheid, dus nieuwe aesthetische maatstaven schept; dat men in den protsigen Rubens ‘de’ barok en in den jongen, nog volstrekt niet genialen Rembrandt zelfs ‘het’ genie (al dan niet van Rembrandt) bewonderen kan, met een bewondering, die misschien tot minder vertoon van kunstcritische termen aanleiding geeft dan de naïefaesthetische, maar als tonicum (en wat is de bewondering anders!) zeker niet haar mindere is.

M.T.B.

Vlaanderen

Doppen

I

Ik ben zeven en twintig jaren oud, acht jaren gehuwd en vader van twee kinderen, twee jongens. Beroep: mijnwerker.

Reeds van af mijn vijftiende jaar werk ik in de mijn, en ik had er nog heel wat vroeger in gewerkt, als de wet mij niet verplicht had tot dien ouderdom de schooltasch te dragen. De dag, dat ik het blauwe lijnwaden pak aan mocht trekken, den lederen helm op mijn hoofd zetten, schaftzak en drinkbus, met een riempje aan mekaar gekoppeld, op mijn rug hangen, ging mijn levenswensch in vervulling, trad ik het mij voorbeschikte leven in. Geboren onder den rook der mijn, als telg van een familie die reeds meer dan honderd jaren in de mijn daalt, was een ander beroep voor mij niet denkbaar.

Naderhand heeft me geen enkele maal de verzoeking beslopen te doen, wat sommige van mijn kameraden wel deden: deserteeren naar een der vele gemakkelijker en beter betaalde beroepen die de wereld biedt. Ondanks de hardheid van het labeur, ondanks de gevaren en het middelmatige gewin, bleef ik de mijn trouw. Buiten de mijn zou ik treuren, of misschien, gelijk een visch buiten water, zelfs sterven.

Het kapitalisme bevecht ik. Gemeenschappelijk met alle kameraden mijnwerkers, streef ik er naar, er mijn beroep en de mijn van te bevrijden. Ik wil, dat het vernietigd worde. Daarom ben ik socialist.

Op de opslagplaatsen hebben de voorraden steenkool de afmetingen van bergen gekregen. En gestadig komen er nieuwe bergen bij. De groote bazen noemen dat overproductie en ‘bedrijfscrisis’. Zij verschuilen zich achter de bergen om af en toe weer de loonen wat neer te drukken en eenige tientallen kameraden ‘wandelen’ te zenden. Maar er is geen bedrijfscrisis. Zooiets heeft nog nooit bestaan. Ze willen ons weer onder den knie krijgen. Waar-

om hebben ze ons met al hun overproductie die verdomde mechanieken, die luchtdrukbeitels en automatische houweelen, waarmee we in één dag meer voortbrengen dan vroeger in een gansche week, in de handen gemoffeld? Ik ben over het spelletje ingelicht. Ik lees immers mijn krant en op de vergaderingen van het syndicaat zet ik mijn ooren open. Mijn krant schrijft het fijn, en de syndicale leiders bewijzen het zwart op wit. Doch het zal duren, tot we op een koelen morgen de mechanieken stuk slaan. We hebben geduld genoeg gehad.

Bedenk eens hoeveel kameraden er nu al wandelen zijn gestuurd en niet weten van welk hout pijlen gemaakt. Honderden! Nee... duizenden! Ga asjeblieft eens zien aan de doplokalen, daar staan ze, in lange rijen. Men noemt ze ‘doppers’, hoewel ‘gedopten’ een passender benaming zou zijn: als maatschappelijk uitgestootenen gemerkt. Het is schandelijk en ellendig zeg ik. Men behandelt ze als luiaards en nietdeugen.

Dat ik nog steeds in de mijn mag heb ik te danken aan mijn specialiteit; een zoo bekwame houwer als ik zetten ze niet zoo gauw aan de poort. Ik breng te veel interest op.

II

Heden namiddag te halfdrie, als ik na volbrachte dagtaak naar boven gestegen, uit de liftkooi kruip, komt de eerste opzichter Felix Poiret naar mij toe en zegt: ‘Leo Vercruysse, gij moet eens naar 't kantoor.’ Ik draai mijn lamp uit. ‘Naar 't kantoor? Waarom?’ vraag ik. Poiret steekt de schouders op. Aan zijn gezicht merk ik niets, tenzij dat het, zooals trouwens altijd, een masker is van ondoordringbare dubbelzinnigheid. Alle opzichters dragen zoo'n masker: ze zouden anders geen opzichter zijn.

Ik naar 't kantoor, zooals ik ben: ongewasschen, beplakt met koolstof, sakkerend dat het weer voor aftrek van loon moet zijn: voor iets anders worden we er niet ontboden. Nooit voor opslag. Dien maakt men ons bekend bij monde

van een zesde- of zevenderangs bediendetje in de cabien van den portier, en sedert een jaar of drie, sedert de zoogenaamde bedrijfscrisis begon, hebben we er zoo'n sukkelaar niet bespeurd. Kwaad, want ik ben geen gemakkelijke, presenteer ik mij bij mijnheer Gustaaf, den chef der pennelikkers. Hij duwt den top van zijn duim tegen zijn gelen papegaaineus, kijkt naar mij als naar een schooier en zegt met een stem, die ik wegens het geknetter der schrijfmachines achter de glazen schermen nauwelijks hoor:

‘Gij, Leo Vercruysse, zult een poosje moeten wandelen.’

Ik word flauw en duizelig, alsof ik griep had. Ik moet me inspannen om mijn lamp niet te laten vallen. ‘Hoe, wandelen?’ stotter ik.

‘Wel ja, bevel van het bestuur!’ antwoordt hij, een ziertje luider nu, en verwijdert zijn duim van zijn krommen neus, die ineens nog krommer schijnt.

Ik maak me kwader dan daareven. ‘Hoe, bevel van het bestuur?’

Mijnheer Gustaaf haalt zijn zakdoek uit, niest er in, wijkt van mij weg en is plots uit mijn gezicht verdwenen. Ik ben als blind. Het geknetter der schrijfmachines, verdoft, lijkt getrommel van vingeren op een blad carton. Eensklaps zie ik mijnheer Gustaaf wederom. Hij overhandigt mij een groenen omslag die, dit besef ik scherp, mijn loongeld van negen dagen bevat. ‘Moed,’ zegt hij. ‘Alle moeilijkheden gaan voorbij en ook de crisis eindigt eens.’

Om hem het genoegen te ontnemen mij gansch van streek te zien, treiter ik: ‘Maak u over mij niet ongerust: ik zal er niet van sterven,’ en trap het af. Maar hoe spoedig spijt het mij hem niet het volgende naar het hoofd te hebben geslingerd: ‘Houdt het bestuur er geen rekening mee, dat ik van een familie ben die reeds een groote eeuw in de mijn werkt, dat ik geboekt sta als specialist houwer en elf jaren voorbeeldigen dienst achter den rug heb. Ook niet dáár mee, dat ik op drie ooms, twee neven en een broer kan wijzen die in de mijn den dood hebben gevonden, en dat ik zelf, bij instortingen, overstroomingen en grauwvuur, me-

nige keeren deerlijk werd gewond. Ik vraag het u, telt dat alles niet?’

In de badzaal wasch ik me ten langzaamste: het dunkt me dat ik tijd moet winnen. Ik verwacht mijnheer Gustaaf, die me zal mededeelen, dat het bestuur zijn onrechtvaardige en onmogelijke beslissing herroepen heeft; het zal tot het besef zijn gekomen van wat er van mij worden moet wanneer het den toegang tot de mijn voor mij afsluit en tot het doppen veroordeelt. Ik reken minstens op medelijden. Het vloeken, lachen en babbelen waarmede de kameraden de badcabienen vullen, belemmert mijn gepeinzen. Ik denk eensklaps aan Bertha, mijn vrouw. Hoe zal die het bericht van mijn ontslag onthalen?

Ik waardeer Bertha. Een tijd had ik haar zelfs lief: de eerste maanden dat ik met haar kennis had gemaakt en in haar armen op een enkelen avond vaak het loon van een gansche week verboemelde. In mijn jonkheid was ik in het boemelen een baas en zij een pront meisje dat niet achteruit bleef. Natuurlijk heeft het getrouwd leven ons allebei de vleugelen wat ingekort; wij boemelen af en toe nòg wel eens, doch het groote geweld is er af. Overigens kan Bertha, thans heelemaal dik en log en bijziende - zij draagt een bril, - niet best meer uit de voeten. Ik waardeer haar om haar huishoudelijke netheid en zorgzaamheid, maar vooral om haar goedheid. Als ik haar brutaal aanspreek, zelfs als ik haar aftroef, want welke man slaat zijn wijf soms niet, loopt ze daar geen dagen over te tobben noch probeert ze onderduimsch wraak te nemen. Jammer dat ze haar goedheid niet steeds beheerscht. Als ik er niet was, zou ze zich laten pluimen door haar zuster die in dezelfde straat woont als wij, gehuwd is met een man die als teller in de staalpletterij een veel hooger loon trekt dan ik, geen kinderen heeft, duizenden francs op de post heeft staan, maar niettemin de krotlap uithangt en de steenen uit den grond klaagt om te krijgen. Zoo'n sluwe. En Bertha zou géven...! géven...! En een tweede bezwaar: moest een flierefluiter het in zijn bol krijgen haar te willen verleiden, zij zou, geloof ik, niet bij machte zijn weerstand te

bieden. Zij zou vallen puur uit goedheid. Ik was weliswaar nooit jaloersch, maar elke man heeft zijn vrouw toch gaarne voor zich alleen. Ik althans voel er niets voor de mijne met wie ook te deelen.

Vermits de kantoorchef mij in den steek laat en ik mij niet kan blijven wasschen, kleed ik mij aan. Maar mijn werkplunje berg ik in mijn kastje, juist lijk naar gewoonte; ik kan er niet toe besluiten het mee te nemen. Er zal beslist iets gebeuren, waardoor ik het morgen vroeg weer zal mogen aantrekken, er weer mee in de mijn dalen. Wanneer ik echter de poort uitstap, is het, alsof in mijn nek, een machtige doch bedroefde stem vaarwel roept, en ik wankel. En meteen ontvalt me alle hoop.

Ik ga niet, zooals ik placht te doen, recht naar huis maar langs een langen omweg. Reeds zinkt de bleeke Maartzon achter de schoorsteenen der fabrieken, als ik, vreesachtig gelijk een straatbengel die ergens wat kwaads verrichtte en weet dat straf hem wacht, de kruk van mijn deur omdraai. Zwijgend zet ik me in een hoek. Terwijl Bertha het eten op tafel plaatst bestookt ze mij met schuine blikken door haar bril. Zwijgzaamheid van mijnentwege is voor haar voldoende om over mijn humeur achterdochtig en triestig te worden.

Zij heeft er geen flauw vermoeden van, hoe ik het over mijn hart niet kan krijgen mij voor haar te vernederen. Ze beschouwt mij als een soort halven god. Dag op dag heb ik dit vertrouwen gevoed en versterkt door de grootsprakerige verzekering, dat ik mijn werk niet kòn verliezen. Ik heb inderdaad altijd zoowat den zwetser gespeeld. Antoine, mijn oudste zoontje, nu zeven jaar, komt thuis van school, werpt zijn boekentaschje op een stoel, roept: ‘dag vaa-aader!’ wipt op mijn knie, slaat zijn armpjes om mijn hals en zoent mij. Zijn lichaampje spartelt tegen mijn borst. Maar ik maak me uit zijn omarming los, zet hem op den grond en kijk naar Firmin, den jongste, pas dertien maanden, die bij het raam in zijn babystoeltje verslonden op zijn fopspeentje zuigt. Mijn angst verdubbelt alsof ik me ook voor mijn kinderen vernederen moet.

Bertha noodigt me schuchter aan tafel. Ik gehoorzaam om door de verklaring ‘geen honger’ haar geen vloed van bezorgde vragen te ontrukken die mij getergd zouden doen opspringen. En plots, in een moment van woesten bevrijdingsdrang, los ik mijn bitter geheim. ‘Vrouw,’ zeg ik, ‘we mogen morgen ochtend doorslapen. Om me op het werkloozenbureel aan te bieden, is het niet noodig zoo vroeg op te staan.’

Ze richt haar brilglazen op mij. Haar opgeheven lepel vol soep houdt ze stil voor haar halfgeopenden mond. Die lepel begint eensklaps te beven. Kuchend, alsof ze een vlieg in haar keel had, antwoordt ze:

‘Ik heb me daaraan verwacht...’

‘Verwacht?!’ roep ik. ‘Vindt ge het misschien in orde?’

‘Bah,’ zegt ze op een toon van volkomen minachting. ‘Ik weet dat gij er geen schuld aan hebt. Gij hebt gewerkt voor wat ze u betaald hebben. Overigens zijn wij er niet slechter aan toe dan die en die...’ En ze somt mij een heele rij namen op van buren en kennissen die ook, en sedert lang al, zijn afgedankt.

Zoo goed is Bertha dat ze mij van mijn vroegere grootsprakerigheid, mijn opgeblazen zelfvertrouwen, geen verwijt maakt. Evenmin valt ze uit tegen het kapitalisme, wiens slachtoffer ik ben. Zij erkent geen kwaad. Voor haar is alles goed, zooals ze zelf is. En hoe moedig is ze bovendien, dat ze niet, als zoovele vrouwen in haar geval, in tranerig gejank losbarst. Toen ik haar vreesde heb ik onrechtvaardig haar waarde onderschat.

Ze legt haar vleezige handen naast haar teljoor en vervolgt kalm: ‘De portemonnaie een beetje steviger vasthouden... En hebben we boven in de commode, in de blikken beschuitdoos, geen achttien gespaarde briefjes van honderd francs? Maar dáárvan zullen we geen cent nemen, geen cent!’ herhaalt ze haastig en nadrukkelijk om mij te overtuigen, wijl ze mijn weigerachtigheid betreffende den spaarpot genoegzaam kent. Haar voornemen, hem onaangeroerd te bewaren, voldoet me. Wat een tijd en moeite

heeft het immers niet gekost om de achttien briefjes bijeen te krijgen. Een mijnwerker schudt het geld niet zoo maar van de boomen. Duizend francs beteekenen voor hem een fortuin. Bertha rekent luidop na wat ik als dopper trekken zal. Zooveel van het nationaal werkloozenfonds, zooveel van de syndicale kas, zooveel van de provincie en de gemeente, plus de kinderbijslag: vijftig centiemen dagelijks voor iederen kleine. Alles samen een en twintig francs per dag of honderd zes en twintig per week. Ze verbluft mij. Ze is van de heele rommel nauwkeuriger op de hoogte dan ik. Met mijn opwerping, dat ons inkomen tot nog toe vier en veertig francs per dag bedroeg, breng ik haar niet in de war. ‘We gingen vroeger drie keer in de week naar den cinema,’ betoogt ze dapper, ‘met één keer kunnen we het ook stellen. We dronken bier aan tafel: water kost niks en is gezonder. We betaalden, de maanden door elkaar, negentien francs aan de electriciteitsmaatschapij en elf aan de gasfabriek; als ik een petroleumlampje gebruik en het eten op de kachel kook in plaats van op het gaskomfoor, bezuinig ik op licht en vuur minstens de helft. Laat me mijn gang maar gaan, ik speel het wel klaar. Niets, van wat we oprecht noodig hebben, zullen we moeten missen. Ook zal een poosje rust u geen kwaad doen. Hoeveel verlofdagen, ongeacht de Zondagen, hebt ge gehad sedert we getrouwd zijn? Een mensch is geen paard.’

Mijn dankbaarheid kent geen grenzen. Zoo'n schat van een wijf. Ik zou haar vastgrijpen, haar omhelzen, betoomde ik mij niet voor Antoine die intusschen zijn soep heeft uitgelepeld en half vermoedend, half begrijpend, het gesprek met gerimpeld voorhoofd beluistert. Wij trekken vroeg naar bed. Toch, terwijl Bertha naast mij, met haar heeten arm om mijn hals, sinds lang een vredig en regelmatig gesnork laat hooren, probeer ik te vergeefs een oog te sluiten. Niet een gevulde maag heb ik noodig! En de voorspiegeling van een gemakkelijk leventje onder de zorgzame bescherming van mijn vrouw, veracht ik. Ik wil mijn werk! Na een korten schijnslaap schiet ik plots weer wakker en knip woedend het licht aan. De wekker op de com-

mode wijst vijf uur, juist het uur waarop ik placht op te staan om naar de mijn te gaan. Ik spring uit het bed, Bertha, die steeds snorkend blijft liggen, roep ik barsch toe:

‘Snij mijn boterhammen en giet koffie in mijn bus.’

Daar onder de dekens geen beweging komt vat ik haar bij den schouder, en mijn geroep herhalend, schud ik haar. Ze staart mij, met door den slaap verwrongen gezicht dom aan. ‘Maar ge zijt immers afgedankt?’ kwijlt ze.

‘Geen kwestie van!’ schreeuw ik, en steek mijn beenen in mijn broek. Zij zoekt op de nachttafel haar bril, zet dien op en werkt zich, vet en stram zooals ze is, moeizaam uit het bed. In haar hemd waggelt ze naar beneden.

Als ik mij bij haar in het woonplaatsje vervoeg, staat ze gebogen over het gaskomfoor waarop het water in den ketel reeds kookt. Terwijl ik mijn schoenen aantrek, kijkt ze af en toe naar mij om alsof ze vreesde langs achter een slag te krijgen. En het is best dat ze spoed maakt, want ik zou inderdaad slaan. Ik ben in een stemming om te slaan. Heb ik mij gisteren gedragen als een sul, vandaag zal ik mij doen gelden. Ik eet een stuk brood en ruk uit. In de nog donkere straat meng ik mij onder de haastig stappende scharen, maar spreek geen woord. Over een kwartiertje bevind ik mij voor den bestuurder; ik zal recht tot hem doordringen al moest ik mij een weg banen doorheen een versperring van vijf opzichters en tien kantoorchefs. De groote baas zal me, met of tegen zijn zin, gehoor verleenen. ‘Mijnheer,’ zal ik hem zeggen, ‘hier ben ik nu, ik, Leo Vercruysse. Ge kent me genoeg, en aangaande die afdanking, moet ik die ernstig opnemen ja of neen. Zie me maar in de oogen. Heb geen schrik of wordt niet rood van schaamte. Ik ben zoo vrij u te herinneren aan uw eigen woorden van twee jaar geleden toen de L. schacht onder water was geloopen en ik, als aanvoerder van de reddingsploeg, zeven drenkelingen op het droge bracht. Welke woorden waren dat? Dat ik uw verdienstelijkste man was? Dat ik den mijnwerkersstand eer aandeed? Of waren het woorden van een bedrieger, van een fielt? Neem me niet kwalijk: ik houd van geen grappen, mijnheer. Daarom

zult ge mij als vroeger aan het werk laten en ik zal als vroeger mijn plicht doen.’

Als ik in de portierscabien beland, en mijn blikken volgnummerplaatje aan het muurrekje zie hangen, slik ik van verbazing en vreugd haast mijn sjiek in. Immer was het onmiddellijk wegnemen der plaatjes van de afgedankten vaste regel. Waarom nu, als het 't mijne betreft, deze uitzondering op den regel? Kwam het bestuur te elfder uur tot het besef dat het, met mij, gespecialiseerd arbeider, te ontslaan, in de eerste plaats zichzelf benadeelt? Of werd ik het slachtoffer van een toevallige verwisseling van namen? Het kan evengoed zijn dat de chef der pennelikkers gevolg gaf aan een verkeerd begrepen order; mijnheer Gustaaf staat niet bekend als hebbende overschot van hersenen en het zou niet zijn eerste vergissing zijn... Na een lange minuut van ongeduldig wachten op mijn beurt tusschen een troep kameraden roep ik mijn nummer hetwelk achttien jaren lang hetzelfde was en voor mij zooveel als een tweede naam is geworden, en de portier reikt me terstond mijn plaatje toe, zooals gisteren en altijd met een ferme ‘goeien morgen, Leo.’

Mijn geval schijnt me opgelost. Ik galoppeer naar de verkleedingszaal, schiet mijn werkplunje aan, haal mijn lamp in de lampisterij; alles verloopt gewoon. Bij de liftkooi voer ik met de kameraden de alledaagsche, inhoudlooze gesprekken, niemand gewaagt over afdanking. Het gebeurde begint mij een droom te lijken, een erg onplezante droom, doch die thans gelukkig voorbij is. En als tenslotte de liftbediende mijn volgnummerplaatje opvordert en ik veilig ben neergezeten in de kooi, doorstroomt me een vreugd, die uitbundiger is dan toen Bertha mijn Antoine had gekocht.

Ik glijd de mij vertrouwde zwartheid in, hoor het verwijderde brommen der watervallen, voel de duffe, maar mij zoete hitte, mij naderen, en stijg op 870 meter uit. Uit een nis treedt de eerste opzichter Felix Poiret naarvoor, beveelt mij en de vijf makkers halt, zet zijn lamp voor zijn voeten, neemt een voor een onze lampen over welks kap-

pen hij met bolle kaken blaast om de luchtdichtheid te beproeven. Maar als hij mijn lamp heeft genomen, blaast hij niet. Van onder zijn lederen helm gluurt hij als verschrikt in 't kalk van mijn oogen.

‘Maar, Leo... Hoe is het mogelijk?’ mompelt hij.

Het wordt me duidelijk, dat ik mij met een illusie gepaaid heb. Doch hoe bitter valt het mij van die illusie afstand te doen.

‘Mogelijk...! Mogelijk...!’ snauw ik. ‘Dat ziet ge toch zelf...’

Uit zijn blik lees ik de vraag, of het misschien niet pluis is in mijn brein. Hij dringt mij zacht naar de kooi terug. ‘Kom, we gaan eens samen naar 't kantoor.’

Maar ik, met een vloek, vechtensbereid, roep: ‘Uw handen van mij af!’

In mijn oor fluistert de stem van een der makkers: ‘Toe..., Leo. Geen stommiteiten...’

Ik zit weer in de kooi, naast Poiret, die alsof hij negertaal sprak, onverstaanbaar babbelt en mij zorgvuldig in het oog houdt. De kooi vliegt naar omhoog. Liever zou ik met driedubbele snelheid zinken, dieper dan ik ooit als mijnwerker zonk.

III

Heb ik mij inderdaad als een gek gedragen, dat ik, om het even waar ik mijn aangezicht toon, het voorwerp ben van spottende blikken? Het is alsof niemand, behalve Bertha, die mij onvermoeid met ijverige en warme zorg omringt, mijn toestand begrijpt. Ik gek? Omdat ik één moment op een vergissing, zelfs op medelijden heb gerekend? Omdat ik het niet over mijn hart kon krijgen, mij zonder verweer mijn werk te laten ontfutselen? Ik noem dit integendeel volkomen normaal menschelijk. Een beetje opvliegend ben ik, ja, maar van daar tot krankzinnigheid ligt er toch zeker nog een heele afstand.

En ik geef me nòg niet verloren. Met op zak een getuig-

schrift van goed gedrag en gespecialiseerde vakkennis, hetwelk ik van den kaatoorchef, de vuist achter mijn rug, geëischt heb, bied ik mij bij andere mijnen aan. Doch als ik vruchteloos achttien van de twintig mijnen uit den omtrek heb afgeloopen, ondervind ik, dat ik mijn hoofd tegen een blinden muur stoot. En dus trek ik den vijfden dag dan toch maar naar het bureel van het werkloozenfonds en neem mijn dopkaart in ontvangst. Mijn stemming is grijs. Ik voel me, alsof men mij de armen had afgehakt.

Anatole Vanhulle, mijn trouwe en duurbare vriend, deelt geenszins mijn neerslachtigheid, hoewel hij precies in hetzelfde parket zit als ik. Hij is óók wandelend mijnwerker, óók verleden week afgedankt, óók zeven en twintig jaren oud, acht jaren gehuwd en heeft eveneens twee kinderen, twee jongetjes wier ouderdom ongeveer met dien van mijn knapen overeenstemt. Klein en mager, met zijn rozig en baardeloos gezicht, klare oogen en dunne, maar beweeglijke armpjes en beentjes, gelijkt hij zelf nog schier een knaap. Zijn groote, wit en zwart geruite pet, draagt hij scheef op de wijze der apachen. Over zijn smallen schouder wappert een roode wollen foulard. Zijn stem klinkt schel, zoodat ze op vijftig passen afstand te hooren is. Vroeger niet minder geestig en uitbundig dan thans, was hij niettemin in den grond een kalm en beheerscht kereltje, terwijl hij, sedert hij ontslag kreeg, op zijn vingernagelen kauwt en soms danst van de zenuwen. Weshalve zijn goed humeur ietwat zonderling aandoet. Hoe onrechtvaardig wellicht: dikwijls denk ik dat hij huichelt, achter een vroolijke kwinkslag zijn ware gesteltenis verbergt. ‘Kijk toch wat verder dan uw neus lang is!’ roept hij me toe, ‘waarom zouden we koppijn kweeken? Omdat de omstandigheden zijn zooals ze zijn? Laat ons liever lachen!’ Hij wijst met den arm naar de bergen steenkool op de opslagplaatsen. ‘Als het gouden beest zich dermate dik zal hebben gevreten dat het barst gelijk een opgeblazen pad, komt de socialistische internationale orde, zooals Karel Marx die voorspeld heeft, er vanzelf. Wij, proletariërs, behoeven alleen maar rustig af te wachten. Of we intusschen wat min-

der onder den tand krijgen, mag ons niet verdrieten. Geen groote hervormingen zonder offers.'

Ja, ja, Anatole kan mooi praten, met hooge woorden soms, ingewikkeld en geleerd. Hoewel ik, bescheiden gezegd, ook geen uil ben, moet ik op stuk van wetenschap zijn meerderheid erkennen. En niet te verwonderen: behalve zijn krant leest hij boeken, iets waar de gewone mijnwerker zich niet mee bezig houdt. In zijn huis, naast de schouw, achter een gordijntje van gebloemde cretonne, heeft hij er een heele plank vol waaronder deelen van een vuist dik en over allerlei onderwerpen, tot zelfs over het leven der mieren. En de bibliotheek van het volkshuis, die verhuiswagens boeken bevat, las hij drie keer uit. Er bestaat dus ongeveer niets ter wereld waar hij geen flink part van af weet.

Arthur Blaise, geboren Brusselaar, reeds zeven maanden dopper, lichamelijk een heele baas maar naar het verstand een zuigeling, en die Anatole in geleerdheid overtroeven wil, beweert pralerig dat hervorming en offer niets met mekaar te zien hebben. 'Alleen de wet der natuur regelt de historische feiten!' krophalst hij, 'dezelfde wet, die het zaad in den grond doet kiemen en de appelen en de peren rijpt. Alles is door de natuur voorbeschikt en alles komt op den gepasten tijd. En ook de instorting van het kapitalisme zal op den gepasten tijd komen. De vaste voorteekens daarvan zullen zijn: het op de vlucht slaan der bankiers en het sluiten der openbare vermaakgelegenheden.' Hij puft gewichtig aan een kort steenen pijpje en begluurt mij en Anatole met autoritairen schoolmeestersblik. Wij toonen hem onzen nek en dat is ons antwoord. Behalve dat die Blaise in de streek vreemdeling is, is hij niet eens mijnwerker maar vulgair gewezen magazijnier in een zaak van lederwaren. Wat niet belet, dat hij in het bluffen een generaal les zou geven. Hij spreekt met minachting over de 'province'; slechts Brussel en wat van daaruit komt waardeert hij en hemelt hij op. Waarom dan heeft hij er zijn biezen gepakt? Was het omdat de honden armoe jankten voor zijn deur? En elke 'pro-

vinciaal’ beschouwt hij als een soort kalf dat hij volgens willekeur bij den snuit kan leiden. Gisteren b.v. wou hij het nog met Anatole beproeven, maar hij vergat, dat er ook kalveren zijn die bijten. ‘Hebt gij, Anatole Vanhulle,’ zei hij met een borst tot boven zijn kin, in *Het Laatste Nieuws*, nr. van verleden Zondag, over die rat gelezen die ze in de Brusselsche Noordstatie, met haar kop tusschen een wisselspoor vonden genepen? Een rat van dertien kilo, mon ami, zoo groot als een otter!’ Anatole boog zijn klein lichaam een beetje achterover en riep: ‘Hebt gij, Arthur Blaise, in *Het Nieuws Van Den Dag*, nr. van verleden Dinsdag, over die muis gelezen? Een muis van tachtig kilo, zoo groot als een varken. In de kerk van Gaaidorp zat zij onder de pij van St. Franciscus hooi te vreten.’ Daarmee wist Blaise hoe laat het was. Onder voorwendsel vergeven te zijn van de dorst, trok hij rap een estaminet binnen.

Zoo'n vent van niks. Zwetser en leugenaar en dwazekloot.

Toch ben ik er verre van met Anatole's rustig afwachten in te stemmen. Wat baat mij den ondergang van het kapitalisme, als dit geschieden moet ten prijze van misschien mijn hongerdood? En is de verwezenlijking van het socialisme, de ontvoogding van het proletariaat, soms iets voor over honderd jaar? Anatole kan geleerd zijn zooveel als hij wil en gelijk hebben op den koop toe, ik blijf er de voorkeur aan geven er dadelijk op los te slaan. De kortste en zekerste weg.

Minst van al begrijp ik zijn onverschilligheid jegens zijn vrouw en kinderen. Hij, die weleer met zóó'n teederheid over ze sprak, antwoordt, telkens ik hem nu naar ze vraag: ‘Bah, die trekken hun plan wel,’ en fluit lustig een deuntje, terwijl ik, integendeel, niet laten kan gestadig mijn angst te uiten over de toekomst der mijnen. Nog eens: huichelt hij, verbergt hij mij zijn ware gesteltenis?

De kameraden die nog werken, verfoei ik. Zij doen hun plicht te kort door tegen de afdankingen niet te protesteeren met een staking. Wanneer ik dit zeg tot mijn twee-

den broer, die nog elken dag in de mijn nederdaalt, ofschoon hij een jaar of vier jonger is dan ik en ongehuwd, maakt hij mij uit voor jaloerschaard en roept me toe: waarom ik niet gestaakt heb toen ik nog werkte, vermits er toen toch ook al doppers waren. Ik roep zoo hard als hij: ‘Uit onwetendheid! Omdat ik de misère van het doppen niet kènde!’ Daarop neemt de man van Bertha's hebberige zuster, de teller in de staalpletterij, het woord. Hij legt de werkloosheid de sociaal democratische vrijheidsleer ten laste, en treitert: ‘Wat is dat voor iets: vrijheid?’ Ik snauw: ‘Vrijheid om in vrede het dagelijksch brood te verdienen.’ Hij triumfeert: ‘Nu, en dan hebben de bazen natuurlijk ook de vrijheid om af te danken! Maar gij, kampioenen der vrijheid,’ grinnikt hij, ‘hebt in plaats van het proletariaat, de joden en profiteurs aan het bewind gebracht! En de bonzen van uw propere sociaal democratische partij zijn zelf ook joden! Die hebben de vrijheid, die mesten zich een buik op de onnoozelheid van hun volgelingen!’ Ik zet mijn deur open. ‘Buiten!’ schreeuw ik. ‘Vrijheid...! Vrijheid...!’ sist hij, smijt zijn half opgerookte cigarette in den koolbak en sart me uiterst, met eer hij vertrekt, op zijn duizend gemakjes er een ander aan te steken. Van heden af is hij mijn vijand. Maar het spijt me niet. Het moést tusschen ons beide tot een breuk komen, want hij is fascist. Vroeger, toen hij nog geen teller was maar gewoon brikettensjouwer en met een zwarte snuit stond, liep hij de communisten na. Sinds hij zijn handen niet meer behoeft te bevuilen, een col draagt en een slappen hoed en een eigen huis bezit en eenige duizenden francs op de post, speelt hij den bourgeois, is hij fascist.

Zoo moet ik mij voortdurend kwaad maken en vechten voor de waarheid. Bij den kruidenier, waar Bertha mij heenstuurde om een pak cichorei, tref ik een pronte madam die naarstig bezig is tegen de winkeljuffer op de werkloozen af te geven. Haar weelderige boezem schokt onder een pels van vele velletjes. ‘Deed de Staat, in plaats van al die luiaards te onderhouden, niet beter de belastingen een beetje te verlagen?’ kwettert ze. ‘Wat mijn man b.v. voor zijn sim-

pel spekslagerijtje aan den fiscus betaalt, het is een schande! De nering versmacht onder taksen en supertaksen. En tòch wordt de Staat van langsom armer. Drie honderd miljoen jaarlijks voor de doppers alleen, vanwaar moet het blijven komen? Als ik de Staat was, zou ik de doppers eens leeren sparen. We zien ze met onze centen zat in de café's zitten en de burgerij fijn uitlachen.'

Zij heeft dit alles uitsluitend tot de winkeljuffer gezegd die zwijgend, eenigszins geposeerd goedwillig, haar instemming met vage hoofdknikjes betuigde, en ondertusschen slechts tersluiks naar mij gekeken. Ik kèn haar. Ze is schatrijk en de spekslagerij van haar man is een heel groote. Haar oudste zoon is officier bij de artillerie. Maar zij kent mij niet, zij vermoedt niet dat ik werkloos ben. De deurschel rinkelt, en terwijl een oud heertje met gouden neusnijper en witte bakkebaarden binnentrippelt, leg ik mijn hand op den schouder met den pels van vele velletjes en zeg:

'Zoudt ge, madam, nu ook eens willen vertellen, vanwaar de vier keer drie honderd miljoen komen, die de Staat jaarlijks weggooit aan de stinkers van den troep? Vallen die misschien uit de lucht?'

Meer moet ik niet zeggen. Madams lippen beven als van een konijn dat den strot wordt afgestoken. Na een poosje bibbert haar stem:

'Zijt gij geen patriot, vriend?'

Het is niet noodig dat ze mij zoo zoet aanspreekt, ik laat me niet vermurwen. 'Neen,' zeg ik, 'ik ben geen bandiet.'

De madam slaakt een kreetje en wipt achteruit alsof de punt van een naald door haar vel prikte. De winkeljuffer, van verlegenheid rood als een klaproos, zoekt haar heil in een haastig wegdrummen achter een stapel margarinedoozen.

Dan zegt het heertje:

'Pardon, waar gaat het eigenlijk over? Over de werkloozen?' Hij pluist aan zijn bakkebaardjes. 'Luister, madam. Het is lastige tijd voor iedereen, ook voor de burgerij. Maar ik vind het toch verkieslijk, geen geld meer te kun-

nen potten, dan te moeten leven bij de genade van den openbaren onderstand. Want doppen is niet anders, nietwaar? Ik beklaag onze moedige werklieden. Ik beklaag ze, die dappere soldaten van den arbeid. Zegde ik sol-daten? Ja? Het is het gepaste woord. Want ieder dient op zijn manier het vaderland, den eenen met het geweer, den anderen met..., met... Om het even. Ik zelf was nooit werkman, ik ben gepensioeneerd majoor der gendarmerie, maar ik kan me de misnoegdheid der arme gebroodroofden toch wel indenken... Dat kan ik zeer gemakkelijk. Hum... hum...'

Op zijn gerimpeld wasgeel voorhoofdje perelt een zweetdrop. Hij neemt zijn nijper af, poetst hem met een punt van zijn zakdoek en beziet mij met oogen als van een moederkat die een nest jongen zoogt.

Ik geef hem te kijken op mijn elleboog. Een burger die partij kiest voor een proletariër, dat klinkt valsch! En al was het echt, dan nog wil ik niet door zoo'n burger verdedigd worden. Hij zeurt verder, maar om mijn verachting openlijk te toonen, trek ik er vandoor zonder cichorei, de deur achter mij dichtklappend, zoodat de bel gillend opwipt. Ik verbied Bertha nog een voet in dien burgerswinkel te zetten. Zij moet haar aankoopen in de socialistische coöperatief doen, niet gedeeltelijk, doch allemaal. Ik verwijt haar heur gebrek aan klassebewustzijn. Hijgend in haar vet, gaapt ze mij stompzinnig aan. 'Klassebewustzijn!' schreeuw ik.

Ik heb onmiddellijk wroeging over deze brutaliteit en besluit mij voortaan tegenover haar wat meer te beheerschen.

MARCEL MATTHIJS
(Wordt vervolgd)

De Slotvoogdes

Door het bezond amfitheater
glijdt áán de belletjeskaros
de boschfaun dempt in 't hout zijn schater
er valt een gulden druiventros.

De ontstemde slotklok even klingelt
alles verstart op het bordes
de pachter die den vlasoogst zwingelt
groet lang en diep de slotvoogdes

Haar kleed doortinteld met paljetten
omhult een opgespannen buik
een bonte bloemenhoed komt pletten
de rosse lokken van haar pruik

Zoo treedt zij in de voorhal statig
waar allen groeten met een Knicks
zij kijkt zeemzoet en glimlacht matig
heinde en ver verroert er niks

Opgezette vogels gaat zij streelen
en neemt vergenoegd een snuif
kort en schor zijn haar bevelen
voor die eten uit haar ruif.

V.J. BRUNCLAIR

De Knecht

Het voorhoofd wit de rug recht
de handen loom zoo staat de knecht
Hij streelt de rijzweep van mijnheer
gepoetste laarzen zijn hem spiegel
van freule's hoed kamt hij de veer
en geeft den schoothond stiekum priegel

Loodlijn plomp omhangen met livrei
luikt op overspel hij stil de blinden
als de infante danst op de schalmei
snuift hij verrukt haar lieve geur van hinde

Uit het prentenkabinet
kent hij 't murw geslacht der vaadren
aan den overtrek van 't bed
woelt een bloedstorm door zijn aadren

Als heengaan al de hooge gasten
dooft hij 't allerlaatste licht
en raapt het drinkgeld waar zij brasten
met een verveeld en hondsch gezicht.

V.J. BRUNCLAIR

Het Jeugdavontuur van Leo Furkins

VII *(Slot)*
De haat

In diezelfde sfeer van gevoelens, die als naweeën uit de ranseling sproten, was ook de wrok die ik mijn vader toedroeg, weer opgelaaid. Gedurende jaren echter zou ik hem niet weerzien. Het komt me nu voor, dat ik hem tijdens die lange afwezigheid geheel had vergeten. Met het beeld van mijn vader bleef ook mijn wrok gedurende zeven jaar onder de onverschilligheid begraven. Ook tweemaal slechts, gedurende al die tijd, heeft hij ons teeken van leven gegeven. Een eerste maal, nadat we hem het overlijden van grootmoeder, nu drie jaar geleden, gemeld hadden; een tweede maal, nog in het begin van verleden jaar, in een brief waarin hij zijn terugkeer naar Antwerpen aankondigde.

We vernamen uit dit laatste schrijven, dat Maria Leroux in de B... rivier verdronken was, en dat hij zijn laatste jaren wenschte te slijten in zijn geboortestad. Inderdaad, mijn vader - toen op zijn vier en vijftig jaar, en die ik als oergezond en krachtig man had weten vertrekken - schreef over zijn laatste jaren. Het leven in Canada scheen hem geen rijkdom te hebben bijgebracht, want, naar hij ons meedeelde, verlangde hij te Antwerpen zoo gauw mogelijk aan werk te geraken.

Bij zijn terugkeer had ik het gevoel, hem als een vreemde te begroeten. Diep in mijn binnenste oordeelde ik het eenigszins ongepast zelfs, dat hij, zonder verdere verklaringen, zijn intrek bij ons nam. Mijn zuster was door het weerzien, meer dan ik, aangegrepen geworden. Ze had geweend en, toen ze diezelfde avond thuis met mij alleen was, merkte ze op, met een teederheid die me onthutste, dat vader toch zoo bleek en mager was geworden. Naar

zijn uiterlijk te oordeelen scheen hij met zijn verblijf in Amerika niet veel geluk te hebben gewonnen. Zijn vroeger bruine haren waren bijna gansch vergrijsd. Zijn oogen, waarvan ik me nog de lachende schittering herinnerde, keken droef-ernstig nu. Wanneer hij voortaan een zeldzame, schertsende bemerking maakte, bleek uit zijn glimlach - of laat ik liever zeggen: een bitter, kortstondig vertrekken van een der mondhoeken - hoe weinig genoegen hijzelf aan zijn geestigheden beleefde.

Jawel, ik merkte dat alles wel op, maar het wekte bij mij geen sympathie of medelijden. Ik voelde niet de minste belangstelling meer voor mijn vader, en wanneer ik hem aan tafel, in verband met zijn verblijf te Quebec, een vraag stelde, dan deed ik dit minder uit nieuwsgierigheid, dan wel om mijn al te diepe onverschilligheid te bemantelen.

De vraag naar de wijze, waarop Maria Leroux gestorven was, hield me des te meer bezig. Herhaalde malen had ik in de brief van mijn vader die enkele droge zin herlezen, waarin hij haar dood had gemeld. Telkens had ik getracht een nieuwe beteekenis, een geheim aan die weinige woorden te ontrukken. Ik had gepoogd mij die zin te verklanken, zooals ik hem mogelijk uit de mond van mijn vader zou kunnen hooren, en uit zijn toon de beteekenis van zijn verhouding tot Maria Leroux af te zonderen.

Tot nog toe had ik aan tafel vermeden, het gesprek in een richting te leiden, die mogelijk licht op de zaak zou werpen.

Na een paar weken viel het me op, dat mijn vader niet wenschte, de naam van zijn tweede vrouw in het gesprek te betrekken. Mijn nieuwsgierigheid groeide aan. Tot nog toe had ik in hem de man vermoed, die mogelijk van mijn vroegere liefde tot Maria Leroux op de hoogte kon zijn. Eens, tijdens het middageten, had Martha de vraag gesteld, of ook Maria Leroux, evenals mijn vader, in Amerika een bezigheid buitenshuis had. Het bleeke gelaat van mijn vader kleurde. Ht was duidelijk, de vraag had hem midden in het gesprek doen schrikken.

- Ze werkte,... ja,... stotterde hij, op dezelfde fabriek,... op het bureau...

- En het ongeval? bracht ik opeens, zonder berekend voornemen in het midden. Het is kort vóór je vertrek gebeurd?...

- Ja, kort vóór... kwam het er na eenig aarzelen uit. Hij dronk een slok water, om zijn emotie te verbergen. Snel en hortend vervolgde hij:

- Ik was thuis... of neen,... neen, ik was onderweg,... ik kwam terug van de fabriek,... de portier riep me thuis,... er was een boodschap,... ik moest naar het hospitaal, zei hij... Toen ik daar aankwam, was ze dood...

Ik had nauwlettend de gelaatsuitdrukking en gebaren van mijn vader gadegeslagen. Hij blikte neer op zijn bord. Even legde hij zijn vork neer, keek dan zoekend over tafel terwijl hij sprak, greep schijnbaar doelloos uit het stel het azijnfleschje, om het er dadelijk terug in te zetten. Zichtbaar verlegen zocht hij zijn vork weer, die hij zoo pas naast zijn bord had neergelegd. Minstens een volle minuut nog hield hij de blik neergeslagen. Men had zijn houding kunnen verklaren uit de nadenkendheid die met zekere herinnering gepaard gaat, indien er zich geen verlegenheid, geen onrust bij vertoond had. Ik keek hem vorschend in het gelaat. Ik kreeg de vage gewaarwording van een geheim, dat tot mijn begrip wilde doordringen. Ze ging vergezeld van een vreemde lust. In gedachten had ik mijn vader al bij de keel gegrepen...

Ik neig er toe te gelooven, dat hij de spanning voelde van een vijandige atmosfeer. Met zichtbare moeite slaagde hij er in, zijn verwarring te beteugelen, en tamelijk onhandig gaf hij een andere wending aan het gesprek.

De avond van diezelfde dag kwam hij buiten gewoonte pas thuis, toen het eten al lang was opgediend. Bij zijn verschijnen keken Martha en ik elkaar verwonderd aan. Zijn anders ordelijk gekamde haren hingen hem sluik tegen de klamme slapen geplakt, zijn oogen blikten wild. Aan tafel werden we de sterke alkoholische geur van zijn adem gewaar. Voor de eerste maal, sedert zijn terugkeer, merkten

we op dat hij gedronken had. Die avond werd er niet gesproken aan tafel. Mijn vader zat kauwend te suffen, de blik op zijn koffie gericht. Toen heb ik voorvoeld, dat hij zich het drinken tot een gewoonte zou maken. Vanaf diezelfde dag wist ik mijn koele verhouding tot mijn vader gewijzigd. Tamelijk onrustig vroeg ik me af, waar de haat, die ik hem toedroeg, op uitloopen zou. Voortaan kwam hij bijna geregeld bedronken thuis. Vermoedde hij toen reeds, welke gevoelens van zoon jegens vader in mij omgingen? Instinktmatig als 't ware, wanneer het maar eenigszins mogelijk was, vermeden we alle gesprek met elkaar. Zonderling genoeg vond ik die toestand niet hinderlijk. Zóo immers, niet anders meer, kon ik me de normale verhouding tot mijn vader voorstellen. Ik schaamde me niet over mijn zwijgzaamheid in zijn bijzijn. Ikzelf smaakte het genoegen van mijn opzet, terwijl ik aan zijn kant een zekere vrees meende te bespeuren, die hem verhinderde het woord tot mij te richten.

In dronken toestand slaagde hij er in, die vrees - indien ze bestond - te overwinnen, misschien wel mijn aanwezigheid te vergeten. Van langsom meer begon hij lucht te geven aan zijn groeiend slecht humeur. Hij kreeg er zin in, het werk van onze gewetensvolle huishoudster te kritiseeren, en ten slotte schaamde hij zich niet, mijn zuster de gemeenste scheldwoorden naar het hoofd te slingeren. Tusschendoor bezocht hem een dronkemansmelancholie, die zich uitte in vage beschouwingen over de slechte tijden en het jammervol menschenbestaan. Uitdrukkingen als ‘Ach! wat doe je d'r weeral aan... De wereld is een varkensboel...!’ kregen we dagelijks te hooren. Na een half jaar was hij er nog niet in geslaagd aan werk te geraken. Nuchter, heb ik hem verscheidene malen tot mijn zuster hooren zeggen:

- Och! wie weet loont het nog de moeite... Hoe kurieus...! Ik kan soms de bedenking niet van me afzetten, dat ik het tot de volgende Nieuwjaarsdag niet zal uithouden. Bah! ik heb nog wat centjes! Waarom zou ik mijn laatste levensdagen met hondenwerk vergallen?

Uit mijn wrokkig zwijgen moest hij opgemaakt hebben, dat zijn nieuwe slechte gewoonte me dwars zat. En vermits een dronkaard uit aangevuurde zelfingenomenheid geneigd is, zichzelf te laten recht wedervaren, waren zijn kwade luimen gedeeltelijk te verklaren door het innerlijk verzet dat hij van míjn kant vermoedde. Hij dacht er niet aan, zich op mij over de afkeer te wreken, die ik voldoende door mijn zwijgzaamheid liet blijken. Gewis veronderstelde hij wel, dat ik dit zeker niet zou geduld hebben. Als eenige personen, waarop hij zijn dronkemanswoede kon koelen, bleven toen onze huishoudster, een veertigjarige, onderdanige ziel en vooral Martha, die, met de onverwoestbare verkleefdheid waarmee ze aan haar vader gehecht was, in staat bleek alles van hem te verdragen. De treurige goedigheid, waarmee ze zijn grofste woorden in ontvangst nam, scheen hem nog meer tot schelden en plagen aan te zetten; alsof hij aanstuurde op een heftige reaktie die niet komen wilde. Ik begon het aldra tot mijn plicht te achten, evenwicht te maken in een konflikt waarin de brutaliteit van één kant kwam.

Een keer tijdens het avondmaal had hij het eten en de bediening niet naar zijn gading gevonden. De koffie was te bitter, het brood te versch; hij vroeg zich af, of mijn zuster hem met dat bedorven vleesch daar vergeven wilde.

- Zal je vrijer dat later ook te vreten krijgen?

Het bleek, dat hij haar in de loop van de namiddag voor het eerst met haar verloofde Hendrik Vermeir op straat had gezien. Martha had mijn vader niet opgemerkt. Ze kleurde, toen ze het verwijt te hooren kreeg, dat ze haar vader niet had willen herkennen.

- En ga je me die haan als schoonzoon kadeau doen!... Haha!... een haan, werkelijk!... herhaalde hij wreedvergenoegd.

Ik bemerkte, dat Martha's lippen trilden. Ik voelde me pijnlijk getroffen door het bezigen van die scheldnaam. Ik kende Hendrik Vermeir als een flinke, sympathieke jongen. Nooit had ik op zijn weinig vooruitspringende kin ge-

let, doch nu mijn vader het woord haan op hem toepaste, viel het me op dat die bijzonderheid, samen met een ietwat gebogen neus, werkelijk de gedachte aan een haan kon te binnen brengen. Juist het min of meer treffende van mijn vaders opmerking verleende haar het karakter van een schurkenstreek. In mijn borst en mijn keel krieuwelde de begeerte om te vechten. Ik meende tot een gewelddaad te zullen overgaan, toen mijn zuster opeens snikkend van tafel opstond en de kamer uitliep. Bij wijze van troost riep mijn vader haar smalend achterna:

- Heb ik hem op zijn teen getrapt, de lieve vogel...?

Ik kon me nauwelijks beheerschen en stond van mijn stoel op, duizelig van ingehouden toorn. Terwijl ik sprak moest ik me vasthouden aan de tafelrand. Mijn stem, die kalm en vastberaden klonk, scheen me niet toe te behooren; terwijl ik daar trillend op mijn beenen stond, had ik het gevoel of een vreemde voor mij mijn gedachten vertolkte, terwijl ikzelf opgewonden toeluisterde.

- Vader, het moet uit zijn. Je gaat Martha niet langer het leven vergallen. Het moet uit zijn, versta je? We hebben je hier niet gevraagd! Tot aan je terugkeer hebben we hier rustig en gelukkig geleefd. En jij hebt niet het recht daarin verandering te brengen. Niet het recht, hoor je goed? Ook weet je, dat ik de huurder van dit kwartier ben, niet jij! En ik herhaal het: We hebben je hier niet gevraagd!...

De nieuwe wijze, waarop ik zoo opeens tot mijn vader had gesproken, had me sterk aangegrepen. Ik werd gewaar, dat er in mij tot nu toe nog altijd een greintje ontzag jegens hem geleefd had. Uit mijn hevige ontroering begreep ik, dat ik door mijn woorden dit greintje in mij nu gedood had. Ik werd kalmer toen ik had uitgesproken. Ik keek hem recht in het gelaat. Mijn rede had indruk gemaakt. Hij sloeg de oogen neer, zijn voorhoofd kleurde. Op min of meer smalende, doch ook bedremmelde toon, stamelde hij:

- Leven vergallen... Huurder... huurder... Niet gevraagd...

Uit zijn verwarring werd het me duidelijk, dat hij mijn voornemen giste en daarmee rekening zou houden. Voortaan wachtte mijn vader er zich voor, in mijn bijzijn nog scènes uit te lokken. Wanneer ik hem echter nadien soms thuis met Martha aantrof, merkte ik aan de ingehouden grimmigheid van mijn vader, ook aan de gedruktheid van mijn zuster, dat het toch weer was misgeloopen.

- Martha, zei ik haar, op een avond dat ik ze met beschreide oogen had thuis gevonden, er moet een einde aan komen. Ziehier mijn voorstel: Ik heb naar een nieuwe woning uitgezien. Begin volgende maand kunnen we onze intrek nemen op een kwartier in de V... straat. We laten hem een deel van de meubileering: het bed hiernaast, de kleerkast...

- Leo, riep mijn zuster uit, dat gaat immers niet. Je kunt hem toch niet aan zijn lot overlaten...

- Hij kan werken, zei ik, trouwen misschien, een huishoudster nemen, in pension gaan. Ik hou 't niet langer uit! Martha, Martha, waar zijn je zinnen!...

Ze schudde slechts ‘Neen!’ met het hoofd. Haar besluit stond vast.

- Ach! Leo, laat ons nog wat geduld hebben. Hij is immers onverantwoordelijk. En dan... nuchter is vader toch een fatsoenlijk mensch.

- Nuchter! riep ik uit. Wanneer krijg je hem nog eens nuchter te zien.

- Je kunt je vader op zoo'n leeftijd toch niet in de steek laten! Wat zouden de buren er over denken? Bovendien, de laatste tijd ziet hij er zoo vreeselijk slecht uit. Soms zit hij zoo te suffen. Wat heeft hij misschien niet geleden, in Amerika? We weten ook al niet, waarom hij zich aan de drank heeft begeven...

- Inderdaad, lachte ik, daar wou ik wel graag achter komen. Het is me dunkt niet uit oorzaak van een goed geweten dat men drinkt.

Ik zei haar nog verder, haar geduld niet te begrijpen. Wat had ze, gedurende jaren misschien, nog anders dan last en verdriet te verwachten? Zou ze er ook haar huwe-

lijk met Hendrik Vermeir voor uitstellen? Waar wachtte ze op? Op de belooning hiernamaals...?

Mijn zuster was niet te bewegen. Een volle maand nog ging alles de gewone, ellendige gang. Toen kwam er verandering. Een van die dagen werd ik op straat door een van vaders oude vrienden staande gehouden. Ik herkende de man niet dadelijk. Na een korte verklaring zijnerzijds begon de herinnering tot me door te dringen: een aangezicht dat ik, bij het vertrek van mijn vader, onder de aanwezigen op de kaai had opgemerkt. Sterk gebruind en verouderd, was het me heelemaal vreemd voorgekomen. Ik had niet geweten, dat de man op diezelfde dag met mijn vader naar Amerika vertrokken was, om er met hem in dezelfde fabriek te gaan werken. Hij had me nu van enkele banale bijzonderheden op de hoogte gebracht. Toen hing er opeens tusschen ons beiden een drukkend zwijgen. Bedremmeld vroeg ik me af, waarom deze weinig vertrouwde bekende het woord tot mij gericht had. Ik stond op het punt zoo beleefd mogelijk een einde aan het onderhoud te maken, toen ik de slotsom van zijn gepeins te hooren kreeg:

- Ja,... uw vader is niet heel lang meer te Quebec gebleven. Ik bedoel... na het ongeval...

Het ongeval...? Ja, daarmee wilde hij de dood van Maria Leroux beduiden.

- Ik geloof nochtans, vervolgde hij, met permissie gezegd... uw vader had er gelukkig kunnen leven, indien hij gewild had.

- Indien hij gewild had...? vroeg ik met groote oogen.

Ook de man keek me nu verwonderd aan. Hij veronderstelde me zeker beter ingelicht.

- Welhoe? herbegon hij, u weet toch...? Hebt u dan niet gehoord...?

Hij aarzelde, scheen het wellicht onkiesch te vinden, mij de toestand duidelijk te maken. Hij meende zelfs te veel te hebben gezegd, want stamelend kwam het er uit:

- Nu, meer weet ik ook niet. Wat er tusschen uw vader en zijn tweede vrouw is voorgevallen, daarmee heb ik me

natuurlijk niet te bemoeien. Ook ginds heb ikzelf altijd met hem in de beste verstandhouding geleefd.

Ik werd gewaar dat het gesprek zich op een minder belangwekkende bijkomstigheid ging richten. Mijn kieschheid in familieaangelegenheden ging niet zoover, dat ik zou getracht hebben, mijn vader voor smalende praatjes onder bekenden hier in de stad te behoeden.

- Voorgevallen? vroeg ik op de man af. Wat zou er dan voorgevallen zijn?

- Bij het beheer van de fabriek scheen men er meer van af te weten. Kwatongen, die wellicht nog minder dan ik op de hoogte waren, lieten zich ontvallen, dat uw vader werd aangeklaagd... nu ja,... wegens zijn huwelijksleven. Maar dit nu, dat zeg ik u onder alle voorbehoud, begrijpt u? Dit alleen weet ik beslist: kort na de zelfmoord heeft men hem verzocht ontslag te nemen.

Deze plotse mededeeling bevestigde in mij een vermoeden, dat me sedert weken niet met rust had gelaten. Toch kon ik mijn verbazing niet onderdrukken:

- Deze zelfmoord? riep ik haast luidop.

Het gelaat van de andere, die mijn verrassing bemerkte, werd hevig rood.

- Dat wist u niet? vroeg hij zichtbaar bezorgd. Neem me niet kwalijk,... ik dacht,... ik meende...

- O! neem geen acht...! merkte ik grimlachend op. Het was toch min of meer, òf ik het wist. Ik ben u erkentelijk, Mijnheer, voor de mededeeling. Tot genoegen!

Met een gevoel, alsof ik opeens met een gewichtige missie gelast was, nam ik afscheid van mijn vaders vriend.

- Zoozoo, grijnsde ik, hoewel ik niet weet in hoeverre ik komedie voor mezelf speelde. Het was hem niet genoeg, mij een geliefde te ontrooven. Mijn Maria, mijn moedertje moest hij ten slotte vermoorden. En dat waagt het, zoo'n kreng, riep ik knarsetandend binnensmonds, tot waardig slot van zijn ellendig bestaan, ons de keel te komen uithangen, ook nog mijn zuster kapot te maken!

Klare en nijdige denkbeelden regen zich in mijn geest tot verwarde voornemens aan elkaar. Er moest iets gebeu-

ren, kortelings! Geen oogenblik langer zou ik de ellende van zijn dronkemansgedrag, de misselijkheid van zijn gezelschap dulden. Maar wat? Wat zou er gebeuren? Slechts door mijn eigen streven en geluk op te offeren - wat ik allerminst wenschte - zou ik er immers in slagen, een einde aan onze ondraaglijke huiselijke toestand te maken. De gansche dag trachtte ik tevergeefs, het denkbeeld van een gewelddaad uit mijn hoofd te weren.

Diezelfde avond, bij mijn thuiskomst, trof ik mijn vader op straat bij de voordeur. Afgrijselijk bleek, de hoed, waaronder wanordelijk grijze blessen te voorschijn kwamen, schuin over het voorhoofd getrokken, kwam hij tastend langs de vensterbank aangestrompeld. Hij was klaarblijkelijk al eens gevallen; zijn jas en broek waren beslijkt. Op een paar passen van de deur bleef hij, als iemand die zich erg onpasselijk of heel ellendig voelt, met het hoofd tegen de muur aangeleund staan. Ik duwde hem kordaat bij de arm naar binnen, waarbij hij, ik weet niet wat, een goeden dag of een vloek lalde. Met veel moeite hielp ik hem tot midden de trap op, waar Martha me helpen kwam, die haar vader voorzichtig, teeder bijna, bij zijn schouder in evenwicht hield. In de woonkamer liet hij zich als een klomp op een stoel neer. Een oogenblik bekroop me de lust om mijn vuist op dat slappe hoofd neer te hameren. De armen hingen hem slap naast de dijen. Zijn hoed lag op de grond, en uit het gebogen hoofd staarden de oogen wezenloos vooruit in de kamer. Zoo, stomdronken, hadden we hem nog niet gezien. Langzaam begon zich zijn gebogen aangezicht van links naar rechts, van rechts naar links te keeren. Hij scheen te zoeken, of wellicht herkende hij eenvoudig de omgeving niet.

- Waar is ze? vroeg hij opeens met heesche en onvaste stem, en zijn vraag scheen zich niet eens tot ons te richten.

- Maria... Maria... Waar is ze...?

Opeens scheen hij mijn zuster in de kamer te hebben opgemerkt. Als gebiologeerd hield hij zijn krankzinnige blik op haar gevestigd. Wankelend, met loom-gestrekte handen kwam hij op haar toe. Mijn zuster deinsde verschrikt ach-

teruit. Ik kwam van achter de tafel uit om hem terug naar zijn stoel te brengen, doch vóór ik hem bereikt had, stortte hij voorover ten gronde. We bukten ons snel naar hem toe. Een walgelijk zure reuk deed ons een oogenblik het hoofd van hem afwenden. Hij lag bewusteloos met het hoofd in zijn braaksel, waarin ik sporen van bloed meende te herkennen. We reinigen zijn aangezicht, ontdeden hem van zijn jas en brachten hem te bed. Een oogenblik dacht ik, met een vreemd jubelen in mij, dat mijn vader dood was. Maar een half uur later kon een dokter hem terug tot het bewustzijn brengen. Het gebraakte bloed bleek, bij nader onderzoek, van een wond in de maagwand voort te komen. Een dringende heelkundige bewerking zou de eenige uitkomst zijn.

De volgende morgen omstreeks elf uur werd mijn vader naar het gasthuis overgebracht. Hij had nog de kracht, mits eenige hulp, op te staan en de trap af te dalen. Martha kuste hem schreiend op beide wangen. Ikzelf was een oogenblik hevig ontroerd, toen ik de oogen van mijn vader zag vochtig worden. Was hij over de liefde van Martha of over zijn eigen toestand verteederd, vroeg ik me echter later af. Zijn lijkkleurig gelaat, nu lijdend en tragischmenschelijk van uitdrukking, boezemde me eenig ontzag in. Terwijl ik hem in de huisgang de hand drukte, kwam over mij een gevoel van volledige verzoening. Ik geloof zelfs, dat ik hem met enkele onduidelijke woorden moed poogde in te spreken. Reeds 's anderdaags zou de operatie plaats hebben. 's Avonds vóór ik me te bed lei, greep ik de karaf, die op mijn nachttafeltje stond, om me een glas water in te schenken. Door de gewoonte wist ik dat het moeilijk was, uit die karaf water te gieten, zonder daarbij enkele druppels te storten. Een kinderachtig bijgeloof bracht me er toe te denken, dat mijn vader aan de operatie zou sterven, indien ik er in slaagde nu zonder storten het glas te vullen. Bij het terugtrekken van de karaf zag ik een waterstraaltje langs de hals omlaag vloeien. Men mijn vinger veegde ik het water weg. Schouderophalend en ontevreden over die halve uitkomst draaide ik het licht uit.

Reeds veertien dagen later verliet mijn vader volkomen hersteld het gasthuis. Onze huisdokter die de heelkundige bewerking had bijgewoond, wenschte ons geluk met het prachtig verloop. Na die meesterlijke operatie had mijn vader nog op zijn minst dertig jaar voor de boeg... Indien hij zich aan een tamelijk streng diëet hield en geen gebruik maakte van sterke dranken, voegde hij er glimlachend bij...

VIII
De dood van de vader

Gedurende een paar weken was ons het huiselijk leven heel draaglijk, zelfs aangenaam. De pas doorstane lichamelijke smart scheen het karakter van mijn vader gelouterd te hebben. Tusschen ons beiden bleef wel een zekere terughoudendheid bestaan, doch ze scheen nu door een kenmerk van wederzijdsche achting bezegeld. Zijn ietwat gebroken blik maakte het medegevoel in me wakker. Nuchter was vader inderdaad een fatsoenlijk, ja een aangenaam mensch. De zedelijke kommer scheen hem voor goed verlaten te hebben en, wellicht onder invloed van de genezing, een wederontwaken tot het leven, klonk als vóór jaren zijn toon weer vroolijk. We kenden hem niet meer als dronkemansheld in de scènes met Martha. Wanneer ik hem vriendelijk met haar zag schertsen, neigde ik er toe te gelooven dat alle herinnering aan zijn vroeger gedrag uit zijn geest was geweerd.

Een avond dat ik omstreeks acht uur thuis kwam, vond ik niemand in de woonkamer. Ik riep op Martha, die me uit de naaste kamer antwoordde. Ik trof er mijn zuster met een dokter bij vader, die bleek, bewegingloos en zwak ademend te bed lag.

In onze afwezigheid had hij in de namiddag een paar vrienden op bezoek gehad. De beleefdheid had hem er toe genoopt een borrel te schenken. Hijzelf had aan de verlei-

ding geen weerstand geboden en een eerste glaasje had zijn trek naar een tweede, een derde onoverwinnelijk gemaakt. Martha had hem, bij haar thuiskomst, ontzenuwd van pijn in een leunstoel zien liggen en te bed geholpen. Kort daarop had hij een weinig bloed gebraakt.

't Geval was niet zoo tragisch op te nemen, meende de dokter. Toen ik de gedachte aan een nieuwe operatie opperde, schudde hij het hoofd. Dat kon zóó wel in orde komen: veel rust, een drietal dagen vasten, zoo weinig mogelijk drinken, wat water en melk, en daarna streng, zeer streng diëet. Hijzelf zou versterkende inspuitingen toedienen.

Van toen af regen zich dagen en weken tot een wrange, uitputtende ziekenverzorging aaneen. Mijn zuster had haar dagtaak opgezegd, om de zieke gedurende de dag bij te staan. Ternauwernood kon men haar doen besluiten meer nachtrust te nemen; ik moest met haar twisten, en zei dat ze zich, door een nuttelooze opoffering, bijna belachelijk maakte. Toen ik opmerkte, dat ik toch ook eens een nacht bij vader kon waken, trok ze bitter glimlachend de schouders op. Ze scheen aan de waarde van mijn zorgen te twijfelen. Nu moet ik bekennen, dat ik mijn vader zonder veel omhaal hulp verleende. Vroeg hij me, zijn kussen wat op te schudden, hem even op de andere zijde te wentelen, dan deed ik dit zonder angstvalligheid. De ergernis jegens mijn vader had weer in mijn gevoelens de bovenhand gekregen. Zonder eenig medelijden handelde ik om zoo te zeggen onder het devies van strenge plichtsvervulling. Misschien vermoedde mijn zuster die mangel aan liefdevolle toewijding, zij, die mechanisch van haar stoel oprees en naar het ziekbed ijlde, wanneer mijn vader in zijn slaap een zucht slaakte of een onverstaanbaar woord prevelde.

Het ziekteverloop gedurende de eerste dagen scheen de dokter te bevredigen. Hij hoopte de maag na een drietal weken volkomen te genezen. Door onvoldoende voeding was de zieke erg vermagerd, ook het hart was verzwakt. Het werd tijd om voorzichtige en streng geregelde maaltijden te beproeven. Een eerste paar pogingen liepen goed

af; een derde maal echter moest de zieke braken. Enkele volgende dagen kon dit weer vermeden worden, maar herhaaldelijk onderging de zieke nu aanvallen van krampen.

Op verzoek van mijn zuster liet de dokter ons morfine-injekties toe. Eerst na eenige tijd vertrouwde Martha mij, met zichtbare tegenzin, het toedienen van de inspuitingen toe. De dokter gaf voor, dat de hoop op genezing volstrekt niet was opgegeven. De verzwakking van de zieke verzette zich nochtans tegen veelvuldig gebruik van het injektiespuitje. De inhoud van de gekochte morfine-buisjes kwam hem te groot voor en telkens schreef hij ons voor er slechts de helft van te gebruiken en de rest weg te werpen.

Een avond in de maand Augustus van verleden jaar had de dokter mijn vader rond acht uur bezocht. We hadden ons waarschijnlijk, meende hij, aan een hevige krisis te verwachten. In het ergste geval mochten we die nacht van vier halve buisjes met tusschenpoozen van minstens twee uur gebruik maken. Voor het heengaan diende hijzelf de zieke, die op dat oogenblik erg van zijn kwaal te lijden had, een inspuiting toe die hem toeliet na enkele minuten in te slapen. Martha was de vorige nacht zoo goed als niet te bed geweest. Ik stelde haar voor, nu eens vroeg ter ruste te gaan; ik kon nu wel gemakkelijk de heele nacht opblijven. Ik was overigens van plan laat te werken. Terwijl vader nu rustig sliep, kon ik me gemakkelijk in zijn kamer bezighouden. Mijn zuster bleef nog wat aandringen zelf maar op te blijven. Ze vreesde dat het vannacht wel zou kunnen misloopen. Ze had een voorgevoel... Vader kon haar noodig hebben. Ik bracht haar echter met haar bleek en afgesloofd gelaat bij de spiegel en met moeite besloot ze er toe, zich om negen uur naar bed te begeven.

Buiten verwachting verging de nacht bij de zieke heel kalm. Tot drie uur toe kon ik ongestoord aan een teekening doorwerken. Bij perioden, die wel een half uur konden geduurd hebben, was ik totaal de aanwezigheid van mijn vader vergeten. Een drietal malen ben ik bij het bed gegaan. In het verre, flauwe lamplicht scheen mij een oogenblik dat groenbleek, uitgemergeld gelaat een doode

toe te behooren. Door een smalle spleet van de oogleden staarden de oogen in het ijle. Het waren niet de oogen van een slapende, meende ik. Een lichte, bescheiden blijdschap doortrilde me eensklaps bij de gedachte dat mijn vader dood was. Ik boog het oor naar zijn borst toe en hoorde het heel zacht ruischen van de ademhaling, waarbij ik de vouwen der dekens over de borst niet eens verroeren zag.

Het kon drie uur geweest zijn, toen een zacht, op eenzelfde toon aangehouden gekreun me verschrikt van mijn werk deed opkijken. Mijn vader ontwaakte. Even hield het kreunen op. Ik zag hem moeite doen, om zich van de rechterzij op de rug te wentelen. Hij klakte met de tong tegen het gehemelte. Lijk in vertwijfeling keerde hij langzaam het hoofd van rechts naar links. De pijn scheen op komst. Een halve minuut hield het eentonig kreunen weer aan. Ik was nader bij het bed gekomen. Opeens opende hij groot en verschrikt de oogen. Ik meende dat zijn blik, waarvan de straal totaal gedoofd scheen, op mij was gericht. Dadelijk weer zonken de oogleden:

- Maria... Maria... klonk het bijna onverstaanbaar zeurend uit zijn mond. Jij...? Ben jij...? Maria...

- Dood... sprak hij opeens zwaar en duidelijk, op bijna fatalistische toon.

Ademloos luisterde ik scherp toe naar hetgeen mogelijk volgen zou. Met haat en teleurstelling hoorde ik weer het smartelijk gekreun herbeginnen. Bij poozen zwol het aan, om uit te barsten in een dierlijke kreet. Hoewel ik me geenszins door medelijden bewogen voelde, maakte dat geluid me toch wee; het mysterie van de pijn die de zieke deed kreunen vervulde me met een onrust die spoedig ondraaglijk werd. Alleen naar ik meen deze gemoedstoestand deed me naar het injektie-spuitje grijpen, waarmee ik mijn vader een halve dosis toediende. Na een vijftal minuten lag hij weer rustig.

Hoe lang had die mizerie reeds niet geduurd, peinsde ik. Hoe lang nog zou mijn zuster haar gezondheid terwille van hem op de proef stellen. De herinnering aan het avontuur met Maria Leroux had in mijn borst een brandende

vlam doen oplaaien. In mijn hoofd warrelden beelden en herinneringen dooreen, waaruit vaag maar krachtig een voornemen vooruitdrong. Ik waagde het eerst niet mezelf te begrijpen. Doch nadat ik mijn vader, die daar zoo kalm, zoo roerloos lag, had aangekeken, kwam de wensch me bijna woordelijk over de lippen. Ik nam van de waschtafel een morfine-buisje en het injektie-spuitje.

Op hetzelfde oogenblik hoorde ik het bekend gekraak van de plankenvloer op het portaal. Tegelijkertijd schoot me daarbij de angstige herinnering aan het nachtelijk bezoek van mijn vader bij Maria Leroux door het hoofd. Verschrikt, net of ik me op een schandelijke daad betrapt voelde, legde of, beter gezegd, wierp ik het buisje en het spuitje terug op de waschtafel.

Mijn zuster trad binnen. Ze keek angstig om zich heen in de kamer. Haar ontsteld gelaat stond bijna spookachtig bleek bij het witte nachthemd en onder het donkere haar.

- Leo, wat is er? Heeft vader geroepen...? vroeg ze gejaagd.

Met moeite kon ik mijn kalmte herwinnen:

- Welnee... Maar Martha! Waar haal je dat vandaan? Heb je gedroomd? Toe ga vlug maar naar bed. Alles gaat goed. Hij is kalm, heel kalm...

Ze kwam even toekijken. Dan leidde ik haar buiten. Temidden van het vertrek bleef ik luisteren... Toen ik zeker was dat ze te bed lag, begon ik spontaan, bijna luidop te lachen. Op het oogenblik zelf schrikte ik wegens mijn onvoorzichtigheid. Ik trad weer op de waschtafel toe, greep de morfine en het spuitje. Een halve minuut overlegde ik met mezelf: - De dokter meent dat er kans is op genezing... Och kom! hij wil ons troosten...! Troosten...!? Haha...! mij troosten...! Dat zou in de toekomst nog een heerlijk leventje kunnen worden...!

Bij de herinnering aan de dronkemanstooneelen klemde ik besloten mijn tanden op elkaar.

- Neen! neen! schreeuwde ik in mijn binnenst. En Martha dan...! Genezen...? Het is genoeg geweest! Ge-

noeg nu...! Het hart is verzwakt... Het is te wagen... Wat zal de dokter wel merken...?

Toen heb ik het gedaan... Reeds vroeger was die gedachte bij me opgekomen. Ik heb hem de drie, ja kort op elkaar, de drie heele dosissen in de arm gespoten. Ik wist op voorhand niet, wat daarvan het gevolg zou zijn. Hoe kon ik de zekerheid hebben, dat de zieke daaraan zou sterven. Rond half vijf, meende de dokter 's anderdaags, rond half vijf moest het gebeurd zijn...

Wat vraag je me? Of hij ook niets ongewoons heeft opgemerkt? Misschien... Lang en aandachtig heeft hij hem in de oogen gekeken. Uiterlijk ten minste werd alles, alles in orde bevonden...

En zoo eindigde de slotbekentenis die mijn vriend me wenschte mee te deelen. Met een groeiende vervreemding van Leo had ik het verhaal van die... laatste nacht aangehoord. Naarmate ik de daad voorvoelde, vermeesterde mij de neiging, recht op de deur toe te gaan en naar buiten te stormen. Doch, eens de mededeeling voltrokken, verliet me die panische angst.

- Na die lange geschiedenis, zei Leo met een verlegen grijns, moet je de slotgebeurtenis wel onbeduidend voorkomen...?

Ik zweeg, maar de verbazing sperde mijn oogen wijd open: - Hoe was het mogelijk! Hoe kon zulke dood, een dood die hijzelf... ja, in een woord: hoe kon die moord de moordenaar onbelangrijk toeschijnen. Zou ik een enkel woord van hem nog begrijpen?

Terwijl hij vóór zich uit staarde, sprak Furkins langzaam:

- Wat heb ik wel anders gedaan dan de traditie voortgezet? Mijn moeder behoorde alvast tot een zeldzaam zootje. En mijn vader... ik ben er zeker van... die ben ik gevolgd in het spoor van de misdaad.

Bij die verrechtvaardiging was ik ontzet van mijn stoel opgerezen. Ik wist niet, hoe ik naar hem toe zou komen om afscheid te nemen. Geen enkele beweging, geen enkele

daad kwam me in mijn verhouding tot Leo nog vertrouwelijk voor. Ook hij was nu opgestaan. Minstens een volle minuut bleef een pijnlijke stilte wegen.

- Waarom zeg je niet iets? vroeg Furkins eindelijk, en ik twijfelde of zijn stem niet eenigszins treurig klonk. Een poos moest ik wachten vóór ik stamelend kon antwoorden:

- Wat zou ik kunnen zeggen...?

- Waarom dan, vroeg hij, zou je niet vrijuit je meening zeggen...?

- Leo, zei ik met groote inspanning, je begrijpt toch: ik kan,... ik mag je niet oordeelen. Hoe zou ik ook denken, wat die... wat dit geval betreft...? Ook jou, nooit heb ik jou dóor en dóor gekend...! Alleen... ik begrijp je niet...

- Ja, prevelde hij, turend naar de grond. Wat ik gedaan heb? Kan ikzelf het nog begrijpen...? Soms komt het me zoo simpel voor - simpel als het leven zelf wellicht - en dan weer kan die eenvoud - ook lijk de eenvoud van het leven - zoo onontwarbaar, zoo duister lijken... Ik kan je niet zeggen, Ernest, hoe het me smart, zoo ver van je geest en je begrip te staan... Het komt me nu voor, alsof ik gehoopt had, door jou begrepen, doorzien, op heeterdaad betrapt te worden... en dan door jou aan mezelf te worden verklaard. Soms schijnt het me toe, of ik door mezelf werd bedrogen... Verdomd...! ik ben moe... ik voel me werkelijk uitgeput. Wat moet ik je vanavond vreeselijk verveeld hebben?

Ik durfde niet betuigen dat zijn mededeelingen mij hevig hadden aangegrepen. In het bijzijn van Furkins voelde ik me nu angstig bewogen. Ik trachtte mijn gemoedstoestand onder een bedachtzame, sympathiek-bezorgde gelaatsuitdrukking te verbergen. Het leed van ik weet niet welke waarzin stond op het gelaat van Furkins te lezen. Zwijgend gingen we door de gang. Hij opende de voordeur. Voor de eerste maal in mijn leven voelde ik zijn toegestoken hand slap in de mijne.

- Goedenavond, Ernest...

- Goedenavond...

Na enkele stappen op straat had ik het gevoel, dat hij me nakeek in de donkerte. Een weinig verder keerde ik me om, doch ik bemerkte niemand. Mijn stappen klonken hol in de nachtelijk-stille straat. Ik was alleen, heel alleen... Van tijd tot tijd hoorde ik Furkins, die me vragen stelde: - Wat ik wel dacht over de zelfmoord van Maria Leroux - of hij een moordenaar was - vragen die ik in mijn zielsverwarring niet beantwoorden kon.

Veel raadsels in de geschiedenis van Leo Furkins moesten me onopgelost blijven. Drie maanden na de dood van haar vader was Martha reeds in het huwelijk getreden en met Hendrik Vermeir naar Brugge gaan wonen, waar deze zijn betrekking had. Kon het de eenzaamheid in het huis van de misdaad geweest zijn, die Leo er toe deed besluiten twee maanden nadien met Jertha Malve te trouwen? Wat zijn verhouding tot Elza Vervoort betreft: de ontgoocheling in zijn liefde tot Maria Leroux, het vertrek naar Amerika, de ranseling op zijn zestiende jaar, de stille wrok jegens de vrouw die hem jaren lang bijbleef, dat alles heeft er toe bijgedragen, zijn verloving met Elza te vernietigen. Maar is het ten slotre de misdaad niet, die daarbij de doorslag gaf en hem zijn mooiste verzuchtingen in het leven, ja, ook zijn liefde voor Elza tot een zonde maakte...? Of, moet ik gelooven, wat hij beweerde bij de aanvang van ons laatste onderhoud: - Wroeging...? Neen! wroeging ken ik niet!

R. BERGHEN

Oosters landschap

Dit is geen treden wat zij doet:
zij zweeft over het blonde pad
haar dromen na. De maan lacht rood
over een wuivend palmenblad.

Haar passen zijn kort in de kleine straat,
alles vervloeit in haar tred.
Over de glans van haar bruin gelaat
heeft de nacht z'n droom gezet.

Haar gespikkelde boezeroen
golft van gespannen, jonge kracht;
zij droomt romanties
van de dwaze nacht.

En wijl ze met een ver gebaar
de late avendrozen groet
rilt door haar lenden de prille kracht
van haar bloed.

MAURITS L. PEETERS

Het Aanschijn van het Leven

Ik zocht geen roes in oude wijnen,
geen droomen bij een vedelaar.
Ik meed den muilband en de zwijnen,
den theoloog, den kwezelaar.

Ik zocht het aanschijn van het leven,
zooals het daaglijks voor ons wast,
met pokken, zweren en soms even
een vreemden glimlach, die verrast...

P. ROGGHÉ

De Keerzijde

Over echtelijke liefde

Ernest Claes is een gelukkig man. Niet alleen is hij een der meest gelezen auteurs van alle Nederlanden, en daarbuiten vertaald en gevierd. Zijn goed humeur is onder de gedaante van den Witte verfilmd. Ik weet niet hoe het gesteld is met zijn succes bij de vrouwen. Maar zeker is het dat hij succes heeft bij zijn eigen vrouw. Niet iedereen kan hem dat nazeggen.
Ernest Claes en Stephanie Claes-Vetter vormen een voorbeeldig litterair huwelijk. Het is een klassieke gemeenplaats wenschen te uiten voor betere intellectueele betrekkingen tusschen Noord en Zuid. In de practijk komt daar meestal heel weinig van in huis. Ernest en Stephanie hebben echter dit probleem in de echtelijke liefde opgelost. De intellectueele betrekkingen tusschen hen beiden zijn goed. Een man bekent zooiets niet gauw. Als een vrouw echter uit het hart spreekt dan mag men haar gelooven.

Mevrouw Stephanie Claes-Vetter had de gewoonte aangenomen in interview en geschrift haar liefde in den negatieven zin te uiten, zonder dat ooit iemand zich daarin vergissen kon: zij sprak over Ernest met hoofdschudden en zuchten, maar men moest geen buitengewoon scherpzinnig verstaander zijn om te begrijpen, dat zij op tijd en stond wel weer streelend de hand liet spelen door zijn sierlijken baard. Nu hebben zich twee feiten voorgedaan, die Stephanie hebben genoopt op positieve wijze haar echtelijke liefde te betuigen en de belangen van het gezin te verdedigen: de Standaard heeft haar opgedragen een reportage te schrijven over ‘Uilenspiegel leeft nog’ en daar bestaat ergens een andere vrouw, Jeanne de Bruyn, die over de buiten-opnamen van den nieuwen Vlaamschen film haar meening heeft gezegd. Het is een zeldzaam verschijnsel in de Vlaamsche litteratuur, dat twee vrouwen strijden rond een auteur. Jeanne en Stephanie zitten elkaar in de haren terwille van Ernest. Ik zei dat Ernest Claes een gelukkig man is.

Het meest touchante nochtans blijkt mij te zijn het thans onverholen getuigen van Mevrouw Claes-Vetter voor haar echtgenoot. Zij toont zich niet alleen ingenomen met haar ‘heer ende meester’, hoofd van het gezin. Een vrouw die liefheeft vergenoegt zich zelden met het verdedigen van haar echtgenoot: er bestaan geen andere mannen voor haar, tenzij slechte, en die valt ze aan.

En zoo heeft zij in een eerste artikel van haar reportage, waarin zij discreet genoeg was geen enkele maal den naam Ernest of Claes te noemen, geschreven over den ‘tweeden Vlaamschen film’, Vlaamsch naar den geest, ‘die toevalligerwijze gemaakt werd door een schrijver, die eveneens de stof leverde voor den glorieuzen Brussel-veroverenden “Filasse”’ en over den Witte, ‘den held, die eenig

was en beroemd'. Helaas, waarom mag de Witte niet, eenig en beroemd, glorieus Brussel veroveren, zonder dat de minder gelukkige auteurs de klappen krijgen?

Omdat Jeanne de Bruyn en andere sommiteiten op cinemagebied hebben te verstaan gegegeven dat Uilenspiegel geen meesterwerk zal zijn. Mevr. Stephanie Claes-Vetter, haren Ernest wrekend, concludeert daaruit met schampere ironie voor de andere auteurs (van boeken, niet van films): 'we weten nu al vooruit, dat het werk niet zal behoeven gevoegd te worden bij al die meesterwerken in de Europeesche letterkunde, waarmede onze Vlaamsche schrijvers ons de laatste jaren overstroomd hebben tot groot ongerief hunner uitgevers en vertalers, die met de onverkochte exemplaren zitten en over de slechte tijden lamenteeren.'

We zullen afwachten of de nieuwe film van Ernest Claes bij de meesterwerken der Vlaamsche literatuur moet worden gevoegd, alhoewel die verwarring der genres te bejammeren valt. Inmiddels dank ik Jeanne de Bruyn, - niet om Ernest te zijn afgevallen, maar omdat zij Stephanie liefde en kleur heeft doen bekennen, liefde voor den auteur wiens werken de uitgevers, vertalers en cineasten zoo met tevredenheid over de 'zaken' vervullen, ironische minachting voor de onverkochte auteurs, als ik dat zoo noemen mag. Of een boek veel of weinig wordt gekocht moge geen litteraire norm zijn, in casu is het een norm van echtelijke liefde. Als Ernest Claes een gezellig, en gemoedelijk kameraad is weten wij nu waarom: hij is een gelukkig echtgenoot.

M.R.

[Vierde jaargang, Nº. 10]

Vlaanderen

Het Verzaken

- Er is een tijd geweest voor ieder van ons, dat wij alles verzaken konden, onderbrak ineens de heer Wolfcarius het gesprek, dat wat hoog begon te loopen, gelijk alle discussies doen wanneer men niet meer de waarheid zoekt, maar eenieder alleen nog tracht zijn stelling te bewijzen met een zoo groot mogelijk geweld.

Zijn stem klonk zoo rustig, dat wij allen beschaamd zwegen, zoodat de heer Wolfcarius het uitproestte:

- Zijt ge dan zoo weinig zeker van de velerhande zekerheid welke gij vooropgezet hebt, dat gij bij mijn eenvoudige opmerking reeds gaat wachten op een nieuwe wonding van uw gesprek? Gelooft mij, ik wilde niet meer dan mijn woordje zeggen en wij zullen nog lang niet tot de conclusie komen, die ons allen kan verzoenen. Of ik zou dan de meest tegenstrijdige uitspraken, die hier zoo halsstarrig als vurig zijn verdedigd, moeten bijtreden. Dat verzaken abdiceeren is, en zichzelf veroveren? Een vrijwillige verarming, en een innerlijke verrijking? nederigheid, en hoogmoed? Mij dunkt, dat gij maar altijd voort synoniemen hebt gezocht voor het woord ‘verzaken’, en wij komen daarmede niet nader tot de erkenning van wat verzaken is. Daarom wilde ik op deze discussie mijn beproefde methode van de drie graden toepassen. Er is een tijd geweest voor ieder van ons, dat wij alles verzaken konden. Ziedaar mijn eerste graad. En wij kunnen maar het geluk bereiken, wanneer wij tot dezen kinderlijken staat terugkeeren en weer alles verzaken. Dat is de derde en de volmaakte graad.

- En een groote sprong van een wat vage veronderstelling naar een apodictische conclusie, klonk de zelfverzekerde stem van den jongste onder ons.

- De Weerdt, wendde Wolfcarius zich tot hem, bezie onze vrienden allen, hoe zij door hun zwijgen het sprekend bewijs leveren van hun reeds gevorderden leeftijd; zij erkennen het gezag van de jaren, en als ik spreek stellen zij geen vragen, maar zoeken welke wijsheid achter mijn woor-

den schuilt. Gij alleen, in uw jeugdigen overmoed, trekt mijn veronderstelling in twijfel, en met u ga ik mij voelen als Socrates met die leerlingen, welke hij voortdurend in het nauw dreef, alsof hij ze jong en onervaren genoeg koos, om er zegevierend zijn dialectiek te kunnen op beproeven. Welaan dan?

- Welken tijd was het, dat wij alles verzaken konden?

- Onzen kindertijd. Gij weet dat wij toen niet verlangden; er waren toen óók de verre landen met wonderlijke menschen; er waren reeds de vrouwen, de jonge die nog naar buiten, en de zachtere die reeds naar binnen branden; er waren de kerk van Chartres en het Parthenon, en duizenden begeerlijke boeken; maar wij verlangden er niet naar.

- Hoe zouden wij dit alles verlangd hebben, daar wij er niet eens het bestaan van vermoedden.

- De vrouwen zagen wij toch.

- Maar wij kenden nog onze begeerte niet.

- De blauwe lucht, of de bewogen wolken, niet eens deze verlangden wij.

- Maar wij verlangden te spelen, te loopen.

- Herinner u, hoe weinig sterk dit verlangen was, en hoe spoedig wij getroost waren toen wij van het spel werden weggeroepen, hoe wij elk spel verzaken konden.

- Voor een ander spel.

- Omdat alles spel was. Doch ik ga nog verder terug, tot den tijd, dat wij niet eens aan het spel, niet eens aan een bezigheid voor onze handen of oogen dachten. Dit was de tijd van het volmaakte verzaken.

- Maar als het uur gekomen was zocht de mond toch naar de melk.

- Overdrijf de kracht niet van dit instinct. Had men ons niet gevoed, wij zouden zonder groote angsten gestorven zijn. Zonder iets van de vrees die wij thans voor den dood voelen, zouden wij het leven verzaakt hebben. En misschien, dit wil ik u dan toegeven, en het dient overigens mijn bewijsvoering, misschien verkeeren wij slechts in dezen volmaakten staat van geluk op het onverdeelbare oogenblik dat wij op deze wereld verschijnen.

- Zoo zegt gij het zelf: uw eerste graad, deze van het volmaakte verzaken, is de staat van de volmaakte onbewustheid.

- Ik zeg nog meer; ik noem deze eerste graad de staat van het passieve verzaken. Als gij mij toegeeft dat mijn eerste veronderstelling juist is, dat wij één oogenblik in ons leven alles kunnen verzaken zonder pijn, dan kan ik naar mijn derden graad schrijden, die ik deze van het bewuste verzaken, of het actieve verzaken zal noemen. Behalve dat ons dit bewustzijn den derden graad van den eerste laat onderscheiden, stemt mijn derde graad wonderlijk goed overeen met den eerste. En zooals ik voor den eersten graad niet verder teruggaan kan dan tot dit oogenblik van de geboorte zonder mij uit het leven weg te denken, zoo kan ik geen grootere volmaaktheid dan mijn derden graad indenken, tenzij ik mij in den dood verdwenen voorstel.

- Gij hebt niet over den tweeden graad gesproken.

- De eerste is al niets meer dan herinnering, de derde is onze, nooit in dit leven te vervullen, hoop; de tweede graad omvat ons geheele leven tusschen de geboorte en den dood. Wij allen die hier twistend naar de erkenning zochten van het begrip ‘verzaken’, wij staan of schrijden voort langs dezen langen tweeden graad. En als ik daareven zei, dat het mij niet moeilijk valt uw aller schijnbare tegenstrijdige uitlatingen met elkander te verzoenen, dan was het omdat ik merkte hoe gij allen wel verschillende namen geeft aan het verzaken, maar het allen als een levensleer wilt aanvaarden. Daarom ook haastte ik mij -, om u het veilige gevoel te geven dat gij op den goeden weg zijt -, op het einddoel te wijzen, dezen derden graad van het actieve verzaken. De tweede graad, waarin wij leven, moeten wij er voortdurend naar richten, opdat wij niet zouden zijn als de meeste menschen, die zich met welgevallen in den tweeden graad nestelen, alsof hij de ware verovering op het leven was. Zij verlangen, en verlangen altijd meer wanneer zij het gisteren verlangde hebben bereikt, en lijden zoolang zij het niet hebben bereikt, om dan weer te lijden voor een nieuw verlangen.

- Het ascetisme...

- Zeg er voorloopig geen kwaad over. Maar ik streef het ascetisme niet na. Zie, ook het ascetisme heb ik reeds verzaakt. Laat mij dan nog even duidelijker den tweeden graad schetsen. Ik zou hem als een curve teekenen, die van de geboorte aanzwelt tot aan dit mystieke oogenblik waarvan Dante spreekt:

In het midden van den weg onzes levens...

om dan tot inkeer te komen, en te dalen naar den derden graad. Vele menschen, ik herhaal het, bereiken niet eens dit punt waar de terugkeer begint. Doch wij, die gelukkig willen worden, zijn er met zoeken en vragen gekomen. Nochtans zijn wij ook, met al de anderen, den weg opgegaan. Wij hebben veel verlangd. Wij hebben Sevilla willen zien, en daarna Athene, en dan Tahiti, en hoe meer wij zagen, hoe meer er ons lokte. Wij hebben geleerd de vrouwen te beminnen; en de eene heeft er vele verlangd, en de andere heeft van een onsterfelijke romantische liefde gedroomd; wij hebben in de kennis gebeten, en onze nooddruft ging naar alle kunsten en naar alle wetenschappen. Maar wij hebben dan erkend dat onze dagen, dat ons hart, dat ons verstand nimmer dit alles zou kunnen bezitten. En misschien is over u ook reeds deze droefheid gekomen: zeker te zijn dat de beste verlangens het minst kunnen verzadigd worden. Daar zijt ge dan, en de moedeloosheid en de wanhoop overvallen u. Hoe zult gij deze van u afwentelen, zoo gij niet leert verzaken? Dit hebt ge wel spoedig ingezien. Maar het is hard het blijde verzaken te leeren. Zooals het verlangen slechts langzaam tot een paroxysme is gegroeid, moet gij ook stuk voor stuk weer leeren afstand doen. Leer dan Sevilla zoo schoon in uw verbeelding zien als de reiziger die er eens kwam het in zijn herinnering ziet. Van wien zijn al deze vrouwen, die u dagelijks voorbijgaan, meer dan van u? En kunt gij niet tienmaal Epictetes lezen en er rijker aan zijn dan aan de volledige werken van Walter Scott? Ge ziet dat ik niet naar het ascetisme steven. Maar zooals het kind zich vergenoegt met

wat in zijn bereik is, zoo verzaak ik alle genoegens die mij verder van mijn geluk wegvoeren.

- Daar hebben wij u. Zulk gemakkelijk epicurisme...

- Zeg niet: gemakkelijk. Of zijt gij zoo gemakkelijk blijde alles te kunnen afstaan wat gij bezit? Want waar zou mijn geluk zijn, indien ik alleen maar niet verlangde wat ik niet bezitten kan, en ik verlangde wat ik bezit? Want het zal mij ook ontnomen worden. Beproef dan u zelf, en vraag u of gij tot zulk verlies zijt bereid. Want uw vrouw en uw kinderen kunnen u afvallen. Gij kunt morgen uw tong verliezen. En eens zal de dood voor u staan. Misschien zult gij hem zien. Ik hoop voor mij dat ik hem lang zal kunnen zien, om er mijn kracht, neen, om er mijn geluk aan te meten. Want is hij niet de gelukkigste, die blijde tot het leven toe verzaken kan?

R. HERREMAN

De Onverschillige

Hij leefde zonder vlag en zonder leus;
in elke maannacht raakte hij verzworven,
terwijl van vroeger jeugd het amoureus
verlangen lang was uitgestorven.

Hij dacht soms aan de vrouw en aan het kind
waarmee des nachts de droom hem kwam bekoren,
want niet elkeen die vurig heeft bemind
is voor een late zonde gans verloren.

Wanneer hij eenzaam door de bossen dwaalt
in elke zomeravond en hij dan verlegen
loert hoe de naakte maan achter de bomen daalt
kan hij niet dan zijn kuisheid overwegen.

J. VERBRUGGEN

Doppen

(Slot)

Zoo'n goeie sloor. Ze slooft zich werkelijk voor mij en de kinderen af. Ze meent, dat ik het niet merk, doch hoe zou ze het kunnen verbergen. Ze wint nog bij aan vet, maar desondanks ziet ze er steeds valer en vermoeider uit. Ze doet aan een langzame grondinzakking denken. We hebben, in zake berekening van mijn inkomen als steuntrekkende, ook totaal den bal misgeslagen. In plaats van honderd zes en twintig francs per week, hebben wij er amper honderd en negen. Daar moeten allereerst drie en dertig francs voor de huishuur van af, want de huisbaas geeft geen uitstel. Er valt voor hem op te passen. Akeliger mensch bestaat er niet. Hij is lang en dun en blauw als een darm; we noemen hem den Blauwen. Gelijk een paardevijg plakt onder zijn spichtigen neus een stompje okergele moustache. Kleed hem uit, trek hem een wit hemd aan en leg hem op een bed, gij zult zweren een lijk voor u te hebben. En dat hij het hart van een lijk heeft, bewees hij zoo dikwijls als hij huizen bezit, en hij bezit er een heele wijk. Hij die boven zijn inkomen niet uitkijken kan, vordert den laatsten duit op; voor vijf francs smijt hij iemand met potten en pannen op straat. Als ik hem zie, krijg ik moordgedachten. Honderd en negen dus min drie en dertig maakt zes en zeventig, min nogmaals vier francs tachtig syndicale bijdrage, en vier francs negentig voor de ziekenkas... zoo schiet er hoop en al zes en zestig francs dertig centiemen over om met vier personen zeven dagen van te eten.

Om Bertha eenigszins te ontlasten, eet ik zoo weinig mogelijk. Maar als ik, betoogend dat straffe voeding iemand die niet werkt de maag bederft, het stukje vleesch weiger hetwelk ze mij nog overanderen middag voordischt, kijkt ze me stuursch aan en kijft: ‘Moet ge door uw knieën zakken, gij met uw grof lichaam en uw wolvenmaag.’ Ik ben er zeker van, dat ze zou weenen, als ik bij mijn weigering bleef. Nochtans eet zijzelf niet meer dan een musch, zoogezegd uit angst voor een beroerte, gezien haar dikte.

Als ik haar aanmaan, om Godswil dit getob en dit vasten te staken, niet haar zelf te vergeten om mijn en des kinders wille, fronst ze het voorhoofd, schuift haar bril wat hooger, en haar vette mond, zwijgzaam gesloten, wordt smal als van een woekeraarster. Als ik haar, vermits ontbering lijden met geld in kas dubbel en bovendien dom lijden is, de vrijheid schenk een paar biljetten uit den spaarpot te nemen, krijgt ze, gelijk een maagdeken na den eersten zoen, een blos, doch murmelt nadrukkelijk driemaal neen. Als ik, door haar eigenzinnigheid verstoord, haar tenslotte zeg dat het me niks schelen kan hoe ze haar zaken bereddert, maar geen lust heb hier binnen kort met een oud wijf te zitten, waggelt ze haastig naar de kachel en kotert geforceerd in het vuur. Ik weet haar pijnlijk getroffen en weer spijt me mijn brutaliteit. Ze is er zóó op gesteld dat ik haar jong en frisch vind: ze behaagt me nog altijd gaarne een beetje.

Haar goedheid trotseert elke verbeelding. Ze heeft zóó te kampen en niettemin poogt ze mij nog het geld voor mijn wekelijksch cinemabezoek in de hand te stoppen. Omdat ik een schurk zou zijn als ik het aanvaardde, ga ik nooit meer naar de cinema, ook nooit meer ter herberg; in weken kwam geen druppel bier over mijn lippen. En waar ik vroeger dagelijks twintig cigaretten rookte, stel ik mij thans tevreden met drie en ik hoop binnenkort het rooken heelemaal te zullen hebben afgeleerd. Het is beroerd en lastig maar ik wil in zuinigheid en dapperheid voor Bertha niet onderdoen.

Eerst nu ondervinden we wat kinderen kosten. Firmin, hoewel hij reeds flink loopt, zuigt nog elken dag zijn twee liters melk; Antoine eet zooveel als ik en is om de drie maanden uit zijn kleeren gegroeid. En wat een kousen ze verslijten! gestadig zitten ze er met hun teenen en hielen door. Kan ik ze trouwens aftroeven iederen keer dat ze hun schoenen uitgooien of over den vloer te ravotten liggen? Valt niet aan te denken. Ten laatste slaat men ze dof en dwaas. En het vreemde van kinderen hebben is dat ge, van hen houdt, wat een last en kommer ze u ook berok-

kenen. Soms wenscht men wel eens ze niet te hebben, maar men meent het niet.

Nu loopen er geruchten dat besnoeiing van ondersteuning in aantocht is; volgens de burgerkranten: wegens het aldoor dieper in de schulden verzinken van den Staat, volgens mijn krant echter: wegens de twee honderd miljoen bijgevoegde militaire credieten zooeven in het parlement gestemd. Dus drukt het militaire varken zijn poot op de keel van den werklooze. De madam van den spekslager zal in haar nopjes zijn. Maar er komt steigering in de rijen voor de doplokalen. Ik heb het voorgevoel, en ik hóóp, dat er iets gebeuren zal. Wij mogen niet laten begaan, wij moeten onzen reeds zoo mageren boterham verdedigen. Mijn vriend Anatole zegt: 'Het best verdedigen we hem met een hongermarsch naar het paleis van den koning en met links en rechts wat ruiten te tikken.' Doch de klinkende lach, waarmede hij zijn gezegde onderstreept, bewijst dat noch voor den marsch noch voor het ruitentikken op hèm zou mogen gerekend worden. Hij ziet groen van armoede, maar houdt vast aan zijn rustig afwachten, terwijl een gewichtige aangelegenheid als steunvermindering hem niet meer waard schijnt te zijn dan een grap. Eerstdaags geraak ik met hem in ruzie.

Blaise verkoopt Brusselschen bluf rond de steunvermindering welke hij, met een zelfbewuste air van alwetendheid, wijt aan de daling van de nationale muntwaarde waarvan het echter geen drommel bekend is, dat zij zou hebben plaats gehad. Hij die geen letter Engelsch verstaat ter grootte van een fabrieksschouw, beweert in een Engelsche krant te hebben gelezen dat de koers der nationale geldpolitiek beheerscht wordt door twee factoren: de hebzucht der diplomaten en de slemperijen van de logemannen. Als de arbeiders kop boven water willen houden, zouden ze genoeg politiek verstand aan den dag moeten leggen, slechts vertegenwoordigers naar de kamers te zenden die uit zichzelf rijk genoeg zijn dat ze het niet noodig hebben de Staatskas te plunderen. En zoo kletst hij door, gewichtig, krophalzend, de hand op het hart alsof hij het

evangelie verkondigde. Onverdraaglijk. Schier niemand luistert naar zijn onzin. Ik háát dien vent.

Hij is niet de eenige dopper die me tegenstaat. Wat gezegd van diegenen die blijk geven van een meer dan schaapachtige tamheid. Voor de ambtenaren van het stempellokaal die hen afsnauwen en geen sikkepit achting voor hen hebben, nemen ze een houding aan als bedeesde dienstmeiden. Ik houd me stijf en recht en mijn blik is vrank en uitdagend. Een proletariër vernedert zich niet, in geen omstandigheid, al teerde hij op water en droog brood. Anderen bezuipen zich en zwaaien lawaaierig door de straat. Behalve dat die hun gezinnen te kort doen, geven ze dames als van den spekslager de leugen in den mond, als zouden alle doppers dronkenlappen zijn. Zeker, het vergt een heele inspanning niet te zuipen, maar vermits ik het kan...! Weer anderen halen hun stempel af gekleed als heeren, rooken sigaren...: rapaille dat zijn duistere streken achter de dopkaart verbergt: geheime alcoholstokers, cocaïnesmokkelaars, souteneurs, tot zelfs handlangers van een bende commerçanten in blanke slavinnen; ik had het niet geloofd als Anatole het niet bij hoog en laag staande gehouden had en mij de rekels aangewezen: twee spiegelver-kwikkers. En dan de timmerlien, stoelvlechters, electriekwerkers, loodgieters en dergelijken die naast het doppen verdoken hun stiel uitoefenen en op die manier een dubbel dagloon opstrijken. Voor die is het een briljante tijd, de dopkaart een zegen. Ik òòk zou een geringe bijwinst natuurlijk niet versmaden, maar ondanks mijn naarstig zoeken vind ik er geen. Om deugnieterij te plegen ben ik te eerlijk. En een treffelijk ambacht, dat mij toelaten zou in het verborgen een cent te verdienen, ken ik niet. Als mijnwerker is mijn plaats in de mijn: dáár ben ik alles, erbuiten nul.

Onze leiders brengen ons in 't gelid voor een protestbetooging tegen de gemelde steunvermindering. Een kilometers lange stoet tiegt door het zwarte land. Als ik zóóveel doppers bij elkaar zie, lijkt het mij onwaarschijnlijk, dat nog één man werkt; verbazend wat een aantal men-

schen bestaansrecht is ontnomen. Roode vlaggen en witte spandoeken. De fanfare van hot volkshuis, Anatole speelt er de klarinet in, laat de internationale dreunen. Bertha marcheert naast mij, Firmin op haar arm, Antoine aan haar hand. De regen gudst over ons neer, wij waden door het slijk; de rook der schoorsteenen drijft laag over ons als wolken van roet. Voor de poorten van mijnen en fabrieken roepen wij: arbeid! De vrouwen steken de kinderen omhoog en gillen: brood! Gendarmen te paard en te voet flankeeren de rangen. Wij zijn allen opgewonden en het weenen nabij.

Communistische propagandisten overstelpen ons met ophitsende kreten en dito strooibiljetten. Vervelende belhamels: zijn zij niet de splijtzwammen onzer schoone en machtige socialistische partij? Ze beknibbelen onze leiders en bij de verkiezingen stellen ze hun eigen leiders kandidaat, zoodat ze van onze kostbare stemmen stelen. Een, die ik het druksel dat hij mij in de hand stopte, in vorm van een papieren bal naar het hoofd terugkaats, schreeuwt me toe: ‘Smerige sociaal democratische burger!’ Ben ik een burger? ik, mijnwerker van huize uit, lid van het socialistisch syndicaat en van den socialistischen gewestelijken raad voor politieke actie? Gelukkig voor hem, dat ik hem niet eventjes bij het kruis van zijn broek kan vatten, ik zou hem leeren wat zoo'n sociaal democratisch burger in de vuisten heeft. Die communisten vallen van de eene overdrijving in de andere en bereiken niets.

Vermoeid en doornat kom ik met Bertha en de kinderen thuis. Zonder dat ik weet waarom, grendel ik de deur. Bertha reikt de kinderen gelaten een boterham en brengt ze naar bed: boven beginnen de dutsen dof en vakerig te huilen. Het is alsof hun gehuil mijn droefheid vertolkt, die hoewel onbepaald, toch diep is alsof wreede ontgoocheling mijn deel werd. Maar ik put moed met in mijn geest het beeld herop te roepen van het vertoon van onze macht, van onze kolossale horde. Als niet eerder de revolutie losbreekt, zal onze partij bij de eerstkomende verkiezingen de volstrekte meerderheid behalen, en dan ligt

het kapitalisme verslagen, dan is de zoogenaamde bedrijfscrisis opgelost. Dan wordt de nieuwe orde gevestigd: de heerschappij van het proletariaat met werk en brood voor allen die van goeden wil zija, voor altijd...

IV

De steunvermindering is er, maar is niet zoo scherp als we aanvankelijk hadden gevreesd. Voor mijn persoon bedraagt ze per dag slechts een enkelen frank. De regeering zal, bij kennisneming van de verslagen over onze demonstratie, kippenvleesch hebben gekregen, hetgeen nogmaals bewijst, dat het proletariaat, waar het met man en macht op straat durft te komen, ontzag en eerbied afdwingt. Zeker, één frank is van gewicht voor iemand die er amper tien mag verteeren, doch vermits het er geen twee of drie zijn, zooals ons werd aangekondigd, voel ik me nog vrij tevreden.

Bertha drukt insgelijks haar tevredenheid uit. Maar ik stel vast, dat ze af en toe zuchten slaakt alsof ze kiespijn had. Haar bril zakt af op haar neus en ze sloft hoofdschuddend in het huis rond. Ik zie het aankomen: het eind van haar zorgen en bezuinigen zal op ziek worden uitloopen. Mijn plicht als echtgenoot gebiedt me op te treden: willens nillens zal ze een paar biljetten uit den spaarpot aanvaarden.

Ik klauter den zoldertrap op en trek de commode open. In geen maanden zag ik den spaarpot, hem volkomen veilig wanend. Doch als ik het deksel van de beschuitdoos heb opgeheven, lijkt me het pakje biljetten zoo bevreemdend dun, dat ik aanstonds hartkloppingen krijg. Met bevende vingeren tellend, geraak ik in plaats van tot aan achttien, slechts tot aan zes. Ik richt mij op en meen te brullen: ‘Wie heeft mij bestolen!’ doch er komt geen geluid uit mijn keel.

Ik zwijmel met de biljetten naar beneden. ‘Wat beteekent dat...? Bertha...’ vraag ik. Ze bekent onmiddelijk schuld door rood te worden als een baksteen en naar de

biljetten te kijken met een afschuw alsof ik haar een doode rat toonde.

Ik stap naar haar toe en op haar rug valt zwaar mijn vuist neer: tien, twintig keer. Antoine trekt aan de panden van mijn jas en huilt: ‘Aai, vaa-aader, waarom slaat gij moe-oeder!’ Te midden van den vloer zit Firmin op zijn gatje gelijk een biggen te schreeuwen. Maar ik gebaar me doof. Niets zal beletten dat ik mij wreek. Ik geef Bertha nog een schop tegen haar dij en strompel, met de resteerende biljetten in mijn borstzak, naar de deur.

Recht naar de estaminets. Ik laat de pick-up's dreunen en zuip, en de avond vindt me in een achterkeukentje, prachtig volgezopen, een straathoer op mijn knie en in mijn borstzak twee biljetten minder.

Ik ga nog slechts naar huis om te eten en te slapen; ik heb geen vrouw meer en met reden. Haar lastige positie, een gezin van vier personen recht te houden met een karig dopgeld, erken ik, wat echter geenszins beteekent, dat ze zich de vrijheid mocht permitteeren, de twee derden van mijn zuurgewonnen spaarcenten te verdonkeremanen. Mijn gal stroomt over. Misschien heeft ze zich het geld wel laten aftruggelen door haar hebberige zuster, de vrouw van den teller: twaalf honderd francs verteerd na amper acht maanden werkloosheid, wie zou het gelooven? Ben ik met zulk een wijf niet verdoemd tot mijn laatsten dag straatarm te blijven? Ze wacht zich wel op de verwijten, waarmede ik haar overstelp, te antwoorden, natuurlijk omdat ze bewust is van de redelijkheid van mijn woede. En wijselijk houdt ze zich op een afstand van mij, ook in het bed waar de hitte, welke haar dik lichaam uitwasemt, mij walgendvan onder de dekens jaagt om hetvenster open te smijten.

Op het relaas van mijn wedervaren weet Anatole enkel dit te zeggen: ‘Gij zijt, Leo, te veel een man van gevoel, en geen ware proletariër. Om een prul geraakt ge uit uw humeur. Gij hebt energie te kort. Neem mij tot voorbeeld. Ik mag mijn maag van honger hooren piepen, ik mag vruchteloos mijn zakken omdraaien op zoek naar den laatsten duit, mijn wijf mag aan mijn ooren zeuren dat ze voor

veertig francs in het krijt staat bij den bakker en voor vijftig bij den kruidenier, kortom: ik mag in de zeeren en ongemakken verstrikt zitten gelijk een kieken in een doornhaag, ik laat mijn foulard wapperen, zet mijn pet wat scheever en fluit een deuntje. Ha! voor wie is het allemaal suiker in het leven? Heeft een kapitalist het altijd zoet?'

Ik zeg: 'Ik kàn niet huichelen. Zooals ik ben, toon ik me.'

Anatole is slim genoeg om de toespeling op zijn, naar mijn meening steeds dubbelzinniger wordende houding, te vatten. Maar ver van zich boos te maken antwoordt hij luchtig: 'Is huichelen laf? Of is het een bewijs van moed? Wie valt te prijzen, hij die geen verdriet of tegenspoed wil erkennen, of hij, die van het klagen een ambacht maakt?'

'Spreek in eenvoudige termen,' zeg ik. 'Maak van uw geleerdheid geen misbruik.'

Maar ei! wat overkomt Anatole opeens?! Zijn smal knapengezicht krijgt de grauwe kleur der aarde en hij kauwt op zijn vingernagels alsof hij zijn vingeren op wou eten. Plots blijft hij staan, haalt zijn ponjaard uit de zak, trekt hem open en richt den scherpen punt op mijn buik. 'Als ge van alles de keel vol hebt,' zegt hij schor, 'als ge het niet langer uit kunt houden, ab-so-luut niet langer....., zoudt ge dan de courage hebben eigenhandig zoo'n stukje staal van 15 centimeter als dit hier tusschen uw ribben te steken? Ik wil eens weten hoe zwaar ge weegt.'

Hoewel iets over mijn rug glijdt, dat als een koude hand is, antwoord ik lachend: 'Ik zou in elk geval een zachter en moderner dood verkiezen. Een ponjaard is nu toch geheel uit de mode?'

'Natuurlijk! Natuurlijk!' zegt hij luid, zijn wapen dichtknippend en den kop schuddend alsof hij er een emmer water had over gekregen. En hij vervolgt nijdig: 'Ik denk soms dat ik sterk ben, maar ik ben het niet! Ik zal wel een flauwerik zijn, precies lijk gij, Leo. Wij wegen allebei niet zwaar; allebei heel licht, héél licht, ha, ha, ha!' lacht hij eensklaps schel en nerveus, terwijl hij met de hand een gebaar maakt alsof hij een bal omhoog kaatste.

‘Maar we zullen, als brave jongens, toch verder ons best doen, nietwaar? Verder afwachten en geduld oefenen.’

Ik grijp zijn pols vast en roep uit: ‘Goed zoo! manneken, eindelijk hebt ge uw masker afgelegd. Het werd waarachtig tijd. Dat comedie spelen trok op niks. En begin er niet opnieuw mee, of...’

‘Mond toe!’ valt hij mij heftig in de rede. ‘Ten eerste gij verstaat altijd alles verkeerd, en ten tweede ik heb niets gezegd.’

Ik kruis de armen over mijn borst. ‘Houdt gij mij voor den aap?’

‘Stellig!’

‘Adieu dan,’ zeg ik. ‘Het zal, Anatole, ons niet moeilijk vallen, ieder zijn eigen weg te gaan. Hoewel ik het jammer vind... Nee... ik vind het niet jammer. Wat heb ik aan zoo'n vriend? Ik heb van uw clownerijen genoeg en gij kunt gerust naar den duivel loopen.’

Ik trek een estaminet binnen en giet een paar ferme glazen bier door mijn keel om mijn opgewondenheid wat af te koelen. Een oogenblik daarna komt Anatole echter ook binnen. Hij drinkt ook twee glazen; wij zien elkaar aan, schieten plots in een lach, stappen naar elkaar toe en drukken elkaar krachtig de hand. En we zijn allebei tevreden. We kunnen elkaar niet missen.

Aanstaande Zondag vieren alle mijnwerkers St. Barbara, hun beminde patrones. De nadering van dien dag beklemt mijn hart. Dàn immers heeft elke mijnwerker een nieuw blauw lijnwaden pak, een nieuwe foulard van blauwe of roode zijde en een paar nieuwe galochen van stevig dik koeleder met olmenhouten zolen, 's Morgens gaat hij ter kerk om de dankmis bij te wonen; de andere dagen van het jaar ziet hij geen kerk van binnen wijl hij aan godsdienst en pastoors een broertje dood heeft. Maar van zijn geloof in St. Barbara gaat hij voor niemand af. Is zij trouwens voor hem niet als een goede moeder die hem tegen velerlei ongelukken en rampen vrijwaart? Bedwingt zij niet de mijngeest, den fosfoorgroenen dwerg, die met zijn langen wapperenden baard en ijzeren botten in de schach-

ten rondwaart, het grauwvuur tot ontploffing brengt en de ondergrondsche rivieren loslaat? Geen mijnwerker die hem niet kent en niet vreest. Na de mis groepsgewijs naar de verkleedingszalen der mijnen om waskaarsen aan te steken voor St. Barbara's beeldje dat er onder een glazen stolp verheven op een pedestal troont, in een krans van papieren bloemen, met voor haar voeten een blikken bus waar iedereen vijf francs in steekt ten bate der invalide kameraden, 's Middags op elke tafel konijn, gestoofd in bier en overgoten met een glas sterke rhum. Alle huizen doortrokken van den prikkelenden reuk van het lekkere gerecht, 's Namiddags cafébezoek. Drank en harmonicaspel en tot in de late uurtjes prettig rondrijden in een vigilante. St. Barbaradag is voor de mijnwerkers de groote dag.

Maar dit jaar zal hij voor mij zijn een dag van verveling en tandengeknars. Ik zal geen nieuw pak hebben, niet naar de kerk gaan, geen waskaars aansteken en geen vijf francs werpen in de bus. Aan konijn op mijn tafel en een rit per vigilante valt niet te denken. De resteerende vier biljetten van den spaarpot...? Onmogelijk. Kan ik mijn laatsten cent verdoen? Moesten bijgeval die van het ministerie morgen een tweeden keer den steun verminderen, van wat zouden mijn kinderen dàn eten? Ook bedank ik er voor, ik, die op dien dag altijd zelf mild trakteerde, te feesten en te drinken op de portemonnaie van ergens een goedjonstig makker. Liever dan mij aldus te vernederen, dronk ik het water uit de regenton.

De Zaterdag rent mijn schoonbroer, de teller die ik uit mijn huis heb gezet, mij per velo voorbij, kijkt om, keert terug, springt af, steekt zonder spreken en te rap opdat ik het zou kunnen beletten iets in mijn vestjeszak en peddelt verder. Hij is al bijna uit het zicht, eer ik heb vastgesteld, dat het drie biljetjes zijn van vijftig. Ik roep hem na dat ik zijn fascistengeld niet noodig heb, maar aangezien hij aan mijn geroep geen gevolg geeft, en ik de biljetten toch niet wegwerpen kan, steek ik ze bij de vier van den spaarpot in mijn borstzak. Ik zal ze treffelijk behouden, al was het alleen omdat hij ze kwijt zou zijn. En overigens: wat

heeft hij niet geprofiteerd van Bertha's vrijgevigheid! Die honderd vijftig francs zijn maar een kleine restitutie van de vele honderden door zijn wijf van Bertha afgetruggeld. Thuisgekomen leg ik twee van de biljetten op de schouwbank en snauw Bertha toe:

'Gelijk in andere jaren...'

Ze kijkt me ietwat aarzelend aan. Doch plots, met gansch haar gezicht glimlachend, zegt ze haastig: 'Zéker, jongen... Zéker...!' Zoo dom is ze, dat ze zich inbeeldt, dat het geld een deel is van de rest van den spaarpot, en ik het haar schonk uit verzoeningsgezindheid. Ik mij met haar verzoenen? Nog niet al smeekte ze me op haar knieën om vergiffenis. En om haar dit aan het verstand te brengen: terwijl zij zich bukt om Firmin, die in haar rokken verstoppertje speelt, het neusje te snuiten, draai ik mij om en stap weer de straat op.

Toch ben ik des anderendaags een beschaamd vierder. Het is me, alsof op den rug van mijn nieuw pak 'gift van den armendisch' geschreven stond. Bij gebrek aan galochen, draag ik schoenen, en mijn foulard is dezelfde van verleden jaar. Boos op St. Barbara, die mij, gespecialiseerd mijnwerker nochtans, zoo leelijk in den steek laat, stuur ik haar, in plaats van haar een waskaars te offeren, in gedachten eenige scheldwoorden toe en de vijf francs voor de invalidenbus bestemd, besteed ik aan jenever. Ook het konijn valt tegen. Het smaakt als naar rook, daarom verwijt ik Bertha dat ze het heeft laten aanbranden. En ze mag nu nog zóó beweren dat het niet waar is, dat ze er geen minuut van weg is gegaan, sedert ze mij dien toer speelde met den spaarpot geloof ik haar niet meer. Antoine, die vreet als een slokop en met zijn vingeren in zijn teljoor zit te werken, geef ik een mep om de ooren. Hij zal, verdomd, manieren leeren. Verbleekend, maar te koppig om te weenen, werpt hij mij een verachtenden blik toe, buigt over zijn teljoor en eet met bevende lippen verder. Nauwelijks acht jaren oud, durft hij reeds zijn vader tarten. Firmin, na zich stil en aandachtig te hebben volgepropt, legt zijn met saus besmeerde gezichtje tusschen zijn armpjes op tafel en snorkt.

Ik voel me onmachtig om in feeststemming te geraken. Gruwelijk, zooals ik me verveel. En het konijn weegt als lood in mijn maag, die zoo'n straffe kost ontwend, hem ook niet meer verdraagt. Verbitterd dwaal ik naar het huis van Anatole. Mijn vriend zit naast zijn deur op een voetbankje op zijn klarinet plezante deuntjes te spelen. ‘Houd op!’ zeg ik. ‘Ik heb vijftig francs te verdoen. Kom.’

Hij neemt de klarinet van zijn mond en zegt: ‘Een lot gewonnen in de loterij?’

‘Ja,’ zeg ik.

‘Dan gaan mijn vrouw en mijn jongens ook mee!’ Hij roept in de deur: ‘Louise, kleed u aan!’

Louise verschijnt en groet mij genegen. Zij is een slanke brunette, ondanks haar dertig jaren en ondanks haar twee kinderen nog bizonder jeugdig. Zij friseert heur haar, verft haar lippen en draagt lange oorbellen van geslepen rood glas. Absoluut een mooi wijf. Heel wat anders dan die logge klos van mij. Dochter van een vermogend kaashandelaar, groot gebracht op gecapitonneerde stoelen en divans, schonk zij nochtans haar hart aan een proletariër; Anatole zegt: verleid met mijn klarinet. Toen zij zich met hem verloofde, kende het schandaal geen grenzen. Gansch haar familie, haar mama incluis, zwoer haar af. Maar zij veegde aan al die herrie haar rokken. Sterker dan de verlokking van geld en goed, en hechter dan familiebanden was haar liefde. Niets heeft ze van den bourgeois, tenzij de vroomheid. Elken morgen gaat ze ter kerk en haar kinderen leert ze bidden; volgens de bewering van sommigen om van den pastoor een aalmoes te krijgen. Alsof zij, die vlamt van trots, een schooiersziel zou hebben! Ze zet af en toe wel een keel op om de ongerieflijkheden van het arm zijn, maar dat komt niet doordat ze zich haar huwelijk zou beklagen: het ligt eenvoudig in de lijn van haar karakter zich nu en dan in luide termen te uiten. Want ondanks haar fijnere opvoeding, bezit ze een brutaliteit, die echter ver van grof of gemeen te wezen, integendeel steeds charmant blijft. En mijn vriend zou ze voor niets ter wereld

vernederen. Ik bewonder haar. Ja, ik heb haar zelfs bijna lief. Ik benijd Anatole om haar.

‘Komt er een vigilante bij te pas?’ vraagt ze, en toont me, daar ze lacht, haar hagelwitte tanden. Hoewel ik de vijftig francs die overschieten van de honderdvijftig van den teller, tot het bekostigen van een ganschen namiddag vigilante rijden onvoldoende weet, en óók weet, dat Louise met haar vraag slechts bedoelt wat te gekscheren, knik ik bevestigend. Mijn reeds half verloren dag goed te maken en die mooie dappere vrouw eens een plezier te doen, is plots mijn onwrikbaar besluit. En heb ik in mijn borstzak de laatste vier biljetten van den spaarpot niet? Of die er óók aan moeten kan me niks schelen. Ik zál me amuseeren!

‘Hebt ge tóch een lot gewonnen?’ vraagt Anatole, doch thans met een schier onverdraaglijk scherpe blik op mij.

Dat ik bereid ben, mijn laatsten cent aan mijn plezier te besteden, is echter mijn zaak en niet de zijne, daarom geef ik hem geen antwoord. Louise, die nog twijfelt, spoor ik aan spoed te maken. Ze vliegt in huis en komt na vijf minuten met haar beide zoontjes terug, bekoorlijk gekleed en geschminkt. Ze ziet er gelukkig uit. Haar lange oorbellen slingeren tegen haar schoonen hals waar de opwinding, door de voorspiegeling van een prettigen namiddag, de slagaders zichtbaar kloppen doet. Gezamenlijk trekken we op.

Reeds zijn de straten vol drukte en lawaai van zingende, door de modder plassende vierders, van krakende vigilanten waaruit petten zwaaien en stemmengebrul stijgt met schril harmonicaspel. In elke herberg dreunen de pick-up's de jongste aria's. Wellustig snuif ik den reuk van bier, friten en mosselen. Och! welk een leventje! En wat een heerlijk weertje! Een zacht zonnetje blinkt doorheen een dun blauw Decembermistje dat warm is als damp in een badcabien. Met moeite bemachtig ik bij het volkshuis een der laatste nog beschikbare vigilanten en schreeuw:

‘Rij op, koetsier!’

Ik zit met Louise en haar kinderen reeds in de kussens maar Anatole, in plaats van in te stijgen, kijkt me woedend aan en zegt: ‘Gaat ge Bertha erbuiten laten? Eerst Bertha halen!’

Is Anatole er op uit mij te dwarsboomen! Weihoe, ik laat hem teren op mijn beurs en niettemin zoekt hij mijn dag te verzuren met een vrouw aan mijn zijde te klinken die ik niet luchten kan. ‘Onmogelijk!’ zeg ik. ‘Ze kan zich amuseeren met kousen stoppen. Dat zal haar leeren respect te hebben voor haar man.’

Hij stijgt slechts in, nadat hij den koetsier opdracht gaf naar mijn huis te rijden, en als Louise hem dan nog gelijk geeft met een geestdriftig: ‘Ja, ja, Bertha! Natuurlijk moet Bertha er bij!’ staak ik, hoe zwartgallig nochtans, mijn tegensputteren. Wanneer de vigilante voor mijn deur stil houdt, tuurt Bertha's kwabbig gezicht beteuterd door het raam. Terwijl Antoine met uitgestrekte armen buiten springt, op de treeplank wipt, roepende: ‘vaa-aader, mag ik met u mee?’ stijgt Anatole uit en ik hoor hoe hij in huis mijn wijf met schelle stem bevelen geeft. We rijden welhaast verder: ik geflankeerd door Louise met haar jongste op haar schoot, Anatole door Bertha die Firmin op haar dikke billen rechtop laat staan opdat hij des te beter in de straat zou kunnen zien. Antoine en Anatole's oudste leunen elk aan een kant van de vigilante over het portier, en nietdeugen die ze zijn, beginnen ze al dadelijk met naar de voorbijgangers neuzen te zetten. Opeens speelt Anatole op de klarinet de St. Barbaramarsch, een lied zoo oud als de mijn, maar dat wegens zijn bizondere beteekenis slechts op den feestdag van onze patrones ten gehoore wordt gebracht. Louise, na een paar kuchjes, opent haar mond en daar schalt haar prachtige stem. Een echt muzikale stem heeft ze. Ze zingt de coupletten met een onovertrefbaar brio. Hoe jammer dat ik, door de aanwezigheid van Bertha, die met een egaal idiote glimlach mijn genegenheid tracht te winnen, niet tenvolle van die stem genieten kan.

Vijf halten voor de estaminets, en minstens tien volle pinten heb ik noodig eer ik eenigszins op dreef geraak. Bertha lost zich voor mij op tot een vaag beeld hetwelk mij niet langer hindert. Krachtig voeg ik mijn stem bij deze van Louise. Wij zingen beide als om prijs, terwijl

Anatole de klarinet bespeelt dat hij er paars van wordt en het zweet hem uitbarst. Bij het vallen van den avond ben ik reeds tamelijk in den wind. Links en rechts druk ik handen van vrienden en kennissen, trakteer mijn gezelschap op een portie friten met mosselen, laat immer versche glazen aanbrengen. In een bazarken van kinderspeelgoed doe ik mijn Antoine en Louise's oudste elk een groote bruine teddy-beer cadeau; de twee kleinsten schenk ik een blikken trompetje. Ja het leven is schoon en mild, zelfs als men dopper is.

Louise slaat haar armen om Anatole's hals, roept: ‘O mijn lieveling!’ en zoent hem zoo onbetoomd, dat ik duizelig van jaloerschheid, mijn hoofd vasthoud.

Middernacht nadert en wij zijn allen zat, behalve, naar het me toeschijnt, Anatole. Hoe klein en schriel hij ook is, hoe weinig het drinken gewoon en hoe groot het aantal glazen dat hij tot zich nam, hij blijft verbazend fiks op zijn beenen. Eigenlijk een beetje tè fiks naar mijn welgevallen. Hij stelt mij als drinker in de schaduw. En waarom, ondanks zijn onstuimig klarinetspel, die afgetrokkenheid? Als hij niet speelt, tuurt hij op zijn neus, alsof hij, in plaats van zoet schuimend bier, azijn had gedronken. En de woorden die de weergalooze babbelaar en moppentapper vanavond sprak, zou ik op de vingeren kunnen tellen.

Als ik hem vraag, of hij zijn genoegen vindt, antwoordt hij met heel zijn mond: ‘Reusachtig! Reusachtig!’ maar lacht niet!

Anatole is ontegenzeggelijk van karakter veranderd sedert enkelen tijd.

Klokslag middernacht, in een stampvol café, reikt hij mij eensklaps de hand en zegt: ‘Ik bedank u wel, hoor. Ik heb van al het goede genoten. Van àl het goede.’

‘Geen bedanking noodig,’ antwoord ik, ‘het is u van harte gejond.’

Daarna bedankt Louise me. Haar halve dronkenschap, die haar oog vergroot en verhevigt van glans, maakt haar verrukkelijk. En weer antwoord ik: ‘Niet noodig! Niet noodig!’ Maar ditmaal voeg ik er aan toe: ‘Voor u zou ik

nog heel wat meer doen. Neem het mij niet kwalijk...'

Ze heft monkelend haar hand ter hoogte van mijn kin, en ik, na een schuchter aarzelen opeens zalig den mond buigend, druk er een teederen zoen op.

Deze onverhoopte gunst is waard, dat ik er op een bizondere wijze mijn erkentelijkheid voor betuig. 'Twee flesschen wijn!' roep ik naar den besteller in het buffet, en haal het derde der vier biljetten uit mijn tasch. Maar waar is plots de heele familie Vanhulle naartoe? Heila, waar is ze? Ik zoek ze op den koer, ga in de vigilante kijken: te vergeefs. Dus zijn de Vanhulle's er van onder getrokken, terwijl ik hier met mijn wijn sta, en nadat ik een paar honderd francs heb verteerd om hen een genoeglijken avond te verschaffen! Ik zal ze natuurlijk niet achterna loopen om ze met veel asjebliefts te smeeken mij met mijn wijf en de vigilante niet in plan te laten. Ik zal me wel verder alleen vermaken. Wat echter niet belet, dat ik morgen vroeg Anatole uitleg zal vragen. En hij zal uitleg geven, of hij zal ophouden mijn vriend te zijn, dezen keer beslist. Als er hem waarlijk iets dwars zit, dat hij het mij onbewimpeld opbiechte, zoodat ik weet wat ik aan hem heb. Dat hij tegenover mij eerlijk weze, zooals ik tegenover hém: hij kent mijn aangelegenheden van A tot Z...!

In de herberg teruggekeerd, wend ik mij om inlichtingen tot Bertha, die in een hoek met den rug tegen den wand, op haar boezem het dubbele gewicht van Antoine en Firmin torscht. 'Maar ze namen toch afscheid?' zegt ze, voor de zooveelste maal trachtend met een glimlach mij beter voor haar te stemmen.

'Sedert wanneer geldt een bedanking voor afscheid?' snauw ik.

Ik bevrijd me van haar en de kinderen door ze met de vigilante naar huis te sturen en geniet fijntjes van mijn feestdag verder. Er zijn menschen genoeg, met wie men plezier kan maken, als men maar centen op zak heeft. Anatole en Louise zouden me andere parten moeten spelen om me uit mijn humeur te brengen.

Het is reeds bijna middag, wanneer ik des anderendaags

op de deur van Anatole's huisje, waarvan de luiken nog dicht zijn, aanklop. Er valt een natte sneeuw, die zoodra ze met den grond in aanraking komt, smelt, en een klamme wind bijt door mijn kleeren. Het vieze weer en de deur, die na driemaal kloppen niet geopend wordt, maken me nog kregeliger dan ik al was: mijn ondervraging zal scherp zijn. Ik bewerk de deur met den top van mijn schoen. Achter mij zegt een bekende stem:

'Zal ik het eens probeeren? Ik wed dat mijn voet meer gezag heeft dan den uwen.'

Met zoo'n pretentie spreekt alleen Arthur Blaise. Gehuld in een groenen capuchon, de puntkap recht, rookt hij krophalzend zijn kort steenen pijpje. Zijn geweldige schouders dragen elk een kussen van sneeuw. Vermoedelijk is hij op weg naar het doplokaal. Op mijn gezegde, dat ik zijn diensten en zijn snoeverig gezelschap best missen kan, duwt hij mij pralerig aan kant en grinnikt: 'Ho! ho! zoo'n deurtje! Al was het maar om de laatslaper Anatole eens in zijn slippen uit zijn nest te zien wippen!' Zoo rap als ik kan roepen: 'Onnoozele Brusselaar, wat gaat ge uitrichten!' drukt hij zijn lichaam tegen de deur, die zucht, en uit het slot geheven, wijkt. Blaise zet een paar stappen in het met schemering gevulde woonkamertje. Dan maakt hij, gelijk een hotelportier, een buiging naar mij en treitert:

'Gelieft het uwe excellentie binnen te treden?'

Nog ben ik niet over mijn verbluffing heen, als Blaise zich zoo vlug weer opricht, dat de kap van zijn capuchon achterover valt. En waarom brengt hij zoo schielijk de hand aan den mond? En wat ziet hij toch in de diepte van het kamertje, dat zijn oog als in verschrikking openspert? Ik ga naast hem staan. Een zure, verstikkende lucht, als uitwaseming van ammoniak, dreigt me in bezwijming neer te doen storten. Naast het suizende gaskomfoor, in een rieten zeteltje, zit Anatole, in zijn hemd, zijn geel hoofd op zijn linker schouder gezakt en in zijn schoot zijn nog geler handen. Ik spring naar het komfoor en sluit het af. Dan is het tijd, dat ik naar buiten hol om wat frissche lucht te scheppen.

Blaise smijt de vensterblinden open en klopt enkele rui-

ten stuk. Dan dringen we opnieuw in het gegazeerde hol. Het gordijn van blauw katoen, dat het woonkamertje van het slaapkamertje scheidt, ruk ik af, haastig om mij een weg te banen naar Louise, hopende tenminste háár te kunnen redden. Helaas, een korte aanraking van mijn hand met haar voorhoofd, overtuigt me van het ijdele van mijn hoop. Uitgestrekt op den rug, haar slanken blanken arm naakt boven den vloed van haar bruine, in krulspelden gevatte haar, schijnt ze, juist op het oogenblik dat een blijde droom haar mooie lippen tot een glimlach plooide, door den dood verrast en verstijfd. Aan het voeteneind van haar sponde, in hun smal ijzeren bedje, vind ik haar kinderen eveneens reeds kil en stijf. Ze liggen met de gezichtjes naar elkaar, het hoofdje van den jongste badend in een plas braaksel. Vier handjes omprangen den teddy-beer.

Ik draai me om naar Blaise. Ik druk mijn gelaat tegen zijn borst. ‘Ach..., mijn goeie..., mijn beste Arthur...’ kreun ik.

Blaise mompelt iets van rap de politie halen en verdwijnt met waaienden capuchon. Ik keer terug in het woonkamertje. Ik heb in mijn leven van alles doorgemaakt, ik, mijnrat vanaf mijn vijftiende jaar, maar zoo iets..., zóó iets! Ik plaats me vlak voor Anatole. Mijn hart walgt. ‘Moest Louise,’ zeg ik, ‘terwille van zoo'n schijnheiligaard, fortuin en familie verzaken. Moest ik, rechtzinnig man, zoo'n huichelaar nemen als vriend. Ha! nu versta ik, waarom ge verleden nacht zoo onverwacht uw hielen toonde -’ Stemmengegons dringt tot mij door. Een groote bende menschen, aangevoerd door Blaise, die luide pocht: ‘Ik heb het ontdekt! Ik was er de eerste bij!’ vult het doodenhuis.

Ik ga naar buiten. Ik heb stilte en eenzaamheid noodig. Ik ben onpasselijk...

V

Ligt buitenmatige teergevoeligheid niet in mijn aard, toch heb ik op de begrafenis van mijn vriend mijn tranen laten stroomen. Ha! hoe beklaag ik Anatole thans: ik weet

bepaald, dat slechts waanzin hem tot het plegen van zijn onnoembare daad kan hebben aangespoord. Hoe hij ook bezield was met goeden wil, hoe hardnekkig hij geduld oefende of door een kwinkslag poogde te vergeten, het lijden heeft hem overwonnen. De uitroeping van den syndikaatshoofdman in het midden van zijn lijkrede, dat deze vier open graven de kapitalistische uithongeringspraktijken met nieuwen vloek belaadden, vond ik zóó raak, zóó in overeenstemming met de waarheid, dat ik met luidruchtig handgeklap mijn instemming zou hebben betuigd, als het besef dat ik mij op een kerkhof bevond, mij daarvan niet had weerhouden.

Nu beklemt mij de vraag, wat *mij* te wachten staat. Wordt mij ten laatste een beter lot, dan dat van mijn vriend beschoren?

Gelukkig dat ik een gezond en gansch normaal man ben. Weliswaar een tikje hoogmoedig, een ietsje eigengereid, vaak oploopend..., maar mijn zinnen heb ik behoorlijk bij elkaar, geen twijfel mogelijk. Als ik Bertha b.v. afros is daar een reden voor, en als ik mijn schoonbroer, den fascist, uit mijn huis heb gejaagd, was dat óók niet zonder reden. Zelfs in mijn neerslachtige dagen, die overkomen mij natuurlijk evenzeer als om het even welk dopper, dagen dat het in mijn hoofd donker is als in den nacht, weet ik nog altijd precies wat ik doe of zeg. En wie zal in mijn rit met de vigilante een teeken van waanzin of zelfs maar van lichtzinnigheid zien? Dat ik er den brui aan gaf, mijn St. Barbaradag achter de kachel te verkniezen, bewijst alleen mijn aanhankelijkheid aan het mijnwerkersberoep en mijn vereering voor onze patrones. Ik zal toekomend jaar wéér feestelijk vigilante rijden al zijn de tijden nog zoo slecht en al moest het mijn laatsten duit kosten. En tóch verontrust mij bij poozen de overtuiging dat ook Anatole, vóór hij werkloos werd, gezond was en normaal. In verstand en geleerdheid overtrof hij mij absoluut, en van hoogmoed, eigengereidheid en oploopendheid had hij niets. Hij was dus tot het bieden van weerstand flinker toegerust dan ik. En niettemin...

Ik zal in de toekomst naarstig over mezelf waken, mij in alle omstandigheden trachten te beheerschen, mijn gebreken afleggen, het minste dat naar eenige geestelijke afwijking zou zweemen gelijk onkruid uit mij roeien. Een bedaard, stil en duldzaam man zal ik worden, ondanks 's levens tegenslagen en alhoewel ik aan mijn dopperschap geen einde bespeur.

Ik omhels Bertha en overhandig haar het laatste honderd-francs biljet dat mij na de St. Barbarafuif van den spaarpot overbleef. Ontroerd schuift ze haar bril wat hooger op haar neus, beziet mij een beetje verward, maar weldra is het, alsof er tusschen ons geen verwijdering bestaan had. Andermaal dwingt zij mij tot de erkenning van haar naamlooze goedheid.

Gedreven door een nieuwe vlaag van hoop, trek ik op stap om weer ergens aan werk te geraken. Na te vergeefs een tiental mijnen te hebben bezocht, verneder ik moedig mezelf met me aan te bieden voor uitdrager in een groot schoenenmagazijn. Als ik echter veertien dagen het minderwaardige postje vervuld heb, sluit de schoenenzaak haar deuren, failliet naar het heet wegens het springen van een bank, en opnieuw sluit ik aan bij de rijen voor het doplokaal. Het ergste is, dat mijn ontrouw aan het mijmwerkersberoep, mij vanwege menig kameraad spottende en hatelijke toespelingen kost. Ik ontdek, dat men mij achter den rug ‘de uitdrager’ noemt. En met welke middelen moet ik mij verdedigen? ik, die me niet mag opwinden! En ben ik in den grond niet zelf overtuigd van het belachelijke en hatelijke van mijn afvalligheid?

Liever doppen tot mijn laatsten dag, dan nog buiten mijn beroep te gaan.

Het lot is mij onder alle opzichten ongunstig. Ook de verkiezingen, waar ik zóó'n illusies had op gebouwd, loopen uit op een ontgoocheling. In plaats van de volstrekte meerderheid voor de socialistische partij, twee zetels verlies. Daar hebben de communistische opruiers schuld aan: zóóveel stemmen afnemen van onze kandidaten om er zelf niet genoeg te bekomen voor een half zeteltje. Maar met dat al

kraaien de bourgeoispartijen victorie en is elke kans op een spoedige oplossing van de zoogenaamde bedrijfscrisis naar de maan. Want het is zooals onze leiders verkondigen: slechts de sociaal-democratie kan het kapitalisme opslorpen.

Een tweede waarheid is dat elke verzwakking der arbeiderspartij, een driester optreden van het kapitalisme beteekent. Ternauwernood zijn de verkiezingsgeruchten vervaagd, of we krijgen een nieuwe steunvermindering te slikken. Waar zal dat ophouden? Dat de regeering door verscherping van contrôle, of door uitsluiting kortweg, de parasieten van de dopkaart: de cocaïnesmokkelaars, de souteneurs, de geheime alcoholstokers enzoovoorts, een pen op den neus zet, mij goed, maar dat ze de waarlijk behoeftigen niet het laatste greintje zout van hun brood stele! Ik trek wekelijks nogmaals zeven francs minder.

Lang de rijen voor het doplokaal roep ik met luide stem, of die plagerijen nog lang duren zullen; op de vergaderingen in het volkshuis roep ik hetzelfde en alle kameraden roepen het mij na. Onze leiders antwoorden: ‘Dulden tot de naaste verkiezing en inmiddels flink de socialistische gedachte propageeren.’ Maar ditmaal volg ik ze niet! Behalve dat wij tegen die naaste verkiezing mogelijk van honger zijn gecrepeerd, in welk geval steun overbodig zou wezen, verwacht ik, gezien de domheid en het verraad van menig proletariër, van een gang ter stembus geen het minste heil meer. Veeleer acht ik het oogenblik daar, om eens wat met steenen te smijten: Hola, ik vergis me! We moeten immers oppassen niet in het vaarwater der communisten te verzeilen, evenzeer oppassen niet uit oorzaak van openbare geweldpleging de dopkaart te worden afgenomen. De bazen van het werkloozenfonds staan op stuk van orde en tucht heel streng en in het bestraffen toonen ze zich ongenadig. Hoe heet weer de sukkelaar, die om geen ‘pardon’ te hebben gevraagd toen hij onbedacht met zijn elleboog een inspecteur in de heup stootte, voor een termijn van drie maanden van allen steun werd beroofd? De dopkaart is een fijn strop om onzen hals. Maar haar afgenomen te zijn is nog veel erger.

Doch alle geredeneer baat mij niet, als op een morgen, in de steeg van het doplokaal een chic auto die met barsch getromp zich door de rijen doorgang wil banen, wat al te opzettelijk met zijn spatbord langs mijn kuit scheert. Ik ruk het portier open en vat een juffertje, dat verschrikte kreten slaakt, bij den nek. Terzelfdertijd gevoel ik, dat de auto van den grond wordt opgeheven; hij kantelt met gerinkel van glas op de zijde, mij in zijn val boven op het juffertje werpend. Als ik weer op het plaveisel sta, het verfrommelde hoedje van het juffertje in mijn hand, is een aantal kameraden bezig den voerder, een kermende, op de knieën gezegen bejaard heer, geducht af te troeven. Een paar politieagenten daagt op. Doch eer zij ter plaatse zijn heb ik het hoedje weggeworpen en mij met de overige daders stil weer bij de rijen gevoegd. Het juffertje, bleek en bevend uit den auto gekropen, valt snikkend in de armen van haar rechtgerezen en geblutste papa. De agenten schreeuwen dat de daders vooruit zouden treden, maar wanneer niemand verroert, grijpen ze niemand vast. Op hun vragen aan den papa krijgen ze slechts een moedeloos schouderophalen ten antwoord. De vent heeft slechts oog en oor voor zijn dochtertje, dat in zijn armen te keer gaat alsof het stuipen had.

Tenslotte worden we met drie man opgeleid. Verhoor, kruisverhoor, loochenen; confrontatie met den papa die zweert de schuldigen te zullen vinden, maar wat de aangehoudenen betreft, niet stellig te verzekeren durft. Met een vrachtje bedreigingen vanwege den commissaris van politie, belanden we vrij weer op straat.

Maar hoe luttel vergenoegt me weldra mijn daad. Wat won ik er mee? Het kapitalisme bleef ongerept, thuis hebben ze geen boterham méér en ik ben werkloos als voorheen.

Slechts een massaopstand zou vruchten afwerpen. Maar onze leiders willen er niet van weten, bewerende dat de tijden er niet rijp voor zijn en in de rijen voor het doplokaal is het nogmaals windstil: de schrik om de dopkaart verlamt allen.

Wat waarde heeft het leven voor mij nog in dergelijke omstandigheden?

Neen! Neen! Het heeft nog àlle waarde! Ik wil langer leven dan om het even wie. Ik wil niet ten onder gaan! Ik smijt de gedachte aan den ondergang van Anatole van mij weg, meer dan ik het mij bekennen durf. Kon ik 's nachts maar slapen, dan werd ik wel gauw rustiger en zou ik gelijk vroeger klaar vermogen te denken. Badend in zweet lig ik naast Bertha mij om en bloot te woelen. Het helder tot mij doordringende geklingel der mijnbellen verhevigt mijn koortsachtigheid. Telkens als schijnslaap mij eenigszins bedwelmt, toetert een verre stoomfluit mij weer hopeloos wakker. Dan zit ik klam en klappertandend recht. Op zulke oogenblikken zou ik mij voor den kop schieten als ik een revolver had. Het blijkt dat ik onbewust deze begeerte uitspreek, want eens op een nacht, terwijl ze me zorgzaam poogt onder te dekken, kreunt Bertha:

‘Ach neen, Leo, doe dat niet. Daarvoor zien we mekaar toch te gaarne. En we worden trouwens gauw weer gelukkig. Reeds drie weken bid ik Jezus... Mijn paternoster steekt in mijn schortzak... Wees er asjeblieft niet kwaad voor... Jezus zal ons helpen. Hij zal u terug in de mijn laten gaan, heel, heel gauw...’

Sprak ze over bidden? Hoorde ik wel goed? ‘Van vrouwen mag men alles verwachten,’ barst ik uit, ‘zelfs dat ze aan de rokken van de pastoors gaan hangen! Moet nu iedereen mij naroepen dat ik een kwezel heb tot wijf! En waar hebt ge dat bidden geleerd? Pas op! Niet voor niets was ik heel mijn leven socialist!’ Mijn stem stijgt. ‘Nu vraag ik u, voor wie ik die tormenten langer moet verdragen? Toch zeker niet voor mijn kinderen! Antoine en Firmin zullen niet beter varen dan hun vader. Zij zijn geboren om te werken, maar vermits er voor mij geen werk is, hoe zullen zij er bekomen? Kunt gij met uwen paternoster daarop antwoorden? Ik zeg dat ze niet eens een kàns zullen krijgen op werk, geen kàns op geluk!’

Het is alsof mijn hoofd brandt. Bertha waagt het niet

nog een woord te uiten. Ze ligt stil en... weent ze nu niet? Is dat weenen?

Ik neem haar in mijn armen. ‘Maak geen verdriet vrouw,’ fluister ik. ‘Ik meende het niet zoo erg.’

Op een nacht glijd ik geruischloos uit het bed en daal in mijn hemd naar beneden. Het is alsof gesmolten lood in mijn hersenen heen en weer klotst. Onmogelijk het langer uit te houden. Ik zet me op een stoel naast het gaskomfoor. Doch nauwelijks heb ik één van de vier kraantjes opengedraaid, of met een schreeuw stort Bertha op mij. Ze rukt me van het gaskomfoor weg; ik ben een speelbal in haar handen. Haar vingernagelen snijden in mijn vleesch. In haar nachtgewaad verwarrend, tuimel ik ten gronde, maar zij plaatst me weer op mijn beenen. Ik hoor haar nog een paar schreeuwen uitstooten. Plots smeekt ze, - of is dit wel háár stem, háár stem, en niet de stem van een schim: ‘Toe Leo, kom nu stil met mij mee, terug naar bed...’

VI

Ik zie thans Anatole. Hij zit in zijn zeteltje naast het gaskomfoor, in zijn hemd met gebogen hoofd een sigaar te rooken. Er valt een beetje asch van zijn sigaar tusschen de spleet van zijn hemd op zijn bloote harige borst. Hij verheft het hoofd, ‘verschooning,’ murmelt hij, maar in plaats van zijn oogen zie ik een paar donkere holten. ‘Nu speelt ge toch weer comedie,’ zeg ik, ‘waar zijn uw oogen?’ De deur knarst open en Arthur Blaise verschijnt, in zijn groene capuchon met rechtstaande kap. Hij plaatst zich in een hoek en begint met hooge stem een wirwar van getallen en cijfers te declameeren. Af en toe roept hij uit: ‘Ik heb het ontdekt! Ik was er de eerste bij!’ Achter het gordijn van blauw katoen zingt Louise hartstochtelijk het St. Barbaralied. De jongste der kinderen springt van achter het gordijn in het woonkamertje, werpt kraaiend den teddy-beer naar het plafond, verbleekt, wordt vaalgrauw, wijkt achteruit naar den wand, spert het mondje open en braakt. In

zijn hoek declameert Blaise: ‘Zoek de vierkantswortel van...’ Waar haalt hij voor den duivel die gruwelijke getallen! Woedend roep ik hem toe: ‘Gaat ge g.v.d. haast uw smoel houden, snoever! Ge weet dat ik dat cijferen niet kan uitstaan!’ Achter het gordijn klaagt gesmoord Louise; het is alsof men haar worgt. Ik wankel naar Blaise, druk mijn gezicht tegen zijn borst en kreun: ‘Ach mijn goeie, mijn beste Arthur...’

Er valt sneeuw door het plafond in het woonkamertje. Plots verzwindt alle licht. Ik zie niets meer, en alles wat ik nog hoor is slechts de stem van Blaise die sarrend, maar thans gedempt als in de verte, zijn rekenkundige declamatie voortzet. Langzaam versterft ook dit geluid, en in stilte en duisternis blijf ik angstig en beweegloos een onbepaalbaar langen tijd alleen.

Als na vier dagen deze schokkende, door koorts verwekte vizioenen van mij wijken, ken ik geen blijheid omdat ik ontsnapt ben aan den dood, maar ook geen weerzin omdat ik in de vroegere ellende ben teruggevallen. Het is alsof in het groote, het uiterste moment, dat ik me evenwel nog slechts vaag herinner, mijn hart is stukgesprongen en alle levensdrang uit mij weggevloeid. Nauwelijks dertig jaren oud, ben ik een totaal ontkracht en onverschillig man.

Eén oogenblik, als ik Bertha en de kinderen aanschouw, en bedenk hoe ik haast hun beul werd, overmeestert mij ontroering. Doch ik herhaal: slechts één oogenblik. Ook bekommert het mij niet of ze voldoende te eten hebben en behoorlijk gekleed zijn. Het verband tusschen hun en mijn lot schijnt doorgehakt.

En wanneer ik mij opnieuw bij de rijen voor het doplokaal voeg, is dit noch uit plichtsbesef ten opzichte van mijn gezin, noch uit lusteloosheid dien plicht te verwaarloozen. Ik ga er heen en keer er vandaan als een slaapwandelaar, gehoorzamend aan een macht, zoo ik van een macht mag gewagen, die wellicht geen andere is dan deze van de sleur. Ontegenzeggelijk ben ik een der gelatenste, der gedweeste aller doppers geworden. Wat mij zoo luttel dagen geleden verbitterde, tot opstand dreef en met moord-

en zelfmoordgedachten bezielde, laat mij nu koud. Ik weet niet, wat er noodig zou wezen, om voortaan mijn gemoed tot gisting te brengen. Ik meen: zelfs geen volledige afschaffing van steun zou dit vermogen.

Bertha ontpopt zich tot een ware babbelkous. Zij discht mij het eene verhaaltje na het andere op, doodgewone voorvalletjes uit de buurt die ze echter, om mijn aandacht te boeien, dermate overdrijft dat enkele even weinig waarschijnlijk gaan lijken als de fabel van den haas en de schildpad. Ze geeft blijk van een verbeelding welke ik bij haar niet vermoed had.

Over wat ik voornemens was met het gaskomfoor te verrichten, lost ze geen woord. Maar in haar doffen blik achter haar bril lees ik bestendig schrik dat ik herbeginnen zal. Eenmaal toch, met het onverholen doel mijn mislukte toeleg te verbloemen, rept ze schuchter over de oorzaak van wat ze voorzichtig mijn ‘ziekte’ noemt: ik moest me het geval Anatole niet zoo ter harte hebben getrokken. Met een gelijkmoedig hoofdknikje betuig ik mijn instemming. 's Avonds, op slapensuur, vindt ze steeds een voorwendsel om eenige minuten langer dan ik beneden te blijven: ze sluit de gasmeter af. Eveneens vindt ze een voorwendsel om de kamerdeur, vroeger altijd open, dicht en zelfs op grendel te doen: het trapgat tocht te veel.

Als ik haar zeg, dat ik totaal genezen ben en zij zich volkomen veilig mag achten, gebaart ze mij niet te begrijpen. Met een vochtige tinteling in haar oogen antwoordt ze naast de kwestie: ‘Het is al drie dagen dat Antoine zoo'n dorre hoest heeft. Zou ik voor hem geen fleschje halen bij den apotheker?’

Ik luister met aandacht om iets van Antoine's hoest te vernemen; te vergeefs.

Opeens komt er weer elken dag vleesch op tafel en op het brood is de reuzel vervangen door boter; geen margarine, maar echte natuurlijke boter zooals in den tijd toen ik wekelijks drie honderd francs en meer in de lade bracht. Antoine en Firmin hebben ieder een nieuw jasje; Bertha een nieuwe blouse. Op een morgen vind ik op den stoel

naast mijn bed, in plaats van de uitgerafelde blauwe lijnwaden broek, er eene van dikke bruine pane die nog naar het magazijn ruikt. Een weelde van een broek. Toovert Bertha? Of verteert ze het laatste honderd francs biljet van den spaarpot? Ik val haar niet met vragen lastig. Zij kan gerust het huishouden beredderen volgens eigen goeddunken.

Maar nu begint ze zich waarachtig op te smukken alsof ze een vrijer wou lijmen. Haar dikke voeten spannen in roode sloffen, haar brilglazen blinken als kristal; ze strijkt haar schorten netjes in plooien en in haar oorlellen bloeien de roode knopjes die ze sinds jaren niet droeg. Vandaag liet ze bij den kapper haar reeds pepergrijze haren golven. Ze heeft het natuurlijk op mij gemunt. Doch waarom in haar blik soms die schaamte en die verwardheid? Dat het haar in den grond pijnlijk valt, lijk een opgedirkte kroeg-deerne de opflakkering van mijn uitblijvende lust uit te lokken, kan ik niet verhelpen; ze moet echter niet vreezen dat ik door spot of iets dergelijks haar strijd tegen haar voorbarig weduwschap nog moeilijker zal maken.

Een kameraad vraagt mij, of mijn huisbaas een zoo goede vriend van mijn wijf is geworden, dat hij haar elken voormiddag, terwijl ik naar het doplokaal ben, een uur gezelschap houdt. Ik tuur in de lucht en zeg bij mezelf: ‘Ha! broek, jasje en blouse, nu weet ik van waar ge komt! Van den Blauwen dus! En nu weet ik, Bertha, waarvoor uw opsmuk dient!’ Maar ik geloof er plots niets van. Dat Bertha zich geven zou aan den akeligste aller venten, zij die steeds beweerde mij te hebben genomen om mijn knapheid, onzin! Toch, in plaats van den volgenden morgen naar het doplokaal te gaan, bespied ik, door het gordijn van een schuin over mijn huis gelegen herberg, waar ik langs achter binnensloop, mijn deur.

Antoine stapt op naar school met zijn boekentaschje onder den arm. Firmin zet zich op den stoep in de warme Aprilzon en verdiept zich in het naarstig open en toe vouwen van een oude krant. Te negen uur juist buigt den Blauwen om den hoek van de straat. Haastig schuift hij

over het trottoir, ontzettend lang en mager in een spannend chocoladebruin jasje, een bolhoed van grijze vilt scheef op één oor. Zijn stompje okergele moustache heeft hij afgeschoren, waarschijnlijk om er jonger uit te zien. Met zijn witte, gemsleeren handschoenen tegen zijn buik, glipt hij in mijn huis waarvan de deur achter den rug van Firmin, die van zijn krantenvouwen niet opgezien heeft, als automatisch dichtdraait.

‘Zoo..., zoo...,’ zeg ik bij mezelf, ‘nu is het tóch waar...! Eerst hebben ze mij mijn werk afgepakt, en mijn bestaan, en nu mijn vrouw...’

Ik meen met mijn hoofd tegen het plafond te springen. Maar ik bewaar mijn kalmte.

Het is eenvoudig: Bertha verkoopt zich om haar kinderen tegen honger te vrijwaren. Wellicht ook, om ze tegen mij te beschermen: ze geraakt over haar schrik voor mij niet heen, maar hoopt, door het vertoon van armoede voor mijn oog te milderen, mijn zenuwen te bedaren. De zenuwen, die ik niet meer heb!

Zij verkoopt zich uit pure goedheid...

En waarom zou ik haar dwarsboomen? Bestaat haar grootste geluk niet dáárin, mij en de kinderen behoorlijk te eten te kunnen geven? Tegenover dit geluk, zinkt haar weerzin voor den Blauwen stellig in het niet. Dus mijn oogen dicht. Haar zelfs niet laten vermoeden, dat ik van haar ontrouw op de hoogte ben.

Ik verlaat mijn kijkpost en wandel tot 's middags. Thuisgekomen vind ik een stuk rundvleesch op tafel groot als een hollandsche kaas. Zóó goed is Bertha, dat ze zich met brio verraadt door overtolligheid. Ze werpt een schuinen, onderzoekenden blik op mij, doch als ze mij en de kinderen smakelijk en veel smullen ziet, zooals in den goeien tijd toen het geen bedrijfscrisis was, straalt haar gelaat alsof ze het paradijs aanschouwde.

Ik krijg een nieuwe pet, een nieuw paar schoenen en elken dag stipt twee francs voor cigaretten. Ik ga opnieuw naar de cinema, fluit en zing soms om Bertha in te prenten dat niets mij stof tot achterdocht geeft en zij volstrekt

ophouden mag met mij te vreezen. En tot mijn voldoening wijken schaamte en verwardheid van lieverlede uit haar blik. Ook sluit ze de gasmeter niet meer af noch grendelt ze de kamerdeur.

De dagen en weken volgen elkaar snel op, als gevleugeld. Haast een jaar verstreek sinds de armoede uit mijn huis verdreven werd. Bertha is dikker dan ooit; eerstdaags zwelt ze uit haar kleeren. Nadat de straat, maanden lang, over haar verhouding tot den Blauwen openlijk schandaal heeft gekletst, moet ze thans ervan bewust zijn, dat ik van haar handelingen op de hoogte ben. En vermits er geen schijn van verzet van mijnentwege is losgekomen, bezit ze stellig de vrede welke ik haar toewensch.

Overigens doe ik als echtgenoot mijn best, haar in de mate van het mogelijke de belangstelling te schenken waar ze recht op heeft.

De politiek laat ik voor de liefhebbers. Zij dient tot niets, tenzij om eenige gelukzoekers aan profijtige baantjes te helpen en den werkman het hoofd op hol te jagen met de voorspiegeling van allerlei onbereikbare zaken. Overigens is het mijn overtuiging, dat het gouden beest langer op zijn pooten zal staan dan alle proletariërs samen.

Arthur Blaise heeft dat zoo fijn begrepen als ik: hij óók gaf de politiek een voet. Tegenwoordig speelt hij bekeerling en apostel van een evangelische sekte; naar het schijnt wordt hij er deugdelijk de duimen van gesmeerd. Aan de hoeken der straten en pleinen houdt hij preeken en zingt psalmen begeleid door een ronkenden harmonium. Om van te gieren! Vooral zijn knipoogjes naar zijn vrienden en kennissen zijn kostelijk. Nee, zoo dom als de klep van zijn pet staat is hij tenslotte toch niet. 's Avonds zit hij op het terras van een of ander voornaam café groote pinten te drinken. Want het snoeven leert hij ondertusschen niet af: daarvoor zou hij geen Arthur Blaise meer moeten zijn en geen Brusselaar.

Voor mijn schoonbroer, den teller, die uit politieke verblindheid verleden week in een fascistisch relletje de paarden der gendarmen op zijn borst liet trappelen, kan ik

slechts mijn schouders ophalen. In het hospitaal, waar hij met een bloedende long ligt, bracht ik hem gisteren een tros druiven. Toen ik, met het oog op zijn jeugd, hem zegde dat bij later wel wijzer zou worden, perste hij de lippen op elkaar en antwoordde: ‘Tot ter dood! Tot ter dood!’ Ik zal hem stilletjes met rust laten.

Nu heb ik nog slechts één wensch: dat Bertha den Blauwen goed moge blijven vasthouden.

Wanneer de lente over het land vaart, koop ik een schepnet en een hengelroede. Elken dag, zoodra mijn dopkaart afgestempeld is, trek ik naar de rivier, het liefst ver weg den buiten in, tot waar ik de schoorsteenen en boortorens van mijnen en fabrieken niet zie. In het hooge, zachte, welriekende gras vlij ik mij neer en vang snoeken en karpers, heel groote soms: van drie en vier kilo en méér. Gebakken in boter en gegeten met gepofte aardappelen smaken ze heerlijk. Bertha en de kinderen smullen er van dat het vet van hun kin afdruipt.

Soms, als de westerwind het verwijderde geklingel der mijnbellen tot mij voert, gaat mijn gedachte medelijdend naar de arme stakkers in de diepe donkere schachten. Slaven zij daar niet in een hitte van niet zelden boven de veertig graden voor een karig loon? Worden zij niet door de opzichters als beesten opgejaagd en aangeschreeuwd? Het leven is eigenlijk veel eenvoudiger. Zie eens, hoe welletjes ik het heb in zalig nietsdoen. Een vrij en onafhankelijk man ben ik. Ik denk er niet aan ooit nog naar de mijn terug te keeren.

Ik strek me in het gras uit zoo lang als ik ben, laat de zon mijn gelaat streelen, luister naar het zachte geruisch der populieren boven mijn hoofd en naar het klare gekabbel der rivier voor mijn voeten. Tot ik met deze zoete muziek in mijn ooren wegdommel in een vredigen, droomloozen slaap.

De zoogenaamde bedrijfscrisis mag voor mij nog lang duren...

MARCEL MATTHIJS

De Keerzijde

Over keerzijdetjes en tutti quanti

De reacties van de lezers op de *Keerzijdetjes* zijn veelvuldig en typisch. Zij hebben mij zoodanig geamuseerd, dat ik mijn amusement heb willen begrijpen en tot classificaties ben overgegaan. Ik stelde mij ook de vraag of zij noodig en nuttig zijn? Zeker, zij zouden hun verrechtvaardiging kunnen vinden louter en alleen in het amusement. Maar voor een heeleboel goede geesten, in den zin van het Fransche ‘esprits’, kleeft er aan elk amusement iets minderwaardigs en beteekent amusement hetzelfde als gebrek aan ernst. Een systematisch onderzoek kan mij en mijn vrienden overtuigen van mijn ernst.

In de categorie van de lezers doet het geval A.... zich enkelvoudig voor. A.... slaat *Forum* open en hij beleeft vreugde aan wat hij noemt ‘het uitdeelen van moreele muilperen’. Bovenal interesseert hem de sport. Sportief weet hij goed geplaatste patsen te waardeeren. Maar sport en sportief zijn hier geen volmaakt gekozen woorden. Het wederwoord op de keerzijde blijft soms uit of verschijnt niet in *Forum*. Het debat verloopt dan op afstand en A.... volgt het niet van nabij. Hij beschouwt de *Keerzijdetjes* als de meppen, die destijds op vastenavond met gespannen varkensblazen werden toegebracht. Een klap op een plechtig hoofd, op een gekken hoed. Raak: het zit er op. A.... is tevreden. Voor het slachtoffer heeft hij medelijden noch minachting. Alleen de klap was zijn genot.

M.... is niet zoo zuiver en argeloos. Of liever, hij is zuiver en argeloos in zijn haat voor al wat krom en mismaakt is in deze en de litteraire wereld. Hij vindt de opstoppers, die geen pijn doen, flauw. Alle vuistwerk is te zacht als het niet in een knock-out eindigt. Het uittellen is zijn grootste geluk. Hij verzamelt uitgeslagenen. Geef hem proza om te haten. Er brandt een ontzaglijke idealistische haat in hem. Hij leeft om de wereld te zuiveren, met het vuur desnoods.

Johan de Maegt is zijn tegenvoeter. *Forum* bestaat. Dus moogt ge 't niet vernietigen. Maar er staan brutale Keerzijden in, of bladzijden van dien aard. Hij wankelt eenige malen rond zijn schrijftafel. Zijn linkerhand ligt op zijn hart uit korenbrood. Het duizelt hem en hij hoort ergens His Master's Voice: Zwijg als ge niet bewonderen kunt, en, valt er niets te zeggen, dan kunt ge nog altijd loven. Critiek moet opbouwend zijn, fluistert hij gevoelig voor zich.

Daaarom schrijft hij in het blad, waarin hij overigens met waarlijk nooit uitgeputten ijver voor de letterkunde actief is, een opbouwende opgave van den inhoud van *Forum*. Dat opbouwen komt dan neer op het wegbreken van de Keerzijdetjes en een artikel als ‘Eindelijk More Brains’, vermoedelijk naar den journalistieken stelregel dat

‘de stukken worden terzijde gelegd waarin *derden* worden aangevallen.’ Er was een tijd, dat Joh. de Maegt, wrevelig maar voorzichtig, een ‘Foei!’ neerschreef voor zulk onconformistisch proza. Joh. de Maegt houdt niet van stof en strijd en zeker niet van het stof van den strijd, ook niet van een speldeprikje in de luchtballonnetjes van onze litteraire dwaasheden. *Forum* verdient dan ook geen woord commentaar meer en Joh. de Maegt kan het commentaar des te breeder uitmeten aan de *Vlaamsche Gids*, die de lezers naar de rust der kerkhoven en de schrijvers langs het achterdeurtje der politiek in de Koninklijke Vlaamsche Academie leidt. De motieven van dien goeden de Maegt zijn nochtans zuiver. Zij zijn te zoeken in een edel en teeder hart, waarvoor alles heilig is: de saamhoorigheid onder de Vlamingen, de goedheid, de eerbied voor den eerbied, de nationale en de partij-instellingen, de hekeling van wat gek en verdraaid is, - dit laatste echter op voorwaarde dat de tijd er is overheen gegaan met een glanzende patine. Dranken als in de Keerzijde en Eindelijk more brains worden geschonken maken hem dronken van een soort kribbigheid en droefenis. En als hij nuchter wordt verlangt hij weer zijn zuiver water.

Lode Monteyne reageert op dezelfde wijze als Johan de Maegt, hij schrapt een stuk als Eindelijk more brains uit den inhoud van *Forum*, zij het ook om andere redenen. De erkentelijkheid is een deugd: Lode Monteyne is tot briefwisselend lid van de Koninklijke Vlaamsche benoemd. Als romanschrijver, zeggen de eenen. Als tooneelcriticus, beweren de anderen. Twijfel in deze kan van critisch doorzicht getuigen. Maar er kan geen twijfel bestaan over het feit, dat de Academie den liberaal heeft tot zich genomen, wat bij de evenredige verdeeling der zetels in deze parlementaire Academie een normaal verschijnsel is. Waarom ook zouden overtuiging en schrijverschap als los van elkaar worden beschouwd?.... Het eigenaardig feit doet zich thans voor, dat het nieuw academielid zijn liberalisme op zak steekt, zoodra een oneerbiedig woord geschreven wordt over de eerbare instelling, die nochtans langer zal bestaan dan *Forum*. Er zijn schrijvers, die aan de Academie iets van hun eigen glans verkenen. Anderen zijn er als de kippen bij om den glans te beschutten, die onder de partijen wordt verdeeld. Waaruit blijkt dat zijde en keerzijde niet alleen in *Forum* in eere zijn.

Ernest Claes ziet de Keerzijde in het rood, met stierenoogen dan nog wel, omdat er in te lezen heeft gestaan, dat de intellectueele betrekkingen tusschen zijn vrouw en hem voortreffelijk zijn. Hij vindt het behoorlijk en normaal, dat zijn vrouw zijn eigen lof schrijft en klappen aan de auteurs uitdeelt, die niet allemaal, bij de bij ons bestaande monogamie, haar man kunnen zijn. Uilenspiegel lachte om wat krom en scheef was. Ernest Claes schreef een filmscenario: Uilenspiegel leeft nog. Men zou aan het voortleven van

Uilenspiegel nochtans twijfelen, als men de reactie van Ernest op een vriendelijk Keerzijdetje gadeslaat.
Maar mijn geval, misschien wel ons geval, schrijvers van Keerzijdetjes? o Zelfspot, sta mij bij, en laat ik een openbare biecht voorbereiden.

M.R.

Radio en cultuur

Men heeft enkele jaren lang de talrijke burleske grappen die de officieele radio in Vlaanderen ten koste van de cultuur en soms zelfs van het gewone gezond verstand uithaalde, met een zeker vermaak kunnen nagaan. Men was bereid tot ‘welwillend onderzoek’ omdat het hier ging om een staatsinstelling waarbij de fantasie haar rechten verliest en men was feitelijk al heel tevreden dat de staatsradio niet uitsluitend gebruikt werd tot het uitzenden van de Brabantsche (la Brabançonne) of tot het voorlezen van den Moniteur Belge.

Gaandeweg heeft die houding zich gewijzigd. Er zijn nu ook al jaren over heen en men stelt vast dat het N.I.R., dat een cultuur factor zou moeten zijn, weinig méér is dan een instituut ter consacratie van den meest zelfvoldanen vorm der mediocriteit. Niet alleen lijdt het aan al de congenitale kwalen van zijn soort maar het is er blijkbaar op uit om aan zijn luisteraars een mooi staalboek te geven van de meest diverse uitingen der Vlaamsche kleinheid. Afgezien zelfs van de gebreken van het programma, stelt men vast dat speakers die zich bevrijd hebben van het dialect hoogst zeldzaam zijn en dat geen enkel van die heeren ook maar een ons charme in zijn stem heeft.

De wet van het getal inspireert duidelijk de radiopolitiek die sedert jaren onverschrokken wordt gevolgd door menschen van goeden wil maar van beperkte geestelijke middelen. Zij zijn roerend blij als ze op verzoek een groot aantal gelukwenschen ontvangen voor de uitzending van een of anderen zesdagenkoers, voor een luidruchtige zgn. reportage in een blikslagerij, op het neerhof enz. Zelden echter geven zij zich bloot op het gebied der theorie. Hun vroolijk empirisme is daarmee niet gediend en hoe gemakkelijk is het niet het verwijt der mediocriteit af te weren met de vermelding van de drie vier beschaafde en interessante chroniqueurs die het N.I.R. tot hiertoe heeft geduld.

Moet er een aanstelling gebeuren dan kiest men niet die menschen die op een of ander gebied van den geest reeds wat hebben gepresteerd; men past de strikte rechtvaardigheid toe: nr. 1 is socialist, nr. 2 is liberaal, nr. 3 is katholiek. Al het overige is bijzaak. In de maand Januari weet partij 1 dat de benoeming van Maart aan partij 2 toekomt en partij 2 weet dat partij 1 op voorhand accoord gaat met haar voorstel. Het is er een gemoedelijk onderonsje.

De fout ligt in de constructie en bij de heeren die belast zijn met het vertegenwoordigen van de partijen. Men is dan ook dankbaar wanneer een onafhankelijk mensch het probleem eens wil aanpakken op principieele manier. Dat doet J.G.R. van Dyck ir. in een boek dat nogal vaag heet ‘Cultuurproblemen van onzen tijd’. Het is geschreven met een jovialiteit en op sommige plaatsen met een dapperheid, die sympathiek stemt maar het toont ook op menige plaats tot welk een angstwekkende mentaliteit men door de ontstentenis van werkelijke intellectueele inmenging in radiomiddens gekomen is.

Er wordt in dit boek koudweg gesproken van ‘de omroep verplicht’, en de schrijver ontsnapt niet aan de bekoring de radio te beschouwen als het voornaamste kultuurmiddel van dezen tijd. Het meest de aandacht verdient zijn stelling tegenover de literatuur. Het komt mij voor dat zij vrij getrouw de algemeene opinie weergeeft van de radioheeren.

‘Wat de Vlaming geert: is de rein-natuurlijke uitdrukking van een Gezelle, of de sappig-humoristische taal van een Felix Timmermans, bij momenten zelfs overstroomende tot een fatsoenlijke Breugheliaansche luidruchtigheid.’

Voorop gesteld natuurlijk dat men den Vlaming geven moet wat hij geert. Maar de Vlaming geert blijkbaar nog veel meer de uitslagen van den fietskoers voor beginnelingen te Zwevezele, dan Gezelle en voortgaande op dezen tekst geert hij alles behalve algemeen Nederlandsch, wat hij dan ook zelden krijgt.

‘Literatuur is iets zeer schoons, nuttigs en noodwendigs. Maar literatuur hoort in de boeken thuis en is daardoor bestemd om gelezen te worden.’ Als men de prestaties der zestig declamators aanhoort die het N.I.R. op ‘dicht en ondicht’ van de Nederlandsche schrijvers loslaat, dan is men geneigd een dergelijke uiting toe te juichen maar langs een achterpoortje geraakt de literatuur toch weer binnen. ‘Vandaar de noodzakelijkheid den luisteraar zelf van voor de microfoon en langs de radiopers om, aan te zetten zich aan dit nieuwe litteraire genre te wagen en aldus een nieuwe microfoonstijl te doen ontstaan, en waarom zou ook geen speciale soort van radio-verzen aldus kunnen ontstaan, waarvan de levendige woordenbeelden en de gloedvolle gang en rythme door de luisteraars zouden worden gesmaakt. Maar dan natuurlijk valt daarbij te bedenken dat het onderwerp geen dichterlijk klaaglied worde, maar weer een opwekking tot “meer optimisme”.’

Tot hiertoe kon men de Vlaamsche schrijvers, zelfs na veel pramen er slechts in zeldzame gevallen toe brengen luisterspelen te schrijven. Misschien heeft het verzoek tot het fabriceeren van radioverzen meer succes. Pessimisten gelieven zich te onthouden. Er zijn nog mooie dagen in 't zicht voor Willem Gyssels.

De bron van deze wijsheid is een heer Jean des Vignes die het zoo

mooi in het Fransch heeft gezegd dat Van Dyck enkel kan herhalen: ‘C'est dire qu'un genre littéraire nouveau va naître. Ce sera une littérature rapide, “électrique”, si j'ose dire, qui tiendra grand compte des sons... et surtout de ce besoin maniaque qu'ont tous les sansfilistes de tourner les cadrans de leur appareil toutes les cinq minutes.’

Het wordt tijd dat de radiobarbaren in hun ijver ietwat getemperd worden. Het verschijnen van dit dogmatische tractaat kan een gelegenheid zijn om de verhouding tusschen werkelijke cultuur en radiobarbarisme eens uit te vechten.

M.G.

Nederland

De scheepsarts [1)]

De ‘Concheta’ had bij zijn afvaart uit Cuba ook een scheepsarts aan boord genomen. De waarde van de lading uit Afrika vereischte de voorzorgen, die eenigszins mogelijk waren.

Dokter Daniels was op het schip gekomen met de toenmalige nog vrij primitieve medische uitrusting van instrumenten, stetescoop, thermometer, apotheek. Het was een zwijgzame man met een klein gezicht met een puntbaardje, zijn bakkebaardjes stonden als wol opzij van zijn ooren uit. Hij droeg een bril; wanneer hij iemand aankeek, kneep hij daarbij het linkeroog stijf dicht, waardoor het andere oog bijna uitpuilde, en het geluidlooze lachje om zijn mond, als een rictus, gaf hem op het eerste gezicht een domwreedaardige uitdrukking. Hij zag er onooglijk uit in een kale lange gekleede jas, over zijn onzindelijke handen hingen de vuile manchetten van zijn hemd en een zwarte das hield stijf de groezelige, van zweet slapgeworden vadermoorders overeind. Op zijn hoofd droeg hij een oude zeemanshoed van stroo, met gebroken randen. Deze zonderlinge figuur was de dokter aan boord.

Voor een dokter, die droomt van een vaste praktijk, aanzien en veel geld kon dokter Daniels een in zijn carrière mislukt man heeten. Zijn zwerflust had hem nergens doen aarden, hij had eenige tijd op het vasteland gepraktizeerd, Hollander van geboorte had hij enkele jaren te Paramaribo verblijf gehouden, maar hij was geen man geweest, die het verstond zich geliefd te maken bij de stedelingen; hoewel hij, als vele medici van dien tijd, een goede ‘kijk’ bezat, behandelde hij zijn patiënten zoo nonchalant en verstrooid, dat zijn practijk weldra verliep en geldgebrek hem noopte niet kieskeurig te wezen; en eenmaal een baantje als scheepsarts aanvaard hebbend was hij, steeds dieper afdalend, nu voor grof geld op een slavenhaler gekomen.

Doordat hij te Paramaribo ook een enkele maal bij de

1) Fragment uit de roman *300 Negerslaven*.

familie de Leon te gast was geweest - William de Leon schatte de menschen niet naar hun uiterlijk - meende hij James te herkennen toen hij op het schip aan hem werd voorgesteld. Aarzelend had hij gevraagd bij de begroeting: ‘James de Leon?’, doch de ander deed alsof hij hem niet hoorde, het was duidelijk, dat hier aan boord slechts een James Canning bestond, en dokter Daniels was er de man niet naar zich ongewenscht in te dringen bij anderen. Maar hij twijfelde er niet lang aan, dat deze James Canning dezelfde was als de jongeling, die hij in het huis van den planter de Leon had ontmoet. Hij liet deze bekendheid echter door niets meer blijken, wat hem gemakkelijk genoeg viel, omdat hij van nature een weinig gezellig man was, die wel soms met de anderen in een kajuit een glas rum meedronk, maar zelfs dan nog weinig zei. Bij de heenvaart installeerde hij zich bijna voortdurend in zijn hut, wanneer hij niet voor zijn dagelijksche rondgang of voor een ziektegeval geroepen werd. Hij had een stapeltje boeken mee aan boord genomen en op een keer vond de kapitein, bij hem binnen komend, zijn scheepsarts met een kinderlijk genoegen lezend in een boek over zeeroovers en de platen bekijkend, waarop een piraat bezig was een koopman door midden te hakken, terwijl een predikant uit de mond van een kanon stak, dat men bezig was af te schieten. Dit lezen begeleidde hij met zijn rictus-lachje, onderwijl zijn achterhoofd krabbend met de steel van zijn pijp. Maar omdat dokter Daniels, mocht hij al een zonderling wezen, bij voorkomende gelegenheden bewees, dat hij zijn werk verstond, wist van inenten en van opiaten, van ‘koppen zetten’ en aderlaten en hoe men een ontsteking wiesch met goulardwater en in zijn kleine apotheek voor alles wat had, viel men hem niet lastig met vragen over wat hij in zijn vrije tijd deed.

Soms ook kon hij des nachts uit zijn hut komen, gebogen, met de handen in de zakken, en stond hij opeens omhoog naar de sterren te staren. Op het herkennen der sterrebeelden liet hij zich voorstaan en ook naar de zee keek hij vaak, hoewel er daar des nachts niets te zien was. Kalm

een pijp rookend stond hij naast den man, die op het dek de wacht hield, gromde iets onverstaanbaars als deze een gesprek met hem wilde beginnen, zoodat de ander spoedig genoeg zweeg en zijn rondgang over het schip voortzette.

Zoo leefde dokter Daniels aan boord van de ‘Concheta’ een eigen leventje, zonder veel belangstelling voor de menschen om hem heen en waarin men hem liet begaan, omdat er verder niets op hem aan te merken viel.

Ook bij de aankomst in Afrika had hij zijn vreemde gedragingen niet afgelegd. Hij had wat tusschen de negerhutten rondgeschuifeld, met een professorale bijziendheid de dingen bekijkend, die hij in handen kreeg, een kaurieschelparmband, een negerdolk, een stuk olifantshuid en ze in zijn zakken laten verdwijnen; geen mensch begreep wat hij er mee aan wilde vangen en vooral niet zijn voorliefde voor een monsterlijk houten afgodsbeeldje met borsten als kanonnen, dat hij voor een belachelijk bedrag, een goudstuk, van een der Arabische handelaars had afgekocht en dat hij vaak lange tijd zat aan te staren met zijn ééne puilende oog, zijn bril op zijn voorhoofd geschoven. Maar dit alles behoorde nu eenmaal tot zijn eenzelvige genoegens en niemand merkte er verder iets van.

Dokter Daniels leek echter een ander mensch geworden, toen de zwarten aan boord kwamen.

Hij had lange tijd die nacht de fantastische menschenwaar aangekeken, die bij het spaarzame licht van afgedekte lantaarns uit de cano's werd geheschen, hij zag een mengelmoes van wonderlijke typen, varieerend van pikzwart tot bronskleurig: Yaribanegers en Kroenegers, mannen, vrouwen, kinderen, doch alle met dezelfde verschrikte gezichten, de angstoogen van dieren, lichamen met een feroce kracht, nu tot machteloosheid geboeid. Hij ging daarop naar zijn hut, maar het rumoer op het schip hield hem de gansche verdere nacht slapeloos.

Zijn eerste voorzorg gold het inenten. Dit geschiedde niet zonder verzet, vreesachtig kromden de lichamen zich, drongen zich op elkaar, als angstige dieren keken de zwar-

ten naar zijn pincet als was het een moordwerktuig, een meisje verweerde zich vertwijfeld tot het laatste toe, hoewel haar handen gebonden waren. Hij liet vragen wat de zwarten zeiden, een tolk bracht het hem lachend over: of de blanken menscheneters waren, en wat er met hen ging gebeuren als ze over het groote water waren gebracht? Hij stoorde zich niet aan de verwondering der anderen over zijn ongewone belangstelling, hij wilde alles weten, met nieuwsgierige oogen ging hij rond onder de slavenbevolking van het schip. Hij bekeek hun raskenmerken, constateerde bij den een het ras Peuhl, vond bij een ander de Hammitische schedelvorm van den Haussa terug; hij liet zich een neger brengen, die over het geheele lichaam wonderlijk was getatoueerd, met bulten in het vel, zoodat het wel huiduitslag leek, en, niet zonder verbazing, constateerde hij bij een zwangere vrouw, dat zij gebroken Engelsch kon spreken. Wat hij vermoedde bevestigde zij: ze was eenvoudig ‘gestolen’, vlak bij de kust, zij werkte vroeger op een der velden, zij kende de handelaren, zij wist dat zelfs de vrije negers niet veilig waren als er een slavenschip op de kust verscheen, maar het werk moest gedaan worden en op een avond, onderweg naar huis, was zij overvallen; daar zij niet hard loopen kon, omdat zij zooals de Engelschen dat zeggen ‘big with child’ was, hadden zij haar gevangen en als slavin verkocht. Deze methode was ongetwijfeld goedkooper dan de leveranties van Ashanti, de negerkoningen vroegen tegenwoordig een aardig prijsje en de tusschenhandelaren gingen er dan ook vaak zelf op uit en joegen op de zwarten met groote honden.

Na zulke ondervragingen brandde er in de hut van Dokter Daniels des nachts lange tijd nog licht. Spoedig genoeg had de kapitein het uitgevonden: dat dokter Daniels schreef. Hij zag het niet graag, al het geschrevene kon een bewijs zijn tegen het schip. Maar Daniels stelde hem gerust, hij maakte slechts aanteekeningen over tropische ziekten, die men in de wetenschappelijke wereld nog niet kende. Dat hij schreef aan iets, dat later wellicht een heel ethnologisch werk kon gaan worden, verzweeg hij.

De kapitein haalde de schouders op. Het was van dezen raren dokter te verwachten, dat hij ook nog een wetenschappelijk man zou wezen.

Dokter Daniels was echter niet alleen een wetenschappelijk man: hoe meer hij met de negers, die aan zijn zorgen waren toevertrouwd, in aanraking kwam hoe meer wat bij hem aanvankelijk louter weetgierigheid was geweest overging in een andere aandoening van menschelijkheid: hij kreeg in zijn hart te doen met de slavenbevolking van het schip. Het waren ook menschen, het was gek, dat niemand ooit over deze zwarten dacht als over menschen. De mannen, de vrouwen, de kinderen, vooral de kinderen, zij hadden oogen als menschen, mooie amandelvormige oogen vaak, wat scheef boven de breede uitstekende jukbeenderen, maar met een teedere melancholie als van menschen, die aan hartzeer lijden. Deze gevangenen leden, op elkaar gepropt in een veel te nauwe ruimte, te zelden gelucht, aan kettingen, bij 40, 50 tegelijk aan één ketting. (Hij had gevraagd of het dan noodig was deze negers de gansche dag in de boeien te houden. Ja, luidde het antwoord, als zij de kans schoon zien om los te komen, springen zij over boord, liever verkiezen zij de dood in het water.) Zij sliepen geheel naakt op de plankenvloer, maar dat was een gezondheidsmaatregel, het negerlichaam was door vrije uitwaseming het best beschermd tegen ziekte. Hij staarde vaak met bewondering hun prachtige breede of slanke gestalten van zwarte athleten aan, wanneer zij op het bovendek werden gebracht om onder toezicht van een paar Kroenegers, de intelligentste onder hen, die per groep als opzichter over de anderen waren aangesteld en de onderscheiding genoten van een pijp tabak, te eten uit de groote tinnen bakken, hij keek toe hoe zij met twee vingers de rijst opnamen en in hun mond stopten, met aapachtige bewegingen. Maar sommigen wilden niet eten, ook niet als men ze met de zweep sloeg. Daniels moest dan onderzoeken of zij werkelijk ziek waren of alleen maar onwillig.

Niet zonder een nijdige grimlach had dokter Daniels gehoorzaamd aan het bevel van den kapitein, inspectie te

houden over de jonge slavinnen en de gezondste bovendeks te brengen, de knapste waren dan na keuze voor de matrozen. Hygiëne noemde de kapitein dat, het was ook voor de orde en de kalmte aan boord gewenscht, het voorkwam de pogingen tot gewelddadige toeëigening.

Hoewel hij geen bijzonder gevoel voor vrouwen had - bij de blanke dames was hij er om berucht, dat hij geen manieren bezat en haar als zij zijn patiënten waren in zijn ruw dokterscynisme de indiscreetste vragen deed - verzette hij zich er innerlijk tegen, dat deze jonge zwarten, halve kinderen, aan de ruwe lieden, die over haar zouden beschikken, werden uitgeleverd, en niet zonder een malicieus lachje had hij een aardig zwart meisje beneden weten te houden door haar ziek te verklaren -.

Want voor ziekten bleken deze schepelingen inderdaad als de dood. Er zat in deze Ieren, als kersversch geïmporteerde Noordelingen, een soort bijgeloof, dat de Afrikaan een haard was van de vreemdste en angstwekkendste besmettelijke ziekten. Men had hen verhalen gedaan hoe een ziekte aan boord van een vaartuig met slaven niet alleen de negers, maar ook de blanken kon decimeeren, zij hadden gehoord van de boorworm, die zich door de poriën van de huid in het lichaam drong en dit nimmer meer verliet en van de elefantiasis, die de ledematen tot monsterlijke vleeschbulten misvormde. Daarom, iedere intieme aanraking met een zwarte was aanleiding tot de uiterste voorzichtigheid.

Maar welke voorzorgen men ook neemt, onzichtbaar sluipt een ziekte mee aan boord en barst uit, onverwacht en verschrikkelijk.

CONSTANT VAN WESSEM

Gedragslijn

Ons voegt een adieu waar een bescheiden
Maanlicht in meedoet zonder ironie.
Laat de laatste woorden ongesproken;
Laten we niet zinspelen op 't scheiden.
Doe alsof je oogen zijn geloken
Als ik steelsgewijze naar je zie.

Zonder pathos gaan wij uit elkander
Waar het tuinpad eindigt in het gras.
Glimlach luchtig, tegen beter weten....
Spoedig vinden we elk wel weer een ander.
Doe alsof je nu al bent vergeten
Hoe dit alles bitter ernstig was.

Eens, na jaren, zien we elkander weder
En gaan groetend aan elkaar voorbij.
Maar dit afscheid leeft dan nog in droomen:
't Leek banaal, 't was zoo verzwegen teeder.
Doe alsof je wist dat dit moest komen....
Ga nu, snel, want anders spreken wij.

VICTOR E. VAN VRIESLAND

Gamma

Wit als zwanendons, ijle ijzelwind,
Als schuim van de zee, als een gletscher-val.
Blauw de kou van het interstellair heelal,
Getemperd staal, Oceaangolven-tint,

Een aswenteling die op sterven zint.
Geel als vruchten en bloemen in bladerhal,
Als ringen van wespen, als solfer, als gal,
Denkbeeldige grens waar waanzin begint.

Rood: rijpe kersen, vloeiend bloed,
Handeling, prikkeling, roofdiermuil,
Zon achter mist, en vlammengloed.
Zwarte rattenpest, rouw, en smartgehuil,
Aasvliegen op lijken, der mijnen schacht,
En de schuwe schaduwen van de nacht.

P. VERHOOG

Blocnote klein Formaat

Parijs, Jan. '34. (Gedurende de Stavisky-affaire.)

Ik moest idealen hebben. Nieuwe, niet verouderde. Mij weggeven. Waaraan? Ik zou misschien moeten voelen dat koncentratiekampen volstrekt onvermijdelik zijn geworden, dat..., dat..., en ik voel alleen tegen mij opdringen de smeerlapperij van alle kanten. Krisisgevoel, krisisontwaken, val uit het burgerlike ledikant. En bovendien, smeerlapperij is een moreel begrip, vallend buiten alle techniese realiteiten.

Ruzie haast met G. over de post van W. bij de krant. De toneeldirekteur die opbelt, die dreigt met intrekken van advertenties wanneer zijn stukken niet beter besproken worden. W. meent dat hij niet méér water in zijn wijn kan doen, G. gelooft dat dit toch onvermijdelik zal zijn. G. is bevriend geweest met de toneeldirekteur in kwestie en meent dat *hij* hier misschien tussenbeiden had kunnen komen. Zijn eerste vraag is: - Waarom heeft W. hem dan ook niet dadelik opgezocht? - W. die toneelman? Wie *is* die man? - Ik barst uit, zeer onverstandig, en spreek van korruptie, omkoperij en ploertigheden. G. doet opeens of hij niets meer begrijpt; hij wil weten wat ‘korrupt’ betekent, wat ‘omgekocht’, en wat ‘ploertig’. Hij is van nature volstrekt niet zo wereldwijs, maar tegenover mijn wereldvreemdheid, zoals dat heet... Ik breng hem hulde voor zijn levenskennis, maar zeg dat ik onder ons die dingen toch nog zo noemen wil.

Maar ikzelf schreef aan W. over toneel: ‘Waarom zou je maar niet van alles zeggen dat het prachtig is? Je hebt immers geen werkelike voorkeuren? dat alleen zou erg zijn. Waarom, inderdaad, onaangenaamheden krijgen voor het hogere of lagere in dàt bedrijf?’ - Ik was wijs - levenswijs - toen ik dat schreef. Waarom zeg ik nu opeens tegen G., en al is het dan maar onder ons, dat elke toneeldirekteur die slagen wil een getrapte handelsploert moet zijn?

G. korrigeert dan ook met enig recht: - Waarom een

handels*ploert?* Een handels*man*. Ja, een man die toneel verkoopt *is* een handelsman. - Hij voegt eraan toe dat zijn vriend, of ex-vriend, zo sympatiek cynies is dat hij dat zelf altijd heeft beaamd.

Ik: - Zo cynies toch niet of hij laat, in de kritieken die hij betaalt of afdreigt, niet zeggen dat er sprake is van handelswaar, maar van kunst. - En ik eindig met G. uit te leggen waarom men géén water in zijn wijn, d.w.z. in zijn kritieken moet doen; ik spreek over de waarde van een erkende mening, over het erge van meningen die maar half betrouwbaar zijn. Men is ongezouten eerlik over de 'kleinen', op kosten van de 'kleinen', want dank zij *deze* eerlikheid heeft men de reputatie een eerlik man te zijn. En de 'machtigen' profiteren van deze reputatie, want over hen liegt men, en het publiek gelooft; de ondertekening is immers dezelfde.

Hoe naïef klinkt dit alles. De wereld *is* immers zo? G., hoofdschuddend naar mij kijkend, alsof hij (met de wereld) natuurlik gelijk heeft, krijgt wel erg gemakkelik spel. Als ik eraan terugdenk vraag ik mij alleen af of ik degene ben zonder idealen.

Tribune Libre du Film. - De eerste film van de Marx-brothers wordt voor de historiese blik van achteraf vertoond, met een praatje van Cocteau en debat na. Gide in de zaal; men mag alles verwachten van een zo parijse avond. Een kaal oud heertje met het gezicht van een cabotin, maar vriendelik, en veredeld door een onlangs doorgestane ziekte waarover hij met de abonnés praat, presideert. - Cocteau doet zijn gewone rolletje af: - Deze film zal haar eigen woord wel doen, want is *poëzie*. Vooral moet men opmerken de stomme broer Harpo, die een *dichter* is; hij is rossig in werkelikheid, op de film wordt dat wit. De Marx-brothers zijn de grootste clowns op de wereld, groter dan de Fratellini (om niet 'kloen' te zeggen zegt hij 'klâoen'). Zij hebben hier hun poëzie losge-

laten in het huis van een nogal konventionele dame, aan wie de vreselikste dingen overkomen, zoals gebeurt wanneer een dichter zijn fantazie in een huis brengt, d.w.z.... een katastrofe! - Hij loopt vlug weg; heeft een beetje charmant verlegen gedaan (J'ai le trac!), is wat ouder en forser geworden maar heeft nog altijd een jeugdige driehoekige kuif. Hij spreekt manneliker, direkter, minder precieus dan ik verwacht had. Er is in de film natuurlik ook '*la part de Dieu,* zoals Gide zegt'.

De film heeft een paar aardige momenten. Vier broers waarvan drie als clown optreden: de trouvailles van drie clowns voor een doorlopend geheel zijn vanzelf 'décousu'; dus spreekt men van surrealisme. De oudste broer - opgeplakte wenkbrauwen en snorren - ratelt een amerikaans af dat misschien geestig is, maar door niemand wordt verstaan. De broer Harpo is een nog betere clown, misschien een volmaakte. Maar het geheel wordt steeds langdradiger, verwarder ook; het publiek manifesteert, vooral tegen de lange praatscènes, als de oudste broer weer afloopt. Het is op een gegeven ogenblik of de spelers het lawaai in de zaal horen, alsof een ermee uit wil scheiden terwijl de andere zich flink houdt.

Licht op; Cocteau komt terug, zegt charmant dat de film is tegengevallen. Ze was lang, ja. Maar het publiek heeft daaraan meegewerkt (een film reageert, heus! op het publiek); de vorige keer was ze kort. Maar dat was vijf jaar geleden; sindsdien heeft men natuurlik vorderingen gemaakt; en ook zijn de Marxen te beroemd geworden, dat is ook niet goed. De eerste maal maakten ze samen gevouwen zwaantjes van papier, nu iedereen - vooral in Amerika - over hen spreekt, wordt zo'n papieren zwaantje er een van marmer. Enfin, het is belachelik er zo lang over te praten, hij is het met de zaal eens dat de film lang was, vooral de oudste broer was wel wat lang. Maar één ding: men had niet aan Harpo moeten raken. Hij bespot zichzelf trouwens; als men een clown bespot krijgt men altijd ongelijk, want daarna bespot hij zichzelf. En hij is een genie, een dichter. Hij is rossig, maar op de film lijkt

hij wit, zoals ik zoëven al zei. (Stem van boven: Dat hèb je al gezegd!) Hij is licht als een veertje - foett! - en Charley Chaplin heeft van hem gezegd dat hij een *wonder* is, en ook een andere grote persoonlikheid van de film, Bunuel. Als mannen als Chaplin en Bunuel zoiets zeggen, zijn de referenties toch goed. - Af.

Het debat is geopend: het zieke oude heertje klimt op het podium, glimlacht vriendelik tegen het publiek. Een heer wil graag iets weten van Cocteau: waarom hij deze 'gag' even goed scheen te vinden als die; hij vraagt het alleen maar om lering op te doen. Cocteau wordt gezocht maar blijkt verdwenen. Het oude heertje wendt zich tot een jonge man die Benjamin schijnt te heten: filmverslaggever of iets dergelijks, een erg mooie man met spaanse lokken en tochtlatten, met zijn overjas als een cape om de schouders, die naar voren komt en de film *analyseert*. Cocteau is een dichter en heeft erg goed gesproken, zo eenvoudig en eerlik, het kon niet beter, maar een dichter analyseert natuurlik niet. Dus doet hij het. De Marxen zijn clowns, geen filmakteurs! dat had de zaal vergeten... De film was wat lang, ondanks geniale stukken - maar als een pudding met een paar krenten erin, een te grote pudding, tenslotte, met te weinig krenten... Toch moest men deze film dankbaar zijn voor de *elementen* die ze aan andere amerikaanse films had aangebracht; waarvan men later genoten had. - Iemand schreeuwt: - Bavard! - Het ziekelike oude heertje verstaat 'la barbe' en tapt, als een vondst ter plaatse, een heel oud mopje van: 'auriezvous le rasoir?' De heer met tochtlatten zegt dat hij op het punt stond te konkluderen; konkludeert; verdwijnt weer onder het publiek.

Hierna, pedanter of vroliker, of rondweg idioter, allerlei specimina van andere sprekers. Een juffrouw die met een spits stemmetje zegt: - Ik vind alleen maar dat de mensen die gefloten hebben geen engels kennen. (Die zit!) - Een grappige heer onderstreept, onder veel applaus, - hier is het le clair génie latin dat spreekt, - dat hij niets *begrepen* heeft en dat hij, ook als hij lachte, altijd

graag wist waaròm hij gelachen had. Een jongmens met een gezicht vol adenoïde vegetaties stijgt heftig op het podium en breekt met zijn handen in zijn broekzakken een lans voor de amerikaanse film tegen de franse, en tegen het franse onbegrip. Op het laatst houdt hij zijn beide vuisten voor zich uit, zoals hij het misschien in het Parlement heeft zien doen; mensen in de zaal zeggen: - Deze raseur spreekt iedere keer! - en de raseur doet het inderdaad zo, alsof hij zich een kuur had opgelegd tegen plankenvrees. Een heer van boven zegt rondborstig: - Ik heb er niets van begrepen maar ik heb het toch gewaardeerd! - waarop het hele génie-latin-deel van de zaal, vooral onder de dames, kweelt en ginnegapt. Een ander, serieuzer, filmkundige (nog een verslaggever?) houdt dan een zwaar betoog over de betekenis van de humor in deze film, en verwijst naar zijn 'kollega' Benjamin, de eerste spreker. Hij heeft het over 'Tsjerli Tsjiplin', maar zijn termen bewijzen dat hij een gekultiveerde geest is, op filmgebied zeker, dus waarom ook niet daarbuiten? Men maakt zich op om na deze laatste les weg te gaan, als het woord gevraagd wordt voor 'une femme'. Voor een vrouw gaat men weer zitten; komt op het podium een Amerikaanse die zich eerst laat exkuseren omdat zij slecht frans spreekt, om dan door een voorzichtig maar korrekt frans te schitteren. De inhoud is ditmaal meer lief bedoeld dan gewichtig, blijkbaar heeft zij het als haar plicht gevoeld al die weinig-begrijpende Fransen te *helpen* begrijpen wat het amerikaanse bargoens nog verborg. De film dan, zegt zij, is bedoeld als een satyre tegen de nouveaux riches (als men het zo zeggen mag). Voorbeeld: die heer die bij het schilderij alleen maar op de prijs lette. De rest is te lang om te vertalen - (bevestigende uitroepen) - maar gaat van dezelfde grondgedachte uit.

Hierna gaat men de straat op, alsof men uit onverschillig welk lokaal uit de provincie kwam, afgebot door het gescherm als met bezems van deze nog geen kwart-intelligenties die zich hier komen voeden met de humbug van de filmkultuur zoals andere gaan naar christian-science-bij-

eenkomsten. Gevoel van vernedering omdat men altans in deze zelfde humbugtermen heeft moeten meedenken, omdat men rustig meegeademd heeft in deze sfeer van hulponderwijzers die elkaar zoeken te verpulveren met de laatstgegapte vakterm; want Brekebeen A. heeft al ‘meer begrepen’ dan Stumperd B. en Zielepoot C. *analyseert* zowaar de *syntese* van alle tegenstrijdige meningen, gekonfronteerd met de *winst op kunstgebied* door deze bizondere film - kultuurhistories gerangschikt, wel te verstaan - aangebracht.

Gesprek met V., nadat hij verteld had over erotiese films in Marseille: - Waarom ben je nooit op het idee gekomen erotiese verhalen in foto's uit te geven? Geen leuke onderschriften; zakelike, korte. Een serie van 24 bijv. voor een ‘novelle’, van 100 voor een ‘roman’. - De moeilikheid zou zijn om modellen te krijgen. Ze zouden je verraden of de politie zou ze al heel gauw vinden. - Tenzij je zou werken met getrukeerde foto's, waardoor je ook mooie gezichten zou kunnen zetten op mooie lichamen. - Ja, en dan zou je alle beroemdheden kunnen gebruiken: Mme Chantal en Mme ex-Duflos; en Mme Cécile Sorel voor de patronne...

Idee van extreme interviews, te houden met de voormannen van het praktiese leven. Punt van uitgang: wij zijn allemaal schavuiten en schavuiten onder elkaar, kom, vertel op! Als de geïnterviewde boos wordt, bekent hij zijn zwakheid en heeft vanzelf al ongelijk. Maar dit risiko moet men lopen, terwille van het boeiende interview.

Interviews dus waarin opgenomen: komplete botsingen met de ondervraagden, kontakt met de politierechter of met de trappen van het huis als de interviewer daaraf wordt gesmeten. Als hij voor een rijke krant werkt, zou de

interviewer zich kunnen laten vergezellen door een beroepsbokser als tweede (stille) man.

Maart '34. - Ik zeg bij mijzelf:

- Aangezien ik door de tijd ‘gedepasseerd’ lijk; aangezien ik niets voel voor politiek, voor de massa, voor het teater, en onverschillig heet voor allerlei uitingen van ‘kunst en leven’... wordt het geen tijd om maar alles op te sommen waar ik nog wèl voor voelen kan?

1. Het zitten in een prettig café, met niet veel meer dan een goed kop koffie, een goed kop tee. Men vindt weinig goede tee in Parijs, en lang niet zoveel prettige cafés als men zou kunnen denken: *Le Murat,* aan de Porte d'Auteuil, was voor mij een trouvaille.

2. Een eenvoudig restaurant; b.v. italiaanse keuken. Vooral niets overdadigs of dat voor kenners werd klaargemaakt.

3. Eenvoudige muziek: gramofoonplaten, straatorgel, straatliedjes, niet gezongen door speciale artiesten van het ‘aangrijpende’ genre. Een operette als *La Veuve Joyeuse* of een opera als *Les Contes d'Hoffmann,* als *Carmen* ook wel, walsen en operettes à la Johann Strauss, mits niet aangedikt door genialiteiten à la Reinhardt.

4. Gesprekken met vrienden die praten kunnen, die weten wat een gesprek zijn moet (het enige waardige tijdverdrijf van beschaafde lieden, volgens Baudelaire). Le ton de la confidence, de enige die mij niet verveelt, zei P.M. Nog beter haast: met een intelligente vrouw, maar hoe weinig komt die voor! Intelligentie is trouwens niet nodig; met een vrouw ‘die bestaat’, zoals Clara M. zegt, ‘die ziel heeft’ (Stendhal) - maar dan ziel zonder naar het mallotige toe te gaan, naar de hollandse halfzachtheid bijv. - Voor de sfeer, voor wat de ‘muziek van het gesprek is’ (Schnitzler). Met oude mensen praten kan daarom een bizondere bekoring hebben; als zij niet ‘gaga’ zijn.

5. Een boek dat men voor eigen plezier lezen kan, zon-

der het te moeten bespreken. Tot eigen voordeel, buiten alle kunstwegerij om.

6. Reizen, ook kleine reizen - mits met niet te veel verplichte wandelingen en onderzoeken in alle hoeken, en expedities naar alle verre punten. Als ik er eenmaal in gesleept ben, valt zo'n expeditie soms wel mee; maar voor mijn eigen plezier, nooit!

7. De Zondagmorgen in bed: ontbijten, zelfs eten in bed, lezen, schrijven in bed - brieven schrijven, vroeger een intens plezier en een onbedwingbare behoefte, nu sterk aan het afnemen, - een beetje liggen denken ertussendoor, wat tante Tine 'mediteren' noemde, zij die maanden lang in bed verblijf hield.

8. Om de zoveel tijd een film: om het verhaal ervan, dus politiefilms vooral; bijna nooit een teater, zelfs niet van het onpretentieuze soort. De 'kunst', in dit alles, alleen te verdragen in de mate waarin ze ongemerkt is.

Dat ik 'blasé' ben, moet voor sommigen die deze lijst nagaan blijken uit een gebrek aan eerzucht: men kan dit alles tenslotte krijgen, ook met bescheiden middelen. De afwezigheid van 'roes' ook, of, waar iets van 'roes' is, alleen een zachte. Het 'razende', 'ademloze', 'barbaarse' waarop men schijnt te moeten spelen - *me ne frego!* en in alle waarheid.

December. - P.M., voor wie de kwaadsprekerij een middel is om zelf nog te bestaan, volgens H. - Hij komt bij mij met de een of andere leugen om wat geld los te krijgen, soms vertoont hij daarvoor een telegram: hij kan in een ander oord een millioen ontvangen als hij nu het geld maar krijgt voor de reis. Hij krijgt geen geld, maar wel drank. In het begin doet hij bij elk nieuw glas angstige vragen: of hij er mij werkelik niet van priveert. Langzamerhand voelt hij zich warm en behagelik worden en steekt zwijgend zijn hand met het glas uit als het weer vol moet. Vanuit deze zelfde warmte begint hij dan kwaad

te spreken over alle mensen die wij kennen, over wederzijdse vrienden ook. F. is altijd een puber gebleven, en bovendien een bourgeois; V. is een woordenmolen, hij is altijd bang als hij V. om een inlichting moet vragen, want dan krijgt hij er een kaart bij van de hele stad; H. is natuurlik iemand van betekenis, maar er is heel wat humbug in het personage dat hij van zichzelf gemaakt heeft. Zijn boek, dat op mijn tafel ligt, is bovendien oppervlakkig. Op dit punt gekomen zeg ik: - Zie eens het verschil tussen jou en mij; jij vindt het oppervlakkig en ik vind het diep. - Hij schudt het hoofd, staart, steekt dan de armen in de lucht, alsof hij zeggen wil: Nu ja, als je zoiets nog diep vindt! - Ik zeg dan: - Maar het is mij duidelik wat het meesterwerk is dat jij zou willen hebben. - Hij begrijpt mij onmiddellik en vult zelf met een hoonlachje aan: - Natuurlik; wit papier!

De volgende dag komt hij bij H., zegt dat hij zijn boeken zeer bewondert, vertelt over een dienst die C. hem bewezen heeft, vervolgt dan: - Hij is werkelik èrg sympatiek, C. Hij is absoluut betrouwbaar. Jammer dat hij wat kleinzielig is. - H. geeft te kennen dat de draai van het gesprek hem niet bevalt; hij haast zich dan te zeggen: - Ja, ik neem nu ‘kleinzielig’ in een bepaalde betekenis. - H. zwijgt. Hij vervolgt: - Enfin, ik bedoel: C. is niet D. - H. geeft dit toe; hij vervolgt: - Ofschoon, wat D. betreft, er zijn gevallen, weet je, waarin hij toch ook niet... - H. zegt dan: - Het is nu wel genoeg.

[*1935*].

E. zegt: - Het gevaar van wonen in Holland, schrijven voor Holland, is: dat men iedere kleine nuance, die men elders met enkele woorden kan aanstippen, daar in een uitvoerig betoog moet afdoen, wil men begrepen worden. Men komt er dan toe kleine vondstjes aan te zien voor belangrijke waarheden. - Inderdaad, zelfs het dyna-

miese temperament van Multatuli is er niet aan ontsnapt; *geen enkel* hollands schrijver. Men ontkomt niet aan de accoustiek van de zaal waarin men spreekt.

Wat de schoolmeesters op het gebied van de ‘zuivere roman’ voorstaan, waar zij eigenlik altijd aan denken, ook als zij het niet weten, zijn de voorbeelden van *Madame Bovary* en *Anna Karenina*. Natuurlik hebben zij ook een roman als *Le Rouge et le Noir* aanvaard, maar dit voorbeeld beantwoordt niet aan hun eigenlike verlangens, een roman in mémoires-stijl geschreven is tòch niet voor hen gemaakt. De *roman*-formule in *Le Rouge et le Noir* komt van Walter Scott; de stijl van mémoires uit de 18e-eeuw; de psychologie van *Les Liaisons Dangereuses*.

Het is nuttig na te gaan uit welke ingrediënten een volkomen nieuw boek bestaat, zoals het nuttig is door data vast te stellen hoe rommelig onze kijk op een bepaald tijdperk zijn kan. Zowel Julien Sorel als Rastignac hebben Napoleon voor zich uit zien zweven, - zoals later Raskolnikov. Maar Julien Sorel ontstond 5 jaar vóór Rastignac, en op het ogenblik dat *Le Rouge et le Noir* verscheen (1830),onderging Balzac niet minder dan Stendhal de uiterlike invloed van Scott. Eugène Sue kon door Poe worden beïnvloed: *Les Mystères de Paris* is van 1847; zoals Dostojevsky het later door Sue werd. *Les Misérables* (1862) is een laat gekomen roman, wanneer men Hugo in het verband van zijn tijd ziet; Balzac was toen al 10 jaar dood. Maar het verscheen 4 jaar vóór *Schuld en Boete,* de eerste van Dostojevsky's grote romans.

H. vertelt een anekdote over B. en Raymonde A. in een auto op weg naar Marseille. Raymonde aan het stuur; overrijdt een hond. Een beetje verder bijna nog een hond. Schreeuwt dan tegen de eigenaars van de hond - boeremensen - om haar ongenoegen te luchten, de mensen ant-

woorden iets van ‘stik’. Zij laat de auto stoppen en scheldt heviger; B. zegt niets. De boeren, ziende dat de man in de auto niets zegt, komen nader en schelden haar voor sale putain, ordure, enz. B. zegt niets. Raymonde A. rijdt door, B. zegt dan: - Goed zo, je hebt het verdiend. - Zij: - Dat kan je wel zeggen, maar in werkelikheid was je bang. - Waarop B. haar twee klappen geeft om te laten zien dat hij niet bang is.

Ik zeg: - Het zou een uitstekend begin zijn voor een roman; de personages zouden meteen getekend zijn. - H. antwoordt dat elke anekdote met een zekere betekenis het begin van een roman zou kunnen zijn; daarna dat het meer iets voor een vaudeville is (dat hangt van de belichting af); daarna dat het te sociaal is, want eigenlik een sociaal konflikt; daarna worden zijn kommentaren steeds dieper en ingewikkelder, omdat hij soms de neiging heeft om van alles een aanleiding te maken tot diepzinnige verantwoording. Ik voel mij moe en suf, maar stribbel tegen; als ik blijf volhouden dat *ik* het niet als een vaudeville zie, niet sociaal, of altans, alleen sociaal voor zover alles sociaal kan worden gezien, enz., komt hij mij opeens verlossen: - Je bedoelt dat de anekdote een prachtige ellips kan zijn in de psychologie, en dat, als een anekdote een betekenis heeft in deze zin... - Inderdaad, de waarde van de *ellips* is wat ik er zo in savoureer.

Mei. - A. is nog geen 2 maanden. Op wie heeft hij in die korte tijd al niet geleken? - bij zijn eerste verschijnen, en profil in de wieg, op Goebbels; later op Mirabeau, op de komiek Lucien Baroux, op Hobbes, op het portret van Frans II door Clouet (dit laatste sprekend!), op iedere oude heer die in zijn tukje gestoord wordt.

Een zuigeling leeft alleen met het gat in zijn gezicht. Toch is het leven voor hem al kompleet: het plaagt hem met honger, hij schreeuwt; het troost hem met melk, zijn enig genot; het biedt hem voor de rest vergetelheid: slaap.

Hij mag het zich als een zieke tot geluk rekenen dat dit laatste in zijn bestaan overheerst. Bij bewustzijn is alles wat hem onaangenaam treft - vies worden in zijn luiers, verschoond worden, in een badje door warm water gehaald worden, op dieet gesteld worden - heel wat overvloediger dan de enkele ogenblikken dat hij zuigend geniet.

Zijn uitdrukkingen zijn in de eerste weken dan ook vol tragiek: schrik, ontsteltenis, boos en pijnlik fronsen, angst als voor een beroerte - tegen nog geen enkele lach. Eerst langzamerhand, als hij zich aan allerlei onaangenaams *gewend* heeft, aanvaardt hij een en ander zonder protest.

Het is een kinderachtige vizie die van Rimbaud een held maakt omdat hij: 1o. afstand doet van een enorm poëties talent (dus een aangeboren of zeldzame rijkdom versmaadt), 2o. het harde leven verkiest. De vraag is hoe hij zich daarin gehouden heeft, of hij zichzelf bleef, d.w.z. lucide, of zich afgestompt overgaf aan het door hem gekozen, en goedkoper opium: dat van zich te laten gaan ‘omdat alles toch maar rotzooi is’.

Hoe konsekwent dit laatste ook nog kan zijn, het heeft niets uitstaande met de heldhaftigheid die een oppervlakkig oordeel erin leggen wil. Het is de liefde voor het slachtofferschap; masochisme met een teater van grootheid.

De grootheid van het slachtoffer blijft inderdaad altijd beschikbaar voor hen die te zindelik waren - of te veranderlik - om arrivés te worden. En tenslotte zijn er maar 4 mogelikheden:

1. Slagen - desnoods met alle vuiligheid, zowel om er te komen als om te blijven waar men gekomen is.
2. Mislukken - met alle toegevoegde bitterheid, echt en gespeeld, beurt om beurt.
3. Berusten in een kleinere rol - genoeg om het hoofd boven water te houden en met als voornaamste winst: zo

min mogelik aan anderen verschuldigd zijn en zoveel mogelik zichzelf blijven.
4. Radikale weigering van *alles* - zelfmoord.

Men zou Stendhal hebben willen kennen; wat zou men met plezier naar hem geluisterd, met hem gepraat hebben. Men zou Nietzsche hebben willen kennen, al moet hij soms erg moeilik zijn geweest. Ik geloof niet dat het enig plezier zou hebben opgeleverd om Verlaine te kennen, op zijn best zou men hem kurieus hebben gevonden. Terwijl men bij Rimbaud, zelfs bij alle bewondering, lust moet hebben gehad om hem onheus te bejegenen.

Sommige brieven van Rimbaud aan Verlaine (uit Londen) zijn eenvoudig vomitief. Niet om de homosexuele kant, maar omdat ze een berekenende ‘petite poule’ uitstralen, iets geheel onverwachts in dit karakterbeeld.

Als men 35 is bedenkt men op een dag met angst dat, als men geen tijd heeft om meer dan 2 goede (grote) boeken per jaar te lezen, men tot zijn 60e nog maar 50 goede boeken lezen kan! Men begrijpt dan opeens waarom er zoveel mensen zijn die helemaal niet lezen. Maar aangezien men daar niet meer toe behoren kan, zweert men zichzelf dat het hoog tijd is alle twijfelachtige boeken met rust te laten, want men leest 40 à 50 van dat soort per jaar.

Er moet een ‘filosofie’ te knopen zijn aan de eerste zin - of de eerste en laatste, maar de eerste lijkt meestal onthullender - in boeken. S.V. en J.C.B. waren beiden meteen geladen door de eerste zin uit *Moby Dick: Call me Ishmael*. De eerste zin van *Wilhelm Meister* luidt terecht: *Das Schauspiel dauerte sehr lange*. De eerste zin

van de *Confessions* van Rousseau, van *Max Havelaar,* is te beroemd om te citeren; gymnasiumleerlingen slagen er soms hun leven lang niet in om de eerste zin kwijt te raken van *De Bello Gallico* en van de *Anabasis*. Maar zodra men aan wetten gelooft en zijn bibliotheek op de eerste (en laatste) zin naleest, krijgt men de ene teleurstelling na de andere.

Nadat ik het bij vele beroemde boeken geprobeerd had, keek ik in *Het Land van Herkomst*. De eerste woorden luidden: *Sinds ik met Jane*... en de laatste:... *wat je mij aan te bieden hebt*. Beter dan een ander kan ik weten hoe onopzettelik dit is, en toch geloof ik hierna weer aan verborgen wetten, want hoe zwaar lijkt het van symboliek!

Er is een bizondere stijl voor vakfilosofen en andere universitaire geesten, die eruit bestaat om 1 gedachte in 14 te splijten, waardoor ze een faux air krijgt van 14 gedachten. Het wonderlike is bovendien dat de denker zich verbeeldt dit ontbinden van zijn denken in een gebonden stijl vast te leggen, immers hij zegt vele dingen in betrekkelik weinig zinnen. Het is de vertraagde film van de gebonden stijl; en evenals daar krijgt iedere beweging iets van *draaien*.

E. DU PERRON
(Slot volgt)

Jaap Beckmann

De vier pagina's teekeningen, die in dit nummer worden gereproduceerd, zijn gewijd aan werk van den nog vrijwel onbekenden Nederlandschen teekenaar Jaap Beckmann (geb. 1914). Door toevallige omstandigheden viel mij een aantal schetsboeken van Beckmann in handen; en verbaasd als ik was door de overstelpende originaliteit van zijn fantasie en de zekerheid van zijn techniek, vroeg ik hem om enkele bladen ter reproductie in *Forum*. Het kan uiteraard slechts een zeer onvolledige selectie zijn; ik koos, om het samenvallen van fantasie en talent in dit werk zoo duidelijk mogelijk in enkele specimina uit te drukken, zoowel de geestige illustratie bij *Gulliver's Reizen* (met het collectief bombardement door de lilliputters op de hulpelooze massiviteit van den mensch) en enkele teekeningen uit den diensttijd, als de expressief geteekenden ineengedoken kerel met de handen in de zakken en enkele kleine, sierlijke ‘notities’, waarvan de schetsboeken wemelen. Een bijzonder nadeel voor Beckmann blijft desondanks, dat de onmogelijkheid van reproductie in kleuren mij de kans ontneemt eenige van zijn allerbeste teekeningen aan het licht te brengen; hun nuance wordt zoozeer door de kleur bepaald, dat de herleiding tot een gewoon cliché het effect sterk zou schaden.

Het werk van Jaap Beckmann heeft niets van de gemakkelijke commercialiteit, waardoor men met zulk een talent spoorslags carrière maakt; wat hij aan virtuositeit bezit, zeker niet minder dan Jo Spier, wordt aangevuld door een voorliefde voor de bijtende satyre à la Grosz. Het is mij daarom een voorrecht hem in dit tijdschrift gastvrijheid te mogen verleenen en hem met een enkel, gansch niet als deskundige ‘expertise’ bedoeld woord te mogen voorstellen.

M.T.B.

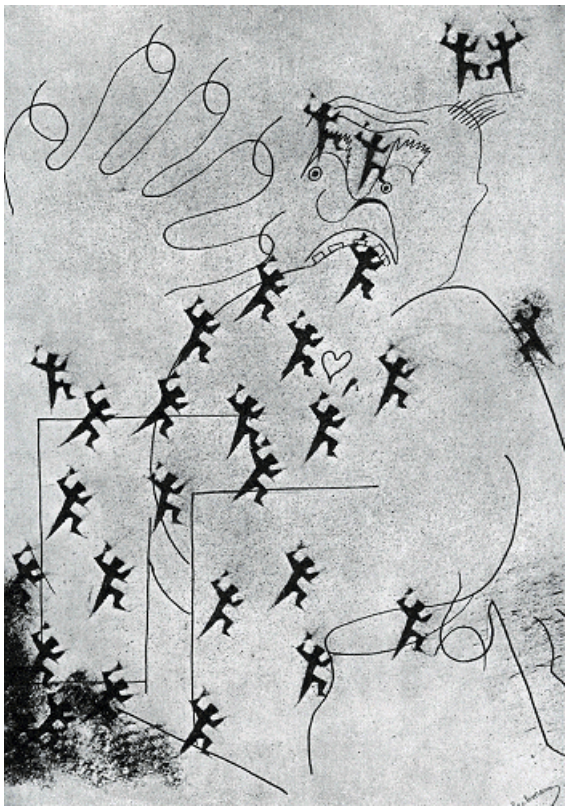

Illustratie bij ‘Gulliver's reizen’ (Lilliput)

Studie

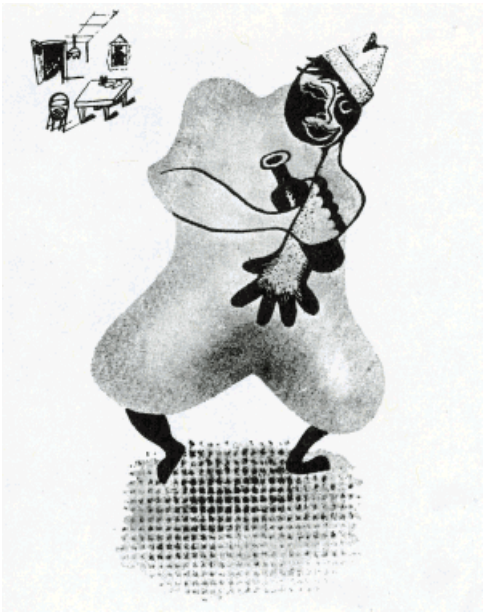

Teekeningen uit den diensttijd

Schetsboek

Else Böhler, Duitsch Dienstmeisje

Poolplein-Perseusplein-Andromedastraat: nooit had ik zoo'n gevoel van gerustheid gekend wanneer ik naar huis liep langs deze weg, vroeger. Wat ik nu doen ging was niet alleen een ongehoorde uitdaging aan Waalweg 27, het was vooral een zelfoverwinning op vroegere angst en een halfslachtige houding. Een daad was het, waarin alle draden van mijn bestaan samenkwamen, en de brief van Else Böhler had mij er toe in staat gesteld! Koesterend gleed mijn hand langs de muren van de laatste Andromedahuizen. Er was niemand in de straat. Door de spijlen van het hek bovenop het lage muurtje, waarop mijn vingertoppen hobbelden als op puimsteen, ontwaarde ik kale wingerd-takken, de lat voor de kleedjes, en langs de achtergevelrij op verschillende plaatsen licht; de bovenkamertjes, vier of vijf in getal, waaronder mijn eigen, stonden scherp afgeteekend tegen de avondhemel, met hun overkappende zinken daakjes als kajuiten van naast elkaar gemeerde schepen. Daar beneden moest mijn moeder zitten, en Eg, en mijn vader; één oogenblik wenschte ik deze huizen doorzichtig, opdat zij met hun drieën in ademlooze spanning getuige konden zijn van mijn veroveringstocht. Opzettelijk vermeed ik naar het licht te kijken achter de gordijnen van de huiskamer van het hoekhuis, - ik wist dat daar de huiskamer was, - om geen aarzeling te laten opkomen op het allerlaatst, ik plaatste mij voor de deur, ademde diep en stak mijn hand uit.

De bel galmde onherroepelijk. Alleen als deurtjebeller kon ik nog terug. Ik schoof wat opzij, zoodat mijn gezicht op één hoogte met de groote brievenbus kwam. Door de spleet in het graniet ving ik trage geluiden op: een weerbarstig schrapende stoel onder iemand die opstaat, terwijl zijn oogen nog gevestigd blijven op boek of krant; een deur, gevolgd door het klepperen van een andere deur, door de luchtdruk, of omdat werkelijk ook de tweede bewoonster van het huis op de bel afkomt; geslof, wat ge-

kuch, een geruisch, weer gekraak, begeleid door een schrikaanjagend geratel van heel dichtbij: van een gangklok die juist dit moment uitkiest om zijn gewichten te laten vieren; een sprong naar links om toch nog netjes voor het midden van de deur te staan, en dan ineens om de hoek van die deur het volmaakt onbegrijpelijke gezicht met het lage voorhoofd en de dichtbijeengelegen oogen, zóo dicht bijeen, dat het wel lijkt alsof ze uit wantrouwen contrôle op elkaar moeten uitoefenen.

‘Goeienavond, juffrouw Erkelens,’ zei ik met iets joviaals, ‘zou ik u even kunnen spreken? Ik ben... hier van twee huizen verder... om de hoek. Mijn naam is Roodenhuis...’

Ze keek mij aan alsof ik een crisisbedelaar was. Verbazing sprak er niet uit haar lompe trekken, alleen een versteend wantrouwen. Langzaam ging de deur weer dicht, ik kon niet precies zien hoe, daar ze van 't begin af aan er half achter had gestaan; het drong maar weinig tot mij door, dat ze mij bezig was buiten te sluiten. Net toen het bijna niet meer kon, bereikte mij, tegelijk met een trippelend geluid in de gang, als van een speurende hond, de schorre bariton van de vrouw, steil provinciaal, in iedere stembuiging een onmetelijk gelijkhebben:

‘Wij zijn voor u niet thuis.’

‘Kom, dat meent...,’ zei ik lijmerig tegen de gesloten deur, en vloog opnieuw naar de brievenbus tot het opvangen van de gangepiloog. De brievenbus werkte als een echoput; men fluisterde niet, men brulde.

‘Is híj 't?’

‘We laten ons niet met 'm in! Toppunt!’

‘Maar hij woont d'r niet meer, Jans! De melkboer zei...’

‘Schoft dat ie is. Laat ie m'n knieën 's voelen van 't dweilen. Laat ie dat 's van me overnemen!’

De stem van de dwerg, hoog, met een zangerig uithaaltje: ‘Misschien weet ie wat van d'r, of heeft ie 'n boodschap van d'r. Als ze niet naar Duitschland is, wil ze misschien terug, Jans!’

Zwijgen. Geen enkel gerucht bewees, dat ze bezig waren de gang te verlaten. Een onbedwingbare impuls volgend, belde ik voor de tweede maal. Na wat gefluister werd de deur wijd opengemaakt. Met een sprong was ik binnen, drong mij tusschen de dames in met een stroom van excuses en verklaringen. In aansluiting aan wat ik even te voren afgeluisterd had, legde ik er vooral de nadruk op, dat ïk in geen geval de schuld droeg van Else Böhler's vertrek: ‘Integendeel, ik zou niets liever gezien hebben dan dat ze hier gebleven was...’

‘Was u met d'r verloofd?’ vroeg de oudste juffrouw Erkelens streng.

‘'t Verschil in godsdienst...,’ ontweek ik de vraag, en trok een smartelijk gezicht, waarop de dwerg naar Else's verblijf in Duitschland informeerde en eindelijk haar zuster bedeesd aanstootte: ‘We kunnen meneer toch zoo niet laten staan...’

‘Komt u dan maar binnen,’ gaf deze toe, en even later werd ik in de voorkamer geloodst, een ruim, vierkant vertrek, geheel opgevuld met een meubilair zoo kolossaal en onoverzichtelijk en waarvan de aanwezigheid mij toch ook weer geheel natuurlijk scheen onder het bastionachtige platje van mijn verbeelding, dat ik mij tusschen twee of drie ouderwetsche eiken stoelen, waaraan geen eind kwam, had door te wringen, voordat ik mij kon laten zakken in iets dat in verhouding te brengen was tot mijn eigen afmetingen. In een hoek stond een met ijzer beslagen boekenkist van Hugo de Groot. Een naaimandje op de tafel was zoo groot als een boodschappenmand. Het zonderlingste van alles was, dat de dwerg en de aapmensch met hun zorgelijke, witte, harde gezichten zich bij de sfeer van dit interieur volmaakt aanpasten; wellicht door een soort gewrichtsrheumatiek, of door bijzonderheden van hun onderkleeding, schenen hun lichamen overal knoesten, knoppen, handvatten, en leuningen te vertoonen; het scheef misvormde kindergezicht van de dwerg, even beenig als dat van haar zuster, maar fijner en van een roerend aandachtig luisterende glooiing van voorhoofd en neusbeen,

zakte als een spiraalvormig gedraaide buffetpoot tusschen haar schouders weg; de aapmensch, een naar binnen geslagen athleet, overwonnen door een vochtig klimaat, zat mij somber op te nemen in de houding van ‘De Denker’ van Rodin, die zooveel van een nagelbijter wegheeft. Telkens werd ik afgeleid door het besef, dat Else Böhler hier rondgeloopen en stof afgenomen had, en dat deze twee onbehouwen vrouwspersonen haar hadden gekend maakte haar beeld voor mij werkelijker dan vroeger ooit het geval was geweest. Ik had haar voetsporen willen volgen in dit huis, en in de tuin willen staan onder de lat om dan tersluiks naar boven te kijken zooals zij zelf zoo vaak gedaan had, en op het betegelde straatje heen en weer loopen dat op Zaterdagavonden glinsteren kon als haar eigen gebit. Ik begon me danig sentimenteel te voelen, nu ik mijn doel had bereikt en binnen was bij de dames Erkelens...

‘Daar zitten we dan,’ zei de oudste van de twee krakend, toen ik nog eens mijn verontschuldiging had aangeboden en ineens niet verder wist, omdat ik aan die drie steenen op het hekje moest denken en aan de haarborstel. Dat was wel het laatste waarover ik hier spreken mocht!

‘Ik kwam om inlichtingen in te winnen over uw vroeger dienstmeisje Else Böhler,’ zei ik officiëel, alsof er van deze Else Böhler nog heelemaal geen sprake was geweest.

‘Zoo, dan weten we tenminste hoe en wat,’ begon de aapmensch, terwijl ik haar zuster op een nerveus gegichel meende te betrappen, dadelijk gesmoord tusschen haar hooge schouders, ‘maar wàt voor inlichtingen? Dat u elke avond met d'r over de straat sjouwde, hoeven we u zeker niet in te lichten, waar? En verloofd, zei u? Nou meneer, van gisteren zijn we óok niet; wat bènt u, student of advocaat? Mijn broer is dokter, maar wat díe z'n wilde haren niet aan meisjes gekost hebben, daar zal de goede God...’

‘Jans,’ waarschuwde de dwerg ingetogen.

‘Tine?’ riposteerde de aapmensch met een zekere boertigheid, ‘laat m'neer 't maar 's hooren! M'neer is nog jong, waar? Hij weet heel goed, wat ie gedaan heeft kan niet door de mand.’

Onwillekeurig keek ik even naar het geweldige naaivehikel op de tafel, en ging toen tot de tegenaanval over.

‘Die brief die u opengemaakt heeft, juffrouw Erkelens, kon anders óok niet heelemaal door de beu...’

‘Brief? Wàt brief? Else was zooveel als mijn pupil! Haar moeder... maar dat gaat buiten uw boekje. Dat kind was zoo onnoozel als een pasgevangen vinkje, daar hadden wij voor op te komen, waar? Als u hier gekomen was om...’

‘Else was een engel,’ viel de dwerg plotseling in met een heldere stem, waarbij de glooiing van haar wit, geknakt gezicht zich dweepziek hemelwaarts richtte. Op deze onverwachte mededeeling volgde zeker een halve minuut zwijgen. De aapmensch had een groote zakdoek uit een beugeltasch genomen en haalde een paar keer verachtelijk haar neus op met een uiterst kwaadaardige trek om haar spleetmond die ook als zij sprak nauwelijks bewoog, en met haar kaak koppig naar voren.

‘'t Was zeker een lief en fatsoenlijk meisje, we wisten niet dat zulke dienstmeisjes nog bestonden, waar Tine? Altijd werken, en lief, en zingen; we nemen nooit meer een ander, we doen nu alles weer zelf. - Maar als ze terug wil, best.’

Even gluurde ze mij aan met haar kleine, grauwe oogen. Ik voelde, dat het moment gekomen was.

‘Tegen mijn moeder heeft u anders gezegd, dat ze zich de eerste maanden hier in Holland nogal... misdragen had. Met die vriendin, en...’

De kleine, grauwe oogen werden groot en donker, bijna samenvloeiend onder het zware voorhoofd; de aapmensch sprong op en wees naar de deur.

‘Dan mot u maar liever weg! Om hier dat kind nog te komen bezwadderen ook! Ik laat me niet alles leunen, waar? Ze mag hier terugkomen, gráag, nou u toch ergens anders woont, u met uw vuige tong!’

‘En tegen mevrouw Steketee heeft u beweerd, dat ze een straatmadelief was, en gestolen had...’, stribbelde ik tegen, reeds op weg door de kamer, waarbij ik mij aan minstens vier meubels bezeerde.

‘Gestólen?! Dat hart van goud?!...’

‘Nee, m'neer,’ snikte de dwerg er doorheen, ‘gelooft u...’

‘Stil jij!’ snauwde haar zuster, en met uitgestrekte arm tegen mij: ‘*Er* uit! Wat u met uw moeder bekokstooft laat me ijs, God zal jullie wel straffen, belagers der reinheid!’ - Haar stem begon een theatrale galm aan te nemen. - ‘Een huwelijk voorspiegelen en dan terugtrekken met laster! En dat magere wijf van hiernaast, die inlichtingen kwam nemen, zeker omdat ze 't kind zelf wou hebben, die kan immers zelf geen meid houden? En uw moeder, die de menschen op de mat laat staan, ook niet! Maar *ik* hield m'n mond, potstijf!’ - Met de vlakke hand sloeg ze zich op de lippen en schreeuwde: ‘De heele buurt zal 't weten, ik bazuin 't van stoepen en daken! Gaat u nu weg of niet?’

‘Ja jezes, ik ga al,’ stamelde ik en schoof langs de gangklok.

‘Die lieve kinderen bezwadderen!’ brulde het mensch me achterna, ‘die elke avond boven zaten te naaien! Hoogstens een enkel sigaretje... Gáat u?’

‘O, dàt dus toch wel,’ zei ik tam.

‘O, rookt ù soms niet? En wie zal dat betalen?!...’

In mijn brief aan Else Böhler vlocht ik een humoristische beschrijving in van dit bezoek aan onze twee vroegere tegenstandsters, die haar nu zoo idealiseerden. Hoewel ik haar vroeg onmiddellijk terug te schrijven, was er na twee weken nog geen antwoord. Het kon alleen mijn gekweldheid maar vergrooten. Wel twintigmaal las ik haar brief over, en verwonderde me over het bombastische van sommige passages, dat zoo weinig strookte met de manier waarop ze altijd tegen me gesproken had. Aan haar liefde voor mij hoefde ik in geen geval meer te twijfelen, hoezeer die ook vermengd mocht zijn met berekening, koppigheid, onbevredigde zinnelijkheid. Meer en meer richtten mijn gedachten zich weer op haar. Op de wieken van Brahms' Intermezzi, die ik met een zekere trots herontdekt had als iets moderners dan modern, zweefde ik naar Keulen en

omcirkelde de straat en het huis waar ze nu zijn moest, - hoe lang nog? Daar wachtte ze misschien op mijn huwelijksaanzoek, dat niet komen zou, maar dat niet alleen: ze droomde er ook en verlangde, buiten alle verstandige overwegingen om, die wellicht pas in haar opgekomen waren onder invloed van haar moeder. Maar in mijn eigen verlangen betrok ik die moeder ook, de statige, hooggeboezemde dame van het portret, met de hartelijke, heerschzuchtige blik, zoo weinig de moeder van een dienstmeisje... Wat Else's ‘verleden’ betreft was ik wel niet veel verder gekomen, maar toch had de redelooze woede van juffrouw Erkelens zijn uitwerking niet gemist. Haar hysterie mocht dan al iedere contrôle op de waarheid verijdelen, - het leek me een niet onaardig probleem wie meer gelogen had: zíj, mijn moeder, of mevrouw Steketee! - de aanval, die ik had bijgewoond, maakte het in ieder geval zeer waarschijnlijk, dat Else niet gelogen had, toen ze mij vertelde, dat juffrouw Erkelens voor haar op de knieën was gevallen, de ochtend van haar vertrek naar Duitschland. Ik had dit altijd als fantasie beschouwd, als snoeverij van een weggeloopen meid; dat ik op dit eene ondergeschikte punt Else onrecht gedaan bleek te hebben, stelde mij niet minder gerust dan wanneer mij betrouwbaarder inlichtingen verschaft waren betreffende al het andere.

Zonder dat ik nog plannen maakte om bij hem vandaan te gaan, begon Peter's gezelschap mij toch te drukken. Hij was zoo zeker van zichzelf. Aandachtig observeerde hij mij, en scheen toch van te voren te weten hoe ik handelen zou. Ik voelde me leven als in een coördinatensysteem, nu niet meer in het systeem van de Waalweg, maar in het psychanalytisch diagram, dat Peter er van geteekend had. Hij en Christien, superieur sceptisch beiden, zwerend bij het ‘nil admirari’, spraken over hun ouders als over een dwaze kinderziekte die men doorgemaakt moet hebben, en keken mij dan aan als een volwassen slachtoffer van de mazelen, die immers óok op latere leeftijd een zooveel ernstiger verloop nemen. Ik was een man met een ‘moedercomplex’, iemand die men niet alleen over de straat laat gaan.

Hoezeer ook verborgen achter zelfspot, toch was een zekere pedanterie in Peter niet te miskennen op den duur, en toen hij mij op een avond zijn model toeduwde met de woorden ‘Johan geeft Christien vanavond een zoen’, voelde ik daarin minder spontane vrijgevigheid dan een zet in zijn opvoedingssysteem. Dat Christien tusschen ons door gleed, zonder zelfs de moeite te nemen coquet te glimlachen, was enkel een aanwijzing te meer dat dit systeem mislukken moest faute de combattants. Als discipel stelde ik Peter danig teleur, hij zei het mij onomwonden, vooral na een artistenfuif waar ik de heele avond als een doodbidder bij gezeten had. Wilden de vrouwen niet, wilde ìk niet? Dat was al even moeilijk uit te maken als de oorzaak van mijn mislukte sollicitaties, die men naar keuze kon zoeken in de wereldcrisis dan wel in een slecht geknoopte das of een al te droomerige oogopslag. Op zijn bevel zocht ik in Leiden vrienden op, met wie ik vroeger wel bacchanaaltjes had aangericht, en werd zelfs geïntroduceerd op een ‘bal nu’, waar ik in een hoek naar de houdingen bleef staan kijken, net als Leonardo da Vinci, maar dan zonder iets te teekenen van al dat vleezigs...

‘Neen, beste kerel, zoo gaat 't niet,’ zoo begon Peter een ernstig gesprek over mijn onwilligheid en indolentie, ‘je vegeteert, je verknoeit al je kansen zelf! Wil je slagen op een van die kantoren - míjn voorraad is overigens uitgeput, toevallig hoorde ik van een van die lui, dat je niet, ‘keen’ genoeg gevonden werd, meer een soort kamergeleerde - dan moet je je eerst weer in de erotiek thuisvoelen. Je kunt natuurlijk ook een boek over de philosofie van het recht gaan schrijven, maar je hebt het geld niet. Je moet je aanpassen, je moet, verdomd, door je complexen heen bijten!’

‘Niet zoo lastig,’ zei ik vermoeid, ‘dat zijn volgens jou immers maar kinderbiscuitjes...’

‘Ja...’ - Peter wachtte een poos en scheen grondig na te denken. - ‘Ja, ik heb 't. Kijk, je bent op 't oogenblik om zoo te zeggen in de positie van iemand die half geanalyseerd is; laten we aannemen, dat ons gesprek van toen,

over die droom, die uitwerking heeft gehad. Dat is eigenlijk de beroerdste toestand, die er bestaat, omdat je dan alles van je psychanalyticus verwacht, in casu van mij, en je eigen initiatief heelemaal uitschakelt; bovendien denk jij, dat je alles al precies weet, en te veel weten is nooit goed, zoolang het zich niet omgezet heeft in daden...'

'Je bent een echte schoolmeester, Peter.'

'En dat is *precies* wat jij noodig hebt!' was het scherpe antwoord, 'ik heb je al eens eerder gezegd, dat ík voor míj niet de minste waarde meer hecht aan de psychanalyse, maar ik wou jóu zoo ver brengen dat je met evenveel recht hetzelfde moogt zeggen... Beschouw mij nu maar als een tijdelijke vader of leidsman, die je een eind op streek helpt; dat zeg ik niet om me gewichtig te maken, maar omdat het de beste formuleering is voor een reeds bestaande verhouding. Te meer omdat je eigen vader je nooit veel gezegd heeft, heb ik geheel zijn plaats ingenomen in jouw onderbewuste...'

Hoewel ik nu op een quasi-grappige manier in al mijn zakken begon te tasten, als op zoek naar dien onderbewusten vader, liet Peter zich niet van de wijs brengen en ging door met het ontwikkelen van een plan de campagne voor mijn zieleheil, dat hij me twee maal moest uitleggen, zoo allerdwaast leek het mij toe. Als ik me wel herinner, - voor de juistheid van de omschrijving, die ik er hier van geef, kan ik niet instaan, - kwam het daar op neer, dat ik immuun gemaakt moest worden voor de funeste gevolgen van mijn 'ouderbinding'. Uit die inktvischdroom vooral zou ten duidelijkste gebleken zijn, dat mijn onbewuste fantasieën nog steeds om de slaapkamer van mijn ouders draaiden (zooals, oorspronkelijk, bij ieder kind), waardoor mijn aandriften door schuldgevoel werden geremd en iedere natuurlijke liefdesverhouding tot andere vrouwen onmogelijk gemaakt. De vrouw was iets onbekends en gevaarlijks voor mij, iets demonisch, dat ik enkel en alleen nog door kieren en vanaf balconnetjes durfde te bespieden (zonder haar naam te noemen maakte Peter hier een handig gebruik van wat ik hem vroeger over Else Böhler verteld had), maar

gelukkig was daar Peter van Herwaarden met zijn psychanalytische huisapotheek om mij met enkele goedgemikte seruminspuitingen van dat euvel af te helpen! Raadzamer nog zou de chirurgische methode geweest zijn: de behandeling door een psychiater, die mijn complexen eenvoudig zou uitsnijden, maar dat kostte te veel geld en tijd. De methode van Peter daarentegen vergde niet meer dan twee weken, wat kopjes thee, bonbons en misschien een enkel zoet likeurtje. Wat beoogt de immuniteitstherapie? Een zieke genezen met wat zijn ziekte veroorzaakt heeft! Iemand heeft diphterie: men spuit hem in met diphterie, en heeft alleen nog maar de dankbare ouders af te weren. Afgezien van die ouders, wou Peter hetzelfde doen met mij. Om het onschadelijke en nuchtere in te leeren zien van iedere liefdesomgang, om de vrouw te leeren begrijpen als blinde, neutrale en verwisselbare vertegenwoordigster van een soort, en niet meer als exclusieve, ‘verboden’ moederfiguur, om mijn jaloezie te doen afreageeren met behulp van de aanschouwde daden van een anderen man (die buitendien voor mijn onderbewuste de rol speelde van den vader), waar jaloezie immers uitsluitend berustte op een gemis aan voorstellingsvermogen, een gemis aan dúrf om zich de pijnlijke situatie helder voor de geest te halen, kortom, om mij voorgoed te genezen van al mijn remmingen en aarzelingen en scrupules, moest ik mij iedere middag verdekt opstellen in mijn slaapkamertje, waar een gat in de grond geboord zou worden, dat gelegenheid gaf tot spieden en luisteren. In het onder het kamertje gelegen atelier zou Peter verschillende zinrijke demonstraties geven ten mijnen behoeve; Christien moest dan maar een tijdje naar haar familie.

Toen hij zoo ver gekomen was, kon ik mij niet langer bedwingen en barstte in een schaterend gelach uit. Een oogenblik had ik gemeend, dat het niets anders was dan een mystificatie, maar ik kende hem voldoende om te weten, dat die humoristische toon een diepe ernst verborg.

‘Niet voor niets naar Parijs geweest!’ hikte ik nerveus, ‘díe is verdomd goed, zeg! Zeker te veel in voyeursbor-

deelen gezeten, jij! Denk je, dat ik me daartoe leenen zal, om jou beneden tusschen je strenge abstracte doeken een nummertje te zien geven? Schei nou gauw uit!'

Maar Peter, die geduldig had gewacht tot ik uitgelachen was, legde me uit, dat ik de beteekenis dier scéances niet op zoo'n botte en smakelooze wijze moest miskennen. (Mijn lachbui bewees overigens, dat bij mij precies het gevoelige punt was aangeroerd!) Zoo men al van voyeurspractijken kon spreken, dan toch alleen in een vergeestelijkte, gesublimeerde zin. Ontkleed zou er niets worden. Ik moest maar afwachten. Maar hij stelde er zich alles van voor... Toen ik mij de grondslagen van zijn cursus nog eens opnieuw had laten uitleggen, zei ik:

'Zouden je beweegredenen niet eerder te zoeken zijn in je zucht om mij die fameuze terughouding tegenover vrouwen te demonstreeren en de galante successen waarvan je geen gebruik wenscht te maken? Zeus die van de Olympus neer komt dalen om het menschdom te verbazen! Heb ik goed geraden?'

Even kneep hij zijn oogen afwerend dicht, maar om een antwoord was hij nooit verlegen.

'Geloof je, dat het voor een patiënt veel verschil maakt, of de dokter, die hem het reddende serum inspuit, een ijdeltuit is of niet?'

Deze logica was even onontkoombaar als de ontwapenende manier waarop hij zelf een beschuldiging aandikte, die maar half gemeend was. Bovendien begon ik nieuwsgierig te worden. Dat 'experiment' leek me in ieder geval een grappige onderbreking in mijn landerig en gedesoeuvreerd bestaan. Maar nog wilde ik mij niet gewonnen geven.

'Ik vind 't eenvoudig belachelijk, idioot. En onwaardig.'

'Ik zal je eens wat vertellen,' zei Peter, 'tot nog toe heb je misschien gedacht, dat ik zuiver op theoretische gronden op die gedachte ben gekomen, dat het een soort hersenspelletje is, zonder eenige persoonlijke inzet van míjn kant. Dat is niet waar. Heb je wel eens van mijn oom gehoord, de schilder van Herwaarden, nog uit de bloeitijd van de

Haagsche school? De familielegende wil, dat ik zijn talent geërfd heb. In alle opzichten was het een merkwaardig man, maar ik geloof meer aan hem te danken te hebben als mensch dan als kunstenaar. Toen ik 20 was, bewonderde ik hem zonder voorbehoud; in alles was hij mijn voorbeeld; de maanden dat ik bij hem gelogeerd heb - tot mijn één-en-twintigste, toen is hij gestorven aan zijn hartkwaal - zijn van invloed geweest op mijn heele leven. In die jaren was ik nog een echt kalf; ik had al wat vrouwen aangeraakt, maar ik vond niet wat ik zocht, en vooral schaamde ik mij voortdurend, je weet wel, dat ellendige gevoel van schaamte dat iedereen aan je zien kan dat je een man bent, een wezen dat naar een vrouw toe moet, het walgelijkste kuddegevoel dat er bestaat, en zonder de grandezza zelfs van fokstieren. Ik wist niet hoe mijn oom leefde, maar had flauwe voorstellingen van een ascetisme, noodzakelijk om kunstenaar te kunnen blijven; ik meende, dat hij de vrouwen minderwaardig of gevaarlijk moest vinden zooals ik, maar dan gerechtvaardigd door zijn ervaringen. Het wilde leven, dat hij in zijn jeugd geleid had, moest men kunnen overslaan, dacht ik. Op een ochtend had hij bezoek in zijn atelier, waar ik hem opzocht om iets over mijn werk te vragen; ik onderscheidde de stem van een vrouw, die ik nooit eerder ontmoet kon hebben. Daar de deur op een kier stond, kwam het geen oogenblik in mij op, dat hij zich daar met die vrouw had afgezonderd. Onmiddellijk ging ik terug, vooral toen ik woorden opving, die toch wel degelijk op die mogelijkheid schenen te duiden. Toen ik vijf passen ver was, hoorde ik een gesmoord gekreun of gerochel - van hèm -, ik liep terug, toch nog geruischloos, maar durfde niet naar binnen; besluiteloos stond ik voor de kier, en één ondeelbaar oogenblik zag ik toen, even voordat ik voor de tweede maal terugging; wat mijn houding tegenover vrouwen op slag gewijzigd heeft. Mijn oom, die een lichte hartaanval had gekregen, zooals hij wel meer had, lag achterover op de divan, doodsbleek, maar met een kalm lachje, terwijl de jonge vrouw in negligé hem zijn boord losmaakte, ook met een kalmte, alsof zooiets dage-

lijks voorkwam. Zij had een vermoeid gezicht met bruine, oplettende oogen, die er een verpleegstersgezicht van maakten; ik heb nooit geweten wie zij was, mijn oom stierf kort daarop. Maar het feit, dat iemand, die ik in alles onvoorwaardelijk bewonderde, kort voor zijn dood met zulk een vanzelfsprekendheid nog de liefde beoefenen kon, met de deur open, verzoende mij onmiddellijk met mijn lot. Ik heb het nooit beredeneerd, maar op dat moment zag ik de schuldeloosheid van dat alles, de vormen van alledaagsche kameraadschap die de liefde aan kan nemen, het inschakelen van de liefde, als één vorm onder vele, in de gewone levensverrichtingen als eten, drinken, ziek zijn, werken. En ik ben er van overtuigd, dat ik nooit tot deze visie gekomen zou zijn, als ik mijn oom niet bespied had tijdens een geheel toevallig incident, dat ontluisterend had kunnen zijn voor het idealisme van ieder ander, maar dat mij mijn gevoel voor de realiteit teruggaf, of pas voor het eerst schonk.'

Hij zweeg eenige tijd. Ik zei: 'Je vergeet, dat het element van toeval en onopzettelijkheid in die ervaring van jou geheel ontbreken zou in de demonstraties die je voor míj ten beste wilt geven...'

'Dat weet ik óok wel! Dat is een nadeel, dat niet tegen de voordeelen hoeft op te wegen. Alles hangt af van de geestesgesteldheid waarin je zooiets begint, de ernst waarmee je 't doorvoert. Ik ben niet van plan er een grap van te maken!'

Na eenig over en weer praten gaf ik toe, voornamelijk om hem later nog eens op betere gronden te kunnen aantoonen, dat hij zich vergiste, - en uit die andere overwegingen, die ik boven reeds noemde.

Waar Peter die vrouwen vandaan haalde is me altijd een raadsel gebleven; maar het hoorde bij de kuur, dat ik geheel buiten de voorbereidingen gelaten werd. Naar de gesprekken te oordeelen, die gewoonlijk, vrij officiëel inzetten, waren het geen oude bekenden; één of twee ontmoetingen op straat of in een café konden er aan vooraf

zijn gegaan, meer zeker niet. Vertegenwoordigsters van de ‘bohême’, waaronder Peter toch zijn meeste kennissen telde, waren ver in de minderheid. Behalve een juffrouw, die niet van de schilderijen weg te slaan was en na een gesprek over ‘toets’ en ‘coloriet’ met alle geweld geschilderd wilde worden in een badmantel, waarna Peter haar de deur uitwerkte met de verzekering, dat hij uitsluitend haren pijen aan kapstokken schilderde, is mij van al die middagen, die ik op de vloer van mijn slaapkamertje gehurkt of liggend doorbracht, bijgebleven: twee winkeljuffrouwen, een kapster, een meisje dat de Volksuniversiteit bezocht, een bankemployée van een jaar of 35, een dame met een groote hond, die telkens tegen de zolder blafte, en de vrouw van een oud-kapitein van de Lloyd met haar dochtertje. Er werd wat geflirt, gedronken en gesnoept, en als ze eenmaal tot alles bereid waren - behalve de vrouw van den kapitein, die begrepen had, dat Peter zeegezichtjes van haar man wou koopen - kwam het groote moment, dat mij altijd het aardigste leek van de heele vertooning. Vóor die tijd kreeg ik van het bezoek niet veel anders te zien dan het haar van boven en de manier waarop ze hun theekopje vasthielden; de gesprekken, die ik goed kon volgen, waren door de situatie boeiend genoeg, maar toch wel wat eentonig, zoo op het oog meer een demonstratie van vrouwelijke domheid en karakterloosheid (opzettelijk? toevallig? zooveel is zeker, dat ik me voor mijn eigen gesprekken met Else Böhler veel minder begon te schamen!) dan een bijdrage tot de zuivering van mijn onderbewuste, al moet ik toegeven, dat zoo'n voyeurschap kalmeerend kan werken op sommige primitieve neigingen, minder de sexualiteit wellicht dan een kinderlijke nieuwsgierigheid en behoefte aan gezelligheid-zonder-zelf-gezien-teworden. Maar op het moment van het afscheid werd het heele tafereel 90 graden omgedraaid en spannend ineens! Peter zei b.v.: ‘Ach, juffrouw die en die, de liefde zou mij misschien toch te week maken. Kijkt u eens naar boven,’ - daarbij wees hij dan op de kubistische plafondengelen rondom mijn gaatje, en ik zag meteen de juffrouw en

face, - ‘dat mogen dan geen zelfportretten zijn, maar toch... En dan: ik wou d'r voor 't eten graag nog éentje bij schilderen... dus...,’ - waarop de dame in kwestie het atelier verliet, overdonderd, of lacherig, of fijntjes begrijpend, of in opstand, maar dit laatste toch zelden, want Peter had een merkwaardig overwicht over vrouwen. Na afloop stommelde ik naar beneden om naar de nabetrachtingen te luisteren, waarbij met de grootste ernst, die overigens de humor niet buitensloot, steeds nieuwe gezichtspunten ontwikkeld werden al naar de bijzonderheden van ieder geval. Vooral dat afgekapte slot van de visite was van een onmetelijke importantie, naar het scheen. Het bewees niet alleen Peter's zelfbedwang, maar was tevens een inviet voor mij, een beroep op mijn diepste mannelijke aandriften, een aansporing om voort te zetten wat hier niet voleindigd werd, en zoo meer.

Ik kan niet zeggen, dat dit luistervinkenbestaan mijn gevoel van eigenwaarde erg ten goede kwam. Niettegenstaande de rust en beheersching die van Peter's milieu uitgingen, vooral nu Christien er niet meer was om mij er voortdurend aan te herinneren waarvoor ‘de vrouw’ ons eigenlijk gegeven is, voelde ik mij al onbevredigder. Ik leefde uit de tweede hand, ik leefde als ‘patiënt’ met een ‘leefregel’, hoe burlesk die dan ook mocht zijn, geleid door iemand die niet eens wist wat mij het meest vervulde in deze tijd. Eén keer, een toespeling wagend, - ik had toen net een tweede brief aan Frau Therese Böhler geschreven, - vroeg ik Peter, of er niet eens een dienstmeisje kwam op een middag; toen hij door woord noch gebaar reageerde, gaf ik hem als psycholoog meteen op; meende hij nu werkelijk, dat ik, onder de invloed van de Waalweg vandaan, Else Böhler voorgoed uit mijn hoofd had gezet?! Opvallend ook, hoe weinig hij de invloed van Christien's afwezigheid op mij scheen te tellen, alleen omdat het niet in het systeem paste van de ‘behandeling’! Maar ik moest hem tot zijn eer nageven, dat zijn ijver om mijn vitaliteit weer aan te wakkeren geen oogenblik verslapte, wat toch zeker vergeeflijk geweest

zou zijn bij mijn geringe ambitie, en bij een systeem, waarvan ook hij op den duur toch de dwaasheid moest inzien.

‘Je begint tenminste al wat meer naar de vrouwen te kijken,’ zei hij opgewekt, toen we elkaar op een avond in een café ontmoetten, ‘het hoofd wentelt al veel verder mée, dat was duidelijk vast te stellen, toen ik je zooeven bij het binnenkomen bespionneerde.’

‘En ik jou: wat was dat voor een formidabele hoer met wie je daar aan de overkant liep?’

Van achter mijn tafeltje had ik Peter twee of drie maal aan de overkant van het plein heen en weer zien drentelen met een opzichtig gekleede, vrij omvangrijke dame, die haar heupen uitdagend achteruitstak en kleine trippelende pasjes nam onder een tegen de regenvlagen scheef uitgestoken parapluie. Verder was er niet veel van te zeggen, daar het paar telkens aan het oog onttrokken werd door voorbijgangers op het trottoir voor het café. Peter trok zijn mond in een geheimzinnige bocht. Ik wist, dat hij in de eerste plaats variatie nastreefde: het eigenlijke principe van de kuur.

‘Vertoon je mij die ook?’

‘Wel mogelijk.’

‘Zoo maar op straat aangesproken?’

Op het punt er aan toe te voegen, dat hoeren mij niet alleen oninteressant voorkwamen, maar ook weinig doeltreffend, omdat hier de factor jaloezie of wedijver wegviel, hoorde ik hem zeggen:

‘Zij mij! Quasi de weg vragen.’ - En, nog meer inbreuk makend op het vastgestelde programma van verrassingen: ‘Een weduwe is 't, hier niet uit de stad. De hoerenallures zijn aangeleerd, maar niet onvermakelijk. Morgen treedt ze op.’

De volgende dag, 's middags om halfdrie al, ging de bel en werd ik door Peter naar boven gejaagd. Hoewel ik gewoonlijk eerst een tijdje op mijn bed ging liggen, volgens voorschrift, om de nieuwsgierigheid tot in het ondraaglijke te doen stijgen, volgde ik nu zijn voorbeeld en week op mijn beurt van het programma af door dadelijk neer te knielen bij het gaatje in de vloer. Voetstappen, stemmen,

het geluid van de deur, een zorgzame vraag van Peter, voetstappen vlak onder mij, één krakende schoen, die door het atelier kermde, ritselen.... Peter weer, een klokkend, verlegen, lang aangehouden lachje onderbrekend:

‘En Paula, heeft de beau jour niet geleden van de regen?’

Was er door het gaatje een hand gekomen, die mij kalmpjes recht geduwd had, ik zou niet sneller zijn opgestaan dan ik nu deed. Ik deed een paar stappen en liet mij vallen. Ik wist nu waarvoor het goed is, als iemand in de huiskamer klaagt over één krakende schoen, en geen andere kan koopen.... Ten prooi aan een plotselinge versuffing lag ik op mijn bed, rustig, zonder veel emotie. Alleen bespeurde ik af en toe de neiging om mijn vingers in mijn ooren te stoppen; mijn handen, die gestrekt op mijn dijen lagen, maakten dan een stuipachtige beweging naar boven, maar het was eigenlijk onnoodig, want de stem had ik tòch al herkend, na de schoen, en de voornaam ook, en het glimmende haar, en de bontmantel, en de manier van loopen van de vorige dag. Ik moest me er nu maar in schikken, iemand zóo lang verdacht te hebben, dat het er nu eindelijk van kwam. ‘Maar het is niet aardig, dat ik haar een formidabele hoer genoemd heb,’ dacht ik bij mezelf, ‘en van Peter had ik iets beters verwacht dan dadelijk een toespeling op dat rouge, waarvoor Eg minder boter op zijn brood krijgt.’ - Neen, dat was zeker niet aardig van Peter, ik zou het hem zeggen, zoodra dat daar beneden weer vertrokken was. Als hij nu maar niet zijn programma nòg meer in de steek liet en het slot van de visite ineens ging varieeren voor eigen behoef. Na zooveel middagen zelfverloochening zou hij natuurlijk best eens zin in een vrouw kunnen krijgen. Het leek me plotseling zoo vernederend daar maar te moeten liggen, terwijl híj beneden rechtop zat en sprak. Zijn stem was luider dan de andere, gichelende. Een doceerende, pedante, aanmatigende stem, tegelijk te fluweelig en te zelfverzekerd, dat hoorde ik nu pas goed. Ik begreep niet, hoe ik het zoo lang bij die stem uitgehouden had. Maar misschien kwam de ver-

heffing spoedig. Tien minuten lang lag ik daar doodrustig, hoogstens wat bezweet, te wachten op de stemverheffing die zich tot de vierkante plafondengelen richten zou, waarachter mijn oog verondersteld werd te gluren, als dat van God die alles ziet...

‘Onnoemlijk veel werk... uw adres... herinnering...’

Eindelijk... Of was het een attrape? Diende het om hun eigenlijke bedoelingen te verbergen? Peter zou mij nu een lesje willen geven met de vrouw van 43... Erg gelijk had hij toch, Peter... Nat bezweet was mijn voorhoofd na de injectie, maar niemand kon zeggen, dat ik hier in mijn eentje had liggen huilen...

De slag van de buitendeur. Ik gleed van mijn bed en liep langzaam de gang op. Terwijl ik Peter al weer beneden op het atelier hoorde, had ik nog een kleine uiteenzetting bij het afdalen van de trap. Er hingen daar, schuin boven elkaar, drie of vier schilderijtjes, van Peter zelf, hoofdzakelijk schetsen, of althans sterk experimenteel van karakter; één er van stelde een zwaar, kwabbig vrouwenlichaam voor, sierlijk japaniseerend in één lijn neergezet, waarvan zich, ter hoogte van de buik, een parmantig jongetje in matrozencostuum losmaakte, uitvoeriger geteekend dan de vrouw, als het ware uit haar buik wegloopend, waarmee de strik van de matrozenmuts hem nog verbond als een verkort navelstrengetje. De stijl was wat Foujitaachtig, had Peter altijd beweerd, en hoe het precies heeten moest weet ik niet meer, maar ik haalde het van de muur, liep weer een paar treden naar boven, en meteen zat het om de bovenste knop van de trapleuning. Op iedere trede knarsten glasscherven onder mijn voet.

Hij stond in de deur van het atelier verbaasd naar boven te kijken. Toen ik sprak leek mijn tong een lauwe lap.

‘Ja, daar viel wat...’

Hij glimlachte. Hij ging mij voor, het atelier in. Als een schooljongen, die in de directeurskamer moet komen, liep ik hem achterna. Ik had hem beter kunnen zeggen, dat ik die Foujita kapotgeslagen had, dan had hij misschien alles begrepen...

‘'t Was minder amusant dan ik gedacht had,’ sprak Peter in zijn clubfauteuil, ‘das gefährliche Alter, veel temperament, weinig ervaring, en gloedvolle blikken, - zooiets als dàt daar, -’ hij wees op een schaaltje met rood en groen glimmend ingepakte bonbons: twintig begeerige oogjes, - ‘je hebt zeker wel gehoord, dat ze dat voor me mee...’

‘Van mijn vader's geld dan,’ zei ik bedaard.

‘Hè?!’

Zwijgen. Een windvlaag wierp regendruppels tegen de hooge ramen. Met een geluid alsof er discreet gekucht werd vielen er in de haard wat sintels naar beneden, gedempt schrapend.

‘Begrijp je 't nòg niet?’ vroeg ik, toen hij maar met neergeslagen oogen zitten bleef, zonder een woord te spreken.

‘Néen toch...?’

‘*Hé*!!’ moet Peter toen nog geschreeuwd hebben; toen was alles even weg, en toen stond hij weer voor me, met een glas water in zijn hand, dat ik wegduwde. De bonbons waren verdwenen. Peter putte zich uit in een soort excuses, die belachelijk klonken.

‘Beste kerel, maar dat... Een weduwe, wie denkt dan aan zóo iets? Ik had eens een oudere... dame willen... Je begrijpt...’

‘Indertijd heb je gezegd, dat ik mijn moeder's oogen moest hebben,’ stotterde ik, mij zooveel mogelijk inspannend om een luchtige toon te vinden, ‘je bent eenvoudig een stommeling. Je hebt ook gezegd, dat mijn moeder een gewone, geschikte vrouw was en dat alles aan míj lag. Dat noem je van de wal in de sloot helpen, bij God... Maar het doet er allemaal niet toe. Ik ga weg.’

Op de leuning van de clubfauteuil zat hij naar buiten te kijken, bleek en nadenkend.

‘Ik ga weg,’ herhaalde ik dof, ‘ik heb nog ƒ600.’

‘Waar wou je heen?’

‘Naar... Nou ja.’

‘Als we die... experimenten staken, kun je toch beter hier blijven. We moeten 't uitpraten. Misschien kom je er

nu meteen doorheen!’ riep hij met iets hoopvols in zijn stem, ‘door weg te loopen gooi je de verantwoordelijkheid en de schuld op mij; dit is een spel tusschen ons beiden geweest, gooi jij nu de kaarten neer, dan staat dat gelijk met een kinderachtige wraakneming...’

‘Misschien. - Maar je hebt me niet heelemaal begrepen, Peter. Toen ik zei, dat ik weg ging, bedoelde ik niet alleen híer vandaan. Ik bedoelde: uit deze stad vandaan, en uit het land. Ik heb nog ƒ600.’

‘Je wilt toch niet naar Duitschland?’ vroeg hij snel, ‘naar dat Duitsche dienstmeisje?’ - Het bleek, dat hij mij beter doorzag dan ik wel gemeend had.

‘Ik ga naar een land,’ gaf ik ten antwoord, terwijl ik opstond, ‘waar m'n moeder me niet wéer te pakken kan krijgen. Dat is primo. Verder...’

‘Je komt van je moeder tòch niet los, op die manier, al vlucht je naar het andere eind van de wereld! Dat dienstmeisje...’

‘Verder: naar een land waar geen Duitsche dienstmeisjes door zoogenaamde mevrouwen als slaven gehouden worden, al was 't maar omdat iederéen er slaaf is. Tertio: naar een land waar ze van oudsher te stom zijn om voor de duivel te dansen, maar waar nú tenminste de psychanalyse verboden is! Ik heb genoeg van je intelligentie, Peter, je cerebrale goocheltoeren met vrouwen, je ausgeklügelt...’

‘Je gaat naar de bliksem op die manier!’

Ik reikte hem de hand. Hij was doodsbleek; rusteloos dwaalden zijn oogen door het atelier als om te speuren naar een laatste redmiddel. Zijn nederlaag was dan ook niet gering, of had hij zooveel genegenheid voor mij?

‘Des te beter.’

Om vier uur wachtte ik Eg op, die mijn pas moest halen. Het ding was nog een jaar geldig. Reismarken had ik al gekocht. Bagage die ik niet noodig had gaf ik hem mee, en met één koffer, waarin het allernoodigste, liet ik mij naar het station rijden, waar ik een kaartje nam naar Keulen.

22 April [1]**.**

Tegen mijn moeder, toen ze mij eindelijk kwam vertellen, dat Else's spoor gevonden is (tòch in Keulen, bij haar moeder), heb ik gezegd: ‘U had haar bij ons thuis moeten ontvangen, uit eigen beweging; dan was dit alles niet gebeurd. Een meisje waar ík mee omging had u moeten ontvangen!’ - Natuurlijk stemt ze nu met alles in, gemarteld door een religieus getinte wroeging die ze zelf niet begrijpt. Over Peter heb ik niet met haar gesproken; ze weet dus niet, dat ik getuige geweest ben van haar ‘schande’, en wat de eigenlijke oorzaak is van mijn ondergang. Maar wat is een oorzaak? Waarom verkiest men één oorzaak boven twintig andere? Merkwaardig bijvoorbeeld, dat ik telkens bijzonderheden over mevrouw Steketee wil hooren, met wie mijn moeder nu weer verzoend is. Hadden zij zich nooit met elkaar gebrouilleerd, dan was mijn moeder niet overdreven ‘mondain’ gaan doen, was niet op het ‘slechte pad’ geraakt op die onhandige blufmanier, pijnlijke copy van lichtzinnige Fransche romannetjes, en ik zat nog in Holland! Eigenlijk is mevrouw Steketee dus de oorzaak van wat er over zes dagen gebeuren zal, maar ik neem het haar niet kwalijk, evenmin als ik het mijn vader kwalijk neem, dat hij impotent is geworden, of Eg dat hij mijn verblijf bij Peter niet aan mijn moeder verklapte, of den bouwheer van de Waalweg dat hij van het plat van Erkelens een prae-historisch bastion heeft gemaakt en van het dienstmeisje van Erkelens Andromeda op de rots! Ik heb een paraphrase geleefd van de Perseuslegende, ik heb gestreden met monsters en Gorgonen; een vergelijkend literair-historicus mag dit alles uitpluizen, en hij zal niet verder komen dan de bebrilde Pfarrer, die een paar dagen geleden naar Else's bidprentje staarde met de gebiologeer-

1) Teneinde een censuur te ontloopen, die niet toegepast is - het M.S. werd regelrecht aan het adres van Peter van Herwaarden verzonden, volgens de bijgevoegde aanwijzingen, - heeft de schrijver zich in het slotgedeelte overgegeven aan een overmaat van omschrijvingen en afkortingen, die hier zooveel mogelijk verduidelijkt en aangevuld zijn. - (Uitgever.)

de blik van een vogel, in wiens nest een andere vogel een ei heeft gelegd.

In ieder geval zal ik Else dus nog zien. Zoolang ik schrijven kan, reken ik er niet op. Ik heb ontzaglijk veel geschreven, en de belooning is de dood... Neen, de belooning is, dat ik tien dagen lang aan de dood gedacht heb uitsluitend wanneer ik neerschreef hoe bang mijn vader er voor was!! Geen van al die gevangenen met hun strakke of hoonend serviele wrokgezichten, politieke moordenaars meerendeels, waar ik 's morgens tusschen loop op de binnenplaats, doet me dit na. Ze moeten trouwens erwten doppen, naar ik mij voorstel, en hebben geen papier en inkt zooals ik. Een ironie van het noodlot is het zeker, dat mijn vader mij indirect deze gunstbewijzen heeft verschaft zonder vroeger in staat geweest te zijn mij aan een baantje te helpen (nòg een oorzaak!) Of heb ik dit aan mijn advocaat te danken? Sinds ik weet, dat Else komen zal, sluipt hij minder om mij heen dan eerst, alsof hij het wel voelt, dat ik hem niet eens meer noodig zal hebben voor een simpele inlichting. Uit nieuwe gesprekken met ‘Herrn Rechtsanwalt’ (‘Herr Kollege’ weiger ik pertinent te zeggen) is mij gebleken, dat het woord ‘Schützkaffee’ mij in vakkringen een zekere beroemdheid heeft verschaft; zelfs vergeleek men mij reeds met Van der Lubbe en beschouwde mijn zwijgzaamheid als een eigenschap van alle Hollanders in staat van beschuldiging. Bovendien is mijn advocaat indertijd gepromoveerd op een psychologisch-criminologisch onderwerp: allerlei vroegere gevallen, waarin een slecht begrepen of verkeerd verstaan woord de aanleiding was tot gewelddadig optreden, moeten dienst doen om mij aan het praten te krijgen.

‘Ich habe Ihnen alles gesagt was ich weiss,’ antwoord ik dan, terwijl ik in mijn papieren blijf bladeren, waar hij telkens begeerig naar tuurt, ‘die Wissenschaft hat hier nichts zu suchen.’ - Misschien heeft hij een jongeren collega of een zoon, die ‘op’ mij promoveeren moet!

Tijdens de rechtszitting heeft men herhaaldelijk de mogelijkheid geopperd, dat er iets politieks achter zat, achter

dat woord, maar er was niets te beginnen met een constructie die uitsluitend bestemd scheen om de zaak noodeloos ingewikkelder te maken. Ik wil hier volledigheidshalve aan toevoegen, dat deze hypothese niet uitgesproken werd door mijn Beier, een zwaren, gemoedelijken Alpinist met stoppelkin en droevige oogopslag, die zijn bef droeg als een kinderslabbetje, maar door iets verweerds Saksischporcelein-achtigs naast hem met krakende barstjes er in van de scherpzinnigheid. Door mijn oogen te sluiten kan ik ze weer zien zitten: de president een glimmende Mongool uit Oost-Pruisen, die nu en dan overkookte en met woorden van wollig bierschuim als Dschengis Khan de toga's geeselde, de jongste assessor een Franschman uit Hessen of een Jood uit Mecklenburg-Strelitz. En dan, als ik mijn oogen wat langer dicht houd, dan komen alle andere gezichten...

Honderden bewaar ik er van! Nauwelijks was ik in die Novembernacht in de trein gevisiteerd, of ik wist alleen nog op de gezichten te zullen letten, niet meer op mijn omgeving. Met de grondelooze angst van in een vreemd en vijandig land te reizen vermengde zich de romantiek van mijn jeugd, de geïmponeerdheid van iedereen die aan een universiteit uit Duitsche handboeken gestudeerd heeft, de cliché-voorstellingen van de vroegere vreedzame wereld van Rijnvaart, fonkelende Wagneropera's, keizersnorren, Neo-Kantiaansche wijsbegeerte (Baden en Marburg!) en ansichten van op huwelijksreizen. Als student was ik een paar keer in Duitschland geweest, maar nooit had ik over dit volk nagedacht als nu. Het is het merkwaardigste volk ter wereld, omdat het een volk is dat niet bestaat. Uit alle legers en huurlegers, uit de vertegenwoordigers van alle rassen samengesteld, tracht het de smartelijke homogeniteit te acteeren van een huisgezin waarvan geen enkel lid op het andere lijkt. Vandaar die petten, die klap- en hakgewoonten, die rinkelende instrumentatie van sabels, bierpullen en ridderorden, waarmee dit ingewikkeld soldatenvolk zijn rasmystiek verdedigt. Het onzuiverste ras, dat Europa bevolkt, een ras waarbij alle maten een centi-

meter te kort of te lang zijn, waar men feërieke schoonheid aantreft op romp en beenen van een kobold, ontdekt, dat de mensch een al te gecompliceerd en geraffineerd wezen is geworden en slaat terug naar de mieren: bruine, oorlogszuchtige boschmieren, die hun omgebogen sprieten boven zich uitdragen in de vorm van hakenkruisen, op bevel van een kriebelig instinct boschpaden omzoomend of afzettend. In dit entomologisch gewirwar doemen de doodskopgezichten op van voormannen: gedecerebreerd, los in de gewrichten, geleedpootige doodgravers van Europa, dat allang schréeuwde om dit gesleep met houtjes en afval. Ordelijk wordt alles doorgegeven. Maar soms, te midden van de benauwende gelijkvormigheid dezer hygiënische chitinepantsers, overstelpt door 8000 mierentotems, de zes armen van den kleinen marionet Goebbels en de dubbelzinnige achterlijfssegmenten van Roehm, ontwaart men nog menschengezichten, raadselachtige, vurige, onuitbluschbare, of gezichten die vijf andere gezichten in zich omvatten, die nog niet ontzield zijn tot een model. Else Böhler's gezicht was er één van, maar op weg naar haar toe, mocht ik ook de andere niet verwaarloozen.

Het hinderlijkste van de heenreis was dat ik voortdurend mijn arm op wou steken. Ik sliep bijvoorbeeld even in, droomde snel en vaag, en schrok wakker met het besef, dat ik me nu in het land bevond waar de psychanalyse was verboden, maar dat ik nu toch zèlf gedroomd had, en dat kon alleen goedgemaakt worden als ik mijn arm opstak voor het landschap dat in de nacht voorbijvloog. Ook als ik dan klaarwakker werd, verliet die angst me niet. Van de toilet maakte ik gebruik met mijn hoofd over mijn schouder om mij te vergewissen dat ik niet bespied werd, alleen omdat op de muur vóor mij een klein hakenkruis geteekend was, blijkbaar door een kinderhand. Maar tenslotte brachten de kinderen ook de verlossing van deze obsessie. Terwijl het Duitsche landschap met beginnende heuvels voorbij mijn slaperige oogen gleed, verscheen mij het portret van een Indischen yogi, dat ik vroeger eens in een tijdschrift gezien had, een ontvleesden boeteling, die zoo lang zijn arm om-

hoog had gedragen, dat dat lichaamsdeel gemummificeerd was en niet meer naar beneden kon. Ik dacht daaraan als aan een benijdenswaardige toestand. Maar dan, belaagd door de somberste voorgevoelens over het verdere verloop van mijn reis, begon ik op de kinderen te letten, die met hun schooltasschen op hun rug achter slagboomen de trein en op dorpswegen elkaar en ouderen groetten, waarbij hun arm niet hooger kwam dan hun schouder: een vluchtig gebaartje, slordig en alledaagsch, als van een jonge eend, die een vleugel uitslaat om wat glinsterende waterdruppels af te schudden. Het leek niet op een spelletje maar ook niet op de barre ernst waar ik onder leed. Neen, in dit land moest nog wel te leven zijn, zelfs voor een ontwortelde als ik. En dan herinnerde ik mij, hoe Else Böhler, óok een half kind nog, mij vroeger eens gegroet had vanaf het plat van Erkelens, een van de eerste dagen, óok met haar arm in de hoogte. Die arm was eenvoudig de lucht ingevlogen, bruusk en boersch, bleef even rechtop staan en zonk weer terug: een instinctief kameraadschappelijk gebaar, dat misschien mijn mooiste levensherinnering uitmaakt. Geen oogenblik was het toen in me opgekomen, dat dat de voorgeschreven Duitsche groet kon zijn, en ook nu geloofde ik het nog niet...

S. VESTDIJK
(Wordt vervolgd.)

Panopticum

Voor het critisch bulletin

Na in gewichtige teoretiese opstellen *a large amount of fuss* opgebracht te hebben over de beroepseer en het geweten van de kritikus, heeft Anthonie Donker in zijn *Critisch Bulletin* waarschijnlik de voortreffelikheid van zijn regel willen bevestigen door twee uitzonderingen - gemaakt voor Ter Braak en mij, waar hij onze boeken overleverde aan de kompetentie van de hollandse huishoudschool. Het kan zijn dat hij hiertoe overging, noodgedwongen en in de pijnlike overtuiging dat zijn eigen beroepseer te kort *moest* schieten; zijn eigen en die ‘der zijnen’. Ik voor mij betreur het feit dat de hem dienende geest nog zoveel goeds over mij meende te moeten verkondigen; had hij zich tot mijzelf gewend, ik had hem met liefde aan de juiste echo geholpen uit de echo's waarover ik, sinds kort nog maar, beschik; sinds ik, beter verspreid, mij af en toe verheugen mag in brieven van lezers. Hier is *de* reaktie voor het *Critisch Bulletin* op mijn *Smalle Mens:*

> 7 Januari 1935
> *Hooggeachte Heer du Perron*
> *Hoe is het mogelijk dat iemand zoo bijtend kan zijn*
> *Zoo in alles en alles iets ontdekken kan waarin het minderwaardige naar voren gehaald wordt*
> *Ik denk hierbij, en ik heb het juist weer eens herlezen aan uw hoofdstuk ‘De grote dingen van de Planken’ aan Jezus en aan Mohammed*
> *Als U alles en iedereen dan wilt uitrafelen zoo - dat er niets als een hoop pluizen overblijft, waarom zegt U dat dan niet aan het begin van uw boek de smalle mensjes kunnen dan tenminste smal blijven en niet lezen wat toch eigenlijk wet zooveel sarcasme door U neergeschreven wordt.*
> *Het door U opgespaarde gif zoudt U ook aan een ammunitiefabriek kunnen verkoopen dan zou dat geheele hatelijke menschenras opgeblazen kunnen worden.*
> *Waarom laat U de smalle mensjes niet in hun smalle waarden?*
> *Waarom mag Jezus niet Jezus*
> *De tooneelspeler de tooneelspeler*
> *en Ambrosia de drieéénheid niet zijn?*
> *Ik vraag U, waarom mag dat niet?*
> *Ik bewonder U om Uw kennis en toch ben ik Oh! zoo nijdig op U*
> *dat gewroet en gerafel*

Ik ga een wandeling langs het strand maken om het stof te laten wegwaaien
Maar dit briefje stuur ik U en U mag er zoo hard om lachen als U zelf maar wilt
want het is maar
een lezeres
die een beetje reconsitrant is

Ik sta voor het autentieke van deze brief in, tot in de aan- en afwezige punktuatie, de mise-en-page en de anonymiteit. Er is hier geen Thea Poortman, gespeeld door Ter Braak, er is de *vox populi*, het geweten van de massa zoals dat zich ook openbaart in de Onbekende Soldaat. Ik heb dus niets anders gedaan dan Anthonie Donker restitueren wat toevallig mijn richting is uitgewaaid.

E.D.P.

Volgorde van versregels

In ‘Panopticum’ van het Augustusnummer schreef Vestdijk o.m. het volgende:

> ‘Reeds eenige tijd was het mij opgevallen, dat men een grooter effect aan klankschoonheid bereikt door een versregel, waarin het sterkste accent op het rijmwoord ligt, te laten volgen door een regel, waarin het sterkste accent ligt op de aan het rijmwoord voorafgaande heffing, dan andersom. Door een opeenvolging als
>
> > *wat gij gehoord, gezegd hebt of geschréven,* (a)
> > *tot studie en bespiegling thúis gebleven,* (b)
>
> wordt men “aangenamer” aangedaan dan wanneer men de volgorde van deze twee regels omwisselt. Zoo markant leek me, in alle voor mij onmiddellijk bereikbare gevallen, dit verschil, dat ik, onbesuisd genoeg, reeds naar een verklaring zocht voordat ik nog aan een objectief “onderzoek” toe was, dat het verschijnsel los zou maken van mijn subjectieve smaak. In een simpele rhythmische afwisseling kon die verklaring niet worden gevonden, omdat dan de beide volgorden, *a b* en *b a*, gelijkwaardig zouden zijn. Er schoot toen geen andere mogelijkheid over dan de tendenz tot rijmverdoezeling te hulp te roepen, de tendenz om een al te groote nadrukkelijkheid van het rijm te vermijden. Dat deze tendenz, vooral in de moderne poëzie, bestaat, behoeft geen nader betoog; zoowel de invoering van het assoneerend rijm (bij ons sinds Herman van den Bergh) als het veelvuldig toegepaste enjambement, wijzen erop. Het rijm - en dan natuurlijk vooral het tweede, eigenlijke “rijmwoord”, dat pas

> het rijm openbaart - wordt op deze twee wijzen, maar ook door de zoo juist genoemde accentverschuiving, als het ware gesluierd voor het gehoor...' enz.

De verklaring kon tòch in de rhythmiek liggen, zonder dat het verschijnsel 'op een simpele rhythmische afwisseling' behoefde te berusten. De regels hebben verschillende beweging (*a* meer stootend en ongelijkmatig, *b* meer vervloeiend en afgerond) die verklaart waarom a b een harmonischer eindindruk geeft. Wat echter het rijm betreft: hier *kan* de verklaring niet gelegen zijn in de tendenz tot rijmverdoezeling, wijl het gesignaleerde verschijnsel iets algemeens en de rijmverdoezeling iets uitzonderlijks is. Men hoeft er nog niet iets zoo uitzonderlijks van te maken als Vestdijk zelf (nl. een negatieve reactie op Witsen Geysbeek) zeker is dat bedoelde verdoezeling alleen deugd kan *worden* door bijzondere psychologische oorzaken. En zelfs bij de geraffineerde meesters dezer verdoezelingskunst is op te merken, dat hun beste gedichten doorgaans de duidelijkste rijmvormen toonen. Het beste rijm is niet, zooals Bilderdijk (in strijd, gelukkig, met eigen practijk) beweerde: 'datgene wat het minst gehoord wordt', maar veeleer datgene wat het meest waard is te worden gehoord. Inderdaad berust het onbevredigende van *b a* niet op te sterke, maar op te zwakke rijmwerking. Zonder van het morsdood experiment iets fraais te willen maken, kunnen we de door Vestdijk gevoelde onbevredigdheid wegnemen door het rijm te verbinnenrijm worden teruggedrongen. B.v.:

> *Tot studie en bespiegeling thuisgebleven*
> *Hebt gij een meer dan gek abuis bedreven.*

Deze nieuwe groepeering zou op haar beurt weer slecht voor omkeering vatbaar zijn, wegens de wetten van climax die speciaal voor dubbelrijm gelden (hierover schreef ik reeds in *De Taaltuin*). Zou men ze zoo willen wijzigen, dat het (overigens reeds afgekeurde) rhythme van *b a* behouden bleef, dan moest wat nu dubbelrijm is tot binnenrijm worden teruggedrongen. B.v.:

> *Tot studie en bespiegling thuisgebleven*
> *Hebt gij gezien: 't abuis was overdreven.*

De verklaring berust op de functie van het eindrijm zooals die in elke rechtzinnige versleer te vinden is, nl. als beginnende bij de laatste heffing. Is deze laatste heffing zwakker dan de voorlaatste, zoo wordt haar positie als laatste iets twijfelachtig, en krijgt het rijm neiging bij de voorlaatste te beginnen. In de levende poëzie, vooral in grootere gedichten, is deze neiging op zeer verschillende wijze te compenseeren; in Vestdijk's voorbeeld *b a* wordt ze echter zonder meer genegeerd; de onbevredigdheid is die van een onvervulde belofte.

HENDRIK DE VRIES

Het komt mij voor, dat de bezwaren van Hendrik de Vries tegen de verklaring die ik, geheel hypothetisch, opstelde voor het bij Leopold aangetoonde verschijnsel (dat hij als zoodanig niet ontkent, als ik het goed begrepen heb) voornamelijk berusten op begripsverwarring. Uit de laatste alinea van zijn kritiek namelijk blijkt ten duidelijkste, dat híj 'rijmversterking' aanneemt waar ík van 'rijmverdoezeling' spreek, en omgekeerd, hetgeen dan natuurlijk samenhangt met de weinig omlijnde beteekenis van het woord 'rijm'. Ik meen in mijn artikel echter duidelijk aangegeven te hebben, dat ik in dit geval met 'rijm' het tweede, eigenlijk rijmende 'rijmwoord' bedoel, niet het woord waarop gerijmd *wordt* en dat inderdaad, in *b a* verzwakt is. Afgezien van deze gemakkelijk op te lossen kwestie van nomenclatuur blijven er waarschijnlijk nog enkele andere verschilpunten over tusschen de Vries en mij, die in laatste instantie wel te herleiden zullen zijn tot het bijzondere karakter van zijn poëzie (in flagrante tegenstelling tot den door mij onderzochten Leopold!) De Vries wijst 'rijmverdoezeling' af (wellicht o.a. het assoneerend rijm, dat hij zelf nergens gebruikt), omdat in zijn eigen verzen het rijm zulk een op den voorgrond tredende functie bezit! Het staat echter te bezien of ook bij hem, bìnnen dat algemeene karakter van rijmversterking, niet allerlei graduaties bestaan, die tot rijmverdoezeling, of, zoo men wil, 'discretie' of 'raffinement' van rijmbehandeling (termen die de Vries mogelijk eerder aanvaardt) als nòg algemeener verschijnsel teruggebracht moeten worden. De uitspraak van Bilderdijk, mij in dit verband bijzonder welkom, zou ik dan ook als volgt willen wijzigen: *het beste rijm is datgene wat het meest waard is gehoord te worden en wat men niettemin, de facto, het minst hoort!* D.w.z. wat zich het minst *opdringt*, grof sensueel. En de dubbelrijmen dan? Op het eerste gezicht ondubbelzinnig rijmversterking, vallen ook zij onder die algemeenere wet, zoodra men (wat de Vries zelf ook doet) het rijm gebonden acht aan de laatste heffing, waarvan het dubbelrijm immers *de aandacht afleidt*. De 'verdoezeling' hangt hier samen met de onzekerheid van den lezer aan welke der twee lettergrepen hij de rijmfunctie moet toekennen (berust op deze onzekerheid, waardoor men zich half en half gefopt voelt, ook niet het komische, min of meer parodistische, dat dubbelrijmen en rimes riches zoo vaak aankleeft?) Het dubbelrijm als zoodanig, geïsoleerd beschouwd, mag dan het rijm accentueeren, door het karakter van afwijking of uitzondering, dat het toch in vrijwel alle gevallen draagt, 'verdoezelt' het de kenmerken van het rijm waarop men door gewoonte is ingesteld. A fortiori geldt dit wanneer het accent in *beide* regels op de vóorlaatste lettergreep valt, zooals in de variant die de Vries bedacht. Deze variant (het woord 'abuis' als symbool laat ik buiten beschouwing) is juist het beste bewijs vóor 'rijmverdoezeling' als algemeen verschijnsel, zelfs nog in de schijn-

bare uitzonderingen, - terwijl een omgekeerde oplossing, n.l. om in *beide* regels de klemtoon op *schreven* en *bleven* te laten vallen, hetgeen minder voldoet dan *a b*, dit bewijs nog versterkt. Tenslotte dit: dat de minderwaardigheid van de volgorde *b a* niet bovendien aan allerlei àndere, bijkomstige factoren - b.v. de rhythmiek - toegeschreven kan worden, heb ik nooit willen beweren. Maar deze factoren, die in het onderhavige geval wellicht convergeeren, vallen in een groot statistisch materiaal tegen elkaar weg en waren voor mijn onderzoek dus zonder eenig belang. De regels *a* en *b* waren overigens slechts als willekeurig voorbeeld bedoeld, niet als uitgangspunt met voorloopige bewijskracht.

S.V.

[Vierde jaargang, N°. 11]

Nederland

De Opheffing van Forum

Forum zal aan het eind van den loopenden jaargang ophouden te bestaan.

Aangezien tal van voorbarige berichten in de dagbladpers hebben gecirculeerd en zelfs tot even voorbarige conclusies hebben geleid, meent de Ned. redactie er goed aan te doen reeds in deze voorlaatste aflevering een verklaring te laten verschijnen, die haar standpunt weergeeft, omtrent de gebeurtenissen, die tot de opheffing van het tijdschrift hebben geleid.

De samenwerking tusschen de Nederlandsche en Vlaamsche redacties, die gedurende twee jaar de basis van Forum's bestaan heeft uitgemaakt, was aangegaan op den grondslag van wederzijdsche onafhankelijkheid bij de beoordeeling der bijdragen; een dergelijke onafhankelijkheid scheen beiden partijen gewenscht, omdat zij, hoewel op meerdere punten verwantschap voelend, de bestaande verschillen tusschen Noord en Zuid niet wilden veronachtzamen.

Tusschen beide redacties is sedert geruimen tijd een meeningsverschil ontstaan over een bijdrage, die door de Nederlandsche redactie met algemeene stemmen was aanvaard; de katholieke leden der Vlaamsche redactie meenden op grond van de strekking dezer bijdrage bezwaar te moeten maken tegen publicatie. Aangezien de Vlaamsche redactie (althans haar katholieke meerderheid) zich, na gepleegd overleg, en na eenige formeele concessies door de Nederlandsche redactie aangeboden als onvoldoende van de hand te hebben gewezen, op het standpunt stelde, dat zij bij plaatsing van bedoelde bijdrage niet langer de redactioneele verantwoordelijkheid zou kunnen dragen, en de Nederlandsche redactie niet op de door haar genomen beslissing meende te kunnen terugkomen zonder een ernstig precedent te scheppen, dat een inbreuk zou beteekenen op den grondslag der wederzijdsche samenwerking, kon het hangende geschil niet tot een goede oplossing worden gebracht. Dus moest besloten worden de uitgave van Forum te staken, aangezien voortzetting van het tijdschrift op an-

dere basis in verband met de tijdsomstandigheden niet wenschelijk mocht worden geacht.

De Nederlandsche redactie betreurt het, dat deze oplossing de eenig-mogelijke is gebleken, en dat een geschil van principieelen aard heeft geleid tot de opheffing van een tijdschrift, waarin beide partijen overigens steeds in goede harmonie en met toewijding konden samengaan. Zij brengt bij dit afscheid haar hartelijken dank aan den uitgever, die steeds op de onbekrompenste wijze de belangen van Forum heeft behartigd, en aan haar lezers voor hun gewaardeerden steun.

DE NEDERLANDSCHE REDACTIE VAN FORUM

Hemelsche en Aardsche Poëzie [1)]

I

Het conflict tusschen vorm en materie in de poëzie bezit op dat gebied een dusdanige exclusieve beteekenis, dat het niet alleen het dichterprobleem bij uitnemendheid genoemd mag worden, maar bovendien al de eigenaardige *poëtische* moeilijkheden, die er mee samenhangen, meer en meer den schijn heeft doen aannemen van algemeen aesthetische. Het is nauwelijks overdreven te zeggen, dat het vraagstuk van de verhouding van vorm tot materie, - voorzoover het niet werd overgenomen uit de metaphysica of de kentheorie, - in laatste instantie, en waar men het ook aantreft binnen het kader van kunst-theoretische bespiegelingen, aan de poëzie ontleend is, - waarbij men natuurlijk niet uit het oog verliezen moet, dat van alle kunstenaars de dichters het meest tot bespiegelenüberhaupt geneigd zijn, en daardoor het grootste contingent zullen leveren van de kunsttheoretici die nolens volens hun speciale problemen als uitgangspunt, model en toetssteen benutten voor meer algemeene. Heeft men evenwel deze voor de hand liggende verschuiving in rekening gebracht, dan blijven er nog genoeg veelzeggende gegevens over om den onbevooroordeelden toeschouwer te overtuigen van de uitzonderlijke heftigheid waarmee de twee fundamenteele krachten vorm en materie juist in de poëzie op elkaar botsen. Men onttrekt zich zelfs niet aan den indruk, dat die krachten hier inderdaad als onverzoenlijke vijanden tegenover elkaar staan, daar waar ze buiten de poëzie veelal bereid zijn tot ieder compromis en tot iedere consequentie, zelfs die welke hun eigen bestaan problematisch maken zou. Men denke zich eens een - mirabile dictu! - philosofeerenden schilder of musicus in,

1) Naar aanleiding van Greshoff's verzamelde verzen *(J. Greshoff, Gedichten, 1907-1934, L.J.C. Boucher, 1934 Serie Folemprise.)* Deze worden in III en IV nader besproken.

die zich over *dit* probleem zou opwinden! Vorm en inhoud zijn voor hem zoo ‘één’ (dat paradepaardje der poëtiek, dat een slecht verborgen schuldbesef verraadt!), dat hun onderlinge verhouding hem minder hoofdbreken bezorgt dan de qualiteit van zijn olieverf of de oplossing van een noonaccoord. Vorm en materie verzoenen zich hier al spelenderwijs, zij vloeien als bevriende stroomen in elkaar, en hoogstens in de plastische kunsten is er nog zoo iets merkbaar als een ‘worsteling’, die overigens een robuust en levenslustig schilder of beeldhouwer minder hoofdbreken pleegt te bezorgen dan den anaemischen dichter op zijn dakkamertje, waar hij veel te veel vrije tijd voor muizenissen heeft.

Men zou er echter verkeerd aan doen, om, bijvoorbeeld in aansluiting aan dit uiterlijk contrast, de behandeling van het probleem geheel in ‘psychologistische’ banen te leiden! De dichter mag dan anders bewerktuigd zijn dan de kunstbroeders uit het andere kamp, de poëzie als zoodanig, losgedacht van de persoonlijkheid van haar schepper, bezit toch een eigen, onverwisselbaar karakter, eigen structuurwetten, eigen principes, al is dit laatste gezichtspunt in de practijk ook moeilijk te scheiden van het eerste. Reeds de nagestreefde *mathematische* structuur van een tot mathematificatie volmaakt ongeschikt materiaal, - om een der meest saillante aspecten te noemen waaronder zich het vorm-stof-probleem in de poëzie voordoet, - wijst er op, dat de strijd tusschen de beide partijen dáarom zoo vinnig en vaak met zoo weinig kans op succes gevoerd wordt, omdat die partijen niet alleen tegenstrijdig en vijandig, maar vooral incommensurabel zijn, omdat er een kloof tusschen hen gaapt, die een werkelijk treffen gevolgd door een uiteindelijke verzoening of zelfs maar door een compromis welhaast tot de onmogelijkheden doet behooren. Vorm en materie in de poëzie zijn als twee verschillend geconstrueerde tandraderen; zij passen niet op elkaar, zij behooren tot twee volkomen heterogene gebieden, zij zijn inderdaad *tegen*standers, die slechts met den grootsten tegenzin tot samenwerking zijn te brengen, geen

*mede*standers, die in een vruchtbaren strijd hun krachten aan elkaar gemeten hebben, zooals dat in de muziek en de plastische kunsten zoo veel meer het geval schijnt te zijn.

Uit deze onvereenigbaarheid van vorm en materie laten zich dan verschillende bekende verschijnselen afleiden, die maar onder één en hetzelfde gezichtspunt samengevat behoeven te worden om, omgekeerd, evenveel argumenten te leveren voor die onvereenigbaarheid, indien men aan haar bestaan nog twijfelen mocht. Ik noem: de *zeldzaamheid* van alle werkelijk superieure poëzie, een verschijnsel dat, al bezitten we natuurlijk geen behoorlijke maatstaven ter vergelijking, in de andere kunsten veel minder sterk geprononceerd is. Dan vooral: de *ongelijkmatigheid,* zoowel van de waarde als van het karakter der poëzie, en onverschillig of men de oeuvre van één dichter beschouwt dan wel een geheele historische periode. In de ontwikkeling der dichtkunst is veel minder continuïteit te bespeuren dan in de zusterkunsten, zij verloopt stroever, minder organisch; de verschillen tusschen Rembrandt en van Gogh, tusschen Bach en Mahler zijn geringer dan die tusschen Shakespeare en Yeats, of welke andere namen men maar aanhalen wil, althans voor den onbevangen kijker, hoorder en lezer; een schilder, die ‘teruggaat’ tot Michelangelo, is een ‘origineel’, een componist, die zich op Händel inspireert, kan een genie zijn (Stravinsky!), maar een dichter, die het bij Racine meent te moeten zoeken, is hoogstens een betreurenswaardige zonderling, of, indien hij al tot de eerste figuren mocht behooren, een zeldzaam voorbeeld van een solidariteit tusschen vorm en materie zooals men anders in de poëzie nauwelijks aantreft (Valéry b.v. wiens affiniteiten tot Racine overigens niet meer dan een episodische beteekenis schijnen te bezitten). Met andere woorden: de historie vormt voor de dichtkunst barrières, die aan iedere cyclische ontwikkeling, aan iedere ongedwongen reminiscentie paal en perk stellen. Wil men dit verschijnsel verklaren door de menschelijke evolutie, die in de poëzie zooveel ondubbelzinniger haar neerslag

vindt dan in de overige kunsten [1], dan doet men niet anders dan in andere termen weer dat zelfde vorm-materieconflict naar voren brengen: in de poëzie wijzigt zich namelijk de materie zóo grondig, en zonder ooit weer op haar punt van uitgang terug te keeren, dat er geen vorm ter wereld te vinden is, die dit bij zou kunnen houden. Niet omdat wij aan den gedachteninhoud, of aan de gevoelssfeer van haar scheppers ontgroeid zouden zijn, is de poëzie van vroeger tijden ons vreemd geworden, maar omdat die inhoud, die sfeer, zich achteraf niet meer blijken te verstaan met den vorm die er aan gegeven is.

Ook naar de intrinsieke waarde van haar voortbrengselen vertoont de poëzie schommelingen, die men elders nauwelijks in die mate terugvindt: nergens die grandioze hoogtepunten, die inzinkingen, die geheele tijdperken kunnen beslaan, hopeloos grauw en leeg als woestijnen. Een periode als onze 18-de eeuw en de 19-de tot 1880, - die men in dit verband graag noemt, - manifesteert haar ‘verval’ zelfs bijna uitsluitend in de poëzie: de woedende afkeer der nazaten althans, tot uiting komend in polemiek en gloednieuwe programma's, wordt vrijwel alleen door de gedichten uit dezen tijd opgewekt; voor de schilderkunst en de muziek (die natuurlijk dezelfde inzinking vertoonen, zij het ook minder duidelijk) bezit men alle welwillende toegeeflijkheid van den historisch geschoolden kunstkenner, die graag curiositeiten besnuffelt (wat wel paradoxaal klinkt, daar zij zooveel minder aan tastbaar historische beïnvloeding onderhevig zijn dan de poëzie). En al mogen deze verschillen ook geheel gradueel blijven, men ontkomt toch nauwelijks aan den indruk, dat er in de poëzie, en in de poëzie alleen, sprake moet zijn van zooiets als een *labiel evenwicht,* waardoor zij als het ware steeds weer van meet af aan beginnen moet, evenals een

1) Bovendien zijn deze aan een substraat gebonden, dat min of meer aan zichzelf gelijk blijft: de zintuigelijke waarnemingswereld, resp. de wetten van harmonie en contrapunt, die wel aangevuld worden, maar zich niet diepgaand wijzigen. Hierbij komt nog, dat schilders en musici in tegenstelling tot de dichters een schoolopleiding doorloopen, die weliswaar verstarrend kan werken, maar tevens een gelijkmatiger niveau waarborgt.

topzwaar voorwerp, dat telkens weer, en voor hoe kort, op zijn punt gezet wordt.

Tenslotte komen dan die overspannen en vaak niet onvermakelijke dichtkunstige ‘theorieën’, die, gezamenlijk bekeken, op niets zoozeer lijken als op de gedragingen van iemand die van het kastje naar de muur loopt, onze stelling nog bevestigen. Afwisselend wordt de poëzie, die hier profiteert van een bijna benijdenswaardige begripsverwarring, beschouwd als persoonlijke gevoelsuiting, als intiemste bekentenis, of als een ‘objectieve’, bovenpersoonlijke ideeënstructuur, meer een aangelegenheid voor laatdunkende halfgoden dan voor zwoegende pennevoerders. Daarmee correspondeert een optreden van beoefenaars dezer dubbelzinnige kunst, die beurtelings hun heil zoeken in de pijnlijkste vormverslaafdheid (ieder ‘neo-klassicisme’) of in een wanhopige onderdompeling in de chaos der materie (Duitsch ‘expressionisme’ b.v.). Verder herinner ik aan de bekende dwaaltheorie over een ‘poésie pure’ (wie zal het in zijn hoofd krijgen over een ‘musique pure’ te spreken? Alleen als reactie op bepaalde genres, die de muziek bedierven door de... literatuur: Debussy contra Wagner!), en aan die periodiek opduikende dwanggedachte van de ‘eenheid van vorm en materie’, wel het potsierlijkste wat men op dit gebied geleverd heeft. Al deze theorieën moet men dan ook vooral niet waardeeren naar hun zakelijke inhoud, maar uitsluitend als de, *psychologisch* althans zeer onthullende, camoufflage van een minderwaardigheidsbesef [1)], of in het gunstigste geval als theoretisch verkapte werkprogramma's. Door niets immers is de onzekere positie der dichtkunst zoo gemakkelijk aan het oog te onttrekken dan door op haar verondersteld goddelijken of andersoortig zuiveren en absoluten of, in het andere geval, direct persoonlijken oorsprong te wijzen, en het conflict tusschen vorm en materie

1) Een van de sterkste staaltjes op dit gebied vindt men bij Verwey in zijn *Inleiding tot de Nieuwe Nederlandsche Dichtkunst*, waarin de poëzie de ‘onmiddellijkste’ aller kunsten genoemd wordt en haar grondstof en gereedschap, de taal: het ‘naastbijliggende’ (!!) Met evenveel recht kan men de kleeren het onmiddellijke en naastbijliggende noemen en niet de huid.

wordt maar al te afdoende bijgelegd door de zoo even genoemde doctrine, die tegenwoordig, nu ook Tachtig 'spruchreif' begint te worden, reeds de schoolkinderen uit hun hoofd moeten leeren. 'Vorm en inhoud zijn één': dat *beteekent* voor den goeden verstaander: in de poëzie zijn vorm en inhoud zoo onherroepelijk tegenstrijdig aan elkaar, dat enkel een 'synthetische' theorie naar hegeliaansch recept in staat is, ze ons als identiek op te dringen. Daarbij kan zoo'n theorie op de intelligentste wijze rechtgepraat worden; de beproefde truc b.v. om de twee leden der vergelijking zoo te stellen, dat ze van te voren, per definitie, samenvallen, is ook hier uiterst doeltreffend gebleken [1]. Maar natuurlijk kan men langs dezen weg ook de identiteit der sexen aantoonen, nl. door bestudeering van een stel hermaphrodieten...

II

Men zou er zich over kunnen verbazen, dat van al dergelijke begripsparen juist de polariteit 'vorm-materie' de meeste geschiktheid bezit om, zoowel psychologisch als aesthetisch, de soortverschillen aan te geven, die in de poëzie heerschen, en deze in een algemeene typologie te vereenigen zooals dat in de aesthetica en de karakterologie van verschillende zijden reeds beproefd is. Ik herinner hier slechts aan de polariteiten waarop Schiller's aesthetica berust, op de 'Abstraktions'- en 'Einfühlungs'-typen van Worringer, de indeelingen van Jung, Klages, e.v.a. - terwijl ook de meer bekende klassificaties als 'klassiek-romantiek', 'expressionisme-impressionis-

1) De inhoud wordt b.v. stilzwijgend opgevat als 'inhoud, voor zoover die in den vorm tot uiting komt', en omgekeerd. Overigens krijgt men sterk den indruk, dat 'de eenheid van vorm en inhoud' bij de Tachtigers vooral dienen moet *om den inhoud uit te schakelen:* hun ideologie immers berust typisch op een vormcultus, en men maakt een vijand het best onschadelijk door hem te assimileeren. In werkelijkheid bestaat het verschil tusschen de Tachtiger poëzie en de daaraan voorafgaande niet in een grootere solidariteit van vorm en inhoud bij de eerste, maar in een verstarring van den vorm bij de laatste. Daarbij heeft men echter maar al te zeer uit het oog verloren, dat met die verstarring een geheel analoge en minstens even ver gaande verstarring van den *inhoud* hand in hand ging! Door die tweeledige verstarring ging het vers verbrokkelen, in zijn bestanddeelen uiteenvallen, *waardoor het probleem van vorm en inhoud zich pas begon te stellen*. De verhouding tusschen vorm en inhoud is dus geen Tachtiger maar een vóor-Tachtiger probleem! In de beste gedichten der Tachtigers (zooals in iedere goede poëzie) stélt dat probleem zich niet eens, omdat die gedichten een indruk van eenheid wekken, die natuurlijk op niets anders berusten kan dan op een subjectieve illusie. Zoodra men echter vorm en inhoud onderscheiden gaat (wat niet hetzelfde is als *scheiden!*), staan zij *als begrippen* diametraal en onverzoenlijk tegenover elkaar, *ook* bij deze gedichten. De theoretische onderdrukking van den inhoud bij de Tachtigers vond dan nog haar weerspiegeling in een vervaging van den inhoud in het concrete gedicht ('stemmingspoëzie'), die dáarom 'één met den vorm' scheen te zijn, *omdat zij niet meer in andere woorden uitgedrukt kon worden* (zie over deze kwestie ook pag. 12).

me’, telkens weer tot die eene fundamenteele tegenstelling terug te brengen zijn. Hoe weinig rigoureus de ‘aesthetische’ terminologie is, blijkt intusschen wel hieruit, dat ik zoo even met goed recht het expressionisme als uiting van de ‘Stofftrieb’ kon opvatten, terwijl het hier juist aan den kant van de ‘Formtrieb’ komt te staan! Niettemin, ondanks (of misschien juist dank zij) de enorme speelruimte, die de gebruikte termen laten, is aan de hand van dergelijke indeelingen in groote lijnen een beschrijving te geven van de verschillende poëziesoorten en dichtertypen, en met des te meer kans op welslagen, naarmate men scherper in het oog houdt, dat de grondbegrippen waarvan zij uitgaan slechts een algemeen oriënteerende beteekenis hebben, slechts dienen voor schematische beschrijving of rubriceering, maar geen realiteiten vertegenwoordigen. In laatste instantie zijn deze begrippen overgenomen uit de philosofie met haar sterk generaliseerende begripsvorming, men moet er dus niet al te veel van verwachten op een terrein waar het zoo veel meer aankomt op het bijzondere, onvergelijkelijke, individueele. Dit is trouwens een reden te meer, waarom de boven gehekelde kunsttheoretische bespiegelingen, die behalve eenzijdig ook veelal onbelast zijn door het kritisch inzicht in hun eigen grenzen, zoo'n ontstellend grotesken indruk kunnen maken.

De diepere grond voor de geschiktheid van de polariteit ‘vorm-materie’ voor deze *algemeene* taak lijkt mij voornamelijk daarin gelegen, dat hun zakelijke inhoud voor een belangrijk gedeelte juist gedekt wordt door dien

van het begripspaar *algemeen-bijzonder:* de functie dezer grondbegrippen refereert zich hier aan hun *beteekenis*. Den ‘vorm’ van een gedicht kan men grof genomen definieeren als dat wat zich onder *algemeene* gezichtspunten subsumeeren laat, de ‘materie’ als dat wat zich aan die subsumtie onttrekt. Vooral wanneer men dan nog rekening houdt met het algemeene karakter van de taal-überhaupt, is het gemakkelijk in te zien, dat de ‘materie’ (voorzoover zij *op* woorden betrekking heeft, én voorzoover men *in* woorden rekenschap van haar aflegt) in dit schema tot iets geheel negatiefs wordt, hetgeen trouwens strookt met haar alom gesignaleerd lijdelijk, receptief‘vrouwelijk’ karakter. De vorm als het algemeene, veralgemeende, of te veralgemeenen element, de stof als niets anders dan het ontbreken-van-vorm, als het negatieve, chaotische, afwachtende, dat hoogstens aan de vormende kracht weerstand bieden kan, maar dat eerst in min of meer ‘gevormde’ toestand voldoende geschikt zal blijken om in woorden (realiter in het gedicht, theoretisch in de poëtiek) uiteengezet, d.i. ‘al-gemeen’ gemaakt te worden, het is een formuleering, die ons bij een *algemeen* overzicht niet alleen dadelijk op bekend terrein doet gevoelen, maar ons ook gemakkelijk over het hoofd doet zien, dat de klassificatie van feiten volgens dergelijke maatstaven uitsluitend vermag aan te geven in hoeverre die feiten als zoodanig voor iedere *willekeurige* klassificatie geschikt zijn, wat ten opzichte van hun zakelijke en bijzondere inhoud toch wel een poover resultaat heeten mag. De indeeling in vorm-stof (of algemeen-bijzonder) mag dan ook, minstens als uitgangspunt, onovertroffen zijn, omdat tot die begrippen de meest verschillende kenmerken teruggebracht kunnen worden, van technische verschillen af tot verschillen in mentaliteit en levenshouding toe, bij een benadering van het bijzondere en individueele in kunst en menschelijk karakter zal zij tot zekere hoogte altijd blijven falen. Binnen de grenzen van zoo'n klassificatie vindt dat dan zijn uitdrukking hierin, dat al deze kenmerken allerminst in die mate solidair zijn, dat zij nu bij één persoon

of in éen poëtisch oeuvre ook steeds in denzelfden zin voor moeten komen. Het is zeer goed mogelijk, dat een dichter, wiens persoonlijkheid geheel aan de ‘vormzijde’ schijnt te staan, typisch ‘materiëele’ poëzie schrijft, en omgekeerd; zelfs komt deze tegenstrijdigheid op alle denkbare wijzen binnen het kader van het gedicht voor, en veel vaker dan men wel meent; later kom ik daar nog op terug. Van een dergelijke tegenstrijdigheid vermag een algemeen typenschema nu eenmaal geen verklaring te geven, het kan die tegenspraak alleen registreeren, om vervolgens het veld te ruimen voor onze intuïtieve vermogens.

Wil men een korte schets van het ‘vormtype’ in psychologischen zin, van een persoonlijkheid dus dit keer, bij wie alle kenteekenen in dezelfde mate aanwezig zijn, bij wie dus alles ‘klopt’, dan krijgt men ongeveer het volgende beeld: gehechtheid aan strenge, vaststaande en algemeengeldige normen onder voorbijzien van de bijzondere en steeds weer variëerende gegevens der werkelijkheid, het stellen van idealen boven persoonlijke bindingen, neiging tot dogma's en synthetische en aprioristische constructies, heerschappij van het kritisch reflecteerende verstand over gevoel, intuïtie en zintuigelijkheid, instelling meer op de eenheid van den abstracten begripssamenhang dan op de levende veelheid der verschijnselen, etc. Het ‘stoftype’ is daarvan dan het nauwkeurig tegendeel. Zonder moeite herkent men het mannelijk tegenover het vrouwelijk karakter, den ‘geest’ tegenover de ‘ziel’. Toch moet men er zich voor hoeden om dergelijke begripsparen maar zonder meer met elkaar in parallel te brengen. Er ligt in de vrouwelijke psyche heel wat verscholen, dat een meer dan gewone vormgebondenheid veronderstelt, - waarbij ik nu in het midden wil laten, of dit toegeschreven moet worden aan een verlangen naar de tegenovergestelde mannelijke levenshouding, of dat die bepaalde vormendienst, die we bij de vrouw vooral op het gebied van religie en maatschappelijken omgang aan kunnen treffen, niets anders is dan een bewijs juist voor haar ‘Stofftrieb’ daar zij deze vormen immers niet zelf geschapen heeft,

maar met huid en haar uit de traditie overgenomen: voor een ‘Stofftrieb’ derhalve, die zich aan een materiaal bindt dat uit reeds voltooide vormen bestaat.

Het indrukwekkendst wordt het contrast tusschen vormen stoftype wel, wanneer we de aandrift tot normstellen en veralgemeenen, waardoor het eerste gekenmrekt wordt, zijn ‘statische’ geaardheid dus, ten opzichte van de ‘laatste’ levensvragen tot uiting zien komen in een veronderstelde verlenging van het leven over zijn natuurlijke grenzen heen, - en ook dit geloof in een ‘voortbestaan na den dood’ schijnt eerder karakteristiek voor de vrouwelijke psyche dan voor de mannelijke! Waarschijnlijk evenwel is de psychologische oorsprong van dit ‘geloof’ een tweeledige: het kan op een emotioneele binding, een naïeve wenschvervulling berusten, maar ook op (overigens niet minder naïeve) denkgewoonten, die, na alle levensverschijnselen in het abstracte begrip gefixeerd te hebben, nu ook nog het vergankelijke leven zélf ‘fixeeren’ gaan. Om de vorm-stof-polariteit nu verder maar geheel los te maken van de geslachtsverschillen, wat des te gemakkelijker valt, waar de vrouw onder de scheppende kunstenaars een niet al te belangrijke plaats inneemt, wil ik me uitsluitend bepalen tot de tweede uitlegging, en de tegenstelling tusschen ‘geloof’ en ‘ongeloof’, of tusschen dogma en scepsis, absolutisme en relativisme, idealisme en cynisme, opbouwen en afbreken, wordt dan zóo typeerend voor den vorm- en den stofmensch in hun zuivere gedaante, dat ik de vrijheid neem om voortaan in plaats van ‘vorm- en stofpoëzie’ van *hemelsche* en *aardsche* poëzie te spreken, waarmee we dan tot ons eigenlijke onderwerp teruggekeerd zijn.

Beschouwingen over vorm en materie in de poëzie moeten onvermijdelijk mislukken, zoolang men niet enkele scherpe definities heeft opgesteld en enkele scherpe grenzen getrokken tusschen begrippen, die gewoonlijk met hetzelfde woord genoemd worden, ‘verworrene Begriffe’ derhalve, die niet in de laatste plaats dat onvergelijkelijke stempel van half literaire half philosofische onklaarheid op het meeren-

deel der aesthetische geschriften hebben gedrukt. Aan een nadere beschrijving en analyse van de ‘hemelsche’ en ‘aardsche’ poëzie, en van een der meest typische vertegenwoordigers van de tweede, de poëzie van Jan Greshoff, die in de volgende hoofdstukken behandeld zal worden, behoort dus een begripsvorming en -zuivering vooraf te gaan, die mogelijk wat schoolsch aandoet, maar die in verband met de heerschende verwarring bepaald noodzakelijk is. Zoo kan b.v. ‘vorm’ twee totaal verschillende dingen beteekenen, al naar gelang men de ‘materie’, die men er diametraal tegenover stelt, opvat als *inhoud* of als *stof* (materie in engeren zin). Van die verschillen zijn de volgende de belangrijkste. De polariteit *vorm-inhoud* kunnen we opvatten als een ‘schaalverdeeling’ van geleidelijk veranderende *gezichtspunten* of *beschouwingswijzen,* die alle op één en hetzelfde gedicht betrekking hebben: de vorm geeft het *hoe* van het gedicht, de ‘wijze waarop’, de algemeene structuur, de inhoud daarentegen het *wat,* het zakelijke gehalte, de bijzondere wereld achter het gedicht. In de polariteit *vorm-stof* daarentegen wordt van *kenmerken* rekenschap afgelegd, die al of niet, of in meerdere of mindere mate, realiter aanwezig zijn, en waarvan de ‘schaalverdeeling’ dus betrekking heeft op *verschillende* gedichten, die men dan onderling moet vergelijken. Vorm en stof zijn de grensbegrippen, waartusschen men de mate van ‘gevormdheid’ van een gedicht bepaalt: de verbale stof van een gedicht b.v. kan dus niets anders beteekenen dan de verzameling woorden (subs. het gedicht), waaruit het zich gevormd of geobjectiveerd heeft, en die als het ware dit gedicht ‘in potentie’ vertegenwoordigen. Het eene gedicht is meer of minder ‘gevormd’ dan het andere, men vindt de mate dezer gevormdheid echter niet door de vorm met de stof te vergelijken, doch door het gedicht in de rangorde te plaatsen die het met alle er aan verwante gedichten inneemt. Vorm en inhoud beteekent dus *uiterlijk* en *kern,* vorm en stof: *actualiteit* en *potentialiteit*. Een concreet voorbeeld moge deze abstracte definities toelichten. Men beschouwe een planetenstelsel, zooals het zich

volgens de bekende theorie uit een nevelvlek ontwikkeld heeft. ‘Vorm’ en ‘inhoud’ van dit stelsel zijn dan respectievelijk de mathematische groepeering der bestanddeelen, de algemeene bewegingswetten waaraan ze gehoorzamen, de chemische en physische eigenschappen der materie etc., *en* de eigenschappen dezer bestanddeelen voorzoover ze typisch zijn voor *dit* bijzondere planetenstelsel (grootte der planeten, geologie, biologie, bewoonbaarheid etc.). ‘Vorm en ‘stof’ daarentegen hebben uitsluitend betrekking op het stadium, waarin het stelsel zich bevindt in zijn evolutie van nevelvlek tot volledig gevormd planetenstelsel: zijn ‘stof’ zou men het voorafgaande stadium kunnen noemen, waaruit het ontstaan is; de typische kenmerken van dit stadium en van alle andere stadia zijn natuurlijk evenzeer af te lezen aan de mathematische (‘vorm’ in de eerste beteekenis) als aan de individueele eigenschappen (‘inhoud’) van het stelsel [1)].

Het is nu duidelijk in te zien, dat men, sprekende van een ‘actieve, daadwerkelijke omvorming der materie’, - de weerbarstige taaimaterie, die tegenstand biedt, - niet den *inhoud* kan bedoelen, doch de *stof*, - om de eenvoudige reden, dat de inhoud een beschouwingswijze is van *dit* éene gedicht, en dus, streng genomen, niet eens bestond voordat het gedicht geschreven werd. Daar iedere beschouwingswijze uiteraard subjectief blijft, zijn vorm en inhoud correlatieve begrippen, die zich als de uiteinden van een *bewegelijk* netwerk over het gedicht leggen, vorm en stof veeleer de uiteinden van een *vaste* maatstok. Aan de verschuifbaarheid van dat netwerk, waardoor de ‘inhoud’ op de plaats kan komen te liggen die even te voren de ‘vorm’ innam, dankt ook de drogtheorie van de ‘eenheid van vorm en inhoud’ zijn ont-

1) De volgende gelijkenis is wellicht nog iets plastischer; de dispositie wijkt overigens eenigszins af van het vorige. Van de ‘insluitdoozen’, zooals ze wel door goochelaars gebruikt worden, is iedere doos op zijn beurt ‘inhoud’ van de grootere die hem omsluit; de ‘stof’ is de papiermassa waaruit de doozen gemaakt zijn. ‘Vorm’ in de eerste beteekenis is iedere doos ten opzichte tot de daarop volgende kleinere; ‘vorm’ in de tweede beteekenis is het volledige model van alle doozen te zamen.

staan. Al te gemakkelijk heeft men die correlativiteit voor identiteit aangezien, verleid door de geruststellende charmes van ieder monisme. Het is volkomen juist, dat vorm en inhoud tezamen variëeren, - evenals b.v. klimaat en vegetatie, die daarom toch ook nog niet identiek zijn! Hoogstens mag men zeggen: vorm en inhoud, beide onverbreekbaar verbonden aan het gedicht als zoodanig, gaan continu *in elkaar over* (evenals Noord- en Zuidpool dit langs de breedtecirkels doen, maar daarom vallen die polen nog niet samen), doch waarschijnlijk is zelfs dit reeds te substantialistisch, te 'ruimtelijk' uitgedrukt: beschouwingswijzen gaan nu eenmaal niet 'in elkaar over'.

De continuïteit van vorm en inhoud is overigens slechts schijnbaar in tegenspraak met de 'kloof', waarvan in het eerste hoofdstuk herhaaldelijk sprake was. Deze kloof gaapt inderdaad tusschen de verschillende categorieën waaronder wij het gedicht analyseeren, voorzoover zij *werkelijkheden* vertegenwoordigen. Van de gedachte en de beeldspraak naar de klank van het gedicht leidt geen natuurlijke overgang; vanuit gedachte en beeldspraak gezien schijnen klank en rhythme toevallige en gratuite bijproducten, die er evengoed niet hadden kunnen zijn, en er in een andere taal ook *inderdaad* in dezen vorm niet geweest zouden zijn [1)]. Kiest men evenwel partij voor het rhythme, dan worden gedachte en beeldspraak tot elementen, die 'een bestaand vers verrijken, maar geen vers doen ontstaan' (ik citeer de dissertatie van Stuiveling), welke enormiteit in *dit* verband volkomen consequent is. Maar ik duidde het reeds aan: de categorieën die wij vorm en inhoud noemen, *zijn* deze vorm en inhoud niet: zij zijn slechts meer of minder geschikt om onder de gezichtspunten van vorm en inhoud *bekeken* te worden; op zichzelf beschouwd zijn vorm en inhoud niets anders dan een abstract, 'transcendentaal' begripsinstrumentarium, dat wij over het vers heenschuiven, en dat als zoodanig natuurlijk volmaakt continu en homogeen is, en geen plot-

1) Men vergelijke hierover wat ter Braak schrijft in het *Démasqué der Schoonheid* over 'de geringe populariteit van Willem Kloos in Oost-Galicië'.

selinge overgangen vertoont. De categorieën, die wij secundair naar dat instrumentarium *noemen,* zijn dit echter niet. - Voor vorm en stof geldt mutatis mutandis hetzelfde, alleen is daar de ‘kloof’ veel meer van dynamischen aard, berustend niet op een qualitatieve onvereenigbaarheid doch op een lijdelijken weerstand van den kant van de stof.

Het volgend voorbeeld van de verschuifbaarheid dezer begrippen zal een en ander kunnen verduidelijken. De *beeldspraak* van een gedicht kan beurtelings tot den *vorm*[I] gerekend worden of tot den *inhoud,* al naar gelang men die beeldspraak van de eene kant bekijkt of van de andere. ‘Vorm’ is de beeldspraak ten opzichte van de *gedachte,* die in die beeldspraak is neergelegd (het *hoe* van den gedachteninhoud), ‘inhoud’ ten opzichte van de *woordkeus en zinsconstructies,* waarin op zijn beurt het beeld uitgedrukt wordt (het *wat* van de gebruikte taalvormen). Zoo is de gedachte weer ‘vorm’ ten opzichte van de idee, de woordkeus ‘inhoud’ ten opzichte van klank en rhythme, en zoo door. In de onderstaande tabel heb ik gemakshalve die verschillende categorieën naast elkaar geplaatst. Van links naar rechts treedt een geleidelijke overgang op van ‘vorm’ naar ‘inhoud’ of van ‘algemeen’ naar ‘bijzonder’. Geheel links vindt men in de prosodische compositie, het rhythme en de klank de drie algemeenste categorieën, die voor het gedicht zijn ongeveer wat in de philosophie ruimte, tijd en associatief verband (overeenkomst en contrast) zijn voor onze zintuigelijke waarnemingen; geheel rechts vindt men de persoonlijke levenshouding en wereldbeschouwing, waaruit het ‘onderwerp’ van het gedicht of de inhoud in engeren zin zich dan op natuurlijke wijze ontwikkelt, ‘vormt’. Ik leg er echter den nadruk op, dat de graad van algemeenheid dezer categorieën slechts onder literair-aesthetische gezichtspunten geldigheid bezit: buiten het gedicht om, in een begripsschema gebracht, is b.v. de idee zeker algemeener, dus ‘formeeler’ dan de gedachte, binnen de grenzen ervan juist omgekeerd, omdat de idee meer tot de sfeer der persoonlijkheid behoort en

zich dus meer onttrekt zoowel aan de algemeenheid der zuiver aesthetische normen als aan de logische algemeenheid van iedere bindende en exacte woordbepaling [1)].

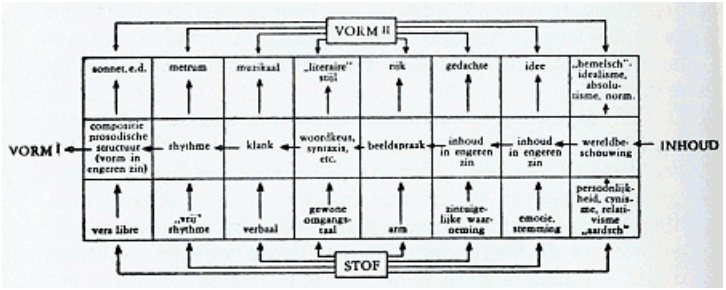

Tenslotte vindt men in de figuur de verhouding tusschen *vorm*^{II} en *stof* weergegeven door een reeks schaalverdeelingen die, van boven naar beneden, als maatstokken op de acht categorieën neergelegd worden. De figuur moge verder

1) Rechts van de ‘beeldspraak’ vindt men categorieën, die slechts zijdelings in betrekking staan tot het concrete gedicht, ja zelfs tot de taal als zoodanig. Dit lijkt mij een van de redenen, waarom de algemeenheid van dezen ‘inhoud’ van het gedicht zooveel grooter is dan men zou verwachten. Immers, hoe meer een begrip aan formuleering in woorden onttrekt, des te ruimer en algemeener zal de woordbeteekenis zijn waaronder men het nog zoekt te vangen. ‘Idealisme’ en ‘cynisme’, als geformuleerde begrippen, zijn wel zoo algemeen als men zich maar denken kan, als persoonlijke beleving daarentegen, die iedere formule te boven gaat (en alleen als zoodanig zijn zij voor het gedicht van belang), zijn zij ‘bijzonderder’ en derhalve verder van de vormpool verwijderd dan een omschreven gedachte, een aantoonbare zintuigelijke waarneming of een poëtische metafoor. - Overigens wil ik graag toegeven, dat deze acht categorieën strict genomen reeds te geïndividualiseerd zijn om onder het zeer algemeene criterium van vorm en inhoud met elkaar vergeleken te kunnen worden. De tabel bezit dan ook enkel approximatieve waarde, zij is een schema, een mogelijkheid tot analyseeren en klassificeeren, naast waarschijnlijk vele andere en gelijkwaardige mogelijkheden. - Op allerlei moeilijkheden, die zich hierbij nog voordoen, kan ik hier niet ingaan. Met name zou nog onderzocht moeten worden, of de beide begrippen ‘vorm’ inderdaad niets met elkaar gemeen hebben, of althans even weinig als in hun abstracte definities opgesloten ligt. Waarschijnlijk is dit niet het geval, en treedt er dus in sommige categorieën een lichte kanteling op, die daaraan te wijten is, dat b.v. de ‘woordkeus’ etc. bij het adaequate beschrijven van den ‘inhoud’ van een gedicht eerder aan de ‘stofkant’ dan aan de ‘vormkant’ komt te liggen, omdat wij dien inhoud zoo eenvoudig en begrijpelijk mogelijk uitdrukken. Weliswaar heeft dit uitsluitend betrekking op *onze* verhouding tot het gedicht, doch in de practijk moet men, juist bij de heerschende verwarring tusschen ‘inhoud’ en ‘stof’, met deze verklaring wel degelijk rekening houden.

voor zichzelf spreken. Bovenaan ontmoet men steeds een grootere mate van vormvastheid, gestrengheid, scherpte en duidelijkheid, plastiek, aesthetische geslotenheid en doorwerktheid dan beneden: het vers libre wordt hier tot sonnet of ander rigoureus vormschema; woordkeus, syntaxis, beeldspraak worden gecompliceerder of ongewoner, of ook geconcentreerder, in elk geval verwijderen zij zich van de omgangstaal. Meer naar rechts doet zich de toenemende mate van gevormdheid niet meer onder aesthetische gezichtspunten voor, omdat we daar te dicht bij den 'inhoud' zijn gekomen. De ontwikkeling van de zintuigelijke waarneming tot gedachte, de objectivatie van de emotie tot idee vertoonen echter een soortgelijke strekking als de vorming van de kunsttaal uit de omgangstaal, en het zelfde geldt voor de splitsing der 'wereldbeschouwing' in zijn beide componenten, waarvan de eerste, het 'cynisme', zich 'sublimeert' tot 'idealisme', d.i. zich tot dat doel zuivert, vomt, onder algemeengeldige normen stelt, zij het ook geen aesthetische normen meer. Dat deze ontwikkeling halverwege kan blijven steken, in een fixatie aan de haat b.v. (zooals bij Baudelaire, wiens poëzie voor het overige alle kenmerken der 'hemelsche' poëzie vertoont), vindt in de andere categorieën zijn analogon in een verstarring of 'stolling' der materie, die daardoor van het voortgezette vormingsproces uitgesloten blijft.

Eindelijk moet nog gereleveerd worden, dat in dit schema niet de *waarde* van het gedicht tot uiting komt. Vooral in de essays van H. Marsman, die onder onze moderne poëziekritici het diepst in het vorm-materie-probleem doorgedrongen schijnt te zijn, beweegt het begrip 'vorm' zich in een appreciatieve richting; 'gevormd gedicht' beteekent daar dikwijls zooveel als 'goed gedicht' (subs. levend, creatief gedicht). In de tabel echter is bij alle soortelijke verschillen een volkomen gelijkwaardigheid verondersteld [1] zooals trouwens in dit geheele essay. Men zou

1) Evenals in het essay over Emily Dickinson *(Forum '33)*, waarin de behandeling van het vorm-inhoud-probleem overigens in banen geleid is, die zich meer bij de Tachtiger traditie aansluiten.

verder nog een zuiver *quantitatief* overwegen van den inhoud boven den vorm[I], of omgekeerd, in de figuur kunnen opteekenen. Ook dit is buiten beschouwing gelaten, zoodat we verder bij het karakteriseeeren van een dichterfiguur of een dichtsoort, in onderscheiding van andere, alleen rekening houden met de graduaties tusschen vorm[II] en stof.

S. VESTDIJK
(Slot volgt)

Virginia

μ' ,
Aan J. Greshoff

Het was Maandagmorgen. De barbier liep zijn atelier op en neer, wachtende op de eerste klanten van de week. Zelf was hij versch geschoren en hij had zijn wekelijks witte jas nog zonder zeepschuimvlekken of millimeterhaartjes.

Hij repeteerde de zondagsche auto-ongelukken en voetbaluitslagen, die hij onder het ontbijt in het maandagochtendblad gelezen en uit zijn hoofd geleerd had: ‘Drienul. Twee dooden en één gewonde.’ Juist toen hij even naar buiten wilde loopen om zich nader op de hoogte te stellen van het weer, kwam de gemeentesecretaris binnen.

Onder het inzeepen merkte de barbier op: ‘Wat een vreeselijk auto-ongeluk weer gisteren, mijnheer.’

‘Ja, ja,’ zei de gemeentesecretaris zonder veel animo. De barbier keek verwonderd: de gemeentesecretaris hield anders nog wel eens van een praatje. Zijn verwondering behoefde echter niet lang te duren want ziedaar, de gemeentesecretaris schraapte zijn keel en begon te spreken:

‘Weet u dat er bij den burgemeester een nichtje in huis is komen wonen?’

‘Nee,’ zei de barbier, ‘nee, dat wist ik niet.’

‘Ja,’ vervolgde de gemeentesecretaris, ‘verleden week is zij gekomen. En wat het bijzondere is, zij is..., ja hoe zal ik het zeggen, zij is nog nooit door een man aangeraakt, zij is nog geheel en al wat men noemt maagdelijk, terwijl ze toch al een jaar of twintig moet zijn.’

Op het gezicht van den barbier vertoonde zich een ongeloovige glimlach, totdat hij plotseling uitbarstte: ‘Hahaha, dat is een verdomd goeie mop, die moet ik verder vertellen.’

Maar de gemeentesecretaris kwam verontwaardigd overeind en zei: ‘Op mijn woord mijnheer, het is geen mop. Het is de waarheid. Gisteren was ik bij den burgemeester op bezoek en toen vertelde zijn vrouw het mij

zelf, onder vier oogen natuurlijk. Op mijn woord mijnheer.'

De barbier haalde zijn schouders op en veronderstelde: 'Maar dan is ze zeker zoo leelijk als de nacht.'

'Integendeel, mijnheer, het is het mooiste meisje van de wereld. Maar ik heb u dit alles onder de striktste geheimhouding verteld. U zegt het aan niemand, nietwaar?'

Een half uur later kwam don Juan binnen. Hij zette zich zonder veel plichtplegingen neer en gaf het bevel tot een friction.

'Heb je nog wat nieuws, barbier?'

Zonder scrupules zei de barbier: 'Zeker mijnheer. En nog wel zeer bijzonder nieuws. Er is een maagd in onze goede stad.'

Don Juan begon te lachen en zei: 'Ja, dat weet ik. Alleen is ze wat overjarig. Je bedoelt toch die van steen, die al tweeduizend jaar in de kerk staat?'

'Nee,' zei de barbier, 'die is het niet. Ik bedoel Virginia, die twintig jaar oud is, bij den burgemeester woont en een nichtje van hem is. Het is het mooiste meisje van de wereld.'

'Laat je niets wijsmaken, man.'

'Op mijn woord mijnheer. En ik heb het u natuurlijk onder de striktste geheimhouding verteld.'

'Ja, ja natuurlijk. Dacht je, dat ik zoo stom zou zijn zooiets verder te vertellen. Dat houd ik voor me zelf,' zei don Juan. 'En als het werkelijk waar is wat je zegt, vent, zal ik er onmiddellijk werk van maken. Want dat zou cachet aan mijn mémoires geven, wanneer ik er met vermelding van naam, plaats en datum in kon zetten, hoe ik een maagd verleid heb. Geloof je niet?'

'Zeker, zeker,' zei de barbier.

'Maar,' vervolgde don Juan, 'dit voornemen deel ik je natuurlijk onder de striktste geheimhouding mee. Je hebt niet het hart het verder te vertellen.'

Na den aftocht van don Juan trad de gentleman binnen. Hij verzocht zijn haar wat bij te knippen en gaf aanwij-

zingen omtrent de ligging van zijn scheiding: ‘Denkt u er aan, niet te veel naar links.’

‘Weet mijnheer al het groote nieuws?’ vroeg de barbier. ‘Sinds verleden week is er in onze goede stad een maagd, mijnheer. Wat zegt u daarvan?’

‘Een flauwe mop, barbier.’

De barbier vertelde echter met zooveel overtuigingskracht alles wat hij van Virginia wist, dat de gentleman hem tenslotte geloofde en zei:

‘Weet u, dat heb ik nu van kindsbeen af gewenscht, barbier, om een maagdelijk meisje tot mijn wettige echtgenoote te maken. Dit is de kans van mijn leven. Ik zal naar den burgemeester gaan en hem om Virginia's hand vragen. Maar dat vertel ik u onder de striktste geheimhouding.’

En uit dankbaarheid voor dit vertrouwen waarschuwde de barbier den gentleman tegen don Juan.

De pastoor kwam binnen, nadat de gentleman vertrokken was. ‘Goeden morgen, barbier. Ik kom je weer eens lastig vallen voor mijn wekelijksche operatie.’

De barbier begon het tonsuur van den pastoor in te zeepen en zei: ‘Weet mijnheer pastoor het ontroerend nieuws reeds? Er is een maagd in onze goede stad.’

De pastoor schudde zijn hoofd en sprak: ‘Onmogelijk, barbier. Zulks komt helaas niet meer voor.’

‘Nochtans is het waar, mijnheer pastoor.’ En de barbier vertelde wie, waar en hoe Virginia was.

De pastoor schudde weer zijn hoofd en het mes van den barbier, die reeds aan het scheren was geraakt, schoot uit, zoodat hij moest opmerken: ‘Mijnheer pastoor, doordat u uw hoofd bewoog, heeft mijn mes meer haar weggeschoren dan in onze bedoeling lag. Deert het u, wanneer ik nu uw geheele tonsuur iets wijder maak?’

‘'t Is goed, ga je gang, barbier. Het kan mij niets schelen, zoo ben ik onder den indruk van hetgeen je me juist vertelde. En als het waar is, zal ik er onmiddellijk werk van maken. Ik zal Virginia trachten te bewegen in het

klooster van zuster Ursula te gaan. Want dat heele klooster is vol met moeders van onechte kinderen, bedrogen of gevallen meisjes. Het zou mij daarom zulk een plezier zijn wanneer ik nu eens zuster Ursula's klooster kon sieren met een reine, kuische maagd, die geheel uit eigen overtuiging het nonnenkleed aanneemt. Maar dit plan vertel ik je onder de striktste geheimhouding, barbier.'

En de barbier, die op zijn beurt weer den pastoor iets wilde toevertrouwen, vertelde de plannen van don Juan en den gentleman.

Nadat de pastoor afscheid genomen had van den barbier, kwam Hibs (Handelaar In Blanke Slavinnen) binnenloopen om zijn opvallenden baard af te laten scheren.

'Mijnheer is zeker een vreemde in onze goede stad,' informeerde de barbier.

'Ja en wat zou dat? Jouw goede stad voor een andere!'

'Dat zou mijnheer niet zeggen, wanneer mijnheer wist, wat er hier voor bijzonders is. Ik ken u wel niet, maar toch ziet u er zoo vertrouwenwekkend uit, dat ik u een geheim wil vertellen. Natuurlijk onder de striktste geheimhouding: Er is een maagd in onze goede stad.'

Ook Hibs wilde den barbier niet direct gelooven, maar toen hij den barbier meer over haar hoorde vertellen, vroeg hij tenslotte:

'Is het verdomd waar?'

'Op mijn woord, mijnheer.'

'En wie weten het nog meer behalve jij?'

'Don Juan, die haar onmiddellijk wil gaan verleiden, de gentleman die met haar wil trouwen en de pastoor, die haar in 't klooster wil helpen.'

Hibs legde zijn plannen niet bloot voor den barbier maar werkte ze alléén uit. Hij dacht: 'Ik moet die Virginia als een bom op de markt smijten. In een week kan ik millionnair zijn. Dan begin ik rustig een hoenderpark of een automobielfabriek en hoef ik niet altijd meer op m'n quivive te zijn voor die dames bij den uitgang van het station enzoo.'

Nadat Hibs zijn baard had achtergelaten, produceerden zich nog in den scheer- en kapsalon o.a.: de dichter, de dokter, de fielt, de journalist, de philosooph, de radioomroeper en de verzekeringsagent, die natuurlijk allen het groote nieuws te hooren kregen. Onder de striktste geheimhouding, wel te verstaan.

's Avonds tegen sluitingstijd kwam er nog een jongedame opdagen. Zij vroeg om een nieuw permanentje voor haar blonde lokken. De barbier bekeek aandachtig de structuur en de golflengte van haar kapsel en zei toen: ‘Ik vrees, dat ik uw haar niet op dezelfde wijze zal kunnen permanenten als u gewoon schijnt te zijn. Waarschijnlijk heeft u het den vorigen keer niet in onze goede stad laten doen.’

‘Nee,’ zei ze, ‘daar zoudt u gelijk in kunnen hebben. Ik kom namelijk uit Parijs. Maar permanent u mij maar zooals u dat wilt. Ik ben wel genegen mij naar de locale mode te schikken.’

‘Heeft u u hier misschien metterwoon gevestigd?’

‘Ja,’ antwoordde ze, ‘ik ben een nichtje van den burgemeester hier en ben nu bij hem in huis komen wonen.’

‘Dus dan bent u Virginia!’ stamelde de barbier. Hij bekeek haar nieuwsgierig van top tot teen en zag, dat ze roode lippen en beige kousen had.

‘Zeker,’ knikte Virginia met een glimlachje.

‘En uw geheim... is,... is dat waar?’

‘Ja het is waar,’ zei Virginia eenvoudig.

‘Dan durf ik u niet aan te raken,’ zei de barbier met een stem, die tegelijkertijd ontroering, ontzag en spijt verried. ‘Kijkt u eens, daar in die tweede straat rechts op nummer zevenenzestig woont een dameskapster. Gaat u daar maar liever heen.’

's Avonds in bed hield de barbier een monologue intérieur over de sociologie van zijn vak: ‘Je staat 's morgens op, scheert je en scheert de rest van den dag de heele stad. Scheren, scheren, scheren. En wat doe ik verder? Eten, slapen, de krant lezen en kletsen. Vandaag heb ik weer te veel gekletst. De heele stad weet nu van Virginia. Ik heb

de striktste geheimen verraden. Het is alles de schuld van den gemeentesecretaris. Maar ik heb Virginia gezien. Ik heb haar niet aangeraakt. Het was het gelukkigste moment van mijn leven. Zou het maar niet het beste zijn er een eind aan te maken? Steeds maar scheren, scheren en tenslotte toch nog door m'n praatjes geschoren te zijn! Vanavond las ik in de krant, dat een beroemd wijsgeer heeft gezegd, dat de menschen zich niet moesten zelfmoorden als ze zich ongelukkig voelen, maar juist als ze een groot geluk hebben gehad dat niet meer terugkomt. Virginia komt niet meer bij me terug, want ik heb haar naar een concurrente gestuurd. Maar ik heb Virginia gezien en is dat niet het groote geluk waarna ik sterven kan? Als ik mij nu zelfmoord, is dat niet omdat ik bang ben, dat het uitkomt dat ik iedereen vandaag verraden heb, noch omdat ik het scheren moe ben, maar alleen omdat ik Virginia gezien heb.'

De barbier stapte zijn bed uit en ging naar beneden om een nieuw scheermes te halen. Terug in bed, wierp hij een laatsten blik op zijn vrouw die naast hem lag te snorken en hij dacht: 'Moet ik dat arme schepsel nu met de heele rotzooi laten zitten?'

Uit medelijden sneed hij haar halsslagader door. Ze werd met een gil wakker en bloedde dood. Maar reeds had de barbier het mes in eigen keel gezet.

Denzelfden avond, dat de barbier en zijn vrouw om Virginia het tijdelijke met het eeuwige verwisseld hadden, sprak iedereen in de stad over Virginia.

Op het terras van een café zaten om hetzelfde tafeltje de dichter, de dokter en de philosooph. Maar zoolang zij daar al zaten had geen van drieën een woord gesproken, behalve dan voor de bestelling der consumpties (de dichter koffie, de dokter eau de Spa en de philosooph bier). Tenslotte was het de dichter, welke al dien tijd in cosmischen angst naar den hemel had zitten staren, die als eerste meende dit zwijgen te moeten breken. Hij reciteerde:

‘De sterren zijn de giftgedrenkte punten
Van lansen die het op mijn leven munten’.

De dokter liet hem echter niet verder gaan en zei: ‘Ik merk, dat je weer aan hallucinaties lijdt. Er is vanavond geen ster te zien, zoo helder schijnt de maan. Als je met alle geweld wilt dichten, dicht dan op de maan. Hier ik zal je helpen, je kunt op de maan overgaan met deze regels:

‘Maar de stralen van de maan
Injecteeren subcutaan.’

‘Veel te gevoelig, dokter,’ zei de philosooph. ‘Overigens wil ik opmerken dat de dichter de maan niet ziet, daar hij met zijn rug naar haar toezit. Waarom zal hij dan op haar dichten? Bovendien is de maan uit de mode, een romantiquiteit.’

‘De maan is een maagd,’ zei de dichter.

‘A propos,’ zei de dokter, ‘hebben jullie ook gehoord, dat er een maagd in onze goede stad is?’

‘Ja,’ zei de philosooph, ‘ik heb het gehoord, maar ik dacht, dat het een geheim was.’

‘Ja,’ zei de dichter, ‘ik heb het gehoord, maar ik heb respect voor haar en ik vind het een soort profanatie om er zoo maar over te praten.’

‘Ik voor mij,’ meende de dokter, ‘vind het, als het tenminste waar is, een psychopathisch geval. Twintig jaar en het hymen nog ongeperforeerd. Onmogelijk!’

‘Ik voor mij,’ vond de philosooph, ‘ik geloof - de waarheid terzijde gelaten - dat de verspreiding van dit gerucht een reclametruc van den burgemeester is, om zijn nichtje een zoo goed mogelijk huwelijk te laten doen. Daarom vertel ik dit zoogenaamde geheim niet verder. Ik ben geen sandwichman.’

De dichter sprak: ‘Virginia is de eenige vrouw ter wereld waarvoor ik zou willen dichten. Dante had zijn Beatrice. Wie heb ik? Moet ik voor hoeren of wettige

echtgenooten dichten? De Liefde met hoofdletter L schijnt niet meer te bestaan. Alleen promiscuïteit of huwelijk.'

Bij het afscheidnemen zei de dokter: 'Ik ga onderzoeken of Virginia werkelijk een maagd is', de philosooph: 'Ik ga een lezing over de maagdelijkheid houden' en de dichter: 'Ik ga een vers voor Virginia maken.'

In den biechtstoel lag de fielt geknield en zei: 'Vanmorgen ben ik uit de gevangenis ontslagen en sindsdien heb ik alweer een misdaad bedreven. Ik weet niet wat er van me terecht moet komen als het zoo doorgaat.'

'Arme man,' zei de pastoor, 'ben je zoo zwak? Wat heb je nu weer voor een zonde begaan?'

'Ik heb mij bij den barbier laten scheren en ben toen weggeloopen zonder te betalen,' biechtte de fielt.

'Had je dan geen geld?' vroeg de pastoor.

'Zeker wel,' zei de fielt, 'maar dat beetje geld wat ze me uit de gevangenis hebben meegegeven wil ik niet bij den barbier besteden. Daar moet ik van zien te leven, eten van koopen, een onderdak van huren. Toch wil ik er fatsoenlijk uitzien. Want wat is het leven mij waard als ik het niet in uiterlijke fatsoenlijkheid kan doorwandelen. De innerlijke fatsoenlijkheid, schoon ondergoed enzoo, ziet niemand, maar de uiterlijke wel. Daarom loop ik liever met een clean-shaven gezicht, een vuil hemd en een slecht geweten rond, dan met een zuiver geweten, een schoon hemd en een stoppelbaard.'

'Eigenlijk heb je gelijk,' zei de pastoor. 'Maar je moet niet alleen aan jezelf, maar ook aan anderen denken. Bijvoorbeeld aan dien barbier, die het ook niet breed heeft. Als je mij belooft hem morgen het geld te zullen brengen, zijn je zonden je vergeven.'

De fielt wilde opstaan en weggaan, maar de pastoor verzocht hem nog even te wachten en zei: 'Eigenlijk is je ziel hiermee nog niet voor de eeuwigheid gered. Want overmorgen zul je je weer laten scheren en wegloopen zonder te betalen. Je hebt geen enkel zedelijk houvast. Ik zal je een zedelijk houvast geven en je meteen in de gelegenheid

stellen een werk te verrichten, waarmee je den hemel kunt verdienen. Luister. Er is hier een maagd in onze goede stad; Virginia heet ze. Naar mij ter oore is gekomen, zijn er al verschillende personen op uit, haar haar maagdelijkheid te doen verliezen en haar ziel zoodoende naar de hel te zenden. Maar wij zullen probeeren haar ziel in den hemel te krijgen. Daarom wil ik, dat zij in het klooster van zuster Ursula gaat. Ik zal je zeggen, hoe ik dat met jouw hulp voor elkaar wil spelen. Virginia woont bij den burgemeester. Ik geloof, dat de burgemeester een butler noodig heeft. Ik zal zorgen, dat jij dat baantje krijgt. Maar dan moet je me beloven, dat je Virginia dag en nacht zult bewerken om in het klooster te gaan. Bovendien draag ik je op, ervoor te waken, dat zij rein en kuisch blijft en door geen man wordt aangeraakt. Je gaat morgen naar den burgemeester toe met een brief van mij en dan treed je direct bij hem in dienst. Begrijp je waar het om gaat en neem je mijn voorstel aan?'

'Ja,' zei de fielt.

'Kom dan maar even mee, dan zal ik je den brief geven,' zei de pastoor en hij schreef:

> 'Edelachtbare Heer,
> Brenger dezes treedt onmiddellijk als butler bij u in dienst. Zoo gij hiertegen bezwaar mocht maken, zou het mij leed doen tot uw excommunicatie te moeten overgaan. Gaarne tot wederdienst bereid als altijd uw dienstwillige pastoor...'

Hij verzegelde den brief en gaf hem den fielt zeggende: 'Nu beste man, het is denk ik wel voor elkaar. Virginia's ziel zal door jouw toedoen gered worden. Kom mij zoo gauw mogelijk eens verslag uitbrengen.'

De fielt slenterde de kerk uit en het café binnen. Hibs aan een tafeltje alleen, wenkte hem: 'Kerel, als je toch niets te doen hebt, drink dan een borreltje met me.' De fielt liet zich geen tweemaal uitnoodigen.

Hibs merkte op: 'Je ziet er nogal betrouwbaar en fat-

soenlijk uit. Als je wilt kun je geld verdienen. Je bent zeker werkeloos?'

'Nee,' zei de fielt, 'vanaf morgen ben ik butler bij den burgemeester.'

Hibs zette groote oogen op en riep enthousiast uit: 'Dan kon je me niet beter te pas komen.'

'Hoezoo?' vroeg de fielt.

Hibs legde hem uit, dat hij Virginia als een bom op de blankeslavinnenmarkt wilde smijten om zoodoende een millioen te verdienen. 'Als jij me haar nu in handen speelt krijg je een aandeel in de winst.'

'Hoeveel?' vroeg de fielt.

'Tien procent.'

'Vijftig,' eischte de fielt.

'Doe je het ook voor vijfenveertig?' vroeg Hibs, die wel inzag, dat hij niet met minder zou klaar komen.

'Accoord,' zei de fielt.

'Luister dan goed,' vervolgde Hibs. 'Ik kom 's nachts met een auto voor de deur. Jij haalt Virginia uit haar bed. Desnoods kun je het je gemakkelijk maken met een beetje chloroform. Daar kan ik je wel aan helpen. We leggen haar dan in mijn auto en jij gaat met ons mee. 'n Knappe vent die ons vindt.'

'Accoord,' zei de fielt. 'Wanneer?'

'Zoo gauw mogelijk. In ieder geval nog deze week.'

Hibs lichtte verder den fielt nog in omtrent de plannen van don Juan, den gentleman en den pastoor, die in ieder geval verijdeld moesten worden.

Toen Hibs opgestapt was, ging de fielt aan het tafeltje van den gentleman zitten en zei: 'Vanaf morgen ben ik butler bij den burgemeester. Kan ik ook wat voor u doen?'

De gentleman keek verbaasd, dacht na en zei toen: 'Je bent als door de voorzienigheid gestuurd. Ik zal je vertellen waarom. Bij den burgemeester woont...'

'Weet ik allemaal al,' interrumpeerde de fielt.

'Virginia dan,' vervolgde de gentleman, 'moet mijn vrouw worden, begrijp je. Eerst mijn kuische verloofde en

dan mijn wettige echtgenoote. Jij alleen kunt zorgen, dat dit gebeurt. Je moet mijn voorspreker bij Virginia en den burgemeester zijn. Je moet hun al mijn qualiteiten duidelijk onder de oogen brengen. Je moet mijn correcte figuur en mijn smetteloos verleden zoo ophemelen, dat Virginia verliefd op en de burgemeester ingenomen met mij wordt. Begrijp je dat? Verder moet je ervoor zorgen, dat geen enkele man Virginia aanraakt, want als zij geen maagd meer is, zou ik natuurlijk iedereen kunnen trouwen. Ik weet, dat don Juan er op uit is, haar te verleiden. Maar jij zult Virginia bewaken, nietwaar?'

'Accoord,' zei de fielt. 'En wat zal mijn belooning zijn?'

'Dat je als butler bij mij in dienst komt wanneer ik eenmaal met Virginia gehuwd ben. Je zult het goed bij me hebben.'

Toen de gentleman het café had verlaten, zette de fielt zich aan het tafeltje van don Juan en zei tegen hem: 'Vanaf morgen ben ik butler bij den burgemeester. Kan ik ook iets voor u doen?'

Don Juan's oogen gingen glimmen en hij veegde met zijn tong over zijn lippen. 'Kerel, mijn gelukkig gesternte heeft je op mij afgestuurd. Het kon niet beter. Ik zal je zeggen waarom. Bij den burgemeester woont...'

'Weet ik al,' interrumpeerde de fielt.

'Goed dan,' vervolgde don Juan, 'die Virginia wil ik verleiden. 't Is heel eenvoudig als jij me helpt. We spreken een nacht af, dat je me stilletjes opendoet en me naar Virginia's kamer brengt. Natuurlijk bereid je haar eerst op mijn bezoek voor. Bezwaar zal ze wel niet maken, want ze zal het een eer vinden, door mij verleid te mogen worden. Voel je er iets voor?'

'Accoord,' zei de fielt. 'Maar wat krijg ik als belooning?'

Don Juan dacht een oogenblik na en zei toen: 'Als jij ervoor zorgt, dat ik Virginia kan verleiden, dan krijg jij de tweede primeur van haar maagdelijkheid.'

'Accoord,' zei de fielt. 'We spreken nog wel nader af.'

's Avonds in zijn hotelbed hield de fielt een monologue intérieur over de sociologie van zijn vak: ‘Word 's morgens in de gevangenis wakker, word 's middags gratis geschoren, krijg 's avonds vier opdrachten en word morgen butler bij den burgemeester. Virginia's lot is in mijn handen. De opdrachten van den pastoor en van den gentleman kunnen me niet in de gevangenis brengen. Maar de belooningen zijn er ook naar: m'n ziel in den hemel of een carrière als butler. Daartegenover kunnen de opdrachten van Hibs en don Juan me wel in de gevangenis brengen. De belooningen zijn echter grooter: vijfenveertig procent van een millioen of de tweede primeur van Virginia's maagdelijkheid. Voor die betaling in natura voel ik veel. Maar dan loop ik mijn vijfenveertig procent van een millioen mis. Dat zou zonde zijn. En ook een carrière als butler is niet te versmaden. En voor mijn ziel in den hemel valt ook wel wat te zeggen. Ik zal alle vier de opdrachten tegelijk uitvoeren, dan krijg ik ook alle belooningen: een vrouw, een baantje, geld en den hemel. Wat is het leven toch heerlijk. Laat ik nu alvast een voorproefje van mijn geluk nemen.’

De fielt stapte zijn bed uit en belde het kamermeisje. Hij zei haar: ‘Laat een flesch champagne en twee glazen boven brengen. Dan zullen we samen een beetje drinken en slapen.’

Maar de dichter kon den slaap niet vatten. Virginia en de maan. Hij stapte zijn bed uit en schreef tenslotte het vers voor Virginia.

Twee dagen verliepen. Donderdagsmorgens vroeg de butler (voorheen de fielt) een uurtje vrijaf en ging naar de kerk.

‘Zoo beste man,’ zei de pastoor, ‘ben je daar. Kom je me verslag van je vorderingen uitbrengen?’

‘Nee,’ zei de butler, ‘nee. Ik ben nog niet in de gelegenheid geweest iets aan het goede werk te doen. Ik heb Virginia heelemaal nog niet gezien, ik slaap in den anderen

vleugel van het huis, moet met de meiden in de keuken eten en bedien alleen den burgemeester wanneer hij op zijn werkkamer zit. Maar ik heb er al iets op gevonden. Nu kan ik het u nog niet vertellen, maar komt u vanavond om acht uur in het café. Dan zult u verbluft staan van wat u te hooren krijgt.'

Hierop ging de butler naar Hibs dien hij in een kroeg aan de veemarkt aantrof. Hij zei hem: 'Vanavond acht uur in het café. Je zult versteld staan van wat ik je te vertellen heb.'

Vervolgens ging hij nog naar den gentleman en don Juan om ze eveneens voor 's avonds in het café te bestellen.

Om een tafeltje in het café zaten 's avonds de journalist, de radio-omroeper en de verzekeringsagent te spreken over Virginia.

De journalist zei: 'Morgenochtend om elf uur ontvangt ze me voor een interview, dat ik 's avonds publiceer.'

'O,' zei de radio-omroeper, 'als ze morgenavond dan maar niet precies hetzelfde nog eens voor de microphoon vertelt. Want om negen uur houdt ze een causerie 'Hoe ik tot de maagdelijkheid ben gebleven'.

'Zoo,' zei de verzekeringsagent, 'ik heb mijn zaakje met haar al achter den rug. De burgemeester heeft zich laten bepraten om een verzekering op de maagdelijkheid van zijn nichtje af te sluiten.'

Om een ander tafeltje zaten de dichter, de dokter en de philosooph. De dichter zei: 'Ik heb een mooi vers aan Virginia gestuurd.'

De dokter zei: 'Nu, jullie kunnen gerust zijn. Virginia is werkelijk een maagd. Ik heb haar gisteren voor een verzekering moeten keuren en het was in orde.'

De philosooph zei: 'Zaterdagavond houd ik een lezing over "Het probleem der maagdelijkheid". Ik hoop, dat jullie allebei komen luisteren.'

Om een ander tafeltje zaten de butler, don Juan, Hibs, de

pastoor en de gentleman. De butler herkende den pastoor eerst niet, omdat deze in smoking verschenen was en een reden scheen te hebben om zijn hoogen hoed niet af te zetten.

De butler stond op en sprak het gezelschap als volgt toe: ‘Mijne heeren, gij zult wel verwonderd zijn u hier samen te treffen. Tenminste wanneer gij elkaar kent. Voor alle zekerheid zal ik u echter eerst even aan elkaar voorstellen.’

Na deze beleefdheidsceremonie vervolgde hij:

‘Gij allen streeft met éénzelfde middel éénzelfde doel na. Het doel is Virginia, het middel ben ik. Een ieder van u heeft mij een hooge belooning in het vooruitzicht gesteld. Op den eersten blik scheen het mij alsof ik slechts één dezer belooningen kon verdienen, maar bij nader overleg ben ik tot de conclusie gekomen, dat ik alle vier de belooningen deelachtig zal kunnen worden. Daarom heb ik u bij elkaar geroepen. Maar toch is het niet alleen mijn voordeel wanneer onze belangen zich vereenigen, het is ook, en misschien zelfs nog meer, het uwe. Immers eendracht maakt macht. Vier kunnen meer uitrichten dan één alleen en uw plannen zullen zeker slagen wanneer gij ze in gemeenschappelijk overleg uitvoert.

Hiertegen zoudt gij, mijne heeren, een tegenwerping kunnen maken, zeggende: ‘Het is alles goed en wel, maar je vergeet, dat onze plannen recht tegen elkaar ingaan.’ Gedeeltelijk zoudt gij daarin gelijk kunnen hebben. Maar aan den anderen kant vertoonen uwe plannen zooveel overeenkomsten, dat ik een harmonische synthese volstrekt niet onmogelijk acht. Natuurlijk zal ik u dit nader verklaren en ik verzoek u derhalve uw bijzondere aandacht te willen schenken aan mijn volgende woorden.

Tusschen de plannen van don Juan en den gentleman bestaat deze overeenkomst: Beiden begeeren Virginia voor zichzelf. Tusschen de plannen van den pastoor en Hibs bestaat deze overeenkomst: Beiden begeeren Virginia voor anderen. Tusschen de plannen van den pastoor en den gentleman bestaat deze overeenkomst: Beiden willen zij ze

met toelaatbare middelen verwezenlijken: zachte woorden. Tusschen de plannen van don Juan en Hibs bestaat deze overeenkomst: Beiden willen zij ze met ontoelaatbare middelen verwezenlijken: gewelddadige handelingen.

Nu wordt mijn betoog iets moeilijker, mijne heeren, maar ik vertrouw op uw aller intelligentie. Tusschen de plannen van don Juan en den pastoor bestaat deze overeenkomst: Beiden hechten een *absolute* waarde aan Virginia's maagdelijkheid: de eerste om haar dadelijk te doen eindigen, de tweede om haar eeuwig te laten duren. Tusschen de plannen van Hibs en den gentleman bestaat tenslotte deze overeenkomst: Beiden hechten een *relatieve* waarde aan Virginia's maagdelijkheid: het is er hun alleen maar om te doen deze maagdelijkheid nog een bepaalden tijd te rekken.

Ik hoop, mijne heeren, dat ik u nu voldoende overeenkomsten tusschen uw plannen ontdekt heb om u de mogelijkheid eener synthese aanvaardbaar te maken. Ja of nee?'

De vier anderen, die in afnemende verwondering deze theoretische uiteenzettingen gevolgd hadden, knikten afwachtend en gedwee van ja.

De butler vervolgde: 'Natuurlijk gaat het bij u allen meer om den ideëelen kant der zaak, dan om den practischen. Dat wil zeggen, in laatste instantie gaat het er voor den pastoor om, dat Virginia's ziel onschuldig in den hemel en haar lichaam maagdelijk in het klooster komt en blijft. Voor Hibs gaat het om zijn millioen. Voor den gentleman om de symbolische beteekenis van het huwelijk met een maagd. En voor don Juan om het cachet van zijn mémoires. Welnu, alles wat gij begeert zal geschieden. Ik zal u de genoemde synthese zooals ik mij die gedacht heb nu mededeelen en tegelijkertijd de practische uitvoering aangeven.

Zooals u zeker bekend is, houdt de philosooph Zaterdagavond om acht uur in het stadstheater een lezing voor den "Kring voor Scato- en Sexologie" over "Het probleem der Maagdelijkheid". Virginia zal hierbij tegenwoordig zijn.

Natuurlijk brandt tijdens de lezing het licht in de zaal. Om half negen gaat dit plotseling uit. Men hoort een schot. Wanneer de lichten weer aangaan, ligt Virginia doodelijk gewond in haar loge. De pastoor en de gentleman snellen toe en juist nog voordat Virginia den geest geeft, trouwt de pastoor haar met den gentleman. Dan wordt ze in den tuin van zuster Ursula's klooster begraven, dus haar lichaam komt maagdelijk in het klooster en haar ziel onschuldig in den hemel, aangezien zij kuisch geleefd heeft en laaghartig vermoord is.'

Don Juan en Hibs protesteerden:

'En ik heb haar niet verleid!'

'En m'n millioen dan!'

De butler wenkte om stilte en sprak: 'Laat u mij alstublieft even uitspreken, heeren. Don Juan graaft Virginia's lijk in den kloostertuin op en verleidt het. Ik geloof wel, dat deze scène een zeer bijzonder cachet aan zijn mémoires zal geven, daar necrophilie nog ièts exclusiever is dan het verleiden van levende maagden.'

'Ik zie nog niet in, hoe ik aan mijn millioen moet komen,' zei Hibs.

'Weest u niet zoo ongeduldig, mijnheer,' antwoordde de butler 'Dat millioen te krijgen, is dan nog maar een klein kunstje. De burgemeester heeft namelijk Virginia's maagdelijkheid voor genoemd bedrag verzekerd. Als don Juan haar nu verleid heeft, krijgt de burgemeester dat millioen. Vervolgens schieten we den burgemeester dood en nemen het millioen van hem. Zoo heeft iedereen zijn zin. Nu wil ik alleen nog maar weten of jullie allemaal meedoen, ja of nee?' De butler zweeg en keek één voor één de anderen aan.

Het eerst nam de pastoor het woord: 'Het is misschien de eenige oplossing, maar ik vind het een immoreel zaakje. Ik weet nog niet zeker of ik meedoe.'

De butler toonde zich verontwaardigd en zei: 'Mijnheer pastoor, m'n geloof in moraal is diep geschokt na hetgeen mij van de week is overkomen. Maandagsavonds hebt u mij gezegd, dat ik den barbier moest gaan betalen.

Dinsdagsmorgens ben ik direct naar hem toegegaan, maar toen bleek, dat hij zich den vorigen avond met zijn vrouw van kant had gemaakt. Dat geld had hij dus niet meer noodig; ook den vorigen dag al niet meer. Als ik dit alles vooruit geweten had, zou ik niet bij u zijn komen biechten en was ik buiten die heele geschiedenis met Virginia gebleven. Maar nu heeft de hemel alles zoo gewild en daar moet u als geestelijke natuurlijk in de eerste plaats de consequenties van aanvaarden. Bent u in principe tegen mijn plan, ja of nee?'

'Nee,' zei de pastoor beduusd door zooveel scholastiek uit den mond van een leek.

'Ik wou ook nog wat zeggen,' zei Hibs. 'Door *wie* worden Virginia en de burgemeester eigenlijk doodgeschoten? *Ik* doe het niet.'

'Dat wil ik wel doen,' zei de butler, 'als de pastoor mij tenminste belooft, dat mijn ziel toch in den hemel komt.'

'Accoord,' zeiden de pastoor en Hibs tegelijk.

'Maar ik vind het niet erg prettig,' zei de gentleman, 'dat ik direct na mijn huwelijk alweer weduwnaar word.'

'Daar heb ik ook een oplossing voor,' zei de butler. 'U trouwt na 's burgemeesters dood met zijn weduwe.'

'En hoe stel je je de tweede primeur van Virginia's maagdelijkheid voor?' vroeg don Juan.

'Maak je maar niet bezorgd over mij,' stelde de butler hem gerust, 'ik ben met vijfenveertig procent van een millioen, een baantje bij den gentleman en mijn ziel in den hemel allang tevreden. Die tweede primeur krijg je van me cadeau.'

's Zaterdagsavonds troffen de vijf heeren elkaar volgens afspraak in den foyer van het stadstheater. Den butler werd gevraagd of alles in orde was.

'Ja, alleen moet ik nog even den electricien gaan omkoopen, dat hij om half negen vijf minuten lang alle lichten uitdraait. Maar ik heb geen kleingeld bij me.'

Don Juan en de gentleman legden wat geld bij elkaar en gaven het den butler mee. Teruggekomen zei hij: 'Alles

voor elkaar. Om half negen precies gaan de lichten uit.’

‘Is je revolver geladen?’ vroeg Hibs.

‘O, nee, dat is waar ook. Ik heb m'n revolver thuis laten liggen.’

Hibs leende de zijne met de waarschuwing: ‘Denk er aan, het is een automatische. Je weet toch wel hoe je er mee om moet gaan?’

‘Natuurlijk,’ zei de butler en stak het ding in zijn zak.

‘Bent u erg zenuwachtig?’ vroeg de pastoor beleefd terwijl hij den butler aankeek.

‘Zullen we maar onze plaatsen gaan opzoeken,’ zei deze.

‘Accoord,’ zeiden de anderen. De pastoor en de gentleman gingen dicht bij de burgemeestersloge zitten, terwijl don Juan en Hibs een plaats bij het orkest opzochten vanwaar zij de loge konden zien. De butler bleef een beetje in den corridor rondscharrelen om klokslag half negen de burgemeestersloge te kunnen binnendringen.

Het scherm ging op. Op het tooneel stond de philosooph achter een lessenaar met een glas water. Hij kuchte tot het doodstil was geworden en begon te spreken:

‘Excellentie, dames en heeren! Het is mij een groot genoegen om hedenavond op uitnoodiging van den “Kring voor Scato- en Sexologie” voor u te mogen spreken over “Het probleem der maagdelijkheid”. Temeer is mij dit een oprechte vreugde, daar ik de persoon, die de onmiddellijke aanleiding tot deze lezing was, incognito in ons midden weet.’

Iedereen draaide hierop zijn hoofd naar de eereloge, waar aan 's burgemeesters rechterzij Virginia en aan zijn linkerzij zijn echtgenoote zat. Het publiek barstte spontaan uit in een daverende ovatie. Virginia bloosde en boog onhandig. De philosooph verzocht om stilte. Toen het publiek weer wat bedaard was, vervolgde hij zijn lezing:

‘Alvorens tot den kern van het probleem door te dringen, wil ik u eerst even in het kort schetsen hoe ik mij voorstel mijn lezing in te deelen. Ik wil beginnen met u

een beknopt en uit den aard der zaak zeer onvolledig overzicht te geven der cultuurhistorische ontwikkeling der waardebegrippen omtrent de maagdelijkheid, om daarna in het actueele facet van het probleem door te dringen (“sic!” riep iemand in de zaal, waarschijnlijk de journalist) met een psychologische these, een technische antithese en een sociologische synthese. Vervolgens stel ik mij voor, een bloemlezing van uitspraken met betrekking tot de maagdelijkheid voor te dragen, die ik verzameld heb uit de werken van klassieke en moderne wijsgeeren. Om mijn lezing te besluiten zal u een serie gramofoonplaten ten gehoore gebracht worden onder het motto “de maagd als muzikaal motief”.

Allereerst dus het cultuurhistorische overzicht. Voorzoover mij bekend, was bij de primitieve volken de maagdelijkheid niet in tel. Een vrouw was een vrouw, daarmee uit. Langzamerhand echter, vooral onder den invloed der ontstaande godsdiensten, werd de kuischheid een deugd en de maagdelijkheid een onderscheiding. In dit verband noem ik de Vestaalsche priesteressen.’

De philosooph haalde een gouden horloge uit zijn vestzak en legde het op den lessenaar neer.

‘Maar behalve in het religieuze leven, deed ook in het burgerlijke leven de cultus der maagdelijkheid zijn intrede. De man ging van de vrouw zijner keuze niet alleen trouw in de toekomst, maar ook trouw in het verleden eischen. Een interessante uitzondering hierop was een gebruik, dat men tot nu toe nog in Cambodsja in eere heeft gehouden. Ik bedoel het jus primae noctis van den priester.

Maar overigens dringt het alleenbezit van een vrouw in iedere cultuur door. Zoo zijn de zoogenaamde kinderhuwelijken in de, overigens nogal onzedelijke, oostersche landen niets anders dan een soort garantie voor den man dat hij een maagdelijke vrouw huwt. In dit verband wil ik niet nalaten op te merken, dat er ook in een extreem-westersche cultuur een analoog geval te constateeren valt, dat voor ons des te meer interessant is, daar de heldin denzelfden naam droeg als de persoon die nu in het middel-

punt der aandacht onzer goede stad staat. Ik zinspeel hier op het huwelijk van Edgar Allan Poe.

Laat ik echter niet te ver van de algemeenheid afdwalen. Hoe was het in ons goede Europa met de maagdelijkheid gesteld bij het begin der christelijke jaartelling?

Het monogame huwelijk werd door het Christendom gepropageerd, dat zelfs zooveel waarde aan de maagdelijkheid toekende, dat het er toe overging, Maria, de moeder Christi, na alles nog, maagdelijk te verklaren. Maar ik moet mijn neutraal standpunt handhaven en wil mij niet in theologische critiek begeven. Genoeg zij het te weten, dat alle eeuwen door, tot het begin der twintigste toe, de maagdelijkheid over het algemeen in aanzien bleef.

Helaas, geen enkel effect is echter koershoudend. Zoo schommelde de waarde der maagdelijkheid eenigszins op en neer. Zij beleefde een hausse bij de verschijning der venerische ziekten in Europa: men ging uit hygiënische oogpunten maagdelijkheid eischen. Langzamerhand nam echter de waarde der maagdelijkheid weer af èn doordat de vrees voor deze ziekten èn doordat hun kracht zelf verminderde. Tijdens den grooten oorlog in het tweede decennium der twintigste eeuw beleefde de maagdelijkheid een ongekende baisse, maar erger voor haar werd het nog in den vrede daarna. Men sprak in dien tijd van de “inflation de la virginité”. Tenslotte kwam het echter zoover dat...’

Alle lichten gingen uit. De zaal was met een duistere stilte gevuld. Opeens riep er een stem: ‘Kaffer, het is nog te vroeg.’ Een paar menschen lachten zenuwachtig. Toen klonk er een schot. Een paniek brak uit. Het publiek begon te gillen en te tieren. Men drong elkaar overhoop in het donker. Sommigen schreeuwden: ‘Licht, licht, licht!’ anderen: ‘moord, moord, moord!’

Na enkele minuten ging het licht weer op. De burgemeester stond rechtop en doodsbleek in zijn loge en trachtte het publiek gerust te stellen door bij herhaling te roepen: ‘Ze hebben me niet geraakt!’ De dokter stond over een lijk gebogen en constateerde hardop: ‘Dood door hartverlamming.’ De burgemeester draaide zich om en zag het

lijk van zijn butler liggen met een revolver in zijn hand. De dokter verklaarde: ‘De schurk is door den knal van zijn eigen schot zoo geschrokken, dat hij er zelf de dupe van is geworden. Maar is er niemand geraakt?’

Men keek rond. De vrouw van den burgemeester huilde, gaf haar man een zoen en zei: ‘Ik ben zoo blij dat je nog leeft.’ De pastoor en de gentleman, die ook in de loge van den burgemeester stonden, vroegen: ‘Waar is Virginia?’

Niemand zag Virginia.

Hibs en don Juan waren ook komen aanloopen en bekeken nu het lijk van den butler. Hibs zei: ‘Volgens zijn zeggen, dacht ik, dat hij een handiger schutter was. Zonde van mijn revolver. Die ben ik kwijt.’

Don Juan zei: ‘Als ik geweten had, dat die vent zoo'n lafaard was, had ik hem eerst tot een duel uitgedaagd.’

De gentleman zei: ‘Gelukkig is alles in het fatsoenlijke afgeloopen. Ik zie er toch maar vanaf met Virginia te trouwen als het zoo moet gaan.’

De pastoor zei: ‘Gelukkig hoef ik dien fielt niet van de H. Sacramenten der Stervenden te voorzien, want ik beschouw dit als een soort zelfmoord.’

Ondertusschen had de burgemeester bevel gegeven, dat niemand het theater mocht verlaten zonder eerst gearresteerd en gefouilleerd te zijn.

Maar Virginia werd niet gevonden.

In den trein zaten Virginia en de dichter. Voor de tiende maal dien avond vertelden ze, hoe ze elkaar gevonden hadden.

‘Ja,’ zei Virginia. ‘Direct toen het licht uit was, voelde ik me op mijn schouder kloppen. Iemand fluisterde toen in mijn oor: “Als je leven je lief is kom dan mee.” Ik sloop de loge uit met den man die me dat had gezegd. In den corridor zei hij nog: “Loop maar vast naar den uitgang, ik moet eerst nog eventjes schieten en dan smeren we'm samen.” Ik begreep er niets van, maar toen ik werkelijk een schot hoorde liep ik hard naar den uitgang. Daar was jij.’

‘Ja,’ zei de dichter, ‘ik kon het al vanaf het begin niet goed aanhooren hoe die philosooph met zijn wetenschappelijke woorden de heilige maagdelijkheid profaneerde. Juist even voordat het licht uitging liep ik de zaal uit. We troffen elkaar bij den uitgang. Ik zei tegen je: “Virginia ben jij het?” En ik citeerde of reciteerde, dat weet ik eigenlijk niet goed meer, de eerste regels van mijn vers dat ik je van de week heb gestuurd.’

‘Ja,’ zei Virginia, ‘daardoor wist ik dat jij het was. Sinds ik je vers gelezen heb, ben ik verliefd op je. Want daaruit bleek: Dat is de eenige man op de wereld, die werkelijk respect voor mijn maagdelijkheid heeft. Van dien man alleen zou ik kunnen houden.’

Ver van de stad betrokken Virginia en haar dichter een bungalow, waar zij samen gelukkig verder leefden in Armoede, Liefde en Poëzie. En op een lenteavond nadat de zon bloedrood was ondergegaan en terwijl het perzikbloesems regende, bezat de dichter Virginia in een gemeenen, alledaagschen coïtus onder den blooten hemel en op den harden grond. Maar toch was het een mystieke bruiloft, want zij sloegen alle preludeerende erotiek over.

De dichter was van Tellus gescheiden door Virginia. Virginia was van Luna gescheiden door den dichter. Maar in het supreme moment hadden 's dichters voeten contact met de aarde en Virginia's oogen contact met de maan.

Uit deze vereeniging werd een kind geboren. Virginia en de dichter noemden hun dochter Virginia, ter eere van haar moeder en tot instandhouding van het dichterschap.

VICTOR VARANGOT
Brussel, Jan. '34.

Else Böhler, Duitsch Dienstmeisje

Getroost door dergelijke voorstellingen, kwam ik in Keulen aan. Vastomlijnde plannen had ik niet; maar natuurlijk zou ik Else Böhler opzoeken, met haar moeder kennis maken, misschien zouden ze wat foto's van me kunnen nemen als aandenken, en als mijn geld op was, moest ik wel weer terug om opnieuw een baantje te gaan zoeken, in een andere stad, buiten bereik van mijn moeder en Peter. Met een prikkelende nieuwsgierigheid zag ik de ontmoeting met Else tegemoet, maar ik was er op voorbereid, dat ze mij tegenvallen zou, dat ze bijvoorbeeld in het geheel niet verrast zou zijn (ook niet onaangenaam verrast) mij terug te zien, en dat ik geen weg zou weten in al die vreemde verhoudingen waar zíj in thuis was. Dat waren de raadsels die ik nooit opgelost had en, wonderlijk genoeg, nooit ernstig had tràchten op te lossen. Else Böhler ging schuil achter haar zangopleiding, haar milieu, haar familie. Op de heenweg bekeek ik met een zekere schuwheid iedere fotozaak, waar de tram langs reed. Aan de menschen was niets bijzonders te merken. Er werden minder handen opgestoken dan in Holland hoeden worden afgenomen. De Joden waren gijnig brutaal of onverschillig berustend, met hun blauwe baardgroei zonder eenige mimicry. Naar de antisemietische opschriften, die vaak geheele straten overspanden, keken ze verstrooid op als naar een zonsverduistering. Voor S.A.-mannen, officieren, studenten maakte ik mij ongevoelig door al weer naar nieuwe fotozaken uit te zien, die ontzagwekkender leken dan zij en tegelijk meer vertrouwd. Hoe zou ik Else's moeder onder de oogen durven komen, wat zou ik moeten zeggen? Nadat ik uitgestapt was had ik nog een kwartier te loopen; straten begonnen te hellen in de richting van getuf, getoet en stoomgeur; rechts groeide op de maat van mijn voetstappen de dom de lucht in, boven het traliesegment van een spoorbrug, waarachter hij verborgen had gelegen als een kostbaar voorwerp achter een betralied juweliersraam. Na de huisnum-

mers van boven naar beneden afgeteld te hebben kwam ik inderdaad te staan voor een verzameling eerste communicanten, trouwparen, familietafereelen met jonge, bleeke, stramme kapelaans, Bonner studenten met degens en linten, een enkele praetoriaan in uniform, en vooral veel kleine jongetjes, in verschillende costuums: als S.A.-man, matroos, conducteur, vliegergeneraal, allemaal met opvallend mooie donkere gezichtjes. Ik zocht naar meisjes met vlechten die op Else Böhler zouden lijken; even kwam ik op de gedachte, dat haar eigen portret hier in de kast zou kunnen staan, maar misschien zou ik haar niet eens herkennen, met haar veranderlijk uiterlijk. Ik moest enkele malen slikken voordat ik naar binnen durfde. Een kortgedrongen vrouw met artistiek verwrongen haarpieken boven een bleek, mager gezicht, dat in niets op het portret van Frau Böhler leek, kwam mij tegemoet.

'Gut'nmorgen. Sie wünschen?'

Vanuit een omraming van al weer andere fotografieën staarden mij twee ontevreden krentoogjes aan met die bepaalde koele verstrooidheid, die de eigenares kenmerkt. Ik had vergeten buiten op de naam te letten. Ik had ook vergeten mijn arm op te steken, maar dat scheen hier niet noodig te zijn.

'Frau Böhler?... Ach, Sie meinen...'

'Ja, wohnt sie hier nicht mehr?'

'Nein... das heisst... Nein, sie wohnt nicht hier,' zei ze kortaf en bukte zich achter de toonbank alsof ze reeds te veel gezegd had. Haar toon leek me vijandig opeens.

'Ist sie denn nicht die Besitzerin?'

'Besitzerin? Hier gibt's keine Besitzerin. - Aber wer sind *Sie* denn?'

Ik gaf ten antwoord, dat ik uit Holland kwam, maar liet verder niets los, stelde me ook niet voor. Ze zei, dat ze dàt wel aan mijn spraak gehoord had. Als ik voor zaken kwam, kon ik me tot háar richten.

'Sind *Sie* denn die Besitzerin?'

'Mein Gott, da fängt er wieder an. . . Besitzerin. . . Besitzerin. . . Sie können doch *lesen*?!'

Ongeduldig wees ze naar het raam, waarop ik met eenige moeite de naam ‘Rudolf Steinmann’ in spiegelschrift ontcijferde. Onaangenaam verrast, vroeg ik haar, of ze mij het adres van Frau Böhler kon opgeven, en, op haar ontkennend antwoord, of Rudolf Steinmann dan te spreken was. Ze haalde haar schouders op en dook weer onder de toonbank. Mijn oog viel op een paar gedrukte kaarten waarop in gothische karakters de fotozaak van Rudolf Steinmann aangeprezen werd; speciaal werd mijn aandacht getrokken door de zinsnede ‘Kinder besondere Preislagen’.

‘Wohnt Herr Steinmann hier denn nicht?’

‘*Ich* wohne hier!’

Te vermoeid om diplomatiek te blijven zei ik: ‘Sie können mir am Buckel herunterrutschen, Fräulein, -’ de eenige toepasselijke uitdrukking die mij te binnen schoot - ‘auf baldiges Wiederschauen!’

Op weg naar de deur hoorde ik haar sissen: ‘So eine Frechheit! Der Käsekopf!’

‘Heil Hitler!’ riep ik terug, toen ik de deur al geopend had; alle giftige spot van mijn broer Eg trachtte ik in deze groet te leggen; ik ving nog iets op van ‘Ausländer die den Hitlergetreuen spielen,’ maar liep toen al een huis verder. Wat het mensch bezielde om me het adres van Frau Böhler en nadere gegevens over Rudolf Steinmann te onthouden was me niet recht duidelijk. Mogelijk waren mijn laatste brieven aan Else en haar moeder onderschept en had Steinmann, die de winkel overgenomen kon hebben van Frau Böhler, aan deze winkeljuffrouw of zetbazin wenken gegeven betreffende het eventueel bezoek van jonge Hollanders. Ik herinnerde mij, dat de man rijk moest zijn. Als eigenaar van een vrij bescheiden uitziende fotozaak woonde hij dus waarschijnlijk ergens anders.

Schuin tegenover de winkel bevond zich een tabaksmagazijn, waar ik wat sigaren kocht om op mijn gemak het huis te kunnen opnemen waar Else Böhler zoo lang had gewoond. Het was hoog en smal en helde iets voorover; de gele verf, zelfs de steen was op verschillende plaatsen af-

gebrokkeld. Voor alle ramen waren donkergroene gordijnen neergelaten alsof men van het heele huis één groote donkere-kamer had willen maken. Na betaald te hebben vroeg ik den sigarenhandelaar, een stokoud, militair uitziend mannetje met een bebrilde haviksneus, die door middel van enorme poriën de luchttoevoer door de van dichte haartjes voorziene neusgaten aan te vullen scheen, of hij me het adres van Herrn Rudolf Steinmann van de overkant kon opgeven.

'Adressè? Aber bitte,' - met een zwaai haalde hij een dik boek van een plank, - 'suchen Sie' selbst, bitte! Ich leide an einer Gesichtsstörung wegen übermässigen Tabakgenuss. Das ist schrecklich.' - Hij keek even om zich heen, monsterde me aandachtig van boven naar beneden, knipoogde listig en bevredigd, alsof hij een weinig voor de hand liggende gevolgtrekking had gemaakt, en fluisterde: 'Ich kann zum Beispiel kein *braun* sehen, alles wegen der Zigarren. Sie verstehen? Rot, weiss und blau dagegen kann ich sehr gut sehen, und holländische Spitzel gibt's nicht... Aber in diesem Buche finden Sie alle Steinmänner von Köln.'

Een humorist dus, en vijandig aan het tegenwoordige regime! De man leek me te seniel om zelf een 'Spitzel' te kunnen zijn. Met mijn repliek wachtte ik tot ik twee Rudolfe Steinmann gevonden had, een militaire Pferdearzt a. D., en één zonder nadere qualificatie. Terwijl ik beide adressen opschreef, fluisterde hij weer, meeglurend in het adresboek: 'Sie können sich, falls Sie ein harmloser Tourist sind, besser an den Pferdearzt wenden als an den zweiten Rudolf da; es gibt immerhin auch *braune* Pferde, aber...'

'Ist der andre der steinreiche Steinmann?' liet ik mijn mopje los, geamuseerd door 's mans toespelingen, 'und was macht er, was ist er?'

'Gehen Sie bitte doch bald wieder über die Grenze, Herr,' zei hij nu vertrouwelijk, met een gerimpelde hand op de mijne, 'Sie sind zu alt um sich dort photographieren zu lassen und zu jung um im Gefängnis zu enden. Holländ-

der sind verhasst hier. . . Ich habe meine Geschäftsfreunde dort... Wunderbares Land, aber dumme Leute. Rauchen Sie diese Zigarren in Frieden und...'

'Ist dieser zweite Steinmann,' onderbrak ik hem met mijn vinger in het boek, 'der Besitzer des Geschäfts vis-à-vis?'

'Sie... *Herrgott*!!' - met een blik naar buiten trok hij het adresboek onder mijn hand vandaan, waarna hij het bliksemsnel onder de toonbank liet verdwijnen, - 'ich sehe nichts... ich meine: ich habe nichts gesagt, verstehen Sie? Ich war während des Krieges bei der Etappe, ich bin immer für den Kaiser ge... Gottlob, er geht weiter.'

Voor de winkel had eenige oogenblikken een blozende jonge man stilgestaan in een bruin uniform met leeren riem en hakenkruis. Hij monsterde de kistjes sigaren en de lange pijpen met herten op de porceleinen koppen, schijnbaar zonder ons te zien, keek toen, achteloos fluitend, een paar maal in beide richtingen van de straat en liep met dreunende stappen naar de fotowinkel aan de overkant.

'Gehen Sie jetzt bitte fort,' prevelde het mannetje, nog star van schrik, 'der kommt wegen der neuen Lieferungen... Aber ich bin beinahe blind, Gott sei dank... Wenn die Staatspolizei mich befragt, prügelt Herr Braun mich durch, wenn Herr Braun mir sagt,Maul halten', schliesst die Polizei mein Geschäft... Nächstens werde ich auch taubstumm.'

'Hat dort gegenüber eine Frau Böhler gewohnt mit Ihrer Tochter, ein Mädchen von ungefähr...'

'Ein *Mädchen*?!' kraaide hij plotseling opgetogen, waarbij hij echter niet verzuimde met puntige gebaartjes en dringende knipoogjes de richting naar de deur aan te geven, 'der wird noch ulkig auch, der Holländer! Aber ich bin blind, es ist möglich, ein Mädchen... Aber nein, der Witz ist ja kolossal! Den werde ich mir merken! Ein Mädchen!!' - Ineens liet hij zijn stem weer dalen tot een gefluister vol verstandhouding: 'Merken Sie sich das, Herr: keine Spur von Mädchen; *nur* kleine

Knaben, sieben Jahr, acht, oder neun, ganz kleine Knaben...'

'Also hat keine Frau Böhler...?'

'*Winzig* kleine Knaben,' fluisterde hij me met een koortsachtig plezier achterna, toen ik al op de drempel stond. Van een verder onderhoud met dezen kindschen veteraan zag ik af. Mogelijk een geterroriseerde Jood toch, al leek hij meer op een gepensionneerd houtvester. Er waren nog een paar andere winkels in de buurt, maar ik wilde nu eerst naar Steinmann. Zeulend met mijn koffer klom ik de hellende straat weer op.

Een groot, hoog huis tegenover een plantsoen gelegen, tusschen twee kleinere gebouwen van bankinstellingen. Groote blokken blauwe steen, geribd, gekruld van oppervlak, als het haar van gladgekamde jonge poedels. IJzeren hek met vergulde spitsen, souterrain donker en afgesloten. Alles ademde de protserigheid van de 'wilhelminische' bouwtrant. Ik liep om de luxe auto heen, die voor het huis stond, en beklom de stoep. Statig galmde de bel, zooals men dat verwachten mocht van deze woning. Het was bijna grotesk om Else Böhler in verband te brengen met dit rijke, bruin blinkende hout van de deur, dat koperen naambordje met 'Rudolf Steinmann' er in gegrift, in gothische letters al weer. Op mijn naamkaartje, dat ik den huisknecht, een ratachtigen gamin in een roze gestreept jasje, met kaplaarzen aan, overhandigde, had ik geschreven: 'Doctor juris Johan Roodenhuis wünscht Herrn Rudolf Steinmann zu sprechen.' - Een kwartier lang kon ik op het effect wachten van deze uitdaging. Van de vestibule herinner ik mij marmer en eikenhout, bontjassen, een rijzweep, portretten van nazi-leiders, die te hoog en te donker hingen om te herkennen. Mijn koffer had ik in een hotel achtergelaten, ik was vrij goed gekleed. Ik nam mij voor mij tegenover Herrn Steinmann te gedragen als tegenover den knecht van een Duitsch dienstmeisje. De man moest een Schieber zijn, een avonturier, of erger; het gezicht van zíjn huisknecht, dat nu achter het glas van de

tochtdeur verscheen, hoorde eerder in een internationale oplichtersbende thuis dan achter de messenbak zelfs van dit huis.

‘Der Herr lässt bitten.’

En even later, na me over een breede wenteltrap en een stuk gang voorgegaan te zijn:

‘Bitte sähr.’

Onder dergelijke omstandigheden merkt men van een kamer hoofdzakelijk op waar men het eerst tegenaan botst met de blik; de rest vernevelt tot iets dat het oog niet wenscht te kennen. Terwijl ik langzaam binnentrad, werd, - te midden van een krans van andere onduidelijker indrukken: de schim van Steinmann (notie: ‘lange man, iets voorovergebogen; ik kan hem aan’), vrouwenportretten, lauwerkransen (notie: ‘impressario?’), telefoon, kaartsysteem, telegrammen, nergens een hakenkruis of iets dergelijks (notie: ‘men is reeds ingetogen geworden en beschouwt al te druk manifesteeren als bewijs van twijfelachtige gezindheid’) en zware, opiumachtige sigarettengeur, - het groote, hondsche gezicht met de zwarte kersenoogen van den chef der S.A., Ernst Roehm, zóo exclusief levend voor me, dat het wel leek, alsof ik me bij hèm had laten aandienen, hèm rekenschap kwam geven van mijn verblijf hier in dit land. Omtrent het particuliere leven van dezen vierkanten soldaat, die mèt de persoon van H.H. Ewers bepaalde punten van het naziprogram zoo onweerlegbaar compromitteert, wist ik wat iedereen weet, en ineens herinnerde ik me nu de tallooze kinderportretten in Steinmann's winkel en de toespelingen van den sigarenhandelaar met de poriënneus. Zwaar en onverzettelijk, wat te blank en poezelig van huid, bleef het portret van Roehm aan de muur mij fixeeren met iets van een vrijpostig leedvermaak, en toch ook alsof ik hem op zijn intiemste gedachten had betrapt. Onder het portret scheen een eigenhandige opdracht geschreven te zijn, in een stijf handschrift.

‘Bitte?’ klonk het al weer. Het woord begon mij te irriteeren. De schim Steinmann boog, een schaduwarm wees

naar een stoel, maar, de list vermoedend van alle rechters en psychiaters, liep ik, na de handdruk, om hem heen en posteerde me in de vensterbank. De handpalm was week geweest en vochtig op de naden. Mijn gedachten waren nog bij mijn sigarenhandelaar.

‘Ich kann nicht ins Licht blicken, wegen Augenschwäche. Ich habe viel geraucht in der letzten Zeit und angestrengt studiert.’

‘Bedaure,’ zei de stem zoo achteloos, traag en geaffecteerd, alsof het woord ‘bedouwer’ uitgesproken werd; de sigarettendoos lag weer op de schrijftafel, waarvan de groote koperen ringen me in de oogen staken. ‘Ungeachtet Ihres schweren Augenleidens sind Sie aus Holland hierher gekommen mich zu besuchen?’

‘Nicht gerade...’

‘Ach so.’

Het eerste wat aan Rudolf Steinmann opviel waren de grijze leeuwenmanen, die over een hoog, gerimpeld voorhoofd vielen, iets te springerig, iets te weelderig, en die zich dan ook als pruik onthulden zoodra hij zijn hoofd omdraaide. Men zag dan zijn eigen uitgeschoren nekhaar, dat een nuance donkerder was. De pruik maakte hem zeker tien jaar ouder dan de vijftiger die hij zijn moest, vaderlijker, en tegelijk artistieker. De heele man, smal van postuur, dun van ledematen, beweeglijk krimpend en uitwijkend, had iets verflensd slangachtigs: een slang die vervelt en overal waar hij rondkruipt de doorzichtig dunne perkamenten blaadjes van de oude huid zal achterlaten, welke indruk nog ondersteund werd door de stof van zijn costuum: geelgrijs met lange spitse ruiten, en door het schildpadgarnituur van zijn bril. Zijn oogen waren klein, dof blauw, en met een goedhartig staren er in, dat zoowel het opgewipte, geestige neusje logenstrafte als de breede, slappe, wreede mond, waarvan de haarlooze bovenlip omgestulpt was en op beduimelde stopverf leek. Door die mond was het eigenlijk een man om een baard te dragen, nu hield zijn uiterlijk het midden tusschen een pastoor en een uit de kracht gegroeiden Paderewski.

‘Entschuldigen Sie, dass ich Ihre Zeit in Anspruch nehme,’ begon ik het doel van mijn bezoek te ontvouwen, ‘aber da Sie offenbar Frau Therese Böhlers Geschäft gekauft haben, muss ich mich wohl an Sie wenden um Auskunft über ihrer Tochter Else...’

‘Tochter Else?’ herhaalde hij stom verbaasd, - maar iets te vlug, naar het mij voorkwam, - terwijl hij twee vingers vooruitstak als om me een snuifje te presenteeren, ‘aber lieber Herr, jetzt muten Sie mir zu viel... Einen Augenblick.’ - De telefoon had hem onderbroken. Met een minzame buiging voor de schrijftafel tastte hij voorover naar de hoorn; zijn gezicht zat ineens vol lachrimpeltjes. - ‘Ja, Steinmann. Wegen der Marker Nummer? Ach... bist du's. Na, ist zu verzeihen, dass meine Gedanken... wie? Dass meine Gedanken gerade jetzt mit der Nummer beschäftigt sind, verstehste was ich meine? - Etwas weniger laut...’ - even had ik een vrouwenstem meenen op te vangen - ‘ach, merkwürdig, schon da gewesen? Merkwürdig! Du hast nichts...? Na ja, ist ganz harmlos. Blutjung. - Na, danke für die Warnung. - Auch dá gewesen? Nein, aber...!! Hat sich ja ganz energisch betätigt, wie?... Und bringt jetzt dasselbe vor... na, das werde ich mal später erzählen. Wie? - Fall von Plagiat... *Wir plagen uns mit Plagiat...*’ (deze woorden zong hij met een beverige falset, waarbij zijn breed uitgetrokken mond hem jeugdig en liederlijk maakte) - ‘du weisst, aus der Antitinterevüe... noch etwas? - Vor einer Stunde geholt? Gut. - Was? Wie? Zerbrochen?! Verdammt noch mal!!...’ (met zijn vuist op tafel slaand) - ‘der kleine Heini zerbrochen?! Und heute Mittag kommt er ja, aus München! Das... Wie?... Ja gewiss, vier andere noch, aber Heini war der feinste... wie, katholisch? Bin ich auch... Arme Leute, macht ja nichts. Na, wir sagen, der fünfte war so schön, dass die Platte in die Knie gebrochen ist, hei, was? Gut... Gut... Nein... Ja, gut... Die vier Adressen... Und die fünfte auch, zum Teufel! Heini auch... Gut. - Ja, auf Wiedersehen. Eine Frau Böhler mit einer Tochter Else ist mir unbekannt,’ zei hij zonder

eenige overgang tegen mij, met de hoorn nog in de hand, als om mij even ver van zich af te krijgen als de persoon met wie hij gesproken had. - ‘Völlig unbekannt.’

Snel legde ik hem nu uit, dat zijn winkel mij als verblijfplaats van Frau Böhler en haar dochter opgegeven was en dat ik antwoord had ontvangen op twee aan dat adres gerichte brieven. Met zijn gezicht in een pijnlijke plooi dwong hij zich zichtbaar tot beleefde aandacht voor mijn problemen. Hij zei, dat hij meer dan tien jaar eigenaar was van de fotozaak en nooit een Frau Böhler onder zijn personeel had geteld. Meteen stond hij op, verstrooid glimlachend.

‘Auch keine *Else* Böhler, als Dienstmädchen vielleicht?’

‘Dienstmädchen?! Aber, aber... die jungen Leute... Lieber Herr, ich habe hier in Köln sechs oder sieben Geschäfte, ungerechnet meine Tätigkeit als Direktor eines Konzertbüros! Fragen Sie Fräulein Berlach im Fotogeschäft, oder rufen Sie mein Büro an... Aber jetzt müssen Sie mich...’

Terwijl ik de paar passen naar voren deed, die mij van Steinmann's hand scheidden, volgde de chef der S.A. mij argwanend met de oogen. Ik combineerde vliegensvlug: der kleine Heini - zerbrochene Platte - een verdacht ‘Concertbureau’, dat niet onder den naam van den directeur in het adresboek voorkwam - de S.A.-man, dien ik de straat had zien oversteken, - ja, dan was het de juffrouw uit de fotozaak geweest, die hem telefonisch had willen waarschuwen voor mijn bezoek! ‘Auch dá gewesen’ sloeg op den sigarenwinkelier, en de ‘plagiaat’ op mijn klacht over zwakke oogen! Hoewel ik er nu van overtuigd was, dat hij me om de tuin leidde en van Else Böhler meer afwist dan hij voorgaf, zou het niet alleen nutteloos geweest zijn verder aan te dringen en bijvoorbeeld naar die twee andere brieven te vragen, waarop ik nooit antwoord ontvangen had, maar ook onvoorzichtig om hem tegen mij in het harnas te jagen. Door zijn relaties met de S.A. beschikte hij waarschijnlijk over genoeg

machtsmiddelen om mij onschadelijk te maken, voor het geval dat ik hem eens minder ‘harmlos’ en ‘blutjung’ voorkwam dan hij zooeven verkondigd had. Met een onnoozel lachje en in mijn slechtste Duitsch hakkelde ik mijn excuses over de stoornis, en maakte aanstalten om het vertrek te verlaten.

‘Warten Sie einen Augenblick!’ - Zijn handdruk werd besloten door een bemoedigend kneepje: ‘Sie sind Holländer, nicht wahr? Schönes Land, Holland. Vielleicht können Sie mir helfen...’ - Van de schrijftafel nam hij een blad papier en hield het dicht voor zijn oogen, waarbij hij zijn lippen spitste en met zijn linkerhand een soort maat sloeg. ‘Sie sind ein gebildeter-junger-Holländer... Also, nennen Sie mir *schnell* -’ hierbij kneep hij zijn oogen afwachtend dicht - ‘ein holländisches Reimwort auf Marken!’

Een paar tellen keek ik hem onthutst aan, toen sprong er een duiveltje in mij los.

‘Varken!’

Gehoorzamend aan diezelfde impuls lei ik de klemtoon zoo, dat het niet als een inlichting klonk maar als een scheldwoord: met de stembuiging naar boven.

‘Farr-kè? Was bedeutet das?’

‘Schwein!’ zei ik op dezelfde manier.

‘Aber das ist wunderbar! Gerade was ich brauche... Bei uns: Ferkel. Stimmt. *Te tom te tom te tom te Marken - te tom te tom te tom te Farken:* das klingt wie Schmierseife. Sehr gut. Viel schönen Dank! Auf Wiedersehen, Herr Doctor, auf Wiedersehen!’

Opluchting, onzekerheid, gedrang van steeds nieuwe menschen in een vreemde stad, onbekenden, - maar voor wie ik zelf misschien geen onbekende was... Omgeven door de draden van een complot, die zelfs een komst opvingen waartoe het besluit nog geen 24 uur geleden genomen was, meende ik overal handlangers te herkennen van Steinmann. Op het stadhuis, waar ik onmiddellijk naar toe ging, begon dat al. In de goede stemming gebracht door een

lanterfanter, die mij naschreeuwde, omdat ik mijn arm niet opstak voor het kolossale hakenkruis aan een of ander partijgebouw, raakte ik voor het loket in botsing met verschillende personen, die me van mijn plaats wilden dringen. Alles haastte zich om en langs me heen, ik stond in een verkeerde file, werd weer teruggeworpen, en kwam pas aan de beurt, nadat een zaalwachter met een blauwe pet zich met het geval bemoeid had.

'Else Böhler? Gibt's nicht in Köln!' zei de ambtenaar laconiek, toen ik eindelijk, heen en weer gesmeten door de branding, tegen het loket aankabbelde. Hij nam niet eens de moeite een of ander boek of register na te slaan voor de vorm. Een list beproevend, zei ik gedwee:

'Ich bin eigens aus Bern hierhergekommen mich zu erkundigen, Sie könnten doch...'

'Amsterdam oder Arnheim scheint mir richtiger,' was het hondsche antwoord, 'wer ist an die Reihe? Ein weinig schnell, sonst schliessen wir die Bude.'

'Holländer!' hoorde ik achter me fluisteren, toen ik zoo spoedig mogelijk, om geen opschudding te verwekken, het lokaal verliet. Steinmann was mij dus voor geweest. Ik vroeg mij af, of hij er niet beter aan gedaan had mij dadelijk gevangen te laten nemen, maar vermoedde, dat hij voorzichtig moest zijn en als vertrouwde van Roehm nagegaan werd door de geheime politie van Göring (hierop had immers ook de sigarenhandelaar gezinspeeld met zijn 'Herr Braun' en 'Staatspolizei': twee vuren waar hij tusschenin zat). De strijd om Hitler's gunst, die deze twee machten onder elkaar voerden, was een publiek geheim, en ongetwijfeld zou het een sterk wapen in de hand van den tegenstander beteekenen, indien door een van Roehm's gunstelingen een buitenlander gemolesteerd werd in verband met wat ik meer en meer begon te beschouwen als een zedendelict. Dat ik, kleine, bescheiden Hollander, met mijn ƒ600 op zak, zóo onder moeder's vleugels vandaan, een paleisrevolutie zou kunnen verwekken, die maar weinig achterstond bij de gevolgen van de Rijksdagbrand, leek me een vrij vermakelijke veronderstelling. In ieder geval was

ik veiliger dan men oppervlakkig uit de situatie opmaken zou.

Ik at in het hotel waar mijn koffer in bewaring stond en ging een paar uur naar een museum om eens wat anders te zien dan Chaplin-snorretjes voor alle winkelramen. In dat museum overwoog ik ook de middelen die mij nog ten dienste stonden om iets meer te weten te komen over Else Böhler. Ik zag wel in, dat ik weer naar de straat van de fotowinkel terug moest, maar juist omdat het de eenige mogelijkheid was, stelde ik het zoo lang mogelijk uit.

Om half vier ongeveer was ik er weer. De fotowinkel en de tabakszaak liep ik voorbij tot aan een sombere zijstraat, waar ik poolshoogte nam; van de vijf winkels die ik hier overzag koos ik om te beginnen die welke zoo ver mogelijk van de winkel van Steinmann aflag; dit leek me een gezonde tactiek. Het was een bescheiden Konditorei, tevens luxe-bakkerij, die ik binnenging; er stond niemand in de winkel, ik moest de deur nog eens heen en weer bewegen om voor de tweede maal te bellen. Terwijl hol klinkende voetstappen achter uit het huis naderden, ging de bel voor de derde maal; ik lette niet op deze tweede klant, maar richtte mij onmiddellijk tot het meisje achter de toonbank, die mij vroeg wat ik wenschte. Toen ik haar zei, dat ik inlichtingen wilde inwinnen over de fotozaak van Steinmann, veranderde haar gezicht; ze zoog haar mond in en bleef me verschrikt aanstaren. Ik herhaalde mijn vraag.

‘Davon weiss ich nichts.’

Met de bedoeling de andere klant, die naast mij stond te wachten, voor te laten gaan en dan mijn vraag nog eens te herhalen, keek ik opzij en ontwaarde een forsche vrouw van een jaar of 40, die mij ineens sterk deed denken aan het portret, dat Else Böhler mij eens van haar moeder had laten zien. Verwonderde blauwe oogen, die vroeger mooi geweest moesten zijn, namen mij op. Zij was vrij goed gekleed, lang, met iets hooghartigs in haar gezicht. Ik durfde er op zweren, dat zij het was. Tegenover de winkeljuf-

frouw deed ik het voorkomen, alsof ik mij vergist had, en verliet de winkel. Buiten bleef ik wachten tot de vrouw te voorschijn komen zou. Ik kon me niet voorstellen, dat ik mijn doel reeds bereikt had; mijn hart klopte hevig, toen ze achter de deur verscheen.

'Bitte, sind Sie Frau Böhler?' vroeg ik ademloos, na haar een paar pas achterna geloopen te zijn. Ze draaide zich om, bekeek me van het hoofd tot de voeten, en schudde ontkennend het hoofd, met opgetrokken wenkbrauwen. De gelijkenis was nu nog veel duidelijker, niet met Else, maar met het portret. Niet onvriendelijk luisterde ze naar mijn verward betoog.

'Mein Name ist Frau Koch!'

'Aber... Sie haben keine Tochter Else?'

'Nur einen Sohn!'

'Mein Gott... Sie kennen auch keine Else Böhler? Sie ist in Holland gewesen. Sie war da Dienstmädchen... Sie wohnt, oder hat gewohnt...,' - ik noemde het adres, ik noemde ook mijn eigen naam en titel, en stotterde verontschuldigingen en allerlei nieuwe verklaringen over het portret van Else's moeder, die tenslotte onderbroken werden door een hand op mijn arm en de voorzichtig gefluisterde woorden:

'Vielleicht kann ich Ihnen Auskunft geben,... wenigstens wenn Sie völlig zuverlässlich sind.'

Nadat ik haar verzekerd had, dat ik niets met politiek had te maken en alleen op zoek was naar Else Böhler, gaf ze mij haar adres op, vlak in de buurt, waar ik haar over tien minuten bezoeken kon; het was beter, dat men ons niet samen haar huis zag binnengaan. Zonder te groeten liep zij verder; ik zag haar de straat oversteken en sloeg toen zelf de andere richting in, twee zijstraten ver, waarna ik zoo onopvallend mogelijk rechtsomkeert maakte en bij het opgegeven huis aankwam dat ongeveer twintig huizen verder lag dan de straat van de fotowinkel. Voor het huis speelde een troep kinderen, ordelijk, zonder veel geschreeuw en een beetje neerslachtig. Ik belde aan en werd dadelijk opengedaan. Toen ik op het punt stond de kale,

steile trap op te klimmen, hoorde ik een hoog stemmetje achter me:

‘Ich muss auch hinein!’

Een jongetje van een jaar of tien met een grappig barsch gezichtje, omlijst door blonde krullen, stond met zijn handen in zijn zakken zelfbewust en uitvorschend naar me op te kijken.

‘Ich muss hinein,’ herhaalde hij gedecideerd, ‘Heini sagt es ist vier Uhr.’ - Zijn broek opsjorrend liep hij me achterna, het portaaltje in. Boven zag ik de naar voren gebogen gestalte van Frau Koch.

‘Wer bist du denn, kleiner Kerl?’ vroeg ik, om de moeder een vriendelijkheid te bewijzen.

‘Ich darf jetzt nicht mehr draussen spielen, die anderen sind Lausbuben, sagt Mutti, die spielen in der Strasse dort,’ - hij wees naar de straat van de fotowinkel, - ‘das darf ich erst recht nicht, dort wohnt der böse Riese der die Kinder auffrisst!’

‘Gib mir nur ein Hand,’ zei ik en schoof hem voor me uit. Met een plotselinge angst keerde hij zich naar me om.

‘Du bist der böse Riese doch nicht?!’

‘Nein, nein, ich bin Holländer,’ stelde ik hem lachend gerust.

‘Der Riese der die Kinder photographieren will, sagt Mutti; Heini ist so dumm, der spielt immer dort...’ - Voor de tweede maal wees hij in de richting van de zijstraat, ik had de deur open laten staan.

‘Ernst, du darfst den Herrn nicht belästigen!’

‘Ist der Riese vielleicht braun gekleidet?’ waagde ik het erop, met een blik naar boven, ‘und ich wette, er heisst Ernst wie du!’

‘Schliessen Sie bitte die Tür!’ kwam weer Frau Koch, met iets gejaagds in haar stem. Verontwaardigd over zoo'n veronderstelling had de jongen heftig neen geschud.

Na eenig getreuzel kwamen we boven; het jongetje moest een hand geven, werd toen de achterkamer in gestuurd, en even later zat ik tegenover Frau Koch in de voorkamer, een laag, bedompt vertrek, maar zindelijk en

modern gemeubeld. Op een paar planken stonden wat boeken, meerendeels, voorzoover ik het onderscheiden kon, over machinebouw en economie. Over de tafel werd mij een foto toegeschoven: dezelfde die Else Böhler mij vroeger had laten zien!

‘Also sind Sie am Ende dòch...?!’

‘Aber nein!’ weerde ze lachend af, ‘ich habe nur Ernst. Else Böhler hat Ihnen etwas vorgeschwindelt! Das Bild hatte sie von mir bekommen; sie hat es Ihnen offenbar lieber gezeigt als das ihrer eigenen Mutter! Aber kann ich ganz offen mit Ihnen reden? Ich wusste etwas von Ihrer Existenz, wenn auch nicht Ihren Namen. Else hat immer behauptet, ihr Verlobter sei ein Herr Doctor...’

Hierop begon zij met haar inlichtingen. Het maakte op mij de indruk, alsof zij die in de tien minuten na onze ontmoeting op straat voorbereid had, wellicht uit angst om meer te zeggen dan raadzaam was in deze tijden. Zij leek mij zeer beschaafd en verstandig. Alles moest snel in zijn werk gaan, zei zij, om vijf uur kon haar man thuiskomen, dien zij er geheel buiten wilde houden. Hij was employé op een groote machinefabriek even buiten Keulen, katholiek, oud-vakvereenigingsleider, en een jeugdvriend van Else Böhler's vader, die in 1918 gesneuveld was. Frau Koch, die zich degelijk scheen te willen documenteeren, liet mij een verbleekt portretje zien van een blonden man met groote, leege, starende oogen, een vervaagde, verkoelde repliek op die van Else. Nadat haar moeder, - die Frau Koch slecht kende en voor wie ze ook weinig scheen te voelen, - in de inflatietijd haar geld had verloren, was ze, zonder bron van inkomsten, werkster geworden, o.a. in de fotozaak van Steinmann. Tot haar 14e jaar bij de nonnen opgevoed, was Else later in verschillende betrekkingen geweest, in de meeste gevallen als dienstmeisje of kindermeisje; een kookschool of huishoudschool had ze nooit bezocht. Bij Frau Koch, op wie ze meer gesteld was dan op haar eigen moeder, kwam ze vaak aan huis. Zij had een aardige stem. Ze was erg gesloten, streng-geloovig, wel fatsoenlijk (‘ein braves Mä-

del'), maar impulsief en avontuurlijk, en moeilijk te beinvloeden. Natuurlijk verzuimde ik niet naar lichtzinnige vriendinnen te informeeren, maar daarvan was Frau Koch niets bekend. In 1932 was Else een paar maal in de winkel van Steinmann komen helpen: nadat ze herhaaldelijk negatieven gebroken had alleen voor ruw werk. Wat er toen gebeurd was, of Steinmann, die overigens maar zelden in de zaak kwam, haar lastig had gevallen, of haar inderdaad ten huwelijk had gevraagd, zooals ze zelf beweerde, kon Frau Koch me niet precies vertellen, zooveel is zeker, dat zij plotseling, buiten medeweten van haar moeder, naar Holland vertrok en nooit meer schreef. Aangezien ze toen juist 21 geworden was, kon men niets anders doen dan naar haar adres informeeren en de familie waar ze diende schriftelijk verzoeken goed op haar te passen.

'Wie sah Elses Mutter aus?' onderbrak ik het verhaal, 'war sie blond, hatte sie grosse, ein wenig glotzende Augen?'

'O nein, sie war schwarz, mit so einem langen Gesicht, und stechenden Augen, und immer so ärmlich gekleidet, eine richtige Schlampe. Sie war mir völlig unsympathisch, ich habe immer geglaubt, dass sie da hinten steckte, mit Else und Steinmann...'

'Wer aber *ist* doch dieser Steinmann?'

Na snel de kamer rond gekeken te hebben fluisterde ze: 'Mein Mann sagt immer, der Steinmann sei der grösste Halunke, den die Revolution grossgezüchtet hat. Er war so ein kleiner, gerissener Schieber, ein Geschäft hier, ein Geschäft dort, in seiner Jugend soll er Artist gewesen sein, doch jetzt ist er,' - ze keek nog eens naar de deur, - 'der Hoflieferant der S.A....'

'Also doch!'

'O, Sie wussten schon? Jedermann weiss es, aber sogar die Polizei kann ihm nichts anhaben. Er lauert auf unsre Kinder, er zeigt dem... na, Sie verstehen, ihre Bilder, und... Es ist hier ganz in der Nähe...' - Met een uitdrukking van de heftigste afschuw maakte ze een beweging naar het raam: 'Mein Gott, der Schmutz...'

‘Blut und Boden,’ zei ik ironisch. Zonder te begrijpen bleef ze me eenige oogenblikken aanstaren.

‘Wenn Hitler es nur alles wüsste!’

Ik begreep te ver te zijn gegaan. Om de ongunstige indruk van mijn toespeling uit te wisschen liet ik haar nog eenige tijd doorpraten over wat haar zoo na aan het hart lag. Steinmann's lichtschuwe practijken genoten eerst sinds een half jaar algemeene bekendheid, voor die tijd was er niets op de fotozaak aan te merken geweest. Buiten en behalve de ‘Kinderbilder’ verzorgde hij feesten van de S.A., waarvoor hij in iedere groote stad zijn verbindingen en filialen had, hij zette operettes en revues in elkaar, alleen in Keulen bezat hij nog twee andere fotowinkels, een costuumzaak, magazijnen voor militaire uitrusting, en meer van dat soort; in hoofdzaak evenwel was en bleef hij de maître de plaisir van Roehm, die hem sterk protegeerde. Frau Koch was van dit onderwerp niet af te brengen en verloor in het vuur van het gesprek iedere terughouding; ik vermoedde, dat het haar opluchtte er met iemand anders over te kunnen praten; zij en haar man, die lang te boek hadden gestaan als ‘Hitlerfeindlich’, vermeden steeds zooveel mogelijk ieder gesprek over politiek. Onbeschrijflijke orgiën zouden in de fotozaak om de hoek gevierd zijn, bewaakt door de S.A., begunstigd door geheime uitgangen, waardoor de gechloroformeerde slachtoffertjes werden binnengesleept, terwijl de geheime politie op de daken zat of in kleine winkeltjes in de buurt zonder iets te kunnen uitrichten.

‘Der Göring soll gesagt haben, wenn der Kerl mir in die Hände fällt, häng ich ihn auf, und nicht an seiner Perücke!’

Na deze mededeeling, die, zoo zij al geen waarheid behelsde, toch geheel in stijl was met de gebruikelijke uitlatingen van den generaal, kwam Frau Koch weer op Else Böhler terug. In Augustus '33 was haar moeder zoo ernstig ziek geworden, dat men haar in een ziekenhuis moest laten opnemen. Steinmann, die nu tot zekere hoogte vrij spel had (Frau Koch maakte zich hier aan een vrou-

welijke inconsequentie schuldig, daar ze eerst had gezegd, dat Else's moeder de relaties met Steinmann begunstigde!), liet Else terugkomen met de belofte haar opleiding voor zangeres te zullen bekostigen; in een paar jaar zou hij haar beroemd maken. Hoewel Frau Koch het haar uit het hoofd trachtte te praten, was ze op het voorstel ingegaan: ze had, volgens haar eigen zeggen, een paar maanden zangles gehad in Keulen, maar was nu precies drie weken geleden naar Berlijn vertrokken, ‘für ihre weitere Ausbildung’. Ondanks haar belofte om te schrijven had Frau Koch nog niets van haar gehoord; het adres wist ze ook niet; ze meende zich te herinneren, dat het een pension was in de buurt van de ** strasse. Dat de moeder het adres zou weten, leek haar zeer onwaarschijnlijk, omdat Else immers tegen haar zin naar Berlijn was gegaan. De moeder had al die tijd in het ziekenhuis gelegen, waar Else haar maar zelden bezocht. Waar zij gewoond had, die maanden in Keulen, wist Frau Koch ook niet, in geen geval in de fotozaak, al kwam ze er wel geregeld (hieruit maakte ik op, dat geen van mijn brieven zijn bestemming had bereikt en dat de brief, die ik van Frau Böhler had meenen te ontvangen, waarschijnlijk door Steinmann zelf geschreven was of door die ‘Fräulein Berlach’ uit de winkel), en indien al op een kamer, die Steinmann voor haar betaalde, dan toch zonder dat er iets ‘vorgefallen’ was, niet zoozeer omdat Else den man ‘ekelhaft’ vond als wel ‘weil man das einem Mädchen ansieht’. Niettegenstaande deze gunstige diagnose-op-afstand had zij Else maar liever niet meer zoo vaak ontvangen; ter wille van haar zoontje durfde ze niemand te vertrouwen die met Steinmann betrekkingen onderhield. Ik vroeg Frau Koch, of Else wel over mij gesproken had.

‘O, oft. Sie sagte immer, sie liebe ihren Herrn Doctor, schade nur dass er arm sei und noch keine Familie ernähren könne, und auch waren Sie nicht katholisch; sie selbst war ja sehr streng erzogen...’

‘Und, das muss ich Ihnen auch noch erzählen,’ vervolgde zij op medelijdende toon, ‘sie hat Ihnen einen Brief ge-

schrieben, aber das war auch teilweise Schwindel, - nein, *ganz* ehrlich war sie doch nicht, die Else, - ich weiss nicht wie ich mich ausdrücken soll: na, sie hat meine alten Liebes... die Briefe die wir uns als Verlobte, ich meine: mein Mann und ich, wenn wir jung waren... Die hat sie aus meinem Sekretär genommen, und als sie eines Mittags mit Ernst hier alleine war, teilweise kopiert,' besloot ze met een hooge kleur. Toen ik bleef zwijgen vervolgde ze: 'Sie wollte einen schönen, gebildeten Brief schreiben; später hat sie mir um Verzeihung gebeten, sie war ja immer sehr lieb zu mir, und, so viel ich weiss, hat sie den Briefen nur einige nichtssagende Audrücke entnommen; ich erinnere mich zum Beispiel dass sie sagte: "die ewige Uhr tickt", das hatte mein Mann geschrieben, und über die Liebe die mit solch grosser Wucht in unsren Herzen Platz nimmt, alles ja Dummheiten, die man schreibt wenn man jung ist...'

'Erinnern Sie sich auch an den Ausdrück: die Liebe ist ein kitzliges Gefühl in der Nähe des Herzens, wo man...'

'Nein, der Ausdrück kommt in unsren Briefen nicht vor,' zei Frau Koch met iets koels in haar stem, voor mij meteen het teeken om het gesprek te beëindigen, 'aber wirklich, Herr Doctor, Sie könnten besser die Else vergessen, sie ist jetzt doch in anderen Händen... Und seien Sie vorsichtig, der Steinmann...'

Toen ik me voor de tweede maal een weg baande tusschen de spelende kinderen door, in de grauwe nuchtere straat, die met zijn karakterlooze huizen ook in Londen of Brussel had kunnen staan, beschouwde ik alles wat ik zoo juist gehoord had met geheel andere oogen. Voor den duivel, we leefden toch in een moderne tijd, waarin voor griezelromantiek over een reus van Klein Duimpje in naziuniform geen plaats meer was! En wat Else Böhler betreft: zij was weg, uitgewischt, in de grond verzonken, dienstbaar gemaakt aan het grootscheepsche mierenbedrijf van dit land, maar dat alles had zich zakelijk en automatisch

voltrokken, niet met de gruwelijke bijkomstigheden van een Grand Guignol-voorstelling, die alleen bestonden krachtens overspannen buurvrouwenpraatjes! Om mijn plotseling gewijzigde houding, wellicht het gevolg van vermoeidheid, afstomping door al te veel sensationeels, geheel te bevestigen, vormde ik het voornemen langs de fotowinkel te loopen en zoo de tramhalte te bereiken waar ik af was gestapt. Het zou mij niet verwonderen, indien al die foto's van aardige liftboys en zeekadetjes berustten op een zinsbegoocheling...

Ik sloeg de hoek om en liep regelrecht in de monding van een revolver, waarachter een bruine uniform schemerde. Ik sprong terug. Uit een pafferig stierengezicht met kleine, ver van elkaar afstaande oogen snauwde het:

'Hier geht's nicht weiter!'

'Aber ich muss...'

'Sie müssen schauen dass Sie weiter kommen, gradaus. Die Strasse ist abgesperrt.'

Op de andere hoek zag ik een tweeden S.A.-man; voor de winkel van mijn vriend den sigarenhandelaar stonden er drie met hun revolvers te spelen, en ook verderop was de straat bruin gevlekt. De fotowinkel bleef onzichtbaar voor me. Mijn nieuwsgierigheid won het van mijn schrik.

'Was ist denn los? Dies ist mein kürzester Weg zum Bahnhof! Ich bin kein Kommunist, bitte!'

De man begon te grijnzen. 'Ist mir Wurst. Sie können hier an der Ecke warten.'

De sigaar die ik hem aanbood weigerde hij; hij keek over mijn schouder, stak haastig zijn revolver weg, en daar sprongen meteen al die kerels in de houding en hieven hun rechterarm omhoog. Autogetoet weerklonk schuin achter mij. Een groote reiswagen nam nauwelijks drie meter van mij af een korte draai, snorde de straat in, links en rechts modder spuitend, gaf nog een straffer rukje aan de bruine armen, aan mijn eigen arm (ja, ik had hem opgestoken, veracht mij niet) en aan al mijn zenuwen, vervolgens aan het grijze hoofd van den sigarenhandelaar, dat in een venster van de tweede verdieping tusschen de gordijnen door

was komen gluren, en aan twee of drie gedaanten bovenop het dak, waar ik eerst niet op gelet had, en die, gewapend met zwarte veldkijkers, langzaam op hun buik voortschoven, - en stopte ter hoogte van de fotowinkel.

‘Darf ich zuschauen?’ vroeg ik verlekkerd aan mijn buurman, die zijn arm weer had laten zakken, ‘drüben?’

‘Meinetwegen.’

Met een geruststellende glimlach voor den tweeden S.A.-man kwam ik aan de overkant aan. Uit de auto waren vijf menschen gestapt, een aarzelend troepje in het late Novemberlicht. Zoowel voor het benedenraam van de fotowinkel als voor de toch reeds afgesloten bovenvensters waren rolluiken neergelaten. Juist stak de gedaante met de groote flaphoed bovenop de witte leeuwenmanen de sleutel in de deur en keek uitnoodigend om naar de vier anderen, allen in uniform, onder wie ik een verwijfd, ingeregen individu opmerkte met een fijngeslepen roofvogelneus, en een zware, in elkaar gezakte vijftiger, wiens gezicht, norsch, breed en loerend, dezelfde zwarte, kersronde oogen vertoonde als het zooveel jongere portret, dat mij in Rudolf Steinmann's werkkamer gefixeerd had. Toen verdween het heele gezelschap in de fotozaak met ‘besondere Preislagen für Kinder’.

S. VESTDIJK

(Slot volgt)

Vlaanderen

De Opheffing van Forum

Einde van dit jaar houdt Forum op te verschijnen. Het komt ons wenschelijk voor onze lezers daaromtrent een bondige uiteenzetting te geven.

Twee jaar geleden werd er in Forum op gewezen, dat de Nederlandsche en de Vlaamsche redacties van elkaar onafhankelijk waren. Naar aanleiding van een door de Nederlandsche redactie aangenomen bijdrage werd het van Vlaamsche zijde noodig geacht den grondslag van het samengaan te herzien.

Bij het overleg daaromtrent kwamen twee opvattingen tot uiting. Volgens de eene zou de onafhankelijkheid van beide redacties haar natuurlijke begrenzing dienen te vinden in het voor elke samenwerking noodige beleid der redacteuren om, bij de bestaande verschillen in levensbeschouwing, elkaar geen ernstigen aanstoot te geven. Dit moet aldus worden begrepen, dat bijdragen met hooge litteraire verdienste sommige ethische bezwaren hun absoluten zin kunnen ontnemen en omgekeerd, dat bij de beoordeeling van bijdragen met minder overtuigende waarde alle ethische overwegingen niet kunnen worden voorbijgezien.

Daartegenover stond de opvatting, dat op deze wijze compromissen met voor iedereen onaangename zijden onvermijdelijk zouden worden, terwijl bovendien het begrip onafhankelijkheid zijn volstrekten zin zou kunnen verliezen.

Daar beide opvattingen verstrengeld zijn met de geheele persoonlijkheid der redacteuren, kon de inspanning van een bemiddelingsgezinde fractie niet verhinderen, dat iedereen terugkeerde tot het eigen zuiver principieel standpunt. In de gegeven constellatie moest dan ook, ondanks alle onderlinge waardeering, van verdere samenwerking worden afgezien.

Aan de uitgeversfirma Nijgh & Van Ditmar N.V.,

brengen wij van harte hulde voor de in alle omstandigheden breed uitgemeten tegemoetkoming bij de uitgave van Forum. Wij danken ook de lezers voor hun belangstelling.

MARNIX GIJSEN
RAYMOND HERREMAN
MAURICE ROELANTS
GERARD WALSCHAP

Inhuldiging

De burgemeester begon een rede
zeer verstandig en van buiten.
Zijn hersens werkten plots in het Fransch.
Hij vroeg 'pardon' en zweeg.

De koereur miek een gebaar, zeer ontroerd.

Toen hij wat zeggen wou
hing er een stilte als bij een rouw.
Hij sprak twee rauwe woorden
- een 'tour de France'
vermoeit alleen de beenen niet -
De menschen lachten meer
omdat hij spreken wou
dan om wat hij werkelijk zei.

Ze grepen al naar het verhoog.
Ze zouden hem vermorzelen
uit dankbare bewondering.

Als Dionysios is de koereur
zeer sterk, zeer hoog.

Dan wuifde hij, zeer ontroerd.

WILLEM ELSLAND

Fabriekschacht

Gij kunt maar moeilijk praten
met dat sigaretteneindje in uw mondhoek.
Gij zijt de jongste werker van heel uw hoek,
maar toch niet minder mannelijk dan uw maten.

Gij voelt u veel te jong
voor de ouden met hun oude gedachten.
Omdat de jongeren met u lachten
hebt gij als zij uw pet,
op het eene oor gezet.

Zij zijn nu zeer blij
omdat gij doet als zij:
al met de meisjes spotten durft
en harde, ruwe woorden
glashelder in het atelier
losknallen laat.

Gij hebt van hen geleerd
welk de eerste wijsheid is,
dat de Zondag voor u is,
na het bijwonen der mis
in aandachtig praten
met een van uwe maten,
de voetbal, liefde, wijn.

Zelfs moeders droeve oogen
zullen u geen andere wijsheid leeren mogen.

WILLEM ELSLAND

Aan P. van Langendonck

Paviljoen der letterkunde.
Bij 't manuscript: Die Lotusblume.

Gij zongt een lied, uitzinnig van verlangen,
Dat mij doet rillen in de zomerzon.
Gij houdt er Heine en Schubert in gevangen
En schenkt driedubble vreugde uit eigen bron.

Gijzelf zocht lafenis in heide en koren,
Van Langendonck, die weet hoe zomer schroeit.
Wie hun verlangen in de attracties smoren,
Gaan weg in kudde, geledigd en vermoeid.

Zij willen in 't gewoel zichzelf vermijden.
Gij vondt uw eigen aard in de eenzaamheid.
Gij moest om duurst bezit het heftigst lijden,
Daar 't u voor eeuwig van de kudde scheidt.

N.A. DROJINE

Een monographie over Verschaeve

Het Verschaevenianisme is een der meest typische facetten van de vlaamsche kultuur.

Laat ik er onmiddellijk aan toevoegen dat de eerw. Cyriel Verschaeve en het Verschaevenianisme twee geheel verschillende entiteiten zijn en de eerste wel beter dan het tweede.

Verschaeve is een laat-romantieke dichter, met al de typische trekken die den romantieker kenmerken. Het gevoel overrompelt de logica, in zijne ‘Symphonieën’ niet minder dan in de übermenschliche figuren van zijn drama's. Verbeelding en intuïtie leiden hem bij de ontleding der groote kunstwerken in *Uren bewondering*. Zijn geest is doortrokken van een grootsch gevoel van ‘le perpétuel devenir’, het eeuwige worden. Hij dweept als flamingant en essayist met de nationale raswezenheid en de overlevering.

Men noemt dat de vier kenmerken der romantiek.

Het doel van het romantisch streven ligt buiten alle vergankelijkheid. Zoo wordt de katholieke priester niet gehinderd: hij heeft hetzelfde doel.

Bevrediging vindt het romantisme in een oneindig heimwee, het grondgevoel van alle romantiek. Ook dat gevoel is door Augustinus voor alle geloovigen geheiligd: Irrequietum cor nostrum, donce requiescat in te. De romantische atmosfeer is die van het Geheim, het ding achter de dingen, de verborgen zin. Zelfs dit oergevoel van den mensch op zoek naar waarheid is geheiligd voor den christen: hij verwacht de ‘cognitio perfecta’ van een hiernamaalsche vereeniging met zijn God.

Zoo komt het dat de lezers van Verschaeve sporadisch het gevoel hebben in aanraking te zijn met een heiden en hem toch nooit op heidendom kunnen betrappen. Zijn duistere woeligheid lijkt soms in disharmonie met den christen vrede, zijn heimwee soms godverlaten en zijn worsteling

met het Geheim te driftig voor den christen. Gaan ze stelselmatig ketterijen zoeken, dan vinden ze ten slotte christelijkheden. Den perfecten romanticus herkennen ze niet.

Dit alles is een kwestie van temperament en levenshouding en dus alleszins respectabel. De vergissing begint slechts, waar men er de waarde gaat van bepalen en, met eerbied geslagen door grootsche, duistere, broeiende pathethiek in hotsende onwelluidendheden, dit het allerhoogste gaat noemen. Er zijn andere levenshoudingen, die van den gothischen mensch (om met Van De Voorde te spreken) die van den humanist. Wil men een levenshouding niet tegenover Verschaeve stellen en in Vlaanderen blijven: er zijn Gezelle en Van De Woestijne. Zouden zij van mindere kwaliteit zijn?

Het Verschaevenianisme nu is een verafgoding van Verschaeve, waaraan deze dichter zelf onplichtig is en die uitgemaakt heeft, dat zijn romantische kunst de allerhoogste is. Men komt daartoe, meen ik, door een begripseenzijdigheid eerst en vooral, vervolgens, in het temperament zelf, overgevoeligheid voor het kolossale, chaotische, waartegenover een uiterst beperkte gevoeligheid voor het fijne, het schrandere, het levensechte, het scherpzinnige. De Verschaevenianen behandelen dan ook al degenen, die hunnen god rustig waardeeren zonder hem te aanbidden, met een ontstellende verachting als miserabele peuteraartjes, kleine kereltjes van niets, ‘hedonisten’, bekrompen mannetjes die met hun neus vlak voor het geniale gezet, het nog niet zien.

Op Verschaevenianistisch gebied de jongste en belangrijkste publicatie is de monographie van Dirk Vansina, zelf auteur van eene dramatische tetralogie *De deemstering der zielen*, over Verschaeve.

Verschaeve wordt daar Verschaevenianistisch behandeld, nl. als ‘een zeldzaam geval in de wereldletterkunde’ (blz. 97). In zijn *Uren bewondering* schrijft Verschaeve volgens Vansina ‘met het heele kultuurpatrimonium der menschheid zijn eigen autobiographie, niet de lotgevallen van een begrensde ikheid, maar den levensgang van een

groote die zich, zooals alle grooten, in zijn eeuwigheid heeft teruggetrokken' (blz. 83) 'De heroën der kunstgeschiedenis herscheppend wordt hij hun evenwaardige gelijke' (blz. 85) hetgeen wil zeggen evenwaardig en gelijk aan Michel Angelo, Titiaan, Beethoven, Rembrandt, Rubens. Doch, alhoewel Verschaeve aan die allen evenwaardig gelijk is ('door zijn concepties en bezielde momenten') zijn 'verwezenlijkingen' (en ik dacht dat het alleen daarop aankomt) zijn het volgens Vansina toch niet heelemaal 'en dit alles mag Verschaeve belet hebben de volwassene evenknie te worden van de allergrootsten en tevens verklaren hoe deze schepper zooveel grooter is dan zijn eigen schepping' (blz. 101).

Schrijver legt uit in hoeverre Dante en Verschaeve om de beurt voor elkaar onderdoen en elkaar overtreffen. 'Wij hebben, schrijft hij blz. 104, Verschaeve gesitueerd tusschen de mystiek en de literatuur in. Ook Dante hoort daar thuis, alhoewel hij nader tot de literatuur staat en Verschaeve nader tot de mystiek. Maar dit heeft de dichter der Zeesymphonieën met dezen der Commedia gemeen, dat ook hij maar zijn scheppende machten loslaat, nadat hij de richting heeft aangegeven in dewelke zij zullen bewegen. Hartstochtelijker dan de Florentijn, beheerscht hij niettemin evenzeer zijn onderwerp. Hij bouwt met vaste hand zijn concepties op. Als een koning zetelt hij gebiedend boven het ontketend leven' enz. (blz. 104). 'Werd de Verschaeve der zeesymfonieën niet de evenknie van een Dante, zoo werd hij toch een der glansrijkste figuren uit den katholieken kultuurkreits en neemt hij, tusschen den aristotelischen dichter (S. Thomas) en den neoplatonischen Ruusbroec een eigen plaats in onder de groote bouwmeesters van het leven' (blz. 105). 'Een vergelijking van Verschaeve's *Maria Magdalena* met deze van Maeterlinck, van Verschaeve's *Jacob* met een der historische stukken van Goethe, b.v. zijn *Egmont*, zullen (sic) afdoende de superioriteit van den vlaamschen meester bewijzen, alvast wat de conceptie en het dramatisch verloop betreft' (blz. 110). 'Om zijn dubbel drama *Judas* en *Maria Magdalena* mo-

gen wij voor Verschaeve gerust een plaats opeischen onder de grootste dramaturgen der wereldletterkunde' (blz. 110). ' Cyriel Verschaeve draagt de gansche wereld als een aanschouwde orde in zijn machtigen geest' (blz. 17). 'Met Verschaeve wordt het katholieke Vlaanderen opnieuw zelfstandig en kultuurstichtend en verkrijgt aldus een wereldbeteekenis' (blz. 111). 'Cyriel Verschaeve is het levens- en zielsinstinct van het onsterfelijke Vlaanderen' (blz. 113).

Het Verschaevenianisme heeft gevolgen voor al onze auteurs; het bepaalt den kijk van Vansina op onze letterkunde en kunst. Groot zijn Benoit, Gezelle, Streuvels, Rodenbach, Verschaeve, niet noemenswaard is Timmermans en de anderen zijn 'wortelloozen'. Dat zit als volgt in elkaar:

Door de verbastering van adel en stadsburgerij trok de volksziel zich op het platteland terug, meent Vansina. 'Met Benoit, Gezelle, Streuvels, Rodenbach, Verschaeve, heeft Vlaanderen opnieuw de koninklijke baan betreden van roem en grootheid en een zelfstandige traditie gevestigd, waarvan de folkloristische vertellers slechts de lichtere succesnummers beteekenen. Intusschen liet ook de burgerlijke grootstad zich niet onbetuigd en is.... met Vermeylen, Teirlinck, Van De Woestijne, Van Ostaeyen tot het vlaamsch teruggekeerd.' Maar hoe! 'Met een verleden van vereenzaming belast', konden zij de vlaamsche zelfstandigheid niet terugvinden. 'Zij werden tot importateurs van vreemde waardijen', hetgeen wel een zeker nut heeft als 'geestelijk ferment'. 'Hun werk bleef echter kunst van wortelloozen, die in de tragische poète-mauditfiguur Van De Woestijne europeesche proporties aannam. Producten eener serre-chaude-civilisatie, kon hun wil tot kultuur het schrijnende gebrek hieraan niet vergoeden.'

Ziedaar hoe het komt dat Van De Woestijne geen kultuur had en Benoit wel. Want 'tegenover hun pseudo-europeanisme, dat in den grond, of dilettanterigheid, of

vervreemding van eigen ras was, stelden de met de volksziel communiceerende grooten hun veroverend humanisme (sic) dat naar alle wereldkulturen uitvaart (sic) om er eigen zelfstandigheid mee te voeden.'

Eenerzijds dus de kultuurmenschen Benoit, Gezelle, Streuvels, Rodenbach en Verschaeve, uitvarend naar alle wereldkulturen en anderzijds de kultuurloozen Vermeylen, Teirlinck, Van De Woestijne en Van Ostaeyen. Wat is dan kultuur?

'Kultuur is een het geheele leven doordringende en beinvloedende levensbeschouwing,' zegt Vansina en trekt daaruit de verstommende conclusie: 'Zij is dus uiteraard religieus.' Alsof eene areligieuse levensbeschouwing het heele leven van een mensch niet doordringen en beïnvloeden kan.

Dit vastgesteld zijnde telt hij juist vier soorten kunstenaars:
natuurgodsdienstige (Tagore);
religieus-socialistische (H. Roland-Holst);
joodsche (Bialik);
christelijke (Claudel-Verschaeve).

De boeddhisten en de mohammedanen zijn dus geen soort, de communisten ook niet, indien zij niet een beetje religieus zijn, want 'Ik betrouw geen werk waarin ik geen sacrale beteekenis kan ontdekken' (blz. 92) en zonder het vertrouwen van dezen schrijver geen kunst. Wel onderscheidt hij 'Godwaarts strevende en menschvergoddelijkende kunst, met daarnaast het verworden van kunst tot ambacht', maar zonder eenige behoefte te voelen aan uitleg, waarvandaan al de velen komen, die noch Godwaartsstrevers noch menschvergoddelijkers zijn en hoe de humanistische dienst kunst tot ambacht doet 'verworden'.

De twee eerste bladzijden geven zooiets als de grondbeginselen aan van het Verschaevenianisme.

Er zijn volgens Vansina menschen die niet werkelijk leven en menschen die dat wel doen. Met degenen die niet werkelijk leven naar zijn zin, houdt hij zich niet bezig. Van de anderen, van de werkelijk levenden, is Verschaeve dan het type, de perfectie.

Ziehier wat werkelijk leven volgens den auteur der monographie is:

‘Eens dat de mensen zich bewust werd van het hem omgevende mysterie, huivert hij in grenzeloos ontzag. Uit dit waarnemen van het Oppermachtige ontstaat het gevoel van persoonlijk niets zijn, tegenover dit Al. Maar daarop volgt al dadelijk het besef eener noodzakelijke verzoening... De werkelijk levende mensch maakt dus twee hoofdmomenten door: deze (sic) waarin hij in aanraking komt met het mysterie, deze waarin hij zijn bevrijding bewerkt. Dit zijn de twee hoofdthema's van elk leven; de hoofdmotieven van alle waarachtige kunst... Er is dus geen profane en geen religieuse kunst, maar een wezenlijke en een schijnkunst, het woord kunst haast onwaardig, daar ze in regionen is achtergebleven, die zelfs de mensch uit het steentijdperk heeft doortrokken’ (blz. 6).

Er is dus maar eene moeilijkheid ‘het Mysterie’ en maar eene bevrijding: gelooven. Degenen die den indruk hebben dat er slechts moeilijkheden zijn en slechts relatieve bevrijdingen van velerlei aard, dat er zooveel soorten menschen zijn als er menschen zijn, dat bevrijdingen de moeilijkheden onaangeroerd laten en de moeilijkheden de bevrijdingen, dat er nog zeer veel is in hemel en aarde, waarvan Verschaeve's werk geen ver vermoeden bevat en dat van al de formidabele uitspraken in dit boek, met dikke termen Mysterie, rede, liefde enz. enz. eerst nog eens grondig die terminologie zelf zou mogen onderzocht worden (na twee uren conferentie over miltziekten vroeg de jongste universitair: ‘Aber, Herr Professor, was ist das eigentlich, die Milz?’) al diegenen moeten zich maar bij de niet werkelijk levenden scharen.

Het is niet noodig een dichter als Verschaeve te kleineeren. Hij lijkt mij een romanticus van hooge vlucht, gehandicapt door zijn gemis van taalgevoel; een breedademig dramaturg, door onmacht tot beheersching steeds twee tonen te hoog sprekend. De ontleding van zijn essays door Dirk Vansina toont aan, dat hij een zeer conventioneele, half philosophische, half mystieke theorie voorstaat in zeer sibyllijnsche formulen. In zijn *Uren bewondering* zijn sterke bladzijden te vinden, die iets beter den naam meesterlijk verdragen. Voor de Vlamingen in hun strijd om recht is hij bovendien een zeldzaam onkreukbaar figuur, tusschen een bende arrangeurs.

De Verschaevenianen zijn op den koop toe te nemen. De behoefte van tweederangschen om zich aan iemand vast te zuigen, is een verschijnsel waarmee zachtmoedig rekening moet gehouden worden. Er is gerodenbachd, gezelliaand, gestreuveld en getimmermanst. Ook het met starre oogen straf doorspreken met al het formidabels dat de taalschat en een conventioneele rhethorica, door de eeuwen geijkt, te bieden hebben, is een zeer natuurlijke behoefte, wier bevrediging voldoening schenkt. Het kan Cyriel Verschaeve niet aangerekend worden.

GERARD WALSCHAP

Uitverkoop

Mijn dagen wegen zwaar van vele kleine vreugden,
die met hun stilte soms het leven draaglijk maken.
Het vele leed verbleekt dat mij van ver nog heugde.
Ik ben geharnast nu en moeilijk te genaken.

De schimmen van 't verleden moedig af te maken
was mij reeds lang onuitgesproken drift en wensch.
'k Veracht met gloed de vroede lieden die mij laken
om wat ik heb misdreven als gemarteld mensch

Eerst nu begint voor mij het leven zin te krijgen,
na 't ruw verwijderen van al wat kleven bleef
aan ziel en hart. Wie wil mijn smart? Zij is te geef.
Ik wil tot snoer mijn dagen zoo de paarlen rijgen.

M. DE DONCKER

Moederschap

I

het leugenachtig lied der gonzende seringen
lost de verleiding die naar luie dalen wenkt
voor uw bekoring schip dat aan de wandelingen
en aan de wegen van uw vrije zeeën denkt.

de liefde lei de vracht der bandeloze vruchten
in de schuilhoeken van uw bange lentedroom
gij rilt in het azuur der waterklare luchten
o onbeweeglik kind gij mateloze boom

lokt uit de haag van 't hart de vogel van verlangen
die nestelt in uw haar en zingt voor tijdverdrijf
gij die het lichaam van de slanke waterslangen
beledigt met de pracht van uw beladen lijf

die ons herbergzaam hart met wrange dorsten vleiend
naar wondre kusten van de witte morgen tiegt
o boeg ovale buik die naar geboorte schreiend
uw vruchtenrijkdom op de waterheupen wiegt

bedroefde moeder die de rozen uwer dromen
in de geloken tuin der lenden heb geteeld
uw pijn verrijkt ons hart met de regen der vrome
dranken van overzee die onze monden streelt

wellust van wilde wijn ontronnen aan de dronken
druiven die liggen langs het weelderige hoofd
gij hebt ons volheid van het zonnezaad geschonken
dat met zijn vruchtbaarheid de dode machten dooft.

II

warend zijn ademstil over de golvenruggen
de zoete voeten van de vissen van uw leed
nog waant gij u de wens vliegen in de vlugge
vluchten van vogels die verschrokken van de kreet

der kopren morgenkeel handig hun tuimelingen
verhalen in de pijn die op uw peluw schreit
als gij verlaten van de late drenkelingen
alleen met uw geloof aan uw oneindigheid

ligt in het gure bed met heilige handen
der masten biddend naar de hemelen gericht
schuift uit het schaarse bloed van de gescheurde wanden
de goddelike schuit verlost in huilend licht

dan rijst in u de roes der liefdedronken zeeën
die het giftig geluk in uwe longen giet
gij ademt in de wind der zinneloze weeën
en zoekt verloren naar de zinnen van het lied

der vissen die de zee en hare zieke machten
bezielen met de geur die uw begeerte splijt
als in de zoetheid van uw maagdelike nachten
wenend een waternimf zich aan uw reling vleit.

BERT DE CORTE

Het Leven drijft....

(Romanfragment)
I

Sedert gisteren avond gevoelt de dokter zich opgelucht. Binst de oorlog heeft hij meer dan eens dat zaligmakend gevoel gekend, toen zij met hun bataillon van de frontlijn met rust konden gaan. Het is de vrede die intreedt, wanneer de zenuwen al te strak gespannen, eindelijk verslappen kunnen, wanneer de beslissing onherroepelijk gevallen is en er weer een toekomst begint. Een morgen na een nacht.

Hij heeft zo goed geslapen en wanneer hij wakker wordt en het gebeurde van de avond te voor hem te binnen schiet, ontstelt hij niet eens. Wat gebeuren moest is gebeurd. De vrijheid is zoet voor wie haar aanvoelen kan.

Hij ontbijt, hij ontvangt zijn patiënten en daarna bezoekt hij zijn zieken. Het is verbazend hoe vriendelijk zijn meid geworden is. Vroeger stond zijn eten klaar op tafel en hij zag niemand verschijnen wanneer hem iets ontbrak, vooraleer hij het hele dorp bijeengeschreeuwd had. Nu komt zij uit eigen beweging bij hem staan. Zij heeft spek en eieren gebakken, anders krijgt hij spek of eieren alleen. En zijn eieren laat zij zo hard koken totdat zij alles behalve smakelijk geworden zijn.

‘Lust mijnheer geen jam?’ vraagt zij.

Hij slaat zijn kop achteruit. Hij zou haar het liefst die jam om de oren willen slaan. Doch de stemming, de blijmoedige stemming haalt de bovenhand.

‘Breng hem maar’ zegt hij.

Hij eet spek en eieren met brood en jam. Zij staat erover te zinnen of er nog iets is, waarmede zij hem kan bevallen. ‘Drinkt mijnheer niet liever chokolade 's morgens? Het is een kleinigheid om hem gereed te maken.’

‘Ik heb zoetigheid genoeg’ bromt hij.

Zij heeft ook zijn laarzen gepoetst, wat anders evenmin

elke morgen gebeurt, en nu is zij bezig met zijn mantel af te borstelen. Met een verschrikte glimlach slaat hij het gade. Het dringt nog niet volledig tot zijn hersens door wat een mens toch wel is. ‘Ik ben te dom’ loopt hij in zijn eigen te praten. ‘De zieken ken ik, maar van de gezonden weet ik niet veel.’

Godelieveke is nog niet wakker. Hij aarzelt een ogenblik of hij het kind niet uit zijn bed zal gaan halen. Maar nee, laat haar slapen lijk elke andere morgen. Er dient niets te veranderen, hij zal haar te middag wel zien. Hij heeft het toch van gisteren avond besloten dat alles moet verder draaien lijk voor en na.

Over zijn vrouw bekommert hij zich niet. Zijn vrouw? Zij kan nu ook het wijf van iedereen worden; er moeten veel weekdieren in de wereld lopen die haar meer zullen voldoen dan hij het heeft gedaan. Zulk vrouwvolk moet een suikergoedmannetje hebben, een jongetje dat braaf is en waar zij mee spelen kunnen. Iemand die 's morgens met een kus opstaat, 's middags met een kus thuiskomt en 's avonds met een kus gaat slapen. Een kleverig muiltje dat lispelt hoezeer hij Kate bemint, dat gedurig herhaalt: maar ik bemin u Kate, ik bemin u liefste! Een mond met tong en lippen, met speeksel en slijm, doch een mond zonder bijters, zonder tanden. Zij mag zich zulk een wezen kiezen. Gossey wenst het haar uit de grond van zijn hart toe. Al zijn wilde hartstocht, al zijn verachting ligt in die wens. Een mannetje met rokken, dat moet zij hebben!

Heel het dorp is natuurlijk nu ook al op de hoogte van het schandaal. De dokter heeft zijn vrouw weggejaagd! Zij heeft een half uur bij een gebuur zitten wachten totdat men haar met een auto is komen halen. ‘Het trekt nergens meer op!’ zeggen de bejaarde mannen. Zij vinden het honds van hem. ‘Die lieve, mooie mevrouw!’ Vertellen zij niet dat hij haar letterlijk voor de zot gehouden heeft. 's Nachts stampte hij haar uit het bed en het is zelfs eens gebeurd dat hij haar anderhalve dag op haar kamer opgesloten hield. ‘Als het maar waar is!’ oppert nog iemand. ‘Waar? Ik heb haar dikwijls genoeg zien wenen. Gezien

dat zij geweend had... En waart gij doof misschien? Men moest zo dicht bij zijn huis niet wonen om hem te horen briesen wanneer hij in zijn buien was.'

De kwezels beweren dat hij God getergd heeft. Mijnheer Pastoor heeft Zondag gepreekt over die heilige die ook zoveel geleden heeft van haar vader. 'Maar hij was haar vader niet, zij was zijn vrouw!' 'Vrouw of dochter, één zaak is zeker dat het sermoen tegen hem gericht was!' En het is maar verdiend, zulk een geus.

Alleen de moeders zeggen: 'Toe zwijg!' In hun hart geven zij den Gossey gelijk. Hij is ruw en geweldig, maar onder zijn handen ligt gij gerust met het gevoel dat hij u zeker helpen en verlossen zal. Die vent kan zo slecht niet zijn als er wel beweerd wordt. 'Heeft er ooit iemand van hem te klagen gehad? Rekende hij te veel?' De vrouwen die voor de beurs moeten zorgen weten het wel. 'En is er één vrouwmens die mag zeggen dat hij ooit zijn hand naar haar uitgestoken heeft? Zij zou erom liegen man, zij zou erom branden. De dokter is een man op zijn plaats. Zijn vrouw was een halve zottin, dat is de waarheid.'

Gossey bemerkt het echter niet terwijl hij zijn ronde doet, dat hij overal aangegaapt en nagekeken wordt. Hij zit hoog en recht op zijn paard, het gevoel van vrij te zijn heeft hem inwendig tien jaar jonger gemaakt. Als die jeugd nu wat meer dan een begoocheling kon zijn! Zijn 'dag mensen' klinkt en weergalmt als een zweepslag en het komt bij hem niet op dat er zoveel lieden in hun deurgat staan voor een winterse dag. Het is heerlijk van los, van bevrijd te zijn. Ik moest het allang hebben gedaan, bromt hij. Ik was geen man voor dat ras.

Dat het echter niet afgelopen kan zijn met er uw vrouw van door te sturen, ligt ook wel in een hoekje van zijn hoofd te smeulen. Maar hij zal daar te middag eens over nadenken. Het bijzonderste is dat zij weg is en weg blijft. Daarbij vergeleken houdt het andere niets meer in.

Zij laten hem echter de tijd niet om 's middags rustig na te denken. Het ras heeft er groter haast dan hij mee gemaakt. Wanneer hij tussen twaalf en één in de straat ver-

schijnt, ziet hij een auto vóór het hekken van zijn woning staan. Hij vermoedt onmiddellijk dat de vijand aangerukt is, hij snuift het in de lucht, gelijk een paard dat zijn stal riekt.

Als een veldheer aan het hoofd van zijn helden rijdt hij de binnenplaats op. Staat er een vuurvreter achter de gordijnen te loeren? Goed, ik ben hier, ik ben niet banger dan gisteren! Een dokterke van te lande, een oude boer, majoor! Een dokterke? Een meter tachtig meet hij. En de twee centimeter die hij gekrompen was, trekt hij nu weer uit zijn lichaam. Hij schijnt ontzaglijk groot waar hij op zijn paard blijft zitten en zijn blik op het huis gericht houdt.

‘Wie is er daar Tuur?’

‘Een officier, mijnheer.’

‘Een korte dikke, of is het die lintworm?’

‘Het is de lintworm, dokter.’

Hij springt nu eerst uit het zadel. Dat spreekt, mompelt hij. De majoor zou kunnen ontploft zijn. ‘Is hij alleen?’ Tuurke knikt. Best dat hij alleen kwam. De dokter heeft liefst dat er geen vrouwvolk omtrent is.

‘Martha houdt hem gezelschap. Zij zijn ook in de bijgebouwen, en in de hof geweest.’

In de bijgebouwen en in de hof?... Hij wil dus de waarde schatten van mijn erf? En Martha leidde hem rond, zegt gij? ‘Ja, Martha!...’ Hij is nu reeds woest. Martha, het is waar, hij heeft het vergeten, of beter, hij heeft het uitgesteld. Maar dat schepsel is er ook nog te veel, zij moest er eigenlijk het eerst buitengejaagd zijn.

Hij laat zijn bezinning bij zijn paard en zijn stalknecht en holt de trappen naar het terras op. In de voorkamer zit kapitein-bevelhebber George Van Tempelt ongeduldig op hem te wachten. Hij schuift over en weer op zijn stoel want hij gevoelt zich erg zenuwachtig. Is me dat ook een karwei! Hij zou liever tegen de bosjesmannen oprukken dan tegen de Thor die hij deuren open en toe hoort slaan.

De meid zit nog bij hem. Zij heeft eindeloos gesnaterd zonder dat hij alles snappen kon. Want hij was al te zeer

van zijn opdracht vervuld. Nu staat zij recht en zij treft het, wanneer de deur openvliegt, verschuilt zij er zich achter in de hoek.

‘Hij is daar’ fluistert zij nog eer de vijand verschenen is.

De officier is ook rechtgestaan. Zij groeten elkander lijk de middeleeuwse ridders het voor hun steekspelen schenen te doen.

‘Dag kapitein!’

‘Dag dokter!’

Hij doet de deur achter zich toe en ziet zijn meid dan staan. Schier onmerkbaar loopt er een rilling over zijn aangezicht. ‘Vooreerst, snauwt hij, gij moet hier buiten. Ik geef u vijf minuten. Hoort gij, hoort gij?’ herhaalt hij zich zelf drie tonen hoger. ‘Blijf kapitein, ik heb het tegen u niet. Ik vraag u slechts een paar minuten om eerst die vuiligheid uit mijn huis te vagen!’

De meid heeft zich op de uitval voorzien. Gisteren avond heeft zij door Tuurke haar koffers bij de geburen laten voeren. Liet de dokter haar blijven, zij kon ze altijd terughalen en weer uitpakken alsof er niets gebeurd was. Deze morgen had zij reeds goede hoop, toen zij hem meende met jam en chokolade te zullen kunnen lijmen. Maar nu is die hoop ook al lijk een rook vergaan. Hij staat daar dreigend en hij schreeuwt maar dat zij buiten moet.

‘Ik ga, ik zou toch gegaan zijn. Ik ben maar gebleven voor het kind, lelijke zot.’ Die lelijke zot blijft in haar mond hangen. En het is maar goed ook. Want het is de kapitein B.E.M. der infanterie niet die haar beschermen zou.

Bevend staat de dokter haar na te staren terwijl zij naar de keuken loopt en naar boven om samen te rapen wat er van haar eigendom nog overblijft. Het duurt geen vijf minuten, maar de officier wordt ongeduldig waar hij zozeer miskend zijn beurt moet afwachten, en hij begint tegen te stribbelen.

De dokter heft een stoel op en zet hem weer neer met een korte stoot. ‘Seffens’ knapt hij af.

Ondertussen is Martha met haar kleine handkoffer in de gang verschenen. Trots en uitdagend stapt zij naar de deur. ‘Hier is uw geld.’ zegt de dokter. En berouwt hij zijn haast? Hij voegt erbij: ‘Het ga u goed!’

Als zij de deur toetrekt, mompelt zij een antwoord dat hij meer geraden dan gehoord heeft. Hij draait zich om, maar het is te laat. Dan ziet hij aan de kapstok nog een vrouwehoed hangen. Een hoed van Kate of Martha, het komt er niet op aan. In een halve razernij grijpt hij hem vast, hij komt er mee in de kamer, hij rukt het venster open en gooit het hoofddeksel waar het vliegen wil.

‘Daar!’ roept hij zijn meid achterna.

II

De beide mannen hebben nu recht over elkaar plaats genomen.

‘Welnu?’

‘Ik kan evengoed met een welnu antwoorden’ zegt de officier.

De dokter had een andere, een onrustige stem verwacht. Nu schrikt hij op, en hij bemerkt voor het eerst hoe wel George Van Tempelt op zijn moeder gelijkt.

‘Rookt gij een sigaar?’

‘Neen, dank u.’ Het gesprek wil niet vlotten, want Gossey is op zo iets niet voorbereid. Hij heeft grote woorden voorzien, bedreigingen, uitvallen, misschien een handgemeen. En het lijkt erop dat het een andere wending zal nemen.

‘Ik hoop dat wij ernstig zullen kunnen spreken, het is ook tijd geworden.’

‘Het is een beetje laat’ antwoordt de dokter.

‘Wat bedoelt gij?’

Gossey is niet gewoon van lange redevoeringen te houden. Hij ziet de waarheid van iets in met een plotse flits, met een bliksemschicht die hem inwendig verlicht, en hij denkt er dan ook niet aan dat andere mensen door overreding moeten gewonnen worden.

‘Ik bedoel dat het te laat is. Zij komt niet terug.’ Hij zegt het met nadruk, de kin opheffend. Hij zou zijn eigen bloed sneller willen voelen stromen. Hij zou die beangstigende weekheid kwijt willen zijn die zich rond zijn hart heeft genesteld.

De officier verzekert dat er geen sprake van terugkeren is. Het is uitgesloten, daar denkt Kate zelfs niet meer aan. Hij ziet verwonderd hoe rustig de dokter op zijn stoel blijft zitten, en zelfs zijn ogen neergeslagen houdt.

‘Zij zou willen scheiden, zegt hij nadrukkelijk. Als gij het beiden goed vindt, is er natuurlijk wel een middel.’

De dokter is rechtgeveerd. ‘Ik wil niet’ onderbreekt hij. ‘Het huwelijk is onverbreekbaar.’

De officier meent dat zijn zwager er weinig samenhangende theorieën op nahoudt. Dat het huwelijk onverbreekbaar is, leert men in de kerk. Maar de wetten van het land laten het toe. Waarom er dan geen gebruik van maken, wanneer men toch niet langer samen huishouden kan? Ik vind het een dwaas gedacht. Neen?

De dokter schudt zijn hoofd.

‘Ik zie niet in wat gij er tegen in kunt brengen. Het zou slechts de wettiging van een bestaande toestand zijn. Gij zoudt beiden uw vrijheid terugverwerven en opnieuw kunnen proberen indien gij er nog lust toe hebt...’

Die lichte spot raakt den dokter. Maar wat is het met hem, dat hij niet rechtspringt, dat hij op de tafel niet begint te hameren? Hij zit zo stil, hij krijgt de gloed in zijn lichaam niet wakker. Misschien komt het omdat het middaguur verstreken is. Doch hij heeft geen honger. Hij is alleen ellendig als iemand die ziek zal worden.

Zij horen in de keuken iemand met vorken en borden werken. Het moet Tuurke zijn, die binnengekomen is. Dan ook het kind dat even begint te schreien. En de stem van de jongen die het sust. Al de vertrouwde geluiden, de geruchten van elke dag.

De dokter herhaalt: ‘Ik wil niet scheiden.’

‘Doet gij dat om haar te tergen?’

Iets in de dokter schreeuwt: antwoord niet! Met wat

recht moet die man u ondervragen?... Maar die opstand loopt verloren in een zee van weemoedigheid die zijn ziel vervult. Waarbij komt het nu dat hij sedert jaren sterk en mannelijk is geweest, om op dit ogenblik weifelend en zwak als een kind te zijn? Welke redens zijn er daarvoor grote goden, wie bepaalt het steigeren en het neerslaan van deze onwrikbare wil? De stilte tussen vraag en antwoord duurt niet langer dan een halve minuut, doch in die vijf en twintig, dertig sekonden, wordt het hart van Gossey ingenomen door herinneringen aan vreugde en verdriet van vroeger. Hij is weer het kind dat hij eens was, de man die hij wilde worden.

‘Ik ben gelovig’ antwoordt hij dan vast.

George Van Tempelt denkt na. Ook hierin is hij bedrogen. Als het waar is wat zijn zuster zegt dat haar echtgenoot met andere vrouwen omging en dat hij het met de godsdienst zo nauw niet nam, dan had hij ook in een wettelijke scheiding zijn verlangens bevredigd moeten zien. En nu gooit hij haar ver van zich af met die éne zin, waartegen niet op te treden valt. Ik ben gelovig! De officier kan een mening eerbiedigen, zover is hij er zeker bij zijn vader op vooruitgegaan, doch in dit geval wantrouwt hij de goede trouw van zijn zwager.

‘Zijt gij het altijd geweest?’

De ogen kijken hem mijmerend aan. Ja, altijd. De dokter ziet de beelden uit zijn geheugen afrollen. Een hoevekeuken waar vader voorbidt en zij antwoorden: ‘geef ons heden ons dagelijks brood...’ Enzovoort. Enzovoort. Een schuilplaats in Oud-Stuivekenskerke na een beschieting die een dag en een nacht heeft geduurd. Men vloekt niet meer, men spreekt niet meer. Straks komt de granaat die aan alles een einde stelt. De hulpdokter stelt voor: ‘Laten wij, bidden!’

‘Ja, altijd.’

Zij hebben beiden het gevoel van de man die voor de macht staat, die hem zal kraken. Het lot moet zich voltrekken. En het brengt hen nader bijeen. Die uitgerukt waren om elkander te bekampen, ontdekken nu dat zij geen vijanden zijn.

‘Er is geen grond om een proces in te spannen, gaat de officier voort, ik geef het toe. Gij zult het dan op de andere manier moeten zien gewoon te geraken. Nu, lijk gij het wilt.’

‘Lijk wij het willen.’

‘Ik zal haar bruidschat teruggeven en de helft van hetgene wij overgehouden hebben. Veel is het wel niet, doch ik wil het niet anders. Hebt gij nog een ogenblik geduld? Ik ga de bankrekening halen, opdat gij u zoudt kunnen vergewissen.’

Even later wanneer hij terugkeert, schuift hij de papieren over de tafel nader.

‘Zie ze maar door’ zegt hij. Terwijl de kapitein nakijkt en aantekeningen maakt, is de dokter naar zijn lessenaar gegaan. ‘Ziehier wat ik op patiënten te goed heb. Een deel ervan zal ik wel nooit ontvangen.’

‘Goed. Dank u.’

Tuurke komt in de gang en klopt op de deur. Zonder het bevolen te zijn, heeft hij de dienst van de meid overgenomen en de tafel gedekt. ‘Komen de heren?’ vraagt hij.

Gossey zegt zijn vraag over aan den kapitein die even aarzelt. ‘Neem maar aan. Wij zijn nu toch vreemden voor elkaar.’

‘Ik zie nu ook niet in, waarom ik zou moeten weigeren.’

Zij zitten dan te zamen aan de dis. Godelieveke is in de keuken gebleven en zij horen hoe zij telkens vraagt om bij vader te mogen zijn. De dokter werpt een blik op zijn gast. ‘Waarom laat gij haar niet binnen? dringt de officier aan. Zij zal toch niets begrijpen van onze zaken.’

Het eten is koud geworden, maar zij worden het wellicht ook geen van beiden gewaar. De dokter streelt met zijn vingeren over het haar van zijn kind, af en toe, lijk men zijn hond streelt, wanneer men niets anders meer te doen heeft.

‘Ja, zegt hij, ik zal ook het huis moeten verkopen, dat is ongeveer al wat wij boven haar bruidschat nog bezitten.’

Hij gaat er niet op in. Hij snijdt een appel dwars door

en haalt er langzaam de pitten uit. ‘En het kind?’ vraagt hij zonder op te zien.

Het kind? Het blijft bij mij. ‘De dokter spreekt weer luider en het lijkt erop dat hij zijn kracht herwint. De officier denkt aan de opdracht die hij gekregen heeft. Zij zijn ginds niet zozeer op het meisje gesteld. Alleen voor Kate zal het misschien op sommige uren een verdriet zijn en misschien ook niet.

‘Het kind blijft bij mij’ herhaalt de dokter. ‘Dat is het enige waarvoor ik trouwde: omdat ik kinderen wilde hebben.’

‘Zal Kate het mogen bezoeken?’

‘Zal zij het willen?’ Hij begint driftig te worden. ‘Maar als zij het wil, kan het altijd gaan.’

De kapitein zegt dat het goed is. En verschrikt denkt hij bij zich zelf: hoeveel heb ik niet toegegeven dat ik niet toegeven mocht. Doch het volgende ogenblik ziet hij in dat het ook niet anders kan. Het is de dokter niet die hem gedwongen heeft, het was alleen dat klein beetje medegevoel en wat gezond verstand.

Gossey is zo ver dat hij nu inziet dat George niet onvoorwaardelijk tot het ras behoort. Hij is een uitzondering lijk zijn moeder. Als zij beiden echter uitzonderingen zijn, dan bestaat het ras enkel uit twee personen, de majoor en zijn dochter. En hoe is dat ook allemaal weer, zou ik mij soms bedrogen hebben, kan ik zelf de oorzaak zijn?

Maar neen. ‘Ik heb onder dat alles ook veel afgezien’ zegt hij plots en hij wil het ruw zeggen, doch het klinkt niet ruw. ‘Het gaat zo gemakkelijk niet lijk wij het gewoonlijk voorwenden. Ik zie dat gij een man zijt. En dat wij met elkander zouden kunnen opschieten. Welnu, gij moet niet al het slechtste geloven dat van mij wordt verteld.’ Hij schruwelt bijna. ‘Dat ik met andere vrouwen omgang had, daar is niets van waar. Overigens hebben wij van weerskanten met veel plezier elkander de duivel aangedaan. Gij moet het haar niet vertellen wat ik gezegd heb. Het zou toch niets geven. Het is zever nu de potten gebroken zijn. Wat de lafaards en de veinzers van mij lal-

len, ik vaag eraan, maar gij moet niet geloven wat ook niet bestaan heeft.’

Wanneer alles in orde is en dat zij volledig overeen gekomen zijn, leidt de dokter zijn gast naar buiten. In de gang blijft de officier plotseling staan. ‘Ik denk erop zegt hij, dat het niet nodig is het huis te verkopen om er aan Kate de helft van te geven. Houd het voor u en het kind.’

De dokter antwoordt niet. Het is zo vreselijk van gunsten te aanvaarden. Maar deze is een man.

‘Ik zal u morgen of overmorgen onze schriftelijke overeenkomst sturen. Stort haar bruidschat terug. En daarna, wel daarna, poog het nog wat goed te hebben. Dat kan wel gaan...’

Vanzelfsprekend drukken zij elkanders hand.

In zijn auto gezeten, slaat de officier nog een blik op het grote, grijze huis, en een blik op de gestalte die achter de deur verdwijnt. Dan laat hij de motor aanslaan. ‘Verdoemd’ zegt hij.

En de dokter die niet weet wat er met hem omgaat, loopt in zijn kamer over en weer. ‘Maar waarom werd ik niet kwaad? vraagt hij zich af. Wat gewordt er nu van mij?’

III

Er gewordt van hem niet veel bijzonders. Als hij 's avonds na zijn zieken bezocht te hebben naar huis terugrijdt, houdt hij voor het huizeke van Peter Velge zijn paard stil, en hij klopt met zijn vingeren op de gesloten luiken. Het is donker, die mensen hebben hun lamp ontstoken en schrikken op: ‘Wie komt er nu nog aan?’

‘Ik zal eens kijken’ beslist Peter. En hij mag nog bijziende zijn, wanneer hij het paard voor zijn deur hoort trappelen, zou hij, ook zonder ogen kunnen weten dat het Gossey moet zijn. Buiten hem en de jonge baron van het kasteel is er niemand in heel de streek die nog te paard rijdt. De mensen hebben vreemd genoeg opgekeken toen

hun nieuwe dokter de ruiter speelde. Het staat niet meer, zegden zij. Maar staan of niet staan, Gossey tokkelde met zijn kneukels op de blinden vanop het paard en hij werd ongeduldig omdat zij hem zolang lieten staan schilderen.

Eindelijk treedt Peter buiten. ‘En wat wil mijnheer?’

De dokter wenst te weten of Alma bij hem niet zou kunnen in dienst komen. Alma Velge moet vooraan in de twintig zijn en zij diende reeds in de stad. Na drie jaar kwam zij echter terug met pak en zak. Zij verwachtte een kind voor haar wieg eer zij een man had voor haar bed. Gossey die Shakespeare gelezen heeft, drukte het op die welvoegelijke manier uit. Hij deed het kraambed en kreeg toen ook echt medelijden met die mensen en hun schaamte. ‘Niet mee inzitten, bromde hij. Het is beter duizend levende bastaards, dan één vermoord kind.’

Zij gruwelden nog wat om die bastaards. ‘Noem de zaken lijk zij zijn, elk bij zijn naam, besloot de dokter. Er is niets nieuws op de wereld.’

Het kind bleef echter niet langer dan enkele dagen in leven. Het stierf zonder dat Gossey met volledige zekerheid kon achterhalen welke de oorzaak ervan was.

Hij zou het misschien bij het gerecht moeten aangeven hebben, doch hij deed het niet, omdat er toch nog een kans was, dat hij zich ook kon bedrogen hebben.

Tegen de moeder liet hij echter iets van zijn vermoeden verstaan, want hij zegde in zijn eigen dat het niet goed was dat die lieden meenden slimmer te zijn dan hij. Hij klopte echter aan dovemansdeur, want zij gebaarde geen prik van zijn zinspelingen te verstaan. Dat deed hem opnieuw twijfelen en hij betreurde reeds dat hij zulk een achtergedacht had laten ontkiemen. Toen hij dan ook hun armoede zag, trok hij een streep door de rekening en hij vroeg alleen dat Peter in het voorjaar een dag in zijn hof zou komen helpen.

Velge meende dan ook dat die dag reeds in aantocht was toen hij Gossey hoorde, en omdat hij van zijn verwondering niet bekwam, bleef hij een minuut vol verbazing staan, toen hij de reden van het bezoek had vernomen.

‘Wel, Peter, wat zegt gij? Mijn meid is de baan af, en

ik kan toch niet zelf mijn bonen koken? Uw dochter kan bij mij inwonen of niet, dat is hetzelfde, als het werk maar gedaan geraakt. Over het loon zullen wij niet twisten. Ik betaal zoveel als gij vraagt.'

'Mag ik daar eens over peinzen, vraagt Peter en hij schraapt zijn keel, Alma moet er ook haar woord in meespreken.'

'Ik verwacht u dan morgen!'

Die nacht sliep de dokter in een onopgemaakt bed. Hij dacht er niet aan om het kussen wat effen te schudden. Het werd hoog tijd dat hij zich neerleggen kon. Eerst haalde hij nog het bedje van het kind op zijn kamer; hij schoof het dicht tegen zijn ledikant aan zooals zij het ook met de wieg deden indertijd. Hij gevoelde dat hij slaap nodig had, binnen in hem begon het weer te stil te worden en hij zou weer beginnen nadenken over de feiten van de dag, en dat moet niet. De avond is een einde.

Tuurke heeft het avondeten klaar gemaakt. Voor de gelegenheid speelde hij meid. Toen hij uit de keuken kwam om het paard te ontzadelen, riep de dokter: 'Laat het maar jongen! Ik zal het zelf wel doen. Pas op het kind.'

Hij paste op het kind en zijn pannen, en de dokter stalde zelf zijn paard en gaf het haver en hooi. Toen aten zij gedrieën te zamen, gebakken aardappelen met vlees en bier. Een maal, lijk Tuurke er duizendmaal in zijn thuis had weten bereiden. De dokter dacht er niet aan of het wel of niet wel was, hij at en zweeg. De jongen had voor hem en het kind in de eetzaal willen dekken, doch hij vond het overbodig. 'Teveel werk voor u. Ik kom in de keuken.' Zij aten in de keuken, zij waren als één gezin.

's Anderendaags kwam Peter Velge om te zeggen dat zijn dochter de dienst aanvaarden zou. En wat het slapen aangaat, zij kan hier ook blijven vernachten dokter, zij is dan bij de hand voor het kind. Wanneer wij haar nu en dan eens thuis zien, is het meer dan voldoende.

Gossey gaf er nauwelijks gehoor aan. 'Laat ze maar komen' besloot hij.

's Namiddags gedurende zijn afwezigheid was de

nieuwe meid dan aangeland en haar eerste werk was Tuurke uit haar rijk te verbannen. Het ging met een knip-oogje en een gegichel dat de dokter niet voorzien had. Zij zette zich onmiddellijk aan het werk, en door haar vroegere betrekking wist zij ook wat er nodig gedaan was, zodat de geneesheer 's avonds zijn huis puik in orde vond.

Alma opende de deur voor de bezoekers. Zij deed het met een passende statigheid. Zij was vriendelijk en gespraakzaam, zij bezat alle gaven, die van de werkzaamheid eveneens. De eerste dagen sloeg Gossey haar met aandacht gade, er was toch een trek in haar gelaat die hij niet vertrouwde. Doch zij deed haar werk naar behoren, zij verzorgde uitstekend het kind en voor zover als hij kon nagaan, was zij hoffelijk en bleef zij op afstand. Ik heb het gelukt, dacht hij. Hij had zich in lang zo geëerd niet meer geweten in zijn huis, en het was hem nu een vreugde geworden er te kunnen uitrusten na zijn werk en alleen te kunnen zijn met Godelieveke, waar hij mee speelde als een jonge knaap, en waar hij lang tegen sprak, over dingen die hij tegen een vreemde nooit zeggen zou. Misschien bedacht hij niet dat het meisje slechts vijf jaar oud geworden was en dat het weinig begreep van zijn wijsheid en zijn lessen.

Hij was weer rustig. Zijn leven had een wending genomen, die hij een maand geleden niet meer durven dromen had, hij dacht dat grote verwikkelingen nu voor altijd uitgesloten waren. Het kind zou groter worden, een jong meisje, een jonge vrouw, het leven zou voor haar opengaan. Een beter leven dan het zijne. Hij zou bij haar blijven en voor haar zorgen en zijn hoofd niet nederleggen vooraleer hij haar gelukkig wist.

Hij had zijn geld uit de bank teruggetrokken en stortte het op de rekening van kapitein Van Tempelt. Die zou wel weten waar het voor dienen moest. Er ontbraken nog een vijfduizend frank, doch de dokter schreef hem dat hij ze op het einde van het jaar kon verwachten. Er kwam geen antwoord, zodat het dus op zijn plooi was.

Sommige dagen was er reeds een belofte van de lente in de lucht. Midden op de dag kon het een beetje warm wor-

den en de dokter vond het jammer dat zijn kind binnen blijven moest. Hij haalde dan weer zijn ford voor de dag, en hij nam Godelieveke in de wagen mee. Zo toerden zij van Oost naar West, overal waar hij werd verwacht. De mensen hadden wel iets gedwongens toen zij hem zagen verschijnen, hij zag het aan hun manieren dat zij hem iets te verwijten hadden, doch tegenover de kleine waren zij aanhalig en vriendelijk. Dat maakte veel goed, het deed de storm die broeide meer dan eens bedaren.

Op een avond kwam onverwachts de kapelaan hem bezoeken. Hij was vroeger in een sanatorium geweest en min of meer genezen, zodat de dokter meende dat het den geneesheer was die hij nodig had.

Zij ontstaken hun pijpen. ‘Wij moeten eens praten.’

‘Ik ben blij van een mens in mijn huis te hebben.’

De priester wist dat hij met Gossey te doen had en dat de rechtstreekse manier bij hem de beste is.

‘Ik denk aan Godelieveke, zei hij zo. De kinderen hebben de zorgen en de liefde van een moeder nodig. Zij worden anders eenzijdig en zij groeien nooit op lijk wij ze willen. Wat denkt gij Juul? Het zal straks tijd worden dat zij naar school begint te lopen. Ik weet niet of het goed zou zijn als zij veel omgang had met de kinderen van het dorp hier. Gij weet hoe de mensen over u kletsen, de kleine moet het van haar kameraadjes niet vernemen. De kinderen hoeven zo gauw niet te lijden. Verstaat gij mij Juul?’

‘Ik bemerk wel waar gij heen wilt.’

Zij kloppen hun pijpen uit en stoppen ze opnieuw. De kamer is vol rook zodat zij elkanders trekken als door een mist moeten zien.

‘Misschien zou zij best in een kostschool zijn.’

‘Zij is nog jong, meent de dokter. Hij klampt zich daaraan vast, maar hij ziet toch zelf wel in dat de priester gelijk heeft. Het is slechts de vader in hem die zich verzet, de man die de eenzaamheid vreest.

‘Ik wil erover nadenken.’

‘Gij hebt de tijd.’

Verder hebben zij een prettige avond. Het geeft de dok-

ter een genoegen een gesprek te kunnen voeren dat niet eeuwig over het weder, de ziekten en de dorpsgeschiedenissen moet gaan. Vroeger is hij een hartstochtelijk lezer geweest. In de laatste tijd geraakte hij wel nooit in de stemming meer, maar nu hij de kapelaan over boeken hoort spreken - de kapelaan is door de gevolgen van zijn ziekte op veel thuis zitten veroordeeld - krijgt hij weer goesting naar zijn oude liefhebberij. Een mens leert zich zelf kennen door zijn lezing, zegt hij.

Zij scheiden in de beste stemming en de dokter gaat met zijn bezoeker tot buiten het hekken mee. Daar staan zij nog een paar minuten te praten. ‘Let eens op uw meid, zegt hij nog, zij praten erover.’ Hij steekt zijn hand uit en hij is weg, eer de dokter hem nader vragen stellen kan.

IV

De pastoors weten natuurlijk altijd iets over de meiden. Het zou bevreemdend zijn, als er voor Alma een uitzondering moest gemaakt worden. Gossey heeft genoeg aan zijn hoofd om 's anderendaags de raad van de kapelaan vergeten te hebben. Hij hecht zich met nog groter genegenheid aan zijn kind en zijn werk. Heel de wereld verengde tot dit dorp, dit huis, en zijn bewoners. Wat daarbuiten gebeurt, heeft min belang voor hem, het valt op een ander vasteland voor, of nog verder, ergens op een andere ster. Zonder nieuwsgierigheid doorloopt hij vluchtig de krant, hij meent toch te weten dat hij er niets in vinden kan dat hem verrassen zal. Hij heeft zich stilaan een gedacht gevormd over de mensen en hun bedrijf. De oorlog en de naoorlogstijd, toen al zijn plannen verijdeld werden, hebben hem ook veel geleerd. Wij moeten ze maar laten lijk zij zijn, denkt hij. Er is toch geen veranderen aan. Ondertussen spookt soms de geschiedenis van zijn huwelijk door zijn hoofd, totdat hij zich zelf dwingt om zijn gedachten op iets anders te zetten. Want het is beter nergens over te zeuren, van gewoonweg uw werk te doen, van het wel te doen

en te vergeten dat er nog dingen zijn die kwellen, die blijven knagen als een worm in het hout.

Hij mag niet tobben de dokter, hij moet zijn kracht kunnen verspelen in daden en geweld, hij mag op zijn eigen ziel niet kijken, hij mag haar niet doorvorsen, niet doorwroeten als hij sterk wil blijven. Hij moet zich kunnen uitstorten in een fel woord, in een ruw gebaar, in een leven van daden. Nadenken, ontleden, mijmeren, zouden hem verlammen. De eenzaamheid zou hem een afgrond zijn.

Hij heeft gelukkig veel werk en dat houdt hem recht. Het vermoeit zijn lichaam, en die vermoeidheid doet hem slapen van als hij zich neerlegt 's avonds totdat hij in de morgen wakker schiet. Dan is hij weer fris en gejaagd naar zijn taak. Misschien verkeert hij in de mening dat deze toestand nu nooit meer veranderen zal. Of het komt wellicht in zijn brein niet op dat er nog iets anders mogelijk is.

Hij let nergens op, hij heeft nog het wantrouwen van de tobbers niet geleerd. Hij zal er niet aan denken om zijn personeel na te gaan, hij slaat geen acht op de kleine tekenen die iemand anders wijs doen zijn. Hij zegt wel met een klop op de tafel, dat de mensheid een boel is, doch hij vergeet van te handelen naar zijn inzicht. Hij verzwijgt zijn gedacht niet voor de notaris, de brouwer of de koster, al zijn zij ook voor min algemene uitspraken, en al geloven zij in de uitzonderingen en in hun eigen voortreffelijkheid. ‘Een zwijnerij, herhaalt de dokter, dat is het. Een kudde wolven zijn zij.’

En hoewel hij zo wijs is en zulk een klaar oordeel over het geheel bezit, lijkt hij toch stekeblind waar de notaris, de koster en de brouwer onmiddellijk het kwaad in de gaten zouden hebben. De dokter is rijk met zijn zekerheden! Heel het dorp fluistert over sommige zaken en hij alleen weet van niets. Hij ondervindt dat sommige inwoners van de uithoeken van het dorp, hem niet meer vragen wanneer zij een zieke in huis hebben en liever de geneesheer van de naburige gemeente ontbieden, en hij kan maar niet achterhalen waarom dat het zou kunnen zijn. Hij heeft toch niet

te veel gerekend. Het is waar, er zijn een paar onvoorziene sterfgevallen geweest, doch de mensen kunnen toch niet eisen, dat hij iedereen geneest, ook die waar er geen lappen meer aan is. Het slaat hem wel wanneer hij het verneemt, maar de reden kan hij niet gissen. Hij kan maar doen om wel. Als zij liever dokter Van Sante bij zich hebben, ook goed. Hij benijdt zijn collega niet. Die drie of vier gevallen zullen hem niet grijs doen worden of nog geen honger doen lijden.

Hij bemerkt ook dat de lieden kouder en geslotener worden, dat er iets in hun ogen ligt, dat hem niet aanstaat. Doch het is de nieuwe tijd, maakt hij zich wijs zonder er verder op in te gaan. Zij zullen wel dooien, de sympathie van de mensen is als een zee, zij gaat op en af. Wanneer al die herrie rond zijn vrouw vergeten zal zijn, wordt het weer vloed. Hij bekommert er zich niet over, hij speelt met zijn kind hele avonden lang. Zij zijn dan gewoonlijk alleen. Alma gaat eens naar huis na haar werk en Tuur zit bij zijn kameraden, meent hij.

De Woensdagavond gaat hij nog zelden kaarten. Tweemaal vond hij er zijn oude medespelers niet. Hij dacht er niet aan dat zij moedwillig weggebleven waren en hij bemerkte al evenmin dat de waard achter zijn rug te spotlachen stond. Een andere keer waren zij tegenwoordig, doch de notaris klaagde van een griep die hij opgedaan had, zodat hij vroeg moest gaan slapen en er van het kaartspel niets terecht kon komen. De koster en de brouwer dronken hun glazen uit en schenen aan Gossey niet veel aandacht te verlenen. Zij vertelden elkander gebeurtenissen en grappen uit hun jeugd, die allemaal even onbelangrijk waren en volstrekt het kennen niet waard. Hij zelf zat vereenzaamd aan de hoek van een tafeltje en poogde zijn gedachten bijeen te garen. Na een half uur stond hij verveeld recht en ging naar huis.

De griep van de notaris genas, eer hij de zorgen van de dokter vergde en Gossey was niet dom genoeg om niet aan te voelen dat er bij die heren iets haperen moest. ‘Die egels, bromde hij, hadden zij met een Kate moeten samen-

leven, het zou wel erger dan bij mij geëindigd zijn.’

Ondertussen kwam de zomer, zodat de dokter in de korte dagen een reden vond om zijn herbergbezoeken te verwaarlozen. Als hij lust naar een glas bier kreeg, moest hij daarvoor naar geen kroeg gaan. Het geklets van al die kerels miek hem maar ongemakkelijk.

Eens ontmoette hij de kapelaan. Midden op straat hielden fietser en ruiter stil. Na wat over en weer gepraat, vroeg de priester hoe het ging met het kind.

‘Goed.’

‘Ik moet eens komen praten... En Alma?’

‘Ik bevind er mij wel mee’ antwoordt hij.

Er glijdt een schaduw over het gelaat van de geestelijke. Er schijnt aan de overkant in een haag iets gaande, dat al zijn aandacht samentrekt. Wat het is, kan de dokter niet raden.

‘Nu, tot ziens, Juul, ik kom eens op een avond aanlopen.’

‘Goed kapelaan.’

Die avond geraakt uitgesteld. De priester vindt het maar een treurige karwei. Hij verstaat zich aan Gossey niet meer en soms gevoelt hij zich maar al te geneigd om de praatjes te geloven, die nu niet meer gefluisterd, doch luidop besproken worden.

Een wonder moet de blinden leren zien en het duurde dan nog tot in Mei eer de dokter zijn mirakel kreeg. Hij had al een paar dagen opgemerkt dat Alma bleker dan naar gewoonte was, doch hij dacht er niet verder over na en hij vergat het even vluchtig als hij het gezien had.

Op een middag kloeg zij over hoofdpijn. Het warme weder, vermoedde hij. ‘Neem iets om het bloed te zuiveren. Boven in de apotheek ligt er wel een doosje pillen die passen voor u.’

De pillen zouden haar niet baten. 's Anderendaags 's morgens hoort hij haar braken in de keuken. Een licht flitst door zijn hersens. Hij laat zijn eten staan en loopt eens kijken. Nu begrijpt hij alles zonder dat hij verdere aanduidingen nodig heeft.

Alma's gelaat is grauw en vertrokken. ‘Ik kon niet anders, verontschuldigt zij zich, het was er zo onverwachts.’

‘Onverwachts? schreeuwt hij, dat komt niet onverwachts.’

Hij staat tegen de stijl van de deur. Zijn lippen trillen, zijn benen beven onder zijn lijf.

‘Hewel?’ briest hij.

Alma weent slagwater met haar hoofd op de tafel.

‘Kunt gij niet spreken misschien?’

Zij verschuift haar hoofd en vindt geen woorden. Zij begint iets te stamelen, het gaat echter in haar snikken verloren. Het blonde haar ligt midden in de broodkruimels en zij blijft wenen, almaardoor wenen. Er komt geen einde aan.

‘Verdoemd!’ staat hij daar te snauwen. ‘Verdoemd!’

Plots heeft hij ingezien op welke plaats hij zich bevindt. Een bliksemschicht die verscheurt en verlicht. ‘Scheid uit! beveelt hij. Zwijg zeg ik!’ Hij nadert een stap, zijn drift drijft hem om haar bij de schouders te vatten en eens flink dooreen te schudden eer hij haar buiten gooit. Maar hij doet het niet. Hij is ook vol woede op zich zelf, vol machteloze gramschap op de domme aap die hij is. Er waren toch tekenen genoeg, en hij heeft niets gezien. Zij moest 's avonds eens bij haar moeder zijn, zijn meid! Bij haar moeder zijn. En wat heeft hij aan de kapelaan geantwoord, die hem verwittigde! ‘Ik bevind er mij wel mee.’ Stommerik die hij was, dwaze vierkante ezel.

Hij briest lijk een wildeman en bereikt niet anders dan dat het meisje nog luider huilt. Het pakt op zijn zenuwen. Het zou hem razend maken. Hij moet haar alleen laten en zijn gemoed elders kunnen luchten.

‘Tuur!’ schreeuwt hij. En wanneer hij uit de stal antwoord krijgt: ‘Blijf daar, ik zal zelf wel komen!’

‘Hebt gij dat gekund?’ dreigt hij.

De jongen is niet verwonderd. Hij wist al lang wat de dokter alleen niet zag. Hij wist ook dat dit uur zou slaan. Hij moet dan ook geen verbazing beginnen huichelen, hij moet geen uitleg vragen.

‘Ben ik de enigste op de wereld misschien?’

‘Antwoord, vraag ik!’

Hij haalt zijn schouders op. ‘Vraag het aan haar, zegt hij scherp, zij kan het wel weten.’

Wel weten, wel weten. Zij wist maar al te veel! Hoe hebben zij hem allen in de luren gelegd, de één lijk de ander, en kunnen zwijgen lijk vermoord. Hij loopt de binnenplaats weer over, hij gaat de poort uit en de straat op. Hij overweegt de inval niet die hem te binnen schoot. Hij moet handelen, iets verrichten, ergens een levende mens vinden tegen wie hij bulderen kan en zich bevrijden. Hij moet van zijn hart dat gewicht losmaken en die angst die hem beklemmen en zijn keel toesnoeren.

‘Is de kapelaan thuis?’

‘Hij kwam juist uit de kerk. Hij ontbijt’ verklaart de meid.

‘Ik moet hem spreken. Mijnheer kapelaan?’

‘Kom maar binnen, zegt de priester. Hebt gij reeds ontbeten?’

Hij poogt het onweer af te wenden, doch Gossey laat er hem de tijd niet toe. ‘Waarom hebt gij dat niet verklaard? vraagt hij. Gij hebt het gezegd? Maar ik wist van niets, niets, niets...’ Hij raast. ‘Ik krijg het ene schandaal na het andere. Gij hadt me toch kunnen verwittigen in mensetaal. Gij wist het allemaal en ik alleen niet. Ik ben ook altijd alleen lijk een vos in zijn hol.’

De kapelaan vouwt zijn servet. ‘Zet u toch. Laten wij eens praten. Gij zijt ook zulk een vreemde man dokter. Laat het mij zeggen: wie verstaat er zich aan u? Gij leeft in dezelfde wereld van iedereen, en toch is er niemand die tegenkomt wat er bij u gebeurt. Ik spreek er u van. Gij stelt u zelf gerust en antwoordt dat gij geen klagen hebt. Begrijp dan toch...’

O ja, ik moet het wel begrijpen.’

‘Ik bedoel het niet als een belediging. Maar er is zoveel voorgevallen gedurende deze laatste maanden. De mensen kunnen er niet meer over. Mijnheer Pastoor vindt het een verergernis, de burgers schuwen u, men ontbiedt u slechts omdat er hier geen ander dokter is.’

‘De schijn is tegen mij.’

De kapelaan ziet hem aan, die grote felle man die nu zit te schuddebollen en zo stil wordt na al dat geweld van daar straks. Hij heeft nooit het ergste over hem geloofd. Hij heeft hem altijd verdedigd. En nochtans het was een verloren partij. Nu ziet hij het al klaarder in. Jaren hebben iets opgehoopt dat niet meer weg te ruimen valt. Er is op het dorp gedurende de laatste maanden en weken een vijandschap gegroeid, een afkeer, een huichelachtige ergernis, die niet meer te verwijderen, en nooit meer uit te wissen zijn.

‘Dokter, zegt hij, ik heb altijd gedacht dat gij hier op uw plaats niet waart.’

Gossey slaat zijn ogen op. Het is misschien wel waar. Hij moet erover nadenken. Nu voelt hij zich zo week worden als toen hij vóór kapitein Van Tempelt zat. ‘Het leven kan moeilijk zijn’ zegt hij.

‘Sla er u doorheen.’ Hij heeft medelijden met de kracht die nu samengebroken ligt, met deze vreemde, met deze kinderlijke, met deze onstuimige man, die zo schuw en zo deerniswekkend wordt als een klein dier. ‘Dokter ik zou het mij zo geweldig niet aantrekken. Laat Alma maar naar huis gaan. Het is nu toch de eerste maal niet meer bij haar. Lacht gij? Welja, lach maar, gedane zaken hebben geen keer.’

‘Ik moet weg voor het spreekuur.’ Hij staat recht en drukt de hem toegestoken hand. ‘Komt gij vanavond niet eens?’

‘Ik wil wel.’

ANDRÉ DEMEDTS

De Keerzijde

Ter vervanging van Forum

Wij bereiden ons met een gevoel van sereniteit en versterving op den dood voor, nu wij de necrologieën lezen, die door intieme vrienden en vijanden aan ons worden gewijd. Vooral die van onzen goeden vriend Joh. de Maegt, die zijn naam met zooveel eere draagt, heeft ons getroost. Wij loochenen niet, dat op ons graf niet van onverdeelde deugden kan worden getuigd. Wij waren óok maar zondaars. Wij begrijpen dat voor één keer Joh. de Maegt een Keerzijde de moeite waard heeft geacht. Hij heeft er anderhalve kolom aan gewijd om ze op alle punten te bevestigen. Overigens heeft hij een stillen traan gestort, omdat plaatsgebrek hem heeft belet *Forum* zoo goed als de *Vlaamsche Gids* te behandelen, alhoewel overwegingen over de kortheid van het leven hem af en toe aanleiding waren om den blik op belangrijke geesteswaarden te slaan en van *Forum* af te wenden. Voor een necrologisch afscheid nochtans werd kost wat kost plaatsruimte geschapen. Hiermede is wat wij als een smartelijk onrecht beschouwden aan ons goed gemaakt. Wij nemen afscheid met de woorden uit een beroemde ballade:

> *Frères humains qui après nous vivez,*
> *N'ayez les cuers contre nous endurcis...*

Reeds is het ons ijl te moede. Van de andere zijde van alle goed en kwaad blikken wij op de plek van *Forum,* die weldra leeg zal zijn en waar nu plaats is voor een blad, waarvan Joh. de Maegt in onze necrologie het programma heeft geschetst:

Een blad waarin journalistiek-letterkundig, d.i. zakelijk, levendig en aktueel, alle onze kunstuitingen worden besproken - muziek, film, radio, dans inbegrepen; waarin we zouden ijveren voor zuivere taalvormen, voor verspreiding van het algemeene Nederlandsch, zouden strijden tegen de toenemende klankverdoffing van onze taal in Noord en Zuid; waarin we het dilettantisme zouden aanmoedigen in den ouden vorm, ook weer terug zouden voeren tot beoefening en zoo tot begrip van muziek en kunstdans, die zoo deerlijk in 't gedrang komen door radio en 'jazzhot'...

Nu onze stoffelijke gedaante ons weldra zal ontvallen wordt er inkeer over ons vaardig. Te laat, te laat voor ons. Wij kunnen slechts, uit ons vagevuur, met instemmende gebaren en verstorven mond beduiden: - 'Het is goed te strijden, maar dan ook energiek te strijden, voor *wezenlijke* waarden, *tegen* de toenemende klankverdoffing van onze taal en *voor* een deugdelijk dilettantisme, met verwerping van alle critische methoden, die luiaardij kweeken bij den lezer en er hem niet voor hoeden de schoonheid, die in elk werk schuilt, achteloos voorbij te gaan. Ja, waarom niet de oude Kamers

van Rhetorijke vernieuwen? Er heeft toch ook in de Fransche cultuur een “Association pour porter dans les classes pauvres les bienfaits de l'imparfait du subjonctif” bestaan, - al stak misschien onder dat initiatief wat wuft spel zonder voldoende belang.’

Het tweede voorstel van Johan de Maegt heeft ons, nu wij op het punt staan in de stoffelooze wereld zuivere geesten te worden, de oogen met de handen doen bedekken.

En kon dat niet, (met dat nieuw kunstblad) waarom zouden we niet trachten, in dien geest nieuw leven te geven aan een of ander bestaand Vlaamsch maandschrift, als bijv. den door M.R. versmaden Vlaamschen Gids?

Een laatste roze blos stijgt ons naar de slapen, die te weinig met het rood der schaamte waren gekleurd. Er staat immers naast onze necrologie een bericht, waaruit blijkt, dat ‘*het algemeen maandschrift “De Vlaamsche Gids” nu zijn 24en jaargang intreedt onder een vernieuwde redaktie, nl. van prof. dr. Maurits Basse, prof. dr. Camiel De Bruyne, André De Ridder, Louis Franck, Lode Monteyne, prof. dr. Maurits Sabbe, Arthur Vanderpoorten, dr. Jozef Van Tichelen, prof. Hans Van Werveke, prof. Jozef Vercoullie en prof. dr. René Verdeyen*.’

‘Was het wel vriendelijk vanwege iemand, die den *Vlaamschen Gids* blijkbaar in eere houdt, om op dit moment te spreken van hem nieuw leven in te blazen. En wij die dachten, dat hij met die vernieuwde redactie zooals de wandelstaf van Heer Danneelke volop leven en bloeien zou... Bij ons weten is ook André De Ridder prof. Zeven professoren, waaronder er eerbiedwaardige zijn, en dan te moeten lezen: ‘trachten hem nieuw leven te geven’. Van achter een verre wolk zullen wij dat beloftevol schouwspel gadeslaan: nu wij het gebied van den dood betreden, zeven professoren, die - het is nooit te laat - in den 24en jaargang van den *Vlaamschen Gids* den dood voor het leven doen wijken. Maar stil, daar is voor ons de weldoende man met de zeis. Vrede zij op aarde den argeloozen en braven.

M.R.

[Vierde jaargang, Nº. 12]

Vlaanderen

Nog het Verzaken

Overstraete. - Wolfcarius, bij ons vorig gesprek heb ik aandachtig toegeluisterd, en ik waag het een opmerking, die ik bij het naar huis keeren maakte, brutaal te herhalen. Gij hadt het verzaken als een levensregel geprezen en het aanleeren van deze deugd als een weg naar de volmaaktheid. Maar naderhand scheen het mij toe dat gij gesproken hadt als een van de wel-voldanen voor wel-voldanen, die zich kunnen veroorloven veel te verzaken omdat zij voldoende bezitten.

Wolfcarius. - Zoo is inderdaad de gang van de wereld, dat wie veel bezit nog meer zal ontvangen.

Overstraete. - Maar wat dan voor degenen, die niets te verzaken hebben, omdat zij niets in overvloed, en niet eens voldoende bezitten aan stoffelijke en geestelijke goederen?

Wolfcarius. - Alvorens wij nader op uw lofwaardige bemerking ingaan, moet ik er tegen inbrengen, dat niemand zoo verstoken hoeft te zijn, van geestelijk bezit althans, dat hij niet reeds het een en ander zou kunnen verzaken. De wijsheid van het verzaken begint met het afstand doen van wat men niet bereiken kan.

Overstraete. - Zoo ik mij goed herinner, hebt gij daar den vorigen keer aan toegevoegd, dat het nog geen vrede geeft van onbereikbare goederen af te zien, maar dat het verzaken in zijn laatsten eisch beteekent, datgene wat men wel bezit en waaraan men gehecht is den rug te kunnen toekeeren.

Wolfcarius. - Zoo meen ik het. Het leven zooals het gaat en staat beminnen, en den dood aanvaarden, niet als een onontkoombaar noodlot, maar als de ultieme *gift* van het leven, dat schijnt mij de grens van de menschelijke wijsheid toe.

Overstraete. - Aangenomen, dat verzaken wat men niet bereiken kan een eerste stap is naar deze volmaakte wijsheid, zult gij toegeven, dat het reeds een moeilijk te veroveren kunst is niet te begeeren wat ons ontzegd is, en

dat wie geheel onterfd is niet zonder bitterheid aan de aardsche rijkdommen voorbijgaat.

Wolfcarius. - Wie arm aan geestelijk goed is, zal inderdaad niet licht de vruchtbare regelen van het verzaken begrijpen.

Overstraete. - En ook moet gij toegeven, dat de stoffelijke armoede voor duizenden een beletsel is om het kleine kapitaal in geestelijk bezit te veroveren, waarop zij verder kunnen steunen.

Wolfcarius. - Indien gij mij tot de conclusie wilt drijven, dat alle krachten moeten gewijd worden aan het veroveren van een wereld die een dagelijkschen schotel vleesch en een badkamer aan elk gezin verzekert, dan moet ik u waarschuwen voor de gevaarlijke vereenvoudiging die gij maakt in uw ijver om alle menschen vooreerst tot stoffelijke welvaart te verheffen.

Overstraete. - En langs daar tot geestelijke welvaart.

Wolfcarius. - Wie trekt uw goede bedoelingen in twijfel? Maar ik betwijfel of gij den veiligsten weg en zelfs maar den kortsten weg kiest, ook om den stoffelijken toestand van de onterfden te verbeteren. Stoffelijk en geestelijk bezit mogen dan niet zonder inwerking op elkander zijn, wij mogen niet wachten tot uw ideale maatschappij is gevestigd, alvorens ook de meest verstokenen te wijzen op den geestelijken rijkdom dien zij kunnen veroveren. Gij glimlacht opgetogen, Overstraete?

Overstraete. - Niet omdat gij mij reeds overtuigd hebt, maar omdat ik uit uw woorden verneem dat gij er niet op staat alleen ‘the happy few’ van de geneuchten des geestes te zien genieten.

Wolfcarius. - Noch van de geneuchten des vleesches, Overstraete. Welke dorheid van hart zou het verraden, indien ik mij aan de zijde schaarde van de meest fanatieke zelf-voldanen? De ‘happy’ kunnen nooit talrijk genoeg zijn om aan onze oogen en ons hart dit welgevallen te schenken dat elke schepper smaakt wanneer hij zijn werk aanschouwt. Daarom ook willen wij mede scheppers zijn.

Overstraete. - Laat mij haastig, nu wij het zoo ver eens

zijn geworden, mijn beschuldiging hernemen. Moet uw theorie van het verzaken niet als bittere spot klinken in de ooren van wie niets bezitten?

Wolfcarius. - Anders dan ik tot u sprak, die mijn gelijken zijt, zou ik spreken voor deze onterfden.

Overstraete. - Toch? U toch verlagen tot actieven schoolmeestersdienst?

Wolfcarius. - Maar niets anders zou ik hun leeren. Aan de schoolkinderen wordt toch niet een gedicht van Leopold in het eerste studiejaar ter ontleding gegeven? Mijn verwijt is dan ook niet dat men het a b c aanleert, doch wel, dat men op het lezen van een dagblad als einddoel uitkomt. En zoo vrees ik, weten vele wereldhervormers van geen ander einddoel dan een nieuw Romeinsch Rijk, of een Zuiver Ras, of Een Badkamer In Elke Woning. De ware meester zegt: gij zult leeren Leopold lezen. De ware hervormer zegt: gij zult de wereld veroveren om de wereld te leeren verzaken. Juicht gij, Overstraete?

Overstraete. - Ik juich inderdaad. Eérst veroveren.

Wolfcarius. - Hadt gij het anders van mij gemeend? Ik waarschuwde u toch alleen maar tegen een theoretische opvatting waarmede gij de practijk vergiftigt. In afwachting dat uw achterkleinkinderen goed leven, moet gij toch zelf leven en zoo goed mogelijk leven en niet van brood alleen, noch van strijd alleen. Zoo wij het daarover eens zijn, dat wij niet enkel de wereld, maar ook nog onszelf hebben te veroveren, wil ik wel nader ingaan op uw opwerping dat ik het verzaken als een welvoldane voor welvoldanen predik, en u bondig een leiddraad aanduiden om het verzaken aan de onvoldanen aan te leeren. Mag ik weer met mijn theorie van de drie graden uitpakken?

- Het zijn de drie graden van Hegel! onderbrak De Weerdt met een geweld alsof hij zich reeds lang had ingetoomd. Mij docht reeds de vorige maal dat deze drie graden niet zuiver Wolfcariaansch waren.

- Ze zijn het nochtans, glimlachte Wolfcarius. Ik heb ze gevonden toen ik achttien jaar oud en voor de eerste maal verliefd was. Maar dat is een geschiedenis voor later

en een illustratie van de gewaagde, want met het volksgeloof strijdige, bewering dat de liefde niet slechts poëten maakt; of beter nog, een illustratie van de sedert eeuwen vergeten waarheid dat wijsheid een facet is van de poëzie. Wat mijn drie graden aangaat, heb ik inderdaad veel later zoo iets bij Hegel teruggevonden; doch ik sta op mijn eigendomsrecht, niet omdat ik de drie graden zelf gevonden heb, maar omdat ik den grondigen Hegel voor mijn simplistische klasseering niet wil inroepen, en voorloopig ook nog omdat ik niet wensch mij in het Hegeliaansche systeem in te schakelen. Hebt gij zelf niet gemerkt, De Weerdt, hoe veel eenvoudiger mijn drie graden zijn dan deze van Hegel? Ik steun toch, niet op een streng wetenschappelijk doordachte theorie, maar op een gemakkelijk empirisme, dat nauwelijks tegen een aanval van geleerden zou stand houden. Dat komt waarschijnlijk hier door, dat Hegel het geheele wereldbestel in zijn drie graden moest vatten, terwijl ik mijn drie graden slechts als een hulpmiddel aanwend om uit te vinden hoe ik leven moet om gelukkig te zijn. Men kan mij een zekere oppervlakkigheid verwijten, want ik keer inderdaad altijd terug tot mijn dagelijksch gezond verstand; ik heb niet de stof in mij van een apostel die de kerk van morgen wil opbouwen; doch misschien is het ook nuttig dat eenige menschen zooals ik in een kleinen kring en vooral door hun voorbeeld aantoonen hoe, en bewijzen dat men in dit tranendal gelukkig kan zijn en de menschelijke waardigheid hoog houden te midden van de meest vernederende economische, materieele, moreele toestanden. Tegenover het mij terecht toegestuurde verwijt van oppervlakkigheid, zou ik dan op mijn beurt onzen modernen wijsgeeren durven vragen of zij zich niet dikwijls verliezen in hun desperate pogingen om alles te begrijpen en te klasseeren.

De Weerdt. - Is niet het geluk van de meeste menschen, die toch een geloof of een levensopvatting hebben waarop zij konden bouwen, juist zoo wankel omdat zij niet voldoende begrijpen?

Wolfcarius. - Zeer zeker. En ik tracht zelf zooveel mo-

gelijk te begrijpen. Maar het komt mij voor dat onze moderne philosophen, en Kant, en Hegel, en Schopenhauer, en zelfs Spinoza, nadat ze zich op zoek hebben begeven naar de waarheid, die hun toelaten zal gelukkiger te zijn...

Overstraete. - Men zoekt de waarheid om haar zelf, en niet om gelukkig te zijn.

Wolfcarius. - Over deze strenge formuleering moet ik vandaag heenstappen; ik geloof echter dat deze philosophen, die de waarheid om haar zelf zoeken, toch nog met hun geluk bezig zijn. Ik wilde zeggen, dat zij onder het zoeken, het doel zelf vergeten en het middel, namelijk dit zoeken, in de plaats van dit doel stellen. Want de waarheid, deze abstracte en vreeselijke godheid, is nooit geheel te omvatten en wie ze met een voor niets terugdeinzende wilskracht vinden wil zal er zijn leven aan wijden zonder uitkomst. Deze philosophen vergeten te leven. Nu weet ik wel hoe verkeerd ik mij uitdruk; want zij leven toch en sommigen leven zeer schoon. Maar zij zijn voor ons, aan wie zij den weg wilden wijzen, weldra zelf zoo ongenaakbaar geworden, dat wij nu weer ons leven zouden moeten opofferen om hen te ontdekken. Neen, ik wil hun toch niets verwijten, en hen eerder ootmoedig en eerbiedig danken, want trots alles hervormen zij de wereld. Zij zelf doen dat niet, maar hun commentatoren en vulgarisateurs, hun luitenanten van de practijk; ik betwijfel echter of de wereld altijd hervormd wordt naar den droom dien zij van de toekomst koesterden. Laat mij dan onrechtvaardig zijn tegenover de opbouwers van afgeronde en gesloten systemen, en zeg mij of hun niet dikwijls iets ontbreekt van de menschelijke temperatuur die wij bij andere hervormers voelen.

Overstraete. - Bij Rousseau, bijvoorbeeld.

Wolfcarius. - Smaal toch niet. Wijze jongelingen als gij hebben hem met evenveel geestdrift aangehangen, als uw tijdgenooten Nietzsche aanhangen. En laat de tijd komen dat Nietzsche voor schoolgebruik is aangenomen, of hij dan den wijzen jongelingen van dezen verren tijd niet even verfoeilijk zal voorkomen als u Rousseau voorkomt. Daar-

om wil ik verder teruggaan en u vragen of gij niet meent, dat de leer van Jezus, zelfs ontdaan van haar aanspraak op goddelijke veropenbaring, een vruchtbaarder levens-philosophie inhoudt dan deze van Kant?

Overstraete. - Maar ook Jezus' leer wordt in de practijk ontaard.

Wolfcarius. - Ik vraag u niet wat de menschen van een philosophie maken, maar wat men er zou kunnen van maken. Meent gij waarachtig niet, dat wij liever Jezus moesten volgen dan Kant? Doch indien mijn zinspeling op de christelijke leer het u moeilijk mocht maken de menschelijke wijsheid af te scheiden van de goddelijke leering, zou ik u het handboekje van Epictetes aanbevelen, dat wij allen lezen kunnen en sneller begrijpen dan Kant en Schopenhauer en Nietzsche en Bergson.

De Weerdt. - De Wijsheid toegankelijk voor iedere beurs.

Wolfcarius. - Gij schijnt mij, mijn vrienden, in uw drift om zoowel de philosophie als de directe actie slechts in haar zuiverste expressie te beoefenen, veel jonger dan bedaard.

De Weerdt. - Wij willen noch voor de eene noch voor de andere in de halfslachtigheid vervallen waarvan ons zoovele hervormers tegenwoordig het treurig voorbeeld geven.

Wolfcarius. - Gij wilt liever rampen veroorzaken dan nog langer te wachten. Maar gij vergist u, wanneer ge daareven zegdet, dat mijn vriend Epictetes toegankelijk zou zijn voor een ieder. Mij was het alleen te doen om u te wijzen op een handleiding voor menschen die gelukkig willen worden. En geloof mij, Epictetes brengt u dat geluk niet op een zilveren schoteltje; gij moet het nog veroveren wanneer hij u de plaats heeft aangewezen waar men het vindt; en het verzaken dat hij van ons vergt is nog veel strenger dan wat ik van mijzelf en van anderen zou durven eischen. Ook is het veel moeilijker een discipel van Epictetes te zijn, dan een leerling van Kant. Voor ons, die ik primaire philosophen durf noemen, heeft Epictetes dit op

Kant voor, dat hij, voor menschen die meer op hun goeden wil dan op hun universitaire vorming moeten steunen, en meer op het natuurlijke verstand dan op de discipline van denk-methodes, beter toegankelijk is; de hulp van commentatoren wordt niet vereischt om zijn theorieën voor het leven bruikbaar te maken; wij kunnen naar de bron gaan, ook al is een geheel leven niet te lang om ons met Epictetes vertrouwd te maken. Als ik de oorzaken naga van de scheiding die wij thans moeten vaststellen tusschen de philosophen en de practische hervormers, dan zou ik misschien vinden, dat ik in onze moderne democratie, die nog ver verwijderd is van de democratie die wij allen droomen...

Overstraete. - De tijd is er niet naar om zoo baloorig te droomen! Het kon wel eerder tot een bloedige botsing van twee verschillende dictaturen komen dan tot een geleidelijke verwezenlijking van uw ideëele democratie.

Wolfcarius. - Gij zegt het goed: ideëele. En waarom zou ten slotte de abjectie zegevieren? Doch laat ons niet te ver meer afwijken op nevenpaden. Ik meende een oorzaak van de breuk tusschen philosophie en practijk te vinden in de alles verterende zorg van de hervormers om de wereld beter in te richten zonder den mensch te verbeteren.

Men vraagt de stem van den kiezer voor een programma, men vraagt niet naar zijn ziel. Men zal de ideale Economie organiseeren, men zal de grootheid van het vaderland verzekeren, het ras zuiveren, de gelijkheid op aarde vestigen, maar het levende materieel dat men daarvoor gebruiken moet, hoeft zichzelf niet te volmaken, als het maar de directieven volgt, stemt, slaat, en een uniform draagt waaronder alle uitwassen verborgen blijven.

De Weerdt. - Dat is toch ook het leven. En wij kunnen niet wachten tot alle menschen naar Epictetes zijn gevormd, om te eten, om aan een overrompeling weerstand te bieden, om ons recht op te eischen tegen een klasse die haar macht misbruikt.

Overstraete. - Het schijnt mij toe, dat wij eindelijk weer aan het uitgangspunt van mijn geschil met Wolfcarius zijn gekomen. Hadt gij niet beloofd ons te vertellen, Wolfca-

rius, hoe gij uw theorie van het verzaken aan de onterfden zoudt leeren?

Wolfcarius. - Juist, en dat kan zeer kort gezegd worden. Wij zijn het den vorigen keer eens geworden over de drie graden van het verzaken. De eerste is deze van het onbewuste verzaken, zooals een kind verzaakt. De tweede graad is in schijn het tegenovergestelde van het verzaken, en wel het verzamelen van geestelijk en stoffelijk goed. En de derde graad is het vrijwillig, actieve verzaken van wat men veroverd heeft. Waneer ik nu, en redelijk schijnt mij dat, aanneem dat de geheel onterfden gelijken aan de kinderen, en onbewust de wereldsche goederen verzaken, omdat zij niet voldoende bewustzijn hebben om te begeeren, dan zal de tweede graad naar het volmaakte verzaken, hierin bestaan dat zij de wereldsche goederen begeeren.

Overstraete. - Maar hoe zullen zij begeeren, indien gij vooropzet, dat zij al te zeer onterfd zijn om te kunnen begeeren?

Wolfcarius. - Geheel onterfd zie ik de menschen maar in theorie. Want zoo zij zelf niet kunnen begeeren, kan ik de begeerte in hen opwekken. De slaaf verlangt evenmin als de hond, of de ezel naar vrijheid; en de ongeletterde in de wildernis zal niet naar Epictetes verlangen; maar den slaaf kan ik van de vrijheid laten proeven, en den wilde kan ik leeren spellen. Daaruit put ik mijn geloof in den mensch, dat men hem kan leeren begeeren. En ik geloof dat wij het daarover eens zijn, dat om een betere wereld te veroveren, wij de begeerte van den mensch naar een beter bestaan moeten opwekken.

Overstraete. - Als gij de begeerte opwekt, moet gij de middelen scheppen om ze te voldoen.

Wolfcarius. - De begeerte is reeds gedeeltelijk het middel zelf. Of hoe zou ik de wereld schooner maken, indien ik niet de begeerte naar een schooner wereld opwekte? Ik zou dan, als ik de stof van een wereldhervormer in mij had, en ik de wereld voor mijn levensregel van het verzaken wilde winnen, allen wakker schudden die arm zijn aan stoffelijk en geestelijk goed, zelfs op gevaar

af dat velen verlangens koesteren die zij niet bevredigen kunnen. Want beter is het, te verlangen wat men niet hebben kan, dan een hond of een ezel zonder verlangen te zijn.

Overstraete. - Gij spreekt er mild over, die vele van uw verlangens bevredigen kunt!

Wolfcarius. - Ook mijn verlangens die niet worden voldaan zijn mij lief, en zij maken mijn leven schooner. Maar vraag het de armsten zelf, of het beetje verlangen dat zij koesteren niet een waardigheid aan hun leven geeft dat het niet bezat vóor zij dat verlangen kenden. Vraag dengene die het onmogelijke begeert, of hij een hond zou willen zijn die de slagen met het eten van zijn meester neemt en verder niets verwacht? In gemoede, mijn vrienden, ik zou er niet voor terugdeinzen droomen wakker te roepen bij hen die in een looden slaap begraven liggen. En gij ziet, hoe ik hun niet van den beginne op het verzaken van alle goed zou wijzen, maar integendeel op het verzamelen van rijkdom.

De Weerdt. - En eens tot dezen welstand gekomen, zullen de meesten u niet verder meer volgen. Want het is toch bewezen dat bijna alle menschen, zooals gij het zelf hebt uitgedrukt, zich nestelen in hun welstand.

Wolfcarius. - Ook heb ik dit verlies van zieltjes voor mijn veroveringsplannen over. Niet alleen weet ik, dat niet iedereen kan leven tot het beloofde land in het zicht, laat staan veroverd is; maar zelfs geloof ik dat ik nog goed doe een warm nest aan de menschen te geven, liever dan ze te laten verrekken in hun vuil. Het verlies van zieltjes meen ik nochtans tot een minimum te kunnen herleiden, door de stoutste begeerten aan te kweeken; en de stoutste, want de nooit geheel te bevredigen begeerten zijn deze naar geestelijk goed. Daar schieten de meeste hervormers van de politieke actie te kort. Gij zelf, Overstraete, schijnt mij dezen gevaarlijken weg te kiezen, wanneer gij de geestelijke ontvoogding uitstelt tot wij de stoffelijke basis zullen gelegd hebben.

De Weerdt. - Zoo voert gij de menschen uit hun eersten

graad van het onbewust verzaken tot den tweeden graad van het verlangen naar bezit.

Wolfcarius. - En ook van het veroveren van wat zij verlangen; want ik wil ze zien eischen wat zij redelijk verlangen, en er voor strijden. Niet in gedachten alleen wil ik een betere stoffelijke en moreele wereld. Het woord moet daad worden. Het verlangen moet spijs vinden. Alleen mag het niet oververzadigd worden, en daarom zijn mij de geestelijke begeerten zoo lief, omdat zij geen verzadiging kennen, maar uit hun bevrediging nieuw en schooner verlangen groeit.

De Weerdt. - Laat mij dit nog vragen, Wolfcarius. Gij hebt daareven gezegd dat een welvoldaan burger u een verbetering toeschijnt op den mensch die onverlangend vegeteert in duisternis en gemis. Maar wenscht gij niet dat wij, in den derden graad die de volmaaktheid zelf is, tot die duisternis en dit gemis zouden weerkeeren? Want uw derde graad, meen ik begrepen te hebben, is een terugkeer tot den eersten graad?

Wolfcarius. - Deze duisternis is klaarte, en dit gemis is onvervreemdbaar en vol bezit. Want voelt gij niet, hoe hij de wereld bezit, die alles uit zijn handen kan geven, en zelf geheel klaarte is, die de klaarte kennend de duisternis aanvaardt?

De Weerdt. - Wie anders dan heiligen en helden offeren zoo alles!

Wolfcarius. - Zeggen wij dan ook niet van hen dat zij helden of heiligen zijn?

R. HERREMAN

Vervoering

Het leven heeft verrukkelijke stonden:
een vogel die komt eten uit je hand,
een boek dat alle muizenissen bant,
een vijverbad midden beboschte gronden.

Geboden is alleen dat geen beraad
genadestaten bokkig wederstaat.

Zoolang daar niet je diepst verborgen wezen
van weifellooze aandacht blijkt doorgloeid
wanneer een plotse waarneming je boeit
blijft alles bij wat sidderende pezen.

ARMAND SIMOENS

Irrequietum

Aan F. Toussaint van Boelaere

I

Zal hier dan nimmer iets gebeuren?
Blijft alles eender uit den treure
Of komt een vuur'ge strijd
De eentonigheid der dagen kleuren?

En vlamt die einder voor ons open,
De zieners zullen 't eerst bekopen
Dat in de nieuwe tijd
Verlangens hen weer elders nopen.

Ach, moest er eindlijk iets gebeuren,
De dienders zouden 't gauw bekeuren
Dat wij - om welk profijt? -
't Geluk van elke dag verbeuren.

II

Al die contemplatieve mensen,
Die zelfs in droom geen daden wensen,
Begrijpen nooit 't verwijt
Dat dromen zonder daad verslensen.

En wie verstoken zijn, de fellen,
Van 't hoger hart om zich te kwellen,
Die weten geen bescheid
Hoe uit de daden dromen wellen.

Maar in een rijk van daden en dromen,
Waar grootser dromen uit daden stromen,
En daad uit droom gedijdt,
Kan geen Irrequietum komen.

N.A. DROJINE

De eerste Bloei

De wereld bloeit, nog voor men haar heeft verstaan.
Aan onze rechterhand en onze linkerhand
verrijzen steden en welft het rijk land,
boven ons hoofd hooren wij vogelen slaan.

Wij veroveren de toekomst bij iederen tred,
maar weten niet hoever wij zijn gegaan;
tot onze stap aarzelt, tot wij stil staan,
en plots vangt de wereld ons in haar net.

R. HERREMAN

Liefde tot de Duisternis

Angst, angst, mijzelf heb ik naakt gezien,
het land en de steden zullen mij wonden.
Toen ik niets zocht heb ik alles gevonden,
en nu ik toegrijp voel ik alles ontvlien.

Alleen mijn eigen kreet houd ik nog vast,
slechts wat ik mis kan mij gansch vervullen,
dat mijn duisternis mij nu komt omhullen,
dat zij als een zee van rouw om mij wast.

R. HERREMAN

Wie zijn dag niet bemint zal ten onder gaan

Nu begint de strijd om een nieuwe geboort,
om door het zelfgeschapen wee te boren,
om die nieuwe stem in mij aan te hooren,
die reeds jubelen wil voor de klaarte gloort.

Zoet is de nacht en de naam van de maan,
maar 'k wil mij van den levenden dood afkeeren,
ik wil in het licht lachen, dansen, begeeren,
want wie zijn dag niet bemint zal ten onder gaan.

R. HERREMAN

De simpele nachtegaal

- Hij wil een eigen liedje fluiten
dat met de eerste ster de nacht begint
en vindt dan eindelik een deuntje uit en
fluit met begeleiding van veel wind.

- Hij wil de mensen nu eens zeer vermaken
met het geluid van zijne stem,
om zó bij hen in glorie te geraken:
ten laatste op een dag vingen ze hem.

Nu zit hij naar de zon te kijken
in 't midden van een houten muit
en tracht de ganse dag te vergelijken
op welke wijs hij zich best buiten fluit.

J. VERBRUGGEN

Zeg mij nog niet vaarwel

Zeg mij nog niet vaarwel.
Wij hebben niet genoeg bemind
de beet van zout en wind.

Als ons de dood in deze omarming vindt
ruisend en vurig breekt uit de gloeiende kern
het lied:

In deze blauwe dalen
waarin de rozen en de nachtegalen
zingend elkaar beminnen,
hier zal het leven zingend herbeginnen.

o, steile plant der zinnen,
o, suizend vuur dat ons luid en donker doorstroomt.

PIETER G. BUCKINX

Voorbij de Grenzen

De diepe wouden waar ik eens als kind
het donker roepen van de dieren heb bemind
slaan bliksemend voorbij...

de snelle wind
fluit klagend aan de steile grenzen
waar het rijk van droom en dood begint.

O 't laatste vuur dat mij aan deze aarde bindt,
dat stralend naast mij ging,
waaraan ik roekeloos gekluisterd hing.

Ik sta naakt en bloedig verslagen
ik zal verdorren aan uw schoot.

Ik vraag niet meer
wie wit en donker door dit leven floot.

PIETER G. BUCKINX

Cap Ferrat

Gij staat - een bronzen beeld - in 't vlammend vuur der zon,
terwijl het water wild uw heup omspat.

Hier is het dat mijn leven vlammende begon.

O bronzen tover van uw vlees en bloed,
O vurig lied van rozen en van sneeuw,
o wilde kreet der snelgewiekte meeuw
die sidderend uw slanke schaduw vindt
in 't schuimend water dat u rood omspat.

Blonde knapen spelen in het zand
zorgeloos, zoals de wind speelt in uw hand
aan het wonderbare fluistren van uw bloed.
Kleine schelpen breken zingend aan uw voet.

Zoals daar wiegend aan het water ligt
de witte meeuw,
alsof zij in dit land van rozen en van sneeuw
voor immer uwen glimlach wou bewaren,
zo lig ik roerloos aan het zwarte waaien van uw haren
en aan het wonderbare fluistren van uw bloed

ach,
kleine schelpen breken kreunend aan uw voet.

PIETER G. BUCKINX

Voor-Herfst

Reeds weet ik, waar de najaarsvuren zullen branden:
over de helling staan de boeren in de schuine zon.
Ik voel de kille nacht al aan mijn stramme handen,
waarmede ik zelfs mijn oogst niet winnen kon.

De misten slieren onder de gezonken luchten,
(de herfst is ons zo onwaarschijnlijk dicht)
in het versterkte geuren van de rijpe vruchten
verging de ganse zomer: o! zijn warmte en zijn licht.

En toch (ze zeggen: hij is in de herfst geboren)
zal ik mijn hete voorhoofd betten aan zijn koele goud,
dan zal ik weer verschrikt de knal der schoten horen,
en trouw de dieren volgen in het kreupelhout.

En zo zal weer de jagersknaap me vinden
mijn klamme handen op een warme vacht
van of een vogel of een haas, - wellicht een hinde,
die van mijn handen 't dauwen drinkt der natte nacht.

't Is enkel maar een droom, die aan mijn oog zal sterven
tussen wat rulle sneeuw en wat bevroren zand;
het is een wild en vruchteloos verwerven
en slechts een groeve meer in mijn gereikte hand.

JAN VERCAMMEN

Het Leven drijft....

De Aftocht
I

De babbelaars en de welweters voorspellen dat de dokter van armoede weglopen zal. Hij kan dan elders met zijn paard gaan draven. Na Oktober komt er een nieuwe geneesheer op het dorp wonen. Het is de neef van mijnheer Pastoor zegt men. Hij deed schitterende studies te Leuven, nu heeft hij zijn laatste examen afgelegd, en men beweert dat hij achter een woning zoekt. Mijnheer Pastoor zelf heeft de notaris aangesproken voor het huis dat hij in de Kerkstraat leeg staan heeft. En gaat hij daar wonen? Wij weten het niet. Waarschijnlijk wel.

De waarheid is dat de notaris zich nog even beraden wil. Hij gelooft toch niet alles wat over Gossey wordt verteld. Men kan zich wel bedriegen in een mens, doch die Alma Velge deugde toch ook niet. De Velgen hebben nooit gedeugd. Als hij zijn huis aan die nieuwe dokter verhuurt, weet hij wat er de oude te wachten staat. Hij weifelt en antwoordt aan de pastoor dat er hem een vriend naar gevraagd heeft. Het kan echter gebeuren dat die er toch niet komt, en dan is het voor uw neef. ‘Hoe heet hij ook weer, mijnheer Pastoor? Dokter Delange, en het is de zoon van uw zuster? Welja, de naaste week zal ik u bescheid geven.’

Het moest er toch van komen, meent de Pastoor. Gossey is nu toch geen katholieke mens meer. Hij doet meer kwaad dan goed in het dorp.

Meer kwaad dan goed. Ja, ja, kucht de notaris. Het is nog jammer van hem. Hij was toch iemand, een man van karakter, een geleerd man. Het is lastig als gij de geestelijkheid tegen hebt.

Het nieuws loopt al veel dagen rond vooraleer Gossey het verneemt. Die het hem graag zouden zeggen, durven niet, want zij voorzien hoe hij opbruisen zal. En zij die vrezen dat hij het zal vernemen, willen hem niet aanspreken. Hij heeft genoeg tegengekomen zonder deze slag. De

kapelaan denkt dat hij beter elders zou gaan wonen. Hij zoekt naar een gelegenheid om ongemerkt de dokter te kunnen gaan vinden, want de pastoor heeft hem volstrekt ontraden van er nog gemeens mee te willen. Het is moeilijk om hem te kunnen spreken zonder gezien te zijn, het moet juist passen dat het Zomer is, en niet donker vóór tien uur 's avonds. Te laat voor een geestelijke om nog op straat te lopen. Of er staat u iemand af te spieden, die 's anderen daags met de onschuld der rechtvaardigen en begaan met uw eeuwig welzijn, links en rechts gaat vragen waar de kapelaan zo laat zijn avonden slijt. Men moet zo wel oppassen in een dorp waar de heilige toorn tegen de zondaars onderhouden wordt.

De vrienden die hij nog heeft wachten en vrezen. De grote hoop wrijft zich in de handen van voldaanheid.

‘Hij kan zijn straf niet ontlopen’ keft Peter Velge.

‘Gij zoudt beter zwijgen, vader.’

‘Als er iemand moet zwijgen, wie is het dan, schandaal waar gij zit?’

‘Hij heeft geen schuld.’

‘Houd uw mond. Nog eens, als gij te veel wilt snateren, moogt gij ophoepelen. Wie zal er werken voor uw afval?’

Alma zwijgt.

Het is Meleke die het hem zegt. Zij woont nu al een hele tijd bij hem, en zij heeft het minste kwaad niet ondervonden. ‘Niets mijnheer Pastoor, zelfs geen slecht woord.’

‘En vloekt hij niet, Melanie?’

‘Een halve vloek wel, lijk mijn vader zaliger. Maar anders is hij de beste vent van de wereld. Gedienstig, vol eerbied voor de ouderdom. Ik zeg dat het jamer is van dat ongeluk met zijn vrouw.’

Dat ongeluk, zegt zij.

‘Melanie, laat u niet bedotten, waarschuwt mijnheer Pastoor, een katholieke mens is hij niet.’

Voor het eerst van haar leven ondervindt het vrouwtje dat iedereen verblind kan zijn. De dokter is geen heilige, maar hij is een mens. Zij houdt van hem met die driftloze moederliefde, die een vrouw na tal van jaren geven kan.

Zij heeft nooit het geluk gehad van een gezin te mogen stichten, er was nooit een jongen, nooit een jonge man die het ernstig met haar meende. Zij werd ouder, doch haar hart verdorde niet. Misschien komt het wel omdat zij altijd haar broeder bij haar heeft gehad. Zij bleef bij hem inwonen toen hij trouwde en speelde moeder voor zijn kinderen toen hij weduwnaar werd. Nu zijn zij volwassen en kunnen haar missen, doch ondertussen is die aanhankelijkheid in haar blijven bestaan, de onbewuste zekerheid dat het goed is de steun van anderen te kunnen zijn en op anderen te mogen steunen.

Op een avond komt Gossey uit de hof met een volle korf rijpe perziken. Melanie zit op het terras in de late zonneschijn en onder haar voorschoot houden haar handen haar rozekrans vast. Zij bidt. De dokter komt de trappen op en hij zet de vruchten voor haar neer. ‘Dat is voor u’ zegt hij.

‘O het is veel te veel.’

‘Doe er mee wat gij wilt. Geef ze aan uw broer als er te veel zijn.’

Inderdaad. Zij hangt de korf aan haar arm en legt er een handdoek bovenop om te verhinderen dat iedereen de inhoud zou zien. Zij zal ze vlug naar het huisje aan het kerkhof dragen. Zij is zo blijde dat zij vergeet hem te bedanken. Wanneer zij een half uur later terugkeert, vindt zij de meester zitten op de stoel waar zij zat en zij meent dat hij er triestig uit ziet.

Zij praat een beetje met hem en zij verlangt hem te troosten op haar manier. Dan is het, dat hij verneemt dat er ook een nieuwe geneesheer komt. ‘Het dorp is er vol van. Gij zult het gemakkelijker hebben...’ zegt zij.

Gemakkelijker? Hij heeft nooit het gemakkelijk willen hebben. ‘Het is de neef van mijnheer Pastoor? Zo gaat het in het leven Meleke, gaat hij bitter voort, men is gauw versleten bij de mensen.

‘Het is waar...’ bevestigt zij.

Hij zit een tijdlang te dromen en hoort misschien niet wat het vrouwtje nog zegt.

‘Meleke, ik denk eraan om hier weg te gaan...’

Het gedacht is hem maar pas te binnen gekomen, doch hij heeft er zich op geworpen als een wild dier op zijn prooi. ‘Ik heb het nog aan niemand gezegd. Maar het zal wellicht het beste zijn.’

Zij antwoordt niet.

Hij gaat voort tegen dat wild-vreemde mens: ‘Gij weet dat ik uit een andere streek kom. Ik aard hier niet goed.’

Niet goed meer, had hij moeten zeggen. En wat schijnt hij nu kalm te zijn. Als ik rijk genoeg ware, of dat kind niet had, zou ik opnieuw beginnen studeren. In de tijd heb ik mij nog voorgesteld dat ik wel iets zou kunnen ontdekken hebben. Er is daar niets van terecht gekomen. Nu,’ zegt hij bitter. ‘Nu’ besluit hij.

Zij hoort die woorden aan en zij klinken misschien onwaarschijnlijk en onverwacht bij deze felle man. Zij heeft gans het leven leren kennen en nu dat zij zo oud geworden is, moet zij nog ondervinden dat er bijna niemand gelukkig is. Zij is maar Meleke, de zuster van de grafmaker en zij kan hem niet helpen, zij kan er niets aan doen, doch binnen in haar groeit er een deernis, zij heeft medelijden met de mensen.

Hij ziet naar haar op. ‘Wij zouden beter binnengaan, stelt hij voor, het wordt koeler.’

Die voornacht ligt hij een hele tijd slapeloos naar de zoldering te staren. Hij overweegt het besluit dat hij genomen heeft. Voortgaan zal nog het beste zijn. Hij voelt het aan dat hij in een sfeer van vijandschap niet lang zou kunnen leven. Hij zou zich niet willen buigen, het ligt in zijn karakter niet. Hij zou machteloos zijn. Onbewust weet hij niet eenzaam te mogen worden. Wanneer hij eindelijk inslaapt, twijfelt hij nergens meer aan. Hij vaagt zijn botten aan het dorp waar hij niets gewonnen en veel verloren heeft.

's Anderen daags ontmoet hij de pastoor die zijn morgenwandeling doet. Hij ziet hem aankomen op het smalle wegeltje en een plotse, grimmige woede verhardt zijn gemoed. Hij trekt de teugels van zijn paard wat strakker. Wij

gaan uit de weg niet, Vos. De priester mag uitwijken en de zondaar rijdt hem voorbij zonder groet.

‘Onder het paard moest hij liggen!’ bromt hij.

Van de volgende Zondag af gaat hij de kerk niet meer binnen. Hij zit alleen in zijn kamer. Hij hoort de klokken luiden en kijkt verachtelijk. Hij gaat naar hun winkel niet meer. Zij hebben hem zelf buitengesloten. Hij zal nooit meer gaan. Wanneer het tijd voor de hoogmis geworden is, zadelt hij zelf zijn paard, en hij rijdt de poort uit. De mensen die naar de kerk trekken zien hem verwonderd na. Zij weten niet of hij hun gegroet heeft of niet. Misschien een knikje met het hoofd. Hij wil eens tonen dat hij niet benauwd is voor al die helden, voor al die kletsers, voor al die schijnheiligaards. Zijn paard stapt traag, hij klopt het liefdevol op de hals. Hij kijkt hier en daar een groepje aan, met een nauw merkbare beweging van zijn hoofd. Hij zit als een stuk rots.

‘Gaat hij met zijn paard naar de mis?’ gekscheert er één.

Vóór de kerk blijft hij even staan. Zie ik ben hier, ik ga niet binnen. Ik tart u allemaal. Dan rijdt hij voorbij.

Na de vesper komt Melanie mijnheer Pastoor tegen op het kerkhof. Zij gaat eerbiedig uit de weg. ‘Wel Meleke?’ vraagt hij.

Zij weet niet wat te antwoorden.

‘Het is een goddeloze, kind.’

Haar hart krimpt samen. En wat kan zij anders dan het hoofd buigen? Hij heeft gelijk. En gij hebt toch geen gelijk, denkt Meleke. Mijnheer Pastoor, gij kent hem niet, gij hebt u iets laten wijsmaken, laster vliegt zo snel. Een mens die leeft lijk hij, kan niet goddeloos zijn. Maar het weegt op haar gemoed, het versombert en bedroeft haar.

‘Dokter, vraagt zij, zijt gij naar de kerk niet geweest?’

‘Neen’ antwoordt hij. ‘Zij willen ook van mij niet meer weten’ valt hij plots bitter uit.

Zij is niet geleerd en niet genoeg bespraakt om hem uiteen te doen, dat hij het zo niet opvatten mag en dat de pastoor ook doet om bestwil. Zij blijft een ogenblik geslagen staan, dan gaat zij naar de keuken.

Hij roept haar terug. ‘Melanie!’ Zij draait zich om en hij komt ook al in de gang. ‘Trek het u niet aan, mens, het zal wel terecht komen.’

Diezelfde week reist hij naar de stad bij een notaris om zijn huis te laten verkopen.

II

En terwijl hij toch op de baan is, neemt hij de trein voor het oud dorp waar hij geboren is, en waar zijn broeder nog altijd woont. Hij zit door de open raampjes naar het voorbijschietend landschap te staren, hij nadert zijn streek en zijn grond. Diep ademt hij de lucht in, zacht geurt de lucht naar de aarde en de oogst. Hij zit gedurig te knikken. Ja, dat is het; het veranderde niet.

Onderweg van het kleine landelijke station naar de hoeve komt hij mensen tegen. Zij erkennen hem niet. Het is ook zolang geleden dat hij hier woonde. Hele geslachten groeiden na hem op. De ouderen zijn niet meer begaan met de Juul van Gossey's die ergens in Oost-Vlaanderen geneesheer is. De jongeren kennen hem toch niet. Het land boeit hem ook meer dan de mensen. Hij betrapt er zich op, dat hij in de grond van zijn hart altijd een boer gebleven is. Zijn ogen varen over al die bekende dingen, zij rusten op de bomen, op de hoeven, zij zoeken de verre horizont af waar het strogeel van het koren te zamen vloeit met de zondoorstraalde lucht. Dit is nu zijn land vlak, oneindig, grenzeloos wijd.

Hij volgt de bekende wegen en denkt niet meer op water achter hem ligt. Hij moet het vergeten. Hij ziet het oude vaderlijke erf eindelijk voor hem verschijnen in zijn ring van bomen, de grijsgeworden daken, het wit van gevels en muren. Onwillekeurig blijft hij staan. Hij is hier kind geweest. Zijn voorvaderen waren hier kind en man. Het was voor hem niet goed op een andere weg te geraken. Ik zou hier willen blijven hebben. Er was hier vrede.

Hij schudt het van zich af. Wat is het toch dat zo verlammend in hem werkt? Het voorbije jaar, de voorbije

jaren hebben aan zijn hart gevreten als honden aan een kreng. In de laatste tijd is het de wil geweest die hem onversaagd en dapper hield, het was zozeer de natuur en het bloed niet meer.

Van zijn schoonzuster verneemt hij dat zijn broer op de akker is. Zij zijn begonnen met de tarwe te pikken.

‘Zet u eerst Juul, en eet.’

Hij wil eerst zijn broeder zien. Zij ontmoetten elkander gewoonlijk eenmaal 's jaars, op nieuwjaarsdag. Toen kwam Karel de dokter bezoeken, omdat hij zijn oudere broeder is en omdat hij aldus recht had op het gebaar. Zij spraken wat over de tijd en de dieren, Kate zat zielloos haar lippen op elkander te persen en te verlangen totdat de boer zou vertrokken zijn.

De dokter ging steeds mede tot aan het station.

‘Wanneer komt gij nu eens?’ vroeg Karel.

‘Ik heb geen uur vrij. Maar ik zal toch weleens overwaaien.’

Jaren verliepen en het kwam er niet van. En nu, is hij daar onverwachts, midden in de oogst. Hij stapt onder de linden langs de bekende landweg naar het veld. Hij loopt in zijn hemdsmouwen, hij heeft zijn jas in de hoevekeuken over een stoel laten hangen.

Een boever voert met zijn paarden de pikbinder door de rijpe tarwe. De halmen worden afgemaaid, zij rollen te zamen tot een schoof, die gebonden uit de knoper valt. Karel loopt met een vork achter de machine. Hij ziet zijn broeder aankomen en hij erkent hem onmiddellijk.

‘Juul’ roept hij.

‘Karel.’

De boever werkt voort en zij lopen nu getweeën. Het werd oogst. Tijd om stil te houden is er niet.

‘Hoe gaat het?’

‘Er is nogal wat gebeurd.’

‘Wij hebben het gehoord.’

Hij vraagt niet of hij het misschien niet kon schrijven. Neen, zij hebben het gehoord. Hun vragen en antwoorden klinken kort. Zij begrijpen veel in weinig woorden. En het

ruisen der messen, het ratelen der raderen, het snelle voortlopen hinderen om veel te spreken.

De dokter zegt tegen zijn schoonzuster: ‘Maria, ik wou hier slapen als ik mag.’

Er is toch niemand die ginds op hem wacht.

's Avonds zitten zij in de grote hoevekeuken. Zij hebben hun pijpen ontstoken en Maria heeft bier gehaald. De dokter weet dat het tijd geworden is om hun te verklaren wat hij te zeggen heeft en hij doet het met sobere woorden. ‘Ja, zij is er vandoor.’

‘Zij was geen vrouw voor u.’

‘En het kind?’ vraagt Maria.

‘Het is in een kostschool. Het blijft bij mij.’

Zijn broer knikt. Hij heeft zelf geen erfgenamen. Het is het verdriet van zijn en haar leven. Tegen vreemden gewagen zij er echter niet over. Alleen op hun slaapkamer zegt zij soms: ‘Karel, ik lig daar weer op te peinzen.’

‘Ik ook’ antwoordt hij.

‘Er is niets aan te doen.’

‘Niets aan te doen.’

De dokter vertelt dat hij voornemens is ginds niet te blijven. ‘Ik laat mijn huis verkopen om elders te gaan wonen. Of ik gelijk heb? De mensen kunnen daar niet verdragen wat ik tegengekomen heb.’

‘Denkt gij eraan naar de stad te gaan?’

‘Ik zou hier ergens in de buurt willen wonen.’

Een lang zwijgen.

‘Op elk dorp hebben wij hier een geneesheer. Maar gij moet toch ergens heen. Zou Marelo nog te koop zijn, Maria? Kent gij nog Marelo, Juul? Het is hier slechts anderhalf uur vandaan. Het oude landhuis van ridder Van de Velde. Sedert jaren staat het onbewoond.’

De dokter herinnert zich een tamelijk groot gebouw, met twee verdiepingen, omringd van een park.

‘Er is ook een kleine hoeve bij, woonhuis en stallen met een strook land. De boerderij is echter verhuurd sedert het herenhuis leeg staat. Gij weet dat de ridder zelf boerde? Al het alaam bleef er nog, geloof ik.’

‘Het is te koop?’ Hij zit na te denken, hij klopt zijn pijp uit op de blauwe tegels. ‘Het zou voor mij te duur komen, meen ik.’

Zijn broeder zegt: ‘Wij hebben wel wat geld te veel. Gij kunt het altijd krijgen.’

Dat ware misschien de beste oplossing. Er is slechts één tegenheid aan. Er woont reeds een dokter op Ruysbeke, een collega in wiens rapen hij zal moeten zitten.

‘De zon schijnt voor iedereen’ besluit zijn schoonzuster. ‘Gij zult niemand verplichten van bij u te komen, en elk moet zich weren op de wereld, men kan het niet kwalijk nemen dat gij ook uw boterham verdient.’

‘Wint gij te weinig met uw zieken, gij kunt ook boeren, of laten boeren....’

‘Ja broeder.’

Nu er is geen haast bij. Het landhuis staat toch ledig, er is niemand op gezet in de streek. De woning is te groot, een oud heregoed, een beetje te veel blaai voor dit volkje van werkers en wroeters. Niet zakelijk genoeg en dus ongeschikt. Het gelijkt te wel op een rustoord, op een kasteel, waar men de godganse dag niet zou weten wat te verrichten. Een rentenierskazerne. In de streek bestaan er echter geen renteniers, zulk een mens is er een onbekende weelde. Men werkt tot dat men zo oud is, dat men in het gareel dreigt te vallen en op die jaren heeft men geen Marelo meer nodig. Een kleiner nest is groot genoeg, en lang zo kostelijk niet van belastingen en onderhoud. Gossey heeft tijd om zich te beraden en elders naar iets beters uit te zien. ‘Gij moet u niet haasten, Juul.’

Zij gaan nog weer buiten om naar de paarden en het vee te kijken. Men kan op een hoeve geen etmaal blijven en aan die karwei ontsnappen. Luid pratend lopen zij door de weiden, door het gras waar de avonddauw op valt. De wereld is nu nog wijder en stiller geworden. Men hoort de koeien grazen, men ziet hoe de mist boven het water zilvert. Het is goed te verzinken in deze rust. Van zelf is hun onstuimig spreken verstild, zij stappen nu nevens elkander en zij zwijgen. Hun voorouders hebben hier gelopen en ge-

zwegen. Elk is met zijn eigen bezig, met zijn gevecht tegen de tijd en zijn lot.

Zij zijn teruggekeerd tot onder de populieren eer de dokter het zwijgen verbreekt. ‘Wilt gij Marelo voor mij kopen, vraagt hij, ik zal hier komen wonen.’

Het is afgesproken en er valt niet langer over uit te weiden. Zij vinden Maria voor de deur op hen staan wachten en dan treden zij gedrieën binnen en bidden het avondgebed. Ook de dokter bidt. Het is een gewoonte in dit huis, de traditie van een heel geslacht. Men kan tot het bloed niet behoren en dat overslaan.

Nadien gaan zij slapen. Juul in de oude gevelkamer die voor mogelijke bezoekers ledig staat. Hij strekt zich uit en voelt zich rustig, bijna tevreden dat hij hier is. Zijn eigen leven ligt nu ver achter hom, hij wil iets nieuws beginnen. Het zal beter zijn wanneer hij teruggekeerd is in zijn eigen land, met zijn wortels in de oude aarde. Hij is moegestreden. Met ontroering ziet hij zelf in, hoe die maanden zijn weerstand hebben gesloopt, hoe zij hem mak en tam hebben gemaakt.

Zijn blikken blijven op het houtwerk van de zoldering rusten. Het wordt niet helemaal donker binst de zomermaanden in dit land. Ik ga nu slapen, murmelt hij, en wendt zijn gelaat naar die klaarder vlek in de halve duisternis, waar het venster moet zijn. Zo slaapt hij in, lijk eertijds, lijk langgeleden, toen hij een knaap was.

III

De dokter heeft nu niet anders meer te doen dan zijn vertrek voor te bereiden. Al is er ook niet veel tijd voor die voorbereiding nodig. Hij zal niet veel afscheidsbezoeken moeten brengen. Misschien geen enkel. Hij heeft vlagen van verbittering en haat, doch er is niemand tegen wie hij zijn geweld uitwerken kan. Meleke is er al te wel voor om zijn uitvallen te moeten horen, zij verdient de verachting niet die hij zou willen uitspuwen in de smoelen van de lafaards hier.

Hij heeft niet veel werk meer. Zijn oude meid heeft het niet lastig om 's morgens en 's middags de deur te openen voor zijn patiënten. Het gebeurt nu ook niet meer dat hij van 's avonds tot 's middernachts bij een kraambed weerhouden is. Het is nu nochtans Zomer en goed weder, natte nachten zouden het toch niet worden. De goot zal er ook niet komen, zij is overbodig geworden. Als het opnieuw Winter wordt, laat de regen op het terras maar stromen, laat de wind hem maar zwiepen tegen deuren en ramen. Er zal geen dokter meer te sakkeren staan. Zij zullen van hem verlost zijn, het kwaad beest keert terug naar zijn land. Mijnheer Pastoor predik maar over het slecht voorbeeld dat van boven komt, werk maar uw verergernis uit, de barbaar ruimt de baan.

Soms maakt het hem razend dat hij weg moet gaan, dat het niet anders meer kan. Ware hij moedermens alleen, het zou wel anders kunnen, hij zou hun doen ondervinden dat een Vlaming niet vlucht. Hij zou op dit dorp van veinzers en hoereerders blijven totdat hij geen voet meer stijven kan. Hij zou op zijn paard langs hun straten rijden. Hij zou voor niets en voor niemand uit de weg meer gaan. Die hem ontbieden zou hij helpen en verzorgen, als waren zij zijn eigen broeders en zusters, als waren zij zijn eigen kinderen. De anderen zouden zijn vijanden mogen blijven, een laffe, domme kudde, die achter zijn rug haar hart ophaalt. Hij zou ze miskennen en sarren, hij zou zijn man staan, hij alleen, tegen de drie of vier duizend zielen van dit dorp. Zielen, grijnst hij. Zielen. Het is een uitvindsel om daar over te kletsen, een dwaasheid, de droom van een zwakzinnige. Wij hebben een schone ziel, een mensenaard, een wolvenaard!

‘Kwel u niet’ zegt Meleke. Zij is zo moederlijk met hem geworden. Die enkele maanden hebben hen van vreemden tot verwanten gemaakt.

‘Ik kwel mij niet.’

Ach neen. Zijn kop is klaar. Hij speelt met zijn gedachten, zo los en zo vrij, als een kind met zijn knikkers zou doen. ‘Ik ben niet ziek Melanie, gij ziet toch wel hoe ge-

zond ik ben? Tachtig jaar oud zou ik worden, zou ik willen worden, om zolang de schande van deze rechtvaardigen te kunnen zijn.'

Als zij probeeren om hem van honger te doen omkomen, zou het nog zo gauw niet gaan. Hij kan Tuurke missen, de jongen heeft toch nooit veel werk gedaan. Hij zou zelf zijn paard kunnen kuisen, het zadelen en ontzadelen. Zijn paard is zijn beste vriend. Meleke zou zijn eten wel kunnen bereiden, en als hij ook haar niet meer betalen kon, zou hij zelf zijn pot koken. Hij zou toch altijd genoeg kunnen verdienen om brood en aardappelen te kopen, wat haver voor zijn paard, een voer hooi en stro.

'O mijnheer...' zegt zijn meid.

Het is waar. Hij holt de werkelijkheid voorbij. Hij zal nooit de gelegenheid hebben om te bewijzen hoe groot zijn haat wel is. Straks komt het kind in verlof naar huis. Hij moet elders gaan leven, hij moet opnieuw de mensen gaan paaien en vleien omwille van dat kleintje van hem, die weelde van zacht en donzig vlees, die handjes die langs zijn ruige baardstoppels strelen, om heel dat tere wezentje te kunnen liefhebben, te kunnen opvoeden lijk het moet zijn. Anders zou hij hier blijven totdat hij voelt dat het bijna afgelopen is. Dan zou hij vertrekken om op het dorp niet te moeten begraven zijn. Hij zou niet willen liggen naast hun rottende lijken. Dat zou nog een laatste tergen, een laatste vernedering zijn.

Elke dag doet hij zijn tocht te paard. Elke dag kunnen zij hem zien hollen en er zich van overtuigen dat hij nergens in weet. Voor zolang als hij er is, zal hij laten voelen wat hij over hen denkt. De smid die hem niet gevraagd heeft voor het laatste kraambed van zijn vrouw, moet ook zijn paard niet meer beslaan. Hij rijdt er liever twee uur ver mee naar een ander dorp. De gareelmaker van rechtover de deur mag aan zijn tuig niet meer werken, en ook zijn schoenen en laarzen worden door een ander lapper hersteld. Hij behandelt hen, lijk zij hem.

Godelieveke komt naar huis. Het is maar enkele weken weg, en toch schijnt het enigszins van hem vervreemd te

zijn. Het kind is stiller, rustiger geworden. Het zit met wijde, grote ogen voor zich uit te staren of het wandelt aan de hand van Melanie tot achter in de hof en dan terug. 's Avonds klautert het op vaders knie en hij wil het over zijn kostschoolleven doen verhalen. Hij verneemt echter niet veel. Hij tracht dan zelf te vertellen, sprookjes en geschiedenissen die hij half vergeten is, omdat hij ze nooit meer hoorde sedert zijn moeder hem en zijn broer er bezig mee hield.

‘Willen wij spelen, kleine?’

Zij klapt in haar handen. O ja.

Als zij aan het spelen zijn, ondervindt hij onmiddellijk dat de fut uit Godelieve is, de drift voor het spel is weg. Zij schijnt altijd aan iets anders te denken, onbewust leeft zij nog in de school bij zuster Adrienne. ‘Ma mère’ lijk zij zegt.

Ja, ma mère. Haar echte moeder heeft haar ook bezocht naar het schijnt. ‘Zij had erg veel lekkers mee, vader. Ik heb haar gevraagd wanneer zij terugkwam van haar reis. Zij heeft beloofd ons te verwittigen. Ik leer nu al lezen en schrijven, ik zal dan haar brief wel kunnen lezen, niet waar?’

Hij steunt. Hij loopt op handen en voeten rond de kamer. Hij is haar paard en de kleine ruiter zit op zijn rug. Vroeger was het een toppunt van vreugde voor haar. Nu verveelt het vlug; zij glijdt van hem af en komt zich tegen zijn hals aan vlijen. In het hoekje achter de zetel zit hij met Godelieveke op zijn knieën, met zijn armen rond haar geslagen en hij streelt zelf zijn wang langs de hare. ‘Kindje’ glimlacht hij.

De dagen gaan voorbij, de weken, en er is niets dat verandert. De dag komt dat het meisje naar het gesticht terug moet. De dokter heeft zijn ford helpen buitensteken en Tuurke wast de slijkweerders af, de zij- en achterwanden. Doch afwassen vermooit hem niet veel. Integendeel, de modderspatten gaven er iets onduidelijks aan en nu de vale, verregende kleur bloot komt, lijkt heel het stuk een ellendige verroeste doos.

Gossey staat op het terras en hij ziet het. ‘Godelieveke, zegt hij, wij zullen met de trein gaan.’

Wanneer hij in zijn derdeklaswagen terugkeert weet hij niet of hij blijde of droevig moet zijn. Het kind vervreemdt van hem. Hij vervreemdde van alles. En zijn huis is nochtans de plaats niet waar zij kan blijven. Zijn huis is geen thuis meer. Het is een schuiloord tegen regen, zon, en wind, het is een slaap- en een eetgelegenheid. Maar een tehuis is het nooit geweest. Het is de pijp van een konijn, het leger van een haas, het is geen plaats die gij liefhebben kunt.

Hij zoekt nu dikwijls het gezelschap van Meleke op. Haar aanwezigheid alleen is hem voldoende. Hij is niet graag aan zijn zelven overgelaten. Hij moet iemand hebben, een levende mens naar wie hij soms opzien kan. Dan mag hij een boek nemen en lezen, en zijn eigen gedachten stilleggen, die anders niet aflaten willen. Er is iets pijnigends in hem, iets nieuws, iets verschrikkelijks in dat woekeren van het hoofd, in het tobben van de geest.

IV

In Oktober landt de nieuwe geneesheer aan, en de derde of vierde dag, nadat hij zich in het huis van de notaris heeft gevestigd, komt hij dokter Gossey een bezoek brengen. Melanie laat hem binnen en sloft langzaam door de gang om mijnheer te melden wie er op hem te wachten zit.

‘Delange zegt gij? Zijn eerste gevoel is een opwelling van woede. Ik wil hem niet zien!’

Meleke gaat niet voort. Zij houdt de deurknop in haar hand en haar vragende ogen blijven hem aanschouwen.

‘Moet ik hem ontvangen misschien?’

‘Hij heeft u niets misdaan’ antwoordt zij.

Inderdaad. Hij zal zijn best doen om vriendelijk te zijn. Die mens wil hem misschien geen kwaad.

‘Collega, groet hij. Ik ben even komen aanlopen om u goede morgen te wensen. Ik hoop dat gij er niets tegen

hebt dat ik hier kwam wonen. Het dorp is groot. Er moet plaats genoeg zijn voor ons beiden.'

Gossey zit hem aan te staren. Hij is jong en hij ziet er anders uit dan hij het heeft verwacht. Opener, meer zelfbewust. Hij spreekt beschaafd.

'Gij zult niet veel last met mij hebben. Ik blijf hier niet.'

'Het is dus waar wat ik hoorde...?'

Hij knikt bevestigend. 'Ik hoepel op, lacht hij bitter. Zij hebben het mij onmogelijk gemaakt.'

Hij heeft niet voorzien van in die zin te zullen spreken. Wat heeft hij ook weinig zijn gemoed in zijn hand! Zijn paard kan hij doen stappen, als ware het door een vuur. Het gehoorzaamt op de minste rilling van zijn vingeren. Maar zijn eigen hart kan hij niet voeren, kan hij niet bedwingen, en niet drijven waar hij wil. Het ontsnapt hem, het is sterker dan zijn wil, het weerstreeft alle overleg; in het gevaar, in de strijd, bepaalt het zelf zijn plaats, loopt het zijn eigen kans.

'Gij zult hier niet veel goeds over mij vernemen, jonge heer. Moest het met mijn eer gesteld zijn lijk zij haar hebben verscheurd, ik zou aan mijzelf mijn aangezicht niet meer durven tonen. Maar gij moet een glas wijn drinken! Neen, zegt gij. Kom, ik haal zelf een fles. Mijn meid kan de trappen slechts moeilijk op en af.'

Hij haalt de drank uit de kelder. Melanie heeft in de keuken staan luisteren of zij mijnheers stem niet hoorde bulderen. God zij gedankt! Hij haalt wijn.

Gossey zet twee roemers op de tafel en schenkt ze vol. 'Laten wij drinken op uw gezondheid, jonge vriend!' 'Op de uwe, mijn waarde collega!'. Gossey zoekt achter sigaren, hij verzet drie, vier kistjes die allemaal leeg zijn, op een enkele gekreukte na, en komt beschaamd met ijle handen terug. 'Ik rook zelf alleen mijn pijp, verontschuldigt hij zich. Ik wist niet dat er geen voorraad meer was.'

Het geeft niets. Dokter Delange is aangedaan door die hartelijke ontvangst. Hij kwam om een beer te zien en hij vond een lam, hij verwachtte een eigenzinnige zonderling te ontmoeten, en hij dringt veel dieper door dan het voor

zijn gemoedsrust wenselijk is, in de ziel van een arm en ongelukkig man.

‘Waren wij hier samen kunnen blijven, ik zou u graag in alles geholpen hebben.’

‘Dank u’ zegt Gossey, en hij meent het. Zijn pezige, ruwe hand tikt even op de schouder van zijn bezoeker. Een gebaar van vertrouwen en vriendschap. ‘Mistrouw het volk hier, raadt hij aan, zij zijn niet lijk overal elders. In mijn streeek zouden zij niet gedaan hebben wat ik hier moeten verdragen heb.’

Dokter Delange loopt langzaam terug naar zijn huis. De zon schijnt op de kasseien. De mensen zijn in hun deurgaten komen staan om hem te groeten. Hij zou alle redens moeten hebben om blij te zijn. Hij knikt terug, en nochtans zijn hart ligt als een stuk cement in zijn borst. Hij kan uit zijn hoofd niet zetten wat hij gezien en gehoord heeft. Heel de dag blijft hij er mee bezig, in zijn verbeelding groeit dokter Gossey tot een martelaar uit. 's Avonds zegt hij tegen zijn oom dat die praatjes over de dokter verzinsels waren, laster en achterklap.

‘Arsène, gij oordeelt wel wat vlug. Het is het gebrek van de jeugd. Ik ben hier pastoor en ik verkeer in de beste gelegenheid om dat alles na te gaan. Het is toch ook om niets niet dat het hele dorp hem de rug toegedraaid heeft?’

‘Lafaards zijn het!’

De pastoor: ‘Spreek zo vlug niet jongen. Het idealisme van de jeugd waait zo gauw voorbij. Neem de mensen lijk zij zijn, grijp de kans aan die u hier geboden wordt. Gij moet de Voorzienigheid op beide knieën bedanken, omdat gij hierheen kunnen komen zijt.’

Arsène gelooft niet dat de Voorzienigheid het ongeluk van de dokter laten gebeuren heeft om hem te belonen. Heeroom is oud geworden, eenzijdig, verstoffelijkt, en hij suft wellicht. Hij behoort tot een andere tijd, toen zij zo vast met hun hielen op de grond stonden geplant, dat zij er tot aan hun enkels binnenin drongen.

‘Ik zou die man beschermen, zegt hij, want hij is iemand.’

De pastoor kijkt door het raam. Hij heeft veel horen praten. Maar zulke onnozelheid maakt hem nog altijd wrevelig. ‘Bezig uw verstand’ raadt hij aan. Hij kan niet meer zeggen, hij moet toch niet in 't lang en in 't breed uiteenzetten waarom de dokter niet te verdedigen is. Het past hem toch niet van al dat kwaad weer op te rakelen? ‘Wij zien hem nooit meer in de kerk’ besluit hij.

‘Dat is niet alles!’

‘Laten wij over andere zaken praten. Vijf jaar zullen u veel leren.’

ANDRÉ DEMEDTS

De Keerzijde

Gekleurde woorden

Bij de lezing van Hendrik van Loon's *Rembrandt* (in duitsche vertaling) ontmoette ik den naam Jake Jordaens. In het duitsch is deze Jake zeker nogal vreemd, maar ook in het hollandsche of vlaamsche landschap past hij nogal slecht. Dank zij den familienaam en de hulpbruggetjes van tijd en milieu, was ik er spoedig zoo goed als zeker van, dat het om den Jordaens ging, die in de vlaamsche schildersschool bekend staat onder den voornaam Jakob.

De Duitsche vertaler van dezen amerikaanschen Rembrandt was waarschijnlijk niet zeer vertrouwd met de namen van beroemde meesters en had, zonder twijfel gemakshalve, onzen Jordaens het amerikaansch accent uit het origineel laten behouden. Mijn vertrouwen, opgewekt door de vaststelling dier gemakzucht en dier onkunde, veranderde oogenblikkelijk in een waardeerende bewondering. Al was het dan buiten de bedoeling van schrijver en vertaler, de schilder Jordaens was er in zijn naam toch aanzienlijk op vooruitgegaan, nu hij zich met Jake in plaats van met Jakob liet aanspreken. Zooveel meer rondborstigheid en vettige leute dan in het burgerlijke inheemsche Jakob, schuilt er in dezen zelfbewusten Jake, die zeker niet de kaas van zijn brood laat kapen. Jakob wordt traag en moeizaam, te veel vet en te weinig beweeglijkheid, en ook iets dat aan den bijbel doet denken; maar Jake is kort-aangebonden - o nee, het heeft niets met ellebogen en dringen te maken - Jake is joviaal, gemoedelijk, openhartig met de materie. Misschien is hij niet fijn besnaard, niet intelligent genoeg voor sommigen, maar in ieder geval houdt hij het uit in alle weer en wind, deze Jake Jordaens.

Ik had het nooit voor mogelijk geacht - zelfs niet met de hulp der internationale kunsthandelaren en kunsthistorici - dat mijn vertrouwde traditioneele vlaamsche Jordaens zich zoo grondig - de antieke gouden lijsten ten spijt! - kon vernieuwen. Steeds zal ik hem nu zien in een geruit flanellen hemd, wijde broek, de eene hand in den zak en met middelvinger en duim der andere lustig in de wereld knippend, daarbij het eene been opgetrokken in de knie en het andere, stevig geplant op de breede zool der vertrouwbare sterke laars, het steunpunt van den zuil, waarop de goeie Jake een kwartslag meedraait in de richting van het vingerknippen. Want ook hij begrijpt nu de good joke, die Jake!

In hetzelfde boek komt er een Obersherif van Amsterdam voor, die zijn stad door zijn titel tot een mij onbekend oord maakt. Ik verlies de weg in deze veramerikaniseerde gouden eeuw. Het van ouds bekende verkrijgt een onloochenbare luister, waardoor een schout tot sherif werd. Ik durf echter niet verder te lezen, uit angst een in 'n

Tom Mix omgetooverden Rembrandt te ontmoeten. Een nieuw geluid, een nieuwe werkelijkheid...

Abstract is de wereld waarin we ons geen voorstellingen kunnen vormen van klanken die ons vreemd aandoen, maar waarvan men voelt dat zij toch op een onbepaalde manier ‘tot de familie’ behooren. Ik zweef onaangenaam in een luchtledig bij het hooren van ‘boúllevàr, máddelène, boúlliong (de klemtoon op de eerste lettergreep!). Maar ook het woord teater is voor mij een vreemdsoortig dier. De geest verliest hier zijn recht ten gunste eener stofwisseling...

Jake Mix knipt met de vingers... zooals in den internationalen film, die iedereen zòò gemakkelijk moet kunnen begrijpen, tot er niets meer te begrijpen valt.

VAN UYTVANCK

Nederland

A Farewell to Arms

Aan de officieele verklaring der redactie, die in het November-nummer van *Forum* is verschenen, heb ik nog een enkel persoonlijk woord toe te voegen, nu de laatste aflevering verschijnt van een tijdschrift, waarmee ik gedurende vier jaar lief en leed heb gedeeld. Ik las in het Amsterdamsch studentenweekblad *Propria Cures* over ons redactioneel afscheidswoord het volgende: ‘Het geheel klinkt als een eenigszins gezochte en weinig reëele aanleiding om er nu maar mee uit te scheiden; dit uitscheiden verbaast overigens niemand van een blad dat in zijn wezen te goed, te Europeesch, was voor Nederland...’ De schrijver van deze commentaar aan de groeve heeft ongelijk, omdat hij meent aan een gezochte aanleiding te moeten denken; immers die aanleiding was uiterst reëel en heeft niets kunstmatigs (helaas, zou men kunnen zeggen); maar hij heeft ook gelijk, waar hij constateert, dat *Forum* in het verband van de letterkunde van dit land geen plaats meer toekomt. Ik laat de waardebepalingen ‘te goed’ en ‘te Europeesch’ daar, zonder overigens te willen verhelen, dat zij mij genoegen doen; maar inderdaad, de basis van *Forum* was in 1932 smal (bewust hebben wij zulk een basis gekozen) en is smal gebleven tot 1935 toe. Wanneer het geschil tusschen de beide redacties was uitgebleven, zou waarschijnlijk een ander geschil in de toekomst hetzij tot verbreeding en verslapping (die ik voor mij niet zou hebben aanvaard), hetzij tot opheffing hebben geleid. Dat is de situatie, die wij zonder sentimentaliteit onder oogen hebben te zien.

Wie de inleiding tot het eerste nummer van den eersten jaargang nog eens herleest, zal daar uiteengezet vinden, waarom *Forum* destijds werd opgericht. ‘De persoonlijkheid is het eerste en laatste criterium bij de beoordeeling van den kunstenaar.’ ‘Dit tijdschrift zal niet zijn een tijdschrift voornamelijk van dichters, maar van schrijvers.’ ‘Wij zijn niet van plan ons te beperken tot de litteratuur in engeren zin.’ ‘Voor alles willen wij trachten goede Europeanen te zijn.’ En dan, vooral: ‘Wij zullen pole-

misch zijn... De polemiek is voor ons onafscheidelijk van de zelfbegrenzing der persoonlijkheid.' Of er iets van dit programma in vervulling is gegaan, wil ik hier niet beoordeelen; ik constateer slechts, dat deze zinnen nog getuigen van een zeker litterair optimisme. Wie een tijdschrift opricht en een programma opstelt, heeft, hoe dan ook, ergens de illusie bewaard, dat hij door een tijdschrift en een programma verandering kan brengen, waarden, die verguisd worden, kan doen respecteeren, opvattingen, die op humbug berusten, kan doen verdwijnen; het vertrouwen op de polemiek is een van de duidelijkste symptomen van zulk een litterair optimisme.

Sedert Januari 1932 hebben wij tijd genoeg gehad, om te zien, dat de werkelijkheid anders is. Ongetwijfeld heeft *Forum* eenige deining veroorzaakt en eenige uitwassen van het cultureele leven in Nederland door zijn publicaties ernstig benadeeld; maar zoomin als *De Nieuwe Gids* bij machte is gebleken om essentieel iets te wijzigen in het gewichtig bestel der vaderlandsche letteren, culmineerend in de onvergankelijke en onvergankelijk-ridicule Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, zoomin is *Forum* er in geslaagd de gepostuleerde persoonlijkheidsmaatstaf ingang te doen vinden en het specialistisch jargon van diverse litteraire en ethische kategorieën uit te roeien. Daarom wordt het tijd, dat wij ons spiegelen aan het jammerlijk lot der Nieuwe-Gidsers, die zoozeer dupe zijn geworden van hun eigen schijnsuccessen, dat hun tijdschrift thans nog voortvegeteert als een hardnekkige schimmel; het wordt tijd, dat wij ons terugtrekken, ophouden ons te vereenzelvigen met de rol, die een bepaalde situatie ons in 1932 opdrong, en die nu uitgespeeld is. Wellicht zal eens een litterair-historische geest ontdekken, dat wij successen hebben behaald, die in alle opzichten te vergelijken zijn met die van *De Nieuwe Gids*... omdat zij precies even noodzakelijk waren en precies even weinig veranderd hebben aan het totale beeld der Nederlandsche litteratuur. Multatuli veroverde hier als positief resultaat een Dageraadsvrijzinnigheid, Tachtig een algemeene verteedering voor de

schoonheid, *Forum* wellicht eenig ‘gezond verstand’. Maar wat wij (gelukkig) in 1932 verzuimden te beseffen is dit: dat de waarden, waarop de Nederlandsche letterkunde drijft, slechts voor een zeer gering gedeelte afhankelijk zijn van persoonlijke ‘waarheidsdrift’ en integere critiek, dat het geheele waardenstelsel dier letterkunde gefundeerd is op den geestelijken middenstand, wiens bestaan zich in *alle* situaties verzet, verzet heeft en zal verzetten tegen het risico van het doordenken, dat gelijkgesteld wordt met cynisme; op onvergelijkelijke, bijna bewonderenswaardige wijze vinden wij dit waardenstelsel van den middenstand geëxploiteerd door den litterairen radio-dictator dr. P.H. Ritter Jr., die met veel meer realiteitszin dan wij in 1932 bezaten die exploitatie zonder aanwijsbaar schaamtegevoel heeft ondernomen. Naast hem verbleeken alle compromisfiguren en twijfelaars tusschen kool en geit; en de groote vraag, waarvoor wij thans gesteld worden, is niet langer de naïeve vraag naar de aldan-niet-waarachtigheid van zulk een symbolische persoonlijkheid, maar deze: mag men den middenstand zulk een geschoolden en geraffineerden weldoener trachten te ontnemen! En voorts: is de litteratuur, die men te beoordeelen krijgt, niet in de eerste plaats te beoordeelen naar de behoeften, waarvoor zij door de producenten in het bedrijf geschapen wordt, en pas in de laatste plaats naar haar waarde volgens maatstaven, die den geestelijken middenstand even vreemd zijn als het wezen van een Nietzsche of een Dostojewski? Moet men niet trachten het zwaartepunt van zijn waardenleer te verplaatsen van het litteraire naar het sociologische, na te gaan op welke maatschappelijke grondslagen de geestelijke middenstand rust en er met zichzelf over in het reine te komen, welke aldan-niet-noodzakelijkheid er voor het bestaan van dien geestelijken middenstand aanwezig is?

Deze vragen zijn geen litteraire vragen; bij hen, die de litteratuur als ‘Selbstzweck’ beschouwen en er niet genoeg van kunnen krijgen de mysteriën der poëzie en de onverklaarbaarheid der schoonheid in het algemeen met

groote ronde oogen aan te staren, komen zulke vragen trouwens niet eens op; of àls zij opkomen, worden zij met den eersten den besten dooddoener beantwoord: een ethischen, een katholieken, een socialistischen, een fascistischen dooddoener; de middenstand wordt in dezen geenszins bepaald door den graad van cultuur of de scheidslijn tusschen de klassen. Daarom lijkt het mij zinneloos de beantwoording van deze vragen ‘volgens eer en geweten’ te beproeven onder het motto ‘kunst en letteren’; want dat begrip bestaat niet meer voor mij, zoolang het niet nader is bepaald door de duidelijke omschrijving *voor wie;* kunst en letteren *voor wie?* objectiviteit en subjectiviteit *voor wie?* menschelijke waardigheid *voor wie?*

Zoo worden alle vragen herleid tot het probleem der *hiërarchie*; en wie zich daaraan wil wagen buiten de kruideniersoplossingen der z.g. leiders om moet afgedaan hebben met zelfs de bleekste illusie, dat hij den geestelijken middenstand van Nederland door litteraire en ook semilitteraire polemiek van karakter zou kunnen doen veranderen; zijn polemiek moet zich richten tegen de grondslagen, niet (of waar het niet anders kan, slechts ‘macchiavellistisch’) tegen den ‘bovenbouw’, die, zoolang de fundamenten bestaan, een Ritter immers evenzeer noodig heeft als de zuigeling de moedermelk. Maar als men de grondslagen aantast, verdwijnt het laatste criterium van den middenstand voorgoed; dan versmalt men de basis zoo ondraaglijk, dat geen programma meer in staat is om aan te geven, wat men eigenlijk wil... voor den middenstand; en een tijdschrift, dat ‘kunst en letteren’ als devies voert, is afhankelijk van een geestelijken middenstand, zooals het economisch drijft op den steun van leesportefeuilles.

Dat *Forum* verdwijnt, heeft (het is ons uit vele uitingen gebleken) niet iedereen onverschillig gelaten; voor hen, die iets voelen van de verstikking door de heele en halve middenstandsbegrippen, heeft dit tijdschrift blijkbaar toch eenige beteekenis gehad. Hun sympathie weegt op tegen

de atmosfeer van goed of kwaad bedoeld wanbegrip, die noodzakelijkerwijze na ons initiatief moest ontstaan om onze geschriften, maar waarvan ik voor mij alleen de zelfgenoegzame onverschilligheid, dat typische kenmerk van iederen middenstander naar den geest ten overstaan van de cultuurproblemen, soms als een cauchemar heb gevoeld; een cauchemar, waaruit de opheffing van *Forum* mij althans als 'tijdschriftleider' bevrijdt. Dit afscheid van een tijdschrift heeft den wrangen bijsmaak van een verlies, maar wie van wapens verandert, omdat de oude wapens hun dienst hebben gedaan, zal het verlies geringer achten dan de herinnering aan de 'dagen van strijd', die een stimulans zal blijken voor de toekomst.

MENNO TER BRAAK

Zwaan

Door vijvers zwemt hij daags
Van hier naar den anderen oever,
Zijn kille oogen scherp en slaags
Gevestigd op een verre lijn.
Zijn spiegelbeeld glijdt droever
Mee met al wat rein
Beneden hem hangt:
Een rimp'ling die zijn lijf vervangt
En er den glans van leent.

Die slanke hals is niet versteend,
Maar buigzaam onder 't sneeuwen
Van kruivend vederlicht
Als met de lucht vereend
In steeds heroverd evenwicht:
Evenwicht van begeerige meeuwen,
Die hangend over schuimend rag
Niet tot de handen durven sturen
Nader dan één vleugelslag, -
Handen die in vuren smeden,
Hakken in muren, bouwen aan steden,
Maar bij het kinderlijk voedsel reiken
Aan zwanen rillen en wijken
Voor waaiende, gure,
Verlammende slagen, -
En kent men één hand die dien stengel kan dragen
Met de zwart-roode vrucht
En gebogen kelk,
Waartegen lucht
En water verduisteren elk?

De herfstkleuren van 't vijverrijk
Doorsnijdt hij tegelijk,
En met zijn dubbel afgeworpen mantellijn
Veegt hij ze in den legertrein:
Men dobbelt om de bladeren!
Want wie zoo kalm een schat kon naderen
Verliet hem al voordat hij kwam:
Hij ziet waar hij gelaten gaat
Niets van wat toevend om hem staat,
Hij vaart langs stam na stam:
Eén beweging, verbeiden
En achter zich laten
In éénen: als witte keursoldaten,
Een intocht van rijdenden adel
In juichende straten,
Door vrouwen opstandig en driewerf gevleid en
Toch recht in het zadel!

Zoo schrijft hij zonder einde kringen
Door steeds dezelfde middagvijvers,
Achten en veel andere cijfers,
Tot 't aangaan van de schemeringen
Verstrikt als in berekeningen
Op 't gladde watervlak.

Soms staat hij steil omhoog
Gevlerkt: een dubbel dak, -
En zwenkt dan in een boog
Over stammen, die half verdronken,
Bevend op ingeregene schonken,
In het spart'lendst gevaar met hun bladeren pronken, -
Waardoor hij vaart, onaangerand,
Dan hier, dan weer den overkant
Belichtend met zijn teeken,
Dat als een vraag komt oversteken,
Dat als een antwoord reist weer heen.

Maar in den nacht vindt eindelijk
Zijn hals, zoo lang geheven,
Vlak achter zich in sneeuw geschreven
Het ijle donzen bed terug.
Nog waakt en glijdt
Hij, wacht op rustenstijd,
Op 't stillen van den steven,
Totdat zijn teergewelfde rug
Naakt zilver werd, en verweg dreven
De losse veeren door zijn droomenrijk.

S. VESTDIJK

Noord-Tirol

Achter in dalen straalt het ijs verborgen.
Hier dringen leem en gras de rotsen weg.
Modd'rig vee laat reizigers door naar zorgen-
de hutten met knevels van Franz Joseph.

Als hooggebouwde dijken soms, geen wouden:
Een licht en dubbelzinnig heuv'lig landschap
Dat men langs plassen op een kronk'lend zandpad
Doorloopt met links een glimp der eeuw'ge koude:

Daar leidt de zeer eerwaarde Gross-Venediger,
Een spits prelaat, een sieraad van zijn orde,
De laag're broeders, die als witte vredige
Dominicanen zich de heup omgorden.

Maar hier is 't als een pasvergeten dreun.
Draait daar een molen? Wilgen? Boerderijen?
Vlucht Holland! En wij richten onzen Föhn
Op 't kerngebied, ten doortocht naar olijven!

S. VESTDIJK

Innsbrück

Een grauwe reuzenborst, spaarzaam behaard,
En slangsgewijze schilf'rend soms verveld,
Beknelt een straatgewoel, dat vlijtig belt,
Maar voor omhoog schuw het ontzag bewaart.

Een blinkend gouden dak werd prijsverklaard
Onder de flanken: raak'lings dichtbij helt
Het overmachtig lichaam, opgesteld
Als 'n hooggeklapte horizon in kaart.

Wordt het ooit neergeklapt? - Het luie lijf
Waakt op zijn schat, krabt zich tevrêe, en klemt
Als Oeranos zijn kind'ren onder zich!

Geen neemt de zeis, ze zijn niet koen gestemd, -
En uit hun nauwen kring houden zij stijf
't Onzichtbaar pad, dat in een buikplooi ligt.

S. VESTDIJK

Familieportret uit de 80-er Jaren

Het ezeltje, dat Nubisch en verwaten
't Breed trapterras als een woestijn aftuurt,
Is menschelijker haast dan de nazaten,
Die tot de Christelijkste schooltractaten
Hun mondjes vouwen, zoolang 't knippen duurt.

Grootvader grijnst en bloeit (zijn hoed gehuurd!)
Boven den hond, wiens oor trouw in 't kwadraat een
Bakkebaard tracht na te bootsen. - Ommuurd
Door ijzer krulwerk, dat de broekjes schuurt:
Vier jongens in hun twee confectiematen.

Kaarsrechte mart'lares, vlamt daar de dochter
Van zeventien, dun middel, zóo te schaken
En op te bergen in een kabinet.

Het zusje groeit veel scheever, - laat iets wits
Afzakken, kart'lig als een bliksemflits.

Maar 't ouderpaar staat des te ongezochter:
Hij in gekleede jas, het hoofd een baken,
Háar hand als parel aan zijn mouw gezet.

S. VESTDIJK

Zondeval

De hemel was van goud, van gloeiend goud.
Het witte schip met den smaragden steven,
De blanke pijp diep in het goud gedreven,
Kwam op mij aan. De man aan 't roer was oud.

Het volk aan boord was in het wit gekleed.
Zij hieven hoog hun handen, gouden handen.
Zij juichten luid en riepen om te landen.
De man aan 't roer bleef kalm en sprak: ik weet.

Toen riepen luider, nog luider de mannen.
Zij trokken den roerganger weg van de brug
En grepen naar 't stuurstuk: zij wilden landen.

Zij rukten 't schip op een klip dat het ramde.
De oude greep gloed wild weg van de lucht.
Vuur vlamde en het witte schip verbrandde.

G. VAN GELDER

Hemelsche en Aardsche Poëzie

III
(Slot)

Uit het bovenstaande zal voldoende gebleken zijn, hoe weinigzeggend de uitspraak is, dat in een of andere poëzie de ‘vorm’ predomineert over de ‘materie’. Indien de verschillende kenmerken, in de tabel in ‘categorieën’ ondergebracht, bij een en dezelfde dichterfiguur steeds in denzelfden zin aanwezig waren, zou deze kwestie van louter theoretisch belang blijven, doch boven is er reeds op gewezen, dat dit allerminst het geval is. Een dichter, die tot het ‘vormtype’ behoort volgens het tweede of derde hokje, kan volgens het vijfde of zesde zeer goed de ‘stof’ vertegenwoordigen; alle combinaties zijn hier mogelijk, en regels zijn er niet te stellen.

Zoo zien we, dat het poëtisch levenswerk van een onzer tijdgenooten, dat onlangs verzameld het licht zag, en dat, zoo niet in zijn geheel, dan toch naar de tendenzen waarnaar het zich ontwikkeld heeft en de uitkomst waartoe het leidt, een typisch ‘materieele’ kunst genoemd moet worden, naar zijn algemeenste categorieën beoordeeld (compositie en rhythme) veeleer bij het ‘vormtype’ thuishoort. De correcte versificatie, en, meer nog, de zeer afwisselende prosodische vormen met hun boeiende varianten op het sonnetschema, de virtuoze rijmtechniek ook, dat alles wijst op een verkleefdheid aan de strenge norm, die men, oppervlakkig beschouwd, niet zou verwachten bij iemand, wiens poëzie in vrijwel alle andere opzichten, met recht en met eere, het etiket ‘aardsch’ dragen mag. Ik wil hier onbeslist laten, of deze combinatie, - die overigens meer dan iets anders de aandacht vestigt op de

spanning tusschen vorm en stof in de poëzie [1], - een toevallige is, berustend op partiëele begaafdheden, die reeds in de persoonlijkheid van dezen dichter tegen elkaar indruischten, of dat we die correcte verstechniek hebben op te vatten als een achtergebleven rest van 's dichters eigen poëtisch verleden, waarvan de geleidelijke liquidatie zich meer voltrok naar den ‘inhoud’ dan naar den ‘vorm’ (in de andere beteekenis!), dan wel dat in deze kruisgewijze combinatie minder een innerlijke tegenstrijdigheid tot uiting komt dan een tot zekere hoogte wetmatig samengaan van contrasteerende instellingen, zooals we dat ook in de karakterpsychologie, als compensatoire ontwikkeling van eigenschappen, zoo vaak zien. In dit laatste geval, dat mij als verklaring wel het belangwekkendst toelijkt, zou men de vormvastheid van deze verzen beurtelings tot camouflage, zelfbescherming, zelfpersifflage, of tot de uiterlijke schittering van den parvenu (beter: van den aan lager wal geraakten grand seigneur) kunnen terugbrengen, en tenslotte is de opvatting, dat Greshoff voor de meer uiterlijke kenmerken zijner gedichten zulke ‘hooge cijfers’ aan den vormkant behaalt om dezen vorm des te beter te kunnen verachten, wel zeer verleidelijk bij iemand, die door zijn partijkiezen in een bekende polemiek over de verhouding van vorm tot materie, die eenige jaren geleden de gemoederen verhitte, geen twijfel overliet aan welke zijde zijn sympathieën stonden. Het zou bijna doen denken aan het geval van Wilhelm von Humboldt, die de politiek zóo ‘entsetzlich’ vond, dat hij Pruisisch minister werd om er het minste last van te hebben...

Zooveel is zeker, dat de formeele qualiteiten van de buitenkant dezer poëzie door een bijna aesthetische contrastwerking die andere, ‘aardsche’ kenmerken des te scherper doen uitkomen, en het behoeft wel nauwelijks uitdrukkelijk verklaard te worden, althans voor hen die niet hun

1) De grootst denkbare spanning wordt wel bereikt waar Greshoff het gemeenzame dialect van de uitdrukking ‘die binne binne binne binne’ in een sonnet gebruikt. Dit driemaal herhaalde ‘binnenrijm’ is tevens de kostelijkste parodie op klankraffinementen die zich denken laat!

ziel en zaligheid aan een of ander twijfelachtige doctrine hebben verkocht, dat het eigenlijke karakter eener poëzie eerder te vinden is in de meer naar rechts gelegen categorieën, in den ‘inhoud’ dus, dan in de eigenschappen van het rhythme of in de strophische constructie. Met name is het de ‘middenmoot’ van de tabel, die bij de beoordeeling van het gedicht *als* gedicht (en niet als kattenmuziek of typografische legkaart, en ook niet als philosofische verhandeling) den doorslag geeft: nl. de beeldspraak, de plastiek, - en het taalgebruik, de stijl. Men herkent het ‘vormkarakter’ der typisch ‘hemelsche’ poëzie niet aan een onberispelijk sonnet, doch aan de mate waarin de natuurlijke omgangstaal in aesthetischen zin ‘omgevormd’ is ten behoeve van de poëtische metafoor, - die wellicht de zuiverste belichaming is van de essentiëele en daardoor onomschrijfbare dichterlijke intentie, - onverschillig of dit binnen het kader van het sonnet of van het vers libre is geschied, - en het omgekeerde geldt voor den ‘aardschen’ dichter.

In dit licht beschouwd is de poëzie van Greshoff de verste, hevigste en in zijn soort meest geslaagde terugval van een op de spits gedreven ‘hemelsche’ poëzie naar een gewone ‘aardsche’, die mij in de wereldliteratuur bekend is geworden [1)]. Men kan natuurlijk op het werk van Slauerhoff, Marsman en vooral du Perron wijzen, die hetzelfde proces in mindere mate doorgemaakt hebben, maar, - indien men al niet wil aannemen, dat de eeuwig jonge Greshoff tot twee of meer generaties tegelijk behoort - tot zijn eigen tijdgenooten, Holst, Bloem, Nijhoff, Gossaert, van Eyck, Buning, staat hij in een verhouding, die op niets zoozeer lijkt als op die van den gevallen engel tot de achtergebleven serafijnen. Inderdaad, Greshoff's werk beteekent

1) Whitman? Whitman is een *aestheet*, vergeleken bij iemand als Greshoff! De Duitsche naturalisten, de naoorlogsche richting Brod-Klabund kunnen nog eenigszins de vergelijking doorstaan, maar ook bij hen doet de ‘gewoonheid’ toch eerder aan als een geraffineerd kunstgenre, evenzoo bij Verlaine en Jammes, en zelfs bij Corbière en Laforgue, om van de dichters die dit genre slechts sporadisch beoefenden (b.v. Keats, Rossetti, Rilke) maar te zwijgen.

een zondeval, een opzettelijke - en schaamtelooze schandaliseering van het paradijs van de taal, - van de kunsttaal. Stelt men het tegenover Gorter's sensitieve verzen, Boutens' geharnaste lyriek, van den Bergh's (naar den inhoud vaak toch zoo ‘aardsch’) modernisme, dan wordt het contrast nog veel duidelijker, vooral stilistisch. Ik wil allerminst beweren, dat Greshoff's poëzie haar waarde en beteekenis in hoofdzaak ontleent aan dit contrast en aan dien terugslag, maar zij maakt als zoodanig wel den meesten indruk, en dat te meer waar dit oeuvre in zijn geheel, door zijn organische evolutie van ‘hemelsch’ naar ‘aardsch’, die tegenstelling tot tijdgenooten en voorgangers doet gevoelen als een innerlijke noodzakelijkheid. Door het consequente streven naar ‘gewone’ taal, ‘gewone’ beeldspraak, ‘gewone’ gedachten en gevoelens, vertegenwoordigen deze gedichten de uiterste grens waartoe de poëzie in deze richting gaan kan zonder banaal of belachelijk te worden en zichzelf als poëzie te verloochenen. Bij lezing van deze verzameling wint men bijna de overtuiging, dat Greshoff, sinds zijn ontwikkeling in persoonlijke banen geleid is, die grens ononderbroken heeft afgezocht en afgetast, met evenveel hartstocht als omzichtigheid. Een fijn ontwikkeld tactgevoel liet hem echter steeds aan den ‘goeden’ kant van de scheidslijn blijven, hetgeen des te meer lof verdient, waar de door hem beoefende strenge en gevarieerde prosodie iedere ontsporing onmiddellijk, in een nu niet meer pikant, doch parodistisch contrast, aan de kaak zou stellen.

De beteekenis van een dergelijke terugkeer tot het gewone en alledaagsche voor de poëzie is, - afgezien van die eener ongedwongen ontplooiing van alle psychische functies, een verlossen van de persoonlijkheid uit knellende banden, hetgeen toch indirect ook weer de poëzie ten goede moet komen, - voornamelijk te zoeken in een correctie van een al te breidellooze omvorming van de taal in poëtischen zin, waardoor steeds het gevaar dreigt, dat het contact met den moederbodem van de overgeleverde spreektaal verbroken wordt. Een poëzie als die van Gres-

hoff is, behalve onderhoudend, geestig, meesleepend vaak, en hier en daar diepzinnig, vooral ook nuttig. De rol van zulke corrigenda, die uitwassen besnoeien en de beoefening der kunst weer tot een gulden middenweg terug helpen brengen, schijnt mij in de literatuur, in tegenstelling tot de andere kunsten, een tweeledige te zijn. Met de esoterische en overspitste kunstvormen in muziek en schilderkunst heeft het al te 'duistere' vers gemeen, dat de receptiviteit van een zeer gering aantal ingewijden nog maar in staat is er op te reageeren. De poëzie van Gorter, voor dien tijd een unicum in de geheele wereldliteratuur, bewijst dit ondubbelzinnig. Maar deze poëzie bewijst nog meer. Op een wijze die aan duidelijkheid niets te wenschen overlaat toont zij aan, dat een dusdanige usurpatie van de taal niet ongestraft plaats kan vinden: de taal als instrument verliest zijn soepelheid, versplintert, desintegreert, en - blijft de sporen dragen van deze desintegratie. Tegenover de winst aan aesthetische waarden, - die enorm kan zijn, en geweest is! - staat een verlies aan taalefficientie, niet alleen voor de massa, maar tevens, en vooral, voor de dichters zelf. Na dergelijke excessen is de taal niet meer in staat in haar natuurlijke ruststand terug te keeren [1)], - hoe anders dan in het rijk van tonen en kleuren, waarin niet de minste verandering optreedt, onverschillig welk gebruik of misbruik ervan gemaakt is! Klanken, kleuren en lijnen zijn een neutraal, homogeen, ongevormd en voor iedere kunstgreep straffeloos te benutten materiaal, dat aan geen andere structuurwetten gehoorzaamt dan die later het gevormde kunstwerk zullen beheerschen. Het materiaal voor de poëzie daarentegen, ook in zijn ruwste gedaante, zijn laatste elementen, is van een verraderlijke complicatie en discontinuïteit, die zich tot de gelijkmatigheid van het materiaal der andere kunsten verhoudt als een ruimte met allerlei fantastische krommingen, kolken en knooppunten tot onze gewone Euclidische ruimte, of

1) Zeer terecht schrijft Marsman in een kort essay over Gorter, dat door hem de taal haar 'organische elasticiteit' had verloren.

als de ingewikkelde bouw van een levend celweefsel tot de amorphie van een verzameling atomen. De taal als ‘stof’ is niet ongelimiteerd te vormen, *omdat zij reeds een autonome structuur bezit,* die waarschijnlijk buiten iedere aesthetische overweging om ontstaan is, en tot deze omstandigheid vooral is het, dat wij de reeds herhaaldelijk genoemde onverzoenlijke antithese tusschen vorm en materie in de poëzie terug moeten brengen. Men kan zich van dit alles het best een denkbeeld vormen door een gedicht te vergelijken met de voortbrengselen der beeldhouwkunst: eerst in sommige modernistische procédé's, waar als materiaal voor plastiek huishoudelijke of technische voorwerpen gebruikt worden, treft men iets aan dat zich op één lijn laat stellen met de overeenkomstige verhoudingen in de poëzie. In de taal, zooals die ons overgeleverd wordt, vinden we den neerslag van een eeuwenoude collectieve omvorming, die zich weliswaar niet onder den dwang van formuleerbare wetten of normen (en a fortiori niet van aesthetische normen) voltrokken heeft, die zich hoogstens bevestigt in een systeem van regels en taalgewoonten, in logische ficties en conventies, met moeite slechts aan het toeval ontwoekerd en in stand gehouden, maar die toch een der voornaamste oorzaken uitmaakt van de weerbarstigheid der poëtische stof, een weerbarstigheid, die immers ook nooit díe hoogte had kunnen bereiken, indien zij niet op den tegenstand van een *reeds gevormde* materie berustte, die haar eenmaal aangenomen structuur niet zoo gemakkelijk prijs geeft voor een nieuwe, afwijkende. De regelmatige structuur der taal moge dan een pseudonormatief phenomeen zijn, haar vormen mogen hun bestaan danken minder aan een objectieve wetmatigheid dan aan een collectieve afspraak, dit neemt niet weg, dat haar bindingen onontkoombaar zijn, en de strijd tusschen vorm en materie in de poëzie onthult zich dan ook, van dichtbij gezien, als een strijd, in de eerste plaats, *tusschen vorm en vorm* (wat voor de aanhangers van sommige aprioristische wijsgeerige scholen niets verwonderlijks zal hebben): tusschen den aesthetischen vorm en den nuttigen vorm, tusschen de algemeenheid van de

rigoureuze norm en de algemeenheid van het collectief gesanctionneerde compromis, tusschen de geldigheid van de abstracte wet en de geldigheid van de concrete gewoonte.

Een grootere natuurlijkheid van de taal binnen de grenzen der kunstpoëzie, - en, zooals ik reeds zei, de dichter Greshoff heeft deze grenzen nooit uit het oog verloren, - gaat echter noodzakelijk met zekere verliezen gepaard, die in haar eigen voorwaarden opgesloten liggen. Tegenover de emancipatie van de persoonlijkheid van aesthetische normen, die zij als star en onverdragelijk heeft leeren ondervinden, staat de onvermijdelijkheid van een binding aan een collectiviteit, die hier als vanzelfsprekend, als ‘natuur’ optreedt, en waarvan men de ‘onnatuur’ niet leert inzien, zoolang men aan de (geheel relatieve) tegenstelling tot de onnatuurlijkheid der kunsttaal blijft vasthouden. Deze binding behoeft allerminst nagestreefd te zijn, zij kan zelfs in theorie uitdrukkelijk afgewezen worden, als automatisch gevolg van het loslaten van den poëtischen vorm in beeldspraak en stijl heeft men haar nu eenmaal op den koop toe te nemen. Dat deze nieuwe (of hernieuwde) binding aan de collectieve vormen aan de ‘natuurlijkheid’ geen afbreuk schijnt te doen, is daaraan te danken, dat hier het kunstmatige geheel vermomd is achter de anonymiteit eener eerwaardige traditie. Maar men late zich hierdoor niet in slaap wiegen! *Principiëel* immers bestaat er niet het minste verschil in kunstmatigheid tusschen de stoutste metaphora en stijlcomplicaties van een Gorter, van een van den Bergh, van een Mallarmé of een Rilke, en de geijkte zegswijzen, spreekwoorden en periphrases, waarmee onze voorouders ons taalbezit hebben verrijkt: alleen voor óns gevoel zijn de eerste ‘gewrongen’, de laatste niet. Om in te zien hoe onredelijk dit is, denke men zich maar eens het beginsel, dat in de laatste tot uiting komt, overgeplant op het gebied van de eerste: het hybridisch product, dat op die wijze tot stand komt, is namelijk niets anders dan de befaamde ‘rhetorica’, door de Tachtigers uitgebannen, door Gossaert weer door een achterdeurtje binnengehaald, en

waarmee men eigenlijk nooit heelemaal goed raad heeft geweten. De rhetorica, voortbrengsel bij uitnemendheid van collectieve inertie en poëtische vormdrift, bedreigt iederen dichter die de ‘aardsche’ poëzie is gaan beoefenen als reactie op een te ver doorgevoerde verfijning, en dat des te meer, waar die dichter, - die in zijn eerste periode poëzie schreef, waarvan het overwegend ‘hemelsche’ karakter moeilijk te miskennen valt, - voortgekomen is uit een school, die de rhetoriek stilzwijgend tolereerde, of zelfs, bij monde van sommige van haar representanten, propageerde. Al te gemakkelijk zal zoo'n dichter van de collectief gevormde taalmaterie vervallen in de collectief-*dichterlijk* gevormde taalmaterie van de overgeleverde beeldspraak en daardoor zijn gedicht halverwege in dezelfde banen terug leiden, die hij heeft willen vermijden.

Het lijkt mij een van Greshoff's grootste verdiensten, dat hij deze gevaren weliswaar niet geheel bezworen heeft, maar toch door een charmant tegengift minstens onschadelijk heeft gemaakt. Naast de andere elementen, ontleend aan de collectieve taalvormen, zooals populaire uitdrukkingen, spreekwoorden (soms fragmentarisch gebruikt), scheldwoorden, toespelingen op tijdgenooten, die vaak men naam en toenaam genoemd worden, slagwoorden, reclamespreuken, woorspelingen, flarden van straatliedjes, vinden we inderdaad bij dezen dichter een belangrijke portie rhetoriek, die er zeker niet minder op wordt, naarmate hij zijn stadium van rijpheid bereikt en zijn eigen toon gevonden heeft. De ‘broedplaats van het genie’, ‘de wet van dienst en doem’, ‘ongetoomde hemelvlucht’, ‘God's ijle ruimten’, ‘oceaan van bloed’, ‘het mennen van het lot der volkren’, ‘'s werelds hoogste waarden’, ‘de grijnslach van mijn spot’, ‘een gemoed vol droesem en venijn’, ‘de schendtaal van een onverlaat’, ‘de wellust die uw hart bekoort’, ‘schroeiende afschuw’, ‘een geest aan allen smaad en achterdocht ontheven’, ‘het schandepak der dienstbaarheid’, ‘jonge vrijgeboren leden’, ‘godgevallig feestgeschal’, ‘bloeddronken mo-

loch', - zij wijzen, vooral wanneer men hen zoo klakkeloos naast elkaar zet, op een schier ontstellende neiging tot de geijkte dichterlijke beeldspraak [1], die echter geheel ontkracht, of althans binnen de perken gehouden is door het kostelijk antidotum, waarvan Greshoff een even persoonlijk als wijs en gematigd gebruik heeft gemaakt: de *ironie*. Ik zou niet graag willen volhouden, dat al deze wendingen ironisch *bedoeld* zijn, maar steeds baden zij zich in den milden glans, die dan toch van naburige passages op hen afstraalt [2]. Vaak heeft men den indruk, alsof Greshoff deze mooie ballons zoo ijverig opblaast om ze een paar regels verder des te beter met een venijnige speldeprik leeg te kunnen laten loopen, - waarmee niet gezegd is, dat het blazen hem op het moment zelf geen genoegen verschafte! De rhetoriek is hier echter geheel dienstbaar gemaakt aan de 'aardsche' intenties van den dichter: 'gewoon' te worden, tot de 'gewone' omgangstaal terug te keeren, en hun functie is dan ook niet om een verheven of gezwollen toon te ondersteunen, doch uitsluitend om die sfeer van vertrouwelijkheid te scheppen, waarin wij al het van ouds bekende terugvinden, ook in zijn minder geslaagde gedaante.

IV

Ironie: het is niet alleen de alom bekende en gewaardeerde grondtoon van Greshoff's werk, het is tevens het onbedriegelijkst criterium van iedere 'aardsche' poëzie. In zooverre is zijn poëzie, bij al haar persoonlijke quali-

1) Een zeker element van verstarring brengt ook het al te druk beoefende en wel zeer literaire procédé om twee of drie selecte adjectieven aan elkaar te koppelen: 'onzindlijk en onzeker', 'duizelig en verlegen', 'kleinmoedig, machteloos en gebonden', 'manlijk en brutaal', 'hol en luid', 'geschonden en ontkerkt', 'methodisch en met klem', 'cynisch en profaan', 'duizlend en verrukt', 'blij en heusch'.

2) Waar de epigonen van deze dichterfiguur in dit opzicht falen (zóo gemakkelijk is de ironie niet te beoefenen!) ziet men een snelle terugkeer tot de meest ingekankerde ouwe-heeren-rhetoriek. Ik zou verscheidene jonge tijdgenooten kunnen noemen, die ongeveer in Greshoff's bravade-toon begonnen zijn en bij Bilderdijk eindigden ('eindigden' in meer dan één beteekenis...).

teiten, dus vooral typisch voor een algemeen genre. Greshoff's ironie is door haar goedaardigheid en weekheid eerder aan den humor verwant dan aan cynisme en sarcasme; zij is niet scherp en bijtend, zooals zoo vaak bij den aan hem verwanten du Perron; daartegenover mist men ook de tragische hoogtepunten van dezen laatste, die, juist daardoor, eerder een overgangsvorm tusschen 'aardsch' en 'hemelsch' vertegenwoordigt [1)]. Dit duisterder luciferisme ontbreekt bij Greshoff niet volkomen, maar steeds is het getemperd door zijn huiselijke gemeenzaamheid, en zelfs waar hij tegen tijdgenooten kankert, neemt zijn spot maar al te gewillig de gezellige gedaante aan van een rondom den haard gezongen lied, waaraan Querido, die toch branden moest, nauwelijks aanstoot kan hebben genomen.

Is deze ironie naar haar substantie dus wat licht en speelsch, zuiver technisch gezien bestrijkt zij wel haast alle mogelijkheden die op dit gebied te bereiken zijn. Alle kunstgrepen zijn aanwezig: antithesen, toespelingen, bruuske overgangen, speelsche nonsens, met groote ernst voorgedragen [2)], verrassende sloteffecten, etc. etc. Vooral het slot van het gedicht openbaart vaak eerst de ironische strekking, zooals in *Cinema militans I*, dat Harold Lloyd op een bijna compromitteerende wijze tot in de wolken verheft, totdat de laatste regel, als een gesmoorde vloek, de eigenlijke bedoeling van den dichter komt verraden. Het omgekeerde treft men aan in een gedicht als *Deemoed* (een der eerste in den bundel, waar de ironie onver-

1) *Het gebed bij den harden dood* b.v. is de uiting van een hemelbestormer, die zich meer voor den 'hemel' interesseert dan zich met een zuiver 'aardsch' standpunt rijmen laat. Vergelijk daarmee Greshoff's indifferentie: 'Van God wil ik voorloopig niet meer spreken!' - Overigens moet men een uitzondering maken voor het prachtige slot van *Monsieur Maurice*, dat in zijn verbeten opstandigheid buiten het gewone kader valt, en toch weer geheel anders is, eenvoudiger, epigrammatischer, dan dergelijke wendingen bij du Perron.

2) B.v. *Simili Haikai 6:* De onuitgesproken gedachte achter dit geestige miniatuurtje luidt: hoe wonderbaarlijk wijs en intelligent moeten steenen hondjes dan gewoonlijk wel zijn, als men *deze* steenen hondjes, die op iemand neerzien omdat hij uit Schotland komt (welk een subtiele beweegreden!), reeds dom moet noemen! Dit versje lijkt me ook een merkwaardig voorbeeld van het vinden van een geestige gedachte in een louter spel met woorden: op dezelfde wijze als een componist, al improviseerend, toevallige accoorden vindt.

huld beoefend wordt), waar de laatste regels het gedicht, dat niet ironisch inzet, in ironische banen leiden.

Men zou zich ondertusschen sterk vergissen, indien men Greshoff's ironie uitsluitend toeschreef aan de zucht om geestig te zijn, of haar geheel ondergeschikt stelde aan polemisch-satyrische oogmerken, of, tenslotte, louter als tegengift opvatte tegen een eigen neiging tot zwaarwichtig of zwierig ceremoniëel. Zooals ik reeds schreef, is de ironie typisch voor iedere ‘aardsche’ poëzie, en dit in de eerste plaats door haar *anti-normatief* karakter. Een dichter, die vaste normen bezit, of naar vaste normen streeft, of ze alleen maar nastrevenswaard acht, kan nooit of te nimmer ironicus zijn, om de eenvoudige reden dat de geringste ironische toets de norm-in-het-algemeen reeds problematisch maakt en alles op losse schroeven zet. Zoowel bij Greshoff als bij alle aan hem verwante figuren staat de ironie dan ook in dienst van een wijder relativisme en scepticisme, in dienst van den twijfel aan betrouwbare en formuleerbare levenswaarden, en van het onverbloemde inzicht in de onbestendigheid van ieder aardsch gebeuren. Vooral waar deze dichter met een flink quantum idealisme toegerust zijn poëtische loopbaan begonnen moet zijn, ligt in zijn ironie een duidelijk element van ontgoocheling opgesloten, een diep wantrouwen tegen alles wat ons als eeuwige waarheden aangeprezen wordt, en waarvan hij het speculatief karakter zoo genadeloos doorschouwd heeft. Niemand kan dan ook de ernst ontkennen, die onder deze ironie verscholen ligt, om het even of zij tot zelfbescherming dient of als aanvalswapen wordt gebruikt. Men is een tijd lang gewoon geweest de poëzie van Greshoff als speelsch en onserieus te beschouwen, als een beminnelijk bijproduct onzer letteren, dat men met genoegen tolereert, maar waarvan niemand het verlies betreuren zou. Voor mij evenwel, en waarschijnlijk voor anderen mèt mij, is zij ernstiger dan veel wat zich sinds 1880 als ‘hemelsche’ poëzie aangediend heeft, al was het maar alleen, omdat de levenshouding die er in vertolkt wordt, een persoonlijk veroverd bezit is en zich niet meer steunt op de algemeen

gangbare waarheden omtrent dood en onsterfelijkheid, die zoo troostrijk kunnen zijn, - en vaak zoo'n laffe nasmaak achterlaten. In laatste instantie is Greshoff's poëzie diep hopeloos, ook al wordt ‘Heer Hein’ met den huiselijksten omslag, de aardigste strijkages toegesproken, ook al worden er nog zooveel aardsche geneugten in gevierd en beleden, van huwelijksliefde en vriendschap af tot de nieuwe haring toe, - maar bij de lezing ervan hebben we tenminste het gevoel met een man te doen te hebben, die niet steeds maar op de paplepel is blijven zuigen, die men hem destijds toevallig in de mond gestoken had.

Een nadere beschrijving en analyse van dit monumentale levenswerk is binnen het bestek van dit artikel, dat slechts beoogt enkele algemeene punten aan te stippen, ondoenlijk. Zooals gezegd, vertoont het de ontwikkeling van ‘hemelsche’ tot ‘aardsche’ poëzie in een even consequenten als geleidelijken groei, die nergens geforceerd is of opzettelijk aandoet. De volgehouden correctheid dezer gedichten in formeel-poëtisch opzicht geeft aan deze verzameling bovendien een eenheid en symmetrie, die men vergeefs zal zoeken in het oeuvre van Slauerhoff, Marsman of du Perron, die allen hun modernistisch begin, hoe verschillend genuanceerd dan ook, later verloochend hebben. Greshoff, die niet als modernist begonnen is, die zich hoogstens in de tusschen '26 en '28 gepubliceerde gedichten tot enkele modernistische allures verleiden liet, is zichzelf veel meer gelijk kunnen blijven. Daar, ten overvloede, uit de verzen der eerste periode een keuze gedaan is, die hen, artistiek gesproken, volledig op één lijn stelt met de latere, wordt het evenwicht nergens verstoord door de aanwezigheid van onrijp jeugdwerk. Men vindt hier zelfs eenige staaltjes van ‘hemelsche’ poëzie, die zich met het beste op dit gebied kunnen meten, en waarvan men alleen geneigd zou zijn de originaliteit te onderschatten, omdat de dichter zich later in zoo'n totaal andere richting ontplooid heeft. Reeds het gedicht, waarmee de verzameling opent, *Voor een onbekende,* is in zijn soort eersterangs, en dit soort is niet het soort van *Pro Domo,*

eerder het soort van Rossetti, George, Verwey. Minder naar toon en stijl, die hier natuurlijk veel simpeler zijn, dan naar de geesteshouding en de gedachtenstructuur, bezit het zelfs een zonderlinge verwantschap met sommige sonnetten uit *The House of Life*, vooral door de verzwegenheid van het conflict, de aarzeling van het gevoel tegenover twee vrouwen, die zich voor elkaar schijnen te substitueeren, en de gelatenheid, waarmee dit alles weer voorbijtrekt. Met een dergelijk gedicht voor oogen is het geen al te stoute bewering, dat Greshoff, had hij zijn talent in deze richting verder ontwikkeld, zeker niet voor Bloem of Buning had behoeven onder te doen. Ik noem in dit verband nog *Geboorte, Voor den spiegel, Met een ruiker, Pijn*, en enkele van de tienregelige verzen uit *Aardsch en Hemelsch*.

Voor een onbekende

Ik heb u nooit gezien, ik ken u niet,
Uwe oogen noch de ovaal van uw gelaat;
Maar nu gij raaklings langs mijn leven gaat
Wekt gij, waarom?, een onvermoed verdriet.

Zij die 'k met de uitverkoren namen noem
Stond naast u, toen een doodvermoeide vrouw,
En uit de plooien van haar kleed van rouw
Hing haar hand neer als een verlepte bloem.

Hoe bang, hoe hopeloos is dit gebaar:
Zij vreest zichzelf verlaten en vervloekt.
Maar gij gaat verder, god weet wat ge zoekt.
Zóó zwijgend scheiden vreemden van elkaar.

Dit was het bitter einde van een waan.
Ik heb u nooit gezien, ik ken u niet;
En toch voor u dit vaagbedroefde lied
Nu gij alleen uw weg moet gaan.

Eén keer nog, na de series. *De Najaarsopruiming* en *Examen de Conscience* reeds voltooid te hebben, waarin het ‘aardsche’ standpunt verdedigd wordt op een wijze, die aan openhartigheid niets te wenschen overlaat, heeft Greshoff, als in een perspectivische verkorting, de beide grondmachten tegenover elkaar gesteld, waartusschen zijn poëzie zich beweegt. In de korte sonnettencyclus *Janus Bifrons* (die ook *Aardsch en Hemelsch* had kunnen heeten, wellicht met meer recht dan de bundel van dien naam) zien we de personificaties van die twee machten optreden in een uiterst geserreerde dialoog tusschen ‘cynisme’ en ‘idealisme’, welke standpunten dan tegen het einde, na een wederkeerige beïnvloeding van ‘ego’ en ‘alter ego’ met elkaar verzoend worden. Ofschoon geen van deze tien sonnetten op zichzelf beschouwd volmaakt is [1)], vertegenwoordigen ze in hun onderlinge verhouding, door de meesterlijke consequentie der gedachtenontwikkeling en door hun ideëelen achtergrond, niets minder dan een unicum in onze literatuur. Zeker, ook Verwey gaf dergelijke samenspraken, die mogelijk voor *Janus Bifrons* het model geweest zijn, maar in hun teveel aan philosofische onhelderheid en een te weinig aan concrete zegging, die zoo'n dialoog toch behoeft om tot een zekere slotsom te leiden, blijven zij de mindere van Greshoff's cyclus [2)]. Mede dank zij de luciditeit en de conciese uitdrukkings-

1) De toon wisselt nog al eens wat erg bruusk, vooral bij ‘alter ego’, die uit den aard der zaak ook minder aan Greshoff verwant is dan zijn tegenspeler. In het zesde sonnet b.v. stort men steil van de prachtige kwatrijnen in de meer vulgariseerende eerste terzine, en de ‘nieuwe haring’, die in een der oneven nummers volkomen op zijn plaats geweest zou zijn, detoneert in het slotsonnet; men neemt ook niet zoo gemakkelijk aan, dat ‘alter ego’ er in den loop van dit philosophisch gesprek toe te brengen was om maar dadelijk nieuwe haring te gaan eten.
2) Een typisch voorbeeld vindt men in *De Maker* onder den titel *Hij en Zij*. Ook in ander opzicht is dit mooie gedicht voor ons interessant. Het bevat nl. binnen het kader van een confrontatie van ‘vorm’ en ‘stof’ een zeer fijne karakteristiek van de vrouwelijke psyche, die den *vorm* alleen vermag te begrijpen in de leverde gedaante van den *vormer*. Afgezien daarvan dat deze serie van vijf gedichten geen *evolutie* der standpunten vertoonen zooals *Janus Bifrons*, doch een *uiteenzetting*, blijven zij ook alleen genietbaar voor hen, die zich reeds van te voren van deze wijsgeerige en psychologische problemen op de hoogte gesteld hebben. Met name de overgang van III naar IV moet voor ieder ander onbegrijpelijk zijn.

wijze is *Janus Bifrons* bovendien zooiets geworden als een ‘compendium’ van wereldbeschouwingen, die zich in een voortschrijdende dialectiek uit elkaar ontwikkelen, om tenslotte tot rust te komen, niet in een overbruggende ‘synthese’, doch in een middenvorm, waaraan beide partijen hun scherpe kanten hebben afgeslepen. Die latente philosofie achter deze sonnetten, waarvan de dichter tijdens het scheppen wellicht het bestaan niet eens vermoedde, en die zich dan ook vergenoegt met een minimum aan wijsgeerige terminologie, maakt, in dit omhulsel, op dézen toon voorgedragen (die zich hier vrijwel geheel van ironie speent) de serie *Janus Bifrons* zonder eenigen twijfel tot het hoogtepunt van Greshoff's oeuvre, zoowel naar den vorm als naar den inhoud. Een korte analyse van de gedachtenstructuur moge dit artikel besluiten, waarbij tevens de nadruk gelegd zal worden op enkele reminiscenties aan historische wijsgeerige stelsels of geesteshoudingen, die telkens in één sonnet belichaamd schijnen: niet omdat dit voor het begrijpen deze sonnetten noodzakelijk of zelfs maar wenschelijk zou zijn, doch uitsluitend bij wijze van demonstratie voor de philosofisch doorknede kunstrechters die in Greshoff altijd nog een soort ‘hartelijke’ grappenmaker wenschen te zien.

- Op het naakte *cynisme* van I, waarin zonder eenige terughouding de egoïst en misanthroop aan het woord is, volgt de repliek van ‘alter ego’ (II), die bij ‘ego’ de menschenliefde tracht op te wekken, door hem te wijzen op zijn eigen jeugd, toen hij nog in hoogere *ethische waarden* geloofde. Deze repliek is in haar grondgedachte daarom zoo voortreffelijk, omdat zij een beroep doet op datgene wat in ieder mensch sluimert: men kan zich voorstellen, dat de beide dialoogspelers elkaar nog weinig kennen en zich derhalve bij het verkennen van het terrein vooreerst bepalen tot het algemeene.

- In III vindt men de gebruikelijke bestrijding van het ethicisme: ‘ego’, ontgoocheld door de zinneloosheid en gemeenheid van het werkelijke leven, is die hoogere waarden allengs als louter woordklanken op gaan

vatten en houdt zich voortaan aan de nuchtere feiten: het *positivisme* wordt hier den tegenstander als handschoen toegeworpen. Dit derde sonnet vertegenwoordigt typisch de desillusie en het ressentiment van de na-puberteit met de daaruit voortvloeiende scepsis; een zekere pragmatische ondertoon is onmiskenbaar (‘Zorg voor gewin!’).

- Hierop riposteert ‘alter ego’ met een duidelijk *platonische* wending (IV), die tegenover de nuchtere en nuttige feiten het eenige onloochenbare, zij het ook subjectieve feit stelt, dat boven die nuchterheid en nuttigheid uitgaat, nl. de liefde, de Eros.

- Bij ‘ego’ roept de liefde als reactie zijn tegendeel op: de machtsdrift; het Ik verschanst zich in een koel *kriticisme* [1)], in een ‘nieuwe trots, die hij niet verweeken laat.’ Ieder bovenzinnelijk bestaan wordt als ‘mystiek’ van de hand gewezen; alleen dit éene leven geldt; dit éene individu, dat te midden van een onbeperkt relativisme enkel nog waarde aan het toeval hechten kan; en dit éene moment van het Nu, het eenige waarvan we volkomen zeker mogen zijn (dit laatste als duidelijke repliek op de platonische ‘herinneringen’, waarop ‘alter ego’ in IV zinspeelde.)

- Op dit oogenblik, op het keerpunt van de cyclus, laat ‘alter ego’ het grof geschut aanrukken tegenover den tegenstander, die in weerwil van zijn heroïsche allures meer en meer in een verdedigende positie gedrongen is. Het eenige, dat dit in zichzelf verschanste Ik nog breken kan, wordt hem in twee aangrijpende kwatrijnen voorgehouden: de dood, - met, daarachter, het verlangen al-

1) Deze overgang van scepticisme en positivisme naar het kriticisme, die zich in de sonnetten III en IV voltrekt, schijnt zich ook in de wijsbegeerte steeds weer te moeten herhalen; daaraan vooraf gaat dan veelal een ‘dogmatisch’ stadium (vgl. de ontwikkeling van Kant: dogmatisme (invloed van Wolf) empiristisch scepticisme (invloed van Hume) kriticisme), dat hier niet door een afzonderlijk sonnet vertegenwoordigd is, maar waarop ‘alter ego’ een onmiskenbare toespeling maakt daar waar hij in II zijn antagonist aan diens jongelingsjaren herinnert. - Overigens vertoont de gedachtenwereld van dit vijfde sonnet meer overeenkomsten met een Nietzsche of een Stirner dan, uiteraard, met een theoreticus als Kant.

thans naar een voortbestaan na den dood. Voor de volledigheid van de terminologie zou men dit het *theologische* of *eschatologische* sonnet van de reeks kunnen noemen (IV).

- 'Ego' reageert door zich van zijn solipsisme listig terug te trekken op het *epicurisme* [1], aldus de onsterfelijkheid overbodig makend, en bijna parodiëerend, op het laagst denkbare niveau: dat der onbewuste zintuigelijkheid. Waar 'alter ego' hem de atomistische versplintering van het Ik voor oogen gehouden heeft ('Gij hecht u aan een handvol donker zand.'), daar wijst 'ego' op de lustvolle bezieldheid dezer atomen ('Uit dat versmade zand ontbloeien rozen.'), op het aardsche paradijs der zich steeds hernieuwende natuur, waarbij vergeleken de eeuwigheid van het hiernamaals (waarvan het bestaan echter niet meer ontkend wordt!) 'koud en hard is als ijs'. Maar in dit sonnet (VII) heeft 'ego' reeds in die mate den invloed van zijn antagonist ondergaan, dat ieder spoor van het cynisme van den aanvang verdwenen is. Het nieuwe standpunt, hier met een zekere kinderlijke naïeveteit verdedigd, moet nu in de laatste sonnetten nog uitgebouwd worden en verrijkt door de inzichten van 'alter ego'.

- Deze tast dat biologische paradijs der gestreelde zintuigen aan met de beproefde tactiek van het *absolute idealisme* om de wereld der verschijnselen tot *schijn* te degradeeren. Tegenover dien phaenomenologischen 'afglans' stelt hij de heerlijkheid van het transcendente 'wezen', waarnaast de 'mundus sensibilis' eigenlijk niet eens bestaat of hoogstens als 'spel' (VIII).

1) Terecht noemt J.C. Bloem in zijn *Inleiding* Greshoff een 'epicuristisch pessimist'. Ook in de geschiedenis der wijsbegeerte is trouwens het epicurisme vaak aan het pessimisme gekoppeld, zooals reeds bij de oude Grieksche hedonisten, wier leer aanleiding geweest moet zijn tot een zelfmoordepidemie. In de sonnetten VI en VII is de volgorde juist omgekeerd: hier is het de zinnelijke lust die van de doodsgedachte redt, niet het verlangen naar den dood, dat na de zinnelijke bevrediging overblijft. In het eene als in het andere geval is de psychologische samenhang wel duidelijk. Ook andere ongewilde analogieën met het Grieksche epicurisme zouden nog te noemen zijn, zoo b.v. de *atomistische* leer der epicuristen; verder hun verhouding tot de goden, die zij niet afschaften. maar naar de 'intermundiën' verbanden, waar zij in serene rust het menschelijk bedrijf gadesloegen, zonder ooit in te grijpen.

- Doch zoo gemakkelijk laat ‘ego’ zich niet uit zijn behagelijke tuin van Epicurus verdrijven! Zoomin als men den geest vermag te kennen zonder hulp van het menschelijk woord [1], zoomin kan de wereld der verschijnselen alleen maar een waanbeeld zijn, onbelangrijk en te verwaarloozen [2]. In dit *immanente idealisme* van IX is dan tevens het compromis aangeduid (‘de schijn is niet gescheiden van het wezen’, ‘twee werelden zijn in ons één geworden’), dat in X, als triomfantelijk slotaccoord, tot de *identiteit* der beide principes: vorm en stof, geest en natuur, het ‘verticale’, bovenzinnelijke bestaan en het ‘horizontale’, eeuwig stroomende leven, definitief bevestigd wordt. -

Vooral na een dergelijke paraphraseerende analyse van het diepzinnige *Janus Bifrons* is men alleszins gerechtigd eenigen twijfel te koesteren aan de authenticiteit van het zelfportret, dat Greshoff in een van zijn kwatrijnen geteekend heeft, en met de twee eerste regels waarvan ik, als ironisch epigram, deze studie besluiten wil:

Ik ben precies als Pietersen en Meier
Een doodgewone vaderlandsche vrijer.

S. VESTDIJK

1) Men lette op den subtielen parallel met III: dáar de ethische waarden, die ‘alleen maar’ woordklanken zijn, híer de geest, die zich in en door diezelfde woorden veredelt en kenbaar maakt.
2) Vgl. Goethe: ‘Am farbigen Abglanz haben wir das Leben.’ Ook op andere plaatsen bevat dit sonnet merkwaardige vingerwijzingen naar Goethe's pantheïstische levensphilisofie. Men herinnere zich verder Goethe's ‘spinozisme’, dat hier als het ware den natuurlijken overgang vormt naar de identiteitsleer van het laatste sonnet.

Bui in het Kanaal

De zon een fusaïool van licht
In amethysten wolkenbank,
De kim van zware buien dicht,
Verworgt een doffe donderklank.

Het rhythmisch rillend golfgewemel
Doorschulpt een zeevlak van ophiet,
De violette onweershemel
Bevlaagt blank-adrig het nephriet.

De eb zuigt weg langs Michaëlsbergen,
Ontsnapt de horens van de draak:
De levensmoeden mogen sterven,
Voor 't wassend water hen bewaak'.

Sepia vlerken van twee visschers
Bezeilen rotskust in de lij,
Moderne nautische arithmanciërs
Jagen een groote boot voorbij.

Pardoens en stagen zijn het speeltuig,
De sylphenschaar striemt tonen voort,
En dissoneerend, luid en ruig,
Huilt dreigend hun septiemaccoord.

P. VERHOOG

Bar in Havana

Spiegelwanden kaatsen flesschen,
Rum klutst over kruimels ijs,
Beenen slank in zijden kousen,
Vreemde vruchten, heete spijs.

Neuzig raspt een oude Yankee
Na zijn zevende ginfizz,
Witte bartenders in actie:
Elke greep behendig, wis.

Tintelende lichtreclames,
Presidente, Daiquiri.
Droog tòk-tòk op houten claves:
Dreinend schuurt de melodie.

Ritselt balslag der maracas,
Coïtocentrische muziek:
Canciones, tangos, rumbas,
Wentelklank van molenwiek

Schurkt er als met korte rukjes:
Zinbenevelend gekweel.
Volk op paddestoelen-krukjes
Sipperlipt een rum-cocktail.

Buiten rauw claxon-getoeter
In de nauwe, Spaansche straat.
Vreemde geur vol zwoelheid doet er
Telkens zinken het gepraat.

Bruine facies in de deuren,
Meisjes, negers, en een gids,
Vicieus verlokkend leuren,
Zweemend bieden zondentrits,

Wenken klanten in de bar:
Elders oesters, rijst 'con pollo',
Restaurant of lupanar,
Nieuw genot, en dans bij banjo.

Duister breidt de zee zich uit
Langs de gladde Malecon,
Rust hergevend ruisch-geluid,
Nacht om lichtgloed, abandon.

P. VERHOOG

De versmade Dichter

Een vrouw, wier bleeke lippen mij
verlokt hebben tot razernij;
ovaal gelaat, een smalle vlam
van licht dat uit de oogen kwam
en mij vernederde en sloeg,
tot ik om een ontfermen vroeg,
dat zij mij immer zou onthouden -

en ik heb langs den grond gekropen,
ik scheurde mijn geheimen open
en ik heb alles uitgezegd.
Zij heeft mij achteloos berecht -
daar zij mijn houding niet vertrouwde...!

De eenige die heilig branden
uitschreide aan haar koele handen,
de eenige die heeft beleden
een drift waarvan de eeuwigheden
doorhuiverd staan -
de eenige die slaaf en koning
kon wezen, dreef zij uit haar woning
met burgerlijk vermaan...!

M. MOK

Blocnote klein Formaat

Juli. - In de vlaamse afdeling van *Forum* stelt Walschap de dichterlike ‘roes’ nog eens aan de orde, en roemt dan *De Ruiters* van Bert Decorte als *een grandioos gedicht, waarin hij op slot van zaken zichzelf en ons maar wat wijs maakt* - maar: *Laat een intelligente naast dat gedicht echter zijn zakken omkeeren, wat heeft hij, wat weet hij, waarin is hij superieur?* - Antwoord: hij zou de superioriteit kunnen hebben zijn zakken niet met alkohol van Rimbaud te vullen om die voor eigen fabrikaat uit te geven; hij zou altans, ook als hij zich hieraan een ‘roes’ dronk, kunnen *weten* dat hij zich bedronk met de vervalsing van een gerenommeerd merk. Men zou uit de trots waarmee Walschap zijn vraag stelt haast opmaken dat hij nooit *Bateau Ivre* las, nooit diè roes beleefde, of, die roes beleefd hebbende, het van zo weinig belang achtte dat hem er niets van is bijgebleven.

Het gedicht van Bert Decorte is als namaak anders van een ontwapenende eerlikheid. Van de eerste strofe af levert hij zich over aan alles wat Rimbaud hem in deze éne prestatie voordeed; de symboliek, de wisselende kleuren, het metrum, de bizondere verdraaiingen daarvan, alles is zeer naievelik geïmiteerd; Decorte heeft alleen de bescheidenheid gehad zich als een ruiter te paard voor te doen waar Rimbaud de ambitie had zich met een dronken boot te vereenzelvigen. Eerste strofe van Rimbaud:

Lorsque je descendais des Fleuves impassibles,
Je ne me sentis plus guidé par les haleurs:
Des Peaux-Rouges criards les avaient pris pour cibles,
Les ayant cloués nus aux poteaux de couleurs.

Eerste strofe van Decorte:

Nog voor het roze vlees der blanke zonnetanden
werd blootgelachen door een rode negermond
reed ik nadat ik mij verlost had uit de handen
van 't inlands volk weer vrij en moedig in het rond.

Ook *het inlands volk* is, na de *Peaux-Rouges criards,* bescheiden. Als Rimbaud's dronken boot van het zeewater getuigt dat het

Me lava, dispersant gouvernail et grappin

zegt de ruiter van Decorte alleen maar:

Ik had mijn zadel en mijn stijgbeugels verloren,

maar als Rimbaud zich toonverschuivingen veroorlooft als:

Et les lointains vers les gouffres cataractant

volgt Decorte hem toch zonder aarzelen in verzen als:

Die openvallen tot een veelkleurige bloei.

Men mag het Bert Decorte niet kwalik nemen dat hij, als zovele anderen, voor de neiging is gezwicht een pastiche van Rimbaud te schrijven, en misschien komt hem zelfs lof toe voor de overtuiging en de lange adem waartoe hij in staat bleek, want het gedicht van Rimbaud telt 24, dat van Decorte 25 strofen. Men vraagt zich in dit verband alleen af wie Walschap voor zich heeft gezien toen hij hieraan de berooidheid toetste van *een intelligente?* Het probleem van de intelligentie is zo gevarieerd, zo weinig elementair en zo kwasi-onoplosbaar, dat de filosofie van Taine er twee lijvige delen aan moest wijden. Ik weet niet of het de intelligentie is van Spinoza, van Edison of van Deterding die hier beoogd werd; Sallustius vertelt wel van Jugurtha dat hij een krachtige intelligentie bezat omdat hij zo bedreven was in het vallen zetten voor roofdieren.

Uit behoefte aan mystifikatie liep Baudelaire eens door Parijs met hemelsblauw geverfd haar. Kàn het zijn dat ook hier invloed werkte van Poe? - van deze passage uit de *Marginalia* (over plagiaat): *To disguise his stolen horse, the uneducated thief cuts off the tail; but the educated thief prefers tying on a new tail at the end of the old one, and painting them both sky blue.*

Ik heb op Java een Brits-Indiër gekend uit Sind, die Goelam Mohammed heette. Mijn moeder zat in de voorgalerij, op Bandoeng, en zag hem voorbijgaan; zij kreeg lust om de toekomst te horen en liet hem binnenroepen. Hij zei dat hij geen bedrieger was en dus de toekomst niet zeggen kon, maar dat hij goedkope en dure edelstenen verkocht en ook gekleurd glas. Hij was groot en fors, met een werkelik beminnelik gezicht; wij raakten met hem bevriend en een paar maal in het jaar kwam hij plotseling opdagen en bleef enige dagen bij ons. Hij leerde mij schaken en had altijd verhalen, en hoewel hij niet okkult genoeg was om de toekomst te voorspellen, gaf hij mij een talisman en met mijn ouders sprak hij veel over geesten. Hij was overigens mohammedaan.

Twee van zijn verhalen zijn mij bijgebleven. Toen hij pas in de Soendalanden was, kwam hij eens voorbij het huis van een inlands hoofd en zag in de pendoppo (vergaderloods) een aantal mensen zitten, ernstig en zwijgend, waaronder vele eerbiedwaardige grijsaards. Hij was toen nog jong, en vol religieuze gevoelens sloop hij er heen om achter de anderen neer te zitten. Het inlands hoofd zat in een stoel tegenover de schare, even ernstig en zwijgend, en Mohammed begon te geloven dat hij een van zijn kinderen had verloren; hij kon niet anders veronderstellen of deze mensen waren bijeengekomen voor een gebed. Na enige tijd echter hoorde men ergens het kraaien van een haan. Al de eerbiedwaardige grijsaards zuchten daarop: - Ach, ach, ach! och, och, och! zoiets moois kenden we nog niet. - De zaak was dat het inlands hoofd een nieuwe boshaan (tjangèhgar) gekocht had, met de zeldzame kraai van *Poetri dioek* (de zittende prinses). Zo zuiver was deze kraai, dat alle kenners verrukt waren. Maar voor Mohammed was meerder gekraai nodig eer de betekenis van de bijeenkomst tot hem doordrong: - En toen dacht ik bij mijzelf: ‘Al deze eerbiedwaardige grijsaards zijn gek, en ik lijk ook op een gek,’ en toen ben ik zachtjes opgestaan en weer weggeslopen.

Volgens het andere verhaal zat hij eens in de trein, toen

hij door een Chinees werd aangesproken. De Chinees was scheel en gehavend, en wilde na enkele woorden weten hoe het mogelik was om aan God te geloven. Na vruchteloos op het landschap gewezen te hebben, vroeg Mohammed: - Maar mag ik mijn vriend dan vragen wie hem zelf gemaakt heeft? - De Chinees antwoordde: - Mijn vader en moeder. - Dat kan ik niet geloven, zei vriendelik Mohammed; want als de vader en moeder van mijn vriend mijn vriend gemaakt hadden, hadden zij hun zoon mooi gemaakt, bekoorlik als geen ander, maar niet zo verrot als ik hem voor mij zie. [1)]

Aug. - Terecht heeft M.t.B. voor de dokumentaire waarde het z.g. aktuele boek van Malraux, *Le Temps du Mépris*, achtergesteld bij *Die Moorsoldaten* van Langhoff. *Le Temps du Mépris* is het meest ‘artistieke’ boek dat Malraux tot dusver schreef; behalve voor de lezers die juist in het kunst-element de sterkste realiteit proeven, is het onloochenbaar dat de abjektie, zoniet de tragiek, van het koncentratiekamp, in een zakelik rapport veel meer tastbaar wordt. De bizonderheden van Langhoff (en anderen) zouden *Le Temps du Mépris* hebben doen springen tot schrik van alle lezers. En toch, de kunst ontkracht altijd in zekere mate de verschrikking, door die te sublimeren, heft die, in dubbele zin, op: men denke zich de moordtonelen in Goya's *Rampen van de Oorlog* naast foto's die dezelfde onderwerpen zouden hebben weergegeven. Een stapel bloedige lijken, geëtst door een meester, blijft cerebraal verschrikkelik voor de kunstgevoelige; naakte gevangenen, verminkt en tegen staketsels gebonden, met afgesneden hoofden en armen ernaast, een ander die met een grote sabel ontmand wordt - het blijven komposities; men heeft geen ogenblik neiging om de

1) Letterlik: *tapi tida begini boesoek*.

ogen dicht te doen of achteruit te deinzen, men is vóór alles door het meesterschap gegrepen.

Er is in *Le Temps du Mépris* bovendien een bewuste behoefte om het aktuele te ontvluchten; men zou dit boek moeten bespreken, ook nu, alsof er geen koncentratiekampen naast bestonden. In de voorrede vergelijkt Malraux zijn novelle zelf met het antieke drama, zoals Chateaubriand *Atala* daarmee vergeleek; tussen de kristelike romantiek van *Atala* en de revolutionaire romantiek van *Le Temps du Mépris,* beide georiënteerd naar de elementen van het antieke drama, is tenslotte meer verband dan tussen Malraux en Langhoff. De schoolmeesters van het marxisme die dit boek achterstellen bij Bredel, bij Schönstedt, bij Langhoff, bij al de *werkelik* aktuele schrijvers die, al of niet volgens het wachtwoord van het ‘socialisties realisme’, talent-arme boeken voortbrengen, hebben op hun manier gelijk. Er is een revolutionaire ‘literatuur’, door de aktualiteit nog gehandhaafd, hoewel nu reeds onleesbaar van banaliteit, van eentonigheid en konformisme, die over 10 jaar met al haar grove effekten alleen zal kunnen doen gapen. Als *Le Temps du Mépris,* nu of later, iemand prachtig of onleesbaar voorkomt, zal het zijn om betere redenen.

Mussolini ha sempre ragione. (Italiaans spreekwoord uit de 20e eeuw.)

Ik zou het als motto boven deze notities hebben willen zetten. Maar voor Holland gaat dat niet zó, voor Holland hoort er iets bij. *Noot voor de hollandse lezer:* Dit motto is ironies bedoeld. De auteur is volstrekt niet van gevoelen dat Mussolini altijd gelijk heeft (noch de bisschop van Utrecht, noch Colijn). De auteur heeft integendeel deze onzin tot motto verheven om te doen uitkomen hoè dwaas en belachelik zulke spreekwoorden zijn.

Wie zijn leven verliest zal zijn leven vinden is eenvoudig een recept voor vermindering van eisen en van trots. Zodra men de duisternis van de blinde aanvaardt, kan men verrukt zijn als er nog wat schemerlicht komt; zodra men zich te slecht acht om het geringste te vragen, kan men zich verbazen dat men altijd nog wel iets krijgt. Dit is misschien een diepe waarheid; een hoge is het allerminst.

Als men de mémoires van Sacha Guitry leest, kan men precies nagaan wat een Parijzenaar is met flair en sukses en die toch tot de onbenulligste wezens behoort aan wie ooit een leven werd verspild. Men weet dan ook waarom Molière een auteur was, die ook toneel speelde, terwijl men hier te doen heeft met een toneelspeler, die ook toneel schreef.

Als men *Portraits-Souvenir* van Cocteau leest, proeft men, bij een oneindig groter schrijftalent, nog precieser wat een leven is dat tussen décors werd afgeparadeerd. Er is in dit boek geen enkele verhouding of ontmoeting, poëzie of belichting, die niet 100 percent teater is; hier is de geboren akteur die bovendien letterkundig ‘sterk begaafd’ mag worden genoemd. Dat wil zeggen, als alles gezegd zal zijn: iets dat nooit heeft bestaan.

Door al dit werk heen de verzekering dan ook dat het geniale eigenlik het pueriele is. Hij is niet tevreden met het genie van de pueriliteit, hij zou willen dat genie en pueriliteit één waren.

Tenir l'affiche - zelden is een wezen zo kompleet in een leuze gegaan; erin opgegaan. De vergulde karossen van de firma Rostand werden even handig als tijdig in verlakte automobielen omgezet; en het brevet voor talent moet hier zo geredelik worden uitgereikt, dat het woord zich als vanzelf alleen nog maar pejoratief gebruiken laat. En het ‘grote leven’ dat het leven verijdelt, zoals voornoemd talent iedere ‘inhoud’ onmogelik maakt.

En toch: onder al deze parijse doorhebberijen, spitsvon-

digheden artistiekheden, dans- en koorddansvermogens, de slechtverstopte prullen van wat de werkelike etalage had kunnen zijn, de onuitputtelike cargo van karakterloosheid tot-de-dood-erop-volgt, de niet weg te parfumeren lucht van bedorven vlees ‘frotté d'ail’; want karakterloosheid is nooit zó negatief als het woord belooft, wordt altijd gekruid met zeer positieve oprispingen uit de gebieden van het laffe, het domme, het groteske.

G., die tegen Mussolini is, verlangt dat men in hem de wilde zal zien en in de negus van Abessynië de beschaafde. Trouwens zegt hij, de negus heeft Matteotti niet vermoord.

- Maar, zegt iemand, het schijnt dat de negus zijn schoonmoeder heeft vergiftigd, om rustiger te regeren.

G. is geen ogenblik ontwapend. Ook als dat waar zou zijn, dan nog was het een familie-affaire. Matteotti wàs de schoonmoeder niet van Mussolini.

Op de grote tentoonstelling in Brussel is een katolieke tent, bestaande uit een kerk en een bierknijp, - de kerk als bovenverdieping van de knijp; religie opbloeiend uit het andere; beeld van het gezellige katolicisme; en eigenlik sprekend het portret van de heer Van Duinkerken, - toutes proportions gardées.

De jonge en frisse heldenmoed van de Kuitenbrouwers en het andere afval van *De Gemeenschap* dat zich, met meer of minder fascistiese gevoelens, als *Nieuwe Gemeenschap* aanbiedt, heeft een hele tijd geteerd op één problematiese oorvijg die Den Doolaard de heer Van Duinkerken heeft - of niet heeft - toegediend. Zó'n trilling heeft een ‘werkelike’ klap, ook waar hij problematies bleef, in het eigen kamp veroorzaakt, dat er nog af en toe

een kroniek over geschreven moest worden toen de sterke man zelf zich allang teruggetrokken had uit deze engelenbak. De jonge heldenmoed werd *brallando* verder uitgeleefd, tussen bepaalde begrippen over ‘fatsoen’ en onthullende dialogen over politieke stromingen, in de trant van: *‘Jouw heele communisme brengt geen cent meer op’*.

Gelukkig dat in Maart de oudste Kuitenbrouwer gezegd Kuyle op het idee kwam om zijn utrechts-roomse persoonlikheid naar Italië over te brengen; utrechts-roomse hekelarijen schreef hij weldra over allerlei moderne ongerechtigheden in het zondige buitenland. In de bioskoop in Napels, waar de mensen hun kinderen zo laat nog wakker houden, overal elders krijgt hij het te kwaad. Maar in Syracuse, op 11 Maart, gebeurde eindelik het enorme feit dat de frisse dapperheid van het zoodje, na die éne oorvijg van Den Doolaard, weer bewijzen zou: gezegde Kuyle, die zich niet meer houden kon toen hij een ‘slavinnetje’ een baby zag dragen voor een ‘vermaledijde oude taart’ - want het dienstbodenprobleem zit hem ongelooflik hoog - is toen tegen die oude burgermadam opgebotst - ja, helemaal alleen in Syracuse! - en beschrijft dat nog hijgend van trots. *Ik ben eenmaal, duidelijk en met hartstocht, tegen zoo'n tulband opgeloopen, en heb afgewacht of ze het hart zou hebben ook maar de minste aanmerking te maken*. Want wat had hij haar allemaal al niet aangedaan, deze roomse patjepeër, als het oude mens iets gezegd had, al was hij dan - rooms en utrechts en met *zijn* habitus - helemaal alleen in Syracuse! Maar de ‘tulband’ schijnt niets te hebben gezegd: ‘è un porco’ zal ze hebben gedacht. Het werd een verhaaltje volgens de traditie: er komen meer drekvliegen op taarten en tulbanden af, en altijd is het alleen de vlieg die bromt. - Laat men zich bij dit alles toch niet vergissen, want de jonge en frisse moed van het Kuitenbrouwersoort is door dit staaltje tòch beter bewezen dan men hopen kon. Men kan verzekerd zijn dat dit tuig zich *even* moedig betonen zou als het nog eens tegenover iemand kwam te staan zoals in de *Moorsoldaten* van Langhoff zo uitstekend beschreven wordt, zes tegen

één, en de zes met knuppels in de hand. Het is uit heldenmoed van dit allooi, uit minderwaardigheidskomplexen van dit formaat, dat men, met wat riempjes en beenkappen, overtuigde S.A.-mannen maakt. En als het zo ver is, maken radio en pers er een nationaal epos van.

Vóór het zover is: het zielige gebral dat de *Nieuwe Gemeenschap* nu oplevert, - een stinkend periodiekje dat erin geslaagd is zijn grootste vijand, de heer Van Duinkerken, naar voren te brengen als een denker en een aristokraat.

S., die voor een verleider mag doorgaan, heeft de gewoonte om over de vrouwen met wie hij een ‘avontuur’ had met naam en toenaam te spreken. J., niet minder verleider, maar uit een andere school, maakt hem er een verwijt van. S., ietwat verbouwereerd, zegt: - O ja, als je het zó ziet, ja... - Hij wil dat J. begrijpen zal hoe weinig hij zichzelf au sérieux neemt in de rol die hij vervult, hoezeer hij juist voelt dat de vrouwen zich van hem bedienen in wat zij zelf willen; het is tenslotte uit bescheidenheid dat hij zich gedraagt op een manier die de andere school ploertig voorkomt.

Wat hij niet weet uit te drukken is dit: dat hij alleen konsekwent is tegenover wat zijn vrouwelike partners zelf in het leven roepen. Immers, zij zijn erop gesteld om volkomen de gelijken te zijn van de man. En een man die zich geblameerd acht door een ‘avontuur’ *is* geen man, meent S. meer of minder terecht.

11 Okt. - Bij het begin van de italiaans-abessijnse oorlog hebben een aantal franse intellektuelen, waarbij natuurlik alle mensen van rechts, van Maurras tot Claude Farrère, maar waaronder ook een Drieu la Rochelle voorkomt, een manifest uitgevaardigd om Italië bij te staan in dit ‘historiese uur’, omdat Italië in dit konflikt de blanke man ver-

tegenwoordigt tegenover de zwarte. Men moet wel ieder eergevoel zijn kwijtgeraakt, iedere lafheid met moed zijn gaan verwarren in ideologiese verdwazing, en daarbij met een flinke portie aangeboren oneerlikheid zijn behebt, om dergelijke argumenten voor overtuigend aan te zien; en om de kultuur, het blanke ras en soortgelijke slogans te baseren op een schaamteloze overmacht die dank zij nog schaamtelozer oorlogsmiddelen erin slaagt lieden te verslaan, oneindig moediger maar oneindig slechter uitgerust, en door vrouwen en kinderen gehinderd bovendien. Ik dacht dat het een voorrecht was van beroepspolitici om alle ideologie te bevuilen; de ondertekenaars van het manifest bewijzen dat het niet zó eenvoudig is...

De bijna komiese hypokrisie van een koloniserend land als Engeland, dat hier plotseling als zedenmeester optreedt, maakt de Italianen geen haar sympatieker, en onderstreept alleen andere fraaie eigenschappen van het blanke ras. Te kiezen tussen de blanke Italianen, de blanke Engelsen, en de andere blanke marionetten van hun belangen, is een kwestie van politiek, van eigenbelang ook, voor zover men een nieuwe europese oorlog tot elke prijs vermijden wil. De Abessijnen kunnen, ook als zij de laatste blanke in hun land uitmoordden, alle aanspraak laten gelden op moreel recht. De totaal verkochte pers in Frankrijk, betaalde specialisten op ieder gebied, die hun ‘ondervinding’ in het spel brengen om tegen de zwarten te getuigen, het hele bedrijf van de kultuur is zo laag en volmaakt in de verachtelikheid, dat men iemand die deze zijde kiest zonder aanzien des persoons kan houden voor een rund of een schoelje. Ik geloof niet aan een middenweg. Men mag van een volwassene vergen dat hij de systematiese leugens heeft uitgeziekt, waarmee men hem in zijn schooltijd heeft ingeënt.

Men is het, als blanke, aan zijn kultuur juist verplicht enige grove effekten in alle eenvoud te doorzien. *Les hommes d'Etat sont les goujats de l'humanité,* heeft de ‘clerc’ Benda ons onlangs herinnerd, en het *Napoléon, bandit qu'un pleutre loue!* van Tailhade blijft als simplistiese for-

mule zeer geslaagd. Het is voor de 20e-eeuwer onnodig om met Mussolini te geloven dat hij Cesar, en dat Abessynië Gallië zou zijn. Het gaat hier om konkurrentie onder de mode-artikelen van deze tijd: de diktatoren; om iemand die het zijn reputatie verplicht is van de administratie (malgré tout!) in het heroïsme over te gaan, sinds de heroiese stembanden van de buurman-Führer in zoveel korter tijd zoveel meer schenen te kunnen bereiken.

Een vergelijking van Abessynië met Gallië moge de gekultiveerde blanke ertoe brengen uit te zien naar de figuren die autentiek Ambiorix en Vercingetorix kunnen evenaren - tegen een superieure bewapening, waarbij het overwicht van de romeinse legioenen bijna kinderachtig wordt. Het heroïsme van de zoons en schoonzoon van de Duce, speciaal uitgezonden om te schitteren in een luchteskader met een zo leugenachtige naam als *la Disperata* onderstreept hiernaast het element KUL; zoals de Duce zelf zijn Cesar-toneel belachelik zal maken wanneer hij werkelik naar Adowa vertrekt om daar het monument met de 2 data heilig te verklaren. Maar iedere keer dat men deze man in het filmjournaal op een balkon te zien en te horen krijgt, valt weer op hoè kermisachtig zijn krachteffekten zijn, en tot welke graat van botheid hij zich richten moet om zich gespiegeld te zien zoals hij het begeert.

Een hongaars revolutionair, nu werkeloos te Parijs en goed in de zestig, vroeger strijdgenoot van Bela Koen, wil niet horen van kritiek op het kommunisme van Stalin en verweert zich aldus:

- Ik heb met onpartijdige blikken niet te maken, ik ben niet onpartijdig, ik ben altijd partijdig geweest en ik wil partijdig zijn. Je moet zonodig je ogen en oren en neus dichtstoppen, en niets vóór je zien dan de Idee!

Hij zei er soms bij: - In mijn jeugd ben ik katoliek geweest. - Hij had een goede training achter zich.

E. DU PERRON

Exit

Gij hebt uw rol nu welhaast doodgespeeld.
De zaal loopt leeg en geeft u blaam noch lof.
Het stuk was goed, maar 't heeft de lui verveeld,
Daar slap uw spel was en uw spreken dof.

Zie achter de coulissen 't nieuw geval,
Dat eiglijk oud is, maar nieuw gemonteerd,
Met veel techniek en licht- en kleurenval
Op 't draaitoneel, dat eindloos wijkt en keert.

Erken nu met uw laatst gezond verstand,
Dat 't hele stuk was boven uw begrip...
In 't schouwburgstraatje, aan den achterkant,
Wacht u de wagen met het zwarte krip.

J.B. BESANçON

Geestelijke

Zijn leven is gebed en mis geworden.
In 't duister van de kerk schrikt hij nog zelden
terug tot achter deze vrome orde.
't Verleden rinkelt soms in altaarschellen.

God is verneveld tot een log geheel
van plichten en 't verzaken van die plichten;
tot overvloed van heiligen-gezichten:
nog steeds te weinig en al lang te veel.

Er is een honger die zichzelf niet kent.
Een moeheid die tevredenheid voorwendt.

Soms denkt hij aan het leven na dit leven
als aan een ziekte die nooit zal genezen.

Hij heeft zijn handen naar het crucifix geheven.
Maar Jezus aan het kruis kan niet zo eenzaam wezen.

ADRIAAN MORRIËN

Caprice

zoo als de zomer is vergaan,
zoo met de klokken die maar slaan
zoo met de lijkstoet die maar trekt,
zoo met een pijn, die feller rekt -
zoo, zóó het leven, zoo de dood,
zoo, zóó de wijn, die heftig rood
maar vlamt en laait, de wijn die vonkt,
zoo met het leven dat verzonk,
zoo....

draai meid, draai aan de gramofoon,
draai draai en stel uw lijf ten toon -

MAN ARNET

Else Böhler, Duitsch Dienstmeisje

(Slot)

Mijn eerste gang in Berlijn was naar het stadhuis, waar ik zoo mogelijk nog ontmoedigender ontvangen werd dan in Keulen. Ik moest mij eerst legitimeeren, een paar mark neertellen, en kreeg toen te hooren, dat ik heel Groot-Berlijn ‘durchsieben’ kon zonder een Else Böhler aan te treffen. De heeren (ik probeerde het op drie verschillende tijden) schenen zelfs iets belachelijks en onbestaanbaars te vinden in die naamcombinatie. Toen ik in mijn woede tegen den laatste zei: ‘Grüssen Sie Herrn Steinmann von mir,’ begreep hij me niet, of deed alsof. Ik huurde een kamertje in de buurt van de ** strasse, die Frau Koch mij genoemd had, en ving een detectivebestaan aan, dat mij twee paar schoenzolen heeft gekost, mijn zielsrust, en tenslotte mijn kop.

Op de heenreis had ik ruimschoots gelegenheid gehad na te denken over de situatie. Er waren twee problemen: hoe ik Else zou kunnen vinden, en waaròm ik haar wilde vinden; het eerste liet ik voorloopig aan de toekomst over. Groote minnaars, die vrouwen achterna gereisd zijn in postkoetsen, treinen of vliegmachines, zullen op de tweede vraag maar één antwoord weten, maar voor mij was dat zoo eenvoudig niet. Reeds het zonderlinge mengsel van afkeer en genegenheid, dat Else Böhler mij vroeger steeds ingeboezemd had, wees er op, dat ook nu geen sprake kon zijn van simpele liefde of verliefdheid als motief voor mijn vrij hopelooze bemoeiingen. Zij had mij bedrogen. Als ik alles geweten had over haar moeder en vroegere werkkring, zou ik misschien niet eens naar Duitschland gegaan zijn. Steeds had ze haar eigenlijke gedachten achtergehouden, nooit open kaart gespeeld, en dat al van het begin af. Maar dan zette de tegenstem in: ‘Goed, goed, maar ze hield toch van je, anders had ze die brief niet geschreven; misschien heeft ze gewacht met naar Berlijn te gaan totdat je antwoord komen zou, en dat kwam niet, omdat het on-

derschept werd.’ Een eigenaardig schuldgevoel bekroop me dan, de zucht om mij te rechtvaardigen in haar oogen, maar ook het verlangen om haar bij te staan in een strijd, waarin mijn gewaand stilzwijgen haar het beste wapen uit handen had geslagen: haar hoop op een hereeniging met mij, haar belofte om mij trouw te blijven en niet ten onder te gaan. Tenslotte ging alles draaien om dat éene punt: wàs zij ten onder gegaan? Er pleitte evenveel voor als tegen. Zou Steinmann, die zooveel macht bezat, de tegenstand van een eenvoudig meisje niet kunnen breken, een tegenstand, steunend slechts op onbevreesdheid en eergevoel, op wat vage voorstellingen van in een wit kleedje voor het Altar Gottes te mogen staan? Wie zou haar trouwens dat witte kleed beletten, als ze met haar weeke lippen die kale kop gezoend had? Ik stelde me een liefdesnacht voor tusschen die twee, in ruil voor een prima zangopleiding, met de pruik in bed er naast, als een slapende witte poedel. Dat ze naar Berlijn was vertrokken (maar wie bewees me zelfs dàt?) kon er op wijzen, dat Steinmann al genoeg van haar had (en dan was een doodgewoon bordeel bij háar beschavingspeil altijd een nog iets waarschijnlijker bestemming!), maar ook, dat hij haar nog veroveren moest en de voorkeur gaf aan een reeks voorgangers, voor het geval dat haar erkentelijkheid niet groot genoeg zou zijn voor het trekken van zijn wissel. Artistenwereld, S.A., het ergste rapaille, zij stonden gereed om Rudolf Steinmann de poort te openen! Was dit al geschied, of moest het nog gebeuren? Alles trachtte ik tegen elkaar af te wegen wat ik van Else Böhler wist, maar de onberekenbare factoren waren te talrijk, en het was dwaasheid om, met dit enorme Berlijn in zicht, tusschen de vriendin met de auto's en de opium en het onwrikbaar vertrouwen van de dames Erkelens uit de Andromedastraat of het aarzelender van Frau Koch een vergelijk te treffen, dat de bittere werkelijkheid met éen pennestreek te niet zou kunnen doen.

Welbeschouwd was het dus meer nieuwsgierigheid die mij aandreef, en een verlangen om dat afmattend wankel spel van gevolgtrekkingen en tegenargumenten te doen

eindigen, dan een verliefdheid, die bovendien, wat bij het bijzondere karakter dier onzekerheid maar al te natuurlijk was, grootendeels vervangen werd door zinnelijke geprikkeldheid. Tijdens mijn reis, en later in Berlijn, heb ik meer vrouwen gezien dan een jaar lang in Holland, en dat bij een onthouding van méer dan een jaar! Vooral de degelijke Gretchens met vlechten, in hun koper beknoopte werkkleeren, hitsten mijn fantasieën op, die zich echter niet uit de koers lieten slaan en het beeld van Else Böhler op het kloppend obscene rhythme der treinwielen, die machinale koppelaars, mede betrokken in een innerlijke heksensabbath, waarin alles door elkaar geschud werd wat het laatste jaar mijn leven had gevuld, waarin jaloezie zich vermomde als masochistische aanvaarding van de reeks voorgangers die ik Steinmann had toegedacht, een liefdesnacht met Else duizend maal werd opgeroepen en weer verworpen als onbestaanbaar, het groote vraagteeken van haar ‘reinheid’, vroeger verhuld in apathie, als onbelangrijk opzijgeschoven, de schrijnende actualiteit verkreeg van alles wat gebeurt zonder dat men het zich ook maar bij benadering voorstellen kan, laat staan verhinderen. Een geheele volksstam van vrouwen wekte mijn begeerte op, een geheele volksstam van mannen mijn woedende ijverzucht, in het brandpunt van die twee stralenbundels stond Else Böhler, kolossaal vergroot, trotsche Germania met zware oogleden op te korte beenen, Duitsch dienstmeisje, hoer, non, beroemde zangeres, filmster, ramenlapster?...

Ondanks mijn verwarring ging ik systematisch te werk. Ik zocht alle straten af in de buurt van de opgegevene, belde aan bij alle pensions, stelde me niet tevreden met het antwoord ‘unbekannt’ of ‘keene Else Böhler’, maar bleef voor elk van die kazernewoningen of monsterachtige flats urenlang schilderen, omdat ook hier Steinmann's bevel kon hebben gewerkt. Er waren drie katholieke kerken: voor en na iedere mis stond ik aan de ingang. Natuurlijk was het ondoenlijk geheel Berlijn op deze wijze af te werken; niettemin kregen, een week lang, alle andere katholieke kerken een beurt, - ieder één mis, ervoor of erna,

- terwijl ik bovendien in het adresboek alle zangleeraren en -leeraressen en zanginstituten van Berlijn opzocht en dan met mijn hoed in de hand ging vertellen, dat Fräulein Böhler die week door ziekte verhinderd was op les te komen. Steeds bleven de gezichten effen, steeds werden de schouders opgehaald. Else Böhler: unbekannt! Daar Else een andere naam had kunnen opgeven, probeerde ik het nòg eens, nu met informaties naar een meisje uit Keulen van dat en dat uiterlijk. Unbekannt! En dan begon ik maar weer straten af te loopen, schichtig pleinen over te steken, 's avonds in de buurt rond te hangen van concertzalen, café's, bioscopen, cabarets, vertrouwend op het toeval of op een speurinstinct, dat zich hoe langer hoe minder van redelijk overleg bediende, of ineens weer van dwaze schema's, formules en bijgeloovige straatnaamverbindingen, grillige en toch beteekenisvolle verbindingslijnen tusschen Berlijn's hoofdstraten, uitkomend bij modemagazijnen, parades snijdend, aangekondigde feesten omzwermend, de talrijke gedaanten waaronder de Weihnachten zich openbaarde, de Winterhilfe, liefdadigheidsbals, bulletins, Litfaszsäulen, Tiergarten, Siegesallee, mijn god... Hitler zou zich op een ochtend laten zien: ik keek niet naar Hitler, maar zocht onder het publiek, koppig, verdoofd, half droomend, en mager van uitputting.

Met mijn geld leefde ik pijnlijk zuinig; het meeste ging weg aan trams. Ik woonde op een klein kamertje in een huis van vier verdiepingen, dat van onderen tot boven verhuurd was, voornamelijk aan studenten, die meerendeels tot de S.A. behoorden; ik zag tenminste bruine uniformen genoeg, partijliederen weerklonken op de kamers en op de trappen zware laarzen. De pensionhoudster, die een tamelijk onverstaanbaar dialect sprak, scheen nog niet geheel vrij te zijn van communistische smetten; zij klaagde vaak haar nood over de bekeeringspogingen, door haar jonge huurders in het werk gesteld. ‘Das ist aber scheene: hat der dicke Rothmann j'sagt der Hitler sei keen Mensch aber een Jott, oder een Halbjott, was weess ick. Aber ick, ick jeh immer uffs Janze, und ick hab j'sagt, ick dachte

mir immer schon er sei keen richtger Mann! Und dann hat die Bande mir uff die Dielen gespuckt!' Het was een klein vrouwtje met een scheeve wipneus, angstig ondanks haar vrijpostigheid en erg ijverig; in weerwil van de twijfelachtige uitslag hunner inwendige zending droegen de nationaal-socialistische huurders haar geen kwaad hart toe. De dikke Rothmann leek mij verreweg de sympathiekste van de troep, met zijn bolle roode wangen, bijziende oogen en eigenwijs Schubertkinnetje, het type van een vagen idealist die geen vlieg kwaad zal doen. Toen ik hem voor het eerst op de trap tegen het lijf liep, had hij zich aan me voorgesteld; men wist dus, dat ik een vreemdeling was. Op een avond vroeg de hospita of de dikke Rothmann mij mocht spreken; op mijn bevestigend antwoord werd hij meteen binnengelaten. Ondanks zijn nieuwe bruine uniform, zijn dolk en revolver, scheen hij aan groote verlegenheid ten prooi; het duurde zeker vijf minuten voor ik uit zijn gestamel over 'Verantwortlichkeit', 'Eid geleistet', 'Pflicht', opmaken kon, dat hij en zijn vrienden mij van communistische spionnage of erger verdachten en genoodzaakt waren er werk van te maken, indien ik hun geen volledige opheldering verschafte omtrent mijn zonderlinge tochten dwars door Berlijn. Onzeker of ik met een list van Steinmann te doen had, of met indiscreties van de hospita, dan wel met de jeugdige ijver van deze jongelieden alleen, bleef ik eenige oogenblikken besluiteloos voor mij uit staren, maar tenslotte leek openhartigheid mij de beste tactiek. Ik zei hem, dat ik Berlijn afzocht naar een meisje, met wie ik me in Holland verloofd had; om hem en zijn vrienden gunstig te stemmen - het kwam ineens in me op, dat zij mij wellicht behulpzaam zouden kunnen zijn, al wist ik nog niet hóe, - dikte ik een en ander een beetje aan in nationaal-socialistische zin: 'blondes, gesundes Mädchen, einfach, vom Land - Verführungen der Grossstad - reicher Jude mir im Wege,' en meer van die kracht. Het kan ook wel zijn, dat ik eenvoudig behoefte had aan wat simpel menschelijk contact. De dikke Rothmann bracht mij dadelijk in verwarring door te vragen

waarom ik me dan niet met de politie in verbinding had gesteld; gelukkig drong hij niet verder aan, toen ik hem zei, dat het meisje dan misschien ‘restlos kompromittiert’ zou worden (het is me nog steeds duister, waarom ik inderdaad niet naar de politie ben gegaan, of anders, indien ik daar mijn hoofd weer tegen de Steinmannmuur vreesde te stooten, naar het Nederlandsche gezantschap, al was het alleen maar om raad in te winnen). Als bewijsstuk toonde ik hem Else's portret, dat ik, met haar brieven, uit Holland meegenomen had. ‘Wunderhübsch,’ zei hij met iets van ontroering in zijn stem; hij schudde me de hand en nam me op staande voet mee naar zijn vrienden, die in zijn kamer in uniform bij elkaar zaten, in de trant van een veemgericht, strak en nerveus. Ik schatte die jongens niet ouder dan 23, er waren drie medische studenten onder, een enkele jurist, Rothmann zelf was germanist. Hakkengeklak begeleidde de kennismaking, waarna Rothmann in welgekozen bewoordingen het doel van mijn Berlijnsche missie in het licht stelde. Een zekere opluchting scheen zich meester te maken van de gemoederen dezer couleurstudenten, waarvan één, Karwinsky genaamd, een lange, donkere kerel, wiens Dantesk profiel boven een losse, cynische lip torende, in de revolutiedagen toch twee communisten ‘abgeschossen’ had. Een sterk ontwikkeld gevoel voor gastvrijheid bracht van hun scrupules een gedeeltelijke verklaring. Menschen met wie zij onder één dak woonden maakten aanspraak op hun volledig vertrouwe zoolang het tegendeel niet onomstootelijk bewezen was, maar dan ook geen genade! Hierin moest zooveel als hun oud-Germaansche Hunding-mentaliteit tot uiting komen. Tijdens het gesprek, dat nu aangeknoopt werd, vroeg ik me af, of deze meerendeels onbeduidende blonde jongens, die hier hun lichtelijk gebogen studieruggen tot de torsen van nordische Recken uitrekten, ook een individueele rol van beteekenis gespeeld zouden hebben in de vrijheidsoorlogen tegen Napoleon: die andere periode eener mystieke opbloei van een door bloedsbanden bevestigd patriottisme. Behalve in exerceeren, collecteeren en spreekkoren

houden voor Joodsche warenhuizen scheen hun opofferingsgezindheid zich uit te putten in een bodemloos gezwets. Na mij een glas bier voorgezet te hebben informeerde men naar de politieke toestanden in Holland. Toen ik voor alle zekerheid nog eens mijn politieke neutraliteit aanstipte en mij als ‘unpolitisch’ voorstelde, net als Thomas Mann (sindsdien noemden ze mij met insinueerende opdringerigheid ‘der Unpolitische’), werd ik door drie stemmen tegelijk brallend gekapitteld: ‘Aber, Herr Doctor, unpolitisch...’ - en er volgde een uiteenzetting over Alfred Rosenberg's krankzinnige speculaties, - doorspekt met Spengler en Nietzsche, Chamberlain en Gottfried Feder, - die het iederen Germaan tot een plicht maakten de stralende nordische Rasse te begroeten als het licht der wereld. Vooral de dikke Rothmann, tegelijk geborneerd en verward, trad hierbij op de voorgrond als kenner ex professo van het Germaansche recht en fantastisch Wotansdienaar. Het Fransche ras - die Welschen - personifiëerde de figuur van Loki, den verrader, de Joden waren de Midgaardslang en kruisigden het licht; Christus was geen Jood, maar afstammeling van Grieksche emigranten en blond, David ook, en vooral Jonas, wiens naam etymologisch samenhing met Wotan. Een van de medici stelde eugenetische maatregelen voor om in twee eeuwen alle Ariërs blond te maken; men beweerde zelfs, dat Hitler niet trouwde, omdat hij donker was (over Roehm werd in dit verband gezwegen.) Mijn tegenwerpingen, o.a. dat het noorsche ras zijn stralende krachten reeds verbruikt had ten dage van de Noormannen en nu definitief Engeland en Amerika bevolkte, werden overstelpt met naïeve citaten, knetterende machtspreuken en bier. Opnieuw wenschte men bijzonderheden over de groei der fascistische beweging in Holland. Naar het scheen was in het groote plan van Rosenberg een belangrijke plaats ingeruimd aan dit stamverwante plekje, dat na enkele patriottische schijnmanoeuvres zonder moeite bij het groote Germaansche moederrijk ingelijfd kon worden. Men juichte het daarom toe, dat nu reeds jonge Hollandsche intellectueelen met

eigen oogen kwamen zien wat hier uitgericht was; het versterkte de banden, en dat was noodig ook, want na de Rijksdagbrand was de stemming onder het publiek tegen Hollanders nog altijd slecht.

Ik begon nu wat beter de beweegredenen te doorzien van de heeren. In hun jeugdig enthousiasme waren ze mij, sinds vaststond, dat ik geen politiek tegenstander kon zijn, als mogelijk proseliet gaan beschouwen. Met warmte opgenomen in hun kring, verzette ik mij maar weinig tegen deze bekeeringsijver: ieder contact met de S.A. vergrootte immers de mogelijkheid, dat ik Steinmann nog eens tegen het lijf zou loopen of waardevolle inlichtingen over hem zou inwinnen, en waarom dan niet over Else? Na een paar dagen was er zelfs een soort vriendschap gesloten, onder veel officieel vertoon, hooghartigheden, onhandigheden, bier, hakkengeklak, en op de derde dag kreeg ik de uitnoodiging om mee te gaan luisteren naar Alfred Rosenberg! Daar stond de dikke Rothmann al weer in uniform op de drempel van mijn kamer, het hakenkruis brutaal vóor op zijn arm, zooals men dat op alle foto's ziet van nazi-leiders, die er twee-dimensionaal door worden, als reclameplaten. Hij sprak opgewonden:

'Sie müssen mit, Herr Doctor! Das kommt niemals wieder! Der Rosenberg spricht wie der Führer und ist ihm, wenn möglich, an Gedankentiefe und Folgerichtigkeit sogar noch überlegen! Es gibt in seinen Reden eine ungeheure mystische Begeisterung, er ist Balte, wie Sie wissen, wenn auch ein reiner Germane; *nur* - Sie müssen in Uniform kommen!'

'In Uniform!?'

'Ja, als S.A.-Mann. Sonst geht's nicht. O, das haben wir schon öfters gemacht, wir sagen: aus Halle, oder Essen, darauf wird nicht geachtet. Man kann ja sehen, dass Sie kein Jude sind, das ist die Hauptsache. Der lange Karwinsky wird Ihnen eine Uniform geben, der sitzt Ihnen wie gegossen... Nur den Revolver müssen Sie sich kaufen, oder borgen. Sie machen genau dasselbe wie wir: Deutscher Gruss, Sieg Heil, und beim Salamander wer-

den Sie schliesslich auch nicht durchfallen, sonst spielen Sie nur den Betrunkenen. Rosenbergs Ansprache wird nämlich beschlossen von einem grossartigen Bierabend mit verschiedene anderen Festlichkeiten. Jedenfalls ist es für Sie als Ausländer mächtig anregend so etwas mitzumachen, auch wenn Sie sich noch nicht Nationalsozialist nennen dürfen. Aber das wird kommen. Schliesslich werden Sie für die Bekundungen unserer Erhebung, die auch die Ihrige sein wird, nicht unempfindlich bleiben können!'

Het slot klonk duidelijk ingestudeerd. Met een hoffelijke glimlach was Rothmann voor me blijven staan, en wachtte op mijn antwoord. Zou ik weigeren? Tenslotte verloor ik er niets mee, wanneer ik de uitnoodiging aannam en er was een kleine kans iets meer te weten te komen over Steinmann. Voornamelijk om geen achterdocht op te wekken had ik nog niet naar hem geïnformeerd bij Rothmann en zijn vrienden.

'Wenn ich Ihnen und Ihren Freunden keine Schwierigkeiten bereite...'

'O, keineswegs! Hier haben Sie die Adresse für den Revolver. Der Mann kennt uns. Wenn Sie sagen, dass Sie S.A.-Mann sind und dass man Ihren Revolver gestohlen hat...'

Met de revolver op mijn heup, - een oogenblik was ik bang geweest door de mand te zullen vallen, toen de wapenhandelaar beter bleek te weten dan ik, dat hij 'vorschriftsmässig' geladen moest zijn, - wandelde ik naast den langen Karwinsky, in diens reserve-uniform gestoken, naar de feestzaal, die zich op een kwartier afstand bevond van de straat waar wij woonden. Er lag vrij veel sneeuw. Een ijskoude wind sneed door onze opgezette mantelkragen heen. Aan het eind van iedere straat, die wij in oostelijke richting afmarcheerden, schenen de bevroren steppen te liggen waar hij vandaan kwam. Wij kruisten een troep grauwe gestalten met houweelen, van de arbeidsdienst: stampende doodgravers. Mijn identiteit zat wat scheef: ik

was nu geworden Friedrich Wendel, S.A.-man uit Halle, maar Karwinsky, de student met het van onderen opgeloste Danteprofiel, gewoonlijk de zwijgzaamste van allen, legde mij uit, dat niemand daar naar vragen zou; de feestavond zou ‘ganz zwanglos’ verloopen, ik moest zijn voorbeeld maar volgen en zoo weinig mogelijk spreken. Af en toe reden ons groote auto's achterop, die S.A.-officieren vervoerden, naar mijn begeleiders mij uitlegden. Graag had ik door willen loopen in hun richting, de heele nacht door, gegrepen door de opwinding van gewapend avontuur - of door de gewoonte van anderhalve maand lang - of door angst voor de schelverlichte ingang met het op de wind zwellende en bobbelende hakenkruis er boven, dat in beweging scheen te geraken als een rad van avontuur, - maar Rothmann en een van de blonde medici pakten mij beet, alsof ik wel eens deserteeren kon, en voerden mij langs een rumoerige opstopping van bontkragen, petten met salueerende handen er naast, opgestoken armen, zware, sneeuw afstampende laarzen of waarvan er één zelfbewust vooruit stond, naar een van de twee deuren, die de vestibule van het vereenigingsgebouw met de zaal verbonden. Wat ik verwacht had gebeurde niet: niemand lette op me.

‘Schade, deine Haare sind zu lang,’ fluisterde Rothmann, die me nu tutoyeerde en geen oogenblik mijn arm losliet, toen we onze petten en mantels aan kapstokken opgehangen hadden en de zaal betraden; om geld uit te sparen had ik in Duitschland mijn haar nog niet laten knippen; even dacht ik aan Else, voor het eerst op deze avond, - ‘das sieht nicht gut aus. Hast du keine Schere, Bäumler, hier, für hinter den Ohren...?’

‘Bist verrückt,’ was het antwoord van den jongsten medischen student, ‘dann sagt er nur, dass er eine Haarkrankheit hat...’ Hij werd onderbroken door gebrul. Een levende wal van bruin schoof ons tegemoet. De zaal leek me geweldig: honderden tafeltjes, in het midden aan elkaar geschoven, heelemaal achteraan een tooneel met op het voordoek drie hakenkruisen als een cliché van gemartelde

spinnen, vlaggen, vaandels, portretten van Hitler, Goering, Roehm, plakkaten en hertengeweien; tabakswalm; een galerij om de heele zaal heen (wij stonden onder het uitgebouwde logegedeelte), waarboven telkens Pruisisch harde koppen opdoken met sterren.

'Heil Hitler!'

'Sieg Heil!'

Jonge, opgetogen nazi's zoemden het Horst Wessellied. Er werden korte buigingen gemaakt, handen geschud; voortdurend kaatste 'Friedrich Wendèl, aus Hallè' door de lucht en dan stak ik maar weer een arm op, of een been vooruit, en schreeuwde mee. Achter rijen studenten die mij omringden, herkenbaar aan hun Schmisse, onderdeelen van hakenkruisen over wang of voorhoofd, doemden andere gezichten op van bruingekleede Germanen: veel blond, veel stoerheid en geur van berkenschors, ja, maar ook Berlijnsche misdadigerstronies, smalle apachen uit Marseille, mongoolsche onderkruipsels uit het Finsche merengebied, kroesharige bengels zooals men ze in Port Said aantreft, Goebbels-achtige kereltjes uit het Ghetto, die een borst opzetten. Allemaal met revolvers. Een ontzaglijke Hunnengestalte met een hangsnor over zijn gele paardentanden zooals Himmler, de chef der S.S. die indertijd droeg, scheen mij voor iemand anders aan te zien en knoopte een gesprek aan:

'Ha, der Emil! Du warst doch dabei, als wir das kommunistische Weibsbild ins Kreuz geschoss...?'

'S.A.! Stillgestanden!!'

Een rukwind vloog door de zaal. Als een woud van eikenhouten reclamezuilen stond alles in de houding, - en ìk stond mee, voor den duivel, - de blik gericht op een van de deuren, waardoor een aangename tocht de oksel van mijn opgeheven arm omspelen kwam, gevolgd door een troepje officieren en andere hoogwaardigheidsbekleeders, die, met een doodsbleeken, somberen man in burger in hun midden, als een executiepeloton met den ter dood veroordeelde, de zaal binnenschreden, joviaal glimlachend en met iets zeemansachtigs in hun stap. Het troepje don-

derde langs de tafeltjes, begeleid door ‘Heil’-geroep, en verdween ergens in de buurt van het tooneel.

‘Keine grossen Tiere dabei?’

‘Eine Mordsgemeinheit, der Roehm ist nicht dabei!’

‘Infam!’

‘*S.A.*!...!!!’ - Nieuwe bevelen verdeelden het eikenhout in formaties en dreven ons naar de tafeltjes, waarbij Rothmann en Karwinsky zich weer van mijn armen meester maakten. Een schijnwerper streek met witte, bevende cirkel over het voordoek. In de buurt van een groot buffet, waar geur van worstjes zweefde, vonden wij onze plaats aan een vrij groote tafel met een verward patroon van bierkringen op het blad. Wij waren ongeveer met ons tienen; ik had verschillende vragen te beantwoorden. Rothmann's mond stond open van geluk, ik zou nu in Holland kunnen vertellen wat discipline en kameraadschap te beteekenen had, deze avond zou iets geweldigs worden, het programma was nog niet eens bekend, wij hadden een van de beste plaatsen, vooraan zaten vooral de intellectueelen, studenten en kantoorbedienden, om Rosenberg's rede beter te kunnen opvangen en later uit te dragen...

‘Denn wir verurteilen die Intelligenz als solche nicht, Herr Doctor!’ fluisterde hij ijverig, ‘sie soll nur völkisch eingebettet...’

De koperklanken van het Deutschlandlied deed iedereen weer opveeren. Het orkest zat vlak voor het tooneel; de schijnwerper op de loge was tot rust gekomen en deed zijn lichtcirkel niet meer beven. Wij zongen langzaam en religieus, een gebed voor de slag. Reeds was het zaallicht gedempt. Een roffel klonk. Een trompetstoot. De S.A.-officieren hadden blijkbaar de galerij en de loge opgezocht. (Gemakshalve spreek ik hier van ‘officieren’; de werkelijke titulatuur onder de S.A. moet men mij kwijtschelden.) Het omhooggetrokken gordijn onthulde Alfred Rosenberg op een geheel leeg tooneel.

‘Sturmwind der aus dem Osten über das alt-ehrwürdige Preussen zürnt - herb, majestätisch strahlend - Nord-

rasse - Mythos - Ost-Preussische Wälder wo die hehre Heldensippe ihre von allen national fühlenden Seelen heiss ersehnte Auferstehung feiern wird - Dekadenz - Tradition - Führer - Wölfe des Internationalismus ihre Zähne fletschen - letzte Aufgrabungen zeigen Reste des Hakenkreuzes auf germanischen Urnen - Blut feil haben für Sippe, Weib, Kind, Gut - Endkampf - Schrei aus dem Nordlicht: Deutschland erwache! - blond - schwarz - Übergangsfarben - wertvollere Erbmassen - Kastration - Erblichkeitslehre - Dominanten- drei mal schwarz, ein mal blond - drei mal blond, ein mal schwarz - mathematischen Limit anzustreben - rücksichtslose Ausmerzung der jüdisch plutokratisch ungewerblerisch nichtbodenständigen Rasseneinsprengungsrestbestände...'

Dit was de rede van Alfred Rosenberg, uitgebracht op de sissende toon van een in het nauw gebrachte ruziezoeker, oogen met de Tschekablik, miskenning en wrok om oude kwellingen in het gelaat geschreven. Rothmann's ballonvormig voorhoofd glansde mild, als geolied tot nieuwe bespiegelingen. Andere studenten in mijn buurt hadden de handen over elkaar gelegd. Men luisterde als naar een evangelie. Na afloop geen applaus, maar mijn longen werden opnieuw op de proef gesteld: *'Sieg Heil!!'*

Bij het aangeflitste zaallicht zag ik op de galerij aan de overkant de Pruisische koppen bij elkaar gestoken. Een schmetternde Marsch zette in, Hitler's lievelingsmarsch, naar Rothmann verklaarde (dus ook Rothmann's lievelingsmarsch, ook al zou hij zijn leven lang het land aan marschen gehad hebben), die overigens wat de redevoering betreft tegenover mij een opvallende reserve aan den dag legde. Elk zaad kiemt het beste in stilte. Door de zaal bewogen zich nerveuze kellners, groote bakken met bierglazen voor hun buik.

'Was wird jetzt kommen?'

'Wieder so etwas wie die Antitinterevüe bestenfalls. Für die Kinder.' Karwinsky was het die dit smalend zei.

Een zware stem achter ons onderbrak hem. Het was daar een rumoerige tafel, andere elementen waren naar

voren gedrongen na de geestelijke spijziging der studenten. Ik herkende de Hun, die mij ‘Emil’ genoemd had en die mij nu met een kwaadaardig gezicht zat op te nemen:

‘Wer ist hier Herr Doctor?!’

‘Das ist sein Spitzname,’ riposteerde Karwinsky vaardig, en tegen Rothmann, die geschrokken achterom keek: ‘Dummes Luder...’

‘Prosit!’

‘Heil!’

Terwijl wij onze glazen ad fundum leegden, na een paar gemakkelijk te imiteeren handgrepen, schuiven over de tafel in cirkels, en dgl., weerklonk een electrische schel. De glazen klapten neer. Vegende handruggen legden meteen de monden het zwijgen op. Vanuit het marschtrio was de muziek uitgegleden naar een ironisch aansluipende wals, als een Daunenkissen zoo week, steunend op de proestende springveermatras van een zachte bekkendrieslag. Van de galerij waren de Pruisische koppen verdwenen. Weer dempte het licht, weer schoot de schijnwerper dwars door melkige rookwalm tastend over het gordijn, en voor de tweede maal sneed door het uitstervend stemgemurmel het gerinkel van de schel. Toen ik weer naar het tooneel keek, was het doek opgehaald en de wals vervangen door een soort polka.

Tot nog toe had ik geen oogenblik aan Steinmann gedacht, zelfs niet bij dat ‘Antitinterevüe’ van Karwinsky, dat me hem toch in herinnering had moeten roepen. Ik voelde me soezerig en onverschillig; het bier begon me reeds naar het hoofd te stijgen, ik had weinig gegeten die middag. Worstgeur uit de richting van het buffet vermengde zich met een soort schminklucht die van het open tooneel kwam aanwalmen en die nu een kind van me maakte, dat voor het eerst in een circus zit of bij ‘specialiteiten’. De meneer in frak, die vanuit de coulissen aanschoot, een boulevardfiguur met een pikzwart sikje en een wandelstokje, kalkwit onder het licht van de schijnwerper, was een goochelaar voor me van een kindermatinée en het verbaasde me geenszins Fransche woorden op te vangen

uit het liedje dat hij heesch en cynisch aangeheven had op de huppelende polkamaat van de muziek. Het achterdoek stelde een groote kaart van Europa voor met een hakenkruis op de plaats van Berlijn.

'Die kinderlosen Mariages
Bereiten unsrem Heer Blamage,
Ich fürcht' Ihr seid mir überlegen
In Sitten und in Kindersegen!'

Het wandelstokje echter cirkelde zelfverzekerd. Niet voordat ik over Rothmann's schouder meegelezen had, begreep ik wat zich hier begon af te spelen. *'Europarevüe',* stond op het slordig gedrukt programma, dat in de halfduistere zaal verspreid was, ongemerkt, bij wijze van verrassing, *'Parodie auf Deutschlands Feinde, von Rudolf Steinmann',* en in kleinere letters: 'Eine internationale Selbstverhöhnung in spitzen Vierzeilern.' De rest was niet te ontcijferen. Ik kreeg de indruk, dat Rothmann en zijn vrienden dit papier opzettelijk voor mij achter hadden willen houden, en na twee, drie nummers begreep ik ook waarom. In deze opeenvolging van gecostumeerde voordrachten, die al was het maar alleen door de kostbare, authentieke costuums, aan het oude Überbrettl deden denken, traden personifiëeringen op van vrijwel alle landen van Europa (en waarom Holland dan niet?) waarmee Duitschland een appeltje te schillen had. We hadden nu Frankrijk gehad, dat zijn eigen genotzucht hoonde en met knikkende knieën van het tooneel verdween, en opgevolgd werd door John Bull met een gewatteerde onderkin. Op de meest masochistische wijze tastten deze aan de kaak gestelde landen zich in hun zwakke punt; de zoutelooze toespelingen waren, althans in dit verpolitiekte milieu, voor het middelmatigst verstand verstaanbaar. Engeland's politiek van onoprecht schipperen werd gehekeld, Rusland's communistische propaganda. Lachsalvo's en bravogeroep beloonden de kunstenaars die daar hun vaderland dienden in zelfvernedering. Ineens voelde ik, dat na Rusland Holland aan de beurt zou zijn, het gefluister van Rothmann

en Karwinsky leek mij veelbeteekenend. Misschien was de meest effectrijke volgorde inderdaad: Holland na Rusland. Juist toen ik mij naar Rothmann overboog en hem vroeg of Rudolf Steinmann zelf de auteur was van al die liedjes, wist ik, dat Holland reeds het tooneel had betreden, niet door de muziek, want die hield geen rekening met volksliedmotieven of volksaard en bleef bij zijn onnoozele polka, maar door het bulderend gelach, dat de zaal begon te vullen.

'...unverbindliche, harmlose Scherze... wird in ganz Deutschland auftreten... abgeändert je nachdem... aktuelle politische Lage... Holland, Sie verstehen...'

Hij fluisterde nog door, toen ik Holland ook te zien kreeg. Een stevig gebouwd Volendammer boertje (niet Marker, zooals later de tekst van de voorgedragen strofen vooronderstelde) stond wijdbeens op het tooneel, gul lachend, handen in de zakken van de wijde, zwarte pofbroek, de buik met de twee zilveren gespen van de broeksband een beetje brutaal vooruit gestoken. Naast de twee witte klompen helde een bordpapieren eend op wieltjes pikkend voorover, door de onzichtbare linkerhand voortgetrokken aan een touw, dat ook niet al te best te onderscheiden was. Des te beter sprongen evenwel de vuurroode, tot twee slippen geknoopte das in het oog, het rose, doch in tegenstelling tot de andere artisten ongeschminkte gezicht, en het blonde, gegolfde haar, dat in het licht heviger begon te glanzen, toen de gedaante haar rechterhand omhoog bracht en een fiksche duw gaf aan de muts van ruwe, zwarte stof. Het voorhoofd kwam vrij, de glimlach werd breeder rondom witte, gelijkmatige tanden, fijngepenseelde wenkbrauwen trokken zich schelmsch en vol verstandhouding op boven zware oogleden, de hand zat weer in de broek, de muziek was zoover...

'Mieneer wünscht Zahlung eurer Schulden,
Wenn auch die Hose voll mit Gulden...'

Krachtig schuddend bewoog zich de rechterhand heen

en weer, waardoor de geplooide pofbroek wel tweemaal zoo wijd scheen te worden...

‘Das wird bezahlt von eurem Schweiss,
So Schwarz auf Weiss wie Fliegenscheiss!’

Donderend gelach! De stem, de stem van een vrouw, een meisje, was wat onvast geweest, te sterk vibreerend, maar met een populaire galm erin, en goed verstaanbaar. Gesis gebood stilte. Alsof er een knix gemaakt moest worden golfde het zwarte lichaam van boven tot onder. De glimlach was breed en rustig.

‘Die Emigranten, hergelaufen,
Die können wieder Tinte saufen.
Als internationaler Engel
Hab' ick die Hos' voll Judenbengel!’

Zelfs aan mijn tafeltje brulde men nu. Dit was verreweg het grappigste van alle nummers; niet alleen de politiek was grappig, maar wat men te zien kreeg, en wat, onzichtbaar, gesuggereerd werd... Had men in die machtige, zwarte buik, tweemaal naar voren schokkend en nu door het zijwaartsch gebaar der beide handen verbreed, de Judenbengel niet over elkaar heen zien kronkelen als kleine, vieze foeten?

‘Um das Proletariat zu retten
Hab' ick die Hose voll Pamphlette.
Und Moskau zahlt mir all den Schund,
So fahre ick ganz Deutschland rund.’

‘Sie, Herr Doctor!’ - Rothmann vlak aan mijn oor, - ‘schauen Sie nicht so verdutzt. Bitte! Das ist alles nur wegen van der Lubbe... Eine harmlose Anspielung, bitte! Trinken Sie mal!’

‘Ick bin hierher gereist aus Marken!
Ick bin so schmutzig wie ein Farken!
Im Maul stecken mir keene Plomben,
Dafür hab' ick die Hos' voll Bomben!’

Hetzelfde gebaar. Wat zat er al niet in die pofbroek, welk een surprises. Maar na dit couplet wijzigde zich de toon, werd van luchtig ernstig en nadrukkelijker galmend; de zwartgekleede figuur gaf zich zelfs over aan een poging tot acteeren, vouwde de handen over elkaar en keek zoekend om zich heen, terwijl de begeleidende muziek het tempo vertraagde. De toespelingen op den stichter van de Rijksdagbrand werden nu overduidelijk:

'Und wenn ick seh ein Staatsgebäude,
Kratz ick befriedigt meine Räude:
Es wird verschwinden, Stein und Fug,
In Flammen und in Brandgeruch.'

Karwinsky en Rothmann wisselden een paar woorden; ik verstond: 'geschmacklos'. De Hun achter mij loosde een obsceen gegrinnik, maar ik hoorde ook hoe hem het zwijgen opgelegd werd. Andere studenten keken in mijn richting. Bij mijn onbeschrijflijke ontreddering, een gevoel alsof ik van binnen uitgehold was en niet meer rechtop kon blijven zitten dan in de uiterste verstarring, als kristallen omhulsel van mijzelf, bedacht ik toch nog, dat zij voorzichtig moesten zijn voor de oningewijden en mij niet probeeren te troosten. Voortdurend herhaalde ik: 'Ik ben Wendel uit Halle, Roodenhuis is weg, maar hij zal weer hier komen.' En deze toekomstige toenadering tusschen twee half fictieve individuen werd als het ware hoofdmotief, model voor mijn geheele geestesgesteldheid. Er moest iets bij elkaar gebracht worden, maar wat? Else Böhler had ik herkend op het moment, dat ze de visschersmuts achteroverschoof, maar was zij Else Böhler van de Andromedastraat, het platje, het lachje wel? Had ik haar ooit gezoend? Was het antwoord 'mieneer', waarmee haar eerste couplet had aangevangen, hetzelfde 'mieneer', dat ze tegen mij gezegd had, vroeger in Holland? Dat moest in ieder geval nader onderzocht worden. Zonder er mij rekenschap van te geven had ik nog een glas bier leeggedronken en luisterde nu, met een zekere

half tevreden nieuwsgierigheid, zweetend en versuft, naar het jubelend ingezette laatste couplet.

‘Doch wenn am Ende euer Führer
Befehlet: “S.A.! Annexieren!
Denn Holland treibt es viel zu toll,”
Dann habe ick die Hose voll!’

Gestamp, gejoel, uitzinnig ‘Heil’-geroep besloten deze triomfantelijke woorden. Men stond op, met hoog-geheven armen, men gilde: ‘Holland annexieren,’ en: ‘Van der Lubbe, verrecke!’ Het Volendammer boertje, dat zich bij de slotregel met een toepasselijke geste omgedraaid had, als om nog eens over de omvang van de pofbroek, waar zooveel in kon, te laten oordeelen, dankte glimlachend in alle richtingen en legde zichzelf geen dwang meer op wat betreft de neiging tot het maken van knixe. Van alle Duitsche meisjes, heb ik later bedacht, was Else Böhler misschien wel het meest geschikt voor deze rol: door haar boersche postuur, haar gezonde kleur die geen schmink behoefde, haar verblijf in Holland (maar daar kon alleen ìk over oordeelen...), haar argeloosheid en fatsoenlijkheid, die haar tot zusje maakten van al die met fatsoen dwepende jongens... ‘Heil Hitler!’ - ‘Sieg Heil!’ - ‘Schönes Mädel, was?!’ - Werktuiglijk schreeuwde ik mee, met mijn hand omhoog, werktuiglijk zag ik hoe na minutenlange toejuichingen Holland vervangen werd door Tschecho-Slowakije, en ik luisterde naar de commentaren om mij heen, en naar de schuivende stoelen, de huppelende muziek, en naar mijn innerlijke verwarring, waarvan ik niet zeggen kon of zij uit zou loopen op een inzicht of op een daad...

‘Es war für uns alle unangenehm, Wendel,’ suste Rothmann's stem, fluisterend tusschen de muziek door, ‘wenn man das vorhergesehen hätte! Aber Sie... du bist nicht kleinlich, was? Wir müssen Bruderschaft trinken, wenn die Revüe zu Ende ist. Du hast mir noch niemals gesagt,’ - dit was de eerste keer, dat hij een toespeling maakte op wat ik hem toevertrouwd had over Else, zijn bedoeling

was blijkbaar om mij af te leiden, - ‘noch niemals gesagt ob du schon etwas gefunden hast. Noch nichts? Das Mädchen, meine ich, deine Verlobte... Ach, wir sind alle unglücklich, du und ich auch...’, - zijn bieradem streek over mij heen, Tschecho-Slowakije was aan het tweede couplet, - ‘aber du sollst nicht kleinlich sein, wir haben unsre Sache auf Holland gesetzt, das wird alles kommen, man muss durchhalten. Ich hatte ein Mädchen, eine Halb-Jüdin, oder eine Viertel-Jüdin, sie hat mich geliebt, sie hat Gift genommen, Herr Doctor, das ver...’

Ik was opgestaan. Wat mij bezielde weet ik niet meer, ik was volkomen leeg. Ik hoorde mijzelf zeggen:

‘Ich möchte ein Glas Wasser trinken...’

Wankelend op zijn beenen stond Rothmann mee op.

‘Dort, in der Ecke, die Toilette, dort...’ Even streek mijn blik langs het donkere Danteprofiel van Karwinsky. Een andere stem:

‘Was macht denn der Unpolitische?’

‘*Wendel*, Idiot!’

‘Sitzen!!’ snauwde het rauwe geluid van den Hun, die mij ‘Emil’ genoemd had, en, op een verklarend gebaar van een van de blonde studenten: ‘Ach was, mir platzt die Blase auch schon...’ - Rothmann liet mij gaan alsof hij mij prijsgaf aan de elementen. ‘Dort in der Ecke.’ Ik liep langs het buffet met de worstgeur, langs twee tafels met S.-A.-mannen, ik was bij de deur. In de koele gang waartoe de deur toegang verleende dacht ik werkelijk te zullen gaan drinken. Het was er zoo koel als in het gebergte. Maar een reeks woordassociaties liep voor mij uit als een troep opgejaagde muizen, en zoo kwam het dat ik een andere deur opende dan die van het toilet: ‘Wendel-Karwinsky-Karwendelgebirge-Wettersteingebirge- Steinmann.’ En, wat ik óok wist, want ik droeg zijn uniform: ‘Karwinsky heeft in de revolutietijd twee communisten doodgeschoten, Karwinsky, Karwendel, Wetterstein, Steinmann.’ Door die andere deur kwam ik in een donkere gang die bij een trap eindigde, ik klom de trap op, het werd lichter, warmer, en daar hoorde ik het applaus voor

Tschecho-Slowakije uit de zaal losbarsten, niet achter mij, zooals ik eigenlijk verwacht had, maar vlak voor mij, zóo voor het grijpen en met andere, hollere echo's erbij.

‘Bitte?’

Een soort tooneelknecht, maar toch weer met een pet op, versperde me de doorgang. Aan beide zijden gleed het licht langs zijn onderkin. De woorden die ik tot hem richtte kwamen als in droom.

‘Ich habe eine...’ (‘Bootsjap,’ wou ik zeggen, een woord dat Else Böhler wel gebruikte) ‘eine... eine Meldung für Herrn Steinmann. Es hat Eile.’

Zijn hand ging in de hoogte, hij liet me door. Nu dwaalde ik een nieuwe wereld binnen. Met het verveelde gemak van beroepsartisten stonden daar John Bull, de kozak, de boulevardier, tusschen de coulissen te babbelen. Schminkgeur, muffe geur van lang ingepakte costuums sloeg mij op de keel. Van het tooneel kwam op de huppelmaat van de discreet gespeelde polka:

‘Dollfuss, der Millimetternich,
Er lässt die Pfaffen nicht im Stich,
Er .....’

Na om de rechterhoek van het tooneel heen gezwenkt te zijn, langs tooneelknechts, inspiciënten en acteurs in nationale kleederdrachten die ik niet thuis wist te brengen, zag ik Else Böhler staan in haar Volendammer costuum, vlak bij een brandweerman, heelemaal aan het andere einde van het achterdoek. Blind tastend liep ik tusschen muur en doek op haar toe. Ze stond daar in een brutale houding, blozend en met haar handen in de zakken van de zwarte, grove, wijde broek, alsof ze zich nog steeds bekijken liet, en toch in een eigenzinnige eenzaamheid geïsoleerd van de andere zangers, die nu ook aan die kant van het tooneel voor mij opdoemden, wachtend waarschijnlijk op het sein voor een slotapotheose, waarvoor ze allemaal weer op het tooneel moesten. Kleedkamers schenen er niet te zijn, geen deur onderbrak de witgekalkte zijmuur, waarlangs stuk voor stuk de gecostumeerde artisten in mijn gezichtskring

gleden, en daar zag ik ineens ook de witte manen van Steinmann, die druk gesticuleerde in de richting van het tooneel. Noch hij noch Else herkenden me. Ik zag hoe belachelijk kort haar beenen waren. Ik zag de rechte, iets vooruitspringende neus, de eigenwijs geplooide mond, bigot en laatdunkend, de knalroode wangen. Ik zag hoe haar ronde, uitpuilende oogen nog steeds hetzelfde stille gevecht leverden met de kolossale oogleden die er haast niet overheen konden. Maar tevergeefs trachtte ik een brug te slaan tusschen dit nazi-tooneel en de Andromedastraat, tusschen het dienstmeisje van Erkelens met haar mythologisch lachje en deze vreeselijke, door jodenbengels en brandbommen bevolkte pofbroek. De afstand daartusschen was grooter, ontmoedigender dan de reis die ik afgelegd had, met al mijn Berlijnsche zwerftochten erbij. Niet mijn hachelijke situatie als wederrechtelijk binnengedrongen pseudo-S.A.-man kreeg me daar weerloos en klein, maar de nieuwe, volkomen onverwachte omgeving waarin ik Else eindelijk had gevonden, daar waar ik haar vroeger nooit ontmoet had in het bijzijn van derden zelfs. Geen smachtende verliefdheid of jaloezie beheerschten me op dat moment, alleen desoriëntatie, en alleen om dáar hulp tegen te zoeken naderde ik Else Böhler en sprak haar aan. De spottend glanzende bikkels, die me tegemoet sprongen, waren tegelijk vertrouwd en gevaarlijk als van een vreemde.

‘Else... du kennst mich noch... Ich habe meine Haare wachsen lassen...’

Het drong niet tot haar door. Neen, ze herkende me niet. Ze keek niet eens vragend of verbaasd. Voor haar was ik een S.A.-man, die onbegrijpelijke dingen zei, een van de vele juichers van zooeven. Trotsch afwijzend was haar gelaatsuitdrukking, maar ook alsof ze aan totaal andere dingen dacht. En hoe meer ze me zoo aankeek vanonder die schippersmuts, die haar scheef op het hoofd stond, des te sterker werd mijn verlangen terug te gaan en haar op te geven, haar over te laten aan een carrière en een volk waarmee ik niets gemeen had.

Steinmann naderde, levendig en met jeugdige, veerkrachtig wringende stappen. Zelfbewust stak zijn neusje vooruit, de pruik wuifde en danste. Tusschen hem en Else was een afstand van misschien nog zes meter. Een laatste poging:

‘Else, kennst du mich nicht? Ich bin es doch...’

‘Ach was, Quatsch!’

Tweemaal hoekig molenwiekend, nog altijd op dezelfde manier als toen ze mijn buurmeisje was en bij Erkelens diende, tweemaal, met beide armen, liep ze Steinmann tegemoet. Nu kleurde de roode das vlak onder de leeuwenmanen. Steinmann pakte haar vast en hartelijk bij haar schouders en zei iets dat ik niet verstond. (Tijdens de rechtzitting heeft Else verklaard, dat hij haar een contract aanbood voor de heele tournée; haar optreden op deze avond was een proef geweest.) Ik zag hoofdzakelijk zijn bril en de lachrimpeltjes er omheen, de openhangende mond van beduimelde stopverf. Maar jaloersch was ik niet. Ik stelde vast, dat men mij overwonnen had, dat ik terug moest gaan.

Op dit oogenblik, juist toen de muziek zweeg en het applaus vanuit de zaal weer begon aan te zwellen, stak Else Böhler haar rechterarm omhoog, draaide zich met een snelle, enthousiaste beweging een kwart slag om, haar oogen glinsterden dol, en daar hoorde ik boven al het rumoer uit van stampende voeten, ‘Heil’-kreten en ‘Dollfuss, verrecke!’ voor de tweede maal van mijn leven het woord ‘Schützkaffee’ of wat het geweest kan zijn, uitgeschaterd met dezelfde uithaal als vroeger: een uitdagend sein van jeugd en luchthartige levenslust, dat míj evenwel onmiddellijk verplaatste in tijd en gemoedstoestand van een half jaar terug, toen ik met Else voor het laatst in het park had geloopen. De spanning tusschen het nu en het toen ontlaadde zich in de wensch alles te verdelgen wat niet met dat park te maken had. Als ik alleen met haar was, dan zou ieder raadsel opgelost worden en iedere kloof tusschen schijn en werkelijkheid gedempt! Steinmann's beeld als zoodanig wekte geen woede op, maar Steinmann

stond het dichtst bij Else, in de halo van het woord ‘Schützkaffee’ en zijn verschrikkingen, híj was het die de tijd belette terug te stroomen, hij belètte mij jaloersch te zijn meer dan ik het op hem was! Een koud, razend ongeduld, maar vooral het onvermogen om de aanwezigheid van den derde nog als logisch verdedigbaar te zien, bepaalde mijn greep naar de revolver. De pal overgehaald; zes doffe, hout-achtig klinkende schoten, die elkanders echo schenen te zijn; van Else geen indrukken meer; gegil van de omstanders, Oostenrijk, België en Joego-Slavië, die het tooneel opvlogen met de handen voor het gezicht; het bemoeilijkte gebrom van den in buik en borst getroffene, dat mij nog deed denken aan de manier waarop hij ‘bedaure’ gezegd had, een wijd, toch snel inkrimpend geluid, belachelijk contrast tot de karige bloeddruppels, die zooveel kleiner waren dan het geluid en de kruitlucht en de springende gestalten om mij heen. Ik heb van dit alles weinig gemerkt. Alleen wat woorden flitsten door mijn brein: ‘Karwendel,’ - ‘verzeihe,’ - en inzonderheid het goed-Hollandsche: ‘dat gesodem... moet uit zijn,’ telkens opnieuw op huilerige toon herhaald, een diepe afkeer uitdrukkend van de Duitsche taal en van Duitsche dienstmeisjes en van alle verwikkelingen waarvan die zes knallen me hadden bevrijd. Pas de schroef om mijn rechterarm bracht mij tot een ondubbelzinniger werkelijkheid terug, en de diep verbaasde gorgelstem van den brandweerman:

‘Du... du... du... Schwein!’

.....

Ja, nu ben ik aan het eind gekomen van mijn voorraad. De drie dagen, die mij nog resten, kan ik besteden met alles nog eens over te lezen; ik zou dit geschrift willen lezen als een tragische en hier en daar humoristische roman, een echte ‘roman’ inderdaad, met een ‘literaire’ verzorgdheid die ik niet vermijden wilde, omdat men tenslotte niet met bloed en etter schrijft, zelfs als gevonniste,

maar met gewone inkt, een roman, die mij twee weken lang voor de dood beveiligd heeft, en die de dood van den ander, van Steinmann, niet ernstiger schijnt te nemen dan de mevrouwen op de Waalweg en de aapmensch en de dwerg. Zij allen zijn op hetzelfde plan gekomen: warreling van beelden, die nu opmerkzaam stilstaan in mijn bewustzijn. Graag zou ik nog wat over Steinmann mededeelen, maar ik weet niets van hem af dan ik reeds opgeschreven heb. Door de autoriteiten is alles wat een schandaal zou kunnen verwekken op vastberaden wijze onderdrukt: zijn relaties met Roehm en al het andere. Zoo onbetwijfelbaar kwam door de getuigenverklaringen der studenten vast te staan, dat jaloezie de drijfveer van de moord was geweest, dat er niet eens aandacht werd geschonken aan mijn door Else's voordracht beleedigd nationaal gevoel! Het woord ‘Schützkaffee’ hanteerde men omzichtig, als een curiositeit. Else wist van niets. Zij kende dit woord niet. Het gaf een pijnlijk moment van verwondering, toen zij ook het woord ‘Schützstaffel’, dat er iets op lijkt, niet bleek te kennen, maar men verontschuldigde dit door te wijzen op haar verblijf buitenslands juist in het jaar der nationale Erhebung. Het woord ‘Schützenfest’ kende zij wèl, maar dat is het óok niet geweest. Ik moet dus aannemen, dat het woord ‘Schützkaffee’ niet bestaat, of beter gezegd: niet in staat is een zelfstandig bestaan te leiden buiten mijn hersenen. Des te beter. Niemand hoeft verder onder dit woord te lijden. Ontmoet ik haar nog, een dezer laatste dagen, maar dan moet het snel gebeuren en nu twijfel ik er toch weer aan, dan zal ik er niet naar vragen. Dat hoort trouwens bij de tactiek. Om Else niet te belasten of te vernederen heb ik gezwegen zooveel ik kon en de belooning ligt hier vóor me, want ik begin langzamerhand te gelooven, dat men mij deze schrijfbenoodigdheden heeft toegestaan hoofdzakelijk uit dankbaarheid omdat ik niets ‘onthuld’ heb en, misschien, omdat ik de staatspolitie van een lastige taak heb ontheven. Ik was onschuldig onpartijdig, ‘unpolitisch’, en nu laat men mij mijn gang gaan. Deze papieren komen nog wel over de grens. Vaarwel, Peter.

En nu? Ik zou graag nog willen weten of zij ‘unberührt’ en mij trouw gebleven is, maar ook dit eigenlijk alleen uit nieuwsgierigheid. Haar verklaringen over haar verhouding tot Steinmann zijn even vaag gebleven als die van Frau Koch. Zij bevestigde, dat hij haar ten huwelijk had gevraagd; over alles wat daarmee samenhing sprak zij met een minachtende spot, getemperd slechts door haar verlegenheid. Maar tot driemaal toe heeft ze gezegd, dat ze altijd van mij was blijven houden... Het doet er ook zoo weinig toe. Helderder dan ooit te voren zie ik in, dat liefde en haat geen drijfveeren zijn voor onze handelingen, drijfveeren om iets naar ons toe te halen of van ons af te stooten, in bezit te nemen of te verdelgen, maar verschijningsvormen van de macht die ons in de banen leidt onzer bestemming, en deze bestemming, al weer, ligt hier voor me, in de gedaante van dit koortsachtig volgeschreven papier. Dit papier is het, dat de onvoorwaardelijke overgave mogelijk heeft gemaakt, die ik eens tegenover Peter's scepticisme verdedigde! Want niet aan de schijngestalten kan men zich overgeven, die al onze medemenschen, dus ook de vrouwen, voor ons zijn, doch alleen aan de innerlijke realiteit. Else Böhler heeft in haar eigen irreëel wereldje geleefd; geheimzinnige krachten, waar zij niets van afwist, bereikten míj. Maar ze bereikten mij om omgezet te worden in realiteit, om hun zinneloosheid te verliezen! Laat Peter's formule juist zijn, die van het ‘moedercomplex’. Een woord als een ander, even duister en onredelijk als ‘Schützkaffee’. Moet ik niet blij zijn, dat het zinnelooze, dat iedere liefde aankleeft, mij tegemoet is getreden in dit symbool: dat ik het heb kunnen neerschrijven en uit mij bannen? Alles wat ik in het begin schreef over de liefde en de Corinthiërs herroep ik nu, en wat overschiet is niets anders dan wat dankbaarheid voor Else Böhler, omdat zíj mij tot de daad gebracht heeft, die mij van haarzelf verloste, niet van haar beeld, maar van de werkelijkheid (ònwerkelijkheid) waarin ze .....

De cipier was hier. Bezoek. Snel schrijven. ‘Kitzliges

Gefühl in Nähe Herzens.’ Vooruitzicht van de barmeidenoogen, de korte beentjes, het lachje van Waalweg, verloren paradijs. Zóo kan men niet sterven, dit is beter dan pen en papier. Liefde? Ja, het zal wel liefde zijn. Laat niemand zich ooit daar meer voor schamen, voor dat woord. Deuren, voetstappen, rinkelen van sleutelbos. Snel. Ja, gekwetter en gesnater! Nog tien tellen misschien! Doorschrijven. Else Böhler. Else Böhler. Else. Else Else Else Else El...

S. VESTDIJK